A bujdosó Rákóczi

17206

A bujdosó Rákóczi

Írta

Köpeczi Béla

MTAK 0 00003 39100 6

Akadémiai Kiadó, Budapest 1991

507909

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 5933 1

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1991

© Köpeczi Béla, 1991

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtári 1933/10.92 sz.

Segítőtársamnak, feleségemnek
ajánlom

Tartalomjegyzék

Előszó 11

I. Előzmények és körülmények 23

Európai politika a XVIII. század elején 23
A Rákóczi-szabadságharc diplomáciája és propagandája 32
A szatmári béke 48

II. A bujdosás politikája 65

Az orosz reménység 65
Kökényesdi oroszországi küldetése 65
Baluze kétértelmű missziója és a török háború veszélye 67
Tárgyalások a cárral 72
A császári diplomácia és a bujdosóknak nyújtott orosz védelem 76
II. Ágost, a magyar korona és a közbenjárás 78
Az orosz—török háború és az új külpolitikai helyzet 81
A cár elfordulása 86
Belső vita az orosz szövetségről 90
Az angol—holland közvetítés és az utrechti béketárgyalások 94
A mediáció megújítása és a szatmári béke 94
Klement Angliában 99
Az utrechti béketárgyalások és Erdély 104
A különbéke felé 108
A francia kapcsolat a szatmári béke után 114
Bizalmatlanság és újrakezdés 114
Francia magatartás a béketárgyalásokon 121
Készülődés Franciaországba 130
A lengyel menedék 134
Dél-Lengyelországban 134
A bujdosók hazatérése 143
A fejedelem Danckában 147
Vita Sieniawskával 151
A lengyel földön maradtak 155
A haza vonzása 159
Bercsényi diplomáciai akciói 161
Búcsú Danckától 165

Személyes diplomácia Franciaországban 169
Danckától Dieppe-ig 169
Fogadtatás Franciaországban 173
Az utrechti béke és Rákóczi 178
A francia—lengyel szövetség mint új lehetőség 181
A rastatti béke és az erdélyi kérdés 186
A béke utáni gondok 190
Értékelés és elmélkedés 192
Otthoni visszhang 196
XIV. Lajos udvarában 199
A „játékbarlang" 199
Udvari és egyéb időtöltések 201
Az udvari ember 211
Udvari szerelmek 219
A király halála 224
A grosbois-i magány 236
Az új élet 236
A császári diplomácia fellépése 246
A szultán hívása 250
Pápai küldetése 250
A francia diplomácia állásfoglalása 254
A szultán meghívólevele 255
A bujdosók akciói 259
Kökényesdi kémtevékenysége 263
Készülődés a nagy útra 264
A fejedelem elindulása 268
Egy meghiúsult merénylet 271
Franciaországi emlékek 276
A törökországi fogadtatás 281
Az utazás 281
Háború vagy béke? 284
Spanyol követ Rákóczinál 292
Egy szokatlan esemény 292
Boissimène tárgyalásai 296
A nemzetközi botrány 301
A pozsareváci béke és következményei 308
A kiadatás veszélye 308
Nincs visszaút Grosbois-ba 311
Török világ és mindennapi élet 314
A császári rendkívüli követ intrikái 318
Újabb orosz reménység 324
Bujdosás a bujdosásban 334
Berendezkedés Rodostóban 334
Visszavágyás Franciaországba 338
Brenner öngyilkossága 345
A fejedelemasszony halála 347
A cambrai-i kongresszus és a spanyol—francia—orosz szövetség terve 351
Bon spanyolországi küldetése 351
Dubois elzárkózása 352

Emlékirat a régenshez és a spanyol udvarhoz 356
„Az ellentétek tartják fenn és rombolják a természetet" 359
Változások Franciaországban 366
Jávorka oroszországi küldetése 369
Rákóczi és d'Andrezel 371
Rodostói sóhajtás 371
Közös szellemiség és barátság 376
Együttműködés a törökországi francia diplomáciával 380
A kalózfejedelemség 388
Szent László példája 388
„Egy rosszul megemésztett javaslat" 391
Nehéz tárgyalások magán- és közügyekben 396
Rákóczi György Rodostóban 396
Koalíció terve Bécs ellen 399
Villeneuve, Talman és Rákóczi 404
Vigouroux lengyel és porosz küldetése 407
Újabb kezdeményezés a spanyol udvarnál 412
Rákóczi és Bonneval 416
Közös tervek — eltérő álláspontok 416
Belső viszályok Rodostóban 420
A lengyel trónutódlás és a bujdosók reménye 427
Utolsó kezdeményezések 439
Bohn letartóztatása 439
Az utolsó emlékirat 447
A fejedelem halála 450
Utolsó napok 450
A temetés 453
A végrendelet 456
Közvetlen hazai visszhang 461
A bujdosás diplomáciájának mérlege 463

III. A bujdosó irodalmi hagyatéka 467

Források, hatások, irányok 467
Olvasmányok 467
A janzenizmus vonzásában 474
Az irodalmi munkásság irányai és műfajai 487
Vallomások 489
Kézirat és kiadás 489
A műfaj 491
Szerkezet 493
Önéletírás és történelem 495
Vallomás és elmélkedés 497
Önéletírás és szépirodalom 500
Elmélkedések Mózes öt könyvéről 504
A kézirat 504
A figurák és értelmük 504
Az első könyv 505
A második könyv 507

A harmadik könyv 508
A negyedik könyv 509
Az ötödik könyv 510
A műfaj 512
Egy keresztény fejedelem fohászai 514
A munka születése 514
A témák és a műfaj 515
Az 1723-as év *Elmélkedései* 520
A keletkezés története 520
A régi és az új ember 521
Az *Elmélkedések* jellege 524
Politikai és erkölcsi végrendelet 525
A kéziratok sorsa 525
A *Gondolatok* szándéka és forrásai 526
A keresztény udvariasság elemei 531
Morál és janzenizmus 533
Az *Értekezés* forrásai 535
Egyetértés és vita Bossuet-val 537
A keresztény fejedelem 541
Janzenizmus és politika 543
Műfaj és stílus 545
Kiadás és utóélet 546
Emlékiratok 550
A munka hitelessége 550
Történelmi forrás 554
Történetszemlélet 557
Szépirodalmi alkotás 559
Utóélet 563

Az irodalmi hagyaték jelentősége 567

Rövidítések jegyzéke 571
Levéltári források 571
Forráskiadványok 571
Feldolgozások 573
Folyóiratok 573

Előszó

Jelen munkámmal a célom az, hogy II. Rákóczi Ferenc 1711 és 1735 közötti diplomáciai és irodalmi tevékenységét tárjam fel és értékeljem a kor politikai viszonyainak és eszmei áramlatainak keretében.

Szalay László, a modern magyar történetírás egyik jeles képviselője és a társadalomtörténeti szemlélet úttörője, az osztrák neoabszolutizmus egyre nyilvánvalóbb válságának idején *II. Rákóczi Ferenc bujdosása* címen oklevélkivonatokat jelentetett meg, amelyek a fejedelem diplomáciáját 1710 januárjától 1712 januárjáig világítják meg. A történetíró szeretett volna eljutni 1717-ig, mert szerinte „a bujdosás első hét évéről igen keveset tudunk eddiglen", s ehhez hozzáteszi: „pedig nem mondom a psychologusra, de a historikusra nézve ez fontosabb amannál", ti. az 1717 utáni időszaknál, melynek fő forrását Mikes Kelemen *Leveleiben* találja meg. Indoklása a következő: „Rákóczi ekkor még folytonos érintkezésben állott az európai hatalmasságokkal, mindent elkövetett, hogy az utrechti és a rastadti békekötések iránta és ügye iránt intézkedjenek; hogy ezt internationalis, ne házi ügynek tekintsék az európai congressusok. Rákóczi ekkor XIV. Lajos udvarának egyik habituéja volt, a király halála után nem lőn ugyan az Orleánsi herczeg köreinek is avatottja, de mennyire elkerülhetetlen volt, mégis benne élt a Régence mozgalmaiban."[1]

Szalay Rákóczi bujdosását „bús egy regének" nevezte, éspedig azért, mert a fejedelem minden erőfeszítése ellenére nem tudta elérni, hogy a különböző „hatalmasságok", ahogy ő mondja, támogassák terveit. Az okleveleket azért közli, mert historikusként fel akarja fedni, melyek voltak a történelmi szereplő cselekedeteinek igazi rugói és lehetőségei. A történelmi „rekonstrukciót" állítja tehát első helyre, de nem mond le a pszichológia alkalmazásáról sem, és ha röviden is, elmondja véleményét Rákóczi akkori tevékenységének személyes mozgatórugóiról: „Rákóczi szerény, mondhatnám szemérmetes és éppen nem sangvinicus egyéniség volt. Sokáig foglalatoskodtam vele, legtöbbször előttem ült, a kártyákkal a kezében, mondván: »C'est une partie engagée, une partie perdue, mais je la joue.« [Ez egy elfogadott játszma, egy vesztett játszma, de mégis megjátszom.] Soha álmában sem hitte, hogy Magyarország fejedelmévé, királyává válhatott volna; a' mit kíván s a' mit olykor, olykor remél: az az erdélyi fejedelemség volt, jogot tartva hozzá mint az erdélyi fejedelmek utóda, örököse."[2]

[1] *Szalay* I. köt. I. füzet. Pest 1864. V—VI.
[2] Uo. VI—VII.

Szalaynak teljes mértékben igaza van, amikor az önálló Erdélyi Fejedelemség jelentőségét hangsúlyozza Rákóczi politikájában, hiszen az ónodi trónfosztás után módja lett volna arra, hogy XIV. Lajos javaslatát is követve királlyá koronáztassa magát, mégis elutasította ezt a lehetőséget, meg lévén győződve, hogy olyan királyt kell választani, aki a Habsburgokkal szemben meg tudja védeni Magyarország függetlenségét. Erdélyt a családi hagyomány és a régebbi nemzetközi szerződések, de a rendek választása alapján is meg kívánta tartani. Az Erdélyi Fejedelemség ügyét azonban nem akarta elválasztani a magyar függetlenségétől: mint ősei, ő is meg volt győződve arról, hogy az önálló Erdély hozzájárulhat a Habsburg-abszolutizmus korlátozásához, illetve segítheti az idegenből behozott uralkodót Béccsel szemben.

Rákóczi a „játszmát" nem volt hajlandó feladni 1711 után sem, s legalábbis 1718-ig, a pozserováci béke megkötéséig megkísérelte azt meg is nyerni külső erők segítségével. Később egész haláláig már kevesebb reménnyel, de lankadatlanul folytatta, a legkülönbözőbb kombinációkat kísérelve meg, ám valahányszor elbukott.

Szalay tervét nem tudta megvalósítani, mert korai halála ebben megakadályozta. Thaly Kálmán, aki hosszú időn keresztül a Rákóczi-kutatás szinte egyeduralmat gyakorló képviselője, s aki a nemesi nacionalista függetlenségi ideológiát táplálta a szabadságharc kultuszával,[3] a bujdosással elsősorban a hamvak hazahozatalával kapcsolatban foglalkozott, s több tanulmányt publikált ebben a tárgyban, amelyek bizonyos részeredményeket hoztak.[4]

Az első, aki az 1711-től 1735-ig terjedő egész periódust vizsgálta (nem számítva Angyal Dávid francia nyelvű összefoglalóját,[5] amely részben általa feltárt forrásokra hivatkozik), Márki Sándor, az első Rákóczi-monográfia szerzője, aki Thaly szemléletéből átvett bizonyos elemeket, így mindenekelőtt a függetlenségi ideológiát, de érvényesített modernebb társadalomtörténeti szempontokat is. Szemléletét jól illusztrálja az a szembeállítás, amelyet Rákóczi és Károlyi Sándor politikájával kapcsolatban elvégez.

A szatmári béke ismertetése után külön fejezetet szentel az ún. reális és ideális politikának, és az egyiket Károlyi Sándorban, a másikat Rákócziban és Bercsényiben látja megtestesülve. Károlyi a magyar nemesség képviselője, s mint ilyen elsősorban ennek az osztálynak a gazdasági érdekeit kívánta megvédeni, s ezt megtette a kiegyezéssel: „A szatmári békében Károlyinak az alkotmány biztosítása helyett általános ígéretekkel kellett beérnie. A romokból csupán nemzetének *gazdasági* érdekeit remélte megmenteni. És ahhoz képest, hogy a karlóczai és a szatmári béke közt az ország milyen gazdasági válságon ment keresztül és különösen az utolsó esztendőkben, a háború, ínség, pestis következtében, a köznyomorúság milyen mérhetetlen lett, Károlyi sokat tett a teljes *anyagi tönkrejutás* elhárításában."[6]

Az „ideális" politika nem hozott közvetlen hasznot, de elveket tartott fenn, s mindenekelőtt az állam függetlenségének eszméjét. A történetíró párhuzamba állítja Rákóczit és Kossuthot, mert szerinte mintkét személyiség harcának ugyanaz volt a

[3] Főleg *Thaly Kálmán:* Rákóczi-emlékek Törökországban. Budapest 1893.

[4] Histoire politique de l'exil du Prince Rákóczi. Revue de Hongrie 1908.

[5] A Thaly-kérdésről lásd *R. Várkonyi Ágnes:* Thaly Kálmán és történetírása. Budapest 1961.

[6] *Márki* III. 239.

célja, „a Magyarországnak szánt tartományi szerep visszautasítása", tehát a függetlenség. Oda jut azonban el, hogy az 1867-es kiegyezés ezt elhozta, s benne király és nemzet kibékült. „Hála legyen érte az isteni gondviselésnek — írja —, azok az ellentétek és félreértések, amelyek súlyosan nehezedtek elődeinkre, hosszú századokon át, ma egy végképp letűnt korszak történelmi emlékei... keserűség nélkül gondolhatunk rá mindnyájan a mögöttünk álló borús korszakra, s *király és nemzet egyesült kegyelete keresheti föl mindazoknak emlékezetét, a' kiknek vezetőszerep jutott a letűnt küzdelmekben.*"[7] Ez tehát azt jelenti, hogy 1867-ben létrejött a történelmi kiegyezés, s a függetlenségi harcok hagyománya része lehet az Osztrák—Magyar Monarchia állami berendezkedését elfogadó politikai szemléletnek is.

Rákóczi-életrajzának a bujdosással foglalkozó része tartalmaz idealizáló elemeket, nagyra becsülendő azonban az az aprólékosság, amellyel rekonstruálja főleg a külső történetet, a diplomáciai akciók politikai tartalmáról és a fejedelem szellemi fejlődéséről azonban kevésbé tájékoztat.

A dualista rendszer fenntartásának szükségességét hangsúlyozva, de a függetlenségi párti ideológiát támadva és a történetidealizálást elutasítva, a nemzetközi és főleg a német historiográfia új irányzatait felhasználva írta meg Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* című könyvét, amely közvetlenül az I. világháború előtt, 1913-ban jelent meg. Munkájában a fiatal történész két célt kíván megvalósítani. Az egyik „a száműzött politikai törekvéseinek az akkori európai diplomáciai mozgalmak közé való beállítása", a másik a lélektani vizsgálat, amelynek irányát így jelöli meg: „... miféle hatása lehetett a száműzetés és állandó kísérői: egyedüllét, erkölcsi és politikai elszigeteltség, anyagi bizonytalanság, a hazájától távol, idegenben bolyongó fejedelemre".[8]

Szekfű a tudományos kritika jegyében fordul szembe Thaly, és tegyük hozzá, Márki idealizáló történetszemléletével, részben új források alapján. Munkájában ugyanis felhasználta az addig nem ismert bécsi levéltári anyagot és a Karácson Imre által összegyűjtött török dokumentumokat. Mindezek alapján lényeges történeti kérdéseket vet fel, amelyek nemcsak a történetszemléletet befolyásolták, hanem a közvéleményt is, mindenekelőtt a magyar függetlenségi harcok és a magyar—osztrák viszony értékelését illetően.

A nagy erények azonban nagy hibákkal párosultak. Van egy a priori megállapítása, amely az egész szemléletet befolyásolja, éspedig az, hogy „minden száműzött élete a köznek haszontalan". Ezt támasztja alá Rákóczi diplomáciai tervezgetéseinek ismertetésével, amelyekkel nem a szatmári béke utántól foglalkozik, hanem csak XIV. Lajos halála és az 1714—15-ös magyar országgyűlés száműzetést kimondó végzése után. A diplomáciai akciók ismertetésében nem elsősorban Rákóczi irataira és a francia, spanyol, orosz dokumentumokra támaszkodik, hanem a konstantinápolyi császári rezidensek és kémek jelentéseire. A kudarcokat nem annyira az objektív körülményekkel, hanem az „emigrációs lét" kalandorságával és Rákóczi szuverenitási komplexusával magyarázza. Miközben ironikusan írja le az egyes helyzeteket és akciókat, akár a párizsi „játékbarlangról", akár a fejedelem Törökországba menetelé-

[7] Uo. 715.
[8] *Szekfű* VII.

ről, akár olyan kísérleteiről szól, mint az ún. kalózfejedelemség, amelyekkel a rodostói elszigeteltségből ki akar törni.

Nem elégszik meg azonban magának az emigráció politikájának az elítélésével, elveti azt az eszmét is, amelyet otthon és a bujdosásban Rákóczi képviselt, tehát Magyarország és Erdély függetlenségének ügyét. Innen elindulva hiszi, hogy „Rákóczi száműzetésének szenvedései következés nélkül maradtak és nem vált belőlük elevenen ható, kezdeményező történeti erő". 1711 után a fejlődés anélkül ment végbe, hogy annak „végrehajtói, akár a vezetők, akár a tömeg, ajkukra vették volna Rákóczi nevét".[9] Meglepő módon ő is azt vallja, hogy az Osztrák—Magyar Monarchiában sikerült a „nemzeti egységet" helyreállítani, de ehhez — Thalyval és Márkival ellentétben — azt teszi hozzá, hogy az ország további modernizálásában tudati szempontból nincs helye a függetlenségi eszmének és az ezt tápláló hagyománynak.

A tudományosság kétségtelenül nyert Szekfű kritikájával, de vitatható az a szemlélet, amit a romantikus, idealizáló történetírás helyébe állított. A magát realistának tartó szerző még 1913-ban sem látta azokat az ellentmondásokat, amelyek az Osztrák—Magyar Monarchiában kialakultak, és amelyek szétfeszítették azt. A tudományos kritika jogát hirdetve maga is elkövette az aktualizálás vétségét, amikor, még ha áttételesen is, egy adott államberendezés ideológiai-történeti legitimálását vállalta. Emellett lebecsülte az eszmék szerepét a történelemben, nem vette tudomásul, hogy a Rákóczi-szabadságharc emléke (az emigrációé ettől elválaszthatatlan) lelkesítette a XVIII. századi jobbágyfelkeléseket és ösztönözte a függetlenségi és társadalmi harcokat a jakobinus mozgalomtól az 1848—49-es szabadságharcig. Szakmai szempontból megelégedett a források szűk körével, és az általa feltártakat sem vetette kellő kritika alá. Pszichológiailag leegyszerűsítő, a szuverenitási komplexus, az illuzionizmus, a számkivetettség kalandorsága a fő magyarázó elvek. Ironikus szellemessége nem feltétlenül bizonyít, és főleg nem segíti a történeti megismerést és megértést.

A könyvet az első recenzensek elismeréssel fogadták, s a szakma képviselői, még mielőtt a vita[10] kirobbant volna, egyetértettek Károlyi Árpád értékelésével, aki a fiatal történészt *Serviensek és familiariusok* című dolgozata és egyéb tanulmányai, így *A száműzött Rákóczi* alapján is akadémiai levelező tagnak ajánlotta. Ez utóbbiról a következőket írta: „Módszeres kritikája, amellyel korszaka forrásait boncolja és felhasználja, szigorú, de tárgyilagos. Ezen a szolid fundamentumon épült fel az előadásnak, a compositiónak az a szabatos művészete, mellyel egyénekről, viszonyokról és eseményekről élethű és képzeletünkbe akaratlanul is benyomódó képet tud adni és amely művének egyes fejezeteiből, például a Rákóczit a francia udvarban XIV. Lajos halála után körülfogó milieu plastikus leírásából egy-egy kis műremeket farag. Hozzácsatlakozik ezekhez a mélyen járó psychológiai elemzés, amely a száműzött fejedelmet a maga emberi valóságába állítván elénk, egyrészt meleg és fájó részvéttel vonzza érzelmeinket, a lelki életnek vergődései közt megismert, egy kérlelhetetlen új világrend ellen hiába küzdő hős felé, másrészt minden fölösleges cicomát lefejtvén

[9] Uo. 337.

[10] A vitáról l. *R. Várkonyi Ágnes:* Thaly Kálmán és történetírása. Budapest 1961; *Uő:* A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban, 1—2. köt. Budapest 1974; *Dénes Iván Zoltán:* „A realitás" illúziója. A historikus Szekfű Gyula pálfordulója. Budapest 1976 és *Glatz Ferenc:* Szekfű Gyula történetírói gondolkozásának kialakulása a Történetíró és politika című kötetben. Budapest 1980.

alakjáról, a tört árboca tövében összezúzott hontalan iránt oly igaz pietast ébreszt bennünk, amelynek meg nem ingatható alakja az *örök emberi!*"[11]

A könyv 1913 decemberében jelent meg, a következő év elején azonban már valóságos sajtókampány indult meg ellene, mindenekelőtt a függetlenségi párti lapokban, s Szekfűt Rákóczi személyével szembeni tiszteletlenséggel, a függetlenségi hagyományok gyalázásával, történelemhamisítással vádolták. Fő szakmai ellenfele Ballagi Aladár volt, aki akadémiai előadásaiban azt állította, hogy Szekfű a „materialista" és „cinikus" Anatole France követője, megcsúfolja a szent nemzeti múltat, mégpedig olyan tanúvallomások alapján, amelyeket árulók, kalandorok, kémek mondtak el. Egyes forrásokat nem használ fel vagy csak nagyon egyoldalúan, kiemelései irányzatosak, megfogalmazásai sokszor lebecsülők és ironikusak. Ballagi részletkérdésekben joggal mutatott rá Szekfű tévedéseire vagy elfogultságaira, de alapvetően egy olyan nacionalista árulást és kitartást szembeállító szemlélet alapján, amelyet ebben az időben nemcsak a progresszív értelmiség, de még a konzervatív szakmai körök sem fogadtak el.

Az természetesen nem áll, hogy szakmán belül ne lett volna vita már ebben az időben is. Domanovszky Sándor és Braun Soma a nyilvánosság előtt, Angyal Dávid, Márki Sándor vagy Marczali Henrik tudományos-egyetemi köröknek szánt véleménynyilvánításaikban fenntartásokat hangoztattak. Így például azt, hogy Szekfű a sikert teszi meg a történeti fejlődés egyedüli mércéjének, lebecsüli a bujdosás pozitív eszmei szerepét, visszavetíti a bújdosó képét a cselekvő fejedelem tevékenységére, a „fejedelemség keresését" mint egyetlen magyarázó motívumot eltúlozza, „ironikus exponálásaival és megfogalmazásaival" a bujdosó tevékenységét eltorzítja, és végül, hogy Thaly jelentőségét túlbecsüli a magyar történetírás alakulásában. Marczali — nem publikált véleményében — kifogásolta Szekfű anyagkezelését is, kijelentve, hogy bár becsüli a szerző szorgalmát, „az egész anyagot, amelynek alapján kimondhatta volna a döntő szót, mégsem gyűjtötte össze. A francia és spanyol levéltári anyag fel nem dolgozása olyan mulasztás, amely szükségképp egyoldalúvá tette a könyvet és így csökkenti annak tudományos értékét."[12]

Szekfű a sokszor alpári és tudományos-oktatói pályáját egzisztenciálisan is veszélyeztető támadásokra válaszolva, alapvető kérdésekben fenntartotta véleményét, de elhatárolta magát a baloldali körök védelmétől. Válaszában hangsúlyozta, hogy tárgyilagos történetírást akart művelni, és a dokumentumokra hivatkozva bizonyítja, hogy az igazságot írta meg akkor is, amikor felfedte az ellentmondásokat és a hibákat Rákóczi életében. Kijelenti, hogy szemléletét Szalay László történetfelfogása és a *Vallomások* „megértő olvasása" határozták meg. Előtte a következő kép állt: „A szenvedő, Istenben megnyugvó, a sikertelenségtől meg nem tört Rákóczi, aki vallásos hittel, meggyőződéssel, törhetetlenül folytatja és újrakezdi az elvesztett diplomáciai játszmát". Ezzel revideált is. „Szalay László rajzát — írja — kiegészítettem a *Confessióból* nyert új adatokkal és a vele szemben ülő hideg játékos helyett vallásos, Istenben vigasztalást kereső embert rajzoltam."[13]

[11] Idézi *Dénes:* i. m. 81.

[12] Idézi *Dénes:* i. m. 66.

[13] *Szekfű Gyula:* Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit? Budapest 1916. 134.

Bár nem vonja kétségbe a szabadságharc szükségességét, Katona Istvánra, Horváth Mihályra, Széchenyi Istvánra hivatkozva fejti ki, hogy a kuruc függetlenségi küzdelmek megítélése a magyar hagyományban lehetett elítélő is. „Rákóczi eszméje, a kurucok ideálja csak egy része a nemzeti eszménynek."[14] Ő tudomásul veszi ezt a hagyományt, de nem áll melléje. Se nem labanc, sem nem kuruc, *magyar* történetet akar írni. Nem követi Szalay „objektív" felfogását, amennyiben nem sikerül elfojtania „subjektív magyar érzését": *„Így fájt nekem,* hogy a párizsi játékházat erdélyi háznak nevezik, így fejeztem ki szükségtelen fájdalmamat azon, hogy az erdélyi fejedelem udvara Drinápolyban janicsárokból és kalandorokból állt. Egyetlen bírálómnak Andrássy Gyula grófnak teljesen igaza volt, mikor ezt a szomorú tényt a viszonyok hatalmára vezette vissza. Hiszen itt a szomorú viszonyok hatalma, a Rákóczira és a magyarságra nehezedő sors fájt nekem, ez tette érdessé hangomat, néhol szúróssá tollamat: a magyarság szeretete, a magyar fájdalom."[15] Tehát ő is nemzeti alapon ítél, a „materializmushoz" semmi köze, a katolikus vallásosság határozza meg világnézetét.

A Szekfű elleni támadásra felfigyelt a magyar progresszió is (főleg a *Huszadik Század,* a *Nyugat,* a *Világ* köre), amelynek jeles képviselői Schöpflin Aladártól Jászi Oszkárig a szerzőt védelmükbe vették, nem azért, mert mindenben egyetértettek vele, hanem mert a tudományos szabadság mellett álltak, és elítélték a nacionalista hajszát.

A polémiát Jászi Oszkár 1916-ban így ítéli meg Purjesz Lajoshoz, a *Világ* című lap szerkesztőjéhez írt levelében: „Oly közömbös, hogy Szekfű könyve közepes munka, hogy világnézete kissé szűkös, hogy Ballagi Aladár némely kérdésben haladóbb és megértőbb, mint ő, hogy Szekfű tudományos moralitása nem eléggé teherbíró, hogy túl akadémikus és félénk taktikus. A fő dolog, az egyedül fontos az egész ügyben, hogy itt egy tudományos véleményt politikai okokból el akartak fojtani, le akarták terrorizálni. Nem igazán progresszív ember az, aki ilyen körülmények között nem tudja azonnal, hogy mi a kötelessége."[16]

Maga Szekfű később revideálta álláspontját, főleg társadalompolitikai, sőt részben külpolitikai vonatkozásban is — nem kis mértékben éppen az Osztrák—Magyar Monarchia szétesése és a trianoni béke traumatikus hatása alatt. „Rákóczi — írta a *Magyar történet*ben — európai méretű egyéniség volt, jellemző, hogy XIV. Lajos a legnagyobb tisztelettel fogadta, amivel csak az akkori etikett szerint fogadhatta; megbecsülte nemcsak a szerencsétlenséget, melyből annak idején neki volt haszna, hanem az erős, tiszta egyéniséget is." Régebbi állításaitól azonban nehezen tud elszakadni, így a párizsi „játékbarlang" meghatározó szerepétől a fejedelem életének alakulásában: „A fejedelem egy ideig kíváncsian vett részt az udvar fényes életében, de midőn anyagi nehézségei folyvást súlyosbodtak — neve az Hôtel de Transylvanieval kapcsolatban botrányba jutott, miután e palotájában megbízottja, Brenner abbé játékházat [itt már nincs szó „barlangról" *K. B.*] állított fel — korábbi lelki fejlődéséből is könnyen megokolható fordulattal a Grosbois-i kamalduliakhoz vonult és mély vallásos, szinte szerzetesi élethez szoktatta magát." Mint látni fogjuk, a „játékbar-

[14] Uo. 140.
[15] Uo. 143.
[16] Idézi *Dénes:* i. m. 114.

langnak" és az ekörüli „botránynak" semmi köze nincs ahhoz, hogy Rákóczi visszavonult a kamalduliakhoz.

A mentegető fogalmazások mögött a régi nézeteket találjuk meg a törökországi tartózkodással kapcsolatban is: „Utóbb a török császári hadjárat hírére Törökországba hajózott, ahol azonban szintén nem találva aktív szerepre, az évek múltával a francia követtel és egy csomó haszonleső francia ágenssel érintkezve, még mindig újabb terveket kovácsolt." A „tervkovácsolás" továbbra is a száműzetés hiábavalóságát bizonyítja. Kész viszont elismerni a fejedelem lelki nagyságát: „De mind e diplomáciai játékban lelke tiszta maradt és méltóságos öregségének szemlélete volt az, mely utolsó hívét is, Mikes Kelement, a magyar szeretet és hűség lovagjává avatta, XVIII. századi lovaggá, az érzésteli humanisztikum nagy írójává."[17] Túlzottan is leegyszerűsítő ez a mentegetési kísérlet, amelyből egyébként nem annyira Rákóczi kerül ki győztesként, hanem sokkal inkább Mikes Kelemen.

Szekfű a harmincas-negyvenes években elhatározta, hogy megírja Károlyi Sándor életrajzát. A munka nem készült el, de ismerjük 1940-ben tartott akadémiai levelező tagi székfoglalóját, amelyben most már Rákóczit határozottan „kiemeli" a történelemből, és főleg egyéni tulajdonságai alapján példaképpé teszi. Ezen az alapon még az irreálisnak tartott külpolitikát is átszellemíti: „Egyénisége képes volt hibát, bukott ügyet is magasabb szférába emelni."[18] Az igazán irreális külpolitikát Bercsényi képviselte, a reálisat pedig Károlyi.

Az új forrásokat a bujdosással kapcsolatban elsősorban Zolnai Béla tárta fel, aki először tájékoztatott a troyes-i könyvtárban őrzött Rákóczi-kéziratokról, elemezte a fejedelem rodostói könyvtárának összetételét, bizonyította, néha túlzásokkal is, janzenizmusát, és értékelte irodalmi munkásságát. Rákóczi-életrajzában Szekfű hívének vallja magát, akiben a kritikai történetírás ösztönét dicséri, megállapítva: „Szekfű könyvének, a legszebb magyar történeti monográfiának az a mély hatása lett, hogy végérvényesen elvesztette hitelét közéletünkben a frázisok, hangoskodók, kritikátlanul múltat idézők forrásokat a »győz a magyar s tapsra az ottfent elég« szellemében felhasznált vagy naivul nem ismerő történetírás."[19] Ebben teljesen igaza van, de abban már nem, hogy Rákóczi diplomáciai akcióit a bujdosásban nem a kor politikai összefüggéseiben vizsgálja, a bujdosó szellemiségét, janzenizmusát visszavetíti a fejedelem egész tevékenységére, tehát a szabadságharc időszakára is, s miszticizmusát eltúlozza.[20]

A források feltárása szempontjából nagy érdemeket szerzett Lukinich Imre is, aki közzétette a szatmári békére vonatkozó bécsi levéltári anyagot. Sokat köszönhetünk a francia források felkutatása és egyes vitatott kérdések tisztázása miatt a II. világháború kezdetén hősi halált halt francia kutatónak, Emile Pilliasnak.[21]

[17] *Szekfű Gyula:* Magyar történet. IV. Budapest 1939. 313—314.

[18] Szekfű székfoglalóját ismertette *Nagy József Zsigmond:* Szekfű Gyula monográfia-terve Károlyi Sándorról. In: Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Vaja—Nyíregyháza 1976.

[19] *Zolnai Béla:* II. Rákóczi Ferenc. É. n. [1942] 204.

[20] Erről vita *Zolnai Béla:* Megjegyzések a Rákóczi-kérdéshez. Itk 1957.

[21] A tanulmányokat összefoglaló kötet Etudes sur François II Rákóczi, prince de Transylvanie címen jelent meg Párizsban, 1939-ben. A kötetet Szekfű vezette be s a Vallomásokra hivatkozva, és Zolnai kutatásait is figyelembe véve a fejedelem miszticizmusát és írói tehetségét emelte ki.

vagy csak egy-két tényezőt tekintetbe vevő determinisztikus magyarázatával, de a racionalista pszichológia „beleérzésével" vagy a pszichoanalízis leegyszerűsítő magyarázataival sem.[25] Kollektív és egyéni mentális-pszichikai rekonstrukcióra és ennek alapján sokténye zős értelmezésre van szükség, amely a külső és belső történéseket és azok egymásra hatását egyaránt figyelembe veszi.[26]

Az említett felfogásból és irodalmi tanulmányaink tapasztalataiból is következik, hogy nagy jelentőséget tulajdonítunk a *szövegnek*. A személyiség gondolatai és érzései tanulmányozásában a kiindulópont csak az lehet, hogy figyelembe vegyük mindazokat az írásbeli megnyilatkozásokat, amelyek tőle származnak vagy amelyek róla szólnak, és ezeket vetjük össze cselekedeteivel, a kortársak jellemzésével s végül a valóságban végbemenő folyamatokkal. A gondolatok és érzelmek „rekonstrukciójának" ez lehet a legjobb módszere, s nem a történetírói „beleérzés", amely a körülményektől és személyes meggyőződéstől determinált. Mindez nem jelenti az értékelés elvetését, de azt a „kor szellemének" figyelembevételével tesszük.

Rákóczi esetében módunkban van ezt a „rekonstrukciót" végrehajtani, hiszen a fejedelem bujdosásában megírta nemcsak *Emlékiratait* a szabadságharcról, hanem *Vallomásait* is, amelyek ifjúsága mellett 1711 és 1720 közötti élettörténetét mondják el. Emellett politikai, morális és vallásos értekezések állnak rendelkezésünkre, amelyek témaválasztásukkal és szemléletükkel eligazíthatnak. Rendelkezünk olyan diplomáciai levelezéssel is, amely egyrészt helyzetelemzéseivel megvilágítja a fejedelem politikai gondolkozásának irányait, másrészt segít személyes érzelmeinek feltárásában. Ismerjük kortársai véleményét személyéről és tevékenységéről, köztük a francia napló- és emlékiratírók nézeteit, akik, mint Saint-Simon, kedvelték az analízist és a kritikát, de a magyar bujdosókét is, akik, mint Szathmári Király Ádám, inkább eseményeket, vagy mint Mikes Kelemen, inkább érzéseket és hangulatokat rögzítettek. *Látás* és *láttatás* ennek az összevetésnek a célja, amely egyben alkalmas a távolságtartásra és a belső kritika érvényesítésére. Meggyőződésünk, ez az aprólékos „rekonstrukciós munka" közelebb visz a kornak és szereplőinek megértéséhez, mint bármilyen szellemesen előadott prekoncepció érvényesítése.

A munkának jellegénél fogva, de egyes kérdések kutatásának jelenlegi helyzete miatt is, vannak tárgybeli korlátai. A XVIII. század eleji belső magyar fejlődést nem tudjuk nyomon követni, és ezért a hazaiak és a bujdosók közötti kapcsolatokkal is csak vázlatosan, utalásszerűen, az összefüggések felmutatása érdekében foglalkozunk. Nem tartottuk feladatunknak az egyes, a Rákóczi-szabadságharccal összefüggő történeti-politikai viták (így a szatmári békével vagy Szekfű *A száműzött Rákóczi*jával kapcsolatos viták) részletes elemzését, megelégedtünk azzal, hogy ezekre a konkrét

[25] A történettudomány és a pszichológia közti kapcsolat különösen nagy érdeklődést váltott ki a pszichoanalízis elterjedésével. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy csak a pszichoanalízis szempontjából vizsgálták volna a történelmi jelenségeket. A két világháború között először a frankfurti iskola foglalkozott ezzel az összefüggéssel: *M. Horkheimer:* Geschichte und Psychologie, Zeitschrift für Sozialpolitik. 1932. I. 1/2. A módszerről: *G. Barbu:* Problems of Historical Psychology. London 1960. Magáról a pszichoanalitikus értelmezésről *B. B. Wollmann:* The Psychoanalytic Interpretation of History. New York 1971. A francia Annales iskola felfogását ebben a kérdésben *M. de Certeau* fogalmazza meg L'écriture de l'histoire című kötetében. Párizs 1975.

[26] *Dénes:* i. m. 53.

kérdések kapcsán a korabeli források ismertetésével reagáljunk. Az előzményekre is csak a megértés elősegítése szempontjából tértünk vissza. A folyamatok megvilágítása szükségessé tette, hogy egyes időszakokat különböző megközelítésekben, de párhuzamosan tárgyaljunk, ami elengedhetetlenné tett bizonyos ismétléseket. Technikai jellegű megjegyzés, de a szövegek jelentősége miatt tartalmi is: terjedelmi okokból nem tudjuk mindenütt közölni az idegen nyelvű eredetit, meg kellett elégednünk közülük azoknak az idézésével, amelyeknek különleges jelentőséget tulajdonítunk.

Módszerünk elválaszthatatlan történetszemléletünktől, amely egyszerre hiteles, realista és objektív kíván lenni. *Hiteles* abban az értelemben, hogy nagy jelentőséget tulajdonítunk a forrásoknak, amelyeket gyakran szembesítünk egymással. *Realista* abban az értelemben, hogy a gondolatokat és a tetteket a kor valóságához mérjük. *Objektív* végül abban az értelemben, hogy a legszélesebb körű forrásfeltárásra törekedtünk, a forrásokat kritika tárgyává tettük, az értékelést a rövidebb és hosszabb időtartamokban érvényesülő tendenciák alapján igyekeztünk elvégezni, kerülve minden idealizálást, de elismerve a tényleges érdemeket.

Mindezek után magyarázatot kell adnom a munka címére. A *bujdosás*[27] szót nem „kuruckodásból" és nem is azért használom, mert „szép". A magyar költészet, főleg 1670 után, sűrűn alkalmazza ezt a kifejezést, amikor a Habsburg-elnyomás elől hazájukat elhagyni kénytelen magyarok gondolatait és érzéseit fejezi ki. De ezt a megjelölést használja Rákóczi is, amikor például 1711. február 18-án így inti Károlyi Sándort: „Vezérelje és kormányozza azért Kegyelmed hadakozását absentiámban mennyire jobban lehet, az midőn én minden bujdosás és nyomorúságok által űzni s keresni kívánom boldogulását." A *száműzetést* 1714-ben a magyar országgyűlés mondta ki, egy olyan országgyűlés, amelynek egyes tagjai saját múltjukkal is szembefordultak.

*

Több évtizedes munka eredménye ez a monográfia, amelynek létrejöttét segítették külföldi és magyar levéltárosok és könyvtárosok. Nagy hálával tartozom Ladányi Sándornak, aki a bécsi levéltári anyag feltárásában és kijelölésében támogatott. Köszönöm lektoraimnak, R. Várkonyi Ágnesnek és Hopp Lajosnak, hogy észrevételeikkel segítették a munkát áttekinthetőbbé, világosabbá, pontosabbá tenni.

[27] A *bujdosni* a *bújik* igéből származik, főnévi formában először 1138-ban fordul elő (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. *Benkő L.* Budapest 1984. I. 383). A *bujdosás* szó használatára a magyar költészetben: Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 11. Az első kuruc mozgalmak korának költészete, 1672—1686. Sajtó alá rendezte *Varga Imre*. Budapest 1986.

I. ELŐZMÉNYEK ÉS KÖRÜLMÉNYEK

Európai politika a XVIII. század elején

Hogy a magyar és az erdélyi kérdés külpolitikai jelentőségét felmérhessük, szükségesnek láttuk felvázolni a XVII. század végi, XVIII. század eleji Európa viszonyait. Erre az Európára az átmenetiség és a különbségek felszínre kerülése a jellemző. Nyugaton a kapitalista fejlődés új tendenciái bontakoznak ki.[1] Az iparban a textil- és a hadipar mellett a luxuscikkeket gyártó iparágak törnek előre. A mezőgazdaságban — főleg Angliában — a tőkés termelés új formái alakulnak ki az új technika hasznosításával. A gyarmatosítás kiterjesztésével nő a tengeri kereskedelem súlya a nemzetgazdaságban.

Változások mennek végbe a társadalmi struktúrában is. A „dicsőséges forradalomban" az angol polgárság kivívja uralkodó helyzetét, még ha politikailag ki is egyezik a nemességgel vagy annak nagyobb részével. A francia polgárság megerősödik, de nem lép fel a feudális rend ellen, sőt, egy része, a nagypolgárság, integrálódik a nemességbe. Ez egyúttal két társadalmi fejlődési típust is jelez.

Európa perifériáin eltérő módon ugyan, de a feudális viszonyok az uralkodók, bár már itt is jelentkeznek reformtörekvések. Az egyes országok a lemaradást az erős, centralizált állam megteremtésével, s így inkább a francia modell követésével akarják felszámolni, még ha az angol vagy a holland példa gazdaságilag vonzó is sokak számára.

Ebben az időszakban megváltoznak a nemzetközi erőviszonyok is.[2] A XVII. század második felében és a XVIII. század elején új nagyhatalmak alakulnak ki, amelyek

[1] Általános áttekintés: Világtörténet tíz kötetben. V. Szerk. *G. J. Zutyisz*. Moszkva 1958. Magyar kiadás: Budapest 1964; New Cambridge Modern History. VI. The Rise of Great Britain and Russie. Szerk. *J. S. Bromley*. Cambridge 1970. VII. The old Regime. Szerk. *J. O. Lindsay*. Cambridge 1957; Histoire générale des civilisations. IV; *R. Mousnier;* Les XVIIe et XVIIIe siècles. Párizs 1954; *A. de Saint-Léger—P. Sagnac:* La prépondérance française, Louis XIV. 1661—1715. Párizs 1935; *G. Zeller:* De Louis XIV à 1789, a P. Renouvin szerkesztette Histoire des relations internationales c. sorozatban. Párizs 1955; *R. Mousnier—E. Labrousse—M. Bouloiseau:* Le XVIIIe siècle. Párizs 1963; *A. Soboul—G. Lamarchand—Michèle Fogel:* Le siècle des Lumières. L'essor (1715—1750). I—II. Párizs 1977; Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung. Szerk. *Fritz Wagner*. Stuttgart 1968 (a Handbuch der europäischen Geschichte c. sorozatban); *M. S. Anderson:* Europe in the XVIIIth Century. London 1976[2].

[2] *M. Immich:* Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789. München—Berlin 1905; *J. B. Wolf:* The Emergence of the Great Powers. 1655—1715. New York 1954; *D. Mc Kay—H. M. Scott:* The Rise of the Great Powers. 1648—1815. London—New-York 1983; *B. Köpeczi:* Formation des grandes puissances au XVIIe et XVIIIe siècle. XVe Congrès International des Sciences Historiques. Rapport II. Bucarest 1980.

mindenike hegemóniára törekszik, legalább egy adott régióban, de egyesek az egész kontinensen, sőt a világon is. A nagyhatalmak befolyásának erősödése egyben azt is jelenti, hogy korlátozódik a kis- és középállamok függetlensége, s érdekeiket a legtöbbször alá kell rendelniök a nagyoknak. A szerencsésebbek képesek hasznot húzni az ellentétekből, a gyengék vagy a helyzetüket rosszul felmérők még államiságukat is elvesztik.

A XVII. század közepétől 1688-ig,. tehát az ún. augsburgi liga háborújáig, a kontinensen francia túlsúly érvényesül, amelynek alapját belpolitikailag a gazdasági fejlődés, a centralizált államigazgatás, a korszerű hadsereg és diplomácia adta. A merkantilizmus segítette a gazdasági expanziót, a diplomácia pénzzel is támogatott akciói biztosították egyes országok szövetségét vagy jóindulatú semlegességét, a korszerűsített hadsereg a védhető határok teóriáját érvényesítve újabb és újabb területeket szerzett. Ez a hegemónia mintegy három évtizedig, 1660-tól 1689-ig tartott, az ún. nagy szövetség ellen folytatott tízéves háborúban azonban Franciaország gazdaságilag és katonailag meggyengült, s az 1698-ban megkötött ryswicki béke már Anglia előretörését jelezte.

Franciaország pozícióinak további gyengülését hozta a spanyol örökösödési háború. II. Fülöp spanyol király 1700 novemberében utód nélkül halt meg, és két lehetséges örökös, Anjou Fülöp vagy Habsburg Károly között a végrendelet az elsőt választotta, attól függően, hogy a Napkirály elfogadja-e a jelölést. Bizonyos habozás után XIV. Lajos e mellett döntött, Anglia és Hollandia viszont a Habsburg trónkövetelő mellé állt, félve Franciaország túlzott megerősödésétől. A spanyol örökösödési háborúban az Anjou Fülöpöt segítő Franciaországot kezdetben Bajorország és Savoya támogatták. Savoya hamar átállt a másik oldalra, mert részesedni akart az itáliai spanyol birtokokból, Bajorország a höchstädti csata után, 1704 őszén a Habsburgok uralma alá került. XIV. Lajos egyetlen nem hivatalos, de tényleges szövetségese nyolc éven keresztül a II. Rákóczi Ferenc vezette magyar szabadságharc volt.

1710-ben Franciaország súlyos katonai és gazdasági válságba került, és békét akart kötni. Az angol közvélemény is megelégelte a katonai terheket és szövetségesei egyenlőtlen teherviselését, megbuktatta a Habsburgokat támogató Marlborough herceget és a whigeket. Még 1709-ben megkezdődtek a tárgyalások Franciaországgal, amelyek 1713-ban az utrechti béke megkötéséhez vezettek. A békeszerződésben Anglia megszerezte a maga számára Gibraltárt és Minorca szigetét s ezzel a Földközitenger ellenőrzését, a spanyol gyarmatokon az ún. *asiento,* a rabszolgakereskedelem jogát, a franciáktól egyes észak-amerikai területeket. Franciaországtól biztosítékokat kapott arra vonatkozólag, hogy nem támogatja a jakobiták, a Stuart trónkövetelő és hívei restaurációs törekvéseit. Savoyának Szicíliát ígérték oda, és fejedelmének királyi rangot adtak. A hollandok Spanyol-Németalföld ellenőrzésére kaptak jogot, és a francia határ menti erődítésekben átmenetileg helyőrséget helyeztek el. V. Fülöpöt a szövetségesek elismerték Spanyolország uralkodójának. Franciaország csak gyarmatai egy részét vesztette el, a kontinentális határokat megőrizte, meg kellett azonban ígérnie, hogy a spanyol és a francia korona nem egyesülhet.

A Habsburgok nem fogadták el az utrechti békét. Sikertelen hadműveletek után 1714-ben Rastatban, majd az 1715-ben Badenben megkötött szerződésekben kénytelenek voltak kiegyezni, mégpedig úgy, hogy lemondtak Spanyolországról, de megkap-

ták Nápolyt, Szardíniát és a toszkániai spanyol kikötőket, Spanyol-Németalföldet, ahol az erődítményekbe holland garnizonokat is be kellett fogadniuk. Franciaország megtarthatta Strasbourgot és Elzászt, a bajor és a kölni választófejedelem visszatérhetett országába. A brandenburgi választó királyi címét elismerték, és ezzel egy olyan német állam jött létre, amely potenciális veszélyt jelentett a Habsburg-hegemónia számára a birodalomban.

A francia historikusok közül sokan úgy vélik, hogy az 1711 utáni időszakot az angol preponderancia vagy hegemónia jellemzi, a mai angol történetírás óvatosabban fogalmaz, és közös francia—angol szupremáciáról beszél. Anglia mint tengeri hatalom jutott túlsúlyra, s a kontinens ügyeivel részben a hannoveri dinasztia trónra kerülése miatt, részben kereskedelmi érdekei érvényesítése céljából foglalkozott erőteljesebben, de az európai erőviszonyok alakításának felelősségét a harmincas évekig megosztotta Franciaországgal, azután pedig áthárította erre az országra.

A XVII. század végén és a következő század elején Európa északi és keleti részén is jelentős hatalmi változásokra került sor. Az Oszmán Birodalom 1683-ban támadást intézett a Habsburg-hatalom ellen, amelyet a német fejedelemségek mellett támogatott Velence, Lengyelország és Oroszország is. A Szent Liga titkos tagja volt az Erdélyi Fejedelemség, amely éppúgy, mint Magyarország, nagy gazdasági és véráldozatokkal járult hozzá a török legyőzéséhez. A tizenöt évig tartó háborút az 1699-ben megkötött karlócai béke fejezte be, amelyben a Habsburgok egész Magyarország és Erdély (a Bánság és Belgrád kivételével) birtokába jutottak, s ezzel hatalmi túlsúlyuk Keletre tevődött át.

A törökellenes hadjáratokban megerősödött Oroszország a XVIII. század első évétől arra törekedett, hogy kijusson a Balti- és a Fekete-tengerre, s a kereskedelem fejlesztése révén vigye véghez a belső modernizálást. A Balti-tengertől Svédország zárta el, amely az egész skandináv félsziget mellett az északnémet területek egy részét is uralta. Az 1700-ban megkezdett északi háború, I. Péter és XII. Károly svéd király párharca több mint két évtizeden keresztül tartott.

A svéd—orosz ellentétek ütközőpontja Lengyelország lett, amelyet belső ellentétek is gyötörtek. A Leszczyński Szaniszló pártján álló lengyel nemesség a francia támogatást is élvező svédek szövetségese lett, s a II. Ágost szász választófejedelem mellett voksoló nemesi respublica I. Péter segítségére számíthatott. A cár poltavai győzelme után ez a párt erősödött meg, de nem volt képes elfogadtatni a rendekkel a centralizáló törekvéseket, s a belső ellentétek módot adtak külső beavatkozásokra, amelyek maguk is növelték az anarchiát.

Az 1721-ben megkötött nystadti béke biztosította Oroszország számára a Balti-tengerhez való kijutást; a cár Livlandot, Nyemanlandot, Észtországot és Karélia egy részét kapta meg, visszaadta Svédországnak Finnországot, és fizetett 2 millió birodalmi tallérnyi „kártérítést". Svédország a Poroszországgal és Dániával már előbb, 1720-ban aláírt békeszerződésekben lemondott német birtokairól. Külön megállapodás született II. Ágost és Svédország között, amelyben az utóbbi elismerte a szász választó lengyel királyságát, ez pedig megengedte, hogy Leszczyński használja a királyi címet, és birtokai után évjáradékot kapjon. Mindezek következtében Európa keleti részén Oroszország igazi nagyhatalommá vált. Svédország meggyengült, Lengyelország pedig kiszolgáltatott helyzetbe került.

Bár az Oszmán Birodalom katonai hatalma megrendült a belső viszályok és a magyarországi és oroszországi háborúk elvesztése miatt, 1711-ben még volt annyi ereje, hogy a területére menekült XII. Károly svéd királynak segítséget nyújtson, és eredményesen harcoljon Oroszország ellen. A pruti vereség megakadályozta I. Pétert abban, hogy a Fekete-tengerhez kijusson, a cárnak vissza kellett adnia Azovot, lerombolni Taganrog erődjét és kivonni csapatait Lengyelországból.

A sikeren felbuzdulva a török vezetés 1714-ben kísérletet tett arra, hogy visszaszerezze a Velence és a Habsburgok által elfoglalt területeket, de hadserege vereséget szenvedett, és az 1718-ban megkötött pozsareváci békében kénytelen volt lemondani a Bánságról és Olténiáról, sőt Belgrádról és Észak-Szerbia egy részéről is.

A XVIII. század eleji békekötések után Európában a dinasztikus hatalmi érdekek kerültek előtérbe a külpolitikában. Angliában Anna királynő halála után a hannoveri dinasztia hatalmát kívánták biztosítani a trónkövetelő Stuartokkal szemben, akiket a francia udvar titokban továbbra is támogatott, és akiknek voltak belső híveik is. Franciaországban XIV. Lajos halála után utódlási harc alakult ki annak ellenére, hogy hivatalosan mindenki elismerte királynak a kiskorú XV. Lajost. A régens, Orléans-i Fülöp angol támogatással igyekezett önmaga számára biztosítani a hatalmat. V. Fülöp spanyol király viszont igényt tartott a francia trónra annak ellenére, hogy az utrechti békében erről ünnepélyesen lemondott. A helyzetet bonyolította, hogy a Napkirály törvénytelen fiai is felléptek a régens ellen, és a spanyol udvarral szövetkeztek.

A Habsburg Birodalomban is örökösödési gondok támadtak, mert VI. Károly császárnak nem volt fiúgyermeke. Ezért a bécsi udvar arra törekedett, hogy elfogadtassa nemcsak saját országaival, hanem a nagyhatalmakkal is a leányági örökösödést. Ezt szolgálta az ún. *Pragmatica Sanctio,* tehát az a megállapodás, amelyet a császár és király az 1703-as Habsburg-házi törvény alapján az örökös tartományok és Magyarország és Erdély rendjeivel elfogadtatott, és amelynek értelmében az elsőszülött lány, Mária Terézia örökölhette a trónt.

II. Ágost lengyel király utódlásának kérdése már a húszas év végétől élénken foglalkoztatta az európai hatalmakat. Leszczyński Szaniszló, aki Franciaországban telepedett le, megnyerte az esetleges utódláshoz Versailles támogatását, minekutána lánya XV. Lajos felesége lett. A lengyel rendek egy része azonban II. Ágost fiát részesítette előnyben, aki viszont Oroszország, Ausztria és Poroszország segítségére számíthatott.

Az utódlás ügye először Angliában rendeződött, miután 1716-ban a jakobiták által kirobbantott és a franciák és spanyolok által támogatott skóciai felkelés elbukott. Franciaország az 1716 júniusában az angol kormánnyal kötött szerződésben megerősítette az utrechti békében megállapított status quót, s elismerte a hannoveri ház trónöröklését. 1717 januárjában Hollandia is csatlakozott ehhez a szerződéshez, így alakult meg a hármas szövetség. Ehhez társult később 1718 augusztusában a bécsi udvar. A most már négyes szövetség célja az európai hatalmi helyzet fenntartása volt és szembefordulás a revíziót követelő spanyol törekvésekkel.

A spanyol udvar ugyanis igyekezett visszaszerezni Gibraltárt, Nápolyt, Szicíliát és Szardíniát, s a Farnese-családból származó királyné gyermekei számára biztosítani akarta Pármát és Toszkánát. A spanyol külpolitika tervei megvalósításában Francia-

országra szeretett volna támaszkodni, de a régens bel- és külpolitikai okokból szembenállt ezekkel. Cellamare párizsi spanyol követ XIV. Lajos törvénytelen fiait és különösen Du Maine herceget és feleségét nyerte meg a madridi elképzeléseknek. Az „összeesküvést" azonban leleplezték, és ennek az lett a következménye, hogy Orléans-i Fülöp még szorosabb együttműködést keresett főleg Angliával.

Giulio Alberoni bíboros, a spanyol politika fő intézője, abban reménykedve, hogy a török háború leköti a császári erőket, 1717 augusztusában csapatokat küldött Szardíniába, majd 1718 januárjában Szicíliába. Franciaország és Anglia azonban arra kényszerítették V. Fülöpöt, mégpedig fegyveres erővel, hogy a bíborost menessze, és fogadja el kiegyezési javaslatukat. Eszerint Szardíniát Savoya kapja meg, Szicíliát pedig a Habsburgok, Toszkánát, Pármát Don Carlosnak, a spanyol trónörökösnek ígérik, de csak akkor, ha a körülmények kedveznek. Ez a megállapodás Stanhope angol külügyi államtitkárnak és Dubois kardinálisnak, a francia diplomácia irányítójának a műve, s egyben új közös angol-francia külpolitikai irányzat elindítója. 1720 januárjában Spanyolország is kénytelen csatlakozni a négyes szövetséghez, remélve, hogy legalább az itáliai igények egy részének kielégítésére sor kerül.

A vitás kérdések rendezésére a szövetséges hatalmak elhatározták, hogy nemzetközi kongresszusokat tartanak, és megkísérlik tárgyalások útján elkerülni a fegyveres konfliktusokat. Az első kongresszusra 1724-ben Cambrai-ban került sor, ahol elsősorban az itáliai spanyol követelésekkel foglalkoztak, de döntést nem hoztak. Miután ezen a kongresszuson a spanyol udvar nem tudta érvényesíteni követeléseit, az energikus királyné a szolgálatában álló Ripperda nevű holland kalandort Bécsbe küldte, hogy a császárt nyerje meg terveinek. VI. Károly annak fejében, hogy V. Fülöp elismeri a *Pragmatica Sanctiót,* megígérte, hogy átadja Pármát a spanyol trónörökösnek, Don Carlosnak. Erről — a többi hatalom nagy meglepetésére — 1725 áprilisában szerződést is írtak alá.

A húszas években nemcsak a spanyol politika ambíciói okoztak izgalmat az uralkodó körökben, hanem Anglia, Oroszország, Ausztria ellentétei is. Anglia aggódott I. Péter németországi politikája miatt, amely Hannover és szövetségesei ellen a mecklenburgi herceget és főleg a cár vejét, Károly Frigyes, holstein—gottorpi herceget támogatta. Végül is Anglia 1723-ban szerződést kötött Oroszországgal, amelyben kereskedelmi kedvezményeket nyújtott annak fejében, hogy ez utóbbi nem segíti a herceg területi követeléseinek érvényesítését.

London nem nézte jó szemmel a Habsburgok külkereskedelmi expanzióját, az 1720-ban megalapított Keleti, illetve az 1722-ben létrejött Ostendei Társaság tevékenységét, s mindent megtett annak érdekében, hogy azt korlátozza. A bécsi és madridi udvar kiegyezése után Anglia, Franciaország és Oroszország 1725-ben megkötik az ún. hannoveri szerződést, amely a status quo fenntartását garantálja minden vonatkozásban, tehát a német fejedelemségek és az itáliai birtokok tekintetében is.

Az orosz külpolitikában azonban hamarosan fordulat áll be. 1726 májusában a bécsi udvar Oroszországgal ír alá megállapodást, amelyben elismeri Szentpétervár befolyását egyes német fejedelemségekben és Lengyelországban, és segítséget ígér a török ellen, Oroszország viszont elfogadja a *Pragmatica Sanctiót.* Ez a szerződés hosszabb távú politika alapja lett, hiszen míg az angol—orosz érdekek több vonatkozásban egymásnak ellentmondtak, a Habsburg Birodalom és Oroszország közösen

volt érdekelt a hannoveri, és ezzel együtt az angol befolyás visszaszorításában, Lengyelország függőségben tartásában és az Oszmán Birodalom meggyengítésében. Az osztrák külpolitikának ez az új irányzata oly mértékben irritálta Angliát, hogy 1727-ben megszakította a diplomáciai kapcsolatot Béccsel, és ezek felvételére csak akkor került sor, amikor VI. Károly lemondott az Ostendei Társaság támogatásáról.

Az angol—osztrák feszültséget Spanyolország igyekezett felhasználni, és kísérletet tett arra, hogy katonai erővel visszafoglalja Gibraltárt, de a vállalkozás kudarccal végződött, és Madrid kénytelen volt belenyugodni e stratégiailag fontos támaszpont elvesztésébe. Az 1728 júniusában kezdődött és egy évig tartott soissons-i konferencia ismét a status quót erősítette meg. 1729 novemberében Anglia, Franciaország és Spanyolország megállapodást kötöttek, amely az angol-spanyol békét, és ezzel Gibraltár Angliához tartozását jóváhagyta, a két első ígérte azonban, hogy támogatja a spanyolok Toszkánára és Pármára vonatkozó igényeit. 1731 júliusában Anglia és Ausztria kötött szerződést, amelyben Bécs beleegyezett abba, hogy felszámolja az Ostendei Társaságot, átengedi Toszkánát és Pármát Don Carlosnak, Anglia viszont elismeri a *Pragmatica Sanctiót*.

Az egyetlen ország, amely ezek után külön véleménnyel élt a Habsburgok utódlásának kérdésében, Franciaország volt. Dubois és Fleury kardinális nem folytatta a hagyományos Habsburg-ellenes francia külpolitikát, de a versailles-i udvarban sokan aggodalommal figyelték Ausztria megerősödését, és úgy vélték, hogy ez veszélyezteti az európai egyensúlyt, és különösen a francia érdekeket. Az 1730-as években Anglia belső küzdelmekkel volt elfoglalva, és ilyen körülmények között a francia befolyás erősödött a kontinensen, mégpedig úgy, hogy az udvarban a hagyományos keleti politikát folytatni akaró irányzat kerekedett felül.

1733. február 1-jén meghalt II. Ágost lengyel király, helyére Bécs egy portugál herceget javasolt, Szentpétervár Ágost fia mellett foglalt állást, a franciák viszont XV. Lajos apósát, Leszczyńskit támogatták. A lengyel rendek többsége ez utóbbit választotta meg, de amikor az orosz hadsereg megjelent Lengyelországban, a kényszer hatása alatt III. Ágost mellett voksoltak. Leszczyński hiába szállt partra Danckában francia támogatással, az orosz hadak kiszorították Lengyelországból, s ezzel a lengyel örökösödés kérdése hosszú időre eldőlt, mégpedig Franciaország hátrányára.

A Habsburgok ebben a kérdésben Oroszország mellett foglalnak állást, s ezért Franciaország 1733 októberében hadat üzen és megszállja Lotharingiát. A spanyol csapatok Franciaországgal és Savoyával kötött megállapodás alapján 1735-ben partra szállnak Nápolyban és Szicíliában. 1736-ban Oroszország hadat indít az Oszmán Birodalom ellen s Bécs, ha vonakodva is, az utóbbi mellé áll. Fleury kardinális, a francia külpolitika irányítója a minden oldalról szorongatott Habsburgokat 1738-ban Nyugaton békére kényszeríti: Bécs lemond Leszczyński javára Lotharingiáról, Spanyolország javára Nápolyról és Szicíliáról, Toszkanát a lotharingiai herceg, Mária Terézia férje kapja meg, Franciaország viszont elismeri III. Ágostot lengyel királynak. Villeneuve francia követ közvetítésével az osztrákok és oroszok 1739-ben megkötik a békét a Portával, s Bécs lemond Olténiáról, Észak-Szerbiáról és Belgrádról, Oroszország Ukrajna egy részét tartja meg, de nem kap kijáratot a Fekete-tengerre.

A harmincas évek végére a század elejéhez képest az európai hatalmi helyzet átalakult. Spanyolország — nem kis mértékben a belső gazdasági fejlődés következté-

ben, amelynek José Patino, a „spanyol Colbert" volt az irányítója — megerősödik, visszaszerzi Nápolyt és Szicíliát. A Habsburgok pozíciókat vesztenek, és nemcsak Itáliában, hanem a Balkánon is. Oroszország megszilárdítja hatalmát a Balti-tengeren, érvényesíti befolyását Lengyelországban, de az Oszmán Birodalmat a Fekete-tengernél nem tudja visszaszorítani.

Mint e vázlatos eseménytörténeti összefoglaló is mutatta, a hatalmi érdekek érvényesítésének fő eszköze a hadsereg mellett a diplomácia. A XVII. század közepétől kialakult a diplomáciai szolgálat, annak szabályaival és szertartásaival. Megjelent a hivatásos diplomata, akinek voltak külföldi tapasztalatai, tudott latinul, de a legtöbb esetben már beszélte a franciát is, amely a század végére a diplomácia általánosan elfogadott nyelve lett. Kézikönyvek jelentek meg, amelyek tájékoztatást adtak a diplomáciai eljárásokról. A leghíresebb A. de Wicquefort *L'Ambassadeur et ses fonctions* című kiadványa volt, amely először 1680-ban látott napvilágot. 1716-ban François de Callières jelentette meg *De la manière de négocier avec les souverains* című munkáját, amely már tekintetbe vette az újabb tapasztalatokat. Jogi szempontból nemzetközi kérdések kapcsán Grotius mellett legtöbbet S. Pufendorf *De jure naturae et gentium* című könyvére hivatkoztak, amely először 1688-ban jelent meg.

A XVIII. század a titkos diplomácia kora,[3] ami azt jelenti, hogy a hivatalos érintkezés mellett „bizalmas" akciókra is sor kerül, amelyek a kapcsolatokat alapvetően befolyásolhatják. A vezető politikusoknak „titkaik" vannak, amelyekről sokszor a külpolitika „hivatalos" intézői nem tudnak. Így Orléans-i Fülöp Angliával fog össze Anjou Fülöppel és saját ellenzékével szemben anélkül, hogy erről a befolyásos udvari körök tudnának. Az angol külügyi államtitkárok a spanyol örökösödési háborút lezáró békeszerződés előkészítésekor, majd az európai egyensúlyt biztosító kompromisszumok kialakításában használják fel a bizalmas érintkezés különböző formáit. Alberoni bíboros kész összeesküvést is szervezni Franciaországban, hogy céljait elérje, és mint látni fogjuk, titkos megbízottját hajlandó még a Portához is elküldeni, hogy a hajdani spanyol birtokokat visszaszerezze. A kitűnő diplomata, Savoyai Jenő sok titkos akciót folytat részben a béketárgyalások kapcsán, részben a Habsburgok örökösödésének kérdésében, és végül, de nem utolsósorban, a keleti terjeszkedés biztosítására.

Ez a titkos diplomácia kedvez a kalandoroknak, akik információkat szereznek és továbbítanak, de az ún. titkos ágenseknek is, akik előbb-utóbb beépülnek a hivatalos diplomáciai szolgálatba. Orléans-i Fülöp fő ágense Angliában például Dubois abbé, a későbbi kardinális. A spanyol királynét Bécsben egy holland kalandor, Ripperda szolgálja. Az angol kormányt hajósok és kereskedők is ellátják információkkal. Savoyai Jenőnek fizetett kémei vannak a legkülönbözőbb helyeken. Különösen sok ügynök tevékenykedik Konstantinápolyban, ahol nehéz értesüléseket szerezni, s ahol a portai drogmanok és a velük kapcsolatot tartó olyan diplomata-tolmácsok, mint a holland N. Theyls a fő közvetítők.

A korabeli technika és elsősorban szállítási és hírközlési körülmények megnehezítik az eseményekre való gyors reagálást, ezért a külpolitika az állandóbbnak tartott

[3] A titkos diplomáciáról: *E. Bourgeois:* La diplomatie secrète au XVIIIe siècle. I—III. Paris 1909; *M. Braubach:* Geschichte und Abenteuer. Gestalten um den Prinz Eugen. München 1950.

tendenciákat figyeli és ezeknek megfelelően reagál az aktuálisokra is. Meghatározó a hagyományos orientáció, de a XVIII. század elején több relációban is sor kerül a „szövetségek felborítására", új szövetségi rendszerek kialakítására.

Anglia elsősorban tengeri hatalmát, gyarmatait és kereskedelmi érdekeit akarja biztosítani, s külpolitikája ezeket a célokat szolgálja akkor is, amikor az „örök ellenségnek" tartott Franciaországgal kiegyezik. A francia külpolitikát 1715-ig alapvetően meghatározza a Richelieu által kezdeményezett Habsburg-ellenes irányzat, a svéd-lengyel szövetség és a közvetett török támogatás keresése. Utrecht után azonban látványos kibékülésre kerül sor Angliával, s ez mint domináns elem hat a többi relációra is. Franciaország, legalábbis egy ideig még, a Habsburgok szövetségese is lesz.

A Habsburg Birodalom a spanyol kaland után főleg Keleten igyekszik hatalmát megerősíteni, s ez nagy változást jelent az addigi politikához képest. Oroszország az I. Péter által kezdeményezett politikát folytatja, a balti-tengeri kijárat megszerzése után főleg a Fekete-tengerhez akar kijutni, és Ázsia felé terjeszkedik.

Ezekhez a tendenciákhoz kapcsolódik a dinasztikus érdekek szolgálata, amely — mint láttuk — újabb és újabb szövetségeket eredményez. Az olyan országokban, ahol előrehaladott a polgári fejlődés, a patriotizmus is szerepet kap a hivatalos ideológiában, így különösen Franciaországban vagy Angliában. Spanyolország veszteségei miatt különleges példát ad a hazafias felbuzdulásra, hiszen Alberoni a régi hatalmat akarja visszaállítani, ami közös érdek. Németország vagy Itália nemzeti egysége ekkor még csak egyes gondolkodók elmélkedéseiben merül fel, a körülmények miatt nem lehet témája a gyakorlati politikának. Európa közepén és keleti részén, ahol sok etnikum él egymás mellett, az uralkodó körök a birodalmi gondolatot helyezik előtérbe, s az elnyomottak hivatkoznak a régi állami vagy etnikai összetartozásra. Lengyelország példát adhatna elmaradott körülmények között is a patriotizmus hatékonyságára, hiszen a XVIII. század elejétől az állam függetlensége kerül veszélybe, a mágnások hatalmának növekedése folytán azonban felerősödik a rendi anarchia, amit kihasználnak a külső hatalmak, így az ország belülről nem képes megújulni.

A hatalmi érdekeket az egyházak a maguk ideológiai és diplomáciai eszközeivel is igyekeznek alátámasztani. Angliában a hannoveri dinasztia trónra kerülését segíti a protestantizmus a katolikus Stuartokkal szemben, s a protestáns egyházak befolyásolják a szövetségi rendszerek alakítását is, így mindenekelőtt az Anglia, Hollandia és Poroszország közötti kapcsolatokat. A francia katolicizmus gallikán orientációja alkalmas arra, hogy ideológiailag támogassa az országon belüli abszolutizmust, az országon kívül pedig a hegemóniára törekvő politikát. A Habsburgok az ellenreformációs katolikus egyházra támaszkodnak a birodalmon belül, és különösen keleti politikájukban. A Vatikán a Szent Liga megszervezésével ennek a politikának adott támaszt, a spanyol örökösödési háborúban azonban a katolikusnak mondott államok közötti egyeztetést már nem tudja szolgálni. Oroszország a görögkeleti egyházat I. Péter alatt az állam szolgálatába állítja, és felhasználja expanziós törekvéseiben.

Mindennek ellenére a vallás és a politika közötti kapcsolat nem olyan szoros, mint a XVI—XVII. században volt, s ebben szerepet játszik a politika fokozatos szekularizálása. A „dicsőséges forradalom" kialakítja a protestáns utilitarizmus alapján a polgárság liberális ideológiáját, amelyet Locke filozófiája táplál. Franciaországban a

korai felvilágosodás, Bayle, Fontenelle, Saint-Evremond, de már a harmincas években Montesquieu és Voltaire is elválasztják a vallást, a tudományt és a politikát. Német területen a felekezetieskedés még uralkodik, de Leibniz és Pufendorf felvilágosult nézetei is tért nyernek. A nemzetközi politikában még érvényesül a „keresztény szolidaritás" ideológiájának frazeológiája, de az már a XVIII. század elejétől egyre kevésbé hatásos.[4]

A külpolitikai érdekeket az udvarok és az azokat képviselő közvélemény-formáló eszközök, a sajtó és a könyvkiadás politikai-ideológiai köntösbe öltöztetik.[5] Angliában és Hollandiában a lapok a pártpolitika szolgálatában állnak, s ilyen módon külpolitikailag is ellentétes érdekeket védelmezhetnek. Franciaországban a központi hatalom irányítja a propagandát, monolitikus egységet akar megteremteni a külpolitikai kérdések megítélésében is, de az erős ellenőrzés dacára sem képes megakadályozni, hogy bejussanak Hollandiában vagy Kölnben kiadott francia lapok, folyóiratok és pamfletek, amelyek XIV. Lajos abszolutizmusa ellen lépnek fel vallási és külpolitikai kérdésekben. Bécs és a német fejedelemségek publicistái általában az udvar francia- és törökellenes propagandáját szolgálják, a protestánsok némi fenntartással felekezeteik üldözése miatt. Lengyelországban az egymással szemben álló nemesi pártok élénk polémiát folytatnak, ami viszonylag gazdag politikai irodalmat eredményez. Oroszországban az éppen csak induló sajtó a cári politikát támogatja.

A kor publicisztikájában a fő helyet az *államérdekről* szóló elmélet és annak alkalmazása foglalja el.[6] Ez a teória szorosan kapcsolódik Machiavellihez, a XVI. századi olasz teoretikusok *ragione di Stato*-koncepciójához. Korszerűbb megfogalmazását 1638-ban találta meg Rohan herceg *De l'interest des Princes et Estats de la Chrestienté* című munkájában, amely kifejti, hogy az érdek az állam alapelve és a fejedelem személyes kívánsága fölött áll. A magyar kérdéssel is sokat foglalkozó Courtilz de Sandras, a Hollandiában megjelenő *Mercure historique et politique* első kiadója felújítja ezt a felfogást a *Nouveaux interests des Princes de l'Europe* című munkájában, amelyben elsősorban katonai-politikai oldalról vizsgálja az egyes államok érdekeit, mégpedig az egyensúly, az erők kiegyenlítése szempontjából. Utóda a folyóirat kiadásában, Jean Rousset 1733-ban új helyzetben hasonló természetű feladatra vállalkozik, és megjelenteti a *Les intérêts présents et les prétentions des puissances de l'Europe* című kiadványát, amely már a dinasztikus és a gazdasági érdekeket egyaránt figyelembe veszi, s mindezt egy racionális és kompromisszumot kereső politika szellemében.

[4] Vö. *Köpeczi B.:* Magyarország a kereszténység ellensége. Budapest 1976; német nyelvű kiadása: Staatsräson und christliche Solidarität. Wien—Köln—Graz 1983.

[5] A sajtó történetéről: *G. Weill:* Le journal. Paris 1934; *G. Gaeta:* Storia del giornalismo. I—II. Milano 1966; az angol sajtóról: *J. A. Downie:* R. Harley and the Press. Propaganda and public opinion in the age of Swift and Defoe. Cambridge 1979; a németről: Deutsche Publizisten des 15. bis 20. Jahrhunderts. Kiad. *H.-D. Fischer.* München—Pullach—Berlin 1971; Deutsche Zeitungen des 17. bis 20. Jahrhunderts. Kiadta: *H.-D. Fischer.* Pullach 1972; *M. Leideman:* Deutsche Presse bis 1815. Berlin 1969; a franciáról: *E. Hatin,* Histoire politique et littéraire de la presse en France... I. Párizs 1859; Histoire générale de la presse française. Kiad. *Cl. Ballanger* és mások. I. Párizs 1969; az oroszról: *A. Sz. Eleonszkaja:* Рчсская публицистика второй половины XVII. века. Moszkva 1978.

[6] *F. Meinecke:* Die Idee der Staatsraison in der neueren Geschichte. München 1950 (új kiadás).

Az államérdekkel együtt jelentkezik már a XVII. században az *erőegyensúly* gondolata,[7] de általánosan elfogadottá az utrechti békében lesz, amire jellemző, hogy az angol—francia szerződés 6. és az angol—spanyol szerződés 2. cikkelyében már szerepel a „balance de l'Europe" — az európai egyensúly kifejezés. Az erőegyensúly gondolatát szélesebben is értelmezték, és kiterjesztették a társadalmi életre, különösen Angliában, amely a „dicsőséges forradalom" után az uralkodó ideológia részévé tette a „Trimmer"-t, aki se nem monarchista, se nem köztársasági, a mérsékelt monarchia és ezzel együtt a tolerancia és a kompromisszumok híve. A nemzetközi és belső tapasztalatok alapján már a XVIII. század közepén sokan kétségbe vonják azonban az erőegyensúly alkalmazásának lehetőségeit. 1744-ben jelenik meg a kor egyik legismertebb nemzetközi jogi munkája N. Kahle tollából a következő címen: *Commentatio iuris publici de trutina Europae quae vulgo appellatur die Balance von Europa,* amely még hiszi, hogy sikerrel járhat az erőegyensúly politikája, már 1758-ban azonban Johann H. G. von Justi hannoveri kameralista, őt cáfolandó, kiadja *Die Chimäre des Gleichgewichts von Europa* című írását, amelyben azt bizonyítja, hogy az erőegyensúlyt a valóságban sem az államok közötti kapcsolatokban, sem az egyes társadalmakban nem lehet érvényesíteni, mert az érdekek ennek ellentmondanak.

Ennek ellenére a politikai gondolkozásban az erőegyensúly uralkodó gondolat marad, mert az a béke fenntartásának lehetőségét szolgálja. Már az augsburgi liga háborúja végén, de később az utrechti tárgyalások során még általánosabban jelentkezik az óhaj az európai béke megteremtésére. Ekkor adja elő Saint-Pierre abbé az örök békéről szóló javaslatát,[8] amely azt ajánlja, hogy az uralkodók kössenek egymással szövetséget a status quo fenntartására.

A nemzetközi tárgyalásokhoz, kompromisszumokhoz kapcsolódóan kialakul az Európa-tudat, amelyet olyan kiadvány is bizonyít, mint a jezsuita d'Avrigni *Mémoires pour servir à l'histoire universelle de l'Europe depuis 1600 jusqu'en 1716* című munkája, amely a kontinens egységét és az országok közötti kapcsolatok és együttműködés jelentőségét hangsúlyozza.

A politikai gondolkodás említett irányzatai hatnak a kor nagyon is korlátozott közvéleményére, tudatosítanak alakuló folyamatokat, magyarázzák és igazolják a politika irányítóinak cselekedeteit. A jeles publicisták hozzájárulnak — ha nem is mindig a külpolitika befolyásolásához, de a felvilágosodás eszmei előkészítéséhez.

A Rákóczi-szabadságharc diplomáciája és propagandája

Mint ismeretes, 1671 után a Habsburg-abszolutizmus igyekezett berendezkedni Magyarországon és az országot az örökös tartományok szintjére süllyeszteni. Ez ellen tiltakozott a bujdosómozgalom, amelynek élére Thököly Imre állt, aki francia és

[7] *E. Kaeber:* Die Idee des europäischen Gleichgewichts in der politischen Literatur vom 16-ten bis zur Mitte des 18-ten Jahrhunderts. Berlin 1907; *G. Zeller:* Le principe d'équilibre dans la politique internationale avant 1789. Revue Historique 1956, N° 437; *L. Dehio:* Gleichgewicht und Hegemonie. 1948. Angol fordítása: The Precarious Balance. London 1963.

[8] Saint-Pierre: Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe. 1713. A „filozófusok" politikájáról l. *Köpeczi Béla:* A francia felvilágosodás. Budapest 1986.

később török segítséggel vette fel a harcot Bécs ellen. A törökök 1683-ban elszenvedett veresége és az ezt követő felszabadító háború megosztotta a kurucok táborát, majd a mozgalom felszámolásához vezetett. Erdély átmeneti kompromisszumok után — végül is a császár fennhatósága alá került.[9]

Európát 1686-ig Magyarország és Erdély elsősorban a török veszély miatt érdekelte, de számításba vették a két országot a Habsburgok és a Bourbonok közti ellentétek, tehát általában az európai erőviszonyok szempontjából is. A Thököly-felkelés egy évtizedig izgalomban tartotta az európai közvéleményt, amelynek egy része a „keresztény szolidaritás" ideológiájának hatása alatt elítélte a törökkel és a franciával szövetkezett magyarokat, egy másik — kisebb része — az államérdek eszméjét követve vagy a protestánsok iránti rokonszenvből a magyar követelések mellé állt, és szembefordult a Habsburgokkal, vagy a tisztességes kiegyezést sürgette.[10]

Az 1699-ben megkötött karlócai béke gyökeresen megváltozott helyzetet rögzített a Kárpát-medencében: a történeti Magyarországon már nem volt török (kivéve a Bánságot és Belgrádot), az 1687-es pozsonyi országgyűlés elismerte a Habsburg örökös királyságot, feladva a függetlenségi mozgalmak követeléseit. Erdély II. Apafi Mihály lemondatása után a Habsburg-ház egyik fejedelemsége lett. A katonai és a gazdasági elnyomás, a protestánsok üldözése mindkét országban elégedetlenséget váltott ki, és a főrendek közül is többen arra gondoltak, hogy szembeforduljanak Bécs abszolutista törekvéseivel. Jellemző, hogy a felkelés gondolatával egyáltalán nem rokonszenvező Bethlen Miklós erdélyi kancellár *Noé galambja* című tervezetében maga is Erdély semlegességét javasolja német protestáns fejedelem alatt, mert úgy látja, hogy az európai egyensúly, de a fejedelemség belső fejlődése szempontjából is ez volna a kedvező megoldás.[11] Egyre világosabb lett azonban, hogy az elégedetlenek még legkorlátozottabb követeléseiket is csak felkelés útján tudják érvényesíteni, de erre kedvező külső körülmények szükségesek.

A spanyol örökösödési háború alkalmat nyújt arra, hogy a szervezkedés megindulhasson és programot kapjon. II. Rákóczi Ferenc és társai a Habsburgokkal szemben álló Franciaországtól várnak elsősorban segítséget, s maguk kezdeményezik a kapcsolatok felvételét Versailles-jal.[12]

A francia udvar csak Rákóczi Lengyelországba menekülése után határozta el magát, hogy anyagi és diplomáciai segítséget nyújt a felkelőknek. A hochstädti csatáig (1704. augusztus 1.) fennállt a remény, hogy XIV. Lajos és szövetségese, Miksa Emánuel bajor választó közvetlen katonai segítséget nyújthatnak a magyaroknak.

A csatavesztés után a Napkirály, akinek szüksége volt a magyar szövetségre, elismerte Rákóczit Erdély fejedelmének, és emelte a segélypénz összegét. Ennek értelmében 1705. május 18-án ezt írta Rákóczihoz küldött követének, Des Alleurs márkinak: „Kész vagyok arra, hogy elismerjem Ragotzi herceget Erdély fejedelmé-

[9] Magyarország története. Főszerk. *Pach Zsigmond Pál.* III. 1526—1686. Budapest 1985; IV. 1686—1790. Budapest 1989.

[10] Erről *Köpeczi B.*: Magyarország a kereszténység ellensége. I. m.

[11] A röpiratról: *Juhász István:* Bethlen Miklós politikai pere. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve IV. Kolozsvár 1945.

[12] A francia kapcsolatokról l. *Köpeczi* (l. a rövidítések jegyzékét).

nek, és biztosíthatja arról, hogy semmit sem felejtek el annak érdekében, hogy olyan helyzetbe hozzam, hogy megőrizhesse annak címét és birtokát."[13]

A fejedelem nem tudott szabályos szerződést kötni a francia udvarral, mert az arra hivatkozott, hogy a magyar rendek 1705-ben létrehozott konföderációja még mindig elismeri királyának I. Józsefet, s egy uralkodó nem léphet szövetségi viszonyba egy másik alattvalójával. Az ónodi trónfosztás ezt az ellenvetést kiküszöbölte: 1708-ban a XIV. Lajossal kötendő szerződés szövegei el is készültek, és meg is kezdték a fejedelem javaslatairól a vitát. Az egyik, Versailles által is elfogadott tervezet szerint a magyar szövetkezett rendek és Franciaország kötnek szövetséget, mely a szabad királyválasztás támogatását, a magyar törvények tiszteletben tartását, a háborúban segítségnyújtást, a béketárgyalásokon a magyarok képviseletét írta elő. A másodikat XIV. Lajos Rákóczival mint erdélyi fejedelemmel kötötte volna meg, s ebben „örök szövetséget" ígért, biztosítékot arra, hogy a fejedelem és utódai megmaradnak Erdély birtokában, és hogy a béketárgyalásokon követeit fogadják. Az aláírásra egyrészt Franciaország gazdasági és katonai válsága, másrészt a kurucok végletesen megromlott helyzete, a súlyos trencséni csatavesztés miatt nem került sor, Rákóczi azonban reménykedett abban, hogy az egyeztetett álláspontot a francia udvar szerződés nélkül is fenntartja.[14]

XIV. Lajos és Rákóczi kapcsolatairól egész Európa tudott, annak ellenére, hogy a francia diplomácia igyekezett kezdetben ezeket titkosan kezelni. A francia sajtó és publicisztika előbb „Mécontent"-oknak, „elégedetlenek"-nek nevezte a kurucokat mint Thököly idejében, később, 1708 után, Rákóczi tiltakozására „confédéré"-kről, szövetkezettekről beszélt. Végig nyilvánosan támogatta követeléseiket, még ha néha emiatt ellentmondásba is került az abszolutizmus politikai alapelveivel.

A francia orientáció Rákóczi diplomáciájában nem volt kizárólagos jellegű, bármennyire is vádolták — akkor és később is — azzal, hogy a francia „intrikák" hatására cselekedett. Kezdettől fogva támaszkodott a franciabarát lengyel arisztokraták — mindenekelőtt a Sieniawski-család — segítségére. A „lengyel kapcsolat" a francia pénzen vásárolt fegyverek s más felszerelések eljuttatását, a hadfogadást és diplomáciai akciók bonyolításának segítését jelentette, főleg francia és orosz vonatkozásban.

A fejedelem megpróbálta több alkalommal II. Ágostot megnyerni, hogy vállalja el a magyar trónt, ő azonban mindenkor visszautasította az ajánlatot, s csak közbenjárást ígért a bécsi udvarnál a magyarok érdekében.[15] 1707-ben — II. Ágost lemondása után — felmerült Rákóczi lengyel királlyá választásának terve, amit a cár kezdeményezett. Ez a gondolat 1709 után véglegesen lekerült a napirendről, miután a szász választó a poltavai csatában győztes I. Péter segítségével visszatérhetett trónjára.

Miután a felkelés a hazai protestánsok jogaiért is folyt, a fejedelem igyekezett megnyerni a protestáns hatalmak rokonszenvét. 1704 januárjában Ráday Pált és

[13] „Je veux bien que vous reconnaissez le Prince Ragotzi comme Prince de Transylvanie et que vous l'assurerez que je n'oublierai rien pour le mettre en état d'en conserver le titre et la possession." XIV. Lajos Des Alleurs-höz, 1705. május 18. Hongrie, 10. köt. 144—146. fol.

[14] A szerződéstervezetről vö. *Köpeczi B.*: Magyarok és franciák című kötetében. Budapest 1985.

[15] *J. Staszewski:* A magyarországi függetlenségi harc és Lengyelország. In: Rákóczi-tanulmányok.

Okolicsányi Mihályt követségbe küldte a svéd és porosz királyhoz, és felajánlotta egy olyan szövetség megkötését, amely a Habsburg Birodalom és Franciaország (tehát mindkettő!) túlzott megerősödésével szemben az európai egyensúlyt szolgálná s amelyben részt venne Poroszország, Svédország, Lengyelország és a független Magyarország.[16] A svéd és porosz király a közbenjárást ígérték a bécsi udvarnál a kiegyezés érdekében, de többre nem vállalkoztak, különösen Rákóczinak a cárral kötött szövetsége után, amit XII. Károly zokon vett, A poltavai csata után Rákóczi arra gondolt, hogy közvetít XII. Károly és I. Péter között, s remélte, hogy ennek sikere esetén a két uralkodó segíti a magyarok követeléseinek érvényesítését. A svéd király azonban ezt az ajánlatot, melyet 1709-ben Ráday Pál vitt Benderbe, elutasította.[17] Józef Potocki kijoviai (kijevi) vajda (palatinus) csapatainak magyarországi bevetése, melyekben a svédek is szolgáltak, egy ideig feszültté tette a magyar—svéd kapcsolatokat, mert a király tiltakozott bevetésük ellen. A fejedelem 1711-ben is kísérletet tett a Svédország és Oroszország közti közvetítésre, de eredmény nélkül.[18]

A protestánsok iránti rokonszenv feltételezéséből kiindulva a fejedelem Hollandia és Anglia jóindulatát is igyekszik megnyerni, annál is inkább, mert ez a két hatalom érdekelt volt abban, hogy a Habsburgok ne legyenek katonailag lekötve Keleten.[19] A bécsi udvar kényszerűségből elfogadta a holland—angol mediációt, a béketárgyalások azonban 1706-ban megszakadtak, mert a császár nem volt hajlandó elismerni a szabad királyválasztás jogát és az *Aranybulla* ellenállási záradékát, nem fogadta el a külföldi garanciát és elvetette Erdély különállását. A fejedelem ezután is számított arra, hogy az angol—holland mediáció segítségére lehet egy nemzetközi garanciával alátámasztott megegyezés kialakításában, és ezért a szabadságharc végén is sürgette a közbenjárás megújítását, de a bécsi udvar határozottan elzárkózott ez elől.[20]

A XVI. század elejétől kezdve a francia diplomácia keleti politikájában fontos tényező volt az Oszmán Birodalommal kialakított különleges kapcsolat. A versailles-i udvar azt ajánlotta Rákóczinak is, kérje a török támogatását, s megkísérelte, hogy a Portát Bécs ellen fordítsa. A fejedelem húzódozott a török szövetségtől,[21] mert tudta, hogy Magyarország és Erdély lakói nem kívánják vissza a hódoltságot vagy a függőséget. Viszont remélte, hogy a francia diplomácia támogatói is igénybe véve zsoldosokat, főleg arnótokat (albánokat) toborozhat török területen, és a kereskedelem útján hozzájuthat a hadsereg felszereléséhez szükséges eszközökhez. A Porta tiszteletben akarta tartani a karlócai békét, és minden közvetlenebb beavatkozást került, a toborzást nem engedte meg, de a kereskedelmi kapcsolatokat a kurucokkal nem akadályozta. Rákóczi megpróbálta 1709 után a török vezetést meggyőzni arról, hogy érdeke Ausztria megtámadása, de a Benderbe menekült svéd király és támogatói mindent megtettek ennek elkerülésére, s végül Törökország a cár ellen fordult.

Szerződést egyetlen uralkodó kötött Rákóczival, s ez I. Péter volt, aki — mint

[16] *K. Benda:* Le projet d'alliance hungaro-suédo-prusienne de 1704. Budapest 1960.
[17] Ráday benderi útjának diáriuma a Rákóczi-tár I. kötetében.
[18] *Ballagi A.:* XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon. 1709—1715. Budapest 1922.
[19] *Bárczy István:* A Rákóczi-szabadságharc angol—holland diplomáciája. In: Rákóczi-tanulmányok.
[20] *Márki S.:* Marlborough herceg és a kurucok. HK 1922—23.
[21] *Benda K.:* Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. TSz 1962.

említettük — 1707 elején maga kezdeményezte, hogy a fejedelem fogadja el a lengyel trónt, és kérje Franciaország közvetítését közte és XII. Károly között. 1707 szeptemberében Bercsényi Varsóban aláírta a véd- és dacszövetséget Oroszországgal, amely Rákóczinak ígérte a lengyel trónt, a bajor választónak pedig a magyart, ha a cár francia közvetítéssel Svédországgal békét köthet, és ha a választó és XIV. Lajos szövetséget köt vele. I. Péter kötelezte magát arra, hogy ez esetben „Magyarországot védelmébe veszi", és 400 000 tallérral segíti a fejedelmet. Gondoskodik arról, hogy a szerbek elszakadjanak a császártól, hogy Moldva és Havasalföld vajdája kedvezzen a kurucoknak. Ha Rákóczi bajba jutna, ígérte, hogy pártfogásába veszi, és havi 60 000 tallért biztosít számára.

E szerződés több pontja Poltava után érvényét vesztette. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az orosz diplomáciát többé nem érdekelte a magyar kapcsolat. A Törökországba menekült svéd király a harcot folytatni akarta a Porta segítségével, s ezért továbbra is fennmaradt orosz részről a francia közvetítés és az orosz—francia szövetség megkötésének igénye. Ebben az akcióban a cár számított Rákóczi közbenjárására. Végül is, amíg a török veszély fennállt, I. Péter csak azt ígérte, hogy közbenjár a bécsi udvarnál követe útján, s ezt meg is tette, de visszautasításban részesült.[22]

A célok és a lehetőségek közötti feszültség jellemezte a szabadságharc kezdetétől a magyar külpolitikát. Rákóczi joggal írja *Emlékirataiban*: „A szellem és az emberi előrelátás hány termékét találja majd az utókor külföldi alkudozásaimban, és milyen bizonytalanoknak és túl kiterjedteknek látja majd mindet, ha nem vizsgálja figyelemmel a kor körülményeit és mindazoknak a fejedelmeknek és udvaroknak szellemét, amelyekkel tárgyalni kellett."[23] Rákóczi a francia szövegben az „esprit" és a „prévoyance humaine" kifejezéseket használja, s a fejedelmekkel és udvarokkal kapcsolatos „génie"-ről beszél, de csak azért, hogy elkerülje az „esprit" szó újbóli használatát. A „kor körülményei" — mint láttuk — valóban ellentmondásosak voltak, hiszen éppen egy hatalmi szempontból átrendeződő Európa ellentétei jellemezték azokat. Éppen ezért az udvarok és fejedelmek „szelleme" sem volt kiismerhető, s nemcsak Rákócziból hiányzott az „emberi előrelátás".Mindenesetre az adott időpontban a spanyol örökösödési háború kezdetén a „körülmények" kedvezőknek látszhattak a szabadságharc megindítására.

1701-ben Rákóczi és az összeesküvésben részt vett társai helyesen ismerték fel, hogy a francia udvarnak érdeke a magyar felkelés támogatása, teljes sikerre azonban csak akkor számíthattak, ha Franciaország katonai győzelmet arat. Ez a reménység már 1704 őszén szertefoszlott. Ha a hatalmi viszonyok alakulása szempontjából — utólagos megközelítésben — nézzük az európai helyzetet, a kurucoknak már 1705-ben, de legkésőbb az angol—holland mediáció segítségével 1706-ban meg kellett volna egyezniök az új császárral, I. Józseffel. A szövetségesek ugyanis határozott erőfölénybe

[22] *Márki S.*: Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Akadémiai Értesítő 1913; *Perényi J.*: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter kapcsolatainak kérdései. In: Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Budapest 1956; *J. Perényi:* Projets de pacification européenne de F. Rákóczi en 1708—1709. AUSB Sectio historica 1964; *V. Sternberg J.*: Ukraincev, Péter cár követe Rákóczi Magyarországán 1708-ban. Századok 1959; *V. A. Artamanov:* Magyarország és az orosz—lengyel szövetség. 1707—1712. TSz 1958.

[23] Emlékiratok, 296.

kerültek Franciaországgal szemben. Ezt azonban ekkor még senki sem tartotta véglegesnek. A szövetkezett rendek elfogadhatatlannak tartották a bécsi feltételeket, és a harc folytatását választották, reménykedve a hadiszerencse megváltozásában. Sőt arra számítottak, hogy a Habsburgokkal való szakítás kedvezőbb külpolitikai és katonai helyzetet teremthet számukra. Így került sor 1707-ben a trónfosztás kimondására, amely a jogi feltételt kívánta teljesíteni a külföldi hatalmakkal, nemcsak a Franciaországgal való szerződéskötés megkönnyítésére. Igaz, a francia—magyar—erdélyi szerződést nem sikerült megkötni, de az orosz—magyart igen. Az interregnum kimondása az új király megválasztását is elő akarta készíteni, mégpedig olyan királyét, aki külföldi katonai segítséget tud adni. Hamar kiderült azonban, hogy sem Miksa Emánuel, sem II. Ágost nem fogadják el az új helyzetben sem a már régebben előadott és most megismételt ajánlatot. Ezek után a figyelem ismét a közbenjárásra és a béketárgyalásokra fordult.

Amint 1709-ben megkezdődtek a béketárgyalások Franciaország és a szövetségesek között, a fejedelem széles körű diplomáciai tevékenységbe kezdett, mert azt szerette volna elérni, hogy a magyar és az erdélyi kérdést belefoglalják az általános békébe, és ilyen módon külföldi garancia biztosítsa a követelések teljesítését. Közben kérte Anglia és Oroszország mediációját is a bécsi udvarnál. Ebben a felfogásban az esetleges orosz katonai segítség csak azt a célt kívánta szolgálni, hogy a kurucok kitarthassanak a béketárgyalások befejezéséig.

A szabadságharc kimenetele alapvetően a nemzetközi helyzet alakulásától függött, ezért Rákóczi kezdettől fogva arra törekedett, hogy megfelelő diplomáciai apparátust hozzon létre.[24] Diplomatáit, főleg a jogot végzett vagy a császári hadseregben szolgált, világot járt, nyelveket tudó köznemesek és értelmiségiek köréből választotta. A francia példát követve megszabta a szolgálat rendjét, utasításokat készített, kötelezte a követeket jelentéstételre, egyes esetekben napló vezetésére. Diplomatáitól megkívánta, hogy ne csak az egyes akciók lebonyolításáról, hanem az adott ország vagy udvar körülményeiről is tájékoztassák. Igyekezett a titkosságot biztosítani, s rejtjeles leveleket írt és íratott latinul, magyarul és franciául — relációtól függően. Nemcsak magyar secretariusokat, hanem franciát is tartott maga mellett, a leveleket legtöbbször diktálta. A levelezést archívumában országok és évek szerint rendeztette. A leveleket futárral, illetve postán küldte, Nyugat felé főleg Lengyelországon keresztül. Az adott körülmények között egy levél útja hetekig tartott, így Magyarországról Párizsba 4-6 hét múlva jutott el. Rendkívül kiterjedt kapcsolatokat tartott fenn Európa szinte minden udvarával, s a viszonyokról igyekezett gyorsan és széleskörűen tájékozódni, ha lehetett, könyvek és újságok segítségével is. Ha összehasonlítjuk a kor más diplomáciai szolgálataival, állíthatjuk, hogy a szabadságharcé jó színvonalon működött, még ha intézményrendszere nem is hasonlítható a nagyhatalmakéhoz.

A diplomáciai tevékenység irányítása, amelyben részt vett Bercsényi Miklós mint főleg a lengyel és orosz ügyek szakértője és Ráday Pál mint titkos secretarius és különösen a svéd és porosz ügyek tudója, elsősorban Rákóczi személyes műve volt. A francia udvarral a kapcsolatokat közvetlenül maga irányította, de szükségesnek

[24] Minderről l. *Benda K.* tanulmányát a Ráday iratai II. kötetében.

tartotta követe jelenlétét a francia udvarban. Vetési Kökényesdi Lászlót[25] (aki magát baron de Vetesnek nevezte) előbb a bajor választóhoz küldte mint az átálló magyar katonák parancsnokát, 1705-től azonban megbízta azzal, hogy Versailles-ban képviselje érdekeit. A Szatmár vármegyei nemesi családból származó és a nyugati hadszíntéren tapasztalatokat szerzett, franciául is tudó tiszt jó helyzetismeretre tett szert, és megfelelő kapcsolatokat létesített a vezető körökkel. Szorgalmazta a szövetségi szerződés megkötését Rákóczi és XIV. Lajos között, kezdetben megfelelő felhatalmazás nélkül és túlzottan is optimista módon, mert meg volt győződve, hogy könnyű lesz eredményt elérni. Elég hamar észrevette azonban, hogy XIV. Lajos nem akarja elkötelezni magát, és erre figyelmeztette is a fejedelmet. A szerződés megkötését Rákóczival a francia diplomácia feleslegesnek tartotta, de azt meg akarta akadályozni, hogy a magyarok kiegyezzenek Béccsel. Ezért volt fontos számára a trónfosztás kimondása, ami után viszont nem lehetett elkerülni a tárgyalást a szerződés megkötéséről. Ebben az esetben Kökényesdi már a fejedelem utasításai szerint járt el, de eredménytelenül.

A francia diplomácia ellenségesen ítélte meg a fejedelem széles körű külpolitikai tevékenységét, részben a segélypénzek ilyen célú felhasználása miatt, részben orientációs okokból. Des Alleurs márki XIV. Lajos Rákóczi melletti követe 1707 októberében Brenner Domokos római küldetésével kapcsolatban nyíltan is megírta Rákóczinak, hogy a segélypénzeket a hadak fenntartására, s nem „hiábavaló tárgyalásokra" kellene fordítani.[26] A fejedelem ez ellen élesen tiltakozott, hangsúlyozva: „A francia udvar nagyon is felvilágosult ahhoz, hogy tudja, a külföldi tárgyalásokra a kiadások szükségesek."[27] Egyébként is — mondta —, a segélypénzekből elvett összegeket a maga jövedelmeiből pótolja. Ami a külpolitikai orientációt illeti, Versailles svédbarátsága miatt határozottan ellenezte Rákóczi orosz kapcsolatait (s ebben Des Alleurs, Bonnac, de a külügyi államtitkár, Torcy is egyetértettek), s az ellenszenvet nem adta fel, még ha Poltava után jórészt a fejedelem javaslata alapján kész is volt tárgyalni I. Péterrel.

Kökényesdi legjelentősebb diplomáciai akciója 1710—11-ben a tárgyalások elindítása volt a Franciaország és Oroszország közötti kapcsolatok felvétele, a svéd—orosz háborúban való francia közvetítés és a francia—orosz szövetségi szerződés megkötése érdekében. Küldetése nem járt sikerrel, mert közben az orosz—török haború kitörés-

[25] Vetési Kökényesdi László életrajzát legrészletesebben az 1734-ben általa felállított ezred történetéből ismerjük. Eszerint Kökényesdi Ferenc szatmári alispán fiaként született 1685-ben. 1703-ban állt Rákóczi szolgálatába, de életrajza nem részletezi, hogy miből állt ez a szolgálat. A felkelés után „külföldre ment", és „idegen hatalmak hadi szolgálatában állt". Nem közli, hogy a császári hadseregben mikor kapta meg az ezredesi rangot, csak arra tér ki, hogy 1733-ban, amikor kitört a lengyel örökösödési háború, felajánlotta, hogy saját költségén hajdú- és huszárezredet állít fel. Javaslatát a császár elfogadta, 1734-ben General Feldwachtmeisternek nevezte ki, 1742-ben Feldmarschall-lieutenant fokozatot kapott. 1734-től Olaszországban működött. Az ezredben különböző nemzetiségűek, köztük magyarok is szolgáltak, így pl. egy Wesselényi, egy Bethlen, egy Mednyánszky, egy Kemény, egy Kálnoky. *J. Kreipner:* Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 34... 1733—1900. Kassa 1900. 33 sk. Diplomáciai levelezését kiadta *Fiedler*. Az iratok: Ungarn, 194. kötetben.

[26] Des Alleurs XIV. Lajosnak, 1707. október 12. Hongrie, 11. köt. 331. fol.

[27] Rákóczi Des Alleurs-nek, 1707. október 29. Rák.-lt. I. 1. Caps. D. Fasc. 70.

sel fenyegetett, s ezért a cári udvar a francia diplomáciát tette felelőssé. Franciaországba való visszatérése után elvesztette a fejedelem bizalmát, aki is leváltotta, sőt le akarta tartóztatni. 1715-ben kiszolgáltatta — hamisításokkal — diplomáciai levelezését Savoyai Jenőnek, és ezredesi rangban a császári kémszervezet ügynöke lett. Később a császári hadseregben szolgáló huszárezredet állított fel. 1756-ban Itáliában halt meg, és Cremonában temették el. Karrierje bizonyítja, hogy diplomáciai és katonai tehetséggel rendelkezett, levelezése pedig arra utal, hogy jól megismerte a francia világot, amelyhez nemcsak küldetése, hanem házassága is kötötte, és amelyet általában reálisan mutatott be megbízójának.

A francia udvarnál 1711-től Brenner Domokos[28] szepesi prépost képviselte a fejedelem érdekeit, aki pozsonyi magyar kisnemesi családból származott, a császári és a francia hadseregben szolgált, majd Nantes-ben az Oratoire szerzeteseinél tanult és pappá lett. Hazatérésével a kiegyezést kereső Széchenyi Pál kalocsai érsek titkáraként tevékenykedett. 1705-ben állt a kurucok pártjára, Rákóczi szepesi prépostnak nevezte ki, ami ellen paptársai tiltakoztak. Brenner történeti-jogi munkában védte meg a fejedelem kinevezési jogkörét. Járt 1707-ben diplomáciai küldetésben Rómában, hogy a Vatikánt tájékoztassa Rákóczi politikájáról. 1709-től Lengyelországban, főleg Danckában működött, ahol nagy feltűnést keltő propagandatevékenységet fejtett ki. Kiemelkedő röpirata a *Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire sur les affaires de Hongrie*, amely 1710-ben jelent meg és az általános béketárgyalásokat volt hivatva befolyásolni. Franciaországba érkezve sürgette Rákóczi eljövetelét Danckából, a fejedelem megérkezése után főleg gazdasági ügyeket intézett és a kísérettel törődött. Miután egyházi karrierre is számított, kiadott Párizsban 1713-ban egy disszertációt *Selectae Assertiones theologicae in gratium tyronum ex prolixioribus scripturis atque lucubrationibus in compendium redactae, in quibus variorum haereticorum errores reflectuntur* címen, melynek első része 232 *assertiót*, tehát állítást tartalmaz, s a katolikus hittételeket ismétli meg, főleg a Bibliára, Augustinusra, Aquinói Tamásra hivatkozva. Ezek közt olyan is szerepel — és itt a niceai zsinat a hivatkozási alap —, amely kimondja, hogy az „eretnek könyveket be kell tiltani". A második rész 21 *sectió*ból áll, amelyek cáfolják az „eretnek" tételeket, így a protestánsok „argumentumait" a hagyományok tisztelete ellen. A függelékben felsorolja Szentiványi magyar jezsuita 13 dilemmáját, amelyek a katolikus vallás protestánsok által vitatott dogmáit védelmezik. Az approbációt 1713. február 11-én adták meg, a privilège-t ugyanez év augusztus 30-án. Ebben nemcsak az szerepel, hogy szepesi prépost, hanem az „envoyé extraordinaire de Transylvanie" cím is. A békekötések után a francia udvar már nem tekintette követnek. Bár elnyerte a francia állampolgárságot, papi javadalomhoz nem juthatott, minden kérelmezés és a fejedelem támogatása ellenére sem. Amikor Rákóczi megkezdte török tárgyalásait 1716. április 3-án, ezt írta Torcynak: „J'ay toujours esperé de trouver mon asyle en France." A menedéket megkapta, de ez nem elégítette ki. A fejedelemnek a párizsi városházára szolgáló kötvényeit és

[28] Életrajzát még nem írták meg. Munkásságáról l. *Benda K.*: Rákóczi és a Vatikán. Brenner apát küldetése XIV. Kelemen pápához. 1707—1708. TSz 1959; *Uő:* Egy lengyel királyi tanácsos levele. Mályusz Emlékkönyv. Bp. 1984; *Köpeczi B.*: Rákóczi követe Rómában. TSz 1982; *E. Pillias:* Instructions secrètes de Rákóczi à l'abbé Brenner, son ministre en France, 1717—1720. In: Etudes sur François II Rákóczi című kötetben.

saját pénzét is részvényekbe fektette, s a Law bankház bukásakor ezek értéküket vesztették. Rákóczi kérte letartóztatását, börtönbe zárták és ott 1721-ben öngyilkos lett.

Jó diplomata és publicista volt, s — mint Prévost abbétól tudjuk — a párizsi literátus körökben ismerték és nagyra becsülték. Szerepel is az abbé egyik befejezetlen regényében, amelynek címe *Le Monde Moral ou Mémoires pour servir à l'histoire du coeur humain,* amely 1764-ben jelent meg Genfben. Két utolsó részében az apát mondja el Thököly unokahúgának a történetét, akit Európa különböző országain keresztül kísért, és akihez, úgy tűnik, gyengéd szálak fűzték. Itt szól Prévost részletesebben is arról, hogy Brenner egy ideig a nantes-i Oratoire rendházban élt, ahová De La Tour atya, a házfőnök fogadta be. Egy holland hajóval jött, nem volt se pénze, se semmiféle kapcsolata. Egy filozófiai disszertációt nyújtott be, amely kiváltotta az elismerést. Itt vette fel a szerzetesi ruhát, de azután mégis a fejedelem szolgálatába állt. Prévost azt is tudja, hogy ő írta az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-t. Ami letartóztatását illeti, annak okát hanyagságának vagy túlzott költekezésének tulajdonítja, magát a munkát — mint látni fogjuk — nagyra tartja.

A svéd és a porosz kapcsolatokat Ráday Pál[29] bonyolította. 1704-ben ő járt a porosz, a svéd udvarban és Leszczyński Szaniszlónál, majd 1709-ben Benderben is a svéd királynál. Feladata kezdetben az volt, hogy a magyar protestánsok érdekeit képviselje és megnyerje a felkelés ügyének az említett kormányokat. Poltava után azt a megbízást kapta, hogy vegye rá a svéd királyt a cárral való kiegyezésre. Ráday mint a kancellária vezetője részletesen tájékozódott a fejedelem egész diplomáciai tevékenységéről, és a titkos levelezés egy részét is intézte. Lengyelországból hazatérve megpróbálta a bécsi udvar előtt tisztázni magát főleg a szatmári béke megkötésében vitt szerepére hivatkozva, a gyanú azonban sokáig elkísérte, így a „lőcsei fehér asszony" máig tisztázatlan szervezkedésével kapcsolatban is. Hazatérése után jeles szerepet vitt a közéletben, a protestánsok ügyének védelmezésében, a református egyház vallási és kulturális tevékenységének fejlesztésében.

A svéd kapcsolatok alakításában részt vett — nagyon nehéz körülmények között, a poltavai csata után — Krman Dániel[30] evangélikus szuperintendens is, aki mint az evangélikus rendek követe Benderben találkozott XII. Károllyal.

A porosz kapcsolatok intézésében nagy szerepet játszott Rákóczi legfiatalabb diplomatája, a besztercebányai főbíró fia, Klement János Mihály,[31] aki 1689-ben született és az Odera menti Frankfurtban tanult. 1708 szeptemberében azt a megbízást kapta, hogy Daniel Jablonskival, a berlini udvar papjával együtt járjon el a porosz

[29] Ráday Pál életéről és munkásságáról l. *Gorzó Gellért:* Ráday Pál. Budapest 1915; Ráday iratai I.; Ráday Pál. 1677—1733. In: Ráday Emlékkönyv. Szerk.: *Esze T.* Budapest 1980. Ebben *Köpeczi B.*: Ráday, a diplomata.

[30] Krman útinaplója. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVII—XVIII. századból. II. Budapest 1894.

[31] *Szalay László:* Klement János Mihály. Századok 1870; *Heinrich von Friedberg:* Der Kriminalprozess wider den Ungarn Michael von Klement. Historische Zeitschrift 1889. 62. köt. Újabban *Braubach* idézett munkája. A per anyaga a drezdai levéltárban: A. Rep. 49. R. 28, A—B. Merít belőle *Benda K.* említett tanulmánya. A szabadságharcra vonatkozó diplomáciai iratait kiadta *Friedler* II.

udvarnál a magyar protestánsok érdekében, majd menjen Angliába és Hollandiába, és kérje a magyar és erdélyi protestáns rendek követeivel együtt ezeknek a hatalmaknak a közbenjárását a bécsi udvarnál, illetve a béketárgyalásokon. Ő járt az angol és a holland kormánynál, hogy támogassák a fejedelmet Erdély megszerzésében. Ő tájékoztatta a fejedelmet az utrechti béketárgyalásokról és adta ki a *Déduction des droits de la principauté de Transylvanie* című röpiratot. 1715-ben kiszolgáltatta diplomáciai levelezését Savoyai Jenőnek és egyengette Kökényesdi átállását. Ezek után hol a császári, hol a szász, hol a porosz udvart igyekezett szolgálni, míg veszélyes intrikái miatt — az udvari prédikátorral, Daniel Jablonskival kialakult jó kapcsolatai ellenére — 1720-ban Berlinben kivégezték ezt a nyelveket tudó, jó megfigyelő, spekulációra hajlamos, nagyravágyó fiatalembert.

Angliába és Hollandiába külön megbízást kapott 1709-ben a protestáns rendek képviseletében az erdélyi kisnemes Körtvélyesi János, aki a szász királybíró, Hans von Harteneck, majd Pekry Lőrinc titkára volt, s akit Bethlen Miklós így jellemez: „magyar, deák, német, tót nyelvet jól tudó, expediter, jó éles, gonosz elme".[32] Ővele indult ezekbe az országokba Dobozi István, a debreceni főbíró fia is, a magyarországi protestánsok megbízásából. Akciójuk azzal az eredménnyel járt, hogy 1710-ben Anglia és Hollandia megújította a közvetítést Bécsben és hogy a szatmári béke után az angol és holland diplomácia igyekezett a magyar protestánsok érdekeit védelmezni.

Lengyelországban Rákóczi fő informátora és segítőtársa Sieniawska, tehát Adam Sieniawski felesége, Lubomirski Erzsébet[33] volt, akihez sokáig szerelmi kapcsolatok is fűzték és akiről a későbbiekben még részletesebben fogunk szólni. Ő tájékoztatta Rákóczit nemcsak a lengyelországi helyzetről, hanem a svéd—orosz háború fejleményeiről és 1709 után az orosz külpolitika terveiről is. Útjaik 1711 után politikai és személyes vonatkozásban is egyre inkább elváltak.

Lengyelországban a fejedelemnek sok bizalmi embere működött, köztük olyan kiváló is, mint Kray Jakab,[34] Késmárk főbírája, akinek a francia segélypénzek felhasználása és a jaraszlói birtok igazgatása, ellenőrzése volt a feladata. A császáriak 1709-ben letartóztatták és kivégezték.

Bercsényi Miklós[35] menekülése után 1701-ben elsőnek vette fel a kapcsolatot a lengyelországi francia párttal és a francia követtel. A szabadságharc idején is széles körű diplomáciai működést fejtett ki, hiszen ő irányította a nagyszombati béketárgyalásokat. 1707-ben ő kötötte meg a szerződést Oroszország, a magyar konföderáció és Erdély között. 1709 után a fejedelem rábízta nemcsak a lengyel és orosz, hanem egy ideig a más irányú diplomáciai kapcsolatok intézését is. 1710-ben ő készítette elő a fejedelem Lengyelországba való kimenetelét és a cárral való találkozást. Rákóczi

[32] Vö. Bethlen Miklós művei. Kiad. *V. Windisch Éva.* Budapest 1960. II. 124. Körtvélyesi és Dobozi küldetéséről: *R. Várkonyi Á.*: „Ad pacem universalem." Századok 1980; *Uő.* Rákóczi és a hágai békekonferencia. ItK 1983.

[33] Vö. *W. Brablec:* Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska. Kézirat. Krakkó 1947.

[34] *Bruckner Győző:* Kray Jakab. Budapest 1937.

[35] Bercsényi életrajza: *Thaly K.*: A székesi gróf Bercsényi-család. 1460—1835. Budapest. A II. és III. kötet 1867—1892; ennek kritikája: Századok 1885 és *Fr. Krones:* Graf Bercsényi, der Genosse Franz Rákóczi's und seine Ahnen. Zeitschrift für Geschichte und Politik 1888.

Lengyelországba érkezése után főleg az orosz és a török érdekű diplomáciai akciókat irányította.

Oroszországban a követ 1707-től Nedeczky Sándor[36] Trencsén megyei nemes, aki kitűnő jogi felkészültséggel és nyelvtudással rendelkezett (tudott latinul, németül, szlovákul, és értett oroszul). Nagy szerepet játszott főleg az 1709-ben, a cárral Rákócziné jelenlétében folytatott tárgyalásokon, amelyek nem kis reményt támasztottak a fejedelemben, főleg az orosz diplomácia bécsi közbenjárása tekintetében. 1710-ben Moszkvában találkozott Kökényesdivel, aki őt már ekkor árulással gyanúsította. Nedeczky Lengyelországból hazatérve kiszolgáltatta a bécsi udvarnak diplomáciai levelezését és benne a varsói szerződés másolatát. Az amnesztia elnyerése után Komárom megye alispánja volt, 1719-ben halt meg 65 éves korában.

Az orosz, moldvai és havasalföldi kapcsolatok bonyolításában részt vett Thalaba Máté,[37] egy fogarasi román kisnemesi család református tagja, aki külföldi egyetemeken tanult. Szorosabb kapcsolatba került — úgy tűnik — Des Alleurs-rel, s 1712-ben Franciaországba ment. Élete további folyásáról nincs értesülésünk.

Az Oszmán Birodalommal a kapcsolatokat mindenekelőtt Pápai János[38] tartotta, aki kisnemesi családból származott, külföldön tanult, és a gazdasági kérdésekhez is értett. Már 1703-ban csatlakozott Rákóczihoz és egy ideig a fejedelem magyar kancelláriáját vezette. 1705-től kezdve diplomáciai szolgálatban áll és főleg Konstantinápolyban tevékenykedik. 1716-ban ő kezdeményezi Rákóczi Törökországba jövetelét. 1720 és 1730 között Brailában él, 1732-ben költözik Rodostóba, 1738-ban részt vesz Rákóczi József hadjáratában, 1740-ben hal meg.

Társa Ládonyi Horváth Ferenc[39] erdélyi nemes Thököly diplomatája volt, akit Rákóczi szolgálatába fogadott. A bujdosók követe maradt Konstantinápolyban a szabadságharc leverése után is, kitűnően ismerte a portai viszonyokat, és sok segítséget nyújtott az anyagi ügyek intézésében. 1723 februárjában Konstantinápolyban halt meg, Mikes szerint 69 éves korában.

A bujdosásban a fejedelem mellett lengyelországi bizalmi emberei, így mindenekelőtt Krucsay István és Jávorka Ádám, az orosz dolgokban járatos Máriássy Ádám, a török ügyek ismerői, köztük is a legaktívabb Pápai János tartottak ki. A Nyugaton szolgáltak elpártoltak, így kényszerült a fejedelem arra, hogy Törökországban idegeneket fogadjon szolgálatába. Ezek között kalandorok és árulók is akadtak, mint Vigouroux vagy Bohn, de olyan hűséges emberek is, mint a spanyol és francia udvarhoz küldött Bon vagy Le Bon, akikről munkánkban majd megemlékezünk.

A fejedelem a propaganda eszközeivel is meg akarta győzni az európai közvéleményt vagy legalább annak egy részét a magyarok követeléseinek jogosságáról. Megjelenteti a különböző kiáltványokat, határozatokat és rendeleteket, sőt arra is kísérletet tesz, hogy *Mercurius Veridicus ex Hungaria* címen újságot adjon ki. Fő eszköze a manifesztum, kiáltvány vagy a politikai memoár, emlékirat. A *Recrudescunt*

[36] *Nedeczky Gáspár:* Nedeczky Sándor. Budapest. É. n.; *Nedeczky Sándor:* A Nedeczky-család. Budapest 1891. Diplomáciai tevékenységéről: *R. Várkonyi Á.* ItK 1983.

[37] *Benda K.* említett tanulmánya, 49—50.

[38] Életrajzát *Benda K.* foglalta össze: Ráday iratai I. 445.

[39] Ráday iratai I. 443—444.

kezdetű kiadvány, amelyet Ráday Pál fogalmazott, de Rákóczi hagyott jóvá, s először 1704-ben (1703-as dátummal) latinul jelent meg, majd lefordították más nyelvekre, elterjedt egész Európában, s képet adott a felkelés okairól és céljairól. 1704 végén és 1705-ben először franciául, majd más nyelveken kiadtak egy *Mémoire en forme de Manifeste* című kiáltványt, amely a külföld igényeinek megfelelően foglalja össze főleg a köztörvények megsértése miatti magyar tiltakozás érveit. A szécsényi országgyűlés határozatait a konföderáció kimondásáról a külföldi sajtó ismertette. 1706-ban Bécs adta ki a nagyszombati béketárgyalások anyagát és benne a magyarok követeléseit és a császári választ ismertető iratokat különböző nyelveken. 1707-ben Veracius Constantius álnéven Ráday Pál jelentette meg az *Animadversiones apologicae* című magyar választ a bécsi kiadványra. Mint láttuk, 1710-ben az *Egy lengyel királyi tanácsos levele a magyarországi ügyekről* című iratot Brenner Domokos szepesi prépost adta ki Lengyelországban a magyar és az erdélyi ügy ismertetése érdekében az általános béketárgyalásokon. 1712-ben jelent meg Hollandiában *Az erdélyi fejedelemség jogainak levezetése* című kiadvány, amely — mint megállapíthattuk — Klement János Mihály munkája volt.[40]

E politikai iratok a leglényegesebb sérelmeket így fogalmazták meg: a szabad királyválasztási jog és a II. András által szentesített ellenállási jog eltörlése, az országgyűlés összehívásának elmulasztása, a hivatalok idegeneknek való adása és az idegenek által való kormányzás, a töröktől visszafoglalt területeken az ún. neoacquistica bevezetése, ami azt jelentette, hogy a régi birtokosoknak is meg kellett váltani javaikat, a só árának, a harmincadvámnak, a porciónak az emelése, az igazságszolgáltatás régi rendjének megváltoztatása, a protestánsok vallásszabadságának megsértése, a katonai elnyomás és végül magának Rákóczinak jogtalan bebörtönzése.

Mindezt elsősorban a magyar törvények alapján ítélik el. Az *Aranybulla* mellett az egyik gyakran emlegetett forrás István király *Intelmei*, amelyeket a rendek és a király közös uralkodásának bizonyítékaként idéznek. Általános a *Tripartitum*ra és annak főbb rendelkezéseire való utalás is a nemesek előjogairól. Gyakori a hivatkozás arra, hogy a császárok, amikor magyar királlyá koronázták őket, hitlevelet adtak ki, amelyben megerősítették az ország törvényeit. Ezt tette többek között I. Lipót is, aki megszegte esküjét.

A publicisták élénken hadakoznak az ún. fegyverjog alkalmazása ellen, amelyet a császárpárti iratok hangoztatnak azon az alapon, hogy Bécs szabadította fel Magyarországot a török alól, s ezért joga van a maga rendjét elismertetni. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozzák, hogy az 1687-es pozsonyi országgyűlés kényszer hatása alatt szavazta meg a Habsburgok örökös királyságát, ami ellentmond az ország alaptörvényeinek. Bizonyítják, hogy a magyarok nagy része 1683 után is a törökök ellen harcolt, a „kuruc király" mellett főleg azok álltak, akiket elkeserített a császár elnyomása.

Az *Animadversiones*ben és még inkább Brenner *Levelé*ben sor kerül a nemzetközi jog tételeinek alkalmazására is. Így a szabad királyválasztási jogot Brenner Grotiusszal igazolja, aki szerint a szuverenitás nem feltétlenül egy személyben testesül meg,

[40] Ezek az iratok — az *Animadversiones* kivételével — megjelentek az A Rákóczi-szabadságharc és Európa című gyűjteményben.

ennek részese lehet a király és a rendek is, akik szerződést kötnek egymással. Ő is, Ráday is a természeti joggal támasztják alá a rendek ellenállási jogát. Brenner ugyancsak Grotiusra hivatkozva száll szembe a fegyver vagy a hódítás jogának alkalmazásával, arra hivatkozva, hogy a holland jogtudós ezt csak az ellenségre alkalmazza, márpedig a magyarok a császár alattvalói.

Brenner utal arra is, hogy milyen az az állam, amelyet a kurucok szeretnének megvalósítani. Szerinte Rákóczi Mátyás király utódja, „a híres Corvinus élő képe", aki a „haza atyja" megtisztelő címre pályázik, s Erdély függetlenségét és Magyarország törvényeinek helyreállítását kívánja érvényesíteni.

A szabadságharc propagandája nemcsak ezeken az iratokon keresztül terjed. Ebben az időben már gazdag sajtó befolyásolja a közvéleményt mindenütt Európában. Különösen sok lap és folyóirat jelenik meg Angliában és Hollandiában, amelyek külpolitikai vonatkozásban a kormány véleményét hangoztatják, még ha egyesek — mint Defoe *Weekly Rewiewja* — a magyarországi felkelés esetében hangot is adnak protestáns rokonszenvüknek. Eszmei szempontból a legnagyobb érdeklődésre a Hollandiában megjelent francia nyelvű folyóiratok, a *Mercure historique et politique*, a *L'Esprit des cours* vagy a *Lettres historiques* számítanak. Német földön a különféle *Zeitungok*, különösen a kölniek részletesen informálnak a magyarországi eseményekről, főleg bécsi forrásokból, néha protestáns rokonszenvükről is tanúságot adva. Összefoglaló jelentéseket közölnek a *Theatrum Europaeum* és a *Fama Europea*. Bécsben 1705-ben indult meg a *Wienerisches Diarium*, amely az udvar hivatalos szócsöve lett, és „rebelliónak" tartotta a magyarok felkelését. A párizsi *Gazette*, legalábbis kezdetben, tartózkodással foglalkozott a magyarországi eseményekkel, de azt világossá tette, hogy a felkelők sikereinek örvend, s még inkább ezt tette a *Mercure galant* vagy a verduni *Journal historique*.

Az újságok és főleg a folyóiratok információit és érveit a pamfletek foglalták össze — polemikus éllel. A bécsi propaganda elsősorban azt akarta bebizonyítani, hogy a magyar felkelők a francia intrikák hatására cselekedtek. Az 1704-ben Kölnben megjelentetett német nyelvű pamfletek, köztük egy *Der Malcontanter Fürst Ragotzi in Ungarn*, amelyet egy Zwanzig nevű tanácsos állított össze, azt hangoztatják, hogy I. Lipót császár kész a magyarok minden jogos kérelmét orvosolni, ha szakítanak XIV. Lajossal.

Egy Johannes Benaglia nevű szerző a *Historische kurtze Beschreibung aller Begebenheiten... welche sich... im Hungarland... 1704 Jahres durch die Macht der... Waffen... des Königs Josephi... ereignet* című kiadványa azt állítja, hogy Rákóczi a francia politika bábja, és ennek megfelelően kell fellépni ellene.

J. C. Megerle — aki valószínűleg ugyanabból a családból származott, mint Abraham a Sancta Clara — verses formában írt disputájában (*Disputat oder Hitziges Zanck-Gespräch*), ahol egy német és egy kuruc vitatkozik, a következő sorokat olvashatjuk a német szájából:

Franciákhoz húztok — nem viszitek sokra.
Gőgötökben együtt juttok a pokolra.[41]

[41] A Rákóczi-szabadságharc és Európa. 202.

A bécsi propaganda persze nemcsak az ilyen népszerű írásokkal akar eredményt elérni. Amikor a nagyszombati béketárgyalások megszakadnak, akkor idegen nyelveken is támadásra indul, mégpedig történeti és jogi érvekkel. Azon túl, hogy megjelenteti a magyarok követeléseire adott császári válaszokat, pamfletben is támad. A *Fenestra camerae obscurae Rákóczianae* című iratban odáig megy, hogy Magyarország idegenekkel való betelepítését, sőt a magyarok más helyre való áttelepítését javasolja. Fő érve az, hogy a magyarok a törököket hozták Európa nyakára, és csak Ausztria — mint a kereszténység tényleges védőbástyája — képes megvédeni a Birodalmat a „hitetlenek" támadásától.

A szatmári béke szövegének közzététele után a bécsi udvar már azt is tudja bizonyítani, hogy a császár kegyelmes volt a magyarok iránt, s most már ez a császári propaganda fő motívuma.

A német protestánsok kezdeti aggodalmait az 1704-ben megjelent pamfletek közül a *Die Ragotzische Kriegs-Flamme* címen kölni impresszummal megjelent írás érzékelteti, amelyben a magyarok „túlságos szabadságát és féktelenségét" egy Karl Scharschmidt nevű szerző meg akarja zabolázni, hogy a keresztény országok békében élhessenek, de azt is javasolja, hogy a bécsi udvar „ne vigye túlzásba zsarnoki uralomra való törekvéseit", mert újból felidézheti a török támadás veszélyét, arról nem is beszélve, hogy Franciaország intrikáinak is teret adhat.

A következő évben ugyancsak Kölnben adják ki és ismét hamis impresszummal a *Die Ungarische und Sevenische Unruhen* című könyvecskét, amely a jezsuitákat teszi felelőssé a magyarországi és a franciaországi felkelésekért, mert ezek meg akarják fosztani a protestánsokat jogaiktól. Béke csak akkor lehet, ha mindenünnen kiűzik ezt a rendet. A röpirat végén a szerző Grotius, Pufendorf és Thomasius műveiből közöl részleteket, amelyek arra utalnak, hogy eljön az új világ, ahol a józan ész, a tiszta vallásosság és az erkölcs fog uralkodni. Ez az írás a német nyelvű propaganda legfelvilágosultabb szellemű megnyilvánulása, amely elvi módon foglal állást a protestáns vallásszabadság mellett.

A protestánsok nagy reménysége, hogy az angol—holland mediáció eredménnyel fog járni, és a magyarok tisztességes feltételekkel kiegyeznek Béccsel. Ezt az álláspontot képviseli a *Robinson* szerzője, Daniel Defoe is *Weekly Review of affairs of France* című folyóiratában, amelyben 1704 szeptemberétől decemberéig folytatólagosan a magyar üggyel foglalkozik. Azt ajánlja, hogy a magyarok a személyi és vallási kérdésekben kapjanak elégtételt, a közjogi dolgokban azonban elítéli törekvéseiket, mert azok Franciaország érdekeit szolgálják, s ilyen módon a protestáns hatalmakat is gyöngítik. „Nem elég, hogy egy nemzet protestáns legyen és népe a mi barátunk; ha ellenségeinkhez csatlakozik, akkor számunkra pápista, török, pogány."[42] Győz tehát végső fokon az államérdek.

1705-ben a Párizsban megjelenő *Mercure galant* egy angol püspök pásztorlevelére válaszolva azt bizonyítja, hogy a magyaroknak joguk volt felkelni a törvényeket lábbal tipró uralkodó ellen, s ezt nem tilthatja meg sem az emberi, és főleg nem az isteni törvény, amelyre Burnet püspök hivatkozik. A francia szerző hangsúlyozza,

[42] I. m. 77.

hogy „egy angol nem adhat leckét hűségből és engedelmességből Magyarország népeinek", s hogy különben is a magyarországi felkelés az európai háború része, s Rákóczinak azt folytatnia kell jogos érdekből.

A francia publicisztika tehát elfogadja a magyarok érvelését, s Eustache Le Noble vagy Jean de la Chapelle a nemzetközi politikai vita színvonalára emeli a magyar kérdést. Le Noble, a kor egyik legismertebb francia publicistája, az első Rákóczi-életrajz szerzője, 1702-től 1709-ig havonta jelenteti meg pamfletjeit *Nouveaux entretiens politiques* címen, amelyekben bőségesen szerepel a magyar felkelők ügye is, mégpedig a francia politika érdekeinek megfelelően. Minden egyes pamfletjének, amely dialógus formában jelenik meg, címet ad, közülük a magyar kérdésre koncentrál leginkább az az írás, amelynek címe *La Caverne du lion*, s amelyben Bercsényi Miklós és Jacob Jan Hamel-Bruynincx bécsi holland követ beszélgetnek, akik részt vettek a nagyszombati béketárgyalásokon. A holland igyekszik meggyőzni Bercsényit arról, hogy szükséges kiegyezni a bécsi udvarral. Bercsényi a magyarok követeléseit védi, többek között a szabad királyválasztás jogát, és mélységes bizalmatlansággal szól a bécsi udvar szándékairól. Erről szól az a fabula is, amelyet a hollandnak elmond, amelyből kiderül, hogy a majom nem hallgatott a jó szóra, bement az oroszlán barlangjába, és az felfalta. A következő intelmet fogalmazza meg:

Rákóczi, hát okulj, szűnjék a vakmerőség,
Messzire elkerüld az oroszlán-odut!
Kellesz neki nagyon; ellenfeled a tőrét
kiveté rád — s ha benne kap,
Hiszékenységed ott keserves árat ad![43]

La Chapelle, a későbbi akadémikus, a *XLIVeme Lettre d'un Suisse à un François sur les affaires de Hongrie* című írásában, amely 1708-ban jelent meg, egy császárpárti és egy Rákóczi-párti magyar beszélget. Fő témájuk a magyar törvények értelmezése, illetve annak bizonyítása, hogy a császár ezeket nem tartja meg. A szerző a császár zsarnokságát hibáztatja a felkelésért, amely szerinte távolról sem csak vallási célokat szolgál. „De nem vallásháború az, amelyet a magyar elégedetlenek vívnak; táboruk egyaránt áll katolikusokból és protestánsokból, akik egyhangúlag mind a közös szabadságért harcolnak, amelyet a császár miniszterei igyekeznek elfojtani... A nemzetek meggyalázott jogai, annyi bátor, szabadnak született és elnyomott ember szenvedése éppen úgy megindíthatnak egy nagy lelket, és felfegyverezhetik a bosszúállókat, mint az, hogy valamely vallás gyakorlását elvonják azoktól, akiknek azt már megengedték."[44] Ez a pamflet mondja ki a legvilágosabban, hogy az Ausztriai Ház hatalmának növekedése felborítja az európai egyensúlyt. „E becsvágyó Ház valóban óriási és egész Európában számottevővé válna, ha hozzácsatolná örökös államaihoz, a birodalomhoz és mindahhoz, amit Itáliában bitorol, egész Magyarországot, despotikus hatalom igája alá vetve azt."[45]

[43] I. m. 248. *Jékely Zoltán* fordítása.
[44] I. m. 286—287.
[45] I. m. 289.

Ezzel az érveléssel vitatkozik a hollandiai francia sajtóban olyan kiváló publicista, mint Guedeville, aki *L'Esprit des cours* című folyóiratában elveti a felkelés gondolatát, amely szerinte ellentmond a természeti jognak. A megegyezést sürgeti a bécsi udvarral többek között azért is, hogy a „kicsik" ne szenvedjenek. 1710-ben, Montaigne-t követve, a passzív engedelmesség szükségességét hirdeti, és Rákóczit Coligny admirálishoz hasonlítja, akinek tisztességes szándékai lehetnek, de aki mégis rosszat tesz.[46]

A szatmári békekötés után Kölnben több kiadvány is megjelent, amely igyekezett összefoglalni a tudnivalókat a magyar szabadságharcról, most már egyértelműen a császári propaganda szellemében. Az egyik, melynek címe *Das verunruhigte und wiederberuhigte Königreich Ungarn,* s amelyet Peter Marteau hamis impresszumával adtak ki, különböző okmányokat tartalmaz, így mindenekelőtt a békeszerződés szövegét. A „weltbekannter"-nek nevezett Rákócziról közölt egy rövid életrajzot, mégpedig úgy, hogy forrásait is megnevezi. Ezek között bírálja Le Noble 1707-ben megjelent Rákóczi-életrajzát, amelyről azt tartja, hogy „ennél rosszabb írást" még nem olvasott, de elismeri, hogy adatait felhasználta. Dicsérőleg emlékezik az általa is Zwanzig udvari tanácsosnak tulajdonított *Malkontanter Fürst Ragotzi* című kiadványról, amely szerinte a leginkább megbízható. Felhasználja az *Egy lengyel királyi tanácsos levelét*, bírálja elfogultságát, de dicséri a „sonderbare Geschichtlichkeit"-jét. Végül támaszkodik Leclerc Thököly-életrajzára és Lipót császár egy biográfiájára. A szabadságharcot elítéli és ünnepli a kiegyezést mint a császári kegyelem bizonyítékát.[47]

Angliai társai a toryk győzelme után már nem állnak ki olyan egyértelműen Bécs mellett, mint ahogy Defoe tette. 1711 végén J. Swift a *The Conduct of the Allies* című időben a magyarokkal, mintsem hogy megfelelő erőket bocsásson a szövetségesek rendelkezésére a nyugati fronton.

Mindezek alapján joggal állíthatjuk azt, hogy a XVIII. század elején a magyar, illetve az erdélyi kérdés az európai politikai gondolkodás része lett, s különösen három vonatkozásban váltott ki érdeklődést. Az egyik a felkelés joga, a másik a vallási tolerancia és a harmadik az európai erőegyensúly. Ezekből a témákból kiindulva foglaltak állást a kor publicistái, természetesen az egyes országok érdekei alapján, de felhasználva a magyar publicisztika érveit is.

[46] L'Esprit des cours, 1710. május—augusztus és szeptember.

[47] A kiadványnak van egy másik változata, amelynek címe: Wahrhaftige und kuriöse Beschreibung von dem seit 1701 biss 1711 gewaehrten 9 jährigen Rebellionskrieg in Ungarn. Ugyanezen a címen egy másik kiadvány a valódi kiadót is feltünteti, és ez Johann Philippe Boetius. A beköszöntő Magyarország siralmas sorsát ecseteli, felsorolva az összes háborúkat a XVII. század elejétől. Az előszó végén azt is olvashatjuk, hogy sorsukat a magyarok önmaguknak köszönhetik: „Worbei man wünschet, dass der geneigte Leser sein Contentement in Durchlesung desselben finden und daraus erkennen möge, dass die Einwohner des Königreichs Ungarn an ihren bissherigen Drangsale selbsten Schuld gewesen." Közöl egy rövid kronológiai leírást a háború eseményeiről, összefoglalót Erdély helyzetéről, és közreadja a dokumentumokat, amelyeket a többi kiadvány is tartalmaz. A végén szerepel a Rákóczi-életrajz.

A szatmári béke

A bujdosás politikáját nem lehet megérteni a szatmári békéhez vezető belső és külső előzetes tárgyalások vizsgálata nélkül. A kuruc táborban 1710 utolsó hónapjaitól kezdve két koncepció állt szemben egymással, az egyiket Rákóczi, a másikat Károlyi Sándor képviseli. Rákóczi a belső és külső viszonyokat tekintetbe véve a Béccsel való tárgyalások híve, de csak megfelelő feltételek mellett és külföldi kezességgel. Károlyi a megegyezést szorgalmazza minimális feltételekkel és külföldi garancia nélkül. Lehetne beszélni egy harmadik koncepcióról is, amelyet Bercsényi képviselt, aki el tudta képzelni a harc folytatását is, ő azonban végül is a fejedelem mellé állt, még ha biztatta is az orosz reménységgel. Nincsen szó tehát arról, hogy a mindenáron való küzdelem folytatása és a megbékélés álláspontjai állnának szemben egymással, mindkét koncepció a kiegyezést keresi, de más és más módon.

1710 folyamán világossá vált, hogy a leromlott Franciaország békét akar, de az is, hogy az angol közvélemény megelégelte a háborút, amelynek terhét nagymértékben Anglia viselte. Az angol kormány azt kívánta, hogy Bécs nagyobb katonai erőfeszítésekre szánja el magát, és Magyarországon lekötött csapatait küldje a franciák ellen. Ebben a helyzetben a fejedelem abban reménykedett, hogy az angol—holland és esetleg orosz mediáció eredményeket érhetnek el. 1710. augusztus 19-én a megyékhez fordult, és így biztatott: „Erőssétse reménséget igaz ügyünk boldogulásában s értse meg és hidgye el külső hatalmasságok igaz ügyünk előmozdéttása mellet való indulatjokat, habár az Ausztriai Ház maga felfuvalkodottsága szerént mind az felséges mosqua czárnak kezdett, úgy az hollandusnak és anglusnak continuált mediatióját repudialni akarná, tovább is talál és támaszt Isten igaz ügyünknek pártfogót és lesz gondja az igazán benne bízókra."[1] Tehát a „külső hatalmasságok"-ban kell és lehet bízni, a mediációra kell építeni, és nem a háború folytatása a cél.

A bécsi udvar tisztában van azzal, hogy az angol kormányzat elégedetlen a terhek viselésével, de ebből nem azt a következtetést vonja le, hogy szüksége lenne bármely hatalom közbenjárására Magyarország pacifikálása érdekében. A megbékéltetést belső ügynek kívánja tekinteni és a fegyverek túlsúlyával akarja elérni, mégpedig a lehető leggyorsabban. A feladatot egy magyar arisztokratára, Pálffy Jánosra[2] bízza,

[1] OSzK Thaly-gyüjt. Fol. Hung. 1389/14; Közli *Bánkúti Imre:* A szatmári béke. Budapest 1981. 19.

[2] Pálffy kezdeményezéséről vö. *Málnási O.:* Gr. Pálffy János Nádor. Eger 1929; Károlyi megbízatásáról *Esze Tamás:* A szatmári béke történelmi előzménye, A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései címen megjelent tudományos ülésszak anyagában. Vaja—Nyíregyháza 1976.

aki hosszú ideig a császári hadseregben szolgált a kurucok ellen és más hadszíntereken, feldmarsalli rangot ért el, és befolyásos körök támogatják az udvarnál.[3] Amint 1710. november elején átvette a főparancsnokságot, 14-én már Károlyi Sándorhoz fordult, aki felől, mint írta, „jó emlékezettel volt", s akiről Bécsben feltételezték — amint a követi jelentésekből is kitűnik —, hogy hajlamosabb a megegyezésre, mint Rákóczi vagy Bercsényi. Károlyi akkor azonban még a fejedelem utasítása szerint jár el, tőle kap felhatalmazást arra, hogy a császári tábornokkal felvegye a kapcsolatot, aki december 17-én a császári kegyelem megadását ígérte a fegyvert letevőknek, de kimondta azt is, hogy „a méltóságos herceg [ti. Rákóczi] az erdélyi fejedelemségről emlékezéseket se tegyen", és „ne bízzon a külső hatalmasságoknak segítségekben és hitegetésekben, mert azokban megcsalatkozik".[4]

Mi volt a szembenálló felek véleménye ebben az új helyzetben? Rákóczi 1710 végén (november 29-én küldi meg Károlyinak), Pálffy kinevezése után az *Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedésé*ben összefoglalt gondolatait az új helyzetről. Újnak tartotta a helyzetet abból a szempontból, hogy a bécsi udvar magyart választott a béketárgyalások folytatására, s ezt az isteni gondviselés művének fogta fel. A magyarság az ő felfogásában egyenlő az emberséggel, és elkötelező erejű, mégpedig a haza szabadsága, a szabad királyválasztás, az ellenállási jog mellett. A jó magyar és az emberséges ember programját így határozza meg: „Ne kívánja tehát senki, valaki magát magyarnak, avagy csak emberséges embernek kívánja ítéltetni, hogy ezen mostani hadakozás (ha csak solennis békesség által nem lehet) fegyverrel avagy a hadakozók elméjének csábításával végződjék, sőt bizonyára kívánható volna, hogy nemzetéhez való szeretetitől avagy csak kereszténységtől is viseltetvén, akinek ez hatalmában áll, inkább arra fordítaná elméjét, hogy vagy az universalis békességig vagy a mostani császár haláláig vontatódnék ezen hadakozás."[5] Három lehetőség van: a „solennis békesség", amiben nem bízik, az általános békébe foglaltatása a magyar kérdésnek, illetve a hadakozás elhúzása — nyilván fegyverszünettel — a császár haláláig, amire Rákóczi már ekkor számít. Ez utóbbi lehetőség természetesen kapcsolódik a másodikhoz, tehát az általános béketárgyalásokba vetett reményhez.

Pálffy — titkára, Pulay szerint — ismerte ezt az írást, és határozottan elítélte a benne foglalt elgondolásokat, ő a kiegyezést kereste, de kegyelem alapján és nem volt hajlandó elismerni a felkelés jogosságát, az Erdélyi Fejedelemség különállását, és elutasította a külső hatalmak kezességét. Ezzel a bécsi udvar ama pártjának véleményét képviselte, amely a magyar kérdésben hajlandó volt bizonyos kompromisszumokat elfogadni azért, hogy sikeresen lehessen folytatni a harcot Franciaország ellen.

Károlyi akkori gondolkodását abból az emlékiratból ismerjük, amelyet 1710 végén vagy 1711 elején írhatott a fejedelemnek, s amelyben azt ajánlotta, hogy fogadja el Pálffy békeajánlatát. A helyzet — írta — hasonlatos ahhoz, mint amelyben Bethlen Gábor találta magát a Habsburgok elleni háborúiban: a küzdelmet békével is be lehet fejezni, még ha minden célunkat nem is érjük el. A fejedelem „alázza meg" magát,

[3] A béketárgyalásokról: *Pulay János:* Szatmári békesség. Kiadta *Szalay László*. Pest 1865 és *Lukinich* és *Bánkúti* idézett munkája.

[4] *Pulay:* i. m. II/2. 218.

[5] AR III. 202, apróbb eltérésekkel *Pulay* II/2. 215.

nehogy az egyiptomi fáraó sorsára jusson, aki nem alázkodott meg Nabukonodozor előtt, s ezért elveszett. A külső segítségben nem lehet bízni, de azért úgy kell eljárni, hogy a hatalmasságok higgyék: a tárgyalást csak azért folytatják, hogy összeszedhessék magukat, s ha a béke nem jön létre, azért a bécsi udvart terheli a felelősség. Országgyűlést nem javasol összehívni, titkos tárgyalásokra van szükség. Ő maga kész a fejedelemnek a császárhoz írt levelét Bécsbe vinni, és onnan őszinte jelentéseket küldeni. „Ha követhető, kövessük, ha nem, mutassuk meg, hogy nemcsak pompához tudunk, hanem az alázatosságot is megismertük és véghezvittük. Ha most nem boldogulunk is, *per humilitatem sub onere crescit palma*, a jó végét várhatjuk."[6] A tábornok tehát tárgyalásokat javasol, de lényegében már a béke elfogadását tételezi fel, mégpedig úgy, hogy Rákóczinak az *alázatosságot* ajánlja, s már itt szemére veti a *pompát*, ami a későbbi viták egyik témája lesz. A *pompa* nemcsak a fényes udvartartást jelenti, hanem a méltóság megőrzésének igényét, s ezzel együtt az erdélyi fejedelemség megtartására való törekvést is. A *megalázkodás* mindenekelőtt a felkelés közjogi követeléseiről és a fejedelemségről való lemondást eredményezhette. Látható, hogy itt a szövetkezett rendek programjának, a nagyszombati béketárgyalásokon előterjesztett követeléseknek feladásáról van szó.

A kérdés nem az, hogy fennáll-e a véleménykülönbség, hanem az, hogy a helyzet kényszeríti-e a kuruc vezetést egy olyan kompromisszumra, amely elismeri a Habsburgok örökös királyságát, a szabad királyválasztási jog és ellenállási jog feladását az egyéb nemesi kiváltságok és a korlátozott vallásszabadság biztosítása és főleg a jószágok megtartása érdekében, s az erdélyi fejedelemség ügyét is ennek a megegyezésnek veti alá.

Vay Ádám udvari marsall tanácsára 1711. január 31-én a fejedelem személyesen is találkozik Pálffyval Vaján, miután — mint később látni fogjuk — előzőleg Lengyelországban tájékozódik az esetleges orosz segítség reményéről. E megbeszélés alapján február 3-án levelet ír a császárhoz, amelyben kinyilvánítja a béke megkötésére irányuló óhaját, de úgy, hogy közben a pozsonyi országgyűlésen elhangzott sérelmekre hivatkozik, és ezekkel igazolja a szabadságharcot. Saját üldözését sem hallgatja el, s a börtönből való szökését azzal magyarázza, hogy az ország törvényeivel ellenkező eljárást indítottak ellene. A törvények védelmezéséért fogott fegyvert, s ezeket erősítette meg a szécsényi országgyűlés is. A kegyelemkérést magát így fogalmazza meg: „Ha azért a rövideden előhozott okok Felséged szemei előtt igazaknak látszhatnak, Felséged igazságát, ha pedig különben, atyai kegyelmes voltát kérjük, hogy mi is mindnyájan, akik eddig fegyvert viselni kényszeríttettünk, országunk törvényeinek és szabadságinak, (kik Felséged esküvésével is megerősíttettenek), úgy jószágainknak adatásával is mind Magyarországban, mind Erdélyben élhessünk."[7]

A levél nem nyerte meg Pálffy tetszését, mert Rákóczi szerinte rossz formulákat használt, így a „sacra caesarea" és „domine benignissime" helyett „sacratissima caesarea" és „domine clementissimé"-t illett volna, a befejezésnél pedig a „servitor"

[6] A Károlyi-család levéltárából ismerteti *Márki* III. 156—157. Nem sikerült az eredeti nyomára bukkannom. Nem idézi *Kovács Ágnes* Károlyi Sándor című életrajzában. Budapest 1988.

[7] Latinul közli *G. Pray:* Epistolae procerum regni Hungariae. Pozsony 1806. III. 358—42. Magyarul *Szalay*, 27—29.

helyett „servus" lett volna a megfelelő. Tartalmilag azt kifogásolta, hogy *„a felséges udvarral el akarja hitetni, hogy maga és mellette levő egész magyarságnak igaz és helyes volt a fegyverkezése"* [kiemelés a szerzőtől], pedig ezt sem az udvar, sem az ún. keresztény világ nem fogja tudomásul venni.

Rákóczi a címek és megszólítások ügyében nem kívánt vitatkozni, de a szabadságharc megítélésében nem alkuszik. „Az emberséges ember — írja február 11-én Pálffynak — lelkét Istennek, vérét és életét urának, s a becsületét magának szokta tartani, melyből származik, hogy *magamat rebellisnek nem agnoscálom* és nem is agnoscálhatom és ha a felséges udvar nem agnoscálja azt, hogy hazánk törvényit mind megfogatásomra, mind pedig a mostani pozsonyi országgyűléséből beadott gravamenekben megsértette, arrúl nem tehetek; de hogy mi, akik attúl kénteleníttettünk a fegyverfogásra, lelkünk ismereti ellen ezt mondjuk és úgy is higgyük: ítélje el Kegyelmed maga is, s feleljen Pálffy János az feldmarsallnak."[8]

Ez a vita arról győzte meg a fejedelmet, hogy a bécsi udvar nem akar tisztességes feltételekkel, a szövetséges rendeket és sérelmeiket elismerve, tehát egyetemlegesen és igazságosan békét kötni. Valóban, az az utasítás, amelyet a császár Karl Locher haditanácsos útján küldött Pálffynak, a konföderációt nem ismerte el, az egyéni amnesztiát volt csak hajlandó megadni. Nagy súlyt helyezett Károlyi megnyerésére, javasolva a széthúzás szítását a kuruc táboron belül.[9]

Ebben a helyzetben a fejedelem nem ok nélkül gyanakszik, és törekszik a tárgyalások elhúzására. A lengyelországi hírek is erre ösztönzik. Néhány nappal azelőtt, hogy a fejedelem Pálffynak az említett levelet megírta, Bercsényi február 4-én azt javasolja Rákóczinak, hogy jobb, ha a megbeszéléseket nála nélkül folytatják: „Talán jobb magokban menjenek [ti. a tárgyalások], mint magunk adjuk fel az országot gratiára, hogy még reménségünk is elvesszen örökre." Ő nem akar megalkudni a bécsi udvarral, és reménysége az, hogy „el nem hagy a cár bennünket".[10] A fejedelem nem ilyen optimista, mert jobban ismeri a hazai állapotokat, s mert ekkor még habozik abban a kérdésben is, hogy vajon tényleges segítséget kaphat-e I. Pétertől. A tárgyalást tehát folytatni akarja, de nem kíván egymaga dönteni a megbékélés feltételeiről, s ezért február 14-én a Salánkra összehívott tanácsuraknak teszi fel a kérdést: ragaszkodnak-e a nagyszombati békefeltételekhez, amelyek nemcsak a törvények és a szabadságok visszaállítását követelték, hanem garanciaképpen az Erdélyi Fejedelemség önállóságát is. Az erdélyi szenátussal külön is tanácskozik arról, hogy vajon mondjon-e le a fejedelemségről, felmentik-e esküje alól? Még ha vannak is aggodalmak, mind a magyar, mind az erdélyi tanácsurak kijelentik, hogy kitartanak a nagyszombati békepontok és ezen belül az Erdélyi Fejedelemség követelése mellett annak ellenére, hogy ismerik a nehéz hazai helyzetet, és többen tájékozottak a külföldi viszonyokról is.[11]

Rákóczi a salánki értekezleten részt nem vevő Károlyinak február 18-án ezt írja: „In *omni casu* jobb, s állandóbb békességet remélhetni az moszkva interventiója által,

[8] *Szalay*, 33.

[9] Erről a jegyzőkönyvek alapján *Lukinich*, 58. skk.

[10] AR VI. 691.

[11] A salánki értekezletről *Márki* III. 187 sk.

mintsem az Pálfi hitegetési után, úgyis jobb lesz annak fundamentomival az czárt capacitálván, ezáltal végezvén, mintsem itt disputálnunk, ha *clementissimus* vagy *benignissimus*."[12] Úgy tűnik tehát, hogy Rákóczi ekkor a salánki határozat alapján elfogadta Bercsényi tanácsát annál is inkább, mert a cár teljhatalmú lengyelországi megbízottjától, F. G. Dolgorukijtól újabb és újabb biztatást kapott, és az angol—holland mediációban is reménykedett.

A kérdés az, hogy volt-e más választás, mint a bécsi ajánlatok elfogadása, lehetett-e reménykedni a külső közvetítésben vagy segítségben? A magyar történetírásban két végletes álláspont alakult ki ebben a vonatkozásban: az egyik véglet a „moralitás", a másik a „politikai realitás" alapján akar ítélni, s Károlyit vagy árulónak, vagy Magyarország megmentőjének, vagy legalábbis reálpolitikusnak tartja, Rákóczit pedig vagy „idealistának", vagy a vállalt ügy mellett kitartó, a harcot vállaló haláláig erkölcsös embernek, esetleg tragikus hősnek.[13] Bár az utóbbi időkben kísérletek történtek árnyaltabb, a tényleges körülményeket és a valóságos következményeket tekintetbe vevő állásfoglalásokra, a következőkben a végletes nézetekkel foglalkozunk, annál is inkább, mert ezek újból és újból jelentkeznek nemcsak a historiográfiában, de a szélesebb közvéleményben is.

Bizonyos, hogy 1710 végén, 1711 elején két álláspont csapott össze a kurucok táborában. Károlyit a császári hadsereg fölénye, a nyomorúság, a pestis arra indítják, hogy inkább a megegyezést keresse, annál is inkább, mert — mint láttuk — a maga részéről a külföldi segítségben nem hisz. Rákóczi, aki — mint *Emlékirataiból* kitűnik — pontosan ismeri a hazai körülményeket, tehát nincsenek illúziói a háború folytatásának lehetőségeit illetően, abban reménykedik, hogy az új nemzetközi helyzetben akár a külső közvetítők, akár az európai rendezést célzó béketárgyalások útján, esetleg a cár katonai segítségével kedvezőbb feltételek és külső garancia elfogadására késztetheti a bécsi udvart. Miután az újabb angol—holland mediáció még csak folyamatban van, és a cárral nem sikerült személyesen tárgyalnia, időt akar nyerni. Már említett február 18-i levelében megfogalmazza a várakozás indoklását is: „Így az én legdrágább kincsemet, édes hazámat, Munkácsomat és abban lévő másik mindene-

[12] AR III. 592.

[13] A szatmári béke körüli vitának nagy múltja van, ezzel nem kívánunk foglalkozni. Az előszóban idéztük Márki véleményét, és szóltunk Szekfű álláspontjáról is. Az elmúlt évtizedekben különböző nézetek alakultak ki, amelyek az 1976-os vajai tanácskozáson hangot kaptak. Itt senki nem állította azt, hogy a harcot folytatni kellett volna, a mérlegelés tárgya az volt, hogy a tárgyalásokat lehetett-e *folytatni* az új nemzetközi körülmények között. *Bánkúti* idézett munkájában, amely sok új adatot hoz felszínre a tárgyalások ismertetése kapcsán, Benda K., R. Várkonyi Á. és a magam véleményét idézi, szembeállítva ezeket egymással (i. m. 152). Külön is foglalkozik az orosz segítség megítélésével. Úgy véli, hogy abban V. A. Artamov „e kérdés reális lezárását nyújtotta". Nem hisszük, hogy további vizsgálódás nélkül a „lezárás" lehetséges. A magunk részéről fenntartjuk „óvatosnak" minősített álláspontunkat, amely nem egyszerűen az orosz segítség lehetőségére, hanem elsősorban az általános béketárgyalásokra és az angol—császári ellentétekre épített. Egyébként a mai történetírásban senki nem állítja, hogy a szatmári békekötés az adott helyzetben nem „kompromisszum" volt. Ezt állította *R. Várkonyi Á.* is a Rákóczi-életrajz 1976-os kiadásában és „Ad pacem universalem" c. idézett tanulmányában (Századok 1980/2). Az igazi vitakérdés ezek után csak az, hogy a nemzetközi helyzet alakulását kihasználva lehetett volna-e előnyösebb feltételeket elérni és a Pálffy által kívánt és Károlyi által elfogadott „siettetés" (tekintetbe véve a császár halálát is) indokolt volt-e.

met Kegyelmedre hagyom, lelkire, hitire kötöm, bízom, teljességesen elhitetvén magammal az kegyelmed resolutiójának állandóságát, az mellyet minap újobban is adott Munkácson, hogy nemzete boldogulása nélkül nem békéllik, egymást el nem hagyjuk, ennél is külömben nem enged békélleni confoederationalis hitünk, az melly által mind lelkünket, mind maradékinkot *sub nota perditionis in patriam* kötöttük édes hazánknak. Vezérelje s kormányozza azért Kegyelmed hadakozását absentiámban mennél jobban lehet, az midőn én minden bujdosás és nyomorúságok által üzni s keresni kívánom boldogulását, hitemre mondom, hiszem is annak elérését, vagy legalább szembenléve az czárral, megírom valóságosan, mihez bízhassék Kegyelmed s közönségesen mindnyájan."[14] A levélből az derül ki, hogy bízik Károlyiban, nem ellenzi a tárgyalásokat, de még reménykedik a külső támogatásban, és elsősorban a cár ígéreteiben, akivel találkozni kíván.

Amikor február 21-én Károlyi e levélre válaszol, egy dolog foglalkoztatja: hogyan folytassa a tárgyalásokat? „Együgyű, erőtlen szolgának" tartja magát, akinek szüksége van arra, hogy a fejedelem jóváhagyja működését, és a kuruc táborban vele szemben már ekkor felmerült fenntartásokat eloszlassa, ezért kéri, hogy juttassa el utasítását a parancsnokoknak és a megyéknek: „. . .csak azért, hogy némely fondor nyelvek és elefánt-emberek elméje ne nyughatatlankodnék, az megmaradtak közé konkolyt ne hintene".[15] Bizalmi légkört akar kialakítani maga körül, hogy Pálffy partnerének ismerhesse el.

A fejedelem március 3-i levelében viszont azzal biztatja, hogy lesz külföldi, mégpedig orosz segítség: „De reliquo, jó lélekkel írhatom, nem hogy fogyna, óránként nevekedik reménségem dolgaink jó folyamatjárul, akár interveniáljon a török hadakozás — mellybe mégis kétséges vagyok — akár ne."[16] Károlyi már vajmi keveset törődik azzal, hogy a török háború akadályozza-e a cárt a segítség megadásában vagy nem, ő maga lehetetlennek tartja az orosz beavatkozást.

Még március 8-án ünnepélyesen kijelenti a fejedelemnek: „Egyszer adott resolutióm szerént particularis békességre nem lépek s Felségedtől el nem szakadok",[17] alig telik el néhány nap, március 14-én már leteszi titokban a hűségesküt Pálffy előtt, aki biztosítja számára nemcsak az amnesztiát és javainak megtartását, de a Szatmár megyei főispánságot is. Ezt a lépését a kuruc tábornok később is inkább előnynek, mint hátránynak tartotta, és nem volt hajlandó azt morálisan értékelni. 1720. február 22-én írja Pálffynak: „Jó emlékezetben lehet Excellenciádnak, midőn megh a Szatmári compositió előtt Excellenciád parancsolattjára Rákóczi Ferenc híre nélkül Debrecenben udvaroltam volna Excellenciádnak. . . Oly conditióval üdőnek előtte homagiumomat letöttem vala, tudni illik hogy gratián kívül valamely jóknak és jószágoknak birodalmában voltam, azokban megmaradgyak." [18] Tehát érdem, hogy „Rákóczi Ferencz tudta nélkül" udvarlott Pálffynak és tette le a „homagiumot".

[14] AR III. 593.

[15] *Lukinich*, 265.

[16] AR III. 597.

[17] Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 239.

[18] Károlyi-lt. Lad. 36. No. 17. Másolat OszK Thaly-gyűjteményben, 16. köt. *Kovács Ágnes* a generálisnak e lépéséről ezt írja: „Rákóczi és környezete. . . ellenségesen viszonyultak hozzá és elutasították a finalis resolutiót is. Reményüket még mindig az — ekkor már teljesen illuzórikussá váló — cári segítségbe

Bár még ezek után is folyik a levelezés Károlyi és a fejedelem között, sőt a tábornok személyesen is találkozik Rákóczival, erről a lépéséről soha nem tájékoztatja őt. A személyes találkozásra március 26-án kerül sor a lengyel határon fekvő Sztriben (Strij), ahol a tábornok előadja Pálffy feltételeit, de úgy, mintha ő maga még nem kötelezte volna el magát Bécsnek. Lehet azt mondani, hogy a *mentalis reservatiónak* erre a formájára szüksége volt, ha tető alá akarta hozni a megegyezést. Akkor viszont felmerül a kérdés, miért próbálta Károlyi elsősorban *morális*, és nem *politikai* alapon kötelezni a fejedelmet lépései jóváhagyására?

A Lengyelországban tartózkodók körében nő a bizalmatlanság Károlyival szemben a Pálffyval folytatott külön tárgyalásai miatt s nemcsak Bercsényi vádolja őt, a többi magyar tábornok és velük együtt Dolgorukij is letartóztatását javasolják. A fejedelem ezt mégsem teszi, mert a tárgyalásokat a bécsi udvarral szükségesnek tartja és mert — mint *Emlékirataiban* írja — „azonkívül hogy erre [ti. a letartóztatásra] semmi józan okom nem volt, nem is láttam semmi lehetőséget a háború folytatására".[19] Sztriben abban állapodtak meg, hogy Károlyi folytatja a tárgyalásokat Pálffyval a feltételek tisztázása érdekében, és Husztra, április 27-re hívják össze a magyarországi és erdélyi kuruc vezetőket a végleges álláspont kialakítására.

A fejedelem március 31-én írja meg Károlyinak azt a levelet, amely a helyzetet, annak bizonytalanságait értékeli, és saját morális és egyben politikai álláspontját meghatározza. A külföldi segítség bizonytalanságából indul ki, amelyre a tábornok joggal figyelmeztette. „Tudom, legnagyobb argumentum ebben az, hogy úgyis elhagyattatom, s még talán az külső reménség is megcsal, — amely ha mind úgy történnék is: mégis jobban szeretem tiszta, tökélletes lelkiismérettel Istenbe vetni reménségemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocskolván, attúl is mind eltávoznom, mind érdemetlenné tenni magamat. Ez oly végső resolutióm, a melytül csak a halál választ el; s nincs oly nyomorúság s rabság, a melly elmémben habozást okozzon. Számot adok evvel Istenem előtt, mert lelkemisméretemben convincáltattam s megmutatom hazámnak s nemzetemnek s az egész keresztyén világnak, hogy valamint az ígyet nem dicsőségért, gazdagulásért vettem fel, úgy az nyomorúságok félelmétül viseltetve, aztat el nem hagyom."[20] Az „ügy" melletti kitartás nem a császári feltételek elfogadását, hanem a bujdosást jelenti — ezt Rákóczi világosan látja, e tekintetben nem lehet őt illuzionizmussal vádolni.

Károlyi nem akar bujdosásra menni, s tudja, hogy vele együtt a kurucok többsége sem, s ezt megírja április 3-án egy olyan levélben, amelyben a fejedelem egész politikáját bírálja, még ha a kritika elsősorban Bercsényi ellen is irányul. „Az élő Istenre,

---

helyezték. Károlyi nyilván emiatt nem közölte a fejedelemmel, hogy ő már letette az esküt. Mulasztása vitathatatlan, a személyes bátorság hiányával is vádolható, emberileg mégis érthető. Hisz Károlyi számára nem volt közömbös a fejedelem véleménye, még akkor sem, ha mélyen meg volt győződve saját eljárásának helyességéről. Talán az is megfordult fejében, hogy bejelentése olyan indulatokat kavarhat, amelyek végleges szakításhoz vezetnek". I. m. 111—112. Véleményünk szerint jogosabb a kettős játékot elismerni, ami mögött elsősorban politikai meggondolások húzódtak meg, még ha a személyes előnyök is szerepet játszottak.

[19] Emlékiratok, 423.

[20] AR III. 606—607.

hivatali kötelességére kényszerítem Felségedet — írja —, egy Bercsényiért Felséged ne vesse meg az confoederátiót, azaz nemzetét, mely hazájában vagyon. Ne ragaszkodjék külső monarcháknak ál-umbra formában lévő reménységéhez és nyolcz esztendüktül fogva biztató politicájához s ezért ily *contemptuose* ne vesse meg az császár gratiáját, hagyjon békét az sollennitásoknak, pompának, diffidentiának és abbúl származott félelemnek, jöjjön be az confoederatio közé, ne mondhassa azt *in extremis*, hogy elhadta az vezére őt; reducálja Felséged az confoederatiótúl eltávozott és kiment confoederatusokat is, kik csak magok csendességéért és nem a confoederatio emolumentumáért mentenek ki, s ha békélnünk kell is, békéljünk együtt s abban ha szenvednünk kell is, szenvedjünk együtt, ha hadakoznunk kell is, hadakozzunk együtt, míg el nem veszünk." Ebben a levélben jelenti be azt is, hogy kész a megegyezést aláírni és ezért egymaga is vállalja a felelősséget: „Isten, a világ s egész keresztény-ség előtt protestálok, én oka ne legyek; senki pártosnak, hitetlennek ne tartson, mert amit cselekszem, egész nemzetemmel, nemzetem utolsó veszedelmének eltávoztatásáért, kéntelenségbül cselekszem."[21]

Károlyi tehát a „kéntelenség"-re hivatkozik, és ezen az alapon akarja a megegyezést, de egyben feltételezi, hogy az egész addigi politika helytelen volt, nyolc esztendőn keresztül a külső hatalmak csak hitegették a fejedelmet, az országon belül pedig a bizalmatlanság, ünnepélyeskedés, pompa jellemezte a vezetést.

„Kéntelenség"-en már nem csupán a külső kényszerítő körülményeket érti, szubjektíve is meg van győződve arról, hogy szakítani kell a szabadságharc programjával. A „kéntelenség"-re ugyanis úgy hivatkozik, hogy már előzőleg „elkötelezte magát" Pálffynak.

Későbbi leveleiben a tábornok igyekezett a már megírtakat magyarázni és részben visszavonni, főleg miután Rákóczi április 9-én felháborodással válaszolt a konföderáció és a közte kialakult viszony *morális* szempontú megítélésére: „De mivel leginkább sérti szívemet az — írja —, hogy Kegyelmed ösztönöz arra, hogy hazámat és a confoederatiót el ne hagyjam és menjek bé etc., holott maga is reflectálhatja Kegyelmed magát, hogy e vala egyedülvaló kívánságom, s midőn magamat resolváltam vala Munkácsra való bészorulásra, s akkor egy sem találkozék Kegyelmetek közzül, a ki hitemre s hazámhoz való szeretetemre ne kénszerített volna, hogy ne cselekedjem, hanem hazánk ígyét és reménségét tartsam fel személyem conservatiójával, melyből eredett oka idevaló jövetelemnek, és az midőn sok időktől fogvást már reménségünk exoperatiójának útja nyittatik, hogy ne lehessen keserves éppen ellenkezőre kénszerítetnem?"[22]

Valóban, 1710 végén a fejedelem azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Munkácson várja meg a fejleményeket, de tanácsadói amellett foglaltak állást, hogy menjen ki Lengyelországba és találkozzék a cárral, illetve onnan irányítsa nyugat-európai diplomatáinak tevékenységét a mediáció ügyében. Ezt erősítette meg 1711. január 6-án Lengyelországból Bercsényi is, aki azt írta: „Azért jó maradni Munkácson, még lehet, de nem odarekedni, mert nagyobb desperatiója lesz ezzel az országnak. Jobb in *spem futuram* az czár mellett maradni, mint veszni s tüzét sem oltani hazánknak, mint

[21] Rák.-lt. I. 1. Caps. Fasc. 239.

[22] AR III. 615 sk. Vö. a távozás egyéb okáról *Lele J.*: Megjegyzés II. Rákóczi Ferenc 1711. februári Lengyelországba történt távozásához. Acta Historica XCII. Szeged 1991.

Curtius oltá."[23] A főtábornok jobban bízik I. Péter segítségében, mint az angol-holland közbenjárásban, de a tekintetben megegyezik Rákóczival, hogy a külső körülmények alakulását kell kihasználni.

A két leginkább szemben álló nézetet, amely a kurucok táborában jelentkezik, a fejedelem az idézett levélben így jellemzi: „S kicsoda az, a ki jó lelkiismérettel felőlem mondhassa, hogy én hagyom el a confoederatiót, a ki a végre jöttem ide, hogy az *confoederationale instrumentum sensusa* szerént hazánk régi szabadságának elérésére czélozó mediumokat exoperálhassam, s nem azok, a kik ellenségünk csalárd hitegetésével vezettetvén, eszekben sem jut: mit tégyen az hajdani szabadság, csak légyen jószágok, ígértessék meg életek securitássa, a mellyek exoperatiójára confoederatiót sem kelletett volna ineálni, se hitünket vesztegetni, mivel mindezek még az gyöngyösi első congressusba megígértettek vala, de hallani sem akartuk, hanem ez iránt való praedicatióit a szegény megholt kalocsai érseknek haszontalanoknak tartván, igaz magyar szívünk indulatjából léptünk azon confoederatióra, a melynek manutentiójáért hány ezer ember vérét ontattuk, sokszor számlálgatta Kegyelmed; s ítélje el már most ki szakad el a confoederatiótul, ha az-é, aki azon vég szerént való békességet kíván, avagy az, a ki vagy félelemtül vagy akár mely más oktul viseltetvén, azon igába adja magát, amely ellen fegyvert fogni kénszeríttettünk?" A fejedelem tehát az egyenlő felek között kötendő megegyezést állítja szembe az uralkodó és alattvalói közti kiegyezéssel, és ezzel a szabadságharc közjogi eredményeit akarja megvédeni.

Visszautasítja a „solennitásra, pompára, diffidentiára" vonatkozó megjegyzéseket (itt nyilván félreérti a tábornokot, aki nemcsak az adott pillanatra fogalmazta meg ezt a vádat[24]), s hivatkozik arra, hogy nem félt a törvényt és az igazságot képviselni a rabságban sem, s most is kiáll ezek mellett. A tábornok ne kívánja, hogy ő maga, Bercsényi vagy a Lengyelországban kint lévő szenátorok valami olyanban segítsenek, amit ő is csak „kéntelenségből" akar megtenni. Szerinte ez a „kéntelenség" egyébként nem áll fenn, még van lehetőség a külső és belső fejlemények kivárására a fegyverszünet meghosszabbításával az országgyűlés összehívásáig. Végül is Károlyinak azt tanácsolja, legyen jó katolikus, és fogadja el a szabad akarat ortodox tételét: „Ha azért Kegyelmed pápista, higgye el a liberum arbitriumot és félelemtül vagy más oktul ne cselekedje azt, a mit maga is rossznak és a confoederatio ellen valónak lát lenni."

Rákóczi elsősorban időt akar nyerni, s miután úgy látszik, Károlyit nem tudja meggyőzni, elküldi Magyarországra Ráday Pált, hogy kapcsolódjék be a Pálffyval folytatott tárgyalásokba. Ő a fejedelmi diplomácia egyik fő letéteményese, még ha Lengyelországban nem is játszott e tekintetben jelentős szerepet, a kurucok méltán feltételezhették róla, hogy pontosan informált a fejedelem szándékairól és a külső segítség lehetőségeiről is. Ráday instrukciója április 4-én kelt, s ebben a fejedelem

[23] AR III. 662. A Munkácsra való „beszorulást" Dolgorukij sem tanácsolja. Rákóczi Bercsényinek, 1711. január 7. AR VI. 664 sk.

[24] Rákóczi már régebbről ismeri a „pompával" kapcsolatos vádat, amelyre Bercsényihez írt 1710. március 8-i levelében így felel: „Nem mondhatja már senki, hogy az pompára kívánjam költeni (jóllehet annak előtte is hamisan mondották), mert annak ellene mondott s az mely volt is: nemzetem dicsőségéért, nem magam büszkeségéért volt, de annak is csak akkor lévén ideje — ímé, elhagyám és boldogabb vagyok s contentusabb ezen másokkal, köz társommal, mintsem az előtt valék." AR III. 62.

a tárgyalások folytatását javasolja, de kéri az eddig ismertetett feltételek tisztázását, az egyéni amnesztia helyett a konföderáció egészének felmentését, a birtokok tulajdonának megerősítését, illetve visszaadását minden külön folyamodás nélkül, és mindezek megtárgyalására a fegyverszünet meghosszabbítását.[25] Nincs szó tehát még április elején sem arról, hogy ne akarna tárgyalni, *jobb kiegyezést* akar, s ezt igyekszik alátámasztani külföldi tárgyalásaival.

Károlyi április 9-re összehívja az ún. első szatmári gyűlést, amely már 5-én összeül Pálffy sürgetésére, s itt beszámol a Sztriben tett látogatásáról: ismerteti a békefeltételeket, s kéri a jelenlévők támogatását a tárgyalások folytatásához. A gyűlés küldöttséget meneszt Rákóczihoz, amely felszólítja, hogy térjen haza, folytassa a tárgyalásokat, mert a bécsi udvarral való kiegyezés az egyetlen járható út: Bécs nemcsak amnesztiát ígér, de jószágaik megtartását is. A külső segítség bizonytalan, a cár szolgálatába nem akarnak állni. Ha a fejedelem nem kíván megegyezni, kérik, mentse fel őket esküjük alól. A maguk részéről köszönetüket fejezik ki „fáradhatatlan, gyors munkálkodásáért, igaz ügyekezeteiért, maga erőtlenítéséért, személyének, jószáginak veszedelembe ejtéséért s rájuk kiterjesztett kegyelmességéért".[26]

A követség Kukizóban (Kukizow) április közepén találkozik a fejedelemmel, aki „hamisságot és tiszteletlenséget" vet Károlyi és követei szemére, javasolja, hogy ne siessék el a békekötést, várják meg a cárral való találkozás, illetve az angol békeközvetítés eredményét. Ígéri, hogy kimegy az eredetileg Husztra összehívott gyűlésre, ha halasztást tudnak elérni.[27]

A fejedelem Dolgorukij — és nemcsak Bercsényi — biztatásai alapján valóban reméli, hogy a cárral rövidesen találkozhat. Friss információkat kap arról is, hogy az angol-császári viszony feszültebbé vált, és az angol diplomácia aktívan lép fel a magyarok érdekében.

Itthon azonban a többség békét akar, úgy is, hogy feladja a konföderáció általános politikai követeléseit. A hangulatot jól fejezi ki Rhédey Mihály Vay Ádámnak írt április 6-i levelében: „Bizodalom abban nem lehet, hogy ezek (velem együtt, mert magamat nem excludálom) kimenjenek bizontalanságra hazájokból vagy, benn maradván is, ez mostani motusok resuscitatiójára elméjüket soha többször vegyék." Vayt is figyelmezteti: jöjjön haza, „nem akarván hogy kegyelmed és maradéki holtig való gyalázatos és nyomorúságos bujdosásra jusson".[28]

Az időközben Magyarországra érkezett Ráday április 11-én találkozik Károlyival, aki — nem kis mértékben éppen Rákóczi fenntartásainak hatására — kedvezőbb feltételeket ért el a Pálffyval folytatott tárgyalásokon, s ezeket elfogadtatta a konföderáció összehívott képviselőivel, anélkül, hogy erről a fejedelmet értesítette volna. Ráday mindezt tudva, április 14-én írt levelében sürgeti a fejedelem bejövetelét.[29] Ugyanezen napon foglalja össze Pálffy számára észrevételeit *Considerationes* című

[25] Ráday-lt. IV. d/2—8. 14. sz. Ráday Pál szerepéről a szatmári békeszerződés megkötésében: *Benda K.* a Ráday-emlékkönyvben.

[26] A követség utasítása: *Pulay*, 350—356.

[27] Erről Bercsényi valamelyik bujdosó vezetőhöz, 1711. április vége. AR VI. 716 sk.

[28] Rhédey Mihály Vay Ádámnak, 1711. április 6. MTA Kézirattára, Ms. 4968.

[29] Rák.-lt. I. 1. Caps. F. Fasc. 171.

írásában a békefeltételekről, amelyeket bizonyos javításokkal elfogadhatóknak tart.[30] A császári tábornok 17-én válaszol írásban is, és lényegében elfogadja a javaslatokat.[31] Április 19-én, a Pálffyval folytatott tárgyalás után Ráday a fejedelemnek azt jelenti, hogy szerinte Károlyi helyesen járt el és a békeszerződés új szövege elfogadható. „Felséges Uram! — írja — bizony mindezeket megvizsgáltam, tudom, micsoda az ijesztés, micsoda a politica, de amennyire Isten tudnom adta, hidgyen Felséged az én lelkemnek, hivségemnek és emberségemnek: bizony contrarietasokat, amelyektül tartottunk, nem tapasztalhattam." A szerződés aláírására az alkalmat nem szabad elszalasztani, a fejedelem jöjjön haza, vagy adjon utasítást a további teendőkre. A dolog sürgős, mert Pálffy megbízatása lejár, s esetleg Heister kerül helyébe.[32]

Ugyancsak április 19-én Károlyi Ráday előtt igazolni akarja lépéseit s tiltakozik amiatt, hogy a fejedelem és a munkácsiak előtt „pártos" az ő neve, de annak tartatik a had is. Ő azt tette, amit tennie kellett: „Kellett sietnem nemzetem veszedelmének az üdő rövid volta miá eltávolítatására."[33]

Egy nappal előbb, április 18-án a fejedelem megírja az ún. kukizói kiáltványt, amelyben Károlyit árulónak nyilvánítja, kétségbe vonja Pálffy felhatalmazását és őszinteségét, elégtelennek tartja az első szatmári gyűlés által elfogadott békepontokat, amelyeket részletesen elemez. Így különösen ami a neki nyújtott egyéni amnesztiát és a leteendő esküt illeti. Kijelenti, nem hajlandó saját sorsát a nemzet sorsától elválasztani, és nem fogadja el a szabadságharc elítélését sem saját maga, sem a konföderáció szempontjából. „Ha a magyar nemzet szabadsága oltalmát véteknek, törvényünk megadását, kérését s keresését bolondságnak és consequenter a confoederatiót is pártütésnek, magunkat csak tolvajok, latrok és csak akasztófa-, kerék-czimerű gyülevész nép vezérének, fejének esmérnők, azzal confoederatiónkra s hazánknak letett hitünket ilyen hűtlenséggel pecsételjük, és gyalázatos cselekedetünkkel bizonyítanók azt, hogy csak a magunk jószágainak birodalma kedvéért nem csak mind örökös, mind választott hivatalunkat elhagyván, de szabadságunkat is eltagadván, hazánk igaz ügyének ellene mondván, jobban szeressük becsületünknél s lelkünk üdvösségénél ideig való gyalázatos, csúfságos kínlódással, keserves nyomorúságokkal környékezett életünket."

A konföderáció céljainak feladására nemcsak erkölcsileg, hanem politikailag sem szánja el magát: „Jobb azért hitünket, lelkünket Istenünknek, becsületünket a világnak s azzal életünket, míg az igazlátó Istennek tetszik, hazánknak megtartanunk, velünk confoederált potentiák és az igazságszerető halamasságoknak hathatós árnyékában, mint a hóval fedett vesszőszál várnunk újulásunkat tavaszunkon, mintsem ily gyalázatosan s veszedelmesen eltemetnünk s az örökös kárhozatra utaztatnunk lelkünket." Nem lehet feladni a szabadságharc alapvető céljait, nem szabad az elvekben megalkudni, s — ahogy a szép természeti kép kifejezi — várni kell az „újulást", mint „a hóval fedett vesszőszál". Rákóczi üzenete nem annyira a mának, hanem a jövőnek szól, tehát a hosszabb távú politikának.

[30] *Lukinich*, 308—311, és Ráday jegyzeteivel: Ráday-lt. IV. 2/2—8. 18. sz.
[31] *Lukinich*, 311—313.
[32] Rák.-lt. I. 1. Caps. F. Fasc. 171.
[33] Ráday-lt. A szatmári béke iratai, III. köteg.

A mát illetően úgy látja, hogy a császáriak a kiegyezés ellenére bosszút fognak állani: „Jerusálem városának siralmánál keservesebb lesz sok szegény árváknak, özvegyeknek siralma, még a levéltől is rettegő szívvel való bujkálás, a sok akasztófának, kerekeknek irtóztató tekinteti, és zokogó átkokkal lesznek tele ezen mostani szépen fénylő békesség tekénteti nemzetünkben. Akkor fogja ki-ki hazájáért való szenvedését és a dicsőséges halált sóhajtani, midőn már sem élni, sem halni nem lehet." Még nagyobb veszély fenyegeti a „közönséges hadi rendeket", tehát a vitézlő rendet: „Midőn annyi esztendőktül fogva való sok szenvedésével az jobbágyi nyomorúságot elhagyván, most már megszokott fegyverének letételével, újonnan azon uraknak nyomorgatására, a kikkel fegyver viselésén való bíztában sokszor szemben szállott, azoknak zaklatása alá, kiket zaklatott, azoknak pálczája alá, kiket bosszantott és annak olyan sanyargatása, nem csak jószágát, de vérit is kisajtoló executiós kínoztatása alá megyen, a kivel vitézi fegyverével szembe szállani szokott vala." A jobbágyok szavára hazatérő, a jobbágy—nemes viszonyt jól ismerő Rákóczi szelleme jelenik meg újból ezekben a szavakban, s ezzel együtt az a reménység, hogy a „közönséges hadi rendek" segítségével folytatni lehet a küzdelmet.[34] A kiáltványt nem Bercsényi inspirálta, Rákóczi műve volt, de szép stílusát a jól író tábornok is dicsérte, mint olyat, amely nemcsak a „magyar szívet, de a magyar követ is megindíthatja".[35]

A fejedelem nem fogadja el Pálffy április 4-én megfogalmazott feltételeit, amelyeket „végső resolutió"-nak neveztek, mert pontjait „gyalázatos, homályos conditióknak és hittételeknek" tartja. Ezt mondja ugyancsak április 18-án Rádaynak küldött utasításában, amelyben felszólítja, hogy közölje Pálffyval, megvárja az angol békeközvetítés eredményét, mielőtt tovább tárgyalna. „Mivel az aleatusok sincera cooperatióját a magyarországi békességben eleitül fogvást tudom, úgy eztet is, irántunk mit commendáltak Peter Borughnak (Peterborough), egyáltalján ezen végső resolutióban inserált punctumokat nem acceptálhatom, míg velem az aleatusok által békességünk iránt több projectuma nem communicáltatik." Erre várakozva kéri a fegyverszünet meghosszabítását, és amennyiben erre sor kerül, kész megjelenni a huszti gyűlésen. Ha Károlyi és követői nem fogadják el javaslatait, akkor olvassa fel a „kukizói kiáltványt".[36]

Ráday már előbb vissza akar térni Lengyelországba, hogy jelentést tegyen a fejedelemnek, de az események hatására erről a tervéről lemond.[37] Április 21-én a Rákóczihoz írt levelében ismét Károlyi védelmére kel: „Tudom s láttam igaz szívét, de egyszersmind a szorongató circumstantiákat is. Bizony *inter malleum et incudem* vagyon"[38] — írja, és sürgeti továbbra is a fejedelem hazajövetelét, utalva 19-i levelére. (A hazajövetelt sürgeti az erdélyiek nevében Gyulay István is, aki egyben biztosítja Rákóczit hűségükről.[39]) Ilyen módon Ráday Károlyi oldalára állt, nemcsak politikai,

[34] Rák.-lt. I. 1. Caps. F. Fasc. 171.

[35] AR VI. 717.

[36] AR III. 621—623.

[37] Ráday Pálffyhoz, 1711. április 19. OSzK Thaly-gyűjtemény, 16. cs. 360—361. fol.

[38] *Pulay*, 367 sk.

[39] Gyulay István a fejedelemnek, 1711. április 18. MTA Kézirattára, Ms. 4968; az erdélyiek már előbb is kérték Rákóczi bejövetelét. Ifj. Teleki Mihály naplója. Budapest 1960. 96—97.

hanem erkölcsi szempontból is. Azt persze ő sem tudhatta, hogy a generális már több mint egy hónapja megkötötte külön egyezségét Béccsel. Meg is jegyzi: „Istennél van a szívek titkának vizsgálása." Annyira szükségesnek tartja a szerződés elfogadását, hogy annak módozataira Rákóczinak javaslatot tesz, sőt elkészíti és Pálffyval egyezteti a fejedelem által leteendő eskü szövegét. Mint magánember szólal fel az április 25-én megkezdett második szatmári gyűlésen (Károlyi Huszt helyett ide hívta össze a megmaradtakat), de csak az angol mediáció lehetőségére hivatkozik, a szerződés szövegére tesz néhány megjegyzést, a „kukizói kiáltványt" nem olvassa fel. (Nem is bizonyos, hogy az eljutott hozzá.) A fejedelmet csak a szatmári béke megkötése után tájékoztatja személyesen a fejleményekről.

A szerződés császári megerősítése után másokkal együtt ő is amnesztiáért folyamodott, hazatérése után pedig Seilern kancellárnak emlékiratot nyújtott be, amelyben elsősorban a szabadságharc diplomáciai akcióit ismerteti — persze az új helyzetnek megfelelően. Ebből az derül ki, hogy a magyarok a franciák hitegetésére keltek fel és hozták létre a konföderációt, és emiatt mondták ki a trónfosztást is. A fejedelem végig illuziókat kergetett külső kapcsolatainak alakításában, akár a svéd király, akár a cár segítségéről volt szó. Rákóczit valóságos Próteuszként állítja be, akit a dicsőség hiú ábrándja vezetett, és persze rossz szelleme, Bercsényi, aki a lengyel trónnal kecsegtette. Mindezt úgy adja elő, mintha saját magának semmi része nem lett volna a „factió"-ban, a pártütésben, és főleg a külpolitika alakításában, vagy ha igen, mint a svéd kapcsolatok esetében, ott ő járt el korrektül, a fejedelem volt állhatatlan, aki becsapta XII. Károlyt, és a cár mellé szegődött.

Szerepét a szatmári békekötés létrejöttében kiemeli, s ezzel menti is magát előző tevékenysége miatt. A magyarázatokat nézetei megváltoztatására ő maga adja meg, amikor a „rerum humanarum vicissitudó"-ra, az „emberi dolgok viszontagságaira" utal.

Ráday véleményt mond az aktuális nemzetközi helyzet alakulásáról, s tanácsokat is ad a bécsi udvarnak a magyar üggyel kapcsolatban. Nem hisz abban, hogy a magyar kérdést belefoglalnák az általános békébe, mert az egyetlen hatalomnak sem érdeke, hisz az angolok és hollandok csak a protestánsok ügye iránt érdeklődnek, a svéd király haragszik a fejedelemre, a török és az orosz pedig nem fordul szembe Ausztriával. Ennek ellenére, ami a törököt illeti, ügyelni kell, hogy a karlócai béke fennmaradjon. Javasolja, hogy a magyar országgyűlés menesszen küldöttséget a cárhoz, informálja őt az ország helyzetéről, és kérje, ne támogassa többé a „pártütőket". Megjegyzi, Rákóczi és Bercsényi hisznek a különböző jóslásokban, amelyek 1713-ra kedvező fejleményeket ígérnek számukra, amit ő nevetségesnek ítél — de hogy ezt egyáltalán elmondja egy császári tisztviselőnek, azt már csak a csalódott és megfélemlített ember olcsó bosszújának lehet tekinteni.[40]

1711. május 1-én 44 kuruc tanácsúr és tiszt írta alá a béke oklevelét, amelyen még az utolsó percekben is javítottak, főleg Rákóczinak a felszabadított jobbágyok, a vitézlő rend érdekében tett megjegyzései alapján. A volt kurucok esküt tettek I. József királyra, aki már két hete halott volt. A halálhírt április 18-án közölte az udvar Pálffyval, de az titokban tartotta s csak május 4-én informálta róla Károlyit. A

[40] Ráday-lt. C. 64. IV. d/2—1. No. 14. *Benda K.* szíves közlése.

szerződés értelmében megtörtént a még kuruc kézen lévő várak átadása a császáriaknak, Munkács június 22-én kapitulált, s ezzel az utolsó kuruc erősség is elveszett. Károlyi megelégedéssel írta önéletírásában, amely egyébként a szabadságharc alatt történtekkel nem foglalkozik: „Így Isten ő szent fölsége hazánkat, egész Magyarországot szép csendességben, minden legkisebb tolvajság nélkül helyreállította, melyben tessék Istennek ő szent fölségének tovább is megtartania."[41]

Pálffy május 2-án jelentette Savoyai Jenőnek: „Sok fáradtsággal, sok jó és rossz szóval s a szövetségesek által újra támasztott kételyek és nehézségek eloszlatása után sikerült elvégre a szerződésbe idemellékelt békepontokat elfogadtatni velük."[42] Ez azt jelenti, hogy a tábornok nagyon is tisztában volt a magyar kérdés nemzetközi vonatkozásaival, és ezen belül a holland—angol közvetítés veszélyével. Ha olyan közömbös lett volna a szövetségesek állásfoglalása, Pálffy megelégedett volna azzal, hogy a magyarországi körülményekre utal. Természetesen a nemzetközi összefüggésekre való hivatkozás saját érdemeinek kiemelését is szolgálta. A bécsi udvar számára különös jelentősége volt annak, hogy ne engedje más hatalmak beleszólását „belső ügyeibe", s az uralkodó és alattvalói közti megállapodásban — külső segítség nélkül — rögzítse a kiegyezést, amely anyagi szempontból kedvezett az udvari arisztokráciának, a labanc főuraknak és a katolikus egyháznak.

Ezek után fel kell tenni azt a közvéleményben és a régebbi történetírásban sokat vitatott kérdést: áruló volt-e Károlyi Sándor? Rákóczi annak tartotta, mégpedig a politika és a morál szempontjából egyaránt. Árulónak nevezte a „kukizói kiáltványban", mert esküje ellenére megtagadta a fejedelmet és a konföderációt, s Brutushoz hasonlította, aki *álnokul* — tehát erkölcsileg elítélendő módon — szúrta le jótevőjét, Caesart. Április 19-én hozzá intézett levelében nyíltan figyelmezteti: „Lelki üdvösségére kénszerítem, ne praecipitálja szegény nemzetünk dolgát s igyét, maga s familiája holtig való gyalázatjára, mert soha nem fogják azt mondani, hogy az Fejedelem pártolt el az Generálisától, hanem hogy az Generális az Fejedelemtül."[43] A szerződés megkötése után Esterházy Antalnak május 13-án adott utasításában Károlyi „hűtlen elpártolásáról" ír,[44] és az erdélyi státusokhoz intézett június 2-i üzenetében Károlyi Sándor „hazafiatlanságát" és „hitetlenségét" ítéli el. Mindezt azon az alapon teszi, hogy nem tartotta magát utasításához, az ő egyetértése nélkül egyezett ki, éspedig nem kielégítő feltételekkel.[45]

Amikor a fejedelem értesül a császár haláláról, úgy véli, hogy a szatmári kiegyezés tárgytalan, hisz nincs, aki ratifikálja, sőt új helyzet állt elő, mert nincs magyar király. Május 10-én ezt írja a „diffidentiá"-val vádolt Károlyinak: „Ezen véletlen császár halálával annyira cessált hadakozásunknak minden oka, hogy egész hazánkban ellenséget nem vélek lenni mindaddig, valameddig valakitül hazánk törvénye és közönséges szabadságok nem labefactáltatik és az ellen járók szándéka nem nyilatkoztatik."[46] Ő maga várja, hogy „legitimus király" előtt „in libera et legali Diaeta"

[41] *Károlyi*, 99.
[42] *Szalay*, 63.
[43] AR III. 625.
[44] AR III. 657.
[45] AR III. 683.
[46] AR III. 650.

tehesse le a „törvényes homagiumot" jobb feltételek mellett. Az Esterházy Antalnak három nappal később adott pátensekben azt hangsúlyozza, hogy a császár halála felmenti a konföderáció tagjait a Szatmárban tett eskü alól, s biztosítja őket, hogy maga is keresi a megegyezést Béccsel, de „külső potentiák" segítségével.[47]

Május 28-án Pálffynak írt levelében kifejti, hogy „az Felséges Császár halálával megegyezettnek látom lenni nemzetünk igyét", s megismétli, amit Károlyinak írt: a diéta összehívását várja, ahol a király esküt tesz a „törvények" és „szabadságok" megtartására, s ezek után ő is hajlandó megbékélni, de kéri, hogy addig függesszék fel az ellenségeskedést.[48] (Ekkor még Munkács ellenállt.) Persze ez az érvelés nem hathatott, mert nem állt mögötte sem belső, sem külső erő. A bécsi udvar a szatmári békét a háborút lezáró aktusnak tekintette, s előbb Eleonóra császárné, majd VI. Károly császár is megerősíti.

„Sohasem tulajdonítottam — írja *Emlékirataiban* — [a békekötést] a nemzet könnyelműségének, hűtlenségének vagy talán személyemtől való megcsömörlésének, hiszen mindig nagyon érezhető jelét adta ragaszkodásának."[49] Tehát nem általános akarat megnyilvánulását látta a kiegyezésben, a szatmári béke elfogadását inkább a körülmények kényszerének tulajdonította.

1712. május végén azt írta Vaynak, hogy a békekötésben „taliter-qualiter — *in generalibus* szólván — az Ország a Confoederatió végét *quoad restitutionem Libertatum* elérte". Itt a nemesi szabadságokról van szó és nem azokról az államjogi követelésekről, amelyek az ország egész helyzetét érintették. Nem vonatkozik ez a megállapítás az erdélyi fejedelemség követelésére sem, amelyet nem akar feladni. A Vaynak írt említett levélben ezzel kapcsolatban ezt olvashatjuk: „Erdélyhez való hitem fenn lévén — ha koldulással köllenék is kenyeremet keresnem, azt meg nem szegem, hanem azon időt elvárom, még az universalis békesség tractája által találtatik oly mód benne, az mely által hitem megszegése nélkül nagyobb securitással elvégződhetik dolgom."[50] Azok az állítások, amelyek e levélre hivatkozva főleg Angyal Dávid óta elhangzanak, s melyek szerint Rákóczi kész lett volna a szatmári szerződést elfogadni, a bujdosás egész politikájának ellentmondanak.

Mit ért el Károlyi? Pulay János, Pálffy titkára barokkos bonyolultsággal elmondja, hogy Pálffy és Károlyi az ország hajóját „a bátorságnak és csendességnek" partjára hozta, sőt „országunk régi szabadságának helyreállításával s hajdani királyaink által adott privilégiumaink és szabadságaink állandó megadatásával mindnyájunkat nemzetestül megvigasztaltak".[51] Ez persze túlzás. A szatmári béke kompromisszum volt: kiegyezés az uralkodóház és a magyar nemesség között. Rövid távon a szerződés kedvezett az uralkodó osztálynak, mert megerősítette gazdasági és jogi kiváltságait, sőt a társadalom más rétegeinek is, mert békét hozott, és viszonylagos gazdasági gyarapodást tett lehetővé. Kedvezett személy szerint Károlyinak, aki grófi címet kapott, megtarthatta főispánságát, birtokadományokban részesült, és kedvezett a

[47] Patentes, 1711. május 13. AR 661 sk.
[48] AR III. 676.
[49] Emlékiratok, 423.
[50] Rákóczi Vaynak, 1712. május 20. AR III. 743—745.
[51] *Pulay*, 197.

labanc arisztokratáknak és a külföldi főuraknak is, akik Rákóczi, Bercsényi és más bujdosók javaiból gazdagodtak.

Ugyanakkor kedvező volt a Habsburgok számára, mert vitathatatlanná tette uralmukat Magyarország és Erdély fölött, és erősítette nemzetközi pozícióikat. Bécs a tartós kiegyezés érdekében kész volt politikáját módosítani is, elsősorban a nemesség megnyugtatására. A császárjelölt Spanyolországból írta 1711. május 27-én Wratislaw kancellárnak, aki jól ismerte a magyar ügyeket: „Különösképpen arra kell ügyelni, hogy ezzel a nemzettel nagyobb megértéssel kell bánni s elejét venni azon panaszának, hogy az udvar elnyomja; meg kell nekik mutatni, hogy bennük épp úgy megbízom, mint a többiekben, s becsületben tartani őket. Szigorúan meg kell hagyni az ottani vezénylő tábornokoknak, hogy az országban a legjobb rendet tartsák fenn s a zsarolásokat ne tűrjék; meg kell mutatni a magyaroknak, hogy őket pártatlan igazsággal és szeretettel akarják kormányozni."[52] A változás a módszereket illette, Bécs az összbirodalmi érdekeknek vetette alá Magyarországot és Erdélyt, mind belső fejlődésükben, mind pedig főleg a külpolitikában.

Szekfű Gyula, aki egyáltalán nem lelkesedett Rákóczi emigrációs politikájáért, a nyugat-európai fejlődés fényénél így értékelte *Magyar történet*ében az ún. közjogi kompromisszumot: „Míg másutt a dualizmus (a rendiség és a királyi abszolutizmus dualizmusa) hullámzó korszakára egyoldalú abszolutizmus következik, előbb többékevésbé patriarchalis, majd mind inkább fölvilágosodott színezetű formákban, addig nálunk a szatmári béke biztosítja egyrészt a királyságnak a leopoldi korszak vívmányait: az örökösödést és az ellenállási jog megszüntetését, a rendiségnek másrészt összes egyéb privilégiumait, így a rendi dualizmus helyébe bizonyos egyensúlyt, kompromisszumon alapuló nyugalmi állapotot létesít."[53] Szekfű ehhez azt is hozzáteszi, hogy itt a magyar rendiség „hanyatló állapotáról" van szó, amely akadályozza az Európához való felzárkózást.

Felmerülhet a kérdés, hogy mi történt volna, ha Károlyi és társai nem írják alá a békeszerződést. A történetírók egy része azért helyesli a megegyezést, mert Magyarország és Erdély elkerülte Csehország sorsát, amely a XVII. század elejétől különállását elvesztette, amelynek uralkodó osztálya asszimilálódott, s amelyben csak később indulhatott el a nemzeti fejlődés.[54] Ez természetesen rövid távon igaz, de hosszabb távon Csehországban jobb gazdasági és társadalmi feltételek jöttek létre a nemzetté váláshoz. Mások arra figyelmeztetnek, hogy a szatmári béke megmentette az országot a katasztrofális katonai vereségtől és annak politikai következményeitől, etnikailag kedvező feltételeket teremtett a magyarság számára és végső fokon lehetőséget biztosított „a további nemzeti fejlődésnek".[55] Nem történetírói feladat azt találgatni, hogy mi történet volna a katonai alávetés esetén, abban azonban a tendenciákat figyelembe

[52] *Lukinich*, 149. Vö. még *Kalmár János:* III. Károly és Magyarország 1711-ben. Levéltári Közlemények 1989/4.

[53] *Szekfű Gy.:* Magyar történet IV. 318.

[54] *Bánkúti*, 138 sk.

[55] *Kovács Ágnes* írja a legújabb Károlyi-életrajzban: „A szatmári béke megmentette a nemzetet a katonai vereséggel járó tragikus következményektől, s ezzel a legtöbbet érte el, amit 1711-ben el lehetett érni". I. m. 123. Ez, mint látni fogjuk, megítélés kérdése, a körülmények tüzetes vizsgálata kedvezőbb kompromisszum lehetőségére utal.

véve kételkedni kell, hogy ez volt az egyetlen út, amellyel a „nemzeti fejlődést" elő lehetett mozdítani.

Mit ért el Rákóczi? Rövid távon tervei elbuktak, bár a szabadságharc nélkül még az 1711-es kompromisszum sem jöhetett volna létre. Hosszabb távon a szabadságharc emléke két évszázadon át táplálta a függetlenség, sőt a társadalmi haladás eszményét is.[56] A békekötés nyomorúságot hozott a fejedelemre és a bujdosókra, kitartásuk azonban erkölcsi példát jelentett a nagy eszmékhez való ragaszkodásra.

Két politikai és erkölcsi választást jelez Rákóczi és Károlyi magatartása. A Károlyié rövidebb távon érvényesülő, a régi rendet konzerválni akaró folyamatokra épít, amelyek egy ideig előnyökkel jártak, és nem is csak az uralkodó osztály számára, de végül is ellentétbe kerültek általánosabb és hosszabb távú fejlődési törvényszerűségekkel. A Rákóczié a nemzeti és társadalmi haladás hosszabb távú tendenciáira figyelmeztet, s politikai eszméivel és erkölcsi hitelével a jövőben hat. A történetírónak mind a rövid, mind a hosszú távú folyamatokat tekintetbe kell venni, amikor értékel.

[56] *Köpeczi B.*: A Rákóczi-hagyomány a XVIII. század közgondolkodásában. ItK 1973/2—3; *Szitás Ilona:* II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban. Budapest 1937 és *Köpeczi B.—R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc. 1976. Befejező rész.

II. A BUJDOSÁS POLITIKÁJA

Az orosz reménység

Kökényesdi oroszországi küldetése

Az alapvető kérdés, melyet 1711-ben Rákóczi külpolitikai terveivel kapcsolatban fel kell tenni: mit lehetett remélni Oroszországtól? A szatmári békét megelőző hazai és külföldi tárgyalásoknak ez az egyik ugrópontja, s az összefüggéseket csak akkor ismerhetjük meg, ha a diplomáciai akciót folyamatában vizsgáljuk.

Az 1707 szeptemberében Varsóban megkötött véd- és dacszövetség a cár és Erdély fejedelme között alapot adott ahhoz, hogy Rákóczi elindítsa legnagyobb diplomáciai akcióját, az Oroszország, Svédország és Franciaország közötti közvetítést. Utasítására 1710. július 4-én Kökényesdi László XIV. Lajosnak javaslatot terjeszt elő, amelyben ajánlja, hogy Franciaország kössön szerződést Oroszországgal, és vállalja a mediációt a cár és a svéd király között. Ha ez sikerrel jár, számítani lehet arra, hogy I. Péter támogatja a magyarokat, s ez Franciaország számára is kedvező, hiszen császári erőket köt le.[1]

A francia udvar a javaslatot elfogadja, s Jean-Casimir Baluze-t, egy, a lengyel és orosz ügyekben járatos diplomatáját, aki éppen Lengyelországban tartózkodott, bízza meg, hogy menjen a cárhoz. (Baluze már 1702-ben is megfordult Oroszországban, tehát ismerte a viszonyokat.[2]) Kökényesdi Versailles-tól felhatalmazást kap arra, hogy Rákóczi megbízásából ismertesse I. Péterrel a francia udvar javaslatait. XIV. Lajos búcsúlátogatáson fogadja, megismétli jóváhagyását a benyújtott tervezetre, amelyet a fejedelemnek küldött levelében a következőképpen jellemez: „Az a mémoire, amelyet mellettem lévő követe, Vettes báró e hó 4-én nyújtott be, olyan nagy jelentőségű és hasznos érdekeim és az Ön érdekei szempontjából, hogy csak helyeselni, elfogadni és megadni tudom mindazokat a javaslatokat és kéréseket, amelyeket ebben előadott."[3] Kökényesdi szeptember 12-én találkozott Lengyelországban Baluze-zal, akinek átadta a Versailles-ból küldött iratokat, majd sietett Magyarországra, hogy a fejedelemnek jelentést tegyen.

Rákóczi szeptember 23-án küldte őt a cárhoz egyik francia ágensének, a cambrai-i születésű Herbaix-nek (aki Leszczyński Szaniszló mellett is képviselte a fejedelmet) még május 30-án kelt instrukciójával, amelyben megköszönte, hogy a bécsi orosz követ, Christoph Urbich kész közbenjárni a császárnál a magyarokkal való megegye-

[1] Hongrie, 15. köt. 237—241. fol.

[2] Vö. Recueil, Russie I. 114.

[3] XIV. Lajos Rákóczihoz, 1710. július 26. Hongrie, 15. köt. 455. fol. Baluze Torcynak, 1711. május 12. Russie, 4. köt. 143. fol.

zés érdekében. Figyelmeztette, hogy Bécs Törökországot Oroszország ellen ösztönzi, s a török háború esetén a cárnak érdeke lenne Magyarországot és Erdélyt aktív szövetségesének tudni. Ajánlotta, hogy I. Péter kösse meg a békét Franciaország segítségével XII. Károllyal, és szövetkezzék Franciaországgal. Tehát széles körű diplomáciai akciót javasol.

A közvetlen szükség arra indítja, hogy katonai segítséget is kérjen. Ha a cár nem akar a császár ellen fordulni, 3-4000 katonáját küldje Munkácsba, Ecsedre és Máramarosba azzal az ürüggyel, hogy meg akarja akadályozni a svéd király átvonulását Magyarországon. Ha a császári csapatok előnyomulnának, s a kurucok kénytelenek lennének kiszorulni Magyarországról, kéri, telepedhessen meg Ukrajnában, és a cár a magyar hadakat fogadja szolgálatába. Javasolja, hogy szükség esetén A. G. Mensikov herceg vásárolja meg vagy cserélje ki birtokait az ő és más magyar főurak magyarországi javaival. Végül mentegeti magát, hogy a kijevi palatinus, Potocki hadait szolgálatába fogadta, de erre a szükség vitte rá.[4] Hogy az orosz csapatok behívását milyen komolyan gondolta, arra elég bizonyíték, hogy elkészíttette a Weisbach generális által vezényelt katonai erők magyarországi elhelyezésének és ellátásának tervét, amint azt Prileszky Pál gazdasági tanácsos iratai bizonyítják.[5]

Kökényesdi csak nagyon hosszú út után, 1711. február elején érkezett Moszkvába. Útközben a Varsó melletti Wilanowban ismét találkozott Baluze-zal, aki Torcyt folyamatosan tájékoztatta a magyar küldött előtt álló akadályokról.[6] Jellemző a külügyi államtitkár kétszínűségére a küldetéssel kapcsolatban Baluze-nak írt egyik megjegyzése: „Nem lesz könnyű neki [ti. Kökényesdinek] olyan hamar visszatérni, mint remélte. Sok ok van arra, hogy megvigasztalódjék távollétének időtartama miatt."[7] E megjegyzés mögött az áll, hogy a francia udvar csak a körülmények kényszerítő hatása alatt fogadta el Rákóczi javaslatát, mint egy eshetőséget a sok között, de igazában nem adta fel a svéd barátságot.

December végén Kökényesdi Rigában értesült arról, hogy 1710. november 20-án a törökök megüzenték a hadat Oroszországnak, és arról is, hogy ezt az orosz udvar a francia intrikáknak tulajdonítja. A Porta háborús céljairól és a különböző hatalmak érdekeiről és képviselőik konstantinápolyi üzelmeiről 1710. november 14-én az ottani orosz követ, P. A. Tolsztoj részletes tájékoztatást adott a cári udvarnak. Jelentésében többek között azt állította, hogy a magyarok lényegében véve a francia és a svéd külpolitikát támogatják, amely Oroszország ellen biztatja a törököt azzal, hogy győzelme után forduljon Ausztria ellen is, és ilyen módon vegye őket pártfogásába.[8]

Kökényesdi ilyen előzmények után kedvezőtlen hangulatban jutott el Moszkvába, ahol csak P. P. Safirovval és G. I. Golovkinnal, a cár miniszterevel tárgyalhatott. I. Péter maga nem fogadta. A miniszteretnek bemutatta instrukcióját, és közölte velük a francia udvar javaslatait, amelyeket közvetlenül Baluze-nak kellett előadnia, akinek

[4] Megbízólevél a cárhoz, 1710. szeptember 23. Herbaix instrukciója, 1710. május 30. Fiedler I. 175 sk.

[5] Lysta Militiae Moscoviticae, pro casu necessitatis in Ungariam ordonnatae. Prileszky Pál, OL Filmtár, C. 333.

[6] Baluze Torcynak, 1710. október 24., 31. nov. 21., dec. 19., 24. Russie, 4. köt. 54 sk. fol.

[7] Torcy Baluze-nak, 1710. november 27. Russie, 4. köt. 58. fol.

[8] Piszma XI/1. 336—337.

küldetéséről ugyancsak tájékoztatást adott.[9] A török háború kitörésével kapcsolatos francia intrikákat Kökényesdi Des Alleurs önkényes lépéseivel magyarázta, ezekre — az ő véleménye szerint — a francia udvar nem adott utasítást.

A követ Rákóczit 1711. február 26-án, Torcyt és Fierville-t március 15-én értesítette küldöttségének kudarcáról, tehát arról, hogy javaslataira semmiféle választ nem kapott. Igaz, előbb már I. Péter Pétervárott fogadta Herbaix-t, aki ugyanezeket a javaslatokat adta elő, s aki útján 1710. december 9-én biztosította Rákóczit támogatásáról, de csak általánosságokban.[10] Az akció nem sikerült, de nem Rákóczi vagy diplomatái hibájából.

Bercsényi 1710 novemberében azért ment Lengyelországba, hogy tárgyaljon az ott állomásozó orosz hadsereg parancsnokaival s főleg Dolgorukijjal, a cár ottani teljhatalmú megbízottjával, s előkészítse a fejedelem találkozását I. Péterrel. Fierville, aki Des Alleurs konstantinápolyi követté való kinevezése után XIV. Lajos ügyvivője Rákóczi mellett, a következőket írja november 13-án az udvarnak: „Az egyetlen remény, amelyet itt táplálnak: a cártól várt segítség. Bercini gróf rövidesen elindul, hogy ezt kérelmezze. Nagyon számítanak ennek az utazásnak és még inkább azoknak az utasításoknak a sikerére, amelyeket Baluze úr kapott a királytól ezen udvar részére. Ha ennek a reménységnek, amellyel biztatják magukat, nem lesz eredménye, az itteni ügynek nincs több erőforrása, és úgy lehet azt tekinteni, mint amely befejeztetett."[11]

Baluze kétértelmű missziója és a török háború veszélye

Az akció sikere döntő mértékben tehát — Fierville szerint is — a francia magatartástól függött. Tudjuk, hogy Baluze instrukcióját XIV. Lajos 1710. július 14-én hagyta jóvá, közvetlenül Kökényesdi tervezetének benyújtása után. Ebben az állt, hogy Franciaország kész felajánlani a közvetítést Oroszország és Svédország között, kéri ugyanakkor a cár mediációját a szövetségesekkel kötendő béke ügyében. XIV. Lajos reméli, hogy a cár támogatni fogja a magyarokat, és Baluze-nak úgy kell eljárnia, „hogy ez legyen e fejedelem és Svédország királya közötti béke egyik feltétele, amelyre ha sor kerül, mindketten kötelezzék magukat, hogy Magyarország szabadságát megvédelmezik". Ehhez még hozzáteszi: „Ha ezt a békét nem lehet megkötni, a cár egyedül is ígérje meg, hogy megvédi ezeket a népeket, amelyeknek elnyomása tovább növelné az Ausztriai Ház hatalmát, mely már most is veszedelmes [„formidable"] e fejedelem [ti. a cár] számára."[12]

Baluze azonban nem sietett a cári udvarba, mert meg akarta várni, miként alakul az orosz—török viszony. A háború közeli kitöréséről szóló hírek arra indították Torcy külügyi államtitkárt, hogy maga is halogassa a követ indítását, főleg arra hivatkozva, hogy az új konfliktus Bécsnek és szövetségeseinek okozna gondot, tehát

[9] MTA Kézirattára, MS. 4956, Rák.-lt. 6. doboz; *Fiedler* I. 201 sk.
[10] Piszma X. 432.
[11] Fierville Torcynak, 1710. november 13. Hongrie, 15. köt. 300—301. fol.
[12] Russie, 4. köt. 12 sk. fol., kiadva Recueil, Russie I. 121 sk.

belőle Franciaország hasznot húzhat.[13] E nagyon is vitatható érvelésből kiindulva a francia diplomácia már Poltava után megkezdte a Porta megnyerését XII. Károly elképzeléseinek. Ferriol konstantinápolyi francia követ 1709. szeptember 24-én jelenti Versailles-nak, hogy tárgyalt a nagyvezírrel az Oroszország elleni háború ügyében, és úgy véli, hogy az hajlandó haddal is segíteni a svéd királyt.[14] A háború kérdése azonban hosszú időn keresztül nem dőlt el, s XIV. Lajos még 1710 márciusában is azt írja konstantinápolyi követének, hogy újabb értesülések szerint a törökök Velencét, és nem Oroszországot fogják megtámadni.[15]

Miután előbb meglátogatta Benderben XII. Károlyt, 1710 májusában Des Alleurs márki megérkezett Konstantinápolyba, ahol Ferriolt váltja fel, és aktívabban lép fel a svéd király támogatása érdekében, mint elődje. Ennek ellenére még október elején maga sem tudja, hogy a törökök készek-e hadat indítani Oroszország ellen.[16] Amikor arról értesül, hogy a Porta megüzente a háborút, akkor már mindenekelőtt saját benderi tárgyalásainak tulajdonítja annak kitörését. Szerinte a benderi Juszuf pasa és XII. Károly bizalmát egyaránt megnyerte, és ezen az alapon a Porta vezető embereit a döntésben befolyásolni tudta.[17]

XIV. Lajos jóváhagyta konstantinápolyi követe tevékenységét, meg lévén győződve arról, hogy az orosz—török háború a Habsburgok és szövetségeseik számára kedvezőtlen helyzetet fog teremteni, de Des Alleurs előtt nem titkolta azt a véleményét sem, hogy jobb lett volna, ha a török Ausztria ellen fordul.[18]

Torcy még azt is gyanította, hogy a svédbarát politika folytatásával hibát követnek el, hiszen nem lehet tudni, hogy mi lesz az orosz—török háború kimenetele. 1711 februárjában Baluze-nak már azt bizonygatja, hogy nem Franciaország, hanem főleg Ausztria érdeke volt a törököt Oroszország ellen fordítani.[19] Ennek alátámasztására használja fel azt a Johann Michael Talman konstantinápolyi császári rezidensnek tulajdonított és Brenner Domokos által gyártott levelet, amelyet Lengyelországban terjesztettek, és amely azt állította, hogy a császári diplomácia ösztönözte a Portát Oroszország ellen. (Baluze meg van győződve, hogy Brenner hamisítványáról van szó, de Torcy hajlandó az iratot a konstantinápolyi császári rezidensnek tulajdonítani.[20])

Brenner ekkor Danckában tartózkodott, és onnan teljesítette a fejedelem megbízatásait. Az ott működő császári követek minden lépését figyelték, így Johann Ernst Herberstein rendkívüli követ megveszteget egy postatisztviselőt, aki szállítja neki a magyar diplomaták elfogott leveleit, amelyek tájékoztatást adnak a fejedelem külpolitikai akcióiról.[21] (Így fogják el például Bercsényi Miklósnak egy Berlinbe, Klementhez írott 1711 január 10-i levelét, Klement levelét Brennerhez 1711. február 14-éről,

[13] Torcy Baluze-nak, 1710. november 27. és 1711. január 15. Russie, 4. köt. 58., 81. fol.

[14] Turquie, 48. köt. 123. verso fol.

[15] XIV. Lajos Ferriolnak, 1710. március 24. Turquie, 48. köt. 182. fol.

[16] Des Alleurs XIV. Lajosnak, 1710. október 10. Turquie, 49. köt. 27. fol.

[17] Des Alleurs XIV. Lajosnak, 1710. november 22. Turquie, 49. köt. 66. fol.

[18] XIV. Lajos Des Alleurs-nek, 1710. december 26. Turquie, 49. köt. 38. fol.

[19] Torcy Baluze-nek, 1711. február 15. Russie, 4. köt. 90. fol.

[20] Torcy Baluze-nek, 1711. március 5. Pologne, 131. köt. 103. fol.; Baluze XIV. Lajosnak, 1711. március 27. Russie, 4. köt. 118. fol.

[21] Herberstein I. Józsefnek, Dancka, 1711. január 28. Polen, II/1. 10 sk. fol.

illetve egy berlini kereskedő ugyanaznap kelt levelét, mindezt magyar borok szállításának ügyében.) Az ugyancsak Danckában működő Franz von Tiepolt lengyelországi követ február 25-én jelenti Bécsnek, hogy Brenner, Rákóczi „emissáriusa" a cári udvarhoz, de máshova is elküldött egy iratot, amely a konstantinápolyi császári követ, Talman aláírását viseli. Bár egy ilyen „találmány" szerinte nem érdemel figyelmet, a követ, úgy látszik, tart attól, hogy a cári udvar hitelt ad neki. Ezt annál is inkább feltételezi, mert arról értesül, hogy von Bryst, a cár „Feldzugmeistere" szerint I. Péter és miniszterei úgy vélik: a császár „zu den türckischen Friedenbruch operieret", tehát a török békeszegésben közreműködött. A császári követek — ígéri az udvarnak — mindent meg fognak tenni, hogy a moszkvai udvart tájékoztassák az igazságról.[22]

Tiepolt ehhez a levélhez mellékeli a Talmannak tulajdonított, 1710. november 10-én kelt beszámolót, amely állítólag december 15-én érkezett Bécsbe, és amelyben többek között az áll, hogy az Ottomán Birodalom „félholt", háborúra nem képes, csak a gyönyörökre fogékony, ha mégis harcra lehetne biztatni, akkor inkább a császár ellen fordulna, hiszen ebben a háborúban győzelem esetén sokat nyerhetne. Rákóczi Magyarországon erősségeket ajánlhat fel neki, s ezzel segítheti a török sereg előrenyomulását. Ő maga — tehát a követ — mindent megtesz annak érdekében, hogy elfordítsa a törököt Magyarországtól, annál is inkább, mert a franciák is Bécs ellen ösztönzik a Portát. Javasolja, vegyék rá a cárt, hogy hadseregével hagyja el Lengyelországot, és forduljon a török ellen, s ezzel keresztezzék az Ausztria elleni fellépés tervét.

Ez az irat valóban hamisítvány volt, de sok valószínűnek tűnő dolgot tartalmazott, s a kortársak közül sokan — mint láttuk, Torcy is — elhitték, hogy autentikus. Herberstein felhívja a bécsi udvar figyelmét arra, hogy az oroszokban az írás nyomán is erősödik a feltevés, miszerint Franciaországnak inkább érdeke a törököt a császár, mint a cár ellen fordítani.[23]

XIV. Lajos február 26-án utasítja Baluze-t, hogy induljon azonnal a cárhoz, és oszlassa el az ellenségei által terjesztett „rágalmakat", de Victor Jean Besenval danckai francia követnek az új helyzethez alkalmazkodó utasításait is vegye figyelembe.[24] Ez utóbbi azt javasolja, hogy Baluze ne ajánlja XIV. Lajos közvetítését a cár és a svéd király között, s eredeti „instrukciójának főbb pontjait csak általánosságban adja elő".[25] Ezt a változtatást Torcy megerősíti.[26] Baluze ehhez képest azonban korrekciót javasol, mert szólni akar a mediáció lehetőségéről, nehogy a cár környezetében úgy fogják fel, mintha nem képviselné a Kökényesdi által előterjesztett javaslatokat. Erre — mondja — mindenképpen szükség van, ha azt várják el, hogy a cár támogassa a magyarokat, akik egyébként Bercsényi útján sürgetik, hogy minél előbb jelentkezzék I. Péternél.[27] A változtatás nyilvánvaló visszakozás a Baluze-nek és a Kökényesdinek

[22] Tiepolt I. Józsefnek, 1711. február 25. Polen, 25 sk. fol. I. h. 28 sk. fol.
[23] Herberstein I. Józsefnek, 1711. február 28. Uo. 31 sk. fol.
[24] XIV. Lajos Baluze-nak, 1711. február 26. Russie, 4. köt. 55. fol.
[25] Baluze Torcynak, 1711. április 3. Russie, 4. köt. 128. fol.
[26] Torcy Baluze-nak, 1711. április 26. Russie, 4. köt. 130. fol.
[27] Baluze Torcynak, 1711. április 10. Russie, 4. köt. 131. fol.

adott utasításokhoz képest, mégpedig egy olyan helyzetben, amikor már nyilvánvaló, hogy megkezdődik a háború Oroszország és Törökország között, s annak kimenetele meghatározó lehet a szövetségi rendszerek további alakulása szempontjából.

Rákóczi már 1710 nyarán értesül a török hadi készületeiről, de reméli, hogy sikerül az Oroszország elleni háborút elhárítani, s ezt elérendő, maga is közbelép a Portán. Bár már elhatározta az eredménytelenül tárgyaló Pápai János visszahívását Konstantinápolyból, a nagyvezír leváltásának hírére 1710. július 29-én utasítja őt, hogy folytassa a „negociatiót", s ennek során figyelmeztesse a Portát, hogy helytelen lenne a svéd király támogatása: „Ámbár változott is a vezér, de éppen nem véljük, hogy a Moszkva ellen hadakozást kezdjen, mert ez se nekünk, se magának javára nem fordulna, mivel akárki is általlátván a svécziai király még országában való erőtlenségét is, az mellyet mi bizonyosan tudunk, elítélheti, hogy annak egész terhe a Portára háromlanék".[28] Pápai nem tud eredményt elérni, s utasítását követve hazaindul.

Konstantinápolyban maradt török íródeákjának, Csuzy Jakabnak jóval később, már a hadüzenet után, 1711. április 29-én a fejedelem a következő utasítást adja: „Egyszersmind értésére adja Kegyelmed a Portának, hogy ezen mostani hadakozásra lett ingerlése az Portának a német császár tanácsából lett, a végre, hogy a midőn látja, hogy a muszka ellen való hadakozással a Portát distrahálja, annyival is inkább prosperitását folytathatja az franczia ellen; mely ha meglészen ezen distractióval s megerősödik a már Itáliában s másutt elfoglalt s manuteneált birodalmakban a német császár, annyival is inkább elszánt igyekezetit a Porta ellen jobban prosperálhatja."[29] Ez az érvelés nem hatott, a Porta a cár ellen fordult, nem kizárólag a svéd király támogatása érdekében, hanem főleg azért, mert a megerősödött Oroszország terjeszkedésétől tartott.

A hadüzenet után az oroszországi várható fejleményekről és főleg a cári udvar magatartásáról Bercsényi igyekszik tájékozódni. 1710. december 21-én közli a fejedelemmel, hogy Dolgorukij herceg szerint az oroszok „igen félnek az töröktül, bolond híreken is építenek; azt mondja: keze-lába, szája meg van kötve a cárnak, míg az svécus ott van" (ti. Törökországban).[30] December 27-én a Dolgorukijjal és Sieniawskával folytatott tárgyalások alapján jelenti: „Lehetetlen, hogy segítsen az czár, míg az török dolga fennforog."[31] A fejedelem 1711. január 21-én és 22-én a lengyelországi Drohobyczban maga is találkozik Dolgorukij herceggel, aki biztosítja őt a cár rokonszenvéről, de azt is kijelenti, hogy a török háború miatt ura „semmit sem kezd" a császár ellen. Mégis javasolja, hogy a végső döntés meghozatala előtt tanácskozzék magával az uralkodóval, aki rövidesen Lengyelországba látogat.

Ezt támasztotta alá három hét múlva Bercsényi is, aki február 12-én jelenti, Dolgorukij „javallja, hogy üdőt nyerni jó és hogy az czár is el nem hagy bennünket, igen biztata".[32] Március 30-án továbbítja a herceg újabb üzenetét: „Fölségednek tudtára

[28] AR III. 296—297. 1710-es küldetéséről l. Pápai János Törökországi naplói. Szerk. *Benda K.* Budapest 1963.

[29] AR III. 643.

[30] AR VI. 631.

[31] AR VI. 636.

[32] Bercsényi Rákóczinak, 1711. február 12. AR VI. 693.

kell adni, hogy minden dolgaiban tartózkodjék Fölséged érkezéséig az czárnak, mert mindent megcselekszik, valami lehet."[33] Ezt erősíti meg román származású diplomatájának, Thalaba Máténak március 20-i jelentése, akit Dolgorukijhoz küldött, választ kérve arra a kérdésre, hogy miként lehetne a cárral való találkozást meggyorsítani: „Kéri azért Dolgorukij uram az fölséges czár nevével is fölséges fejedelmet s consequenter főgenerális uramat tartózkodással legyen az fölséges czár jöveteléig". Thalaba bejelenti: Rákóczi a magyar határhoz megy, hogy közelebb legyen a Magyarországon folyó tárgyalások színhelyéhez. Dolgorukij egyenesen azt ajánlja, menjen be Magyarországra: „Bízvást bemehet Magyarországra is pro tractatum, ha csak maga felekezititül nem tart, az nem lészen semmivé és ellenére az fölséges czárnak, mert az czár, minden módon ajánlja protectióját és jó akaratját." Amikor a kuruc diplomata szóba hozza a Lengyelországba áttelepülni kényszerülő magyar hadak ügyét, és kéri ezzel kapcsolatban állásfoglalását, a herceg ismét a cárra hagyatkozik, s azt javasolja, hogy Rákóczi a találkozásig folytassa a tárgyalásokat, és érje el a fegyverszünet meghosszabbítását.[34]

Mindezek alapján nem lehet azt állítani, hogy a cár lengyelországi fő meghatalmazottja azonnali segítséget ígért volna, de arról sincsen szó, hogy ne biztatta volna a fejedelmet a cár „protekciójával" — a török háború ellenére is. Thalaba küldetése azért fontos számunkra, mert bizonyítja, hogy Rákóczi nem pusztán Bercsényitől értesült az orosz szándékokról, s nem egyszerűen a főtábornok befolyásáról van szó, amikor reménykedik az orosz segítségben.

Rákóczi tanácsadóinak egy része és a körülötte lévő francia diplomaták 1711 februárjában—márciusában azon a véleményen vannak, hogy csak a török háború elhárítása biztosíthatná a magyarok számára a cár támogatását. Baluze február 4-én jelenti Torcynak, hogy levelet kapott a magyar vezetőkkel kapcsolatot tartó Sieniawskától, aki azt írta, hogy a magyaroknak kevés lehetőségük van folytatni a harcot, ha csak a francia diplomácia nem akadályozza meg a háborút a Porta és a cár között, „hogy ez utóbbit képessé tegye segítséget nyújtani".[35]

Igaz, hogy ebben az időben már Sieniawska kezd elfordulni a francia politikától, és arra a vádra, amelyet egyik ellensége, J. Lubomirski herceg terjeszt, hogy Franciaország „pensionnaire"-je, megfizetett ügynöke, azt válaszolja, hogy épp olyan jó császárpárti, mint franciapárti lehet.[36] A hercegnő megmutatja a mellette levő francia ágensnek, Maronnak Rákóczi egyik hozzá írt levelét, amelyben az állt, hogy csak akkor alkuszik Béccsel, ha az minden magyar javát szolgálja. Elmondja, hogy Dolgorukij herceg biztatja a fejedelmet, tartson ki, mert a cár bizonyára segíteni fogja. Ő azonban kételkedik, s erről az álláspontjáról tájékoztatta is a fejedelmet, és a császárral való kiegyezést ajánlotta neki.[37]

Nemcsak Sieniawska látja így a helyzetet, hanem egyes francia diplomaták is. Fierville, aki őszinte jóindulattal kezelte a magyar ügyet, egy Des Alleurs-től kapott

[33] Bercsényi Rákóczinak, 1711. március 30. AR VI. 703.
[34] Thalaba Máté instrukciója és az erre adott válasz, 1711. március 20. MTA Kézirattára, Ms 4968.
[35] Baluze Torcynak, 1711. február 4. Pologne, 128. köt. 77. fol.
[36] Maron Besenvalnak, 1711. február 6. Pologne, 128. köt. 80. fol.
[37] Maron Besenvalnak, 1711. február 18. Pologne, 128. köt. 104. fol.

levél alapján, amely a török hadi készületekről szólt, azt közli a francia külügyi államtitkárral, hogy az orosz—török háború szétfoszlatja mindazokat a reményeket, amelyeket a magyarok a cár segítségéhez fűztek. A bécsi udvar igen kemény feltételeket állít, de a magyar vezetők kénytelenek lesznek azokat elfogadni vagy elhagyni az országot: „Valóban nincs más választási lehetőség számukra, mint az, hogy vagy elhagyják az országot, vagy elfogadják a feltételeket, amelyeket a császár rájuk akar kényszeríteni. Ami a fejedelmet illeti, ő elhatározta, hogy elhagyja Magyarországot, miután ott a jövőben valószínűleg semmiféle biztonságot nem remélhet."[38]

A fejedelem látja, hogy a francia diplomácia húzódozik az orosz szövetségtől, s a Sieniawskától is kapott tájékoztatás alapján Munkácsról február 6-án XIV. Lajoshoz fordul, kérve a kapcsolatok sürgős felvételét a cárral. Miután elmondja az I. Péterrel kialakított viszony történetét, kifogásolja Des Alleurs magatartását, mellyel a Portát Oroszország ellen biztatta, s ezzel diszkreditálja őt a cár előtt. Kéri a versailles-i udvar régebbi döntésének megerősítését az orosz szövetség ügyében, és most már azt is, hogy akadályozza meg az orosz—török háború kitörését.[39]

Március 4-én Maron jelenti Besenvalnak, hogy Sztaroszelóban (Stare Siolo) találkozott a fejedelemmel, aki közölte vele, hogy a bécsi udvarral nem alkuszik, és a cártól menedéket kér abban az esetben, ha a török háború miatt nem tudna neki segítséget nyújtani. A francia ágens azon a véleményen van, hogy még legalább egy évig „könnyű lenne meghosszabbítani a háborút" Magyarországon, ha a kurucok valamilyen támogatást kapnának.[40] Arra utal, hogy a francia udvar is nyújthatna pénzbeli és diplomáciai segítséget. Besenval a hozzá érkezett jelentésekből arra a következtetésre jut, hogy a cár legfeljebb csak közbenjárását ígérheti a fejedelemnek a bécsi udvarnál, és oltalma alá veheti, de más segítséget nem nyújthat.[41] Maronnak azzal a feltételezésével kapcsolatban, hogy Magyarországon folytatni lehet a háborút, a Rákóczival állandó kapcsolatot tartó Fierville szkeptikusan nyilatkozik. Március 18-án most már Lengyelországból jelenti Torcynak, hogy a magyarok kezdik világosan látni, „semmit nem remélhetnek a cártól, amivel eddig hitegették magukat", mégpedig a török háború miatt.[42] A következtetés: ezt a háborút kellene elhárítani. Erre azonban a francia diplomácia — mint láttuk — nem vállalkozik.

Tárgyalások a cárral

A cár végül is csak április végén érkezett Javoróba (Jaworów), ahol április 28-án fogadta Rákóczit, 29-én pedig Baluze-t. Mielőtt a fejedelem találkozott volna vele, Bercsényi tárgyalt miniszterevel, Golovkinnal és Safirovval, akik arról tájékoztatták, hogy ha a török háború elkerülhető, I. Péter kész „királyt adni Magyarországnak".

[38] Fierville Torcynak, 1711. február 6. Pologne, 131. köt. 93. fol.

[39] Rákóczi XIV. Lajosnak, 1711. február 6. Hongrie, 17. köt. 173. fol. A levél keltezésében az évszám hiányzik, de tartalma alapján csak 1711-es lehet.

[40] Maron Besenvalnak, 1711. március 4. Pologne, 128. köt. 126. fol.

[41] Besenval Maronnak, 1711. március 13. Pologne, 128. köt. 141. fol.

[42] Fierville Torcynak, 1711. március 18. Pologne, 128. köt. 156. fol.

A főtábornok szóba hozta a cárevicset, de erre a válasz: „. . . nincs több fia a czárnak s nem is ollyan pákosztos az czár, hogy más országot kívánjon; nem cselekedné". Ami az egyéb segítséget illeti, „projectumot" kértek annak módozatairól, de figyelmeztettek is: „És ne kívánja Fölséged, az mi nem lehet, mert hiszen aperte nem lehet ellensége mindennek, hanem ha az török háború elfordulna, igen is megcselekszik mindent." A Porta „elfordítását" a francia diplomácia útján lehetne elérni, de az orosz miniszterek Baluze küldetésében nem bíznak, bár továbbra is kívánják a kapcsolatok felvételét Franciaországgal. Lényeges, hogy ennek érdekében a magyar konföderáció fennmaradjon: „Nekünk conserváltatnunk kell *quoquo modo,* mert mi vagyunk egyedül eszközök és utak, az kivel a czár barátsága lehet az francziával, azért legalább el ne vesszünk addig, míg elaboráltathatnak az dolgok."[43] Így az orosz—francia szövetség és persze a török háború megakadályozása a magyar ügy szempontjából kulcskérdés.

A *Vallomások* szerint az első audiencián a cár tisztelettel fogadta a fejedelmet, de a lényeges teendőkről való megbeszélést a következő tárgyalásokra halasztotta. „Az előre megállapított időben tartott tanácskozásokon — írja Rákóczi — nem mulasztottam el megjelenni egyrészt a cár kancellárjának [Golovkin], másrészt teljhatalmú lengyelországi követének [Dolgorukij], majd magának a cárnak jelenlétében. Mindent szerencsésnek és kedvezőnek láttam: a cárnak rólam már régen kialakított véleménye, nyájassága arra biztatott, hogy a legjobbakat reméljem."[44]

Ezt a reményt oszlatja szét Baluze, akinek Rákóczi szerint az volt a feladata, hogy biztosítsa a cárt „királyának őszinte barátságáról, szövetségéről és teljhatalmú követének érkezéséről, valamint az ő belefoglalásáról az általános békébe, ha segítségemre lesz".[45] Kökényesdi tájékoztatása alapján ezt tudta a fejedelem, és ezen az alapon informálta a cárt is, aki a tárgyalásokon a francia diplomáciát vádolta a török háborúra késztetésével, de „fölfüggesztette ítéletét és várta Baluze érkezését", akitől tehát — ahogy a fejedelem írja — „minden függött".

A francia küldött kihallgatásán általánosságban szólt Franciaország és Oroszország kapcsolatainak szorosabbra fűzéséről és a cár és a svéd király közötti mediációról. Mint Torcynak jelentette, igyekezett meggyőzni I. Pétert arról, hogy Franciaországnak semmi köze nem volt a Porta támadásához. Kérte a cárt, hogy támogassa a magyarokat. A válasz azonban az volt, hogy elsősorban az Oroszország és Törökország közötti francia mediációra van szükség, minden többi ettől függ, ez bizonyítaná XIV. Lajos barátságát és azt a szándékát, hogy szövetséget kössön a cárral.[46] XIV. Lajoshoz írt beszámolójában a követ elmondja, hogy a miniszterekkel egy második megbeszélésre is sor került, amelyen ezek a közbenjárást sürgették a Portánál, és kijelentették, hogy ha a török háborút el lehet kerülni, I. Péter kész szövetséget kötni XIV. Lajossal és fellépni ellenségei ellen.[47]

A fejedelem a történtekről hamar tudomást szerez, és Des Alleurs márkinak tulajdonítja, hogy Baluze „csak a cár és a svéd király közti közvetítést ajánlotta fel, amivel

[43] Bercsényi Rákóczinak, dátum nélkül. AR VI. 718 sk.
[44] Vallomások, 462—463.
[45] Uo. 465.
[46] Baluze Torcynak, 1711. április 30. Russie, 4. köt. 128. fol.
[47] Baluze XIV. Lajosnak, 1711. május 5. Russie, 4. köt. 154 sk. fol.

alaposan megcsalta a muszka udvarnak az én bizonygatásaimon alapuló előzetes várakozását". Majd így folytatja: „Ezért a cárral folytatott nyilvános megbeszélésem következő napján [feltehetőleg április 29-én] titkos tanácskozásra hívtak Dolgorukij herceghez, s ott a cár jelenlétében előadták nekem Baluze javaslatát. Minthogy úgy találtam, ez a javaslat meglehetősen eltér az enyémtől, elmondtam, hogy még egyszer kívánok vele beszélni, s hogy a kettőnk által előadott javaslatok közti különbség véleményem szerint az ő óvatosságukból ered, mert a titokban rábízottat nem adta elő [helyesebben nem akarta előadni — *K. B.*] a nyilvános kihallgatáson."[48]

Rákóczi május 2-án fogadja Baluze-t, és szemrehányást tesz neki, hogy miért tárgyalt a cári miniszterekkel, mielőtt őt felkereste volna. Kifogásolja, hogy kevesebbet ajánlott fel a cárnak, mint amennyit a francia udvar Kökényesdi útján ígért. A francia küldött magyarázkodott, s szerinte a fejedelem meg is vigasztalódott, amikor kijelentette, hogy szóba hozta a cár előtt a magyaroknak nyújtandó orosz segítség ügyét.[49] Maga a fejedelem a találkozást így kommentálja: „Miután azonban kérdőre vontam őt, vonakodása és kérdéseimre adott kitérő válasza alapján fájdalmassá és egyben veszélyessé vált számomra, hogy javaslataink oly nyilvánvaló eltérése miatt szavahihetőségem megrendült. Miután ezt fölfogtam, a cár segítségébe vetett reményem is csökkenni kezdett."[50]

Baluze úgy értesült, hogy a cár megígérte, 12 000 fős hadat bocsájt Rákóczi rendelkezésére, ha a francia diplomácia közben jár a Portán, és elfordítja a törököt Oroszországtól.[51] A követ azonban erre nem tehetett ígéretet, mint ahogy Fierville szerint XIV. Lajos magyaroknak nyújtandó támogatását sem erősíthette meg: „Igaz, Baluze úr jelentette ennek az udvarnak, hogy ajánlja Ragotzi fejedelem érdekeit, ezt azonban olyan kevéssé nyomatékos módon tette, hogy könnyű volt észrevenni, magukra hagyják a magyarországi ügyeket, és ez teljesen tönkreteszi ezeket az ügyeket, amelyek már régóta csak eme reménység miatt folytatódtak, de nem volna lehetetlen ezzel az eszközzel eredményt elérni, különösen a császár halála óta, amely valószínűleg nagy változást fog hozni az ügyek alakulásában általában is."[52] A francia ágens most tehát a császár halála után újból ajánlja udvarának a kurucok megsegítését. Ez nem jelenti azt, hogy bízna a cár ígéreteiben: „A cár ide való megérkezése — írja — végre megmutatta Ragotzi fejedelem úrnak, hogy túlságosan is hitegette magát, amikor biztos támogatásra számított e fejedelem [ti. a cár] részéről."[53]

Besenval e tudósítások alapján csodálkozását fejezi ki XIV. Lajosnak, hogy a magyarok azt hiszik, „Őfelsége közömbösen szemléli ügyeiket", hiszen Baluze küldetésének fő oka az volt, hogy „támogassa érdekeiket".[54] Úgy tesz tehát, mintha nem értené a cári politika rugóit, és mintha nem tudna arról, hogy a kurucok 1708 óta nem kaptak Versailles-tól semmiféle segítséget.

[48] Vallomások, 467. Az eredetiben: „quod secrete commisa in publica audientia non protulerit." Önéletrajz, 186.

[49] Baluze XIV. Lajosnak, 1711. május 5. Russie, 4. köt. 154 sk. fol.

[50] Vallomások, 467.

[51] Baluze XIV. Lajosnak, 1711. május 12. Russie, 4. köt. 167. fol. Szbornyik, 51 sk., 60 sk.

[52] Fierville Torcynak, 1711. május 3. Pologne, 131. köt. 253 sk. fol.

[53] Fierville Torcynak, 1711. május 4. Pologne, 131. köt. 255. fol.

[54] Besenval XIV. Lajosnak, 1711. május 26. Pologne, 126. köt. 288. fol.

Megkezdődik a vita arról, hogy ki hibás a dolgok ilyen alakulásáért. Az orosz diplomácia tartózkodását a francia ágensek is úgy magyarázzák, hogy az ok: Baluze nem ismételte meg a Kökényesdi által Moszkvában tett javaslatokat.[55] A cárhoz küldött követ ugyancsak ilyen értelemben nyilatkozik, persze elsősorban Rákóczi és Bercsényi véleményére hivatkozva, akik ezt az eljárást kifogásolták.[56]

Tény az, hogy I. Péter mást várt a francia udvartól, mint amit Baluze előadott, azt, hogy Oroszország és Franciaország között szövetségi szerződés köttessék és Versailles akadályozza meg a török támadást — különösen az utóbbi volt fontos számára.[57] A francia udvar azonban a leghatározottabban elzárkózott az elől, hogy Konstantinápolyban közbelépjen. XIV. Lajos június elején kijelenti, „nem akarja Svédország királyát megfosztani egyetlen szövetségesétől" [tehát a töröktől].[58] Csak a svéd király és a cár között hajlandó közvetíteni, de most már tudja, hogy ebben a helyzetben Baluze nem sokat tehet a magyarok érdekében.[59] Július 2-án XIV. Lajos nyíltan megírja Besenvalnak: „Bármilyen hajlandóságot mutat is a cár, hogy kapcsolatokat [»liaisons«] vegyen fel velem, kevés valószínűsége van annak, hogy önmaga egy olyan háborúba kezdjen, amelynek eltérítő hadművelet jellege [»diversion«] kedvező lenne számomra." Csak a császár elleni orosz háború lehetne hasznos Franciaország számára, erre viszont a cár nem vállalkozhat. Ha pedig ez a helyzet, akkor nincs értelme a két ország közötti szövetségnek.[60]

I. Péter Rákóczi javaslatára elküldi a Páduában tanult Grigorij Ivanovics Volkovot Versailles-ba, hogy informálódjék a francia udvar szándékairól. Instrukciójában az áll, hogy a cár megköszöni Baluze küldetését, tudomásul veszi, hogy XIV. Lajos nem oka a török háborúnak, utal a mediációra, amelyet a francia udvar a svédekkel Rákóczi közvetítésével kész felvállalni. Kéri a francia királyt, utasítsa Des Alleurs-t, hogy ne támogassa XII. Károly terveit, és akadályozza meg a török támadást.[61]

A francia udvar azonban azt kívánja, hogy I. Péter támogassa Rákóczit, segítse elő II. Ágostnak azt a törekvését, hogy elnyerje a császári koronát, járjon közbe, hogy a franciák ellen harcoló dán és szász csapatokat vonják vissza a nyugati hadszíntérről, s ha mindez megtörténik, akkor ad „olyan utasításokat konstantinápolyi követének, amelyek megfelelnek a cár óhajainak".[62] Ez magyarán azt jelenti, hogy Franciaország nem hajlandó közbelépni a török—orosz háború megakadályozásáért, s ezzel minden más javaslat semmissé válik.

Rákóczi politikáját nemcsak a franciák svédbarát orientációja, Baluze kétértelmű küldetése hiúsította meg, hanem a szatmári béke híre is. Ez a hír május tizedike táján

[55] Fierville Torcynak, 1711. május 27. Pologne, 131. köt. 312 sk. fol.

[56] Baluze XIV. Lajosnak, 1711. június 17. Pologne, 131. köt. 366. fol.

[57] Baluze XIV. Lajosnak, 1711. május 19. Russie, 4. köt. 179. fol.

[58] XIV. Lajos Baluze-nak, 1711. június 11. Russie, 4. köt. 164. fol.; Szbornyik 451 sk.

[59] XIV. Lajos Baluze-nak, 1711. június 24. és július 2. Russie, 4. köt. 186, 195. fol.; Szbornyik, 454 sk.

[60] XIV. Lajos Besenvalnak, 1711. július 2. Pologne, 129. köt. 37. fol.

[61] Az instrukció a régi időszámítás szerint 1711. május 30-án (június 9-én) kelt. Piszma XI/1. 527 sk.; Recueil, Russie, I. 119; Volkov tárgyalásairól: Piszma XI/1. 531—533. A francia—orosz kapcsolatokról: *M. Vassileff:* Russische-französische Politik. 1689—1717. Gotha 1902; *B. B. Kafengauz:* Полтавская победа и русско-французские отношения. A Полтава című kötetben, Москва 1959.

[62] Recueil, Russie, I. 128.

jutott el Lengyelországba. A cár Bercsényi szerint így kommentálta: „Szánakodik a czár az Karoli casussán: miért nem kellett megelőzni?"[63] A főgenerális ezzel a maga véleményét is kifejezi: ő is sürgette Károlyi leváltását és letartóztatását, ez lett volna a „megelőzés". Maga Rákóczi nem annyira a békekötést, hanem Munkács június 22-én történt feladását emeli ki mint olyan eseményt, amely az utolsó reményt is szétfoszlatta: „Akkor még inkább úgy látszott, hogy a magyar háború addig még izzó parázsa kialszik, s kisebb a lehetőség fölszítására. Ezt Károlyi pártütésének vagy az eljövendő segítségről való lemondásnak a rovására lehetett írni."[64] Ezen már az sem változtatott, hogy a császár halála miatt a jogi helyzet bizonytalanná vált, és találgatások tárgya, hogy ki lesz a magyar király és főleg a német—római császár. Magyarországon már nem volt ellenállás, a császári hadak hatalmában volt az ország, Rákóczi már csak kérelmező emigránsnak számított, még ha némelyek reménykedtek is a harc újraindításának lehetőségében.

A császári diplomácia és a bujdosóknak nyújtott orosz védelem

A szatmári béke megkötése előtt a császári diplomácia mindent megtesz, hogy Rákóczit elszigetelje, és hogy a cár és a lengyel király szembeforduljon vele. Ekkor még nagyon is jelentős politikai személyiségnek tartják, aki veszélyes a bécsi udvar számára. A lengyelországi császári követeket Rákóczi kijövetele óta foglalkoztatja a cár neki nyújtott „védelme" és a kimenekült hadak sorsa. Herberstein már 1711. március 18-án Danckából jelenti, hogy a fejedelem és a kimenekült magyarok megkapták „cári őfelségének védelmét", és orosz őrség vigyáz rájuk.[65] Az igazság az, hogy a cár utasítására Christopher Ropp[66] gránátos ezredes gondoskodott a menekülő magyarok egy részének befogadásáról és ellátásáról. (Rákóczi 1711. május 13-án Esterházy Antalnak adott utasításában mondja, hogy: „És mivel az Fölséges czártól azon bejövő hadaink mellé Ropp nevű Brigadéros rendeltetett s azzal más Comissárius is pénzzel az hadak leendő fizetésére, kik is elsőben Charir [Charrière] Colonellus Hívünkhöz fognak menni és azon regimentet exolválni."[67])

Heinrich Wilhelm Wilczek, az oroszországi császári követ május 12-én jelenti a bécsi udvarnak, hogy Ropp ezredes átvette a kuruc csapatokat, amelyeknek létszáma eléri a hatezret. Feladata az, hogy ellátásukról gondoskodjék, és majd később döntenek felhasználásukról. Köztük van 800 francia, akiket a cár nem akar szolgálatába fogadni. Vizthum, II. Ágost cár melletti követe azt állítja, hogy Rákóczi a lengyel királyhoz fordult átvételük érdekében, de erre választ még nem kapott. A császári diplomaták mindenesetre attól tartanak, hogy ezek a csapatok betörhetnek Magyarországra.

[63] Bercsényi Rákóczihoz, pontos dátum nélkül, AR VI. 721.
[64] Vallomások, 467.
[65] Herberstein 1711. március 18-i levelének melléklete. Polen, I. 1. 50. fol.
[66] Roppról: Русский биографический словарь. Санктпетербург 1905. XVIII. 145 sk.
[67] AR III. 660.

Még nagyobb nyugtalanságot vált ki Baluze megjelenése a cárnál. Wilczek szemrehányást tesz Safirov alkancellárnak azért, hogy I. Péter fogadta a francia követet. Az alkancellár a következő választ adja: „Lengyelország szabad ország, nem az ő dolguk a magyarok bejövetelét megakadályozni, egyébként semmiféle szerződést nem kötöttek velük." A menekült kuruc csapatokat minden feltétel nélkül fogadják és csak azzal a céllal, hogy ellássák azokat. „Különben nem szabad elfelejteni, hogy onnan fogadnak fel hadakat, ahonnan tudnak, amennyiben azokat a törökök ellen felhasználni szükségesnek tartják, különösen miután azoktól, akik barátaiknak tartják magukat, semmiféle segítséget nem kapnak, és miután Ő Császári Felsége, akit felkértek, hogy szövetségre lépjen velük, ezt egyszerűen elutasította, és éppen ezért ott keresnek támogatást, ahol kaphatnak, és azt sem szabad nem tudomásul venni, hogy a francia követet fogadni és meghallgatni kellett." Safirov — mondja Wilczek — eredetileg nem hitt a Brenner által terjesztett levél hitelességében, most azonban azt állítja, nem olyan biztos, hogy ki ösztönözte a törököt a háborúra, és talán nem is az apát találta ki ezt az iratot. A császári követ kéri, hogy a cár szolgáltassa ki a „rebelliseket", és ígéri, hogy ebben az esetben számíthat a császár segítségére a törökök ellen. „Inkább a magyar király barátságát becsülje, és nem az ő rebelliseit, akiket elfogni és törvényes királyuknak és uruknak kiszolgáltatni kellene." Erre az alkancellár a következőket válaszolja: „Ő Cári Felsége szavát adta Ragozynak, és amit az ember egyszer megígért, azt meg kell hogy tartsa, és semmi károsat nem tesznek Őfelsége, a császár magyar érdekei ellen."

Tiepolt megvásárolja Sieniawski nagyhetman titkárát, akit Torsynak (vagy Torcynak) hívnak, és aki készséggel szolgáltatja ki a Sieniawskával kapcsolatban álló francia diplomatáktól szerzett értesüléseket. Fierville és Baluze tevékenységéről szólva azt állítja, hogy a franciák szeretnék, ha folytatódna a magyar rebellió, és újabb pénzt ígérnek Rákóczinak, ezért is fontosnak tartják, hogy az átjött csapatok ne széledjenek szét.[68] (A francia ágensek leveleit a császári követek továbbra is igyekeznek elfogni és a másolatokat Brenner vagy Klement leveleinek másolataival együtt folyamatosan küldik Bécsbe.)[69]

Wilczek május közepén részletesen tájékoztatja a bécsi udvart arról, hogy milyen viták folynak a kuruc csapatok fenntartása körül, hogy ti. Rákóczi nem elégedett meg azzal a zsolddal, amelyet a magyaroknak adnak, és amely egyezik az oroszokéval. Lehet, hogy ez csak arra jó: ne rendezzék a kérdést és megvárják, mi történik Magyarországon, ahova a fejedelem Esterházy Antalt akarja küldeni. Információit a követ Jahnus cári tábornoktól kapja, aki Dolgorukij előtt Safirovval együtt azt bizonygatja, hogy a cár érdeke a császárral való együttműködés és a franciákkal és a „rebellisekkel" folytatott „intrikák" feladása. A cári tábornok azt is kifogásolja, hogy Sieniawska támogatja a „rebelliseket", de olyan választ kap, hogy az „Asszony" kész

[68] Wilczek Trautsonnak, 1711. május 12. *Lukinich* 380 sk. A két utóbbi idézet: „Die Freundschaft des Königs in Ungarn allein zu ästimieren undt nicht seine Rebellen, die beym Koppf nemen und ihrem rechtsmässigen König und Herren ausliefern sollten." „Seine Czarische Mayt. haben ihr wort dem Ragozy impegirt, undt was versprochen auch halten müste. Undt thäten nichts schädliches wider ihrer Keys. Mayt. ungarisches Interesse."

[69] Herberstein Trautsonnak, 1711. május 13. Polen, 1711. 69 sk. fol.

Rákóczit „elhagyni és a francia pártot is, ha a császár megfelelő elismerésben részesíti".[70]

Herberstein Eleonóra császárnénak Danckából június 3-án ezt jelenti: „Olyan híreket kapott, hogy Ropp ezredes csakugyan átvette a magyar csapatokat, és két hónapi zsoldot előre kifizetett", ezek azonban Esterházy parancsnoksága alatt állnak. Nyugtalanítja, hogy Rákóczi, a magyarok és a francia követ milyen nagy tekintélynek örvendenek a cárnál („im guten Ansehen stehen"), és kifogásolja, hogy a lengyelek megengedik a kurucok „üzelmeit".[71]

A szatmári béke megkötése után a haditanács június 6-án Wilczek jelentései alapján újabb utasítást ad a követnek: a cári udvart győzze meg, hogy ne támogassa az „Erzrebell"-t, emlékeztetvén arra is, hogy annak idején a császár nem engedte meg Mazeppának, hogy birodalma területére lépjen. Egyébként Rákóczi nem lehet igazán őszinte barátja a cárnak, hiszen, mint köztudomású, a svéd király bizalmát élvezte. A haditanácsot foglalkoztatja a Lengyelországba menekült magyar csapatok és főleg a Charrière-ezred ügye is, bár tudják, hogy ezek szétoszlanak és az utóbbiból több száz ember átállt a császáriakhoz. A cár különösebb segítséget nem várhat ezektől a csapatoktól, ami azt is jelenti, hogy kár szolgálatába fogadnia őket.[72]

Wilczek igyekszik az utasítás alapján eljárni, de a kiadatási kérelmet a cár határozottan visszautasítja.[73] A császári követ jelentéseiből kiderül, hogy a viszony a két ország között nem elsősorban a Rákóczinak nyújtott cári pártfogás miatt rossz, hanem azért, mert az orosz diplomácia kifogásolja, hogy Bécs semleges akar maradni a török háborúban, nem honorálja régi szerződéseit és még arra sem hajlandó, hogy a cárnak a „felséges" címet megadja.[74]

II. Ágost, a magyar korona és a közbenjárás

I. József halála alkalmat ad a fejedelemnek arra, hogy újabb diplomáciai akcióba kezdjen, most már a lengyel kapcsolatot is felhasználva. Láttuk, Bercsényi felvetette azt a gondolatot, vajon Alekszej cárevics nem vállalná-e a magyar trónt, s a válasz elutasító volt. Maradt azonban egy másik lehetőség: felújítani azt a tervet, hogy II. Ágost nyerje el a magyar koronát — a cár támogatásával. A fejedelem igyekezett jó kapcsolatot tartani vele, annak ellenére, hogy 1710-ben Potocki kijevi vajda csapatainak magyarországi befogadása miatt egy ideig feszélyezett volt a viszony kettőjük között. Amikor Lengyelországba érkezett, írt a lengyel királynak, menedéket kért tőle, s kérte közvetítését a Béccsel kötendő béke ügyében, egyben felajánlotta neki Lengyelországba menekült hadait.[75]

[70] Wilczek Trautsonnak, 1711. május 17. *Lukinich* 398 sk.

[71] Herberstein Eleonóra császárnőnek, Dancka, 1711. június 3. Polen, 1711. 92 sk. fol.

[72] *Lukinich* 438. és köv.

[73] Piszma XI/2. 503.

[74] Az osztrák—orosz kapcsolatokról Vö. *А. В. Флоровский:* От Полтава до Прута. Acta Univ. Carolinae. Phil. et hist. monographia. 1969; *Uő:* Russo-Austrian conflicts in the early 18th Century. The Slavonic and East-European Review 1969.

[75] Rákóczi II. Ágosthoz, 1711. március 6. Czartoryski kt. 5429.

A fejedelem utasítására Bercsényi kapcsolatba lépett Joachim Flemming gróffal, II.Ágost szász főminiszterével. Miután már köztudott volt a szatmári béke, igyekezett neki megmagyarázni, hogy nem a konföderáció egyezett ki Béccsel, hanem csak Károlyi és az otthonmaradottak egy része, de elismeri, hogy „az mostani Karoli által ineált békesség sok confusiót okozott dolgainknak".[76] Ez a tájékozódó jellegű megbeszélés előkészíti II. Ágost és Rákóczi tárgyalásait. A fejedelem június 5-én (Wilczek szerint 7-én) találkozik a lengyel királlyal, és felajánlja neki a magyar koronát. (Erről csak közvetve értesülünk későbbi jelentésekből.)

Ezt a javaslatot a francia diplomácia is támogatja, mert reméli, hogy segítheti a svéd—orosz kiegyezést és Leszczyński visszatérését Lengyelországba.[77] 1711. május 16-án egy Hock vagy Hooke nevű brigadéros azt az utasítást kapja Versailles-tól, hogy vagy a császári vagy a magyar koronát ajánlja fel II. Ágostnak.[78] Ez utóbbi esetben XIV. Lajos kész újabb segítséget nyújtani Rákóczinak, hogy „a magyarországi konföderáltakat képessé tegye a háborút erőteljesebben folytatni". Maron értesülése szerint a lengyel király kész is az ajánlatot elfogadni — bizonyos feltételek mellett. Ezek közül a legfontosabb, hogy Magyarország rendjei legyenek szabadok, és legyen meg a lehetőségük arra, hogy megválaszthassák királyukat.[79] „Ezek olyan feltételek — írja Fierville a francia udvarnak —, amelyek a legkevésbé sem függnek a magyaroktól, akik számára nem maradt más hátra, mint vakon alávetni magukat a bécsi udvar akaratának, úgyhogy semmi következményt nem lehet remélni ettől az ügytől."[80]

XIV. Lajos reménykedik abban, hogy valami lehet „ebből az ügyből", mégpedig úgy, hogyha a cár is támogatja a terv megvalósítását. Azt hiszi, hogy „a konföderáltak pártja még nem olyan levert, hogy a két fejedelem ne tudná felemelni".[81] A bajor választóhoz küldött követe, Lamarck gróf 1711. július 12-én azt az utasítást kapja, hogy kérjen támogatást a következő akcióhoz: remélni lehet, hogy II. Ágost a brandenburgi választó segítségével megszerezheti vagy a császári, vagy a magyar, vagy a cseh koronát, ami jelentős elterelő mozdulat („diversion considérable") volna, s ha erre sor kerülhetne, hajlandó a király pénzzel is támogatni Miksa Emánuel közbelépését.[82]

Wilczek június 3-án jelenti a császárnőnek, hogy kihallgatást kért II. Ágosttól, aki Rákóczi és Bercsényi lengyelországi tevékenységének ügyében tájékozatlannak tettette magát, arra hivatkozva, hogy a cár pártfogását élvezik, és ígérte, hogy megvizsgálja helyzetüket.[83] Néhány nap múlva a követ arról számol be, hogy 5-én felkereste őt Flemming kancellár, és arról tájékoztatta: Rákóczi és Bercsényi kihallgatást kértek a királytól, s kérte, hogy a császári udvar ne vegye rossz néven, ha meghallgatja őket.

[76] AR VI. 722.

[77] Besenval XIV. Lajosnak, 1711. május 26. Pologne, 128. köt. 288. fol.

[78] Instrukciója 1711. május 6. Recueil, Pologne, I. 266 sk.; II. Ágost és a francia udvar kapcsolatairól: *J. Gierowski:* Traktat przyjazni Polski z Francja w 1714 r. Varsó 1965.

[79] Maron Besenvalnak, 1711. június 17. Pologne, 129. köt. 50. fol.

[80] Fierville Torcynak, 1711. július 18. Pologne, 131. köt. 454. fol.

[81] XIV. Lajos Besenvalnak, 1711. június 18. Pologne, 128. köt. 301. fol.

[82] Lamarck gróf instrukciója, Recueil, Bavière, 134 sk.

[83] Wilczek Eleonóra császárnénak, 1711. június 3. *Lukinich* 432 sk.

Ígérte, hogy Wilczeket részletesen informálni fogja a fejleményekről.[84] Június 12-én a követ megírja, hogy Rákóczit és Bercsényit csak június 7-én fogadta II. Ágost. Rögtön ezután Flemming bemutatta neki Bercsényi május 23-i levelét, amelyben azt kérte a szász választótól, hogy mint birodalmi vikárius járjon közbe az új császárnál a magyarok érdekében, és addig is nyújtson oltalmat számukra. A kancellár Bercsényinek már előbb kifejtette, hogy a birodalmi vikáriusi cím nem hatalmazza fel II. Ágostot, hogy beleszóljon Magyarország belügyeibe, és azt javasolta, fogadják el a császári amnesztiát.

Lengyel részről Jan Szembek kancellár tájékoztatja a követet arról, hogy a szenátus határozata alapján a bécsi lengyel követ utasítást kapott, lépjen közbe Rákóczi és Bercsényi érdekében, de nem mediáció, tehát közvetítés formájában, hanem jószolgálati aktusként. Mire a császári követ azt válaszolja, hogy ilyenre nincs szükség, hiszen a császár felajánlotta az amnesztiát a magyaroknak. A lengyel kancellár ígéri, hogy megküldi neki a szenátus határozatát, végül is azt nem Wilczek kapja meg, hanem Herberstein rendkívüli követnek küldik meg levél formájában.[85]

Június 17-én közli Béccsel, hogy még nem kapott pontos információt arról, vajon Rákóczi és Bercsényi a cár szolgálatába állnak-e, de Rádaytól azt tudja, hogy a fejedelem kész volna kegyelmet kérni, ha ettől a főtábornok nem tartaná vissza. Flemming is megerősíti ezt a hírt, amikor tájékoztatja arról, hogy miként folyt le Rákóczi és Bercsényi audienciája a lengyel királynál, aki pártfogását és közbenjárását ígérte a bécsi udvarnál. A követ megragadja az alkalmat, hogy szélesebben is tájékoztassa az udvart a bujdosók helyzetéről, a csapatok szétoszlásáról, illetve saját lépéseiről. Ő maga ugyanis mindent megtett, hogy a cárt elriassza a magyarok támogatásától, és analógiaként szólt — utasításának megfelelően — a cári miniszterek előtt Mazepa esetéről is. A miniszterek azonban ismételten értésére adták, hogy csak akkor lépnek fel Rákóczi és Bercsényi ellen, ha a császár szerződést köt Oroszországgal.[86]

Közben a császári diplomaták igyekeznek a lengyel arisztokratákat is meggyőzni arról, hogy ne támogassák a bujdosókat. Herberstein június 30-án újból jelenti Ilyvóból, hogy beszélt Sieniawskával, aki kész szakítani Rákóczival és a lengyelországi francia párttal, amennyiben a császár pártfogása alá veszi. A császáriaknak kémkedő titkára, Torcy arról tájékoztatja, hogy a fejedelem szeretné, ha országgyűlést hívnának össze Magyarországon, és az új király ratifikálná a szatmári békét. A magyar csapatok Jaraszló környékén gyülekeznek, és a követ szerint számuk — a franciákkal együtt — mintegy ezerre tehető. Úgy tudja, hogy Rákóczi Pongráczot és még valakit elküldött a magyar határra, hogy újabb csapatokat toborozzanak és legalább háromezerre emeljék a létszámot.[87]

[84] Wilczek Eleonóra császárnénak, 1711. június 7. *Lukinich* 444 sk.

[85] Wilczek Eleonóra császárnénak, 1711. június 12. *Lukinich* 456 sk.

[86] Wilczek Eleonóra császárnénak, 1711. június 17. *Lukinich* 479 sk. tévesen ezt június 27-i dátummal közli. Amikor a minisztertanácsi tárgyalás jegyzőkönyvéről szól, Wilczek június 17-i jelentését említi. *Lukinich* 487.

[87] Herberstein Eleonóra császárnénak, 1711. június 30. Polen, 1711. 169 sk. fol.

Az orosz—török háború és az új külpolitikai helyzet

A legfőbb kérdés azonban mindegyik fél számára az, hogy mit hoz az orosz—török háború. A fejedelem *Vallomásai*ban elmondja, hogy a cárral való megbeszélés alapján június elején elhatározza, Pápai Jánost elküldi Konstantinápolyba, és felajánlja mediációját Oroszország és Törökország között a háború elkerülése érdekében.[88] A követet azonban a cár oldalára állt Dimitrie Cantemir moldvai vajda[89] — a cári diplomáciával egyetértve — nem engedi tovább, mert gyanúsnak tartja a küldetést. Pápai ugyanis, utasítását megsértve, elmondta Cantemir előtt is, hogy közvetíteni kíván a cár és a Porta között. A moldvai orosz ágensnek, Sz. L. Radiszlavics-Raguzinszkijnek a kérdésére, hogy mit tegyen Rákóczi emberével, a cár azt válaszolja: bár nem a békekötés, hanem csak a fejedelem ügyei miatt indult Konstantinápolyba, ne engedje tovább.[90] Mikor Jászvásárba érkezik, maga gondoskodik arról, hogy a fejedelemhez visszakísérjék, de kifogásolja az „ügyetlenséget".[91] Pápait a fejedelem „arrestáltatja", „hogy ilyen módon bizonyítsa jó szándékát".

A cár június 15-én búcsúzik el Rákóczitól, s indul el Moldva felé, hogy megütközzék az ellenséggel. Útközben Viszockán (Wysocko) a fejedelem vendégül látja, s a *Vallomások* szerint I. Péter itt felajánlja Rákóczi és kísérete számára a menedéket Ukrajnában. A fejedelem elismeri, hogy „ez elegendő lett volna a magam és a száműzött magyarok élelmezésére", de „a hely igen távol esett és el volt zárva minden érintkezési lehetőségtől". Emellett — mint írja — a cár „cselekvésmódja, életvitele, erkölcsei és szokásai szerfölött ellenemre voltak".[92] Mindezek miatt nem fogadja el az ukrajnai menedéket, s nem követi Cantemir példáját.

Itt a helye annak, hogy elmondjuk, mi a véleménye a fejedelemnek II. Ágostról és I. Péterről. A lengyel királyt az istentelenség, az élvhajhászás és a rossz uralkodás képviselőjének tartja és mélységesen elítéli: „Az egyik fejedelem szétveti a vallás zabláját, azt mondja szívében: nincs Isten, és igyekszik világi tárgyakkal kielégíteni magát. Gyönyörködik a királyi gőgben, lakomákat, színházat, táncot rendel, és ízlésének megfelelő borokba temeti felsereglő gondjait. Kényére-kedvére vadászik a nők szerelmére, elrabolja őket még a házasság szent és sérthetetlen kötelékéből is, elválik tőlük, fölcseréli, elhajítja őket vágyának ösztönzése szerint. Bőkezű a pazarlásban, igyekszik megnyerni az emberek jóindulatát, jótéteményeit nyájassággal tetézi, leszáll a trón magaslatáról, alattvalóival egyenrangú barátnak adja ki magát, de mindeközben boldogtalan, mert soha nem képes ily módon annyi alattvalót megnyerni és lekötelezni, amennyit elidegenít magától, és amennyit ellenségévé tesz. Az egyik

[88] A különböző instrukciók június 1-jéről és 13-ról: AR III. 681, 682, 687, 688. Rákóczi utasítása Ebeczky Sámuelnek, 1711. augusztus 4. AR III. 694 sk.

[89] A román—orosz kapcsolatokról *P. P. Panaitescu* és *L. Szemenova:* История румыно-русских связей в конце XVII—начале XVIII в. Вестник МГУ Историко-филологическая серия, 1958. Но. 3.

[90] Piszma XI/1. 298.

[91] Rákóczi Golovkinnak, 1711. augusztus 4. AR III 692 sk.; Ebeczky Sámuelnek, 1711. augusztus 4. AR III. 694 sk.

[92] Vallomások, 491.

elrablott hitvesét panaszolja, a másik poharazás közben esett sérelmét, egy másik a hitszegést, a be nem váltott ígéretet hánytorgatja föl. Megint másik a törvénysértések miatti szemrehányással és a nyilvános botrány kihirdetésével válik a fejedelem ellenségévé. Növekszik a hitelezők száma s amikor nagyobb lesz, mint a jótékonykodásból élő udvaroncoké, hogy ez mennyi visszatetszést, mennyi bajt okoz, arra megtanított engem mindaz, amit láttam." Nem kell bizonyítanunk, hogy Rákóczi számára nem vonzó ez az uralkodó.

Kedvezőbb, de fenntartásokkal teli I. Péter jellemzése: „A másik fajta fejedelem más úton jár és arra törekedvén, hogy eleget tegyen saját különleges hajlamának, megveti a fényűzést, a trón ragyogását, öltözékében alig különbözik alattvalóitól, akik számára példát kíván mutatni az egyszerű életvitelre. Mindent tudni akar, mindenkit meghallgat, megvizsgálja a legapróbb dolgokat. Testi vágyát botrány nélkül igyekszik kielégíteni, mesteremberként dolgozik, saját tartományait rendben összefogja, meghonosítja a külföldi szokásokat, katonaságot szervez, mesterségeket vezet be, kereskedelmet kezdeményez, igazságot szolgáltat."[93] E jó tulajdonságokkal állítja szembe azt a szokását, hogy nyilvános csapszékeket látogat, hogy nagy ivászatokat rendez, hogy a türelmességet nyerseséggel vagy éppen a mértéktelenséggel párosítja. Tehát uralkodását dicséri, de életmódját s főleg mértéktelenségét kifogásolja: „A tisztesség szabja meg a fejedelemnek a cselekvés törvényeit, az igazságnak megvannak a maga útjai és ezek közül a rendszeres és mértéktartó utakat kell követni."[94]

A „koronás főkkel" végre találkozhatott, de e találkozások nem váltották be a hozzáfűzött reményeket. A fejedelem azonban nem csügged. Június 18-án azt írja Fierville-nek, hogy tárgyalásai sikeresek voltak: így a cár elfogadta a közvetítést a svéd király, a török és őközötte, megígérte közbenjárását az általános béketárgyalásokon, s elhatározta, hogy követet küld Versailles-ba, hogy szerződést kössön Franciaországgal. Ha sikerül békét szerezni, fegyveresen is kész segíteni a magyarokat. „A cár azzal az elhatározással távozott tőlem, hogy akármilyen eredményre jut is, kész a világ legésszerűbb békéjét megkötni, hogy inkább képes legyen minden erejével, sőt személyében is engem és hazámat segíteni."[95] Sikeresnek tartja tárgyalásait a lengyel királlyal is. II. Ágost hajlandó a császáriak mellett küzdő csapatait kivonni Németalföldről, kész a cárral és a dán királlyal együttműködve akár fegyverrel is segíteni Franciaországot a béke megkötése érdekében, de legalább semlegességét ígéri az esetleges további nyugati hadműveletekben, s a rendek szabad választása esetén elfogadja a magyar koronát.[96]

A lengyelországi francia diplomaták, ha nem is teszik magukévá Rákóczi minden reményét, lényeges kérdésekben egyetértenek vele. Besenval Fierville-t akarja küldeni XII. Károly svéd királyhoz, hogy vegye rá, egyezzék ki Oroszországgal, térjen vissza Svédországba, és érvényesítse befolyását a protestáns német fejedelemségekben a

[93] Vallomások, 472.

[94] Vallomások, 473.

[95] Idézetek: *Szalay* 72—73.

[96] Rákóczi Fiervillenek, 1711. június 18. Hongrie, 16. köt. 39 sk. fol. és Pologne, 131. köt. 374 sk. fol. Ezt a levelet a császári kémek lemásolták és Bécsbe juttatták. Ungarn, 193. köt. 188. fol.

császárválasztáskor. A törököt — véleménye szerint — a magyarok támogatásának kellene megnyerni, akik szabadon választhatnák meg királyukat. Arra ugyanis sok lehetőséget nem lát, hogy az adott körülmények között a svéd, a lengyel király vagy a cár nyújtsanak közvetlen támogatást Rákóczinak.[97]

A fejedelem nyugtalanul várja a háborús híreket, s örül, mert kezdetben a cár győzelmeiről kap jelentést, amit igyekszik gyorsan továbbítani a francia diplomatáknak is.[98] Kiderül azonban, hogy I. Péter július 8-án a Prut mellett csatát vesztett, de az is, hogy már 12-én viszonylag kedvező feltételekkel békét kötött. A békét a Porta nem ratifikálta, s nem lehetett tudni, hogy vajon XII. Károly tiltakozására nem folytatódik-e a háború. Emiatt sokáig Rákóczi is bizonytalan a további lehetőségeket illetően.

A fejedelem augusztus 5-én találkozik Kukizóban a hadjáratból visszatérő cárral,[99] aki elmeséli a háború lefolyását és a békekötést, de másról, így a segítségnyújtásról Rákóczi szerint nem tárgyalnak.[100] Baluze úgy értesül, hogy a cár kijelentette Rákóczinak: „Nem tud semmit tenni érdekében szövetségesei — tehát az északi háborúban mellette álló hatalmak — beleegyezése nélkül."[101]

A fejedelem mindenesetre elhatározza, hogy követi a cárt, aki II. Ágosttal kíván találkozni Toronyában (Torunban). Mint Szathmári Király Ádám naplójából tudjuk, a fejedelem augusztus 23-án indult utána Jaraszlóba, ahol 29-én hajóra szálltak. Varsóban a lengyel arisztokrácia látta vendégül a cárt és kíséretét, Toronyában, ahova szeptember 9-én érkezett, II. Ágost megbízásából K. L. Bieliński királyi marsall volt a vendéglátó. Innen mentek át Elbingába (Elbląg), ahonnan a cár Karlsbadba (Karlovy Vary) utazott, azt ígérve, hogy visszajön Lengyelországba, s akkor tárgyal a fejedelemmel.

Rákóczi ekkori gondolkozását jól tükrözi az a beszélgetés, amelyet B. I. Kurakin herceg jegyzett fel, valószínűleg augusztus 20-a és 31-e között, s amely főleg a Franciaország és Oroszország közötti kapcsolatokról szólt, de ezen keresztül érintette a magyar ügyet is. A fejedelem részletesen ismerteti beszélgető partnerével, milyen módon igyekezett közelebb hozni egymáshoz a két hatalmat, és azt is elmondja, hogy terve mindkét fél húzódása és a szerencsétlen körülmények miatt nem sikerült. A cárral való első találkozásai idején úgy tűnt, hogy I. Péter elhatározta magát a kapcsolatok szorosabbra fűzésére Franciaországgal, a török hadjárat után azonban úgy látszik, ezzel ellenkező orientációt követ, udvari emberei, mindenekelőtt Safirov alkancellár befolyására, aki a tengeri hatalmakkal és Béccsel keresi az összeköttetést. Pedig Oroszország előbb-utóbb szembe fogja találni magát Angliával és Hollandiával, amelyek a kereskedelem útján diktálni akarnak Európának, és a Habsburg Birodalommal is, amely fél az orosz befolyástól a Balkánon, ahol hasonló nyelvet beszélő és ugyanolyan vallást követő népek élnek, mint Oroszországban, és ahol

[97] Besenval Fierville-nek, 1711. június 9. Pologne, 129. köt. 31. fol.

[98] Erről Fierville Torcynak, 1711. augusztus 26. Pologne, 129. köt. 132. fol.

[99] Vallomások, 491.

[100] Rákóczi Fierville-nek, 1711. augusztus 23. Pologne, 129. köt. 132. fol. (Fierville csatolja augusztus 26-i leveléhez.)

[101] Baluze XIV. Lajosnak, 1711. augusztus 26. Szbornyik, 34. köt. 71.

rokonszenvvel viseltetnek Moszkva iránt. Mindez azt kívánja, hogy Oroszország Franciaországot tekintse természetes szövetségesének, hiszen az érdekei miatt szemben áll a tengeri hatalmakkal és a Habsburg Birodalommal is. A francia—orosz együttműködés keretében lehetne megsegíteni a magyarokat, esetleg úgy, hogy a francia segélypénzen orosz hadakat fogadnának. Kurakin a feljegyzés szerint az elmondottakkal egyetértett, s bizonyos, hogy referált ezekről a cári miniszteréknek, de, mint látni fogjuk, nem sok eredménnyel.[102]

A fejedelem, mint *Vallomásai*ban írja — már Toronyában nem sok jót remélt a cártól, mert tartott attól, hogy a hannoveri választóval és esetleg a bécsi udvar megbízottaival folytatandó karslbadi tárgyalásai „veszedelmesek" lehetnek számára. E tárgyalásokról egy Caspary nevű diplomata útján értesült, aki I. Pétert oda elkísérte, és aki megírta, hogy a császári, az angol és a porosz követtel is találkozott, és tájékoztatást kapott Urbichtól, bécsi követétől is.[103]

Még mielőtt a cártól elbúcsúzott volna, Rákóczi abban állapodott meg vele, hogy ő maga Danckába megy, onnan Berlinbe a porosz királyhoz „tárgyalásokat folytatni", hogy újabb találkozásukkor ezek eredményét is közölje.[104] Erre az elhatározásra azért is jutott, mert nem akart kényelmetlen helyzetbe kerülni, s Elbingában a cárnéval maradni, aki — mint írja — „látható emberségével és szívélyes bánásmódjával nagy szeretetet mutatott irányomban, melyet az igen gyanakvó nép fiai a férj távollétében félreérthettek".[105]

Fierville szeptember 2-án, tehát még a hajóút során beszámol Torcynak Rákóczi helyzetéről és a vele kapcsolatos hírekről: „Azok a híresztelések — írja —, amelyeket oly gondosan terjesztenek Ragotzi fejedelem úr megegyezéséről a bécsi udvarral, kitaláltak. Ez a fejedelem eddig semmit sem írt alá, és nagyon is el van szánva arra, hogy nem veti magát alá azoknak a feltételeknek, amelyeket reá és a magyar nemzetre akarnak kényszeríteni, ha csak nem viszi erre a szükség, hogy megélhetését biztosítsa, és ha már minden reményét elvesztette azokban az ígéretekben, amelyeket a cár továbbra is tesz neki, hogy támogatni fogja, ha megszabadul a török háborútól. Azzal a szándékkal csatlakozott [ti. Rákóczi] e fejedelem kíséretéhez — amely néhány napja Jaraszlóból elindult Elbingába —, hogy saját maga kérje ezeknek az ígéreteknek a beváltását, de kevés valószínűsége van annak, hogy sikerrel járjon. Könnyű észrevenni, hogy a cárt zavarják azok az elkötelezettségek, amelyeket ebben az irányban valóban vállalt, és csak azt keresi, hogyan lehetne valamilyen látszólagos mentséggel kimentenie magát ezek alól, amit nem lesz nehéz megtalálnia."[106]

A cár tényleg megváltoztatta véleményét a magyaroknak nyújtható segítség kérdésében. Bécsi követének, Urbrichnak adott, Toronyában szeptember 1-jén kelt utasításában szabadkozik a császári udvar előtt a Rákóczival fenntartott kapcsolatai miatt,

[102] A beszélgetés szövegét magyarul közli *V. Sternberg János:* Rákóczi diplomáciai beszélgetése és levelezése Kurakin herceggel. Rákóczi-tanulmányok 691 sk.

[103] Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 246.

[104] A fejedelem 1711. szeptember 24-én Toronyából levelet ír Golovkinnak, s kérdezi: hol és mikor találkozhat a cárral, s mikor kaphat választ javaslataira. Megírja azt is, hogy a találkozás után Berlinbe készül, miután előbb ezt az utazást nem tudta véghezvinni. Idézi: Piszma II/2. 505.

[105] Vallomások, 495.

[106] Fierville Torcynak, 1711. szeptember 2. Pologne, 129. köt. 132 sk. fol.

azt állítva, hogy ezekre elsősorban azért volt szüksége, mert Európa udvaraival csak Magyarországon keresztül tudott érintkezni, miután a svéd király lengyelországi tartózkodása megakadályozta, hogy más utat válasszon. Egyébként a magyar ügyben csak a közvetítést vállalta a bécsi udvarnál, s ezt kész folytatni is, ha a császár nem ellenzi. Ez azt is jelenti, hogy „Ő cári Felsége soha nem adott neki [ti. Rákóczinak] semmiféle védelmet ['protection']".[107] Október 16-án Anton-Ulrich braunschweig-wolffenbütteli herceg kérdésére, hogy ti. Rákóczi milyen segítséget kap tőle, azt válaszolja, hogy pusztán a mediációt vállalta, és azt sem egyedül, hiszen azt a császár szövetségesei, az angolok és a hollandok már régebben megkezdték.[108]

A fejedelem október elején megy cári tiszti kísérettel Danckába, ahol Besenval fogadja be, akit részletesen tájékoztat az I. Péterrel és II. Ágosttal folytatott tárgyalásokról. Elmondja neki, reméli, hogy Oroszország és Törökország között a béke állandó jellegű, s talán ez lehetővé teszi, hogy a cár segítsen rajta. Egyébként az I. Péterrel folytatott beszélgetések alapján úgy hiszi, hogy ő ezentúl inkább a belügyekkel fog foglalkozni. Idézi a cár egyik megjegyzését: „Hazamegyek és ott karmomat és fogamat fogom mutatni, mint az a macska, amely kész mancsával pofont adni [„donner un coup de patte"] az első állatnak, amely a közelébe kerül." A francia követ a beszélgetésből azt a következtetést vonja le, hogy a cár nem kíván igazán támogatást nyújtani a fejedelemnek, legfennebb csak jó szolgálatait ajánlja fel a császárnál. II. Ágost Rákóczi szerint eleve nem utasította vissza a magyar koronát, de csak akkor tudná elfogadni, ha befejeződik az északi háború, és ha a cár a császár ellen fordulna. Ez viszont azt jelenti — Besenval szerint —, hogy ez a terv is megvalósíthatatlan.[109] Nem mindegyik francia diplomata ilyen pesszimista. Fierville október 10-én például azt írja Rákóczinak: „A baj rövidesen gyógyírt fog kapni és az ügyek állása új utat nyithat, amelyen Fenséged lehet a vezető."[110] Ő abban reménykedik, hogy a cár igenis támogatást fog nyújtani a bujdosóknak.

[107] „Будучи ему при дворе цесарском, выводить мнение о принце Рагоции, что царское величество, имея своего неприятеля короля швецкого в Полше, не мог из Европы корреспонденции иметь иным способом, как толко чрез Венгерскую землю, и для того имели корреспонденцию с тем принцом и всех куриров и посланных чрез тот способ посылали, а протекции ему царское величество никогда не давал и ныне ищут они при дворе царского величества, дабы медиациею своею вспомочь им примирится з двором цесарским. И ежели тому двору то не противно будет, то царское величество в то вступит, ежели цесарь того не похочет, то и царское величество сие такожде оставит." Piszma XI/2. 428.

[108] Németül a szöveg így hangzik: „Des Ragotzi hätten Ihre Czaarische Mayestät sich niemahlen weiter angenommen, als dass sie ihre Mediation bloss alleine gethan, sondern bereits des Keysers allyrte, die Engelländer und Holländer Ihre Czaarische Mayestät dahinen vorgegangen." Oroszul: „За Рагоция никакого інаго заступления *от* ц[арского] в[еличества] не было, то*лько* об *одной* медиации і пред*ло*жено было, і то не один ц[арское] в[еличество] дѣлал, но прежде его начали союзники цеса*рския*, агличане і голан*цы*." Piszma XI/2. 178, 180.

[109] Besenval XIV. Lajosnak, 1711. október 5. Pologne, 130. köt. 24 sk. fol.

[110] „. . .le mal est en etat de recevoir du remede et que la situation des affaires pourroit bien ouvrir une nouvelle route dont V. A. seroit le guide." Fierville Rákóczinak, 1711. október 10. Rák.-lt. I. l. Caps. H. Fasc. 246.

A cár elfordulása

I. Péter Karlsbadból november elején Elbingába érkezik, Rákóczi 4-én indul oda. Elutazása előtt hosszabban értekezik Besenvallal Oroszország helyzetéről, az orosz politikáról és a remélt segítségről. Elmondja, hogy véleménye szerint Oroszország hadi sikerei a szerencsének és személy szerint I. Péternek köszönhetők: „Meg van szilárdan győződve arról — írja Besenval —, hogy Moszkovia [„Moscovie"-t ír] visszaesik régi állapotába, ha nem a jelenleg uralkodó cár fogja kormányozni, különösen azért, mert ez a fejedelem egyre inkább meneszti azokat a külföldieket, akik elsősorban járultak hozzá ügyeinek sikeréhez."[111] Torcy ezzel a véleménnyel egyetért, és megjegyzi, hogy a cárt „tisztelet illeti meg vállalkozásaiért, és ez azt mutatja, hogy nemesen gondolkozik".[112] Besenval mindenesetre azt a következtetést vonja le a Rákóczival folytatott beszélgetésekből, hogy ez utóbbi egyre kevésbé bízik a cár segítségében.[113]

A fejedelem november 6-án érkezik Elbingába, s innen írja meg „baráti" levelét Besenvalnak, elmondva, hogy tisztességgel fogadták, de I. Péter még nem érkezett meg.[114] A cárral november 8-án találkozik vacsora keretében. A beszélgetés — mint ugyancsak Besenvalnak írt beszámolójából kiderül — az utrechti béketárgyalásokról, illetve a spanyol örökösödési háború eshetőségeiről folyt. A fejedelem informálta I. Pétert a gazette-ek hírei alapján az angol békefeltételekről, és bizonygatta, hogy Anglia és Franciaország között a háború nem folytatódik, mint ahogy azt a porosz trónörökös állította a cárral való találkozásakor. I. Péter Volkov párizsi küldetését hozta szóba, furcsállva, hogy csak kérdéseket tesznek fel neki, többek között arról, hogy ha a cár nem közvetíthet a béketárgyalásokon, hajlandó-e fegyverrel is támogatni Franciaországot. Rákóczi igyekszik megmagyarázni, hogy a kérdés arra az esetre vonatkozik, ha a béketárgyalások megszakadnának. A cár erre ezt feleli: várja a választ Versailles-tól azokra a javaslatokra, amelyeket ő maga tett, de hogy melyek azok, azt a fejedelem nem merte megkérdezni. A beszélgetésből Rákóczi arra következtet, hogy a cár és a bécsi udvar között a kapcsolatok megromlottak, amire utal az is, hogy a császár köszöntésére csak a cseh „régensség" biztosát, Nostitz grófot küldte Karlsbadba. A fejedelem megismétli a beszélgetés alapján: I. Péternek az a szándéka, hogy „csendesen visszavonuljon", elsősorban a belpolitikai kérdésekkel foglalkozzon. Ehhez hozzáteszi: „Boldog, kit nem fenyeget a jövő félelme, és nem zavarja a jelen." Itt magára gondol, hisz nem tagadja, olyan sürgető anyagi gondjai vannak, hogy örömmel veszi azt is, ha Elbingában néhány napig jól élhet a cár költségén.[115]

E vacsora után a fejedelem többször kéri, hogy találkozhassék a cárral, és tárgyalhasson vele saját maga és a bujdosók sorsáról, de kitérő válaszokat kap.[116] I. Péter

[111] Besenval Torcynak, 1711. november 3. Pologne, 130. köt. 122. fol.

[112] Torcy Besenvalnak, 1711. november 26. Pologne, 130. köt. 126. fol.

[113] Besenval XIV. Lajosnak, 1711. november 17. Pologne, 130. köt. 160 sk. fol.

[114] Az aláírás: „Je suis Monsieur vostre tres affectioné et tres parfait ami François Prince." Rákóczi Besenvalnak, Pologne, 132. köt. 231 sk. fol.

[115] Rákóczi Besenvalnak, 1711. november 10. Pologne, 132. köt. 240 sk. fol.

[116] Rákóczi Besenvalnak, 1711. november 17. Pologne, 132. köt. 257. fol.

november 18-án távozik Elbingából, anélkül, hogy Rákóczival ténylegesen tárgyalt volna.[117]

Besenval november 24-én jelenti XIV. Lajosnak, hogy Rákóczi 20-án érkezett vissza Danckába, „nagyon elégedetlenül a moszkvai udvar iránt, miután a cár napról napra azzal a reménnyel hitegette, hogy tárgyalni fog vele alaposabban Őfelsége [XIV. Lajos] és saját maga érdekében, s mégis ez a fejedelem úgy ment el Elbingából, hogy nem is beszélt vele, és nem bízta meg minisztereit sem, hogy erről magyarázatot adjanak. Ez a meglepő eljárás arra késztette Ragotzi fejedelmet, hogy ott a helyszínen megírja panaszainak tárgyát a cárnak egy levélben, amelyet Königsbergbe küldött egyik nemesemberével, és miután arra választ kap, dönt arról, hogy elküldje-e rezidensét ebbe az udvarba". A rezidens a francia Philippe Grofey lett volna, aki többször teljesített diplomáciai szolgálatokat a fejedelem megbízásából, és akit Besenval is melegen kommendált.[118]

November 17-én Elbingából a fejedelem levelet írt az utrechti béketárgyalásokra küldött Kurakin hercegnek, amelyben kifejti, hogy várta a cár álláspontjának közlését saját és Franciaország ügyeit illetően, de erre nem került sor. Szinte felháborodva jegyzi meg: „Irányomban felfoghatatlan változást mutatva, Őfelsége elvált tőlem anélkül, hogy bármit is határozott volna ezekben a tárgyakban, sőt anélkül, hogy ezeket megvizsgálta volna". Kifogásolja, hogy nem rendelkezett udvara azon részének eltartásáról sem, amely az övét követte. Nem érti a vele szembeni magatartásváltozást, de érthetetlennek tartja azt is, hogy a cár éppen akkor hagyja el Lengyelországot, amikor az általános béketárgyalások előrehaladnak, s azokat befolyásolni lehetne. Magyarázata minderre így szól: „A kancellária annyira tele van a szövetségesek kreatúráival és híveivel, hogy kénytelen vagyok vele megszakítani a kapcsolatot." Mindenesetre azt megígérték neki, hogy az orosz követeknek utasítást adnak, támogassák érdekeit a béketárgyalásokon, s kéri, hogy értesítse, ha erre ténylegesen sor kerül.[119]

A cárral való elbingai találkozást később a *Vallomások*ban így kommentálja: „Sok jelből azonban éreztem, hogy indulata [ti. I. Péteré] nagyon megváltozott irányomban. Kerülte a velem való beszélgetéseket, fölületesen hallgatta meg javaslataimat, végül könnyen észrevehettem, hogy mindent kényszeredetten tett, ami velem kapcsolatos. Mégis meghívott Pétervárra, de akkor nem volt bennem vállalkozó kedv erre az útra, mert már egy franciaországi utazást tervezgettem, és a moszkvai szokások egyáltalán nem tetszettek nekem."[120]

A fejedelem nem érte be a sértődéssel, kereste az eljárás mélyebb okát. Gyanút kelt benne Urbich bécsi orosz követnek feleségéhez írt egyik levele, amely arról szólt, hogy Nedeczky Sándor, egykori moszkvai követe kegyelmet kért, és kiszolgáltatta a bécsi udvarnak a cárral folytatott diplomáciai levelezést, és az 1707-es varsói szerződés

[117] A cár elbingai tartózkodásáról: *L. Neubauer:* Die Russen in Elbing. 1710—1713. Elbing 1916.

[118] Besenval XIV. Lajosnak, 1711. november 24. Pologne, 124. köt. 182 sk. fol.

[119] „Par le changement inconcevable à mon égard, Sa Majesté, s'était séparé de moy sans même determiner sur ces matières et même sans les examiner. J'ai trouvé la chancellerie si remplie des créatures et des partisans des alliés que je me trouve obligé de rompre tout commerce avec elle." Rákóczi B. I. Kurakinnak, 1711. november 17. Arhiv, 3. köt. 171 sk. Idéz belőle *V. Sternberg*, i. h. 697.

[120] Vallomások, 498.

egyik példányát is. Lehet, tételezi fel Rákóczi, hogy a cár titokban akarta tartani ezt a szerződést, és most azért dühös rá, mert napvilágra jött. Ezt a feltételezést elmondja Besenvalnak, s később megírja Kurakinnak is.[121] Besenval Torcyhoz írt jelentésében erről a következőt jegyzi meg: „Ha ez a gyanú megerősíttetik, nem lesz jó véleménye, Kegyelmes Uram, a moszkvai udvarról. A cár találhatott volna tisztességes ürügyeket, hogy felmentse magát azon ígéretek alól, amelyekkel Ragotzki fejedelmet hitegette."[122] Tény, hogy Urbich 1711. november 4-én jelenti Golovkinnak: Trautson főudvarmester megmutatta neki az 1707-ben Rákóczival megkötött varsói szerződés egy másolatát s ez persze kínos helyzetbe hozta a követet,[123] aki Bécsben mindig azt állította, hogy a cár csak közvetíteni akart a kurucok és a császáriak között.

Rákóczinak van azonban egy másik, mélyebb és igazabb magyarázata is, s ez az, hogy orientációváltás következett be az orosz politikában, amely most inkább a Béccsel való együttműködést keresi. Ehhez a változáshoz hozzájárult a versailles-i udvar magatartása is, amely elutasította a szerződést a cárral. Valóban, Torcy december 14-én ezt írja a danckai francia követnek: „Az ügyek most olyan helyzetben vannak, hogy úgy látom, nem lehet sok hasznot húzni a cárból, még kevesebbet Wolcoff titkárból, aki általában rosszul tájékozott ura terveiről."[124]

A fejedelem sértődése ellenére továbbra sem szakítja meg kapcsolatait a cári diplomáciával, részben Bercsényi, részben Kurakin útján igyekszik azokat fenntartani. Erre azért is szüksége van, mert az emigráció egyre nehezebben él. Ráday Pál, Hellenbach János, Keczer Sándor, Nedeczky Sándor, Sréter János és Lányi Pál augusztus 15-én elbúcsúznak Rákóczitól és hazamennek, de Dél-Lengyelországban marad Bercsényi Miklós (106 fős kísérettel), Forgách Simon, Vay Ádám, Esterházy Antal, hogy csak a legjelesebbeket említsem. Jaraszlóban él már 1707 óta a fejedelem felesége elég nagy és pazarló udvartartással. Az udvar — a Nemesi Compániával — Jaricsóban (Jariczów, ma Jaricsev, Ilyvótól északra) telepedett le, Elbingában maradt a fejedelem kíséretének nagy része. Ezt a sok embert el kellett látni, a jaraszlói birtok jövedelmei erre azonban nem voltak elegendők. A cár vállalta magára az Elbingában lévők eltartását, a többiek a lengyel arisztokratáktól, Konstantyn Sobieskitól, Sieniawskától vártak segítséget. A kuruc katonaság és a Charrière-ezred maradványai lengyel vagy orosz szolgálatba álltak, de elégedetlenek sorsukkal. Ropp tábornok augusztus 23-án megírja a fejedelemnek, hogy a francia tiszt emberei lázadoznak és utasítást kér arra vonatkozólag, hogy mit tegyen velük.[125] Bercsényi arról értesül, hogy a Charrière parancsnoksága alatt álló idegenek és a Cserey János óbesterre hallgató magyarok Karl Rhen tábornokhoz rendeltettek.[126] A főtábornok Seremetyevvel tárgyalt 600 személy és 800 ló eltartásáról.

[121] Rákóczi Kurakinnak, 1712. április 23. Rákóczi-tanulmányok, 706.

[122] Besenval Torcynak, 1711. december 29. Pologne, 136. köt. 329. fol. A besorolás hibás, mert az 1711-es levelet az 1712-esek közé iktatták.

[123] Piszma XI/2. 503. A porosz ügyvivő, Martin 1711. szeptember 23-án megerősíti, hogy Nedeczky felfedte Bécsben a „muszka alkudozásokat". TT. 1882.

[124] Torcy Besenvalnak, 1711. december 14. Pologne, 132. köt. 278. fol.

[125] Ropp Rákóczinak, 1711. augusztus 23. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 246.

[126] G. J. Golovkin augusztus 19-én tájékoztatja B. F. Seremetyevet arról, hogy a cár a Ropp alatt szolgáló magyarokat, akik Kamenyectől Jaraszlóig kísérték, hozzá küldi. Piszma II/1. 493. A cári táborno-

Bercsényi nemcsak a katonák dolgáról beszélt az orosz tábornokkal, hanem a bujdosók esetleges ukrajnai letelepedéséről is. November 16-án Brezánból (Brzežany) jelenti Rákóczinak, hogy értesülése szerint az orosz hadak rövidesen kivonulnak Lengyelországból. Seremetyev ezzel kapcsolatban vetette fel az Ukrajnába való áttelepülést, és ígérte ehhez a cár segítségét. „Mivel az czár parancsolván neki irántunk, ha el akarunk menni, mindnyájunknak, Felséged udvarának is subsistentiát akar rendelni *in ditionibus moscoviticis*, úgyhogy Charrier és a magyar militia ott együtt lehessen." A „militia" el is határozta, hogy elfogadja az ajánlatot, Bercsényi maga azonban Vayval, Pápai Jánossal, Gerharddal és Krucsayval akar előbb konzultálni.[127]

Bercsényi és Vay Bialokamenben találkoznak újból Seremetyevvel, és úgy határoznak, hogy elfogadják a cár ajánlatát, ha Rákóczi is egyetért ezzel: „Az mi magunk resolutióját illeti, Felséges Uram, conferáltunk az úr Vay urammal eleget s mind securitasunkat, mind költséges subsistantiánkat s mind Felségednek ez iránt nálunk nem constaló intentióját elég reflexiókkal forgattuk, de egyebet nem deliberalhattunk, hanem hogy ne posthabeáljuk ezen alkalmatosságot, melyet netán' a szükség és kíntelenség tegyen kívánatosabbá ezután." Megvárják azonban Rákóczi parancsát és „az czárral való szembelételének gyümölcsét", s a végső döntést ekkor mondják ki.[128]

Nem maradtak fenn a fejedelem Bercsényihez írott levelei, de a főtábornok egyik november 16-i leveléből azt következtethetjük, hogy Rákóczi még a cár visszaérkezése előtt elvesztette reményét az orosz segítségben. Ez megdöbbenti Bercsényit, aki már ekkor fél attól, hogy a fejedelem Párizsba megy: „De íme, végső titkát s rejtekét is megnyitom szívemnek, attól félek egyedül, Felséged már abominálván az czár udvarának idétlenségét, más negotiatiókhoz ragaszkodva, sok nehezebb involutiókat akarva, kínszeríteni fogják Párisba menni és igen nehéz lesz boldog megtérését várnunk Felségednek."[129]

Amikor Rákóczi tájékoztatja arról, hogy Elbingába ment, de a cár kerüli a vele való találkozást, a főtábornok így válaszol: „Úgy látom jól provideálta vala Felséged az durni majestasnak, akit helytartójának tett meg, complimentumát, kibe consideratióra valónak ítélem lenni, ha Felséged mellől akar formaliter megszökni vagy pedig maga tudatlansága mellől?" (A *durni* — дурной— jelentése rossz, erkölcstelen, alkalmatlan, kellemetlen, nehéz természetű, ostoba. Ezt a melléknevet a főgenerális még egyszer használja a levélben: „durna politica"-nak nevezi a cár időhúzási taktikázását.) Ennek ellenére reménykedik, hogy a találkozásnak lesz valamilyen eredménye. Saját maga készülődik Ukrajnába, s Henter Mihályt előreküldi „szállásCsinálónak".[130] Rákóczi november 21-én írja meg a főgenerálisnak, hogy mit végzett, illetve nem végzett a cárral, december 5-én pedig részletesebben tájékoztatja véleményéről.

---

kokkal folytatott tárgyalásokról vö. Bercsényi Rákóczinak, 1711. szeptember 1., november 10. és 23., december 6. AR 24, 53, 66, 79. K. Renn vagy Renne 1702-ben lépett orosz szolgálatba, és az orosz—török háború idején fontos szerepet játszott Moldvában és Havasalföldön. Русский биографический словарь. Szentpétervár 1905. XVI. 57 sk.

[127] *Szalay* 166 sk.

[128] *Szalay* 173 sk.

[129] AR VII. 57.

[130] Bercsényi Rákóczinak, 1711. december 6. AR VII. 69—70.

Ezeket a leveleket nem ismerjük, csak a főgenerális ez utóbbira vonatkozó december 16-án kelt reflexióját, amelyben azt állítja, hogy ő sem várt többet I. Pétertől, legfeljebb azt, hogy „jobb formában" válik el a fejedelemtől.[131]

Belső vita az orosz szövetségről

Rákóczi véleményét rekonstruálni tudjuk Vay Ádámnak december 11-én írt és fennmaradt leveléből, ahol ezt mondja: „Úgy látom a czár iránt való opiniómban meg nem csalattattam, mert ha Kegyelmed sokszori discursusimra és Bercsényi úrral való disputatiómra reflectálja magát, vele kezdett munkámat inkább azért kívántam végig üzni, hogy semmit el ne mulassak, mintsem segedelme bizodalmában. Utazásomnak is inkább az vala vége, hogy az más királyok udvarához közeledhessem." Elmondja, hogy a cár állandóan halogatta a vele való tanácskozást, és végül elment Pétervárra anélkül, hogy elbúcsúzott volna. Ebből ezt a következtetést vonja le: „Minden cselekedetibül jól átalláthatta, mely kevés igyekezeti és szándéka legyen, hogy érettem csak legkisebbet is cselekedjék." Ezek után nem javallja, ahogy mondja, „az kioviai sétálást", tehát az ukrajnai letelepedést. Általánosabb tanulságot is levon: „Úgy considerálván ezen monarchát, mintha soha nem is ismértem volna: nem tulajdonithatom mindazonáltal annyira malitiának cselekedetit, mint ministeriuma értetlenségének és *innata sorditiessének*, mert bizonyára ha eszek lett volna, ezen mostani conjuncturákban, az midőn tudni illik az universalis békesség tractaltatik, félben hatta volna hajókázását, de az értetlenség okozván irresolutióját, minden dolgaiban habozónak és félénknek tapasztoltam lenni."[132] Ez a levél nemcsak Rákóczi csalódását fejezi ki, hanem bírálja Bercsényi orosz orientációját is s persze saját magát is hibáztatja hiszékenységéért.

Az év végén és a következő év elején a fejedelem és a főgenerális között éles hangú levélváltásra kerül sor az „orosz reménység" kérdésében. Bercsényi december 26-án tér vissza a cár váratlan magatartására s arra, hogy mit „végzett" vele Rákóczi. „Végzette, írhatom, mert látom, egészen elvégezte Fölséged vele dolgát, annyira, hogy onnan semmit sem remélhetünk, mert magától nem hull az átkozott éretlen naspolya, Fölséged penig nem rázza, másként az magyar példabeszéd szerint is, hiában az ollyan szekér után járni, ki fel nem veszen. De hiszem, talán majd megfizet érte." Orosz orientációját így ítéli meg: „Tovább azért nem defendálom az muszkát, kiben eddig is nem az országát, hanem az mi kíntelen necessitásunkat néztem." De ehhez hozzáteszi: „S annyival nagyobban szaporodik keserűségem, hogy ebbül kikoptunk, az többibül kifottunk, az mint az mostani levelében is írja Fölséged." (Rákóczi december 13-i levelére utal.) Arról van szó, hogy „azok [feltehetőleg a szövetségesek] eddig reménységgel csaltak, ebben reménségünk csalattatott". A cár segítségének elmaradását egyébként a francia politikának tulajdonítja: „Elgondolom Fölséged válaszát, hogy mindenkor tudva tartotta s ezt várta Fölséged nem is ok nélkül, mert nem

[131] Bercsényi Rákóczinak, 1711. december 16. AR III. 72 sk.
[132] Rákóczi Vaynak, 1711. december 11. AR III. 698 sk.

lehetett az franczia nélkül reménleni benne." Tehát csak a francia szövetség hozhatta volna meg Oroszország támogatását a magyar ügy számára is.

Úgy tűnik, mintha Bercsényi igazat adna Rákóczinak az orosz orientáció megítélésében, pedig nem erről van szó, hiszen a következőkben kétségbe vonja, hogy máshonnan egyáltalán lehetett volna valamit is remélni: „De *e converto*, úgy látom, Fölséged sem találta fel Angliába és másutt is, az kit reménlett *per tractatum pacis generalis*. Mert úgy veszem eszemben, az mint írja Fölséged, nem biztat ezen universalis tractatussal bennünket az angliai királné." Az általános béketárgyalásokhoz és főleg az angol közbenjáráshoz fűzött remények Rákóczi felfogását jellemezték, de ezek sem értek többet, mint az „orosz reménység" — mondja a főtábornok. Bercsényi le is vonja az általános következtetést: mindenki elhagyta a magyarokat, a bujdosók között félelem és nyomorúság uralkodik. Ő maga is a halálra készül, miután a fejedelemtől sem várhat segítséget. Reménysége az Isten és egy újabb háború.[133]

1712. január 2-án így köszönti a fejedelmet: „Ezen felújult esztendőnek minden részeit hogy Isten engedje Fölségednek szerencsésen érnyi, boldogabb állapotban élnyi, szívesen kívánom, vezessen Isten keserves bujdosó sorsunkból az ígéret földjére, kedves hazánkban, Fölséged nevének dicsősséges emlékezetére. Mert ugyanis látnivaló, Istennek csudálatos segedelme nélkül már naturalis folyása szerént az dolgoknak már reménleni sem tudunk mit." Így folytatja: „Az universalis békesség úgy látom, Fölséges Uram, fenékre viszen bennünket. Háború kell nekünk, hogy annak az habja ha nem együtt, másutt vessen ki az partra, máskint, az mennyire együgyüségem penetrálhatja, nem tudom mit lehet reménleni az francziában is, midőn az angliai Sybilla nem biztatja Fönségedet *de inclusione pacis*." Tehát egyetlen potenciális szövetséges sem jobb a Deákné vásznánál — hogy mi is közmondással éljünk —, az általános békében bízni nem szabad. Ami az orosz kapcsolatot illetti, arról most így szól: „Igenis nehéz az muszka udvar compositióit kótára venni, mint az magyar tehénhús nótát, mert mindennek új coleraturája van; ha mégis mondatnánk felőlök, mint német kaplmeister az magyar hegedősrül: esz hat khain Tagt, esz glingt glachwoll gutt! [Es hat kein Takt, es klingt gleichwohl gut.] De bezeg nem jól hangzik most, elhiszem, ismeg az török háborúnak híre muszka uram fülében, mellyet úgy látom, biztosnak tartanak."[134] Úgy tűnik, mintha e török háború fellobbanásának veszélye magyarázná Bercsényi szerint a cár magatartását.

Rákóczi mindezekre január 16-án felel. Először Bercsényi december 26-i levelének „naspolyás képére" utalva jegyzi meg: „Hitesse is el Kegyelmed magával, hogy sokszor megbántam, hogy Kegyelmeddel nem rázattam éretlen gyümölcsöket, nem azért, hogy gondolnám jobban hullott volna, de azért, hogy Kegyelmed is agnoscalhatta volna, hogy szaggatni kell, nem rázni, ahhoz penig sem nékem, sem Kegyelmednek nincs módunk." Ami a főtábornoknak az elszigetelődésre vonatkozó panaszát illeti, erről a következőt mondja: „Szaporodik mindazonáltal, írja Kegyelmed, keserűsége, hogy ebbül is kikoptunk, az többibül kifogytunk. Ha Kegyelmed akkor búsult volna ezeken, mikor ott alatt létemben mind Zalusán, mind más helyeken előre

[133] Bercsényi Rákóczinak, 1711. december 26. AR VII. 78 sk.
[134] Bercsényi Rákóczinak, 1712. január 2. AR VII. 85 sk.

általlátván, teprengkedtem, most könnyebben türné. . . " Válaszol az angol közbenjárás meghiúsulását érintő megjegyzésére is: „Az anglusok dolga úgy nem folly, megvallom a' mint az ígíretek valának, de még nem decidálhatok, mert ez oly válasz, az a melly még az frantzia keménykedésével megváltozhatik. Nem is finaliter adták." Ami az ajánlott magatartást illeti és Bercsényi nyugtalanságát, sőt sértődését, Rákóczi a következőket írja: „Az patientiát javallottam Kegyelmednek, javallom is, mert magam is practikálom s láttam, hogy azt Moszkvában sem kerülhette volna el Kegyelmed. De pirongatásra semmi szándékom nem lévén elmémben, pennámból, hogy sült ki, nem tudom." Nem javasolja Bercsényinek, hogy Oroszországba menjen, de nem is akarja tiltani. Ígéri, ha a francia udvartól megkapja a segélypénzt, akkor részeltetni fogja belőle. „Ha eddig bennem nem tapasztalta, noha volt idő, hogy tapasztalhatta, megtapasztalja, hogy mit Isten ád, Kegyelmeddel is közleni kívánom."[135]

Az „orosz reménység" füstbe ment, bár éppen Bercsényi az, aki az újabb török—orosz háború kitörésétől tartva, 1712 elején felújítja a közvetítés gondolatát a svéd király és a cár között, s ebben az ügyben Rákóczival egyetértésben január 22-én meg is indítanak egy újabb diplomáciai akciót, megbízva Pápai Jánost, hogy menjen XII. Károlyhoz.[136] Ugyanezen a napon a fejedelem a cárhoz fordul, s felajánlja, hogy Bercsényi, aki összeköttetésben áll a Benderben tartózkodó svéd király környezetével, kész megtudakolni, vajon XII. Károly hajlandó-e Oroszországgal békét kötni.[137] Az akcióba szeretné Kurakint is bevonni: január 16-án figyelmezteti, hogy üdvös volna az orosz—francia kapcsolatok erősítése. Bár a cár megvetéssel („mépris") viseltetett iránta, kész továbbra is szolgálni érdekeit. Bercsényi útján érdeklődik, vajon a svéd király hajlandó volna-e békét kötni a cárral. Ami saját ügyeit illeti, visszautasítja az egyszerű kegyelemkérést. (Kurakin Rákóczinak írott egyik levelében — amit nem ismerünk — szólt arról, hogy Savoyai Jenő azt ajánlotta, kérjen kegyelmet.) Erdély nélkül nem alkuszik, és reméli, hogy e tekintetben — a vele kötött szerződés értelmében — a cár is támogatni fogja őt.[138] A fejedelem a cári udvarból Caspary útján kap értesüléseket, amint azt a diplomatával folytatott levelezés bizonyítja. 1712 március 19-én panaszkodik neki, hogy nem kapott választ közvetítési ajánlatára.[139]

Március 26-án ezt írja Kurakinnak: „Nem csodálkozom, hogy udvara [ti. a cáré] elfelejtette érdekeimet, látván, hogy sajátjait is elhanyagolja."[140] Azt bírálja itt és Casparynak írt leveleiben is, hogy a cár elhanyagolja az európai ügyeket, és ezzel együtt saját érdekeit. Az orosz diplomatának megköszöni, hogy írt érdekében. Reméli, hogy ha I. Péter Lengyelországba érkezik, találkozhat vele.[141] Az a meggyőződése, hogy a cár és udvara teljesen Urbich és az osztrák *factio* hatása alatt áll. Jellemző, hogy Mensikov, akinek egy udvarias levelet írt, amikor az Elbingában tartózkodott,

[135] AR III. 728 sk.

[136] Rákóczi Bercsényinek, 1712. január 22.; a Pápai Jánosnak adott instrukció AR III. 731 sk.

[137] Rákóczi I. Péternek, 1712. január 22. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[138] Rákóczi B. I. Kurakinnak, 1712. január 16. Archiva F. A. Kurakina, 3. köt. 183 sk. közli: Rákóczi-tanulmányok 688.

[139] Rákóczi Casparynak, 1712. március 19. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[140] Idézi: Rákóczi-tanulmányok, 704.

[141] Rákóczi Kurakinnak, 1712. április 13. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

nem is válaszolt neki.[142] Végre május végén üzenetet kap I. Pétertől, aki biztosítja jóindulatáról, de értésére adja, hogy a bécsi udvarral szemben óvatosságot kell mutatnia az esetleges újabb török háború miatt.[143]

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az „orosz reménység" csak akkor lehetett volna megalapozott, ha Franciaország és Oroszország között szövetségi kapcsolatok alakultak volna ki, ha francia mediációval véget lehetett volna vetni az északi háborúnak, és ha természetesen nem tör ki az orosz—török háború. A francia külpolitika kitartott svéd irányultsága mellett, nem ismerte fel Oroszország megváltozott hatalmi helyzetét, rosszul értékelte a török támadást és következményeit. Az orosz diplomácia ebben a helyzetben nem tehetett mást, mint azt, hogy az Oszmán Birodalommal szemben keressen biztosítékokat. Rákóczi figyelmeztetései a tengeri hatalmakkal és a Habsburg Birodalommal kapcsolatban sok igazat tartalmaztak, de az orosz—francia összefogásra vonatkozó javaslatai csak a távoli jövőben valósulhattak meg.

[142] Rákóczi Kurakinnak, 1712. április 30. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244. Rákóczi április 16-án írt Mensikovnak a Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[143] Rákóczi Kurakinnak, 1712. június 1. Rákóczi-tanulmányok, 708.

Az angol—holland közvetítés és az utrechti béketárgyalások

A mediáció megújítása és a szatmári béke

Mint mondottuk, Rákóczi Gyöngyös óta a külső hatalmak közvetítésétől és kezességétől tette függővé a Béccsel való megegyezést. Anglia és Hollandia viszont a szabadságharc kitörésétől kezdve arra törekedtek, hogy keressék a kiegyezés lehetőségét a két fél között, miután érdekeltek voltak abban, hogy a Habsburgok minden erejüket a franciák ellen fordítsák. Már 1704-ben felajánlották az ún. mediációt, a közbenjárást a két fél között, de a tényleges béketárgyalások az angol és a holland követ jelenlétében csak 1706-ban kezdődtek el Nagyszombatban. G. Stepney angol és J. J. Hamel-Bruynincx holland követ szerint ezek megegyezésre vezethettek volna, a császár azonban nemcsak az erdélyi fejedelemséget nem akarta átengedni Rákóczinak, hanem más követeléseket sem volt hajlandó teljesíteni, s főleg el akarta kerülni a külföldi kezességet a békefeltételek megtartása tekintetében. A közvetítők a tárgyalások megszakításáért — legalább részben — a bécsi udvart tették felelőssé.[1]

Ilyen körülmények között érthető, hogy Anna királynő 1707. január 12-én Rákóczi 1706. december 18-i levelére válaszolva azt ígéri: folytatják a mediációs tevékenységet abban a reményben, hogy a császár kedvező feltételeket helyez kilátásba, és hogy a különbéke az általános béke megkötésének előhírnöke lehet.[2] Az ónodi trónfosztás azonban nem kedvez a közvetítő tárgyalásoknak, és a trencséni követek elleni eljárás, főleg Okolicsányi Pál letartóztatása elkedvetleníti a közbenjárókat, akik ez utóbbit a magyar protestánsok mérsékelt képviselőjének tartották.

Mint láttuk, 1708 őszén, a trencséni csata után a fejedelem Jablonski,[3] porosz udvari lelkész segítségével diplomáciai akciót kezd az angol és a holland kormányzatnál, kérve a mediáció megújítását. Először Marlborough herceghez fordul, akinek lord Raby, a porosz udvarban szolgáló angol követ juttatja el Rákóczi és a protestáns rendek leveleit. A porosz udvarba küldött Klement János Mihály Jablonskival együtt személyesen is felkeresi a herceget Hollandiában, Angliában pedig Körtvélyesi János és Dobozi István a protestáns rendek nevében terjesztik elő javaslataikat. A rendek az előterjesztés szerint elismerik a Habsburgok örökös királyságát, de kérik, hogy a

[1] A nagyszombati béketárgyalásokról: AR II. 1—3. *Márki Sándor* összefoglalóját, I. 495 sk. Az angol—holland mediációról: *Bárczy István:* A Rákóczi-szabadságharc angol—holland diplomáciája. Rákóczi-tanulmányok.

[2] AR II. 3. 302—303.

[3] Jablonskiról *I. Kvacsala:* Fünfzig Jahre im preussischen Hofprediggerdienste. D. E. Jablonski. Giessen 1896 (különnyomat); *Révész J.:* Comenius unokája. Századok 1962 1—2. sz.

királyi hatalom gyakorlását az angol mintára szabályozzák, tehát biztosítsák a rendek jogait, a protestánsok vallásszabadságát a pozsonyi labanc országgyűlés előterjesztései szerint rendezzék, a jezsuiták örökre száműzettessenek az országból, a politikai, katonai funkciókat magyarokkal töltsék be, önálló magyar hadsereget állítsanak fel, a nádor mint alkirály működjék, a hódítási jogot (a neoacquistica) töröljék el, és a javakat juttassák vissza jogos tulajdonosaiknak, mindenki kapjon amnesztiát, a császár tartson országgyűlést, s a megállapodást külföldi kezesek garantálják és foglalják bele az általános békébe.[4] Erdélyről szó szerint ez áll a Rákóczi által aláírt mémoire-ban: „Az Erdélyi Fejedelemséget adják át nekem teljes szuverenitással mint olyan fejedelemnek, akit megválasztottak."[5]

A Klementhez 1709. július 10-én írt levelében a fejedelem külön is kitér Erdély kérdésére, hangsúlyozva, hogy ehhez ragaszkodik, de kész ellenértéket is elfogadni. Ő maga, ha a rendek ezt kívánják, hajlandó lemondani a fejedelemség birtoklásáról, de a fejedelmi címet meg akarja tartani, mert államfőként kíván tárgyalni.[6]

Klement mindezek alapján adja elő közvetlenül is Rákóczi követeléseit Marlborough-hoz intézett november 28-i levelében: „A fejedelem ki akarván nyilvánítani az egész világ előtt, hogy a háborút nem magánérdekeiért vívja, kijelenti, hogy nem erőlteti Erdély birtoklását, de kész igazságos és értelmes ellenértéket elfogadni, feltéve, hogy ezzel hozzájárul Magyarország biztonságához. E tekintetben a magas szövetségesek bölcsességére és méltányosságára bízza magát, akik maguk kellene hogy javasolják ezt az ellenértéket ['équivalent']."[7]

Marlborough nem tudja, mit kezdjen ezzel az akcióval, bár szívesen segítene a magyar protestánsoknak.[8] Boyle angol külügyminiszterhez[9] és Wratislaw császári kancellárhoz[10] fordul, s ez utóbbi véleménye alapján eláll a közvetítéstől. A kancellár ugyanis azt állítja, hogy „a királynő és a kormány közbenjárása az adott ügyben nem járulna hozzá annak szerencsés befejezéséhez". Fogadja a protestáns rendek követeit, meghallgatja őket, de beéri azzal, hogy egy udvarias levelet ír Rákóczinak.[11]

Mint már azt jeleztük, 1710 nyarán Londonban a békét követelő tory-k kerülnek hatalomra, és júliusban meg is kezdődnek a titkos tárgyalások Anglia és Franciaország között. Az általános béke közeli megkötésének reménye készteti a külső fejleményeket élénken figyelő Rákóczit arra, hogy 1710. augusztus 10-én Anna királynőhöz

[4] Az Ancillon porosz udvari pap által közvetített és a protestáns országokhoz küldött követeknek adott utasítás 1709. július 8-án kelt, s részletesen foglalkozik a történelmi előzményekkel is. *Fiedler* II. 52 sk.

[5] „Que la Principauté de Transylvanie me soit remise, comme à son Prince legitimement elu en pleine Souveraineté." Uo. 61.

[6] *Fiedler* II. 62 sk.

[7] „Le prince voulant faire connaître à tout le monde qu'il ne fait la guerre par un intêret particulier, il déclare qu'il n'insistera pas sur la possession de la Transylvanie, mais qu'il est pret d'accepter un equivalent juste et raisonnable, pourvu qu'il contribue à la sureté de la Hongrie. Il remet à cet égard à la prudence et à l'équité des Hauts Alliés qui proposeront eux mêmes cet equivalent." Uo. 99.

[8] Marlborough Rabynak, 1709. február 4. AR II/3. 423.

[9] Marlborough Boyle-nak, 1709. február 7. AR II/3. 424—425.

[10] Marlborough Wratislawnak, 1709. március 11. AR II/3. 430—431.

[11] Marlborough Rákóczinak, 1709. április 28. AR II/3. 435 sk.

és a holland rendekhez forduljon, s kérje támogatásukat a bécsi udvarral folytatandó tárgyalásokhoz.[12] Tudjuk, hogy a bécsi udvar ezt minden módon el akarta kerülni, s ismertettük azokat a lépéseket, amelyeket tett a mediáció elkerülésére, magát az akciót azonban az események rendjében kell bemutatnunk, hogy a szemben álló felek reményeit és aggályait, a kihívásokra adott válaszukat megérthessük.

Az angol külügyi államtitkár, Boyle 1710. augusztus 29-én közli bécsi követével, Francis Palmesszel: a királynő elhatározta, újrakezdi a mediációt, hogy „véget vessen a magyarországi zavaroknak" („putting an end to the troubles of Hungary").[13] Valóban, Anna királynő szeptember 5-én egy latin nyelvű, udvarias levélben felszólítja a császárt, békéljen meg a magyarokkal (és rendezze kapcsolatát Savojával), hogy minden erejével Franciaország ellen fordulhasson. A közvetítés módját illetően nem foglal állást, a császárra és a követre bízza, hogy milyen eljárást választanak, „clementiát, mansuetudót és humanitást gyakorolva".[14] A bécsi udvar azonban elzárkózik, Palmes szerint azért, mert el akarja törölni Magyarország kiváltságait, és „despotikus hatalom" kialakítására törekszik, amely ellen a németeket gyűlölő minden rendű és rangú nép tiltakozik.[15]

A császár október 11-én fogadja a követet, aki átadja neki a királynő levelét. I. József kijelenti: kész kegyelmet adni minden felkelőnek négy-öt vezető kivételével, de vitatja, hogy vallási okokból tört volna ki a felkelés, mint ahogy Angliában állítják. A követ azt válaszolja: az angol miniszterek tudják, nem ez a felkelés „egyetlen oka", de a megbékéléshez hozzájárulna a régi törvények visszaállítása a protestáns vallások gyakorlatát illetően.[16] A bécsi holland követ, Hamel-Bruynincx az akcióval kapcsolatban arról értesíti a „griffier"-t, François Fagel államtitkárt, hogy visszautasító választ kaptak, és az egész ügyet *desperaate saeck*-nek tartja.[17]

Palmes kapcsolatban áll a cári követtel, Urbichhal is, akinek közvetítési ajánlatát a bécsi udvar ugyancsak visszautasította. Őtőle tudja, hogy a magyarok nagyjából a nagyszombati békefeltételek mellett foglalnak állást, s követelik többek között az Erdélyi Fejedelemséget is Rákóczinak. Az ő véleménye az, hogy a császár ezeket a követeléseket nem fogja teljesíteni, csak amnesztiában reménykedhetnek és abban, hogy a pozsonyi országgyűlés megtárgyalja a sérelmeket. Ha ezen az alapon a tárgyalások nem indulnak meg jövő nyár előtt, a magyarok és különösen a protestánsok rossz helyzetbe kerülnek.[18] A holland követtel együtt azt sürgeti, hogy legalább a protestánsok vallásszabadságát biztosítsák.[19]

[12] Fiedler II. 126 sk.

[13] AR II/3. 454.

[14] Anna királynő a császárnak, 1710. szeptember 5. AR II/3. 456 sk.

[15] „But I dare think that the intention of this Court is to have very little regard to the privileges of that Kingdom, laying hold of this occasion to establish a Despote power there which they have so long aimed at and to which the People of all kinds are very averse, especially in the hands of the Germains, to them they have an extreme Antipathy." Palmes Boyle-nak, 1710. szeptember 20. AR II/3. 458 sk.

[16] Palmes Boyle-nak, 1710. október 11. AR II/3. 462 sk.

[17] Weensche Gezantschaptsberichten II. 487.

[18] „If a Negotiation be not begun on that foot before next summer, they have little to hope for and the Protestants of that Country will lose an opportunity of gaining some advantage as to the exercice of their religion." Palmes Saint-Johnnak, 1710. november 12.

[19] AR II/3. 463 sk.

Anna királynő december 6-án utasítja Charles Mordaunt Peterborough-t, a császárhoz menő rendkívüli követét, tudja meg, melyek a magyarokkal való megegyezés igazi akadályai.[20]

Hogy az angol vezető körök milyen fontosnak tartották a megegyezést, arra jellemző Marlborough 1711. január 2-án Saint-Johnnak, tehát lord Bolingbroke-nak küldött jelentése a császár megbízottjával, Sinzendorff-fal folytatott tárgyalásairól, amelyek során szóba került az is, hogy a bécsi udvar „használjon fel minden eszközt a magyarországi zavarok lecsendesítésére" annak érdekében, hogy csapatokat dobhasson át Itáliába. Sinzendorff már ekkor biztosítja Londont arról, hogy Károlyi kész kiegyezni, Rákóczi és Bercsényi pedig „Lengyelországba mentek", és az „elégedetleneknek" nincs tekintélyes vezetőjük.[21]

A jól tájékozott Hamel-Bruynincx január közepén azt írja, hogy nincs értelme a mediációnak, Magyarországon a háború rövidesen befejeződik, és szerinte számítani lehet arra, hogy az ott levő császári csapatokat másutt használhatják fel.[22]

Az angol diplomácia tartózkodóbb, egyrészt, mert nem hisz a császári ígéretekben, másrészt, mert valóban segíteni szeretne a magyar protestánsoknak. Lord Bolingbroke január 12-én Palmesnek azt írja, hogy reméli, a magyar „elégedetlenek" „gyors alávetése" („speedily reducing") együtt jár azzal, hogy tiszteletben tartják „a nép jogait és kiváltságait" („respect of their Rights and Priviledges"), csak ebben az esetben lehet számítani arra, hogy a császár erőinek elvonása lehetséges lesz.[23]

Palmes megkapja lord Raby berlini angol követtől Rákóczi tárgyalási javaslatait, amelyeket Klement, illetve Jablonski közölt, s amelyeket ő nem lát olyan „reasonable"-oknak, mint kollégája, de hajlandó őket közvetíteni, még ha most már ő sem hiszi, hogy a bécsi udvar elfogadja a mediációt.[24]

A külügyi államtitkár január 30-án felszólítja Peterborough-t, jelezze Bécsben: „a közös ügy milyen kárt szenvedett a német erők elvonása miatt, és milyen veszélyek származnak abból, hogy nem vet véget ezeknek a zavaroknak" (ti. a magyarországiaknak).[25]

Bolingbroke még részletesebben kifejti ezt a véleményét Palmesnek, akit arról is értesít, hogy a rendkívüli követ találkozott Klementtel, aki tájékoztatta őt a magyarok új követeléseiről. A lényeg, amit képviselni kell: „A királynő lehetetlennek tartja, hogy a magyarországi zavaroknak csak erővel vessenek véget." Az államtitkár hivatkozik ezzel kapcsolatban Klement és Brenner érvelésére a magyarok követeléseinek jogosságáról, s azt is megjegyzi, hogy ennek az argumentációnak „valódi súlya" („true weight") van Angliában.[26]

[20] Palmes Saint-Johnnak, 1710. december 17. és 23. AR II/3. 466 sk.

[21] „He [a császár] should use all possible means for appeasing the troubles in Hungary." Marlborough Saint-Johnnak, 1711. január 2. AR II/3. 470 sk.

[22] Hamel-Bruynincx a „griffier"-nek, 1711. január 14—17. Weensche Gezandschaftsberichten II. 494 sk.

[23] Saint-John Palmesnek, 1711. január 12. AR II/3. 473.

[24] Palmes Saint-Johnnak, 1711. január 28. AR II/3. 474 sk.

[25] Saint-John Peterborough-nak, 1711. január 30. AR II/3. 475 sk.

[26] „The Queen thinks it impossible by force alone to put an end to the troubles of Hungary". Saint-John Palmesnek, 1711. január 30. AR II/3. 477 sk.

Palmes a Raby útján közölt feltételeket ismerteti a bécsi udvarral, de az továbbra is elzárkózik bármely idegen hatalom közbenjárása elől, mert abban reménykedik, hogy Károlyi leteszi a fegyvert.[27] A követ tájékoztatja a londoni udvart arról, hogy újból és újból javasolta a császári miniszteréknek a „clemency"-t és az „indulgenciá"-t, s ezek most hajlanak is erre, miután megtudták, hogy Rákóczi találkozót kért Pálffytól.[28] Savoyai Jenőhöz is fordul, és kéri, engedjék meg, hogy ő és a holland követ írjanak Rákóczinak a megegyezést javasolva, de elutasításra talál. Egyébként úgy látja, széthúzás jelentkezik a magyar vezetők között, s Rákóczi Károlyi véleményéhez áll közelebb, aki nem akar más hazát („habitation") keresni.[29]

Bolingbroke február 13-án ismét utasítja Peterborough-t, hogy sürgesse a megegyezést a felkelőkkel, a Magyarországon levő császári csapatoknak a nyugati és főleg az itáliai hadjáratokban való felhasználása érdekében.[30] Az intervencióra a válasz megint kitérő. Amint a bécsi porosz követségi titkár helyesen látja, az udvar inkább közvetlenül akar tárgyalni a magyarokkal, mint a holland—angol mediáció útján, mert el akar kerülni bármiféle külföldi kezességet.[31]

Bercsényi, és főleg Rákóczi lengyelországi útja kétséget támaszt az angol diplomáciában a magyarok szándékai felől. Nem értik, hogy ilyen körülmények között mire vezethetnek a tárgyalások Károlyi és Pálffy között. Peterborough maga is úgy véli, hogy a közvetlen tárgyalásokat a bécsi udvar előnyben részesíti, Károlyi pedig a maga hasznát keresi, és Rákóczit ki akarja játszani.[32]

Klement mégis bízik Peterborough missziójában, s ezzel biztatja a fejedelmet is. „Az bizonyos — írja márciusban —, ha milord Peterborough, különösen az új körülmények között, semmit nem tud véghezvinni az országért, akkor soha senki más nem tud tenni érte."[33]

Az angol rendkívüli követ nem tudott semmit sem „véghezvinni", s hogy ez így volt, abban nemcsak a bécsi udvar elutasításának, hanem a császári fővárosba Magyarországról érkezett híreknek is szerepe volt. A bécsi orosz követ testvére már március 11-én úgy tudja, hogy „a magyarországi zavarok be kell hogy fejeződjenek, miután Ő Császári Felsége készen áll, hogy megadja az általános kegyelmet, a szabadságot, a javakat és a vallást". Ez legfeljebb elhúzódhat, mert Rákóczi megsértette a császári udvar által nem helyeselt fegyverszüneti egyezményt, és ellátta Kassát.[34] A császári miniszterek szemrehányást tesznek az angol és a holland követnek, hogy intervenciójukkal akadályozták a béketárgyalásokat Magyarországon. Ha erre nem került volna

[27] Palmes Saint-Johnnak, 1711. január 31., február 9. AR II/3. 480 sk.

[28] Palmes Saint-Johnnak, 1711. február 11. AR II/3. 482.

[29] Palmes Saint-Johnnak, 1711. február 18. és 21. AR II/3. 485. sk.

[30] *Fiedler* Saint-John Peterborough-nak 1711. február 13. II. 146.

[31] 1711. február 21. *Fiedler* II. 149.

[32] Peterborough Rabynak, 1711. február 28. *Fiedler* II. 151.

[33] „Hoc certum, si modo milord Peterborough presertim in modernis conjuncturis nihil pro regno effectuabit, nunquam alius quidam efficiet." Klement Rákóczinak, 1711. március — nincs pontos dátum —, *Fiedler* II. 162 sk., 168—169.

[34] „Les troubles de Hongrie doivent finir, Sa Majesté Imperiale étant sur le point d'accorder une grace generale, la liberté, les biens et la religion." Urbich testvére ismeretlennek, 1711. március 11. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251.

sor, hat hónap alatt megegyeztek volna, visszaadva az „elégedetleneknek" jószágaikat, tisztségeiket és lelkiismeretük nyugalmát.[35]

Hamel-Bruynincx április 1-jén értesült arról, hogy Károlyi külön megállapodást kötött Pálffy tábornokkal, és várja az erről szóló híradást, illetőleg azt, hogy Rákóczi megerősítette-e a megegyezést.[36] S. Clement angol ügyvivő április 29-én jelenti Londonnak, hogy a megállapodás két napon belül aláírásra kerül, s május 9-én ennek megtörténtét megerősíti.[37]

Bolingbroke május 18-án a bécsi ügyvivőnek a hírt úgy kommentálja, hogy „a közös ügynek előnyére" lesz. A közös ügy: a Franciaország elleni háború. „E diverzió — teszi hozzá — mindvégig kibúvót szolgáltatott arra, hogy a császári udvar a Franciaország elleni háborút gyengítse, most, hogy vége van, úgy gondoljuk, eljött az ideje, hogy bizonyos mértékig megtartsa kötelezettségeit."[38] Ezek után szólítja fel a külügyi államtitkár Johann Wenzel Gallas grófot, a londoni császári követet, hogy a császár legalább 5000-6000 katonát küldjön Itáliába a franciák ellen. Ez nem volt sok, hisz Palmes jelentése szerint 52 000 fős császári hadsereg tartózkodott Magyarországon. Savoyai Jenő ezt a kérést visszautasítja, s ez a lépés — a korabeli megfigyelők szerint — nem kis mértékben járult hozzá a két kormány közti szakításhoz és az utrechti különbéke megkötéséhez.[39]

Az elmondottak azt bizonyítják, hogy az angol diplomácia valóban nyomást akart gyakorolni a bécsi udvarra, és nem elsősorban a protestáns vallásszabadság biztosítása miatt, hanem a Franciaország elleni háború eredményes folytatása érdekében, úgy, ahogy ezt 1704 óta végig szorgalmazta. A fejedelem tehát *valóságos* katonai és politikai érdekekre épített, amikor reménykedett az újabb mediáció sikerében. A bécsi udvar ez elől elzárkózott, s ezt az elzárkózást megkönnyítette külpolitikai szempontból is az, hogy megindultak a magyarokkal a közvetlen tárgyalások, és főleg, hogy Károlyi megkötötte a békét.

Klement Angliában

Rákóczi a szatmári békekötés után utasítja Klementet, hogy keresse fel Hollandiát és Angliát, és kérje, hogy a történtek ellenére karolják fel a magyar ügyet, és az erdélyi kérdést foglaltassák bele az általános békébe. A követ előbb Hágába megy, ahol nem sokat végez, majd Angliába, ahol viszont élvezi olyan közbenjárók segítségét, mint az egykori berlini követ, lord Raby, akit azóta Strafford grófjának neveztek ki.[40] Még

[35] „If foreign power has not medled in it these six months had last past the affair had been ended by putting the Malcontents in the entire posession of their Estates, honors and quiet of their consciences." Palmes Saint-Johnnak, 1711. március 18. AR II/3. 489 sk.

[36] Hamel-Bruynincx a „griffier"-nek, 1711. április 1. Weensche Gezantschapsberichten II. 510 sk.

[37] S. Clement Saint-Johnnak, 1711. április 24. és május 9. AR II/3. 489 sk.

[38] „The excuse of that diversion has all alony served the Imperial Court to starve the War against France, but as that is now removed, we think it is high time they should in some degree keep up their engagements..." Saint-John Clementnek, 1711. május 18. AR II/3. 492.

[39] Erről *Elisabeth Mach:* J. W. Graf Gallas. Bécs 1966. Kéziratos disszertáció, 293 sk.

[40] Klement Rákóczinak, 1711. augusztus 27. *Fiedler* II. 207. Klementet Rákóczi 1709 októberében bízta meg, hogy Hollandiába menjen. Megbízólevele A. Heinsiushoz: 1709. október 20. A berlini holland követ,

Hágában tartózkodik, amikor megfogalmaz egy memorandumot az angol udvarhoz, amelyben elmondja a szatmári békét megelőző tárgyalások történetét, és hangsúlyozza: a magyarok azt azért fogadták el, mert Károlyi elhitette velük, hogy a vezérlő fejedelem parancsára cselekszik. Meggyőződése, hogy készek volnának újra fegyvert fogni, ha segítséget kapnának a cártól és a lengyel királytól vagy a töröktől. A bécsi udvar is fél ez utóbbi lehetőségtől, és ezért ma több mint 60 000 ember tart Magyarországon, akiket a nyugati frontokon lehetne felhasználni. A fejedelem nem háborút akar, kész megegyezni a következő feltételekkel: hívják össze az országgyűlést, a király tegyen esküt, hogy megtartja az ország törvényeit és kiváltságait, és adják át neki az erdélyi fejedelemséget, melyre megválasztották. E feltételek teljesítése esetén biztosítani lehet a protestáns vallásszabadságot is, s elkerülhető lenne, hogy a csehek sorsára jussanak.[41] (Érdekes megjegyezni, hogy Klement ennek a memorandumnak csak a konceptusát adta át, amikor iratait kiszolgáltatta Savoyai Jenőnek, pedig elkészült a végleges szöveg is, amelyet 1711. szeptember 1-jén nyújtott be a királynőnek. Ez nagyrészt megegyezik a konceptussal, bár a történelmi utalásokból egyeseket kihagy.)

Szeptember 5-én négy pontban megismétli a memorandum fő mondanivalóját és Rákóczi kéréseit: 1) a királynő vállalja a mediációt, vegye rá a hollandokat, hogy csatlakozzanak ehhez; 2) követei vegyék fel a kapcsolatot a cár követeivel a mediáció dolgában; 3) érje el, hogy Rákóczi visszakaphassa Erdélyt mint a magyar korona hűbérbirtokát; 4) a fejedelmet és a konföderációt foglalják bele az általános békébe.

Klement minden egyes pontot részletesebben elemez. Az elsőnél kimutatja, milyen haszon származna nemcsak Angliára, hanem a császárra nézve is, hogyha nyugalom uralkodna Magyarországon. A másodiknál elmondja, hogy a cár maga is felajánlotta közvetítését. A harmadik javaslatnál az 1686-ban Erdéllyel megkötött szerződésre hivatkozik, amelyben Bécs biztosította a szabad fejedelemválasztást, és ennek alapján választották a rendek Rákóczit fejedelemnek. Itt megjegyzi, hogy megbízója nem ragaszkodik ehhez a feltételhez, ha megtartják Erdély szabadságjogait, és ha megfelelő ellenértéket ajánlanak fel számára Magyarországon („équivalent en Hongrie").[42] A magyarázatokat ő adja Rákóczi régebbi instrukciói és a szabadságharc vitairatai alapján, az utolsó pontot illetően azonban — mint látni fogjuk — szabadon értelmezi a fejedelem szándékait.

Klement az angol diplomatákkal folytatott tárgyalásai során arról győződik meg, hogy London megváltoztathatatlannak tartja a szatmári béke után kialakult magyar-

---

Christian Karl von Lintelo ugyanez év december 15-én ír a nagypensionariusnak, és figyelmébe ajánlja Körtvélyesit és Dobozit, akik Angliába és Hollandiába mennek a protestánsok nevében: „en esperant qu'ils trouverent quelque secours pour qu'à la paix l'on puisse trouver quelque moien pour maintenir notre religion dans les pais si-dessus[!] nommés." De Briefwisseling van A. Heinsius. 1702—1720. Kiadta: *Dr. A. J. Veendaal jr.* Hága 1988. IX. 371, 510.

[41] Conceptus memoriale Reginae Angliae exhibendi, 1711. augusztus 5. *Fiedler* II. 193 sk. A protestánsok körében zavart okoz, hogy a császár halála miatt a szatmári szerződés megtámadható. Heinsius Marlborough-nak, 1711. június 1. The Correspondence of John Churchill, Duke of Marlborough and A. Heinsius. Kiadta: *B. van Hoff.* Utrecht 1951. 547.

[42] Londoni lt. State Papers, 100/10. 151 sk. fol.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

országi helyzetet, és ezért nem kíván újabb akciókat kezdeni a magyarok érdekében.[43] A harcot azonban nem adja fel, és szeptember 25-én benyújt egy újabb emlékiratot a királynőnek, amelyben megismétli a régebbi kéréseket.[44] Ezután állandóan sürgeti a választ a külügyi államtitkártól. Október 31-én ennek titkárához, Tilsonhoz fordul, aki november 9-én a következő kérdéseket teszi fel felettesének: „Rosenau [ez volt Klement álneve] úr tudni kívánja, hogy a királynő kész-e csatlakozni az Egyesült Tartományokhoz az általános békénél a magyarok érdekében? Vajon nem volna-e kedvezőbb alkalom, hogy közbelépjen a magyarok édekében, amikor a császár Magyarország kapitulációját készíti elő? Vajon nem kaphatja-e meg levélben is azt, amit közöltem vele szóban? A negyediknél hivatkozik Angliának és Hollandiának a magyar protestánsoknak tett ígéretére és mint előzményre a westfáliai békére, amelybe még a Habsburgok egyes örökös országai is belefoglaltattak."[45]

November 24/december 5-i (a követ mindkét dátumot használja) levelében Klement nyíltan felteszi a kérdést: mondja meg az államtitkár „őszintén, hogy vajon az ügyek jelenlegi állása megengedi-e vagy sem, hogy Őfelsége reflektáljon legutóbbi kéréseimre".[46] Erre a levélre a következőt írja, feltehetőleg maga az államtitkár: „Semmi újabb választ nem adhatok számára azon kívül, amelyet már utasításra adtam."[47] Ez a válasz lényegében negatív volt. Mint Klement Rákóczinak még október 16-án jelenti, az államtitkár szeptember 27-én fogadta őt, és kitérő feleletet adott. Még a Körtvélyesi által képviselt protestánsoknak tett ígéreteket sem akarta megismételni.[48] Október 27-én már azt közli, hogy nem tudja a minisztérium szándékait kideríteni, mert ez utóbbi számára a magyar ügy „ismeretlen".[49]

Klement már októberben elhatározza, hogy az angol közvéleményhez fordul, mert meg van győződve annak befolyásáról, és egy iratot szerkeszt, amelyben kifejti a magyarok követeléseit. Ezt le akarja fordíttatni angolra, és Hollandiában megjelentetni.[50] Úgy tűnik, figyelemmel kíséri azt a pamfletháborút, amely Angliában folyik a whigek és toryk közt a háború és béke kérdésében, s amelyben Jonathan Swift is megszólal, aki a *The Conduct of the Allies* című írásában azzal vádolja Ausztriát, hogy nem vetette be teljes erejét az ellenség ellen, s annak egy részét a magyarok elleni harcokban kötötte le: „Eléggé ismeretes, hogy több alkalommal is békét köthe-

[43] Klement Rákóczinak, 1711. szeptember 18. *Fiedler* II. 208.

[44] Klement emlékirata, 1711. szeptember 25. *Fiedler* II. 215 sk.

[45] Londoni lt. State Papers 100/10. külön oldal.

[46] Klement Tilsonnak, 1711. november 24. Londoni lt. State Papers 100/10. 173. fol.

[47] Uo., külön oldal

[48] *Fiedler* II. 220 sk.

[49] *Fiedler* II. 223.

[50] „. . .et ut populum anglicus multam influentiam in res gubernii habens de sequitate causae persuasus sit annexum scriptum ad multorum sollicitationem composui nunc in Anglicum pro impressione traducitur per me in Hollandia imprimi currandum." Klement meghamisítja ezt a levelet, amikor iratait a császáriaknak átadja, a végére odaírja, hogy az új háború, amelyről azt mesélik, hogy ismét kitör Magyarországon, sem a fejedelemnek, sem az országnak, hanem a szövetségeseknek használ: „et dubium bellum ex quo nec S. V. nec regno, sed alliatis utile redumdaturum est." Klement Rákóczinak, 1711. október 27. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 235. *Fiedler* II. 223 sk. A két szöveg között másutt is kisebb eltérés található. Itt köszönöm meg *Benda Kálmán*nak, hogy az eredetik és a Fiedler közölte szövegek közötti összehasonlítást rendelkezésemre bocsátotta.

tett volna elégedetlen magyarországi alattvalóival, mégpedig olyan feltételek mellett, amelyek sem méltóságát, sem érdekeit nem sértették volna. De ő inkább feláldozta az egész szövetséget saját szenvedélyének, s teljességgel leigázott és rabszolgaságba döntött egy szerencsétlen népet, amely, miután túlontúl sok provokáció érte, fegyvert ragadott, hogy megszabadítsa magát a reánehezedő elnyomástól."[51] Nyilván ilyen és hasonló sajtóhangok hatására kívánt Klement az angol közvéleményhez fordulni, de végül is nem ezt tette, politikai iratát Hollandiában franciául adja ki.

Novemberben remélte, hogy a London és Bécs közötti feszültség újból felkeltheti az angol kormány érdeklődését a magyar ügy iránt, de választ beadványaira továbbra sem kap.[52] A sikertelenséget tapasztalva már előbb azt javasolja Rákóczinak, hogy keresse a kiegyezést Béccsel a német fejedelmek segítségével. A fejedelem azonban nem hajlandó feladni azt a reményét, hogy a magyar és erdélyi ügyet belefoglalják az általános békébe, és visszautasítja a javaslatot. „Elhatároztam — írja Klementnek —, hogy minden gondolatomat és kívánságaimat rábízom az általános békességre, és ha az most elmarad, megvárom, amíg az idő újra megteremti a kedvező lehetőségeket, és akkor harcolok tovább ügyemért. Akik azt hiszik, hogy hazám kárára cselekszem, mivel nem keresem az egyességet a bécsi udvarral, másképp vélekednének, ha meggondolnák, hogy ha úgyszólván meztelenül visszatérek Magyarországra, és megalázkodásommal jóváhagynék mindent, amit ott a törvények és a szabadságok ellen elkövetnek, lerontanám annak lehetőségét, hogy a jövendőben szükség esetén ezek védelmezőjeként léphessek fel, azon kívül, hogy egyetlen napig sem tudnám biztonságban személyemet, ha ezen urak e véleményéhez alkalmazkodnék."[53]

Klement azzal magyarázza a londoniak magatartását, hogy a toryk és a whigek közötti harc paralizálja az angol diplomáciát. A Béccsel való kiegyezésre viszont szerinte alkalmas a pillanat, mert a császár az adott helyzetben még hajlandó engedményeket tenni.[54] Ezt javasolja Jablonski is, aki november 26-án így fogalmazza meg véleményét egy Klementhez írt levélben: „A legjobb és a legbiztosabb az lenne, hogyha kiegyeznének." („Das Beste und Sicherste sey sich zu accomodieren.") Ez feltételezés: a bécsi udvar ekkor már nem hajlandó a bujdosókkal tárgyalni. Ebben a levélben írja meg a porosz udvari pap azt is, hogy Rákóczi útlevelet kért, mert Berlinbe akar jönni; azt meg is kapta, de mégsem jött el.[55] Ennek előzménye, hogy a

[51] J. Swift: Political Tracts. *H. Davis* kiad. Oxford 1951. 34 sk.

[52] Klement Rákóczinak, 1711. október 30. Fiedler II. 225 sk.

[53] „Je suis resolu de remettre toutes mes veues et mes pretensions au traitté de la Paix generalle de maniere que si elle ne se faisoit pas presentement, j'attendrois les conjonctures que le tems en pourroit faire renaitre pour revenir a la poursuite de mes interets. Ceux qui croyent que je me conduis au prejudice de ma patrie en refusant, comme je fais, d'entendre à chacun accommodement avec la cour de Vienne, changeroient de sentiment s'ils faisoient reflexion que, retournant en Hongrie tout nu pour ainsi dire et approuvant par ma soumission tout ce qui s'y passeroit de contraire aux loix et aux libertes, je me rendrois inutile pour l'avenir dans le besoin qu'elles auroient d'un defenseur, outre que je ne vois aucun jour pour ma seureté personelle, supposé que je fusse tenté de me conformer a l'opinion de ces Messieurs." Rákóczi Klementhez, 1711. november 28. Eredeti Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244; *Fiedler* II. 244—245. Magyarul: Rákóczi-levelek, 278.

[54] Klement Rákóczinak, 1711. október 30., november 25. *Fiedler* II. 225, 238.

[55] Jablonski Klementnek, 1711. október 31., november 17. *Fiedler* II. 229, 233.

porosz udvar kész lett volna Rákóczit és híveit befogadni: 1710 októberében listát állítottak össze a befogadandó személyekről, amelyen egyes katolikusokat is protestánsoknak tüntettek fel, nyilván, hogy megkönnyítsék az engedély elnyerését. A király 1711. február 21-én meg is adta az „assecuratió"-t, Rákóczi azonban ezt nem vette igénybe, mert a cárral akart találkozni, s későbbi berlini utazási tervéről nyilván politikai okokból mondott le. A fejedelem nem fogadta el a porosz udvar ajánlatát a Béccsel való kiegyezésre, Frigyes Vilmos pedig az adott helyzetben a császárválasztás előtt nem tartotta tanácsosnak, hogy VI. Károly ellenségével tárgyaljon. Legalábbis a fejedelem a *Vallomások*ban így magyarázza útitervének meg nem valósítását.[56]

Ezt támasztja alá Jablonskival folytatott levelezése is, amelynek egy része fennmaradt. Október 31-én egy francia nyelvű levelében Rákóczi elmondja az udvari papnak, hogy a bécsi udvar „kegyeletlenségeket" követ el vele szemben, bár ő maga semmiféle ellenséges akciót nem kezdeményezett. Jószágait elkobozták, és kísérletet tettek meggyilkolására. Ő maga csak akkor mehet haza, hogyha a diéta elismeri Károly magyar királyságát, az pedig biztosítja a magyarok jogait és kiváltságait. Ilyen körülmények között sem mondhat le Erdélyről, mert nem szegheti meg a rendeknek tett esküjét, és mert nem követhet el „olyan cselekedetet, amely méltatlan lenne születéséhez, eldobván magától a szuverén fejedelmi jelleget, mint valami elhasznált ruhát".[57]

További leveleiben, amelyeket már latinul írt az udvari prédikátornak, akit, mint humanisták között szokás volt, tegez, sorsáról elmélkedik, és az asztrológiára hivatkozva bízik annak jobbra fordulásában. Neki is előadja a Klementtel közölt feltételeket, s kéri, hogy a porosz diplomácia segítse akcióit.[58] Nem ismerjük Jablonski minden válaszát, de a fejedelem január 9-i leveléből az tűnik ki, hogy a porosz király lényegében véve a szatmári béke alapján javasolja a Béccsel való megegyezést, ami a fejedelmet nem elégíti ki.[59]

Február 3-án megküld Jablonskinak egy névtelen feljegyzést, amely január 15-én kelt, s amelyben előadja, hogy *becsülete* megkívánja a fejedelmi cím megtartását, *érdeke* javainak visszaadását, és *biztonsága* e javak elcserélését esetleg Radziwill herceg litvániai jószágaival.[60] Február 24-én közli vele, hogy nem fogadja el a császári udvar feltételeit, amelyek csak a kegyelmet ajánlják fel, s nem bízik az ígéretekben, mert arról van meggyőződve, hogy Bécs a „Ratio-status" alapján nem lesz hajlandó a saját és az ország jogait biztosítani.[61] Az udvari prédikátor erre március 8-án újból leszögezi a porosz udvar álláspontját: a fejedelem remé-

[56] Vallomások, 496.

[57] „En cedant a ce droit simplement, [ce?] ne conviendroit pas seulement au serment que j'ai preté aux etats, mais je commaittroit [!] un act [!] indigne a ma naissance en rejetant le caracter [!] d'un Prince souverain come [!] un habit usé" — először „chemise sale"-t írt. Rákóczi Jablonskinak, 1711. október 31. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[58] Rákóczi Jablonskinak, 1711. november 10., 28., december 9. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[59] Rákóczi Jablonskinak, 1712. január 9. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[60] Összefoglalója a poznani levéltárban található eredeti alapján *Kvacsala János* II. Rákóczi Ferencz porosz összeköttetései c. tanulmányában. Századok 1898.

[61] Rákóczi Jablonskinak, 1712. február 24. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

nye csak a szatmári szerződés elfogadása lehet, s a porosz király ezen az alapon kész a közbenjárásra.[62]

Klement december 4-én jelenti Rákóczinak, hogy újabb emlékiratot nyújtott be az angol királynőnek, s a választ azzal sürgette, hogy a fejedelem elhatározta visszahívását. (Ez valóban megtörtént, bár Rákóczi közben megváltoztatta elhatározását, s újabb utasítást küldött. Klement ezt nem kapta kézhez, s ezért decemberben elindult Hollandiába.[63]) A külügyi államtitkár „fort civilement" bocsátotta el, anélkül, hogy bármit is ígért volna. Milord Robinson, aki tanácsaival támogatta a követet londoni tartózkodása idején, az utrechti béketárgyalásokra hagyatkozik, bár nem hiszi, hogy a császáriak megengedjék Rákóczi követének részvételét. Klement abban a reményben hagyja el Angliát, hogy ha a whigek kerülnek kormányra, hajlandók lesznek többet tenni a magyarok érdekében.

Az utrechti béketárgyalások és Erdély

Hágából írja meg mindezt a fejedelemnek, panaszkodva, hogy nincsenek megbízólevelei, s ezért nem tud hivatalosan fellépni a béketárgyalásokon.[64] Valóban, Rákóczi Brenner apátot bízta meg a hivatalos képviselettel, feltételezve, hogy a francia delegáció támogatását élvezheti. Klement nem találja ésszerűnek, hogy egy katolikus pap képviselje a fejedelem érdekeit a protestáns hatalmak küldötteinél, akiktől elsősorban lehetne várni a közbenjárást. Ebben a kérdésben azonban ellentmondásokba keveredik, mert ugyanakkor arra is hivatkozik, hogy a protestáns hatalmaktól nem lehet semmit sem remélni. Igaz, ezt megtoldja azzal, hogy Franciaországtól sem.

1712 januárjában most már a holland rendeknek ad be egy emlékiratot, amelyben tájékoztatja azokat a szatmári béke körülményeiről, kéri, hogy segítsenek belefoglalni a magyar ügyet az általános békébe, és főleg a magyar protestánsok védelmezését szorgalmazza. Hivatkozik az európai egyensúlyra („balance de l'Europe") is, aminek felbomlását az elégedetlenség miatti háborúk okozzák.[65] Január 8-án Utrechtbe megy és ott keresi a kapcsolatot a magyarokkal rokonszenvező holland körökkel, így H. Pontanus professzorral, a sárospataki kollégium egyik fő istápolójával.[66] Felkeresi Antonie Heinsius nagypensionáriust is, aki elhárítja a támogatáskérést azzal, hogy Rákóczi a cárral tart fenn szoros kapcsolatot, tehát szemben áll a tengeri hatalmak politikájával. Szerinte a vallás ügyét ilyen körülmények között el kell és el is lehet

[62] „. . . nihil video Serenitatae Suae magis solicitare quam ut legibus quibuscumque in gratiam cum Caesare redeat amnistiaeque et otiaeque Szatmariensis et ipse comprehendi, ellaboret." Jablonski Rákóczinak, 1712. március 8. Merseburgi lt. Rep. XI. Ungarn, 179. Másolat MTA Kézirattára, Ms. 4942.

[63] Klement Rákóczinak, 1711. december 1. *Fiedler* II. 245 sk. és Rákóczi újabb utasítása, *Fiedler* II. 249 sk.

[64] Klement Rákóczinak, 1711. december 29. *Fiedler* II. 251 sk.

[65] Copie du Memoire presenté aux Etats Generaux dans le mois janvier 1712; *Fiedler* II. 255 sk.

[66] Klement Rákóczinak, 1712. február 9. *Fiedler* II. 277. Henricus Pontanus (1653—1714) Utrechtben volt pap és tanár. Nieuwe Nederlandsch Biografisch Woorderboek. Szerk. *P. C. Molhuysen* és mások. X. (1937. Leiden) 748. hasáb.

választani a fejedelem és általában a Habsburgokkal szemben álló magyarok dolgától. Klement szerint ezt az álláspontot más protestáns küldöttek is osztják.[67]

Rákóczi ezt az érvelést elutasítja s hangsúlyozza, hogy ragaszkodnia kell politikai követeléseihez s főleg Erdély különállásához, mert csak ekkor lehet biztosítani Magyarország „szabadságait" („libertés"), így a vallásszabadságot is. Erdély önállóságára azért is szükség van, hogy megakadályozzák az Ausztriai Ház hatalmának túlzott megnövekedését, és biztosítsák Európában „az állandó és szilárd békét".[68] Erdély a régebbi nemzetközi szerződésekben mint önálló állam szerepelt, tehát történeti-jogi alapon is számíthat a függetlenségre. A szatmári béke megkötése után nehéz lenne a magyarországi rendek követeléseit képviselni, ha a fejedelemség nem nyerhetné vissza önállóságát.[69]

Klement kétségeit fejezi ki, hogy Erdély a béketárgyalások tárgya lehet-e, és hogy meg lehet-e ehhez nyerni a hatalmakat. Február 14-én jelenti, hogy szerinte ezt a követelést csak háborúval lehetne kikényszeríteni, erre pedig nincsen lehetőség, így jobb volna, ha Rákóczi *équivalent*-ra, tehát egyenértékű cserére tenne javaslatot.[70] Ezen az alapon ismét tárgyalt nemcsak Heinsiusszal, hanem a holland diplomácia vezetőjével, Rechterennel és az angol küldöttel John Lorddal, Bristol püspökével, sőt a francia küldöttekkel is. Ez utóbbiak, d'Huxelles marsall és Ménager kijelentették, hogy nincs utasításuk az udvartól a fejedelem ügyének képviseletére.[71] A francia diplomácia harmadik tagja, Polignac abbé, aki hajdanában Conti herceg lengyel királlyá választását szorgalmazta, és aki valamennyire ismerte a magyar ügyeket, arról tájékoztatta, hogy az udvar ugyan utasítást adott a fejedelem érdekeinek képviseletére, de még túl korainak tartják e kérdés felvetését, s ezért nem szorgalmazzák Brenner Utrechtbe jövetelét sem. „Nem titkolhatom — írja Klement —, látván a dolgok folyását, erősen tartok attól, hogy Franciaország és a többi hatalom feláldozzák Önt."[72]

Február 9-én jelenti, hogy eljuttatott egy emlékiratot Anna királynőnek, amelyet nem ismerünk, de amelyben feltehetően csak a magyar és erdélyi protestánsok vallásszabadságának védelmét szorgalmazta.[73] Válaszában a fejedelem ugyanis kifogásolja, hogy kihagyta belőle Erdély kérdését és általában a politikai követeléseket. Míg a levelezés nyelve általában a francia vagy a latin, ebben az esetben a fejedelem magyarul írja a következőkezőket: „Erdély inclusióját az monasteriumi [münsteri, tehát vesztfáliai] békességbül kell pretendálni, az mellyet szabadságábúl megfosztani *contra tenorem dictae pacis* nem lehetett, *stante libertate* penig az szabad választás és az Austriai Ház pretensiójának nullitását kell deducálni s kivánni, hogy az angliai királynétúl annak lenni agnoscaltassam s erre kérni az franczia plenipotentiariusokat is, hogy eztet secundállják."[74] Ami az „egyenértéket" illeti, erről csak akkor hajlandó

[67] Klement Rákóczinak, 1712. február 15. *Fiedler* II. 288 sk.
[68] Rákóczi Klementnek, 1712. január 27. Rák.-lt. I. 3. H. 244. 80. fol. *Fiedler* II. 268.
[69] Rákóczi Klementnek, 1712. január 30. Rák.-lt. I. 1. H. 244. 89. fol. *Fiedler* II. 272.
[70] Klement Rákóczinak, 1712. február 14. *Fiedler* II. 283 sk.
[71] Klement Rákóczinak, 1712. január 29. *Fiedler* II. 269.
[72] Klement Rákóczinak, 1712. február 15. *Fiedler* II. 288.
[73] Klement Rákóczinak, 1712. február 9. *Fiedler* II. 277.
[74] Rákóczi Klementnek, 1712. március 7. *Fiedler* II. 298.

tárgyalni, ha az erdélyi rendek egyetértenek vele. Különben az a véleménye, hogy a császáriak nem fogják megtartani a szatmári békét, és máris megkezdődött a protestánsok üldözése Kollonich egykori gyóntatójának, Hevenesi páternek a vezetésével.[75] A protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosítani fontosnak tartja, de nem függetleníti az egyéb követelésektől: „Tévedés azt remélni, hogy a lelkiismereti szabadság fennmaradhat a nemzet jogainak és kiváltságainak szilárd megalapozása nélkül"[76] — írja s tegyük hozzá: teljes joggal.

Klement február 16-án jelentette: „Dolgozom azon, hogy levezessem a fejedelemség jogait, bebizonyítsam Felséged igényeinek törvényességét, válaszoljak a szemben álló párt ellenvetéseire, és felmutassam a szövetségesek nyilvánvaló érdekét abban, hogy visszaállítsák Fenségedet [ti. a fejedelemségbe]."[77] A munkához Jablonskitól is kér forrásokat, egy diplomáciatörténetet és egy történeti összefoglalót.[78] Március 27-én Hágából jelenti Rákóczinak: „Összeállítottam egy mémoire-t Fenséged jogairól Erdélyre vonatkozólag, és ebből talán a következő postával el tudok küldeni egy példányt Fenségednek. Titkos marad, miután csak a magam számára nyomtattam ki, nem lévén lehetőségem, hogy annyi példányt készíttessek el belőle, mint amennyire szükségem volna."[79]

A *Déduction des droits de la Principauté de Transylvanie* című kiadványról van szó, amelyet régebben magam Brenner abbénak tulajdonítottam azon hasonlóság miatt, amely e között a kiadvány és az *Egy lengyel királyi tanácsos levele* között fellelhető.[80] Az irat röviden ismerteti Erdély történetét, fő feladatának azonban azt tartja, hogy bebizonyítsa: „Erdély független fejedelemség, és rendjeinek joguk volt legjobb belátásuk szerint fejedelmet választani." Felsorolja a békeszerződéseket, amelyek megemlítik az önálló Erdélyt, idézi az 1686-os egyezmény szövegét, amelyet Bécs I. Apafi Mihállyal kötött. II. Apafi Mihály sorsának bemutatása után elmondja, hogy az erdélyi rendek 1704-ben Rákóczit fejedelmüknek választották, s ezen az alapon kérték a nagyszombati béketárgyalásokon, hogy Erdély ura maradhasson. A császáriak ellenvetéseivel szemben hivatkozik az 1707 végén megjelent, Ráday szerkesztette *Animadversiones apologicae* válaszaira. Ezeket is tekintetbe véve a hatalmak érdeke, hogy visszaadják a fejedelemnek Erdélyt a nemzetközi jog érvényesítése, de az európai béke érdekében is, hiszen az erdélyiek ismét a törökhöz fordulhatnak segítségért, ha elnyomják őket. Erdély függetlensége nem veszélyeztetheti a császár hatalmát, sőt inkább biztonságot nyújthat az ő számára is. Emellett különállása megakadályozza, hogy Ausztria túlzott hatalomra tegyen szert, tehát hozzájárul az európai erőegyensúlyhoz.

A fejedelem április 16-án megkapja a *Déduction* egy példányát, és megdicséri Klementet: „Nagyon elégedett vagyok azzal a *Levezetés*sel, amelyet kinyomtatott

[75] Rákóczi Klementnek, 1712. március 5. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244. 104. fol.

[76] „C'est un abus que d'espérer que la liberté de conscience puisse subsister sans un etablissement solide des droits et privileges de la nation". Rákóczi Klementnek, 1712. március 12. *Fiedler* II. 305.

[77] Fiedler II. 283 sk.

[78] Jablonski Klementnek, 1712. március 1. *Fiedler* II. 279.

[79] Klement Rákóczinak, 1712. március 27. *Fiedler* II. 319.

[80] *Köpeczi*, 371 sk.

Erdélyre vonatkozó jogaimról, és az első alkalommal számíthat köszönetem tanúbizonyságaira."[81] A követ örül a fejedelem elismerésének, és tájékoztatja őt arról, hogy átadott példányokat az olasz küldötteknek, így Ruzzini velencei követnek, de egyes német fejedelemségek képviselőinek is, és ezek gondoskodtak elterjesztéséről. Ez az írás szerinte sokakat, így a hollandokat is, felvilágosította Rákóczi jogairól, ugyanakkor „a császári megbízottak dühét váltotta ki".[82] Polignac abbé is kedvére valónak tartotta a *Déduction* érvelését, és ígérte, hogy ezen az alapon vetik fel Erdély kérdését a tárgyalásokon.[83]

A sikerre jellemző, hogy egy könyvkereskedő megjelenteti nagyobb példányszámban, s erről Klement ezt jelenti: „A *Déduction des droits de Transylvanie*-t itt kinyomták, és nyilvánosan árulják, a könyvkereskedő azt mondta, hogy az első példányt Passionei gróftól, a pápa követétől kapta."[84] A kiadvány vitát váltott ki. J. F. Dumont, aki a Habsburgok álláspontját védi több pamfletjében is, 1713-ban Utrechtben kiadott *Remarques sur la Reponse de Monsr le Marquis de*^{xxx} *à l'orfevre sur la pierre de touche* („X márki válasza az aranyművesnek a próbakőről") című írásában ezt írja: „Az Utrechtben és másutt előadott kérések Erdély restitúciójára vonatkozólag nem teszik semmissé a császár jogait erre a tartományra, mely része Magyarországnak, és ennek következtében egyik örökös országa, amelyet az Ausztriai Ház 185 esztendeje birtokol."[85] Ez persze nem igaz, de jellemző a császárpárti propaganda érvelésére.

A propagandasiker semmit sem változtatott az egyes küldöttek pozícióin. A kilátástalanságot Jablonski fogalmazza meg a legvilágosabban, miután maga is elolvassa a *Déduction*-t: „Az Erdélyre vonatkozó követeléseket tartalmazó emlékirat nagyon jól fogalmazott, úgyhogy semmi sem hiányzik, csak egy hadsereg, hogy ezeket támogassa és érvényre juttassa."[86]

A fejedelem Klement jelentései alapján meggyőződik arról, hogy az angoloktól és a hollandoktól nem sokat várhat, minden reménye most már Franciaország, ezért is utasítja követét, hogy ezután csak a franciákkal való egyeztetés után tárgyaljon a szövetségesek megbízottjaival.[87] Közben a követ nem szűnik meg gondolkodni az elfogadható „egyenérték" kérdéséről, és azt hiszi, hogy Lotharingia megfelelne erre a célra. Ebben az ügyben kapcsolatba lép Rákóczi nővérével, Aspremont-néval is, hátha a bécsi udvar elfogadná ezt az ajánlatot.[88]

A fejedelem azonban erről nem hajlandó tárgyalni, s megküldi Klementnek azt az emlékiratot, amelyet Brenner április 14-én adott át Torcynak, és amely újból részlete-

[81] Rákóczi Klementnek, 1712. április 16. *Fiedler* II. 340.
[82] Kelement Rákóczinak, 1712. május 24. *Fiedler* II. 348.
[83] Klement Rákóczinak, 1712. április 2. *Fiedler* II. 326.
[84] Klement Rákóczinak, 1712. június 7. *Fiedler* II. 356.
[85] Remarques... Utrecht 1713. 12.
[86] „Ist das Memorial betreffend die Praetensionen wegen Tr.[ansylvanie] sehr wohl gesetzt, so dass ihme nichts fehle als eine Armée selbiges zu unsterstützen und geltend zu machen." Jablonski Klementnek, 1712. április 9. *Fiedler* II. 332. A porosz követ, Bartholdi viszont azt jelenti Bécsből 1712. június 18-án hogy a *Déduction* bosszantja a császári minisztereket. TT 1882.
[87] Rákóczi Klementnek, 1712. április 23. *Fiedler* II. 345.
[88] Klement Rákóczinak, 1712. április 9. *Fiedler* II. 333.

sen felsorolja a fejedelem követeléseit. Rákóczi megállapítja, hogy ezek támaszkodnak a *Déduction* érvelésére is, főleg a török veszély dolgában.[89] Brenner nem használhatta fel a *Déduction*-t, mert június 12-én még azt írja Klementnek, hogy nem kapta meg a nyomtatványt.[90] Később nyilván hozzájutott s lehet, hogy ezt akarta megjelentetni Párizsban. Decemberben ugyanis kérte d'Argenson rendőrminiszter engedélyét, de a külügyi államtitkár nem helyeselte kiadását.[91] Az emlékiratot francia területen a *Journal historique de Verdun* júliusi számában ismertette. A szerkesztő elhatározását a következőképpen indokolja: „Bár ezt a mémoire-t már kinyomtatták Hollandiában 29 oldalon, meg vagyok győződve arról, hogy sok olvasóm szeme elé még nem került, ezért az ő kielégítésükre és korunk történetének pontossága miatt kivonatot adunk belőle, ahol nem használjuk csak a lényeges terminusokat vagy érveket, amelyeket ezen irat összeállítói felhoznak."[92]

A különbéke felé

Végül is a protestáns hatalmak egyetlen kérdésben voltak hajlandók közbelépni a magyarok érdekében, s ez a vallásgyakorlat ügye volt. Klement minden tiltakozása ellenére ebben is csak azt határozták, hogy nem a béketárgyalásokon vetik fel, hanem közvetlenül Bécshez fordulnak.[93] A bécsi holland követ kap megbízást arra, hogy a császárnál lépjen fel a magyar protestánsok érdekében. Február 27-én jelenti a „griffier"-nek, hogy e hó 1-jén adott utasításnak megfelelően felszólalt a protestánsok templomainak, iskoláinak és kollégiumainak, főleg a sárospatakinak megmaradása érdekében, és ebben a tárgyban memorandumot adott át a császárnak, aki, bár hangsúlyozta, hogy belügyekről van szó, ígérte, hogy gondosan tanulmányozni fogja a kérést, és kijelentette, hogy alattvalóinak igazságot kíván szolgáltatni „különbségekre tekintet nélkül".[94] Egy Rechterennek írt június 22-i levelében Hamel-Bruynincx arról tájékoztatja kollegáját, hogy a diétán részt vevő protestáns követek audiencián voltak a császárnál, ahol Okolicsányi Pál volt a szóvivőjük, aki patetikus módon adta elő („il a fait une harangue fort pathétique") azt a kérésüket, hogy a császár ne engedje befolyásolni magát az ellenük való előítéletektől, hanem gondosan vizsgálja meg kérelmeiket. Mire a császár azt válaszolta, hogy tájékozódni akar mindenről, és nem fogja engedni őket „vigasztalás" nélkül távozni. A követek abban reménykednek, hogy a vallás ügyében a soproni és a pozsonyi országgyűlés végzéseit fogják megismételni. Neki is elmondja, hogy ő maga memorandumot adott be a császárnak, amelyre ez a következőket válaszolta: „Bár ezek belső ügyek, a Hollandia iránti

[89] *Fiedler* II. 336 sk.

[90] *Fiedler* II. 364.

[91] Vö. A Rákóczi-szabadságharc és Európa c. kötetet, 371 sk.

[92] „Quoique ce Memoire soit déja imprimé en Hollande en 29 pages, je suis persuadé qu'il n'est pas parvenu sous les yeux de quantité de mes Lecteurs, ainsi pour leur satisfaction et pour l'exactitude de l'Histoire du tems, nous en allons donner un Extrait où nous n'employons que les termes ou raisons en substance, alléguées par ceux qui ont dressé cet écrit." Journal historique, 1712. július, 3—4. szám

[93] Klement Rákóczinak, 1712. június 4. *Fiedler* II. 355.

[94] Weensche Gezantschapsberichten II. 545.

figyelmessége arra indítja, hogy figyelembe vegye a memorandumban elmondottakat, és igazságot fog szolgáltatni alattvalóinak, függetlenül vallásuktól." Véleménye szerint az adott körülmények között nincs lehetőség arra, hogy Körtvélyesi javaslatát a bécsi udvar elfogadja, és a protestánsok jogainak biztosítását az általános békébe foglalják, mégpedig úgy, hogy a soproni országgyűlés előtti állapotok visszaállítását követeljék. Maga Okolicsányi is visszautasította annak a levélnek az ismertetését a protestáns követek előtt, amelyet Körtvélyesi írt ebben a tárgyban. Hamel-Bruynincx szerint „a vak magyar konföderáció szerencsétlen vezetői elvesztették az időt és az alkalmat, amikor Nagyszombatban voltunk, amely nehezen jön vissza, és nekem az a véleményem, hogy néha inkább türelmesnek kell lenni, megvárva a jobb körülményeket, mintsen erőszakolni akarni bizonyos dolgokat kedvezőtlen helyzetben, amelyen nem lehet úrrá lenni". Ha egyébként Körtvélyesi haza akar jönni, forduljon kéréssel a császárhoz az amnesztia ügyében, és kérje a protestáns rendeket is, hogy támogassák a kegyelem megadását.[95]

Mint látható, a protestáns érdekekről nem elsősorban Klement, hanem Körtvélyesi (aki a Johannes de Berendorf nevet használja) tárgyal a protestáns hatalmak utrechti képviselőivel, akik Sinzendorf császári követ útján is biztosítani igyekeznek a magyarországi és erdélyi protestánsok vallásszabadságát, és kérik templomaik és iskoláik visszaadását. A kétnyelvű mellékletet, amely a kérelmet tartalmazza, a magyar törvényekre és a királyi esküszövegekre hivatkozva, valószínűleg Körtvélyesi írta.[96]

Rákóczi nemcsak Brennerrel vagy Klementtel levelez a béketárgyalások ügyében, hanem az Oroszországot képviselő Kurakin herceggel is. 1711. december 20-án arra kéri, lépjen kapcsolatba Brenner apáttal, akit megbízott képviseletével. Ő maga kész arra, hogy Besenval útján támogassa az orosz követ diplomáciai misszióját a francia udvarnál. Fájlalja, hogy a cár környezetében nincs senki, aki a béketárgyalások ügyével törődne és a Franciaországgal való kapcsolatokat ápolná. Felveti, hogy amennyiben a cár nem tudja megtartani Livóniát, maga pályázna rá.[97]

Amikor Brenner nem jelentkezik, Kurakin szívesen fogadja Klementet. 1712. február 24-én Rákóczi megköszöni a neki nyújtott támogatást, egyben közli, Torcy kész vele kapcsolatba lépni. Mint láttuk, már előbb sem rejtette véka alá, hogy sérti a cári udvar vele szembeni magatartása.[98] Március 8-án egyenesen panaszkodik is amiatt, hogy a cár „elhanyagolja", mert nem válaszol arra a levelére, amely közvetítési ajánlatára vonatkozott az orosz—svéd viszály ügyében. Úgy látja, hogy a császári

[95] Az idézet: „Il vouloit s'informer soigneusement de tout ce et qu'il ne les laisseroit pas partir sans consolation. Les malheureux chefs de l'aveugle Confédération hongroise ont perdu le temps et l'occasion lorsque nous etions à Tyrnau, qui reviendra difficilement, je suis d'avis qu'il vaut mieux quelque fois de prendre patience et d'attendre les meilleurs contre-temps, dont il est impossible de venir à bout". Hamel-Bruynincx Rechterennek, 1712. június 22. Hágai lt. Bécsi követi jelentések, 1712. No. 1990.

[96] A holland békedelegáció jelentése, 1713. január 15. Hágai lt. Secret letters from the Dutch plenipotentiaries to the States-General on the Utrecht negociations 1712—1714. No. 1467. Körtvélyesi a porosz udvarral is levelez, s kéri a közbenjárást. A porosz delegátus 1712. május 17-én kap utasítást arra, hogy a tárgyalásokon vesse fel a magyarországi és az erdélyi evangélikusok ügyét. TT 1882.

[97] Rákóczi B. I. Kurakinnak, 1711. december 20. Arhiv, 3. köt. 178 sk.

[98] Rákóczi B. I. Kurakinnak, 1712. február 24. A nyomtatott szövegben *hibásan* 1711 szerepel. Arhiv, 3. köt. 197 sk.

udvar befolyása növekedett az orosz miniszterek körében, és az a tény, hogy Safirov a tengeri hatalmak közbenjárását kérte a Svédországgal való megegyezés ügyében, arra utal, meg vannak arról győződve, hogy Oroszország és Franciaország nem működhetnek együtt egymással.[99] Április 12-én ismét szóvá teszi: Urbich és az „osztrák kabala" elég erős volt ahhoz, hogy a cár iránta való bizalmát megrendítse. Tudomása szerint az angolok és a hollandok a svédeknek megígérték, hogy az általános béke megkötése után támogatni fogják őket, nem szabad tehát bízni a tengeri hatalmakban. S újból javasolja, hogy I. Péter kössön szövetséget Franciaországgal.[100]

Ez a levelezés a két ember között szívélyes kapcsolatokra utal, de Kurakin a béketárgyalásokon Rákóczi ügyének képviseletét nem mozdíthatta elő, legfeljebb információkat tud továbbítani, miután önmagának sincs szerepe az alkudozásokban.

Miután kiderült, hogy Brenner mégsem tud Utrechtbe menni, Rákóczi elhatározta, hogy Brennernek és Klementnek is ad megbízólevelet, s egyben a francia megbízottakat közvetlenül is felkéri küldöttei támogatására. Május 7-én megküldi Klementnek a közös utasítást, amelyben közli az Utrechtben tárgyaló követeknek beadandó követeléseit. Megtiltja, hogy bárkivel közölje azokat az ő parancsa nélkül, de felhatalmazza, hogy tárgyalásai során támaszkodjék rájuk.

Az egyes követelésekhez magyarázatokat fűz. Az első a magyarországi kiváltságokról szól, melyeket a császári ház megsértett, s amelyek visszaállítását kell kérni. Külön kiemeli az 1687-es pozsonyi országgyűlés határozatait, amelyeknek eltörléséért a konföderáció harcolt és amelyeknek hamis jellegét maga Klement is leleplezte mémoire-jaiban. Ehhez a ponthoz kapcsolja az általános amnesztia kérését, minden jószág és tisztség visszaadását. A második pont Erdélyről szól, s ehhez a következő megjegyzést teszi: „Nincs semmit hozzáfűznöm ehhez a ponthoz, miután Ön elegendően megmagyarázta jogaimat Erdélyre azzal a irattal, amelyet megengedtem, hogy kinyomtasson és közzé tegyen." Személyes kérelmeivel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy ezeket azért kívánja a béketárgyalásokon felvetni, mert „mintegy bíróság előtt" bizonyítani akarja azok jogosságát. Hangsúlyozza, hogy apja akaratából Lipót császár volt a gyámja, hogy nem hibás Thököly háborújáért, s hogy az anyja házasságát a kuruc királlyal maga a bécsi udvar határozta el és hagyta jóvá. (Ezt írja Brenner is az *Histoire*-ban; az igazság az, hogy a kezdeményezés nem Bécsből indult ki, a császár tudomásul vette a házasságot, s ez engedmény volt részéről a megbékélés érdekében.) Megvédi Zrínyi Pétert és társait az összeesküvés vádjától, s kifogásolja, hogy idegen bíróság ítélte el őket. Ezt azért is teszi, mert véleménye szerint megilletik őt mindazok a javak, amelyeket elődeitől elkoboztak. Újabb sérelmek érték azzal, hogy a szatmári béke után elvették birtokait, pedig semmiféle ellenségeskedést nem kezdett a császár ellen.[101]

[99] Rákóczi B. I. Kurakinnak, 1712. március 8. Arhiv, 3. köt. 209 sk. uo. 203 sk. Panaszkodásait megismétli egy március 15-i levelében is.

[100] Rákóczi B. I. Kurakinnak, 1712. április 12. Arhiv, 3. köt. 211 sk.

[101] A fontosabb idézetek: „Il n'y a rien a dire sur ce point, puisque vous avez suffisament expliqué les droits sur la Transylvanie par l'ecrit que je vous permis de faire imprimer et de publier..." „Le mariage de feu ma mère avait eté arresté et conclu avec le consentement de la Cour de Vienne". Rák-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

Az utasítás megadásával egy időben levelet ír Bolingbroke-nak, akit az akció támogatására kér.[102] Már előbb kérte Ruzzini velencei követ támogatását is, akire Klement hívta fel figyelmét, és akit figyelmeztetett arra, hogy Ausztria megerősödése minden szomszédja, így Velence számára is veszélyes lehet.[103] A megbízás körül vita alakul ki Rákóczi és Klement között, mert a fejedelem a megbízólevelet Polignac francia küldöttnek juttatja el, miután Brenner még nem érkezhetett meg Utrechtbe. Ezt Klement, úgy látszik, rossz néven vette, amire a fejedelem biztosította továbbra is bizalmáról és értesítette, hogy 300 écut küld költségeire.[104] Polignac július 5-én válaszolt a fejedelemnek, kijelentve, hogy „őszintén kíván hozzájárulni nyugalmához", és hivatkozik a király „pozitív és sürgető parancsaira" („ordres positifs et pressants"), amelyek erre kötelezik, de közli, hogy személyes hajlandósága („inclination") is erre indítja.[105]

Klement a megbízólevél birtokában sem tudott semmit sem tenni. A béketárgyalások során egyre inkább bebizonyosodott, hogy a Franciaország ellen harcolt egykori szövetségesek egysége megbomlott, de még nem volt világos, hogy megköthető-e a béke. A követ úgy gondolja, hogy ha folytatódik a háború, a harcot Magyarországon is újból lehetne kezdeni, és talán még Anglia segítségére is lehetne számítani, miután az egyre inkább szembefordul a Habsburgokkal.[106]

Rákóczi örül ennek a fordulatnak, s igyekszik széles körűen tájékozódni az európai helyzetről. Klementtől azt kéri, hogy küldje el számára a *Lettres et mémoires sur la présente guerre* és a *Le théâtre du monde* című hollandiai kiadványokat, hogy tájékozódjék.[107]

Kiegyezésre ilyen körülmények között nem gondol, de azt sem tudja, hogy mit lehetne tenni a háború újrakezdése érdekében. Mint egyik levelében írja, „sorsa kizárólag a végzettől függ".[108] A császárral nem lehet kiegyezni, ha akarná sem. Bizonyíték erre Ghéczy Zsigmond Lengyelországba futása, akit azzal vádoltak, hogy a fejedelemmel levelezett, holott, mint Rákóczi írja: „Caroli kiegyezése óta egyetlen levelet sem írtam Magyarországra."[109] De bizonyíték a porosz közbenjárásnak a kudarca is. Jablonski Rákóczi januári névtelen feljegyzése alapján július 23-án egy tervezetet készít, amelyben előadja a fejedelem feltételeit, s ezt Ilgen miniszter augusztus 13-án megküldi a bécsi porosz követnek, Bartholdinak, nyilván abban a reményben, hogy VI. Károly az Angliával kialakult konfliktus miatt hajlamosabb lesz engedményekre. A memorandum szerint a fejedelem teljes amnesztiát kíván, jószágainak, sőt a Zrínyi-, Frangepán- és Thököly-javak őt megillető részének visszaadását, birtokcserét javasol, a fejedelmi cím megtartását és külföldi tartózkodásának engedélyezését kéri. A porosz követ Lintelo holland követtel együtt előadja ezeket a követeléseket, de a császári udvar a teljes alávetést kívánja, és elutasít minden engedményt.

[102] 1712. június 11. *Fiedler* II. 357 sk.
[103] Rákóczi Ruzzininak, 1712. június 8. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.
[104] Rákóczi Klementnek, 1712. július 6. Rák.-lt- I. 1. Caps. H. Fasc. 244.
[105] Polignac Rákóczinak, 1712. Július 6. *Fiedler* II. 373—374.
[106] Klement Rákóczinak, 1712. július 1. *Fiedler* II. 372 és más jelentések.
[107] Rákóczi Klementnek, 1712. augusztus 13. *Fiedler* II. 395.
[108] „Mon sort dépend uniquement du destin." Rákóczi Klementnek, 1712. augusztus 17. *Fiedler* II. 397.
[109] Rákóczi Klementnek, 1712. szeptember 4. *Fiedler* II. 403.

Minderről értesül Rákóczi is, aki október 19-én megköszöni Jablonskinak az eredménytelen közbenjárást.[110]

Amidőn Utrechtben világossá vált, hogy Anglia kész a különbékét megkötni Franciaországgal, Klement Londonba ment, hogy ott próbáljon hatni az angol külpolitikára.[111] Itt újból találkozott lord Strafforddal, aki azt ajánlotta, kérje ismét a királynőtől a közös angol—holland közbenjárást a béketárgyalásokon.[112] Be is adott egy emlékeztetőt az udvarnak, amelyben ezt szorgalmazza, azzal, hogy a francia küldöttekkel együtt lépjenek fel Rákóczi érdekében.[113] Bolingbroke külügyi államtitkár testvére elvállalja — pénzbeli remuneráció reményében —, hogy támogatja Rákóczi ügyét, de az a véleménye, hogy a fejedelemnek le kellene mondania Erdélyről és valamilyen ellenértékkel beérni, ha azt akarja, hogy segíthessék.[114]

Ezek után Klement elhatározza, hogy Párizsba indul, és Brennerrel együtt kéri a francia udvart, lépjenek fel közösen az angolokkal a fejedelem érdekében. XIV. Lajos írjon levelet Anna királynőnek, Torcy pedig Bolingbroke-nak ebben az ügyben. Klement fogalmazásában beadnak egy emlékiratot a francia udvarnak, amelyben elmondják, miért volna érdeke Angliának Rákóczi erdélyi fejedelemsége. Az okok között nemcsak politikaiak és katonaiak, hanem gazdaságiak is szerepelnek, a hollandokkal szemben az angolokat akarja érdekeltté tenni a bor, a búza, a réz, a vas és más termékek kivitelében, szövetek és más árucikkek ellenében.[115]

Amikor megtudja, hogy Rákóczi elindult Danckából Franciaországba, Klement elébe akar menni. Előbb Dunquerque-ben szeretne találkozni vele, majd Londonban, azt remélve, hogy oda hamarabb megérkezik.[116] Az angol fővárosból január 23-án jelenti a fejedelemnek, hogy a francia küldött, Gauthier abbé szerint az angol külügyi államtitkár ellenzi a fejedelem londoni látogatását, mert a királynő „nem fog soha beavatkozni az Ön ügyeibe".A következő jóslattal zárja levelét: „A békét meg fogják kötni, és attól tartok, hogy abban nem fognak szólni Fenségedről."[117] Valóban így történt.

Az angol—holland közbenjárás reménysége a szatmári béke előtt azért foszlott szét, mert Bécs elzárkózott minden közvetítéstől és külföldi kezességtől, s mert Károlyi hajlandó volt a békét közvetlenül Pálffyval megkötni, időt se hagyva a további tárgyalásokra. Utrechtben a császár nélkül kötötték meg a békét, ami azt jelentette, hogy Magyarország és Erdély ügye nem lehetett a szerződés tárgya. Rákóczi erre a fordulatra nem számíthatott, hisz kortársainak többségével együtt azt hitte, hogy a hadban állt felek mindenike részese lesz az általános békének. Az igazsághoz

[110] Ezt a levelezést a berlini állami levéltárban talált eredetiekre hivatkozva ismertette *Kvacsala:* i. m. Századok 1898.

[111] Klement Rákóczinak, 1712. október 21. *Fiedler* II. 467.

[112] Klement Rákóczinak, 1712. november 18. *Fiedler* II. 425.

[113] Klement az angol királynőnek, 1712. november *Fiedler* II. 427.

[114] Klement Rákóczinak, 1712. december 4. *Fiedler* II. 428.

[115] Klement Rákóczinak, 1712. december 16. *Fiedler* II. 430. Klement és Brenner beadványának címe: Motifs pour la Grande Bretagne a concourir au retablissement du Prince de Transilvanie. Hongrie, 16. köt. 357—360.

[116] Klement Rákóczinak, 1713. január 7. 17. *Fiedler* II. 432.

[117] Klement Rákóczinak, 1713. január 23. *Fiedler* II. 433.

persze az is hozzátartozik, hogy a császári képviselők jelenlétében folytatott tárgyalások során Rákóczi kéréseit nem hozták szóba sem az angol, holland, sem a francia küldöttek. A felelősség, mint látni fogjuk, mindenekelőtt az utóbbiakat terheli, hisz Rákóczi XIV. Lajos szövetségese volt nyolc esztendőn keresztül, még ha nem is kötöttek formális szerződést, s a francia udvar kötelezettséget vállalt, hogy a magyar és az erdélyi kérdést belefoglalják az általános békébe.

A francia kapcsolat a szatmári béke után

Bizalmatlanság és újrakezdés

Rákóczi külpolitikájának tengelyében a francia orientáció állt, amely — mint már említettük — nem jelentett kizárólagosságot, hanem kényszerűséget és egyben lehetőséget. Franciaország a Habsburgok ellensége volt és az egyetlen idegen hatalom, amely 1703-tól szerény, de tényleges pénzbeli, katonai és diplomáciai segítséget nyújtott.

A versailles-i udvar 1708 októberéig fizette a havi 50 000 livre segélypénzt, amely Des Alleurs számításai szerint évente négyezer katona eltartására szolgálhatott.[1] Folyósítását a legkritikusabb időben szüntették be, amikor erre nemcsak az anyagiak miatt lett volna szükség, hanem annak bizonyítására is, hogy a francia udvar nem hagyja magukra a magyarokat. Rákóczi a segélypénzek leállítását főleg Bonnacnak, a lengyelországi francia követnek és a mellette szolgált Des Alleurs-nek tulajdonítja, akik szerinte, mint már jeleztük, hamis jelentéseket küldtek kiadásairól és a felkelés helyzetéről.[2] Az igazság az, hogy Versailles-t még jobban befolyásolta e tekintetben a szorongató gazdasági és hadi helyzet, amely szigorú takarékossági intézkedésekre indította.

1710. január 20-án Kökényesdi azt jelentette a fejedelemnek: XIV. Lajos nemcsak szövetségeseit nem tudja támogatni, de még saját tisztségviselőit sem tudja fizetni, a francia gazdaság csődbe jutott.[3]

Rákóczi panaszait is meghallgatva XIV. Lajos 1709. november 7-én Des Alleurs-t konstantinápolyi követté nevezte ki. A fejedelem 1710. február 24-én írta Bercsényinek, hogy megkapta a király visszahívó levelét, amiből szerinte az derül ki, hogy a tábornok rendkívüli követi ranggal tartózkodott Magyarországon („cum caractere ablegati extraordinari"), még ha ezt tagadta is.[4] Ügyvivőnek már 1710. január 14-től Fierville le Hérissyt jelölték ki, aki előbb tisztként szolgált Magyarországon, majd 1708-tól Rákóczi felesége mellett udvari emberként Lengyelországban.[5] Ő objektívebben ítélte meg a magyarországi helyzetet, mint Des Alleurs vagy Bonnac, de számára is világos volt, hogy a romlás általánossá és feltartóztathatatlanná vált. 1710. július 22-én jelenti Torcynak: „Az egész ország belefáradt a háborúba; a nemesség és a nép már sajnálja régebbi körülményeit, és előnyben részesíti azokat a jelenlegi helyzettel

[1] Torcy 1711. júniusi elszámolása, amelyet Desmarets-nek október 16-án küld meg, ezt bizonyítja. Hongrie, 16. köt. 42. fol.

[2] Erről l. *Köpeczi*, 168 sk.

[3] Rák.-lt. I. 1. Caps. G. Fasc. 205.

[4] AR III. 51.

[5] Fierville Rákóczinak, 1710. január 14. OL Rák.-lt. I. 1. Caps. G. Fasc. 205.

szemben, amely nagyon is veszélyes végnek teszi ki őket." Ennek ellenére úgy véli, hogy még egy bizonyos ideig lehetne folytatni a háborút, ha külső segítséget kaphatnának. A magyarok fő reménye az, hogy a cár segíteni fog rajtuk, amiben az ügyvivő kételkedik. Újabb és újabb jelentéseiben egyre sötétebb képet fest a magyarországi viszonyokról és a kuruc hadak széteséséről.[6] Már 1711. február elején jelzi az udvarnak, hogy Károlyi a kiegyezést keresi, és Rákóczinak nem marad más hátra, mint a bujdosást választani.[7]

Fierville hajlandó dramatizálni, mert a versailles-i udvart cselekvésre akarja bírni. A helyzet romlását ugyanis a diplomata a francia udvar magatartásának is tulajdonítja. Február 6-án ezt írja Torcynak: „Nagyságod bocsássa meg, ha veszem azt a bátorságot és előadom, hogy könnyű lett volna még bizonyos ideig fenntartani a magyarországi ügyeket, feltéve, hogy valamelyes pénzbeli segélyt használtak volna fel erre a célra. Legalább egy évvel meg lehetett volna hosszabbítani azokat. A bécsi udvar feltételeinek keménysége, amelyeket a magyar nemzetre akar kényszeríteni, amihez hozzájárul a még keményebb jövőbeli bánásmód félelme, kétségtelenül arra indította volna a szövetkezett rendeket, hogy az utolsó erőfeszítéseket megtegyék fennmaradásukért az általános békéig, amelyhez nagy reményeket fűztek, meg lévén győződve arról, hogy az angolok, a hollandok és Poroszország is szívesen segítenék, hogy belefoglalhassák azon biztosítékok alapján, amelyeket ezek a hatalmak több alkalommal adtak."[8] Arra is figyelmezteti Torcyt, hogy Bécs 20 000 katonával többet tud a nyugati frontra dobni, ha Magyarországon megkötik a békét, tehát előnyös lenne Franciaország számára a segítség további folyósítása.

Az államtitkár, aki a magyar kérdést kezdettől inkább hasznos diverziónak értékeli, s nem méri fel a szabadságharc jelentőségét a keleti politika szempontjából, sőt ragaszkodik a régi svédbarát szövetségi koncepcióhoz, visszautasítja ezt az érvelést a bizonytalan helyzetre hivatkozva: „E bizonytalanságok közepette nehéz lenne, hogy a Király elhatározza magát a konföderáltaknak ugyanazt a segítséget adni, amelyet Őfelségétől önkéntesen [»gratuitement«] kaptak annyi éven keresztül, mert nagyon is oka lenne azt hinni, hogy ezeket a segélyeket a császárral való megegyezésre használják fel, ahelyett, hogy egy újabb háború kiadásainak fedezésére fordítanák, mert a magyar nemzet — úgy tűnik — már nincs abban az állapotban, hogy azt folytassa."[9]

[6] Fierville Torcynak, 1710. július 22. Hongrie, 15. köt. 243. fol.

[7] Fierville Maronnak, 1711. február 6. Hongrie, 16. köt. 10. fol.

[8] „Votre Grandeur voudra bien, s'il lui plaît, me pardonner de ma liberté que j'ose prendre de lui représenter qu'il auroit été assez facile d'entretenir pour quelque temps les affaires de Hongrie pour peu qu'on eût voulu y employer quelque secours d'argent. On auroit pu les prolonger au moins encore une année. La dureté des conditions que la Cour de Vienne prétend imposer à la nation hongroise, jointe à la crainte d'un plus dur traitement à l'avenir, auroit indubitablement porté les Etats Confédérés à faire les derniers efforts pour se maintenir jusqu'à la paix générale, sur laquelle ils avoient fondé de grandes espérances dans la persuasion que les Anglois, les Hollandois et la Prusse les y verroient entrer avec plaisir, selon les assurances que ces puissances leur en ont plusieurs fois données." Fierville Torcynak, 1711. február 6. Hongrie, 16. köt. 11—13. fol.

[9] „Au milieu de ces incertitudes il est bien difficile que le Roi se détermine à donner aux Confédérés les mêmes secours qu'ils ont reçu gratuitement de Sa Majesté pendant tant d'années, car elle n'auroit que trop lieu de croire que ces secours seroient employés à faire un accommodement avec l'Empereur au lieu de servir les dépenses d'une nouvelle guerre que la nation hongroise parraît être désormais hors d'état de soutenir." Torcy Fierville-nek, 1711. április 9. Hongrie, 16. köt. 32 sk. fol.

Torcy már annyira „leírja" a szabadságharcot, hogy ebben az utasításában fel is szólítja Fierville-t, hagyja el Magyarországot, és menjen a svéd királyhoz.

Április utolsó napjaiban Párizsba ért a császár halálának híre, és ez a külügyi államtitkárt arra indítja, hogy változtasson néhány héttel előbbi álláspontján. Április 26-án úgy véli ugyanis, hogy ez az esemény a magyarok számára új helyzetet teremtett, és ezt ki kell használniok: „Kellemetlen, hogy a magyarországi ügyek egy olyan helyzetben látszanak megromlani, amelyből a konföderáltak szerencsésen hasznot húzhatnának. Ezeket azonban könnyen helyre lehet állítani most, hogy a magyaroknak nincs királyuk, és miután a nemzet nagyobb és egészségesebb része soha nem volt hajlandó elismerni az örökletességet, amelyet Lipót császár követelt meg Magyarország törvényei és kiváltságai ellenére." Ehhez a következő felhívást kapcsolja: „Nem kételkedem, hogy nem tudná arra ösztönözni [»exciter«] Ragotzi fejedelem urat, hogy hasznot húzzon a maga és a nemzet számára olyan helyzetből, amely annyira alkalmas, hogy feltámasszák az elnyomott szabadságot, és olyan állapotba hozzák magukat, ne kelljen többé félniök az Ausztriai Ház bosszújától."[10] Ez a véleményváltozás indokolja azt az utasítást is, amelyet május 6-án az államtitkár Hooke-nek adott II. Ágosttal kapcsolatban, s amelyet már idéztünk.

A francia udvar május közepén értesül a szatmári békéről.[11] Fierville is csak május 12-én tudja jelenteni Torcynak a béke megkötését, s az ő híre csak egy hónap múlva érkezik Párizsba.[12] A külügyi államtitkár, aki ismeri a szerződés szövegét, az utóbbi jelentésre reflektálva június 11-én a következő értékelést adja: „Valójában elég elolvasni ennek a megegyezésnek a pontjait, hogy az ember megítélhesse, akik aláírták, csak magánérdekeiket tartották szem előtt, anélkül, hogy bármiféle biztosítékot kaptak volna a köznyugalom és a szabadság megőrzésére."[13]

Kökényesdi Moszkvából hosszú utazás után csak június 13-án, az idézett levél megírása után két nappal érkezett Párizsba. Közben Danckából leveleket írt Rákóczinak, amelyek akkori gondolatairól tájékoztatnak. Másutt kimutattuk, hogy a követ a Savoyai Jenőnek átadott diplomáciai levelezésben hogyan hamisította meg az ekkor fogalmazott leveleket, azt próbálván bizonyítani, hogy ő ebben az időben már nem bízott a francia segítségben és Rákóczinak azt javasolta, egyezzék ki Béccsel.[14] Az igazság ennek ellentmond. Az eredeti levelekben ugyanis a fejedelmet arra biztatta, használja ki a császár halálát, és szerezzen érvényt az erdélyi fejedelemséghez való jogának, illetve járjon el annak érdekében, hogy Miksa Emánuel legyen a magyar király. Hamburgból keltezett május 22-i levelében egyenesen kimondja, hogy „Franciaország egyetlen szövetségese sem bánta meg ezt a szövetségét, előbb vagy utóbb megtalálta a számítását".[15]

[10] Torcy Fierville-nek, 1711. április 26. Pologne, 128. köt. 158. fol.

[11] A Francia Külügyminisztérium Levéltárában az 1711. május 16-i hírekben. Hongrie, 16. köt. 32 sk. fol.

[12] Fierville Torcynak, 1711. május 12. Pologne, 131. köt. 278. fol.

[13] Torcy Fierville-nek, 1711. június 11. Pologne, 131. köt. 305. fol.

[14] Vö. *Köpeczi B.*: i. m. 236 sk.

[15] „Jamais allié de la France ne s'est repanti de son alliance, tôt ou tard il a trouvé son compte." Kökényesdi Rákóczinak, 1711. május 22. OL Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251.

Amint Kökényesdi megérkezett Párizsba, június 16-án két jelentést is készített Torcynak, az egyiket oroszországi tárgyalásairól, a másikat a magyarországi helyzetről. Az utóbbiban a magyarok vereségét három tényezőnek tulajdonítja: a pestisnek, a császáriak túlsúlyának és a pénz hiányának. A békét Károlyi a fejedelem akarata ellenére kötötte meg, s ő maga meg van győződve arról, hogy a harcot újra lehetne kezdeni, kéri tehát, hogy a király továbbra is támogassa Rákóczit, és fizesse a segélypénzeket.[16]

A francia udvar alaposabban is tájékozódni kívánt arról, hogy mit tartalmaz a szatmári szerződés, és melyek a békekötés következményei. A francia külügyminiszteri levéltárban találunk egy iratot, amely az üggyel kapcsolatos *Észrevételek*et tartalmazza, és amelynek szerzője elmondja, hogy ha a szatmári béke pontjait az 1706-ban a nagyszombati béketárgyalásokon előadott magyar követelésekkel összehasonlítjuk, akkor megállapítható, hogy jelentős a különbség közöttük. Különbséget mutat a szatmári béke azokkal a szerződésekkel összehasonlítva is, amelyeket Bocskai, Bethlen vagy I. Rákóczi György kötöttek a bécsi udvarral. Mindezek előnyösebb feltételeket szabtak. A szerződést egyébként Rákóczinak kellett volna aláírnia, hiszen a szövetkezett rendek őt hatalmazták fel erre, Károlyi erre nem kaphatott megbízást. Rákóczi és Bercsényi leveleit idézi annak bizonyítására, hogy ők csak megfelelő feltételekkel kívántak megegyezni. Most egyébként új helyzet állt elő, hiszen I. József halála miatt nem tudta ratifikálni a szerződést, a magyarországi béke kérdését tehát újból lehet tárgyalni. Egy második észrevétel-sorozat azt elemzi, hogy a szatmári szerződést kik írták alá. Pontatlanságokat állapít meg, de főleg arra figyelmeztet, hogy a vezetők nagy többsége nem írta alá, sőt, vannak olyanok az aláírók között, akik hajdanában tehénpásztorok vagy rablók voltak (Nyúzó, Halász, Nyikó nevét említi). Megszámlálja, hogy vallási hovatartozás szerint hogyan oszlanak meg az aláírók, és csodálkozik a protestánsok nagy számán, akik, úgy látszik, hisznek a homályos ígéretekben, pedig a legrosszabbra számíthatnak.[17]

A francia belpolitika irányítója, a nagy hatalmú Colbert család tagja, Torcy márki a Richelieu által kezdeményezett hagyományos orientáció híve volt, kezdetben bizalmatlan a magyar követtel szemben, mert a bécsi és hollandiai hírek alapján azt hiszi, hogy Rákóczi végül is elfogadta a szatmári békeszerződést.[18] Kökényesdi — mint láttuk — igyekszik ezt a bizalmatlanságot eloszlatni, de csak július 29-én kapja meg a fejedelem levelét, amelyet az június 18-án írt, és amelyben közli, hogy ő maga a harcot tovább kívánja folytatni. Ezt beadja az udvarnak, s mellékeli hozzá Rákóczi ugyanilyen dátumú, Fierville-hez intézett levelét, amelyben szemrehányást tesz Versailles-nak, hogy Des Alleurs és Bonnac hamis jelentései alapján megszüntette a

[16] Kökényesdi Rákóczinak, 1711. június 20. és a Mémoire, amely ugyanezt a dátumot viseli. *Fiedler* I. 226 sk.

[17] Remarques sur le traité de pacification de la Hongrie en 1711. (két ugyanilyen című dokumentum) Hongrie, 16. köt. 228 sk. fol. A szerző feltehetőleg a Puncta Pacificationis Hungaricae (App. IV. 2392, RMK III 4798) című kiadvány alapján vizsgálja a neveket, amelyeket romlott formában nyomtattak ki, s ezért következtetései egyes esetekben pontatlanok (pl. külön írják Peteri-t és Szentpéteryt, külön az Imbre keresztnevet, elválasztva a családi névtől stb.).

[18] Kökényesdi Rákóczinak, 1711. június 22. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251.

segélypénzek kifizetését, és Kökényesdi oroszországi megbízatását nem vette komolyan, Baluze-nek pedig más utasításokat küldött, mint amelyeket ígért. Itt írja le ezeket az elkeseredett sorokat: „Némi idő óta úgy tekintetem, mint a kicsapolt nyarancs, melynek héját elvetik. Erről meggyőződtem nem annyira azért, mert segélypénzem fizetése felfüggesztetett, hanem azon hallgatás miatt, mely irányomban gyakoroltatik, s kivált a császár halála óta. Úgy látszik, már nem gondolnak a magyar háborúra s úgy tekintenek engem, mint olyan személy, mely kijátszotta magát."[19] (Szalay fordítását idéztük.)

Fierville július 8-án írt és Versailles-ba augusztus elején érkezett levelében a maga részéről cáfolja azokat a híreket, amelyek szerint Rákóczi kiegyezett volna Béccsel. A németek — ahogy ő írja — azt akarják elhitetni a világgal, hogy a magyarok kiegyeztek, holott még Károlyi is csak azért fogadta el a kedvezőtlen feltételeket, mert nem akarta elhagyni az országot. A „legjobbak" ma is Lengyelországban vannak, és a legtöbben „inkább a nyomorúságot szenvedik el, mintsem azt a rabszolgaságot, amelyet nemzetük számára előkészítenek". Ebben a jelentésben ismertette az ügyvivő Rákóczi „szomorú helyzetét" is, és felhívta a figyelmet arra, hogy emiatt rákényszerülhet a bécsi udvar ajánlatainak elfogadására. Ehhez azonban hozzáteszi: „Mindazonáltal nagyon könnyű volna elfordítani ettől a szándéktól, amelyet csak a szükségből indíttatva fogadna el, ha úgy ítélnék, hogy szükséges lenne őt visszatartani szerény megélhetés [»subsistence médiocre«] biztosításával, amelyet bizonyára előnyben részesítene a bécsi ígéretekkel szemben, annak biztosításával, hogy a Király nem fogja elhagyni."[20]

Kökényesdi augusztus 2-án jelentkezik Torcynál, és augusztus 4-én fogadja őt maga a király. Beszédében arra kéri XIV. Lajost, ne higgyen a rosszindulatú híreknek, és továbbra is támogassa a fejedelmet. Az átadott emlékiratban összefoglalja az oroszországi tárgyalásokat, és a cár nevében kéri, hogy Franciaország közvetítsen Oroszország, Svédország és Törökország között. I. Péter — mondja — kész segíteni a franciáknak és a magyaroknak, amennyiben megkötheti a békét a svéd királlyal és a Portával. II. Ágost lengyel király ugyancsak hajlandó szorosabb kapcsolatba lépni a francia udvarral, ha az említett béke megkötttetik. Rákóczi maga személyesen is részt vehetne ennek a diplomáciai akciónak a lebonyolításában, ha a francia udvar ezt kívánja.[21]

A követ augusztus 5-én jelenti Rákóczinak, hogy Torcy ingadozik, elfogadja-e a javaslatokat, főleg azért, mert Franciaország pénzszűkében van, és mert bizalmatlan II. Ágosttal szemben.[22]

Rákóczi a nemzetközi fejleményeket tekintetbe véve július 29-én felajánlja egy Kökényesdihez írott levélben, hogy újrakezdi a harcot, mégpedig a tábornokok nélkül, akik egyébként nem nagy segítségére voltak. Magyarországon szívesen várják vissza: „Megőriztem, Istennek hála, az egész nemzet szívét és hajlandóságát, amit még

[19] Rákóczi Kökényesdinek, illetve Fierville-nek, 1711. június 18. Hongrie, 16. köt. 39 sk. fol. Fiedler I. 356; a Fierville-nek írt levél másolata Ungarn, 193. kötetben is.

[20] Fierville Torcynak, 1711. július 8. Pologne, 129. köt. 96 sk. fol.

[21] Mindezek az iratok: *Fiedler* I. 238 sk.

[22] Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251.

Károlyi esküszegése is fényesen bizonyított, mivel soha nem tette volna le a fegyvert, ha hamisan nem győzték volna meg, hogy az említett tábornok azon parancsolatok alapján járt el, amelyeket én adtam." Azt kívánja, hogy a király szabályos szerződést kössön vele, és adjon pénzt külföldi csapatok toborzására Lengyelországban. Ebben az esetben Erdélybe törne be Moldva felől. Amennyiben az udvar ilyen támogatásra nem vállalkozna, a követ felhatalmazást kap arra, hogy megkérdezze, kész-e a francia udvar befogadni őt.[23]

Kökényesdi helyesli Rákóczi elgondolását a háború újrakezdésére, de felhívja a figyelmet arra, hogy a főurak támogatása nélkül nem járhat sikerrel, bár maga is bírálja őket: „Olyan személyeknek képzelik magukat, akik mindenben a legügyesebbek, míg valójában arra sem alkalmasak, hogy egy századot vezényeljenek és még kevésbé tudósok a *cabinet* [diplomácia] dolgaiban. De hát hol is tökéletesíthették volna magukat akár az egyik, akár a másik tudományban, hiszen a legtöbbjük semmit sem látott." A követ teljes mértékben egyetért azzal is, hogy amennyiben a körülmények úgy alakulnak, a fejedelem Franciaországba jöjjön, sőt sürgeti elhatározását.[24]

Közben a lengyelországi francia diplomácia is kívánja az udvar kedvező állásfoglalását Rákóczi ügyében. Fierville augusztus 22-én közli a fejedelemmel, hogy levelet kapott Kökényesditől, mely a francia udvar fenntartásáról, bizalmatlanságáról szól. Nem érti, Versailles-ban miért nem az ő jelentéseire támaszkodnak a magyar kérdés megítélésében, de reménykedik, hogy a cári segítség reménye változást hoz és, „Fenséged érdekének kedvezőbb és alkalmasabb határozatokat fognak hozni".[25]

Fierville szeptember 2-án újból visszatér arra a kérdésre, hogy a fejedelem hajlandó-e kiegyezni a bécsi udvarral, és megerősíti: „Ez a fejedelem semmit sem kötött meg és nagyon is elszánt arra, hogy ne vesse magát alá azoknak a feltételeknek, amelyeket rá és a magyar nemzetre akarnak kényszeríteni, feltéve, ha a szükség nem kényszeríti rá, hogy megélhetést biztosítson magának, és ha minden reményét elveszti, amelyet még táplál azokkal az ígéretekkel, amelyeket a cár tett neki, hogy támogatja őt, ha megszabadul a törökökkel folytatott háborútól."[26]

Rákóczi még Varsóból, ahová a cárt követte, szeptember 4-én kapcsolatba lépett Besenvallal, a Danckában székelő francia követtel, megkérve őt, hogy jutassa el levelét Kökényesdihez. Kifejezi azt a reményét is, hogy rövidesen személyesen találkozhatnak.[27] Toronyából néhány nap múlva bejelenti, hogy a cár Karlsbadba megy, maga Danckába készül, s ajánlja, hogy Olivában találkozzanak a feltűnést elkerülen-

[23] „J'ai conservé, grâce à Dieu, le coeur et l'affection de toute la nation, ce que la perfidie de Károlyi a même fait voir clairement, puisqu'il [!] n'auroit jamais quitté les armes s'il n'avoit été faussement persuadé que le dit général agissoit selon les ordres que je lui ai donnés." Hongrie, 16. köt. 53 sk. fol.; *Fiedler* I. 359 sk.; ez a közlés kisebb eltérésekkel követi a Torcynak beadott kivonatot.

[24] Kökényesdi Rákóczinak, 1711. augusztus 30. *Fiedler* I. 245 sk.

[25] Fierville Rákóczinak, 1711. augusztus 22. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 246.

[26] Fierville Torcynak, 1711. szeptember 2. Pologne, 129. köt. 142. fol.

[27] Rákóczi Besenvalnak, 1711. szeptember 4. Pologne, 132. köt. 91 sk. fol. A fejedelem már a szabadságharc alatt kapcsolatban állt Besenvallal, így 1707 nyarán, amikor tőle kért tanácsot a tekintetben, hogy elfogadja-e a lengyel trónt. Rákóczi Besenvalnak, 1707. július 12. — és ennek válasza 1707. augusztus 11. Fondation pour l'histoire des Suisses à l'étranger. Archives De Broglie.

dő. Hangsúlyozza, hogy „érdekei elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a királyéival", s hiszi, hogy a követ is meg van erről győződve.[28]

Ki volt Jean-Victor Besenval, akiről már tudjuk, hogy jó barátja lett Rákóczinak? 1671-ben született a svájci Solothurnban, 17 éves korában belépett XIV. Lajos svájci gárdájába, és 19 éves korában már százados. Részt vesz a spanyol örökösödési háborúban, különböző frontokon, így a ramillies-i csatában is. 1705-ben megkapja a Szent Lajos-rendet, 1707-ben XII. Károly svéd király mellé nevezik ki követnek. 1711-től az „északi" udvaroknál szolgál, 1713-tól 1721-ig lengyelországi követ. 1722-ben a svájci gárda ezredesének nevezik ki. 1736-ban halt meg Párizsban.[29] A fejedelem *Vallomásai*ban „őszinte, szívélyes és bölcs embernek" mondja.[30]

Első, Rákóczival folytatott beszélgetéseiről Besenval október 5-én számol be a francia udvarnak. A fejedelem szerint kedvező körülmények esetén a magyarok készek volnának újból fegyvert fogni. Ő maga Béccsel nem akar kiegyezni, arra csak végső szükségben gondol. Anyagi körülményei nagyon rosszak, kénytelen volt 50 000 tallérért elzálogosítani jaraszlói birtokát. Danckában csak 12 szolgája van, azoknak a felét is elküldte. A vele együtt Magyarországról kijött bujdosók nyomorognak, Sieniawski nagyhetman már nem támogatja őket, bár II. Ágost megígérte, hogy kárpótolni fogja őt kiadásaiért. Rákóczi arról is tájékoztatja a követet, hogy a cár szerinte kész végleges békét kötni Törökországgal, s nem akar újabb háborút, jelenlegi „hódításait" akarja megtartani, és feltehetőleg hajlandó lesz jó szolgálatokat tenni a fejedelemnek. II. Ágost nem fogadta ugyan el a magyar koronát, de a megszerzésének reményét teljesen nem adta fel.

Besenval kételkedik Rákóczi távolabbi terveinek megvalósíthatóságában, de javasolja, hogy a francia udvar biztosítson neki és híveinek valamilyen szerény megélhetést. Így fordul XIV. Lajoshoz: „Remélem, Felség, nem helyteleníti, hogy elvállaltam számot adni arról, amire Ragotzi fejedelem úr megkért, hogy ismertessem Felségeddel. A körülmények olyanok, hogy személye nemcsak nyugtalanságot kelt az Ön ellenségeiben, de talán olyan váratlan eseményt is eredményezhet, amelynek következményei jót hozhatnak az Ön ügyeiben."[31]

Torcy már előbb, október 1-jén közölte Besenvallal a „jó hírt", tehát azt, hogy a francia udvar hajlandó valamilyen anyagi támogatást nyújtani Rákóczinak. Ezt az elhatározást a követ 20-án ismerteti a fejedelemmel, aki megköszöni a „Király jótéteményeinek folytatását". Kéri, hogy a váltókat egy olyan bankárhoz juttassák el, akinek kapcsolatai vannak Danckában. Besenval Hélissant-t ajánlja, de maga is hajlandó az átutalások bonyolításában részt venni.[32]

Kökényesdi a maga részéről október 15-én értesíti Rákóczit arról, hogy a versailles-i udvar elhatározta a segélypénz folyósítását, de a jövőben havonta csak 20 000

[28] Rákóczi Besenvalnak, 1711. szeptember 7. Pologne, 132. köt. 156 sk. fol.

[29] Dictionnaire de biographie française. VI. (Párizs, 1954) 308—309; Jurablätter, 1966. április—május. Besenval diplomáciai szerepéről *G. Syveton:* Louis XIV et Charles XII. Revue d'histoire diplomatique, 12. köt. 1898.

[30] Vallomások, 496.

[31] Besenval XIV. Lajosnak. 1711. október 5. Pologne, 130. köt. 24 sk. fol.

[32] Besenval XIV. Lajosnak, 1711. október 20. Pologne, 130. köt. 80 sk. fol.

livre-et fizet a régebbi 50 000 helyett.[33] Arra is figyelmezteti, hogy a kiutalás még nem történt meg, és ezért kéri, hogy minél hamarabb induljon Franciaországba.[34]

XIV. Lajos október végén megismétli Besenval számára azt a döntését, hogy Rákóczi részére kiutal egyszerre 50 000 livre-et, és a továbbiakban 1712. márciustól kezdve havi 20 000-et. Kérdezi, hogy a párizsi városháza kötvényei fejében hajlandó-e valamely danckai kereskedő vagy bankár a pénzt folyósítani.[35] Amint Besenval ezzel kapcsolatos jelentését megkapja, elfogadja azt a javaslatot, hogy a váltókat Hélissant-nak juttassák.[36] Az elhatározásból még hosszú ideig nem lesz pénz, s Rákóczi és a bujdosók egyre nyomorúságosabb helyzetbe kerülnek.

Francia magatartás a béketárgyalásokon

November 24-én a fejedelem levelet ír Besenvalnak, amelynek leveleskönyvében címet is ad, mégpedig a következőt: *Raisonemens sur les affaires de Hongrie communiqué* [!] *a M. de Besenval a Dantzik ce le 24 de Novembre 1711.* Előbb köszönetet mond azokért a „kedvező parancsokért" („ordres favorables"), amelyeket a király adott, s amelyeket úgy értelmez, hogy sem a béketárgyalásokon, sem az esetleg újrakezdődő háborúban nem hagyja magára. Kifejti, hogy a maga részéről előre látta mindazt, ami vele történhet, miután „érzékennyé" („sensible") vált hazája bajai iránt, és elhatározta, hogy mindenáron segíteni akar ezeken. Már akkor eldöntötte, hogy nem marad hazájában, amíg vissza nem állítják a szabadságjogokat és nem garantálják személye és háza biztonságát. Visszautasította azokat a javaslatokat, amelyeket II. Ágost tett a bécsi udvar részéről a krakkói castellanus útján, még annak idején, amikor először tartózkodott Lengyelországban, és később is, amikor a magyar nemzet élén állt. Viszont ugyanakkor azt kívánta, hogy XIV. Lajos foglalja őt bele az általános békébe, s úgy véli, hogy az e tekintetben tett ígéretek szerződéssel érnek fel. A tárgyalásokat a bécsi udvarral csak azért folytatta, mert Franciaország nehézségekkel küzdött, és az általános béketárgyalások még nem kezdődtek el. „Végezetül — írja —, ha megvizsgáljuk minden cselekvésemet, kitetszik, hogy én csupán az általános békével vélem elérhetni azt a végső célt, amely felé első elszánásom vont." Miután már megkezdődtek a béketárgyalások, abban reménykedik, hogy nemcsak Franciaország, hanem Anglia is támogatni fogja. Az angolok érdekei nem egyeznek a császáriakéval, s reméli, hogy korlátozni akarják az Ausztriai Ház hatalmát. Előre látja, hogy a császár nem fog könnyen alkudni, és esetleg visszautasítja követeléseit. „Ezek híjával inkább eltökéltem teljességgel és egyedül a Gondviselés akaratára bízni magamat és eltűrni minden szükséget, melyeket most is szenvedek, mintsem bármit is elfogadjak, amiről nem tudom, hogy hazám igaz javát, becsületemet és biztonságomat szolgálja." Fő követelése, hogy biztosítsák számára az Erdélyi Fejedelemséget, mégpedig az örökösödés jogával és azzal a megkötéssel, hogy a fejedelemség a magyar királyság hűbér-

[33] Kökényesdi Rákóczinak, 1711. október 15. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251.
[34] Kökényesdi Rákóczinak, 1711. október 23. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251.
[35] XIV. Lajos Besenvalnak, 1711. október 29. Pologne, 130. köt. 30 sk. fol.
[36] XIV. Lajos Besenvalnak, 1711. november 12. Pologne, 130. köt. 89. fol.

birtoka legyen, a fejedelem soha ne nyerhesse el a magyar királyi koronát. Ami a magyarországi rendeket illeti, jogaikat vissza kell állítani, mégpedig úgy, hogy a koronázáskor a király esküt tegyen ezek megtartására. A bécsi udvar első minisztere, Lichtenstein herceg megnyerhető volna 100 000 tallérral a megegyezés előmozdítására, Rákóczi ehhez kéri a király pénzbeli segítségét, amelyet, ha fejedelemsége birtokába jut, visszafizet.

Ha a béketárgyalások megszakadnának, hajlandó lenne újrakezdeni a háborút. Ehhez azonban azt kéri, hogy a király kössön vele formális szerződést, küldjön követet melléje, aki generálisként is szolgálna, de kizárólag őmellette. Az idegen hadakat segélyhadaknak kellene tekinteni, ez a generális vezényelné őket, és a király által kinevezett inspektorok foglalkoznának a zsold kifizetésével és felruházásukkal. Ha Magyarországra érkeznek, maga gondoskodnék ellátásukról. „A fölkelt népekből összetoborzott magyar hadak a magyar generális parancsát követnék, és ezentúl nem volnék kénytelen olyan kímélettel bánni velük, mint annak előtte, midőn idegen hadak segítségére nem támaszkodhattam." Meg kell nyerni a lengyel király „hajlandóságát" ahhoz, hogy toborozni lehessen 6000 gyalogos és 2000 lovas katonát Lengyelországban, de elég lenne, ha csak elnézné, hogy a krakkói castellanus és más lengyel urak nyújtanak segítséget.

Az eredeti fogalmazványba Rákóczi bevett egy passzust arra vonatkozólag, hogy danckai tartózkodása idején gondoskodhatna a hadaknak szükséges felszerelésről, ezt azonban a végleges szövegből kihagyta. A levél végén összefoglalja az elmondottakat, és kéri, hogy értesítsék a királyt szándékairól, hogy ehhez mérje saját cselekedeteit, és hogy gondoskodhassék azokról, akik őt Lengyelországba követték.[37]

Rákóczi nemcsak a kétoldalú kapcsolatokkal foglalkozik, hanem mindenekelőtt az utrechti béketárgyalásokkal és a francia közbenjárás kérdéseivel is. Október 31-én (a leveleskönyvben tévesen november szerepel) megbízza Brenner Domokost, hogy menjen Versailles-ba és onnan Utrechtbe, s a francia küldöttség segítségével a tárgyalásokon képviselje érdekeit. A fejedelem által írt latin nyelvű utasítás 11 pontot tartalmaz. Az első emlékeztet arra, hogy XIV. Lajos ígéretet tett, belefoglalja Erdély ügyét a békébe, és azt a fejedelem számára biztosítja. A második azt bizonygatja, hogy Franciaországnak is kedvező a nemzetközi erőviszonyok szempontjából, ha a fejede-

[37] „Je ne suis point devenu sensible aux malheurs de ma patrie, si je n'ay point formé la résolution de m'y interesser a quelque prix que ce fut, que je n'aye en même temps preveu tout ce qu'il m'est arrivé en général comme causes auxquelles je sçavois que le caprice de la fortune pouvoit m'exposer; ayant pris ce temps la des resolutions de ne demeurer jamais dans ma patrie que je n'y visse les libertez retablies et des seuretez suffisantes pour ma personne et pour ma maison. ... Enfin si l'on considere toutes mes actions, on verra que je n'esperois obtenir que par la paix generale le but auquel ma premiere resolution me faisoit aspirer. ... ... et sans lesquels je suis resolu de m'abandonner plutost entierement et uniquement a la providence et de vivre exposé aux malheurs, que je souffre actuelement, que de consentir a ce que je ne croyray pas convenir aux veritables interets de ma patrie, a mon honneur et a ma seureté. ... Les troupes hongroises composées des peuples soulevez obeiront au general hongrois, pour les quels je ne serois pas obligé au menagement que j'ay été forcé d'avoir auparavant pour eux, destitué de l'appuy d'un corps de troupes etrangères. ... Il seroit a souhaiter que le roi Auguste put etre disposé a favoriser cette enterprise." A fogalmazvány Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244; kiadta *Fiedler* II. 456 sk. (az összefoglalót nem közli), magyarul Rákóczi-levele, 271 sk.

lem Erdély birtokába juthat. A harmadik arról szól, hogy bár legjobb lenne, ha Magyarország elszakadna az Ausztriai Háztól, de miután ez nem lehetséges, el kell érni, hogy országgyűlést hívjanak össze, és az új király esküt tegyen az ország törvényeinek megtartására. A negyedik pont felhívja a figyelmet arra, hogy az angolok hajlandók a fejedelem követeléseit támogatni. Az ötödik a béketárgyalásokon részt vevő követeknek javasol pénzbeli juttatást megnyerésük érdekében, s ehhez kéri az előlegezést, ígérve, hogy a kapott összeget visszafizeti. A hatodikban arról szól, hogy ha az Ausztriai Ház Erdélyre tartana igényt, mert fél, hogy a török birtokába kerül, a fejedelem kész szerződést kötni vele, s ezt a cárral is garantáltatni. A hetedikben kifejti, hogy nagyobb veszély áll fenn akkor, ha Erdély Magyarországgal együtt az ausztriai járom alá kerül, mert az elégedetlenek a törökhöz fordulnának segítségért, míg ha a fejedelemség független, békében élnének. A nyolcadikban azt ajánlja, hogy házában a fejedelemség legyen örökletes, s így el lehet kerülni a pártoskodást, és külföldi hatalmak beavatkozását. A kilencedik a császár számára további biztosítékként azt javasolja, hogy Erdély legyen a magyar királyság hűbérbirtoka, és a fejedelem úgy függjön a királytól, mint a német választófejedelmek a császártól. A tizedikben kéri, adják vissza birtokait, Nagybányát és Felsőbányát, a Zrínyi- és Frangepán-javak őt megillető részét. A tizenegyedikben kártalanítását követeli és képviseletét a magyarországi diétán. Az instrukció megírásával egy időben Brennernek megbízólevelet ad XIV. Lajoshoz, és ajánlja őt Torcynak is.[38]

Az apát Párizsba érkezése után azonnal jelentkezik az udvarnál, s előadja Rákóczi kéréseit. XIV. Lajos válaszként megelégszik azzal, hogy a fejedelmet biztosítja: nem fog róla megfeledkezni. Miután Torcytól sem kap egyenes választ sem a kérésekre, sem főleg az utrechti tárgyalásokon való részvételére, Brenner december 1-jén a fejedelemhez fordul, és kéri, engedélyezze, hogy vagy folytathassa teológiai tanulmányait és kaphasson valamely egyházi javadalmat, vagy legyen megfelelő diplomáciai megbízatása, „a középutat", tehát azt a megoldást, hogy csak éppen tengődjön, és megélhetése Torcy vagy Kökényesdi kényétől függjön, szeretné elkerülni.[39]

Besenvalnak is megírja, hogy szívesen foglalkozna teológiai stúdiumokkal (a Saint Magloire szemináriumban lakik, s ez külön is inspirálja), de azért azt szuggerálja, hogy jó követ is lehetne a versailles-i udvarban, jobb, mint Kökényesdi, aki szerinte nem látja el megfelelően feladatait.[40]

Ez utóbbi december 1-jén nyújt be egy emlékiratot XIV. Lajosnak beszéd kíséretében, amelyben azt hangsúlyozza, hogy Rákóczi nem elégedetlen vagy lázadó alattvaló, hanem — mint mondja — „szabad fejedelem és Felséged szövetségese", s ehhez képest kéri, hogy a béketárgyalásokon segítsen Erdély önállóságának visszaállításában, a magyar rendek kiváltságainak, javainak és tisztségeinek biztosításában. Mindezt a Rákóczi által Brennernek adott instrukció alapján adja elő, de tovább is megy: a trónörököshöz fordul, és tőle is kéri, járjon közbe, hogy Anglia, Hollandia és Poroszország mellett Franciaország is lépjen fel a fejedelem követeléseinek érvényesí-

[38] Brenner instrukciója, Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244 és XIV. Lajoshoz és Torcyhoz írott, október 31-i levelei, Hongrie, 16. köt. 88—89. fol.

[39] Brenner Rákóczinak, 1711. december 1. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 250.

[40] Brenner Besenvalnak, 1711. október 21. Pologne, 132. köt. 199. fol.

tése érdekében. Meglepő módon — tudva azt, hogy Fénelon neveltje buzgó katolikus — ez esetben arra is hivatkozik, hogy a fejedelem is hívő ember, és ígéri, hogyha erdélyi trónját megtarthatja, „mindent megtesz, hogy erősítse a katolikus vallás helyzetét, és előre látható, hogy szelídsége, szorgalma, kegyessége és barátságos modora az igaz vallást inkább felvirágoztathatja Erdélyben, mint az az erő, amelyet az Ausztriai Ház alkalmaz az eretnekség ellen".[41]

Ebben az időben Kökényesdi a francia politika hívének és franciabarátnak tartja magát és ezt Torcynak többször is tudomására hozza. Még Brenner Párizsba érkezése előtt arra kéri a külügyi államtitkárt, hogy határozzon sorsa felől, és emlékezteti azokra a szolgálatokra, amelyeket a királynak tett.[42]

Torcy — Kökényesdi szerint — beadványára azt válaszolja: a magyarok helytelenül tették, hogy nem tartottak ki az általános békéig, és elhamarkodva kiegyeztek a császárral; most nehéz bármit is cselekedni érdekükben. Ami Erdélyt illeti, a császár arról nem akar lemondani, s a lemondatásra nincs erő. Amikor Kökényesdi erősködik, hogy XIV. Lajos a szövetségesekkel ne kösse meg a békét, amíg Erdélyt nem biztosítják Rákóczinak, Torcy azt feleli, hogy Franciaország közel állt a bukáshoz, békére van szüksége; mindent meg fog tenni a fejedelem követeléseinek teljesítéséért, de arra biztosítékot nem tud adni, hogy megszerzi számára Erdélyt. A fejedelem nem várhatja el, hogy a király „csak az ő érdekei miatt újabb veszélyeknek tegye ki koronáját". Ígéri viszont, hogy bárhol, akár Franciaországban is, tisztességes megélhetést biztosít számára addig is, amíg más eszközökkel segítheti.[43]

Kökényesdi és Brenner elég tartózkodó tájékoztatásai is reményt keltenek a fejedelemben. Besenval 1712. január 19-én jelenti Torcynak, hogy Rákóczi maga mutatta neki két követének leveleit, amelyekből a király „állandó támogatásának" újabb jelét olvasta ki.[44]

1711 végén Rákóczi és Kökényesdi között súlyos konfliktus támad: a fejedelem azt kéri, hogy a követ küldje el Brenner útján Danckába az Aranygyapjas Rendhez tartozó ékszereket. A rendjelet Anjou Fülöp adományozta, és a hozzá tartozó ékszerek jelentős értéket képviseltek. Kökényesdi azonban a kérést nem teljesíti. Rákóczi Hélissant bankárt bízza meg, hogy szólítsa fel a gyémántok átadására. Ez — Besenval tanúságtétele szerint — december 4-én meg is jelenik nála, de eredménytelenül: Kökényesdi ugyanis elzálogosította az ékszereket, s arra hivatkozott, nincs mivel kiváltania, miután a fejedelem nem fizette ki járandóságát.[45]

Rákóczi még december elején biztosítja bizalmáról,[46] de Brenner jelentései arról

[41] A királynak benyújtott mémoire, Brenner instrukciójának másolata, a dauphin-nak benyújtott emlékirat, 1711. december 1. *Fiedler* I. 260 sk.

[42] Kökényesdi Torcynak, 1711. október 26. Hongrie, 16. köt. 71—72. fol.

[43] Kökényesdi Rákóczinak, 1711. december 27. *Fiedler* I. 265 sk. Ezt a levelet a Rákóczi-levéltárban nem találtam meg, bizonyos megfogalmazásai arra utalnak, hogy Kökényesdi változtatott az eredetin. Így pl. van egy mondata, amely arról szól, hogy már 1707-ben figyelmeztette a fejedelmet: Franciaország magára fogja hagyni, de ő nem hitt neki. Tudjuk, hogy Kökényesdi ekkor éppen a Franciaországgal való kapcsolatok megszilárdításával foglalkozott.

[44] Besenval Torcynak, 1712. január 12. Pologne, 135. köt. 58. fol.

[45] Besenval Torcynak, 1711. december 15. Pologne, 130. köt. 229. fol.

[46] Rákóczi Kökényesdinek, 1711. december 4. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

győzik meg, hogy a követ szándékosan nem teljesíti parancsát. December 9-én levelet ír Torcynak, s arra kéri, hasson oda, hogy követe adja át az ékszereket megbízottjának.[47]

Az államtitkár ezt a levelet megmutatja Kökényesdinek, s tájékoztatja őt arról is, hogy Rákóczi le akarja váltani. Erre ez tiltakozó levelet ír a fejedelemnek, s közli, hogy a gyémántokat adósságai miatt zálogosította el, s csak akkor tudja kiváltani őket, ha pénzt kap.[48] A fejedelem visszahívja, és december 26-án az apátot nevezi ki helyére. Besenval ajánlja Brennert az udvar figyelmébe, miután megfigyelhette „jó tulajdonságait" az alatt az idő alatt, amíg Danckában tartózkodott.[49] Ezt a véleményt később Torcy is megerősíti: „Úgy hiszem, jól fogja szolgálni Ragotzi fejedelem urat."[50]

Brennernek szóló utasításában a fejedelem biztosítja őt iránta való hajlandóságáról és arról, hogy gondoskodik fizetéséről. Ehhez hozzáteszi: „Bizonyára egyetért azzal, hogy jelenleg hivatása nem indíthatja arra, hogy teológiával foglalkozzék, hanem politikával, a két tudomány közül az első inkább az Ön kedvére, a második az enyémre való, és ha másként nem, belátásból, kedve engedjen az én érdekeimnek." Ami azt illeti, hogy ajánlja valamilyen egyházi állásra, ezt a jövőtől és szolgálataitól teszi függővé.

Miután a király azt kérdezte, mi végső elhatározása, közli: „Abban az esetben, ha nem tudnának visszaállítani ezzel a szerződéssel [ti. a békeszerződéssel] fejedelemségembe, elhatároztam, hogy inkább egyedül Őfelsége jótéteményeiből élek, mintsem hogy alávessem magam az Ausztriai Háznak." Szabadon hagyja azt a kérdést, hogy Brenner milyen minőségben léphet fel az udvarban (követi karakterrel vagy anélkül). Feladata megértetni, hogy a király érdeke őt támogatni. Emlékeztetnie kell XIV. Lajost az őseivel kötött szerződésekből és a saját „attachement"-jából származott haszonra, a jövőt illetően pedig arra, hogy ha az Ausztriai Ház fiú örökös nélkül maradna, az utódlás szempontjából Magyarország álláspontja milyen jelentős lehet. Szeretné, ha a király formális szerződést kötne vele, s ezzel utódját is elkötelezné. A legfőbb követelése az Erdélyi Fejedelemség, melynek visszaadása az egyensúlyt („equilibre") szolgálná, és minden állam üdvözölné, mert az Ausztriai Ház hatalma túlságosan is megnövekedett. Emellett kívánja, hogy a császár Magyarország szabadságjogait is visszaállítsa a törvények értelmében. Az angolok és a hollandok bizonyára támogatni fogják követeléseit a béketárgyalásokon, mindenekelőtt a protestánsok érdekében, tehát segítséget nyújthatnak a francia diplomáciának.

Brenner instrukciójához a fejedelem csatolja Besenvalnak írott november 24-i

[47] Rákóczi Torcynak, 1711. december 9. Hongrie, 16. köt. 119. fol.

[48] Kökényesdi Rákóczinak, 1711. december 30. *Fiedler* I. 272 sk. Kökényesdi már előbb is vitába keveredett a fejedelemmel a segélypénz átutalásával kapcsolatban. A fejedelem egyik régebbi jelentésére hivatkozva a pénzt maga akarta kézhez kapni, ő azonban Hélissant bankárnak kérte kiutalni. Emiatt tiltakozó levelet írt, és november végén ő maga ajánlotta fel lemondását, amit persze nem gondolt komolyan. Kökényesdi Rákóczinak, 1711. november 24. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251 és *Fiedler* I. 258—259. (A két szöveg nem azonos.)

[49] Besenval Torcynak, 1712. január 12. Pologne, 135. köt. 63. fol.

[50] Torcy Besenvalnak, 1712. február 11. Pologne, 135. köt. 229. fol.

levelét is, amelyben — mint láttuk — összefoglalta nézeteit.[51] Az utasítással egy időben megírja a szokásos megbízóleveleket, de ez esetben nemcsak XIV. Lajosnak és Torcynak ajánlja új követét, hanem a dauphinnek is.[52] Ugyanezen a napon a bajor választónak is ír, mint olyannak, aki a császári koronára legjogosabban pályázhat, és figyelmébe ajánlja Brennert, miután „Baron de Vettes"-et visszahívta a francia udvarból.[53]

1712. január 11-én Kökényesdi megkapja visszahívó levelét,[54] de nem mer búcsúlátogatást tenni az udvarnál, mert attól fél, hogy hitelezői felelősségre vonják.[55] Ekkor Rákóczi elhatározza, hogy Brenner útján kéri letartóztatását,[56] annak ellenére, hogy Kökényesdi újból és újból megpróbálja magát tisztázni előtte.[57] Torcy nem helyesli ezt az eljárást a követi jelleg és a botrány miatt.[58] Kökényesdi arról tájékoztatta, hogy az ékszereket 30 000 franknyi adóssága zálogául egy közjegyzőnél helyezte el, s kiváltani csak akkor tudják őket, ha a fejedelem kifizeti a neki járó összegeket. Az államtitkár ezt természetesnek tartja, és ezért is vonakodik a letartóztatástól. Besenval Torcynak ezt az álláspontját közli a fejedelemmel is, aki sokáig kitart ama nézete mellett, hogy a volt követet igenis le kellene tartóztatni.[59] Minderről Kökényesdi is értesül, és magyar nemes kiváltságaira, a magyar törvényekre hivatkozva, Rákóczinak a konföderációra letett esküjét is idézve, tiltakozik az eljárás ellen. Szerinte a fejedelem 60 000 livre-rel tartozik neki, különleges kiadásait nem számítva. Kijelenti, hogy ha ezt az összeget megkapja, átadja a gyémántokat, különben a bajor választó védelmét kéri, akit urának ismer el. Fenyegeti is Rákóczit, mondván, nem volna hasznos számára, ha arra kényszerítené, hogy: „. . . .sok olyan dolgot fedjek fel, ami nem okozna örömet Önnek".[60] Rákóczi a gyémántok mellett követeli a diplomáciai levelezés átadását, és azt, hogy Kökényesdi ne terjesszen rágalmakat. A francia udvartól pedig azt kéri, hogy az ő nevére letett városházi kötvények kamatai terhére elégítsék ki Kökényesdit.[61] A bajor választó kérésére megbocsát neki, és ezt udvarias levélben közli is vele.[62] Kökényesdi a gyémántokat visszaadta, a diplomáciai levele-

[51] „Vous conviendrez a present que votre vocation ne vous appelle pas a l'exercice de la Theologie, mais de la politique, si la premiere de ces deux sciences est de votre gout, la seconde est plus mon fait et il faudra que par complaisance au moins vostre gout cede a mes interets. . . . J'ay declaré qu'en cas que je ne puisse point estre retabli a la faveur de ce traité dans ma principauté, j'estois determiné a vivre des bienfaits seuls de Sa Majesté plus tost que de me remettre a la Maison d'Autriche." Rák.-lt. I. 1. Caps.. H. Fasc. 244; Rákóczi Besenvalnak, 1711. november 24. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244 és Hongrie, 16. köt. 91 sk. fol. (Ez utóbbiról 230 sk. fol.)

[52] Rákóczi XIV. Lajosnak, Torcynak és a trónörökösnek, 1711. december 26. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[53] Rákóczi Miksa Emánuelnek, 1711. december 26. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[54] Kökényesdi Rákóczinak, 1712. január 11. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251. *Fiedler* I. 276.

[55] Kökényesdi Rákóczinak, 1712. január 22., 28. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 250 és 244.

[56] Rákóczi Brennernek, 1712. március 30. és április 9. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[57] Kökényesdi Rákóczinak, 1712. február 28. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251.

[58] Torcy Besenvalnak, 1712. január 14. Pologne, 130. köt. 247. fol.

[59] Besenval Torcynak, 1712. február 9. Pologne, 135. köt. 107. fol.

[60] Kökényesdi Rákóczinak, 1712. március 20. *Fiedler* I. 257 sk. A levél eredetijét nem találtam.

[61] Besenval Torcynak, 1712. március 29. Pologne, 135. köt. 286. fol.

[62] Besenval Torcynak, 1712. szeptember 29. Pologne, 136. köt. 167 sk. fol.

zést azonban a császáriaknak szolgáltatta ki, amivel a fejedelem engesztelhetetlen ellenségévé vált. Amíg a bajor választó mellett szolgált, mindenkinek híresztelte, hogy Rákóczi Poroszországgal szerződést akart kötni Miksa Emánuel ellen. Ez utóbbi ezt a rágalmat szívesen felhasználta, amikor igyekezett magát a bécsi udvar előtt tisztára mosni, például azzal is, hogy kijelentette, a császár érdekeire való tekintettel nem vállalta a magyar királyságot.[63]

Brenner megbízólevelét csak 1712. január 28-án tudta átadni Torcynak, és csak március 18-án jelent meg XIV. Lajos előtt, aki rendkívüli követi minőségben fogadta, bár — mint láttuk — Rákóczi kész volt őt „karakter nélkül" is elküldeni.[64] Miután az erdélyi kérdés felvetése volt legfőbb feladata, mindenekelőtt a béketárgyalásokról és az azon képviselendő francia álláspontról tájékozódott. XIV. Lajos 1711. december 30-án a béketárgyalásokra utazó francia delegációnak többek között a következő utasítást adja: „A királynak is érdeke, és bizonyos értelemben becsületbeli ügye, hogy, ha lehet, foglalják bele Ragotzy fejedelmet a békeszerződésbe; Őfelsége többször biztosította őt arról, hogy nem fogja elhagyni. Valójában nincs semmiféle írásos megállapodás, de kívánatos volna Őfelsége szolgálata szempontjából, ha lehetne érvényesíteni e fejedelem jogait Erdélyre; ha birtokába juthatna, akkor a főherceg [VI. Károly császár] kevésbé gőgösen beszélhetne."[65] Brenner értesül erről az utasításról, megköszöni a királynak állásfoglalását, s kéri — instrukciójának megfelelően —, hogy kössön formális szerződést a fejedelemmel, fizesse ki az elmaradt segélypénzeket, és gondoskodjék biztonságáról, mert Lengyelországban egyre bizonytalanabb a helyzete.[66]

Rákóczi utasításaiban újból és újból magyarázza, hogy azért ragaszkodik a formális szerződéshez, mert úgy véli, ez jogilag segít abban, hogy a békeszerződésbe az erdélyi kérdést is belefoglalják, amellett, hogy XIV. Lajos utódját is elkötelezné (a király haláláról ekkor éppen rémhírek keringtek).[67] Ami a segélypénzeket illeti, egyszerűen saját nehéz helyzete, a bujdosók nyomorúsága indítja arra, hogy ismét és ismét szorgalmazza a kiutalást. Március 12-én írt levelében részletesen szól a bujdosó tábornokok nehéz helyzetéről, akik kénytelenek mindenüket eladni, hogy megélhessenek.[68]

[63] *C. Th. von Heigel:* Beziehungen des Kurfürsten Max Emmanuel von Bayern zu Franz Rákóczy. Sitzungsberichte der Phil. und Hist. Klasse der bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München. 1885. 146; vö. még *S. Riesler:* Geschichte Bayerns. VIII. Gotha 1915. 236, 244.

[64] Brenner Rákóczinak, 1712. március 9. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 250. A címet illetően jellemző, hogy Brenner 1713-ban megjelent teológiai munkáját mint szepesi prépost és „envoyé extraordinaire de Transilvanie", tehát „Erdély rendkívüli követe" jelenteti meg.

[65] „Il est aussi de l'intêret du Roi, et, en quelque manière, de son honneur, de faire comprendre, s'il est possible, le Prince Ragotzy dans le traité de paix. Sa Majesté a souvent assuré qu'elle ne l'abandonneroit pas. Véritablement, il n'y a nulle convention écrite, mais il seroit à souhaiter pour le service de Sa Majesté qu'il fût possible de faire valoir les droits de ce Prince sur la Transylvanie. S'il y etoit établi, l'Archiduc parleroit avec moins de hauteur." Instruction pour le maréchal d'Huxelles... 1711. december 30. Hollande, 230. köt. 192 sk. fol.; *Legrelle:* i. m. IV. 629 sk.

[66] Pontos dátum nélküli emlékirat, Hongrie, 17. köt. 128. fol. Az iraton 1713-as dátum szerepel, ami téves.

[67] Rákóczi Brennernek, 1712. január 22., március 12., 16. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[68] Rákóczi Brennernek, 1712. március 12. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

Brenner a fejedelemnek írt jelentéseiben általánosságban szól az udvar intencióiról, és Rákóczi egyre türelmetlenebb lesz, amint az általa „ergotages d'école-nak" — tudóskodó fejtegetéseknek — nevezett elmefuttatásokat olvassa. Amikor megtudja, hogy Torcy elutasítja a szerződés megkötését, először azzal fenyegetőzik, hogy kiegyezik a bécsi udvarral, később azt sürgeti, hogy legalább írásos biztosítékot kapjon arról, hogy Franciaország nem hagyja magára.[69] A válasz az, hogy a francia békeküldöttek nem fogják elfelejteni érdekeinek képviseletét Utrechtben, ennél többet azonban nem ígérnek.[70] (Míg mindezek folynak, a francia udvar sorozatosan gyászol s Rákóczi szép levelekben fejezi ki együttérzését XIV. Lajosnak nemcsak a szokásos udvariasságból, hanem azért is, mert minden visszautasítás és csalódás ellenére egyetlen védelmezőjének tartja.[71])

A fejedelem — mint láttuk — valóban kísérletezik azzal, hogy a bécsi udvarral felvegye a kapcsolatot és Berlinen keresztül kezdeményezi, hogy a császár biztosítsa számára az erdélyi fejedelmi címet (Erdély tényleges birtoklása nélkül, mint ahogy Leszczyński viselhette Atransstädt után a lengyel királyi címet), birtokait pedig cserélhesse el például Neuburg hercegnő livóniai javaival. Ez utóbbi javaslatot I. Péterrel is közli. Hamar kiderül azonban, hogy maga II. Ágost tart igényt ezekre a birtokokra, Bécs pedig az erdélyi fejedelemségről hallani sem akar, még cím formájában sem, csak arra kész, hogy ha a fejedelem elfogadja az amnesztiát, akkor visszaadja birtokait. Minderről Besenval részletesen tájékoztatja a francia udvart.[72] Felmerül, hogy maga a francia király is támogassa Bécsben Rákóczi javaslatait, s XIV. Lajos kész is erre, bár nem látja, miként lehetne sikerre vinni az ügyet.[73]

Amikor az általános béketárgyalások megszakadással fenyegetnek, a fejedelem javasolja, hogy újraindítja a magyarországi háborút, és ismét felajánlja Miksa Emánuelnek a magyar koronát. Brennerrel közli, hogy az ezereskapitányok és más tisztek a lengyel határon jelentkeznek, s készek újrakezdeni a harcot. Ő azonban nem adhat parancsot erre, miután semmiféle reményt nem tud megcsillogtatni előttük. Kéri tehát újból a formális szerződés megkötését és a javasolt segítség megadását. Azt is ajánlja, hogy a francia diplomácia bírja rá a törököt, indítson hadat Ausztria ellen, amire az oroszokkal megkötött béke után nagy az eshetőség. Ő maga Erdélyben kezdhetné meg a „diverziót", a bajor és a kölni választó csapatai Horvátországban szállhatnának partra a Porta támogatására, és onnan támadhatnák meg Bécset.[74]

Torcy kezdetben lelkesedik ezért a tervét, mert meg van győződve, hogy a helyzet kedvező a felkelésre, hiszen a császár kivonta csapatait Magyarországról. Kéri is, hogy a fejedelem juttassa el konkrét javaslatait az udvarnak.[75] Rákóczi elmondja, hogy csak külföldi segítséggel tudja elképzelni a háború újrakezdését, s ez a segítség Franciaországtól jöhet. Besenval kételkedik a terv megvalósíthatóságában, véleménye szerint a fejedelem a javaslatot csak azért tette, hogy ezzel jóindulatát bizonyítsa és

[69] Rákóczi Brennernek, 1712. március 16. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.
[70] Brenner Rákóczinak, 1712. április 14. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 250.
[71] Rákóczi XIV. Lajosnak, 1712. március 19., április 20. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.
[72] Besenval XIV. Lajosnak, Torcynak, 1712. február 9., február 23. Pologne, 135. köt. 113, 148. fol.
[73] XIV. Lajos Besenvalnak, 1712. március 3. Pologne, 135. köt. 119. fol.
[74] Rákóczi Brennernek, 1712. április 9.; erősen átdolgozott levél, Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.
[75] Torcy Besenvalnak, 1712. április 28. Pologne, 135. köt. 296. fol.

szolgálatkészségét hangsúlyozza.[76] Végül is Torcy elutasító választ ad Brenner útján, közölvén, hogy véleménye szerint a fejedelem tervei kivihetetlenek.[77]

Rákóczit elsősorban nem a háború újrakezdése, hanem inkább a béketárgyalások foglalkoztatják, s ezzel kapcsolatban a francia delegáció magatartása. Klement jelentései, amelyek arról szólnak, hogy a francia küldöttek nem tették szóvá követeléseit, egyre inkább nyugtalanítják, s kérdést intéz ezzel kapcsolatban Torcyhoz. Azt a választ kapja, hogy a francia megbízottak a tárgyalások kezdetén nem vetettek fel olyan kérdéseket, amelyek nincsenek közvetlen kapcsolatban azok tárgyával.[78] Amikor Besenval újból szóvá teszi Rákóczi sérelmét, és hivatkozik arra, hogy a fejedelem támogatás híján kénytelen lesz kiegyezni Béccsel,[79] Torcy azt válaszolja, hogy a francia küldöttek Utrechtben azért nem hozhatták szóba a fejedelem ügyét, mert még nem került sor a szerződés tárgyalására, de különben is a tanácskozások olyan kérdések körül forognak, amelyek őt nem érintik. A fogalmazvány első változatában a külügyi államtitkár még ezt diktálta: „Egyébként nem kell őt elfordítani a bécsi udvarral való megegyezéstől, feltéve, ha megtalálja biztonságát. Kételkedem abban, hogy bármikor is megtalálja ezt a biztonságot, de ha arra igyekeznénk, hogy elfordítsuk . . .” („Au reste il ne faut pas le detourner de faire son accomodement avec la Cour de Vienne pourveu qu'il puisse trouver ses seuretez.”) Ezután következik az alábbi aláhúzott szöveg. Ezt a két mondatot Torcy kihagyatta s az elküldött levélben a következő szöveg áll: „A király soha mást nem javasolt neki, mint azt, hogy gondoljon biztonságára azokban a megegyezésekben, amelyeket a bécsi udvar javasolna, és azt hiszem, hogy ez a nehézségek csomója. Ha megpróbálná elfordítani őt *általában minden megállapodástól, okvetlenül azt mondaná, hogy a Király tetszésének elnyerése miatt vesztette el mindazokat az előnyöket, amelyeket megkaphatott volna, és ezen az alapon olyan igényeket fogalmazhat meg, amelyeket soha nem lehet teljesíteni.*” („Au reste le Roy ne luy a jamais conseillé autre chose que de songer à sa seureté dans les accomodements que la Cour de Vienne luy proposeroit et je croy que ce sera toujours le noeud de la difficulté. Si vous attachez a le detourner *en general de tout accomodement, il ne manqueroit alors de dire qu'il a perdu pour plaire au Roy tous les avantages qu'il auroit obtenu et de former sur ce fondement des pretentions qu'on ne pourroit jamais remplir.*”) Mint látjuk, Torcynak fejtörést okozott a fogalmazás: meg van győződve arról, hogy Rákóczi nem tud kiegyezni Béccsel, de a teljes szakításért nem akarja vállalni a francia udvar felelősségét. Az idézett rész mellett a margón még ezt is olvashatjuk: „De ha bebizonyítja, hogy csak az ő igazi érdekére gondol, hogy csak tőle függ, mikor követi azt, és csak arról van szó, hogy biztonságát megtalálja, nem mondhat semmit sem, és ha magára és a jövőre gondol, akkor nem egyezik meg.” („Mais lorsque vous luy ferez voir que vous ne songez qu'a son veritable interest, qu'il est maitre de le suivre quand il voudra et qu'il s'agit seulement de trouver ses seuretez, il n'aura rien a dire et s'il songe a luy meme et a l'avenir, il ne s'accomodera pas.”[80])

[76] Besenval Torcynak, 1712. május 17. Pologne, 135. köt. 378 sk. fol.
[77] Brenner Rákóczinak, 1712. április 28. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 250.
[78] Besenval Torcynak, 1712. március 1. Pologne, 135. köt. 175. sk. fol.
[79] Besenval Torcynak, 1712. július 26. Pologne, 136. köt. 102 sk. fol.
[80] Torcy Besenvalnak, 1712. augusztus 18. Pologne, 136. köt. 110. sk. fol.

A kiegyezés gondolatát Besenval erősíti azzal, hogy szerinte az új császár másképpen bánik Magyarországgal, mint elődei. Június 28-án ezt írja XIV. Lajosnak: „A főherceg, aki inkább abszolút, mint erőszakos hatalommal rendelkezik, a magyarokkal szemben másként viselkedik, mint elődei."[81] Torcy nem olyan optimista az új császár politikáját illetően, és azt állítja, hogy a pozsonyi országgyűlés rövidesen bebizonyítja, mennyire távol áll tőle, hogy „visszaadja a magyar nemzetnek" a tőle elvett kiváltságokat.[82] A követ maga is megváltoztatja véleményét, mondván, hogy a császár csak kezdetben mutatott „douceur"-t a magyarok iránt, később visszatért ősei módszereihez, ami a nép elégedetlenségének növekedéséhez vezetett, de persze kedvezőbb körülmények kellenek ahhoz, hogy az elégedetlenség felkeléshez is vezessen.[83]

Készülődés Franciaországba

A fejedelem május elején már úgy látja, hogy nem maradhat Danckában, mindenekelőtt azért, mert nem tudja eltartani önmagát, és nem tud segíteni bujdosótársain sem. Az ígért első 50 000 livre helyett mindössze 20 000 livre-et kapott kézhez valamikor június elején,[84] s az államtitkár nem tudta ígérni, hogy rendszeresen utalják át a csökkentett havi járadékot.[85]

Van azonban más oka is, s ez fenyegetettsége. Május 7-én utasítást ad Brennernek, tájékoztassa Torcyt arról, hogy Danckában nincs biztonságban. II. Ágost azt mondta a krakkói castellanának, hogy a cár visszavonta azt a védelmet, amelyet neki nyújtott, s ő maga Lengyelország és az Ausztriai Ház között megkötött szerződés értelmében nem biztosíthatja pártfogásáról. Szerencséje, hogy a lengyel diétát feloszlatták, és így nem került szóba az ügye, mert akkor esetleg kiutasíthatták volna. Úgy látja, nincs más lehetőség, mint Franciaországba menni.[86] Ugyanezt a szándékát elmondja Besenvalnak is, aki igyekszik őt lebeszélni az elutazásról azzal, hogy várja meg a magyar-, a lengyel- és az oroszországi fejleményeket, a béketárgyalások előmenetelét, és legyen tekintettel a király érdekeire.[87]

Torcy ezzel kapcsolatban főleg a magyarországi helyzet lehetséges alakulására figyelmezteti: „Szerintem lehetetlen — írja Besenvalnak —, hogy a magyar nemzet általános elégedetlensége ne idézzen elő valamilyen jelentős eseményt, és hogy magának a főhercegnek a koronázása ne hozná felszínre a Királyság érzelmeit." De van más ok is Torcy szerint, ami arra indíthatja a fejedelmet, hogy Danckában maradjon: az általános béketárgyalásokon jobban lehet képviselni érdekeit, ha az a látszat, hogy a közeli Magyarországon bármikor egy „hatalmas párt" élére állhat, mert ezzel a

[81] Besenval XIV. Lajosnak, 1712. június 28. Pologne, 136. köt. 57 sk. fol.

[82] Torcy Besenvalnak, 1712. augusztus 25. Pologne, 136. köt. 121. fol.

[83] Besenval Torcynak, 1712. szeptember 29. Pologne, 136. köt. 167 sk. fol.

[84] Besenval 1711. december 15-i levele szerint Hélissant 6000 écut küldött Amszterdamon keresztül Danckába. Pologne, 130. köt. 229. fol.; 1712. június 14-i levelében 20 000 és további 50 000 livre kiutalásáról beszél. Uo. 136. köt. 37. fol.

[85] Torcy Besenvalnak, 1712. július 7. Pologne, 136. köt. 45. fol.

[86] Rákóczi Brennernek, 1712. május 7. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[87] Besenval Torcynak, 1712. május 3. Pologne, 135. köt. 348 sk. fol.

lehetőséggel nyugtalanságot kelt — míg ha Franciaországban, tehát távol hazájától tartózkodna, ez nem így lenne.[88] Az államtitkár, aki a gyors békekötés híve, s ezért is kerüli a kötelezettségvállalást, Brenner előtt is kifejti, hogy jobb volna, ha a fejedelem az említett érvek alapján Lengyelországban maradna. A követ azonban világosan látja, hogy Torcy a kényelmetlen helyzetet szeretné elkerülni, ígéreteit nem akarja teljesíteni, s ezért a maga részéről továbbra is az utazást javasolja.[89]

Besenval megmutatja Rákóczinak Torcy idézett május 26-i levelét, s a fejedelem annak elolvasása után elismeri, hogy jó érvek szólnak Danckában maradása mellett. A szükség azonban törvényt bont, s miután nincs miből önmagát és szerény kíséretét eltartania (az elbingiaikat már elbocsátotta), kénytelen elutazni.[90] Brenner Torcy előtt megerősíti, hogy a fejedelem helyzete tűrhetetlen, s ha Hélissant fiától nem kapta volna meg a 20 000 livre-et, nem tudták volna a napi élelmet sem előteremteni. Ha rendszeresen megkapja a segélypénzt, akkor Lengyelországban maradna, ezt azonban nem tudják ígérni.[91]

A követ, akit — mint láttuk — Klementtel együtt bízott meg a fejedelem, hogy képviselje érdekeit Utrechtben is, augusztus 16-án a királytól kihallgatást kért, s ismertette előtte Rákóczinak a béketárgyalásokon előadandó kéréseit Erdélyre, az általános békébe való belefoglalásra és pártfogására vonatkozólag.[92] A semmitmondó válasz után a leghatározottabban javasolja a fejedelemnek, hogy jöjjön Versaillesba. Arról van meggyőződve, hogy a francia udvar politikailag nem érdekelt támogatásában a békekötés után, ezért franciaországi jelenléte az egyetlen „remedium" önfenntartása és biztonsága szempontjából. A király nem teheti meg, hogy Versailles-ban ne gondoskodjék róla. Ehhez még hozzáteszi: „Votre personne et vos qualitez feront impression." („Személye és jó tulajdonságai nagy hatást fognak kelteni.") Egy idecsatlakozó kis magyar levélben még elmondja, hogy a császár elleni török háború híre nem valós, erre nem kell várni, ne késlekedjék az indulással: „...de félek talántán ezen reménységgel az drága üdő el ne múljék, szükséges lévén, most szóljon Vestra Serenitas [a rejtjelt így oldották fel] a királlyal".[93] Ezt ismétli meg szeptember 15-én is, miután még nem kapta meg Rákóczi állásfoglalását.[94]

Szeptember 10-én Rákóczi utasítja Brennert, hogy hivatalosan is kérje az engedélyt Franciaországba utazásához.[95] A követ ezt írásban jelenti Torcynak, a következőképpen határozva meg az utazás célját: a fejedelem „szeretné megtudni a király szájából sorsának alakulását, akár azt, hogy Őfelsége elrendeli, szolgálja Franciaországot újabb vállalkozásokkal, rendelkezésre bocsátván az eszközöket, amelyek a sikert biztosítják, akár azt, hogy visszaállítják [ti. erdélyi trónjára] a tárgyalások útján oly módon, hogy az ne függjön a bécsi udvartól, amely mindig túlzottan is ellenségesen

[88] Torcy Besenvalnak, 1712. május 26. Pologne, 135. köt. 158. fol.
[89] Brenner Rákóczinak, 1712. június 2. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 250.
[90] Besenval Torcynak, 1712. június 14. Pologne, 136. köt. 37. fol.
[91] Brenner Rákóczinak, 1712. június 22. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.
[92] A beszéd szövege Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 251.
[93] Brenner Rákóczinak, 1712. augusztus 24. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 254.
[94] Brenner Rákóczinak, 1712. szeptember 15. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 250.

fog viseltetni a fejedelem iránt, s üldözni fogja személyét, amely most veszélyben forog, s vissza fogja utasítani azokat az előnyöket, amelyeknek maga lehet az ura".[96]

A fejedelem kifejti Besenvalnak is, hogy szerinte a béketárgyalásokon a király nem tudja felkarolni az Erdélyi fejedelemség ügyét, és csak arra vállalkozhat, hogy közvetítsen a bécsi udvarnál birtokai megtartása érdekében. Ezek a birtokok azonban tönkrementek, és jövedelmeikből még megélni sem tud. A béketárgyalások befejezésének közeledte és ügyének erőteljesebb képviselete indítják arra, hogy elutazzék. Erre ösztönzi a bajor választó példája is, aki Versailles-ban megjelenve jelentős támogatást kapott. Úgy véli, számíthat a király jóindulatára, aki nem hagyhat magára egy olyan fejedelmet, aki „a jövőben is hasznos lehet koronája számára". Reméli, hogy Franciaországban lévén, anyagi gondjai is megoldódnak. Lengyelországi tartózkodása már nem hasznos, a háborút nem tudja újrakezdeni s nem tud hatni a bécsi udvar álláspontjára. Ez az udvar ellenséges vele szemben: értesülései szerint a porosz követ előtt kijelentették, hogy „csak a magyarországi rebellió vezetőjének tulajdonítják a spanyol korona elvesztését".[97]

Torcy mindent megpróbál, hogy Besenval útján lebeszélje Rákóczit az utazásról. A külügyi államtitkár odáig megy el, hogy egyenesen haszontalannak, sőt Rákóczi érdekei ellen valónak tartja a franciaországi letelepedést. Protokolláris gondjai is vannak, hiszen a király nem fogadhatja őt úgy, mint szuverén fejedelmet, ami viszont Rákóczi ellenségeit fogja felbátorítani, akik majd azt fogják bizonyítani, hogy XIV. Lajos „elutasította kéréseit". Mindazonáltal nem javasolja Besenvalnak, hogy formálisan is elzárkózzék a fejedelem kérése elől, de hozzáteszi: „...kellemes szolgálatot tenne Őfelségének, ha el tudná téríteni ettől a szándékától [ti. Rákóczit], hogy idejöjjön, feltéve, hogy még van idő erre".[98]

A követ természetesen Torcy utasításai szerint igyekszik eljárni, s arra figyelmezteti a fejedelmet, hogy miután „a Királynak semmiféle kötelezettsége nincs vele szemben, minden támogatás, amit ad, csak jóságának köszönhető", tehát jogilag nem kötelezett arra, hogy támogassa. Az udvarnak rosszul esett Brennernek az a kijelentése, hogy Rákóczi XIV. Lajos biztatására utasította vissza kétszer is a Béccsel való kiegyezést, s ezt Besenval szemére is veti. A fejedelem szabadkozik, de arra hivatkozik, hogy az ilyen, általa is elítélt kijelentésekre nem kerülhetne sor, ha ő Franciaországban tartózkodna. Egyébként semmiféle követelése nincs, tisztázni akarja magát a vádak alól, amelyeket Bonnac és Des Alleurs szórtak rá, a király kegyelmétől várja sorsa jobbra fordulását, és teljesen aláveti magát az ő akaratának.[99]

Torcy továbbra is a lebeszélés álláspontján van, de hangsúlyozza, hogy a követ

[95] Rákóczi Brennernek, 1712. szeptember 10. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 250.

[96] „...Le Prince veut apprendre sa destinée par la bouche du Roi, soit que Sa Majesté lui ordonne de servir la France par de nouvelles entreprises, en lui facilitant les moyens d'y réussir, ou que l'on puisse la rétablir par voies de négociations d'une manière qui ne dépend pas du bon plaisir de la Cour de Vienne, qui sera toujours trop animée contre ce Prince pour ne pas persécuter sa personne qui est actuellement en danger, et pour ne lui pas refuser les avantages, dont elle seroit la maitresse." Brenner Torcynak, 1712. szeptember 25. Hongrie, 16. köt. 304. fol.

[97] Besenval XIV. Lajosnak, 1712. szeptember 10. Pologne, 136. köt. 159 sk. fol.

[98] Torcy Besenvalnak, 1712. szeptember 29. Pologne, 136. köt. 164 sk. fol.

[99] Besenval Torcynak, 1712. szeptember 29. Pologne, 136. köt. 167 sk. fol.

„csak jó »érveket« használjon, és egyetlen olyan formális visszautasító terminust sem Őfelsége részéről, amely sérthetné őt".[100] Besenval elsősorban Brenner tanácsainak tulajdonítja, hogy Rákóczi Franciaországba akar menni, de belátja, hogy ő sem tudta e tervéről lebeszélni. Különben megnyugtatja Torcyt, hogy a protokollkérdések nem foglalkoztatják Rákóczit, kész álnéven („nom emprunté") élni Franciaországban.[101]

Október 4-én bejelenti, hogy a fejedelem egy angol hajót bérelt, amely hajlandó őt Franciaországba vinni. Egyik tisztjét, Charrière-t szárazföldön indította el, hogy készítse elő érkezését. Calais-ban várja Brenner tájékoztatását,[102] aki közben figyelemmel kíséri az utrechti tárgyalásokat, és felhívja az udvar figyelmét arra, hogy Angliának is érdeke a fejedelem számára megőrizni Erdélyt.[103]

Torcy végül is tudomásul veszi a tényeket, de megjegyzi, hogy a fejedelem „jobban tette volna a maga és a Király szempontjából is, ha nem vállal egy ilyen utazást".[104] Besenval az elutazás után is szükségesnek tartja, hogy igazolja magát az államtitkár előtt: „Megítélheti Kegyelmes Uram, annak alapján, amit önmaga [ti. Rákóczi] mondani fog, hogy lehetetlen volt eltántorítani attól a tervétől, hogy Franciaországba menjen. Nem keltettem benne semmi reményt, és úgy hiszem, felkészítve találja arra, hogy csak azt kapja, amit a Király nagylelkűsége amúgy is megadott volna neki, bár vette azt a fáradságot, hogy személyesen kérje azt a kegyet, hogy Őfelsége nem hagyja el."[105]

Végül is tehát Rákóczi győzött, s elhagyta átmeneti menedékét, Lengyelországot, ahol helyzete egyre tarthatatlanabbá vált.

[100] Torcy Besenvalnak, 1712. október 1. Pologne, 136. köt. 171. fol.

[101] Besenval Torcynak, 1712. október 11., 18. Pologne, 136. köt. 202, 213. fol.

[102] Besenval Torcynak, 1712. október 4. Pologne, 136. köt. 195. fol.

[103] Motifs pour la Grande Bretagne a concevoir au retablissement du P^ce^ de Transilvanie. Brenner 1712. december 28-án nyújtja be ezt a feljegyzést. Hongrie, 16. köt. 357 sk. fol.

[104] Torcy Besenvalnak, 1712. november 3., 17. Pologne, 136. köt. 217, 226/a fol.

[105] „Vous jugerez Monsieur, par ce qu'il vous dira luy même de l'impossibilité qu'il a de le détourner du dessein d'aller en France. Je ne l'ay point flatté, et je crois que vous le trouverez préparé, quoy qu'il se fust donné la peine d'aller solliciter la grace que Sa Majesté ne l'abandonne point." Besenval Torcynak, 1712. november 29. Pologne, 136. köt. 260. fol.

A lengyel menedék

Dél-Lengyelországban

Rákóczi két esztendeig tartózkodott Lengyelországban s ottani életéről és tevékenységéről, a bujdosók helyzetéről, elutazásának okairól és körülményeiről szükségesnek látjuk összefogó képet adni, függetlenül attól, hogy onnan irányított diplomáciai akcióit külön is ismertettük.

A fejedelem 1711. február 21-én lépte át a magyar határt és keresett menedéket Lengyelországban, kezdetben abban a reményben, hogy a cárral való tárgyalások után rövidesen visszatérhet Magyarországra. Lengyelország nem volt ismeretlen számára, hiszen a bécsújhelyi börtönből való szökése után ide menekült és itt élt Adam Mikołaj Sieniawski nagyhetman és felesége, Lubomirski Erzsébet oltalma alatt csaknem két évig.[1]

A nagyhetman egyesek szerint 1665-ben, mások szerint 1666-ban született, és 1726-ban halt meg. 1692-től bełzi vajda, 1702-től a korona nagyhetmanja, hadvezére, 1710-től krakkói kasztellán (castellanus). 1687-ben feleségül vette a jeles politikai író, Stanisław Heraklius Lubomirski lányát, Elżbietát. Maga Elżbieta — Erzsébet — feltehetően 1666 körül született, és 1729-ben halt meg; 10 évvel volt idősebb Rákóczinál.[2] A nagyhetman felesége egyszerre volt kitűnő politikus, nagy vagyonszerző és művészetpártoló. Úgy tűnik, ezeket a tulajdonságait férje is méltányolta, aki hosszú hadjáratokban vett részt és alig élt vele házaséletet. Lengyelország „koronázatlan királynője" — ahogy Sieniawskát nevezték — fontos közvetítő volt éveken keresztül a lengyelországi francia párt, II. Ágost, I. Péter és nem utolsósorban a francia udvar között.

Rákóczit első Lengyelországba menekülése után ismerte meg, az asszony védelmet nyújtott számára, és szerelmi viszony alakult ki közöttük. Ő biztosította egy ideig a francia segélypénzek eljuttatását a fejedelemhez, úgy persze, hogy a maga hasznát sem vetette meg. Kray Jakabnak,[3] a késmárki bírónak, akit Rákóczi a francia segéllyel összefüggő pénzügyi műveletek lebonyolításával bízott meg Lengyelországban, nem

[1] *Kazimierz Jarochowski:* Epizod Rakoczowy w dziejach panowania Augusta II. 1707—1711. A Z czasów saskich spraw wewnętrznych polityki i wojny című kötetben. Poznań 1886; *Stefan Tomašivsky:* Ugorčina i Polša na počatku XVIII v. Zapiski Naukovo Tovaristva imeni Ševčenka. 1908. III., IV., V., VI., VII. Magyarul: Adatok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez. Századok 1912.

[2] Portrety Osobistości Polskich w Pałacu w Wilanowie, Varsó 1967. 187—189; *W. Dworszaczek:* Genealogija. Varsó 1959. 129. tábla.

[3] *Bruckner Győző:* Kray Jakab. Budapest 1927. 65.

A fejedelem Lengyelországban

kis gondja volt, amikor vele kellett elszámolnia. Mégis éveken keresztül a fejedelem segítségére volt, s nemcsak gazdasági, hanem politikai-diplomáciai ügyekben is. 1707-ben, amikor I. Péter javaslatára felmerült Rákóczi lengyel királyságának gondolata, ellentétek támadtak közöttük, miután Sieniawska ezt a tervet nem helyeselte. Rákóczi 1711-ben is számíthatott rá, annak ellenére, hogy nézeteik a magyar ügy esélyeit illetően is eltértek. Sieniawska ugyanis — mint láttuk — kevésbé bízott a cár segítségében, mint Bercsényi vagy Rákóczi, s a Béccsel való kiegyezést ajánlotta.

Lengyelországban Rákóczinak magának is megfelelő anyagi bázisa volt. XIV. Lajos, azért, hogy szükség esetén menedéke legyen, a jaraszlói (Jarosław) birtokot kívánta megvásárolni számára, amely a Sobieski-család tulajdona volt. A fejedelem még 1705. május 20-án köszönte meg a király gondoskodását, de az esetleges félreértések miatt így szabadkozott az akkori lengyelországi francia követ, Bonnac előtt: „Nagy örömmel fogadom a király jótéteményeit a Jaroslawra vonatkozó döntésében, de szokásos őszinteségem ellen cselekednék, ha nem jegyezném meg, hogy mennyire érzékenyen érint, amikor azt hiszik, hogy többé vagy kevésbé érdekem szerint tevékenykedem, és hogy nem gondolnak arra, ha nem lenne különleges buzgalmam és odaadásom a Király és hazám iránt, a 20 000 tallér [écu] alkalmas lenne arra, hogy egész családom érdekét sértse. Csak azért tettem ezt a javaslatot, hogy még inkább tudjak cselekedni, és arra kérem, hagyjon fel annak szorgalmazásával, ha úgy véli, hogy másként foghatják fel."[4]

A birtokot végül is 1707 elején vásárolta meg a francia udvar, s miután Rákóczi lengyel indigenátusát nem ismerték el, annak ellenére, hogy ősei, a Báthoryak ezzel rendelkeztek, formálisan Sieniawska nevére írták azt.[5] A jószág kormányzójává a fejedelem Michał Misuna lengyel arisztokratát nevezte ki, aki bírta Sieniawska bizalmát, az ellenőrzést Kray Jakabra bízta, aki részletesen és lelkiismeretesen beszámolt a sokszor zavaros pénzügyekről.[6] A fejedelem a birtok jövedelmeiből és a francia segélypénz egy részéből tartotta el feleségét, aki 1706 végétől Varsóban, majd Jaraszlóban tartózkodott népes kísérettel.

Lengyelország előnyt jelentett abból a szempontból is, hogy innen közvetlenebbül érintkezhetett nemcsak a francia diplomáciával és 1711-től annak fő exponensével, a Danckában tartózkodó Besenvallal, hanem más külföldi hatalmakkal is.

1711 elején Lengyelországban zavaros volt a politikai helyzet.[7] II. Ágost a poltavai csata után visszatérhetett Varsóba, de az országban orosz csapatok maradtak, a cárral kötött szövetségi szerződés alapján. Délen ugyanis tartani kellett a svéd király és a török támadásától, északon, Pomerániában folyt a háború a svédekkel.

[4] Rákóczi Bonnacnak, 1705. május 20. Hongrie, 12. köt. 52. fol.; Rák.-lt. I. 1. Caps. B. Fasc. 12.

[5] Erről Sieniawska 1707. március 29-i elismervénye: *Hopp L.:* Pobyt Ferenca Rakoczego II w Gdańsku w latach 1711—1712. Rocznik Gdański XXV. 1966; Vallomások, 188.

[6] Rákóczi Kraynak, 1708. január 22. Ráday II. 380 sk.

[7] A lengyel helyzetről és főleg külpolitikáról: *Józef Feldman:* Polska w dobie wielkiej wojny północnej. 1704—1709. Krakkó 1925; *Uő:* Polska a sprawa wyschodnia. 1709—1714. Krakkó 1926; *Józef Gierowski:* Miedzy saskim absolutyzem a złota wolnoscia. Z dziejów wewnętrznicyh Rzeczypostolitej w latach 1712—1715. Wrocław, 1953; *Uő:* W cieniu Ligi Północnej. Wrocław 1971; Um die polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges, 1700, 1721. Kiadta *J. Kalisch* és *J. Gierowski.* Berlin 1962; *N. Davies:* God's Playground. History of Poland I. Oxford 1981.

II. Ágost a cár lekötelezettje volt, és mint lengyel király aktívan részt vett az északi háborúban. Mint szász választófejedelem a spanyol örökösödési háborúban a Habsburgok szövetségeseként harcolt. Lengyelországban még 1709 után is voltak hívei Leszczyński Szaniszlónak, de kénytelenek voltak kiegyezni II. Ágosttal vagy elmenekülni a svéd királlyal. Az ún. francia párt Franciaország nagyhatalmi helyzetének romlása miatt meggyengült, és olyan jeles képviselője is, mint Sieniawska, igyekezett a cárral, de Béccsel is jó kapcsolatokat kiépíteni. Abban minden párt egyetértett, hogy meg kell akadályozni a központi hatalom megerősödését, és összefogtak a „szász abszolutizmus" veszélye ellen. Amikor II. Ágost 1709-ben visszatért a trónra, az őt támogató ún. sandomierzi konfederáció is olyan feltételeket állított, amelyek korlátozták hatalmát. A rendek ellenálltak annak a törekvésnek is, hogy Lengyelország és Szászország szorosabb szövetségbe lépjen egymással, és hogy a lengyel korona örökletes legyen a Wettinerek házában. II. Ágost pozícióit részben háborús sikerekkel igyekezett erősíteni, részben azzal, hogy az ország számára terhes külföldi, főleg orosz hadaktól igyekezett megszabadulni. Egy ideig arra is gondolt, hogy pályázhat a császári koronára, de ez a terv hamar irreálisnak bizonyult, s inkább a Béccsel való szorosabb kapcsolatot kereste.

Ami az ország belső helyzetét illeti, az északi háború, a hadak vonulása súlyos károkat okozott, és visszavetette a XVII. század óta amúgy is romló gazdaság fejlődését. Ez nem jelentette azt, hogy a nagy latifundiumokkal rendelkező arisztokraták ne éltek volna fényűző életet, a nyugat-európai és főleg a francia udvari élet mintáit utánozva. A városok egy része gyarapodott, miután az ipar és a kereskedelem a hadseregek szükségleteit igyekezett kielégíteni. A jobbágyság nyomorúságos körülmények közt élt a földesúri kizsákmányolás súlyosbodása és az idegen hadak harácsolása miatt, és sok helyt felkelésekre is elszánta magát.

Ilyen országba és ilyen körülmények között keresett a fejedelem menedéket, s — a cári védelem mellett — elsősorban Sieniawskától várt segítséget. A palatina már 1710 végén azt ajánlotta neki, hogy egyezzék ki a bécsi udvarral, de ő maga is szükségesnek tartotta, hogy mielőtt erre sor kerül, találkozzék a cárral. Bercsényi jelentette a fejedelemnek 1710. december 23—27-én, hogy „az Asszony" — ahogy egymás között Sieniawskát nevezték — reménytelennek tartja a magyarok helyzetét: „Mi haszna? se nem hiszek, se nem reméllek dolgaitokban! már mit fogtok csinálni?" — így fakadt ki a főgenerális előtt, aki le is vonta a következtetést, hogy a palatinát nem lehet bevonni a titkos tárgyalásokba.[8] A fejedelem ennek ellenére nem szakított vele, mert egész egyszerűen anyagilag és politikailag szüksége volt rá. Először is rá számított maga és a tábornokok nagy létszámú kíséretének elhelyezésében. Egy összeírás szerint a fejedelem és a tábornokok mellett 1038 személy és 1330 ló eltartásáról kellett gondoskodni (Rákóczi kíséretében 122 szolga — de közvetlenül csak 45 — és 219 „famulus" — közvetlenül 115 — élt, összesen 433 lóval;[9] ezen túl a Nemesi Compánia és a Magyarországról kijött csapatok tartózkodtak Lengyelországban, az utóbbiakról előbb már szóltunk). Rákóczi váltakozó kísérettel kezdetben Sztriben vagy

[8] AR VI. 637.

[9] Consignatio nominum pro subsistentia ex ordine confoederatorum cum Serenissimum Transylvaniae Principem Poloni existentium. MTA Kézirattára, Ms. 4968.

Sztréhben és Skoljéban, majd Sztaroszelóban, a határhoz közel tartózkodott, hogy tudja tartani a kapcsolatot az otthoniakkal, és folytathassa a tárgyalásokat Károlyival és Pálffyval. Március végén, április elején hosszabb ideig Sztriben lakott, s innen indult április 7-én Ilyvó (Lwów, Lvov, Lemberg) felé, április közepén Kukizón állt meg, ahol birtoka volt, április 23-án már Ilyvón van, néhány napig Verbinán, ahonnan egy másik birtokára, Zaluzára megy, s itt huzamosabban tartózkodik. Május 12-én Javoróban találjuk, ahol Konstanty Sobieski herceg házánál száll meg több alkalommal is. Május közepén feleségével találkozik, aki Jaraszlóból jött hozzá. Zaluzában csatlakozik hozzá Szathmári Király Ádám, aki naplókönyvében leírja az 1711—1717-es eseményeket a fejedelem tartózkodási helyeiről és mindennapi foglalatosságairól részletesen megemlékezve. Ezentúl őt fogadjuk kalauzunkul, annál is inkább, mert szereti a pontosságot, és megjegyzi a külső részleteket.

Javorót, ahol Rákóczi tartózkodott, például így mutatja be: „Homokos helyen vagyon, hosszan fekszik, nem igen széles; hét vagy nyolc pápista és orosz templomok vannak benne. Vára is vagyon, a várban faépület vagyon, kiben sok szép paloták két contignatióra építve vagynak, ahol ott Felséges urunk volt sokáig szállva. Mély árokkal, vízzel körül van véve, mellette egyfelől oly nagy tó vagyon, kinek is a szélességét flintával át nem lőhetni, hosszasságát pedig stuczbul által nem láthatni. Ezen a tón vagyon ötkövű malom, másfelől penig mindjárt mellette vagyon egy kert, akinek is mássa, amint sokan mondják, a bécsi kertek között sem volt, jóllehet már többire a király Szobeczky [Sobiestki] halála után elpusztult; ez a kert csillagossan és egyéb mesterségekre, czédrus és hársfa magos pallérokkal utakra van beültetve, úgyhogy mindenütt árnyékban járhat [!]. Vízimesterségek, halastók közötte külömbnél-külömbek voltak, a kert közepén egy tón ferdőhely vagyon, lábakon áll a tó közepén, kiben nagy ólomkád vagyon, jádzóhelyek és egyéb csudálatos mesterségek voltanak. Vagyon egy ház, holott a falbul vastagon víz folly ki és a ház közepén garádicsokon folly bé egy kádba a víz, szép lengedező csergedezéssel, a ház penig külömb-külömbféle madraknak való drótbul csinált kalyitkákkal tele van, kiben most semmi sincsen. Ugyanezen kert egy részében vagyon többire mindenféle drága fáknak és virágoknak a neme."[10] Így látta Javorót a minden újra frissen rácsodálkozó apród, akinek köszönhetjük a környezet felidézését, a fejedelem ugyanis *Vallomásai*ban tartózkodási helyeit ritkán írja le, inkább csak utazásait.

A Javoró melleti Zaluzában telepedett le Rákóczi felesége, s a találkozás nem hozott örömet az egymástól régóta elszakadt házastársaknak. Rákóczi nehéz helyzetbe került: Sieniawskával titkolt kapcsolata nem szakadt meg, feleségétől elidegenült, de a látszatot fenn akarta tartani. *Vallomásai*ban lelkiállapotát úgy jellemzi, hogy a katonai-politikai helyzet rosszra fordulása miatt belenyugodott Isten akaratába, de magánéletében még mindig túlságosan a „világnak hitt", s megpróbált valamiféle egyeteztetést. Erről ezt írja: „Ismertem gyarlóságaimat, és szívesen hittem őket nagyobbaknak, mint amekkorák voltak, hogy elhitessem magammal: bizonyos bűnöktől nem tartóztathatom meg magam... Ez az a langyos állapot, amely se nem hideg, se nem meleg, távol tartja magát a kirívó bűnöktől, ezért nem teljesen hideg, de nem

[10] Szathmári Király Ádám naplókönyve. Kiadta *Thaly Kálmán:* Rákóczi-tár I. Pest 1866. 234—244., 243—244.

törekszik a tökéletességre, és nem hiszi el mindazt a jót, amire képes, ezért nem meleg."[11]

Sieniawskához való viszonyát ebben a vezeklő hangulatban így ítéli meg: „A nyilvános botrány elől ugyan elrejtve, de folytattam a házasságtörést és evilági szerelmemet, nem annyira a gyarlóságtól vagy a természetes hajlamtól vezetve, mint inkább abból a rangom szabta szükségből és meggondolásból, mely sem a köz-, sem a magánügyek tekintetében nem tanácsolta, vagy inkább nem engedte meg, hogy megszakítsak egy olyan kapcsolatot, amelyet már nyolc éve folytattam."[12] Tehát érdek és megszokás egyaránt azt tanácsolták, hogy ne szakítson a nagyhetmannéval.

Felesége és a közte kialakult kapcsolatokat ugyanekkor így értékeli: „Egy ideje az apátság jaroslawi [a lengyel helyneveket az idézetekben Rákóczi által használt alakot hagytam meg] zárdájában időző feleségem ugyanekkor érkezett a Jaworow közeli Zaluzénak nevezett faluba, ahol udvarom kényelme érdekében letelepedtem. Jelenlétének elviselése nem annyira említett bűnös szokásaim miatt volt terhes számomra, mint inkább vérmérsékletünk és erkölcseink különbsége és rendszertelen életmódja miatt. Bár ebben én semmi bűnöset nem ismertem fel, és kimutatni sem akartam, mégis túlságosan ellenkezett az én jellememmel, nehézkességgel keveredő könnyelműsége, szertelen nagylelkűsége, mértéktelen költekezése és a jelenlétében megnövekedett igen sok efféle háztartási teher miatt. Udvartartásom és szokásom rendjét fölkavarta, az őt körül vevő nőszemélyek zsibongása, fecsegés és perlekedés áradt mindenfelé, és sok kellemetlenség támadt." Azt persze nem tagadhatja, hogy a Sieniawskával való kapcsolata is zavarta az együttélést, sőt magát a házaséletet is lehetetlenné tette: „Volt egy másik igen súlyos ok is, óh, örök bölcsesség, melynek ürügyén azt hittem, hogy távol maradhatok hitvesi ágyától, de nem lett volna nehéz ezt az okot legyőzni, ha terhe nem járt volna bűnös gyönyörrel és arra irányuló átkos törekvéssel, hogy én is kedvére legyek annak a személynek, aki iránt még akkor is inkább politikai, mint valóságos szenvedély ejtett rabul."[13]

Rákóczi — mint *Vallomásai*ban megírja — már a házasság első éveiben többször szembekerült felesége gondolkozásával és életmódjával, aki kezdetben féltékenységével gyötörte. A bécsújhelyi börtönből való szökésében való közreműködéséért azonban végig hálás volt neki, s a magatartásáról szóló bécsi pletykákat nem vette komolyan. Amikor sok év után, 1706-ban találkoztak, már nem lehetett a régi kapcsolatot visszaállítani, bár 1706. április 24-én írt levelében ezt írja Magyarországra utazó feleségének: „Jól tudja, milyen gyöngéden szerettem Fenséged kedves személyét."[14] Nem sokkal később, 1707. február 23-án, amikor értesül arról, hogy felesége, aki gyógykezelésre Karlsbadba ment, onnan megszökött és a svéd királytól kért menedéket, éles szemrehányásokat tesz neki: „De különösen arra kérem, változtassa meg életmódját, és ne tegyen úgy, mintha csak önmagáért akarna élni, főleg, ha azt akarja, hogy ebben az országban megőrizzük az általam kormányzott népek szeretetét és tiszteletét, amit óhatatlanul elveszítenék, ha Fenséged továbbra is barátságot mutat

[11] Vallomások, 474—475.
[12] Vallomások, 463.
[13] Vallomások, 468.
[14] Rákóczi-levelek, 106.

azok iránt, akiket ez nem illet meg, és tartózkodó azokkal szemben, akik iránt barátságot kellene éreznie. Nem azok az aljas rágalmak íratják ezt velem, amelyeket a németek terjesztenek Fenségedről, hanem az a kívánság, hogy megelégedésben éljek, ha majd egy napon együtt leszünk, és hogy kölcsönösen elkerüljük a bosszúságot, amelyet egymásnak okoztunk eltérő életmódunkkal. Én szívesen megváltoztatnám az enyémet Fenséged kedvéért, ha nem látnám, hogy az mindig jó szolgálatokat tett nekem, és sok bajtól mentett meg, míg saját életmódja sok gondot okozott Fenségednek. Tudja, hogy nem vagyok féltékeny természetű, de azt is tudja, hogy bizonyos kellemetlen dolgok, amelyek csak egyesek képzeletében élnek, éppoly károsak lehetnek a tisztességre, mint azok, amelyeknek alapja van, ha az egész közvélemény elhiszi azokat. Őrizkedjék, kérem, némely nemes uracskák társaságától, akik mindig visszaéltek az Ön természetes jóságával, és csak arra voltak jók, hogy becsapják Fenségedet. Tartsa őket szolgáinak, de ne a ház urainak, akik kényük-kedvükre űzik el a többi szolgát, s ezek azután haragjukban ezer kellemetlen dolgot kitalálnak. Ne váltsa fel, kérem, természetes nagylelkűségét olyan jótéteményekben való tékozlással, melyeknek nincs itt az idejük, mert másként mindenben szükséget fog szenvedni."[15] A fejedelemasszony Szászországból Danckába, onnan Varsóba, illetve Jaraszlóba ment. Rákóczi évi 16 000 forintot rendelt udvarának eltartására. A fejedelem figyelmeztetése ellenére környezetében hamar feltűntek a kalandorok, köztük olyanok is, mint egy Baudouard vagy Sasilly nevű francia tiszt, aki rendszeresen tájékoztatta a bécsi udvart minden Rákóczit érintő hírről. [16] Ilyen előzmények után került sor találkozásukra, amely nem vezethetett a házasélet visszaállítására.

A fejedelmet mégsem elsősorban magánélete, hanem a politikai helyzet foglalkoztatta. Különböző tartózkodási helyein tárgyalásokat folytatott Bercsényivel, Esterházy Antallal, Rádayval és más kibujdosott vezetőkkel, és természetesen a cár tábornokaival és a lengyel főurakkal. Javoróba hívta össze május végén a kuruc tanácsosokat, hogy tárgyalják meg a tennivalókat, most már a császári béke után. Rákóczi Esterházy Antalt, Forgách Simont, Csáky Istvánt, Csáky Mihályt, Galambos Ferencet, Vay Ádámot, Soós Istvánt, Petrőczi Istvánt és Ráday Pált hívta meg, de a meghívottak egy része nem jött el.[17] A fejedelem itt adta ki pátenseit a magyarországi hadaknak (így Pelargus Jánost bízta meg a közrendűek együtt tartásával) és mindenekelőtt a munkácsiaknak, s itt tárgyalták meg a cárnak teendő javaslatokat.[18]

Mint láttuk, a tárgyalások a cárral Jaraszlóban kezdődtek. Szathmári Király Ádám így ír erről: „Jaraszló mintegy partos helyen vagyon, alatta foly el a Szon (San) vize, mély árokkal körül van véve, téglával körülkerítve s azon felyül penig földbül voltak a bástyái, most mindazáltal semmi ereje sincsen, azelőtt valaha erőd volt. Az épületek benne valaha szépek voltak, mindazáltal azok nem voltak regulariter, mint egyéb városokban építve, néhol kőbül, néhol penig fából valók a házak. Templomok a pápistáknak három van benne, az oroszoknak egy, kívül is

[15] Rákóczi-levelek, 135—136.
[16] Rákóczi Kraynak, 1708. január 22. Ráday II. 381.
[17] AR III. 665.
[18] AR III. 661. sk.

a hostáton öt templomok vagyon a pápistáknak, a város lakossa penig többire zsidó, a többi lengyel".[19]

A fejedelem Viszocskáról járt be Jaraszlóba, ahol „azelőtt a Szobeczky király háza volt, most penig mind a falu, mind penig a kastély Felséges Urunké".[20] „Ez a hely — írja az apród — azelőtt míg a király élt, igen szép volt; az épület alacson, nem magos, egy contignatióra van építve fábul, egynéhány paloták benne, kívül-belül a padlástul fogván a padimentum apró, négyszegeletű, festett tégelykékkel ki voltak rakva virágokra és egyéb formákra, a külső falain lévő tégelyeket már alkalmasint leszedték, de belül még többire a palotákon megvagyon, amely tégelykének egynek is egy timph az ára, azaz 12 poltura. Mellette mindjárt szép kert vagyon, ki is igen szépen oszlopokra nevelt fenyőfákkal és egyéb magos spallérokkal s különb-különbféle fákkal fel van ékesítve, czitrom, narancs, pomagranát és egyéb fákkal, virágokkal, közel folly hozzá a Szon vize, nem kisebb Bodrog vizénél."[21] Jaraszlóba érkezett Ágost lengyel király is, és 5-én az apród szerint a fejedelem a cár és a király „udvarlására" ment.

Amikor a cár elindult Jaraszlóból Moldva felé — mint tudjuk —, a fejedelem meghívta őt Viszocskára: „Ugyanez nap [június 15] útjából kitérítvén, Felséges urunk viszocskai házánál vendégelte meg Őfelségét, mind penig a vele lévő gvárdiát, ki is volt száz, borral jól tartották, mert amennyit nekik hoztak, meg nem ihatták, csak edényekre töltögették a jó bort."[22]

Rákóczi a cár elutazása után Javoróba ment, különböző főuraknál vendégeskedett, és továbbra is találkozott Sieniawskával, most már mindenekelőtt érdekből: „De nehogy gyűlölséggé változzák a szerelem — írja *Vallomásai*ban —, ápoltam a barátságot, hazug esküvésekkel bizonygattam szerelmemet, de kerültem a veszélyes és titkos alkalmakat."[23] Ennek ellenére, amint maga meséli, a palatina meglátogatására igen veszélyes helyzetekben (például áradás idején) is vállalkozott. Később elítéli ezt az életvitelt, amelyre szerinte az volt a jellemző, hogy minden helyzethez valóságos Próteuszként alkalmazkodott, s megsértette a keresztény erkölcs szabályait.

A cár távozása után hosszabb időre Kukizóban telepedett meg, amelynek fekvése és palotája tetszett neki, és itt várta be a hadjáratból visszatérő I. Pétert is. Továbbra is bejárt azonban Jaraszlóba, s ilyenkor inkább egy Szurova (Surowa) nevű faluban lakott, amely közelebb volt a városhoz. Augusztus 1-jén jegyzi fel Szathmári Király Ádám a következő eseményt: „Itt is [Jaraszlóban] mi sokáig benn nem mulathattunk, mivel Felséges Urunkat két compania Magyarországról jött német a viszocskai erdőben (ki is a városhoz egy kis mélyföldecske) leste, hogy velünk együtt elfogják Őfelségét. Észre vévén Urunk, indultunk ki hajnal előtt Jaraszlóbul az apáczák klastromjukból Kukizzó felé, másfelé cselt vetvén a méltóságos generális Bercsényi urammal."[24]

[19] Szathmári Király, i. kiad. 244.
[20] Uo. 237.
[21] Uo. 239.
[22] Uo. 238.
[23] Vallomások, 479.
[24] Szathmári Király, i. kiad. 241.

A dolog mögött az áll, hogy a bécsi Haditanács, miután Rákóczi és Bercsényi nem fogadták el az amnesztiát, és Lengyelországban folytatták diplomáciai tevékenységüket, elhatározta, hogy elteszi őket láb alól. A tanács május 27-én utasítja Pálffy Jánost, hogy küldjön a cár melletti császári követhez, Wilczekhez „ein Paar gute verschwiegene und wolerfahrene Officier"-t, vagyis „jó, megbízható és tapasztalt tisztet" Rákóczi és Bercsényi elfogására („Aufhebung").[25] Ezt a parancsot június 6-án megerősítik, ami azt jelenti, hogy nagyon is tudatos akcióról van szó. Ekkor kap Wilczek is utasítást.[26] Hogy az akció sikerüljön, meg kell nyerni valakit Rákóczi környezetéből, felajánlva neki 1500 dukátot. Az eljárási módot illetően az utasítás óvatosságot ajánl: „Ami az említett Ragotzinak szándékolt »Aufhebung«-ját illeti, a legnagyobb óvatossággal kell eljárni a cár jelenléte miatt, és e célból nem lehet csapatokat küldeni Lengyelországba, és ezzel egy feltűnő vállalkozást véghez vinni. Ezért parancsot adtunk a fent említett ... Pálffy úrnak, ... hogy egy pár alkalmas és megbízható tisztet küldjön, hogy azokat a legnagyobb óvatossággal hasznosan lehessen alkalmazni."[27]

Pálffy június 29-én jelenti a Haditanácsnak, hogy Franz Paul Wallis grófot, aki ezredesként szolgált a magyarországi háborúban, küldi el Lengyelországba egy I. C. von Scholtz nevű századossal együtt, aki a Daun-ezredben teljesített szolgálatot. „Szorgalmasan" fog eljárni, de kéri, hogy küldjenek már most néhány ezer dukátot, mert kizárólag ígéretekkel nem lehet semmit sem elérni.[28]

Közben a Haditanács a Frankfurtban tartózkodó Savoyai Jenőt is értesíti a tervről, aki fenntartásokkal él, mondván, hogy annak nincs értelme, mert a „rebellió" véget ért, s egy ilyen merénylet „disgustus"-t válthat ki a cárnál és a lengyeleknél.[29] Úgy látszik, a figyelmeztetés csak késve érkezett Bécsbe, mert a Haditanács július 31-én megerősítette a Rákóczi és Bercsényi elleni merénylet tervét, és Pálffyt ismét utasította annak végrehajtására, sőt hangsúlyozta, hogy kész a pénzjutalmat megadni annak, aki akár élve, akár halva kiszolgáltatja őket.[30] Wilczek Otto Pleyer századost küldi Jaraszlóba, hogy az akciót megszervezze, amit ő „Abfangung"-nak nevez.[31]

Bármilyen „Precaution"-t ajánl is a Haditanács, az ügy kitudódik. Pálffy július

[25] A Haditanács Pálffynak, 1711. május 27. *Lukinich*, 410 sk.

[26] Uo. 442 sk.

[27] „Die vorhabende Aufhebung des ernennten Ragozi hat mit aller Praecaution zu beschehen und kann in Anwesenheit des Czars nicht wohl einige Truppen zu solchem Ende in Pohlen einrücken lassen und dadurch ein weit aussehendes impegno contrahieren. Wir haben jedoch den obbemeldeten titl. Palffi commitiret dem Herren etc. ein bar taugliche und vertraute Officiere abzusenden, umb sich deren mit aller Vorsichtigkeit nutzlichen gebrauchen zu können." *Lukinich*, 438 sk.

[28] „Ich meines Orths auf des Ragoczy Gefangennemb- oder Massacrirung kein so grosses Weesen machete, wan ich die gegenwärtige Zeiten betrachte, dan einestheils nachdeme die Rebellion nunmehro glücklich gestillet, wusste ich nit, was an Ihn so viel gelegen und was mit demselben zu thun seie; andertheils aber derfte uns dieser passus grosse Schädlichkeiten nach sich ziehen, da es bei den Czar, welcher ohne deme sich artlich aufzuführen anfanget, und mit weniger auch bei Pohlen, ein disgusto erwecken kann." Savoyai Jenő a Haditanácsnak, 1711. július 28. *Lukinich*, 557 sk.

[29] Pálffy a Haditanácsnak, 1711. június 29. *Lukinich*, 496.

[30] A Haditanács Pálffynak, 1711. július 31. *Lukinich*, 563 sk.

[31] Wilczek Eleonóra császárnénak, 1711. június 17. *Lukinich*, 479 sk. Pleyer Wratislawnak, 1711. június 22. *Lukinich*, 474 sk.

22-én írja: megütközéssel értesült a *Wienerisches Diarium*ból arról, hogy Wallis gróf és Scholtz százados lengyelországi útjáról nyilvánosan beszámoltak, s ezzel leleplezték őket.[32] Scholtz nem vállalta az akciót, csupán arra volt kész, hogy egy Mazargues nevű francia tiszt útján, akinek kapcsolatai voltak Jaraszlóban, megfigyeltesse Rákóczit.[33] Wallis ezredes felszólította Hartl János kuruc ezredest — aki egy ideig a fejedelemasszony udvarmestere is volt —, hogy ölje meg Bercsényit s ezért 2000 aranyat ajánlott fel neki. Úgy látszott, hogy az illető ezt kockázatosnak tartotta, mert kidolgozott egy olyan tervet, amely Rákóczi és Bercsényi elrablását célozta, s ezt a Haditanács másodelnöke elé is terjesztette.[34]

A merénylet tervét sikerült felfedni: Rákóczi és Bercsényi a csapdát elkerülték, mégpedig úgy, ahogyan azt Szathmári Király Ádám elmondta. Pleyer augusztus 5-i jelentésében azt állítja, hogy valószínűleg az egyik Wiśnioiwecki herceg (Janusz, krakkói palatinus), Jerzy Lubomirski, az „obozny koronny" (szállásmester) és Zygmunt Rybiński tábornok figyelmeztették Rákóczit, megmutatva neki egy levelet, amelyben a bécsi udvar kétszer 100 000 guldent ajánl fel, ha kiszolgáltatják a kuruc vezetőket. Azt is közli, hogy Hartl elmenekült és a jezsuitáknál húzódott meg, éjszaka pedig álruhában Magyarország felé futott.[35] A Sieniawska mellett működő francia ágens, Maron úgy tudja, hogy a merényletet egy Mazargues nevű francia kapitány leplezte le, akit, mint láttuk, Scholtz be akart szervezni.[36]

Anton Joseph Öttl, a Haditanács auditora értesíti Savoyai Jenőt, hogy Rákóczit és Bercsényit a cárral folytatott tárgyalásai miatt és attól való félelemből, hogy kiújulhat Magyarországon a „rebellió", akarták ártalmatlanná tenni. Miután azonban a merénylet Bercsényi ellen nem sikerült, ezért tovább nem „hajtották" („poussiren") a dolgot. Scholtz továbbra is szemmel tartja őt és Rákóczit Jaraszlóban.[37]

A bujdosók hazatérése

Mondanunk sem kell, hogy ez az ügy nem szolgált a bécsi udvar és Pálffy János nagyobb dicsőségére, de arra alkalmas volt, hogy a bujdosókat megfélemlítse, akik közül többen vissza akartak térni Magyarországra. Wilczek már május 31-én jelenti Trautson herceg főudvarmesternek, hogy jelentkezett nála Gyulay Ferenc, aki az iránt érdeklődött, vajon a Rákóczi udvarában élő magyar nemesek milyen feltételek mellett mehetnek haza, és informálta őt arról, hogy Rákóczi és Bercsényi között nagyok az ellentétek, de igyekeznek ezeket eltussolni.[38] Egy másik alkalommal Gyulay azt állítja, hogy mindenki szeretne hazamenni, de a fejedelem visszatartja őket. A bujdosók azonban egyre inkább rájönnek arra, hogy félrevezeti őket, és elszánják

[32] Pálffy a Haditanácsnak, 1711. július 22. *Lukinich*, 549.
[33] Scholtz Pálffynak, 1711. augusztus 2. *Lukinich*, 572 sk.
[34] Wallis Herbersteinnek, 1711. július 29. *Lukinich*, 360 sk.
[35] Pleyer Eleonóra császárnénak, 1711. augusztus 5. *Lukinich*, 583.
[36] Maron Torcynak, 1711. augusztus 19. Pologne, 132. köt. 58. fol.
[37] Öttl Savoyai Jenőnek, 1711. augusztus 26. *Lukinich*, 587 sk.
[38] Wilczek Trautsonnak, 1711. május 31. *Lukinich*, 430 sk. Az egész akcióról l. *Lukinich I.*: Rákóczi és a cár kapcsolatáról 1711-ben. MTA Kézirattára Ms. 5364/6/I.

magukat, hogy amnesztiáért folyamodjanak. A követ a személyenkénti amnesztiát helyezi kilátásba.

Június első napjaiban meg is jelenik nála Nedeczky Sándor, aki a „rebellióban" való részvétele és a cári udvarnál való küldetése miatt mentegeti magát, és érdeklődik, hogy miután lejárt a határidő, milyen feltételekkel kérhetné az amnesztiát. Szerinte Rákóczi inkább hajlik annak elfogadására, mint Bercsényi. Másnap Hellenbach, Sréter János, Lányi Pál, Huszár Imre, Haraszti Imre jelennek meg a követnél, és bizonygatják, hogy nem tudtak arról, milyen határidőig kell letenni a hűségesküt. Jelentkezik Ráday Pál is, és elmondja, hogy csak nemrég kapott felmentést Rákóczitól politikai küldetése alól, s ezért csak most tud amnesztiáért folyamodni. Pálffy tábornok és Locher udvari haditanácsos biztosították arról, hogy nem veszik rossz néven, ha hosszabb ideig kint marad, mint a megadott terminus.[39]

Forgách, aki kezdetben Vizthum útján II. Ágost védelmét kérte, majd Flemming segítségével a lengyel király szolgálatába akart állni, a császár halála után abban bízik, hogy a bujdosók mindenike amnesztiában részesül.[40] Flemming — Wilczek értesülése szerint — megkérdezte, milyen most a kapcsolata a bécsi udvarral, mire a tábornok igyekezett mentegetni magát. A császári követ kifejtette a kancellár előtt, hogy amit Forgách előad, az nem elegendő ártatlanságának bizonyítására, a császártól kell kegyelmet kérnie. Ezután Forgách maga is felkeresi a császári követet, és elmondja, hogy Pálffynak levelet írt, aki azt válaszolta, hogy semmit sem tud tenni érdekében, amíg nem teszi le a hűségesküt.

A legsűrűbb vendég Nedeczky, aki elmeséli, hogy Rákóczi június 5-én vele, Hellenbachhal és Keczerrel találkozott, s előadta nekik, kész elfogadni a szatmári békét, de a császár halála után tudni szeretné, hogy a bécsi udvar megerősíti-e azt, és tisztázni akar még néhány eljárási kérdést, ezért kéri a lengyel király mint birodalmi vikárius és a cár közvetítését az új császárnál. A bujdosó kuruc diplomata nem akar várni tovább még akkor sem, ha azzal fenyegetik, hogy Kassán vésztörvényszéket hoztak létre, és a kuruc vezetőket ki akarják végezni. Ezek — szerinte — Bercsényi találmányai — „Bertzenyische Erfindungen" —, aki terjesztésükkel meg akarja akadályozni, hogy a kibujdosott magyarok visszatérjenek hazájukba. Mindenesetre Rákóczi a rémhírek hatására elhatározta, hogy a cárt követi és az ő „országaiban" marad és kijelentette, hogy inkább egynéhány évet eltölt itt kedvezőbb körülményeket várva, „mintsem iga alá vesse magát". Szerinte a fejedelem Bercsényi hatása alatt jutott erre az elhatározásra. A beszédes Nedeczky a követnek arról is szól, hogy nem látja, milyen haszna lehetne a cárnak abból a 2-3000 emberből, akit a magyarok közül felfogadtak. Szerinte I. Péter azt szeretné elérni, hogy a török Magyarország ellen forduljon, ami viszont a volt diplomata szerint nagy veszéllyel járna az országra. Wilczek pontosan informálódott Nedeczkynél arról is, hogy mit tartalmazott az 1707-ben Varsóban megkötött orosz—magyar szerződés, és úgy hiszi, hogy Bercsényi ezen az alapon reméli a cár hathatós segítségét.[41]

[39] Wilczek Eleonóra császárnénak, 1711. június 3. *Lukinich*, 432 sk.

[40] Wilczek Trautsonnak, 1711. május 11. *Lukinich*, 398.

[41] „Undt zu denen selben gesagt: dass woll besser er iam adversa fortuna ein paar iahr sich zu gedulten, das doch favorablere Conjuncturen sich widerum erreichnen werde als dem Joch zu unterwerffen." Wilczek Eleonóra császárnénak, 1711. június 7. *Lukinich*, 444 sk.

A császári udvar egyelőre elzárkózik a teljes körű amnesztia megadása elől. Pálffy június 17-én közli Wilczekkel, hogy miután a jelentkezési határidő lejárt, senkinek sem adható útlevél. Ő maga csak arra van felhatalmazva, hogy a személyre szóló amnesztiát, tehát a „gratia vitae"-t helyezze kilátásba a folyamodónak.[42]

Erről értesülnek azok a kuruc vezetők, akik el vannak szánva a hazatérésre s ez az állásfoglalás növeli nyugtalanságukat. A Jaraszlóba érkezett Pleyer június 22-én jelenti Wratislawnak, hogy Rákóczi magához hívatta Nedeczkyt és néhány társát, és megkérdezte tőlük, igaz-e, hogy Wilczeknél jelentkeztek útlevélért. Mire ezek azt válaszolták, hogy igen, mert úgy látják, hogy a szatmári szerződés teljesíti a kurucok által javasolt feltételeket, tehát a nemesség jogait és kiváltságait. Rákóczi ennek nem mondott ellent, de kifogásolta, hogy a békekötésre országgyűlés nélkül került sor, és hogy az új király még nem hagyta jóvá a szerződést. Nedeczky és Lányi (aki borai eladásával foglalkozik, és ezért hosszabb türelmi időt kér a visszatérésre) biztosították Pleyert arról, hogy haza akarnak térni, sőt Forgách és Esterházy is le akarják tenni a hűségesküt.[43] Június 26-án Trautsonnak jelenti, hogy a magyarok aggódnak, mert rossz hírek érkeznek arról, hogy a hazatérők nem kapják meg minden további nélkül az amnesztiát, és nem biztosítják javaik visszaadását. Azzal mentegetik magukat, hogy Rákóczi és Bercsényi eltitkolták előlük a határidőt, de amint értesültek annak lejártáról, azonnal jelentkeztek a császári követnél. Kérik, hogy Wilczek kapjon utasítást útleveleik kiadására, és az udvar nyújtson biztosítékot arra, hogy teljes körű amnesztiában részesülnek.[44]

Wilczek jórészt Pleyer jelentései alapján június 27-én tájékoztatja a császárnét, hogy Rákóczi — Ráday állítása szerint, — késznek mutatkozik a szatmári béke elfogadására, de erről Bercsényi lebeszéli. A császári követ hajlandó ezt az értelmezést mérlegelni, de inkább azt tételezi fel, hogy a fejedelem „sohasem volt őszinte".[45]

Pleyer június 29-én ismét a hazatérni kívánó magyarok nyugtalanságairól jelent a császárnénak, de arról is, hogy értesülései szerint Rákóczi és Bercsényi a cárt rá akarják venni, nyújtson nekik támogatást egy újabb magyarországi felkelésre: fel akarják használni a most már 3400-ra nőtt bujdosóhadat és számítanak a rácok, sőt a törökök, a franciák segítségére is. Egyébként az amnesztiát kérőknek az a véleményük, hogy Rákóczi csak akkor teszi le a hűségesküt, ha megkapja a hercegi címet, és ha a szatmári békét az új király ratifikálja. Pleyer kéri, hogy Nedeczky, Keczer, Ráday és Hellenbach kaphasson „salvus conductus"-t, tehát útlevelet, miután meg van győződve őszinteségükről. Közöl apróbb híreket is. Így azt, hogy újabb mintegy 240 magyar katona jött be Lengyelországba, akik azt beszélik, hogy jó a békeszerződés, de miután nincs király, nem tudják, hogy bízzanak-e benne. Bercsényi Ilyvóban tartózkodik Sieniawskinál mintegy 30-40 emberrel, és ugyanitt lakik Rákóczi is mintegy 100 emberrel. A cár felajánlotta nekik, hogy Ukrajnában Harkov környékén telepedjenek le, azonban nem akarnak odamenni, miután Lengyelországban „szabad emberek", ott azonban rabszolgák lennének.[46]

[42] Pálffy Wilczeknek, 1711. június 17. *Lukinich*, 473 sk.

[43] Pleyer Wratislawnak, 1711. június 22. *Lukinich*, 474 sk. (csak egy részét közli).

[44] Pleyer Trautsonnak, 1711. június 26. *Lukinich*, 477 sk.

[45] Wilczek Eleonóra császárnénak, 1711. június 27. Polen, N°. 71. *Lukinich*, 479 sk.

[46] „In Pohlen noch freie Leut, aber alder Sclaven würden sein." Pleyer Eleonóra császárnénak, 1711. június 29. *Lukinich*, 490 sk.

Június 29-én Wratislawnak is jelenti a hazatérni akaró magyarok gondjait, de arról is ír, hogy Rákóczi felesége állítólag szeretne Bécsbe menni és a kiegyezést segíteni. Az ugyancsak haza igyekvő Zichy Pál győri kanonok, aki a fejedelem udvari papja volt, elmondja, hogy Rákócziné szerint ha a császár nem teljesíti a fejedelem feltételeit, a cár kész a magyarokat akár fegyverrel is támogatni.[47]

Wilczek július 3-án tájékoztatja a Haditanácsot a lengyelországi magyarok helyzetéről, éspedig éppen Zichy információira támaszkodva. Megkérte ugyanis őt, hogy maradjon Rákóczi szolgálatában, és értesítse arról, mi történik környezetében. Szerinte a magyar csapatok száma növekszik, mintegy 2000 körül van. Rákóczi azt akarja, hogy az ő szolgálatában maradjanak, de a cár fizesse őket, mégpedig azon a címen, hogy „protector nationis", tehát a „nemzet védelmezője". A követ ezzel kapcsolatban kifogásolja, hogy a cár és a lengyelek Rákóczit még mindig fejedelemnek tekintik, és így is bánnak vele.[48]

Pleyer július 4-én jelenti, hogy Nedeczky előreküldte a feleségét, és Gyulay útján eljuttatja a bécsi udvarhoz az orosz kapcsolatokra vonatkozó egész diplomáciai levelezését. Rákóczi a cár közvetítését kérte a bécsi udvarnál, ugyanakkor abban reménykedik, hogy I. Péter a törökökkel és a svédekkel rövidesen békét köt, és az esetben, ha közbenjárása nem sikerül, más módon is támogatni fogja őt. Nedeczky tájékoztatja Pleyert, hogy Rákóczi bízik II. Ágost közvetítésében is, és ha mindez nem sikerülne, akkor kint marad, és esetleg Franciaországba megy.[49]

Wilczek július 13-án maga is arról értesíti az udvart, hogy Rákóczi bizonyos feltételek mellett hajlandó lenne elfogadni a szatmári békét. (Nedeczky „titkai" különösen érdeklik. Közli, hogy az írásbeli tájékoztatást adott Pleyernek a cári udvarral folytatott tárgyalásokról, magukat az iratokat nem szolgáltatta ki.[50]) Ugyanezen a napon jelenti a Haditanácsnak, mely vezetők folyamodtak kegyelemért.[51]

A sok kérés és utánjárás után a Haditanács július 15-én parancsot ad Pálffy Jánosnak, hogy minden kibujdosott magyarnak útlevelet kell adni, és velük a szatmári béke értelmében kell bánni, kivéve Rákóczit, Bercsényit, Forgáchot és Esterházy Antalt.[52] Július 18-án a minisztertanács is megerősíti ezt az álláspontot.[53] Július 20-án III. Károly ratifikálja a szatmári békét, és ezzel az amnesztiát kértek bizonyságot kapnak arról, hogy nem fogják zaklatni őket.[54]

Pleyer értesíti a Haditanácsot, hogy Rákóczi augusztus 2-án összehívta a még Lengyelországban tartózkodó magyar vezetőket, és arra kérte őket, várjanak két-három hónapig, hogy nagyobb tisztességgel térhessenek haza, a cár ugyanis ígéri támogatását, odáig elmenve, hogy kész visszaállítani őt az erdélyi fejedelemségbe.

[47] Pleyer Wratislawnak, 1711. június 29. *Lukinich*, 499 sk.
[48] Wilczek Herbersteinnek, 1711. július 3. *Lukinich*, 508 sk.
[49] Pleyer Wilczeknek, 1711. július 4. *Lukinich*, 523 sk.
[50] Wilczek Eleonóra császárnénak, 1711. július 13. *Lukinich*, 519 sk.
[51] Wilczek a Haditanácsnak, 1711. július 13. *Lukinich*, 524 sk.
[52] A Haditanács Pálffynak, 1711. július 15. *Lukinich*, 540 sk.
[53] Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1711. július 18. *Lukinich*, 545 sk.
[54] Közli *Lukinich*, 546.

Ezek azonban azt válaszolják, hogy elhatározták visszatérésüket és az amnesztia elfogadását.[55] Augusztus 18-án már azt jelentheti, hogy átadta az útleveleket mindazoknak, akik amnesztiáért folyamodtak.[56]

Most már csak az amnesztiából kizártak, a Rákóczi és a tábornokok közvetlen környezetéhez tartozók s a katonák egy része maradt Lengyelországban, az újabb fejleményekre és főleg a cárra várva.

A fejedelem Danckában

Rákóczi augusztus 21-én köszönti a Moldvából jövő I. Pétert, mégpedig a következő körülmények között: „Hallván — írja Szathmári Király Ádám — a Felséges musqua czárnak erről közel való jövetelét Moldvából, a török megveréséről [az apród először ezt a hírt hallotta!], eleiben egy mélyföldnyire egy falucskában Felséges Urunkkal mentünk, hol ott vártuk őfelségét. Megérkezvén a sézábul kiszállította, borral megvendégelte Urunk a Felséges czárt, Dolgorukij herceget, Goloffkin ministert és General Gesoffot, több musqua főtisztekkel. Megelégedvén a czár borral, a megnevezett urakkal elment maga szállására."[57]

A cár elhatározza, hogy Toronyába megy, hogy pomerániai hadműveletekről tanácskozzék II. Ágosttal és tábornokaival, onnan pedig a hadi fáradalmak kipihenése érdekében Karlsbadba készül. Rákóczi ezt az alkalmat használja fel arra, hogy eljusson Danckába. A *Vallomások*ban erről az elhatározásról ezt írja: „Alkalmasnak látszott e város személyi biztonságom érdekében, mert a bécsi udvar igen gyakran szokott engem tőrbe csalni: ez a szabad város a király és a köztársaság védelme alatt saját katonaságával őrzi biztonságát és a francia király is nagyra becsülte és tiszteletben tartotta a tengeri kereskedelem miatt. Ezért elhatároztam, hogy innen tekintem át az európai viszonyokat, melyek a császárválasztás és az általános háború folytatásától függően alakultak ki." Az elutazásban nem kis szerepet játszott az is, hogy távol akart kerülni Sieniawskától: „Ennek az útnak az első haszna az volt számomra — írja —, hogy teljesen véget vetettem annak a megrögzött szerelmi viszonynak, amelyben oly sok éven át fetrengtem, mint a szennyben." De nemcsak ezt a szerelmi viszonyt szüntette meg, hanem elkerülhette a feleségével való kelletlen találkozásokat is, amelyek egyre terhesebbek voltak számára.[58] Úgy tűnik tehát, hogy köz- és magánérdek egyaránt arra indították, hogy elhagyja Dél-Lengyelországot.

Pontosan tudjuk, hogy kik utaztak Rákóczival hajón, illetve kik mentek a szárazföldön Toronya felé. Hajón huszonegyen, köztük Kéri páter, Perényi Farkas, Horvai János, Dupont, a francia tolmács; „sézán" huszonegyen, köztük Máriássy Ádám, Beniczky Gáspár, Fogarasi István. A listán *név* szerint nem szerepel, de feltesszük, hogy négy „bejáró" egyike Mikes Kelemen volt, egy február 5-i regestrom ezek között említi őt is.[59] A többi bujdosó Sztriben (köztük Vay Ádám és Krucsay István),

[55] Pleyer Herbersteinnek, 1711. augusztus 5. *Lukinich*, 580 sk.
[56] Pleyer Eleonóra császárnénak, 1711. augusztus 18. *Lukinich*, 584.
[57] Szathmári Király, i. kiad. 242.
[58] Vallomások, 496.
[59] MTA Kézirattára, Ms. 4968.

Jaraszlóban (Rákócziné és kísérete), Brezánban (itt Bercsényi maradt), a Nemesi Compánia Jaricsón telepedett le.

A fejedelem szereti utazásait leírni, *Vallomásai*ban elmeséli azt is, miként hajóztak a Visztulán: „A cár járt az élen egy könnyebb és jobban fölszerelt hajón utazva, mindenkinek őt kellett követni. Ezért, hogy az általa meghatározott állomásokra elérkezzünk, a hajózást olykor késő éjszakáig kellett meghosszabbítani, miközben a folyó homokzátonyai néha több órás késlekedést okoztak, mert a benne megrekedt hajókat a vízben gázoló katonák segítségével kellett mozgásba hozni... Mindezek közül a legemlékezetesebb és a többinél feltűnőbb volt a veszély a Visztula egy Varsó alatti helyén, ahol a vízmosta parton egy magas növésű fákból álló egész erdőrész úgy elkeskenyítette a víz folyását, hogy a part és a fák tömege között csupán egy hajó tudott áthaladni. Amikor ezen átmentünk, öt hajónk egymást követte, és miután a mi hajónk bevont evezőjét egy erősebb faág kivetette a helyéből, a folyó sodrától elragadott hajónk a sűrűn egymás mellett álló fák ágainak ütközve úgy állt meg, hogy az utánunk jövő többi hajó útját is elállta. Ezek oly erővel sodródtak nekünk, hogy az összeütközésből származó veszély kikerülhetetlennek látszott. Az árbocokra keresztben kifeszített vitorlák kötelei összegabalyodtak, a rudak húzták az árbocot, a hosszú gerendákból álló, a hajók számára készített kormányrudak hozzácsapódtak a kormányrudakhoz, a deszkázatok és a rudak recsegése-ropogása az ide-oda futkosó hajósokat hatalmas ordításra késztette, némelyek evezőket hajítottak a közelgő hajó elé, mások elvágták az összegabalyodott köteleket, ismét mások köteleket dobtak a kivetett kormányrudak után." [A fordítást az eredeti alapján javítottam. — K. B.]

E színes leírás után így kiált fel: „És én mit tettem ebben a nyilvánvaló veszélyben? Ostoba ifjúi hévvel, megvetvén a veszélyt, a miénkkel szomszédos hajóra átugorva, teli boros üvegből kínáltam másokat, és így nemcsak a rettegőkből, hanem belőled is gúnyt űztem, Uram, pedig Te láthatatlan kezeddel még akkor is megtartottál engem, amikor én nem is gondoltam rád."[60] Ez későbbi reflexió, akkor a fejedelem elsősorban a veszély elmúlásának örült.

A háromhetes utat Szathmári Király Ádám is leírja, de ő főleg az anekdotákra helyezi a hangsúlyt, így arra, hogy Lubomirski herceg Janowecnél várta a cárt, s ott készített vendégséget: „Holott mindnyájan kikötvén, az ételt s a muzsikásokat bévivén a czár hajójában, hajókázván vendégeskedtek s tánczoltak a czárral a mosqua úri személyek, holott Felséges Urunk is jelen volt a vendégségben." Szeptember 3-án és 4-én Varsóban Radziwill herceg, majd Denhof gróf litvániai generális látta vendégül az előkelőségeket. A fejedelem inasa megragadja az alkalmat, hogy bemutassa a várost: „Varsava a Viszla partján fekszik hosszában, jó magason a víztül van építve. A város nem igen felettébb nagy, de tömött, azelőtt úgy hiszem erős volt, de most semmi ereje nincs. Lengyel drabontok állanak négyen-négyen egy kapunál. Magas földbástyái voltanak a víz felől, de azok mind berontottak, egyébütt penig kővel volt kerítve. A lakosok benne lengyelek és németek. Templomok és szép tornyok vadnak benne egynéhányig való, a házak szép renddel és ékesen vadnak építve, utczái tágassak, a hostátjain sok szép épületek és magos paloták vannak." Toronyánál azt jegyzi

[60] Vallomások, 493—494.

fel, hogy a cár, az orosz és a lengyel urak és Rákóczi a kocsmába mentek, és „késő estig mind boroztak".

Ott ért véget a hajózás, vagy ahogy Szathmári Király Ádám mondja, „itt szűntünk meg a hajókázástul". Az utasok „nem kicsiny fáradságokkal és fázékonyságokkal és veszedelemmel" találkoztak, az apród elsősorban azokat az oroszokat sajnálja, akik a hajókat vontatták: „Mindennap nyolcszor, kilencszer, tizenkétszer is megfeneklettünk, ki is a szegény musquaknak nem kevés kínokra s hidegekre szolgált, mindennap egy óráig is vízben úszván, húzván-vonván fel s alá a hajókat, néhol pedig kilenc hajókat is egymásra hajtott holmi vízben álló tőkékre és kősziklákra, ahol hol kormányunk, hol penig egyéb hajói eszközünk tört el a víz miá s a veszedelmes helyek miá."

Szathmári Király Ádám, aki néhány hétig Toronyában él, megcsodálja házait, utcáit, piacát, csatornáit, boltjait, mesterségeit, s külön is megemlékezik kollégiumáról, ahová magyarok is jártak. Innen hosszabb vendégeskedés után indult a cár Karlsbadba, a cárné azonban ott maradt, s szeptember 24-én tiszteletére Rákóczi vendégséget adott: „Felséges urunk vendégelte meg a Felséges czárnét, Dolgoruky herceg és egyéb musqua tiszteket, a városnak tisztjeit, itt késő estig tánczoltanak." Három nap múlva a cárné ismételte meg a vendégséget. Végül a fejedelem elindult Danckába: „Szállására jövén Urunk, mindjárt felvette magára azon éccaka [a szeptember 27-ről 28-ra virradó éjszaka] a franczia köntöst és ugyanezen éccaka 10 óra tájban elvált tőlünk és kiment a városbul a hajóra, amelyen is tizenharmad magával a Viszlán Dancka felé evedzett."[61]

Egy lajstrom szerint 47 ember és 83 ló indult Danckába, s Elbingában maradt 38 fő és 76 ló. A Danckára mentek közt szerepel Ilosvay János és László, Máriássy Ádám, Lang doktor, Kálnoky Mihály, Perényi László, Kisfaludy Boldizsár, Mikes Kelemen, Székelyhidy Mihály, Kéri László, Török Zsigmond, „Szakmári Ádám" (Szathmári Király Ádám), Dupont tolmács, főszakács Falus mester és 22 gránátos és parancsnokaik, továbbá különböző szolgák.[62]

Szathmári Király Ádám Rákóczihoz Elbingában csatlakozott november 14-én, és a fejedelem mellett teljesített szolgálatot akkor is, amikor a cár újból a városban vendégeskedett, és a cárné „freyzimmerjeit" adták férjhez nagy mulatsággal. Nem veszi észre, hogy valami kellemetlen dolog történt a cárral való találkozáskor: „Reggel idején az Felséges czárhoz ment Urunk, a commendanshoz, holott is már ott volt jelen és ott fölöstökömözött general Brusszal [Bruce] és a nemes bolond [?] companiával. Urunk semmit sem evett, hanem hogy felköltek az asztaltúl, haza szállásunkra érvén, a czár is az magáéra. Ugyanezen nap tíz óra tájban a Felséges Czár megindult hajókon a tengerre, Peterburg felé, kinek is elmenetelikor az egész álgyukat a bástyákon háromszor kisütögették. Felséges Urunk is a hajókig a város mellett lévő hídon által kísértette sézán."[63]Az apród visszakíséri Rákóczit Danckába, ahol — amint mondja — felvette a „német libériát" Kálnoki Mihállyal és Török Zsigmonddal együtt.

[61] Szathmári Király, i. kiad. 245 sk.

[62] Anno 1711 Danckára mentenek lajstroma... MTA Kézirattára, Ms. 4968.

[63] Szathmári Király, i. kiad. 254—255.

Rákóczi és kísérete egy nagy hírű városban telepedett meg.[64] Dancka — Gedanum vagy Dantiscum latinul, Danzig németül, Gdańsk lengyelül — már a középkorban is fontos szerepet játszott az európai kereskedelemben. A XVI. században és a XVII. század első felében a lengyel gabona nyugat-európai exportját kikötőjén keresztül bonyolították. Ipari központtá vált, ahol textíliát, bútort, iparművészeti tárgyakat gyártottak. Ezzel együtt az európai bank- és hiteléletben is jelentős szerepet játszott. A XVII. század közepére a lakosság elérte a 80—100 ezer főt. A reneszánsz és a humanizmus hatott polgárságára, amely a lutheránus vallást fogadta el, s amely fejlesztette nemcsak az ipart és a kereskedelmet, hanem a várost is, szorgosan és szépen építkezve. Képviselői kitűntek a jogi és a gazdasági gondolkozás formálásában.

A város politikailag különleges helyet foglalt el a lengyel-litván államban, amelynek uralkodóitól jelentős kiváltságokat szerzett, s így nagy önállóságra tett szert, melyet garantáltak a külső hatalmak is. A XVII. század közepétől, elsősorban az agrárexport válsága és a svéd—lengyel háború következtében, megtört a gazdasági fejlődés. Különösen nehéz helyzetbe került az északi háborúban, amikor az egymással szemben álló felek súlyos adókat vetettek ki a városra. Midőn Rákóczi odaérkezett, éppen a svédek ellen harcoló orosz, lengyel és szász hadak pusztításaitól kellett tartania. A fejedelem választása még ilyen körülmények között is indokolt volt, főleg azért, mert Danckából közelebb kerülhetett az európai diplomácia központjaihoz.[65]

Szathmári Király Ádám naplójából tudjuk, hogy a fejedelem kikkel tartott kapcsolatot. Fő támasza a francia követ, Besenval volt, aki egy ideig szállást is adott neki. Sokszor találkozott Kazimierz Ludwik Bieliński vel, a korona marsalljával, akinek a lánya, Katarzyna előbb a czecheryni sztarosztához, Jakub Potockihoz, majd férje halála után éppen Besenvalhoz ment feleségül. Ennek a Potockinak volt a testvére a chełmi püspök, Teodor, akivel a fejedelem ugyancsak közelebbi kapcsolatba lépett. Ezenkívül Tomasz Działinsky chełmi vajdával és feleségével, Teresa Bieleńskával, Jan Jerzy Przebendowski kincstartóval, Michał Zamojski gnewski sztarosztával, Piotr Krzewski malborki vajdával, Jakub Zygmunt Rybiński generálissal állott összeköttetésben.

Maga a fejedelem így emlékezik meg a *Vallomások*ban a danckai tartózkodásról: „Látogatni kezdtem az ott időző lengyel főurak összejöveteleit és társaságát, szándékosan eltitkolva fejedelmi minőségemet és rangom külső pompáját azzal, hogy Sáros grófjának neveztem magam, egyrészt hogy szűkös helyzetemre való tekintettel csökkentsem a költségeket, másrészt, hogy nagyobb cselekvési szabadságot élvezhessek... Az új társaságok új barátságokat hoztak, ezek szeretetté váltak, amelyek szerelmet keltettek."[66] Nem lehet ma már megállapítani, hogy kihez vonzotta a szerelem, de ez esetben is ahhoz az *honnête homme* morálhoz tartotta magát, amelyet Sieniawskával kapcsolatban határozott meg: tehát semmi feltűnés. Még a későbbi vezeklés sem indította arra, hogy *Vallomásai*ban megnevezze ezt a személyt.

[64] Vö. *Maria Bogutska:* Das alte Danzig. Leipzig 1980.

[65] Rákóczi danckai tartózkodására l. *Hopp L.* említett lengyel nyelvű tanulmányát; átdolgozott magyar változata: A lengyelországi Rákóczi-emigráció irodalma. FK 1972.

[66] Vallomások, 496—497.

Szathmári Király Ádám a danckai tartózkodás egyes külső mozzanatait is leírja, így azt, hogy Rákóczi 1711. december 25-én a várost járta a „kulmi palatinusnéval" és a koronamarsallnéval, hogy 1712. január 6-án a „kulmi palatinusnál" volt ebéden, s utána táncoltak, hogy 7-én fogadta a bajor követet (Monasterolt) és az olívai apátot, hogy 10-én a „kulmi püspöknél" volt ebéden, 12-én a „meavi sztarosztánál", s utána a kincstartóhoz ment, 13-án megint a „kulmi püspök" vendége volt, 17-én a kincstartónál, 20-án és 21-én a francia követnél járt, 26-án ő adott ebédet az előkelő társaságnak, 29-én „a korona marschalusa leányával" a városba ment „holmi portékáknak nézésére", majd a marsallnál vacsorázott, 31-én mise után a „kulmi püspök" vendége volt. Február 2-án „felséges Urunk vendégséget tett", s ezen a szokott társaság vett részt, estére ott maradt a „korona-marsalussné" és leánya, valamint a „meavi sztarosztáné", akikkel „tizenegy óráig vacsora után is játszódtanak". Ez a program hónapokon keresztül ismétlődik, s ettől csak az olívai kirándulás tért el február 16-án, a tengerparti séta április 27-én, a Magyarországra indult fiataloktól való búcsú május 12-én, az orosz csapatok szemléje Dolgorukij meghívására május 24-én, a Franciaországba utazó Bercsényi László és két társa búcsúztatása június 12-én, Vay Ádám érkezése július 21-én.[67]

Ismeretes, hogy Mányoki Ádám Danckában festette meg híres képét a fejedelemről, amely őt teljes díszben ábrázolja: a 35 éves szép férfi arcáról méltóság és derű árad, nem a megtört bujdosó benyomását kelti.[68] Szathmári Király Ádám március 3-án emlékezik meg Mányokiról a következőképpen: „Ugyanezen a nap láttam a Felséges Fejedelem képírójától egy galambnak a fejét a fához keresztül rá egy puha szöggel szögezni, mellynek is semmi baja nem lett, csak alig is bágyadott el a galamb, frissen járt a házban; ezen galambot magam tartottam ekkor."[69] „A fejedelem képírója" így maradt meg a kicsit naiv, kíváncsi fiatal emlékezetében.

Vita Sieniawskával

A nyugodtnak és vidámnak tűnő danckai életet sok nehézség, baj és kellemetlenség terhelte. Az első és a legfontosabb önmaga és a megmaradt bujdosók pénztelensége. A francia udvar ígéretei ellenére a segélypénz hónapokig nem érkezik meg, s a fejedelem a jaraszlói birtok elzálogosításából próbálja előteremteni a megélhetési költségeket. Láttuk, már előbb elzálogosította a birtok egyes részeit a podolai palatinusnak és Sieniawskának, aki Viszocskát 1711 februárjában birtokba vette. A kényszerűség most arra indítja, hogy az egész birtok elzálogosítására gondoljon. Az ügy lebonyolításával Krucsay Istvánt bízza meg, de maga is sok levelet vált a tárgyban Sieniawskával, s Besenval segítségét is kéri a lebonyolításhoz. 1712. május 20-án felhatalmazza Krucsayt, hogy tárgyaljon a vételárról, amelyet a hercegné 800 000 lengyel forintban határozott meg, ebből azonban 300 000-et a podolai palatinusnak,

[67] Szathmári Király, i. kiad. 258—259.

[68] Mányokiról l. *Hopp L.*: Mányoki Ádám fejedelmi képíró. ItK 1973, 733 sk. Más művelődéstörténeti vonatkozások is ugyancsak ötöle A Rákóczi-emigráció Lengyelországban c. már idézett munkájában.

[69] Szathmári Király, i. kiad. 260.

80 000-et pedig magának Sieniawskának kellene visszafizetni, vagy a már elzálogosított birtokrészeket az eddigi kölcsönadóknál kellene hagyni. Rákóczi szerette volna elérni, hogy az „Asszony" vállalja ezen felül az apácáknál lévő tartozása (30 000 forint) visszafizetését is. Végül is legalább 400 000 lengyel forintot akar kézhez kapni. Az „eladás" nem jelentette, hogy a fejedelem lemond a birtokjogról: „Fenntartván jussomat azon jószág haereditásához — írja —, zálogképpen bocsáttatik az Asszony kezihez." Ezen az alapon a fejedelem szeretett volna sürgősen 10 000 tallér előleget kapni felesége és a maga számára, a többit váltóban kívánta valamely kalmár nevére letétetni.[70]

Sieniawska vitatkozik a fizetendő összegről, főleg abból a szempontból, hogy milyen adósságokat kell levonni, s a 800 000 lengyel forintból 363 000-et akar megfizetni. A fejedelem Krucsaynak június 29-én írt levelében kétségbe vonja a számítás helyességét, de a kezdeti összeggel egyetért, s kéri, hogy Sieniawska annak felét küldje már most Danckába, a másik felét két részletben 6 hónap múlva fizesse ki, s adja ehhez valamely „kalmár cautióját". A lényeg, hogy minél hamarabb pénzt kaphasson.[71] Sok huza-vona után a szerződést szeptember 25-én kötik meg, de a megélhetés gondja ezzel nem oldódik meg, a nagyhetmanné nem fizeti ki a teljes összeget, egy december 18-i konceptus szerint még mindig több mint 30 000 forinttal tartozott Rákóczinak.[72] Ebben a vitában Rákóczi és Sieniawska viszonya, amelyet a politikai és a személyes ellentétek amúgy is megviseltek, véglegesen megromlik. A palatina — vagy ahogy a fejedelem akkor titulálja: a kasztelána („Castellane de Cracovie") — értesül Rákóczi társasági életéről, gyanakszik sikereire, s féltékenységét nem is tudja elrejteni.

A fejedelem utazásának egyes állomásairól leveleket ír neki,[73] s október 30-án Danckából jelzi, hogy ott telepszik meg, nem megy Berlinbe, a cárra vár és közel akar lenni az európai diplomácia központjaihoz.[74] November 20-án reagál Elbingából Sieniawska egyik levelére (az „Asszony" levelei nem maradtak meg), amely, úgy tűnik, szemére hányja, hogy túl jól érzi magát a kikötővárosban. Rákóczi azt állítja, hogy „compagnie"-n kívül nincs semmi kellemes a városban, egyedül van, de itt kell maradnia, hogy „amennyire lehet, a lehető legközelebb legyen az általános béketárgyalásokhoz". A sors játékszere, s minden reménye, hogy az angolok és a franciák közösen lépnek fel érdekében. A levél záró része igen jellemző: „estant sans reserve uniquement a vous" — tehát „fenntartás nélkül egyedül az öné vagyok".[75]

December 26-i levelében biztosítja, hogy örül „barátságuk" („amitié") folytonosságának, amit bizonyít állandó levelezésük is. Aggódik a palatina egészségi állapota miatt, aki az ágyat nyomja a lóról való leesés következményeként, s kéri őt, hogy

[70] Rákóczi Krucsaynak, 1712. május 20. AR III. 740 sk.

[71] Rákóczi Krucsaynak, 1712. június 29. AR III. 745.

[72] Vö. *Hopp L.*: Pobyt... 154 sk.

[73] Így egy 1711. szeptember 10-i Toronyából és 21-i Danckából, Czartoryski kt. 2761.

[74] Rákóczi Sieniawskának, 1711. október 30. Czartoryski kt. 2761.

[75] „La nécessité d'etre le plus proche que je peux des négociations de la paix générale." Rákóczi Sieniawskának, 1711. november 20. Czartoryski kt. 2761.

vigyázzon magára.[76] A kapcsolatok változatlansága a tárgya január 9-i levelének is, amelyben Rákóczi hangsúlyozza érzelmeinek „tisztaságát és szilárdságát", annál is inkább, mert mint mondja, „ez az egyetlen öröm, amely életemet kellemessé teheti" („que ce n'est que ce seul plaisir qui me peut rendre ma vie agreable").[77]

A fejedelmet a szükség arra indítja, hogy kérjen is hajdani szerelmétől, így elsősorban azt, hogy akadályozza meg, nehogy az áprilisban összeülő diéta — a császári intrikák következtében — kiutasítsa Lengyelországból, ahol szeretne meghúzódni. Hivatkozik II. Ágost ezt illető ígéretére és a lengyel főurak támogatására.[78] Ezzel kapcsolatban a palatinától azt kéri, hogy a przemyśli Grodból szerezze meg a másolatot az eredeti oklevélről, amely családja lengyel indigenátusát bizonyítja. Fő kérése azonban az, hogy a jaraszlói birtok elzálogosításának ügyét minél gyorsabban rendezzék, s a palatina fizessen, mert nagy szükségben van.[79] Tudomásul veszi, hogy Sieniawska Viszocskát birtokba vette, miután a kölcsön visszafizetésének határideje lejárt,[80] és többször is sürgeti, hogy a zálogba vétel árából havonta 4000 écut utaljon át Krucsaynak.[81] A palatinát már-már közömbösséggel („indifference") is vádolja a szerződés megkötésének és főleg az első részlet kifizetésének elhúzódása miatt. Április közepén elküldi hozzá titkárát, Beniczky Gáspárt, akinek feladata, hogy informálja őt helyzetéről, és hogy biztonságos helyet keressen neki Lengyelországban, mert Dancka kezd veszélyessé válni számára.[82]

Sieniawska — amint az Rákóczi május 14-i leveléből kiderül[83] — szemrehányást tesz neki, hogy valamely „dámával" szoros kapcsolatba került (sajnos, Sieniawska levelét nem ismerjük, s ezért nem tudjuk, kiről van szó). A fejedelem ez ellen tiltakozik, mondván, hogy az illetőt alig látta néhányszor. Kifogásolja, hogy a palatina nehéz helyzetben megfogalmazott panaszait ürügyeknek fogja fel. Számára nagyon kellemetlen, hogy kérnie, panaszkodnia kell barátainak, de ezt inkább abbahagyja, nehogy okot szolgáltasson elítéltetésére. Igyekszik bebizonyítani, hogy érzelmei nem változtak, de úgy látja, hogy a kasztelána már nem veszi szívesen „biztosítékait". „Ha olyan kellemes volna elhinnie azt, amit mondok — írja —, mint egykor, jobban bízna bennem, de miután erre oly kevés figyelmet fordít, a következtetés nyilvánvaló: biztosítékaim nem nyerik meg tetszését."[84]

Sieniawska valóban nem hisz a fejedelemnek, mert többek közt — mint Rákóczi egyik leveléből tudjuk — szemére veti, hogy órát vásárolt valamely hölgynek. A

[76] Rákóczi Sieniawskának, 1711. december 26. Ezt megismételte későbbi leveleiben is, így 1712. január 16-án. Vele egyidőben Besenval is ír Sieniawskának: 1711. december 4., 8., 1712. március 3., 11., augusztus 26. szeptember 11. A Czartoryski kt.-ból idézi *Hopp L.*: A Rákóczi emigráció Lengyelországban. Budapest 1973. 73.

[77] Rákóczi Sieniawskának, 1712. jan. 9. Czartoryski kt. 2761.

[78] Rákóczi Sieniawskának, 1712. május 7. Czartoryski kt. 2761.

[79] Rákóczi Sieniawskának, 1712. február 21. Czartoryski kt. 2761.

[80] Rákóczi Sieniawskának, 1712. február 22. Czartoryski kt. 2761.

[81] Rákóczi Sieniawskának, 1712. március 12. Czartoryski kt. 2761.

[82] Rákóczi Sieniawskának, 1712. április 12. Czartoryski kt. 2761.

[83] Rákóczi Sieniawskának, 1712. május 14. Czartoryski kt. 2761.

[84] „Mes assurances ne vous font plus de plaisir." Rákóczi Sieniawskának, 1712. július 6. Czartoryski kt. 2761.

fejedelem azt válaszolja, hogy a czecheryni sztaroszta, Jakub Potocki feleségének vette az órát hálája kifejezéséül, miután előbb őt is megajándékozták. Sieniawska érzelmei megváltoztatásával vádolja őt, mire a fejedelem így válaszol: „Téved, ha azt hiszi, hogy valamiféle külső ok hatással lehet leveleim stílusára, mert belső érzelmeim semmilyen változást nem szenvedtek. Méltóságod gyakran mondta, hogy filozófus vagyok, miért gondolja hát, hogy a csillagok vagy a nap változásai hatást gyakorolnak elmémre? Higgye el, hogy tollamat Méltóságod irányítja és a szerencsétlen állapot, amelyben még most is hágy, hiszen filozófiámat próbára teszi, ha azt látom, hogy még az a személy is elhagy, akire egyedül számíthattam."[85]

A jaraszlói birtok körüli viták — mint említettük — véglegesen elmérgesítették a viszonyt a két ember között. Rákóczi augusztus 17-i levele már olyan mondatokat tartalmaz, amelyek kölcsönös sértegetésekre utalnak. Sieniawska feltehetőleg azzal vádolja a fejedelmet, hogy a birtok elzálogosításával kapcsolatos véleményváltozásai 50 000 frank veszteséget okoztak neki. Rákóczi viszont azt válaszolja, hogy Krucsay megbízatása változatlan volt, s az elzálogosítás összegét sem ő határozta meg, hanem a palatina. Ehhez teszi hozzá: „Ön olyan országban született, ahol az akaratok szabadok [»les volontés sont libres«] és én túl szerencsétlen vagyok ahhoz, hogy remélhessem, nekem van igazam, miután a szerencsétlenségek maguk után vonzzák a hibáztatást."[86]

Közben politikai ellentétek is jelentkeznek kapcsolatukban. Tiepolt császári követ 1712. február 24-én jelenti VI. Károlynak, hogy a palatinus és felesége megnyerhető a császári érdekeknek, ha megfelelő ellenszolgáltatást kapnak. Arra törekszik, hogy Sieniawska segítségével a lengyel diéta utasítsa ki a magyar vezetőket az országból. Itt elsősorban Rákócziról és Bercsényiről van szó, annál is inkább, mert Forgách, Esterházy és Csáky írásban kérték az amnesztiát, bár a követ azóta nem hallott felőlük: feltehető, hogy a francia vagy az orosz segítségben bíznak.[87]

A követ meg is kapja az utasítást, hogy ígérje meg a császár pártfogását Sieniawskának abban az esetben, ha eláll a „rebelliesek" támogatásától, és kiüzeti őket Lengyelországból. Sieniawska azonban nem hajlandó idáig elmenni. Mint láttuk, elmondja a követnek, hogy Rákóczival rokonságban áll, a fejedelemtől és Bercsényitől sok „udvariasságban" volt része, s amikor a svédek betörtek Lengyelországba, lányát Magyarországra küldte, ahol biztos menedéke volt. Csak azt vállalja, hogy ha újból háborúra készülnének, akkor kényszeríti őket Lengyelország elhagyására. Férje, a nagyhetman, akit a császári követ ugyancsak felkeres, azt ígéri, hogy Brezánban felmondja Bercsényinek a szállást. Tájékoztatja őt arról, hogy Rákóczi megkérte, nagyapja 1655-ben megszerzett lengyel indigenátusát ismertesse el a diétán, ő ezt meg is ígérte, de csak arra az esetre, ha békében marad. A császári követ persze megtesz minden tőle telhetőt, hogy megakadályozza az indigenátus elismertetését, és hogy Sieniawskát ígéretének megtartására bírja.[88] Mindez arra utal, hogy Sieniawskiék szeretnék megszerezni a császári pártfogást, s ezért nem kívánják támogatni a bujdo-

[85] Rákóczi Sieniawskának, 1712. július 13. uo. Rákóczi-levelek, 295—296.
[86] Rákóczi Sieniawskának, 1712. augusztus 17. Czartoryski kt. 2761.
[87] Tiepolt VI. Károlynak, 1712. február 24. Polen, 1 sk. fol.
[88] Tiepolt VI. Károlynak, 1712. április 27. Polen, 11 sk. fol.

sókat, de ellenségesen sem lépnek fel velük szemben, amíg „békében élnek" Lengyelországban. Ez a tartózkodó magatartás elég ahhoz, hogy a bujdosók helyzete megnehezedjék.

A viszály Sieniawskával valamelyest lecsillapodik akkor, amikor Rákóczi Franciaországba készül. A fejedelem elutazása előtt, november 4-én kéri a palatinát, hogy segítse Lengyelországban maradó feleségét, aki szánalomra méltó helyzetbe („état pitoyable") került. Egyben biztosítja őt, hogy „az éghajlat és az ország megváltoztatása" nem változtatják meg iránta való érzelmeit, barátságát.[89]

A lengyel földön maradtak

Rákóczi számára nagy lelki terhet jelent, hogy a bujdosók, a katonák, a vezetők, az udvari emberek helyzete anyagilag egyre tarthatatlanabbá válik. Besenval részletesen beszámol a francia udvarnak a Lengyelországban maradottak nyomorú állapotáról. Amikor Torcytól megtudja, hogy megkezdik a havi 20 000 tallér járadék kifizetését a fejedelemnek, elmondja, hogy „naponta látom [ti. Rákóczit], amint megterhelik levelek és külön futárok és akinek nincs napi megélhetésükre más, mint amit ő ad nekik. Egy részüket valójában elküldhetné, de kevésbé tűnik számára terhesnek velük együtt szenvedni, mint azt tanácsolni a leghaszontalanabbaknak is közülük, hogy valamely ellenség kénye-kedvére szolgáltassák ki magukat. Azt reméli, hogy mindnyájukat meg tudja tartani, ha szabályosan megkapja a 20 000 livre-et, amelynek végső szükségét érzi."[90]

A vezetők ostromolják a fejedelmet kéréseikkel. Bercsényi, Forgách, Vay mondják el szép levelekben szomorú sorsukat. Sokan Krucsayhoz, a gazdasági ügyek intézőjéhez fordulnak, főurak, de a Nemesi Compánia tagjai is, hogy legyen segítségükre.[91]

Kedvező fordulatot jelent a hír, hogy II. Ágost kész a kibujdosott magyarok egy részét szolgálatába fogadni. Ezzel szemben nehezíti a helyzetet, hogy a cár megparancsolta az Elbingában levőknek, hagyják el a várost, mert az orosz parancsnok szerint a „magyarok ottani tartózkodása ellentétes Ura érdekeivel, amelyeket védenie kell a bécsi udvarnál".[92] A fejedelem rossz néven veszi, hogy a fiatal Dolgorukij, aki alezredesi rangban szolgál, május elején közli a kancellár, illetve a cár nevében ezt az utasítást. Május 3-án alkalmi diplomatáját, Saint-Germain abbét küldi az apához, Dolgorukij herceghez, hogy tiltakozzék e lépés ellen, hivatkozva a cár érdekeire és a neki tett ígéreteire.[93] Végül azt a megoldást választja, hogy elbocsátja a szolgálatból az elbingiek egy részét, Dolgorukij pedig hajlandó a cár szolgálatába fogadni a többieket.[94]

[89] Rákóczi Sieniawskának, 1712. november 4. Czartoryski kt. 2761.
[90] Besenval Torcynak, 1712. március 29. Pologne, 135. köt. 286. fol.
[91] A Krucsayhoz írott levelek: Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 252.
[92] Besenval Torcynak, 1712. április 11. Pologne, 135. köt. 302. fol.
[93] Rákóczi Saint-Germainnek és Dolgorukijnak, 1712. május 3. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.
[94] Besenval XIV. Lajosnak, 1712. május 24. Pologne, 135. köt. 392. fol.; Besenval Torcynak, 1712. május 17. Pologne, 135. köt. 378 sk. fol.

Vay Ádámnak április 30-án megparancsolja, küldje haza a Nemesi Compánia hatvan tagját. Az udvari marsall május 2-i válaszában ezt írja: „Az udvar és a chavallerok iránt Felséged kegyelmes parancsolatját alázatosan véghez viszem. Irtózom bele *quantum attonati haerebunt*, meg is vallom, tartok magam is töllök, *ex desperatione* velem is nem jól fognak bánni. Arra nézve Ilyvóra recipiálom magamat s ottan declarálom dolgokat." Az alkalmat felhasználja, hogy saját sorsáról is szóljon, amelyet „gyötrelmes melankóliával" szemlél: „Én nekem egyedül való maradásom ez idegen földön, az holott sem emberségem, sem nyelvekben való értésem, sem conversatiójukhoz való geniusom, sem egy kis lármájokban való securitásom nincsen."[95] A parancsot nehéz szívvel teljesíti, s az elválásról ezt jelenti: „De én temetést több sírással véghez menni nem láttam, mint ezt a divertoriumot. Elbocsátám szegényeket oly megkeseredett szívvel, mint ki anyját és atyját siratja... Síró embert én annyit egyszersmind nem láttam." Ő maga egyedül maradt nyomorúságában, szeretné, ha legalább gyermekei hazamehetnének „e könyörtelen nemzet közöl".[96]

Rákóczi maga május 12-én bocsátja haza a mellette levő udvari embereinek egy részét: „Ez a tett — írja *Vallomásai*ban — helyzetükre való tekintettel nem volt éppen szívfájdalom nélkül sem az én részemre, sem az övékére. Atyjuknak tartottak, hiszen legtöbbjük udvaromban nevelkedett. Birtokukat és ősi örökségüket önként elhagyták, hogy követhessenek, én pedig költőpénz, viszonzás és anélkül, hogy biztosíthattam volna a visszatérésüket vagy elvesztett javaik visszaadását, kényszerültem elbocsájtani őket Magyarországtól oly távoleső helyeken. Előre láttam azonban, hogy hosszabb tartózkodásuk nagyobb károkkal fog járni rájuk nézve és hogy az amnesztiát, amelyet akkor kezdetben még remélni lehetett, az idő múlása csak nehezíti."[97]

A bujdosók hazatérésének megkönnyítéséhez Rákóczi kérte Sieniawska segítségét is, aki — mint tudjuk — kapcsolatban állt Tiepolt császári követtel s így közvetíteni is tudott.[98]

Bercsényit bízza meg, hogy a Dél-Lengyelországban maradt magyarok vezetőjeként intézze az ottani ügyeket, tartson kapcsolatot a lengyel főurakkal, a cári generálisokkal, és bonyolítsa azokat a diplomáciai kapcsolatokat, amelyeket a svéd királlyal és a Portával tarthat fenn.[99] A főgenerálist közben állandóan tájékoztatja nyugati tárgyalásairól, aki szellemes és kritikus levelek sorával válaszol. Ő ugyanis a béketárgyalásoktól, a francia vagy az angol—holland támogatástól nem sokat vár, s időnként a fejedelem reményeit is lehűti. 1711 október 6-án írja a fejedelemnek: „Megvallom, nem hiszem, valaki kiimádkozhasson bennünket, ha csak ki nem vághat."[100] Október 26-án a béketárgyalásokról ezt mondja: „Minket csak a zsebbe dugnak, mint a tercerolt s bizonyosan hiszem, hogy bizony reánk szorulnak, mintha látom, hogy nem

[95] Vay Rákóczinak, 1712. május 12. MTA Kézirattára, Ms. 4968.

[96] Vay Rákóczinak, 1712. május 12. (tehát ugyanazzal a dátummal) MTA Kézirattára, Ms. 4968.

[97] Vallomások, 498.

[98] Rákóczi Sieniawskának, 1712. május 7.; az útlevelek megszerzésére vonatkozó kérését megismétli május 21-én. Czartoryski kt. 2761.

[99] A pruti béke utáni lengyel helyzetről *T. K. Krilova:* Польский вопрос. Его место и значение в русско-турецких отношениях 1710—1713 гг. Az Из истории революционного движения польского народа. c. kötetben, Moszkva 1964.

[100] Bercsényi Rákóczinak, 1711. október 6. AR VII. 41.

gondol a fortuna a párisi praevisiókkal."[101] December 16-án megjegyzi: „Nem sokat gondol velünk az franczia; mikor volt volna miért, akkor sem — hát miért most?"[102] Amikor azonban a fejedelemtől arról értesül, hogy XIV. Lajos mégis hajlandó támogatást nyújtani, véleményét megváltoztatja: „Ebbül értem... örömmel, hogy érkezett az francziátul jó bizodalma Felségednek, in *utrumque casum*, hogy mint *pacis generalis aut ejus rupturae*. Mert az valóságos ha colligálva fegyverkeznek, vagy Drabecius históriája vagy praescribálnak az tractában."[103] Ő maga inkább olyan háborúban reménykedik, amely Drabicius szerint Rákóczinak juttatja Magyarországot.

December 26-án új diplomáciai akció elindítását javasolja, mégpedig úgy, hogy a fejedelem vállalja el a közvetítést a cár és a svéd király között.[104] 1712. január 2-án közli, hogy a Leszczyński-párti lengyel főúr, Stanisław Tarło, a lublini vajda arról értesítette: a svéd király kész megbékülni a cárral, és e tekintetben szívesen igénybe veszi Rákóczi közvetítését. A főgenerális most már határozottan javasolja, hogy kezdjenek valamit a „svécussal": „Repetálom, Fölséges Uram, hogy legalább a svéciai királ kedvit kell nézni ebben, mert úgy értse Fölséged, hogy az insinuatio úgy lesz, hogy Fölséged mediatióját akarná reassumálni általa."[105]

A fejedelem január 22-én az újévi jókívánságokat is viszonozva írja: „Valamint a szélvésztül hányatott hajó odamegyen, ahol világosságot lát, nekünk is kormányunkat kétségkívül arra kell tartani, amerre villámlik a szerencse." Ilyen „szerencse" lehet az I. Péter és XII. Károly közötti közvetítés, amelyet azonban csak a legtitkosabban lehet elindítani. Bercsényi forduljon Seremetyev tábornokhoz, és rajta keresztül igyekezzék a cárt megnyerni. Pápai János induljon Benderbe a svéd királyhoz, majd tovább Konstantinápolyba azzal az ürüggyel, hogy a francia segélypénzekről kíván elszámolni. Az instrukció ennél többet mond, Rákóczi szeretne kereskedőket találni Konstantinápolyban, akik pénzt kölcsönöznének, hogy az utrechti béketárgyalásokon a követeket ezzel megnyerhesse. A kölcsönt akkor fizetné vissza, ha Erdély birtokába kerülne.[106] A közvetítési akció kivitele akadozik, mert a javaslat eljuttatása a cári generálisok útján veszélyes, Pápai nem tud elindulni Benderbe, annál is inkább, mert Fierville-t is, akit Besenval küldött a svéd királyhoz, visszatartják.

Közben Bercsényit, éppúgy mint más bujdosótársait, gyötri a nyomorúság. Panaszkodik, hogy a szükre szabott udvarát, amely 18 000 forintot emészt fel, nem tudja eltartani.[107] Forgách nemcsak panaszkodik, hanem a főgenerális szerint arra is készül, hogy Esterházy Antallal és Csáky Mihállyal török szolgálatba állnak, ha ezt a fejedelem helyesli.[108]

Maga Forgách is ír február 18-án a fejedelemnek, és elmondja, hogy felépült és hízik, „mert ezüstöt eszem, aranyos tüzet, caffragot és aranyos szerszámokat iszom",

[101] Bercsényi Rákóczinak, 1711. október 26. AR VII. 47.
[102] Bercsényi Rákóczinak, 1711. december 16. AR VII. 74.
[103] Bercsényi Rákócziak, 1711. december 20. AR VII. 75.
[104] Bercsényi Rákóczinak, 1711. december 26. AR VII. 79 sk.
[105] Bercsényi Rákóczinak, 1712. január 2. AR VII. 88—89.
[106] Rákóczi Bercsénynek, 1712. január 22. A Pápaihoz írott instrukció és a különböző ajánlólevelek AR III. 731 sk.
[107] Bercsényi Rákóczinak, 1712. február 12. AR VII. 97 sk.
[108] Bercsényi Rákóczinak, 1712. március 5. AR VII. 108, 109.

tehát eladott értéktárgyaiból próbál megélni. Nehéz sorsát panaszolva arra is gondol, hogy külön kellene fordulnia XIV. Lajoshoz segítségét kérni. Ahogy tréfásan írja: „Ő is szeretné pengetni az harangot a falu nevében." Emellett kérdezi a fejedelem véleményét, menjen-e Törökországba vagy maradjon.[109]

Rákóczi március 12-én indulatosan válaszol, hangsúlyozva, hogy Forgách önkéntesen vállalta a bujdosást és a nyomorúságot. Így vág vissza: „Nagyobb veszedelmet látok a német pirulák rágásában, mintsem az ezüstös cafragok ételében." Tiltakozik az ellen, hogy nem akar segítséget nyújtani a bujdosóknak. „Valakik magukat állandóképpen velem együtt a szenvedésre resolvalták, mindazokat eddig tehetségem szerint segíteni kívántam, hogy confoederationalis hitemnek eleget tegyek és ezután, amennyiben lehet, segíteni kívánom." Válaszol arra is, hogy Forgách menjen-e Törökországba: „Keresse fel bár Kegyelmed a világnak mind a négy szegletit, csak édes hazánkat szolgálhassuk, abba is ellentartó nem lévén, ha az veszedelemben sietni kíván, látja Isten, szánom, de nem tartóztathatom Kegyelmedet." A XIV. Lajoshoz intézendő kérdésről meg ez a véleménye: „Könnyű az falu nevében pengetni az harangot, amint Kegyelmed írja, de az pengetésnek is az haszna csak attul függ, akitül én is várom consolatiómat." A fejedelem szemrehányóan utal Forgáchnak arra a kísérletére, hogy elnyerje a császári amnesztiát. Végül is csak azt tudja ajánlani, hogy reménykedjék Istenben s maga is megismétli a bujdosók körében sokszor elhangzott mondást: „*Spes confisa Deo, nunquam confusa recedit.*"[110]

Egy későbbi levelében újból kitér a választható lehetőségekre, egyet véglegesen elutasítva, s ez a császári kegyelem: „Azt, hogy az austriai ház guberniumja alá mennyünk, még senkinek sem javalottam, mert ha csak az Isten *ab oriente* nem mutattya kegyelmét, magam is megvallom, hogy csak *postea quam*-mal lesz dolgunk. Küldöttem én arra, de nem tudom, színtvalhat-e emberünk?"[111] A fejedelem tehát „Keletről" vár segítséget, az Ausztria ellen indítandó török háborútól, de továbbra is reménykedik az általános béketárgyalásokban és ezzel biztatja a többieket, Forgáchot is, aki egy ideig lengyel szolgálatba akar állni.[112]

Forgách abban is reménykedik, hogy Magyarországon újból meg lehetne indítani a harcot, de a fejedelem válasza elutasító: „Hogy Magyarországban sok ember vár — írja Forgáchnak június 28-án —, azt könnyen elhitettem magammal, de minekelőtte ehhez szóllyunk, tudnunk kell az posoni országgyűlésének végzésit s azok által mihez változik az törvény, miben nem, mert különben egy országot újonnan hadakozásra indítani sem mód benne nintsen, sem az lelki ismeret meg nem engedi. Úgy is az modalitásrul másképpen kellene gondolkodni, mint akkor, az mikor kesztem az háborút, a midőn tudniillik, akkor egész Európában kezdődött az hadakozás, most Utrechtben végződik."[113] Kalandba nem akar tehát bocsátkozni, s a magyar ügyet az európai „konjunktúrákban" helyezi el.

[109] Forgách Rákóczinak, 1712. február 18. *Szalay*, 186.
[110] Rákóczi Forgáchnak, 1712. március 12. AR III. 736.
[111] Rákóczi Forgáchnak, 1712. március 15. Czartoryski kt. 33.434.
[112] Rákóczi Forgáchnak, 1712. május 12. Czartoryski kt. 33.425.
[113] Rákóczi Forgáchnak, 1712. június 28. Czartoryski kt. 33.426.

A haza vonzása

Bercsényi még 1711 végén beküldte Magyarországra Polereczky Mátyást, Pongrácz Jánost, Pelargus Jánost és Jávorka Ádámot, hogy szervezzék az ellenállást. Jávorkát a császáriak elfogják, de Budáról megszökik, és 1712 elején már Brezánban tartózkodik.[114] A többiek otthon lappanganak, és titokban szervezkednek.

A főgenerálist élénken foglalkoztatják a magyarországi hírek, amelyeket Skoljan Viski Sámuel gyűjt össze és juttat el hozzá.[115] Jelenti is a fejedelemnek, hogy „igen járnak hozzá (ti. Viskihez) az szegin kurucz tisztek, ki két, ki több ezerrel biztatja, ő is magát. Félnek az Imperiumtól",[116] tehát attól, hogy magyar csapatokat vezényelnek német földre. De hírek jönnek arról is, hogy a császár ígéri a szabadságjogok megtartását, sőt hogy sokan a kint maradt bujdosókkal való megbékélést is lehetségesnek tartják.

Tudja, hogy április 20-án megnyílt az országgyűlés, amelyre némelyek feltételezték, hogy Rákóczi is kijön. Ezzel kapcsolatban Bercsényi a szabad királyválasztás lehetőségéről elmélkedik, de persze nem hisz ennek realitásában. Nem javasolja a diétán való megjelenést,[117] mert továbbra sem bízik a szatmári szerződés megtartásában s e tekintetben Rákóczi egyetért vele.[118]

Mi történik 1712-ben Magyarországon? A katonaság sanyargatja a pestistől is megtizedelt népet. Az erdélyi Cserei Mihály szerint a császári regimentek „mindenütt nagy excessukot cselekednek naponként, s nincs ki orvosolja. A pacificatió mellett minden rosszat elkövetnek rajtunk, egy a büzi, akár fidelis, akár rebellis volt."[119] A volt kurucok között nyugtalanságot okoz a labanc főurak és a velük szövetkező bécsi udvari emberek ellenséges fellépése, amely fenyegeti az amnesztiát és főleg a jószágok visszaadását.

Még az országgyűlés megnyitása előtt, januárban Károlyi Sándor audienciára megy a császárhoz, hogy a „nemes magyar- s erdélyországi reunitusoknak [az »újraegyesülők« kifejezést használja a kurucokra, úgy látszik, ezt Bécsben szalonképesnek találták] az mutatott kegyelmességet" megköszönje és „az lött pacificatio ratificatióját" kérje.[120] A császár megértőbbnek mutatkozott, mint az úri és főrendek, „kivált akik fölséges császár hívségében megmaradtak volt és sok károkat vallottak, nagyon sajnálódták a generalis amnisztiát, minthogy némelyek már el is kezdették volt Dunántúl s innét való földön, mind törvénnyel, mint törvénytelenül *via facti* persecu-

[114] Erre vonatkozólag l. *Thaly K.:* Jávorka és a Forgách- és Rákóczi-levéltár. Századok 1888; *Zachar József:* Idegen hadakban. Budapest 1984.

[115] Viski később Sieniawskiék jószágigazgatója lesz, és egyre inkább eltávolodik az üldözöttektől. Károlyit Skoljéból informálja a bujdosók mozgolódásairól. 1717-ben meg is kapja a császári amnesztiát, de nem tudni, hogy hazatért-e. *Takáts Sándor:* Sieniawski hercegnő és Viski Sámuel. In: Szegény magyarok Budapest É. n.

[116] Bercsényi Rákóczinak, 1712. március 18. AR VII. 119.

[117] Bercsényi Rákóczinak, 1712. március 26. AR VII. 119 sk.

[118] Vö. *Marczali H.:* Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig. 1711—1815. Budapest 1898.

[119] Cserei Mihály: Erdély históriája. Sajtó alá rendezte *Bánkúti Imre*. Budapest 1983. 473.

[120] Károlyi, I. rész 102.

tióját az reunitusoknak".[121] Károlyi attól tart, hogy ezek az országgyűlésen a közkegyelmet valamilyen módon korlátozni akarják, s ezért fő erőfeszítése az, hogy még annak megkezdése előtt megtörténjék VI. Károly részéről is a confirmatio, és az kihirdettessék. Ezt sikerült is elérnie.

A kegyelemből kizártak birtokait már elosztogatták, kapott belőlük Trautson, Lemberg, Caraffa, Starhemberg, Sickingen, Althan, Altenberg, Harrucker, Locher, Schönborn mainzi püspök (ő nyeri el Munkácsot — a vár kivételével — és Szent-Miklóst). De nemcsak külföldiek, hanem magyarok is részesednek ezekből, így Pálffy, Károlyi, Illésházy, Hunyadi László, Csáky Zsigmond, Okolicsányi Pál és persze a katolikus egyház, főleg a jezsuiták.[122]

Az országgyűlésen sor került annak a törvényjavaslatnak az előkészítésére is, amely Rákóczit, Bercsényit, Forgáchot, Esterházy Antalt és Vay Ádámot rebellisnek nyilvánítja (ebből lett az 1715. évi XLIX. tc.). Bercsényi erről írta Rákóczinak: „*Praevisa haec tela, minus feriunt* Isten és nem az német kegyelmébe vetvén úgyis reménségünket."[123]

Az országgyűlésen, amelynek lefolyásáról főleg Károlyi és Lányi Pál diáriumai tájékoztatnak,[124] a legfőbb kérdés az ország elnéptelenedése és katonai megszállása. Az elnéptelenedés megkívánja a telepítés folytatását, s már 1712-ben 14 000 bevándorló jön Magyarországra Svábföldről és Svájcból, de felerősödik a belső migráció is, és ezzel együtt fokozódik a jobbágyok szökése. Ez ellen intézkedéseket akarnak tenni, de előre látszik, hogy nem nagy hatékonysággal. Ami a katonaságot illeti, 20 000 gyalogos és 16 000 lovas tartózkodik Magyarországon, ennek eltartása és az önkényeskedés korlátozása foglalkoztatja a követeket. Sok vitát vált ki az igazságszolgáltatás reformjára vonatkozó javaslat is, amellyel kapcsolatban a nemesi kiváltságok megsértését vetik fel. A legnagyobb izgalmat — a szatmári béke confirmatiója után — a protestánsok vallásszabadságának biztosítása körüli polémia indítja el. A katolikus rendek képviselői, főleg a jezsuiták további megszorításokra törekednek, a protestánsok legalább az 1681-es soproni és az 1687-es pozsonyi országgyűlés vallásra vonatkozó végzéseit szeretnék megerősíttetni. Végül is ezt sikerül elérni, ami persze egyáltalán nem gátolja az újabb ellenreformációs hullámot.

Mindenesetre a bécsi udvar a múlthoz képest engedékenyebbnek mutatkozott a nemesi kiváltságok, sőt még a vallási szabadság kérdésében, mint a múltban s ezt az uralkodó rétegek szívesen vették. A magyar nemesség és a Habsburgok közötti kiegyezést jól illusztrálta VI. Károly császár III. Károlyként magyar királlyá való koronázása, amely május 22-én Pozsonyban nagy ünnepélyességgel ment végbe. A tárgyalásokat a pestis miatt meg kellett szakítani, s a folytatásra csak 1714-ben került sor.

A diétáról és annak vitáiról megemlékeznek a külföldi újságok is. Különösen érdekesek a protestánsbarát Hollandiában megjelenő *Lettres historiques* híradásai,

[121] Uo. 103.

[122] *Marczali:* i. m. 92 sk.

[123] Bercsényi Rákóczinak, 1712. augusztus 12. AR VII. 195.

[124] Károlyi naplóját kiadta *Kalmár János;* Lányi naplója: OSzK Fol. Lat. 588. Kiadta *Thury Etele*, TT 1903—1904.

amelyek főleg a vallási ellentétekről szólnak.[125] A szerkesztő örömmel üdvözli, hogy Hamel-Bruynincx bécsi holland követ memorandumot nyújtott be a császárnak a magyar protestánsok érdekében. Különösen azt kifogásolja, hogy a diéta a lelkiismereti szabadságot nem biztosítja a jobbágyok számára is, és alkalmazni akarják a „jus dominorum terrestrium" elvét. Fel is kiált: „Hogyan, ha valamely úr zsidó akar lenni vagy török, alattvalóinak ugyanezt kellene tenniök? Joga lenne-e erre kényszeríteni őket?"[126] Megírja, hogy bár a koronázás nagy fénnyel ment végbe, de vitatéma maradt a női ág örökösödése, a birtokok és a hivatalok visszaadása a hajdani rebelliseknek.[127]

A francia politikát szolgáló *Journal historique de Verdun* még tovább megy, és azt állítja, hogy Magyarországon „az elégedetlenség tüze nem aludt ki teljesen".[128] Ez a lap arról is hírt ad, hogy Rákóczi és Bercsényi tiltakoztak a császár magyar királlyá koronázása ellen.[129]

Bercsényi diplomáciai akciói

Rákóczi és Bercsényi figyelemmel kísérik az országgyűlés tárgyalásait, de nem hisznek a bécsi udvar politikájának megváltozásában, és folytatják diplomáciai tevékenységüket. Április közepén a főgenerális elindítja Pápait Benderbe és Konstantinápolyba, és ettől a missziótól sokat vár.[130] Személye miatt azonban aggódik, mert Brezán környékén a svédpárti kijevi palatinus, Potocki csapatai mozognak, és nincs senki, aki a bujdosók biztonságát garantálná. Feleségét Zsulkvára (Żołkiew) akarja küldeni, ahol Rákócziné is tartózkodik. Ő maga pedig, ahogy mondja, „elfetreng valahol", amíg Pápai tudósítását megkapja. „Mert csak fészket verhessek — írja —, mind jót reménylek én egy ilyen zavarbul, mert igen szurkos már az a mi dolgunk, mindenhez ragadni kell, valami éri, másként, amint látom, nem is remélhetünk."[131]

Szorongatottságában sem szűnik meg kommentálni nemcsak a lengyel—orosz—török ügyeket, hanem a nyugatiakat is, és különösen az utrechti béketárgyalásokkal kapcsolatos terveket, amelyekről a fejedelem ír neki. Amikor ez utóbbi megkérdezi, mi a véleménye Franciaországba utazásáról, azt válaszolja, hogy a „pensio" szempontjából jó, de „köz ügyünknek egy condolentia lesz ott vége". Jobban szeretné, ha maradna, bár bízik abban, hogy a fejedelem, aki „megismerte az én igaz lelkemet és tökéletességemet", elutazása után sem hagyná el.[132]

Rákóczi javasolja, hogy biztonsága miatt Elbingába jöjjön, de Bercsényi ezt nem szívesen tenné — amint mondja —, „mert kódulni nem szeretek némettül".[133] Azzal

[125] Lettres historiques, 1712. április.

[126] „Quoi donc, si un de ces seigneurs s'avisoit de se faire Juif ou Turc, faudroit-il que ses Sujets en fissent de même? Auroit-il le droit de les y forcer?" Lettres historiques, 1712. május.

[127] Lettres historiques, 1712. október. A vallási kérdésekről külön röplap is megjelent.

[128] „Le feu des Mécontents n'est pas entierement éteint." Journal historique, 1712. március.

[129] Journal historique, 1712. július.

[130] Bercsényi Rákóczinak, 1712. április 9. AR VII. 123 sk.

[131] Bercsényi Rákóczinak, 1712. április 16. AR VII. 127 sk.

[132] Bercsényi Rákóczinak, 1712. április 18. AR VII. 133 sk.

[133] Bercsényi Rákóczinak, 1712. május 16. AR VII. 138 sk.

a gondolattal viszont foglalkozik, hogy esetleg Danckába költözik, különösen amikor arról értesül, hogy el akarják fogni, és most már nem a császáriak, hanem a svédek, akik haragszanak rá a cárral tartott kapcsolatai miatt.[134] De aztán erről is lemond, bár tudja, hogy Vay Ádám és felesége Rákóczi engedélyével a kikötővárosba költöztek.

Május 20-ika táján Bercsényi levelet kap Pápaitól Benderből, aki azt állítja, hogy a svéd király hajlandó megbékélni a cárral bizonyos feltételek mellett, különösen, mert a pruti békeszerződést már a Porta is véglegesnek fogadta el. Ezt Tarło is megerősíti.[135] Bár a főgenerális reménykedik abban, hogy Pápai benderi, vagy még inkább konstantinápolyi tárgyalásaiból valami lesz, a kétségbeesés időnként elfogja, részben egyre romló anyagi helyzete, részben veszélyeztetettsége miatt. „Augustus keresi az franczia barátságot, az czár colligál a némettel, az Ur [Sieniawski] engem eladott, az Asszony [Sieniawska] sollicital: mint salváljon az svécus és Tipolt ellen?" — írja a fejedelemnek a sokfajta veszedelemről.[136] Végül is Ilyvóban telepszik meg, és innen értesíti Rákóczit arról, hogy igyekszik kitudni, vajon a lengyel főuraktól lehet-e várni támogatást biztonságukra nézve. Janusz Wiśnowieckinál száll meg, akinek testvére kapcsolatban áll a császári követtel, Tiepolttal. Innen tudja, hogy ez utóbbi a varsói diétán megjelenő lengyel követeket biztatja, utasítsák ki a magyarokat Lengyelországból.

Ebből és más forrásokból merítve meggyőződik arról, hogy Sieniawska a császár pártjára állt. Hírül hozzák ugyanis, hogy Tiepolt hangoztatja, „az Asszonyt [Sieniawskát] egészen meghajtotta s assecurálta: se Fölségednek, se nekem, senkinek magyarnak az Asszony nem segít". A podolai palatinustól azt is megtudja, hogy az „Asszony" kijelentette: „már ő nem laskava [kedves] Fölségedre és a magyarokra, mert ő már nem franczia, hanem német". Úgy látja azonban, hogy egyelőre közvetlen veszély nem fenyegeti, s ezért Ilyvóban marad: „Mégis élek itt, az míg lehet, ha vesznem kell, jobb hamar, ha életünk csillaga előfordul, tanáljon készen az fatum, hiszen sem török, sem tatár nem bánt szegin magyart." Elmondja, hogy szükségében eladta a XIV. Lajostól ajándékba kapott étkészletet, vagy ahogy ő írja, „credentiá"-ját, s ezen el is tréfálkozik: „Elvárok tőle egy-két postát, azután írok egy ollyan levelet Francziába diákul-francziául: vagy pénzt küld vagy összeszid. Legalább *exonerabo conscientiam;* azt is megírom, semmit sem adott többet tálnál, kibül enném, ha volna mit, azért magát eszem már az tálot." Általános helyzetüket a cár és a császár feltételezett „colligatiója" után így ítéli meg: „...mert mikor Francziában nem kell barátsága az czárnak, nem lehet többet reménlenünk tőle, valamint hogy sem franczia, sem Utrectum [Utrecht] sem Berlin, sem senki tövisünket kihúzni nem akarja, *Propriae sorti nostrae imputenda sunt haec mala*".[137]

Török küldöttek járnak Lengyelországban, s többek között azt híresztelik, hogy a Porta a császár ellen készülődik. A benderi pasa és a tatár kán követéről van szó, akik a pruti béke végrehajtásáról tárgyalnak és a svéd király átvonulásáról Lengyelország-

[134] Bercsényi Rákóczinak, 1712. május 8. AR VIII. 133 sk.
[135] Bercsényi Rákóczinak, 1712. május 20.; Tarlo Bercsényinek, 1712. május 1. AR VII. 144 sk.
[136] Bercsényi Rákóczinak, 1712. május 25. AR VII. 149 sk.
[137] Bercsényi Rákóczinak, 1712. június 1. AR VII. 153 sk.

gon. Ez a hír újabb reménységet támaszt Bercsényiben, de csak rövid időre.[138] Saját és bujdosótársai, főleg Forgách és Esterházy egyre romló körülményeit újból és újból szóvá teszi, de bizonyos iróniával. „Amikor ugyanis kevés jót írhatok én is, legalább, hogy rosszabbat ne supponáljon Fölséged, méltóztassék azt tudni, mely rosszul legyünk itt." Feleségét az ilyvói klastromban helyezte el, ő különböző helyeken bolyong, legutóbb Brezánban járt, ahol azonban nem érzi magát biztonságban.[139] Megint eszébe jut Drabik próféciája, amit már csak önmaga megnyugtatására idéz: „Ezt nem azért írom, Fölséges Uram, hogy Drabeciust defendáljam, mert jól tudom, még akkor hazudott, mikor élt s mikor írt s nehéz is volna distingvalni, ha álmát hazudta-é vagy az álom hazudott, de elég documentuma hazugságának, hogy csak álmában volt okos." A lényeg: nincs mivel vigasztalniok magukat: „Látom, mely nehéz méltó panasza Fölségednek, hogy igérnek s nem adnak, annyival keservesebb nekünk, ha se nem adnak, sem ígirnek s veszni hadnak, engem is világ csúfjára." A francia támogatás elmaradásáról van szó, de arról is, hogy a cárnál kezdett akcióban sem lehet bízni.[140]

Bercsényi ismét cselekvésbe lendül, amikor megkapja Pápai értesítését arról, hogy megérkezett Konstantinápolyba, és ott szívesen fogadták. Ez indítja arra, hogy a reménységről elmélkedjék: „Egy szóval ollyan az reménség dolga, ha csal is egy felől, untalan biztat más felől, sőt ha nincs is, tanál okot az biztatásra, legalább jó remediuma az disperatiónak, mert ha meghal is, jó reménség alatt hal meg az ember s akkor is az halált okozzák, hogy el nem tudta várnyi az jó reménségű dolgokat érnyi."[141]

A fejedelemhez írt augusztus 3-i levele írásművészetének egyik nagyszerű példája. Részletesen és nagyon szemléletesen mondja el a jelentések alapján, hogy a vezír miként fogadta Pápait, és mit tárgyalt vele, de azt is, hogy végül a benderi pasához küldte, aki nem mutat jóindulatot a bujdosók iránt. Kicsit csodálkozik ezen, de nem keseredik el, mert Fierville-től, aki a svéd király mellett tartózkodik ugyancsak Benderben (ő csak június 11-én tudott megindulni), hírt kap arról, hogy XII. Károly mégis egyezkedni akar a cárral. A főgenerális Ebeczkyt Dolgorukijhoz küldi, hogy jelentse XII. Károly szándékát, és bízik abban, hogy a küldetésnek sikere lesz, hiszen a francia diplomácia is sürgeti most már a megbékélést a svéd király érdekében. Lelkiállapotát jól mutatja a következő mondat: „Hogy sok reminségeinkben megcsaltak az potentiák, az igaz; adja Isten, csaljanak meg már remintelenségünkben is."[142] Az igazság az, hogy a „potentiák" nem segítenek most sem. Besenval, amikor Rákóczitól megtudja, hogy mint járt Pápai Konstantinápolyban, megírja Torcynak, hogy semmit sem lehet onnan remélni.[143]

Bercsényi kapcsolatba került egy Trombetti (Tropetti) nevű olasz teatinus páterrel, aki biztosítja rokonszenvéről, és ajánlja, hogy megnyeri a pápa közbenjárását a bécsi

[138] Bercsényi Rákóczinak, 1712. június 8. AR VII. 187 sk.
[139] Bercsényi Rákóczinak, 1712. június 13. AR VII. 162 sk.
[140] Bercsényi Rákóczinak, 1712. június 29. AR VII. 165 sk.
[141] Bercsényi Rákóczinak, 1712. július 6. AR VII. 172 sk.
[142] Bercsényi Rákóczinak, 1712. augusztus 3. AR VII. 179 sk.; Fierville június 9-i levele Bercsényihez és Pápai János jelentése augusztus 3-án uo.
[143] Besenval Torcynak, 1712. szeptember 29. Pologne, 136. köt. 167 sk. fol.

udvarnál.[144] Ezt azonban a főgenerális is csak érdekességként közli, ő sem reménykedik benne, bár írásban is tájékoztatja a pátert helyzetükről és kéréseikről.[145]

A dél-lengyelországi bujdosókat kétségbe ejti az a hír, hogy a fejedelem Franciaországba készül. Augusztus 25-én írja Bercsényi Rákóczinak: „Az minapi historiája [a denaini francia győzelemről van szó] az francziának elfolyta ezen világot is, de az mennyire vigasztal, annyira szomorít levele Fölségednek, midőn olvasom mind ideit s mind okait Fölséged elmenő szándékának, s végső remíntelenségben való hagyattatásunkat. Mert ha most is oly kevés pínzt küldtek, kibül nem juthat nekünk is, mit csináljak tovább? Már penig minden elhagyatott, éhelhaló magyar csak hozzám szorul, zálogos pénzemmel is segitem sírva, amikor sírva kér Istenért, mert nem mehet ki [ti. Magyarországra] halálra." Magyarországról egyébként rossz hírek jönnek állítólagos kivégzésekről és letartóztatásokról. Reméli, hogy a lengyel urak a bujdosók közül „talán oszolva eltartanak, hol egyet, hol kettőt".[146] Rákóczit, úgy látszik, bántja a sok panaszkodás, s ezt meg is írja a főgenerálisnak, mire az ezt válaszolja: „Azért ne csodálja Fölséged panaszainkat, mert hiszen barátjának is panaszolni szokta képzelt könnyebbséggel fájdalmait az ember, nem hogy jó urának ne panaszolja."[147]

Nemcsak Bercsényi, a többiek is aggódnak és kérnek. Forgách, akit a fejedelem, úgy tűnik, ugyancsak megfeddett panaszkodásáért, így igazolja magát: „Fölséged ordere az is, hogy ne haragudjam. Én másért nem haragszom, hanem azért, hogy Fölségednek nincsen pénzi: mert tudom azt, hogy ha Fölségednek volna, jutna énnekem abbul."[148]

A bujdosó tábornokok igyekeznek lengyel patrónusokat találni: Bercsényi, Csáky, Esterházy Ilyvóban a szerzeteseknél, Forgách Zsulkvában Sobieski Konstantinnál. A lengyelországi császári követ minden lépésüket figyelteti, és buzgón jelent a bécsi udvarnak, ahonnan utasításokat kap, hogy II. Ágostnál és a lengyel arisztokratáknál járjon közbe, ne támogassák a bujdosókat. Eredményt úgy próbál elérni, hogy az újabb „rebellió" képét festi fel. Tiepolt 1712. március 12-én az udvarnak azt jelenti, hogy a magyarok újabb felkelésre készülnek, Brezánban német és francia tisztek gyülekeznek, akik Rákóczi szolgálatába álltak. A fejedelem 5-6000 flintát és pisztolyokat küldött a felkelés előkészítésére Danckából, de azokat Varsóban feltartóztatták.[149] Hasonló rémhírekkel ijeszti a lengyeleket, és fenyegetéssel, pénzzel el is éri, hogy II. Ágost és a lengyel főurak egyre kevesebb jóindulattal nézik a bujdosókat.

[144] Bercsényi Rákóczinak, 1712. augusztus 10. AR VII. 192 sk.
[145] Bercsényi Rákóczinak, 1712. szeptember 8. AR VII. 201.
[146] Bercsényi Rákóczinak, 1712. augusztus 25. AR VII. 197 sk.
[147] Bercsényi Rákóczinak, 1712. szeptember 8. AR VII. 201.
[148] Forgách Rákóczinak, 1712. szeptember 7. AR VII. 205.
[149] Tiepolt VII. Károlynak, 1712. március 12. Polen, 1712. 5. sk. fol.

Búcsú Danckától

Rákóczi 1711. november 13-án Elbingából ír Flemmingnek, s kéri, hogy a lengyel király nyújtson védelmet számára a livóniai palatinus útján, mert a császáriak életére törnek.[150] A kancellár válasza november 28-án kelt Stralsundból, s az áll benne, hogy II. Ágost kész beváltani Jaraszlóban tett ígéretét a bujdosók oltalmazását illetően, de még szívesebben közreműködik abban, hogy a fejedelem kiegyezzék a bécsi udvarral.[151] Rákóczi azt feleli, hogy nem alkuszik, az általános béketárgyalásokon kívánja érvényesíteni Erdélyhez való jogát. Ha biztosítékot kap arra, hogy Lengyelországban élvezheti a király „protekcióját", akkor ott marad. Egyébként felajánlja II. Ágostnak a cár szolgálatában álló 200 lovas németből és 500 magyarból álló csapatát.[152] Ez az akció arra alkalmas, hogy a fejedelem megbizonyosodjék, vajon II. Ágost tényleg kész-e megvédelmezni, de az említett levélváltás alapján nyugtalansága nem szűnik meg.

A lengyel diéta[153] összehívásának hírére újabb lépéseket tesz, hogy elismertesse lengyel indigenátusát, és ezzel megerősítse pozícióit. Fél attól, hogy a diéta császári nyomásra kimondja kiutasítását Lengyelországból, s ezt el akarja kerülni. Nyilván Besenval ajánlására egy Saint-Germain nevű abbét bíz meg azzal, hogy érdekeit képviselje az országgyűlésen megjelenő követek körében. Melléje adja titkárát, Beniczky Gáspárt.[154] A diéta elnapoltatik az év végéig, Rákóczi ügye nem kerül szóba, és a fejedelem vissza is hívja az apátot[155] és Beniczkyt, aki megírja, hogy „nem volt tanácsos nyilván a Fenséged dolgait folytatni", ti. a gyűlésen, s ezért ő sem adta át a rábízott levelek egy részét.[156]

Ezzel az akcióval párhuzamosan a fejedelem igyekszik biztosítékokat szerezni II. Ágosttól. Ezért ismét Flemming kancellárhoz fordul, mégpedig egy Madame Boudet nevű, a kancellárral szoros kapcsolatban álló hölgy útján, akinek szolgálatait megfizeti. Az egyik, 1712. április 2-án hozzá írt levélből tudjuk, hogy a kancellár újból javasolta Rákóczinak, egyezzék ki a bécsi udvarral, annál is inkább, mert a lengyel király nem tudja garantálni biztonságát. Rákóczi válasza az, hogy csak megfelelő feltételek mellett teheti ezt, és kéri, hogy Flemming figyelmeztesse II. Ágostot, milyen haszon származhat abból, ha védelmet nyújt számára. Itt mindenekelőtt a császári trón megszerzésére gondol, annál is inkább, mert elterjedt a hír, hogy Ágost fia feleségül veszi az elhunyt I. József császár lányát, ami növeli esélyeit a császári koronára.[157]

[150] Rákóczi Flemmingnek, 1711. november 13. Drezdai lt. Gen. Feld. Marsch. Gr. von Fleming geführte Korrespondez mit ... Ragotzi. Vol. CCIII. Loc. 702. 8. fol. Megköszönöm *R. Várkonyi Ágnes*nek, hogy a drezdai levéltár általa lemásoltatott eme állagát rendelkezésemre bocsájtotta.

[151] Flemming Rákóczinak, 1711. november 28. Uo. 5. db.

[152] Rákóczi Flemmingnek, 1711. december 9. Uo. 6. db.; Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[153] Az 1712-es diétáról l. J. Gierowski idézett munkáját (1953).

[154] Rákóczi Saint-Germainnek, 1712. március 19. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244. Az abbénak még arra is ad utasítást, hogy alkalomadtán lépjen kapcsolatba a császári követ titkárával.

[155] Rákóczi Saint-Germainnek, 1712. április 30. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[156] Beniczky Rákóczinak, 1712. április 25. MTA Kézirattára, Ms. 4968.

[157] Rákóczi Mme Boudet-nak, 1712. április 2. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

Közben a bécsi udvarral tárgyalásokat kezdeményezett egy Sylva nevű abbé útján, aki a császári követ, Tiepolt embere, de hivatalos megbeszélésre nem került sor. Rákóczi szerint a császári követnek kellett volna javaslatokat tennie, az azonban semmi hajlandóságot nem mutatott a vele való értekezésre. Saját maga nem akar írásban ajánlatot tenni, mert ezzel kompromittálhatná magát. Egyébként a bécsi udvar magatartására jellemző, hogy nem hívták meg a magyarországi diétára, pedig az 1708-ban hirdetettre kapott meghívót. Azt terjesztik róla, hogy újból háborúra készül, az igazság azonban az, hogy hazaengedi minden emberét, aki részesedni akar az amnesztiából.[158] Panaszkodik arról is, hogy a lengyel király „közömbösséget mutat vele szemben, viszont örül annak, hogy a kancellár továbbra is törődik vele".[159] Egyébként csak Madame Boudet útján érintkezik az udvarral, ezt elegendőnek tartja, és hálás neki a kapott támogatásért.[160]

Később megbízottjának már inkább csak a lengyel arisztokratákkal kialakított személyi kapcsolatairól ír, illetve arról, hogy egyre bizonytalanabbnak látja sorsát Lengyelországban, ahol maradni szeretne. Nincs szándékában Magyarországon a háborút újrakezdeni, viszont örülne, ha Ágost követei támogatnák őt az utrechti béketárgyalásokon, hogy belefoglalják a szerződésbe, s ezzel biztosítsa önmagát és követői jogait.[161]

A lengyel király szabadulni akar tőle. Dietrich von Eckstedt, akit Vizthum bárónak neveztek, és aki II. Ágost követe volt a cárnál, 1712. március 7-én emlékiratot nyújt be I. Péternek, amelyben többek közt körülményesen előadja, hogy Rákóczi lengyelországi tartózkodása mennyire kellemetlen ura számára a császárral való kapcsolatok miatt, és a cár véleményét kéri, mit tegyen, Rákóczit biztosítsa-e védelméről vagy sem, illetve járjon-e közbe a császárnál az amnesztia érdekében.[162] Március 13-a táján a cár azt válaszolja, hogy tudomása szerint Rákóczi Lengyelországban él, ő maga semmiféle védelmet számára nem biztosított („Никакого защищения не синит").[163] Ez azt jelenti, hogy a cári udvar nem tartja szükségesnek állást foglalni a „védelem" vagy a „közbenjárás" kérdésében.

Rákóczi danckai tartózkodásáról megemlékezik Dolgorukij is egy Golovkinhoz küldött, április 23-i levelében, amelyben megírja, hogy amióta a cár Elbingából elment, ez a fejedelem Danckában él, emberei azonban jórészt Elbingában tartózkodtak, mintegy negyvenen, ugyanannyi lóval, a szállást az orosz hadsereg biztosította a cár parancsára, de úgy tűnik, hogy már április előtt elmentek onnan.[164] Ugyanennek a levélnek az utóiratában megemlíti, hogy Glebov őrnagy találkozott a fejedelemmel Danckában, és azt hallotta tőle, hogy hálás a „cár Őfelségének kegyességéért, és embereivel együtt Danckában óhajt élni".[165] Rákóczi tehát feltételezi, hogy a cár továbbra is pártfogásába veszi, nem ismeri a Vizthumnak adott választ.

[158] Rákóczi Mme Boudet-nak, 1712. április 30. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[159] Rákóczi Mme Boudet-nak, 1712. május 7. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[160] Rákóczi Mme Boudet-nak, 1712. május 25. Rák.-lt. I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[161] Rákóczi Mme Boudet-nak, 1712. május 20., 21., 25., június 18, július 16., 20., augusztus 13. Rák.-lt-I. 1. Caps. H. Fasc. 244.

[162] Piszma XII/1. 394.

[163] Piszma XII/1. 130.

[164] Piszma XII/1. 387.

[165] Piszma XII/1. 388.

Tiepolt most már azt igyekszik elérni, hogy II. Ágost nyíltan forduljon szembe a bujdosókkal, bár kénytelen megcáfolni azt a bécsi hírt, hogy a király már ki is utasította őket. Flemming kancellár tájékoztatása szerint a király jóváhagyta a lengyelek esetleges fellépését a kuruc vezetők ellen az országgyűlésen, magára a kiutasításra azonban egyelőre nem szánta el magát.[166] Sieniawskitól arról értesült, hogy Rákóczi szeretne kegyelmet kérni, de csak akkor, ha biztos lehet elnyerésében, különben attól fél, hogy egy ilyen lépéssel a francia támogatást is elveszti.[167] Bár a hírek sokszor ellentétesek, az világos, hogy a fejedelem egyre inkább „nemkívánatos személy" Lengyelországban.[168]

A francia diplomácia felfigyel erre a helyzetre, s igyekszik elérni, hogy a fejedelmet ne zaklassák. Baluze értesülése szerint Sieniawski és felesége, de a diétára gyülekező követek nagy része is kész segíteni Rákóczinak és garantálni biztonságát, sőt II. Ágosttól kérni fogják, hogy járuljon hozzá eltartásához („subsitance"). Ennek ellenére május elején Besenval úgy ítéli meg a helyzetet, hogy a fejedelem Lengyelországban nincs biztonságban. Sieniawska szerinte már márciusban arról értesítette Rákóczit, hogy II. Ágost megvonja „protection"-ját, miután nem hallgatott rá, és nem egyezett ki a bécsi udvarral.[169] XIV. Lajos utasításának megfelelően Karlsbadba ír Jan Szembeknek, a lengyel koronamarsallnak, hogy támogassa II. Ágostnál a fejedelem személyének védelmére vonatkozó kérést, felhíva a figyelmet arra, hogy *magától a királytól* (tehát XIV. Lajostól) kapott parancsot e lépés megtételére. Besenval a cár „védelmére" is számít, de hiába, mert Dolgorukij utasítását a kíséret eltartásának megvonására Bruce tábornok megerősíti. Ezzel kapcsolatban elítéli I. Péter magatartását: „Semmilyen érdek sem menthet fel egy nagy fejedelmet, hogy becsületének eleget tegyen, amely megkövetelte annak a védelemnek a folytatását, amelyet egyszer megadott, mindaddig, amíg az, aki ezt élvezte, nem adott jogos okot arra, hogy azt visszavonják. Ez a tábornok [tehát Bruce] egyetértett velem, hogy Ragotzi fejedelem úr nem vont magára ilyen bánásmódot, lehet, hogy más moszkoviták [»Moscovites«] is ebben egyetértenek, de kételkedem, hogy ezt az ügyet jó végre lehetne vinni, még ha a cár meg is változtatná véleményét azon tapasztalatok után, melyek azt bizonyítják, milyen veszélyes hinni ígéreteiben."[170]

Május 31-én értesíti Torcy-t, hogy a fejedelem tudomására hozta: „une bande de malheureux", tehát „egy szerencsétlenekből álló banda" életére próbált törni. A merényletet egy Polack nevű kikeresztelkedett zsidó szervezte, aki a császári udvar megbízásából már különböző gyilkosságokat követett el Svájcban. A merényletet

[166] Tiepolt VI. Károlynak, 1712. május 30. Polen, 1712. 17 sk. fol.

[167] Tiepolt VI. Károlynak, 1712. június 27. Polen, 1712. 24—27. fol.

[168] Baluze Torcynak, 1712. április 19. Russie, 5. köt. 94. fol.

[169] Besenval Torcynak, 1712. május 3. Pologne, 135. köt. 348 sk. fol.

[170] „Nul interest ne pourroit dispenser un grand Prince de satisfaire son honneur qui exigeroit la continuation d'une protection une fois accordée pendant tout le temps que celuy qui en jouissoit ne donnoit point de juste sujet de la retirer. Ce general est convenu avec moy que M[r] le Prince Ragotzi ne s'estoit point attiré pareil traittement, peut-être que d'autres Moscovites en conviendroient aussy, mais je doute qu'il soit aisé de ramener cette affaire a bonne fin, quand mesme le Czar changeroit de sentiment apres des experiences qui font voir le danger de se fier a ses promesses." Besenval XIV. Lajosnak, 1712. május 17. Pologne, 135. köt. 373 sk. fol.

sikerült kijátszani, de ez a kísérlet megerősíti Besenvalt abban a hitében, hogy Rákóczinak nehéz lesz Danckában maradni, amely „mindenfajta vagabundos és elkeseredett ember menedéke".[171]

A koronamarsalltól Besenval általánosságokat tartalmazó választ kap, de belőle azt olvassa ki, hogy a diétán nem tárgyalnak Rákóczi ügyéről. Végül is — mint már láttuk — az országgyűlés szétoszlott, mielőtt e kérdést szóba hozták volna, de Besenval is úgy látja, hogy a fejedelem biztonságát nem akarják garantálni, régi támogatói is cserbenhagyják.[172] Az egyébként bizakodó Baluze november 18-án jelenti: „Sok minden azt a hitet kelti, hogy a krakkói kasztelán [Sieniawski] és felesége Ragotzi fejedelem iránt nem ugyanolyan érzelmekkel viseltetnek, mint azelőtt."[173]

A lengyel „menedék" csak átmeneti lehetett: A fejedelem kénytelen volt elhagyni Danckát, nemcsak amiatt, mert II. Ágost és a lengyel főurak vagy a cár nem biztosították védelmét, hanem azért is, mert anyagi helyzete kilátástalan lett és mert politikai okok is erre késztették.

[171] Besenval Torcynak, 1712. május 31. Pologne, 137. köt. 384. fol.
[172] Besenval Torcynak, 1712. július 26. Pologne, 136. köt. 102 sk. fol.
[173] Baluze Torcynak, 1712. november 18. Russie, 5. köt. 240. fol.

Személyes diplomácia Franciaországban

Danckától Dieppe-ig

A fejedelem Franciaországba utazását sok minden indokolta: veszélyeztetettsége, a francia király támogatásának elmaradása és ennek folytán szorult anyagi helyzete, de mindenekelőtt az a reménye, hogy közvetlenül bekapcsolódhat a béketárgyalásokba. „Bár remélhettem, hogy engem is belefoglalnak [ti. a békébe] a francia király ismételt ígéretei és az angol királynő irántam tanúsított jóindulata alapján, sok jelből azonban láttam, hogy az ígéretek nem fognak megvalósulni" — írja *Vallomásai*ban.[1] Az ígéretek beváltását várja tehát a nyugati utazástól, amelyet, mint láttuk, a francia udvar végig ellenzett, de megakadályozni nem akart.

Rákóczi a Danckába érkezett angol követ segítségével a *Saint George* nevű angol hajót bérelte ki, s már november 9-én felszállt, de csak 15-én tudtak elindulni. Az elindulásról ezt írja *Vallomásai*ban: „Kevés kísérővel, távozásomat a lehetőség szerint titkolva november hónapban hajóra szálltam, mindenféle lelki előkészület nélkül, mely ekkora veszélyek végiggondolása után egyébként igen szükségszerű lett volna. Kíséretem mindenféle ürügyekkel már hajóra szállt, csupán én maradtam még hátra három magam mellett tartott emberrel, várva a vitorlabontáshoz kedvező szelet. Mikor végre reménykedni lehetett ebben, a külvárosban elköltendő vacsora ürügyén az utazásba beavatott barátaim kíséretében a partra mentem, és miután búcsút mondtam nekik, csónakba szálltam, végre elértem a lehorgonyzott hajóhoz."

A hajóút három leírását ismerjük. Az első Rákóczi Besenvalhoz írott leveleiben található. 1712. november 10-én írt első levelében „Comte de Saaros" aláírással jelenti, hogy előző nap hajóra szállt, de még nem volt alkalmas szél az indulásra. November 21-én a Sundból már arról tájékoztatja, hogy kétnapi és egy éjszakai várakozás után megindultak, viharos volt a tenger, és egy éjszaka Bornholm magasságában vesztegeltek. Ő maga jól érzi magát, nem szenved tengeribetegségben. Elhaladtak Koppenhága előtt is, amely „kellemes fekvésű városnak tűnik". Az utazás egyébként majdnem unalmas, még sakkozni sem lehet, leginkább aludni és visszaemlékezni érdemes az elmúlt idők kellemességeire.

Következő levele már a december 9-i dátumot viseli, és az angliai Hull kikötőjében írta, miután 36 órás vihart álltak ki, és sok kellemetlenségben volt részük. Megemlíti, hogy találkoztak egy francia hajóval is, amely gyanúsnak találta a *Saint George*-ot, de a helyzet tisztázódott, és a fejedelem jó fehér kenyeret kapott a franciáktól. A gond

[1] Vallomások, 499.

Hajóút Danckától Dieppe-ig

most az, hogy Hullban karanténbe akarják zárni a pestistől való félelem miatt. Ebből a levélből tudjuk meg, hogy egy Scott nevű angol diplomata Danckában ígérte, az angol hatóságok intézkedni fognak utazásáról. Hullból írt az angol külügyi államtitkárnak, Bolingbroke-nak, kérve, hogy adjon utasítást a továbbhajózásra. Ő maga továbbra is jól érzi magát, és kéri Besenvalt, értesítse erről barátait is, hogy tudják: „a tengeri kutyák nem faltak fel" („les chiens marins ne m'ont dévoré").[2] Külön is köszönti a „meaviai sztarosztát és feleségét", valamint a „kis Faniche"-t. Sajnos, Rákóczi levelei az utazás további részéről eddig nem kerültek elő, így nem tudjuk benyomásait idézni Hull városáról és a Franciaország felé való hajózásról.

A második egyidejű leírás Szathmári Király Ádámtól származik, aki Kisfaludy Boldizsárral és Mikes Kelemennel együtt kísérte el a fejedelmet. Pontosan elmondja, hogy milyen városok mellett haladtak el, és felidéz néhány anekdotát, amelyet a hajón hall. Elbeszéli, hogy például Hwenn szigetét az angol királynő meg akarta venni a dán királytól, és „akart érette annyi skarlát posztót adni, amennyivel béfedhették volna, innen neve már most Skarlát-sziget. Elsőben ígíretet tett a király, de ígíretinek revocálásárul gondolkodván, az udvari Bolondja ád a Királynak ily tanácsot, hogy a Királyné, ha magáénak akarja tenni a szigetet, külgyön annyi hajót, hogy onnan el is vihessék egyszer Angliában és ebben múlt el a szigetnek megvétele, mely tanácsért minden ember megdicsírte a Bolondot."

Helsingőr után — amelyet az apród Helczingernek nevez — a hajó bajba jut. „Innen éjfélkor, mikor az holdvilág betölt volna, indultunk meg, de mihelyt indulásunk lett, csakhamar oly setétség következett be, hogy az hajó farától az hajó orráig alig láthatott az ember, mely setétség nem csekély gondolatot ütött a mi capitányunk fejében, mivel a sok fövenyek miatt a veszedelemtül félt, mindazáltal ezeken szerencsésen általmenvén, reggel nyolcz óra tájban mentünk el egy Caul [Kullen] nevű nagy kőszikla mellett, ki is mellettünk egy angliai mélyföldnyire maradott jobb kéz felé, itt ennél a kősziklánál minden embernek egy fél tallért kell adni, másként a tengerben megmártogatják, *ex ceremonia.*"

A Jütland utáni vihart, amely — mint Rákóczi is írta — 36 óráig tartott, így idézi fel: „Oly veszedelemben forgottunk, hogy csak az Isten őrzött bennünket az haboknak, mint ama felemelkedett hegyeknek, felborításától." A francia hajóval való találkozást pedig így említi: „Egy franciaországi hadihajó Caper [holland szakkifejezés = kalózhajó], ki is az Szondban levő hollandiai hajókat leste, jütt ránk, nem tudván, hova való legyen az hajónk; ki is bennünket nem is igen sokáig tartóztatott."

Hull előtt egy hétig rostokoltak, majd karácsony másnapján bemehettek a kikötőbe csónakon, „kit is a felséges angliai királynő parancsolatjábul adott az huli major Urunk alá. . . . Mindazonáltal az cuarantenának megtartása miá ki nem lehetett a szárazra menni. Die 24. voltam a város mellett, de ott sem bocsátottak ki a hajócskábul, mivel az pestistól féltek." Az angol hatóságok által rendelkezésre bocsátott újabb hajóval indultak január 10-én a francia partok felé.

Már megpillantják a dunkerque-i és a calais-i partokat, de miután késő re jár az idő,

[2] Ezek a levelek a Francia Külügyminisztérium Correspondance politique, Hongrie, 16—17. köteteiben találhatók és *Emile Pillias* adta ki. A „Meav" helynevet „Meur"-nek olvasta. Faniche-ről eddig nem sikerült megállapítani, hogy kicsoda.

Dieppe felé igazítják a hajó orrát. A kikötést a következőképpen írja le: „A tengeren a várostól két mélyföldnyire fogadtunk egy kalauzt, ki is Diep-be vezetett bennünket, jó szelünk lévén, sebesen is mentünk, mivel féltünk hogyha a fluxussal a portusba bé nem mehetünk, a refluxussal bé nem mehetünk, ezért igen siettünk, de itt is a felséges mindenható Isten nagy erejét meg akarván mutatni és nagy hatalmasságát, éppen a portusban csak egy hajszálon maradott meg életünk. Mikor már örvendezett a szívünk ennyi időtül fogván való várakozások után, hogy majd a szárazra kimegyünk, ihon az Isten majd megölt bennünket, mert az portusban lévő nagy töltésnek, ki is vastag bálványfákkal volt megróva, igyenessen ment neki a hajó orra, mivel nem bírtak az kormánnyal. Előnkben kis hajóval jüttenek, mivel látták veszedelmünköt s be is jöttenek segíteni egynéhány férfi az hajóban, ah, de egymást meg nem értvén, merő Babilon-tornyának építése volt dolgok, mindazáltal Isten könyörülvén rajtunk, a veszedelembül... igen kegyelmesen megszabadított bennünket, mert mikor már neki kellett ütközni az hajó orrának az töltésben, ki is már nem volt messze az hajó orrátul egy singnyinél, — akkor egy nagyot csavarodott az hajó orra és igyenesen a város mellett lévő folyóvízbe ment be és itt is a portusban. Így szabadultunk meg a veszedelemtül. Csudánkra kiállván a sok nép s köteleket hajigáltak bé és ezen a folyóvizen úgy húztanak fel bennünket; mintegy puskalövésnyire megállottunk a város kőfala mellett."[3]

Rákóczi a *Vallomások*ban is leírja a hajóutazást, de már csak emlékezetből. Ebből a leírásból is megtudjuk, hogy Bornholm szigetétől nem messze viharba jutottak, és a vitorlát az utasok segítségével emelték ki a vízből. Megírja azt is, hogy vesztegeltek a Sundban, hogy újból viharba kerültek Jütland közelében, ahol a kapitány attól félt, hajótörést szenvednek (a fejedelmet elfogta a halálfélelem, mert nem tudott úszni). Elmondja, hogy hajójukat feltartóztatta egy francia hajó, hogy kikötöttek az angliai Hullban, ahol pestiszárlat fogadta őket. A várost megtekintette, megjelent előtte magisztrátusa, és a polgármester latin nyelven üdvözölte, amire ő maga is latinul válaszolt.[4] Végre, nem Dunkerque-ben, ahogy remélték, hanem Dieppe-ben kötöttek ki nagy izgalmak után: a hajó a móló végének sodródott, a város népe rőzsekötegekkel sietett segítségükre, sikerült az irányt megváltoztatni, s így szerencsésen partra szállhattak.

A *Vallomások*ban a fejedelem az utazás közbeni lelkiállapotait is igyekszik visszaidézni, éspedig a vallásos önkritika alapján. Így elmélkedik a halálfélelemről: „A halál első gondolatára elképzeltem, hogy halálomat hősies és töretlen lelkem tanúbizonyságaként sírfelirattal teszem ismertté, amit ólomlemezre akartam vésni és nyakamba akasztani. Ostoba és esztelen indulat volt, ezt formálgattam, hánytorgattam elmémben, lelkem gondját a végső pillanatokra és a biztos veszélyre hagyva. Az önszeretet és a világi módon hősies élet csapongó képzelgései között úgy aludtam el, álomba szédültem és napfelkeltekor álomból felébredve nem tudtam rögtön, ébren vagyok-e vagy alszom."

Amikor a francia hajót kalózhajónak vélik, és attól tartanak, hogy esetleg éppen a fejedelem elfogására jön, Rákóczi a veszély érzékelését így elemzi: „Te tudod, Uram, hogy súlyosabbnak tartottam ezt a veszélyt, mint a hajótörést, melyet a Te kegyel-

[3] Szathmári Király, i. kiad. 263 sk.

medből elkerültünk, nagyobb volt bennem a félelem a fogság, mint a halál iránt, és ez az esztelenség abból a hiú dicsvágyból származott, amely retteg a világi megaláztatástól, míg a világi halált követő örök kárhozatot semmibe veszi." Konkrétan arra került sor, hogy a félelemtől hajtva ágyba feküdt, és betegséget színlelt: „...hátha valahogyan ezzel a csellel kimenthetem magam a kalózok markából".

Amikor Hull városába mennek, a hullámok becsapnak a csónakba, s a víz kimerítését alig győzik. Erre így emlékezik: „De én még egy ilyen jelen való veszélyben is gúnnyal illettem a veszélytől jogosan félőket, és gyerekesen kinevettem őket, keveset törődve az örök élettel. Hogy a bűnt bűnnel tetézzem, miután átkeltünk a folyó árján, és arra az ágára tértünk le, amely átszeli a várost és alkalmas kikötőt alkot a hajóknak, arra nem gondoltam, hogy hálát adjak Neked, inkább a jövetelem hírére a parthoz sereglett néptömegben a nők arcát mustráltam, tréfálkoztam velük, és talán illetlen vágyakat szövögettem és melengettem, bár a hajóról nem szállhattam le és nem is akartam."

És itt következik egy olyan elmélkedés, amely Ágostonra hivatkozik azzal kapcsolatban, hogy Isten különleges szeretettel viseltetett iránta, hiszen életben hagyta annak ellenére, hogy „kereste a veszélyt és gyönyörködött benne". „Te vezettél — írja —, amikor ezek az események történtek földön és tengeren, Te vonzottál, de én nem tudtam, Te őriztél meg a veszélyekben, de én mind a veszélyeket, mind jótéteményeidet megvetettem, Te adtál nekem ösztönzést, sőt miként azt elmondtam, Te kényszerítettél, hogy oly sok szűkölködéstől űzve Franciaországba menjek, olyan nép közé, melyet rokonszenvvel szerettem. Sem nyelve, sem szokásai nem voltak ismeretlenek, és ezért, miután megkaptam az államtitkár válaszlevelét, és megérkeztek Hull város magisztrátusához a rendelkezések, a kereskedelmi hajó csupán látszatra megrakodva, nyomban fölkészült, és kihajózott a kikötőből."[5] Ezek az elmélkedések, amelyeket már 1718-ban Törökországban írt, természetesen nem a fejedelem akkori gondolatait tükrözik, hanem a vallásban vigasztalást kereső, sok csalódást ért emberét.

A leírásokat idéztük annak bizonyítására, hogy az élményeket mennyire különbözőképpen lehet értelmezni időtől és helyzettől függően, és persze azért is, hogy Rákóczi szépírói tehetségét felmutassuk.

Fogadtatás Franciaországban

Rákóczi olyan időpontban érkezett Franciaországba, amikor az nehéz helyzetben volt.[6] Először is gazdaságilag, mert a háborúk kimerítették az államkincstárt, amelyet újabb és újabb adókkal vagy hivatalok eladásával próbáltak megtölteni. Az állam-

[4] Rákóczi hulli tartózkodásáról megemlékezik *A. Boyer:* The History of the Reign of Queen Anne digested into Annals XI. 1713. 397; vö. *Kropf L.*, Századok, 1898. 750, 844. E híradás szerint a fejedelem 8—10 magyarral partra szállt, s egy Mr. Washington házánál szállt meg Hull mellett. Erről sem Rákóczi, sem Szathmáry Király Ádám nem szól, ilyen körülmények között nem indokolt Rákóczi és Washington között párhuzamot vonni, ahogy azt *Márki* lelkesen teszi (i. m. III. 334).

[5] Vallomások, 501 sk.

[6] A helyzetet jól összefoglalja *R. Mandrou:* Louis XIV. et son temps. Párizs 1973; régebbi, főleg külpolitikai áttekintés: *L. André:* Louis XIV et l'Europe. Párizs 1950; vö. még *Köpeczi B.:* XIV. Lajos. Budapest 1967.

adósság elérte a két és fél milliárd livre-et, s a 100 milliós évi költségvetés deficitje 40—50 millió volt. Másodszor katonailag, hisz bár Utrechtben a tárgyalások előrehaladtak, még nem dőlt el a béke ügye, s fel kellett készülni arra, hogy — legalábbis a Habsburgok ellen — folytatni kell a háborút. Igaz, Villars 1712. július 24-én Denainnél győzött, de ez a csata nem indította Bécset arra, hogy az angolok és hollandok által elfogadott feltételek mellett kiegyezzék. Harmadszor belpolitikailag, mert az arisztokrácia egy része és a parlamenti polgárság elégedetlensége gazdasági és politikai okok miatt egyre nőtt. Ehhez járult az udvar vallási türelmetlensége, amely nemcsak a protestánsok, de a janzenisták és a kvietisták üldözéséhez is vezetett. XIV. Lajos a jezsuiták ösztönzésére egyre türelmetlenebbül lépett fel a janzenisták ellen, és kevéssel Rákóczi Franciaországba érkezése után, 1713. október 28-án elérte, hogy a pápa kiadja az ún. *Unigenitus* bullát, amely ismét elítélte a janzenista tételeket, és kötelezte a papokat és szerzeteseket ezek megtagadására. A gallikán hagyományokat féltő egyházi vezetők és az alsópapság többsége szembeszállt a bullával, s az ellenállás különböző formáival kísérletezett. Mint látni fogjuk, a fejedelem az ellentmondásokat kevéssé látja fontosnak, ő, aki egy elmaradottabb világból jött, Franciaországot magyar szemmel nézi, számára XIV. Lajos uralkodása és országa példakép.

Mielőtt Rákóczi Párizsba érkezett volna, Brenner engedélyt kapott arra, hogy megjelentesse portréját „egy rövid szöveggel", amely csak „történelmi tényeket" közölt.[7] A követ így akarta felkelteni a közvélemény érdeklődését, amely már a sajtó útján értesült arról, hogy a fejedelem Danckát elhagyta, és Franciaországba indult. Beadott egy mémoire-t is Rákóczi rangjáról és címéről, melyben azt bizonyítja be, hogy Des Alleurs megbízólevele átadásakor az „Altesse Sérénissime" és „Monseigneur" kifejezéseket használta, s a spanyol, a cári udvar, az angol és holland békeközvetítők, sőt még a császári küldöttek is elismerték fejedelmi rangját.[8]

A fejedelem néhány napig tartózkodik Dieppe-ben, ahova megérkezik Brenner apát is, aki január 16-án innen ír Torcynak, kérve, hogy kedvező módon döntsenek a fejedelem ügyében és annak a mémoire-nak a tartalmáról, amelyet beadott, és amely érdekli az angol követeket is.[9] Rákóczi Dieppe-ből Rouenba ment, ahol hosszabb ideig maradt mint Luxembourg herceg vendége, mivel — ahogy Szathmári Király Ádám mondja — „a lába megdagadott".[10]

Január 16-án a naplóíró Dangeau márki, akiről még szólni fogunk, jegyzi fel, hogy a fejedelem megérkezett Normandia fővárosába, és feltételezi, hogy egy hét múlva Párizsban lesz: „Luxembourg úr írt ide, hogy megtudja, hogyan fogadja. Értesítették, hogy inkognitóban lesz, és csak mint nagyon előkelő urat fogadja és olyant, aki megérdemli, hogy jól fogadják Franciaországban." Január 18-án azt állítja, hogy a fejedelem Párizs közelébe érkezett, és egy kis házban szállt meg, amely bankárjának,

[7] Az engedélyt Torcytól kérte, aki a rendőrminisztert értesítette. Torcy d'Argensonnak, 1713. január 5. Hongrie, 17. köt. 8. fol.

[8] Memoire touchant les prerogations et titres de Son Alt. Ser^{me} M^{r} le Prince de Transilvanie. Hongrie, 16. köt. 347 sk. fol.

[9] Brenner Torcynak, 1713. január 16. Hongrie, 17. köt. 10. fol.

[10] Szathmári Király, i. kiad. 267. Rákóczi Vallomásaiban azt írja, hogy Párizsban csak színlelte a betegséget. I. m. 516.

Hélissant-nak a tulajdona. Azután helyesbít, és 27-én megírja, hogy még Rouenban van, ahol Luxembourg herceg nagy tisztelettel fogadta.[11]

A fejedelem január 28-án érkezett Párizsba, ahol a Luxembourg-palotában szállt meg,[12] s itt lábát ápolva várta a királyi kihallgatást. A Saint-Simon által „kevéssé műveltnek, intrikusnak és szolgalelkűnek" bemutatott Breteuil báró, a követek ceremóniamestere, a protokollfőnök vagy a korabeli elnevezéssel „introducteur des ambassadeurs" mondja el mindmáig ki nem adott *Emlékirataiban*, hogy milyen körülmények között került sor a királyi audienciára. Január 28-án délután Brenner apát, aki — Breteuil szerint — ugyan a fejedelem követe („ministre"), de nem nyilvános jelleggel, felkereste őt, és megkérdezte, milyen módon fogadják urát: fejedelemként vagy másként. Közölte, hogy nem tud válaszolni a kérdésre, a király döntésére vár. Miután nem tudta, hogy miképp illesse, a „Monseigneur" és a „Votre Altesse Sérénissime" vagy „Comte des Saaros" és a „Monsieur" megszólítással, nem is látogatta meg. Másnap Versailles-ba ment, ahol a király elhatározását kérte, aki kijelentette, hogy az udvari tanácsban úgy döntöttek, Rákóczi teljes inkognitóban fog az udvarban és Párizsban tartózkodni, tehát Sáros grófjának kell titulálni, s amikor kihallgatásra jön, a király dolgozószobájához a titkos lépcsőn kell felvezetni. Breteuil előadta a királynak, hogy Rákóczinak fáj a lába, és kérte engedelmét, hogy miután nem kerülhet sor rövidesen a fogadásra, üdvözölhesse őt, és gyógyulást kívánjon neki a király nevében.

Az engedélyt megkapta, s február 3-án, miután Brennerrel ebben megállapodott, felkereste a fejedelmet a Luxembourg-palotában (Rákóczi *Vallomásai*ban Torcy látogatásáról szól, erre Breteuil szerint később került sor), ahol a hintónál a Rákóczi szolgálatában álló magyarok fogadták, felül a lépcsőn Brenner apát állt. A találkozást így írja le: „A kanapén találtam [ti. Rákóczit] a kandalló mellett, bal lába, amely fertőzésben betegedett meg, egy lábtakaróval volt betakarva, jobb lábán harisnya volt. Amikor közeledtem hozzá, felemelkedett, amennyire ezt a helyzet lehetővé tette, és egy fotelbe ültetett, amelyet a kandalló mellé helyezett el a franciaországi ceremónia szerint." Ezen egy kicsit elelmélkedik, hogy vajon tényleg francia vagy inkább az olasz protokoll szerint helyezték-e el a székét. „Mialatt hosszan szóltam a király nevében, Brenner apát állt fotelem mögött, és a nemesek egy kicsit távolabb Brenner apát mögött és körben egészen a kanapéig. Csak úrnak szólítottam s önöztem, és miután válaszolt jókívánságaimra, a nemesek elmentek, és csak Brenner apát maradt." Mivel a beszélgetés egy kicsit elhúzódott, Breteuil számára kellemetlen volt, hogy az apát áll, ő meg ül, s kérte a fejedelmet, hogy a követ egy tabouret-re maga

[11] Dangeau, XIV. 325, 326. Az utazást a sajtó is figyelemmel kísérte. A Gazette d'Amsterdam 1713. január 13-án jelenti, hogy dunkerque-i hír szerint oda várják „Prince Ragozzi"-t, és már oda is érkezett egyik szolgája. Január 31-én Rouenből közli, hogy a fejedelem 16-án odaérkezett, és ott „avait été reçu et régalé magnifiquement par le Duc de Luxembourg".

[12] Nem a jelenlegi Luxembourg-palota, hanem a Saint-Honoré és a Cambon utca sarkán állt házról van szó, a hely Henri de Montmorency, Luxembourg hercege és utódai tulajdona volt. A Gazette d'Amsterdam február 7-én arról szól, hogy egy január 31-i párizsi híradás szerint Rákóczi a francia fővárosba érkezett, és a Palais de Luxembourg-ban szállt meg, 10-én helyesbít, mondván, hogy Luxembourg hercegnek „hoteljében" szállt meg, miután a „palais"-ban elő kell készíteni számára a megfelelő lakosztályt. Ugyanakkor arról is hírt ad, hogy Brenner apátot fogadta a király.

is leülhessen. Breteuil véleménye a beszélgetés alapján a fejedelemről a következő: „Ez a fejedelem végtelenül kellemes ember és ékesen szóló, úgy beszél franciául, mintha életét Franciaországban töltötte volna el."

Még aznap XIV. Lajos fogadta Brennert. A párizsi *Gazette* 1713. február 4-i számában jelenti Versailles-ból: „Harmadikán Cronstrom úr, a svéd király rendkívüli követe és Simeoni báró, a kölni választó követe különkihallgatáson voltak a Királynál, Breteuil báró, a követek felvezetője lévén irányítójuk. Brenner apátot, Ragotzi Ferenc erdélyi fejedelem követét ugyancsak kihallgatáson fogadta Őfelsége." („L'abbé Brenner, envoyé du Prince François Ragotzi, Prince de Transilvänie, eut aussi audience de Sa Majesté.")

Február 7-én Brenner Versailles-ban megkérdezte Breteuilt, hogy ha a fejedelem meglátogatja Berry herceget és a többi előkelőséget, milyen protokoll szerint járjon el. A válasz az, hogy a legjobb, ha komolyan veszi az inkognitót, és kerüli a közbenső formákat („mezzotermine"), mert az sok kellemetlenséghez vezet. A példa Anglia királya, aki Franciaországban inkognitóban él Szent György lovag néven („chevalier de Saint-Georges"), és aki például amikor a hercegekkel a hadjáratban volt, az asztaluknál étkezett, de egy tabouret-re ült, míg a hercegek karosszékben helyezkedtek el.[13]

Február 12-én Szathmári Király Ádám ezt jegyzi be naplójába: „Indultunk a Felséges Fejedelemmel Verszály (Versailles) nevű helyben az Felséges Király residentiájába délután négy órakor, érkeztünk bé hat órakor. Reggel [tehát 13-án] kilenc órakkor ment Urunk a várba a Felséges Királlyal való szembelételre, ebéden Őfelsége Torszi [Torcy] nevű főminiszternél."[14] A „szembelételt" Breteuil részletesen leírja. 13-án, egy hétfői napon XIV. Lajos Bretagne rendjeit fogadta, majd dolgozószobájába ment. Ide vezette a titkos lépcsőn a protokollfőnök a fejedelmet. „Brenner apát kísérte egyedül, nemesei közül senki, és a követek bevezetésének titkára [»secrétaire à la conduite des ambassadeurs«] velünk jött. Torcy márkit találtuk a király előszobájának ajtajánál, amely a titkos lépcsőhöz vezetett, ahol senkivel sem találkoztunk. A gróf [Rákóczi] jobbján helyezkedett el, aki velem együtt attól az ajtótól egészen a dolgozószobáig ment, ahol csak Őfelsége állt egyedül, kesztyű és kalap nélkül a dolgozószoba mélyén, az asztal mellett. Három vagy négy lépést tettem előre a dolgozószobában, ahol Torcy márki állt az audiencia idején nyitott ajtó mellett. Én a királlyal szemben álltam, két lépésre ettől az ajtótól, és az előszobában, amely azt megelőzi, Brenner apát állt meg. A király első szolgálatban levő inasa [»valet de chambre«] és néhány más azok közül, akiknek engedélyük van, hogy a titkos bejáraton járjanak be Őfelsége lakosztályának hátsó részéről, ugyanebben az előszobában tartózkodtak. Amikor véget ért az audiencia, Torcy márki velem együtt elkísérte őt egész addig az ajtóig, ahol fogadtak, és én Dangeau márkiné lakosztályába vezettem őt, ahol elváltam tőle." Az a tény, hogy Breteuil az egyik legismertebb udvaronc, Dangeau márki feleségéhez kísérte, a családi kapcsolatokkal magyarázható, amelyekre még visszatérünk.

[13] Mémoires de Breteuil, Bibliothèque de l'Arsenal, 3862—3865. kötetekben Rákóczira vonatkozó rész a 3864. számúban található, 128 sk. fol. Breteuil teljes neve: Louis Nicolas Le Tonellier (1649—1728).

[14] Szathmári Király, i. kiad. 268.

A király parancsára ezek után Breteuil közölte La Chaise gróffal, az őrség parancsnokával, hogy Rákóczi hintaja behajthat még akkor is, ha nincsen rajta címere. Este a fejedelem Torcy márkinál vacsorázott, dámákkal és udvari emberekkel, akik között Breteuil is megjelent.

Ha már a protokollról van szó, ismertessük a sajtóközleményeket is: A párizsi *Gazette* február 18-án jelenti Versailles-ból: „13-án Ragotzi Ferenc herceg, Erdély fejedelme, aki néhány napja inkognitóban érkezett Párizsba Saaros grófja néven, abban a tisztességben részesült, hogy üdvözölhette a Királyt, aki őt nagyon kedvezően fogadta." („Le 13, le Prince Ragotzi, Prince de Transylvanie, arrivé depuis quelques jours *incognito* a Paris, sous le nom de Comte de Saaros eut l'honneur de saluer le Roy, qui le reçut tres favorablement.") Pontosan ugyanezt a szöveget olvashatjuk a *Mercure galant* februári számában is, ami bizonyítja, hogy hivatalos megnyilvánulásról van szó, s különös jelentősége van a használt szavaknak. Az udvaroncok és persze a külföldi diplomaták és politikusok arra figyeltek fel, hogy a király „nagyon kedvezően fogadta". A *Gazette d'Amsterdam* 24-én jelenti egy 17-i párizsi híradás alapján: „Le même jour [13-án], le Prince Ragozzi, qui se tient ici *incognito* sous le nom de Comte de Saaros, eut l'honneur de saluer S. M., qui le reçut très-favorablement." Az ugyancsak hollandiai *Lettres historiques* februárban közli Rákóczi Párizsba érkezését, s ez is megjegyzi, hogy a király „tres favorablement" fogadta dolgozószobájában, tehát megismétli a francia sajtó kifejezését. Ugyanebben az időben a francia udvar „kitüntető szívességgel" fogadja a svéd király követét is, és ebből az újságíró arra a következtetésre jut, hogy XIV. Lajosnak terve van a svéd királlyal és Rákóczival, akik „hatalmas eszközök lehetnek arra, hogy a háború tüzét meggyújtsák ő Császári Felsége államaiban, azért, hogy ez a felséges monarcha a Franciaországgal és Spanyolországgal való békére kényszeríttessék az angol királynő plánuma szerint".[15]

A verduni *Journal historique* nemcsak a fejedelem megérkezéséről és fogadtatásáról számol be, hanem márciusban portréját is közli: „Ez a fejedelem jóvágású, nagyon szellemes, szelíd, barátságos a modora, egyszóval minden olyan tulajdonsággal rendelkezik, amit kívánni lehet az ő rangjában lévő embernél." Ehhez hozzáteszi: „Érkezésével nőtt a híres menekülteknek a száma a Francia Királyságban, amely mindig dicsőségének tartotta, hogy a szerencsétlenül járt és bántalmazott fejedelmek védője és menedéke legyen."[16]

A fejedelemnek először megélhetéséről kellett gondoskodnia. A király 1713. január 13-tól 6000 livre — 2000 écu — havi járadékot (1 écu = 3 livre vagy frank) biztosított számára, tehát évi hetvenkétezret, sokkal kevesebbet, mint amit Besenval útján ígért. Ezt 1714. június 20-tól felemelte százezerre.[17] Emellett 600 000 livre-nyi összeget az

[15] Lettres historiques, 1713. február. 216 sk. Egy másik hollandiai francia folyóirat, a Mercure historique et politique kommentál is, megjegyezve: XIV. Lajos nem ígérte, hogy Rákóczit belefoglalják a békeszerződésbe, csak azt, hogy kibékíti a császárral. („Il lui a promis de faire des offices pour le remettre bien avec S. M. Imperiale"), 1713. március. 295.

[16] „Ce Prince est bien fait, a beaucoup d'esprit, les manieres douces, affables, en un mot, il a toutes les qualitez qu'on peut souhaiter a un homme de sa naissance. Son arrivée a augmenté le nombre des Illustres Refugiez dans le Royaume de France, qui a fait gloire d'etre le Protecteur de l'asile des Princes malheureux ou maltraitez." Journal historique, 1713. március 168.

[17] Az első ún. brevet 1713. június 22-én kelt, a másik 1714. június 20-án. Hongrie, 17. köt. 89, 150. fol.

1708 utolsó hónapjaitól kezdve elmaradt segélypénzek elmaradásának kárpótlásaképpen a párizsi Városháza kötvényeibe fektettek, amely kamatozott.

Dangeau mindezt körülményesebben mondja el. 1713. március 29-én feljegyzi, hogy Rákóczinak 200 000 écu (600 000 livre) értékű városházi részvénye van, ami évente 10 000 écu (30 000 livre) kamatot biztosít számára, és emellett van havi 2000 écu (6000 livre) „pension"-ja.[18] 1714. május 25-én feljegyzi, hogy a király évi 24 000 écu járadékot ad a fejedelemnek, tehát felemelte 10 000 écuvel az eddigi összeget. Emellett még 40 000 frankot (13 330 écut) utalt ki azoknak a magyar tábornokoknak (Forgách, Esterházy, Bercsényi és Csáky) és a két szenátornak, akik Lengyelországban maradtak. Versailles-ból Rambouillet-ba, ahol a fejedelem Toulouse gróffal tartózkodott, futárt küldtek, hogy értesítsék e jó hírről. Ugyanakkor a márki megjegyzi azt is, hogy Rákóczi városházi kötvényeiből elvontak 2/5-öt és a 6% kamatot.[19]

Saint-Simon Rákóczi jövedelméről Dangeau nyomán tájékoztat: „A király hatszázezer frankot juttatott neki Párizs terhére, ezenkívül évente harmincezer frankot kapott. Mindez együttvéve mintegy százezer franknyi évjáradékot jelentett. Párizsi házát egyedül cselédsége számára tartotta fenn, mert ő maga mindig az udvarnál tartózkodott, de étkezésre senkit nem látott vendégül."[20]

Bármelyik számítást vesszük alapul, azt állapíthatjuk meg, hogy az udvar által biztosított jövedelem lehetővé tette, hogy a fejedelem rangjának megfelelően éljen, azt azonban nem, hogy nagy udvartartása legyen és hogy segítse feleségét és a lengyelországi bujdosókat.[21]

Az utrechti béke és Rákóczi

Politikailag a legfontosabbnak Rákóczi azt tartotta, hogy a francia diplomácia útján bekapcsolódjék az általános béketárgyalásokba. Klementet, aki Londonból Utrechtbe ment, 1713 márciusában visszahívta, s amikor később Párizsba jött, le akarta tartóztatni hűtlensége miatt, de az ifjú diplomatának sikerült Hollandiába menekülnie, és ott a császáriak szolgálatába állt.[22] A fejedelem Lengyelországban tartózkodó

[18] „Le roi a donné au comte de Saaros 200 000 écus sur la maison et ville qui lui vaudront 30 000 de rente et une pension de 2000 écus par mois." Dangeau, XIV. 375.

[19] „Il a outre ces pensions 200 000 écus sur la Maison de Ville dont on a retranché les 2/5 et l'intérêt mis au denier 25. Dangeau, XV. 153.

[20] Saint-Simon, idézett fordítás 246.

[21] Jean Meyer számításai szerint Rákóczi 600 000 livre-et kapott az Hôtel de Ville kötvényeiben, ami 6 százalékkal kamatozott (au denier 25), tehát évi 14 400 livre-et. Emellett évi 30 000 livre-nyi „pension"-ja volt. Összesen 45 000 livre-et kapott a francia udvartól, évi 30 000 livre-et Spanyolországtól. Teljes évi jövedelme így 75 000 livre-re rúgott. *Jean Meyer:* Saint-Simon et Rákóczi. Nouvelles Etudes Hongroises, 1977. 254. A dokumentumok azt bizonyítják, hogy XIV. Lajos évi 72 000, majd 100 000 livre-et biztosított számára. A madridi udvartól egyszeri támogatást kapott, évjáradékot nem. Az Hôtel de Ville kötvényeinek összege és kamata körül bizonytalanság mutatkozik: mint láttuk, Dangeau azt állítja, hogy 1714-ben az évjáradék felemelésekor csökkentették a kamatozó összeget és a kamatokat is.

[22] Rákóczi Torcynak, 1714. március 8. Hongrie, 17. köt. 132. fol.; Brenner a külügyi államtitkárságnak, 1714. március 10. Hongrie, 17. köt. 133 sk. fol; D'Argenson Torcyhoz, 1714. március 10. Hongrie, 17. köt. 136. fol.; Klement Brennernek Hágából ír, 1714. április 26. Hongrie, 17. köt. 140. fol. Klement Párizsban Georg Wilhelm von Hohendorf császári diplomatával lépett kapcsolatba, Rákóczi jogosan tételezte fel az árulást. Vö: *M. Braubach:* Geschichte und Abenteuer. München 1950. 142 sk.

francia diplomatáját, Groffey-t akarta helyébe küldeni, de már feleslegesen, mert a tárgyalások közel álltak a befejezéshez.[23]

Utrechtben a francia delegáció nem tudta szóba hozni Erdély ügyét, mert a császári delegáció már nem volt tárgyalópartner. „Amikor én Franciaországba mentem — írja Rákóczi *Vallomásai*ban —, már megszületett a titkos egyezség az angol királynővel, amikor pedig az udvarhoz érkeztem, a hollandok még a császár pártján állva vonakodtak tőle. Mivel azonban a császárral kötendő béke napról napra jobban meghiúsult, a dolog természete hozta úgy, hogy ügyeimet félretették."[24]

Ebben a helyzetben kitérő válaszokat kap saját sorsával kapcsolatos kérdéseire. Március 17-én Besenvalnak írja: „Ha előbb azt mondták, még nem jött el az ideje annak, hogy arról beszéljenek [ti. ügyéről], jelenleg azt mondják, hogy már túl késő újítani azon, amit tárgyalnak, de semmi sem ér váratlanul."[25] Abban reménykedik, hogy a tárgyalások elhúzódnak, s ha a császáriak bekapcsolódnak, akkor mégis szóba kerül Erdély ügye. Március 24-én így elmélkedik: „A béketárgyalásokon nagy homályt látni, és az én asztrológiám szerint, úgy hiszem, nem kötik meg olyan hamar, mint hiszik."[26]

A békét április 11-én kötik meg[27] a franciák az angolokkal, a hollandokkal, portugálokkal, a poroszokkal és Savoyával. Rákóczi rögtön audienciát kér XIV. Lajostól, és a következőket mondja: „Felség, rendelkezzék sorsommal, amelyet Felséged kezébe teszek le, ugyanúgy, mint az országaim sorsát és azokét, akik szerencsecsillagomat követték. Felséged ismeri ügyeim igazságát, látja szerencsétlenségem nagyságát, végül tudja, hogy mi méltó Önhöz. Ami engem illet, nem lehetek boldogabb, sem elégedettebb, mint ha mindenért Felségednek leszek lekötelezve, akinek karjai közé vetem és teljesen rábízom magam."[28]

Április 27-én Brenner útján egy memorandumot nyújt be, amelyben összefoglalja családja történetét, a függetlenségi harc főbb eseményeit, bukásának okait, amelyeket a pénz és a fegyverek hiányában, az ellenség túlsúlyában és politikai terveinek kudarcában, de mindenekelőtt a horvátországi partraszállás elejtésében jelöl meg. Úgy véli, hogy a magyar „diverzió" hasznos volt Franciaországnak, mert jelentős császári erőket kötött le. A király további támogatását kéri a következő szavakkal: „Milyen szomorú lenne helyzetem, Felség, ha egy kevésbé igazságos és nagylelkű monarcha támogatna, mint amilyen Felséged. Ebben az esetben teljesen és mindenre kiterjedően feláldoztam volna mindazt, amivel rendelkezem ezen a világon, feleségemet, a fejedelemasszonyt nélkülözésekben látnám, gyermekeimet foglyoknak, és ellenségeimtől szemrehányásokat hallhatnék mindenütt arról a bajról, amelyet okoztam nekik, anélkül, hogy barátaimtól vígasztalást nyerhetnék, olyan vígasztalást, amely termé-

[23] Rákóczi Besenvalnak, 1713. április 28. *Pilliass*, 68.

[24] Vallomások, 556.

[25] „Si auparavant, on disoit qu'il n'estoit pas temps encore ae parler, au present on dit qu'il est dejà trop tard pour innover sur ce que l'on negocie; mais rien n'arrive d'imprevue." Rákóczi Besenvalnak, 1713. március 17. *Pillias*, 68.

[26] „Dans les négociations de la paix il y un[!] grand obscurité à voir et, selon mon astrologie, je crois qu'elle ne se faira pas si tost que l'on crois." Rákóczi Besenvalnak, 1713. március 24. *Pillias*, 64.

[27] Vö. *H. Vast:* Grands traités du règne de Louis XIV. III. Párizs 1899.

[28] A dátum nélküli beszéd szövege Hongrie, 17. köt. 68. fol.

szetes egy olyan vállalkozás eredményeként, mint amilyen az enyém volt, mint ahogy természetes az is, hogy Franciaországban kerestem menedéket, mivel másutt nem kaphattam védelmet ellenségeim leggyűlöletesebb és leggyalázatosabb üldözései elől." A feltételes móddal a fejedelem azt akarja jelezni, hogy mindaz igaz, amit panaszként leírt, de az is, hogy XIV. Lajostól nagyobb segítséget várna maga és a bujdosók számára.

Konkrét kérését így fogalmazza meg: „Teljes mértékben meg vagyok győződve arról, Felség, hogy a szövetségesek nem lennének meglepve, ha azt látnák, hogy Felséged erőteljesen és hatékonyan közbelép a vesztfáliai béke utolsó cikkelyének megtartása és a magyar főurak és nemesek jogainak helyreállítása érdekében, akik Lengyelországban a legnagyobb nyomorban élnek. És hogy ez a tárgy nem késleltetné a békét a császárral még akkor sem, ha Felséged feltételül szabja azt, ami ránk vonatkozik." Bár nem kötött formális szövetséget Franciaországgal, a király biztosítékokat adott arra nézve, hogy nem hagyja el. Ő maga ezekre a biztosítékokra építve hozta létre a konföderációt, és mondatta ki a Habsburgok trónfosztását. „Ha megvolt az a vigasztalásom, Felség, hogy támogathattam érdekeit, ünnepélyes szerződések nélkül is, remélem, hogy adaadásom és a nemzet bizalma által kiváltott hatás azt pótolja, és ugyanazzal a jósággal bánik velem, mint a többi, Felségedhez csatlakozott fejedelmekkel, akiknek a segélypénzeit és elmaradt járandóságait biztos fundusokra asszignálták." Tehát egyrészt azt kéri, hogy foglalják bele a bujdosók követeléseit a császárral kötendő békébe, másrészt, hogy adják meg azt a járadékot, amelyet már Besenvalnak is megígértek. Ezzel kapcsolatban a fejedelem ismét hangsúlyozza, hogy a pénz nemcsak saját udvarának, hanem a lengyelországi bujdosóknak az ellátására is szolgál,[29]

Az audienciáról értesíti Besenvalt is, akinek sztoikus szellemű leveleket ír a béke megkötése után: „Arra törekszem, hogy evangéliumi ember legyek, amennyire az emberi gyengeség ezt megengedi, azaz, hogy ne törődjem a jövővel, és csak a mindennapi kenyeremet kérjem; egyedül Isten tudja, mire rendeli a dolgokat, a mi dolgunk, hogy kövessük szent akaratát, úgy legyen."[30]

Rákóczi főleg Torcynak tulajdonítja, hogy nem kaphatja meg azt az összeget, amelyet ígértek neki. Őszerinte a segélypénzt az udvar a magyarországi háború folytatására szánta, és nem Rákóczi és követői eltartására. Ilyen körülmények között a fejedelem a könyörületre („pitié") apellál, s számít a király és az udvaroncok jóindulatára. E tekintetben viszont jók a tapasztalatai: „A király — írja — ezernyi jóságot tanúsít irányomban, amikor másokkal beszél, s ugyanezt teszi az egész udvar."[31]

[29] Rákóczi XIV. Lajosnak, 1713. április 27. Honrie, 17. köt. 59—62, 18. köt. 251—253[v] (de április 21-i dátummal, ami másolási hiba).

[30] „Je tache moy mesme de devenir l'homme évangélique autant que la faiblesse humaine me permestre [!], c'est a dire de ne me soucier du lendemain et de ne demander que le pain quotidien; Dieu scai uniquement a quoi dispose les choses et c'est à nous à suivre sa sainte volonté, ainsi soit-il." Rákóczi Besenvalnak, 1713. április 28. *Pillias*, 68.

[31] „Le Roy continue à me thémoigner mil bonté en parlant aux autres et toutte la Cour fais de mesme." Rákóczi Besenvalnak, 1713. május 5. *Pillias*, 69.

Magát a beaványt, amelyet Brenner nyújtott be, „meghatónak" és ugyanakkor „energikusnak" tartja, s akik megismerték, jól megírtnak és „erősnek" nyilvánították, anélkül, hogy sértő lett volna — a válasz azonban elutasító volt. Megerősítették — és most már a király nevében —, hogy a nagyobb összeget a háború folytatására szánták, s Rákóczinak meg kell elégednie a már meghozott döntéssel. Keserűen jegyzi meg Besenvalnak írt egyik levelében. „Gyermekkoromban hozzászoktattak ahhoz, hogy megcsókoljam azokat a vesszőket, amelyekkel megvertek, eszembe jutott ez a maxima, és csak Istentől remélek boldog jövőt."[32]

A franciák az újrainduló háborúban sikereket érnek el a császáriak ellen, beveszik Freiburgot és Landaut. „Az ilyen sikeres eredmények nem kis reményt keltettek bennem"[33] — emlékezik vissza ezekre az időkre a fejedelem *Vallomásai*ban. Besenvalnak május 29-én azt írja, hogy remélte, a háború folytatása a császárral felértékelteti szolgálatait, a sajátjait, de azokéit is, akik követték őt Lengyelországba. Ezek után elhatározza, hogy a király figyelmét felhívja ügyére az egyik marlyi vadászaton. Elkeseredetten szemléli, hogy mások, akik ugyanolyan helyzetben vannak mint ő (s itt nyilván elsősorban a bajor választóra gondol), tékozló módon költekeznek s neki azt kell hallania, hogy miattuk nem juthat többhöz. Ehhez hozzáteszi: türelem mindenben, „de amennyire lehet, nyugtatom magam".[34] Szerinte Versailles-ban túl „gyengének" tartják a császárt, s ezért nem keresnek szövetségeseket a háború folytatásához, s őt sem támogatják tervei megvalósításában.[35]

Mégis, június 16-án Passyból levelet ír Bercsényinek. A levél teljes szövegét nem ismerjük, csak egy kivonatos másolatát (ezt a bécsi Udvari Kancelláriai Levéltár őrizte meg), s belőle arról értesülünk, hogy a fejedelem reménykedik a magyar ügy felértékelésében. „Naponként nagyobb confidentiába kezdek lenni, eddig azt írtam, amit a ministerek mondottak, de ezután azt írom talám, amit a Király fog mondani." Hozzáteszi: „Bízom Istenbe, feltámasztya csillagunkat."[36] Arról van szó, hogy most már közvetlenül is tud fordulni XIV. Lajoshoz, s nem kell tartania Torcy akadékoskodásaitól vagy éppen bizalmatlanságától.

A francia—lengyel szövetség mint új lehetőség

Miután tudja, hogy megkezdődtek a tárgyalások a francia udvar és II. Ágost között egy szerződés megkötése érdekében, fel akarja újítani kapcsolatait a lengyel királlyal. „Nem fundamentum nélkül reméllem aztat is — írja Bercsényinek —, hogy talám megadja az Isten csakhamar most ezen udvarnak Augustussal való coalescálását is,

[32] „On m'avois accoutumé en mon enfance mesme de baiser les verges dont on me fouetoit; je me suis rapellé cet maixime et ce n'est que de Dieu que j'espère un heureux avenir." Rákóczi Besenvalnak, 1713. május 15. *Pillias*, 71.

[33] Vallomások, 557.

[34] „Mais petience en tout, je me tranquilise tant que je peut [!]." Rákóczi Besenvalnak, 1713. május 29. *Pillias*, 74.

[35] Rákóczi Besenvalnak, 1713. június 5. *Pillias*, 75.

[36] Rákóczi Bercsényinek, 1713. június 16. Közli *Ballagi Aladár:* Az igazi Rákóczi. Budapest 1916. 143 sk.

amelyet én pro fundamento fogok feltenni." Szerinte a lengyel király érdekelt abban, hogy a Habsburg-férfiág kihalása esetén megszerezze a császári koronát, s ezért keresi Franciaországgal az együttműködést: „Interesse [ti. Ágosté] hozza magával, hogy ezt az udvart magáévá tegye, melyben, ha kívánnya, én dolgozni fogok, csak tudhassam intentióját. Reméllem, nem is volna haszontalan a munkám, mert itt semmi derék opinióba nincsenek felőle." Végül is a következőkkel biztatja Bercsényit: „Egyszóval alig várom, hogy a mindennapi vadászat alatt kivadászhassam hazám boldogulásának fundamentumát."[37]

A francia diplomácia valóban érdeklődik a II. Ágosttal való kapcsolatok felvétele iránt, mert mégis keres szövetségest, többek közt arra gondolva, hogy az utóbbi támogathatja Rákóczit is. Torcynak Besenvalhoz írott leveleiből tudjuk, a fejedelem Franciaországba érkezése után előadta azt a javaslatát, hogy az Erdélyi Fejedelemség fejében kárpótlásként kaphassa meg a kurlandi hercegséget.[38] A külügyi államtitkár kételkedik abban, hogy ez a terv megvalósítható, de nem akarja teljesen elvetni, s kéri a danckai követ véleményét.[39] Besenval úgy véli, hogy ezt a kérdést a lengyel királlyal kell rendezni: ha Szaniszló lesz a lengyel király, akkor számítani lehet arra, hogy XIV. Lajos ilyen természetű javaslatát teljesíti, ha Ágost, akkor „előbb sok mindent rendezni kell, mielőtt bizalmasan beszélni lehet egy ilyen ügyről".[40] Ágost most elsősorban a császári koronára gondol, s „talán érdekelné a magyarok támogatása is" e tekintetben, s ez lehetőséget adhatna arra, hogy felajánlja Kurlandot Rákóczi magyarországi birtokainak fejében. Torcy kitart emellett az eshetőség mellett azzal, hogy az ügyről levelezés útján nem lehet tárgyalni, mert túlságosan is bizalmas.[41]

A külügyi államtitkár rövidesen témát cserél, s Besenval javaslatára érdeklődni kezd a II. Ágosttal köthető szerződés iránt, és ezzel hozza kapcsolatba Rákóczi ügyét, sőt a fejedelem Lengyelországba való visszatérésének lehetőségét is. Erről a fejedelem tud, biztatja Besenvalt is a cselekvésre, remélvén, hogy — mint írja — „több tennivalót adnak Önnek, mint amennyit reméltem, különösen ha a császár megmakacsolja magát".[42] Alig telik el három hét, és ismét kételkedik: közölték ugyan vele, hogy utasítást adtak Besenvalnak a lengyel királlyal kapcsolatban „biztonságát illetően", de ahogy erről beszéltek, abból azt a következtetést vonja le, hogy keveset tehet.[43]

Torcy ezzel kapcsolatban ezt írja Besenvalnak: „Ő [ti. Ágost] még kedvére lehetne a királynak azzal, hogy biztos menedéket ad Lengyelországban Ragotzi fejedelemnek, akinek ott tartózkodása a jelenlegi körülmények között jogos nyugtalanságot okozhatna a bécsi udvarnak."[44] Besenval szerint II. Ágost a magyar bujdosóknak most is

[37] Rákóczi Bercsényinek, 1713. július 29. *Ballagi:* i. m. 146—148.

[38] Torcy Besenvalnak, 1713. március 9. Pologne, 139. köt. 80. fol.

[39] Torcy Besenvalnak, 1713. április 13. Pologne, 139. köt. 158. fol.

[40] „Il y aura beaucoup de choses à ajuster avant qu'on luy puisse parler confidemment d'une pareille affaire." Besenval Torcynak, 1713. március 28. Pologne, 139. köt. 160. fol.

[41] Torcy Besenvalnak, 1713. május 9. Pologne, 139. köt. 219. fol.

[42] Rákóczi Besenvalnak, 1713. június 11. Pillias, 77.

[43] Rákóczi Besenvalnak, 1713. július 3. Pillias, 77.

[44] „Il pourrait encore plaire au Roy en donnant au prince Ragotzi un azile assure en Pologne ou son sejour dans les conjonctures presentes pourrait causer de justes inquietudes a la Cour de Vienne." Torcy Besenvalnak, 1713. június 25. Pologne, 139. köt. 263. fol.

menedéket és biztonságot nyújt, és ezt hajlandó lett volna Rákóczi esetében is megadni (ez persze 1712-ben nem volt igaz). Nyilatkozni ebben az ügyben azonban csak akkor lehet, ha a két ország között a tárgyalások szerződéshez vezetnek. Ebben az esetben sem lehet azonban számítani arra, hogy a lengyel király tényleges segítséget nyújtson Rákóczinak a háború újrakezdéséhez, sőt feltételezhető, hogy kiköti: a magyarok ne kezdjenek újabb „zavargásokat".[45] Torcy kitart amellett, hogy a követ ajánlja Rákóczi érdekeit a lengyel király figyelmébe,[46] és nyerje meg őt a magyarok titkos támogatására.[47]

A fejedelem most már erősebben reménykedik a sikerben, miután úgy látja, hogy Versailles-ban is kezdik észrevenni: „. . . az elrepedt fazekat is meg lehet javítani és nem jó azonnal eldobni".[48] Már azzal biztatja Besenvalt, hogy rövidesen újra találkoznak, ha a tárgyalások eredménnyel járnak s ezt kívánja ama kellemességek („agréments") ellenére is, amelyeket Marlyban élvez.[49]

A francia követ tényleg Varsóba megy, ahol megkezdi a megbeszéléseket a II. Ágosttal kötendő szerződésről, és 1713. szeptember 1-jén jelenti a királynak, hogy a tárgyalási pontok közé felveszi Rákóczi lengyelországi menedékének ügyét is, bár a lengyel király tartózkodó magatartást tanúsít vele szemben.[50] Torcynak részletesebben megírja, hogy II. Ágost kijelentette: elégedetlen a Lengyelországban tartozkodó magyarokkal, mert ellene intrikálnak, és erre írásbeli bizonyítékai vannak. A követ erre megjegyzi, hogy Rákóczinak ebben semmi szerepe nem lehet, hiszen „őszinte ragaszkodással van érdekei iránt". Amire a felelet az, hogy Rákóczi lengyelországi tervei ismertek; amíg ő, II. Ágost nem volt az országban, a fejedelem a koronára pályázott. „Kígyót melengetnék a keblemben" — mondja, amikor a követ tovább erősködik, hogy fogadja be a fejedelmet Lengyelországba.[51]

Besenval jelentéseiből is tudjuk, hogy a fejedelem állandó kapcsolatot tart fenn a lengyelországi bujdosókkal, főleg Bercsényivel. (Sajnos, Rákóczi és Bercsényi levelezését ebből az időszakból nem sikerült fellelnünk. Mint láttuk, Ballagi talált néhány kivonatot Bécsben. A lengyelországi császári diplomácia levelezése sem maradt fenn ebből az időből.) A főgenerális viszont összeköttetésben állt a Leszczyński-párti lengyel urakkal, így a Benderbe menekültekkel, hogy értesüljön a svéd király és a Porta szándékairól. II. Ágost ezért vádolja azzal, hogy ellenségeivel tart fenn kapcsolatokat, és intrikáival egy újabb török háború kirobbantását provokálja.[52] Besenval úgy tudja, hogy a császári udvar — az alkalmat felhasználva — Bercsényi kiadatását is kérte, de ezt II. Ágost megtagadta.[53] A konfliktust Forgách Simon is elmeséli

[45] Besenval Torcynak, 1713. július 11. Pologne, 140. köt. 46. fol.

[46] Torcy Besenvalnak, 1713. július 28. Pologne, 140. köt. 32. fol.

[47] Torcy Besenvalank, 1713. augusztus 3. Pologne, 140. köt. 55. fol.

[48] „Qu'un pot felé peut etre raccomodé et qu'il n'est pas bon de rejeter d'abord." Rákóczi Besenvalnak, 1713. július 17. *Pillias*, 81.

[49] Rákóczi Besenvalnak, 1713. július 19. *Pillias*, 81.

[50] Besenval XIV. Lajosnak, 1713. szeptember 1. Pologne, 140. köt. 114. fol.

[51] Besenval Torcynak, 1713. szeptember 1. Pologne, 140. köt. 119 sk. fol.

[52] Minderről Maron, akinek nagy szerepe van a lengyel arisztokrácia és a francia udvar közti viszony alakításában. Torcynak írt jelentései: Pologne, 139. köt. 139, 168, 280; 140. köt. 121. fol.

[53] Besenval XIV. Lajosnak, 1713. szeptember 21. Pologne, 140. köt. fol. 168.

„emlékiratai"-ban: szerinte II. Ágost Sapiehát el is küldte Bercsényi letartóztatására, de Konstanty Sobieski szembeszegült a paranccsal, megtagadta a főtábornok kiadatását.[54]

Torcy megkérdezi Rákóczit, mi igaz az intrikákból. Ő kijelenti, hogy semmit sem tud Bercsényi „titkos üzelmeiről, amelyeket, ha igazak, az ő akarata ellenére folytatott".[55] Végül is Sobieski herceg és a nagygenerális, tehát Sapieha kezességet vállalnak Bercsényiért, hogy a jövőben semmit sem fog tenni a lengyel király érdekei ellen, és ezzel a feltétellel Zsulkovóban maradhat. Bercsényi reverzálist is kiállít, amelyben kötelezettséget vállal, hogy tartózkodik a politikai tevékenységtől.[56]

Besenval a Versailles-tól kapott újabb utasításokat követve folytatja a tárgyalást II. Ágosttal, mégpedig azon az alapon, hogy Franciaország felhagy a svédek támogatásával, II. Ágost visszavonja csapatait, amelyekkel a császáriakat támogatja, s mindkét fél ígéri a vesztfáliai béke megtartását. A lengyel király érdeke segíteni „Ragotzi fejedelmet és a Lengyelországba húzódott magyarokat, miután hűségesen ragaszkodtak hazájukhoz" — még akkor is, ha fenntartásai vannak a fejedelemmel szemben.[57] A követ a lengyel királyt igyekszik meggyőzni arról is, hogy támogassa Rákóczit az Erdélyi Fejedelemség visszaszerzésében. Hangsúlyozza, hogy a fejedelem a lengyel ügyekbe nem kíván beavatkozni. Bizonygatja, hogy Ágostnak érdeke a jó kapcsolat fenntartása a fejedelemmel, hiszen ha férfiágon kihal az Ausztriai Ház, Magyarország visszakapja a szabad királyválasztás jogát, és ebben az esetben Rákóczinak nagy szerepe lehet abban, hogy mi történik az országban. Ágost szerint ez esetben maga Rákóczi lehetne magyar király. Besenval kijelenti, hogy a fejedelemnek nem ez a szándéka, a magyaroknak olyan királyra van szükségük, aki védelmezni tudná az országot a Habsburgok ellen. „Úgy tűnt nekem — írja Besenval —, hogy ez a vélemény hatott Ágost királyra." Mégis úgy látja, nem szabadul a gondolattól, miszerint Rákóczi továbbra is a lengyel koronára tör, és ez azért foglalkoztatja, mert a fiát akarja örökösévé tenni, s a fejedelem lengyelországi jelenléte ezt akadályozná.[58]

XIV. Lajos igyekszik megnyugtatni őt, s maga is kijelenti, hogy Rákóczi nem gondol a lengyel koronára, sőt, szívesen venné, ha II. Ágost vagy a fia lenne a magyar király, ő maga megelégszik Erdéllyel. Újból javasolja a lengyel királynak, hogy nyújtson menedéket Rákóczinak, és engedje át Lengyelországon azokat a külföldi csapatokat, amelyeket a fejedelem toborozna a magyarországi háború újraindítására.[59] Érdemes megjegyezni, Torcy Besenvalhoz írt levelében utal arra, hogy a királynak Rákóczi adta e tekintetben az „első gondolatot".[60] Való, hogy amikor megkezdődnek Villars és Savoyai Jenő közt Rastatban a béketárgyalások, 1713 októberében Rákóczi Brenner útján emlékiratot ad be Torcynak, amelyben javasolja a magyarországi háború újrakezdését abban az esetben, ha a lengyel király segítséget ad a

[54] Forgách Simon emlékiratai. Közreadja *V. Sternberg J.* Századok 1966.
[55] Torcy Besenvalnak, 1713. szeptember 28. Pologne, 140. köt. 140. fol.
[56] Besenval Torcynak, 1713. szeptember 15. Pologne, 142. köt. 160. fol.
[57] Mémoire du Roi pour le Sieur Baron de Besenval, 1713. szeptember 28. Recueil, Pologne I. 262 sk.
[58] Besenval Torcynak, 1713. október 31. Pologne, 140. köt. 237 sk. fol.
[59] XIV. Lajos Besenvalnak, 1713. november 16. Pologne, 140. köt. 222. sk. fol.
[60] Uo. 222. fol.

magyaroknak, vagy legalábbis semleges marad, és megengedi, hogy a francia segítséggel toborzott hadak átmehessenek Magyarországra. Ha ugyanis a versailles-i udvar pénzbeli segítséget nyújtana, akkor ott külföldi csapatokat lehetne toborozni, így többek között Rákóczi szolgálatába fogadná azt a háromezer franciát, aki most Lengyelországban szolgál, és Franciaországból tiszteket és fegyvereket vinne magával. A háború megindításával meg lehetne gyorsítani a béke megkötését Ausztriával és a birodalommal. „Nem lehet ennél hatékonyabb és kevésbé veszélyes eszközt találni arra, hogy a főherceget [ti. a császárt] a békére kényszerítsék, mint azzal, ha újrakezdenék a háborút Magyarországon, és ilyen módon azt egészen Bécs kapujáig és az osztrák örökös tartományok szívéig kiterjesztenék. Ez a vállalkozás egyetlen hatalomnál sem okozna féltékenységet, és egyetlen olyan hatalmat sem erősítene meg, amely a jövőben Franciaországnak ártani tudna. Az angolok és a hollandok közömbösek lennének, és a birodalmi fejedelmeknek semmi okuk sem lenne, hogy szembeszálljanak ezzel. Franciaország dicsősége is érdekelt abban, hogy támogasson egy olyan nemzetet, amely jelentős szolgálatokat tett ebben a háborúban, és amely a bele vetett bizalom miatt szánalomraméltó rabszolgaságba került. Az igazság sugalmazza, hogy meg kell az ilyet segíteni, és az államérdek megkívánja, hogy a lehető leggyorsabban el lehessen jutni az annyira óhajtott és szükséges békéhez."[61]

Torcy november 16-án értesíti Besenvalt ennek az emlékiratnak a tartalmáról.[62] A követnek azonban az a meggyőződése, hogy Rákóczi terve megvalósíthatatlan, mert II. Ágost nem hajlandó keresztülengedni idegen hadakat Lengyelországon.[63] Besenval újból próbálkozik a lengyel királynál azzal, hogy a sokszor megforgatott terv szerint fogadja el a magyar koronát. Ágost azonban ezt ismét elutasítja, de azért nem mutat teljes érdektelenséget a magyar ügy alakulása iránt. Magyar huszárezredet fogad szolgálatába, a követ szerint részben azért, hogy a bécsi udvart megnyugtassa, részben, hogy a magyarokat is megnyerje.[64]

Besenvallal Rákóczi közvetlen kapcsolatban is áll, de főleg személyes dolgokban. Tájékoztatja őt arról, ami az udvarban történik, és kéri segítségét, járjon közbe Sieniawskánál a jaraszlói birtok elzálogosításáért fizetendő összeg maradékának behajtása érdekében. Ez utóbbi ügyben újabb és újabb bonyodalmak támadnak, többek között a palatina követeli azoknak a pénzeknek a visszafizetését is, amelyeket a szabadságharc kezdetén adott Rákóczinak. Ilyen körülmények között a fejedelem arra gondol, hogy a követ mindenekelőtt a lengyel indigenátus megszerzését szorgalmazza, hogy megkönnyítse a kapcsolatok tartását és ügyeinek intézését.[65]

Közben a versailles-i udvart foglalkoztatja az a kérdés, hogy Rákóczinak milyen „titkos kapcsolatai" vannak II. Ágosttal. Besenval megírja, hogy a szász miniszterekkel állt összeköttetésben, akik a Varsóban tartózkodó Rákóczinéval is érintkezésbe léptek. Ezek a fejedelem szemére vetették, hogy Utrechtben egy Erdélyre vonatkozó írást osztatott ki, amelyben a fejedelemségre vonatkozó jogait adta elő, míg Ágost a

[61] Hongrie, 17. köt. 100 sk. fol.
[62] Torcy Besenvalnak, 1713. november 16. Pologne, 140. köt. 222. fol.
[63] Besenval XIV. Lajosnak, 1713. december 25. Pologne, 140. köt. 341. fol.
[64] Besenval XIV. Lajosnak, 1714. január 4. Pologne, 143. köt. 227. fol.
[65] Rákóczi Besenvalnak, 1713. november 2. Pologne, 142. köt. 296 sk. fol.

bécsi udvarnál éppen közvetíteni próbált az ő kérésére a megegyezés ügyében. A két eljárás szerintük összeegyeztethetetlen volt, s kárt okozott a lengyel király tekintélyének.

Besenval arról is tájékoztatja az udvart, hogy Rákóczitól különböző leveleket kapott, amelyekben a fejedelem elmondja, hogy esélyei csökkennek a rastati tárgyalásokon, de tudja, hogy a versailles-i udvar utasítást adott: a követ tegyen lépéseket érdekében Lengyelországban. Erről, úgy látszik, Bercsényit is értesítette, mert ő is írt neki (ti. a követnek) ebben a tárgyban. Feltételezi, hogy a bujdosók nagy reményeket fűznek a lengyel—francia együttműködéshez.[66]

A tárgyalások e tárgyban nagy nehézségekkel haladnak előre, mert Ágost tart a császártól és a cártól, s 1714 augusztus 20-án olyan szerződést írnak alá, amely csak általánosságokat tartalmaz az együttműködésre, az európai béketárgyalásokra, Franciaország közbenjárására a svédekkel és törökökkel való kapcsolatok rendezésére — Rákócziról egy szó sincs benne. Ágost a francia kapcsolat révén arra törekedett, hogy megerősítse a központi hatalmat, ez azonban kiváltotta a nemesség ellenállását. Az ellenzéki párt a cárhoz fordult segítségért, s 1715-ben újból orosz csapatok jelentek meg az ország területén. II. Ágost kénytelen volt I. Péter közreműködésével megalkudni az ellenzékkel, s ezzel még inkább elkötelezte magát Oroszországnak, ami azt is jelentette, hogy feladta a francia orientációt. Közben a francia külpolitika is irányt változtatott s megint Svédország mellé állt,[67] ami ellenkezett II. Ágost érdekeivel, hisz XII. Károly Leszczyński királyságát támogatta.

A magyarországi háború újrakezdésének terve indítja Rákóczit arra, hogy I. Péter segítségére is gondoljon. A Bercsényinek írt, július 21-i, idézett levelében megjegyzi: „a muscától lehetne valamint remélleni", annál is inkább, mert Versailles „desperált" a „svecus dolgaitul", tehát nem hisz XII. Károly győzelmében, inkább a Svédország és Oroszország közti közvetítésben érdekelt, ami a fejedelem régi javaslata volt. Szeptember 2-án újból felveszi a kapcsolatot B. I. Kurakinnal, aki Hágában tartózkodik, biztosítja barátságáról és arról, hogy kész szolgálatot tenni a cárnak, akinek „érdekei iránt mindig ugyanazokat az érzelmeket őriztem meg" („pour les interets duquel j'ai toujours conservé les memes sentiments"). Kéri, értesítse a hadi és diplomáciai eseményekről, s levelét Hélissant bankárnak küldje.[68] Nem ismerjük a választ, de a herceg későbbi levelezéséből az derül ki, hogy figyelemmel kísérte a rastati béketárgyalásokon a bujdosók ügyének alakulását, és tájékoztatta I. Pétert a fejedelem ajánlatáról.

A rastatti béke és az erdélyi kérdés

A béketárgyalások Franciaország és a Habsburg Birodalom között 1713. november 26-án kezdődtek Rastattban, és a két fő tárgyalópartner Villars marsall és Savoyai Jenő voltak. Villars utasításában szerepelt XIV. Lajosnak az a kívánsága, hogy vesse fel Rákóczi és des Ursins (Orsini franciásított alakja)[69] hercegnő ügyét. Ez utóbbi

[66] Besenval XIV. Lajosnak, 1714. február 22. Pologne, 143. köt. 254. fol.

[67] Minderről *J. Gierowski:* Traktat przyjaźni Polski z Francja w 1714 r. Varsó 1965.

[68] Arhív, IX. 107—108.

[69] Villars első utasítása 1713. augusztus 24-én kelt, s azt a király október 16-án és 29-én megerősítette. Autriche, 93 köt. 62—70, 91—93. fol.; a tárgyalásokról: *A. Legrelle:* La diplomatie française et la

esetben arról volt szó, hogy a spanyol király bizalmasa, Anne-Marie de la Trémoille, des Ursins hercegnő Luxemburgban hercegséget akart szerezni, s V. Fülöp kiállt e terv mellett.) A marsall már december 5-én jelenti a királynak: „Semmit sem fogok megszerezni Madame des Ursins, sem Ragotzki fejedelem számára."[70]

December 7-én XIV. Lajos ismét visszatér Rákóczi ügyére: „A Király már parancsot adott Villars marsall úrnak, hogy erőteljesen követelje a javak visszaadását és az országukba való visszatérés szabadságát [ti. a magyaroknak]." Ehhez azonban hozzáteszi: „Hiábavaló lenne követelni Erdély visszaadását Ragotzi fejedelemnek, Őfelsége azonban Villars marsall bölcsességére bízza, hogy beszéljen erről, ha erre alkalmat talál, hogy ne legyen az a látszat, mintha a Király magára akarná hagyni Ragotzy fejedelmet és mindazokat, akik állandóan pártját követték."

Amikor Savojai Jenő biztosítékokat kér a katalánok számára, akik V. Fülöp ellen keltek fel, és Bouillon bíboros funkciójába való visszaállítását követeli, akkor ezt XIV. Lajos 1714. január 3-án a következő módon utasítja el: „Hozzáteheti — írta Villars-nak —, hogy jogosabban kérhetném Erdély visszaadását Ragotzi fejedelemnek, és azoknak a magyaroknak a visszaállítását méltóságaikba és kiváltságaikba, akik pártjához ragaszkodtak, és ha ezt a cikkelyt nem emelem ki, ezt csak attól a vágytól hajtva teszem, hogy elhárítsam mindazokat a nehézségeket, amelyek képesek késleltetni a békét; hihetem, hogy a főherceg is hasonlóképpen jár el a maga részéről."

Villars január 14-én jelenti, hogy Savoyai Jenő ismét szóvá tette Bouillon kardinális ügyét, amiről Villars nem volt hajlandó tárgyalni. A herceg erre azt válaszolta: „Ne csodálkozzék, ha ugyanilyen módon járunk el Ragotzy herceg ügyében is."[71] Január 25-én, amikor megszakadással fenyegetnek a tárgyalások, XIV. Lajos visszatér a magyar kérdésre, és Villars-nak ezt írja: „Ne felejtse el, hogy a szerződésbe beiktassák a 36. cikkelyt, amely Ragotzi fejedelemre és a magyarokra vonatkozik. Nem szabad azonban, hogy ez a béketárgyalások megszakadásához vezessen, és elállnék ettől a feltételtől, ha ez megakadályozza a köznyugalom visszaállítását."[72]

---

succession d'Espagne. IV. Párizs, 1892. 950 sk. *O. Weber:* Der Friede von Rastatt. 1714. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1892. 2; *Kalmár J.*: Erdély a rastatti béketárgyalásokon. A Remény a reménytelenségben című kötetben, amely az ELTE Középkori és Kora-Újkori Tanszéke 1983-ban rendezett emlékülésének tanulmányait foglalja egybe.

[70] „Je n'obtiendrai rien pour Madame des Ursins, ni pour le Prince Ragotzki." Mémoires du maréchal Villars. *Vogué*-kiadás. Párizs 1891. IV. 9.

[71] „Le Roy a deja donné ordre au Sr M^{al} Villars d'insister sur la restitution des biens et sur la liberté de retourner en leur pays. Il seroit inutile d'insister sur la restitution de la Transylvanie en faveur du P^{ce} Ragotzy. Sa Mté remet cependant en la prudence du M^{al} Villars d'en parler si l'en trouve l'occasion en sorte qu'il ne paraisse pas que le Roy veûille abandonner le P^{ce} Ragotzy et ceux qui ont suivy constamment son party.... Ne vous étonnez pas si nous usons de même pour le prince Ragotzy." Ez a *Le Dran* szövege, Villars Mémoires-jában ettől némileg eltér. Mémoires du maréchal Villars. IV. 21.

[72] „Vous n'oublierez rien pour inserer aussy dans ce traité l'art. 36e qui regarde le P^{ce} Ragotzi et les Hongrois. Il ne faut cependant qu'il rompe la paix, et je me desisteroit de cette condition si elle pouvoit empecher le retablissement du repos public." Az idézetek a rastatti béketárgyalásokra vonatkozólag mind *L. Le Dran:* Congrès de Rastadt et de Bade. 1713—1714 című összeállításból valók, aki az eredeti okmányokat használta fel. Francia Külügyminisztérium Levéltára, Mémoires et documents, Allemagne, 56. köt. 114, 164, 184, 211. fol.

Amikor Savoyai Jenő elutazik Rastattból, hogy ezzel is tiltakozzék a franciák javaslatai ellen, Párizsban azt terjesztik, hogy a fejedelem újra akarja kezdeni a háborút francia segítséggel. A herceg párizsi informátora február 4-én beszámol arról, hogy Rákóczi megnyert tervének több minisztert, és főleg megnyerte Maintenon asszonyt, aki vállalta, hogy pénzt szerez számára. Magához hivatta e célból a minisztereket és az adóbérlőket, de kiderült, hogy ez utóbbiak 1712 óta 147 millió livre-et kölcsönöztek az udvarnak, s többet nem adnak. „Így azután az eszközök hiánya miatt a Madame kijelentette Ragotzy úrnak, hogy nemcsak hogy nem tudnak többet adni, de még azt a 2 milliót sem, amit a király ígért. Ez azt jelenti, hogy az említett Ragotskynak csak az a reménye, hogy a havi 50 000 livre-ből mértékletes fejedelemként éljen, ami erősen elkeseríti."[73]

Az ekkor nagyon is befolyásos Madame de Maintenon valóban pártfogásába vette Rákóczit, és nemcsak XIV. Lajos előtt. Már 1713. május 29-én ezt írta a spanyol udvarban tartózkodó Madame des Ursins-nek, akivel hosszú ideig bizalmas kapcsolatban állt: „Ragotski a vadászaton van, de nem játszik [ezzel szemben — amint írja — a bajor választó nagy kártyajátékos]. Ez egy egészen más jellem. Szeret egyedül lenni, mindent nagy figyelemmel akar megszemlélni, és bölcsnek tűnik mindenben, amit elmond és amit tesz."[74] Június 19-én ugyancsak a hercegnőnek írja, hogy Rákóczi meglátogatta a saint-cyri leányintézetet, Dangeau márkiné és d'Aumale kisasszony mutatták meg neki a házat. Ehhez hozzáteszi: „Soha külföldi Franciaországban nem ért el nagyobb sikereket, mint ő: szeretik őt, keresik társaságát, tisztelik őt. Soha senkit nem zavar, és őt sem zavarják. Mindenhez van ízlése, bölcs, kegyes, egyszerű, minden tettetés nélkül."[75] Július 2-án elmondja, hogy Rákóczi részt vett a Rambouillet-i vadászaton, és kedden már Marlyba is ment. „Soha nem hallottam másról beszélni, mint érdemeiről, de most tájékoztattak helyzete szomorú voltáról: nincs más anyagi forrása, mint amit a Király jóindulatából kap; kevéssel is kész beérni, de vannak emberei, akik követik őt, és akik vele vannak; a császár visszatartja gyermekeit, akiket szeretne visszakapni; mindez nagy szánalmat ébreszt, és itt kevéssé vagyunk abban a helyzetben, hogy ezen segítsünk."[76] Július 23-án megírja a hercegnőnek, hogy tudomása szerint Rákóczinak valamilyen elintézendő ügye van Spanyolországban, és kéri őt, hogy fogadja pártfogásába. Itt mondja el azt is, hogy csak egyszer látta Saint-Cyrben, de megható történetet hallott róla: egyik tisztje elmesélte, milyen nyomorúságos helyzetben vannak gyermekei, mire a fejedelem sírva fakadt. „Je suis assuré que votre bon coeur sera touché de sentimens si raisonnables et de l'etat si pitoyable." „Biztos vagyok benne, hogy jó szívét megindítják ezek a nagyon is érthető érzelmek és ez a szánalomraméltó állapot."[77]

[73] Haus- Hof- und Staatsarchiv, Bécs, Friedensakten, Friede Rastadt, Kart. 21. Ekkor fogalmazzák meg végleges formában a francia békejavaslatokat. *Legrelle;* i. m. 755.

[74] Lettres inédites de Madame de Maintenon et de Madame la Princesse des Ursins, Párizs, 1826. II. 389.

[75] „Jamais étranger en France n'a mieux réussi que celui-là. On l'aime, on le cherche, on l'estime; il n'embarrasse jamais et n'est jamais embarrassé; il a du goût de tout, de la sagesse, de la pitié; il est simple sans aucune affectation." I. m. II. 399—400.

[76] I. m. II. 401—402.

[77] *A. Geoffroy:* Madame de Maintenon d'après sa correspondance authentique. Párizs 1887. II. 330.

Augusztus 21-én megköszöni des Ursins hercegnőnek, hogy közbelépett Rákóczi érdekében a spanyol udvarnál, és csodálkozik, hogy V. Fülöp minden nehézsége ellenére ajándékot küldött a hercegnek. Újból dicséri a fejedelmet, és most már felsorolja különböző érdeklődési köreit is. „Ez a szegény fejedelem továbbra is tetszést vált ki ebben az országban: egyszerű ember, aki keveset beszél, és aki mindenféle ismerettel rendelkezik. Nagy vadász, szereti a zenét és a színházat, ismer mindent a kert dolgaiban, az építészetben, kíváncsi minden szép dologra; azt mondják. hogy egyetlen nagy gondja azoknak a szenvedéséből származik, akik hozzá ragaszkodtak, mert egyébként pompa nélküli, és kevéssel beéri. Ha az a jótétemény, amelyet a spanyol királytól kapott, nyilvánossá válik, dicséretet fog kiváltani mindazokból, akik megérdemlik."[78] Szeptember 18-án már egy kicsit tréfásan írja: „Nagyon jó szolgálatott tett Asszonyom nála, és azt hiszem, hogy hitelem lesz Erdélyben, ha visszahelyezik trónjára."[79]

Arról van szó, hogy a spanyol király 10 000 écut küldött a fejedelemnek, amiről Dangeau márki és Saint-Simon is megemlékezik. Dangeau 1713. szeptember 26-án jegyzi fel, hogy d'Absac, Rákóczi követe, akit Madridba küldött, megérkezett, és leveleket hozott a spanyol királytól, amelyek „haut et puissant prince"-nek nevezik a fejedelmet, és ehhez 10 000 écu-t is mellékelt. V. Fülöp még mentegeti is magát des Ursins hercegnő útján, hogy többet nem tehet érdekében.[80]

Ilyen pártfogók könnyen azt a hitet keltik az udvari körökben, hog XIV. Lajos mindenképpen érvényesíttetni akarja Rákóczi követeléseit. Kurakin herceg február 2-án arról értesíti Golovkint, hogy hírek szerint azért nem írják alá a békét Rastattban, mert a francia király követeli a magyarok kiváltságainak biztosítását és Erdély visszaadását Rákóczinak, aki a törököt is biztatja Bécs ellen.[81]

A nyugati sajtó azonban már február végén más hírekkel szolgál. A *Lettres historiques* például úgy tudja, hogy XIV. Lajos kész lemondani Rákóczi érdekeinek támogatásáról („il renoncera a ses Prétentions concernant les interets du Prince Ragotzi"), ha a bajor és a kölni választó visszatérhet országába, s ennek fejében közbenjár V. Fülöpnél, hogy a katalánok teljes amnesztiát kapjanak.[82]

Ez a hír részben igaznak bizonyul: 1714. március 6-án Villars és Savoyai Jenő aláírják a békét Franciaország és Ausztria között. A békeszerződésben Des Ursins hercegnő, Bouillon kardinális, a katalánok ügye és persze az erdélyi kérdés nem is említtetnek. A belső birodalmi viszonyok rendezését külön szerződés rögzíti, amelyet szeptember 7-én kötnek meg a svájci Badenben, s amely megerősíti a rastatti megállapodás főbb végzéseit.[83]

[78] I. m. II. 422—423.

[79] „Vous m'avez rendu, Madame, de très bons offices auprès de lui et je crois que j'aurai du crédit en Transylvanie s'il y était rétabli." *Geoffroy:* i. m. II. 333.

[80] „Lui faisait faire des excuses par la princesse des Ursins de ce qu'il ne peut pas faire davantage présentement." Dangeau, XIV. 480.

[81] Arhív, X. 36 sk.

[82] Lettres historiques, 1714. március.

[83] Vö. *Legrelle:* i. m. IV. 621 sk.

A béke utáni gondok

A fejedelem — aki a rastatti béke hírének megérkezésekor lábfájás miatt Clagnyban tartózkodott — néhány nap múlva magánkihallgatást kért a királytól. „Nem azért — írja *Vallomásai*ban —, hogy panaszt tegyek ígéretei miatt (mert tudtam, hogy egyenlőtlen és saját ügyei számára kedvezőtlen föltételek elfogadásába vagy önszántából, vagy szükségből ment bele a király), hanem azt kértem, hogy miután föltártam előtte a még mindig Lengyelországban bujdosó és mellettem híven kitartó urak és nemesek, valamint feleségem és önmagam helyzetét, gondoskodjék közköltségen létfönntartásunkról" (de communi subsistendo medio provideatur).[84] Beszéde szövege fennmaradt, és így szól: „Tudom, Felség, hogy mindent megtett értem, amit megtehetett, de az alkalom túlságosan szép volt és ellenségeim által túl hosszú idő óta kerestetett, mintsem hogy elszalasztották volna; éreztetik bosszújukat házam ellen, és kielégítik gyülöletüket azok ellen, akik az én sorsomat követték. Ha fejedelmi rangom ezt megengedné, minden lehetségest megtennék, hogy elfelejtsem az alattvalóimra nehezedő igát, amelyet egy olyan erőszakos uralkodás kényszerített rájuk, mint amilyen a bécsi udvaré, de irányukban vállalt kötelezettségem felidézi keserves panaszukat, az atyai kötelesség emlékeztet gyermekeimre, akiket megfosztottak minden javaiktól, a férji kötelesség élénken idézi fel azt a nyomorúságot, amelyben feleségem, a fejedelemasszony találtatik, míg a száműzött magyar urak velem együtt előadják azt a szánalmas állapotot, amelybe kerültek feleségeikkel, gyermekeikkel együtt amiatt a ragaszkodás miatt, amellyel kötelességüket teljesítették, és azon bizalom miatt, amellyel remélték, hogy jogaikba visszaállíttatnak. Tudom, Felség, hogy a Gondviselés részben megfosztotta azoktól az eszközöktől, amelyekkel bennünket is ki tudott volna elégíteni. Felség, nincsen más lehetőségünk, mint azokat az eszközöket kérni, amelyeket a béke megkötésével adott azért, hogy nyomorúságunkat enyhítse. Különleges kiadásai megszűnnek, s következésképpen pénzügyei inkább lehetőséget adnak arra, hogy kövesse természetes hajlamát, és segítse a nélkülözőket. Természetes irgalmán túl dicsőségének is tárgya az, hogy ne hagyja magukra az üldözötteket, mert hasznosak voltak az Ön számára, és egész Európa is így fogja ezt tekinteni, és merem mondani, Felség, hogy az ő nyomorúságuk példája csak hátrányos lehet Felséged érdekeire nézve. Esküm kötelez, hogy nem hagyom el őket, lelkiismeretem tehát arra indít, Felség, hogy mindezt Felséged előtt előadjam. Különben utolsó erőfeszítéseket teszek, hogy elfogadjam alázatos türelemmel a sorscsapásokat annak kezéből, akinek ítéletei kifürkészhetetlenek."[85]

XIV. Lajos válaszát csak Rákóczi *Vallomásai*ból ismerjük: „A király jóságosan azt felelte, hogy mindent megtett értem, amit tehetett, de nem tudván akaratát megvalósítani, a fölöttem és az enyéim fölött vállalt gondoskodást soha nem fogja megszüntetni."[86]

[84] Vallomások, 537.

[85] Copie d'un second discours au Roy en 1714 par le prince Ragotzi. Hongrie, 17. köt. 168. fol.

[86] Vallomások, 557—558. A lengyelországi bujdosók, Bercsényi, Forgách, Esterházy, Csáky, Gerhard, Pápai, Ebeczky még 1713 június 7-én Ilyvóból fordultak XIV. Lajoshoz, kérve segítségét. Hongrie, 17. köt. 81 sk. fol. Esterházy ezt külön is megtette augusztus 1-jén. Uo. 42 000 livre utaltatott ki a bujdosóknak (8000 fejenként Bercsényinek, Forgáchnak, Csákynak. 5000 Vaynak, 2000 Gerhardnak, 1500—1500 Pápainak és Krucsaynak.)

Brenner részletezi Torcy számára Rákóczi kéréseit, de maga a fejedelem is szükségesnek tartja, hogy a külügyi államtitkárhoz forduljon egy saját kezű levélben. Azt kéri, hogy küldhessen saját költségére ágenseket a német udvarokba érdekei érvényesítésére. Felesége ugyancsak a birodalomba szeretne utazni, hogy megnyerje házának tagjait. Emlékezteti arra, hogy ellenezte a „magyar urak" Franciaországba utazását, viszont azt ígérte a király nevében, hogy ha a béketárgyalásokon semmit sem tehet érdekükben, „gondoskodik ellátásukról" („il pourvoira a leurs subsistence"). Kéri saját segélypénzének („subside") felemelését 100 000 livre-re, amit négy részletben fizessenek ki. Végül kéri, hogy mindezt tárja a király elé, akinek döntése, reméli megfelel ama ígéretének, mely szerint „mindent megtesz értem, amit csak tehet" („elle — Sa Majesté — faira pour moy toutte(!) ce qu'elle pourra"). Az aláírás: „Le comte de Saaros."[87]

Rákóczi fellépésének volt bizonyos eredménye. XIV. Lajos ekkor emeli fel a fejedelem járadékát, és évi 40 000 écut rendel a lengyelországi bujdosóknak. Besenval helyesli a segély megadását, mert ez azt bizonyítja, hogy Franciaország nem hagyja magára a magyarokat. Egyébként szerinte Rákóczi továbbra is hasznos lehet az esetleges Habsburg trónörökösödés bonyodalmai vagy egy újabb francia-császári háború esetén. A követ Magyarország jövőjét még mindig a szabadságharc szempontjából ítéli meg, nem hisz a Habsburgokkal való kiegyezésben: „Ez a királyság, amely sohasem lesz szilárd nyugalomban, amíg a nemzet egy része számüzetésben él, mindig kész lesz arra, hogy az első alkalmat felhasználja lelkesíteni hazafiait újabb erőfeszítésekre a régi szabadság visszaszerzése érdekében."[88]

A fejedelmet felesége és a bujdosók anyagi gondjai ezek után is sokat foglalkoztatják, s igyekszik is segíteni. 1713. március 13-án kelt utasításában a Danckában maradt Vay Ádámot bízza meg, hogy értékesítse, amit hátrahagyott és gondoskodjék az ottmaradottakról. Június 3-án a panaszkodó udvari marsallt biztosítja együttérzéséről, elismeri hűségét, és hangsúlyozza segítőkészségét, de azt is elmondja, hogy egyelőre nem tud pénzt küldeni, mert Sieniawska nem fizet, a francia udvar pedig nem utalja ki a bujdosóknak ígért segélyt. Inkább „tűrhető nyomorúsággal" reméljenek, mintsem az ő teljesíthetetlen ígéreteiben higgyenek. November 6-án Vay keserves levélben mondja el, milyen mélységes szegénységben élnek, a felesége szoknyájából égette ki az aranyfonalakat, hogy élelmet szerezzenek. Így fordul a fejedelemhez: „Szegény feleségemet, s gyermekimet vitesse a magyarországi szélekre, magok nemzetsége között élhessenek, szolgálattal vagy koldulással ellehessenek... magamot pedig vagy az tengeri halak vagy az ebek itten megesznek." Rákóczi a következő év február 27-én válaszol erre az elkeseredett levélre, amely még azt is feltételezi, hogy a fejedelem eltávolodott tőle. Meg akarja győzni arról, hogy együtt szenved vele és a többi bujdósóval, de ő maga is mindenétől megfosztatott, és nem tud adni, még ha

[87] Rákóczi Torcyhoz, címzés és dátum nélkül. Hongrie, 17. köt. 166 sk. fol. A levélen feltüntetve a király határozata: „100 000 par an au P^ce^ Ragotzy, 40 000 par an aux Sgrs hongrois." Ceruzával megjegyzik, hogy levonás nélkül kell kifizetni, és a 100 000 livre-et négy részben.

[88] „Ce Royaume ne seroit jamais d'une tranquillité solide, tandis qu'une partie de la nation est en exil, seroit toujours prête de profiter de la premiere occasion pour animer ses compatriotes à faire de nouveaux efforts en faveur de l'ancienne liberté." Besenval Torcynak, 1714. július 10. Pologne, 143. köt. 327. fol.

azt terjesztik is róla, hogy nagy pénzeket kap a francia udvartól. Egyedül Istenben bízhatnak: lelkük üdvösségén kívül csak azt remélhetik, hogy „a verebeknél jobbak lévén, nem hagyja el őket az, aki mindeneket táplál".[89]

A sok nehézség és költség árán eljuttatott 40 000, pontosabban 42 000 livre nem könnyíthetett igazán a lengyelországi bujdosók sorsán, főleg azért nem, mert a francia udvar nem biztosította a támogatás folytonosságát. Rákóczi 1715. február 25-én Clagny-ból levelet küld Forgáchnak, amelyben elmondja, hogy eddig azért nem írt, „mert Isten láttya, módom nem lévén a segítésbe, haszontalannak itíltem az szükségbe élő embert penitentiára exhortálnom". Jelzi, hogy 2000 livre-et küld neki, a király összesen csak 8000 livre-et utalt ki abból a 40 000-ből, amit ígért a bujdosóknak. Ha feltételeznék, hogy a többi bujdosó vezető embernek is arányosan csökkentett összeget, akkor is a saját járadékaiból kell hozzáadnia. „Csak azon kérem Kegyelmedet, hogy nyugodt elmével legyen, hogy se az soliditásba, se az általküldésbe késedelmes nem leszek, mert tudom, mire kötelez az hit, atyafiság és kereszténység, de egyiknek ereivel se tehetek csudát, az lehetetlenségnek kegyetlen törvénye alá vetett vagyok."[90] Ilyen körülmények között a nehezen élő bujdosók szívesen kapnak minden reményen, s örömmel fogadják a török-császári háború kitörését.

Értékelés és elmélkedés

Rákóczi a francia udvarban megismerkedett Filippo Antonio Gualterio vagy Gualtieri bíborossal, aki 1660-ban született, és tanulmányai elvégzése után különböző egyházi hivatalokat viselt, így 1696-tól 1700-ig Avignonban volt pápai legátushelyettes, majd Párizsban nuncius, ahol nagyon sok hívet szerzett magának. Közben imolai püspöknek nevezték ki, s itt sokat tett a szegényekért és a város szépítéséért. XIV. Lajos kitüntette a Szent Lélek-renddel, és francia egyházi jövedelmekhez is juttatta.[91] Miután a bíboros visszatért Itáliába, a fejedelem 1714. január 19-én Clagnyból levelet írt neki, s a barátság jegyében kérte, támogassa Kéri Ferenc pátert, aki szerzetétől engedélyt akar kapni arra, hogy mint udvari pap a fejedelem mellett maradhasson.[92]

Május 16-án, már a rastatti béke megkötése után elmondja neki véleményét arról, hogy miként ítéli meg ezt a szerződést, s ez fontos, mert kiegészíti a *Vallomások* idevonatkozó megjegyzéseit. „Ez után az esemény után jobban keresem, mint bármikor azelőtt, hogy alávessem akaratomat a Gondviselésnek, amelynek útjai kifürkészhetetlenek lévén, sem remélni, sem kétségbeesni nincs okom." Csak újabb váratlan eseményektől remélhetne változást, de a jelenlegi európai konjunktúrák annyira zavarosak, hogy nem ismeri ki magát bennük. Úgy véli azonban, hogy nemcsak ő

[89] Rákóczi és Vay levelezése a volt Erdélyi Múzeum Egyesület Kemény-gyűjteményében. Idézi *Márki* III. 322, 390—391, 402, 723 és Hopp: i. m. 84 sk.

[90] OSzK Thaly-gyűjt. 16. köt. 325. fol.

[91] *G. Moroni:* Dizionario de erudizione storico-ecclesiastica. Venezia 1840—1861. 33. köt. 90 sk.

[92] Rákóczi Gualteriónak, 1714. január 19. British Museum MF Cat ADD 20 404. fol. 161 sk. Papers of Card. F. A. Gualterio; a leveleket közli: *Simonyi Ernő:* Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból. Magyar történelmi emlékek V. Pest 1859. 278 sk. és *B. Köpeczi:* Politique et jansénisme. Acta Historica, 1958.

lehet nyugtalan, hanem a bíboros is, akinek hazáját sokfajta veszély fenyegeti. A versailles-i udvar nem fordít elég figyelmet az Ausztriai Ház megerősödésére, s ennek hatását rövidesen Itália is érezni fogja. Ami mostani életét illeti, így jellemzi: „A vadászat és az olvasás szórakoztatnak — írja. — Az első azt mutatja meg, hogy nincs olyan ártatlan teremtmény, amely nem szenved üldöztetést, és a második arra tanít, hogy a baj éppolyan mulandó, mint a boldogság, és hogy soha nem volt olyan jó sors, amelynek ne lett volna meg az árnyoldala, sem olyan balsors, amelyben nem lehetett erőt meríteni."[93] Nem bízik abban, hogy a badeni tárgyalások jobbat hozhatnak, mint a rastatti béke: a császár érdekei fognak győzni, és „a helyzet csak azoknak kedvez, akik szeretnek láncokat viselni, feltéve, hogy elég erős válluk van, hogy ezt megtegyék" — írja Gualteriónak július 15-én. Ebben a levélben ismét visszatér Itália kérdésére: „Vizsgálja meg — írja — az Ausztriai Ház érdekeit, hogy igazán megismerhesse Mantua, Mirandola és Toszkána sorsát. A kiszámíthatatlan jövő a nyugalmat parancsolja, és lehet, hogy az olasz fejedelmek épp ezért választják ezt, és nem félelemből vagy nonchalence-ból, tehát nemtörődömségből." Ehhez hozzáteszi: „Ez fedi fel előttem azt a tényt, hogy csak az általunk elképzelt vég vagy inkább a cél az, amely igazolhatja cselekedetünket, mert a belenyugvás Isten akaratába kétségkívül az erényt helyettesítheti, ha minekutána elhivatásunk kötelességeit teljesítettük, és megtettük azt, amit tennünk kellett, anélkül, hogy sikerrel jártunk volna, türelmmel alávetjük magunkat a Legfőbb Lénynek, meg lévén győződve arról, hogy ez az az út, amelyet akarja, hogy járjunk, mivel megakadályozott abban, hogy azon az úton menjünk, amelyre, úgy hittük, hogy kötelességünk szólított. De meg vagyok győződve arról is, hogy ha az említett látszólagos belenyugvás csak az életkorból származik, amelyben csak a nyugalmat keressük és a munka megkerülésének a vágyát, ez a belenyugvás — mondom — nagyon is bűnös indolenciát szolgál, amelyért egy nap felelni kell." Ez persze egyéni véleménye: „De mindenkinek magának kell lelkiismeretét szabályozni." Mindezeket azért mondja el, mert most ilyen gondolatok foglalkoztatják, és mert úgy hiszi, hogy az udvar és a vadászat hírei nem érdeklik különösebben a bíborost.[94]

A fejedelem a rastatti béke megkötésének szükségéről távolról sem volt meggyőződve. *Vallomásai*ban erre részletesebben is visszatér: „Bizonytalanba tévednék, ha ennek

[93] „Je cherche depuis cet evenement plus que jamais a soumettre ma volonté a celle de la Providence dont les voies estant impenetrables ni je n'espere, ni je ne desespere en rien. . . .

La chasse et la lecture m'amuse. La premiere me fait voir qu'il n'i a pas une creature aussi innocent [!] qui ne souffre des persecutions et la seconde m'enseigne que les malheurs sont aussi passagers que les bonheurs et qu'il n'i a jamais eu ni prosperité qui n'a eu son revers, ni l'adversité qui n'ait trouvé sa ressource." Rákóczi Gualteriónak, 1714. május 16. I. h.

[94] „C'est ce que me fait connaitre que ce n'est que le fein [!] ou plustot le but que nous envisageons qui doit justifier nos actions, parce que notre resignation a la volonté de Dieu sans doutte tiendra lieu de vertüe si apres avoir rempli les devoirs de nos vocations et ayant fait ce que nous devions sans y pouvoir reussir, nous nous soumettons avec pacience a cette estre [!] Supreme, persuadé, que c'est la voy qui nous veut fair suivre puisqu'il nous a empeché de prendre celles ou nous avions sujet de croir que nostre devoir nous apellois. Mais aussi je suis persuadé que si la ditte resignation apparente ne provienne que du motive de nostre age ou nous ne cherchons que le repos et l'envie d'eviter le travail, cette mesme resignation, dis-je, devien une indolence tres vicieuse dont on sera responsable un jour. Mais c'est a un chacun de regler sa conscience." Rákóczi Gualteriónak, 1714. július 15. I. h.

a hirtelen jött békének a valódi okát kísérelném meg elmondani. . . . Való igaz, hogy a tanács jelentősebb része [ti. az udvari tanácsé] ellene volt ennek az ügynek, és a háború elleni érveket legfeljebb csak a legfelsőbb akarat tette súlyosabbaká. Én akkoriban és az elkövetkezendőkben mind szóban, mind írásban harcoltam, bár hasztalanul, nem is annyira a tény, mint annak megvalósítása ellen."[95] Különösen a birodalmi fejedelmek megkérdezését kívánta a versailles-i udvartól, mert meg volt győződve arról, hogy a velük való együttműködéstől remélni lehetne a Habsburgok hatalmának korlátozását — de süket fülekre talált. „A császár Rastatban dicsőséges békét kötött, melyet később, megszerezvén a teljhatalmat a regensburgi birodalmi gyűléstől, addig példátlan módon még dicsőségesebben törvényerőre emelt. Miután Itáliában hatalmas királyságokat és tartományokat szerzett, Flandriát megtartotta hatalmában, a birodalmat befolyása alá vetette, úgy látta, dicsőségéhez már semmi sem hiányzik." Csodálkozik azon, hogy ezt látva, a többi hatalom és főleg Franciaország a józan ésszel és az érdekekkel ellentétben engedte ennek a politikának az érvényesülését, amely az európai hatalmi ellentétek kiélezését tételezi fel, mégpedig a közeljövőben. A békekötést csak pszichológiailag tudja megmagyarázni, azzal, hogy maga a király kívánta azt, aki nyugalomban, békében akarta befejezni uralkodását.[96]

Dangeau szerint XIV. Lajos valóban elégedett volt a békével. 1714. március 11-én feljegyzi, hogy a király a lefekvésnél elmondta, megkapta azt, amit kért, „de voltak kisebb dolgok [»quelques petites choses«], amelyeket szeretett volna megtartani, de amelyeket nem tudott megkapni".[97] Bizonyára a „kisebb dolgok" közé sorolta Rákóczi kívánságait is.

A későbbi történetírás azt állapította meg, hogy Franciaország az utrechti-rastatti békével elvesztette európai fölényét és gyarmatainak egy részét, de elismeri, hogy XIV. Lajos „személyes bátorsága és kitartása megmentették az országot a teljes kudarctól, biztosították V. Fülöp számára Spanyolországot, és védhető keleti határokat alakítottak ki Franciaország számára".[98]

Mi volt ebben a magyar szabadságharc és Rákóczi szerepe? Egy kései értékelő, A. Legrelle francia történész megállapítja, hogy Magyarország „megakadályozta Ausztriát abban, hogy Németország minden erejét a Rajnánál bevesse, visszavegye Elzászt", és ehhez egy kissé patetikusan hozzáteszi: „Ezzel a hatalmas szolgálattal lerótta háláját az Anjou-ház iránt, amelynek egyik legjobb királyát köszönhette, azt a másik Nagy Lajost, Szent Lajos unokáját."[99]

Rákóczi irigyelhette volna a bajor és a kölni választót, akiknek esetében XIV. Lajos közbenjárása eredményes volt, de nem tette: a keresztény sztoicizmus álláspontjára helyezkedett, mint Gualterióhoz írott leveléből is láttuk.

Miksa Emánuel egyébként a badeni békekötés után mindent megtesz, hogy elhatá-

[95] Vallomások, 558.

[96] Vallomások, 579.

[97] Dangeau, XV. 97.

[98] *D. Mc Kay — H. M. Scott:* i. m. 17 sk.

[99] „Elle n'en avoit pas moins empêché l'Autriche, en jetant toutes les forces de l'Allemagne sur le Rhin, de nous reprendre l'Alsace, et, par cet immense service, payé sa vieille dette de reconnaissance envers la maison d'Anjou, à qui elle devait un de ses meilleurs rois, cet autre Louis »le Grand«, neveu de Saint-Louis." *Legrelle:* i. m. 440.

rolja magát a fejedelemtől. Egyik bizalmi emberének, Malknechtnek írja, hogy a bécsi udvar rosszul teszi, ha bizalmatlansággal kezeli, és többek között feltételezi, hogy baráti kapcsolatokat tart fenn Rákóczival. „Istent hívom tanúul, hogy Ragozival először csak két évvel ezelőtt ismerkedtem meg személyesen, amikor ideérkezett, Surenne-ben állva úgy egy negyedórácskát beszéltem vele. Épp ellenkezőleg, valahányszor csak találkozom vele, elkerülöm, hogy beszéljek vele, sőt lebecsülő magatartásom vele szemben itt feltűnést keltett. Ezenkívül Ön tudja azt, hogy az ő magyar titkára (itt Kökényesdiről van szó), megutálva urát, írásbeli bizonyítékokat adott át nekem arról, hogy ez a fejedelem Franciaországba érkezése előtt Brandenburggal szövetséget akart kötni, s ilyen módon megakadályozni, hogy nekem mint katolikusnak a békében visszaadják államaimat, mert ő a birodalomban a katolikusok bukására esküdött föl, Kálvin tanítását akarta elfogadni, és a mi szent hitünktől való elállását ajánlotta fel. Kezemben voltak a bizonyítékok. Ettől az időtől kezdve utálom őt, úgyhogy alig tudtam uralkodni magamon, amikor a Király vadászatain találkoztam vele Rambouillet-ban vagy Chantillyban, ahol az őt kedvelő Toulouse gróf kíséretében volt."[100]

Mi ebből az igazság? Rákóczi Besenvalhoz írott levelében megemlékezik arról, hogy kezdetben a választófejedelem valóban tartózkodó volt vele szemben.[101] Ez a tartózkodás azonban később oldódott. 1713. június 5-én a követet arról tájékoztatja, hogy találkoztak előbb a királyi vadászaton, majd meghívására nála Suresnes-ben. „Ez a fejedelem — írja — nagyon tisztességes és nagyon előzékeny. Beszélgetéseink inkább az elmúlt időkről folytak, mint a jövőről; a tárgy egyik és másik részről is nagyon széles körű volt, a *ha*-knak nagy részük volt benne, és ha újra lehetne kezdeni, azt hiszem, hogy az ügyek egészen másként folynának."[102] Később is többször találkoznak, de közelebbi kapcsolat nem alakul ki közöttük. Mint Madame de Maintenon is észrevette, életmódjuk gyökeresen különbözött.

Teljesen légből kapott az az állítás, hogy a fejedelem Poroszországgal szerződést akart kötni a birodalom katolikus fejedelmei és személy szerint a bajor választó ellen, és át akart térni a református vallásra. A vád jellemző Kökényesdire, hiszen ő jól tudta, hogy a fejedelem Berlintől a magyar protestánsok érdekeire hivatkozva kérte a támogatást a béketárgyalásokon, s azt is, hogy vallásossága miatt fel sem vethette az áttérés gondolatát. Vajon nem ő volt-e az, aki hajdanában a dauphin előtt a fejedelem katolikusságát emelte ki, s a katolikus vallás megerősödését ígérte, ha elnyerheti Erdélyt? Jellemző Miksa Emánuel „alkalmazkodó képességére" is, hogy hajlandó ilyen pletykát terjeszteni azok után, hogy Rákóczi a magyar koronát ajánlotta fel neki.

[100] „Je prend Dieu en temoing que je n'ay jamis[!] veu Ragozi en particulier qu'il y a 2 ans a son arrivée et cela a Surenne debout un quart d'heure, au contraire partout ou je l'ay rencontré ie ne luy parle pas et a un point qu'il c'est[!] fait entendre que i'avais du mepris pour lui." Miksa-Emmanuel Malknechtnak. 1715. február 16. Bayerisches Staatsarchiv, Kasten-schwarz 16287.

[101] Rákószi Besenvalnak, 1713. március 17. *Pillias*, 63

[102] „C'est un Prince for honet et fort revenant. Nos entretiens roulerent plus sur le temps passé que sur l'avenir; la matière a etez fort ample de part et d'autre, les *si* en ont beaucoup de part, et si ce seroit à recommencer, je crois que les affaires iroient tout autrement." Rákóczi Besenvalnak, 1713. június 5. *Pillias*, 76—77.

Az „univerzális béke" végül is nem hozta el Rákóczi reményeinek teljesítését, tehát az Erdélyi Fejedelemség önállóságát, s Magyarországon a jogok és kiváltságok külföldi garantálását. Franciaország nem volt abban a helyzetben, hogy ezt biztosíthassa, annál is inkább, mert Magyarországon és Erdélyben már három éve béke volt.

Otthoni visszhang

A *Vallomások*ban a fejedelem szükszavúan ismerteti a Franciaországban eltöltött és a békekötés szempontjából döntő első évben folytatott diplomáciai tevékenységét, s nem szól a magyarországi eseményekről sem. Pedig már 1713 elején letartóztatják Korponayné Géczy Juliannát, azzal vádolva őt, hogy Rákóczi leveleit akarta továbbítani különböző személyekhez, mégpedig Ráday Pál és Sennyei István útján.[103] Ezek a levelek állítólag az említetteken kívül Sréter Jánoshoz, Esterházy Dánielhez, Ebeczky Istvánhoz, Keczer Sándorhoz, Semsey Lászlóhoz és Czelder Orbánhoz szóltak.[104] Korponayné ügyével egy ún. delegált bizottság foglalkozott, amely halálra ítélte, és szeptember 25-én ki is végezték. Ez csak az elrettentetés célját szolgálhatta, hiszen nőt még ebben a korban sem végeztek ki. Az állítólagos címzettek sem voltak könnyű helyzetben, így Ráday Pál, akinek tisztáznia kellett magát a gyanú alól.

Ezzel a vizsgálattal egy időben hírek érkeztek az egykori kurucok mozgolódásairól. Locher haditanácsos 1713. május 15-i jelentése szerint a Garam vidékén és Nyitrában mintegy 3000 ember szervezkedik, vezéreik Ebeczky István, Bossányi János, Iváncsay, Kamocsay Pál, Cseri Imre, Beleznay János, akik állítólag Petróczy István sírjánál tartottak conventicumulokat. A szervezkedők közül Beleznayt és Hrabovszkyt elfogják, de az elsőt végül is szabadon engedik bizonyítékok híján.[105]

A mozgolódás nemcsak a Felvidékre terjedt ki, Schürz János simontornyai parancsnok 1713. november 21-én azt jelenti a Haditanácsnak, hogy „a falvakban szabadon és örömmel" beszélnek Rákóczi visszatéréséről.[106] 1714-ben a mozgalom tovább terjed, állítólag tíz vármegyére, Abaújban, Zemplénben, Sárosban, Gömörben, Szepesben, Tornában, Ungban, Szatmárban, Beregben és Szabolcsban vélnek felfedezni „rebelliseket". Egyesek tudni vélik, hogy a felkelők létszáma eléri az 1200 főt, közöttük nagy számban vannak jobbágyok, de ún. taksás nemesek és kisvárosi polgárok is. A vezetők Czelder Orbán és Pongrácz János. Pálffy János 1714. szeptember 12-én írja Szepes vármegyének: „Minémű istentelen factiót és nemesi s papok ellen való támadást szintén ilyenkor, a midőn mindenfelől csendesség vagyon, hazánk rakva militiával, a dieta itt bent vagyon, koholtak alattomban Urbán Czelder és

[103] A Haditanács március 14-én kérte az eredeti levelek átküldését a magyar kancelláriától. OL Index Insinuatorum Consilii Aulae Bellici, 1713. március 15.

[104] *Thaly K.*: A lőcsei fehér asszony. Századok, 1909; *Gyergyai Margit:* Géczy Julianna élete, különös tekintettel felségárulási perére. Budapest 1918; *Förster Rezső:* A lőcsei fehér asszony történeti alakja. Budapest 1933.

[105] OL Index Insinuatorum Consilii Aulae Bellici, 1713. május 15. Ruttkay István trencséni alispán 1713. december 13-án jelent Bécsnek a Hrabovszky István ellen folytatott perről, és mellékeli tanúvallomását. OL Litterae privatorum No. 563.

[106] Idézi: *Esze T.—Várkonyi Á.*: i. m. 128—129.

Pongrátz nevű nyughatatlan tolvajok, kik közül már az első némely complex társaival együtt meg is ragadtatott." A vármegye maga szeptember 17-én írt válaszában „az nemesi vért szomjúhozó tolvajokról" beszél, kik közül négyet halálra is ítéltek.[107] Czelder Orbánt harminc társával fogták el, de Pongrácznak sikerült elmenekülnie. Lubormiski szepesi sztaroszta azonban letartóztatja, és kiadja a császáriaknak. Pongrácz 1715 októberében a börtönben halt meg a tortúra következtében, Czeldert 1717-ben végezték ki.[108]

A szervezkedők kapcsolatban állnak a lengyelországi bujdosókkal, s ezeket most különös gonddal ellenőrzi a császári diplomácia. Tiepolt 1713. február 25-én jelenti a bécsi udvarnak, hogy „szorgalmasan" figyelteti Bercsényit, aki „részben összeférhetetlen természete, részben biztonsági okok miatt" Ilyvón lakik a Bernát-rendiek kolostorában, a többiek Zsulkvában. A tábornokokat könnyű volna elrabolni, ha akadna néhány „határozott" („resolutte") tiszt. A Danckában maradottakat viszont el lehetne távolítani a városból a magisztrátus segítségével, amelyet meg lehetne félemlíteni.[109]

A Varsó mellett tartózkodó Rákócziné egy jezsuitát küldött hozzá, hogy felvegye vele a kapcsolatot, de ő ezt elutasította. Bercsényi, Forgách, Esterházy és Csáky egy teatinus útján fordultak hozzá s kérdezték meg, miként nyerhetnék el az amnesztiát. Ehhez a leveléhez mellékeli a követ annak a memorandumnak a kivonatát, amelyet II. Ágostnak nyújtott be ugyanezen év január 22-én, és amelyben tiltakozott a „rebellisek" lengyelországi tartózkodása és üzelmei ellen, kiutasításukat és legalább annak megakadályozását követelve, hogy újabb szervezkedésbe kezdjenek.[110]

A szervezkedések mindenesetre alkalmasak voltak arra, hogy a bécsi udvart és a magyar uralkodó osztályt egyaránt a „békemű" befejezésére sarkallják. 1714 őszétől 1715 júniusáig folytatták az 1712-ben a pestis miatt félbeszakított országgyűlést. Itt az elvi jellegű határozatok irányát az 1687-es pozsonyi országgyűlés szellemében határozták meg, még a leányági örökösödés kérdésében is. Az ún. pragmatica sanctio, tehát a leányági örökösödés elfogadására csak 1722-ben került sor. Jogi-államrendi kérdésekben a régi törvényeket idézik, új a fele részben idegen állandó katonaság felállítására vonatkozó határozat. A protestáns vallásgyakorlat tekintetében megerősítik az 1681-es és 1687-es országgyűlési végzéseket. Külpolitikai szempontból érdekes, hogy kimondják: a törökkel való békét és általában a királyságot illető külföldi tárgyalásokat magyarok irányítsák. A XLIX törvénycikk jelenti ki, hogy a szatmári „compositió"-t elfogadók általános amnesztiáját megerősítik (a megerősítést, amely nem foglalja magában a szatmári szerződés egészét, Károlyi Savoyai Jenőnek és a Haditanácsnak köszöni), akik azonban a megadott határidőre nem tették le a hűségesküt, azok a „törvényes király és haza nyilvános ellenségei", az „igaz szabadság felforgatói", és ezért száműzetnek, vagyonuk elkoboztatik, a velük való kapcsolattartás megtiltatik. A diéta emellett birtokvitákban, kiváltságok megadásában, adózási

[107] Idézi: *Thaly*, Századok, 1873. 110.

[108] Czelder Orbán és társai peréről OL Conceptus Expeditionum, 1714. 39, 74 és 84. sz.

[109] Tiepolt VI. Károlynak, 1713. február 25. Polen, II/1. 1 sk.

[110] Tiepolt VI. Károlynak, 1713. március 8. Polen, i. h. 9—10. fol. Tiepolt 1713. március 8-a utáni jelentései nem maradtak fenn, így nem tudjuk követni a bujdosók elleni újabb és újabb fellépéseit, de feltételezzük, hogy ezekre sor került.

kérdésekben foglalt állást, s magyar indigenátust adott nemcsak Savoyai Jenőnek, de Sigbert Heister generálisnak és több más osztrák főúrnak is.[111]

Az előkészítő tárgyalásokon gazdasági reformtörekvésekről is vitáztak, de eredményre nem jutottak, s ezek később sem tudtak áttörni. A diéta idején került sor a császárné magyar királynévá koronázására is, amit a hazai közvélemény, de a külföldi sajtó is a megbékélés újabb jelének tekint. Károlyi azt írja, hogy a diéta és a királyné koronázása után „egész elmék elcsendesedtenek".[112] És valóban úgy tűnt, hogy a sok háborúság után az ország megnyugvást keresett, még ha a jobbágy—földesúr ellentét vagy a katolikus—protestáns vita a magyar élet konstans tényezője maradt is. Hogy ez így történt, ahhoz hozzájárult a Franciaország és a Habsburg Birodalom közt megkötött béke, amely szétfoszlatott minden reményt a tekintetben, hogy külföldi segítséggel a status quót meg lehet változtatni.

[111] Articuli Diaetales Posonienses Anni MDCCXV. Pozsony, Typis Joannis Royer. É. n. Új kiadás: Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1657—1740. Szerk.: *Csiky K.* és mások. Budapest 1901.

[112] Károlyi, 108.

XIV. Lajos udvarában

A „játékbarlang"

Mint említettük, Párizsban Rákóczi előbb az Hôtel de Luxembourgban szállt meg, onnan a ma Párizshoz tartozó Chaillot-ba költözött egy magát Carmeline-nek nevező, valójában Nicolas René Quarant névre hallgató polgár házába, amelyet azonban három nap múlva elhagyott, mert tűz ütött ki a konyhában.[1] Szathmári Király Ádám 1713. február 18-án jegyzi fel, hogy „az városbul költözködtünk ki Salio nevű faluban, egy Karmelin nevű ember házába", 21-én hozzáteszi: „Estve 9 óra után gyulladás támadott az konyhánkon, kinek is az egész fedélzeti mind elégett."[2] Maga Rákóczi Besenvalnak így írja le az eseményt: „Három nappal azután, hogy Carmeline házába költöztem Sallyoba, a tűzhely fölött áthaladó gerenda a konyhában tüzet fogott, és majdnem benne égtem, mert az a szoba, ahol voltam, alig volt 15 lépésre attól a házrésztől, amelyik égett, de szerencsére nem volt szél, és így megúsztam egy kis pénzzel, amelyet az épület javítására kellett fordítanom."[3] Úgy tűnik, hogy a ház tetemes kárt szenvedett és ezért Rákóczi a ma ugyancsak Párizshoz tartozó Passyba költözött egy Pierre Orseau nevű tanácsos házába, ahol — miként ugyancsak a danckai francia követnek írta — „nagyon jól érezte magát". „A kedves Bois de Boulogne egészen a kertemig ér. Miután a király vadászatain állandóan részt veszek, könnyen lemondok Párizsról, ahova csak hetente kétszer megyek be."[4] Szathmári Király Ádám március 9-én írja: „Szállásunkat változtatván, Salyobul mentünk más faluban, Passiban, ki is közelebb vagyon Versailyhoz, mintsem Párizshoz."[5]

A fejedelem Passyban sem tartózkodott sokáig, 1713 végén vagy 1714 elején Clagnyban telepedett meg, hogy közelebb legyen Versailles-hoz és a királyi udvarhoz. December 28-án az apród szerint Rákóczi Passyban aludt, de már 30-án: „Éccakán szállásra Klanyiban gyütt Őfelsége."[6] Úgy látszik, hogy egy ideig a passyi lakást is megtartotta, mert például 1714. február 2-án az említett naplóban ezt olvassuk: „Magánál ebédelvén Őfelsége, Passyban maradott Őfelsége egész nap."[7]

Mindebből következik, hogy soha nem lakott az Hôtel de Transylvanie-ban, tehát

[1] Rákóczi párizsi tartózkodási helyeit leírja *Pillias*.
[2] Szathmári Király, i. kiad. 268.
[3] Rákóczi Besenvalnak, 1713. március 9. Hongrie, 17. köt. 26. fol.; *Pillias*, 61.
[4] Pillias, 71.
[5] Szathmári Király, i. kiad. 268.
[6] Uo. 294.
[7] Uo. 299.

abban a Párizsban ma is meglévő, a Malaquais rakpart és a Petits Augustins utca sarkán fekvő, XIII. Lajos stílusban épített palotában, amelyben lakásokat bérelt kísérete számára, s amely emiatt kapta az említett nevet (régebben Hôtel du Perronnak nevezték). Itt rendeztek be a fejedelem francia tisztjei (név szerint D'Absacot és Péant említik a rendőri jelentések) — uruk tudtával — egy „kártya szalont", ahol „jeu de lansquenet"-t, tehát tiltott német eredetű (Landsknecht) kártyajátékot is játszottak.[8]

Besenval egyik párizsi levelezője szerint Rákóczi, aki egyébként kedves ember, „túlságos elnézést" („complaisance") tanúsít ebben az ügyben szolgáival szemben, és ehhez hozzáteszi: „ez nem jó modorra vall" („cela n'est point d'un bon air").[9] Az egyik rendőri jelentés szerint egy este húsz hintó is állt a ház előtt, tizennyolc-húsz hordozó szék, és egy nagy teremben pedig mintegy hatvanan játszottak. A rendőrség betiltotta a játékot, a bűnösök ellen Rákóczi kérésére azonban nem indítottak eljárást. A játék újrakezdődött, s Brenner egyik Pontchartrain kancellárhoz 1713. április 23-án írt leveléből kiderül, hogy ez a fejedelem engedélyével történt, mert — az apát szerint — csak így tudja eltartani francia udvari embereit, de „semmiféle botrányt és rendetlenséget nem kíván megengedni".[10] A rendőrminiszter hiába tiltakozik Torcynál, a játék folytatódik, és nem kap felhatalmazást arra, hogy a vétkesek ellen eljárjon.

Hogy ezt a helyzetet megérthessük, tudnunk kell, hogy Párizs és Versailles előkelő körei és persze kalandorai egyaránt hódoltak a kártyaszenvedélynek. Tessé marsall 1713 tavaszán írja Des Ursins hercegnőnek: „. . . *a játék* Franciaországban abszolút szükséglet lett".[11] Szokássá vált, hogy a külföldiek „hallgatólagos engedélyt" kaptak „kártyaszalonok" létesítésére, s ezzel élt Rákóczi is. Az a tény, hogy Torcy nem adta meg a hozzájárulását a vizsgálat lefolytatásához, azt bizonyítja, hogy az udvar elfogadta Brenner érvelését. Jellemző a „szokásjogra", hogy 1740-ben Rákóczi György folyamodik Fleury kardinálishoz, s kéri, adják meg számára is a „hallgatólagos engedélyt".[12]

A „játékbarlang ügye", amelyről Szekfű *Száműzött Rákóczi*ja adott összefoglalót francia források alapján,[13] szenvedélyes vitákat váltott ki a magyar történetírásban és publicisztikában, mert némelyek úgy vélték — és talán vélik ma is —, hogy e tény elismerése rossz fényt vet a fejedelemre. Az igazság az, hogy ezt a kérdést másként ítélték meg a XVIII. században még erkölcsi szempontból is, mint később. Jellemző, hogy sem Madame de Maintenon, sem Liselotte, sem Dangeau, sem Saint-Simon soha nem teszik szóvá a kártyajáték ügyét. Sőt még — amint látni fogjuk — a szent életű kamalduliak sem kifogásolták a pénzszerzést szolgáló kártyajátékot. Rákóczi

[8] Vö. *E. Pillias:* Le jeu à l'Hôtel de Transilvanie, a már említett tanulmánykötetben.

[9] Ismeretlen Besenvalhoz, 1713. április 13. Pologne, 141. köt. 290. fol.

[10] *Pillias*, 92.

[11] Tessé des Ursins hercegnőhöz, 1713. május 8. Lettres du maréchal Tessé, Rambuteau-kiadás. Párizs 1888. 430.

[12] Rákóczi György Fleuryhez, 1740. július 3. Hongrie, 18. köt. 442. fol.

[13] *Szekfű* Léo Mouton: L'Hôtel de Transylvanie című könyvére támaszkodik, s ezen az alapon cáfolja Márkinak azt az állítását, hogy Rákóczi nem tudott a „játékbarlangról". Idézi még Prévost és Pentenriedter tanúbizonyságait is. Prévost világosan megírja, hogy a fejedelem soha nem tartózkodott ebben a házban. Le Pour et Contre. 1740. XIX. 145 sk.

*Vallomásai*ban meg sem emlékezik e „játékbarlangról", pedig ott minden bűnét aprólékosan elemzi. Csak 1716. március 27-én jelenti be a régensnek, hogy elköltözteti embereit az Hôtel de Transylvanie-ból s ezt „illendőségből" és azért teszi, mert a házban bevezetett játék „erősen terhére van".[14]

Udvari és egyéb időtöltések

A fejedelem franciaországi tartózkodásáról és főleg az udvari életben való részvételéről több forrásunk van: Szathmári Király Ádám naplója, Breteuil és Dangeau márki naplója, Saint-Simon herceg *Emlékiratai*, a Liselotte-nek becézett Elisabeth-Charlotte, Orléans-i hercegné és Madame de Maintenon levelei és természetesen Rákóczi *Vallomásai* és korabeli — sajnos csak részlegesen fennmaradt — levelei.

Szathmári Király Ádám részletesen leírja, hogy mikor, kivel találkozott és mit csinált, de nem kommentál. Emellett nem mindig tartózkodik Rákóczi mellett, apródtársaival felváltva teljesít szolgálatot, ezért ahol tudjuk, Dangeau *Naplójá*ból egészítjük ki a történteket. Értékelést Liselotte-nál, a már idézett Madame de Maintenonnál, Breteuil-nél, Dangeau-nál és természetesen Saint-Simonnál találunk.

Szathmári Király Ádám 1713. március 27-én ezt jegyzi fel: „Indultunk ma reggel délelőtt nyolcz órakor Verszályban az Felséges Fejedelemmel: szállottunk meg az Bontain [Bontemps][15] Uram házában. Délután két órakor az Felséges Király az maga Franczia és Svajczer [svájci] gyalog regimentjét mustrálta meg az várban: rendelt seregekben marsiroztak a Király előtt, egész új mundérban. 28. Urunk ebédelt Marschall Ville Roanál [Villeroy][16] 29. Hazajöttünk Párizsban."[17]

Egy másik udvari időzést április 2-tól így ír le: „Reggel 8. órakor indultunk meg Felséges Urunkkal Verszályban. Tíz órakor hallgatott ő Felsége Missét az Király

[14] Brenner a régensnek, 1716. március 27. Hongrie, 17. köt. 192. fol. Feltehető, ezzel függ össze az is, hogy Brenner Rákóczi nevében Orléans-i Fülöptől azt kéri, hogy a királyi pénztár fizesse ki az elhagyandó ház elmaradt lakbérét: „M. le Prince de Transilvanie represente qu'il est obligé de quitter l'hôtel qu'il occupe a Paris, mais comme il ne peut faire sans payer les loyers qu'il doit — il supplie Mgr le Duc d'Orleans d'ordonner le payement d'une ordonance qu'il a sur le Trésor Royal". Ugyanebben a beadványban kéri, hogy kaphasson valamilyen egyházi beneficiumot a következő kinevezések alkalmából arra hivatkozva, hogy már régebben elnyerte a francia állampolgárságot. Dátum nélkül, Hongrie, 17. köt. 139. sk. fol. Mint említettük, a „naturalizálás" valóban megtörtént, mégpedig 1712. május 13-án. A „brevet"-t „Dominique Antoine abbé Brenner baron de Wanguin" névre állították ki, s e szerint az apját Mátyásnak hívták, Moson alispánja volt („vicomte de Moson"), az anyját Tisch Zsuzsannának. Niziederben (tehát Nezsider-ben) született. Tiszt volt Lipót császár hadseregében, de 1696-ban leszerelt. Hazatérése után „a veszprémi katedrális káptalanja", 1704-től prépost, majd a magyar konföderáció tanácsosa, és diplomáciai szolgálatot teljesített Rómában, Lengyelországban, a „moszkvai nagyhercegnél" (a cárnál). Családja eredetileg németországi bárói eredetű, nagyapja jött a császári csapatokkal Magyarországra és itt indigenátust szerzett. A király megadja az apátnak a francia állampolgárságot, évjáradékot biztosít számára, és egyházi beneficiumot ígér. Archives Nationales, Reg. X[1] A 8711. 284 sk. fol.

[15] Louis-Alexandre Bontemps, első inas és a Tuilériák kormányzója.

[16] François de Neuville, Villeroy marsall, részt vett az 1664-es magyarországi hadjáratban is. XIV. Lajos halála után a „törvényesített" hercegekkel szemben az Orléans-i herceg oldalára állt, s ezért Rákóczi megvetette.

[17] Szathmári Király, i. kiad. 268.

Kápolnájában; az Misse után ő Felsége ment az Király Istállójában, az holott az Paripákat megnézvén, azután az ló escolában az Inassokat: az Paripákat miképpen jártatták, nézte meg ő Felsége. Paripa vagyon négy száz. Innen ő Felsége ment az Felséges Király Fő-Lovász-Mesteréhez, Darmanyák [d'Armagnac] Herczeghez[18] ebédre, az holott Marschall Ville Roa, az Angliai Ambassador Feleségestül, Cardinal Polinyák,[19] és egyéb Urak voltanak jelen az Asztalnál. Ugyanezen Fő-Lovász-Mesternél ebédelt ő Felsége másnap is. Ment urunk ő Felsége [április 5-én] az Felséges Király nyári mulató Trianum [Trianon] nevű házában, holott az virágos és a más kertet, és mindenféle vízi mesterséget s a Palotákat megjárta ő Felsége. Honnan az Verszályi kertben lévő vízi mesterségeket jütt megjárni, mivel tudván azt, hogy ő Felsége az kertben sétálljon: meg megbocsátották ököt[!]. Innen Márki Dánsó [Dangeau] Urammal ment ő Felsége ebédre, ugyan Marki Dánsó Uramhoz, honnan ebéd után megindultunk Passi nevű szállásunkra."[20] Érdemes megemlíteni, hogy az apród április 5-én nem szól a királyi audenciáról, amelyről visszont Dangeau márki megemlékezik, s amely alkalmat adott a fejedelemnek arra, hogy megköszönje XIV. Lajosnak „kegyeit", és tájékoztassa őt ügyeinek állásáról.[21]

A húsvéti ünnepekkel kapcsolatban április 13-ától rendre feljegyzi azokat a ceremóniákat, amelyekre ilyenkor az udvarban sor kerül, és amelyeken Rákóczi részt vett: „Délelőtt 8. nyolcz órakor indultunk meg Passibul Verszályba (ebédelt ő Felsége az Felséges Király Fő-Lovász-Mesterénél), holott az Király tizenegy órakor az Várban Scenát — kit is minden esztendőn szokott megtenni — celebrált, holott maga is a Király jelen volt: miképpen tette Jézus Chrisztus az Apostolokat? Az Apostolok mind kis gyermekekből állottanak, öltöztetve apostoli köntösökben, kiknek az Király az lábokat maga megmosta és megcsókolta s kinek-kinek tizenhárom tál étket, tizenhárom kenyeret, tizenhárom korsó bort és tizenhárom tallért adott maga az Király, az étkeket az kis Delphin [dauphin, trónörökös]. D'Orlean Herczeg (Duc nevű Herczeg) ment elül és a fő Konyha-Mester [De Livry] s a . . . [egy szócska hiányzik] Fejedelem, Konde [Condé] Fejedelem, gróf Tuluz [Toulouse, a kiadott szövegben hibásan *Fabuz* áll] Fő-Admirál, és egyéb Úri rendek vitték ezt. Elvégezvén, eloszlottak. Az Király Kápolnájában hallgattunk Missét és Passiót[22] [április 14-én]: egész nap bötölt Urunk. Tizenötödikén Urunk az Király Kápolnájában hallgatott (Missét), az Király penig az Parochialis Templomban. Mi az Kápolnábul kijüvén, az Király kis Galleriáját, maga házait, az hol holmi köves portékái vadnak, jártuk meg. Az Király az Templombul kijüvén, ment az Várban, az holott az betegeket, kiknek az Guga az nyakokon vagyon, egy hosszú tornáczban, térgyre állítván ököt, két sorjában rendre járta ököt, és kinek-kinek nyavalyáját megtapogatván, azt mondotta: az Király tapogat meg, de

[18] Charles de Lorraine, comte d'Armagnac, kit „prince"-nek, hercegnek neveztek, 1712-ben lett „grand écuyer", főlovászmester.

[19] Melchior de Polignac (1661—1741) diplomáciai szolgálatot teljesített Lengyelországban és Utrechtben, 1713-ban lett bíboros.

[20] Szathmári Király, i. kiad. 269.

[21] Dangeau, XIV. 379—380.

[22] Dangeau szerint Tournai érseke és Hardouin abbé is részt vettek még a szertartáson, az utóbbi mondta a szent beszédet. Dangeau, XIV. 384.

az Isten az, aki meggyógyít, és az idegeneknek 50 polturát, az Francziáknak penig 25., huszonötöt adott. A beteg több volt 700., hétszáznál. Ezt elvégezvén az Király, maga szállására ment. Urunk ebédelt Dánsó uramnál."[23]

Az apródot erősen érdekli a környezet, a versailles-i és a marlyi „csodák": május 2-án Versailles-ban a „vizi nagy fontániákat" nézték meg, majd a „narancsos házba" (Orangerie) mentek, aztán Ezopus fabuláinak az állatait tekintik meg, „kik is vizi mesterséggel vadnak felcsinálva". Május 11-én és 12-én a következőket látják: „Reggel felkelvén, négy órakor az Verszályi kertben mentünk, az honnan két Gondoly [gondola] nevű hajóban az Canalison Trianumban mentünk, ott az Palotát, az kerteket megjárván, az vizi mesterségeket is jáczódva megnéztük; innen ugyanazon hajókon az kertben visszatértünk Verszályban, onnan Szállásunkra mentünk ebédelni: ebéd után feljüttünk az Várban, az holott az Király Galleriáját, háló és kis házait megjártuk, a' Medályokat és a' metszett gyűrűköt is mind megnéztük, és mindenféle Curiositásokat (kik az képekből, órákbul és Égi-Golyóbisokbúl állanak). Itt Urunk mulatott egész késő estvéig; innen szállásunkra mentünk. — Reggel idején az Várbeli kertben mentünk, az holott az Strucz-madarakat, az Dán-vadakat [dámvadakat], Perugi [perugiai] juhokat és egyéb vadakat megnézvén, ugyanazon hajón visszatértünk az Verszályi kertben. Ott megnézvén az vizi mesterségeket játszódván, mentünk az Víztartó-Házban, ki is Reservatoriumnak hivattatik; ez az Vár mellett egy húsz ölnyi kerületű, ólombul csinált edény, az kiben egy tonnácska vastagságnyi öt ólomcsatornákon megyen fel a víz, úgy ugyanonnan megyen az földalatt, csatornákon, az vizi mesterségekre. Ezt megnézvén, Urunk ebédre ment Marlin az Hadi Fő-Miniszterhez, Vojzenhez [Voysin].[24] Ebéd után ugyanazon két rendbeli Compániákat mustrálta meg az Király, az kiket Die 10., tizedik nap megmustrált. Innen hálásra visszatértünk Verszályban."

Május 19-én látogatja meg Rákóczi Marlyt. „Ebédelt Urunk Danten [D'Antin][25] herczegnél]. ... Ebéd után ment Urunk az Herceggel az kertben sétálni és az Vizi Mesterségeket megnézni, az kik mind vízzel jáczóttanak."[26] Azt már csak Dangeau mondja el, hogy a fejedelem itt „találkozott a Királlyal sétája során, és erre egyáltalán nem számított: a Király nagyon kedvesen [»fort gracieusement«] beszélt vele".[27] Az udvaronc ezt mint különleges esetet, a kedvezés jelét jegyzi fel.

[23] Szathmári Király, i. kiad. 269—270.

[24] Daniel-François Voysin hadügyminiszter, majd kancellár, aki az Unigenitus bulla körüli harcokban tette nevezetessé magát.

[25] Louis-Antoine de Pardaillan de Gondrin, duc d'Antin, a királyi épületek főfelügyelője. Rákóczi Emlékiratainak egyik bekötött példányán az ő címere látható.

[26] Szathmári Király, i. kiad. 270—272.

[27] Dangeau, XIV. 404. Az újságok is foglalkoztak Rákóczi udvari életének eseményeivel. Néhány híradást idézünk: a Gazette d'Amsterdam 1713. április 4-én azt jelenti, hogy az előző hónap 23-án Villars marsall „magnifiquement" vendégelte meg a fejedelmet, Polignac bíborost, Shrewsburyt és más előkelő urakat és hölgyeket. Május 15-én a gárda szemléjén megemlíti Rákóczi jelenlétét is. Július 14-én közli, hogy a fejedelem részt vett a rambouillet-i utazáson, ahol Toulouse gróf volt a vendéglátó. Szeptember 8-án arról ad hírt, hogy a király Marlyból Fontainebleau-ba ment, és ezen az utazáson részt vett a bajor választó és Rákóczi fejedelem. A 19-i számból azt is megtudjuk, hogy mindketten a kastélyban kaptak lakást és „sont de tous les divertissements de la Cour qui est trop nombreuse". 29-én Rákóczi részt vesz a kormorán halászaton, és csatlakozik a király sétájához. Szeptember 6-án arról értesít, hogy szarvasvadászaton is részt vett, 13-án pedig arról, hogy még mindig az udvarban van, amely 11-én tér vissza Versailles-ba.

Rákóczi azonban nem elégszik meg az udvari látnivalókkal, Párizst is járja, részben szórakozás, részben tájékozódás céljából. Így 1713 május 13-án Szathmári Király Ádám a következő apróságot örökíti meg: „Egész délig szállásán maradott Urunk, sehol sem volt, mivel egy majmot akart megnézni, ki is férfi és asszony köntösbe volt felöltöztetve, mindenféle hadi exercitiumot és más egyéb mesterségeket csinál."[28] A fejedelem kíváncsi volt a vásári komédiásokra is. Az apród 1714. február 27-én jegyzi fel: „Innen volt ő Felsége a kötéltáncolóknál, az holott külömb-külömb féle kötélen való mesterségeket és csintalan comediás ugrásokat exerceáltanak."[29]

Máskor Párizsban komolyabb dolgokkal foglalkozik. 1713. május 26-án „reggel kilenczkor mentünk a Luver [Louvre] nevű királyi házban, amelyet az mostani Király apja építtetett, az Királyi Képíró- és Faragó-Académiába, az palotákban való képeket és statuákat és holmi rajzolásokat megnézni".[30] Június 22-én: „Délután voltunk Urunkkal az Observatóriumban, az holott minden curiositásokat megnéztünk."[31] A következő évben a fejedelem meglátogatja Saint-Denis-t, 1714. augusztus 14-én „reggel hét órakor érkezett ő Felsége Párisbul Szent-Deniben, az holott is ő Felsége az egész Clastromot, Templomot, az Királyok Temetőjét és az egész kincsét, ki is szent reliquiákbul áll s királyi ékességekbül s drágakövekbül áll (a mint ezen az két könyvecskében le vagyon téve) megnézte."[32]

Érdeklik a mesterségek és a tudományok is. Október 22-én „délután az Felséges Fejedelem volt az Felséges Király szőnyeg-csinálóinál az Várason kívül [tehát Gobelins-ban], az holott az egész munkát megnézte Urunk ő Felsége. Innen igenesen mentünk az Király Orvosságnak való füveskertjében [Jardin des Plantes], az holott többnyire mindenféle nemes virtusú, idegen országokbul való füvek megvadnak."[33]

Rákóczi érdeklődése az új vagy az ismeretlen iránt nem szűnt meg még akkor sem, amikor visszavonult a kamalduliakhoz. 1716. szeptember 1-jén például — Szatmári Király Ádám tanúsága szerint — a saint-cloudi porcelán-manufaktúrát tekintette meg.[34]

Szívesen járt a fejedelem — legalábbis 1715 elejéig — színházba. Ebben az időben elsősorban Molière, Dancourt, Regnard, Lesage komédiáit, Corneille és Racine tragédiáit játszották.[35] 1713. július 5-én Courcillon márkival, Dangeau fiával, 5 órakor a „Comédiára ment", ahol feltehetőleg a *Tudós nők*et nézte meg.[36] Fontainebleau-ban a Szatmári Király Ádám által feljegyzett szeptember—októberi napokon

[28] Szathmári Király, i. kiad. 272.

[29] Uo. 303.

[30] Uo. 272.

[31] Uo. 273.

[32] Uo. 323. Saint-Denis korabeli leírásairól l. *F. d'Ayzac:* Histoire de l'abbaye de Saint-Denis. Paris 1862.

[33] Uo. 287—288.

[34] Uo. 379.

[35] A korabeli francia színházról: *H. Lagrave:* Le théâtre et le public à Paris de 1715 à 1750. Párizs 1972; The Comédie Française, 1701—1777. Plays, Actors, Spectators, Finances. *A. Carrington Lancaster.* Transactions of the American Philosophical Society, Új folyam, 41. köt. 4. rész, 1951. E kézikönyvek alapján igyekeztem azonosítani a Rákóczi által látott darabokat.

[36] The Comédie Française, 640. Philippe-Egon, marquis de Courcillon († 1719) vitéz katona volt, akinek sebesülése miatt lábát amputálták. Sokan szellemes, tréfás, romlott, gonosz embernek tartották. A fiatal Voltaire-rel is kapcsolatban állt. Saint-Simon, 14. köt. 131.

az udvar előtt a Comédie társulata Regnard *Légataire universel*, Montfleury *Don Pasquin d'Avalos* (szeptember 4. és 6.), Molière *Amphytrion*, Racine *Les Plaideurs* (szeptember 9.) és *Mythridate*, Legrand *Usurier gentilhomme* (szeptember 11.), Racine *Britannicus* (szeptember 13.), Thomas Corneille *Comtesse d'Orgueil*, Lafont *Naufrage* vagy más címen *Pompe funèbre de Crispin* (szeptember 16., 18., 20.), Regnard *Menechmes* (szeptember 23., 25.), Molière *Mariage forcé* (szeptember 27.) és a *Férjek iskolája* (szeptember 30.), Bruyes és Palaprat *Grondeur*, Molière *Scapin* (október 2.), Dancourt *Gazettes d'Hollande* (október 4.), Montfleury *Fausse Turque* vagy másképpen *Ecole des jaloux* című darabját játszotta,[37] ami azt jelenti, hogy a fejedelem a kor legjobb komédiáit és tragédiáit tekinthette meg.

Az apród szerint sűrün látogatta Párizsban is a „Comédiát". 1714. január 15-én Baron *Homme à bonne fortune* és Hauteroche *Crispin médecin* című darabjait nézte meg, január 19-én Regnard *Démocrite amoureux*-je és Molière *Georges Dandin*-je volt a műsoron, január 24-én Molière Thomas Corneille által átdolgozott *Festin de Pierre* (tehát *Don Juan*) és Champmeslé *Florentin* című darabját adták. Február 10-én Molière *Fösvény*ét és *Escarbagnas* című darabját mutatták be, 12-én az *Amphytrion*-t és Regnard *Folies amoureuses* című művét.

Amikor Versailles-ban játszott, a Comédie társulata február 14-én Racine *Plaideurs*-je mellett Scarron *Dom Japhet*-ját adta elő; február 16-án Montfleury *Fille Capitaine* és Raymond Poisson *Baron de la Crasse* című darabját mutatták be, 19-én Racine *Phaedrá*-ját és Hauteroche *Deuil* című művét.[38]

Ezután Szathmári Király Ádám már csak egy alkalmat említ, amikor a fejedelem mulatta magát a „comédiával": 1715. január 12-én Chantillyben, ahol a Comédie társulata Baron *Coquette* vagy *Fausse Prude* és Dufresny *Esprit de contradiction* című darabjait játszotta.[39]

A tragédiák közül ebben az időben a legnagyobb sikernek Racine *Athalie*-ja és *Esther*je örvendtek, amelyeket Maintenon asszony rendelt 1689-ben és 1690-ben a saint-cyri leánynevelő intézet számára, s feltehető, hogy a fejedelem is látta ezeket intézeti előadásban. Dicsérte ezeket a darabokat még az Orléans-i hercegné is, aki egyébként gyűlölte Maintenon asszonyt, „szépnek" és „tömöreknek" tartotta őket, és szembeállította olyan értéktelenekkel, mint Philippe de Cerceau *Esope au collège* című darabjával, amely mulatságos, de nem „geistliche comödie".[40]

Mielőtt hazaindult volna, 1717. február 24-én Szathmári Király Ádám is az *Athalie*-t nézte meg: „Voltam az Comédiára, az holott az Sz. Írásbeli históriát, azaz Athaliát repraesentálták; miképpen az maga Onokájinak meghölettetése után az Isten az egyetlenegy Joast meghtartva, büntette megh fegyver által."[41]

Rákóczi operát és balettet is szívesen nézett. 1713. május 26-án apródja megemlíti, hogy „az operára mentünk az holott egy Actát representáltanak muzsika, ének-szóval

[37] Minden estére 2—3 darab jutott, gyakran ismételték az előadásokat. The Comédie Française, 640.

[38] A januári—februári műsorban. The Comédie Française, 642.

[39] Szathmári Király, i. kiad. 342; The Comédie Française, 646.

[40] 1715. július 12-én írja: „Sie seindt über die massen schön und keine Quackeleien (leeres gerede) drin." Briefe der Herzogin Elisabeth Charlotte von Orléans aus den Jahren 1707 bis 1715. Kiad. *W. L. Holland.* Stuttgart 1871.

[41] Szathmári Király, i. kiad. 384.

és minden egyéb mesterségekkel".[42] Feltevésünk szerint a *Médée et Jason* című operáról lehet szó.[43] Július 13-án és 15-én Marlyban — Rákóczi ottani tartózkodása idején — előadtak két részletben, majd 19-én teljes egészében egy idillt „a békéről", amelyet Noailles herceg rendelt, s amelynek szövegét de Longepierre, zenéjét de La Lande szerezte.[44] Augusztus 25-én is volt Rákóczi az operában, s ekkor a *Les amours déguisées* című darabot nézhette meg.

December 26-án az apród ezt írja: „Posta-sézán Urunk ment Verszálybul Párisban ebédre Cursilyó [Courcillon] Urhoz, ebéd után az Operára volt Őfelsége Cursilyó urammal. . . . Ez az Opera új volt."[45] Az új opera feltehetőleg a *Les fêtes de Thalie* címen adatott elő, s szerzője Lully és Rameau mellett a kor harmadik kiemelkedő zeneszerzője, Jean-Joseph Mouret volt.[46] 1714. január 7-én ezt olvassuk a naplóban: „Ebéd után négy órakor az Operára voltunk."[47] Ekkor a *Téléphe*-t mutatták be, melynek szövegét Danchet, zenéjét André Campra szerezte.[48] December 28-án a fejedelem „az Operára ment, az holott is a Telemacot repraesentálták",[49] amit az apród azért is megjegyezhetett, mert a fejedelem a nemesi compániával már Magyarországon megismertette Fénelon „nevelési" regényét.[50] Ebben az esetben egy lírai tragédiáról van szó, amelynek szövegét Pellegrin abbé írta Destouches zenéjére, s amelyet először november 29-én mutattak be.[51] A kor sikeres operái közül maga Szathmári Király Ádám a „Furiosos Rolandot" (tehát J. B. Lully művét) is említi, melyet 1717. február 23-án ő maga is megnézett.[52]

A fejedelem szerette a festészetet is. 1714. február 27-én modellt állt az egyik akkor jól ismert festőnek, aki miniatúrát készített róla. „Ebéd után — jegyzi fel az apród — volt ő Felsége Arlae (?) nevű képírónál magát leiratni miniatúrában."[53] Ide március 26-án, majd május 12-én újból visszatért.[54] Jacques-Antoine Arlaud-ról van szó, aki hosszú ideig az Orléans-i herceg szolgálatában állt, és aki Rigaud-val és Largilière-rel állt kapcsolatban.[55] A fejedelem nemcsak saját képét készíttette el, járt a különböző festők atelier-jében művészetük megismerése céljából is, így 1715. január 13-án, amikor „ebéd előtt misse után volt" „két nagy képeket nézni egy képírónál". [56]

[42] Uo. 273.

[43] Vö. Bibliothèque musicale du théâtre de l'Opéra. Catalogue historique, chronologique, anecdotique, Szerk. *Th. de Lajarte*. Párizs 1878.

[44] Dangeau, XIV. 443.

[45] Szathmári Király, i. kiad. 293.

[46] Jeles francia zeneszerző (1682—1738), a Concerts spirituels karnagya, a Comédie Italienne zenei vezetője, Du Maine hercegné zenei intendánsa volt. A Les fêtes ou le Triomphe de Thalie-t először 1714. augusztus 10-én mutatták be.

[47] Szathmári Király, i. kiad. 294.

[48] Bibliothèque musicale... I. 119.

[49] Szathmári Király, i. kiad. 294.

[50] *Köpeczi B.*: A Télémaque első magyarországi fordítási kísérlete, FK 1969.

[51] Bibliothèque musicale... I. 123.

[52] Szathmári Király, i. kiad. 383.

[53] Uo. 303.

[54] Uo. 307, 312.

[55] *E. Bénésit:* Dictionnaire des peintres. Párizs 1976. I. 261.

[56] Szathmári Király, i. kiad. 342.

Rákóczi tudományos és művészeti érdeklődése feltűnést keltett az udvari körökben, amint erről Maintenon asszony megemlékezett des Ursins hercegnőhöz írt említett levelében. Felfigyelt rá a külföldi és hazai sajtó is. 1713. március 10-én a *Gazette d'Amsterdam* ezt jelenti Párizsból: „Rakoczy fejedelem meglátogatott némely jeles tudóst, és őt az írók és mások nagyra becsülik a tudományban és a szépművészetekben szerzett ismeretei miatt."[57] A *Journal historique* áprilisi számában ezt megerősíti, mondván, hogy „a század egyik legnagyobb szellemének tartják, miután sokat tud, gyakran tanácskozik a szépirodalomról az írókkal, akikkel tele van Párizs, és ahol úgy tűnik, hogy az összes tudományok találkozót adtak; ez a tulajdonság, amely olyan dicséretes egy fejedelemnél, nem kevesebb tiszteletet és megbecsülést ébresztett iránta ebben a nagy városban, mint amennyit már rangja és összes erényei keltettek".[58]

A leggyakrabban az apród azt jegyzi fel, hogy a fejedelem vagy Marlyban vagy Rambouillet-ban vadászik, néha a király kíséretében, de a leginkább Toulouse gróffal. Először 1713. május 29-én olvassuk naplójában: „Urunk Marlinban ment az Királyhoz az Bavariai Elektorral és egyéb Franczia herczegekkel és marschallusokkal siencurantázni [chien courant — vizsla], az honnan éccakára hazajött."[59]

Hogy milyen volt egy királyi vadászat és azon kik vettek részt, arról június 24-én a következő leírást adta: „Verszálybul indultunk meg délelőtt Kilencz órakor Rambulyéban a' vadászatra Gróff Tuluzhoz Posta-sézán. Ezen nap vadásztanak szarvast. Az Felséges Király érkezett ide hétfün délután 5. öt órakor, és itt maradott egész szombatig. Vadászott mindennap szarvasokat és nyulakat az egész Udvarral, Herczegekkel, Fejedelmekkel s Fejedelem-Asszonyokkal. Az Dámák Amazonok módgyára lovakon vadásztanak. Itt volt Beri [Berry] Herczeg Feleségestül, az öreg és ifjú Dorleanné [D'Orléans], Burbon [Bourbon] Herczeg-Úrfi Annyostul és a' két Herczeg-Kisasszonyokkal, Talard, Detrée [D'Estrées], Vill Roa Marschallusok, és egyéb Herczegek. Az muzsika minden estve megvolt."[60] Dangeau *Napló*jában külön címmel ismerteti a „voyage de Rambouillet"-t — a „rambouillet-i utazást"-t, amelynek keretében erre a vadászatra sor került. Megemlíti, hogy azon Rákóczi is részt vett, s véletlenül a király équipage-ának ruháját vette fel, amihez engedélyt kellett volna kérnie. Dangeau kérte a király bocsánatát, de a fejedelem személyesen is mentegette magát, mire XIV. Lajos ezt válaszolta: „Uram, ön örömet okozott nekem, ilyen vadász, mint ön, megtiszteli az équipage-t."[61]

[57] „Le prince Rakoczi a rendu visite à quelques uns de nos illustres savants, et il est fort estimé parmi les gens de lettres par la connaissance qu'il a dans les sciences et les beaux-arts." Idézi: Saint-Simon, 23. köt. 257.

[58] „Il passe pour un des plus beaux esprits du siècle; comme il est tres sçavant, il a souvent des conferences sur la belle Litterature avec les gens de Lettre, dont Paris abonde, et où il semble que toutes les sciences se sont données rendez-vous; cette qualité si louable à un Prince ne lui ont pas moins acquis d'estime et de considération dans cette grande Ville qu'on en avoit déjà conçû pour sa naissance et pour toutes ses vertus." Journal historique, 1713. április.

[59] Szathmári Király, i. kiad. 273.

[60] Uo. 274.

[61] „Monsieur, vous m'avez fait plaisir et un chasseur comme vous fait l'honneur à l'équipage." Dangeau, XIV. 433.

Toulouse grófhoz nemcsak a közös vadászati szenvedély fűzte, hanem a barátság is. Szathmári Király Ádám feljegyzései is erre utalnak, így 1713. szeptember 21-én ezt írja az egyik, fontainebleau-i vadászattal kapcsolatban: „Urunk Gróf Tuluzhoz ment fölöstököznì, mivel az fölöstököm után vaddisznót mentek ki vadászni. Onnan az vadászat véghezmenvén, vacsorára Gróf Tuluz Reviere [La Rivière, Fontainebleautól keletre, közel a Szajnához] mezei házacskájában mentenek vacsorázni."[62]

Louis Alexandre de Bourbon, XIV. Lajos törvényesített fia nagyjából Rákóczival volt egyidős (1678-ban született, s két évvel a fejedelem elhunyta után, 1737-ben halt meg.) Különféle hadi szolgálatok után Franciaország admirálisa lett, a király 1714-ben „grand veneur"-nek, fővadászmesternek nevezte ki, 1715-ben, XIV. Lajos halála után a régenstanács tagja lett, nem csatlakozott Du Maine herceg összeesküvéséhez, s ezért az is maradhatott XV. Lajos megkoronázásáig.[63]

A gróf közvetlen környezetéhez tartozott Gabriel-Claude Villars d'O márki, aki „gouverneur"-je volt, s részt vett vele különböző hadjáratokban, de főleg a tengerészet érdekelte, s intézte a gróf gazdasági ügyeit. Saint-Simon rideg, fontoskodó, számító, sőt farizeus jellemnek tartotta, annál inkább dicsérte nyílt, jókedvű, társaságot kedvelő feleségét, Mme de Maintenon udvarhölgyét.[64] Rákóczi gyakran találkozott vele is a vadászatokon és őt is barátjának tartotta.

A fejedelem nemcsak a király és Toulouse gróf vadászatain volt jelen, hanem azon is például, amelyet 1714. január 13-án az ekkor csak 22 éves Louis-Henri de Bourbon herceg rendezett Saint-Germain-ben, s amelyet az apród így ír le: „Reggel kilencz órakor fölöstökömözött Urunk magánál. Az fölöstököm után, pósta-sézára ülvén, ment Urunk Szent Germeny-ben Daán-vadakat kutyákkal hajtatni az Burbon Herczeg Equipagiájával. Itt volt maga is az Herczeg Dura Herczeg[65] és más Úri rendekkel együtt: fogattatának el kettőt. Innen az vadászat után visszajüttünk Verszályban." Szathmári Király Ádám megragadja az alkalmat a város leírására: „Szent-Germen város, az holott az Királynak egy vára vagyon, ki is ezelett egynehány száz esztendőkkel építtetett; situatiója kimondhatatlan szép, de maga az vár belül igen dísztelen, mivel régi módra vagyon építve. Az Várban az Angliai Királyné lakik, az Jakab Király Felesége, kiket is midőn az Anglusok kiűzték Angliábul, az Felséges Franczia Király adta nekik az Várat."[66]

Bourbon herceg vadászatain Rákóczi később is szívesen vett részt, mert itt sűrűn találkozhatott az ifjú Conti hercegnővel és Charolois (Charolais) kisasszonnyal és más urakkal és dámákkal, akik a szűkebb társaságot jelentették.

A vadászatok a legtöbbször össze voltak kötve színházi bemutatókkal és koncertekkel, néha kártyajátékkal. Szathmári Király Ádám ilyenkor meg is jegyzi: „Eznap vagy az estve comedia is volt," „az muzsika minden estve megvolt", esetleg, hogy „kártyajáték volt". Sokoldalú szórakozásról volt tehát szó, amely lehetővé tette, hogy Rákóczi megismerje az egész udvari kultúrát.

[62] Szathmári Király, i. kiad. 282.
[63] Saint-Simon, 1. köt. 39.
[64] Saint-Simon: 3. köt. 200 sk.
[65] Jean-Baptiste de Durfort, Duras herceg (1687—1770), franciaország marsallja.
[66] Szathmári Király, i. kiad. 296.

1714 telén egymást érték a bálok, és Rákóczi és apródja ezeken is megjelent. Január 13-án Bourbon, 22-én Berry herceg, 29-én ismét Berry herceg álarcos bálján vettek részt, amely utóbbi 10 000 tallérba került. Szathmári Király Ádám szerint ezen „szárnysegéd formára felöltözve" jelent meg. 31-én a fejedelem apródjával a Bourbon herceg által adott bálra ment el: „Urunk szerecseny köntösben, ki is strucztollakkal és gyöngyökkel volt valóságosan megékesítve, öt óra előtt ment az Baálban és 6 óra után jött ki és senki sem esmérte meg." Az apród ez alkalommal „mezei pásztor" köntösbe öltözött.[67]

Az udvari szórakozások mellett a fejedelem teljesíti egyéb udvari kötelességeit, így részt vesz a király felkelésén, különböző főurak által adott ebédeken és vacsorákon, a hadiszemléken, s ezekről Szathmári Király Ádám pontosan elszámol.

Az apród politikai eseményt ritkán jegyez fel. Amikor megkötik Utrechtben a békét, nem azzal foglalkozik, hogy mi lesz a bujdosók sorsa, hanem inkább azzal, hogy milyen ünnepségeket rendeztek ezen alkalomból. 1713. május 22-ével indítja el az események leírását: „Az békesség az Franczia, Anglia, Hollandia, Prussia, Portugallia és Szabaudia (Savoya) között pecsételtetett meg tizenegyedik Maij, és publikáltatott Párisban 22. Az egész Várasbeli Tisztek, Váras-kerülői (ez, király képe, és nyolc Heroicusok régi kurta köntösben), az Tanácsbéliek pedig hosszú, bokáig való köntösben, feketében és veresben voltanak, Muzsikával a' Várasban tizenkét helyen lóháton publicálták az békességet:" 25-én folytatódtak az ünnepségek „tűzi mesterségekkel".[68] Dangeau megemlíti, hogy a bajor választó és Rákóczi is részt vettek az ünnepségen, de külön-külön. A fejedelem protokolláris okokból nem volt jelen a vacsorán,[69] de ezt Szathmári Király Ádám nem mondja. A *Gazette d'Amsterdam,* amelynek május 26-i száma írja le ezeket az eseményeket, feljegyzi, hogy a bajor választó és Rákóczi fejedelem (le prince Rakoczy) részt vett a tűzijátékon és a városházán adott vacsorán, tehát e tekintetben ellentmond Dangeau-nak.[70]

November 30-án az apród szól Villars marsall győzelméről, amely nagy örömet vált ki az udvarban: „Idején reggel pósta-sézára ülvén, ment Urunk Passibul Versályban az Király felkelésére. Ez nap énekeltek az Verszályi Király-Kápolnájában Te Deum Laudamust az Friburgum (Freiburg) megvételéért."[71]

A rastati békéről Szathmári Király Ádám 1714. március 11-én ezt írja: „Ez nap hallottuk meg először az békességnek az hírit."[72] Ennél többet nem mond. A badeni békét szeptember 26-án ünnepelték meg, s erről az apród már részletesebben számol be: „Az egész Udvar helyben maradott délig, délután penig négy órakor az Canálison muzsika volt; az Muzsikusok négy hajókon voltanak, az Felséges Király penig az egész udvarral az Canális két partján sézákon sétáltanak; az Bavériai Elector penig más egynehány Dámákkal Gondol nevű hajóban sétált, az Muzsikások hajója mellett. Innen az Muzsika után a Felséges Király az egész Udvarral az Várban visszatért.

[67] Uo. 296 sk.
[68] Uo. 272.
[69] Dangeau, XIV. 409.
[70] Saint-Simon, 23. köt. 351 sk.
[71] Szathmári Király, i. kiad. 291—292.
[72] Uo. 306.

Ez az muzsika volt az Generális-békességnek celebrálására, ki is 7. hetedik Septembris concludáltatott és pecsételtetett meg is az Császár és az Felséges Franczia Király Plenipotentiárusai között, kik is Eugenius Herczeg [Savoyai Jenő] és Marschallus Villard [Villars] voltanak. Ez elmúlt estve voltak penig az tűzi-mesterségek az egész Várasson."[73]

1715. február 19-én leírja a perzsa követ fogadását a versailles-i nagy galériában, ahol mindenki teljes díszben jelent meg (a király ruháját ékítő gyémántok tizenegy és fél millió forintot értek). Jelen volt a bajor, a szász választófejedelem (a saxoniai elector, II. Ágost fia) és Rákóczi is.[74] Augusztus 13-án megemlékezik a követnek adott búcsú-audienciáról is. XIV. Lajos utoljára tündökölt ezeken a fogadásokon, s az udvar vele együtt csillogott, bár némelyek még abban is kételkedtek, hogy valóban a perzsa uralkodó követét fogadták.[75]

Udvari eseményt jegyez fel Szathmári Király Ádám, amikor 1714 május 4-én megemlíti Berry herceg halálát és 27-én temetését. A herceg, akinek teljes neve Charles de France, duc de Berry, XIV. Lajos unokája volt, eltitkolta, hogy leesett a lóról s valószínűleg súlyos agyrázkódást szenvedett, s ebbe halt bele.[76]

Míg elmereng a királyi házat ért sok gyászon, csodálkozik az udvari erkölcsökön. „Az elmúlt esztendőben úgymint 1713 — írja egy 1714. június 26-i, Contiék által szervezett vadászatról szólva —, mikor az Felséghes Király az egész udvarral Rambulyébul visszajütt Verszályban, házasodott megh Bourbon Herczeg és Conti fejedelem. Az Herczeg vette el testvérhúgát az Fejedelemnek, az Fejedelem pedig testvérhúgát az Herczegnek, s ezek penig atyafi gyermekek, mind az Herczeg édes attya és az Fejedelem édes Annya egy testvérek voltanak, s azaz egy Atyától és egy Anyától valók."[77] (1713 július 2-án tartotta meg esküvőjét Henri de Bourbon Marie-Anne de Bourbon, Conti hercegnővel és Louis Armand de Bourbon, Conti herceg Louise-Elisabeth de Bourbon-Condé hercegnővel.[78]) A királyi családon belüli házasságok kiváltják az apród elképedését és ezt „NB"-vel, *nota bené*vel jelzi.

Még nagyobb meglepetést vált ki belőle XIV. Lajos törvénytelen fiainak legalizálási aktusa. Megírja, hogy Du Maine herceg és Toulouse gróf, „kik a fattya az Királynak", 1714. augusztus 3-án egész „successorival recognoscáltatott publice az Parlamentumban: az egész vérbeli Fejedelmek és Tanácsoktul lehetni succedálni a Koronához, mintha igaz ágybul született vérbeli fejedelmek lettenek volna; ki is ezelőtt még sohasem volt meg. 2. [tehát augusztus 2-án] tétetett meg Párisban az czeremonia."[79]

Udvari esemény lett 1715. május 3-án a napfogyatkozás, amely a király érdeklődését is felkeltette. A híres csillagász, Cassoni hozta a távcsöveket és adta a magyarázatot.[80] Szathmári Király Ádám ezt így írja le: „Nyolcadfél órakor kezdődött el az

[73] Uo. 328.
[74] Uo. 345.
[75] Uo. 358.
[76] Uo. 311 sk.
[77] Uo. 321.
[78] Dangeau, XIV. 419.
[79] Szathmári Király, i. kiad. 318.
[80] Dangeau, XV. 411.

napbeli Ecclypsis s tartott két óráig, úgy annyira, hogy az harmadrésze nem látszott az napnak."[81]

Az apród, akit társaival — Ilosvayval, Mikes Kelemennel, Kisfaludy Boldizsárral — együtt Rákóczi taníttat mindenekelőtt a francia nyelvre, földrajzra, matematikára és hadi ismeretekre, megemlékezik a Párizsba érkezett magyarokról, így Ráttky Györgyről, aki az első francia huszárezredet állította fel, Sibrik Miklósról, az udvarmesterről, de olyan fiatalokról is, mint Szentiványi, Gosztonyi és Ghiczey, „kik is Törökországból jüttenek [1714. július 15-én], ennek az holnapnak az kezdetin ide Franciaországba magyar és tatár köntösben, urunk pedig franczia köntösöket csináltatott nékiek".[82] Szathmári Király Ádám naplókönyve és még inkább Mikes gazdag irodalmi munkássága arról tanúskodik, hogy a fiatalok érdeklődését sikerült felkelteni, megtanulták a nyelvet, foglalkoztak irodalommal és művészetekkel, és sok hasznos ismeretet sajátítottak el.

Az udvari ember

Hogyan ítélték meg francia kortársai a fejedelmet? Breteuil nemcsak a királyi audienciát írta le *Emlékirataï*ban, hanem nyomon követi, ha nem is naplószerűen, Rákóczi udvari életének más eseményeit is. Első találkozása alapján megjegyzi: „Miután úgy beszél franciául, mint én, és nagyon szellemes, igen jó társasági embernek bizonyult." Leírja, hogy „Madame"-ot, tehát az Orléans-i hercegnét látogatta meg elsősorban, aki Hessen-Rheinfelsi Amália-Sarolta révén távoli rokona volt, és aki megcsókolta mint rokonát, és nem mint fejedelmet. Breteuil ez esetben is kínosan jelzi, hogy a csók nem a rangnak, hanem a rokonságnak szólt. Minden feszélyezettség nélkül ment végbe a találkozás Conti hercegnével és lányaival, valamint Vendôme hercegnével is. A találkozást nem a protokollfőnök szervezte, hanem Dangeau márki.

Azért persze akadnak protokolláris gondok. Rákóczi hosszú ideig nem szánja rá magát arra, hogy felkeresse Berry herceget vagy az Orléans-i herceget és a vér szerinti hercegeket. Brenner megpróbál bizonyos „mezzotermine"-eket javasolni, de Breteuil elzárkózik ez elől, hivatkozva a már XIII. Lajos idején kialakult szertartási szokásokra és Rákóczi speciális helyzetére. Végül a fejedelem elfogadja, hogy az inkognitónak megfelelő módon viselkedjék velük szemben is. Ezek után Breteuil márki közli Du Maine herceggel, Toulouse gróffal, Conti hercegnével, Du Maine hercegnével (ez az ő sorrendje), hogy Rákóczi meg akarja őket látogatni, és azt javasolja, hogy ne ragaszkodjanak ahhoz, hogy álljon, hanem mint az ún. „gens de qualité non titrés", tehát előkelő, de rang nélkül személyek esetében, engedélyezzék számára, hogy egy tabouret-ra leülhessen. Abban értenek egyet, hogy első alkalommal állva fogadják a fejedelmet, de ha a beszélgetés elhúzódik, akkor ők is tabouret-ra ülnek, a hercegnék pedig szalmafonatú, fatámlájú székekre, amelyek nemrég jöttek divatba angliai minta alapján, tehát nem karosszékbe.

[81] Szathmári Király, i. kiad. 352.
[82] Uo. 320.

A versailles-i udvarban nagy kitüntetés volt, ha valaki az udvaroncok közül részt vehetett a király felkelésénél. Nos, Breteuil márki szerint Rákóczi esetében erre először 1713. március 16-án került sor, amikor ő maga vezette a fejedelmet olyan helyre, az ún. ballustre mellé, ahol a király beszélhetett vele. Amikor XIV. Lajos rátérdepelt imazsámolyára, a fejedelem távozott onnan. „Ettől kezdve — írja Breteuil — Saaros grófja lassanként egészen alkalmazkodott udvarunk szokásaihoz, mint egy olyan fejedelem, aki inkognitóban van, és egyszerű udvari emberként jelenik meg minden órában ott, ahol a királyt látni lehet. Volt a hercegeknél családias módon [»familiarité«], saját elhatározásából az ott étkező udvari emberek körébe tért vissza, mégpedig úgy, hogy csak első alkalommal kérték fel erre. Miután nagy vadász, Toulouse grófnál volt Rambouillet-ban egész idő alatt, amíg a király ott vadászott. Marlyban maradt a király július 23-i hosszú utazása idején, és végül teljesen udvari ember lett [»courtisan«], és ha nem is kezelik szertartásosan, valójában az egész udvar legalábbis érezteti vele, milyen tisztelettel és megbecsüléssel viseltetik nagy jó tulajdonságai iránt, és mennyire szeretik őt."[83]

Az a tény, hogy a protokollfőnök Rákóczit udvari embernek tekinti, azt jelenti, hogy az udvar valóban befogadta. Ebben segített neki a király iránta nyíltan kimutatott rokonszenve is. Ezt igazolja egy 1713. október 16-án Párizsból Savoyai Jenőnek küldött jelentés, amely a következőket mondja: „Ragotski herceg egyre inkább kivívja a Király tiszteletét."[84] S ezt mondja Dangeau márki is.

Philippe de Courcillon, marquis de Dangeau, aki a tökéletes udvaronc mintaképe volt, és akinek *Napló*ját idéztük, aprólékosan foglalkozik Rákóczi udvari életével, miután feleségével a Hessen-Rheinfels-család rokoni kapcsolatban állt. Levenstein Zsófia-Mária Levenstein-Rochefort Ferdinánd-Károly gróf és Fürstenberg Anna-Mária lánya volt, az egyik Levenstein-lány viszont a Hessen-Rheinfels család rothenburgi ágához tartozó Ernő-Leopold Landsgrafnak lett a felesége. Saint-Simon Dangeau-néról azt írja, hogy az „ízig-vérig német volt, és igen ragaszkodott rokonságához", a márkiról pedig ezt: „Egész életét a legelőkelőbbek körében élte le és a legjobb udvari társaságban, valósággal megrészegült ettől [ti. ettől a rokonságtól]. Tetszelgett mindabban, amit sikerült elérnie, lubickolt a felesége közeli rokonságának fényében. Ragotzki ügyét mindketten magukévá tették. Ő, aki nem ismert ott senkit, leleményesen rájuk bízta magát, ők pedig ügyesen irányították."[85]

Dangeau *Napló*jában nemcsak az eseményeket írja le, kommentálja is azokat. Így az első királyi audienciáról ezt írja: „A kihallgatás nem volt hosszú, de Ragotski fejedelem, aki feljött az én szobámba, előttünk nagyon elégedettnek mutatkozott, és a király, aki közvetlenül az ebéd után Marlyba ment sétálni, nagyon előnyösen beszélt róla."[86] Ő is elmondja, hogy a fejedelem tiszteletét tette az Orléans-i hercegnénél „introducteur" nélkül, vagy hogy Torcy „magnifique diner"-t adott tiszteletére, de

[83] Breteuil: Mémoires, i. h. 158 sk. fol.

[84] „Le prince Ragotski se fait toujours de plus estimé du Roy." Bécsi lt. Staatskanzlei, Friedensakten, Friede zu Rastatt, Kart. 21.

[85] Saint-Simon, 23. köt. 257. Győry János fordítását idézem javításokkal: Saint-Simon herceg emlékezései. Válogatta, fordította, a bevezető tanulmányt írta *Győry János*. Budapest 1960. 244 sk.

[86] Dangeau, XIV. 342.

megjegyzi azt is, hogy mindnyájan „sok szellemességet és tudást találnak benne".[87] Március 17-én mint udvari eseményt említi: „Ragotski fejedelem, aki Erdély fejedelmének akarja hívatni magát, amikor fejedelemnek szólítják, és aki itt inkognitóban van Saaros gróf néven, a király felkeléséhez jött, és azután Berry herceg őfenségét, az Orléans-i hercegasszonyt látogatta meg, és este Berry hercegasszonyt. Nálam aludt a városban."[88]

Saint-Simon, aki Dangeau-t kivonatolta, az eseményeket így foglalja össze: „Versailles-ba érkeztekor Dangeaunál szállt meg. Breteuil báró is ott tartózkodott, ő szokta a követeket bemutatni, s neki kellett Rákóczit a király elé vezetnie. Breteuil azonban nem lépett be a király dolgozószobájába, félrevonult, csak Torcy maradt ott harmadiknak. Rákóczi aztán megismerkedett Madame-mal is, majd Torcynál ebédelt, aki fejedelmien vendégelte meg. Ceremónia nélkül ismerkedett meg a vérbeli hercegekkel és hercegnőkkel. Csupán akkor látogatta meg őket, ha meghitt alkalom kínálkozott. A hercegné asszonnyal volt a legbizalmasabb, s többé-kevésbé Conti hercegnével."[89]

Április 5-én Dangeau megemlékezik arról, hogy a király fogadta a fejedelmet, aki megköszönte gondoskodását, és tájékoztatta őt ügyeinek állásáról. Május 13-án a csapatok szemléjén vett részt Marlyban, mint ahogy arról Szathmári Király Ádám is szólt, Dangeau azonban nem a jelenetet írja le, hanem Rákóczi véleményét idézi: „Nem tudtam elhinni, hogy a világon létezhetnek ilyen szép csapatok."[90]

Külön is figyel arra, hogy a király mennyire kitünteti „rokonát". Május 29-én XIV. Lajos Marlyban vadászik, és Rákóczi és a bajor választó is elkísérik. A király lovakat ajándékoz mindkettőjüknek, és többször beszélget a fejedelemmel a vadászat alatt.[91] Július 1-én Rákóczi megkérdezi Du Maine herceget és Toulouse grófot, hogy miután Rambouillet-ban szállást kapott, Marlyban nem kaphatna-e. A király válasza, hogy a marlyi utazás megkezdése előtti napon kell kérnie, mint azt az udvaroncok teszik.[92] Július 13-án a márki feljegyzi, hogy a király lakosztályokat jelölt ki Gualterio bíborosnak és Saaros grófnak Versailles-ban.[93] Július 26-án Rákóczi a hercegasszonyok rulettjátékát szemléli meg, és Dangeau megjegyzi, hogy „ez a szórakozás nagyon ismeretlen volt az ő számára".[94]

Augusztus 3-án — nyilván Rákóczira is tekintettel — feljegyzi: „Levelek érkeztek Erdélyből, melyek hírül adják, hogy a főherceg [ti. a császár] nem akarja ratifikálni azt a szerződést, amelyet anyja, a császárné kötött a régensség idején Carolival a kiváltságokról, amelyeket az erdélyieknek és a magyaroknak adott, és ezek a népek minden eddiginél inkább készek lerázni azt az igát, amelyet az Ausztriai Ház rájuk

[87] „Nous lui trouvons beaucoup d'esprit et de connaissance." Uo. 343.
[88] Uo. 366.
[89] Saint-Simon, 23. köt. 261.
[90] Dangeau, XIV. 379. 402.
[91] „Le Roi lui parla plusieurs fois durant la chasse." Uo. 411.
[92] Uo. 434—435.
[93] Uo. 443.
[94] „. . .à qui ce divertissement-là etoit fort inconnu." Uo. 452.

kényszerített."[95] A Marly-ban elterjesztett hír egy újabb magyarországi haború lehetőségét szugerálja, és növeli a fejedelem személye iránti érdeklődést.

Szeptember 1-jén a fontainebleau-i úttal kapcsolatban megemlíti, hogy a király „fényesen [»magnifiquement«] rendeztette be azt a lakosztályt, amelyet Saaros grófnak adott".[96] Október 10-én a király audiencián fogadja a fejedelmet, és Dangeau szerint Rákóczi onnan „nagyon elégedetten" távozott („en sortit très content").[97] Október 25-én XIV. Lajos a versailles-i parkban sétál, és engedélyezi, hogy a fejedelem kíséretéhez szegődjön.[98]

1714-ben már ritkábban emlegeti a márki Rákóczit; miután állandó vendég az udvarban, a rendkívülibb eseményeket jegyzi fel, mint járadékának felemelését vagy szerencsétlen esését. Továbbra is figyelemmel kíséri azonban az erdélyi és magyarországi eseményeket. November 5-én közli: a császár Pozsonyban megkoronáztatta feleségét Magyarország királynőjének, s azt akarják, hogy a rendek elismerjék a leányági örökösödést, de „kételkednek abban, hogy ebbe beleegyeznek" („mais on doute qu'ils consentent"). Pálffyt Esterházy helyébe nádornak jelölték, Nádasdi „gardien" (országbíró) lett, amely a második legnagyobb méltóság Magyarországon.[99]

1715-ben már egyáltalán nem emlékezik meg Rákócziról, s csak később, törökországi útjával kapcsolatban tér vissza rá, pedig Szathmári Király Ádám naplója szerint közben is többször találkozott vele.

Rákóczi szoros kapcsolatot tartott Elisabeth-Charlotte-tal, Karl-Ludwig pfalzi választófejedelem lányával, akinek anyja, Charlotte a Hessen-Cassel családból származott s ez pedig rokoni viszonyban állt a Hessen-Rheinfelsiekkel. A hercegnő 1652-ben született Heidelbergben, 1671-ben XIV. Lajos testvéréhez, Philippe d'Orléans-hoz ment feleségül, és ebből a házasságból származott egy másik Fülöp, a későbbi régens. Az udvarban „Madame"-nak vagy „Princesse Palatine"-nak hívták, és barátságosságát, humorát dicsérték. A hercegné féltestvérének, Louise-nak német nyelven folyamatosan írta leveleit, s ezekben részletesen tájékoztatta arról, ami a francia udvarban történik. L. Ranke úgy ítélte meg, hogy ezek a levelek „a francia és német szellem összeütközéséről" tanúskodnak.[100] Szerinte ugyanis a hercegné mindvégig idegen marad a versailles-i udvarban, bár megfigyeli, hogy mi megy ott végbe és kritikusan kommentálja azt. Az igaz, hogy bizonyos kívülállás jellemzi magatartását és főleg a jó megfigyelőkészség, amelyhez humor, néha irónia társul, de mindez nem feltétlenül „német" tulajdonság.

A hercegné — annak ellenére, hogy Dangeau szerint már március 17-én találkozott vele — először 1713. július 16-án emlékezik meg leveleiben a fejedelemről, és a

[95] Uo. 456.

[96] Uo. 472.

[97] Jellemző a megfogalmazás: „Après son diner il (le Roi) se promena dans ses jardins et quoiqu'il veut à ces promenades n'être suivi que de ses officiers, il trouva bon que le comte de Saaros, qui étoit venu ici le matin, le suivit à sa promenade." Dangeau, XV. 6.

[98] Uo. 14.

[99] Uo. 275—275.

[100] Minderről: Briefe der Herzogin Elisabeth-Charlotte von Orléans, aus den Jahre 1676 bis 1706. Kiad. W. L. Holland. Stuttgart 1867. Bevezetés.

következőt írja róla: „Egy egészen jó úriember, mindig jó humorral, értelmes és sokat olvasott, mindenhez ért, érmeimet és vésett köveimet kívánta látni, amit lehetővé tettem számára."[101] Figyelemmel kíséri Rákóczi életét az udvarban, és 1714. október 14-én feljegyzi, hogy elesett és fejét megütötte, „jó nürnbergi német doktora" — Lang — azonban három nap alatt kikúrálta, miután eret vágott rajta, valami eszenciával kente be a fejét, és a negyedik napon már ismét vadászni mehetett.[102] Liselotte gyakran beszélget a fejedelemmel, s Rákóczinak egy mondását is megjegyzi valami hihetetlen hírrel kapcsolatban: „Ha ez megtörténik, a pápa lutheránus lesz."[103] Később a hercegnét főleg a törökországi utazás és Rákóczi feleségének élete és halála érdeklik.

A nagy emlékírót, Saint-Simont mindenekelőtt az foglalkoztatja, hogy Rákóczi milyen körökkel tart szoros összeköttetést. Számon tartja, hogy felesége révén rokonságban áli Dangeau márki feleségével, de Savoya hercegével is, aki Szardínia királya lett, később Louis Henri duc de Bourbonnal, mert az 1728-ban vette el feleségül Hesseni Charlotte-ot, és Louis Victor de Carignan herceggel, akinek 1740-ben Hesseni Krisztina lett a felesége. A ranggal tehát nincs baj, bár azt sérelmezi, hogy éppen Dangeau márki vezeti be Rákóczit az udvari életbe, és hogy a király törvényesített fiaival lépett baráti kapcsolatba. Az inkognitót helyesli és azt a magatartást is, amelyet a fejedelem az udvarban tanúsít. Ezt írja erről: „Rákóczi [a nevek írásmódjában itt az idézett magyar fordítást követem] cseppet sem volt rátarti s nem fitogtatta sem magát sem tetteit. Mindenkit megnyert ilyen módon, mindenki fesztelenül érezte magát vele, mint ahogy ő is kellemes társaság volt mindenkinek. Jó néven is vették tőle ebben az országban, ahol mindenki oly igen rátarti. Tekintélye s a tisztelet, mellyel övezték, mód felett növekedett."

Megmagyarázza a beilleszkedés körülményeit is: „Dangeau, aki nagy házat vitt, és a legelőkelőbb és legválogatottabb embereket látta vendégül asztalánál, fokozatosan Rákóczit is bevezette a jó társaságba. Rákóczi velük tartott, csakhamar ott volt már minden szórakozáson, az udvar legjobbjai fogadták körükbe és nem vegyült a többiek közé. Dangeau asszony teljesen megnyerte neki Maintenon asszonyt, s az ő révén Le Maine herceget. A vadászat, ez a divatos kedvtelés, gondos előkészítés után közelebbi kapcsolatba hozta Toulouse gróf úrral, aki hamarosan személyes barátja lett. Elérte, hogy ettől a két fivértől kérhetett tanácsot, hogyan viselkedjék a király előtt, őket kérte közvetítőül személyes ügyeiben, minden tiszteletnyilvánítás kérdésében hozzájuk fordult, oly dolgokban, melyek együtt járnak a meghitt viszonnyal csakúgy, mint általában a figyelmességgel, a rangtól függetlenül. Ez a segítség csakhamar eredménynyel járt, s Rákóczi részt vehetett minden vadászaton, minden szórakozáson, minden utazáson Marlyba, de ő is engedélyt kért rá, mint a többi udvaronc. Úgyszólván sohasem hagyta el az udvart, szorgosan, bár kényszer nélkül látogatta a királyt, a többiek számára megszabott órákban, s ha a király nem óhajtott vele beszélni, ritkán

[101] „Er ist ein recht gutter herr, allezeit von guttem humor, hat verstandt undt gar viel gelesen, verstehet sich auff alles, hatt meine medaillen undt gegrabene stein begehren zu sehen, welche ich ihm gewissen." Briefe ... aus den Jahren 1707 bis 1715. I. kiad. 322.

[102] Uo. 463.

[103] „Wenn dass geschicht, so wirdt der papst lutherisch werden." Uo. 485.

jelent meg előtte, ám ha ő kívánta a kihallgatást, egyedül jelent meg dolgozószobájában s a kihallgatást illetően igen titoktartó volt."[104]

Az emlékíró egyik legnagyobb erénye, hogy portrékat tud festeni, s ezt a művészetét Rákóczi esetében is gyakorolja. A fejedelemről a következő — sokszor idézett — leírást adja: „Rákóczi igen magas volt, de csöppet sem darabos, tagbaszakadt, de nem kövér, igen arányos és deli termetű, markáns arcú, megjelenése erőt és tekintélyt sugárzó, de semmi nyers vonás nem volt rajta. Tekintete elég kellemes volt, arcvonásai jellegzetesen tatárosak, lehiggadt, szerény, mértéktartó embernek mutatkozott, cseppet sem szellemesnek, de minden igyekezete a jóra és a józanságra irányult. Fesztelenül érintkezett az emberekkel, ám ugyanakkor, ami ritkán társul az előbbi tulajdonsággal, rendkívül méltóságteljesen, anélkül, hogy magatartása felfuvalkodottságot árult volna el. Keveset beszélt, de azért részt vett a társalgásban, és pontosan adta vissza mindazt, amit látott, önmagáról azonban sohasem mondott semmit. Igen derék, egyenes, igaz és rendkívül bátor ember volt, mélységesen istenfélő, bár nem mutatta, de nem is titkolta, mert ebben is igen egyszerű volt. Titokban sokat adott a szegényeknek, tekintélyes időt töltött imádkozással. Nagy házanépét szigorúan, de szelíden fogta, nemcsak erkölcsi tekintetben, hanem a kiadásokat s a pontos fizetést is ellenőrizte. Igen jóságos ember volt, szeretetre méltó, könnyen kezelhető. Aki közelről ismerte, azt megdöbbentette, hogy ily férfiú egy nagy párt vezére lehetett s oly hírre tett szert a világban."[105]

Saint-Simon Rákóczi külsejének bemutatásában kereste az egzotikumot, innen a „tatárosságra" való utalás, ami a valóságnak nem felelt meg. Mint láttuk, udvari emberként becsüli, erkölcsi tulajdonságait nagyra tartja, kiemeli vallásosságát és jótékonyságát, de nem tartja „szellemes"-nek.[106] A „fort peu d'esprit" értelmezésénél tekintetbe kell vennünk, hogy a korabeli francia nyelv az „esprit"-t milyen értelemben használta, és ez sokféle volt.[107] Voltaire kifogásolta a *Dictionnaire philosophique*-ban, hogy nem jelölik meg, tulajdonképpen milyen „szellem"-ről van szó. Abban az összetételében, amelyben Saint-Simon használja, elsősorban „intellektuális tulajdonság"-ot vagy „érték"-et jelentett. A klasszikus francia nyelv azonban abban az értelemben is használta, hogy „szellemesség", tehát a szellem élénksége, kellemessége vagy ügyessége. A szalonok vagy az udvar társalgási stílusában jelentős szerepet játszott az így értelmezett „szellemesség". Molière a *Tudós nők*ben ki is gúnyolja e szellemesség túlhajtásait, de mások is szembeállítják a felületes szellemességet az igazival. Saint-Simon Rákóczit nehézkesebbnek, kevésbé csillogónak, s ezért „kevésbé szellemes"-nek tartotta, mint egyes francia kortársait. A legérdekesebb az emlékíró „meglepetése" azon, hogy Rákóczi egy „nagy párt" vezére lehetett, és olyan nagy hírnévre tett szert. Ebből a „meglepetésből" (a „megdöbbenés" túl erős az „étonnement" szó fordítására) arra lehet következtetni, hogy Saint-Simon-nak határozott

[104] Saint-Simon, idézett magyar kiadás, 244—245.

[105] Uo. 245.

[106] A francia szöveg így hangzik: „C'était un homme sage, modeste, mesuré, de fort peu d'esprit". Saint-Simon, 23. köt. 260.

[107] Az *esprit* szó jelentéséről: *Paul Robert:* Dictionnaire alphabétique de la langue française. 1981. II. 633 sk.

elképzelése volt arról, ki lehet „nagy párt vezére". E megítéléshez az is hozzátartozik, hogy az emlékíró csak hírből ismerte a magyarországi háborút, s ezért nem tudta megítélni a körülményeket és Rákóczi tényleges politikai szerepét.[108]

Ezek után lássuk, hogy maga Rákóczi hogyan ítéli meg életének folyását a versailles-i udvarban. E tanúságtétel értékelésénél nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a fejedelem mikor nyilatkozik: Grosbois előtt vagy után. Az első időszakra jellemzők Besenvalhoz és Gualterio bíboroshoz írott levelei. Miután 1713. május 13-án részt vesz a marlyi katonai szemlén, Besenvalnak ezt írja: „. . . semmi sem szebb, mint Versailles, és kellemesebb, mint Marly".[109] Július 7-én közli, hogy a király meghívta Marlyba, amin sokan csodálkoztak. „Az a vigasztalás, hogy élvezhetem jóságának és különleges kitüntetésének jelét, amelyhez csatlakozik az egész királyi ház és udvar tisztelete, naponta növekszik; teljes lenne, ha azok a kellemetlenségek, amelyekről szóltam, nem bántanák a másik felét."[110] (Itt a bujdosás anyagi nehézségeire utal.) A fejedelem csodálja az udvari életmódot, és jól érzi magát benne: „Semmi sem hasonlítható ehhez a könnyed módhoz, ahogyan itt élnek, amihez én csodálatosan alkalmazkodom" — írja július 19-én.[111]

Ezek a levelek az első hónapok benyomásait rögzítik. A Gualterióhoz írtak, amelyeket politikai mondanivalójuk miatt előbb idéztünk, a rastati béke utániakat, s ezek már keserűbbek, de még nem utasítják el az udvari életet. Lelkiismereti kérdésekről szól leveleiben, s nem az udvarról és a vadászatról, mely témák nem illenek a bíboros „komolyságához". „Uraságod ismeri mindkettő örömeit, pusztán arra szolgálnak, hogy kellemesen eltöltsük a napot, úgy, hogy annak elmúlása nyomot sem hagy maga után. Az ember ma is úgy tölti az időt Marlyban, mint annak idején, amikor Uraságod itt volt, és úgy, ahogy Fontainebleau-ban is."[112]

Grosbois-ban Rákóczi már a janzenista bűnbánó szellemében szól az udvarról és általában a világi életről. „Elhatároztam — írja *Vallomásai*ban —, hogy Franciaországba lépésemtől kezdve kerülni fogok minden ünneplést [Rákóczi »honores«-t ír, tehát tiszteletadásról van szó], de ennek az alázatosságnak nem te voltál a célja, hanem az életnek az a gőgje, melytől ösztökélve inkább el akartam utasítani mindent, mint hogy kitegyem magam annak, hogy alantasabb ünneplésben [inkább: tiszteletadásban — *K. B.*] részesítsenek, mint amilyen meggyőződésem szerint megilletett volna. Ezért Sáros grófjának címét viselve nehezteltem azokra, akik engem fejedelem-

[108] Saint-Simon Rákóczi-portréjában mutatkozó ellentmondásokat Jean Meyer abban látja, hogy a herceg, éppúgy, mint Dangeau márki, nem bocsátják meg neki, hogy otthagyta a francia udvart. Saint-Simon helytelenítette Rákóczinak a „régi udvarral" kialakított baráti kapcsolatait is. Fenntartásaiban szerepet játszhatott Torcynak a fejedelemről kialakított nem kedvező véleménye *Jean Meyer:* Saint-Simon et Rákóczi. Nouvelles Etudes Hongroises, 1977. Gondolom, hogy érdemes tekintetbe venni informálatlanságát is, főleg ami a szabadságharcot illeti.

[109] „Rien n'estant plus beaux que Versaille ni plus agreable que Marli." Rákóczi Besenvalnak, 1713. május 15. *Pillias,* 71.

[110] „La consolation que j'ai de voir de marque de ses bontés et de sa distinction particulier, joint à l'estime de toutte sa maison Royal et de la Cour, s'augment journalement si les chagrins que je vous mande ne l'hantoit la moitié." Rákóczi Besenvalnak, 1713. július 7. *Pillias,* 79.

[111] Rákóczi Besenvalnak, 1713. július 19. *Pillias,* 82.

[112] Rákóczi Gualterióhoz, 1714. július 15. Rákóczi-levelek, 304.

nek hívtak. . . . Önmagamat mindenkinél jobban szeretve azt akartam, hogy mindenki szeressen engem, s a mindenki tetszésének megnyerésére irányuló törekvés, mely a világfiakat az önszeretet mártírjaivá teszi, teljes egészemben megszállt engem. . . ." Tehát tökéletes udvari ember — courtisan — akart lenni az idős Napkirály udvarában.

Időbeosztását is ehhez a magatartáshoz alkalmazza: „Az egész nap sok órája közül csak néhány reggeli volt az enyém, s ezekből alig fél órát szántam neked a felületesen eldarált könyörgések révén. A fönnmaradt időt az üdvösségem szempontjából haszontalan könyvek olvasása foglalta el, ezt követték férfiakkal folytatott beszélgetéseim egészen az ebéd idejéig, ahol válogatott és barátságos asszonyok vettek körül, így semmi sem hiányzott sem gyomromnak, sem szememnek. Az ebédlőasztalt játékasztalok váltották föl, egészen az esti órák világi látványosságaiig, melyek után hatalmas férfi- és női társaság gyűlt össze a kerevet körül, ahol leheveredtem, és az ezt követő fényes vacsora egészen a késő éjszakába nyúlva fejeződött be."

Külön-külön írja le, hogy mivel foglalkozott Versailles-ban és mivel Marlyban. Az első esetben a leírás a következő: „A nap reggeli óráit nyolctól a királlyal vagy Franciaország marsalljaival, a hercegekkel és az udvar főbb ügyeiben jártas, tekintélyes korú, erkölcseikben és társalgásuk kellemességében kiemelkedő elöljáróival folytatott beszélgetések töltötték be egészen tízig, azaz a királyi mise idejéig, amelyen inkább a kellemes kórus kedvéért jelentem meg, mint miattad, ó, üdvözítő áldozat és lelkem megváltója. Erről megtérve valamelyik barátunk szobája fogadott, melyben többen gyűltünk össze hol katonai, hol politikai, hol tudományos viták lebonyolítására egészen ebédig, amit tetszés szerint vagy nagy társaságban fogyasztottunk előkelően, vagy kisebb baráti körben. Ezt kártyajáték követte estig, vagy a királyi vérből származó hercegnőkhöz tett udvariassági látogatások. Ezek közé a napok közé ékelődtek a szarvasvadászatok a király törvényesített fiával, Toulouse grófjával, akivel minden héten két meghatározott napot rambouillet-i kastélyában töltöttem. Mert ez a herceg igen közel állt szívemhez, a barátságot a szokásainkból és hajlamainkból fakadó természetes rokonszenv is erősítette. Egyetlen szenvedély sem uralkodott rajta, semmi iránt nem gyötörte heves vágy, lelki nyugalma és becsületessége csodálatos volt, ítéletei megfontoltak és szilárdak, cselekedeteit természetes rendszeretet irányította, mindenki iránt hajlott a jótékonyságra, senkinek nem akart ártani, ezért szerette gyöngéden a király és az egész udvar. Fenti időtöltéseim közé vegyültek a király magánsétái és vadászatai, melyeken kevés tisztjének kíséretében egyedül szokott foglyokra és fácánokra vadászni. Lehetőséget kaptam, hogy ezeken én is megjelenjek."

A második helyen időtöltéseit így mutatja be: „Mindaz, ami a téli idő eltöltéséért Versaillesben történt, gyönyörűséggel ismétlődött meg Marlyban, ahol minden édes otthonosságot árasztott. A király által kijelölt mindkét nembeli személyek méltósággal, erkölcsi szigorúsággal voltak megáldva, s fiatalabb, igen bájos nők is csatlakoztak hozzájuk férjükkel. Nem merészelt idejönni sem hivatlan, sem ismeretlen vagy külföldi vendég. Az igen kis számú cselédség, valamint a kertben mesteri körívben szétszórt házak az egész kertet egyetlen várossá tették. A király palotája csaknem a közepén emelkedett. Nem használtak itt sem hintókat, sem lovakat, sem szolgai kíséretet, a kora miatt elnehezedett, és sétáját többnyire tolókocsin megtevő királyt a hölgyek és

az urak gyalog követték, s ha a király titkos ügyeibe kezdett, az épület közepén álló hatalmas teremben gyűltek össze, ahol a királyi cselédek csodálatos udvariassággal, hűséggel és ügyességgel voltak mindenki szolgálatára. Semmiben nem volt hiány, bármit kértek akár lelkük földerítésére, akár testük fölüdítéséhez, s a kártyajátékhoz körben elhelyezett játékasztalok a játék nézői által körülállva igen változatos látványt nyújtottak. Középen hatalmas, a nézők hármas gyűrűjétől körülvett kerek asztal állt a kártyaszerencsét nagy pénzösszeggel megpróbálók rendelkezésére. Mások sakkozással, megint mások biliárdjátékkal vidították lelküket egészen este tíz óráig, a király vacsorájának idejéig. Így ki-ki távozott, az éjszakát vagy az álomnak, vagy a játéknak, vagy lakomáknak, vagy a kertben nagyobb társaságban tett éjszakai sétának szentelve. A magányosan sétálókra ugyanis erre kirendelt emberek vigyáztak, hogy amennyire lehetséges, megelőzzék a botrányokat és bűncselekményeket."[113]

Ezt az életmódot most elítéli, de tudja, hogy akkor szerette: „Mindezeket én akkor igen ártatlan dolgoknak tartottam. Ha jól végiggondolom, valójában a színházi komédiások életét éltem, papok társaságában a keresztényt játszottam, katonák közt a katonát, politikusok közt a politikust alakítottam. Hazudoztam és hízelegtem a nőknek, s akik nekem tetszeni vágytak, azok tetszését hasonlóképpen igyekeztem megnyerni."[114]

Udvari szerelmek

Mint már Sieniawska esetében láttuk, Rákóczi a bűnbánó és vezeklő hangján szól magánéletéről és főleg szerelmi kapcsolatairól. Ezt teszi akkor is, amikor azt vizsgálja, hogy a versailles-i udvarban milyen magatartást tanúsított a nők iránt, és milyen vonzalmak alakultak ki benne. Az udvari élet forgatagában a fejedelem nagyon egyedül érezte magát, és ezért őszintén kereste a titkos, de „tisztességtudó" beszélgetéseket a nőkkel, s az ekkor még természetesnek tartott szerelmi kapcsolatokat. Bár a fejedelem visszavonultságában elutasítja a regények olvasását, nem kétséges, hogy felfogását ebben a kérdésben a francia gáláns regénynek az *honnête homme* szerelméről kialakult szemlélete és lélekelemzése határozzák meg. Így elemzi akkori érzelmeit: „Az udvar látogatásának következtében asszonyokkal társalkodtam, és barátságba keveredtem velük, hiszen túl könnyen lobbantam szerelemre. A szemérmetlenektől azonban irtóztam. Arra a titkos, igaz és valódi barátságra vágytam, amelyre igen kevés nő alkalmas. Te tudod, Uram, hogy erre soha nem a testi vágy hajtott, hanem valamiféle természetes rokonszenvvel fogadtam azt a hirtelen támadt benyomást, amely engem a világ összes többi nőjével szemben érzéketlenné tett. Titkos, de tisztességtudó beszélgetések után sóvárogtam, mert minden más bűnös és nekem mindig siratnivaló testi kapcsolat nem abból az általam meghatározhatatlan ösztönből, hanem inkább a rangomról alkotott hamis és utálatos elképzelésből fakadt. Ezért éreztem, hogy szívem, amely nem szokott semmi tiltott dolog után vágyakozni, valóban megindul egy bizonyos nő láttán, aki ámulttá, szégyenlőssé és hallgataggá

[113] Vallomások, 521 sk.
[114] Vallomások, 514—515.

tett engem. Igyekeztem őt minél gyakrabban látni, pillantása és beszéde túlontúl édes volt nekem, nyugtalan voltam távollétében, féltem megszólítani, ha jelen volt, nehogy megbántsam. Ezért szememmel beszéltem hozzá, meg sóhajokkal, melyeket gyakran kényszerültem elfojtani, nehogy valaki fölfedje szívem titkát. Legfőbb törekvésem volt, hogy megnyerjem tetszését, legfőbb vágyam, hogy valami kedveset adjak neki, s legnagyobb félelmem, hogy megbántom őt, oly tisztának és egyáltalán nem érzékinek éreztem azt a szerelmet, mely napról napra egyre inkább rabul ejtett. De miképpen tudnék köszönetet mondani neked azért, Uram, hogy nem engedted meg, hogy csupán egyetlen tárgya legyen szerelmemnek? Hanem azt engedted meg, amiről tudom, hogy azelőtt soha nem történt meg velem, szerelmem tárgyául ketten is kínálkoztak egyidőben, hogy eszem és szívem egyensúlyban legyen.

Tudom, Uram, hogy amit írok, az hihetetlen az érzéki embereknek, akik közül legtöbben a tiszta szerelmet a maguk számára nem tudják elképzelni, de én neked teszek vallomást, nem nekik. S a vallomások által a te csodálatra méltó tetteidet hirdetve saját hálátlanságomat fedem föl, hiszen a szívnek e tiszta vonzalma a te ajándékod volt, s ezt én visszaéléssel viszonoztam. Ismétlem, egyidőben két olyan tárgyat állítottál elém, melyeket bűnös vakmerőséggel nálad fontosabbnak tartottam. Egyikük műveltségével, kedves viselkedésével és mindenben megnyilatkozó csodálatra méltó bájával, alakjának és arcának szépségével méltán lobbantott szerelemre, a másik ragyogó értelmével és jellemének szilárdságával, józan szokásaival, mesterkéletlen szerénységével, erkölcsi szigorával, természetével, okosságával s arcának a másikénál nem megvetendőbb szépségével vonzott. Úgy tetszett, ez jellememhez áll közelebb, a másik pedig jobban vonzódik hozzám. A második szerénysége tisztelettel vegyes félelmet keltett bennem, az első évődő kedvességével a viszontszerelem nagyobb reményével kecsegtetett. De ha az ő könnyedsége valamilyen reményt fölvillantott, a másik megbízhatósága alapján többre számíthattam. A két nő közül az egyik mindenkinek akart tetszeni, a másik semmi ehhez hasonlót nem kívánt.

Teljes esztendőt töltöttem ebben a világban: örömömre szolgált, ha egyszer egyiket, másszor a másikat láthattam, jellemét fürkésztem, titkos hajlamait fölkutattam, mielőtt valamelyik javára döntöttem volna. Állandó alkalmam volt rá, hogy lássam és megszólítsam egyiket is, másikat is. Az egyik minden vadászaton megjelent, csodálatos kecsességgel ülve meg lovát, a másiknak hazatérve, kártyajáték közben igyekeztem tetszését megnyerni. Sehol nem leltem nyugalmat, gyűlöltem magamban ezt a kettősséget és hazugságot, és ezért egyiknek sem akartam föltárni szívem titkát, nehogy megbánjam az elhamarkodott tettet. Tudtam, az egyiknek föltett szándéka volt, hogy behálózzon, de ezt sok jel alapján olyan nők természetes könnyedségének és hiú dicsvágyának tulajdonítottam, akik nehezen tűrnek maguk előtt másokat. Ezért féltem a másik komolyságától, nehogy valami kifogásolnivalót találjon bennem, mert bár szám nem fedte föl előtte szívem gondolatait, akaratom ellenére minden cselekedetem elárulta egyiknek is, másiknak is, amit titkolni akartam." Ez a lélekelemzés Madame de La Fayette vagy Mademoiselle de Scudéry regényeiben is megállná a helyét, jellege miatt hosszasabban is idéztük.

Bármilyen titkoltak voltak érzelmei, a fejedelem maga is észrevette, hogy mások is tudnak róluk: „Az udvar egy része a külföldiek és jövevények hasonló tetteiről való pletykálkodás szokásos módján azt állította, hogy az elsőt szeretem, a másik része azt,

hogy a másikat, tehát mindketten a másikról hitték ezt. Így ez a szóbeszéd nem miattam, hanem önzésből és saját szépségük hamis dicsvágyából féltékenységet támasztott bennük, vagy inkább a vérmérsékletük és hajlamaik különbségének megfelelően már föltámadt féltékenységüket tovább szította."[115]

Hogy ki volt a két hölgy, azt — a Rákóczi által jelzett pletykák ellenére sem Dangeau, sem Saint-Simon nem árulja el. Mindkettő „Madame la duchesse"-t és „Mme la princesse de Conti"-t említi mint olyan nőket, akikkel a legbizalmasabb viszonyban volt. A „Madame la duchesse" Elisabeth-Charlotte, Orléans-i Fülöp anyja, a hatvanon felüli, sokat betegeskedő Liselotte, rá nem gondolhatunk. „Mme la princesse Conti" az idős Conti hercegné, ő sem jöhet számításba. Van azonban egy fiatal Conti hercegné is: Marie-Anne de Bourbon, aki — mint láttuk — 1713. júniusában ment férjhez, 18 éves volt, s rá illenek a Rákóczi által említett tulajdonságok. Liselotte őt jelöli meg, mint aki iránt a fejedelem szerelmet érzett. 1718. szeptember 4-én említi egyik levelében, hogy mennyire szereti az ifjú Conti hercegnét, s ehhez rögtön hozzáteszi: „A szegény Ragotzi fejedelem ugyancsak tudta, hogy milyen kellemes teremtés, azonban ő [ti. Rákóczi], bármilyen mutatós is volt, nem tetszett neki" (már ti. Conti hercegnének). Ehhez a fejedelem mentegetésére hozzáteszi: „Magas, jó kiállású, mutatós, arca nem csinos, de nem is csúnya, nem túl öreg, most 44 éves."[116]

Szathmári Király Ádám feljegyzi a fejedelem sűrű találkozásait a Contiakkal. 1714. október 19-én egy különös eseményt említ: „Urunk ő Felséghe ebédelt magánál, ebéd után penig ment az Continé Fejedelem-Asszonnyal egy Clastromban (estveli deviotióra), ki is félmélyföldnyire vagyon Fontenblótul."[117] Október 23-án megírja, hogy „Continé Fejedelem-Asszony" férjével és Rákóczival hajón utazott a Szajnán: „Mivel a Fejedelem-Asszony terhes, azért jött az vizen, az utazásnak csendességéért."[118] 1715. március 27-én azt is megjegyzi, hogy a hercegasszony fiat szült, akit „gróf La Mars"-nak (La Marche) neveztek el.[119] Ezután már csak június 26-án említi, hogy Rákóczi Continénál ebédelt.[120]

Hogy Continéről lehet szó, azt a *Vallomások*ból is következtethetjük, amely megemlíti, hogy a fejedelem által szeretett nő „közeledő szülése miatt Párizsban maradt",[121] s hogy ennek a „gyermekágyból visszatért nőszemélynek" tárta fel érzelmeit.[122] „Semmi tisztátalan, semmi illetlen nem volt benne [ti. e szerelmi vallomá-

[115] Vallomások, 520—521.

[116] „Der arme fürst Ragotzi wust auch woll, dass sie angenehm war; aber mit allen seinen gutten minen hatt er ihr doch nicht gefallen... Er ist ein grosser, woll geschaffener herr, der gar gutte minen hatt, sein gesicht ist nicht hübsch, auch nicht gar hesslich, auch nicht gar alt, jetzt hat er 44 Jahr. Briefe ... aus den Jahren 1716 bis 1718. I. kiad. 368—369.

[117] Szathmári Király 331.

[118] Uo. 331.

[119] Uo. 349.

[120] Uo. 354.

[121] Vallomások, 524.

[122] Hogy erre pontosan mikor került sor, azt nem tudjuk. Szathmári Király Ádám 1715. május 27-én írja: „Volt Urunk Marlinbul *Jaj* [feltehetően Hay vagy L'Hay faluról van szó, a Bièvre partján, Sceaux közelében] nevű faluban Continé Fejedelem-Asszonyhoz, az honnan is 3 órakor ebéd után visszajütt ő Felséghe Marlinban." I. kiad 353.

sában] — írja Rákóczi —, másvalaki iránt érzett titkolt, feltűnő szerénységével álcázott szerelme azonban (amint azt jóval később megtudtam) arra késztette, hogy szavaimat elmondja szüleinek, és panaszt tett rólam legjobb barátainak, s ugyanezt elmondta férjének is. Tettemet szégyelltem, nem elmondott szavaimat, jóllehet a történteket mindenütt nagy tapintattal és titoktartással elhallgatták."[123]

A másik nőt, aki iránt Rákóczi különösebb vonzalmat mutatott, nehezebb azonosítani, de ha azt vizsgáljuk, hogy Szathmári Király Ádám kiket említ az udvar hölgyei közül, akikkel Rákóczi gyakran találkozott, akkor talán Charolois (Charolais) hercegkisasszonyra lehet gondolni. Az apród 1713. október 2-án jegyzi fel, hogy a fejedelem Rambouillet-ban Toulouse gróffal együtt vadászott, és hogy ezen részt vett többek között „Saroloa fejedelem-kisasszony".[124] Őt említi október 5-én is.[125] 1714. február 23-án Rambouillet-ban szarvasűzés után az ebéden a dámák közül részt vettek az özvegy Bourbon hercegné, Bourbon herceg felesége, „Continé Fejedelem-Asszony, Saroloa kisasszony — ez a kettő lánya az özvegy Bourbonnénak" — Saint Germainné és egy de Tourbes nevű kisasszony.[126] Április 30-án ismét megemlíti a vadászaton részt vevő Charolais kisasszonyt.[127] Július 19-én megírja, hogy a rambouillet-i vadászaton a „dámák" közül részt vettek: az özvegy d'Orléans hercegné (tehát Liselotte), az özvegy Bourbon hercegné, akiről Szathmári Király Ádám azt írja, hogy „a Felséges Király balfelől való leánya", Continé fejedelemasszony és Charolais hercegkisasszony, akik mindketten az előbb említett lányai.[128] Szeptember 12-én a következő szöveget olvassuk Bourbon herceg vadászatáról: „Az özvegy herczegné Saroloa kisasszonnyal lóháton voltanak az egész vadászaton."[129] December 7-én a következő dámák vettek részt a vadászat utáni ebéden: az özvegy Bourbon hercegné, „annyja az Herczegnek, Saroloa úrfinak és kisasszonynak, az ifjú Burbon Herczegné, mennye az felyebb nevezett özvegy Herczegnének, felesége pedig ugyanez felyebb nevezett Herczegnek; Szent Germenné, Godranné [Godran] grófné és más dámák".[130] Lehetne még folytatni a felsorolást, amely a találkozások gyakoriságát bizonyítaná s persze azt is, hogy Charolais kisasszony a legelőkelőbb társasághoz tartozott.

Maga Rákóczi megemlíti, hogy az egyik nő — tehát Conti hercegné — a közeledő szülés miatt Párizsban maradt, a másik viszont, „aki az udvarban születésénél fogva igen-igen előkelő helyet foglal el, továbbra is velünk volt, és a vadászatokon és más szórakozásokon mindig megjelenve, lelkemet és tekintetemet magára vonta. Mivel pedig a király egyedülálló rokonszenvéből a várban rendezte be szálláshelyemet, bőven nyílt alkalom rá, hogy lássam őt, vagy kártyajátékot kezdjek vele. Arra azonban sosem szántam rá magamat, hogy megvalljam érzelmeimet, különösen amikor a távollevő másikra gondoltam."[131]

[123] Vallomások, 525.
[124] Szathmári Király, i. kiad. 285.
[125] Uo. 286.
[126] Uo. 302.
[127] Uo. 310.
[128] Uo. 316.
[129] Uo. 326.
[130] Uo. 336.
[131] Vallomások, 324—325.

Fel lehet tételezni a sűrű találkozások alapján, hogy Rákóczi Charolais kisasszonyba, Marie-Anne de Bourbonba volt szerelmes, aki 1695-ben született, s 18 éves volt, amikor Rákóczi megismerte. Amit jelleméről tudunk, nagyon ellentmondásos: keresi a kalandot, de hajlamos a befeléfordulásra, sőt időnként a misztikus elragadtatásra. Később a legkülönbözőbb szerelmi intrikákba keveredik. 1719 áprilisában az a hír járja, hogy Richelieu herceggel van viszonya, s a herceg feleségül is akarja venni. Hírbe hozták a régenssel is, ami ellen az élénken tiltakozik. A korabeli chansonok „jeune et fringante"-nek nevezik, de „humeur sombre"-ral is vádolják. Még 1737-ben is emlegetik szerelmeit, de úgy, hogy már korára is emlékeztetik. Sokan XV. Lajos egyik kerítőnőjének tartják. 1758-ban halt meg, 63 éves korában[132]

A fejedelem a Conti hercegné előtt elmondott szerelmi vallomása után elhatározta, hogy még tartózkodóbb lesz a nőkkel. „Három napig tartott — írja az esettel kapcsolatban —, hogy keresett ürügyekkel kerültem az emberek társaságát, és már akkor elhatároztam, amennyire gyarlóságom megengedte, hogy a nők iránt érzett minden szerelem alól megszabadítom magam."[133] Persze önmaga is bevallja, hogy ezt az elhatározását nem tudta következetesen végrehajtani, és továbbra is foglalkoztatja főleg a Conti hercegné iránti vonzalma.

Egyéb udvari kapcsolatait a fejedelem úgy értékeli, ahogy Saint-Simon vagy Dangeau: „Mind a király, mind a hercegek illő tisztelettel fogadtak, s miután ezáltal szándékomat elértem, kötelességtudó emberségemmel és nyájasságommal rövid idő alatt kiérdemeltem a többiek megbecsülését, figyelmét, barátságát és szeretetét. . . . Öt hónap alatt annyi ismeretséget szereztem az udvarnál, hogy a király magánvadászatain előbb csak meghívásra, később már tetszésem szerint jelentem meg. Ezen közben elnyertem az uralkodó nagy jóindulatát, és éreztem: ez az ő utolsó napjáig egyre inkább fokozódott. Azt kívánta, hogy Marlyba tett családi utazásain mindig mellette legyek, és magános sétáin és vadászatain, melyekhez ugyancsak saját természetes hajlamomnál fogva is vonzódtam, magának a királynak és az összes hercegeknek a számára is kedveltté váltam. Az Orléans-i hercegen kívül ugyanis a király példájára minden herceg gyönyörűségét lelte ebben az elfoglaltságban, s mindenki engem kívánt kísérőnek, s örült, ha mellette voltam. E hajlamomnak leginkább megfelelő időtöltések közben megfeledkeztem Párizs városáról, melyet igen ritkán látogattam színházi előadások és a látványosságok megtekintése kedvéért, és minthogy igazán tisztelettel teljes ragaszkodást éreztem a király személye iránt, valójában csak akkor volt hiányérzetem, ha őt nem láttam. Egyetlen irigyem sem volt az udvarban, senki sem volt a nők és férfiak között, aki ne lett volna a barátom."[134]

Következtetésünk: a fejedelem XIV. Lajos (és *nem* a régens) udvarának ismert és elismert személyisége lett. Luynes herceg ezt írja róla: „Les aventures du prince Ragotzi sont si connues qu'il suffit de nommer son nom pour être au fait de son

[132] Vö. Briefe . . . 104; *G. Bonnet:* Correspondance complète de Madame, Duchesse d'Orléans. II. Párizs 1863. 103, 343; *Soulavie:* Mémoires de Richelieu. V. 75; *G. Duchesne:* Mlle de Charolois, procureuse du Roi. Párizs 1903.

[133] Vallomások, 126.

[134] Vallomások, 518.

histoire"[135] („Ragotzi fejedelem viszontagságai annyira ismertek, hogy elég nevét kiejteni, s mindenki felidézi magában történetét").

Vita folyt arról Szekfű könyve kapcsán, hogy Rákóczit „udvaronc"-nak lehet-e tekinteni, némelyek a szónak ugyanis pejoratív értelmet tulajdonítottak.[136] Az *udvaronc* 1835-ban tűnik fel nyelvünkben, a nyelvújítás hatására s akkor *Höflinget*, tehát „udvari ember"-t jelentett, később kapott lebecsülő mellékízt. Régebbi az „udvari ember" kifejezés, hisz Faludi a *cortegianót* vagy az *homme de court* így fordította, magunk inkább ezt használjuk, mert a kort is jobban érzékelteti. Rákóczi vállalta az *aulicus* státust (*Vallomásai*ban a *court aulá*nak fordítja, s innen az *aulicus* kifejezés), amíg vissza nem vonult a grosbois-i magányba.

A király halála

A fejedelem udvari életének XIV. Lajos halála vetett véget. Rákóczi különös részletességgel és mély átérzéssel írja le azokat a mozzanatokat, amelyek a Napkirály utolsó napjait jellemezték. Az udvarban 1715. augusztus 24-én vették észre a király betegségét, amelynek jelentkezéséről a fejedelem ezt tudja: „A növekvő korral járó szokásos nehézségeken kívül a királyt láthatóan rendkívüli bántalmak is gyötörték, és elmondták nekem, hogy amikor szokás szerint egyszer térdre akart borulni, elesett. Valóban, mikor a templomból visszatérve melléje szegődtem, gyakran panaszkodott túlzott melegérzetről, amiről később megtudtuk, hogy már akkor lázas volt. Ha nem tévedek, az ünnep nyolcadik napjának letelte után feküdt is a király három napig heves bélbántalmakban. Ez a betegség az ő életkorában, a túlságosan heves tisztító gyógyszerek hatására, a már egyébként is megcsappant életnedvét elszívta, és gyorsította a végelgyengülést."[137]

Rákóczi igazi moralistaként nemcsak a királyt figyeli, hanem az udvar magatartását is. „A király betegsége — írja *Vallomásai*ban — megzavarta az udvart szokás szerint űzött kedvteléseiben. Mindenki akadálynak tekintette őt, én viszont atyámnak tartván, fiúi érzelmekkel viseltettem iránta. Azt reméltem, erős alkatából ítélve, hogy betegsége nem fog sokáig tartani, de mégis féltem az orvosok tudatlanságától, akik Galénosz módján bőséges ivással gyötörték, kínozták testét."

A további fejleményekről így számol be: „Miként már mondottam, három nap elteltével a még fekvő beteg király megmutatkozott az udvar előtt, a következő napon pedig, jóllehet még erősen gyöngélkedett, és tőle szokatlan módon lovászmesterére támaszkodott, kezdett kijárni. Kerti sétái közben szokás szerint tolókocsiban ült, és a Rómából akkor odaszállított remekmívű szobrok fölállításáról rendelkezett. Néhány nap múlva lóra ülve megkezdte magányos vadászatait és a szárnyaslövészeteket,

[135] Szekfű és Ballagi vitájában merült fel ez a téma, s itt Szekfűnek volt igaza az „udvari ember" kérdésében, abban azonban nem, hogy Rákóczi a régens udvarának „habitué"-je lett volna; ő a Napkirály „udvaronca" volt.

[136] Honoré Paul Joseph d'Albert duc de Luynes: Mémoires sur la cour de Louis XIV. Kiad. *L. Dupieux* és *E. Soulié*. Párizs 1860—1865. XIII. 478.

[137] Vallomások, 538 sk.

melyeken mindig el szoktam őt kísérni. Ez a Marlyba tett kiruccanás rövidebb volt, mint az előző években szokott lenni, a búcsúfogadás miatt, melyet a király a perzsa követnek akart adni Versailles-ban, másrészt a fontainebleau-i út meggyorsítása miatt, ott ugyanis hosszabb időt kívánt tölteni. De mennyire másként valósultak meg a fejedelmi férfiú mindezen tervei! Rögtön a király versailles-i megérkezése után megtörtént a perzsa követ fogadása, de erre a király hirtelen lábfájdalomtól elővéve alig tudott elmenni, ennek végeztével pedig már csak hordszéken vitték."

A betegséget az orvosok nem tudták megállapítani: „Az orvosok egy része ezeket a fájdalmakat köszvény eredetűeknek mondta, mások könnyűnek látszó sérülésnek tulajdonították. Mindehhez hozzájárult a tartós láz és torkának olyan mértékű kiszáradása, hogy nyál hiányában nyelőképessége is akadályozva volt. ... Mindezek azonban még sem utaltak olyan gyászos végre, amilyent valójában okoztak, és ezért a tervbe vett utazás előkészületei nem változtak. Én magam is Bourbon herceg meghívására Chantilly szépséges várába utaztam. Megígértem, hogy innen Conti herceghez fogok átlátogatni Isle-Adamba, innen visszatérőben Toulouse gróffal Fontainebleau-ba indulva, nyolc nappal meg akartam előzni a királyt. De csupán néhány napot tölthettünk vadászattal Chantillyban, mikor egy megbízható hírnöktől megtudtuk, hogy a király betegsége súlyosbodott. Otthagyván a vadászatot, visszatértem Versailles-ba; jelen voltam a királyi étkezésen s mély fájdalommal láttam, hogy a legjobb király az elébe tett és mohó szájjal megrágott ételt nem tudja lenyelni, a jelenlevő orvos rábeszélésére azonban gyomra helyrehozatala és fölmelegítése érdekében mégis fogyaszt a legnemesebb borokból. Mert oly nagy volt az eszelős, vén főorvos ostobasága és vaksága, hogy nem akarta elhinni: a királyt láz gyötri, és a Marlyban bekövetkezett rosszabbodás óta egész testének párnába burkolásával mindennap megizzasztotta. Ezt akkor is megismételtette, mikor észrevette, hogy a király lába egyre hül. Így gyöngült az életereje, a korlátlan bor- és gyümölcsfogyasztás pedig epéjének megduzzadását idézte elő. Ez okozta torkának és vérének kiszáradását, és a ráknak vélt lábsebet gyulladásba hozta. Ebben a szakaszban volt a betegsége, melyről visszatértemkor a legjobb fejedelem panaszkodott, én pedig fájdalomtól gyötört szívvel vettem részt étkezésein. Kérdezte, miért tértem vissza Chantillyből, mert tudott eltávozásomról, de nem mertem megmondani, hogy ennek oka az ő egészségi állapota volt. Nem akarta ugyanis elhinni, hogy betegsége veszélyes, és ezért meg is parancsolta legkedvesebb fiának, Toulouse grófnak, Franciaország fővadászmesterének, hogy menjen vadászni. Így hányódtak gyakori félelem és remény között a lelkek Szent Lajos ünnepének napjáig, amikor az udvari szokásokhoz állhatatosan ragaszkodó király még a királyi lakosztályban hagyományosan megtartandó hangversenyről sem akart lemondani. A látszólag jobb egészségi állapotba vetett remények azonban mind szertefoszlottak a délutáni órákban, estefelé pedig már a király maga kérte az utolsó kenet fölvételét; fölépüléséről már teljesen lemondtak."

Magát a halált a klasszikus tragédia szabályai szerint írja le, ami bizonyítja, hogy a színházak látogatása nem volt hatástalan. Saját érzelmeit is elmondja az egyes mozzanatokkal kapcsolatban, ami viszont a klasszikus regényben alkalmazott lélekelemzés — a híres *analyse* — ismeretét tételezi fel. A leírást a következő szónoki kérdéssel és elmélkedéssel vezeti be, s egyben utal az első felvonásra.

1. „Mit mondjak, ó Uram, az oly nagyszabású és oly gyászos látványról, melyet

meg akartál mutatni szememnek, lelkemnek és fülemnek, a legnagyobb király haldoklásának előjátékaiban? Mily hatalmas és üdvösségemhez mily szükséges dolgokra tanítottál meg általa! Nem gonosz, hanem igen jámbor, s amint halálában megmutatkozott, valóban keresztény királyt láttam, aki hatalmas libanoni cédrusként a földi lét nyomorúságára kényszerült s akit, miután világi méltóságok csúcsára plántáltál hetvenhat éves időtartamra, megrothadt gyökerei kidőléssel fenyegetnek. Íme, a tragédia első felvonása."

2. „A legdicsőbb király hetvenegy évet töltött a trónon, jólétben, örömben és jórészt szerencsében, dicsőség és hízelgések közepette, és most halálos ítéletét nyugodt és erős lélekkel fogadja, lelki üdvéért aggódva gondoskodik annak szükségleteiről, magához hívatja az egész királyi családot, száraz szemmel vesz búcsut tőlük, nyugodtan rendelkezik az ország ügyeiről, végrendeletét megírja, részben kancellárjának lediktálja. Íme, a második fölvonás."

3. „Fölbolydul a főurak és a hercegek tömegéből álló udvar. Egyikük-másikuk kivételével a király mindnyájukat látta megszületni, neveltette, jótéteményeivel halmozta el őket, és fiaiként bánt velük: íme, a harmadik fölvonás."

4. „Az udvaroncok ekkora gyülekezetében egyesek sírnak, mások nevetnek, emezek szervezkednek, amazok terveket szőnek a királyi rendeletek megdöntéséről: íme, a negyedik fölvonás."

5. „Ami ezekhez járult, szinte hihetetlen (ez alkalommal mégis így jelent meg a fájdalomtól kimerült képzelet előtt): maga a hatalmas épület, az aranyozott csarnok és a szépséges kertek alapítójuk utolsó napjának elérkeztekor valami halálosat és gyászosat viseltek külsejükön és árasztottak magukból. Mindenfelől ide sereglettek az emberek, és a király egészsége miatt aggódó nép megtöltötte a vár tágas udvarait. Szomorú és fojtott morajtól visszhangzott minden. A dauphin, az ötéves gyermek, hercegek és hercegnők kíséretében járult dédapja áldásának fölvételére, s visszatértükben sírásuk könnyre fakasztja a nézelődőket. Íme, az ötödik fölvonás."

Mint említettük, a klasszikus tragédia ötfelvonásos struktúráját alkalmazza a külső körülmények megelevenítésekor, a francia regény lélekelemzését, amikor a maga és mások érzéseit mondja el: „Mit mondjak belső indulatomról és az engem gyötrő aggodalmakról? Előre láttam az ínséget, féltem tőle, és valóban szűkölködtem. Könnyen el tudtam képzelni, hogy a kimerült királyi kincstár a kormányváltozás során nehezen fog feltöltődni. Ezek a gondolatok növelték a király iránt táplált érzelmeim gyöngédségét. Meglátogattam hol ezt, hol azt a barátomat; közülük némelyek a király fölgyógyulásába vetett reményemet, mások félelmemet erősítették meg. Végigjártam a királyi ház velem igen baráti viszonyban levő minden hercegnőjét és hercegét. A velük folytatott beszélgetések közben is az emberi szív hálátlanságának újabb megnyilatkozásai tárultak föl előttem. A nap legnagyobb részét azonban valamelyik olyan barátomnál töltöttem, aki a királyi hálószobák közvetlen közelében lakott, s ahol összejöttek legbensőbb barátaim, hogy óráról órára értesítsenek az uralkodó állapotáról és az udvar körüli ügyekről. Mindenhonnan meghívták az orvosokat tanácskozásra, köztük az enyémet is beengedték, s az ő beszámolója alapján még inkább kárhoztattam azok tudatlanságát, akik engedték, hogy elhatalmasodjon a betegség, és a korábbi véleményektől befolyásolva, saját elképzelés hiányában mások gyógymódját nem akarták alkalmazni, még ha reménytelen helyzetbe kerültek is. Ezért,

miután három napot töltöttem e látványnál, amikor értesítettek róla, hogy a király már minden apró-cseprő ügyről is rendelkezett, és a végső leheletét sóhajtja, éppen Szent Ágoston napján, egymagam, három szolgám kíséretében, elbúcsuzván az udvartól és a világtól, magányba vonultam, hogy tőled kérjek vigasztalást, ó, meggyötörtek vigasza, szegények atyja, és nem is tagadtad meg tőlem. . . . Az 1715-ik évben vasárnapra esett Szent Lajos ünnepe, melyen a király az utolsó kenetet kérte. Én szerdán távoztam az udvarból, a király azonban csupán a következő vasárnapon adta vissza lelkét neked, teremtőjének."

A *Vallomások*ban a fejedelem nem akar mindent elmondani, amit tud, ezt a történetírásra hagyja. „Ezért maradjon másokra mindazon dolgok elbeszélése, melyek nem rám tartoznak, jóllehet sok olyasmit is tudok, ami akkor a hercegek és főurak rejtett és titkos zúgaiban történt, és olyat is, amit maga a király, a közeledő halált erős lélekkel fogadva, a te kegyelmed által megvilágosítva és megerősítve mondott és tett. A nem rám tartozó dolgokat korunk története fogja elbeszélni. Mert a több ezer, mindenféle helyzetű ember oly nagy sokaságában mindenkinek, még a legalávalóbbnak is megvan a magáé, és én a magam tárgyát kívántam elmondani, nem a másét."[138]

Érdekes összevetni Rákóczi leírását azzal, amelyet apródja, Szathmári Király Ádám ad, feljegyezve, hogy napról napra milyen hírek jutottak el hozzá. Elsősorban azokat a feljegyzéseket idézzük, amelyek a fejedelemmel is kapcsolatosak, illetve személyes jellegűek. Április 24-én ezt írja: „Tizenegy órakor ment Urunk ő Felsége az Várban, s ebédelt ő Felsége Gróff Tuluznál. Ebéd után 3 órakor ment ki urunk ő Felsége fáczánokat lövöldözni. Ez nap vették észre, hogy az Felséges Királynak az czombját az Gangréna foglalta el, ki is mégh Marlinban érzette rosszul magát, de sem a Doctorok, sem penig maga nem vette jól észre az nyavalyáját, s nem is gondolták megh, hogy azután az czomb lassú fájdalma után az Gangréna mutassa ki magát."

A következő nap ezt jegyzi fel: „Ki is Szent-Lajos napja volt, s az Felséges Király ünnepe. Igen rosszul érzette magát az Felséges Király, úgy annyira, hogy Confessiót is tévén ő Felsége még azelőtt való nap, úgymint 24., estve 8. nyolcz órakor az Szent Sacramentumot hozzája is hozták, mint az haldokló emberekhez szokták elhozni; mindazáltal reggel ő Felsége az Musikásokat és egyéb rendeket, kik az ünnepi naprul felicitálták, kegyelmesen meghallgatta; publice is ebédelt ő Felsége. Ez nap Urunk ő Felsége az Várban hált Pompadur Uramnál."[139]

Augusztus 26-án naplójában ezt olvassuk: „Ez nap az Felséges Király igen rosszul érzette magát, úgy annyira, hogy desperáltanak is az Doctorok meghgyógyulása felől; reggel el akarták az czombját vágni az Doctorok, de mivel nem biztatták ő Felségét teljes meghgyógyulása felől, maga nem engedte megh, hogy elvágják, azt felelvén: hogyha elvágják a lábát s úgy is meghal, inkább szereti, hogy ép testtel haljon megh. Ugyanezen az nap búcsúzott el ő Felsége az egész Fejedelem-Asszonyoktul, az egész

[138] Vallomások, 540 sk.

[139] Pompadour márki (Léonard-Hélié, Joseph), 1732-ben halt meg. Saint-Simon szerint: „Il avait de l'esprit et de lecture, mais il n'en sçut rien faire." Részt vesz a Cellamare-összeesküvésben. Lánya Dangeau fiának, Courcillon márkinak a felesége. Innen Rákóczival való kapcsolata. Saint-Simon, 16. köt. 86 sk. 23. köt. 220; 36. köt. 33.

Fejedelmektül, Úri Rendektül s Cselédjeitül, bocsánatot kérvén tülök, az Úr áldását kívánta reájok. — Ez nap Urunk ő Felsége ebédelt Pompadurné Asszonyomnál. — Délután az Felséges Király jobban érzette magát, mivel az Urunk ő Felsége doctorának az orvosságát adták bé ő Felségének háromszor az maga Doctorai ő Felséghének; mely orvosság is mind a háromszor használt ő Felségének, úgy annyira, hogy reménlettenek is meghgyógyulása felől, de az Felséges Király doctorai más orvosságokat adván bé neki, az elébbeni nyavalya újobban el kezdett hatalmazni. Ugyanezen az előtt való nap declarálta az Felséges Király D'Orlean Herczeget Regensnek az iffjú Királynak minoritásában, míg majoritásra érkezik, Dümen Herczeget (ki is Gróff Tuluzzal, D'Orlean Herczegnével és az Özvegy Herczegnével fattyúágybul, azaz az Felséges Király második Szeretőjétül való Fiai és Leányi, mely Szeretőjét az Urátul erővel elvette az Mont-Espan [Montespan] Herczegtül, kitül is már egy fija volt az Asszonynak) és az öreg Marechallus Villa Roat Gubernátoroknak: egyiket Főnek, az másikot Vicének, úgy az Özvegy Continé Fejedelem-Asszonyt, ki is fattyúágybul, azaz Szeretőjétől való Leánya az Felséges Királynak, Vantadurné [Ventadour] Herczeg-Asszonnyal együtt Gubernánsnéknak tette ő Felsége, az egyiket Főnek, az másikot Vicének. — Ez napot s úgy az előtte való napot is egészen az devótióban és holmi dispositiókban töltötte el ő Felsége. — Urunk ő Felsége ez éccaka is hált Pompadur Uramnál."

27-én a következőkről értesül: „Az Felséges Király igen rosszul érzette magát, úgy annyira, hogy minden órában várták az halálát, — és már sokan is elköltözködtenek az Várbul, imide-amoda. Ez nap Consultátiót tartottak az Doctorok, az holott Doctor Lang Uram is, Urunk ő Felséghe doctora jelen volt, az holott exponálván maga sensuálját az Doctoroknak, az Doctorok nekie megköszönték jó tanácsát és orvosságát, kit is jónak találtanak, az mely orvosság használt is az Felséges Királynak, de minthogy nekik is vagyon oly jó orvosságok, az magokéval kívánnyák orvosolni ő Felségét, s meg sem mutatták az Felséges Királyt Doctor Lang Uramnak. Az mely consultátió is délután 5. öt órakor volt. Az consultátió után penig mindgyárt egy Viperával főtt levest adtak be ő Felségének, kit is mindjárt kihánt, s megint rosszabbul kezdett lenni ő Felsége. — Ez nap Urunk ő Felsége ebédelt Vadement [Vaudemont] Fejedelemnél, Szubiz [Soubise] nevű Fejedelemmel és Depinoa [d'Epinoy] nevű Özvegy Fejedelem-asszonnyal, az melynek is az Leányát Szubiz Fejedelem vette el. Ez nap is Urunk ő Felsége az várban hált, mivel minden órában várták az Felséges Király halálát; — mindazáltal egy szempillantásig sem hadta el az esze ő Felségét, hanem mindétig nagy *mentis praesentiával* Istenes dolgokat, imádkozásokat és más rendeléseket tett ő Felsége."

Az augusztus 28-tól 31-ig hallott híreket így foglalja össze: „Egészen desperáltanak az Felséges Király már tovább lehető élete felől, úgy annyira, hogy három, 3. óránál többet, az 8 órátul fogvást reggel 12 óráig déllyest, nem gondoltanak, hogy éljen; s azért is, hogy sokan elköltözködtenek az Várbul, Urunk ő Felsége is az Várbul Clanyiban jütt ebédre, ebéd után penig pósta-sézájára ülvén ő Felsége, ment egy Valet de Chamberrel [valet de chambre] és egy Lakájjal az Camaldulensesek mellett való mezei házában ő Felsége, nem akarván jelen lenni abban a sok ceremóniában, ki is az Felséges Király halálakor fog lenni; másként (is), igen szomorú lévén ő Felsége, egy kevés ideig ki akarta vonni magát az sok nép közzül, devótióját véghez vinni."

„Ugyanezen az estve introducáltanak egy Marselyi [marseille-i] Doctort az Felséges Királyhoz, kit is az Felséges Király Doctorai nem akartanak bébocsátani: de Burbon Herczeg és Gróff Tuluz erővel bévezetvén ő Felségéhez, orvosságot adott bé neki, mely orvosság is jól kezdvén operálódni egész écczaka, másnap reggel, úgymint 29., ki-ki reménlett az Felséges Király meghgyógyulása felől, úgy annyira, hogy Urunknak is írt Gróff Tuluz levelet, s Mentenoné Asszonyom is visszajütt erre a hírre Szent-Czirbul, de estve felé látván az doctor, hogy az nyavalya igen elhatalmazott, s hogy későn fogott az Felséges Király meghgyógyításához, s hogy már majd ölig elfoglalta az Gangrena s az teste feketedik, elbúcsúzott s elment. Újobb levelet küldött Gróff Tuluz Urunk ő Felségének az Felséghes Király meggyógyulhatatlansága felől, s hogy reggel 4., négy órától fogva eszén sincsen s igen puffaszkodik, s hogy nem gondolják, hogy éljen délig, nem várván egyebet az szemei béfogattatásánál. — Mindazáltal délután 3 órakor eszére jütt, de senkit sem bocsátottanak bé az palotákban, mint azelőtt való napokban. Egész nap esze nélkül volt az Felséges Király, estve penig 8 órakor adtanak be ő Felségének orvosságot, az milyet is csak az extremitásban szoktak az betegeknek beadni, mivel vagy meghöli vagy penig teljességesen meghgyógyítja az beteget. De minekelőtte beadták volna ő Felségének azt az orvosságot, az agonizálók felett való imádságot elmondották s úgy adták be azután. — Ugyanezen az nap jütt Urunk ő Felsége Ordere, hogy idején reggel az ő Felsége két paripájával induljak megh az Camaldulensesek mellett való ő Felsége mezei házában."

Magát a halált szeptember 1-jén így írja le: „Vasárnap reggel az Felséghes Király 8., nyolc óra után félórával, azaz kilenczedfél órakor lelkét jó Teremtőjének visszaadván, ez világbul 4., négy nap híjján 77., hetvenhét esztendős korában boldogul és Istenessen kimult, hagyván az Királyságot az Onoka-Fijának, ugyan oly időben mint az micsodásban reájja maradott volt az Attyától, 13., tizenharmadik Lajos nevű Királytul, ki is 1638-adikban holt megh. Halálakor az mostani meghholt Király 14., Lajos, öt 5., esztendős volt, mint az mostani élő Király is, ki is Onoka-Fia volt az idvözült Királynak, öt esztendős és 7 holnapi, ki is 15. Lajos Király. — Tizenegy órakor egy Urunknak szóló levelet várván az Várban, láttam ő Királyi Felségét az maga ágyában kiterítve, mint mikor az ember ágyában aluszik; az fejében egy hálósüveg, az kezében penig egy Crucifixus volt. Egész nap szabad volt bemenni, megnézni ő Felségét mindenféle Rendnek, Nemesnek s parasztnak. ... Az Királynak az belső nemes részeiben semmi nyavalyát nem tapasztaltanak, hanem azt vették észre, hogy az Gangrena vagy az fene az háta girinczén ment fel az fejében s az hónallya alá s az ölte megh; másképpen az belső részei miatt még elélhetett volna ő Felsége 20 esztendeig, az mint az Doctorok conjecturálnak. Az Parlamentum és más rendbeli Ország-Tisztei és az Papi Rendek voltanak az Felséges megholt Királyra szentelt-vizet hinteni. Az Felséghes Fejedelem volt D'Orlean Herczegnek és más Vérbeli Fejedelmeknek s Fejedelem-Asszonyoknak visitát tenni s ugyanezen az nap vissza is tért ő Felsége az maga mezei házában hálni. — Az Felséges Királyt voltam koporsójában kiterítve megnézni, kinek is az fejénél két testőrző volt, az lábánál penig két Heros, ki is gyászban volt, egyik az Királyi pálczát, az másik penig az igazság pálczáját tartotta, ki is fekete materiában volt bétakarva. Az mely palotában volt az test, hat hely volt, az holott délig meghszűnés nélkül mondottak missét, délután penig éjjel-nappal szüntelen mondották az halottak felett való Officiumot."

megismerte a közkatonákat és az alacsonyabb rangú tiszteket, akik negyven éven fölüliek voltak, és elsorolta említésre méltó tetteiket. A tervezésben állhatatos volt, s az udvarában meghonosodott rend szigorú őre. Ismétlem, úgy látszott, e hatalmas uralkodó megtette mindazt, amit képességeim gyatraságához mérten én is óhajtottam. A véréből származó és az egymás közötti házassággal és vérségi kötelékekkel összefonódott hercegek fölött atyaként uralkodott, és tartotta össze őket, udvarának többnyire egykorú főnemeseivel barátként bánt, minisztereivel úrként. Órákat töltött munkában velük együtt, az erre meghatározott napokon meghallgatta javaslataikat, de dönteni ő maga akart, s tetteinek csupán fölületes és tudálékos bírái mondhatták, hogy az asszonyok rábeszélésének engedelmeskedett, és életének utolsó időszakában alávetette magát akaratuknak." Ezt a dicséretet tudatosan vállalja, ugyanis ismeri az ellenvéleményeket. „Jól tudom — írja —, ha ezt hangsúlyozom, akkor szembeszállok a közvéleménnyel. De minden félelem nélkül állíthatom mindezt, mert behatóan és tüzetesen megvizsgáltam; ugyanis a királyi társaság hölgyeivel mindig szoros kapcsolatban és baráti viszonyban voltam, s így ezek tudomásomra jutottak. Minden tisztviselő, a nép és a katonaság szívesen és önként engedelmeskedett a király hatalmának, az udvaroncok és mindenki, akikre emlékezem, csaknem mindennapos jótéteményekkel váltak lekötelezettjeivé. Úgy tetszett, az ügyintézés menete és gyakorlata mindenütt rendezett, ugyanis a mindenféle rangú embereknek és a tisztségviselőknek is mintegy örökös joguk volt, és elődeik nyomába lépve a szokást gyermekkoruktól tanulták meg. Mivel így minden el volt rendezve, semmi nem hiányzott az államügyek megszilárdításához."

Ezzel szemben mi történt halála után? „A legbölcsebb király végrendelkezését egy évvel halála előtt sajátkezüleg megírva és titkos gyűrűjével lepecsételve a párizsi parlament őrizetére bízta, és meghagyta, hogy azt csupán halála után, a fejedelmek, hercegek és tanácsosok népes gyülekezetében hirdessék ki és hajtsák végre. Hogy mily bölcs volt a végrendeletben lefektetett, jövőbe látással megáldott rendelkezése, azt a dolgok fölfordulásával bekövetkezett romlás és a kormány megzavarodása eléggé bebizonyította. Ezért tudván, hogy a dolgok így történtek, azt mondtam volna, mesét mond és képzelgéseket ad elő mindenki, aki meg akarta volna jövendölni nekem az események homlokegyenesen ellenkező alakulását. De Te ó örök bölcsesség, ebben az általam előadott esetben is azt akartad bizonyítani, hogy az emberi dolgok forgandósága az uralkodóknak még a legbölcsebb rendelkezéseit is hasztalanná és mulandóvá változtatja. Mert alig hunyta le szemét a király, a hercegek összefogtak, hogy a király rendelkezéseit megváltoztatassák. A magisztrátus, abban a reményben, hogy szabadsága nagyobb lesz és a kormányzatot befolyásolhatja, egyetértett velük. Az ifjak tervei diadalmaskodtak, és akik a király életében bűneik és erkölcstelen életük miatt megbélyegezve mellőzöttek voltak, a herceg mellé állva kezdték fönn hordani fejüket. Minden a szemem láttára változott meg olyan hirtelen, hogy a király halálának harmadnapján már alig ismertem rá az udvarra, minthogy az elhunyt király hívei is vagy együtt úsztak az árral, vagy elhagyták az udvart."[143]

Rákóczi szerette XIV. Lajos udvarát, és nem értette meg azokat, akik nem így vélekedtek, pedig sokan voltak ilyenek. Sokan ítélték el a merev ceremóniát és az

[143] Vallomások, 546 sk.

ehhez kapcsolódó képmutatást, az állandó ellenőrzést, sőt kémkedést, az önállótlanságot, amelyre az udvaroncokat kárhoztatták, a bigott vallásosságot, amelyet Maintenon asszony és a jezsuiták kényszerítettek az öregedő udvarra. Nem kevesen kifogásolták a pazarló életmódot, a sok léhűtőt, akik a királyt és a királyi hercegeket körülvették, az egyáltalán nem ártalmatlan kártyajátékokat és a szüntelen vadászatokat.

A fejedelem nem mérlegeli az ellentmondásokat sem, amelyek XIV. Lajos uralkodása végén felhalmozódtak gazdaságban, társadalomban, kultúrában. Az arisztokraták már előbb felléptek reformköveteléseikkel, jelöltjük Bourgogne herceg volt, aki azonban 1712. február 19-én meghalt, s ezek után reményüket a régensbe vetették. Őt támogatta Beauvilliers herceg és Saint-Simon is. Az arisztokrata ellenzék, amelyhez csatlakozott a polgárság vezető rétege és főleg a parlamenti polgárság, vissza akarta állítani a rendi gyűlést, a püspököket a királyi tanács tagjaivá kívánta tenni. Kimondta, hogy csak nemesek szolgálhatnak a királyi udvarban és foglalhatnak el jelentősebb funkciókat, a nemesség adományozását meg akarta szüntetni, s az ország kormányzását az államtanácson kívül különböző tanácsokra kívánta bízni. Ha az ellenzék reformtörekvései nem is voltak előremutatók, XIV. Lajos uralkodásának utolsó évtizedeiről a kritika, amelyet Fénelon és mások megfogalmaztak, helytálló volt.

A mérleg, amelyet a mai francia történetírás a Napkirály hosszú uralkodásáról megvon, valami ilyesmi: XIV. Lajos területileg növelte Franciaországot, katonailag jobban védhetővé, igazgatását áttekinthetőbbé tette, társadalmilag „megbékéltette", kultúráját felemelte, de kormányzása a 80-as évektől megmerevedett, nem vette tekintetbe a gazdasági és társadalmi fejlődés új jelenségeit, a világban történt változásokat és a szellemi élet fejlődését.[144] Változásra volt tehát szükség, más kérdés, hogy a régensség nem tudta feloldani a polgári fejlődés és a feudális struktúrák közötti ellentéteket.

Mint mondtuk, Rákóczi részben a személyes rokonszenv, részben a kelet-középeurópai tapasztalatok alapján ítélt, s XIV. Lajos és uralkodása példa volt számára. A változást ezért nem üdvözli, sőt ez arra készteti, hogy a világ hiúságáról elmélkedve visszavonuljon. Befejezettnek tekinti udvari életét, amelyről *Vallomásai*ban a vezeklő modorában és már csak visszaemlékezésként, de tanulságul a maga és mások számára így elmélkedik és fohászkodik: „Ó, végtelen bölcsesség, fényességem fénye, segíts engem, hogy sorra vegyek mindent, amit gyakran elébem tártál e gyászos színjátékkal kapcsolatban, melynek jeleneteit röviden följegyeztem, és hogy korábbi világi életem különféle állapotait összegezve megvilágítsam gondviselésed csodálatra méltó tetteit, melyek révén engem a tapasztalás útjain kioktattál, és meggyőztél arról, hogy nincsen a nap alatt semmi állandó, semmi maradandó, semmi nyugalmas, semmi szilárd, semmi szeretetre méltó rajtad kívül, ki az ember teremtője és atyja vagy." A tragédia fényénél teszi mérlegre saját életét, várja a világ ítéletét önmagáról és tetteiről s indokolja meg, hogy miért írta *Vallomásait*: „Találni fogsz bennem meglehetősen

[144] Vö. *Pierre Goubert:* Louis XIV et vingt millions de Français. Párizs 1966. 223. sk. és *Köpeczi B.* idézett XIV. Lajos-életrajza. Legújabban *F. Bluche:* Louis XIV. Paris 1986.

kiemelkedő származást, melyet hazám történelmében ünnepeltek, szerettek, és javadalmak birtoklásával teljesítettek ki; nemes jellemet, sokféle tudománnyal kiművelt erkölcsöket; megtalálod bennem a világi tisztségek és az erkölcsi erények követőjét, a barátságot és a közvéleményt nagy igyekezettel és fáradsággal megnyerő hűséges barátot, a hazáját szerető polgárt, a haza szabadságának védelmezőjét, a koronák megvetőjét, az igazságszerető fejedelmet, a kincsek becsmérlőjét, a jótettre vágyót, a bűntől és nyilvános botrányoktól idegenkedőt, a nép szeretetére pályázó és azt elnyerő politikust, a balsorsot nyugodt lélekkel tűrőt; találsz majd filozófust, ki megveti a rang változását, a trón elvesztését, a szegénységet, aki rettenthetetlen arccal és lélekkel viseli a száműzetést, az üldözést és a veszélyt: udvaroncot, aki bírta az uralkodó barátságát, kegyelmét és becsülését, akit irigység nélkül tisztelt és szeretett az egész udvar, akit senki nem sértett meg, és aki mindenki tetszésének örvendett. Mit fogsz mondani, mi hiányzott nekem a világi gyönyörűségekből az emberi élet e különböző helyzeteiben? Kendőzés nélkül fölfedtem sikamlós és érzéki szerelmeimet, a böséges lakomákat, mulatozásokat, fényes udvaromat, seregeim nagyságát, a barátságokat, vadászatokat, játékokat, nagyszerű látványosságokat, a baráti és élcelődő társalgásokat, és ezeken kívül mi marad a világ csábításaiból? Mégis, mindeközben sem leltem meg nyugalmamat, és úgy tapasztaltam, hogy mások sem lelték meg. Tudom, ó Teremtőm, hogy ezt a te színed előtt mondom, és te is tudod, hogy az elmondottakban nyoma sincs a dicséretre vagy szépítésre vágyakozásnak, így hát nem azért írom mindezt, hogy engem megdicsérjenek, hanem hogy te megdicsőülj. Mert úgy vagyok a te művedd, ahogyan vagyok. Nem tagadom majd, hogy a világ olyannak láthatott, amiként azt elmondtam, hiszen már megvallottam, hogy féreg, hamu, por és bemeszelt síremlék vagyok a te színed előtt. Most azt is megvallom, hogy méltatlan voltam kegyelmedre, hitszegően sáfárkodtam tálentomaiddal és letéteddel. Mégis azt hiszem, szükséges volt mindezt újra áttekinteni, és kívánom, hogy az őszinte elbeszélésből kivilágoljék az igazság, melyet minden olvasóm szívébe be akartam plántálni, és azt szeretném, hogy bennem a te irgalmad művét, csodálatos és kifürkészhetetlen gondviselésed példáját lássák."

Visszavonulását az udvari életből példaként akarja felmutatni: „Csodálkozzanak azon, hogy oly sokféle országban, tartományban és méltóságban nem tudtam föllelni a békét és a nyugalmat, s hogy abban a magányban, melybe engem hívogatva édesen vonzottál, megleltem ezt a rejtett és elmondhatatlan kincset benned, úgy, hogy valóban föl kell kiáltanom: ó, mily édes vagy azoknak, Uram, akik téged igazán keresnek, és ha megtalálnak, ízlelgetnek! Elhatároztad, Uram, hogy elvezetsz ennek az édességnek fölismeréséhez, s hogy megvessem a világot, oly sok éven át engedtél körbebolyongani színpadán, és oly sok és oly különféle szereplőt mutattál be, hogy a tapasztalat tanítson meg rá, miféle hívság van mindegyikben. Utolsóként ezt a tragédiát, a legnagyobb király halálát mutattad be nekem, s valóban, nem is láthattam volna semmi megrendítőbbet ahhoz, hogy összezavarodjanak az országok politikai helyzetéről és kormányzásáról alkotott elképzeléseim és tévhiteim. E tekintetben igen nagyra tartottam az uralkodó tehetségét. Azt hittem, hogy a kormányzatot az uralkodói teendőkben megnyilvánuló bölcsességgel szőtt tervek támogatják, s ha egyszer jó kerékvágásba terelik, természeténél fogva megmarad benne, és átszáll az utódokra is.

Mi lehetett volna érzékletesebb csalódásom bizonyítására, mint a francia királyság bemutatása, melynek belügyeit és gépezetének titkos rugóit előzőleg három éven át a gyakorlatban mutattad be nekem?"[145]

A visszavonulás tehát egyszerre kapcsolódik egy politikai és egy személyes tapasztalathoz. A király halála a fordulópont, de a szellemi átalakulás nem előzmények nélküli. Fokozatosan érett meg.

[145] Vallomások, 544 sk.

A grosbois-i magány

Az új élet

Rákóczi a grosbois-i magányba való visszavonulás okát a franciaországi változásokban, a sorsa iránti aggodalomban és a bensőséges vallásosság keresésében jelöli meg. Bizonyos, hogy az okok között nagy szerepet játszott a régens által kezdeményezett új bel- és külpolitika, az a félelem is, hogy megvonják a segélypénzek fizetését, de talán az is, hogy sok személyes csalódás érte.

A *Vallomások* szerint az alapokot a megtérési szándékban kell keresni, s hogy ez került előtérbe, azt az írásmű jellegével és a törökországi befelé fordulással kell magyarázni. A fejedelem mint „udvari ember" sem volt közömbös a vallással szemben. Egy olyan udvarban élt, ahol — ha sokan csak szükségből vagy képmutatásból is — részt vettek az egyházi szertartásokon, eleget tettek a külsőségeknek, annál is inkább, mert az öreg király ezt megkívánta. Ez a magatartás nála azonban nem volt formális: Rákóczi gyermekkorától kezdve vonzódott a bensőséges vallásossághoz.

A református Szathmári Király Ádám feljegyzi a katolikus Rákóczi vallásos életének egyes mozzanatait, amelyek a külsőségekre utalnak, de a folyamatosságot is bizonyítják. (Itt is meg kell jegyeznünk, hogy az apród csak a szolgálati ideje alatt történteket rögzíti.) Így 1713. április elején, a húsvéti ünnepekkel kapcsolatban emlékezik meg arról, hogy a fejedelem böjtölt, és „az Király Kápolnájában", tehát Versailles-ban misét hallgatott. Június 3-ától 7-éig a pünkösdi ünnepeket ismét Versailles-ban tölti.[1] (Ottani tartózkodásának eseményeit Dangeau márkitól tudjuk: vasárnap, 4-én a kápolnában a Szent Lajos-rend lovagjaival együtt hallgat nagymisét, amelyet a rend papja, D'Estrées apát celebrál, délután Miton apát szentbeszédét hallgatja. Feltehetőleg 6-án részt vesz azon a szertartáson is, amelynek keretében a király a bíborosi süveget Polignac fejére teszi.[2]) Augusztus 15-én Szathmári Király Ádám ezt jegyzi meg: „Ez az nap lévén nagy ünnep, az Király a Marlini Parochialis Templomba ment Vecsernyére délután három órakor." Ott volt Rákóczi is.[3]

A karácsonyi ünnepekre készülve a fejedelem november 11-én a király kápolnájában, 12-én a passyi parochiális templomban hallgat misét.[4] Karácsony napján, december 25-én a versailles-i udvari templomba megy.[5]

[1] Szathmári Király, i. kiad. 268, 269.
[2] Dangeau, XIV. 414—415.
[3] Szathmári Király, 278.
[4] Uo. 289.
[5] Uo. 293.

1714-ben sűrűbben vesz részt a szertartásokon. Az apród ritkán emlékezik meg a prédikáló papokról, február 18-án ezt megteszi, amikor megemlíti, hogy a versailles-i királyi kápolnában „az Felséges Király az egész Udvari renddel hallgatott praedicatiót, Praedicatornak neve Pater La Rue".[6] Március 4-én a fejedelem a „Király Kápolnájában lévő praedicatióra" ment, s ugyanezt teszi 7-én, 11-én, 25-én és 28-án, 30-án, nagypénteken ugyanott viszi véghez „maga devotióját", majd a saint-cyri kolostorba megy „Jeremiás siralmait énekszóval hallgatni".[7] Április 9-én misét hallgat és gyón a passyi templomban.[8] Július 29-én,[9] majd november 18-án Clagnyban misén vesz rész.[10] December 8-án Versailles-ban a parochiális templomban gyón,[11] 23-án a királyi kápolnában hallgat misét.[12]

1715-ben az apród csak március 22-én és 31-én, április 5-én említi, hogy a fejedelem Versailles-ban prédikációra ment, s április 28-án a clagnyi templomban gyónt meg.[13]

A fejedelem *Vallomásai*ban 1714-nél jegyzi föl, hogy Clagnyban a Szentírást olvassa és imádságokat ír, s ehhez hozzáteszi: „. . .már ekkor fölhagytam a világi mesék és az ifjúság behálózására kitalált regények olvasásával". Amikor Bourbon herceg és társasága kíséretében meglátogat egy karmelita kolostort, kijelenti a társaság előtt, hogy maga is képes volna a szerzetesi életmódra, s ezt komolyan gondolja. Eszébe jut ifjúkora magányosságvágya, amelyhez — mint mondja — „nem annyira az örök üdvösség, mint inkább a nyugalom szeretete" szólította. Előbb egy Ágoston-rendi kolostorra gondol, ahol szállást is talált a vadászatokon,[14] de az egyik Magyarországon szolgált és szerzetessé lett francia tiszt felhívja a figyelmét a grosbois-i kamalduliakra. Meg is látogatja a kolostort, és elhatározza, hogy kibérel egy, a szerzetesek tulajdonában lévő házat. Ez persze lehet egy régi toposz: a francia tiszt talán fiktív személy, akinek az a funkciója, hogy az isteni gondviselés megbízásából Rákóczit a helyes útra vezesse, de lehet valóságos is, a kamalduliak között megtért világi embereket is találunk.

Emile Pillias Seine-et-Oise megye levéltárában megtalálta azt a szerződést, amelyet „Sáros gróf" kötött a kamalduli szerzetesekkel, első helyen Jean-Baptiste Carbonnier-val, aki a „majeur et prieur" címet viselte. A megállapodás 1716. május 30-án kelt, és több szobára, konyhára, udvarra, istállóra, magtárra, kocsiszínre, kertre terjedt ki. A bérleti díjat évi 600 livre-ben állapítják meg és ennek fizetését 1715 húsvétjától számítják, tehát a fejedelem itteni letelepedését ettől a dátumtól kell keltezni.[15]

[6] Uo. 301. (La Rue Berry herceg gyóntatója volt.)

[7] Uo. 305 sk.

[8] Uo. 309.

[9] Uo. 321.

[10] Uo. 334.

[11] Uo. 335, 337.

[12] Uo. 348. és 349, 350.

[13] Ezt említi 1714. február 13-án Szathmári Király Ádám: „Urunk kért magának az Páter Superiortól egy házacskát szállásul, míg fejér ruháját változtatja. Ez az Augustinusoknak Clastromocskája az erdő közepén vagyon, az holott vadásztanak." 301. Másutt megmondja, hogy egy Loye nevű helyről van szó. 305.

[14] Vö. *R. Várkonyi Á.*: A Confessio értékrendszere, a Rákóczi Európában c. tanulmánykötetben és *Uő:* A Confessio történetszemléletéről. Székely-emlékkönyv. Budapest 1988.

[15] *E. Pillias:* Rákóczi aux Camaldules de Grosbois, az Études sur François II. Rákóczi című tanulmánykötetben.

Szathmári Király Ádám 1715. május 31-én említi: „Reggel 9 kilencz órakor indult megh Urunk ő Felsége póstasézán Marlinbul, s ment Grobois nevű erdőben, az holott is ő Felséghe az Camaldulensesek Clastromja mellett egy házat vett."[16]

Az említett terület és az épületek, amelyeket előbb d'Andrezel vicomte, a későbbi konstantinápolyi francia követ bérelt, a kolostoron kívül helyezkedtek el. Később Rákóczi a kolostoron belül is bérelt egy kis házat. Erre külön megállapodás köttetett, melyben kimondták, hogy oda nem lehet a kolostoron keresztül bejárni, asszonyokat nem szabad beengedni, a „gróf" és akik vele étkeznek, használhatják, más szolgák nem, sőt azt is kikötik, hogy a ház konyhájának használatát a szerzetesek maguknak tartják fenn, mert nagyon szűkösen laknak. Ezért a házért évi 400 livre-et fizetett a fejedelem, de csak 1716 májusától, tehát csak ekkortól kezdve bérelte.

Kik voltak a kamalduliak? A kamalduli szerzetesrendet az ezredforduló táján alapította Itáliában egy Romuald nevű szerzetes mint a bencések egyik ágát, s szabályzatukat 1072-ben a pápa megerősítette. A francia kongregáció 1634-ben jött létre, és 1642-ben Charles de Valois-nak, Angoulême hercegének udvari papja hozza létre Párizstól délre, a sénart-i erdőben fekvő Yerres melletti grosbois-i kolostort. A szerzetesek 1683-ban engedélyt kapnak olyan házak építésére, amelyeket világiak bérelhetnek s többen az előkelőségek közül szívesen vonulnak ide vissza, legalábbis ideiglenesen. A kolostornak jó híre van az udvarban is. Noailles párizsi érsek és La Chaise páter, XIV. Lajos gyóntatója, egyaránt támogatják.[17] A kolostort 1768-ban megszüntették, miután kiderült, hogy összesen 7 szerzetes élt benne, és jövedelme évente mindössze 3900 livre volt. A kamalduliak javait feloszlatásuk után a különböző szemináriumoknak adták, a kéziratok egy részét a Saint-Germain-des-Près apátság kapta meg.[18]

A kamalduliak jelszavukat Pál apostolnak a kolosszeiekhez írott leveléből vették, amely így szólt: „A ti életetek el van rejtve a Krisztussal együtt az Istenben."[19] A kontextusból az derül ki, hogy az apostol ezzel a túlvilági életre hívja fel a figyelmet: „Az oda fennvalóra törekedjetek, ne földiekre." Feltételezi, hogy az igazi élet csak a halál után a Krisztussal és végső fokon az Istennel való egyesülésben lehetséges. A kamalduliaknál a kegyesség fő forrása a *Biblia*, különösen a zsoltárok, az elmélkedés fő tárgya pedig Krisztus élete és halála, akinek útján Istenhez lehet eljutni. A magatartást az egyszerűség jellemzi, a külsőségek mellőzése. Naponta hétszer imádkoznak, ezen belül 33 patert mondanak Krisztus tiszteletére, szombaton Máriához fohászkodnak (de gyakran elmondják ezen kívül is a Mária tiszteletét zengő kis officiumot). A nap hátralévő részeiben fizikai munkát végeznek s maguk látják el önmagukat.[20]

[16] Szathmári Király 353.

[17] Minderről *M. Heimbucher:* Die Orden der Kongregationen der katholischen Kirche. München—Wien 1965; Lexikon für Theologie. Szerk. *J. Höfer* és mások. Freiburg 1960. V. 1266. hasáb; *J. B. Mittarelli—A. Costadini:* Annales Camaldulenses. Velence 1764. VIII. passim.

[18] Abbayes, prieurés et couvents d'hommes en France. Liste générale. D'après les papiers de la Commission des Réguliers en 1768. Kiad. *L. Lecestre*. Párizs 1902. 30; Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques. Szerk. *A. Baudrillart* és mások. Párizs 1939. Fasc. LXI—LXII. 530.

[19] Latinul: „Vita vestra est abscondita cum Christo in Deo." 33.

[20] Dictionnaire de la spiritualité. Szerk. *M. Viller* és mások. Párizs 1953. II. köt. „Camaldules" címszó. Korabeli szabályzat: Forma vivendi eremitarum Ordinis Camalduliensis. 1671. Életmódjukról a La vie quotidienne sorozatban: *R. Taveneaux:* Les jansénistes. Párizs 1973.

A francia kamalduliak miszticizmusa és puritanizmusa alkalmas volt arra, hogy közel érezzék magukat a janzenizmushoz, még ha nem is vallották magukat Port-Royal híveinek. Amikor az *Unigenitus* bulla elfogadása körül harc tört ki a francia katolikus egyházon belül, azok között vannak, akik elutasítják az erre leteendő esküt. 1725-ben a pápa a bullát vallási szabálynak nyilvánítja, amelynek elfogadása kiközösítés terhe mellett kötelező. Az ez ellen protestálók között találunk 18 kamaldulit is, s néhányan Grosbois-ból valók.[21] A protestáló kamalduliak kiadnak egy iratot is: *Temoignage des RR. PP. Camaldules de la Congregation de France contre la constitution Unigenitus* („A franciaországi kamalduli kongregáció tiszteletre méltó atyáinak tanúságtétele az Unigenitus bulla ellen") címen, amelyet a rendfőnök nem írt alá, de nyilvánvalóan rokonszenvezett vele. A *Tanúbizonyság* szerzői a pápa szemére vetik, hogy meg akarja fosztani a híveket a *Szentírás* olvasásától és általában a belső vallásosság gyakorlásától.

Egy 1739-ben közzétett irat, amely a *Relation des quatre derniers chapitres généraux des Religieux Camaldules de la Congréation de France* („Beszámoló a franciaországi kongregációhoz tartozó kamalduli szerzetesek négy utóbbi általános káptalanjáról") címet viseli, előadja az *Unigenitus* bulla körüli kamalduli vita egész történetét. Az irat szerint egy Théodose Thevenet nevű szerzetes a polémia kirobbantója, aki feljelentette társait a római rendfőnöknél. Ez viszont Bissy bíborosnak írt, aki a kongregáció akkori superiorja. A bíboros Carbonnier útján felszólítja a hat kamalduli kolostor szerzeteseit, fogadják el a bullát. 18 szerzetes tiltakozik főleg Bessé-ből és Grosbois-ból. 1727-ben összehívják a rend káptalanját, amely végül is elfogadja a bullát, s új rendfőnököt választ. Thevenet azonban nem nyugszik, nem elégszik meg azzal, hogy az ún. „appellant"-okat szétszórták a kolostorokban, ki akarja záratni őket a rendből. A viták tovább folynak még 1738-ban is, s 14 tiltakozó újabb állásfoglalást jelentet meg igazsága védelmében.

A fejedelem természetesen tudta, hogy a kamalduliak közel állnak a janzenistákhoz, de ez nem tartotta vissza attól, hogy Grosbois-t válassza magánya helyéül, sőt, a szerzetesek szigorú vallásossága vonzotta is. Rákóczi „megtérését" 1715 karácsonyától számítja, amikor egész életét mérlegre téve megvallotta bűneit, s ezek közül is a számára legborzalmasabbat, a házasságtörést, a Sieniawskával való kapcsolatát. Ez a karácsony — hite szerint — sorsdöntő számára: „Itt kezdődött — írja a *Vallomások*ban — a magánynak az az igazi édessége, melyben az emberi dolgokat megvető ember a jámbor élet és az Isten színe elé kerülés vágyától felhevül."[22] Napjait most már rendszeresen vallásos olvasmányokkal, imákkal és lelkigyakorlatokkal tölti. Főleg a kamalduliak által ajánlott *Az üdvösség fontossága* című művet olvassa, „amely az üdvösség akadályait mutatta be, és önmagam megismeréséhez vezetett. Sugallta és megmutatta nekem azokat a nehézségeket, amelyeket a világi társaság és az élet okoz, és ezek érzékelhetővé váltak számomra."[23]

René Rapin jezsuita *L'importance du salut* című, először 1675-ben megjelent munkájáról van szó, amelyet Rákóczi magával vitt Rodostóba is. A szerző, aki a klasszi-

[21] Vö. *Préclin:* Les jansénistes du XVIIIe siècle et la constitution du clergé. Párizs 1928.
[22] Vallomások, 553.
[23] Vallomások, 537.

kus esztétika és főleg irodalomelmélet jeles képviselője volt, és szoros kapcsolatot tartott fenn Patru és Boileau körével, gyakran fordult meg Lamoignonnak, a párizsi parlament elnökének szalonjában. A munkát az elnök feleségének ajánlja, felhívja a figyelmét arra, hogy milyen nagy jelentősége van a karitatív tevékenységek mellett az üdvösség keresésének. Kifogásolja azt a tudatlanságot és elvakultságot, amellyel a keresztények az üdvösség kérdését kezelik, vizsgálja ennek okait, bizonyítja a vele való foglalkozás fontosságát, ismerteti az üdvösség elé tornyosuló akadályokat és az üdvösségre vezető eszközöket, az üdvösség útjától való eltévelyedéseket. Hangsúlyozza, hogy az üdvösséget „avec tremblement", tehát „belső remegéssel" kell keresni, hogy nem könnyű üdvözölni, és hogy másokat is segíteni kell az üdvözülésben ahhoz, hogy mi magunk is üdvözölhessünk. Rapin ily módon a belső vallásosságot emeli ki, azt állítva, hogy az üdvösség iránti közömbösség vezet el az erkölcstelen élethez. Az ember zarándok ezen a földön, de olyan zarándok, aki nem tudja, hova akar eljutni. Arra hív fel, hogy ne csak a jelennel foglalkozzunk, hanem a jövővel, a „Szent Várossal", amely örök hajlékunk lesz. Arra akar tanítani, hogy megismerjük az urat, aki ott uralkodik, az utat, amely oda vezet, azokat a tisztességeket („honneurs"), amelyekben azok részesednek, akiket ott befogadnak, és végül magát a másvilági életet.[24]

Rákóczi a szerzetesek közül főleg a rendfőnökkel, Jean-Baptiste Carbonnier-val állott kapcsolatban, akiről a kamalduli évkönyvek mint kiemelkedő tehetségű férfiúról beszélnek, mert járatos volt a tudományokban is, így különösen az egyháziakban, s kéziratban maradt munkái közül a *Szentírás*ról írottat emelik ki.[25]

A troyesi könyvtár megőrzött egy feljegyzést, amely a *Notes sur la vie du prince Ragotzi* címet viseli és amelyet Zolnai Béla publikált. Eszerint a fejedelem ugyanazt az életmódot folytatta, mint a szerzetesek: éjfél után 1 órakor kelt fel, és velük együtt énekelte a zsoltárokat, imádkozott, olvasott és meditált reggel 5 óráig nyáron, 6 óráig télen. Részt vett a Tertián, majd a misén és a Sextán, amennyire ezt más irányú elfoglaltságai engedték. Fizikai munkát végzett a szerzetesekkel együtt teljes némaságban, hogy kifárassza magát. Böjt idején, hétfőn, szerdán és pénteken csak kenyeret és vizet fogyasztott, és ezt tette *minden* hét péntekjén is, a bécsújhelyi szökése után tett fogadalma alapján. A szerzetesek ezt a magatartást „nemes és keresztény egyszerűségként" jellemezték.

Ebből a feljegyzésből tudjuk meg azt is, hogy nagyon kevés látogatója volt, de ezek között feljegyezték a cárt, aki — a szerzetesek szerint — „nagyon sokat épült a látottakon és alkalma volt csodálni ezt a nagy embert" (ti. Rákóczit). A feljegyzés megemlíti azt is, hogy Fleury, Fréjus püspöke, XV. Lajos későbbi minisztere találkozott ott Rákóczival, és csodálkozott francia nyelvtudásán, mire a házfőnök ezt válaszolta: „. . . merthogy olvasta Nicole urat" („Il a bien lu Mr Nicole"). A püspök megkérdezte: „Megérti-e az árnyalatokat?" („Y entend-il finesse?") A válasz erre így szólt: „Igen, kegyelmes uram, mert ő bizony janzenista." („Oui, Monseigneur, car il est bien janséniste.") Erre a püspök elnevette magát.

[24] Az 1677-es második kiadást használtam, amely „királyi kiváltsággal" jelent meg Sebastien Mabre-Cramoisy párizsi nyomdásznál.

[25] *J. B. Mittarelli—A. Costadini:* i. m. VIII. 670.

A feljegyzés dicséri azt a szigorúságot, amellyel Rákóczi környezetét az isteni és emberi törvények tiszteletére szoktatta. Ezzel kapcsolatban külön megemlíti, hogy lemondott évi 25—30 000 livre jövedelemről, amikor megtiltotta az Hôtel de Transylvanie-ban a kártyajátékot, amire akkor került sor, amikor értesült a „rossz szokásról" („du mauvais usage"). Jellemző az Hôtel de Transylvanie-val kapcsolatos fogalmazás: „ayant renoncé au droit qu'il avoit comme prince d'avoir un hôtel à Paris à son nom où il y avoit un jeu public" — tehát „lemondott egy *jogról*", amelyet mint fejedelem gyakorolhatott s amely lehetővé tette a „jeu public" megszervezését. Az e forrásból származó pénzről való lemondását annál is inkább magasztalják, mert nem élt bőségben, és ugyanakkor szívesen adott alamizsnát.[26]

A grosbois-i életet a kegyesség gyakorlása, a vallásos könyvek olvasása, a szerzetesekkel végzett közös munka mellett az épületek rendbehozása, a kertészkedés, a rajzolás és festés teszik kellemessé, amit a fejedelem később a *Vallomásai*ban kifogásol, mert ezek a dolgok szerinte elvették az időt a vallásos elmélyedéstől, és a világi dolgok iránti érdeklődést keltették fel benne.

Van azonban más foglalatossága is, amely egyszerre vallásos és politikus is. Itt írja meg az *Emlékiratai*t, amelyeket később Rodostóban is javítgat, vallásos elmélkedéseit és imáit, és itt kezdte meg, 1716. karácsonykor *Vallomásai*nak fogalmazását. Ilyen módon Grosbois irodalmi műhelye lesz, és sok szempontból Rodostó előképe.

A magányban a szerzetesek mellett Tessé marsall a társa, aki egy ideig nála lakik, majd bérel magának egy házat a kamaldulaiktól. René Mars de Froulay, comte de Tessé, aki hadi dolgokban jártas volt, főleg diplomataként szerzett érdemeket Itáliában és Spanyolországban. Ekkor már 66 éves volt, de még nem vonult vissza a közélettől: 1717-ben az udvar megbízásából ő tárgyalt a cár megbízottaival is.[27] Saint-Simon udvariasnak, karrieristának, intrikusnak mutatja be, aki ügyes, alkalmazkodni tudó, és jó emberi kapcsolatokat képes kialakítani.[28] Rákóczi az idősebb „nyájas barátot" tisztelte benne, aki segítséget nyújtott neki a törökországi utazáshoz és később is, franciaországi ügyeinek intézésében.

A fejedelem csak egy héten egyszer ment Párizsba és havonta kétszer orvosa tanácsára részt vett Toulouse gróf és Bourbon herceg vadászatain. Időbeosztását Szathmári Király Ádám így írja le: „Urunk ő Felséghe minden héten szeredán megyen bé Párisban, s hál ott Mareschallus Teszénél, ki egy házat egész mobliéval adott ő Felséghének az maga Udvarába. Ezt az egész napot vizitekben tölti el ő Felséghe. Ramboulyéba penig Gróff Tuluzhoz megyen ő Felséghe Csütörtökön, az mely nap többire majd mindenkor vaddisznót vadászik ő Felséghe. Pénteken szarvast űzetnek, szombaton penig ki-ki magához eloszol. Ez az út penig minden héten egyszer esik meg."[29]

Rákóczi magánybavonulása meglepetést kelt az udvarban. Az Orléans-i hercegné egyik 1718-as levelében csodálkozva írja, hogy a szerzetesekkel együtt kel fel éjfélkor, hogy velük együtt imádkozik, és hogy gyakran böjtöl.[30] Csodálkoznak ezen a magyar

[26] *Zolnai*, 11—12.

[27] Életéről: Lettres du Maréchal de Tessé. *Rambuteau*-kiadás. Párizs 1888.

[28] Saint-Simon: Mémoires, i. kiad. 11. köt. 45 sk.

[29] Szathmári Király, 373.

[30] Briefe der Herzogin Elisabeth-Charlotte von Orleans aus den Jahren 1716 bis 1718. I. kiad. 368.

kortársak is. Erdődy Lajos és László 1717. január 22-én írnak levelet Párizsból apjuknak, Erdődy László Vas megyei főispánnak, s ebben Rákóczi visszavonult életéről is megemlékeznek, ilyenképpen: „Az Rákóczi valóban igen megh vonta magát és merő szerzetesen él, cartusianusokkal együtt egy kalastromban lakik, és minden szerzetes szolgálatot velük együtt tészen és egy héten háromszor böitöl; minden Ember csodálkozik rajta, hogy oly sanyarón él."[31]

Maga Rákóczi Besenvalnak 1715. december 9-én így írja le a grobois-i életet: „Ezt a levelemet is menedékemből [„retraite"] írom, amelyet mondhatni napról napra kedvesebbé tesz számomra az isteni kegyelem. Ha minden szerdán Párizsba megyek, ezt csak a barátság kötelezettségének teljesítéséért teszem. Egyenesen azt mondhatom, hogy eljárásom úgy érzem megkettőzi a barátságot ott, ahova nem megyek el. Ezzel együtt is alá vagyok vetve ezen ország közös bajának. Erről többet írhatnék Önnek, mint mások, de nem a hozzám fogható remete mestersége, hogy az állami ügyekről elmélkedjék. ... Életmódom épúgy megváltozott, mint ennek az államnak a kormányzati módja. A hét három napját, csütörtököt, pénteket, szombatot utazással és vadászattal töltöm Rambouillet-ban, egy napot Párisban, mint már említettem is, a többit a kolostorban szerzeteseimmel és dolgozószobámban könyveimmel. Ezeken kívül minden más órát elvesztettnek érzek, mert bizonyos, hogy ha a mozgás [„exercice"] nem lenne feltétlenül szükséges egészségem megőrzése miatt, Toulouse grófja iránti barátságom ellenére, menedékemet részesíteném előnyben a Rambouillet-i kellemetességekkel szemben. Végül is, ha csak magamra kellene gondolnom, biztosíthatom, hogy úgy érzem itt magam, amint azt — mint emlékszem, danckai társaságunkban gyakran kívántam."

A remeteség nem akadályozza meg abban, hogy ne elmélkedjék a külvilág dolgairól, így arról, hogy egy „kedves özvegy" helyesli-e életmódját vagy sem, hogy Besenvalról jó az udvari körök véleménye s hogy nagyra becsülik tevékenységét, hogy Lengyelország bukása felé halad, s ő maga sajnálja ezt a „nemzetet", „de látom, hogy órája eljött, mint ahogy eljött a svéd királyé is" (itt XII. Károlyra utal). Végső következtetése: „Élni kell mindenütt, ahova vettetett az ember, lezárom szememet és előrelátásaimat mindarról, amit jövőnek neveznek és arra igyekszem, hogy megerősítsem magam az isteni reményben, amin kívül semmi sem állandó."[32]

Rákóczi versailles-i találkozásuk óta két évig nem levelezett Gualterio bíborossal. 1716. augusztus 5-én újra felveszi vele a kapcsolatot. Megírja, hogy XIV. Lajos halála után visszavonult a „világtól", bár a hollandi gazette azt állítja, hogy állandóan utazik. Kellemes és nyugalmas életet él. Nemcsak azért ír, hogy megemlékezzék barátságukról, hanem azért is, hogy Kéri Ferenc páter kérését tolmácsolja, aki szeretne visszavonulni a ferences rend valamelyik kolostorába, Itáliában vagy Franciaországban.[33] A levelezés kezdeményezése mögött azonban más szándék is meghúzódik, a velencei—török háború Rákóczi figyelmét Itália felé fordítja.

Ugyanez év október 10-i levelét így keltezi: „Dans la solitude de Grosbois" („A grosbois-i magányból, vagy ha tetszik, remeteségből"). Ebben visszaigazolja a bíbo-

[31] Szombathelyi Újság, 1914. 83—84. Az Erdődy-levéltárból, Mogyorókerék, Fasc. 143. No. 4965.
[32] Rákóczi Besenvalnak, 1715. december 9. Pologne, 150. köt. 360 sk. fol.
[33] Rákóczi Gualteriónak, 1716. augusztus 5. I. h.

ros hozzá írt válaszát, ami arra biztatja, hogy folytassák a levelezést. Kifejti, hogy bár visszavonult a világtól és igyekszik teljesíteni a keresztény ember kötelezettségeit, ez nem azt jelenti, hogy eltávolódik azoktól a feladatoktól, amelyek helyzetéből következnek: „Úgy tekintettem magam, amikor ezt az életmódot választottam, mint egy olyan tábornok, aki, miután befejezte hadjáratát, visszatér az udvarba. Kész szolgálni a királyt anélkül, hogy bármit is kérne, elégedett azzal, hogy élvezheti jelenlétét, és várja türelemmel sorsát, készen arra, hogy kövesse parancsait, amint megismeri azokat. Ha ezt a rendszert fogadjuk el, világossá válik, hogy az elmélkedések a közügyekről és mindazokról, amelyeknek valami közük van enyéimhez, egyáltalában nem ellentétesek visszavonultságom szellemével, mert ismeretük és vizsgálatuk révén kell megismernem uram parancsait, miután méltatlannak érzem magamat arra, hogy azokat természetfeletti kinyilatkoztatásokkal hozza tudomásomra."

Tiltakozik az ellen a pletyka ellen, amely szerint ő lenne a Velence elleni török támadás ösztönzője. Ellenkezőleg, Ausztria provokálta ezt a háborút, hogy Itália és a pápa a császártól kérjen segítséget. Ő maga ezeknek az intrikáknak a kibontakozását már a rastati béke megkötése óta figyeli, s feltételezi, hogy a császáriak — ha győznek — maguk alá gyűrik egész Itáliát. A Porta egyébként számtalan hibát vét ebben a háborúban, s egy olyan szörnyeteghez hasonlítható, amelynek százezer karja van, de nincs egyetlen feje sem. Érthetetlennek tartja Temesvár ostromát, és ebből a szempontból a császári politikát és hadvezetést is hibáztatja.

A közügyek mellett azonban elsősorban mégis magánya érdekli, amelyről azt mondja, hogy nagyon kedves neki, és kedve ez irányban nem csökken, hanem nő. El tudja képzelni, hogy itt fejezi be napjait, ha „ura" nem küldi máshová. Augustinust idézi: „Tarde te amavi, o bonitas, tam antiqua et tam nova" („Későn kezdtelek el szeretni, ó, oly régi és mégis oly új jóság").[34] Ez az utalás jelzi, hogy ekkor már a hippói püspök *Vallomásait* olvassa.

1717. január 30-án elmondja a bíborosnak, hogy ritkán megy a városba, nemrég azonban fel kellett keresnie Dangeau márkit, aki megbetegedett, és már felvette az utolsó kenetet is, szerencsére azonban túl van az életveszélyen. Tessé marsall a kamalduliaknál házat bérelt, minden héten három napot ott tölt, és együtt igyekeznek az időt úgy felhasználni, hogy előbbre jussanak az igazi keresztény élet gyakorlásában.

Ennek ellenére érdeklik a „világi" hírek, s köztük azok is, amelyek Itáliáról szólnak, és amelyek azt bizonyítják, hogy a császár a török veszéllyel zsarolja a pápát.

---

[34] „Car quoy que je me sois jamais mieu trouvé que depuis que je me suis separé du commerce du mond, et que je tache de remplir les devoirs d'un Cretienne[!], ce ne serois pas le remplir, si je voulois me detacher de celles qui sons particulieres a l'estat dont la Providence m'a chargé. Je me suis donc regardé en choisissant cet gendre [!] de vie comme un General, lequel apres avoir terminé sa campagne revien a la Cour, attentif a servir son maitre sans lui rien demender, contans de ce qu'il peut jouir de sa presence, et attendant avec pacience sa destiné, prest a suivre ses ordres, dé qu'il les connoittera. Cet [!] sisteme inci posé, vous voirez que les raisonnemens sur les affaires publiques et surtout sur celles qui peuvent avoir du rapport aux miens, ne sont nullement contrair a l'esprit de ma retrayte, car c'est par leurs connoissences et examen que je dois approfondir les ordres de mon maitre, vue que je me sente indigne de pretendre qu'il me les apprende par des revelations surnaturelles." Rákóczi Gualteriónak, 1716. október 10. I. h.

Nyugtalanítja a francia udvar és a Vatikán közötti ellentét az *Unigenitus* bulla, tehát a janzenizmus ügyében. Kijelenti, hogy 40 000 császári katona Itáliában sokkal több kárt okozhat a Szentszék tekintélyének, mint százezer sorbonne-i doktor. „Csak el kell gondolkodni József császár merényletein [ti. azon, hogy I. József milyen módon alázta meg a pápát 1707-ben], hogy az ember lássa, mi veszélyesebb a csalhatatlanság szempontjából: az említett doktorok csűrés-csavarása és kiabálása az iskolákban vagy pedig egy olyan követ nyilatkozatai, mint amilyen de Prié volt [de Prié császári követ Rómában], Mert mindabban, amiről vitatkoznak, nincs szó szent vallásunk dogmáiról. De nem is mondok többet erről a tárgyról sem, amely ma minden beszélgetésnek, mindazok kíváncsiságának a témája, akik részt vesznek a világ dolgaiban. Én a szerzetesek között élek, akiket csak akkor hallok beszélni, amikor Isten dicsőségét éneklik. Hozzájuk csatlakozom, amennyire csak tudok, és ilyen módon elkerülöm, amennyire csak lehet, azt a kíváncsiságot, hogy vitatkozzam olyan tárgyakról, amelyeket, úgy tűnik nekem, hinni kell, nem pedig tudni."[35]

A Gualterióval folytatott levelezés azt bizonyítja, hogy a fejedelem Grosbois-ban is élénk figyelemmel kíséri mindazt, ami Európában történik, különösen a török háború eseményeit. A korabeli sajtó — amint erre a fejedelem utal — már ekkor azt állította, hogy ő biztatja a Portát a háborúra.[36] Érdekes mindaz, amit Itáliáról elmond, mert bizonyítja, hogy világosan látja a belső és külső ellentéteket, Itália megosztottságát és kiszolgáltatottságát. Joggal emlékezik az 1707-es eseményekre, amikor Brenner útján igyekezett a pápa figyelmét felhívni a magyar—olasz együttműködés szükségére a császár ellen.[37] Egyébként nem sokkal később — mint látni fogjuk — a pápai nunciust is a közös érdekekre figyelmezteti. Az *Unigenitus* bulláról folyó viták említése bizonyítja Rákóczi tájékozottságát a janzenizmus körüli bonyodalmakban. 1716 januárjában a francia püspökök egy csoportja a régenshez fordult, hogy kérje a pápától a bulla újraértelmezését. XI. Kelemen ezt visszautasította, s hogy Orléans-i Fülöpöt erélyes fellépésre késztesse az ellenállókkal szemben, megtagadta az új püspökjelöltektől a beiktatási bullát. A helyzet 1717 márciusában mérgesedik el, amikor Soanen, Senez püspöke és még három más püspök azt kéri, hogy országos zsinatot hívjanak össze az *Unigenitus* bulla elfogadásának vagy el nem fogadásának ügyében. A püspökökhöz csatlakozó ún. „apellant"-ok száma nőttön-nő, s csatlako-

[35] „Je vous avoue donc sincerement, Monsieur, que si la grace de Dieu ne m'avois entierement rendu tranquil sur tout ce que l'avenir me faix envisager par unne resignation entiere a sa volonté, j'en serois infiniment plus sensible aux differens que la Cour de Romme me parois avoir avec celle-ci, avec laquelle il seroit a souhaiter qu'il fut plus unie que jamais, car 40/m Imperiaux en Italie nuirons un jour plus a l'authorité du St Siege que 100/m docteurs en Sorbonne. On n'a qu'a reflechir sur des attentats de l'Empereur Joseph pour voir ce qu'il est plus prejudiciable a l'infallibilité: les ergottries et pialleries de dits docteurs dans les ecols ou les declarations d'un ambassadeur, comme il estois M. de Prie, puisqu'en tout de ce qu'on dispute, il ne s'agit pas des dogmes de nostre St Religion, a ce qu'on dit. Mais je ne vous dirois pas davantage sur cette matier non plus, quoy qu'elle soit haujourdui le sujet de touttes les conversations et de la curiosité de ceux qui practiquent le mond. Je suis parmis des solitaires que je n'entende parler que lorsqu'il chantent les louanges de Dieu. Je me joigne a eux autant que je peut et telement j'evite autant qu'il m'est possible la curiosité de disputer sur de matiers qu'il me semble qu'il faut croir, non pas scavoir." Rákóczi Gualteriónak, 1717. január 30. I. h.

[36] Pl. A Mercure historique et politique 1716-os számai.

[37] Vö. *Köpeczi B.*: Rákóczi követe Rómában 1707-ben. TSz 1982.

zik hozzájuk Noailles bíboros és a Sorbonne is.[38] Rákóczi, úgy látszik, értesül az idevezető fejleményekről, így a Sorbonne várható állásfoglalásáról is. Ő maga — mint láttuk — az egész ügynek nem tulajdonít nagy jelentőséget, mert meggyőződése, hogy a vita csak szűk kört érdekel és nem érinti a vallás „dogmáit".

Szathmári Király Ádám Rákóczi visszavonulása után csak a fejedelem párizsi és rambouillet-i utazásait jelzi, így többek között látogatásait az Orléans-i hercegnél, de azzal nem foglalkozik, hogy miként él „mezei házánál". Egyetlen grosbois-i esemény kelti fel érdeklődését, a református Ilosvay János áttérése a katolikus hitre, amit láthatólag nem helyesel. 1716. január 6-án jegyzi fel: „6 Januarij, úgymond Vízkereszt napján, Ilosvay János Uram Camaldulban lévén, az Reformata Religiót adjurálta s az Római Catholica vallást választotta lelkiismeretének igazán való megcsendesítő tudományul, az mely ceremónián is Urunk ő Felséghe Uraimékkal együtt jelen volt."[39] Július 14-én az ünnepélyes áttérési aktusról is megemlékezik: „Urunk ő Felséghe jütt bé Párizsba hálásra, mivel másnap reggel, úgymint Szerdán nyolcz órakor, a Párisi Ercz-Püspök, úgy mint Cardinális Noalye [Noailles] az maga Kápolnájában confirmálta az pápista vallásban Ilosvay János Uramat, kinek is az Kereszt-Apja Urunk ő Felséghe volt, a Kereszt-Anya penig Felséges Asszonyunk volt, de az Fejedelem-Asszony itt nem létele miatt egy szegény Asszonyt állítottak az Ceremóniában az Felséges Asszony helyett."[40]

Rákóczi maga nagy jelentőséget tulajdonított ennek az áttérésnek, amelyet „mintaszerűnek" tart, mert azután került rá sor, hogy az ifjú ember megismerte a szerzetesek életét és tanításaikat. A fejedelem boldog volt, amikor vízkereszt napján hallhatta, hogy Ilosvay Grosbois-ban a szerzetesek templomában bejelentette áttérési szándékát, mert — mint írta — „bűnbánatának társát" látta benne.[41] Később sok bizalmas ügyét bízta rá.

Szathmári Király Ádám, aki sokat betegeskedik, 1716. március 5-én apjától levelet kap, december 12-én a hazahívó levél is megérkezik. (Ezt a hírt franciául jegyzi fel: „Szamedi [!] je recue les lettres de mon paire [!] et de ma maire [!] pour mon départ." Mint látjuk, a francia helyesírást csak körülbelül tanulta meg.) 28-án jelenti a fejedelemnek „haza való szándékát", s 1717. január 30-án el is búcsúzik tőle, Bécsbe március 31-én érkezik meg. Közben a fejedelem utazásai mellett csak azt jegyzi meg, hogy „ordinanczián" volt „Camaldulban", vagy hogy különböző érdekességeket látott, főleg a saint-germaini vásáron, illetve elutazása előtt Párizsban a színházban vagy az operában.[42]

[38] Vö. *Préclin:* i. m.

[39] Szathmári Király, 355.

[40] Uo. 359.

[41] Vallomások, 552; Ilosvay Jánosról *Thaly* azt írja, hogy Ilosvay Ferenc munkácsi alvárnagy fia volt, aki 1706-tól 1709-ig alfegyverhordozó Rákóczi udvarában, 1709-től pedig udvari főtiszt; Franciaországba és Törökországba is elkísérte a fejedelmet, de onnan Lengyelországba ment még 1733-ban. 1735. február 13-án itt tartózkodott, s egy iratot írt alá Forgách Simon adósságairól. 1738 októberében Rodostóban említtetik, ott halt meg 1740 és 1750 között. Turul, 1896. Klement azt állítja, hogy „tiltott viszony" (commerce deffendu) alakult ki a fejedelem és Ilosvay között. Jellemző, hogy ugyanakkor őt és Sibriket akarja megnyerni kémkedésre a fejedelem környezetéből. Klement a császárhoz, 1715. november 27. Staadsarchiv, Ungarn, 194, fol. 1 sk.

[42] Szathmári Király 376, 381, 382. Első, 1715. november 18-i visszahívó levele: OSzK Thaly-gyűjt. 16. köt. 322. fol.

A császári diplomácia fellépése

A magány, amelyet Rákóczi választ és amelyet sokan csodálnak vagy nem értenek, nem zavartalan. A Párizsba érkezett császári rendkívüli követ, Rudolf Christian Imhoff, eredetileg braunschweigi diplomata, aki a békeszerződésekben foglaltak végrehajtását sürgeti, 1715 szeptemberében Torcynál tiltakozik az ellen, hogy Brenner is jelen lehessen a nyilvános fogadásokon. Az államtitkár csak annyit mond, hogy a másodrangú követek felvonulását a kölni választó követe nyitja meg. Nem illik — válaszolja Imhoff —, hogy a birodalom államainak követei közé vegyüljön egy rebellis „követe". A kölni választó követe is tiltakozik Brenner jelenléte ellen, mire Torcy megjegyzi, hogy régebben nem volt ennyire „finnyás". A követ, Simeoni, erre úgy válaszol, hogy ura akkor Franciaországban élt, most a birodalomban. Torcy ezek után megígéri, hogy Brenner nem lesz jelen Vincennes-ben a király audienciáján.[43]

D'Huxelles marsall, aki Torcyt felváltja a külügyi államtitkári székben, még olyan mértékben sem hajlandó Rákóczi követét elismerni, mint elődje. A fejedelem október 29-én levelet ír az Orléans-i hercegnek, és tiltakozik az új külügyi államtitkár magatartása ellen, arra hivatkozva, hogy nem mondhat le „méltóságáról, amellyel Isten ruházta fel az erdélyi rendek egyhangú és törvényes választásával". Fél az „honnête banissement"-tól — tehát a „tisztességes számkivetéstől", amelyet Ausztria reklamálhat a rastati béke alapján, bár ez nem tesz említést róla. Megjegyzi, hogy XIV. Lajos elismerte Brenner követi minőségét a békekötés után is, tehát különleges státuszt biztosított számára. Kéri a régenst, ne engedje kitenni őt a bécsi udvar „sértésének, gúnyolódásának és megvetésének", amely éppen elhagyattatásának fenyegetésével akarja békére kényszeríteni Franciaország kárára. „Ne engedjen Fenséged önmaga iránti szeretetből sem megerősíteni egy olyan veszélyes maximát, amely szerint csak addig kell figyelemmel lenni a barátokra, amíg hasznosak lehetnek vagy árthatnak. A császár, aki talán ma Öntől kéri ezt a kedvezést [»complaisance«], amikor alkalom adódik, engem példának fog idézni arra, hogy Franciaország nem tartotta meg ígéreteit." A herceg „igazságérzetében, úri mivoltában és barátságában" bízva reméli a kérdés kedvező megítélését és Brenner fogadását e tárgyban.[44]

A császár 1715. október 23-án Johann Christoph Pentenriedtert küldi Párizsba abban a reményben, hogy sikerül javítani a két ország közötti kapcsolatokat.[45] Az Orléans-i hercegné így mutatja be őt a nála tett látogatása után: „Diesser Pentreritter ist woll geschaffen, er hat gutte minen, aber er ist ein rechter riese, er hat verstandt undt ist poli, spricht nicht österreichisch, ob er zwar in Wien geboren undt erzogen ist." Tehát: „Ez a Pentreritter jó alakú, jóképű, de egy valóságos óriás, értelmes és udvarias, nem beszél osztrákul, bár Bécsben született és ott is nevelkedett."[46]

[43] Imhoff Schönbornnak, 1715. szeptember 16. Frankreich, 27. köt. 9—10. fol. Imhoffról és a párizsi császári követekről: *R. de Courcel:* L'ambassade d'Autriche Hongrie aux XVIIIe et XIXe siècles. Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie des VIIe et XVe arrondissements de Paris. No 38, 1959.

[44] Rákóczi az Orléans-i hercegnek, 1715. október 29. Hongrie, 17. köt. 189 sk. fol.

[45] Vö. *Anneliese Drotloff:* Johann Christoph Pentenriedter, Freiherr von Adelshausen. Bécs 1964. (Kéziratos disszertáció.)

[46] Briefe der Herzogin Elisabeth-Charlotte von Orléans aus den Jahren 1707 bis 1715. I. kiad. 687—688.

A követ, miután megismerkedik a francia udvarral, azt jelenti, hogy annak külpolitikája Habsburg-ellenes, s ezzel magyarázza a régensnek azt az elhatározását is, hogy Rákóczit nem utasítja ki Franciaországból. 1716. április 6-án jelenti az udvarnak, hogy fellépett a külügyi államtitkárnál a kiutasítás érdekében a békeszerződésre hivatkozva és azzal vádolva Rákóczit, hogy a Portával tart fenn összeköttetést, s így tulajdonképpen folytatja a „rebelliót". D'Huxelles azt válaszolja, hogy Franciaország *asile*-t, tehát menedéket és *entretien*-t, ellátást nyújt a fejedelemnek s nem *aide*-et, támogatást és *protection*-t, pártfogást. A békeszerződések csak az utóbbiakat tiltják, de csak ellenséges tevékenység esetén. Márpedig Rákóczi a háború befejezése óta nem tekinthető „rebellisnek", nem vesz részt a politikai életben. A szokás az, hogy a hajdani ellenfeleket, akik külföldön telepedtek meg, nem háborgatják, és az illető ország uralkodója dönti el, miként bánik velük. Ha olyan tevékenységet fejtene ki, amely kifogásolható volna, „kiűzetik ebből a királyságból mint a köznyugalom háborítója és mint aki méltatlan minden menedékre".

A követ felkeresi az Orléans-i herceget is ezzel a követeléssel, aki elmondja, hogy Rákóczi egy kamalduli kolostorban él 5 francia mérföldre Párizstól, nem politizál, a francia királyság pénzzel nem segíti, az Hôtel de Ville kötvényeire fizetett kamatokból él. Megígéri, hogy a régenstanács elé viszi az ügyet, de Pentenriedter attól fél, hogy ha nem is Torcy, de Toulouse gróf és Du Maine herceg pártját fogják. A követ az udvartól kapott utasításokból állít össze egy memorandumfélét, hogy írásban is követelje a fejedelem kiutasítását. Közben jelenti Bécsnek, hogy XIV. Lajos halála óta Rákóczi a kamalduliaknak egyik kolostorában él visszavonultan, sokszor jár Rambouillet-ba, csak hetente egyszer vagy kétszer jön Párizsba, hogy a régenssel és még inkább Toulouse gróffal találkozzék. Párizsi házában tiltott kártya játékokat játszanak, ebből évente 40 000 livre jövedelmet húz. „Ő maga soha nem lakik abban a házban és soha oda nem megy."[47]

Április 20-án a követ közli Béccsel a régenstanács határozatát, amely szerint a békeszerződés általa idézett passzusa nem vonatkozik Rákóczira, mert ő nem folytat meg nem engedhető tevékenységet. Ha ezt tenné, a régens kiutasítaná Franciaországból. Eddig azonban ilyesmiről nincs tudomásuk. Egy „Carterser Closterben" él, mint egy szent („wie ein Heiliger lebe").

Amidőn a követ d'Huxelles előtt arra hivatkozik, hogy a békeszerződés „rebellis és engedetlen alattvalóról" szólván Rákóczira is utal, a marsall Torcy tanúbizonyságát idézi, aki szerint XIV. Lajos ezt nem így értette, ellenkezőleg, a boldogult király egy különleges cikkellyel a fejedelmet vissza akarta helyeztetni méltóságába, s ha ehhez nem ragaszkodott, ezt csak a béke megkötése érdekében tette. Ezért a békeszerződésben nem is történt említés róla.[48] Amikor Pentenriedter erősködik, hogy Rákóczi a császár ellen lép fel, és széles körű titkos levelezést folytat, a marsall megismétli, hogy

[47] „Il sera chassé de ce royaume comme perturbateur du repos public et indigne de tout asile..." „Er selbstn aber wohnt im geachten Hause nicht und kommt auch niemals dahin." Pentenriedter VI. Károlynak, 1716. április 6. Frankreich, 27. köt. 149 sk. fol.

[48] „Dieses niemahlen die Meinung des Königs gewesen, sondern das derselbe vielmehr auf die Herstellung des Ragozzy durch einen besonderen Articul angetragen, und darvon allein aus Liebe des Friedens endliche abgelassen und bewilligt hatte, das in dem Friedensinstrument von demselben keine Meldung geschehe." Pentenriedter VI. Károlynak, 1716. április 20. Frankreich, 27. köt. 164 sk. fol.

ha ilyen a régens tudomására jutna, kiutasítanák Franciaországból. Egyébként Charles François Du Luc gróf, a bécsi francia követ kap utasítást arra, hogy a választ a bécsi udvarnak jelentse.

A gróf 1715. január 3-án kapta megbízólevelét, amelyben Rákóczira vonatkozólag a következő állt: „Szeretné [ti. a király], ha Rakoczy fejedelem számára meg lehetne szerezni javainak visszaadását, de bármilyen jogosan kéri is ezt, kevés valószínűsége van annak, hogy a császár valaha is megengedné, hogy visszajusson a Magyarországon birtokolt jelentős földjeinek élvezetébe. Úgy tűnik azonban, hogy nem utasíthatná vissza annak megengedését, hogy ugyanezeket a javakat elcserélje. Ebben az esetben meg lehetne újítani azt a régebbi javaslatot, hogy cseréljék el azokat Neuburgi Károly herceg idősebb lányának Litvániában lévő földjeivel, amelyeket anyjától örökölt, aki ennek a hercegnek első felesége volt." Az instrukcióban ezután azt is olvassuk, hogy a grófnak ezt az ügyet az első időben nem szabad szóvá tennie, amikor pedig úgy érzi, hogy ez lehetséges, akkor jelezze, és várjon újabb utasításokra.[49]

A követ csak júliusban tudja elfoglalni állomáshelyét, s az adott körülmények között nem gondol ara, hogy Rákóczi ügyét szóvá tegye. Amikor Besenval Rákócziné kérését közvetíti, hogy lépjen közbe érdekében a császári udvarnál, a gróf nyíltan megírja a lengyelországi francia követnek, hogy ezt nem vállalhatja, mert Franciaország — mint mondja — *suspecte*, tehát gyanús a császári udvar előtt.[50]

Jellemző, hogy míg a bécsi udvar Párizsban tiltakozik a Rákóczinak nyújtott menedék ellen, nem teszi ugyanezt az ottani francia követ előtt. Du Luc 1716. április 19-én jelenti: „Semmit sem mondtak nekem a menedékről, amelyet Felséged nyújt Ragotzi fejedelemnek, és kételkedem, hogy bárminő nyilatkozatot tegyenek e tárgyban." („On ne m'a rien dit sur l'azile que V. M. accorde au Prince Ragotzi et je doute qu'on fasse aucune ouverture a cet egard.") Ezt azzal magyarázza, hogy előtte senki sem hajlandó nyilatkozni az udvar szándékairól, bár látszólag barátságosak vele szemben, legfeljebb Schönborn gróf ad valamelyes tájékoztatást.[51]

Du Luc április 16-án kap tájékoztatást a császári követ „démarche"-áról és a király nevében felhatalmazást arra, hogy közölje: a menedéknyújtás természeti jog, és el nem utasítható, de ha ezzel bárki visszaélne és a „császár államait" nyugtalanítaná, ennek eszközeitől is megfosztatik. Nem igaz az, hogy Rákóczi pénzt kap az udvartól zavarok keltésére Magyarországon, a hajdani király adott ellátására támogatást, de ez nem elég még személyes szükségleteire sem, s ezért nagy adósságai vannak. Már régóta vidékre húzódott vissza, és „teljesen magánéletet él".[52]

Dangeau április 10-én írja meg, hogy „Bentenrieder" parancsot kapott, szólítsa fel

[49] „Elle souhaiteroit de procurer au Prince Rakoczy la restitution de ses biens; mais quelque justice qu'il y ait de la demander, il y a peu d'apparence que l'Empereur lui permette jamais de rentrer dans la jouissance des terres considérables qu'il possédoit en Hongrie. Il semble cependant qu'il ne pourroit lui refuser la permission d'échanger ces mêmes biens. En ce cas on pourroit reprendre la proposition faite autrefois d'un échange à faire avec les terres qui appartiennent en Litvanie à la fille ainée du Prince Charles de Neubourg, dont elle a hérité de sa mère, première femme de ce Prince." Recueil, Autriche, 179—180.

[50] Du Luc Besenvalnak, 1715. szeptember 24. Autriche, 108. köt. 76^{v}—77^{r}. fol.

[51] Du Luc XV. Lajosnak, 1716. április 19., Autriche, 109. köt. 53^{v}. fol.

[52] „Il est mesme depuis longtems retiré à la campagne où il mène une vie entièrement privée." Autriche, 113. köt. 116. fol.

az Orléans-i herceget, Franciaország ne adjon menedéket („retraite") és védelmet („protection") Rákóczinak, aki „nagy visszavonultságban" él a kamalduliaknál, és akit azzal vádolnak, hogy „mozgolódásokat" („mouvements") szított Magyarországon. A régens azonban megkérte a követet, hogy világosítsa fel („désabuser") a császárt tévedéséről, és elhatározta, hogy „nem változtatja meg magatartását Sáros grófja irányában".[53] Azt is tudja, hogy a fejedelem előzőleg január 22-én volt a régensnél, és „nagyon elégedetten" távozott onnan.[54]

Orléans-i Fülöp kiáll tehát a menedékjog biztosítása mellett, s a kiutasítás veszélye elmúlik a fejedelem feje fölül. Ezt nemcsak az iránta tanúsított rokonszenvnek, hanem a „régi udvar" Habsburg-ellenességének is kell tulajdonítanunk. A Béccsel való kapcsolatok javítása akkor még a régens számára sem oly közvetlen érdek, mint Anglia esetében, amikor nem habozott a Stuart trónkövetelőt Franciaország elhagyására kényszeríteni. Egyébként Rákóczi is csak haladékot kap.

[53] Dangeau, XVI. 359.
[54] Uo. 306.

A szultán hívása

Pápai küldetése

A grosbois-i magány kellemessége ellenére a fejedelem várja a „hívást", amely ismét a politikai életbe szólítja, s folytatja diplomáciai tevékenységét, amelyben nagy részt vállal Brenner Domokos, aki sűrűn látogatja a kamalduliaknál, s együtt dolgozik vele.

Az 1715-ben kezdett török—velencei, illetve az ehhez csatlakozó, egy évvel később indult császári—török háborút ilyen „hívásnak" fogja fel. *Vallomásai*ban elmondja, hogy maga kezdeményezte — Bercsényi tudta nélkül — a török háború hírére 1715 nyarán (Des Alleurs 1716. május 29-i jelentése szerint Pápai utasítása 1715. augusztus 6-án kelt) a Lengyelországban tengődő Pápai János havasalföldi küldetését. Feladata az volt, kérje a vajdát, Ştefan Cantacuzinót, hívja fel a Porta figyelmét a bujdosókra, akik segítséget tudnának nyújtani a császáriak elleni harchoz. A követ azonban csak egy év múlva jutott el Bukarestbe, ahol a „németbarát" vajdának nem merte előadni javaslatát. Az új vajdával, Nicolae Mavrocordattal, a Porta egykori híres tolmácsának fiával feltehetőleg 1716 nyarán (pontosabban április-májusban) vette fel a kapcsolatot, de ekkor már a fejedelem újabb utasítása nélkül.

Rákóczi úgy tudja, hogy a Porta parancsára Mavrocordat hívta meg a Lengyelországban tartózkodó tábornokokat, és ezek az ő utasítására hivatkozó Pápai biztatására mentek Hotinba.[1] Forgách Simon *Emlékirataiból* az derül ki, hogy a nagyvezír utasítására Mehemet hotini pasa küldetett Bercsényiért és a többi bujdosó tábornokért. Sokat töprengtek, hogy elfogadják-e az ajánlatot, végül a remény, hogy jobb helyzetbe kerülnek, a lengyel belső ellentétek miatti félelem és főleg a nyomor arra indították őket, hogy ezt megtegyék. „Ha a szükség parancsol, a bölcs soha nem mond nemet semmire sem." Bercsényi, Forgách és Csáky Zsulkvából indult el lóháton, Esterházy pedig Sieniawski valamely várából. Hotinban, ahova házanépüket is elhozhatták, nagy tisztességgel fogadták őket.[2] A „danckások" nem jöhettek, így az

[1] Vallomások, 561. Más források is szólnak arról, hogy Mavrocordat előbb Bukarestbe hívta a bujdosók egy részét, Csákyt, Pápait, Talabát, Horváthot, akik állítólag nem mentek Hotinba. *Hurmuzaki*, IV. 101 sk. 1716. júliusában még Bercsényi és Forgách egyes források szerint Ilyvóban voltak, sőt, Rákóczi is velük volt. *Hurmuzaki:* Documente VI. 155. Összefoglaló az eseményekről: *N. Iorga:* Francisc Rákóczi al II-lea, învietorul conştiinţei naţionale ungureşti şi României. Analele Ac. Rom. XXXIII. Mem Secţ. Ist. 1910.

[2] Forgách Simon Emlékiratai. *V. Sternberg János* közlése. Századok 1968. Forgách „Ludokowski-nak a segítségéről ír, melyet a bujdosóknak nyújtott. Stanisław Ledochowskiről, a tarnogrodi konfederáció marsalljáról van szó. Vö. *J. A. Gierowski:* W cieniu Ligi Północnej. Wrocław 1971. 178.

udvari marsall Vay Ádám sem, aki utolsó ismert levelében még elmondta a fejedelemnek, hogy mi minden jóban részesülhetett volna, ha győznek, s aki ott halt meg elhagyatva és nagy nyomorúságban 1719. január 31-én.

Rákóczi *Vallomásaiban* elmondja, hogy Bercsényi maga is igyekezett tájékozódni a törökök szándékai felől a moldvai vajdához küldött embere, Ebeczky Sámuel útján. Pápai, aki ekkor Jászvásárba érkezett, gyanakodni kezdett, hogy a főtábornok külön utakon jár, s ezért Ebeczkyt magával vitte Hotinba, ahol a pasa megmutatta a szultánnak a fejedelemhez intézendő meghívólevelének a tervezetét, amely Rákóczi szerint „oly nyegle stílusban és a szükséges biztosítékok nélkül íródott, hogy könnyen meggyőződött róla [ti. Pápai]: erre én mozdulni sem fogok". Bercsényi „zavarosnak és ellentmondásosnak " találta a diplomata ténykedését, s ellenezte franciaországi utazását.

Új helyzetet teremtett azonban az új nagyvezír, Halil, aki Pápait és Ládonyi Horváth Ferencet belgrádi táborába szólította, s megbeszélte velük a meghívólevél szövegét, amelyet Drinápolyban a szultán jóváhagyott. Halil — aki a fejedelem szerint „értelmes, nem háborúra vágyó ember, fegyelmezett szellemű, emberséges, és inkább tanácsok megfogadására, mint tanácsadásra volt alkalmas" — Bercsényit Hotinból Drinápolyba hívta, s ez „a hadsereg toborzásáról tett ... különféle javaslatokat, melyekkel a Porta egyetértett, és a tervek megvalósításához nem csekély pénzösszeget bocsátott rendelkezésére". A fejedelem mindehhez hozzáteszi: „Többnyire minden az én nevemben történt, miközben a többi tábornok, Forgách, Esterházy és Csáky gróf ellenezte, minthogy mindegyik a maga módján akart cselekedni, katonaságot toborozni és hadat viselni. Így gyanakvással, széthúzással, kölcsönös vádaskodással volt tele minden."[3]

Rákóczi — mint *Vallomásai*ban mondja — csak 1716 végén kapott (a valóságban, mint az alábbiakban bizonyítjuk, már előbb) értesítést Pápaitól tárgyalásairól, s bár neheztelt amiatt, hogy újabb utasítása nélkül tett javaslatot a Portának, megbízatást adott neki és másik hajdani konstantinápolyi követének, Horváthnak, hogy kérjék szabályos szerződés megkötését a Portával, ha lehet, francia garanciával. Ezt az óvatosságot szerinte a józan ész és a vallás egyaránt indokolták: „Szemem előtt lebegtek kötelességeim és azok az óvintézkedések, melyek útján arra kellett ügyelnem, hogy az orvosság, melyet fejedelemségem bajainak orvoslására akartam nyújtani, rosszabb ne legyen a betegségnél és ne ellenkezzék a keresztény törvényekkel. Mind ezzel, mind az én szándékommal ellenkezett, hogy háborút viseljünk a török hadsereggel, az azonban nem, hogy szert tegyek anyagi támogatásra. Ennek segítségével ugyanis saját keresztény hadsereget állíthatok, azt saját fáradozásommal és iparkodásommal fölfegyverezhetem és megszervezhetem. Ezen kívül vigyázni kellett arra is, hogy a török el ne tulajdoníthassa a háborúval visszaszerzendő tartományokat és várakat, vagy meg ne sértse Magyarország és Erdély szabadságjogait."[4]

A fejedelem a kapott információk alapján október 16-án egy memorandumot juttatott el az Orléans-i herceghez (előzőleg október 8-án meglátogatta és valószínű,

[3] Vallomások, 563—565.

[4] A latin eredetiben: „ne qui recuperandarum bello provinciarum aut arcium sibi Turca appropriare possit." Önéletrajz, i. kiad. 570.

hogy személyesen is ismertette nézeteit), amelynek a *Raisonnement sur l'interet de la France et l'etat present de l'Europe* címet adja, s amelyben a császári hatalom megerősödéséről és terjeszkedési törekvéseiről szól, s ezzel szemben akarja meghirdetni a széles körű európai összefogást, amelynek részese lehet Törökország is. Ha csak önös érdekeit nézné, megelégedhetne „solitude"-jével, de kötelezettségei, amelyeket mint fejedelem vállalt a benne bizakodókkal szemben, arra indítják, hogy akár a török segítségét is elfogadja. Ehhez szükséges, hogy Franciaország a maga tekintélyével a Portánál támogassa érdekeit. A konstantinápolyi francia követ kapjon utasítást, hogy segítse szabályos szerződés megkötését közte és a szultán között. Ennek érdekében ő maga is kész követet küldeni Konstantinápolyba, akit a francia udvar és diplomáciája segíthetne a régi baráti kapcsolatok alapján.[5]

A kezdeményező tehát Rákóczi, és nem a francia diplomácia. A konstantinápolyi francia követ, aki nem más, mint a fejedelem régi, de vele nem rokonszenvező ismerőse, Des Alleurs márki, a hajdani magyarországi követ, nem gondol a magyarországi háború újrakezdésének lehetőségére, a rastati béke utáni új helyzet és a régebbi tapasztalatok miatt. De nem gondol rá a francia udvar sem, amely az egykori lengyelországi követet, Jean Louis Dusson de Bonnac márkit küldi éppen ekkor a török fővárosba. 1716. május 30-án kelt utasításában a régens a követtől csak azt kívánja, hogy „amennyiben a háború folytatódik, tájékozódnia kell az Ottomán Birodalom ügyeinek állásáról és erőiről".[6] Ez persze nem jelenti azt, hogy a francia külpolitika nem érdekelt a török háború folytatásában.

Des Alleurs május 29-én jelenti az udvarnak, hogy a portai drogman megkereste, és közölte vele: Pápai Bukarestben Mavrocordatnak egy tavaly augusztusi megbízólevelet mutatott be, s ehhez egy memorandumot mellékelt, amelyben elmondja, hogy Rákóczi kész a felkelést Erdélyben és Magyarországon elkezdeni, ha a Portáról támogatást és mindenekelőtt pénzt kap. A Porta a havasalföldi vajda útján közölte, hogy számíthat „protection"-jára, ígéri, hogy visszaállítja az Erdélyi Fejedelemségbe, csapatokat és pénzt bocsát rendelkezésére. Pápai mindezt levélben jelenti Rákóczinak, és a reisz effendi kéri a követet, hogy juttassa azt el Párizsba. Pápai a nagyvezírhez is fordul, s kéri, hogy küldjék haladéktalanul Franciaországba, s adjanak pénzt a tábornokoknak csapatok toborzására, amelyek magyar parancsnokság alatt állnának. Des Alleurs jónak tartja, hogy a felkelők önállóan, külön haddal lépjenek fel, kételkedik azonban abban, hogy Lengyelországban csapatokat lehetne toborozni, s főleg abban, hogy a Porta pénzt tud erre a célra adni. Nem hiszi, hogy az önállóságot a Porta elfogadná, hisz az nem egyezik „alapvető maximáival". A terv tehát „chimérique" és Rákóczi számára veszélyes, aki könnyen Thököly sorsára juthat, ha Törökországba jön. Hivatkozik a régens 1715. október 31-i levelére, amely óvatosságot ajánlott a portai szándékok felderítésében, és ígéri, hogy amilyen „ügyesen" csak lehet, úgy fog eljárni. A Porta azonban valóban érdeklődik s az

[5] Copie du Raisonnement... du 16 oc. 1716. Hongrie, 17. köt. 149 sk. fol. Az október 8-i látogatást feljegyzi Szathmári Király, 330. A fejedelem Toulouse gróffal együtt kereste fel a régenst.

[6] Mémoire pour servir d'instruction au Sr Marquis de Bonnac. 1716. május 30. Turquie, 56. köt. 20 sk. fol.

iránt kérdezősködik, hogy miként lehet Rákóczit rábeszélni a törökországi utazásra.[7]

Október 16-án a márki utódja, Bonnac, aki ugyancsak jól ismerte a magyar ügyet még lengyelországi szolgálatából, és — mint tudjuk — ő sem volt Rákóczi híve, találkozik Ahmet agával, aki hivatalosan is felteszi a kérdést, mire a követ azt válaszolja, hogy bár írt már erről a királynak, „nehéz a dolog", mert Rákóczi nem akar lemondani azokról az „előnyökről", amelyeket Franciaországban élvez, és nem szívesen emlékszik arra a „rossz bánásmódra", amelyben anyját és Thökölyt részesítették Törökországban. Azt ajánlja, hogy tárgyaljanak Bercsényivel és Forgáchcsal, akik nem ennyire „skrupulozusak". Az aga közli, hogy ők Belgrádba indultak, s lehet, hogy már Drinápolyba érkeztek.[8] December 24-én Bonnac jelenti, hogy Pápai János valóban megérkezett Drinápolyba, s onnan Párizsba készül, hogy előadja Rákóczinak a szultán javaslatait. A Porta egy csauszt is akar vele Franciaországba küldeni. A követ ez utóbbi utazását ellenzi, mert az adott körülmények között kellemetlenségeket okozhat a francia külpolitikának.[9] December 28-án már arról ad hírt, hogy kész Pápai útját elősegíteni, de kételkedik abban, hogy Rákóczi vállalkozik az utazásra, többek között azért, mert gyermekei Bécsben élnek és fél a megtorlástól. Az a véleménye, hogy a Törökországba érkezett magyar tábornokok nélküle is meg tudják szervezni a „diverziót". A török sürgetést egyébként azzal magyarázza, hogy a nagy zűrzavarban minden szalmaszálba belekapaszkodnak: „...ennek a birodalomnak az ügyei olyan rendetlenségben vannak, mint amilyenben talán soha nem voltak".[10]

1717. január 23-án fogadja a követet a nagyvezír, s közli vele, hogy Pápait és egy kapudzsi pasát küld Rákócziért Franciaországba, de miután hallotta, hogy ellenvéleménye van, szeretné tudni, hogy miért. Bonnac előadja, hogy a magyar „diverzió" hasznos lehet a szultánnak, de nem tartja hasznosnak Rákóczi jövetelét, mert nincsenek hadai, és mert nem tud „mozgalmat" elindítani egy olyan országban, amely tele van császári csapatokkal. A „diverziót" el lehet kezdeni a tábornokkal is, és ha már eredményeket értek el, könnyebben lehet rávenni a fejedelmet az utazásra, amelyre gyermekei miatt nehezen vállalkozhat. Elsietett és veszélyes ebben a helyzetben a kapudzsi pasa Franciaországba küldése is. Egy ugyanezen a napon kelt levelében ehhez hozzáteszi, hogy a hadi helyzet egyáltalán nem kedvező egy újabb magyar mozgalom számára.[11] Két nap múlva Antoine Pecquet-vel, a külügyi államtitkárság hivatalvezetőjével („premier commis") közli, hogy Pápai és a Konstantinápolyban tartozkodó ügyvívő, Horváth győztek, s Pápai és a kapudzsi pasa mégis elindulnak Franciaországba.[12]

[7] Des Alleurs XV. Lajosnak, 1716. május 29. Turquie, 56. köt. 147 sk. fol. Előbb Alboher Ábrahám zsidó kereskedő, aki a kurucokkal kapcsolatban állt, kérdezte meg ebben az ügyben Des Alleurs-t. Alboher des Alleurs-nek, 1716. október 7. *Angyal*, 112.

[8] Bonnac XV. Lajosnak, 1716. október 16. és november 9. *Angyal*, 115 sk. és Turquie, 56. köt. 265. fol. Bonnac konstantinápolyi tartózkodásáról: Mémoire historique d'un ambassadeur de France à Constantinople, le marquis de Bonnac. Kiad. *Ch. Schefer*. Párizs 1894.

[9] Bonnac XV. Lajosnak, 1716. december 24. *Angyal*, 116.

[10] Bonnac XV. Lajosnak, 1716. december 28. *Angyal*, 116 sk.

[11] Bonnac XV. Lajosnak, 1717. január 23. *Angyal*, 117 sk.

[12] Bonnac Pecquet-nek, 1717. január 25. *Angyal*, 119.

Bercsényi január 20-án érkezik Drinápolyba 40 fős kíséretével, ugyanakkor, amikor a francia követ.[13] Ez utóbbi február 3-án innen értesíti Du Luc gróf bécsi francia követet, hogy találkozott a főtábornokkal, aki már 1716 közepén Hotinba menekült a császáriak zaklatása elől, s Drinápolyban a magyar „diverzióról" tárgyal. Hozzáteszi: feltehetőleg „nem sokat fog ártani a németeknek". Ő maga nagyon tartozkodó vele szemben, mert a rastati béke szellemében kíván eljárni.[14]

Bercsényi valóban megkezdi a szervező munkát. Február 7-én javaslatot terjeszt a Porta elé, amelyben három ezred felállítását ajánlja, és részletes költségvetést dolgoz ki azok eltartására. Március 2-án Máriássy 60 erszény pénzzel elindul katonákat toborozni. Március 17-én Bercsényi is elhagyja Drinápolyt, és a Duna felé fordul, újabb tiszteket küldve maga előtt. A Porta április 16-án utasítást ad az illetékes tisztségviselőknek, hogy az Erdélybe, Lengyelországba és a kozákokhoz menő toborzók költségeit fizessék.[15] A tartózkodóbb Forgách szerint Bercsényi jelentős összeget kapott, neki és Csákynak is felajánlottak pénzt hadak fogadására, de ők ez elől kitértek, arra hivatkozva, hogy megvárják a fejedelmet.[16]

A francia diplomácia állásfoglalása

Bonnac hosszú ideig nem kapott Versailles-tól utasítást arra, hogy miként járjon el a török javaslatok ügyében; amikor ez megtörténik, mégpedig pozitív módon, mentegeti magát: megérti, hogy a török—osztrák háború folytatása Franciaország érdekeit szolgálhatja, sőt azt is, hogy ehhez hasznos lehet Rákóczi elutazása. Ő egyébként úgy tevékenykedett, hogy ezt a lehetőséget is szabadon hagyta.[17] Előbb, február 25-én, d'Huxelles marsall 1716. december 4-i utasítására válaszolva, optimista hangvételű levelet ír, amelyben közli, hogy Bercsényi nagyon jó fogadtatásban részesült, és 50 000 écut kapott katonák fogadására, ami arra mutat, hogy Rákóczit is szívesen fogják látni. „Így, ha az a szándéka, hogy a törökökhöz csatlakozzék, elindulhat nehézség nélkül és anélkül, hogy félni kellene, hogy megkötik a békét, míg úton van, ha csak valamilyen egészen váratlan változás nem következik be a Porta jelenlegi diszpozícióiban."[18]

[13] Die Feldzüge der Türken wider die Kaiserlichen in den Jahren 1716 bis 1718. Aus dem Tagebuch des Johann Stanislaus Grotovsky, ungarischen und deutschen Dometsch bey der Pforte. Ungarisches Magazin, 1783. III. 301 sk.

[14] Bonnac Du Lucnek, 1717. február 3. *Angyal*, 122.

[15] *Karácson*, 11 sk.; és vö. A törökországi magyar ezredek 1717-ben. HK 1911; Karácson Imre adatait Rákóczi és a bujdosók törökországi tartózkodásáról kiegészíti *A. Refik* tanulmánya; vö. erről LK 1925, *Fekete Lajos* ismertetését, Gökbilkin II. Ferencre és a bujdosókra vonatkozó új török források és *Maria Mravkarova:* Újabb török okmányok a Rákóczi-emigrációból című közlése. A két utóbbi megjelent a Rákóczi-tanulmányok című kötetben. A bujdosók első akcióiról az említett Grotovsky naplója, aki tárgyalt Bercsényivel is.

[16] Forgách: Emlékiratok, i. h.

[17] Bonnac XV. Lajosnak, 1717. március 1. *Angyal*, 123.

[18] „Ainsi s'il est dans le dessein de se joindre aux Turcs, il peut partir sans difficulté et sans craindre que la paix se fasse pendant qu'il sera en chemin, à moins qu'il n'arrive un changement subit dans les dispositions présentes de la Porte." *Angyal*, 127.

Pecquet-nek ugyanakkor tovább mentegetőzik: azt hitte, hogy Rákóczi elutazása kényelmetlenséget okoz Franciaországnak, de most látja, hogy az udvarban nem így fogják fel. Szerinte a nehézségek, amelyeket kezdetben támasztott a Portán, inkább „kellemesebbé teszik az ügyet, ha a végrehajtásra sor kerül".[19] Bár most feladja tartózkodását, kifogásolja, hogy Rákóczi Toulouse gróf útján juttatja el hozzá leveleit, és megkerüli a külügyi államtitkárt.[20] „Jóindulata" mégis odáig terjed, hogy ajánlja, adjanak biztosítékot Bercsényinek — akiről gúnyosan jegyzi meg, hogy „grand politique"-nek képzeli magát —, és folyósítsanak neki valamelyes járadékot.[21] Ezt azután — amikor d'Huxelles fenntartásokat hangoztat — visszavonja, mondván, hogy csupán ötlet volt („une simple idée") részéről, a főtábornok annyira elkötelezte magát, hogy más országban úgysem használhatná fel a francia pénzt.[22]

Bonnac iróniája ellenére már előbb, március 30-án jelentette a francia udvarnak, hogy Bercsényi „nagy hitelre tett szert a Porta minisztereinél",[23] és később is azt bizonygatja, hogy jelentős a befolyása, sőt, hogy alkalmas lehet Rákóczi helyett is valóra váltani a törökök reményeit.[24]

Mindebből az derül ki, hogy a francia udvar már 1716 nyarán vagy kora őszén értesült Rákóczi — illetve Pápai — kezdeményezéséről és a Porta szándékairól, hogy Des Alleurs és Bonnac fenntartásai nem győzték meg, a régens támogatta a fejedelem tervét, s hogy végül Bonnac derűlátó nyilatkozataival maga is hozzájárult az akció elindításához.

A szultán meghívólevele

Pápai Konstantinápolyból való elutazása előtt nem kapta meg Rákóczi utasítását, s ezért februárban szerződéstervezet nélkül érkezett Marseille-ba. Onnan küldte levelét Toulouse gróf útján a fejedelemhez, aki azt nagyböjt utolsó napján kapta meg. A követ március elején érkezett Párizsba, s 24-én Rákóczi titokban Grosbois-tól nem messze egy erdőben találkozott vele. Pápai bemutatta a szultán meghívólevelét, amely „meglepetést" („stupor") váltott ki a fejedelemben: „A világnak ez a fejedelme másnak nem, csak királyoknak szokott írni, és azelőtt soha egyetlen elődömet sem részesítette ebben a megtiszteltetésben."[25]

Mit tartalmazott a szultán februári levele? A Porta — úgy látszik, Bonnac figyelmeztetését is figyelembe véve — szükségesnek tartja előbb megmagyarázni, miért nem nyújtott Rákóczinak segítséget a szabadságharc alatt: nem akart ürügyet szolgáltatni a császárnak a karlócai béke megszegésére. Most azonban Bécs szegte meg a békét,

[19] Bonnac Pecquetnek, 1717. február 25. *Angyal*, 128.

[20] Bonnac Pecquetnek, 1717. február 28. *Antal*, 129; Bonnac d'Huxellesnek, 1717. június 17. *Angyal*, 131. Ebből a levelezésből az derül ki, hogy Bonnac utasításra cselekszik s nem egyszerűen saját nézeteit követi. Emellett javaslatai tele vannak ellentmondásokkal. Nem arról van tehát szó, hogy egy „realista" diplomata áll szemben az „illuzionista" magyar bujdosókkal. *Szekfű*, 94 sk.

[21] Bonnac d'Huxellesnek, 1717. április 6. *Angyal*, 130.

[22] Bonnac d'Huxellesnek, 1717. június 17. *Angyal*, 131.

[23] Bonnac d'Huxellesnek, 1717. március 30. *Angyal*, 129.

[24] Bonnac d'Huxellesnek, 1717. április 6. *Angyal*, 130.

[25] Vallomások, 576.

s a szultán Pápai előterjesztésére kész a fejedelmet meghívni és haddal és pénzzel segíteni, hogy Erdély birtokába jusson. Kijelenti: „Magyarországot és Erdélyt felszabadítják a német iga alól, a gonoszokat, akik velük szembefordultak, megölik és rabszolgájukká teszik", de a városok és falvak lakóit nem fosztják ki és nem viszik rabságra. Rákóczi ugyanolyan státust fog élvezni, mint annak idején Bethlen Gábor, s utódát szabadon választhatják meg. Az adó kérdését akkor döntik el, amikor ezek az országok felszabadulnak. Ha Törökországba érkezik, meghallgatják Magyarországra és Erdélyre vonatkozó kéréseit és szultáni kapitulációkba foglalják a megegyezéseket. A nagyvezír — mint a levél megtalálója, Karácson Imre megjegyzi — „majdnem szó szerint" ugyanazt írta, mint a szultán. A nagyvezír még sietteti is a fejedelem utazását, s ígéri, hogy „ideérkezvén az ország ügyeinek elrendezésére nézve a kegyelmes császári levél értelmében sehbrijári kegyelemben részesül", s reméli, hogy „elismerésre érdemes munkát fog végezni".[26]

Pápai — a *Vallomások* szerint — ennél még többet is ígért, így azt, hogy a fejedelem 2,5 millió birodalmi tallért fog kapni önálló hadsereg felállítására. Ígérte azt is a török tisztségviselők nevében, hogy a Porta biztosítja Magyarország és Erdély szabadságjogait, s nem köt békét anélkül, hogy legalább Erdélyt ne adnák át Rákóczinak, sőt hajlandó Havasalföldet is Erdélyhez csatolni. Azzal is biztatta — a levélre és egy latin kommentárra hivatkozva —, hogy mindezeket a szultán kész írásos szerződésben rögzíteni, mihelyt a fejedelem megérkezik Törökországba. Jelentette, hogy egy kapudzsi pasa jön Franciaországba azzal a céllal, hogy őt Törökországba kísérje. Arról is értesítette a fejedelmet, hogy a nagyvezír levelet írt a svéd királynak, amelyben közölte, meghívják Rákóczit Törökországba, és segítik, hogy visszaszerezze Magyarországot és Erdélyt, amelyre az örökösödés jogán igényt tarthat.[27]

A fejedelem minderről tájékoztatni akarta az Orléans-i herceget, és kihallgatást kért tőle. Fennmaradt Brennernek egy április 19-i levele a külügyi államtitkárhoz, amelyben igazolja, hogy az értesítést megkapta a herceggel való találkozásra. A fejedelem Tessé marsallnál vagy Rochefort marsall feleségénél lesz ezen a hétfői napon, s a herceg látogatására a versailles-i palotában a szoborgalérián keresztül megy.[28]

A *Vallomások*ban maga Rákóczi mondja el, hogy a nagyhét szombatján este kereste fel a régenst, aki elolvasta a Pápai által hozott meghívólevél fordítását és mellékletét, s ezt mondta: „Ő ugyan nem tagadhatja, hogy utam és a háború folytatása hasznára válik a francia ügyeknek, de azért nem akar rábeszélni, hogy kitegyem személyemet oly bizonytalan és kétséges ígérgetéseknek." A fejedelem a meghívás elfogadása mellett érvelt: „Esküvel fogadott kötelességem, hogy fejedelemségemet és a hozzám hű rendeket felszabadítsam az iga alól, és biztonságukról még életem

[26] A szultán levelének francia fordítása *Angyal*, 124 sk. A nagyvezír levelének magyar fordítása Karácson I. kiadásra előkészített gyűjteményében. OSzK Fol. Hung. 1900/II. 213—214. Szekfű, aki e meg nem jelent kötet egyik szerkesztője volt, azt állítja, hogy Karácson csak a szultán levelét találta meg, s hogy a francia fordítás hibás. I. m. 348. Hangsúlyozzuk, a nagyvezír leveléről van szó, melyről Karácson megjegyzi, hogy „majdnem szó szerint egyezik a szultán meghívólevelével, amelynek franciára fordítását kiadta Angyal Dávid, Tört. Tár, 1905, 124. l."

[27] Vallomások, 577—578.

[28] Brenner d'Huxellesnek, 1717. április 19. Hongrie, 17. köt. 238^{v}. fol.

kockáztatásával is gondoskodjam." A régens csodálja elhatározását, nem beszéli le az utazásról, és ígéri segítségét a terv végrehajtásához.[29]

Rákóczi nemcsak francia támogatást keres, hanem más kormányok figyelmét is igyekszik felkelteni a magyar ügy iránt, főleg a Habsburg Birodalom túlzott megerősödésére hivatkozva. 1717 elején I. Péter nyugat-európai körútra indul, s érdeklődik a francia szövetség lehetősége iránt. Az orosz diplomácia előbb Chateauneuf hágai francia követtel tárgyal, aki január 5-én azt az utasítást kapja, hogy viselkedjék nagyon tartózkodóan a Safirovval, Golovkinnal és Kurakinnal folytatott tárgyalásokon, akik sürgetik, hogy Franciaország adja fel svédbarát álláspontját, lépjen szövetségre Oroszországgal, támogassa ez utóbbit a „tengeri hatalmakkal" szemben. Chateauneuf óvatoskodása és időhúzása arra készteti a Hollandiában tartózkodó cárt, hogy siettesse franciaországi utazását.[30]

Amikor híre jár, hogy I. Péter Párizsba látogat, Brenner Rákóczi megbízásából április 8-án egy memorandumot nyújt be a külügyi államtitkárságnak, felhívva a figyelmet arra, hogy a cár és a fejedelem 1707-ben kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötöttek, és hogy arra most is érdemes hivatkozni, Franciaország érdekeit is figyelembe véve. A francia udvar érdeke, hogy fellépjen a cár útján is a császári hatalom túlságos megerősödése ellen. I. Péter támogatást nyújthatna a magyaroknak azzal, hogy csapatokat küld Moldvába, Erdélybe és Magyarországra. A közös ügyek tárgyalására a fejedelem kész követet küldeni a cár mellé, s ehhez kéri az udvar beleegyezését.[31]

A cár május 7-én Párizsba érkezik, ahol nagy feltűnést kelt egyszerű életmódjával, a mesterségek és a tudományok iránti érdeklődésével.[32] Tessé marsall kapja a megbízást, hogy tárgyaljon a vele érkezett diplomatákkal, köztük Rákóczi jó ismerősével, Kurakin herceggel is. A cár szeretné, ha a szerződést jelenlétében aláírhatnák, a francia diplomácia azonban továbbra is húzódozik ettől, részben a hagyományos svéd szövetség, részben az egyre szorosabb angol kapcsolatok miatt. A régens abban érdekelt, hogy Oroszország Ausztria ellen forduljon, ezt azonban I. Péter csak akkor vállalja, ha jelentős segélypénzt kap, amit a francia udvar nem tud megígérni. Orléans-i Fülöp vonakodik állást foglalni, s a szerződést csak 1717. augusztus 15-én Amszterdamban írják alá. Ebben a két hatalom szövetséget és barátságot ígér egymásnak, s megerősíti az utrechti és badeni békét. Franciaország az orosz kereskedelemben előnyöket kap. A titkos záradékban a francia udvar felajánlja közvetítését az északi háborúban, kötelezi magát, hogy nem újítja meg a segélyszerződést Svédországgal, az Ausztriával kapcsolatos kérdésekre a felek ígérik, hogy visszatérnek.[33]

Dangeau márki május 17-én naplójában feljegyzi, hogy Rákóczi is találkozott I. Péterrel, „mert a cár meghívta ebédre".[34] Saint-Simon három találkozásról is tud, az

[29] Vallomások, 580.

[30] Recueil, Russie, I. 138 sk.

[31] Brenner feljegyzése, 1717. április 3. Hongrie, 17. köt. 227 sk. fol.

[32] Párizsi tartózkodását leírja *Vicomte de Guichen:* Pierre le Grand et le premier traité franco-russe (1682—1717). Párizs 1908.

[33] Recueil, Russie, I. 189 sk; Szbornyik, 34. köt. 127—210, 510 sk.

[34] Dangeau, 17. köt. 91.

egyikre Fontainebleau-ban, a másodikra Meudonban került sor, ahol együtt nézték meg a királyi lovardát, a harmadikra Párizsban, ahol megtekintették a Louvre makettjét. Az emlékíró szerint Rákóczi nyíltan beszélt arról — még a porosz követ, Friedrich Ernst Knopphausen előtt is —, hogy a Porta Törökországba hívja.[35] A *Vallomások* szerint a fejedelem többször is tárgyalt a cárral, többek között akkor is, amikor látogatásokat tett a királyi család tagjainál, sőt Grosbois-ban vendégül is látta, s tájékoztatta őt a szultán hívásáról és ajánlatáról. I. Péter próbálta őt lebeszélni az utazásról „annak veszélyes és igen bizonytalan kimenetele miatt, jóllehet egyébként megígérte, hogy el fogja vállalni a török béke közvetítését, ha azt neki felajánlják".[36]

A fejedelem elhatározza — részben vallási okokból, részben Itália sorsa iránti érdeklődésből —, hogy a pápát is tájékoztatja terveiről. Brenner apát júniusban felkeresi Párizsban Martino Corneli Bentivoglio karthágói érsek pápai nunciust, s vele a következőket közli: „Uram szeretné biztosítani Őszentségét a nuncius útján, hogy azok a mozgalmak, amelyek Magyarországon bekövetkeznek azon magyarok részéről, akiket a császár kizárt az amnesztiából és a kegyelem minden reményéből, semmilyen mértékben sem lesznek károsak a kereszténységre nézve, sőt egy idő múlva hasznosak lesznek Itália szabadsága [»libertà dell'Italia«] szempontjából is, amelynek félnie kell a német szolgaságtól." A nuncius nem vállalja a közvetítést, mert szerinte a kérés túl általános, de azért sem, mert meggyőződése, hogy a török támogatása ellentmond a kereszténység érdekeinek. Ezen túlmenően a hármas szövetséget a mostani pápa is elfogadja, tehát nem fordul a császár ellen. Ami pedig Magyarország és Itália közös érdekeit illeti, erről a következőképpen ítél: „Az itáliai és a magyarországi dolgok annyira különbözők voltak, hogy nem lehetett látni, miként befolyásolhatnák egymást." Brenner, úgy látszik, elfogadja ezt az érvelést, mert — a nuncius szerint — szabadkozik, hogy nem az ő gondolata volt mindezek közlése. Egyébként a magyar tábornokok már részt vesznek a császár elleni hadjáratban, tehát ilyen szempontból befejezett tényekről van szó.[37]

Vallási skrupulusai arra indítják Rákóczit, hogy francia egyházi személyek véleményét is kikérje. A *Notes sur la vie du prince Ragotzi* szerint a kamalduli szerzeteseknek az volt a véleményük, hogy „Isten visszakéri őt államaiba" („Dieu le redemandoit dans ses etats"). A Sorbonne-hoz is fordult, amely „formálisan" („décision bien formelle") jelentette ki, hogy „nem ura önmagának, népének tartozik s így egy pillanatig sem habozhat, hogy eleget tegyen népe óhajának".[38]

[35] Saint-Simon, 32. köt. 40.

[36] Vallomások, 582.

[37] „Le cose d'Italia et d'Ongheria erano si disparate che non si sapeva vedere come potessero cosi facilmente influire l'une nell' altre." Vatikáni lt. Nunziatura, Francia, 231. köt. 304 sk. fol.

[38] „...qu'il n'était pas maitre de luy même qu'il appartenoit a son peuple qu'ainsy il ne devoit pas hésiter un moment a se rendre au désir de son peuple." *Zolnai*, 13. A Sorbonne iratai közt nem találtam erre vonatkozó állásfoglalást.

A bujdosók akciói

Hugo Damian von Virmond lengyelországi császári követ 1717. január 9-én jelenti, hogy már Varsóba érkezése előtt a „rebellisek" — s köztük Bercsényit, Forgáchot, Esterházyt és Csákyt név szerint említi — családjaikkal együtt elhagyták Lengyelországot, és a törökökhöz mentek, akik ellátást és pénzt adnak nekik, s jelenleg Hotinban tartózkodnak. Esterházy igyekszik mindenféle „Lumpengesindel"-t magához vonzani Lengyelországból is, ami annyival is könnyebb, mert a határon levő lengyel hadakat nem fizetik. A bujdosók közül Vay és az „istentelen szerzetes", Kéri Danckában maradtak, „Ragotzíné" pedig Varsóban tartózkodik, kíséretében néhány jelentéktelen vagy rossz hírű nemessel. A korona marsallja mellett egy magyar kompánia vagy gárda szolgál, amelynek tisztjei hozzá fordultak, hogy a kegyelmet eszközölje ki számukra. A nagyhetman adjutánsa, a fiatal Forgách, aki nem viselhetett fegyvert — ifjúkora miatt — Magyarországon, ugyancsak szeretne hazamenni.[39] A követ néhány nap múlva továbbítja Rákócziné kérését a császári udvarhoz, és azt javasolja, hogy kapjon engedélyt a birodalomban a letelepedésre egy kis helységben, ahol nincs lehetősége intrikálni („wo sie keine Intrigen zu mischen Gelegenheit hätte").[40] Egyébként azon munkálkodik, hogy a még Lengyelországban élő bujdosókat a király kiutasítsa.[41]

A határról kapott hírek alapján később azt jelenti, hogy Lengyelországból többen a bujdosó tábornokok szolgálatába álltak, és Bercsényi Konstantinápolyba ment, ahol javasolni fogja, hogy törökökkel és tatárokkal törjenek be Magyarországra. A Lengyelországban maradt bujdosók kapcsolatot tartanak fenn a hazamentekkel, s ezért külön is felhívja az udvar figyelmét a szigorú ellenőrzésre.[42]

A Haditanács aktái között találunk egy március 25-ről keltezett, s valószínűleg Nicolae Rosettitől származó havasalföldi kémjelentést, amely a törökök hadi készületei mellett beszámol arról, hogy Bercsényi és Forgách, sőt Rákóczi is Ruszcsukban tartózkodnak, s hogy ez utóbbiról azt mondják, a törökök „Észak-Magyarország királyának" („Rè dell'Ungaria Superiore") kiáltották ki, és sok pénzt adtak neki, hogy hadakat toborozzon.[43]

A leghasználhatóbb törökországi jelentéseket Bécsbe a konstantinápolyi holland követség titkárának fia, Nicolas Theyls küldi, aki közvetlenül török forrásokra támaszkodik. Április 17-én arról ír, hogy Rákóczi levelet küldött a Portának, s „a szultán és a vizír válaszoltak Ragozzi levelére, és sok ígérettel meghívták, hogy jöjjön a Porta szolgálatára". A levelet Pápai János, Rákóczi titkára vitte Franciaországba, és a francia követ bocsátott hajót rendelkezésére. Még nem tudni, hogy a fejedelem elindult-e. A törökök nagy türelmetlenséggel várják, mert sokat remélnek tőle. Bercsényi a francia követtel együtt tárgyalt a Portán, és egy tervezetet adott be hadak fogadására. Azt ígéri, hogy 24 000 embert tud toborozni, ezért 150 erszény aranyat

[39] Virmond VI. Károlynak, 1717. január 9. Polen, Relationes No. 17.
[40] Virmond VI. Károlynak, 1717. január 13. Polen, Relationes No. 23.
[41] Virmond VI. Károlynak, 1717. március 31. Polen, Relationes No. 42.
[42] Virmond VI. Károlynak, 1717. március 17. Polen, Relationes, No. 97, 102.
[43] Bécsi lt. Hofkriegsrat. Exp. 1717 April, No. 462. és Hurmuzaki, V. 102.

kapott, és ezzel ment el Urusznikba (Ruszcsuk). A Porta további ezer erszényt ajánlott, ha a toborzás eredménnyel jár. Esterházy és Forgách híveikkel együtt Hotinba érkeztek. Tízezer török és tizenötezer tatár, valamint a Bercsényi által vezetett magyar rebellisek készülnek betörni Erdélybe.[44]

A kémek a legkülönbözőbb haditervekről tudnak. Így arról, hogy Bercsényi eredetileg Lengyelországon keresztül készült betörni Máramarosba, de erről lemondott, mert közben cári csapatok vonultak be lengyel földre. Ezután Moldván keresztül gondol támadásra, végül Havasalföldről akar elindulni és Văcăreşti környékén gyűjti a hadakat, amelyek száma eléri a kétezret. Júniusi bukaresti jelentések a tatár és török hadak mozdulatairól adnak hírt, és megerősítik, hogy Bercsényi Forgáchcsal együtt Ruszcsukban gyűjti a hadakat, már mintegy ezer emberük van, köztük a többség török, akik rác ruhába öltöztek. E kémjelentés szerint Bercsényi itt haditanácsot tartott, ahol arról döntöttek, hogy az Olt szorosán törnek be Erdélybe, bár a havasalföldi vajda igyekezett őket erről lebeszélni.[45]

Ennek a jelentésnek annyi igazságmagva van, hogy május 25-én a boszniai pasához küldött fermánjában a szultán megparancsolja: „A Jézus vallásán levő nagy fejedelmek dicsősége, Rákóczi Ferenc királynak — legyen neki jó vége! — főminisztere, Bercsényi tábornok, aki mostanában oltalmam alá menekült, az általa összegyűjtött muszulmán és magyar katonasággal, továbbá a nikápolyi szandzsák összes önkéntesei, mindannyian kirendeltettek, hogy Tergovist szoroson át Erdélybe menjenek."[46] Ennek a parancsnak a végrehajtására nem került sor, mert a török hadsereg zöme a Savoyai Jenő által vezetett császári sereg ellen vonult. Bercsényi, Forgách és Csáky — Forgách *Emlékiratai* és a kémjelentések szerint — Izsákdzsiban (Isaccea) találkoztak, ahonnan néhány száz főnyi csapattal Orsova felé mentek, abban a reményben, hogy török előnyomulás után a Tisza mentén törhetnek be Magyarországra.

A szultán július 9-én utasítást adott a hotini pasának, hogy törjön be Erdélybe tatárokkal, a moldvai vajda, Mihail Racoviță és a „messiási nemzet hatalmasa", Esterházy Antal hadaival.[47] Esterházy április 10-én megújította a konföderációra tett esküt, Sarmasághy Ádámot és Pap Istvánt beküldte Erdélybe, megbízva őket a hadak toborzásával.[48] Augusztus 22-én a tatár hadak meg is jelentek a Borgói-hágónál (mások szerint a Radnai-hágónál), a vajda és Esterházy Beszterce környékén maradtak, hogy fedezzék a betörést.[49] A tatárok eljutottak Nagybányáig, egy részük Batarig, útközben raboltak és foglyokat szedtek. Végül Bagossy László hajdúi és a máramarosi románok szembefordultak velük, és kiüldözték őket.[50]

[44] „Il Sultano e Visiro risposero alla lettera di Ragozzi, e con molte promesse lo invitano a venire al Serviggio della Porta." Theyls gúnyosan megjegyzi, hogy a tatárok nem lesznek, csak ötezren, még talán a lovaikat is beszámolják. Theyls Öttlnek, 1715. április 17. Türkei, Kart. 181.

[45] Ismeretlen a Haditanácsnak, 1717. június 28. Türkei, Kart. 181. 48 sk. fol. Május 31. N. Rosettitől származó jelentésekről és az előzményekről: *Hurmuzaki*, V. 102 sk.

[46] *Karácson*, 16.

[47] *Karácson*, 18—19.

[48] *Hurmuzaki:* Documente VI. 170 sk.

[49] Forgách szerint Esterházy elkésett, és ezért nem ment be Erdélybe. Századok, 1968. Más adatok szerint alig volt 250 embere, és csak a határon maradt, biztosító feladata volt.

[50] Vö. *L. Matuschka:* Der Türkenkrieg 1716—1718. Megjelent a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen című sorozat XVIII. köteteként. Wien 1891; *Obetkó Dezső:* Az 1717-i tatárbetörés, HK 1941.

Szekfű szerint Rákóczi nevére „a magyarság mozdulatlan maradt, a hivatalos Magyarország nyugodtan haladt tovább az új békességtől kijelölt útján, a szegény nép, a rután és oláh parasztok, magyar jobbágyok pedig vasvillára keltek, hogy a Rákóczi nevében szabadítást ígérő kurucok fegyvertársai, a tatárok ellen védekezzenek".[51]

Az igazság az, hogy az elégedetlenek szívesen csatlakoztak volna a bevonuló kurucokhoz. Menhard János a betörés idején a Maros mentén portyázott mintegy hetven lovasával, s az a hír járta, hogy „csupa szegény hajdú ember akar közibük állni".[52] Máshol is terjedt a kuruc hír. Pogrányban, Nyitra megyében letartóztatják Mészáros Miklóst — aki tényleg mészáros volt —, mert Jávorka hajdújának nevezte magát, s járta a falvakat, hogy kurucokat toborozzon. Ezt tette Gömörben is, ahol nagy zavart okozott. Halálra ítélik s kivégzik, hogy példát statuáljanak.[53] Délnyugaton is mozgolódás tapasztalható. Draskovics János augusztusban arról panaszkodik, hogy a „kurucok Vas megyében elrabolták ingóságait", s megindul a nyomozás a „tolvajok" után.[54] Elég széles körű tehát a nyugtalanság, még ha igaz is, hogy elsősorban jobbágyok, hajdúk, szabadosok azok, akik kurucoknak mondják magukat, és akik készek a felkelésre.

Ezt állítják a Bécsben tartózkodó francia diplomaták is, akik élénk figyelemmel kísérik a török háború eseményeit és ezzel kapcsolatban a magyarországi fejleményeket. Du Luc 1716. március 26-án azt jelenti, hogy a magyarok átállnak a törökök oldalára, és ehhez a következő megjegyzést teszi: „Itt azt hiszik, hogy ha valamilyen kudarcra kerülne sor, a felkelés általános lenne Magyarországon és Erdélyben."[55] A gróf egészségi állapota miatt már szeptemberben visszahívását kéri, és a következő év februárjában elhagyja Bécset, utána egy Du Bourg nevű diplomata jelent, aki 1717. augusztusban közli, hogy Bécsben „közönségesen" feltételezik: a magyarok „felemelnék álarcukat, ha a törököknek valamelyes győzelme lenne ebben a hadjáratban".[56]

A részrehajlással nem vádolható Károlyi Sándor szeptemberben így foglalja össze az eseményeket: „Diebus 22, 23, 24 (augusti) Erdélynek Maros és Szamos melléki részét és a Mezőséget bényargalta az pogányság, az népet futásban találván, rablottak, vágtak is, de nem annyira, égetve pedig jobbára csak az urak kastélyit és magtárjait, közben-közben pedig falukat is, kit egészben, kit részben." A futás azonban megállt, éspedig azért, mert a rablás nem volt nagyméretű, és mert híre jött, hogy magyarok is vannak a tatárokkal: „De hogy magyar vagyon vélle és Felső, Nagy Bányának is csauzokat adtanak: az ki megindult volt és futott, visszatért." Amikor azonban kiderült, hogy nincsenek kurucok a betörő hadak között, akkor ellenük

[51] Szekfű, 88.

[52] Szekfű szerint Debrecenben és környékén volt mozgolódás, s a szervezkedést a hajdúk lelki alkatával magyarázza: „A hajdú városok lakosságában mindvégig megmaradt valami őseik könnyelmű előrelátás hiányából: amint Bocskay hajdúinak sohasem volt tűzhelyük, melynek gondolata megfontolt óvatosságra kényszerítette volna őket, kalandos vakmerőségük közepett, így késői utódaik sem sokat törődtek azzal a kevéssel, a mi van, ha kedvük támadt a *nincsen* vagy a *volt* után szaladni." *Szekfű*, 80.

[53] Jelentés 1717. december 31-ről Érsekújvárról. OL Litterae privatorum. No. 650.

[54] 1717. augusztus 15. OL Litterae privatorum, No. 589.

[55] Du Luc d'Huxelles-nek, 1716. március 26. Autriche, 109. köt. 41 v. fol.

[56] Du Bourg d'Huxelles-nek, 1717. augusztus (nincs pontos dátum). Autriche, 122. köt. 39 v. fol.

fordult a nép, és az elmaradókat üldözve, szeptember 3-án súlyos csapást mért rájuk a Borsai-hágónál.[57]

Ebből tehát az következik, hogy ha a bujdosó tábornokok Erdélyben, illetve Magyarországon megjelentek volna, nagyobb erőkkel és külföldi segítséggel, akadtak volna segítőtársaik, még ha kezdetben nem is a nemsség részéről. Esterházy azonban nem jött be Erdélybe, mert — úgy látszik — nem mert kockáztatni.

A bujdosók akcióiról a nyugati sajtó is folyamatosan tájékoztatott, s Rákóczi is innen értesült az eseményekről. A hollandi *Mercure historique et politique* már májusi számában jelenti, hogy Bercsényi, Forgách és Csáky Hotinból Konstantinápolyba készülnek, Esterházy viszont ott maradt és csapatokat toboroz. A párizsi *Nouveau Mercure* júliusban írja, hogy a császáriak öt „Corizzes hongrois"-t elfogtak. Augusztusban arról tudósít, hogy Steinville tábornoknak nehézségei vannak „az erdélyieket engedelmességben tartani és különösen a hegyi lakosokat, akik nagyon hajlamosak a lázadásra és Esterhazy, Berezini, Forgatick [!] és Czaky grófok, akik jelenleg az ottomán hadseregben vannak, erősen bíztatják őket, és azt ígérik nekik, hogy 50 000 emberrel csatlakoznak hozzájuk". Szeptemberben már arról tud, hogy a bujdosók Felső-Magyarországba csaptak be, méghozzá 15 000 emberrel s közöttük van Vay, Máriássy s a fiatal Bercsényi is.

A *Mercure historique et politique* szeptemberi számában arról szól, hogy harmincezer török, tatár és „rebellis magyar" az előző hónap 18-án és 19-én Moldva felől betört Magyarországra, több helyiséget felégettek, elfoglalták Szatmárt is. Károlyit majdnem meglepték Tokaj körül, de a császáriak erősítéseket küldtek Erdélybe. A *Gazette d'Amsterdam* október 5-én már azt jelenti, mégpedig Kolozsvárról szeptember 14-i dátummal, hogy a huszárok és a rácok, akiket a parasztok is támogattak, kiverték a lázadókat. Ezt a *Mercure historique et politique* is megerősíti, de novemberi számában Kassáról azt is jelenti, hogy Czelder Orbánt, akit több éve fogva tartottak, három társával együtt kivégezték.

A törökök belgrádi veresége véget vet a betörésekről szóló híreknek. Bercsényi mintegy 2000 emberrel vonul vissza, s előbb Văcăreştinél állapodik meg, majd menekül Vidin felé. Közben harcba keveredik bolgár felkelőkkel, kivágja magát, s Nisben, majd Szófiában telepedik meg. Esterházy már előbb Jászvásárból Csernavodára érkezett, s oda mennek Bercsényi és Csáky is, míg Forgách az időközben odaérkező

[57] *Thaly K.*: Károlyi Sándor hadi előterjesztése, s észrevételei az 1717-i tatárjárásról. Századok, 1867. Külső megfigyelők nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a betörésnek. Du Bourg francia ügyvivő például 1717. szeptember 4-én azt jelenti, hogy bécsi hírek szerint törökök, tatárok, magyarok és lengyelek betörtek volna Felső-Magyarországra. Szerinte ezt csak tervezték, mielőtt még a török sereget megverték volna Belgrádnál. Ugyanezen jelentésében egy utóiratban azonban elismeri, hogy Moldván keresztül magyarok vezetésével betörésre került sor, és hogy ezek a magyarok kiáltványokat terjesztettek, felszólítván honfitársaikat a felkelésre. Akkor azonban még nem tudtak a belgrádi vereségről, ami arra fogja indítani őket, hogy sürgősen visszaforduljanak. Végül is „feu de paille"-ről van szó. Du Bourg d'Huxellesnek, 1717. szeptember 4. Autriche, 126. köt. 12 sk. fol. szeptember 8-án közli, hogy Bercsényi és Esterházy vezetésével törtek be a tatárok és a törökök, és el is jutottak Budától mintegy 30 mérföldre, miközben égettek, gyilkoltak, rabszolgákat szedtek. Du Bourg d'Huxelles-nek, 1717. szeptember 8. Autriche, 126. köt. 40 sk. fol.

Rákóczit keresi fel Drinápolyban, aki szívesen fogadja. [58] Ezzel véget is értek a bujdosók törökkel-tatárral közös vállalkozásai, amelyeket a fejedelem mélységesen elítélt.

Kökényesdi kémtevékenysége

A bécsi udvart nemcsak a törökországi kuruc hírek nyugtalanítják, hanem Rákóczi franciaországi tevékenysége is. Kökényesdi László, aki, mint láttuk, 1715-ben császári szolgálatba állt, szorgalmasan jelent Anton Josef Öttlnek, a Haditanács referendáriusának, de sokszor közvetlenül Savoyai Jenőnek is mindarról, amit a fejedelemről megtud. 1717. március 18-án — feltehetően Pápai és a csausz érkezésének hírére — Marseille-ben van, 22-én Párizsban, és onnan jelenti, hogy „rákóczista magyarok küldöttei vannak Konstantinápolyban, tökéletesen jól fogadták őket és bántak velük, és azt mondják, oda várják Rakoczy fejedelmet is". [59]

22-én már Párizsból számol be arról, hogy beszélt valakivel Rákóczi környezetéből, aki elmondta: a fejedelem sűrűn találkozik Des Alleurs-rel, a Konstantinápolyból hazatért francia követtel, és feltételezi, hogy a tárgyalások a Portával kapcsolatos terveiről szólnak. Úgy tudja, hogy a nagyvezír ajánlatot tett Rákóczinak, „álljon pártja maradványainak élére", akik a törökök védelme alá helyezték magukat. A fejedelem tárgyal Bonrepos-val is, aki Bonnac nagybátyja, és aki friss híreket kap Törökországból. Meg akarja tudni, hogy az adott körülmények között helyes-e a Porta ajánlatainak elfogadása, amelyeknek kimenetele bizonytalan, míg Franciaország számára nyújtott védelme állandó és szilárd. Még nem döntött, hogy milyen megoldást válasszon. Jelzi, hogy Ilosvay, akitől ezeket az információkat kapta, Rákóczi legközelebbi bizalmasa, ő dolgozik a rejtjelekkel is, s nem „elég óvatos, hogy kivédje azokat a csapdákat, amelyeket egy homme d'esprit [szellemes ember] fel tud állítani". Az „homme d'esprit" persze maga Kökényesdi. [60] Március 26-án elmondja, hogy Ilosvayval és Kisfaludy Boldizsárral Hélissant mezei házában fog találkozni, s reméli, hogy megfelelő információkat tud szerezni. [61]

Feltehetően április elején javaslatot tesz Savoyai Jenőnek arra, hogy miképpen lehetne elfogni Rákóczi leveleit Párizsban és Marseille-ben. Fel akarja használni azt az ügynököt, aki a múlt évben G. W. Hohendorfnak, az akkor Párizsban szolgálatot teljesítő császári diplomatának adta át a Lengyelországból írott leveleket. Kapcsolatba lépne Hélissant bankár egyik hivatalnokával is, aki, mielőtt a postára viszi a fejedelem leveleit, rövid időre átadná annak, akit Savoyai Jenő megnevez. Lakáját elbocsátja, de csak azért, hogy az gyanú keltése nélkül figyelhesse a posták járását, és elfogja a Rákóczinak szóló leveleket. Nehézséget jelent, hogy a fejedelem leveleivel

[58] Forgách emlékiratai, i. h. *Hurmuzaki:* Documente. Supl. I. 1. 436 sk.

[59] „Il y a a Constantinople des deputes des Hongrois Rakoczistes et ils sont parfaitement bien recus et traittes et on y attendent, dit-on, le prince Rakoczy." Kökényesdi Öttlnek, 1717. március 18. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Exp. 1717 ápr. No. 462.

[60] „Il n'a pas assez de finesse de se garantir des embuches qu'un homme d'esprit peut lui tendre." Kökényesdi Öttlnek, 1717. március 22. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Exp. Apr. No. 462.

[61] Kökényesdi Öttlnek, 1717. március 26. Hofkriegsrat, Exp. Apr. No. 442.

együtt a bankár is küldi sajátjait, és észreveheti a késést, igyekszik azonban ezt a nehézséget elhárítani.[62]

Savoyai Jenő április 15-én jelenti a császárnak, hogy Rákóczinak a Portával való kapcsolatait figyelteti, és ebből a célból Kökényesdi számára 2000 guldent utaltat ki (felét Párizsba, felét Marseille-be), s javasolja, hogy az akcióba a párizsi követet, Josef Lothar Königsegg grófot is kapcsolják be.[63] Május 13-án VI. Károly hozzájárulását kéri ahhoz, hogy Kökényesdi a követ védelmét élvezhesse, és hogy a fejedelem leveleit megszerző „Cammerdiener" szolgálatáért 500 dukátot kaphasson. Ezt a császár jóvá is hagyja, s egyben Kökényesdit felmenti a hadi szolgálat alól.[64] Július 5-én Savoyai Jenő a belgrádi táborból értesíti Königsegget Kökényesdi megbízatásáról, kéri, hogy támogassa őt Rákóczi levelezésének elfogásában, s ugyanekkor ellenőrizze is őt.[65] Maga Kökényesdi — mint Öttl egyik hozzá írt, október 6-i leveléből kitűnik — valószínűleg április elején Bécsbe utazik, s így egy ideig nem tudja nyomon követni a franciaországi fejleményeket, viszont megnyeri magának Savoyai Jenőt és a Haditanács vezető tisztviselőit.

Készülődés a nagy útra

Július elején az Orléans-i herceg nyugtalankodik amiatt, hogy véget érhet a háború Törökország és a Habsburg Birodalom között, és ebben az esetben az utóbbi más vállalkozásokba kezdhet „növekedése érdekében" („pour son agrandissement"). Ennek elkerülése végett úgy véli, hasznos lenne a magyar diverzió, amelynek előnyeire a törököt figyelmeztetni kell, megjegyezve, hogy „az a közömbösség, amelyet a Nagyúr mutatott az utóbbi években a magyarok iránt, óvatosabbá teszi őket".[66] Ez tehát azt jelenti, hogy a francia udvar helyesli a fejedelem törökországi utazását. D'Huxelles értesíti Bonnacot, hogy Rákóczi, mielőtt elhatározná magát, meg akarja várni a kapudzsi pasát: tudni akarja, milyen támogatást kaphat, és hogyan tudja Bercsényivel együtt „felélesztени a magyarok szívében a szabadság szeretetét", tehát csak megfelelő feltételek biztosítása esetén kész elindulni.[67]

Július közepén Mehemet Bakri kapudzsi pasa egy gabonával megrakott hajóval megérkezik Toulonba, és bejelenti, hogy Párizsba kíván menni és a fejedelemmel találkozni.[68] Augusztus 6-án Rákóczi értesíti a külügyi államtitkárt erről a hírről, és kéri, hogy biztosítsa a szultánt jóindulatáról, a kapudzsi pasát azonban ne engedje tovább, szólítsa fel, hogy adja át leveleit az intendánsnak, és várja meg Toulonban a választ.[69] D'Huxelles marsall már előbb elutasítja a török küldött Párizsba jövetelét,

[62] Projet pour faire enlever les lettres de M. le P^ce^ Rakoczy tant à Paris qu'à Marseille. 1717. Dátum nélkül. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Exp. No. 462.

[63] Savoyai Jenő VI. Károlynak, 1717. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Exp. 1717. No. 462.

[64] Savoyai Jenő VI. Károlynak, 1717. május 13. Kriegsarchiv, Exp. 1717. szept. No. 439.

[65] Savoyai Jenő Königseggnek, 1717. július 5. Kiadta: *Arneth:* Feldzüge... II. Serie, VIII. köt. 96—97.

[66] A régens Bonnacnak, 1717. július 6. *Angyal,* 131 sk.

[67] „Pour ranimer dans le coeur des Hongrois l'amour de la liberté." D'Huxelles Bonnacnak, 1717. július 6. *Angyal,* 132.

[68] E tárgyban írt dátum nélküli levele *Angyal,* 133 sk.

[69] Rákóczi d'Huxelles-nek, 1717. augusztus 6. Hongrie, 17. köt. 235. fol.

aki emiatt szemrehányásokkal illeti a konstantinápolyi francia követet, de végül is nem tud mást tenni, mint megvárni a fejedelmet.[70]

A „csausz" megérkezése szenzáció az udvarban, s az emlékírók mind szólnak róla. Dangeau, aki már júniusban beharangozta Marseille-ben jövetelét, július 18-án megírja, azért jött, hogy „javaslatokat tegyen Sáros grófnak; azt mondják, hogy ezek a javaslatok nagyon jelentősek és nagyon vonzóak". Szerinte Rákóczi olyan döntést hoz, amilyenre „lelkiismerete" készteti.[71] Augusztus 2-án már arról hall, hogy Erdélyben „nagy felkelés" tört ki, de a fejedelem továbbra is a kamalduliaknál él, bár azt gondolják, hogy el fog utazni.[72]

Saint-Simon — Dangeau nyomán — megírja, egy „csausz" érkezett Franciaországba, hogy híreket szerezzen Franciaországról, és biztosítsa az udvart arról, hogy jó kapcsolatokat kíván vele fenntartani. A Porta „mozgolódásokat akar szítani Erdélyben, és előnyös javaslatokat kíván tenni Ragotzinak, hogy oda visszatérjen. Az az életmód, amelyet ő a király halála óta folytatott, egyáltalán nem felel meg egy ilyen javaslatnak [«proposition»]"[73] — jegyzi meg az emlékíró.

A fejedelmet zavarba hozta a kapudzsi pasa küldetése, mert az inkább demonstrálta a Porta jóindulatát, mintsem újabb biztosítékokat adott volna. Márpedig elindulása előtt szerette volna kézhez venni a szabályos szerződést a szultánnal. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy várni nem lehet, Temesvár felszabadulása után az a veszély fenyegetett, hogy a Porta kiegyezik Béccsel. *Vallomásai*ban a fejedelem így kommentálja helyzetét: „Egyrészt az idő és a német hadműveletek sürgettek, másrészt az emberi bölcsesség és a magány szeretete az út elhalasztására beszéltek rá." A döntést egy váratlan esemény könnyítette meg. „Végül azonban — írja — a Te szentséges akaratodon alapuló elhatározásom meggyorsítására végső indítékot szolgáltatta a spanyol háború hirtelen kitörése minden várakozás ellenére."[74]

Spanyolország az utrechti béke revíziójára törekedve a török—császári háborút felhasználta, és hadat indított a hajdani itáliai spanyol birtokok visszaszerzésére. Giulio Alberoni bíboros, a spanyol főminiszter igyekezett tervéhez megnyerni Franciaország segítségét is, remélve hogy a Habsburgok meggyengítése közös érdek. Ezt a politikát szolgálta Cellamare herceg, a párizsi spanyol követ.[75] A Spanyolország és a Habsburg Birodalom közti háború kitörése azt a reményt keltette, hogy a fejedelem egy széles körű szövetség keretében robbanthatja ki a felkelést Magyarországon és Erdélyben, és nem egyszerűen a török vazallusaként.

Amikor július közepén értesült arról, hogy a spanyol hajóhad Szardínia felé tart, kapcsolatba lépett Cellamaréval, „és föltárván előtte szándékomat, azt kértem tőle — írja *Vallomásai*ban —, hogy biztosítson számomra egy fölfegyverzett hajót, hogy biztonságosan kelhessek útra Törökországba".[76] De persze nem pusztán erről volt

[70] D'Huxelles Bonnac-nak, 1717. augusztus 2. *Angyal*, 135 sk.

[71] Dangeau, 17. köt. 131—132.

[72] Dangeau, 17. köt. 142.

[73] Saint- Simon, 37. köt. Párizs 1921. 58.

[74] Vallomások, 583.

[75] Spanyolország helyzetéről, külpolitikájáról és Franciaországgal való kapcsolatairól: *Baudrillart:* Philippe V. et la Cour de France. IV—V. Párizs, 1890—1901.

[76] Vallomások, 584.

szó, szövetségi viszonyba akart kerülni Spanyolországgal, s nyilván ennek módozatáról is tárgyalt.

Mielőtt végső elhatározásra jutott volna, nyolc napon át bezárkózott házába, és végiggondolta a döntést. Azt a következtetést vonta le, hogy Isten akarata és fejedelmi elhivatottsága („vocatio status mei") alapján cselekszik, ha vállalja a török utat: „Ezért elvetettem az emberi ész tanácsait, az előre látott veszélyeket, a bizalmatlanság aggályoskodását, és a remény ellenére, saját eszem ellenére [»contra sensium proprium«], hajlamom ellenére, kiléptem a magányból és végül is elhatároztam, hogy benned reménykedem és rád bízom magam."[77]

Közvetlenül elutazása előtt levelet írt XI. Kelemen pápának, amelyben harcának igazságát és önzetlenségét hangsúlyozza. Az első tekintetében emlékezteti Brenner 1707-es római követségére, amely azt bizonyította, hogy soha idegen fegyverekkel nem tört Magyarországra és Erdélyre, és soha nem kívánta azokat birtokolni. A második tekintetében hangsúlyozza, hogy nem fogadta el a lengyel koronát, amelyet kétszer is felajánlottak neki. Az Erdélyi Fejedelemséget is csak azért kívánta elnyerni, hogy ne jusson Thököly kezére, „Magyarország érdekeinek nyilvánvaló kárára" (ez persze későbbi belemagyarázás!). A szécsényi országgyűlésen is mint „citoyen" akart részt venni, s nem törekedett vezérségre. Tudja, hogy Törökországba menetelét különbözőképpen fogják értelmezni. Azzal fogják vádolni, hogy a hitetlenek oltalmát fogadja el, és az ő szövetségesük lesz, ő viszont úgy ítéli, hogy lépésével a kereszténységnek, és mindenekelőtt hazájának tud szolgálni.

Elmondja, hogy a szultán hívta meg, aki ígéri, hogy győzelme esetén visszaállítja Magyarország jogait, és visszaadja neki Erdélyt. Ígéri, hogy megakadályozza a fosztogatást és a lakosság elhurcolását, sőt, szabadságot ad azoknak a keresztény raboknak, akik az ő zászlai alatt kívánnak szolgálni. A Porta pénzt bocsát rendelkezésére, hogy önálló hadat toborozzon, és jogot biztosít arra, hogy békét kössön a császárral, ha az visszaadja neki Erdélyt, és megígéri, hogy tiszteletben tartja Magyarország törvényes szabadságjogait. Bár nehéz hinni ezeknek az ígéreteknek, a bizalmatlanság nem elég ok, hogy ne szabadítson meg a rabszolgaságból sok ezer keresztényt, akiket eddig tábornokai védelmeztek az ő jövetele reményében.[78]

[77] Vallomások, 585.

[78] „J'ai consideré, j'ai pesé ce que c'est pour un Prince Chretien de se mettre sous la protection des infideles et s'allier avec eux, mais je n'ai pas oublié non plus ce de quoi je serois responsable, si je refusoi d'écouter Dieu qui m'appelle aux fonctions de mon etat, si je negligeois les occasions de servir a la Chretienté, et si je manquois à ma patrie exposée, en sorte que ces raisons aïant emporté la balance, alors je me suis resolu à suivre, le susdit parti. Je suis invité, Tres Saint Pere, par les lettres et envoyé du Grand Seigneur, qui se declare prèalablement et m'asseure de retablir le Royaume de Hongrie dans ses droits et de me rendre la Transilvanie, si on reprenoit ces etats par les heureux succés des armes. On me promet de garantir les habitans des susdits Royaumes de pillage et de l'esclavage, de rendre la liberté à ceux des esclaves Chretiens qui voudront prendre part dans mes troupes. On me promet, dis-je, un fond pour lever un corps de troupes et on m'asseure de la volonté de faire la paix si l'Empereur me vouloit satisfaire par la restitution de ma Principauté et par le retablissement des libertés legales de la Hongrie. Quoiqu'il soit difficile de se fier a des promesses si specieuses, je suis persuadé que le seul motif de la vaine mefiance n'etoit pas suffisant pour me faire negliger l'occasion d'exempter plusieurs mil[i]ers de Chretiens de l'esclavage des Turcs et Tatares, lesquels jusqu'à présent méme n'ont été garantis que par le soin de mes generaux, appuyes de l'esperance de mon arrivée prochaine." Rákóczi a pápának, 1717, pontos dátum nélkül. Idézi: *Ballagi A.*: Az igazi Rákóczi. 149 sk.

Míg mindezek történnek, Kökényesdi, aki májusban megkapta az ezredesi kinevezést, és júniusban visszatért Párizsba, igyekszik megtudni, hogy Rákóczi milyen elhatározásra jut, s az elfogott levelek és informátorainak jelentései alapján tájékoztatja a Haditanácsot és Königsegget. Jelentéseinek egy része nem maradt meg, s így csak Öttl utasításai alapján tudjuk rekonstruálni, mit is tett a nyári hónapokban. Öttl Königseggnek küldött augusztus 4-i tájékoztatása szerint az informátor beszámolt arról, hogy a fejedelem s két „emmissariusa" Charrière és L'Hôpital Lengyelország felé vették útjukat, és javaslatot tett arra, hogy a fejedelmet Marseille-be utazása során Avignonban vagy másutt fogják el, illetve, ha ez nem volna lehetséges, öljék meg mint olyan személyt, akit felségsértésért törvényesen elítéltek („tanquam persona in crimine laesae Majestatis per sententiam publicatam damnata et publica Regni Hungariae lege proscripta zu massacriren").[79]

Augusztus 7-én Königsegg jelenti Bécsbe — nyilván Kökényesdi tájékoztatása alapján —: „Dubois apát egyik unokaöccsét" küldik inkognitóban Konstantinápolyba, hogy a Portát a háború folytatására biztassa, de ez a hír még nem biztos, ellenőrizteti, hogy vajon Toulonban vagy Marseille-ben hajóra szállt-e. Utal arra is, hogy Rákóczi erősen mozgolódik és Toulouse gróffal és Tessé marsall-lal áll szoros kapcsolatban, de utazási szándékáról nem szól.[80]

Augusztus 12-én ismét felhívja a figyelmet Rákóczi „machinációira" és arra, hogy a fejedelem Kökényesdi által említett emisszáriusai Hamburg felé vették útjukat.[81] E tájékoztatás alapján Charrière-t és L'Hôpitalt augusztus 25-én Stade-ban valóban letartóztatják, amint azt egy Hamburgból keltezett, szeptember 5-i jelentésből megtudjuk.[82] A Haditanács iratai között találunk egy kivonatot, amelyet a francia külügyi államtitkár egyik 1717. augusztus 17-i (inkább 27-i lehet) leveléből idéz, és amely feltehetőleg a hamburgi követnek, Poussinnek szólt. Eszerint a régensnek semmi köze Rákóczi ügyeihez, és ha a két személy, akit Stade-ban elfogtak, az ő szolgái, semmit sem kell tennie kiszabadításuk érdekében, bár a király alattvalói.[83] A császár végigcsinálja az egész kiadatási procedúrát[84] és eléri, hogy a két emisszáriust Bécsbe vigyék és bíróság elé állítsák.[85]

[79] Öttl Königseggnek, 1717. augusztus 4. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat. August Reg. $\frac{66}{6}$ Az augusztusi referáló jegyzőkönyv szerint a császár 3000 dukátot hagy jóvá „zu Ausführung dieses Abrisses", és parancsot adtak Charrière, L'Hôpital és Cloud letartóztatására (ez utóbbit nem ismerjük). Hofkriegsrat, 1717. Prot. Reg. fol. 871.

[80] Königsegg VI. Károlynak, 1717. augusztus 7. Frankreich, Kart. 28. fol. 29.

[81] Königsegg VI. Károlynak, 1717. augusztus 12. Frankreich, Kart. 28. fol. 36 sk.

[82] A császári diplomácia nyomon kíséri Charrière-ék útját. Vö. a Hofkriegsrat 1717-es iratát. Külön is: Kurzrock hamburgi rezidens Savoyai Jenőnek, 1717. szeptember 16. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Exp. 1717 szept. No. 446.

[83] „Vous avez bien fait d'attirer de resident de l'empereur que le Roy, Son Altesse royal ne prene aucune part a ce qui regard M[r] le Prince Ragotzky et si les deux particuliers qui ont eté arrétés sont veritablement ses domestics, vous ne devez faire aucune demarche pour obtenir leur liberté quoy qu'ils soient sujets du Roy." (1717. augusztus 17.) Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, 1717 szept. Ex. szept. No. 446.

[84] VI. Károly a mainzi és braunschweigi kormányhoz, 1717. szeptember 3. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Exp. 1717 szept. No. 239.

[85] Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Exp. fol. 1321. 1516. 1764 (Sickingen őrizetében), 1834 (a judicium delegatorum elnöke Sinzendorf). *Hurmuzaki*, IV. 141.

A fejedelem elindulása

Mikor és hogyan indult el Rákóczi Törökországba? A fejedelem eredetileg azt a látszatot akarta kelteni, hogy Normandiába utazik Tessé marsall-lal, majd Marseille felé fordul, ahol bizalmas embere, Bruni készítette elő tengeri utazását. Megindulása előtt elbúcsúzott a régenstől. Ezt a fontos aktust *Vallomásai*ban így örökíti meg: „Az Orléansi hercegtől való búcsúzkodás közben, míg mindkettőnk szeméből patakzott a könny és gyöngéd érzelmeinket bizonygattuk, úgy látszott, hogy tanácsosabb, hogy egyenesen Marseille-be menjek és ott háznépem megérkezéséig visszavonuljak. A herceg ugyanis föltárta, ismeretes előtte, hogy a császár követe csapdát állít nekem és embereit előre küldte Normandiába, hogy figyeljék útvonalamat és ha kedvező alkalom kínálkozik, engem megtámadjanak, minthogy csak kicsiny kíséretem van."[86] A régens egyébként segítségét ígérte terve megvalósításához, és biztosította arról, hogy átutalják járandóságait.

A fejedelem Orléans-i Fülöp tanácsát elfogadva, Párizsból augusztus 18-án előbb Choisyba ment Conti hercegnéhez, hogy elbúcsúzzék tőle, onnan tovább Lyon felé, ahol egy éjjel hajóra szállt, s a Rhône-on folytatta útját a Durance torkolatáig. A Choisyből való távozás utáni hatodik napon, tehát augusztus 25-én egy ma Marseille-hez tartozó, Saint-Just nevű faluban Bruni házánál szállt meg. A behajózásra várakozva ájtatoskodott (a Saint-Marthe-i templomban), s megismerkedett a közelben lakó karthauziakkal.

Párizsi levelekből értesült arról, hogy a török Belgrádnál súlyos vereséget szenvedett s ez gondolkodóba ejtette. Akkori lelkiállapotát így írja le *Vallomásai*ban: „Barátaim vissza akartak tartani az út folytatásától: visszatérésre szólított a magány szeretete, amelyet a karthauzi kolostor megújított. Miután azonban a magányban tőled kértem tanácsot, Uram, éreztem, hogy szívem az egyedül benned való bizalommal megerősödik minden veszély vállalására. Nem hatott rám a törökök veresége és a legyilkoltak hatalmas számának szájról-szájra adott híre, az erőd elvesztése, csak az elkövetkezendő béke, ezt pedig csak utazásommal remélhettem elhalasztani vagy megakadályozni, ennek nagyobb súlyt adhatott a spanyol háborúról szerzett értesülés. Jól át is gondoltam, hogy soha jobban nem tehetek eleget a Porta elképzeléseinek és várakozásának, mintha mellettük állok ügyeik ily válságosra fordulásában. Alkalmat láttam egyben a nép és a katonaság megbecsülésének megszerzésére, a szultán ígéreteibe vetett bizalmam kimutatására... Nem sóvárogtam fejedelemségre, sem háborúra, nem vágytam bosszúra, de nem borzadtam el sem a keresztektől, sem az akadályoktól, sem a veszélyektől."[87]

Elhatározásában megerősítette a spanyol kapcsolat: Marseille-ből indította útnak két emberét, Bont és d'Absacot, hogy kérjék V. Fülöpöt, küldjön mellé követet Törökországba, és nyújtson neki támogatást. A spanyol segítség reménye lelkileg is megnyugtatta, hiszen tudta, hogy elhatározása megütközést fog kelteni Európában: „A szerzetesek szent gyülekezetéből pogány népek közé vonulok, a legtöbben csodál-

[86] Vallomások, 586.
[87] Vallomások, 588—589.

kozni fognak, csaknem az egész kereszténység el fog ítélni engem."[88] Ha V. Fülöp követet küld hozzá, ezzel megváltoztathatja a közvéleményt, vagy legalábbis erthetőbbé teszi elhatározását sokak előtt.

Szeptember 13-án utasítást ad Brennernek, hogy tartsa a kapcsolatot az udvarral a „titkos segítség" biztosítása érdekében. Követét — az apát szerint — felszólította egy kiáltvány megfogalmazására is, de ő ezt — állítása szerint — visszautasította, mert erre a „segítségre" nem kívánt utalni. Ez az állítás nem fogadható el, mert egyrészt a fejedelem tartózkodott attól, hogy zászlót bontson, mielőtt megfelelő feltételeket teremt, s amikor Törökországba érkezett, akkor sem vállalkozott kiáltvány kibocsátására, másrészt Brenner ezzel az utalással az Orléans-i Fülöp melletti elkötelezettséget akarja bizonyítani, aki számára kellemetlen lett volna, a négyes szövetség megkötése után, az ő segítségére való hivatkozás. Mindehhez tudni kell, hogy az apát — szorult helyzetben — 1721. április 23-án kiszolgáltatja a Rákóczival folytatott levelezésének kivonatait a francia külügyi államtitkárnak s az azokhoz fűzi későbbi bíráló megjegyzéseit.[89]

Ugyancsak szeptember 13-i dátumot viselnek a Brenner által lemásolt levélrészletek, amelyek erősen emlékeztetnek a *Vallomások*ra s ezért hiteleseknek tartjuk őket: „A jó pásztor feladata, hogy életét kockáztassa nyájáért... — írja a fejedelem. — Magányom iskolájában megtanultam, hogy a keresztény ember soha sem kérdezheti, az Isten hová akarja vezérelni, csak követheti őt, amikor hívja."[90] Elmondja, értesült Belgrád bevételéről, ennek ellenére elindul, mert a szultán biztosítékai arra nézve, hogy nem köt békét, reálisnak tűnnek. Brenner ehhez a levélkivonathoz megjegyzi, hogy a fejedelem kötelezettségére való hivatkozást a kamalduli rendfőnök sugallta, aki 4000 livre járadékot húzott ki belőle kétévi ismeretség után. Van még egy másik megjegyzése is: a levél elején Rákóczi „alattvalóiról" beszél, akik idegen iga alatt nyögnek. Az „alattvalók" kifejezést az apát elítéli, mert ez szerinte ellentmond a magyarok és erdélyiek „szellemének és törvényeinek".

Rákóczi végül is szeptember 16-án (és nem 15-én, mint Kökényesdi jelentette) a *L'Ange Gabriel* nevű hajón elindult Törökországba. Elutazásán a francia kortársak nagyon elcsodálkoznak. Dangeau augusztus 23-án ezt írja: „Sáros gróf úr elindult a kamalduliaktól, azt mondván, hogy Tessé marsall-lal együtt Maine tartományba utazik. Sokan azt hiszik, hogy sokkal nagyobb utazást fog tenni, és mielőtt erre vállalkozott volna, sok kazuistát és megbízható embert [»gens de bien«] megkérdezett, mit válasszon az adott esetben, és az ő véleményükre támaszkodva választotta ezt a lehetőséget, amellyel sok fáradtságnak, sok kényelmetlenségnek és sok veszélynek teszi ki magát. Tőlünk nem kért tanácsot, bár nagyon közeli barátai voltunk, és ezzel nagy örömet okozott nekünk, mert talán más véleményt mondtunk volna."[91]

Saint-Simon egyenesen felháborodik azon, hogy a „csausznak" sikerült rávennie

[88] Vallomások, 585.

[89] Hongrie, 17. köt. 259—267. fol. Kiadta Pillias, 133 sk.

[90] „Il est au devoir du pasteur d'exposer sa vie pour son troupeau... J'ai appris dans l'ecole de ma solitude qu'un chrestien ne doit jamais demander ou Dieu le veut conduire, mais de le suivre lorsqu'il l'appelle." Pillias, 134.

[91] Dangeau, 17. köt. 151—152.

Rákóczit a távozásra, s ennek a lépésnek a hatására meg is változtatja régebbi kedvezőbb véleményét: „Soha nem lehetett jobban megfigyelni, mint nála, hogy milyen kicsinyesek azon személyek, akikről a véletlen nagy hírt kelt a világban, ha megkörnyékezik őket. Ragotzi nagyon közönséges tehetséggel és szellemmel rendelkezett, jóságos és tisztességes nagy darab ember volt, szigorú és őszinte penitenciát tartott, amely alig különbözött a kamalduliakétól, akikhez visszavonult, de egyáltalán nem volt kevésbé hideg." Ritkán hagyta el magányát, és amikor társaságba került, úgy viselkedett „minden kényszer és félszegség nélkül, mint aki abban benne van és aki mégis jól emlékszik arra, hogy csak kölcsönben van ott".[92]

Dicséri jótékonyságát, házának rendjét, főúri magatartását, de mindez nem menti szemében elhatározását, melyet így értékel: „Elképzelhetetlen, hogy egy ember, aki annyi siker után kedveli ezt a síkos utat, újból a hullámok kegyére bízza magát és talál olyan embereket, akiket jó híre vonz magához és azt tanácsolják neki, hogy szálljon hajóra és ezerszer inkább elképzelhetetlen, hogyan tudta ugyanazt az életmódot megőrizni a törököknél és olyan pompa és pazarlás között, amelyet nem kerülhetett el."

Ennek a felháborodásnak ellentmond az a diplomáciai akció, amelyet ugyancsak Saint-Simon mond el, s amelyben részt vesz a hollandiai, a svédországi, a törökországi, a poroszországi és a hamburgi francia követ. A cél: megakadályozni, hogy a Habsburgok megerősödjenek, ezért meg akarják hosszabbítani a törökkel folytatott háborút, és megkísérelni Oroszország és Svédország békekötését. Ebben az akcióban szerepe van Saint-Simon szerint Cellamarének, de Rákóczinak is: „Párizs, amely tele van okoskodással és politizálással, Cellamaréval együtt azt hitte, hogy az osztrák—török békét meg kell akadályozni felhasználva Ragotzi hitelét és tehetségét és magyarországi híveinek erejét."[93] Másutt viszont azt állítja, hogy egyedül Rákóczi — tehát még a spanyol követ sem — bízott a törökök jövő évi hadjáratában, és „ebben a megszállottságban" („dans cette contrainte") szállt hajóra. Ezt a politikát Dubois abbé nem helyesli, mert az angol szövetséget kívánja fenntartani, márpedig Anglia szembetalálja magát Alberoni Spanyolországával. A régens egy ideig ingadozik, de a „hercegek összeesküvése" Dubois mellé állítja, s ez véget vet a régi udvar Habsburg-ellenes külpolitikájának, és — tegyük hozzá — megfosztja a fejedelmet a szükséges diplomáciai, sőt anyagi támogatástól is.[94]

A külföldi sajtó viszonylag hamar jelenti Rákóczi elutazását. A Hollandiában megjelenő *Mercure historique et politique* augusztusi számában ezt írja: „Azt mondják [ti. Párizsban], hogy Ragotzi fejedelem, aki a kamalduliakhoz vonult vissza, titokban elindult onnan, hogy a magyarországi elégedetlenek élére álljon, és hogy egy Garnier vagy Chanier [Charrière] nevű embert, akiről azt hiszik, hogy az ő küldötte, Stade-ban a császár kérésére letartóztattak olyan váltókkal, amelyeket azokon a területeken fel akart használni, hogy fegyvereket vásároljon."

[92] „. . . .qui sans rien de contraint et déplacé, vivoit lorsqu'il était parmi le monde, comme un homme qu'en est, et qui toutefois se soutient bien s'il n'y est que par emprunt." Saint-Simon, 35. köt. 113.

[93] Saint-Simon, 32. köt. 197.

[94] Vö. Jean Meyer: Saint-Simon et Rákóczi. Nouvelles Etudes Hongroises. 1977.

A *Gazette d'Amsterdam* azonban csak október 15-én közli, 8-i keltezéssel, Párizsból a következőket: „Le Chaoux Turc, qui était arrivé à Marseille, pour se rendre en cette Ville, n'y est pas venu parce qu'on ne voulut recevoir et on apprend que le Prince Ragozzi, qui était à la maison de Campagne du maréchal Tessé, étant parti pour Marseille, s'est embarqué avec cet Envoyé Turc, qui est retourné en son pays." („A török csausz, aki Marseille-be érkezett, hogy e városba jöjjön, nem jött ide, mert nem akarták fogadni, és megtudtuk, hogy Ragozzi fejedelem, aki Tessé marsall vidéki házában tartózkodott, Marseille-be menve hajóra szállt ezzel a török küldöttel, aki visszatért országába.") Ez azt bizonyítja, hogy Párizsban szélesebb körökben csak október elején tudták meg, hogy Rákóczi merrefelé vette útját. Ami Tessé marsall „mezei házát" illeti, a marsallnak a kamalduliaknál bérelt házáról van szó. A hír egész Európában elterjedt. A Bécsben és Rómában megjelenő *Diario ordinario d'Ungheria* október 27-i számában szó szerint közli ezt a jelentést, amely természetesen befolyásolta a pápai udvart.

Egy meghiúsult merénylet

Du Bourg a bécsi francia ügyvivő augusztus 28-án értesült arról, hogy a fejedelem elhagyta Párizst: „Bizonyosra veszik [ti. Bécsben], hogy a fejedelem eltávozott Párizsból, egy bizonyos Breiner abbé, aki intelligens ember és a fejedelem híve, Konstantinápolyba ment. Ez bizonyos nyugtalanságot okoz ebben az udvarban."[95]

A Haditanács szeptember 1-jén figyelmezteti az erdélyi katonai parancsnokot, Steinville-t, hogy Rákóczi Franciaországból elindult kelet felé, ezt a hírt titokban kell tartani, nehogy „az erdélyi és magyarországi lakosok nagyobb bátorságot kapjanak a rebellióra": Arról is értesíti, hogy a fejedelem két emisszáriusát letartóztatták Hamburgban.[96]

Ugyancsak szeptember 1-jén Öttl jelenti Savoyai Jenőnek, hogy a császári követeknek utasítást adtak, akadályozzák meg Rákóczi útját Magyarországra. Feltételezi ugyanis, hogy esetleg német földön át vagy hajóval Lengyelországon keresztül akar hazajutni vagy Törökországba menni. Rákóczi — mondja — a régens tudtával cselekszik, aki állítólag Pápai Jánost titokban fogadta, és feltételezi, hogy számíthat a spanyol király támogatására, amit Brenner és Cellamare titkos megbeszélései bizonyítanak.[97] Az utasítást Virmond varsói követ is megkapja, aki felkéri a császár nevében a lengyel királyt, akadályozza meg, hogy Esterházy vagy Rákóczi Lengyelországon keresztül betörjön Magyarországra, s a császár és a lengyel király között kötött szerződések alapján lépjen fel a fejedelem ellen, aki nemcsak „Erzrebell," hanem a török szövetségese, s így „Turbator rei christianae" is.[98] Jellemző a széles körű szervezésre, hogy a Haditanács Visky Sámuelnek „gratiát és megfelelő remune-

[95] Du Bourg d'Huxelles-nek, 1717. augusztus 28. Autriche, 122. köt. 89. fol.

[96] A Haditanács Steinville-nek, 1717. szeptember 1. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Reg. 1717 szept. No. 24.

[97] Öttl Savoyai Jenőnek, 1717. szeptember 1. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, 1717 szept. No. 25. „Der Ragozy von dem Duc d'Anjou protection und adhaerenz zu hoffen habe."

[98] Virmond VI. Károlynak, 1717. szeptember 8. Polen, Relationes, No. 80.

ratiót" ígér, ha Rákóczit a lengyel határon elfogja és élve vagy halva kiszolgáltatja. E tárgyban német és latin nyelvű instrukciót is kiállít.[99] (Persze Visky nem az egyedüli jelölt erre a feladatra. A következő évben, amikor megint arra számítanak, hogy Rákóczi Lengyelország felől törhet be Magyarországra, Jerzy Lubormiski herceg jelentkezik ennek végrehajtására.)

Mindebből az tűnik ki, hogy Kökényesdi augusztus végén még nem tudott pontos értesítést adni arra vonatkozólag, hogy Rákóczi merrefelé indult el, csak arról tudhatott, hogy útra kelt. Szeptember 8-án Du Bourg Bécsből ezt jelenti: „azt mondják, biztos híreket kaptak arról, hogy Rákóczi fejedelem Lengyelországon keresztül Erdélybe jutott. Sok részletet adnak az utazásról, amelyek azonban nem győznek meg."[100]

Kökényesdi csak szeptember 13-i jelentésében értesíti a Haditanácsot arról, hogy a fejedelem a Dauphiné tartományi Vienne-be érkezett, s Avignonhoz tartozó területen tart Marseille vagy Toulon felé. Azt állítja, feltételezte, hogy ezt az útvonalat fogja választani, és javasolta, hogy kérjék a pápa engedélyét elfogatására (Avignon ugyanis a pápa fennhatósága alá tartozott). Mindjárt hozzáteszi: „Kételkedem azonban abban, hogy a római udvar ezt megengedte volna, meg lévén győződve arról, hogy a vallás érve és érdeke ellenére, amelyek a Szentatyát, a pápát, arra kellene indítsák, hogy fellépjen az ilyen fajta vallás- és becsületnélküli emberekkel szemben, akik a törököket fogják segíteni a keresztények ellen, a mondott római udvar inkább arra fog figyelni, amit a politika sugalmaz neki, mint arra, ami a vallás érdeke."[101]

Amint Rákóczi Marseille-be érkezett, Saint-Simon szerint egy Wetez vagy Vetès nevű ügynök (tehát Kökényesdi, aki a baron de Vettes nevet használta) szemmel tartotta a házat, ahol a fejedelem hajóra szállás előtt lakott, értesüléseket szerzett a „csausszal" folytatott megbeszélések tartalmáról s arról is, hogy a hajót Toulouse gróf bocsátotta rendelkezésére. Az így nyert információkkal be akarta bizonyítani: „. . .nem lehet kétség Franciaország segítségnyújtásáról és a császár elleni terveiről". Azt hitte, hogy a belgrádi császári győzelem után Rákóczi nem indul el Törökországba s akkor kezében lesz, „meg tudja szabadítani tőle a császárt", és elnyerheti a neki ígért jutalmat. Saint-Simon már előbb is értesült arról, hogy ez a „gazember" („coquin") Königsegg megbízásából figyeltette a fejedelmet, elfogta a fejedelemasszony egyik levelét, amellyel bizonyítani akarta, hogy a cár és Rákóczi szerződést kötöttek Bécs ellen. Ő jelentett fel egy Chavigny[?] nevű tisztet is, akit a fejedelem Lengyelországba küldött, s akit a császáriak elfogtak és kivégeztek. Megemlékezik a két „emiszárius" stade-i letartóztatásáról, amit nyilván ugyancsak Kökényesdi kémkedésének tulajdonít.[102]

[99] 1717. szeptember 3. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Reg. 1717 szept. No. 47.

[100] Savoyai Jenő VI. Károlynak, 1718. május 18. Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Reg. 1718 máj. No. 605.

[101] „J'ai la peine cependant de croire, que la cour de Rome l'eut accordé, étant bien persuadé, que malgré toutes les raisons et l'interest de la religion, qui devraient engager nôtre S. Pere le Pape d'agir contre ce sort de gens sans religion et sans honneur, qui vont aider les turques contre les chretiens, la dite coure de Rome feroit plus d'attention à ce que la politique lui inspire qu'aux interests de la religion." Idézi *Ballagi:* Az igazi Rákóczi. 173, 174.

[102] Saint Simon, 35. köt. 157—58, 168—169. A különben lelkiismeretes *Márki* megelégszik Saint-Simon *Welez*-re vonatkozó idézetével, s nem kutatja az ügy hátterét (i. m. 455). *Szekfű*, aki pedig kutatott a bécsi

Szeptember 24-én Königsegg arról ad hírt, hogy „Vettes ezredessel" továbbra is figyelteti Rákóczi „intrikáit", és azokról informáltatja magát. Azt nem tudja kideríteni, hogy a régens közvetlen támogatást ígért-e a fejedelemnek, az azonban bizonyos, hogy Toulouse gróf, d'Huxelles és Tessé marsallok a barátai, és hogy a spanyol király követe tárgyalásokat folytatott vele, és a marseille-i spanyol konzul 50 000 tallért juttatott el neki. A Marseille-be érkezett agáról nincsen híre, úgy tűnik, hogy csak Rákóczihoz küldték, és nem a francia udvarhoz. Azt nem tudja, hogy a fejedelem Toulonban hajóra szállt-e, hiszen a nagy belgrádi győzelem híre elgondolkoztathatta, esetleg arra indította, hogy ne folytassa útját Törökországba.[103]

Ismerjük Kökényesdi szeptember 27-i, Párizsból keltezett jelentését Öttlhöz, amelyben elmondja — marseille-i hírekre hivatkozva —, hogy a fejedelem szeptember 15-én hajóra szállt: a hajó egy kereskedőé, de Toulouse grófja szereltette fel, kapitánya egy Seraskier nevű ember. Csodálkozik elhatározásán, hisz a török elvesztette Belgrádot, Magyarország kapuját, a császár győzött, s nem a legyőzöttek, hanem a győzők fogják diktálni a békefeltételeket, ami azt is jelenti, hogy Rákóczi nem szerezheti vissza az erdélyi trónt. Emellett furcsállja, hogy elfogadta egy olyan „turbulent" és „instable" kormányzat meghívását, amilyen a török. Bármilyen „kedvező szerződést tudott is kötni a most uralkodó Nagyúrral" („quel traité avantageux qu'il ait pu faire avec le Grand Seigneur regnant"), számítania kell a Portán sűrűn végbemenő személyi változásokra. A „rebellis" mindezt tudta, s ha mégis útra kelt, ez azzal magyarázható, hogy keresztény hatalmak támogatására is számít; ezek: Franciaország és Spanyolország. E hatalmak azonban messze vannak, és csak pénzzel és tanáccsal tudnak segíteni, márpedig csapatokra van szükség, s ezeket a magyarok nem tudják kiállítani, 15 000 császári katona sakkban tudja tartani őket. Idegen hadakat csak a cár, a svéd vagy a lengyel király bocsáthatna rendelkezésére, de közülük csak az első jöhet számításba. Attól tart, hogy I. Pétert párizsi tartózkodása során rávették, újítsa fel az 1710-ben javasolt kezdeményezést, amelyről az udvarnak általa átadott dokumentumok tájékoztatást adnak. A cár meg akarja szerezni Azovot, s lehet, hogy a török a Rákóczinak nyújtott támogatás fejében erről kész lemondani. Ha a fejedelemnek nem is tudja Erdélyt biztosítani, a maga számára legalább Moldvát igyekszik megszerezni, hogy így a császári és a török területek közé ékelődjék be, ami régi ambíciója. Hogy Franciaország és Oroszország között különleges kapcsolatok jöttek létre, arra bizonyíték mesteremberek toborzása, akik a cár meghívására elhagyják hazájukat. Ezen csodálkozni lehet, hiszen Franciaországnak otthon is szüksége van munkás kezekre, s még inkább az amerikai gyarmatokon, a Mississipinél.

„Ami Magyarországot illeti — írja —, nem félek azoktól a naplopóktól, azoktól az állítólagos nemesektől, akiknek semmijük sincs, és hozzászoktak a rendetlenséghez.

---

levéltárakban, az emlékíró „fantáziájának" tulajdonítja Rákóczi megöletésének tervét (i. m. 356). Az adatok Saint-Simonnak adnak igazat. Egyébként Kökényesdi jelentéseiből kiderül, hogy ekkor nem ő, hanem egyik embere figyeli Marseille-ben Rákóczit, ő — mint láttuk — előbb járt a kikötővárosban.

[103] „Ich habe nicht ermanglet auf des Ragozzi intrigen allhie durch den Obristen de Vettes ein wachsames aug zu tragen und auch selbsten mich darüber zu informieren... Ich habe niemahlen darhinter kommen können ob der Regent direkte besagten Ragozzi einige Assistenz zugesagt." Königsegg VI. Károlynak, 1717. szeptember 24. Frankreich, Kart. 28. fol. 11 sk.

Őfelsége tanácsa egy dolgot tehet, amely méltó hozzá és Őfelségéhez: találja meg az eszközöket, hogy mindezeket az embereket visszaszorítsa a jobbágyságba, hogy kényszerítse őket dolgozni; ezek az emberek csak szabadosak, akik a nemesi minősítéssel, amelyet indokolatlanul adnak maguknak, megbecstelenítik az igazi nemességet, elpusztítják az országot, és mindig az elsők között vannak, hogy csatlakozzanak a pártütőkhöz, csak azért, hogy fosztogassanak és pusztítsák az országot; meg kell akadályozni, hogy kárt okozhassanak." Savoyai Jenőnek ezzel kapcsolatban egy javaslatot készített, amelyben azt is kimutatta, hogy ilyen módon 4-5 millió forintot lehetne nyerni az államkassza számára, de kész egy alaposabb elaborátumot is eljuttatni hozzá, ha kívánja. Kökényesdi tehát nem elégszik meg a kémkedéssel, politikai fejtegetéseivel is szolgálni akarja most már az ő számára is „felséges urat".[104]

Október 9-én a Haditanács utasítást ad, hogy Königsegg gróf 12 000 livre-et fizessen Kökényesdinek szolgálataiért, akivel nagyon meg vannak elégedve, éppúgy mint Hélissant „commis"-jával, aki a leveleket megszerezte. Különösen örülnek annak, hogy segítségével Rákóczi emisszáriusait sikerült elfogni (Charrière-ről és L'Hôpitalról van szó), akiknek állítólag az volt a feladatuk, hogy az „ifjú Rákóczit" Bécsből szöktessék meg. Az utasítás egyébként megerősíti, hogy Kökényesdi valóban javasolta: fogják el Rákóczit Avignonban vagy éppen ölessék meg („massacriren"). (Erre nem került sor nyilván azért, mert nem ismerték az útvonalat s mert talán nem is akarták vállalni a diplomáciai bonyodalmakat.) A levelezést továbbra is figyeltetni kell, s nemcsak Rákóczi, hanem Brenner leveleit is el kell fogni. A Haditanács felszólítja a követet arra is, hogy a rastati béke értelmében, amely kimondja, hogy a rebelliseket a szerződött feleknek egymás országaiban nem szabad támogatni, tiltakozzék a francia udvarnál a fejedelem törökországi útjának előmozdítása miatt.[105]

A várható tiltakozás hatására október 15-én d'Huxelles marsall a következő utasítást adja Du Bourg-nak: „Ha bármikor bármit mondanak Önnek Ragozzi fejedelemről és terveiről, Ön biztosan állíthatja, hogy a Király semmilyen módon nem avatkozik bele abba, ami vele vagy híveivel kapcsolatos."[106]

Ezt persze a császári diplomácia nem fogadja el. Königsegg november 19-én megerősíti, hogy egyesek a francia udvarban nagy reményeket fűznek a spanyol és a török háborúhoz. Rákóczi különböző projektumokat vitt magával, amelyeket „az itteni miniszterekkel kovácsolt a háború folytatására". A konstantinápolyi francia követ is erre biztatja a Portát, s ez „a fő célja az itteni minisztériumnak is".[107]

[104] „Je ne craigne pas en Hongrie que ces feneants se disants gentilhommes qui n'ont rien et qui sont acutimés(!) aux desordres. Le Conseil de S. M. I. faira une chose digne d'Elle et de Lui si Elle cherchoit des moyens a reduire touts ces gens à la roture pour les obliger à travailler, ces gens là ne sont que des affranchis qui par la qualité qu'ils se donnent mal à propos des nobles deshonorent la vraie noblesse, ruinent le pais et ils sont toujours les premiers de se joindre à touts les factionaires pour piller et ravager le pais, il faut les mettre hors d'état de pouvoir nuire." Kökényesdi Öttlnek, 1717. szeptember 27. Kriegsarchiv, Feldakten, 1717 szept. No. 10.

[105] Öttl Königseggnek, 1717. október 6. Másolat Savoyai Jenőnek. Kriegsarchiv, Feldakten, 1717. Kart. 353. Ehhez mellékelte Kökényesdi szeptember 27-i jelentését is.

[106] „Si on vous parloit en quelque temps que ce soit du Prince Ragozzi et de son dessein, vous pourrez assurer que le Roy ne se mesle en aucune manière de ce qui a rapport a luy ny a ses adherents." D'Huxelles du Bourg-nak, 1717. okt. 15. Autriche, 126. köt. 164 v. sk. fol.

[107] „Das Haubt-Objectum des hiesigen ministery ist, den Türkischen Krieg continuiren zu machen..." Frankreich, Kart. 28. fol. 27—34.

Kökényesdi franciaországi tevékenysége felkelti a külügyi államtitkárság figyelmét, és az tájékoztatást kér Brennertől, aki 1718. február 9-én Grosbois-ból „igazoló jelentést" ír. Eszerint Kökényesdi nem tudta elolvasni leveleit, nem nyerte meg szolgáját, ő maga pedig továbbra is hűségesen szolgálja a fejedelmet.[108]

A sors iróniája, hogy Rákóczi másik egykori diplomatája, Klement, aki botrányok után[109] Hohendorf útján kérte a bécsi udvar kegyelmét maga és Kökényesdi számára, ebben az időben azt kísérelte meg, hogy a brüsszeli francia követ révén Párizsnak, és főleg a régensnek szolgálatokat tegyen. Előbb 1715 végén kapcsolatba lépett Párizsban Sibrikkel és Ilosvayval (annál is inkább, mert szerinte Kökényesdi rossz viszonyban van velük), és ekkor azt ajánlja a császárnak, hogy segítségükkel Rákóczit Hollandiába csalja és ott letartóztatja. 1717-ben viszont a fejedelem kíséretétől szerzett zavaros információk alapján a francia udvarnak próbálja eladni azt a rémhírt, hogy a császári udvar Anjou Fülöpöt szeretné látni a francia trónon, mert vissza akarja szerezni magának a spanyol koronát. Azt állítja magáról, hogy járt Madridban, s hogy Alberonival is kapcsolatba lépett.[110]

Brüsszelből 1717. szeptember 5-én egy emlékiratot juttat el az ottani követ, Rossi útján a francia udvarnak, amelyben tüzetesen leírja, hogy milyen állapotokat talált Bécsben. Jellemzi az udvari frakciókat, hogy megállapítsa végül: Savoyai Jenő az egyetlen „erős ember", őneki viszont az a célja, hogy amennyiben XV. Lajos meghal, a francia korona ne a régens, hanem a spanyol király fejére kerüljön. Klement ez ellen a terv ellen javasol széles körű szövetséget, mégpedig úgy, hogy Savoyai Jenő háttérbe szorításával nyerjék meg magát a császárt. A király lépjen szövetségre Béccsel, forduljon szembe Spanyolországgal és Szardíniával. A császárt rá kell kényszeríteni e szövetség megkötésére és a régens támogatására. Ezt szolgálhatja a Porta is, amelyet biztatni kellene a háború folytatására azon török aga útján, „aki jelenleg az udvarban tartózkodik". (Klement azt hiszi, hogy a Marseille-be érkezett „csausz" Párizsba jött.) Majd így folytatja: „Hogy még jobban zavarba hozza a császárt (már ti. a régens), a lázadást fellobbanthatja Magyarországon azzal, hogy oda küldi Rakoczi fejedelmet, és merem biztosítani, hogy ez a felkelés nagyon veszélyes lehet, mert rá lehet törni a császáriakra, akiket külön-külön szétszórtak téli szállásokon, annál is

[108] Brenner d'Huxelles-nek, 1718. február 9. Hongrie, 17. köt. 242. fol.

[109] Rákóczi 1714 elején gyanakszik Klementre, és kéri Torcyt, hogy tartóztassák le. Klement állítólag a porosz követ titkára útján értesült az általa terjesztett „rágalmakról". Brennert vádolja ezek miatt, aki az igazi „vagabond", és nem ő, mint ahogy azt az apát állítja. (Brenner valóban ezt írta 1714. március 10-i levelében, amelyben kérte Torcytól Klement letartóztatását.) Szerinte az apát „quartier-maître" volt a császári seregben, majd huszár Verceil ezredében, aztán beállt az Oratoire rendjébe. Mikor visszatért Magyarországra, a kalocsai érsek titkára lett, de elárulta őt, és elvitte papírjait. Ő nem árulta el a fejedelmet, csak fizetését követelte. Bizalmatlanok voltak vele szemben, hiába ment Londonba, remélve, hogy küldetésével sikert ér el, dolgavégezetlenül kellett visszatérnie Párizsba. Ezután elbocsátását és adósságainak kifizetését kérte. A válasz az volt, hogy letartóztatással fenyegették, ez elől menekült el március 9-én. A fejedelmet azzal vádolja, hogy a hatalmi vágy és magánügyeinek „szüksége" indították a fegyverfogásra („l'ambition de gouverner et la nécessité de ses affairs domestiques"). Klement Brennernek, 1714. április 26. Hongrie, 17. köt. 140 sk. fol.

[110] Vö. *M. Braubach:* Geschichte und Abenteuer című idézett mű Klementre vonatkozó fejezetét, 218 sk. Az 1715. november 27-én a császárhoz írt levél Ungarn, 194. köt. 1. fol. Itt állítja azt, hogy Rákóczi „commerce déffendu"-ben áll Ilosvayval.

inkább, mert a nemesség és a parasztság egyaránt kétségbe van esve, és csak biztosítékokat várnak Rákóczitól, hogy jelentős akciót kezdjenek." Ezt a mondatot érdemes franciául is idézni, mert bizonyíték arra, hogy Klement felelőtlen politizálása milyen ellentmondásokat szült. „Elle [ti. Son Altesse Royale] peut même pour embarasser davantage l'Empereur susciter la Revolte en Hongrie en y envoiant le Prince Rakoczi et j'ose assurer que ce soulevement seroit bien dangereux, car on pourroit faire main basse sur les Imperiaux dispersés separemment dans les quartiers d'hiver d'autant plus que la Noblesse et les Paisans sont egalement au desespoir et n'attendent que des assurances de Rakoczi pour faire un coup d'eclat." Ő maga vállalkozik arra, hogy kidolgozzon egy tervet a felkelésre, s ezt annál inkább megteheti, mert amikor a múlt esztendőben Magyarországon járt, találkozott a főbb emberekkel, és megismerte gondolataikat. A Savoyai Jenő elleni összeesküvést úgy kellene megszervezni, hogy megnyerjék Batthyánynét is, aki hajdan Rákóczi szeretője volt, most a hercegé. Ő maga a herceg titkárával, Roeckhausennel áll kapcsolatban, akit pénzzel kellene pártjukra állítani. Mindezen szolgálatokért és az ajándékokra 4000 écut kér a francia udvartól. Savoyai Jenőt a régens elleni kijelentéseket tartalmazó levelekkel akarja leleplezni, és ígéri azok eredetijeinek megküldését.[111]

Az intrika túlságosan is átlátszó, Klement azonban még hónapok múlva is reménykedik sikerében; 1718. január 28-án sürgeti a pénzt, mert — mint mondja — csak megfelelő ellenszolgáltatás mellett tudja megszerezni a leveleket.[112] Miután itt nem tud eredményt elérni, Berlinben próbálkozik, ahol ezután eléri végzete.

Franciaországi emlékek

Rákóczi jó emléket hagyott maga után Franciaországban. A sajtó, és az emlék-, napló- és levélírók véleményét már idéztük, szólnunk kell azonban a róla vagy vele kapcsolatban megjelent korabeli kiadványokról is.

1707-ben Eustache Le Noble, az ismert publicista két kiadásban is megjelentette az *Histoire du Prince Ragotzi ou la guerre des Mecontens sous son commandement* című munkáját, amelyet annak idején sokan dicsértek, és széles körű visszhangot keltett az udvari körökben is. Erre is épített, és persze Le Noble későbbi, a magyar felkelésről szóló pamflettjeire Pierre Pestel, a Sorbonne, pontosabban a Lemoine bíborosról elnevezett kollégium retorikatanára, amikor feltehetőleg 1714-ben megjelentette Párizsban latin nyelvű „carmen-jét" *„A Fenséges Rakotzi Ferenc fejedelem urhoz, Dacia uralkodójához" (Ad Serenissimum Principem D. Franciscum Rakotzi, Dynasten Daciae)* címen. A sok dicsőítő költeményt írt szerző (így többek között a királyi hercegeket vagy olyan prelátusokat magasztalt, mint Bossuet, Noailles és Bourdaloue) a múzsák nevében köszönti Franciaország vendégét, aki a harcok után a békét élvezi Passyban. Hősi elődeiként felsorolja a Hunyadiakat, Zrínyit és Thökölyt, és kiemeli haditetteit, mégpedig úgy, hogy a margón franciául sorolja fel az elfoglalt városokat

[111] Klement 1717. szeptember 5-i mémoire-ja, Autriche, 126. köt. 22 sk. fol.
[112] Klement Rossinak (?), 1718. január 28. Autriche, 126. köt. 345. fol.

és várakat. Ugyanitt megjegyzi: „Riadalom Bécsben, 30 000 embert rendeltek ki, hogy megerősítsék a külső falakat és őrizzék a bevezető utakat." Rabata, Schlik és Rabutin tábornokok vereséget szenvedtek hadaitól, 1703-ban Kreutzot elfogták, 1704-ben Ritschant 200 tiszttel, 1708-ban Heistert. Dicséri hazája melletti kiállását és önzetlenségét, s a margón megjegyzi, hogy 1707-ben visszautasította a lengyel koronát. Felfigyel a művészetek és a tudomány iránti érdeklődésére. Bízik abban, hogy XIV. Lajos segítségével — háború vagy béke útján — visszaállítják jogaiba, és uralkodni fog országában. A verset a következő distichonnal fejezi be:

Interea iratis fruitor Diis, vive beatus,
Urbis Reginae lux nova, Regis amor.

Élj hát boldogan, áldjanak isteneink az egekben!
Hulljon a Városi fény és a Király kegye rád!
(*Bede Anna* fordítása)[113]

1714-ben kiadtak Párizsban egy költeményt, amelynek a címe: *Le prince Ragotzi ou le modèle d'un véritable héros,* tehát „Rákóczi fejedelem, avagy egy igaz hős mintaképe". Szerzője egy Fournaux nevű apát, aki alkalmi költeményeket írt, így a hercegek haláláról, XIV. Lajos felgyógyulásáról, XV. Lajos kiskorúságáról, a népek boldogságáról és békességéről. A Rákóczit magasztaló költemény[114] történelmi példákkal illusztrálja, hogy minden dicsőség elmúlik, csak az emberi példa marad meg, ezt bizonyítja a fejedelem sorsa is. Feltehető, hogy Le Noble Rákóczi-életrajzából inspirálódott, amikor a szabadságharc eseményeit — egyébként elnagyoltan és hibákkal tele — elmeséli. Rákóczi kitartását, a sok őt ért szerencsétlenség ellenére, az erénynek és a nép szeretetének tulajdonítja.

Hogy ecsetem egy hős képét lepingálja,
Rákóczi lett a legigazibb mintája.
Bátor, nemeslelkű, diadalban szerény,
Gőgnek szerencsében sincs hatalma szívén.
Mindenkor megmarad lelke egyensúlya,
Siker el nem kapja, csapás le nem sújtja.
. . . . . .
Nincs más menedéke, nincs egyéb bástyája,
Mint a nép hűsége, a nép barátsága.

[113] A háromlapos kiadvány Párizsban J. Quillau-nál jelent meg, dátum nélkül. Vö. Magyar Tudomány 1991. 2. sz.

[114] *André Leval* 1914-ben Budapesten újra kiadta Fournaux abbé versét Une poésie française en l'honneur de François Rákóczi címen. Vö. *Köpeczi B.*: Rákóczi fejedelem avagy az igazi hős mintaképe. Élet és Irodalom, 1976. április 3.

Ő maga más költőktől eltérően sohasem dicsérte a bűnt, mindig az erény pártján állt, mint ez esetben is. A tanulság a következő:

De az erény tartós dicsőségre vezet,
S hősét megőrzi az örök emlékezet!
Virtutem sequitur gloria, poena dolum.
(*Márki Sándor* fordítása)

A fejedelem franciaországi tartózkodásához kapcsolódik egy történelmi munka is, amelyet Antoine Bechet, uzès-i kanonok írt a következő címen: *Histoire du ministere du Cardinal Martinusius, archeveque de Strigonie, primat et regent du royaume de Hongrie, avec l'origine des guerres de ce royaume et de celles de Transylvanie,* tehát „Martinuzzi kardinális, esztergomi érsek, a magyar királyság prímása és régense miniszterségének története a királyság és Erdély háborúinak eredetével". Bechet 1649-ben született az auvergne-i Clermont-ban, s 1722-ben halt meg.[115] Történelmi munkákat adott ki, s 1715-ben jelentette meg az említett könyvet Rákóczinak ajánlva — de névtelenül. Az „approbation" 1715. január 2-án kelt és egy ismert történész, L. de Vertot írta alá. A „privilège"-t, tehát a megjelentetés jogát Jean-Geoffroy Nyon párizsi nyomdász kapta meg, de a címlapon „Par la Compagnie des Libraires associés" szerepel. A regisztrálás dátuma 1715. március 23.[116]

A kanonok Rákóczinak szóló dedikációjában elmondja, hogy mi a felfogása a történelemről. Szerinte „a nagy emberek története tiszteletadás, amellyel az emlékezetnek tartozunk, és cselekedeteik példák, amelyeket meg kell őrizni az utókor számára". Nagy ember volt Martinuzzi is, akiről ellentétes véleményeket hangoztattak a történetírók. Úgy gondolja, hogy a fejedelem igazságos és felvilágosult bíró lehet ebben a perben. Őt ugyanis úgy mutatja be, mint aki gyermekkorától kitűnt a tudományokban, különösen a történelemben, emellett éles ítélőképességgel állást tudott foglalni „az erények jellege, az érdem hamis vagy igaz voltának" kérdésében. Egész Európa emlékszik dicsőséges cselekedeteire, amelyek a történelem legszebb lapjaira tartoznak. A fejedelem egyszerre állt ki a *gloire,* a dicsőség és a *droit,* a jog mellett. Kivívta a világ csodálatát és a föld legnagyobb királyának különleges megbecsülését, tehát XIV. Lajosét, aki a szerző szerint „a királyok és fejedelmek védelmezője". Tudja persze, hogy sorsa nem szerencsés, és így vigasztalja: „Végül, Fenség, ha Ön nem is élvezheti mindazokat a jogokat, amelyeket származása és erényei folytán megérdemelne, bírhatja egy hálás nép szeretetét és ragaszkodását, amelyet semmi sem tud megváltoztatni."[117]

[115] Moréri: Dictionnaire historique. Párizs, 1759-es kiadás, II. 293; Vö. még *Hankiss János:* Fráter György francia életrajzírója. TSz 1928.

[116] Később, 1717-ben Amszterdamban is megjelent Charles de Baschi d'Aubais-nek ajánlva. Ez utóbbi híres bibliofil volt, több történelmi munka szerzője és Moréri Dictionnaire-jének munkatársa.

[117] „L'Histoire de la vie des grands hommes est un hommage qu'on doit rendre à la memoire et leurs actions sont des modeles qu'on doit conserver à la posterité. . . . Parmi tant de sciences differentes où vous avez excellé dès votre jeunesse, l'Histoire, sur tout celle de vôtre nation, n'a-t-elle pas fait une des plus serieuses occupations? Avec quel discernement ne vous a-t-on pas entendu décider du caractere des vertus, du faux ou du veritable merite? . . . Enfin, Monseigneur, si vous ne jouissez pas de tous les droits que votre

Munkájának fő célja, hogy fellépjen Moréri *Dictionnaire*-jével szemben, amely Martinuzzit főleg Izabella királynővel szembeni magatartása miatt bírálta. Bechet helyesli a bíboros Habsburg-ellenes orientációját, és elfogadja a törökkel való szövetség szükségességét is. Ugyanakkor elítéli a vallásszabadságot, amelyet Erdélyben a különböző protestáns felekezeteknek biztosítottak, de ezt nem a bíboros kezdeményezésének tulajdonítja, hanem a körülményekkel magyarázza.

Forrásai között megtaláljuk Martin Fumée *Histoire des troubles de Hongrie* című, 1595-ben megjelent munkáját, amely az első francia összefoglaló Magyarország XVI. századi történetéről, de használta Istvánffy, Ascanio Centorio, De Thou írásait is. A *Dictionnaire* 1759-es kiadása Bechet munkáját a *Martinuzzi* címszónál így méltatja: „El kell olvasni Bechet abbé által írt életét; pontos és jól megírt."[118]

*

Rákóczi végül is elhagyta a „kedves magányt" és Nyugat-Európa szemében szokatlan vállalkozásba kezdett: az Oszmán Birodalomba ment, s onnan várt segítséget a Habsburgokkal szemben. A fejedelem a magyar hagyományt követi, és nem is csak Szapoyai, hanem Bethlen Gábor vagy Thököly nyomdokán halad. A kérdés az, hogy a megváltozott körülmények között, a török hatalom hanyatlásának idején, lehetett-e folytatni az erdélyi fejedelmek politikáját? Thököly példája különösen riaszthatta, s ha mégis elszánta magát erre az útra, azt csak a minden kockázatot vállaló hivatásérzettel lehet magyarázni. Az a tény, hogy Orléans-i Fülöptől, Toulouse gróftól, Tessé marsalltól kezdve a kamalduliakon és a Sorbonne doktoraiig helyeselték ezt a vállalkozást, azt bizonyítja, hogy akkor már sokan az államrezon, és nem a keresztény szolidaritás ideológiája alapján ítéltek.

naissance et vos vertus ont merité, vous avez l'amour et l'attachement d'un peuple reconnaissant que rien n'est capable d'alterer." A szerző itt az ajánlás végén írja le nevét, a címlapon nem szerepelteti.

[118] Moréri: Dictionnaire, 1759-es kiadás, VII. 308.

A fejedelem Franciaországban

A törökországi fogadtatás

Az utazás

Rákóczi *Vallomásai*ban elmondja, hogy milyen viszontagságokon esett át útja során Törökország felé. Amikor Marseille-ből elindultak, nagy szél támadt, és a hajót Afrika partjai felé sodorta. Kíséretét elfogta a rosszullét, ő azonban háborítatlanul élte át a vihart. Bizerte, Tunisz, a Galite-szigetek, Málta mellett elhaladva, október 2-án „behajóztak" — ahogy mondja — az Archipelagosba. Az ellenszél miatt Syra (Szírosz) sziget kikötőjébe, Ermúpoliszba kényszerültek. Itt a kapucinusoknál ájtatoskodott, majd továbbhajóztak Míkonosz felé, ahol ismét hosszabb várakozásra kárhoztattak. Október 10-én este felé vetettek horgonyt Gallipoliban (Gelibolu), ahova néhány órával később Pápai is megérkezett.

Ő a fejedelem megbízásából továbbment Drinápolyba, hogy jelentse a szultánnak a megérkezést. A fejedelem Gallipoliban maradt, ahol udvariassági aktusokra került sor közte, az őt fogadó kapudzsi pasa és egy ott tartózkodó tatár kán között. Amint Rákóczi megérkezésének híre eljutott a Portára, a szultán emberei sürgősen megjelentek nála, és tisztelegtek, de csak igen kis összeggel, 4000 talléral jöttek, amellyel az utazás költségeit lehetett fedezni.[1]

A fejedelem — mint *Vallomásai*ban mondja — ekkor nem is sejtette még, hogy folynak a béketárgyalások a Porta és a császáriak között. Lehet, hogy ha ismeri Pápainak Nivşehirli Ibrahim pasával, a szultán vejével — aki akkor még csak kajmakám, tehát a nagyvezír helytartója volt — folytatott tárgyalásait, elhatározza, hogy visszamegy Franciaországba. Ez utóbbi ugyanis tájékoztatta a követet a Porta békekötési szándékáról, mégpedig nyílt formában, s arról is, hogy ilyen körülmények között nincs olyan nagy szükség a fejedelem „odautazására".[2]

Kalauzunk ettől kezdve Mikes Kelemen, a fejedelem apródja, majd kamarása, aki első fiktív levelét „édes nénjéhez" 1717. október 10-éről datálja.[3] Gallipoliban látja, hogy a törökök körében nagy a felbolydulás Belgrád elvesztése miatt: „Eleget mondjuk, hogy mi azért jöttünk, hogy vélek hadakozzunk, de ők csak szaladnak, ki ide, ki amoda."[4] Legközelebb a reménységről elmélkedik s a törökök ígérgetéseiről és azok beváltásának halogatásáról: „A való, ád biztató szót, de végit nem lehet látni a véle

[1] Vallomások, 591.

[2] Ezt maga a fejedelem állítja, nyilván Pápai későbbi tájékoztatása alapján. A harc azonban még ekkor a háború és a békesség hívei közt nem dőlt el. Vallomások, 592.

[3] Mikes Kelemen: Törökországi levelek és misszilis levelek. Sajtó alá rendezte *Hopp Lajos*. Budapest 1966. Mai helyesírással idézek a nyelvi sajátosságok megőrzésével.

[4] Mikes, 9.

való végzésnek, abban a rettentő halogatás, holnap, holnap, az a holnap hat holnapra halad és addig hat szót nem lehet belőlle kiráncigálni."[5]

A szultán mégis sietteti Rákóczi Drinápolyba jövetelét, s ezért rendeleteket ad ki a poggyász szállítására és a szállások biztosítására a különböző állomáshelyeken. A gallipoli kádihoz küldött, október 15-én kelt rendelet így kezdődik: „Igen fontos és szükséges, hogy a Gallipoliba megérkezett Rákóczi magyar király Gallipoliból minél előbb dicsőséges császári trónom elébe jöjjön."[6] Ez a jelzés is arra utal, hogy a portai vezető emberek véleményei megoszlottak a háború folytatásának, illetve a béke megkötésének ügyében, mindenesetre még távol álltak a döntéstől.

A fejedelem október 27-én érkezik meg Drinápoly közelébe, ahol előbb a kapudzsi útján megbeszéli a fogadtatás körülményeit, amelyeket nagyon fontosaknak tart a következő okokból: „A nemzet megbecsülésének megszerzése a szultán megbecsülésének és figyelmének kimutatása által; az az óhaj, hogy teljesítsem a keresztény fejedelmek várakozását, akik érdeklődtek utazásom és fogadtatásom felől; az a hatás és remény, melyet ezzel a külsőséges cselekedettel akartam kelteni az erdélyiekben; ezenkívül saját méltóságom és az annak kijáró tisztelet megőrzésének szempontja, melyet a fejedelmi kötelezettség részének gondoltam."[7]

A fejedelem a kor szellemében gondolkozott, mikor ezeket a feltételeket felállította, ugyanis mindenütt Európában gondosan ügyeltek a protokollszempontok megtartására és a rangok elismertetésére. Még inkább ezt kívánta a rendkívüli helyzet: be akarta bizonyítani szuverén fejedelmi mivoltát és önállóságát nemcsak a Porta, de Európa előtt is. Ami magát az eljárást illeti, az volt az elképzelése, hogy a János Zsigmond magyar királynak kijáró tisztelettel fogadtatja magát, a szultán azonban szerinte még tovább ment, és hajlandó volt őt „a kánhoz, a tatárok királyához és véréből való fejedelemhez hasonlóan fogadni" („ad instar Chami, Tartarorum Regis et Principis sui sanguinis").

A fogadtatásra október 28-án került sor (Rákóczi *Vallomásai*ban tévesen írja a 27-ét), és valóban fényes külsőségek közepett. III. Ahmed „királynak" nevezte és így látta vendégül, bár a körülmények, amelyek között neki és kíséretének Drinápolyban élnie kellett, nem voltak igazán „királyiak".[8] A szultán figyelmességét bizonyította, hogy november 4-én „pompásan felszerelt lovakat" adott neki ajándékba s a fejedelem 6-án ünnepélyes bevonulást tartott Drinápolyban.[9] Kezdetben a melléje rendelt tisztviselő gondoskodott a költségekről, december 7-én a szultán rendszeres napidíjat rendelt, 60 gurust és 24 akcsét, ami ellátását biztosította, s amit harminchét napra visszamenőleg is kiutaltak. Lakása öt szobából állt, amelyet a török szokásoknak megfelelően bútoroztak be (az egyik szobát egyenesen háremnek nevezték).[10]

Rákóczi törökországi útjáról és drinápolyi fogadtatásáról a francia udvar számára

[5] Mikes, 15.

[6] *Karácson*, 121; Drinápolyban október 20-án értesültek szélesebb körben Rákóczi Gallipoliba érkezéséről. Grotovsky naplója, i. h. 312.

[7] Vallomások, 593.

[8] *Karácson*, 22 sk.

[9] Grotovsky naplója, i. h. 313.

[10] *Karácson*, 32 sk.

részletes beszámoló készült.[11] Ez leírja magát az utazást, az október 10-i Gallipoliba való megérkezést, ahol a fejedelmet lábfájás gyötörte, s ahonnan két futárt küldött Drinápolyba és Konstantinápolyba, hogy jelezze megérkezését. Még aznap megjött a kapudzsi pasa és Pápai, s ez utóbbi azonnal indult Drinápolyba. Egy 17 hónapja ide száműzött tatár kán üdvözöltette, Rákóczi viszonozta az üdvözlést az ifjú Bercsényi útján. A kapudzsi pasa 13-án a hajóra jött, hogy lekísérje a fejedelmet a partra, ahova lábfájása miatt hordágyon vitték. A parton sok kíváncsi várta, Rákóczit karosszéken (fauteuil) hordozták, nemesei lovon követték, a kíséretben ott volt a kapudzsi pasa, a janicsárok parancsnoka és más főtisztek. Este nagy vendégséget adtak az egész kíséretnek. Másnap a fejedelem összeállította háza szabályzatát. A kán ajándékokat küldött, többek között egy szép lovat, a fejedelem — miután jobban érezte magát — 21-én meglátogatta. Közben megérkezett a szultán által küldött hintó 6 csausszal és egy agával, akik kérték, hogy siessen Drinápolyba. A kajmakám szép lovat küldött, melyre 28-án ült fel, s a várost díszkísérettel hagyta el. Lassan jutottak előre a poggyász és az úton megjelenő tömeg miatt. Mikor 8 mérföldre voltak a várostól, a kapudzsi pasa előrement, hogy értesítse a szultánt a fejedelem érkezéséről. A szultán elrendelte, hogy királyként fogadják. 28-án reggel indult be a városba, egy és fél mérföldnyire attól fogadták a főtisztek. A kapudzsi kiajája üdvözölte a szultán és ura nevében, sok előkelő tisztségviselő jelenlétében. 15 sátrat állítottak fel, és a fejedelmet és kíséretét megvendégelték. A vendégség után Rákóczi a szultán által küldött lóra ült, és a janicsárok sorfala között vonult keresztül a város nagy részén addig a palotáig, ahol lakni fog. „Soha királyt vagy fejedelmet az ottomán udvar ekkora tisztességgel és olyan kitüntetéssel nem fogadott." („Jamais Roy ny Prince n'a été reçu a la Cour Ottomane avec tant d'honneur et de distinction.")

Az esemény egész Európa érdeklődését kiváltotta, és a sajtó mindenütt megemlékezett róla.[12] Franciaországban a *Nouveau Mercure* 1718. januári száma közli a Drinápolyból 1717. november 20-ról keltezett relációt, amely nagyjából megfelel az előbb ismertetettnek, s amely elmondja, hogy a fejedelem titokban szállt hajóra szeptember 16-án Marseille-ben, leírja a hajóutat és a Gallipoliba való megérkezést, megemlíti a kapudzsi pasa és a tatár kán tisztelgését. Gallipoliból Drinápolyig tartó útján a parasztok köszöntötték „présens champêtres"-tel, tehát földjük ajándékaival. Ismerteti az október 28-i fogadtatást is, amivel kapcsolatban megismétli a reláció méltató szavait. Bár a beszámoló szól a szultán békeajánlatairól, hozzáteszi, hogy annak „apparence"-át nem lehet látni, tehát folytatódik a háború.

[11] Voyage du Prince Ragotzi de France en Turquie et sa reception a Adrinople. Turquie, 58. köt. 177 sk. fol. Egy másolat, amelyet Marseille-ből G. Moureau küldött december 26-án egy papnak. A jelentést Blondel „commissaire et intendant général des galères" kapta. Grenoble, Bibliothèque Municipale, Recueil No. 887. Ugyanez november 4-i dátummal: Service historique de l'Armée, Vincennes, A[1] 2547, pièce 102.

[12] Fama 1718, CCX., Historischer Bildersaal, 1718. VIII. stl.; historique et politique, 1718. január. Ez utóbbi kiemeli, hogy a szultán „nagyon jól fogadta", szuverén uralkodóként kezeli, és egy 3—4000 fős hadsereget kész felállítani számára. A római Diario ordinario d'Ungheria január 9-én azt közli, hogy a szultán „jelentős" (considerabile) csapattestet kíván adni Rákóczinak, hogy „diverziót" kezdjen Erdélyben.

Bár maga is hozzájárult, Bonnac nem lelkesedik Rákóczi Törökországba érkezéséért. Október 8-án, feltehetőleg Pecquet-nek írt levelében azzal vádolja a fejedelmet — nyilván a császári propaganda vádjára utalva —, hogy utazásával zavart („embarras") okozott Franciaországnak, s ezért megfenyegeti: „Semmit nem fogok elfelejteni, hogy megbüntessem ezért. Előre láttam ezt és mindent megtettem, hogy megakadályozzam [már ti. Törökországba jövetelét, ami, mint láttuk, csak részben igaz], de semmi sem állhat ellent egy magyar képzeletnek [»imagination hongroise«]. Tartok attól, hogy Ragozzi fejedelem úr, aki Őkegyelmessége Toulouse grófja útján folytatja a levelezést, és nem tart kapcsolatot d'Huxelles marsall úrral, más zavarokat is okoz nekem, ha nem csinál rendet, mert ha megőrzi ebben az országban az iránta megnyilvánuló elismerést [»considération«], nem fogja semmiben sem visszatartani magát." Az utóiratban jelzi, hogy Rákóczi feltehetőleg megérkezett, és váratlan fordulattal megjegyzi: „Csodálom azt az ügyességet, amellyel megszabadultak tőle." Tehát mégiscsak jó, hogy Rákóczi otthagyta Franciaországot! Bonnac ekkor már a régens új politikáját követi, Franciaország és a Habsburg Birodalom közti közeledés híve, s úgy véli, hogy a fejedelem tehertétel az új külpolitikai irányvonal megvalósítása szempontjából. Különben kifejti, hogy Rákóczi útjának nem lesz semmiféle eredménye, miután a körülmények nem alkalmasak arra, hogy „jelenlétével szolgálja a nép és tudatlanok ösztönzését", „szellemmel [»esprit«] megáldott emberek, ha itt vannak ilyenek, nem fognak lépre menni".[13]

Amikor hírt kap arról, hogy Gallipoliba érkezett Rákóczi követe és a Franciaországba küldött kapudzsi pasa, ezt írja az államtitkárnak: „nem lesz könnyű meghatározni Ragotzi fejedelem magatartását ebben az országban, ha nekem ebbe bele kellene avatkoznom. Ami engem illet, úgy vélem, a szolgálat javára csak az lenne, ha tudom, mit tesz vagy mit akar tenni, és úgy viselkedem, mint Berceny gróf esetében; a király hallgatása lesz számomra ezzel az elhatározással kapcsolatban a szabály." [14]

Október 21-én már azt jelenti d'Huxelles marsallnak, hogy értesítést kapott Rákóczitól megérkezéséről, és hogy ő maga levélben üdvözölte őt. Ehhez hozzáteszi: „Kedvezőtlen konjunktúrában jött, és mindaz, amit kívánni lehet, hogy távozása ne okozzon Önnek semmilyen zavart, mert itteni jelenléte semmiféle haszonnal nem járhat. Nem ez az első alkalom, hogy ez a fejedelem hiúságának lett az áldozata, és attól félek, hogy akár gyorsan békét kötnek, akár folytatják a háborút, hosszú penitenciát fog tartani." Azt is megismétli, hogy tartózkodó lesz vele szemben, mint ahogy ezt Bercsényivel is tette.[15]

[13] „J'admire l'habilité qu'on a eu de s'en défaire." Bonnac Pecquet-nek, 1717. október 8. Turquie, 58. köt. 145 sk.

[14] „Le silence du Roy sur cette resolution fait ma regle." Bonnac d'Huxelles-nek, 1717. október 16. Turquie, 58. köt. 138. fol.

[15] „Il est venu dans une conjoncture peu favorable et tout ce qu'on peut souhaiter de mieux est que son départ ne cause aucun embarras, car sa présence ici ne sauroit etre d'aucune utilité. Ce n'est pas la premiere fois que ce Prince a eté dupe de sa vanité et je crains bien que soit que la paix se fasse promptement ou la guerre continue, il n'en fasse une longue penitence." *Angyal*, 139.

Csak Pecquet-nek írja meg november 14-én (a keltezés az iraton tévesen 1725), hogy kész szolgálni Rákóczinak, de erre nem kapott közvetlen utasítást, és a maga részéről úgy véli, hogy a Franciaország és Ausztria között kialakult jó kapcsolatok miatt nyilvánosan nem is érintkezhet vele. Tolmácsa, Fonton útján közölte ezt az álláspontját a fejedelemmel, aki meg volt lepve „óvatossága" („circonspection") miatt, annál is inkább, mert — mint üzente — ő maga közvetlenül a régenssel tárgyalt törökországi utazásáról.[16]

November 14-én a királynak, illetve a régensnek írt jelentésében emlékezik meg arról, hogy a fejedelmet Drinápolyban a kajmakám és a szultán „túlzó tisztességgel" („réception trop honorable") fogadták, de arról is, hogy igazán egyik sem tárgyalt vele.[17] Az igazság az, hogy a fejedelem november 7-én felkereste a kajmakámot, és kifejtette előtte, hogy csak bizonyos feltételek mellett lép akcióba: azt kívánja, kössenek vele szerződést, és önállóan vezethessen keresztény hadakat, amelyeknek fenntartásához pénzbeli segítséget kér. Ez a feltétele annak is, hogy Magyarország és Erdély melléje álljon. Nem akarja a népet üres szavakkal biztatni, márpedig ha nincs megfelelő hadserege, ebbe a helyzetbe kerülne. Nem elég, hogy a törökök vagy a tatárok betörjenek Magyarországra, és hogy ott csak az ún. nép-hadsereg legyen: „. . . így az egész nép áldozatul esnék a németek haragjának és bosszújának, én pedig kiszolgáltatásának és nem fölszabadításának válnék eszközévé".[18] A kajmakám egy „bölcs és magvas" beszéd keretében bizonygatta, hogy a szultán beváltja a neki tett ígéreteket: „engem azért hívtak meg — írja a *Vallomások*ban —, hogy a közös ellenség ellen indítandó háborúban kikérjék tanácsomat és segítségemet, s így a szultán az én ügyemet annyira szívén viseli, hogy a háború folytatásával fejedelemségem helyreállításáról akár háború, akár békesség útján gondoskodik". A békéről ugyan tárgyalnak, de valójában a háborút készítik elő, s ebben a fejedelemnek szerepet szánnak, mégpedig török és tatár hadak élén. Rákóczi ezt a javaslatot elhárítja, és kitart elképzelése mellett.

A fejedelem valóban szilárd álláspontot alakított ki, amire jellemző az a levél is, amelyet október 31-én Forgách Simonnak ír, s amelyben rosszallóan jegyzi meg, hogy a tábornokok a *Porta hívására jöttek*, s egyenként gondoskodnak ellátásukról, őt magát Drinápolyban a fejedelem szívesen fogadja, ha jönni akar.[19]

A kajmakámmal folytatott tárgyalást mély hallgatás követte: várták a nagyvezír érkezését. Bonnac a francia udvart december közepén arról tájékoztatja, hogy a fejedelem nagyon kellemetlen helyzetben van, mert a kajmakám nem fogadja Pápait, és a kapudzsi pasa útján érintkezik vele. Bercsényi nem jött Drinápolyba, Ruszcsukba ment, arra hivatkozva, hogy a felesége beteg, igazából valószínűleg azért, mert nem akar beavatkozni a fejedelem tárgyalásaiba (hozzátehetjük: ismeri Rákóczi rosszallását), jóllehet szükség volna tanácsaira.[20]

Végül is szinte másfél hónap múlva, december 17-én Isandzi Mehmed pasa nagyve-

[16] Bonnac Pecquet-nek, 1717. november 14. Turquie, 162 sk. fol.
[17] Bonnac XV. Lajosnak, 1717. november 17. *Angyal*, 140.
[18] Vallomások, 597—598.
[19] Rákóczi Forgáchnak, 1717. október 31. OSzK Thaly-gyűjt. 16. köt. 320. fol.
[20] Bonnac d'Huxelles-nek, 1717. december 14. *Angyal*, 141.

zír fogadja a fejedelmet. Mikes a fogadást színesen írja le, megemlítvén, hogy Rákóczit nagy kiáltozással üdvözölték, s „két óráig volt a mészárosnál" (a vezír ugyanis eredetileg ezt a mesterséget űzte), aki azonban „nemcsak a bárdot tudja forgatni, hanem az ország dolgát is; csak elhihetjük, amikor olyan nagy eszű ember mondta ezt felőle, mint a mi urunk". A levélíró attól fél — a fejedelemmel együtt —, hogy a török békét köt, és ők ott rekednek: pedig „jobban szerettem volna káposztás fazék lenni Erdélyben, mint sem kávét ivó fincsája a császárnak".[21]

Rákóczi igyekszik kihasználni az új helyzetet is, s most már a békeközvetítésbe kíván bekapcsolódni: párizsi tárgyalásaira hivatkozva javasolja, hogy ne csak Anglia vagy Hollandia közvetítsen Ausztria és Törökország között, hanem Franciaország, Oroszország, Lengyelország és Poroszország is, és ajánlja ebben az akcióban saját közreműködését.

December végén a francia követ arról értesül, Rákóczi a Portát azzal biztatja, hogy a cár és a porosz király hadat üzennek a császárnak, a spanyol király pedig rövidesen követet küld hozzá, hogy a háború folytatásáról tanácskozzék vele. Egyébként 1 500 000 écut kér, hogy hadat gyűjthessen, a Porta azonban alig ad neki valamelyes pénzt ellátására, s emiatt azzal fenyegetőzik, hogy visszatér Franciaországba,[22] bár a külügyi államtitkárnak előbb azt írta, hogy Spanyolországba akar menni.[23] Ezek nem pontos vagy csak részleges értesülések, a fejedelem ugyanis most főleg a békeközvetítés ügyével foglalkozik.

A nagyvezír Rákóczi javaslatára rászánja magát arra, hogy Franciaországhoz forduljon a mediáció ügyében, levélben kérve annak elvállalását, és egy agát küld e célból Párizsba. Bonnacnak fenntartásai vannak, de azért az elgondolás támogatását javasolja abban a reményben, hogy el lehet húzni a háborút. (E tekintetben hivatkozik a király 1717. július 6-i utasítására.) Lehetségesnek tartja különbéke megkötésének közvetítését Velencével, ha nem is a császárral.[24] Rákóczi szeretné, ha Bonnackal közösen tudná irányítani ezt a diplomáciai akciót, de a követ ez elől elzárkózik és továbbra is csak drogmanja, Fonton útján érintkezik vele.[25]

A nagyvezír a fejedelem biztatására levelet ír a lengyel és a porosz királynak s a cárnak, kérve őket a mediációra. Elküld II. Ágosthoz egy Musztafa nevű kapudzsi pasát, aki felkéri a királyt, hogy Anglia és Hollandia mellett közvetítsen a császári—török háborúban. Emellett kéri tőle Rákóczi támogatását is.[26] A fejedelem maga 1718. január 15-én Drinápolyból ír a király kancellárjának, Flemmingnek. Beszámol kedvező törökországi fogadtatásáról, és kéri II. Ágost közvetítését a Habsburgok és a Porta között megkötendő békéhez. Azt állítja, hogy a lengyel királynak is érdeke a „császár diktatúráját eltörölni a Birodalomban" és határokat szabni hatalmának.

[21] Mikes, 16, 17.

[22] Bonnac fenntartással közli ezeket a híreket, mert kételkedik abban, hogy megfelelnek a valóságnak. Bonnac Pecquet-nek, 1717. december 26. *Angyal*, 142.

[23] Bonnac d'Huxelles-nek, 1717. december 23. *Angyal*, 142; Bonnac XV. Lajosnak, 1718. január 10. *Angyal*, 142.

[24] Bonnac XV. Lajosnak, 1718. február 15. *Angyal*, 186 sk.

[25] Fonton 1718. február 12-i jelentésében, *Angyal*, 192 sk.

[26] Erről *Gierowski:* W cieniu Ligi Północnej, 179.

Ennek érdekében van szükség arra is, hogy Erdélyt visszaadják neki.[27] Flemming június 27-én válaszol, kitérően szól a mediációról, és meglepő módon dicséri Alberoni „zsenijét".[28] A fejedelem tájékoztatja az akcióról Sieniawskit és feleségét is, akikkel Törökországból ismét levelez.[29]

A porosz udvarba is elmegy a török követ. Később, amikor belebonyolódik intrikáiba, Klement az aga reusseni fogadtatását úgy próbálja feltüntetni Savoyai Jenő előtt, mint a poroszok megbízhatatlanságának jelét, mert szerinte a mediációt Frigyes Vilmos kezdeményezte és csak II. Ágost közbelépése hiúsította azt meg.[30]

1718. január 19-én Rákóczi levelet ír a cárnak, amelyben közli, hogy szerencsésen megérkezett Törökországba, ahol nagy tisztelettel és ígéretekkel fogadták. Emlékezteti arra, hogy még Franciaországban megígérte, kész részt venni a török—császári—velencei háború befejezését célzó béke közvetítésében. Most eljött ennek az ideje, a hollandok és angolok mellett elvállalhatná a mediációt. Utal arra, hogy a Porta kérni fogja az Erdélyi Fejedelemség neki való visszaadását, s ezzel kapcsolatban emlékezteti az 1707-es varsói szerződésre, amelyben ígérte ehhez a támogatását.[31] Egy Safirovnak szóló német nyelvű és a fejedelem által saját kezűleg aláírt levélben megismétli, hogy Törökországban szívesen fogadták, és előadja, hogy a háború befejezését jobb egy széles körű mediációra bízni, amelyben Franciaország, Lengyelország, Poroszország és Oroszország is részt venne Anglia és Hollandia mellett. Csak az így létrehozott béke biztosíthatná Európa nyugalmát, amelynek feltétele a császári hatalom korlátozása. Kéri, hogy a békeszerződésbe foglalják bele az Erdélyi Fejedelemség ügyét is, s ehhez nyújtson támogatást a cár. A kapcsolatot tartsák a Hotinban tartózkodó Pápai János útján.[32]

Februárban a török küldött, Musztafa aga megérkezik Pétervárra is és felajánlja a cárnak a mediációban való részvételt. Közli azt is, hogy a Porta szeretné, ha Rákóczi visszakapná az Erdélyi Fejedelemséget.[33] A válasz kitérő, a cár nem kíván részt venni ebben az akcióban, miután erre a másik féltől nem kapott felkérést s nem volt diplomáciai képviselete Konstantinápolyban.

Amíg a tárgyalások folynak a békeközvetítés módjáról, Rákóczi sürgeti a Portán a vele való szerződés megkötését, de eredménytelenül. Mint mondja, „a tárgyalások ideje haszontalan és nevetséges kérdésekkel, huzavonával és halogatással telt el és ezenközben fejeződött be az 1717-ik esztendő. ... A Portán mély csend volt ügyeim felől, semmiféle választ nem voltam képes kapni tőlük. Létfenntartásom eszközeiről éppen csak gondoskodtak, s ez nemcsak az öltözködésre, udvartartásom pénzelésére

[27] Rákóczi Flemmingnek, 1718. január 15. Drezdai lt. Gr. von Flemming geführte Korrespondenz... mit Ragotzi. Vol 103. Loc. 702.

[28] Flemming Rákóczinak, 1718. június 7. Uo.

[29] Fürstliche Sachen des Kron-Grossfeldherren Sieniawski eingeschickte Rapporte und andere Nachrichten aus der Türkey, 1721. Uo. Loc. 2955. Bl. 50. Említi *Abrahamowicz—Hopp* idézett tanulmányában.

[30] „La Cour de Berlin a induite [!] la Porte Ottomane de demander sa mediation avec l'Emperer [!] de quoy le dernier Ministre Turc qui est venu à Reussen a été chargé, sa Negotiation ayant été empesché par le Roy de Pologne." Idézi *Kvacsala:* i. m. 595 a Klement-per anyagából.

[31] Rákóczi a cárnak, 1718. január 19. CGADAM Fond. 40. op. 4. fol. 1.

[32] Rákóczi Safirovnak, 1718. január 19. CGADAM Fond. 40. op. 4. fol. 3.

[33] 1718. február 16. CGADAM Fond. 89. op. 5.

nem volt elegendő, hanem még a napi élelemre is alig futotta belőle. Mindebből és a hasonló jelenségekből előre látván, mi vár ránk, hogy ne keveredjem valahogyan hadviselésbe, kijelentettem, hogy előzetes megállapodás nélkül semmi közöm nincsen olyan katonasághoz, és tudni sem akarok róla, amelyet az én nevemben, de megbízatás nélkül toboroztak tábornokaim, hiszen minden szándékom arra a célra irányult, hogy a háború érdekében semmibe ne kezdjek előzetes erkölcsi biztosíték nélkül, és ne kecsegtessem a törököket háborújuk elvállalásának hiú reményével vagy olyan bizonytalan dolgok ígérgetésével, melyek felől én magam sem vagyok erkölcsileg bizonyos. Úgy ítéltem ugyanis, hogy kielégítőbb lesz, ha inkább kiteszem magam minden veszélynek, mint hogy fejedelemségem és hazám java és haszna ellen cselekedjem, vagy hogy kétkulacsos politikával az igazságot akár egy hajszálnyira is megsértsem."

Mintha a későbbi vádlóknak felelne a *Vallomások* az 1718. november 9-én elkezdett harmadik könyvében: „Te tudod, Uram, hogy nem a fejedelemségem utáni vágy és visszaszerzésének kevés reménye gyötört engem, hiszen a Te végtelen jóságod műve volt, hogy erre csupán a Te akaratod mértékében vágyakoztam, hanem a sorsomat követők mindennapos nyomorúsága, akiknek szükségleteiről a rendelkezésemre bocsájtott csekélyke összeg nem engedett gondoskodni."[34] A fejedelemség megszerzése az ő felfogásában Isten által meghatározott, az ő akaratának alávetett cél volt, s az ő rendeléséből jött Törökországba. A reálpolitika mindenesetre azt kívánta, hogy ott maradjon, ha lehet, akadályozza meg a békekötést, vagy legalábbis a maga számára is kedvező feltételeket érjen el a megkötendő békében, és próbáljon enyhíteni odaszakadt híveinek sorsán. Más kérdés, hogy visszafelé már ekkor nem volt út, s inkább csak önmagának és kíséretének fenntartását lehetett biztosítani.

A Törökországba érkezett bujdosók kérték, hogy adjon ki kiáltványt, amelyben harcba szólítja a magyarokat és erdélyieket a császár ellen. Ő azonban szilárdan ragaszkodik feltételeihez: „Előbb szerződés alapján kell megtudnom, mit ígérhetek nekik és mit remélhetek én magam, mert nem illő, hogy bizonytalan dolgokat ígérjek és magamat is rendre hitegessem." Ez a tartózkodás világosan mutatja, hogy nem volt hajlandó illúziókat kergetni és reménytelen vállalkozásba fogni. Inkább várt valamilyen kedvező fordulatra mind a háború folytatását, mind a magyarországi helyzet alakulását illetően.

A szultán — amint Rákóczi a *Vallomások*ban elmondja — végre 1718. január 4-én újból fogadta, mégpedig a nagytanácsban, ahol törvénykezett. A fejedelem szokatlannak tartotta a törvénykezési eljárást, amely őt a Pilátuséra emlékeztette. A törvénykezés után ebédre került sor, ahol „a népszokásnak megfelelően ízesített ételek hosszú sorát szolgálták fel", de mindezt egy fél óra alatt, tehát alig lehetett az ételhez hozzányúlni. A vezír levélben jelentette a szultánnak, hogy a fejedelem bebocsátást kér tőle: „hosszú várakozás után választ kaptam, s a vezír és a kajmakám előttem haladva, hosszú folyosókon át elvezetett a császárok kapujához, ahol egy negyed óra hosszat üldögéltünk, mielőtt kinyílt volna. Amint ez megtörtént, két kapudzsi pasa vagyis ajtónálló a karomnál fogva bevezetett a palota belsejébe. Ezt megtiszteltetés-

[34] Vallomások, 600—601.

nek szánták a törökök, de nekem nagyon nem volt ínyemre. Ugyanis a szultán elé vezetve és tőle eltávozva így kényszerítettek mélyebb meghajlásra, fenyegetéssel és meglehetősen barbár módon. Üdvözlő beszédem rövid volt, elmondtam benne jövetelem okát, és a szultán oltalmába ajánlottam magamat. Az üdvözlő beszédet a Porta tolmácsa fordította, a szultán a vezírnek, ez a tolmácsnak, az pedig nekem mondta el a választ. A nagyobb megtiszteltetés kedvéért a szultán jelenlétében két eunuch díszköntösbe, azaz kaftánba öltöztetett, s távoztam a kérvény átadása után, amelyben a görögök által elnyomott igaz hitnek szabad, mindenütt folytatható művelését és gyakorlását kértem, amint az nekik kijár, de hiába."[35] Egy Andreas Schmid nevű tolmács eljuttatja Bécsbe a szultán válaszának szövegét törökül és latinul. Ebben a Nagyúr biztosítja Rákóczit, hogy mint a „birodalom" vendégét teljes tisztelettel veszi körül.[36]

Mikes is megemlékezik a fogadtatásról, a következőképpen: „Ma a győzhetetlen császárnak fényes portáján voltunk, ahová nagy pompával vitték a fejdelmet. A díván házban fogadta a fejdelmet a vezír, azután a fejdelem eleiben tétetvén egy kis kerek asztalt, és arra egy nagy ezüst medencét, az étket elhozták. ... Egy óra múlva a fejdelmet a császárhoz vitték. Senki közülünk a fejdelmet nem kísérte. És amidőn a császár előtt volt egy nusztos kaftánt adtak reája. Az idő alatt, hogy a császárnál volt a fejdelem, mi nékünk mindenikünknek egy kaftánt adtak a hátunkra. A fejdelem kijövén a császártól, a császár paripájára ült, mi is mindnyájan lóra ültünk, és legalább harminc király kísérte vissza a szállására." A levélíró tréfálkozik, egyiptomi királyokhoz hasonlítja magukat, de megjegyzi, hogy nem olyan feketék, mint a Biblia szerint voltak amazok.[37]

Az apród nem sok reményt fűz a tárgyalásokhoz és általában a külső körülmények alakulásához, hisz már Franciaország is megváltoztatta politikáját: „A törököt ha megverik, csak sír és megbékélik. Azon kívül is Isten tudja az okát, de Franciaországban a németnek kedveznek és a francia itt azon munkálódik, hogy megbékéljenek a némettel, és ha a meglesz, nem oldalt, hanem hátat fordítsunk Erdélynek."[38]

A szultán egyébként nem sokkal a fogadás után keleties díszruhát készíttetett a fejedelemnek, kaftánt, csaksirt (bő nadrágot), prémes ruhát és aranysújtásos köntöst, mindezt kegyessége jeléül.

Bonnac január 15-én jelenti, hogy a szultán fogadta Rákóczit, és arról biztosította, hogy ezen a télen nem köt békét, a kajmakám pedig arról, hogy ha a németek nem adják vissza a töröknek Belgrádot és Temesvárt és az Erdélyi Fejedelemséget Rákóczinak, akkor nem tárgyalnak.[39] A fejedelem január 19-én azt írja Brennernek, hogy D'Absacot várja Spanyolországból, mert szeretné tudni, mit válaszol a spanyol király

[35] Vallomások, 602—603. Grotovsky szerint a fogadtatásra január 12-én került sor, és a szultántól nemcsak cobolyprémes kaftánt, amely 12 erszény pénzt (12 000 magyar forintot — Grotovsky *guldent* ír) ér, hanem egy pompásan felszerelt lovat is kapott. I. h. 314.

[36] Türkei, Kart. 182. 1. fol.

[37] 1718. január 4. Mikes 18.

[38] 1718. február 15. Mikes, 19. Április 27-én Mikes azt is megírja, hogy „a francia követ, Bonac itt nem azon munkálkodik, hogy a hadakozás tovább tartson, hanem, hogy csakhamar vége legyen".

[39] Bonnac d'Huxelles-nek, 1718. január 15. *Angyal*, 185.

arra a javaslatára, hogy az ő révén lépjen kapcsolatba a Portával. Míg ő nem érkezik meg, addig nem tudja megkötni az óhajtott szerződést. Az apát utólag megjegyzi, hogy nem is lehetett számítani a szerződésre, miután a török nem ismeri el a nemességet és a papságot, és elhurcolják az elfogott terület lakosait rabszolgának. Ezeket az alapelveket maga a szultán nem változtathatja meg. (Jellemző, hogy Brenner levélkivonatából kihagyja a kedvező szultáni fogadtatásra vonatkozó részt, illetve nem közli a levelet, amely erről szólt.[40])

Egy Dominique Fontana nevű ügynök — keltezés nélküli beszámolójában — a császári Haditanácsnak azt jelenti, hogy a Portán mindenki a békét kívánja, kivéve a szultánt, akinek „szellemét teljesen megrontották azoknak a hamis gondolatoknak rossz benyomásai, amelyekkel Ragotzi herceg teletömte képzeletét a félelmetes vállalkozásokról és hallatlan haditettekről". Szerinte a nagyvezír mindent megtesz, hogy ezeket a „hamis gondolatokat" kiverje a szultán fejéből, s még arra is gondol, hogy „a rebellis fejedelmet" elteszi láb alól.[41]

Az igazság az, hogy a nagyvezír 1718 elején a háború folytatására tesz javaslatot a szultánnak, és ennek kapcsán reményeket fűz Rákóczi tevékenységéhez is, és mint kedvező körülményt említi a spanyol követ hozzá való érkezését. A hadjáratot március 12-én meg is hirdetik.[42]

Az informátor értesülései más tekintetben is megbízhatatlanok, így például egy másik jelentésében azt írja, hogy Rákóczi Benderbe érkezett, török, tatár és moldvai hadakat rendeltek alája, s mindent megtesz, hogy Erdélyt a szultánnak „alávethesse". „Azonban mindezeknek a nagy vállalkozásoknak és Ragozi herceg minden ilyen gasconade-jainak ellenére semmi sem biztosabb, mint az, hogy a törökök nagyon megrémültek [»consterné«], és semmit jobban nem kívántak, mint a békét."[43] Fontana nyilván egyes török vezető köröktől és az európai diplomácia képviselőitől veszi információit, és ezek félelmeit és óhajait fejezi ki.

A kémek a török hadakozás híreivel rémítgetik Bécset és egész Európát, s ezekbe kapcsolják Rákóczi állítólagos terveit is. Brassóból például azt közlik, hogy a fejedelem Moldván vagy Havasalföldön keresztül akar betörni Erdélybe, s hogy Magyarországon mintegy ötvenezren állnak készen arra, hogy a török mellé álljanak.[44] A párizsi *Nouveau Mercure* márciusi száma Bécsből jelenti — az oda befutott kémjelentések alapján —, hogy Rákóczi és más rebellis vezetők sikeresen toboroznak, miután a szultántól a szükséges pénzt megkapták. Maga Rákóczi két alkalommal igen nagy összeget vett fel a Portától, s elindult Drinápolyból, hogy Bercsényivel tanácskozzék, mint „valósítsák meg azokat a széles terveket, amelyeket elképzeltek, és amelyekkel kapcsolatban csodákat ígértek a Nagyúrnak és dívánjának".[45] Egy drinápolyi jelentés szerint, amely a lap áprilisi számában jelent meg, ennél még többet olvashatunk: „Ragotzi fejedelem itt a legteljesebb tiszteletnek örvend. A díván akkora bizalommal

[40] *Pillias*, 134—135.

[41] Türkei, 182. köt. 209 sk. fol.

[42] *Gökbilkin* idézett tanulmánya, 715; Grotovsky naplója, i. h. 315.

[43] Türkei, Kart. 182. 211 sk. fol. Vö. *Hurmuzaki*, IV. 141.

[44] Türkei, Kart. 182. 1718. január—június. 131 sk. fol.

[45] „De mettre en exécution les vastes desseins qu'ils ont formés et dont ils ont promis merveille au Grand Seigneur et à son Divan." Nouveau Mercure, 1718. március.

van iránta, hogy minden határozatról értesítik, amelyet itt hoznak. A Nagyúr és a nagyvezír tiszteletadással és pénzzel halmozzák el; megesküdtek az Alkoránra, hogy nem teszik le addig a fegyvert, ameddig nem állítják vissza Erdélyi Fejedelemségébe, és amíg nem veszik vissza Belgrádot és Temesvárt a császáriak kezéből."[46]

A háborús hírek Magyarországra és Erdélybe is eljutnak s egyes helyeken szórványos szervezkedésre indítanak — az 1717-es tatár betörés pusztításai ellenére. Kerekes András és társai (Kölcsey Ferenc, Gacsály János és Márton, valamint mások) a Szatmár megyei armalisták körében szervezkednek, hadat akarnak gyűjteni, Károlyit el akarják fogni, követet küldeni a fejedelemhez Lengyelországba, mert azt hiszik, hogy ő maga, Bercsényi, Forgách nagy seregekkel közelednek a határok felé. Batizy András ezt vallja a hírekről: „Bercsényi az Unghvari krajnyán jő ki nyolczvan ezer Emberrel az Szepességre, Esterházy az Munkácsi Krajnyán negyven Ezerrel, Forgách Simon penig az Duna mellett masíroz Bécs felé a Derék Táborral." Mindez persze nem igaz, de a megyei hatóságok és a császári parancsnokok a mozgolódást komolyan veszik, sokakat letartóztatnak és perbe fognak.[47] Országos mozgalomra nemcsak a szabadságharc bukásának emléke és a nemesség kiegyezése miatt nem kerül sor, hanem azért sem, mert a hadi helyzet erre nem kedvező, erős császári katonaság van mindkét országban, s az emigráció sem biztat.

A fejedelem nem mozdul, míg a már ismertetett feltételeket a Porta nem teljesíti. Mint láttuk, azt reméli, hogy ezek elfogadtatását segíti a spanyol követ megérkezése, amely emelheti tekintélyét, és hozzájárulhat a háború folytatásához. Március 13-án érkezik Drinápolyba Bercsényi és 14-én Boissimène.[48]

[46] „Le Prince Ragotzi est ici dans une parfaite considération." Nouveau Mercure, 1718. április.
[47] Relatio delegati judici in causa Andreae Kerekes. OL Acta particularia, 256.
[48] Grotovsky, i. h. 315.

Spanyol követ Rákóczinál

Egy szokatlan esemény

Említettük, hogy Rákóczi Marseille-ből Madridba küldte Antoine d'Absacot és Bont, hogy kérjék a spanyol udvart, legyen segítségére, s küldjön hozzá Törökországba követet.[1] Addig is, amíg az megérkezik, igyekezett kapcsolatot tartani a párizsi spanyol követtel, Cellamaréval. Ismerjük Rákóczinak hozzá írott 1717. november 26-i levelét, amelyet Kökényesdi fogott el, és amelyből megtudjuk, hogy a fejedelem nagy zavart talált a Portán, és kezdetben főleg tájékozódni kívánt a frakciók harcában. Ami az ún. „grande affaire"-t illeti, tehát Spanyolország részvételét egy Törökországot is magába foglaló Ausztria elleni koalícióban, igyekszik a törökök érdeklődését felkelteni iránta, és a nagyvezír biztosította is őt arról, hogy szívesen venné a spanyol királlyal a kapcsolat felvételét. Írt Alberoni bíborosnak is, jelezve, hogy a körülmények kedvezőek, a diplomáciai tárgyalások megkezdése a Portával a háború folytatását jelenthetné. Különben kívánatos lenne, ha Velencét különbékére lehetne késztetni spanyol közvetítéssel, hogy a török minden erejét a császár ellen fordíthassa. A lényeg: „. . . .addig kell ütni a vasat, amíg forró és nem szabad jó alkalmakat elszalasztani".[2]

Az ügy fontosságát bizonyítja, hogy 1718. február 4-én Savoyai Jenő a béketárgyalásokra küldött megbízottak instrukciójában megerősíti, Kökényesdi elfogta Rákóczi Cellamarénak írt levelét, amelyben az áll, hogy a Portát a háború folytatására biztatja, s „diverziót" ígér a maga és a „Duc d'Anjou", tehát a spanyol király részéről.[3] Itt nem arról van szó, hogy Rákóczi emigráns reménykedése „elvezeti őt — mint Szekfű állítja — a való élet nyíltszemű megítélésétől".[4] Savoyai Jenő és más

[1] A küldetésről *Maria Ester Bertoli:* Il cardinale Giulio Alberoni e il principe Francesco II. Rákóczi. Nuova Rivista Storica, 1960. Itt kell megjegyeznünk, hogy Szekfű kétségbe vonta a küldetés „komolyságát", ám a dokumentumok bizonyítják, hogy ez beleillett Alberoni politikai koncepciójába. *Szekfű,* 150 sk. Bírálja *Márki* szemléletét, akit Rákóczi-kultusszal vádol, mert túlértékeli a spanyol követ küldetését, s mert egyik fejezetének „A magyar—török—spanyol szövetség" címet adja. I. m. 350—351. Szekfűnek igaza van, amikor a szövetség szót kifogásolja, hiszen sem a Porta, sem a spanyol király nem szándékozott *szerződést* kötni Rákóczival. A korabeli európai diplomácia és a bécsi udvar mégis jelentőséget tulajdonított Boissimène küldetésének, más kérdés, hogy Alberoni, és ebben az esetben *nem* Rákóczi tervének mi volt a realitása. Boissimène-ről vö. Saint-Simon, 32. köt. 280—281. és Luynes, XII. 312—313, XIV. 293, XV. 223.

[2] Rákóczi Cellemarénak és Alberoninak, 1717. november 26. *Hurmuzaki:* Documente VI. 205 sk.

[3] Türkei, Kart. 182. 1718. január—június. 46 sk. fol.

[4] Szekfű, 124.

kortársak Alberoni külpolitikáját veszélyesnek tartották, és Rákóczi akcióját a korabeli politika keretébe kell elhelyezni.

A madridi francia követ, Saint-Aignan herceg 1717. november 20-án jelenti a régensnek, hogy egy francia, akit Apsacnak (!) hívnak és Rákóczi udvari emberének adja ki magát, a spanyol fővárosban tartózkodik. Ő nem beszélt vele, de tudja, hogy Alberonival többször tárgyalt. Megbízatása az lehet, hogy a spanyolokat a császár elleni háborúra biztassa, s ugyanekkor ígérje a fejedelem „diverzióját" Magyarországon. Feltehető, hogy anyagi támogatást is kér.[5]

November 26-án már arról értesül, hogy „Spanyolország királya hadainak egy tisztjét küldi Konstantinápolyba, hogy biztosítsa Ragotzi fejedelmet egy hatalmas félrevezető hadmozdulatról [»diversion«] Itália felé, és biztassa a törököket, folytassák a háborút, azt ígérve, hogy megakadályozza a portugálokat, a genovaiakat és a nagyherceget, hogy a következő évben segítséget küldjenek a velenceieknek".[6] December 6-án pedig már ezt írja: „Ragotzi fejedelem ágense elutazott, hogy urához menjen egy francia tiszttel, akit Boissimène-nek hívnak. Több esztendeje Spanyolország szolgálatában áll és — mint arról biztosítottak — Alberoni bíboros Konstantinápolyba küldi, hogy valamilyen tervei számára kedvező elterelő hadmozdulatot [»diversion«] szorgalmazzon. Azt mondták nekem, hogy mindketten Marseille-ben szállnak hajóra, és hogy Boissimène követi jelleget kap, ha megbízatása sikerül. Elutazása előtt az ezredesi rangot nyerte el."[7]

V. Fülöp spanyol király november 30-án bízta meg Jacques Boissimène ezredest, hogy mint „embido", tehát „envoyé", „küldött", menjen Rákóczihoz Törökországba, és biztosítsa: kész támogatni „a családjához és személyéhez tartozó államok" visszaszerzésében, amit előmozdítanak a spanyol hadak itáliai sikerei. Alberoni ehhez csatlakozva megerősíti, hogy az „isteni és emberi törvények" értelmében hajlandó elősegíteni a fejedelem tervét, és hogy ezt is előmozdítandó, a következő tavasszal Spanyolország jelentős erőkkel vonul fel Ausztria ellen.[8]

Rákóczi március 15-én ünnepélyesen fogadja Boissimène-t, és erről részeletes beszámoló készül Fonton drogman tollából, amelynek címe: *Relation exacte et veritable de l'audience publique donnée par le prince Ragotzy a Adrianople au Sr de Boissimène, chevalier de l'ordre militaire de St. Louis, colonel au service de Sa Majesté Catholique.* Ebből megtudjuk, hogy Rákóczi udvari emberét, d'Absacot küldte el Párizsból a spanyol udvarba, kérve, hogy V. Fülöp küldjön mellé követet Törökországba. A király Boissimène-t jelölte ki. Ez utóbbi és d'Absac 1717. november 30-án indultak el Madridból, és 1718. február 15-én érkeztek Gallipoliba. Rákóczi a küldöttet a köve-

[5] Saint-Aignan a régensnek, 1717. november 20. Espagne, 260. köt. 302 sk. fol.

[6] Saint-Aignan a régensnek, 1717. november 26. Espagne, 260. köt. 325^{v}. fol.

[7] Saint-Aignan a régensnek, 1717. december 6. Espagne, 260. köt. 328. fol.

[8] „La posession de los Estados partenicientes a Su casa y personna." Az instrukció és a megbízólevél, amelyet V. Fülöp Rákóczinak írt, Boissimène másolatában maradtak meg, aki 1722 májusában egy emlékiratot nyújtott be Grimaldo párizsi spanyol követnek, és ehhez csatolta azokat. Ezek az iratok a simancasi levéltárban a Secretaria de Estado Legajo 8122 jelzetű kötetben találhatók, amely a „Transilvania Años desde 1721 hasta 1731" címet viseli. Archivio de Simancas. Catalogo II. Secretaria de Estado... por *J. Paz.* Secunda ed. 1942. 265—266. Másolat és fordítás a MTA Kézirattárában, Ms. 23. Boissimène leveleinek másolatai az Espagne 260. számú kötetben is megtalálhatók.

teknek kijáró tisztelettel fogadta. Boissimène beszédet mondott, amelyben a spanyol király támogatásáról biztosította a fejedelmet. A *Relation* megjegyzi: „A spanyol király követének megérkezése Törökország közepére olyan új esemény, amely Ő Katolikus Felségének megbecsülését fejezi ki Őfensége [tehát Rákóczi] iránt."[9]

Az európai sajtót bejárja a fogadásról szóló jelentés, amely megjelent külön röplapon is ugyanazon címen: *Relation exacte et véritable de l'Audience publique donnée par le Prince Ragotzky a Adrianople au Sr de Boissimene... Le 15 de Mars 1718.* A beszámolóból az derül ki, hogy Boissimène-t a spanyol király küldte a fejedelemhez, és hogy ígéretet tett megsegítésére. A követ beszédéből a következő Alberonira utaló részlet szerepel: „Őszentsége [tehát a bíboros] reméli, hogy az Úr támogatásával egy ilyen igazságos ügyben Fenséged ezzel a diverzióval könnyebben eljuthat, hogy visszaszerezze államait, amit kíván Fenségednek azon tisztelet és nagyrabecsülés alapján, amelyről biztosítja Fenségedet." Rákóczi a röpirat szerint azt válaszolja, hogy önmaga mindig nagy tisztelettel viseltetett a spanyol király iránt. Amikor először fegyvert fogott Magyarországon, ezt azért tette, hogy megerősítse a király trónját, hogy felszabadítsa Spanyolországot a Habsburgok igája alól. A jövőben sem fogja sem erőfeszítéseit, sem vérét, sem életét kímélni, hogy szolgálatot tehessen neki. A követ levelet ad át a királytól és a kardinálistól. A sajtó idézi Fonton utolsó, általunk már említett mondatát, amely az esemény rendkívüliségére felhívja a figyelmet.[10]

Boissimène későbbi emlékirata szerint az volt a megbízatása: kérje Rákóczit, akadályozza meg, hogy a Porta békét kössön Ausztriával, de érje el, hogy egyezkedjék Velencével, és ne támadja meg az egyházi államot. A török vezetés nyilvánosan jelentse ki, hogy egyedüli szándéka Magyarország felszabadítása, hogy biztosítja a magyarok szabad királyválasztási jogát és visszaadja az országhoz tartozó felszabadított területeket, Rákóczinak pedig az Erdélyi Fejedelemséget. Magyarországtól és Erdélytől csak adót fogad el. Mindezt azért, mert el kell érni, hogy Ausztria és Törökország közé egy jelentős ország ékelődjék be, amely korlátozza a császár hatalmát. Ígérni lehet a spanyol király nagy „diverzióját", de Boissimène semmiféle írásbeli kötelezettséget nem vállalhat a Portával szemben.[11]

Mikes Boissimène érkezéséről és fogadtatásáról így emlékezik meg: „De azt megértük [előbb azon sóhajtozott, megéri-e, hogy jó házakban fog lakni], hogy ide érkezett a spanyol követ, akit a fejdelemhez küldött a király, igen sok ígérettel, hogy mindenekben segíteni fogja. Ma reggel szemben volt urunkkal, aki is fennállva fogadta és beszélt véle vagy fél óráig."[12]

Maga a fejedelem örült a követ jövetelének, hisz állandó kétségek közt élt a Porta szándékát illetően. *Vallomásai*ban erről ezt mondja: „Ilyen körülmények között és

[9] Turquie, 59. köt. 33 sk. fol. A Mercure historique et politique 1718. szeptemberi számában közli a beszámolót Relation de l'audience donnée par le Prince Ragotzi au Sieur Boissimene címmel.

[10] „L'arrivée de l'Envoyé du roi d'Espagne dans le centre de la Turquie est un événement nouveau qui marque l'estime qu'a sa M. C. pour S. A. S." App. Hung. IV. 2419.

[11] „Son Eminence esperoit avec l'aide du Seigneur dans une si juste cause V. A. S. pourra par cette diversion plus facilement pénétrer a recouvrer ses Etats, ce qu'elle souhaite, Monseigneur, par l'estime et la veneration dont elle assure V. A. S.

[12] Mikes, 20.

ügyeim ilyen állásában érkezett meg a spanyol király hozzám küldött követe, aki biztosítva engem uralkodójának barátságáról, megbecsüléséről és segítőkészségéről, kijelentette, hogy az uralkodó mindig szívén fogja viselni érdekeimet; az általam előkészített háború ügyét közös érdeknek tartja, s ezért, ha a Porta szerződésben biztosít majd mindarról, amit a keresztény vallással egybehangzóan kérek, ő szintén szerződés által háborús szövetségre fog lépni velem." Mindezt leírva teszi fel az egyáltalán nem naiv kérdést: „Melyik politikus az, aki ne hitte volna, hogy érkezése ügyeim számára a legnagyobb nyereség lesz, s hogy gyorsítani fogja a szerződés megkötését? Ez ideérkezésem korántsem megvetendő gyümölcse volt, a Török Birodalomban sosem hallott és remélt dolog."[13]

Rákóczi február 14-én Brennert arra utasítja — a régensnek kiszolgáltatott iratok szerint —, hogy vegye fel a kapcsolatot Szicília királyának, tehát Savoyának követével, s közölje, hogy a török nem köt békét, míg a császár vissza nem adja az elvesztett erősségeket és az Erdélyi Fejedelemséget.[14] Március 1-jén már a spanyol remény teljesedéséről ír, s arról, hogy Alberoni, aki szerinte „nagy ember" („grand homme"), egyetért terveivel. Meggyőződése, hogy a spanyol király addig nem köt békét, míg az itáliai államok nem szakadnak el az Ausztriai Háztól. Savoya érdeke lenne, hogy közvetítsen a velencei—török különbéke megkötésében. Velencének fel lehetne ajánlani itáliai területeket Kréta és Morea ellenében. Savoyától azt is várja, hogy a régenst vegye rá a közvetítésre az északi háborúban, hogy ezzel szabad kezet kapjon a cár. Brennert arra biztatja, hogy ezekről a tervekről helyezzen el híreket a gazette-ekben, vagy névtelen írásokat jelentessen meg. Május 14-én kéri, hogy Savoya is küldjön követet hozzá, aki Velencén keresztül jöhetne, és segíthetné a mediációt, amelyet a spanyol király kész felvállalni a köztársaság és a Porta között.[15] Brenner ezt a dokumentációt 1721-ben azért állítja össze, hogy Rákóczi illúzióit bizonyítsa Orléans-i Fülöp előtt, a korabeli diplomácia és a sajtó azonban nagyon is komolyan vette Rákóczi és Alberoni közös tervét. Jellemző, hogy Viktor-Amadé, Szicília királya, aki elégedetlen a császár itáliai politikájával, 1718 elején maga is arra gondol, hogy keresi a kapcsolatot Rákóczival, és érdeklődéssel figyeli a fejleményeket.[16]

Kezdetben Bonnac is optimista volt Boissimène küldetését illetően, mert bár február 15-én még azt jelentette, hogy a Portának már nincs szüksége Rákóczira,[17] március 5-én másként látja a helyzetet. Tudja, hogy d'Absac és Boissimène megérkeztek Törökországba, s ezzel kapcsolatban megjegyzi: „A spanyol királynak ez az elhatározása nagyon különösnek tűnt ebben az országban. Mindazonáltal meg vagyok győződve arról, hogy jó hatást fog kiváltani, ha a törökök nem kívánnák olyan mohón a békét és hogyha Boissimène úr jól instruált, amiben nem kételkedem, jelenléte a béketárgyalás megzavarását szolgálhatja."[18]

[13] Vallomások, 604.

[14] *Pillias*, 135.

[15] *Pillias*, 136, 137.

[16] Marquis de Prye XV. Lajosnak, 1718. január 15. Sardaigne, 131, fol. 214 sk.; 1718. január 1., március 19., 26., április 9. Sardaigne, 132, fol. 11, 146, 152, 175.

[17] Bonnac XV. Lajosnak, 1718. február 15. Turquie, 60. köt. 59 sk. fol.

[18] „Cependant je suis persuadé qu'elle produiroit un bon effet si les Turcs desireroient la paix avec moins d'empressement et si M. de Boissimenes eşt bien instruit, comme je n'en doute pas, sa presence pourra servir

Boissimène megjelenése Drinápolyban nagy feltűnést keltett a követek körében, különösen azoknál, akik a közvetítést vállalták a császár és a Porta között.[19] Jacob Colyer konstantinápolyi holland követ március 26-án jelenti: „Boissimène és Ragotzi hívei földet és eget megmozgatnak Drinápolyban, aranyhegyeket ígérnek, s szoros szövetséget ajánlanak a birodalom és Spanyolország között." Mindezért sürgeti a béketárgyalások megkezdését és a javaslatok kicserélését.[20]

A bécsi holland követ, Hamel-Bruynincx április 6-án jelenti, hogy a császári fővárosba érkezett Nicolas Theyls, a konstantinápolyi holland követ idősebb fia szerint Rákóczi és a hozzá érkezett spanyol követ a háború folytatásán mesterkednek, s a „rebellisek" a magyar és erdélyi határokon készülnek a betörésre.[21]

Boissimène tárgyalásai

Maga Boissimène kezdetben pesszimistán ítéli meg küldetését, miután értesül a Porta és Bécs közötti béketárgyalásokról. Alberoninak azt írja, hogy tartózkodása a fejedelem mellett „haszontalan" („inutile"). Amint azonban megkapja a bíboros január 24-i levelét, megváltoztatja véleményét. Alberoni ugyanis ismerteti vele, hogy Spanyolország milyen erőket vonultat fel Itáliában, és kész Franciaországgal és Savoyával szövetséget kötni, sőt arra is számít, hogy a hollandok semlegesek maradnak. A vállalkozásban szerepet szán a Portának és Rákóczinak is. „Mondja meg a fejedelem úrnak — írja Alberoni —, hogy a Portán sugalmazza és érje el, hogy az nyilvános nyilatkozatot tegyen, miszerint nem akar ártani vallásunknak, és a háborút csak azért folytatja, hogy ütközőállamot [»barrière«] alakítson ki, az országból származó magyarországi királyt állítva, és visszaadva Erdélyt törvényes uralkodójának." Azt javasolja, hogy ezt a nyilatkozatot nyomtassák ki, és juttassák el egész Európába. A fejedelem ajánlhatja, hogy Spanyolország kész közvetíteni Velence és Törökország háborújában. A távolabbi cél Európában hatalmi egyensúlyt teremteni, de erre nem kerülhet sor, „amíg egy német is van Itáliában". A németek ugyanis ezt az országot úgy tekintik, mint az „Indiákat", onnan akarnak pénzt szerezni ahhoz, hogy folytassák a háborút a török ellen. Boissimène feladata az is, hogy biztosítsa a fejedelmet, a spanyol király semmiféle megegyezést nem fogad el, mielőtt erről őt ne értesítené: „A spanyol király szava szent, és inkább elveszti koronáját, mintsem azt ne tartsa meg."[22]

---

aussy a embarraser la negociation de la paix." Bonnac XV. Lajosnak, 1718. március 5. Turquie, 60. köt. 71. fol.

[19] A Portán terjedő hírekről Grotovsky: „Man erfuhr darnach [ti. Boissimène megérkezése után] dass Rakotzi die Pforte zur Fortsetzung des Kriegs bewegen sollte, weil beyde grosse Vortheile davon zu erwarten hätten, indem Spanien dem Hause Österreich den Krieg angekündigt habe." I. h. 315.

[20] Szófia, 1718. március 26. Türkei, Kart. 182. 1718. I—VI. 152 sk. fol.

[21] Weensche Gezantschapsberichten, II. 688.

[22] „Dittes aussy a Mr. le Prince de ma part qu'il doit insinuer a la Porte et la porter a faire une declaration publique qu'elle n'en veut point a nôtre religion et qu'elle ne fait la guerre que pour se faire une barriere, mettant un Roy en Hongrie naturel du pays et pour rendre la Transilvanie a son legitime Souverain." Alberoni Boissimène-nek, 1718. január 24. Közli *Hurmuzaki:* Documente VI. 207 sk., az Archives de France. Section historique K. 1763-as kéziratcsomójából.

A fejedelem emlékiratot ad át Boissimène-nek, amely az itáliai helyzettel foglalkozik, s amelyben azt javasolja, hogy Spanyolország Szardíniában vagy Toszkánában támadjon, ne Nápolyt, hanem inkább Lombardiát szerezze meg. Velencét elégítse ki azzal, hogy adja át neki Mantuát. Véleménye szerint Itáliában „az óvatoskodás, a bizalmatlanság, a félelem és a kapzsiság szelleme uralkodik", s mindezt tekintetbe kell venni, amikor az ország felosztásáról gondolkodnak. Csak fenntartásokkal adja elő javaslatait, kéri, hogy megítélésüknél vegyék figyelembe: „. . . olyan helyen fogalmazza meg azokat, amely távol van ezektől az ügyektől".[23]

Rövidesen egy második emlékiratot is átad a spanyol követnek, amelynek a *Reflexions sur l'etat present des affaires de l'Europe et sur les moyens d'établir la juste balance entre les Puissances pour conserver son repos et sa tranquilité* („Gondolatok Európa ügyeinek jelenlegi állapotáról és azokról az eszközökről, amelyekkel helyre lehet állítani a helyes egyensúlyt a hatalmak között, nyugalmának és csendességének megőrzésére") címet adja. Kapcsolódva Alberoni erőegyensúly gondolatához, elmondja, hogy XIV. Lajos és Orániai Vilmos halála után az Ausztriai Ház hatalma túlzottan megnőtt, s emiatt megbomlott Európa hatalmi helyzete. Bécs a török Velence elleni háborúját is arra használta fel, hogy kiterjessze befolyását főleg Itáliára, és egész Európa előtt „a kereszténység védelmezőjeként" tűnjön fel. Ezzel együtt a német fejedelmeket minden szabadságuktól megfosztotta, amire Franciaország helytelen politikája is lehetőséget adott, miután a Béccsel tudtuk nélkül megkötött szerződéssel (a badeniről van szó) valósággal kiszolgáltatta őket a császárnak. A fejedelem figyelmeztette a francia udvart ennek a lépésnek a következményeire, de nem hallgattak rá.

Amikor a szultán meghívólevelét megkapta, amely nagy ígéreteket tartalmazott és biztosítékokat arra, hogy Magyarországnak és Erdélynek visszaszolgáltatja mindazt, ami része volt, úgy vélte, hogy ez Isten szava, és ezért kötelessége engedelmeskedni a hívásnak: „reménykedni a remény ellen, és anélkül, hogy vizsgálnám a miként, a Gondviselés karjaiba vetni magam" („esperer contre l'esperance et sans rechercher le comment, me jetter entre les bras de la Providence"). Elismeri, hogy a spanyol vállalkozás, tehát Szardínia megtámadása nagy reményt jelent számára. Tudja, hogy sokan furcsállják lépését, de úgy érzi, kötelessége volt az alkalmat megragadni, hogy visszatérhessen törvényesen megszerzett erdélyi trónjára. Ez egyben mindazoknak az országoknak az érdekét szolgálná, amelyek tartanak az Ausztriai Ház hatalmának túlzott megerősödésétől. Ő maga az adott helyzetben kapocs lehetne ezen hatalmak és a török között. Ezt a lehetőséget felmérve sietett Belgrád elvesztése ellenére is Törökországba, hogy megakadályozza a béke megkötését a császárral. A Porta elfogadta tanácsát, és Anglia és Hollandia mellett kérte Franciaország, Oroszország, Lengyelország és Poroszország közvetítését, s ő maga felkérte az említetteket, hogy követeik útján támogassák érdekeit a török vezetésnél, annál is inkább, mert meg van győződve, hogy közös érdekekről van szó. Reméli, hogy a hatalmak felhasználják ezt a kedvező alkalmat, és az utrechti és rastati béke felülvizsgálatával visszaállítják „Európa nyugalmát és csendességét".[24]

[23] Mémoire sur l'entreprise d'Italie de l'année 1718. Espagne, 271. köt. 42 sk. fol.

[24] Simancasi lt. i. h.

Ő is tudja, nemcsak Boissimène, hogy a Porta nem akar háborút, hanem a békét készíti elő, sőt ő az, akinek erről egyáltalán információi vannak. Bonnacot is értesíti erről, elmondván, hogy megkérdezték tőle, a béketárgyalásokon követeljék-e számára Erdélyt, vagy van-e más javaslata. Rákóczi szeretné, ha a francia követ tiltakozna a béketárgyalások megkezdése ellen, azon a címen, hogy a törökökkel szemben álló felek visszautasították a francia közvetítést. Bonnac ezt az érvelést nem fogadja el, mert a mediáció már angol és holland részről elkezdődött, amikor a francia közvetítés gondolata felmerült. Mégis úgy véli, fel kell hívnia a Porta minisztereinek a figyelmét: jobb volna várniok, míg küldöttjük Párizsba érkezik, és választ kap a közbenjárás kérdésében.

Boissimène a követ szerint ebben a helyzetben visszatérésre gondol, és kéri Bonnac tanácsát. A követ válasza a következő: „Én nem hiszem, hogy Ragotzi fejedelem úrnak ebbe az országba kellett volna jönnie abban a bizonytalan helyzetben, amelyben a dolgok vannak, és egyáltalában nem vártam volna, hogy a spanyol király nyilvános követet küldjön hozzá." Nincs utasítása arra, hogy miként járjon el, csak azt tudja tanácsolni, hogy Rákóczi és Boissimène várják meg a béke megkötését.[25]

A követ elküldi Rákóczihoz egy Le Noir nevű emberét, aki arról értesíti főnökét, hogy a fejedelem haragszik rá, mert azt hiszi, hogy visszatartja a Franciaországból neki küldött leveleket, mert nem keresi fel Drinápolyban és mert nem ellenzi eléggé a békekötést.[26] Április 13-án azt jelenti a régensnek, hogy a Porta szívesen vette a spanyol király esetleges közvetítését a Velencével kötendő békéhez, Rákóczinak azonban nem akar pénzt adni hadak fogadására.[27] Végül úgy tűnik, hogy a törökök készek 10.000 embert adni a fejedelem parancsnoksága alá, de zavaró — s ezt Boissimène is kifogásolja —, hogy nem különálló hadról van szó. Ez utóbbi különben a spanyol király nevében 10 000 embernek szükséges fegyver szállítását ígéri.[28]

Közben a Portán nagyvezírváltozás történik: május 9-én az eddigi kajmakánt bízta meg a szultán e hivatallal.[29] Bonnac jelentkezik az új nagyvezírnél, aki — május 20-i jelentése szerint — szívesen fogadja és hosszú beszélgetést folytat vele az európai helyzetről, különösen a béke és a háború kérdéséről. A követ felhívja a figyelmét Boissimène küldetésére s részletesen ismerteti a császár elleni spanyol támadás méreteit. Közli, hogy a spanyol király kész 20 000 fegyvert küldeni Rákóczinak és általában felfegyverezni a parancsnoksága alá kerülő keresztény hadakat. Ajánlja közvetítését a Velencével kötendő különbéke érdekében. Kéri viszont, hogy a szultán manifesztumban erősítse meg, hogy csak Temesvárt és Belgrádot kívánja visszaszerezni, Magyarországot visszaállítja régi kiváltságaiba és Rákóczit az erdélyi fejedelemségbe.

Elismételtem ezeket a javaslatokat annak bizonyítására, hogy az egyébként szkepti-

[25] „J'ay repondu au Sieur de Boissimenes que je n'avois pas cru que M. le Prince Ragotzi deut venir en ce pays-cy, dans l'estat d'incertitude ou estoient les choses, et que je ne m'etois point attendu que le Roy fit passer aupres de luy un ministre public." Bonnac XV. Lajosnak, 1718. április 1. Turquie, 60. köt. 75 sk. fol.

[26] Bonnac d'Huxelles-nek, 1718. április 1. Turquie, 60. köt. 86 sk. fol.

[27] Bonnac XV. Lajosnak, 1718. április 13. *Angyal*, 193 sk.

[28] Bonnac XV. Lajosnak, 1718. április 20. *Angyal*, 194. Turquie 60. köt. 105. fol. Az itt közölt levélnek ez a dátuma, és nem április 22-i, mint Angyal állítja.

[29] *Gökbilkin* idézett tanulmánya, Rákóczi-tanulmányok, 715.

kus Bonnac is hajlott arra, hogy komolyan vegye a spanyol fellépést és Boissimène küldetését. Kérte is a nagyvezírt, hogy fogadja ez utóbbit a fejedelemmel együtt.

A követ arról akarja meggyőzni a nagyvezírt, hogy a háborút folytassák, mert Bécs nem akarja őszintén a békét, és újabb és újabb követelésekkel fog fellépni. A királynak írt jelentésből kitűnik, hogy igazi szándékát leplezni akarja Boissimène küldetésére való hivatkozással: „Azt hittem, ama szándékból, hogy eltávoztassam a békétől anélkül, hogy kompromitálnám Őfelségét a császár előtt, kedvezőbb alkalom nem adódhatott, minthogy a spanyol küldöttet hagyjam cselekedni és az ő nevében tegyem azt amit magamnak nem illett tenni." A nagyvezír Bonnac fejtegetéseire azt válaszolja, hogy a „birodalom nem szűkölködik emberekben és erőkben, és számíthatok arra, hogy bár kívánja a békét, csak tisztességes feltételek mellett kötik meg".

A követ közbelépésére fogadja Rákóczit és Boissimène-t, s ez utóbbi a fogadás után közli vele, hogy a nagyvezír „tiszteséggel fogadta" (il avait été reçu avec honneur).[30]

Maga Boissimène Alberoninak írt jelentésében elmondja, hogy ismertette a nagyvezír előtt Spanyolország császár elleni háborújának indokait, az pedig elmondta, hogy a Porta miért akar békét kötni, de nem azonnal, csak akkor, ha kedvező feltételek mellett teheti ezt meg. Kész volna folytatni a háborút, ha más hatalmak, így többek között Spanyolország mellett Savoya is megtámadnák Ausztriát.[31]

Hogyan látta a helyzetet maga Rákóczi? A *Vallomások*ból erről pontosan értesülünk, miután ebben az időben a fejedelem valóságos naplót ír, tehát nemcsak emlékezetből és dokumentumok alapján idézi fel az eseményeket. Elmondja, hogy áprilisban fogadta a nagyvezír, akinek előadta a spanyol követ javaslatait, de saját kérését is, hogy kössenek vele szabályos szerződést. Ígéretet kapott arra, hogy a Porta megkezdi a tárgyalásokat a szerződés dolgában, ami pedig a spanyol követet illeti, szívesen veszi, ha Spanyolország közbenjár a Velencével köthető különbéke tárgyában. Közben leváltották a nagyvezírt, és Ibrahim kajmakám került helyébe, aki szorgalmazta annak idején az ő Törökországba jövetelét, és akitől minden jót várhat. Az új nagyvezír a spanyol követtel együtt audiencián fogadta, ahol Boissimène előadta javaslatait. „A vezér — Rákóczi szerint — jóindulatúan meghallgatta, de nem adott szabályszerű választ a javaslatokra, miután arra tett ígéretet, hogy a tárgyalásra elküldi miniszterét."

A Porta közben sürgette Rákóczit, hogy induljon hadba a török sereggel. A fejedelem azonban ragaszkodott ahhoz, hogy előbb kössenek vele szerződést, és önálló haddal indulhasson a háborúba. Az erre vonatkozó kívánságait memorandumban foglalta össze, amelyben kijelentette: „Engem nem békekötéshez hívtak, hanem hadviselésre, és ilyen körülmények között veszélyes lenne mutatkoznom a németek szeme előtt. Nem is különösebben megtisztelő, hogy akár a kérelmező, akár az alárendelt tiszt szerepében kövessem a tábort. Semmiképpen nem akarom bele-

[30] Bonnac a királynak, 1718. május 20. *Angyal*, 195 sk. Bonnac a fogadtatás leírását Fontonra bízza, aki azon részt vett, s a Francia Külügyminisztérium Levéltára meg is őrzött egy jelentést, amelynek címe: Relation de l'audience et la conversation que M. de Boissimenes... a eue avec le Grand Visir. Turquie, 59. köt. 48 sk. fol. Közli: *Hurmuzaki:* Documente VI. 252 sk. Szekfű ezekhez a tárgyalásokhoz kapcsolja következő megállapítását: „E tárgyalások kínos bepillantást nyújtanak a trónkövetelés morális nyomorára." *Szekfű*, 158.

[31] *Bertoli:* i. m. 576.

egyezésemet adni a béketárgyalásokhoz ama hatalmak közbelépése nélkül, akiknek közbenjárását igényeltük, mivel pedig hiábavaló remény volna, hogy fejedelemségemhez juthassak ennek a tárgyalásnak a következtében, inkább azt kérem, meg se említsék benne. Ismerem azt a gyűlöletet, amellyel a bécsi udvar viseltetik irányomban, és ezért megfelelőbbnek tartom, hogy előbb távozzam el a Birodalomból, hogyha igaztalanul számon kérnének valamit személyemen, a Porta azt felelhesse: én inkább eltávoztam, mint hogy a Portához méltatlan, rám nézve tisztességtelen javaslatokkal megalkudjak."[32]

Rákóczinak erről az álláspontjáról Bonnac is tud, aki d'Huxelles marsallnak jelenti, hogy a fejedelemnek csak 400 embere van, és hogy a békekötés után Spanyolországba, esetleg Szardíniába szeretne visszavonulni. A törökökkel való tárgyalásokon ragaszkodik Erdély visszaszerzéséhez, de megelégedne Moldva és Havasalföld egyesített fejedelemségével is.[33]

A fejedelem és Bonnac között éppen ebben a bizonytalan helyzetben támadnak nézeteltérések a protokollt illetően. A követ nem kíván vele személyesen találkozni, a fejedelem viszont maga szeretné ezt a lehetőséget visszautasítani, s ilyen értelmű nyilatkozatot akar tenni, hivatkozva arra, hogy nem tudná megfelelő méltósággal fogadni. Bonnac ebbe a játékba belemegy, mert bár nevetségesnek tartja a „ceremóniák gondját", megérti a fejedelem nehéz helyzetét.[34] Rákóczi írásban kéri a követet, küldjön hozzá valakit hivatalosan, aki közli vele, hogy az adott körülmények között nem találkozhatnak, illetve hogy a fejedelem nem fogadhatja őt. Ezzel eleget tehetnek a protokolláris szempontoknak.[35]

Mikes is tudja, hogy Bonnac és a fejedelem között protokolláris vita támadt. Szerinte a követ azt akarja, hogy „mi mennyünk elsőben hozzája (tehát közel lévő házába), abból pedig semmi sem lesz, mert a mi urunk tudja, mi illendő és mi nem illenék hozzája. Még a titulus iránt is vagyon valami akadály [Bonnac nem nevezi Altesse Sérénissime-nek a fejedelmet] és az ilyen akadály megakadályozhatja, hogy az akadály elvetessék és ilyen formán egymást meg nem látják." Ez nem tartja vissza az apródot, hogy ő maga ne keresse fel a francia követet, és hogy ne dicsérje feleségét, aki „olyan mint egy darab nádméz, azt is elmondhatni, hogy olyan az asszonyok között, mint a jóféle gyöngy a több gyöngyök között".[36]

[32] Vallomások, 606—607.

[33] Bonnac d'Huxelles-nek, 1718. május 20. Turquie, 60. köt. 159 sk. fol.

[34] Bonnac d'Huxelles-nek, 1718. május 20. *Hurmuzaki:* Documente VI. 254 sk.

[35] Rákóczi mémoire-ja, dátum nélkül, Turquie, 59. köt. 52. fol. Rákóczi számára fejedelmi címének elismerése nem egyszerűen etikettkérdés, hanem a Porta előtti tekintélyéről van szó, ezért indokolatlan Szekfű iróniája ezzel kapcsolatban. *Szekfű*, 143.

[36] 1718. szeptember 15. Mikes, 28. Bonnac felesége, Madeleine Françoise de Gontant-Biron, érdekes és szellemes asszony hírében állt. Sok jót ír róla Lady Montagu, a híres angol levélíró. The complet letters of Lady Mary Wortley Montagu. Kiad.: *R. Halsband.* Oxford 1967. I. 371 passim.

A nemzetközi botrány

E protokollvitánál súlyosabb az a sértés, amely a fejedelmet spanyol részről éri, s amely elsősorban Alberoni politikájának kudarcából fakad. VI. Károly császár már február 23-án utasítja Johan Wenzel Gallas grófot, római követét, hogy tiltakozzék a pápánál és a Szent Kollégiumnál a spanyol király és különösen Alberoni „kereszténységellenes" politikája ellen. Az alap Rákóczi Cellamaréhoz írott említett levele és a spanyol udvar és a fejedelem közötti folyamatos kapcsolat.[37] A császár szövetséget („Allianz") tételez fel Madrid és Konstantinápoly között, s ezzel magyarázza a béketárgyalások elhúzódását. Azt is állítja, hogy a spanyol király fegyverrel akarja ellátni a Rákóczi mellé álló magyarokat, s hogy erről Cellamare tárgyalásokat folytatott Kisfaludy Boldizsárral, Hélissant bankárral és Brennerrel a grosbois-i kamalduliaknál. Marseille-be érkezett egy Don Joseph nevű ember, akit a spanyol király követeként küldtek Rákóczihoz d'Absac századossal együtt. Mindezek alapján a császár azt kívánja, hogy Alberonit a pápa ítélje el mint a „hitetlenek" szövetségesét, fossza meg őt minden egyházi hivatalától, és hívja vissza Aldobrandi madridi nunciust, aki együttműködött a kardinálissal.

A császári utasítás a január 14-én, 21-én, 28-án, február 4-én és 18-án, valamint március 18-án kelt kémjelentésekre épít, amelyek szerint egy Don Felix nevű spanyol megbízott tárgyalt Kisfaludyval, Hélissant-nal és Brennerrel a kamalduliaknál. Kisfaludy és Hélissant Cellamarénál is voltak. De Jardin, Rákóczi megbízottja 7000 puskát, 3000 pisztolyt, 2000 karabint és 3000 muskétát vásárolt, amelyeket Toulonban a *L'Ange Gabriel* nevű hajóra szállítottak katonákkal együtt. Az egyik kémjelentés mondja el azt is, hogy Velencéből (!) egy Don Joseph nevű spanyol érkezett, aki a Marseille-ban rá várakozó d'Absachoz csatlakozott. Január 26-án Don Joseph és d'Absac a *St. Jean Baptiste* nevű hajóval indultak el Marseille-ből. A kém később kideríti, hogy csak február 18-án indultak el, és hogy az állítólagos Don Joseph nem spanyol, hanem francia, a neve pedig „Baron de Boxagenul" (?). Ezek a jelentések mind Kökényesditől származnak, aki — mint láttuk — széleskörűen szervezte meg a császári kémszolgálatot.[38]

A bécsi udvar nemcsak Rákóczinak Cellamaréhoz írt 1717. november 26-án kelt (és 1718. január 20-i, inkább semmitmondó) levelét szerezte meg, hanem Tessé marsallhoz írt 1718. január 20-i levelét is, amelyben a fejedelem arról panaszkodik, hogy a Porta kiismerhetetlen számára. Mégis reménykedik, hogy nem fogja megkötni a békét, a háborús párt az ő segítségével felülkerekedett. Üdvözölteti a régenst, a hölgyeket és barátait, s kéri, hogy Brennert segítse tanácsaival.[39]

Mindezeket az iratokat a császári udvar megküldi május 21-én Gallasnak, a bécsi holland követ április 6-án kelt jelentésével, amelyben ez jelzi, hogy a konstantinápolyi kollegája, Colyer szerint Rákóczi és Boissimène minden követ megmozgatnak, hogy megakadályozzák a béke megkötését.[40]

[37] VI. Károly Gallashoz, 1718. február 23. Rom, Kart. 99. fol. 7 sk.

[38] Kökényesdi Öttlnek, 1717. november 5.; 1718. január 14., 21., 28.; február 4., 18.; március 10. Rom. Kart. 99. fol. 18 sk.

[39] Rákóczi Tessének, 1718. január 20. Rom, Kart. 99. fol. 26 sk.

[40] Hamel-Bruynincx VI. Károlynak, Rom, Kart. 99. fol. 46 sk.

Gallas az első felszólítás alapján már március 16-án megjelent audiencián a pápánál, és átadott egy memorialét, amelyben azzal vádolta Alberonit, hogy szövetséget köt a Portával, mégpedig Rákóczi útján. Ismertette Kökényesdi kémjelentései nyomán azokat a találkozásokat, amelyek Cellamare és Rákóczi, majd ez utóbbi hívei között létrejöttek a grosbois-i kamalduliaknál. Azt állította, hogy a párizsi spanyol követ pénzt adott a fejedelemnek utazásához, s fegyvert és katonát szerzett számára. Részletesen idézte Rákóczinak Cellamaréhoz intézett november 26-i levelét mint megdönthetetlen bizonyítékot, és azt is közölte, hogy egy Don Giuseppe nevű spanyol küldött indult el a fejedelemhez Törökországba (akkor még nem tudta, hogy Boissimène-ről van szó).[41]

A spanyol diplomácia nem késett a válasszal: Cellamare Aquaviva kardinálishoz írott, Párizsban megjelentetett levelében tagadja, hogy Rákóczival kapcsolatban állott volna. Következésképpen nem tárgyalhatott vele semmiféle követségről, és kitaláltak azok a Spanyolország és Törökország között megkötendő szerződési cikkelyek, melyeket a neki tulajdonított levélhez mellékeltek. Hamis az a levél is, amelyet a szultán írt volna a spanyol királyhoz Szardínia meghódítása kapcsán. Vállalja azt az állítást, amelyet szemére vetnek, hogy helyesli, ha „egy katolikus és kegyes fejedelmet, mint Ragotzi fejedelem, támogatnak és hatalmas segítséget adnak neki, hogy visszaszerezze államait, amelyek — mint állítja — törvényesen hozzá tartoznak és anélkül, hogy a keresztény kegyesség érzékenységét sértené [»sans blesser la délicatesse de la piété chrétienne«], előnyös diverziót kezdeményez a mi monarchiánk engesztelhetetlen ellenségével szemben, amellyel megállíthatná a németek győzelmeinek folyamatát a hitetlenekkel szemben, mert ez a nagyravágyó nemzet [ti. a német] Itália szabadságát fenyegeti, miután már elfoglalta az egyházi állam egy részét és veszélybe sodorhatja egész Európa nyugalmát: a természeti törvény megengedi, hogy a legközvetlenebb veszély ellen fellépjünk".[42]

Alberoni Paolucci bíboroshoz, a Vatikán külügyi államtitkárához írott és ugyancsak nyilvánosságra hozott levelében válaszol a császári diplomácia vádjára, s elmondja, Rákóczi kérte a spanyol királytól, nyújtson neki segítséget, illetve küldjön mellé egy tisztet. A segítségadást V. Fülöp megtagadta, de a tisztet hajlandó volt elküldeni, mégpedig azzal a megbízatással, hogy „ne tárgyaljon, de még meg se

[41] Gallas memoriálját a korabeli sajtó ismertette (pl. a Mercure historique et politique 1718. áprilisi számában), és megjelent más iratokkal együtt az Alberoniról szóló összefoglaló munkákban is: Histoire du Cardinal Alberoni... par Mr. J. R.[ousset], traduit de l'espagnol, La Haye, 1719, valamint Leben und Wunderswürdige Begebenheiten des Kardinals Julii Alberoni aus dem Italienischen ins Teutsche übersetzt. H. n. 1720. Ugyanebben az évben Amszterdamban is kiadtak olaszul egy Istoria del Cardinal Alberoni című munkát, amely 1720-ig viszi el a történetet. 1721-ben megjelent Bassanóban egy Apologia dell'operazioni del Cardinal Alberoni durante il suo ministero. Erre ugyanabban az évben kiadtak egy Rispostát Genfben. 1721-ben jelentették meg francia nyelven a következő kiadványt hely megjelölése nélkül: Apologie ou lettre du cardinal Alberoni adressée à la Sacrée Companie... című munkát, amelyben a vele szembeni per ellen védte magát. Vö. *A. Arata:* La bibliografia alberoniana. Piacenza 1964. Alberoni, Cellamare és Rákóczi kapcsolatairól Saint-Simon is megemlékezik, de úgy, hogy kételkedik a Porta érdekeltségében. Saint-Simon, 32. köt. 107 sk.

[42] Copie de la lettre écrite par S. E. M. le prince de Chelamar ambassadeur de Sa Majesté Catholique a la Cour de France a S. E. le Cardinal Acquaviva au sujet de la representation faite a Sa Sainteté par le comte Gallach dans l'audience extraordinaire du mercredy 16 Mars dernier.

látogassa a Porta minisztereit, csak a fejedelem mellett tartózkodjék, arra korlátozva feladatát, hogy megadja neki követi [»envoyé«] jellegével azt a tisztességet, amelyet kíván, mert ez volt az egyetlen célja az ő megbízatásának. Daubenton atya, a király gyóntatója informáltatott erről a kapcsolatról, és helyeselte ezt [már ti. a megbízatást], mert arról volt szó, hogy egy katolikus fejedelmet kellett támogatni, akit elűztek államaiból."[43] (Alberoni 1720-ban megjelent leveleihez fűzött magyarázatokból azt is megtudjuk, hogy V. Fülöp azért is teljesítette a fejedelem kérését, mert így akart „tisztelegni XIV. Lajos emléke előtt, aki mindig jóakaratot tanúsított Ragotzki fejedelem iránt".)

Paolucci kardinális 1718. április 2-án megírja Aquavivának: a pápa nem helyesli a spanyol királynak azt a tervét, hogy nehézséget okozzon „a keresztény hadaknak" és „megzavarja a kereszténység békéjét". Jelzi, hogy a császár a pápa és a Szent Kollégium előtt azzal vádolja V. Fülöpöt, hogy a Portával működik együtt, és „Alberoni kardinális úrnak állítólag titkos szerződése van Ragozzival". A nuncius feladata kideríteni az igazságot és fellépni Alberoni ellen.[44]

Gallas április 20-án jelenti a császárnak, hogy szerinte a pápa nem lép fel elég határozottan a spanyol király és Alberoni ellen, s a nyomás fokozására javasolja többek között, hogy kapja meg az autentikus dokumentumokat, amelyek bizonyítják „a madridi udvar kapcsolatát [»intelligence«] a törökkel, Alberoni bíboros levelezését Ragotzival és a szerződéseket, amelyeket e célból kötöttek".[45]

Alberoni a támadások hatására, de azért is, hogy egész külpolitikáját mentse, már március 16-án visszarendeli Boissimène-t, anélkül, hogy a király visszahívó levelét elküldené. A bíboros utasítását a követ június 11-én kapja kézhez, és azonnal jelentkezik vele Rákóczinál. A fejedelmet mérhetetlenül bántja a visszahívás, s nem pusztán protokollokokból, hanem főleg azért, mert a török háború folytatásának esélyeit gyengítette, sőt, megnehezítette annak a szándékának végrehajtását is, hogy békekötés esetén visszatérhessen Európába, Franciaországba vagy Spanyolországba. „Megvallom neked, Uram — írja Rákóczi *Vallomásai*ban —, hogy ez az ügy elevenen érintette önszeretetem és hiú dicsvágyam maradványát. Ezt a körülményt súlyosbította a veszély megsejtése, mert nem ok nélkül hihettem, hogy a spanyol király pártfogásának figyelembevételével a törökök fölhagynak a németeknek tett, számomra ártalmas ígérettel és egy olyan nagy király udvarába való eltávozásom esetében is biztos és tisztességes menedéket fogok találni miniszterének kíséretében."[46]

D'Absac június 15-én értesíti Bonnacot arról, hogy Boissimène el akar indulni Drinápolyból, s ebből a célból minden csomagját a francia konzulhoz vitette. A nagyvezír Rákóczinál tudakozódik a spanyol követ célja felől, aki közölte a hozzá küldött kapudzsival, hogy haza akar menni.[47] Maga Boissimène informálja másnap és harmadnap a francia követet, hogy a törökök nem engedik elindulni, s fél, hogy

[43] Lettres de S. E[ce] Mgr. le Card. Alberoni, traduites de l'Italien en François au Cardinal Paolucci, 20 mars 1720. Bibliothèque Mazarine, Ms. 1850.

[44] Vatikáni lt. Nunziatura Spagna, 212. köt. 132 sk. fol.

[45] Gallas VI. Károlynak, 1718. április 20. Rom, Kart. 99. fol. 87 sk.

[46] Vallomások, 611.

[47] *Angyal*, 201.

letartóztatják. A fejedelem — úgy tűnik — nem kíván közbelépni, mert haragszik a visszahívás módja miatt, így hát kéri — mint francia és mint a Szent Lajos-rend tulajdonosa — a követ segítségét.[48] Bonnac figyelmezteti arra, hogy nemcsak Rákóczitól, de a nagyvezírtől is el kellett volna búcsúznia. Miután azonban nyilvánosságra hozta távozását, ígéri támogatását.[49]

Néhány nap múlva megírja d'Huxelles marsallnak, hogy Boissimène feltűnően viselkedett, s a nyilvánosság előtti megjelenésével és nyilatkozataival nagy meglepetést keltett. A törökök nehezen fogják elengedni, de ő mindent megtesz, hogy ez megtörténjék.[50] Végül is Rákóczi engedélyt kér a nagyvezírtől, hogy Boissimène távozhasson.[51]

Fennmaradtak a bécsi állami levéltárban francia fordításban a nagyvezír levelei, amelyekben válaszol a fejedelem azon kérésére, hogy ő maga is Konstantinápolyba mehessen, és hogy Boissimène engedélyt kapjon a hazatérésre. Az egyik, június 21-én, Szófiában kelt levélben Ibrahim hangsúlyozza, hogy bebizonyosodott a béketárgyalásokon a „németek" ravaszsága és „subtilitása", és ez „kétségeket ébreszt bennem a béke iránt, sőt azt hiszem, hogy az nem lesz meg". Azt tanácsolja tehát a fejedelemnek, hogy maradjon Drinápolyban, mert „ha nem lesz béke, mint ahogy előre látta, hasznos lesz nekünk". Boissimène is maradjon ott, és várja meg a dolgok alakulását. Lényegében ugyanazt ismétli meg július 4-i levelében, de hozzáteszi, hogy Boissimène visszatérhet, „amikor kell", s hogy írt a kapudzsinak, készítse elő, ami ehhez szükséges.[52]

Rákóczi július 6-i dátummal ír V. Fülöpnek egy elbocsátó levelet, melyben biztosítja, hogy a követ távollétében is szolgálni kívánja érdekeit.[53] Alberoninak azonban nem ír, ezzel fejezve ki sértődését.[54] Boissimène július 7-én indult el Drinápolyból, de a Dardanellákban csak augusztus 12-én tudott hajóra szállni. Amikor Spanyolországba érkezett, San Sebastianban letartóztatták és iratait elvették. Alberoni közbenjárására sikerült kiszabadulnia, Spanyolországból elmenekült s előbb Genovában, majd Svájcban, végül Bayonne-ban telepedett meg.

1722. január 15-én küldi el beszámolóját Grimaldo párizsi spanyol követnek, amelyben azzal vigasztalja magát, hogy küldetésével sikerült elhúznia a béke megkötését Ausztria és Törökország között. Azt is elmondja, hogy a fejedelem a cárral folytatott tárgyalásairól tájékoztatta, és előadta neki, hogy megfelelő pénzösszeg ellenében nemcsak I. Péter, de más uralkodók is készek szembefordulni Béccsel. Sugalmazta, hogy a követ visszahívása után kérje Oroszországba küldését. Boissimène jó véleménnyel van a fejedelemről: „példás kegyességű, tisztességes, becsületes ember"-nek tartja, aki az európai hatalmak érdekét szolgálja, „éppúgy kabinetember [tehát diplomata], mint tábornok, aki hadakat vezényelt országában vagy Magyarországon, és ezt tehetné más országokban is, ha azokat megismerhetné; kegyessége nem

[48] *Angyal*, 202 sk.
[49] *Angyal*, 205 sk.
[50] Bonnac d'Huxelles-nek, 1718. június 24. *Hurmuzaki:* Documente VII. 257.
[51] Bonnac XV. Lajosnak, 1718. július 23. *Angyal*, 260 sk.
[52] Türkei, Kart. 183. július—december. 22 sk. fol.
[53] Simancasi lt. i. h.
[54] Ezt Bonnac is megerősíti d'Huxelles-nek írt július 23-i levelében, *Angyal*, 207.

felejtette el vele azt, hogy ne gondoljon mindazokra az eszközökre, amelyekkel visszaszerezheti erdélyi fejedelemségét".[55]

Boissimène eme mémoire-ját és az ehhez kapcsolt iratokat Daubenton atya, a király bizalmasa vizsgálja meg, és rosszhiszeműséggel és hitszegéssel vádolja őt azért, mert Alberoni perének előkészítése során nem jelentkezett, és kompromittáló iratokat visszatartott. Megtiltja Grimaldónak, hogy érintkezzék vele, és kitiltja Spanyolországból.[56]

Rákócziban később lelkiismeret-furdalás támad Boissimène-nel kapcsolatban. Bonnactól arról értesült, hogy az ezredest kivégezték „a spanyol király ellenségeivel való összejátszás és ártalmas levelezés vádjával", ami persze nem volt igaz. (Luynes herceg szerint 1755-ben halt meg.) A lelkiismeret-furdalás oka nem is a kivégzés, hanem az, hogy egy titkot bízott rá, amit nem lett volna szabad megtennie. A *Vallomások*ban nem mondja el, hogy milyen titokról lehet szó, de Boissimène emlékirata alapján valószínűleg az orosz kapcsolatokra gondolt.

V. Fülöp a külső nyomás és mindenekelőtt az angol—francia győzelemek hatására már 1719. december 5-én leváltotta Alberonit, a pápa pedig vizsgálatot rendelt el ellene. Az egyik vádpont az volt, hogy együttműködött a Portával. A Vatikáni Levéltár megőrizte a per iratait, nemcsak a vádiratot, de a tanúvallomásokat is, amelyeket Spanyolországban vettek fel a Diego de Astarga y Cepedes toledói érsek, spanyol prímás elnökletével összeült bíróság előtt. Az ötödik vádpont így hangzott: „A miniszterség rossz gyakorlásával a keresztény hadak kárára cselekedve, miközben azok a török ellen harcoltak." Ezt a vádpontot az bizonyítja, hogy „egy Santiago Boissimène nevű alezredest küldött a törökhöz azért, hogy tüzelje a háborút a császár őfelsége ellen". Boissimène-t a bíróság nem tudta kihallgatni, mert nem találták meg, de hat tanú vallomása alapján képet alkottak küldetéséről. Paolo Laveli, Alberoni titkára kijelenti, hogy a béarni tisztet a kardinális küldte Törökországba, de nem ismeri pontosan a küldetés célját. Egy Barcelonában felvett jegyzőkönyv szerint Bernardo Solanz (Solance) úgy tudja, hogy Boissimène — aki Vidache-ban született, a navarrai határon — Madridban nagy betegsége után gyógyulást keresett és személyes ügyeit intézte, eközben ismerte meg Alberonit. A kardinális Párizsba küldte Rákóczihoz, onnan visszatérve sokszor tanácskozott a bíborossal. Madridból Marseille-be ment, hogy Rákóczival találkozzék. Amikor odaérkezett, a fejedelem már eltávozott. Utánaindult és Törökországban tanácskozott vele. Amikor Madridba visszatért, a spanyol hajóhad éppen akkor indult Szicília ellen, s azt híresztelték, hogy ez Boissimène-nek a szultánnal való titkos egyezsége alapján történt. Solanz minderről hallomásból tud, nem közvetlen tapasztalatból. Gaspard Hersant (Gersan), V. Fülöp fő garde-robe mestere („guarda robbe maggiore") azt vallja, hogy Boissimène,

[55] „Il est tres certain que ce Prince est d'une pieté tres exemplaire, honneste homme, de probité, apliqué aux Interêts des Puissances de l'Europe, enfin personne de Cabinet autant que General pour Commander des armées dans son pays ou en Hongrie, de même qu'en d'autres pays, quand il les connoitroit; sa pieté ne lui a pas fait oublier de penser a tous moyens pour recuperer sa Principauté de Transilvanie." *Bertoli:* i. m. 578.

[56] Simancasi lt. i. h. *Szekfű* Boissimène-t egyszerűen kémnek tartja, és feltételezi, örömmel ment Spanyolországba, hogy „ismét visszatérjen előbbi nemes mesterségéhez, a több oldalról megfizetett kémkedéshez". I. m. 169. Mint láttuk, erre a spanyolországi változások miatt sok lehetősége nem volt.

aki szerinte francia, és a gyalogságnál szolgált, Törökországból való visszatérése után, 1718 szeptemberében tájékoztatta őt arról, hogy Alberoni utasítására ment Rákóczihoz azért, hogy ily módon megakadályozza a török békekötését a császárral. A béketárgyalások azonban oly mértékben előrehaladtak, hogy már nem érhetett el eredményt. Egy kérdésre válaszolva a tanú szükségesnek tartja kijelenteni, hogy az utasítást Boissimène egyedül a bíborostól kapta, tehát nem a királytól.

A legfontosabb tanú Giovenazzo hercege, tehát Cellamare, aki azt állítja, hogy az egész ügyet nem ismeri, csak arra emlékszik, hogy Rákóczi, mielőtt elhagyta volna Párizst, kérte, hogy a spanyol király bocsásson rendelkezésére egy hajót, amely francia lobogó alatt Törökországba vinné, mert „igénybe akarja venni a Szultán segítségét, amelyet az felajánlott, és vissza akarja szerezni államait". Ő, aki ekkor Spanyolország párizsi követe volt, erről „pontosan tájékoztatta" a királyt Alberoni útján, és a válasz az volt, hogy „Őfelsége a kérést kész teljesíteni". Erre azonban nem került sor, mert közben a fejedelem egy francia hajót szerzett, amely Marseille-ben készen állt az indulásra. Ettől kezdve nem kapott közvetlen információt a bíborostól Rákóczi terveiről. Amikor Gallas római császári követ a pápa előtt azzal vádolta, hogy Rákóczi útján Spanyolország szerződést kötött a Portával, követet küldött a fejedelemnek sok pénzzel, és fegyvert és muníciót vásárolt neki, nyilvánosan és több nyelven az igazságnak megfelelően válaszolt a hazugságokra, s csak a hajóra vonatkozó kérést hallgatta el, mert annak nem tulajdonított jelentőséget. A nyilatkozatban azt is hangoztatta, hogy egy katolikus fejedelemnek segíteni nem bűn, ha ez országait akarja visszaszerezni, s ha diverziójával hasznot hajt Spanyolországnak.

A hajdani párizsi követ 1720-ban is helyesnek tartja 1718-as állásfoglalását, mert meg van győződve arról, hogy ezzel a „katolikus király" érdekeit szolgálta. A hírekből tudta meg, hogy Rákóczi követet küldött Madridba, s hogy valószínűleg ennek alapján határoztatott el Boissimène missziója. Mikor Spanyolországba visszatért, találkozott ez utóbbival, aki megerősítette, amit az előbb elmondott. Tőle tudja azt is, hogy a törökök a spanyol király Rákóczihoz küldött követének tekintették, s hogy sokszor tanácskozott a nagyvezírrel és más portai miniszterekkel. A maga részéről ezeket a kijelentéseket Boissimène hencegésének tulajdonítja és elítéli azt a publicitást, amelyre ez esetben sor került.

Egy másik tanú, Don Miguel de Lavanoz y Loyola, királyi titkár és a külügyi titkárság hivatalnoka azt mondja, hogy Boissimène-t Alberoni küldte Drinápolyba az „erdélyi fejedelem" mellé, s hogy onnan levelet írt neki, melyben közölte, hogy utasítást kapott a visszatérésre, és valóban hazajött 1718-ban vagy 1719-ben, miután nem tudta feladatát teljesíteni, hogy ti. szítsa a törökök háborúját az Ausztriai Ház ellen, mert a béketárgyalások túlságosan előrehaladtak. Berague herceg és Del Sverco márki megerősítik, hogy Alberoni összeköttetésben állt Rákóczival.

Mindezek alapján a bíróság azt állapítja meg, hogy Alberoni kapcsolatokat tartott fenn és szerződést kötött Rákóczival, illetőleg a törökkel, a cárral és a svéd királlyal, hogy „háborút indítson a kereszténységben", és valósnak fogadja el az ismertetett vallomásokat.[57] A vallomásokból az is kiderül, hogy Alberonit és Boissimène-t

[57] Vatikáni lt. Miscellanea, Arm. X. 135, 136, 141 — a vallomások spanyolul és olasz fordításban. Vö. Il processo del cardinale Alberoni, 1723.

akarták a török kapcsolat ügyében elmarasztalni, V. Fülöpöt pedig mentegetni. Egyébként a Vatikán végül is nem ítélte el a bíborost, aki 1752-ben halt meg nagy tisztelettel övezetten Piacenzában.[58]

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Rákóczi jelentős diplomáciai akciót kezdeményezett, amelyet nem valamilyen ügyetlen politikus karolt fel, hanem a „zseniálisnak" tartott Alberoni. Más kérdés, hogy a spanyol támadás Itáliában már nem tudta befolyásolni a török—császári—velencei háborút, a Porta még Alberoni bukása előtt békét kötött.

[58] Az Alberoni-kérdésnek nagy irodalma van. Sokan a Risorgimento előfutárának tekintik. Vö. *P. Castagnoli:* Il cardinale G. Alberoni. 1929—32; *S. Hatcourt-Smith:* Alberoni. London 1943; *G. F. Rossi:* Cento studi sul cardinale Alberoni I—IV. Piacenza 1978.

A pozsareváci béke és következményei

A kiadatás veszélye

Bár az előzetes tapogatózások jóval előbb megindultak, a tényleges béketárgyalások a törökök és a császáriak között 1718. június 5-én kezdődtek el a szerbiai Požarevacon (Pozsarevác, Paszarovic), mégpedig angol—holland közvetítéssel.[1] A császári küldöttség instrukciója 18. pontjában az állt, hogy követelni kell Rákóczi és a bujdosók letartóztatását és kiadatását (amiről Matuschka idézett munkájában azt állítja: „kaum ernstlich gemeint war",[2] tehát „alig gondolták komolyan", pedig — mint látni fogjuk — még erőltették is). Még április 21-én Savoyai Jenő a császárhoz fordult e pont értelmezésével kapcsolatban, és azt javasolta, hogy ha ezt nem lehet végül is („finaliter") kierőszakolni, emiatt ne szakítsák meg a tárgyalásokat, viszont érjék el, hogy a Porta ugyanazokat a feltételeket fogadja el, amelyeket a karlócai békében „Tekely" esetében, tehát hogy a „rebellisek" Törökország európai részén ne tartózkodhassanak.[3]

Császári részről Hugo Damian von Virmond, egykori varsói követ és Michael von Talman udvari tanácsos voltak a delegáció vezetői. A magyar rendek képviseletében Sándor Gáspárt jelölték, de nem került sor kinevezésére. Török oldalról Silihistar Ibrahim és Mehmed effendi irányították a tárgyalásokat. A közvetítők Jacob Colyer konstantinápolyi holland és Sir Robert Sutton angol követek. Virmond és Talman június 6-án Pozsarevácról jelentik, hogy június 3-án szóba hozták a török delegátusok előtt — a preliminárék között — „Ragozi, Berzeni és más főrebellisek" kiadatásának kérdését, azt állítva, hogy ennek megadása bizonyítaná az igazi barátságot és kibékülést a szultán és a császár között. A török delegáció erre azt felelte, hogy nincs jogában e pont tárgyalásához hozzájárulni. A császári küldöttség „insistált", s elérte, hogy a török küldöttek megígérték, írni fognak a Portának, de a császáriak vegyék tekintetbe, hogy Rákóczit még a háború alatt és a tárgyalások megkezdése előtt hívták meg Törökországba. Ekkor a császáriak azt javasolták, hogy vegyék jegyzőkönyvbe a követelést. A szöveget a török delegáció fogalmazta, s ebben az állt, hogy a császáriak kérik, hogy Rákóczi, Bercsényi, Esterházy Antal, Forgách, Vay Ádám, Csáky és más

[1] Az osztrák—török diplomáciai kapcsolatok történetét — a levéltári anyagok alapján — feldolgozta Joseph von Hammer-Purgstall: Die diplomatischen Verhältnisse zwischen Österreich und die Hohe Pforte című munkájában, mely részeiben maradt fenn. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatskanzlei, Türkei, V. köt. 30. A folyamatok leírásának ellenőrzésére használtam a pozsareváci békekötéssel kapcsolatban.

[2] Matuschka: i. m. 354.

[3] Türkei, január—június. Kart. 182. 78 sk. fol.

magyarok, akik „a római császártól elszakadtak" és akik a Török Birodalom területére menekültek, „onnan kiűzessenek és eltávolíttassanak".[4] Virmond a tárgyalások során szóvá tette a spanyol király „emisszáriusának" ellenséges tevékenységét is, mire az volt a kitérő válasz, hogy a Porta mint a békekötés egyik előfeltételeként a császár barátságát keresi.[5]

Az angol közvetítő, Sutton, Crags külügyi államtitkárnak június 6-án küldött jelentésében ezzel kapcsolatban azt írja, hogy „a császáriak erősködnek, s azt követelik, adják ki nekik Ragotzi fejedelmet és a többi magyar rebellist, akik a Nagyúr területén találtatnak, és hogy a jövőben senkit ott ne támogassanak". A török követek biztosították őket, hogy minden „magyar rebellist" kiűznek az országból, és senkit sem fogadnak be a jövőben, de kijelentették, hogy „nincs hatalmukban a császár kezébe adni a mondott rebelliseket". Kérték a császári megbízottakat, hogy vegyék tekintetbe, mennyire az Ottomán Birodalom tisztessége és dicsősége ellen lenne egy ilyen cselekedet. Végül sok szó-beszéd után, megígérték, hogy a Portát értesítik a császáriaknak erről a követeléséről, s ezek egyetértettek a cikkelynek a török titkár által megfogalmazott formájával.[6]

Michele Pescich (Mihajla Pešić), aki a raguzai konzul udvari papja volt és Pozsarevácott az angol közvetítő, Sutton tolmácsa, diáriumában június 8-án jegyzi fel, hogy a császáriak Rákóczi és társai kiadatását kérték; a török követek megígérték, hogy a nagyvezírhez eljuttatják ezt a követelést, amelyet „nehéz lehet teljesíteni". A tolmács olaszul közli a szöveget, amelyet szerinte is a törökök fogalmaztak meg.[7]

Június 26-án a császár Savoyai Jenőnek küldött utasításában beleegyezik abba, hogy a békeszerződésben a törökök a Thököly-analógiát alkalmazzák, Rákóczit és „Anhang"-ját (kíséretét) Ázsiába telepítsék, és akadályozzák meg, hogy titokban vagy nyíltan újabb „káros merényleteket" („neue schädliche anschläge") kíséreljenek meg ő maga és háza ellen.[8]

W. Theyls, Colyer holland közvetítő tolmácsa részletesen leírja a pozsareváci béketárgyalásokat, és a császári követek Rákóczira és társaira vonatkozó követelését így fogalmazza meg: „A császári követek uralkodójuk nevében kérték, méghozzá sürgető módon [»dans les termes les plus pressans«], hogy a török meghatalmazottak ígérjék meg, láncra verve [»pieds et mains liés«] szolgáltatják ki Ragotskit, Berezinit, Esterhasi Antalt, Forgast, Dain [Vay] Ádámot, Ziackit [Csákyt] és más rebelliseket, akiket a karlócai béke tiltása ellenére a Porta védelmébe vett, és akik ennek a háborúnak az okai, hogy példásan megbüntessék őket." Szerinte a válasz a következőképpen hangzott: „A török követek azt válaszolták, hogy erre vonatkozólag nincs semmiféle utasításuk, de sürgősen írni fognak a Portára, és jelenteni fognak az erre kapott válaszukról, arra kötelezvén magukat, hogy eltávolítják ezeket a személyeket a határok közeléből, sőt arra is vállalkoznak, hogy meggyőzik a Portát, távolítsa el őket

[4] Türkei, Kart. 182. 1718. január—június. 43—44, 57. fol.

[5] Türkei, Kart. 182. 40 sk. fol.

[6] Türkei, Kart. 182. 1718. január—június. 72 sk. fol.

[7] G. Škribanič: Dnevnik dubrovčanina M. Pešića o požeravačnam mirovnom kongresu 1718 godina. Srpska Akademija Nauka. Istoriski Institut. Kniga 6. Belgrád 1952. 32.

[8] VI. Károly Savoyai Jenőnek, 1718. június 26. Hofkriegsrat, Reg. 1718. jún.

államaiból." W. Theyls a Porta válaszát így adja vissza: „Ami Ragotzkit illeti, miután a Porta védelme alá helyezte magát még a béketárgyalások megkezdése előtt, az Ottomán Császárság becsületét sértené, ha kiszolgáltatnák, olyan módon, ahogyan kívánják." Ezt más formában is megismétli: „Miután Ragotski a Porta védelme alá helyezte magát, annak becsületbeli ügye, hogy ne engedje, akár csak egy hajszála is meggörbüljön." A tolmács a török követek érvelésének egyik érdekes mozzanatát is említi, azt, hogy az orosz—török béke megkötésekor a Porta követelhette volna a moldvai vajda, Dimitrie Cantemir kiadatását is, de ezt nem tette, miután az a cár oltalma alá helyezte magát.[9]

Július 10-én Virmond és Talman azt jelentik, hogy a törökök Rákóczi és a rebellis vezetők dolgában a karlócai béke megfelelő passzusát fogadják el. A császáriak ragaszkodnak ahhoz, hogy a vezetők név szerint említtessenek s így közelebb jussanak a császári utasítás végrehajtásához. A békeszerződés-tervezet 15. pontja ezek szerint kimondaná, hogy Rákóczi, Bercsényi, Esterházy Antal, Forgách, Vay Ádám és Csáky Mihály az Ottomán Birodalom területén bárhol maradhatnak, de a határtól távol telepedhetnek le, feleségeik is csatlakozhatnak hozzájuk.[10] Július 24-én jelentik, hogy minden erőfeszítésük ellenére nem tudták a császár június 26-i utasítását végrehajtani (amely a kiadatást szorgalmazta) s megfelelő módosítással elfogadták a karlócai béke 10. pontjának szövegét, amely Thökölyre vonatkozott.[11]

A békét július 21-én megkötötték, s ennek 15. pontja kimondta: „Hogy azonban a határok nyugalmát semmi se zavarja meg, Ragozi, Berezeni, Esterhasi Antal, Forgatsch, Vay Ádám és Czaky Mihály, éppúgy, mint más, a háborúban Ő Római Császári Felségének hűségétől elszakadt magyarok [a latin szövegben »a háború idején a Felséges Római Császár iránti engedelmességtől elszakadt«-akról van szó] tetszőleges helyre utasíttathatnak és letelepedhetnek, de a határtól el kell őket távolítani. Feleségeiknek azonban meg kell engedni, hogy férjeiket kövessék, és hogy a számukra kiutalt körzetben tartózkodjanak."[12]

A békekötés hírét a törökök sokáig nem közölték Rákóczival, aki a *Vallomások* tanúsága szerint mindenre el volt készülve, s nagy lelki nyugalommal várta, milyen sorsot szán neki a gondviselés. Amikor megtudta, hogy a nagyvezír elzárkózott kiadatása elől, dicsérőleg idézte szavait: „Ő inkább teljesen megszakítja a tárgyalások menetét, mint hogy a Porta által meghívott vendég személyével szemben káros egyességet kössön, mely saját vallása törvényeivel is ellenkezik."[13]

[9] Mémoires pour servir à l'histoire de Charles XII roi de Suede... écrit par W. Theyls, premier interprete et chancellier de Son Excellence Monsieur le Comte Colyer. Leyde 1722. 350—350, 369—370.

[10] Türkei, 182. köt. július—december 28 sk.

[11] Türkei, 183. köt. 1718. július—december. 91 sk. fol.

[12] Instrumentum pacis inter Romano-Caesaraum Majestetum et Ottomanicam Portam, Passerovici, d. 21. Júli 1718 compositae — latin és német szöveg, Regensburg, é. n. A 15. cikkely németül így hangzik: „Damit aber auf keinerley Weise die Grantzen in ihrer Ruhe gestöret werden können, sie sollen dem Ragozi, Perezini, Ant. Esterhasi, Forgatsch, Adam Vay und Michael Czaky, wie auch andern im Krieg Ihr. Röm. Kayserlichen Majestät Treu lozzgewordenen Hungarn [latinul: »qui tempore belli ab obedientia Augustissimi Rom. Imperatori desciverint«] zwar nach belieben Oerter angewiesen und eingeräumet werden, doch sollen sie von den Grantzen entfernet seyn, ihrer Ehe-Frauen aber solle es unverwehret seyn ihren Ehe-Männern zu folgen und sich bey ihnen in dem zuerkannten District aufzuhalten."

[13] Vallomások, 613.

A fejedelem a békét a törökökre nézve előnytelennek tartotta, szerinte meg kellett volna várni a spanyolok itáliai hadjáratának kibontakozását, s jobb feltételeket érhettek volna el.

Nincs visszaút Grosbois-ba

A gyors békekötést a fejedelem nemcsak a Porta rossz politikájának tulajdonította, hanem a francia diplomáciának is, amely nem lépett fel a háború folytatása érdekében. Ez esetben azonban elismeri, hogy nem egyedül Bonnac volt a hibás, hanem maga a régens is, aki megváltoztatta a régi francia szövetségi rendszert.

Mikes Kelemen augusztus 15-i fiktív levelében azt írja, hogy néhány nappal előbb értesültek a békesség híréről, amely a szerződés szerint 24 évig tart, s így sóhajt fel: „Ha addig is kell élnünk, jó éjszakát a menyasszony táncának. Jaj édes néném, ha addig az édes lelkem marad a kövér testemben, csak török kenyeret kell enni a rakásból." Itt jelzi azt is, hogy holnap, tehát augusztus 16-án elindulnak Drinápolyból, de nem tudja, hová.[14]

A szultán még június 13-án intézkedett arról, hogy Rákóczi, a spanyol követ, Forgách és kíséretük Konstantinápolyba menjenek, és ott „alkalmas tengerparti lakást" kapjanak. Június 16-án a bujdosók ellátási díjáról is döntött: Rákócznak naponként 9021, Forgáchnak 735, Bercsényinek 2000 (ezt 1719 januárjában 1200-ra szállították le), Esterházynak 350, Máriásynak 260, Csákynak ugyancsak 260, vagyis összesen naponként 12 626 akcsét rendeltek.[15] Miután a tűzvész miatt Konstantinápolyban nem volt elegendő lakás, Szárijárban és Büjükderében rendeltek szállást számukra.[16]

A fejedelmet váratlanul érte a távozásra való felszólítás, tiltakozott ellene, de kíséretével mégis elindult. Amikor augusztus 24-én Büjükderébe érkeztek, látták, hogy egyetlen ép ház sincs, s ezért a város mellett levő kis mezőn sátrak alatt maradtak.[17] Tiltakozására Jenikö (Jeniköy) faluban telepedhettek meg, tizennégy kisebb-nagyobb házban.[18] Mikes szeptember 22-én írja meg, hogy Jeniköbe mentek, ahol a fejedelemnek „rendes és alkalmatos szállása vagyon" a vezér szűcse házánál. Szerinte szeretne visszamenni Franciaországba, és a hajó, amely Törökországba hozta őket, várja is őt, de hozzáteszi: „abban tamás vagyok" — tehát nem hiszi —, hogy sor kerülhet a terv megvalósítására.[19]

Jeniköből látogatta meg a fejedelem a nagyvezírt, főleg azért, hogy megtudja, nincs-e a békeszerződésnek valamely titkos záradéka. „A Porta — mondta a *Vallomá-*

[14] Mikes, 26.

[15] *Karácson*, 40 sk.

A török pénznemek értéke a következő volt: 1 para = 6 aszper; 1 piaszter (vagy garas) = 20 para; 1 piaszter = 120 akcse; 1 erszény = 500 piaszter.

Külföldi pénznemekben így számították: 1 dukát = 3 piaszter; 1 livre = 1/3 piaszter. Vö. *H. Benedikt:* Der Pascha-Graf Alexander von Bonneval. Graz—Köln 1959. 212.

[16] *Karácson*, 42.

[17] Mikes, 27.

[18] *Karácson*, 53.

[19] Mikes, 29.

sok szerint a nagyvezír — mindig nagy tisztelettel övezte személyemet, és ha nem volt is képes fejedelemségem visszaállítására kényszeríteni a németeket, azért készségesen folyamodik baráti eszközökhöz is ügyem érdekében, hogyha nem is egészben, de legalább egy részének visszaállítását kieszközölje Bécsbe küldött követe közvetítésével és ügyvitelével." Rákóczi válasza az volt, hogy ügyét a vele baráti viszonyban lévő keresztény uralkodók segítségével fogja intézni.[20]

Meg is próbálta. Először az Orléans-i hercegből kellett kiábrándulnia. A bécsi udvar február 23-án a régens szemére vetette párizsi követe útján Rákóczi támogatását, de most ez utóbbinak főleg Cellamaréval és Alberonival való kapcsolatai miatt. A császári diplomácia úgy tudta, hogy a fejedelem elsősorban Tessé marsall segítségével fejtette ki „megengedhetetlen" tevékenységét és tartott conventicumulokat a kamalduli kolostorban többek között a spanyol követtel is, akitől pénzbeli segítséget és fegyvereket kapott. Kifogásolta azt is, hogy Bonnac segíti Rákóczit a Portán. Königseggnek fel kellett szólítania Orléans-i Fülöpöt, szakítson meg minden kapcsolatot a fejedelemmel, s erre kötelezze minisztereit és követeit is.[21]

A követ március 14-én jelenti, hogy a régensnek előadta tiltakozását a Rákóczinak nyújtott pénzbeli segítség és a fegyverszállítás miatt, s elmondta kifogásait Bonnac tevékenységével kapcsolatban is. Orléans-i Fülöp kijelentette, hogy ő semmiféle segítségnyújtásról nem tud, Bonnacot utasította, hogy semmilyen formában se támogassa a fejedelmet. Azt nem tudja megakadályozni, hogy francia tisztek a fejedelem szolgálatába álljanak.[22]

Mindez összefüggött azzal a diplomáciai akcióval, melynek végén Ausztria csatlakozott a hármas szövetséghez. A régens szeptember 9-én közli Bonnackal, hogy a Londonban aláírt szerződésekben, tehát most már a négyes szövetségben megígérte, hogy kiutasítja Franciaországból a „rebelliseknek" nyilvánított alattvalókat, s ez vonatkozik Rákóczira is. „Ezért nem tudok a jövőben ugyanolyan menedéket nyújtani neki, mint amelyet eddig élvezett államaimban" — írja. A követet felhatalmazza arra: anélkül, hogy ezt nyíltan elmondaná, éreztesse a fejedelemmel új elkötelezettségét, s ezt azzal édesítheti meg („adoucir"), ha sugalmazza, hogy talán a spanyol király és a császár között megkötendő egyezményben kedvezőbb feltételekre számíthat. „Bölcsességére bízom, hogy a szándékaimról elmondottakat olyan módon használja fel, ahogy azt szükségesnek tartja annak érdekében, hogy Rakoczy fejedelmet eltérítse attól, hogy visszajöjjön királyságomba, anélkül azonban, hogy oka lenne panaszkodni arra a módra, ahogy Ön beszélni fog erről a tárgyról."[23]

Az Orléans-i hercegné nyilván fiától értesült erről a fejleményről, s rokonához szeptember 28-án írt levelében megemlékezik a fejedelem törökországi tartózkodásáról, mégpedig dicsérően, annak ellenére, hogy — mint mondja — az újságok rosszat

[20] Vallomások, 630—631.

[21] VI. Károly Königseggnek, 1718. február 23. Frankreich, Kart. 30. 7 sk. fol.

[22] Königsegg VI. Károlynak, 1718. március 14. Frankreich, Kart. 30. No. 21.

[23] „Ainsy je ne pourrai luy accorder a l'avenir le meme asile dont il a cy-devant jouy dans mes estats." „Je remets a votre prudence de faire ce que je vous remarque de mes intentions l'usage que vous jugerez necessaire pour detourner le Prince Rakoczy de revenir dans mon Royaume cependant sans qu'il puisse avoir lieu de se plaindre de la manière dont vous luy ferez parler sur ce sujet." XV. Lajos Bonnacnak, 1718. szeptember 9. *Angyal*, 207 sk.

írnak róla. Szerinte a fejedelem „guter, ehrlicher" ember, aki „egyáltalában nem erkölcstelen módon él, nagyon szorgalmasan imádkozik, sokszor böjtöl, s bizony jogosan lehet dévot-nak nevezni". Nyilván azért írja ezt le, mert meg akarja védeni attól a vádtól, hogy „elárulta" a kereszténységet. A maga részéről azon nem csodálkozik, hogy Törökországba ment, mert — mint mondja — a császár „rosszul bánt vele", a törökök viszont ígérték, hogy visszaállítják fejedelemségébe, s ezt vissza nem utasíthatta. Ugyanebben a levélben a hercegné feltételezi, hogy Rákóczi Spanyolország partjai előtt tartózkodik, s ha ez így volna, akkor viszont ezt Tessé marsallnak köszönheti, aki barátja és aki nagyon is „spanyolos", mint általában Franciaország marsalljai, akik a „régi világ kreatúrái", és a hollandiai újságok szerint hajdanában Maintenon asszony dicsőségét zengték. A hercegné itt már az Orléans-i Fülöp és Spanyolország között kialakult ellentétekre utal, és persze a Napkirály felesége iránti régi utálatát is kifejezi.[24]

A fejedelem a Hélissant által küldött gazette-ekből értesül arról, hogy létrejött a négyes szövetség, és már október 2-án megírja Brennernek, hogy a francia udvar jelenlegi állapota nem engedi meg, hogy a Franciaországba való visszatérésre gondoljon.[25]

Megkapja — a *Vallomások* szerint — az év végén Toulouse gróf levelét, amely hivatalosan is közli a régens döntését. A jó barát azt javasolja, hogy utazzék Spanyolországba, ahova rendszeresen elküldenék évjáradékát. A fejedelem tehát Franciaországba nem mehet vissza, de Toulouse grófjának javaslatát sem fogadhatja el Boissimène visszahívása és a hármas szövetség Alberoni elleni fellépése után.

Egy ideig gondol a Béccsel való tárgyalásra is. 1719. január 19-én felszólítja Brennert — miután Bonnactól is értesül a régens állásfoglalásáról —, hogy keresse fel Dubois külügyi államtitkárt, s közölje vele: nem tudta, hogy az Orléans-i herceg titkos tárgyalásokat folytat új szövetségeseivel, mert ha ezt tudta volna, maradt volna Franciaországban, annyira szem előtt tartotta és tartja „e fejedelem és az állam" érdekeit. Amikor értesült arról, hogy a herceg „meg akarja békéltetni Európát", nem volt hajlandó betörni Erdélybe és Magyarországra, és szembekerült a Porta terveivel is. Most már csak a régenstől teszi függővé további tevékenységét, maga is kész a megbékélésre, ha az erdélyi rendek elfogadják lemondását, hogy „kielégítsék lelkiismerete kényességét" („pour contenter la délicatesse de ma conscience"). Ahhoz azonban, hogy erről tárgyalhasson, el kell hagynia Törökországot.[26]

Február 9-én Bonnac azt jelentheti a régensnek, nem volt nehéz sugalmazni Rákóczinak, hogy nem térhet vissza Franciaországba. Kevés reménye van arra is, hogy

[24] „Er lebt woll gar nicht desbeauchirt auff keine weise, bettet gar fleissig, fast gar offt, dass kan man ja woll devot heyssen... Dass er zu den Turcken gangen, hat kein wunder, der kaysser tractirt ihn übel undt stelt ihm nach dem leben, und die Turcken haben ihm versprochen, keinen frieden ohne ihm zu machen undt wider zu seinem fürstenthum zu helffen, dass kan er ja nicht abschlagen. ... Ist er vor Spanien, so bringt ihn sein freundt, der maréchal Thessé, darzu der sehr spanisch ist, wie schir alle mare(c)haux de France sein, den sie seindt schir alle creaturen von der alten zott, die hatt sie schir alle gemacht, wass sie sein, undt les herauds de la Maintenon hatt man lengst gesungen, stundten in den Lardon von Hollandt." Briefe der Herzogin Elisabeth-Charlotte von Orléans aus den Jahren 1716 bis 1718, 394.

[25] *Pillias*, 138.

[26] *Pillias*, 139.

Spanyolországba vagy máshova menjen, a nagyvezír nagyon kedvezően bánik vele („fort favorablement"), de nem fogja megengedni, hogy elhagyja Törökországot.[27]

A régens elhatározását a fejedelem így kommentálja: „Keserves volt Orléans hercegének, Franciaország régensének üzeneteiből megérteni, hogy a császárral kötött barátság miatt nem térhetek vissza többé ebbe az országba."[28] Már csak inkább enyhe szemrehányással jegyzi meg: „A gyöngéd baráti búcsún sok könnyhullatása közepett bizony szabad visszatérést ígért Orléans hercege, ha nem bocsájtkozom nyílt ellenségeskedésbe a császárral. De a fejedelmek világi barátságát oly sok fordulat befolyásolja, hogy könnyen megfeledkeznek ígéreteikről, és idegenbe szakadt barátaikat elhagyják."[29]

Ha tudta volna, hogy Dubois Königseggnek szinte ajánlja, távolítsák el őt Konstantinápoly közeléből és telepítsék olyan helyre, „ahol nem tud ártani és jobban lehet figyeltetni",[30] bizonyára nagyobb felháborodással ír, ha nem is a régens, de a francia diplomácia magatartásáról.

A fejedelmet ebben az időben erősen aggasztja felesége sorsa, aki a császáriak zaklatása elől Varsó külvárosába, Prágába, egy apácakolostorba menekült. Reméli, hogy Lohman tolmács, lengyel küldött, aki Drinápolyba érkezett, e tekintetben is jó híreket hoz. A Hotinban tartózkodó Pápai szerint ugyanis nagy ígéretekkel jött, így többek közt azzal, hogy a lengyel király kész közvetíteni a fejedelem és a bécsi udvar között. Ezt a javaslatot a lengyel ágens elő sem adja, megjelenése legfeljebb arra nyújt lehetőséget, hogy Rákóczi a nagyvezírrel való találkozásán szóljon panaszáról, és így kipuhatolja a Porta szándékait.[31]

A kör bezárult, s a fejedelemnek nem marad más, mint beletörődni sorsába és „berendezkedni". A maradást a Porta megkönnyíti, mert tisztességesen gondoskodik a fejedelem és bujdosótársai ellátásáról.[32]

Török világ és mindennapi élet

A körülmények alkalmasak arra, hogy a bujdosók közelebbről ismerkedjenek a török világgal, amelyben éppen ekkor bizonyos változások indulnak el. A pozsareváci béke megkötése után az Oszmán Birodalomban új időszak veszi kezdetét. Ibrahim nagyvezír hosszú, 1718-tól 1730-ig terjedő hivatali ténykedése idején, európai mintákat követve, reformokat vezet be. A szultán Konstantinápolyban új palotát építtet, a Szaad-Abadot, vagyis a Boldogság Helyét, amelyet pavilonok, parkok, szökőkutak, szobrok vesznek körül, és ahol különböző ünnepségeket rendeznek. Az előkelők követik a példát, és különösen a főváros körül egyre-másra emelik palotáikat. A

[27] Bonnac XV. Lajosnak, 1719. február 9. *Angyal*, 208.

[28] Vallomások, 626.

[29] Vallomások, 632.

[30] „Wo er nichts schaden und besser beobachtet werden könnte." Königsegg VI. Károlynak, 1719. május 22. Frankreich, 1719 No. 72.

[31] Vallomások, 628 sk.

[32] Az erre vonatkozó török utasításokat közli *Karácson*.

nagyvezír hozzákezd a főváros rendezéséhez is, és új mecseteket és medreszeket építtet.

Az újdonság a népi életben is változásokat hoz, ekkor terjednek el a kávéházak és a kocsmák. Nemcsak a külső formák változnak meg, fellendül a szellemi élet is. A nagyvezír megbízást ad arab, perzsa és európai művek török nyelvre való lefordítására, támogatja az udvari költészetet, amely a régi perzsa témáktól igyekszik megszabadulni és közelebb kerülni a népi költészethez. Segíti a magyar származású, Rákóczi mellé a Porta által rendelt tolmács Ibrahim Müteferrika munkásságát, aki nyomdát alapít, amely elsősorban természettudományos, földrajzi, történeti és nyelvészeti kiadványokat jelentet meg. Maga Ibrahim 1731-ben politikai iratot is kiad, amely az oszmán uralkodó osztály figyelmét az ismeretek fontosságára hívja fel, és javasolja e tekintetben az európaiaktól való tanulást. Ezt az időszakot a török művelődéstörténet az új kertek virágáról, a tulipánról nevezte el.

Ezek a korszerűsítési kísérletek mindenekelőtt az életmódot befolyásolták, de nem jártak együtt jelentős gazdasági és társadalmi változással. A nyomor, a féktelen kizsákmányolás, a szeszélyes és kíméletlen adórendszer jogos elégedetlenségre adott okot, amely gyakran felkelésekhez vezetett. Ibrahim nagyvezír maga is a régi recepthez folyamodott, és háborút indított most már nem Európában, hanem a Közel-Keleten, hogy legalább a katonaságot kordában tartsa.[33]

Rákóczi és társai mindenekelőtt a török politikára, a vallásra, a szokásokra figyelnek fel, és az európaitól eltérő különbségeket hangsúlyozzák. Ez nem jelenti azt, hogy ne értékelnék az Európához való közeledési szándékot, s ebből a szempontból például Ibrahim Müteferrika fordítói-kiadói munkásságát, amelyet a fejedelem közvetlenül is megismerhetett s támogatott.

1718. október 21-én Rákóczi megtekinti a szultán bevonulását Konstantinápolyba, amely nagy pompával ment végbe. „Ennek a színjátéknak magam is nézője akartam lenni — írja —, mivel azonban emiatt nem szándékoztam bemenni a városba, a városban levő úthoz közeli kertben részesültem a látványosságban." Ez a látványosság nem tetszik neki: „A fényűzés, a gőg hirdetését szolgálták még a legapróbb dolgok is és az élet dölyfét viselték magukon." A látvány alkalmat ad arra, hogy elmélkedjék a vallás kérdéséről. A mohamedán vallásról nagyon rossz a véleménye, szerinte ugyanis a tudatlanság és a nép alantassága járult hozzá terjedéséhez, és persze a fegyveres erőszak, amit a kiválasztottnak tartott nép buzgalma táplált. Hogy terjedésére sor kerülhetett, annak oka a keresztények megosztottsága és a különböző tévtanok elterjedése, különösen a keleti egyházban.[34]

Mikes ugyancsak részt vesz a bevonuláson, és leírja a menetet, önironikusan kommentálva a látottakat, mondván, hogy „azzal a nagy pompával a császár nincsen olyan csendes elmével, mint mi; úgy is illik, hogy ne legyen, legalább hasonlítson valamiben a mi alantas állapotunkhoz és tudja meg, hogy ő is ember". Azzal vigasztalja magát,

[33] A belső török helyzetre l. *Stanford J. Shaw:* History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. I. Cambridge 1976; *Lavander Cassels:* The Struggle for the Ottoman Empire, 1717—1740. London 1966; *Ismail Hakki Uzunçarşili:* Osmanli Tarihi. IV. Ankara 1978.

[34] Vallomások, 621—22.

hogy a keresztény egyház nagyobb reménységet nyújt, mint az iszlám a túlvilági életre, s ezért is előnyös az ő helyzetük.[35]

Később, 1719. április 16-án Konstantinápoly mellett nagy mulatságot rendeztek a szultán tiszteletére, s arra a nagyvezír Rákóczit is meghívta. Mikes szerint „a mulatság pedig abból állott, hogy lovakat futtattak, flintából és apró ágyúcskákból célt lőttek a császár előtt, a birkózók birkóztanak". A vezír ajándékokat osztogatott, így többek között „négy válogatott virágban lévő leányt adott, azoknak igen szépeknek kelletett lenni és mindeniket gazdagon felékesíteni, azután köves portékákot, lóravaló drága szerszámokat és paripákot adott". A fejedelem fél óra múlva elvonult, mert nem volt hajlandó étlen-szomjan lóháton ülni és csak messziről nézni a látványosságot.[36]

Mindebből, éppúgy, mint előbb a fogadásoknál elmondottakból, arra lehet következtetni, hogy a bujdosók nem a korabeli európai utazók kíváncsiságával vizsgálják a török szokásokat, és nem az erkölcsök, vallások, politikák viszonylagosságának kérdéseit állítják előtérbe, mint a korai felvilágosodás képviselői, persze helyzetük is más volt.

A magyar kolónia élete egyébként nem eseménytelen. Konstantinápoly környékét 1719. május 25-én földrengés rázza meg. Mikes másnap ezt írja: „Abban bizonyos vagyok, hogy tegnap igen megijedtünk, de még nekünk is jutott benne. Ebéd felett egyszersmind a tálak is kezdenek táncolni, mi is dőlénkezünk. Akkor vesszük észre, hogy földindulás." A félelem elfogta Bercsényinét is, „akit máskor karon kell vezetni pompával, mikor egyik házból a másikában megyen, de tegnap nem várta, hogy felemeljék helyéből, mert futva ment a kertbe és az ijedtség volt a hopmestere".[37]

Június 18-án két grúz fejedelem látogat Rákóczihoz, az apród így mutatja be nyomorúságukat: „Olyan rongyosok voltanak, valamint a szolgák. Nem is tudom, hogy miért viselik a fejdelem nevet, mert a' bizonyos, hogy jobban szeretném a brassai bíróságot, mintsem az ő fejdelemségeket."[38]

Esemény az is, hogy Bercsényi és kísérete júliusban elhagyja Galatát, és egy Tarabya nevű faluban kap szállást, a Boszporusz európai partján. Minthogy a falu közel van Jeniköhöz, Mikes így kommentál: „Már most mind együvé szorultunk, valamennyi bujdosók vagyunk, kettőn kívül [feltehetőleg Esterházy Antalra és Csáky Mihályra utal], és itt várjuk, hogy hová fog bennünket vezetni a felleg, valamint az izraelitákot a pusztában."

Attól fél, hogy Jeniköt is el kell hagyniok, mert nem lehet tudni, mi történik a Portán. A mostani nagyvezír jóindulatú a magyarokkal szemben, „de a boldogulásonknak eszköze sohasem leszen, mert a hadakozást nem tudván, attól irtózik és kész inkább mindenre hajolni csak a hadakozásról ne halljon szólani". Egyébként szívesen hallgat a fejedelemre: „A dicséretes ebben a vezérben, hogy az idegen országokról való dolgokban gyakorta kér tanácsot a mi fejdelmünktől, aztot béveszi és követi, akinek is nagy eszit megüsmérte."[39]

[35] Mikes, 30—31.
[36] Mikes, 36 sk.
[37] Mikes, 38.
[38] Mikes, 39.
[39] Mikes 1719. július 16-i levele, i. m. 41—42.

A bujdosók réme a pestis. A fejedelem augusztus elején sátrakat kér a Porta kincstárnokától, és 11-én átköltöznek az ázsiai partra a Ciprus-fokhoz, hogy korlátozza a lakosokkal az érintkezést, és — mint írja — „megőrizzem azok épségét, akiket rám bíztál, és ne tegyem ki magammal együtt őket szükségtelenül meggondolatlan vakmerőséggel a veszélynek".[40]

Augusztus 16-án az apród Békosz (Beykos) a Boszporusz ázsiai partján lévő faluból ír, ahol már öt napja sátorban laknak a tengerparton: „ezt a gyönyörű kanálist végig látjuk, a Fekete-tenger zúgását jól halljuk" — írja, s azon is elcsodálkozik, hogy „milyen sok hal ebben a kanálisban".[41] Október 7-én arról panaszkodik, hogy valóságos özönvíz lepte el a sátrakat,[42] s három nap múlva jelenti, hogy ismét Jeniköben tartózkodnak.[43]

A fejedelem napjait vadászatokkal, kirándulásokkal, festegetéssel, szobrászkodással és főleg írással tölti. Írja *Vallomásai*t és imádságait. Itt mélyed el a vallás kérdéseiben, olyannyira, hogy egyenesen sajnálja a más foglalkozásokra fordított időt. „Ha valamiféle megengedett és tisztes szellemi felüdülést űzök, festek vagy szobrászkodom — írja *Vallomásai*ban —, semmi másra nem gondolok, csak arra, amit csinálok, és egészen átadom magam annak a munkának, annyira, hogy még a munka megszakítása után is hosszú ideig hatása alatt állok, és folytatni vágyom." Ezzel kapcsolatban foglalkozik a képzelet szerepével, s a nagyon is tudatos amatőr, a már szinte művész tapasztalatai alapján szól a színek és formák megválasztásáról és arról a belső kényszerről, amely a választást meghatározza. Az érzékekhez fordul magyarázatért, s végül a látás vállalja a felelősséget azért, amit csinál: „Igaz, hogy amit festek és szoborrá formálom, azt én jelenítem meg. Kérded, miképpen alkalmazd a színeket, hogy utánozd a természetet és tetszésedre van, ha eléred-e célodat." A cél elérése után félreteszi a tárgyakat és újakra gondol, és ez már nem a látással függ össze. „A vágy székhelye és lakása a képzelet, mert ez különféle képzetek és benyomások alapján szenvedélyeket kelt, fölizgatja a testet és korbácsolja az akaratot." A képzeletet kell tehát felelősségre vonni azért, hogy mit tervez, mire gondol, s szeretné, ha az a vallás nagy dolgait idézné fel, és nem „gyermeki csacsiságokat", és nem vonná el a figyelmét Istenről.[44]

Lelki életének alakulása szempontjából a legnagyobb megrázkódtatást az jelenti, hogy a sok csalódás hatására és a vallási vigasztalást keresve megírt „magányos beszélgetéseinek", az ún. *solilloquiumok*nak egyikét az egyházi cenzúra janzenistagyanúsnak tartotta. Miután *Vallomásai* utolsó fejezeteit szinte az eseményekkel egy időben írja, pontosan feljegyzi: 1719. február 25-én adta át a kéziratot Raimondo Gallani érseknek, akit ő „hűséges és a szent egyszerűség minden nemében tündöklő férfinak tart". Nem tudja róla, hogy többek között a császár kéme is. Véleményét és javításait kéri, mert — mind mondja — a főpásztor szemében tisztára akarja mosni magát „némelyek rólam terjesztett rosszindulatú fecsegései alól, akik az átlagosnál

[40] Vallomások, 662.
[41] Mikes, 43—44.
[42] Mikes, 44—45.
[43] Mikes, 46 sk.
[44] Vallomások, 710 sk.

szigorúbb életmódom és a rögösebb út követésére intő baráti biztatásaim miatt azt híresztelték rólam, hogy Jansenius tanát követem".

Az írást az érsek kiadta egy oratoriánus és egy ferences szerzetesnek, hogy véleményt mondjanak róla, és ezek elmarasztalták pápai bullákra, mindenekelőtt az *Unigenitus* bullára hivatkozva. A cenzori véleményt az érsek a nikápolyi püspök kíséretében adta át a fejedelemnek, aki ezen mélységesen felháborodott, de lecsillapodva igyekezett értelmezni — mint mondja — bírálói előtt a homályos szövegrészeket és meggyőzni őket teljes jóhiszeműségéről és az egyház alapvető tanításai iránti tiszteletéről.[45] A vitára a bujdosó irodalmi hagyatékának elemzésekor visszatérünk.

A császári rendkívüli követ intrikái

Egzisztenciális nyugtalanságát a rendkívüli császári követ megjelenése okozta. Mikes már augusztus 9-én megjegyzi, hogy Virmond császári rendkívüli követ megérkezett Konstantinápolyba, s bár ez alkalommal csak az audiencia szertartásáról elmélkedik,[46] rövidesen arról kell szólnia, hogy „vadásznak" rájuk a Portán.

A bécsi udvar a béke megkötése ellenére attól tart, hogy Rákóczi továbbra is szervezkedik, s Lengyelországon keresztül tartja a kapcsolatot az „elégedetlenekkel". A kancellária utasítja Károlyit, valamint Zemplén, Ugocsa, Szabolcs megyék főispánjait, hogy minden eszközzel akadályozzák meg a vele való „correspondentiá"-t.[47] Újból és újból felrepül az a hír is, hogy a török a pozsareváci békeszerződés ellenére Havasalföldet vagy Moldvát vagy mindkettőt a fejedelemnek adja. Májusban Theyls Belgrádból jelenti, hogy Rákóczi kérte a Portán, nevezzék őt ki Havasalföld és Moldva fejedelmének, a vajdák pedig legyenek helyettesei. Az adót a Porta kapná, ő csak a címre tart igényt.[48] Végül a császári udvart nyugtalanítja a fejedelem diplomáciai tevékenysége is, a konstantinápolyi követekkel tartott kapcsolatai és a Portán a tanácsadó szerepe.

Virmond utasításának 26. pontjában előírták, hogy igyekezzék Rákóczit „diszkreditálni" („discreditiren") s elérni, hogy úgy, mint annak idején Thökölyt, őt is Ázsiába száműzzék — még ha ezt a pozsareváci béke nem is követeli meg —, arra való hivatkozással, hogy kapcsolatot tart fenn Magyarországon és Erdélyben.[49] A követ a törökországi császári kereskedelem biztosítása és a katolikusok helyzetének javítása mellett elsősorban ennek a követelésnek igyekezett érvényt szerezni, s a nagyvezírnek jegyzéket nyújtott át, amelyben felsorolta a Rákóczi elleni vádakat. A nagyvezír visszautasította az eltávolítást, s a fejedelem — nyilván tolmácsától, Ibrahim Müteferrikától — azt is tudja, hogy miként tette: „Nincs az a csöppnyi bokor — mondta a

[45] Vallomások, 639 sk.

[46] Mikes, 42—3.

[47] 1719. április 15. OL, Conspectus expeditionum 1719 (36) és Károlyi válasza, 1719. április 29. Acta particularia 1719 (678).

[48] Theyls a Haditanácsnak, 1719. május 29. Türkei, Kart. 184. 1719. május, fol. 133.

[49] Az utasítás arra is kitért, hogy Nicolas Theylst jutalmazni kell szolgálataiért, melyek közé tartozik Rákóczi és a spanyol király közti kapcsolatok figyelemmel kísérése. Türkei, Kart. 184. 1719. május, fol. 48.

nagyvezír a követnek —, mely a hozzá menekülő madárkát lehetőségei szerint meg ne védené, miért ne volna köteles ezt megtenni egy ekkora birodalom?"[50] Virmond erősködik, de csak azt a választ kapja, hogy „a törvénynél a barátság jogai nem lehetnek erősebbek".

Rákóczi dicséri ezt az állhatatosságot, és elítéli az állami érdekekre hivatkozó keresztény fejedelmeket, akik őt üldözik vagy nem fogadják be. „Így a törökök a törvény kedvéért lemondtak a világi barátságról, a keresztény fejedelmek pedig a barátság kedvéért, rám való tekintettel a törvényt forgatták ki."[51]

A császári követ azonban nem adja fel a harcot. Tolmácsa, Theyls drámai módon adja elő, hogy Virmond és munkatársai hogyan gyakorolnak presszíót a nagyvezírre és a Porta más minisztereire annak érdekében, hogy a fejedelmet elűzzék Konstantinápoly közeléből. A nagyvezír végül is ígéretet tesz, hogy eltávolítja az „összes rebelliseket az udvarból" és a határok közeléből. A szultán azonban módosít, mert a pozsareváci béke 19. pontja szerint csak arra kötelezett, hogy a bujdosókat a határok, de nem az udvar közeléből távolítsa el. Rákóczit ő hívta meg, és nem volna helyes elküldeni Konstantinápolyból, miután védelméről biztosította. A nagyvezír és a többi miniszter e válasz után nehéz helyzetbe kerül, és próbálnak valahogy kivergődni a csávából. Így a nagyvezír azt állítja, hogy nem ígérte meg a követnek Rákóczi eltávolítását, csak a Moldvában és Havasalföldön élő bujdosókét. Ebből fordítási probléma fakad: a nagyvezír tolmácsa azt állítja, hogy nem hallotta a Rákóczira vonatkozó kijelentést, Theyls pedig az ellenkezőjét. Vita támad a pozsareváci béke 19. pontjának értelmezése körül is, amellyel kapcsolatban a követ megemlíti a császár kiadatási kérelmét is, mint amely a tárgyalásokon szóba került. Virmond eljátszik egy komédiát, előadván, hogy Pozsarevácon ő elfogadta a török megbízottak érvelését, a Porta becsületére való hivatkozást, de ezért Bécsben a császár szemrehányást tett neki. Ezzel a hamis „önvallomással" nagyobb engedékenységre akarja bírni a nagyvezírt, de egyelőre eredménytelenül.[52]

Virmond október 25-én jelenti a császárnak, hogy sürgette a nagyvezír válaszát Rákóczi és a „rebellisek" eltávolítása ügyében, s azt a választ kapta, hogy írásban kérje, s akkor ő is azonnal írásban válaszol. Mindkét dolog megtörtént, a Porta válasza azonban zavaros, az kiderül belőle, hogy egyetértenek Rákóczi és kíséretének „Entfernung"-jával és a többi, Moldvában, Havasalföldön levő bujdosó „Ausweisung"-jával, de a nagyvezír időt akar nyerni.[53]

Október 10-én Mikes Jeniköből írja, hogy „a német követi legtöbbet azon elmélkedik, hogy nekünk árthasson, mi pedig legkisebben sem ártunk néki". Ezen felháborodik: „És nem tudom mivégre kívánja üldözni ezeket a szegény bujdosó magyarokat, akik itt a tengerparton csak dohányoznak, suhajtozással. Édes néném, vajon az olyan világi üldözők olvassák-é az evangyéliumot? Gondolják-é azt, hogy még bé is kell az szemeket hunni egynéhány száz esztendőkig? Akkoron nem a camara-szék eleiben

[50] Vallomások, 666.

[51] Vallomások, 668.

[52] Theyls a Haditanácsnak, 1719. október 14. Türkei, Kart. 184. 1719. szeptember—október, 113 sk. fol. Ugyanerről Virmond is beszámol a Haditanácsnak, uo. 133 sk. fol.

[53] Virmond VI. Károlynak, 1719. október 25. Türkei, Kart. 184. 1719. szeptember—október 218 sk. fol.

citáltatunk, sem nem annak törvénye szerént mondják ki a sententiát, hanem a szerént a kegyes évangyélium szerént, amely azt parancsolja a császároknak is, hogy megbocsássanak az ellenségeknek és a rosszért jót tegyenek. Az olyan ítélőszék, ahol az allegátiót bé nem veszik, nem is az ország törvényit, hanem az evangyéliumot teszik ott a fejdelmek eleiben. Akkoron egy fejdelem hejában fogja azt allegálni: a ministerim jovallották nékem, hogy a bujdosó magyarokot bujdosásukban is üldözzem és a *politica ratio* arra vitt, hogy őket olyan állapotban vessem, amelyben jövendőben sem árthassanak. Az ilyen mentségre csak azt felelik, nem kellett volna azon igyekezni, hogy elvegyed tőllök ezt a kenyeret, amelyet én rendeltem nékik idegen országban, minekutánna már elvetted volna az örökségeket. A *politica ratióért* nem kellett volna jövendőbéli bizonytalan rosszért bizonyos rosszat követni felebarátidon. Ha mások is így gondolkodnának, békességben maradnánk. Talám gondolkodnak, de az ilyen gondolat csak általmegyen rajtok valamint a purgatio."

Ő egyébként úgy tudja, hogy Rákóczi szeretne visszamenni Franciaországba, és ilyen értelemben írt is levelet a francia udvarnak, de szerinte egyenes választ nem kapott. „Az udvar se nem tiltja, se nem jovallja az oda való menetelit" (ti. Rákócziét) — gondolja az apród. Tudja, hogy az Orléans-i herceg nagy barátságot mutatott a fejedelem iránt, az anyja pedig szerette mint a fiát. Ennek ellenére — s itt most ellentmond önmagának — nem engedik vissza Franciaországba. A következtetés, amit ebből leszűr, így hangzik: „A fejdelmek között lévő atyafiság és barátság olyan mint a nádszál, ha jól vagyon dolgod, mind az atyafiság, mind a barátság fent vagyon. Ha pedig rosszul vagyon és reájok szorulna, csak azt mondják: *nescio vos* [nem ismerlek benneteket]. ... Ilyen a fejdelmek barátsága, ilyen reménség nélkül lehet hozzájok folyamodni mindazoknak, akikre szükségek nincsen. És csak úgy bánnak az emberrel, valamint a citronnal, amelyből a levit kifacsarván, azután elvetik; ha a forrásból jól iszunk, azután annak hátat fordítunk. Reánk pedig most nincsen szükség, az elmúltot elfelejtették és a hatalom kezekben lévén, jövendőre nem hajtanak."[54]

Párizsban némelyek baráti együttérzéssel figyelik a fejedelem sorsát, de sokat nem tehetnek érte. Július 7-én Dangeau feljegyzi, hogy májusi keltezésű leveleket kaptak Rákóczitól, melyben közli, hogy továbbra is jól bánnak vele Törökországban, és nagy tisztelettel veszik körül. „Ezek — írja — az Isten akaratába erősen belenyugvó ember levelei. Nem látszik valószínűnek, hogy a törökök újabb háború megindítására gondolnak a császár ellen." Márpedig helyzete csak ebben az esetben változna meg.[55] Október 1-én az Orléans-i hercegné is említi egyik levelében, hogy kétszer is kapott a fejedelemtől 20 ívnyi hosszú levelet, de azt nem mondja el, hogy mit tartalmaztak.[56] Rákóczi élénk levelezést folytathatott Toulouse gróffal és Tessé marsallal is, de ez nem maradt fenn. Így csak következtetni tudunk arra, hogy miről lehetett szó.

Október 9-én a fejedelem azt írja Brennernek, hogy egy hónapon belül várja a Tessé marsall által kezdett akció eredményét, melynek célja a Béccsel való tárgyalás. Ha

[54] Mikes, 46—47.

[55] „Ces lettres sont d'un homme fort résigné à la volonté de Dieu. Il ne parait pas que les Turcs songent à rentrer en guerre avec l'empereur." Dangeau, XVIII. 74.

[56] „Der gutte herr hatt mir schon zweymahl brieff, von mehr als 20 bogen, aus der Turquey geschrieben." Briefe der Herzogin Elisabeth-Charlotte von Orléans aus dem Jahre 1719. i. kiad. 258.

nem kap választ, más irányban tájékozódik. Az apát széljegyzetben megjegyzi, hogy ez esetben Rákóczi valószínűleg az Oroszországgal való kapcsolatokra utal, miután a Konstantinápolyba küldött orosz követ, Daskov őt a cár pártfogásával biztatja, de feltehetőleg csak azért, hogy építsen tájékozottságára.[57]

Közben Konstantinápolyban hónapok telnek el azzal, hogy a császár rendkívüli követe újból és újból sürgeti a Portán a magyar „rebellisek" eltávolítását a határokról és Rákóczi Ázsiába küldését. Theyls és Virmond egyaránt jelenti 1720 januárjában a Haditanácsnak, hogy minden ígéret ellenére erre eddig még nem került sor. A titkár azt is elmondja, hogy miért: „Világosan látszik, hogy a Porta húzza-halasztja a rebellisek ügyét, hogy lássa, miképp alakulnak a dolgok a kereszténységben." Az eltávolítás mellett a fejedelemnek Daskov orosz követtel való kapcsolata foglalkoztatja a császári diplomáciát. Virmond szolgálatába fogadja a cári követ egyik titkárát, aki számára jelentéseket ad gazdája tevékenységéről.[58]

Sok vita után, amelyben a császári követ által megnyert mufti nagy szerepet játszik, a nagyvezír parancsot ad a benderi pasának, hogy a román fejedelemségekben élő magyarokat küldje Demir Hiszárba (a mai Szidirókasztro Észak-Görögországban, 20 kilométerre a bolgár határtól), amely 18 órányira van Szalonikitől. Ami Rákóczit illeti, elhatározza, hogy őt eltávolítja Konstantinápoly közeléből, még mielőtt Virmond hazaindulna. Ez utóbbi úgy tudja, hogy a fejedelem maga emlékiratot nyújtott be a nagyvezírnek, kérve őt, hogy jelöljön ki számára alkalmas helyet a letelepedésre.[59]

Március 4-én Mikes jegyzi fel, hogy aznap a nagyvezír hívatta Horváth Ferencet és „azt üzené a fejdelemnek általa, hogy a Porta jobb és alkalmatosabb helyet akar rendelni a magyaroknak Jenikönél. A mi urunk mint igaz keresztény fejdelem csendes elmével vette ezt az izenetet és abban a változtatás változást nem okozhata. Elmondhatta volna Dáviddal: *usque quo exaltabitur inimicus meus super me* (meddig magasztaltatik fölöttem ez az ellenségem) és piruljanak meg mindazok, akik az én nyomorúságimon örülnek. De Krisztus tanítását követvén, áldást kért üldözőire. Nem is a Portának tulajdonította ezt a változást, hanem annak a követnek, aki ártalmunkra igyekezik."[60]

Április első napjaiban Virmond megtudja, hogy Rákóczit, Bercsényit és a többi „rebellist" Rodostóba (Tekirdağ) küldik, amely 20 óra járásnyira van Konstantinápolytól. Tudomása szerint a fejedelem tiltakozott e rendelkezés ellen, de a nagyvezír közölte vele, hogy a parancsot maga a szultán adta ki. Theyls ezt nem tartja teljes győzelemnek. „A nagykövet úr [ti. Virmond] sokat kérte, hogy ezt a rebellist Ázsiába szállítsák, de nem tudta odáig lökni [»spuntarlo«]. A Porta azonban megígérte neki,

[57] *Pillias*, 140.

[58] Theyls a Haditanácsnak, 1720. január 2; Virmond a Haditanácsnak, 1720. január 3. Türkei, Kart. 187. január—február, fol. 1 és fol. 16.

[59] Theyls a Haditanácsnak, 1720. január 9. Ehhez a leveléhez mellékeli a nagyvezír Ibrahim pasához, bécsi követéhez írott levelének olasz fordítását, melyben azt ígéri a császári udvarnak, hogy a „magyarokat" eltávolítja a határról. Virmond a Haditanácsnak, 1720. február 12. Türkei, Kart. 187. 1720. január—február, fol. 64 és fol. 200.

[60] Mikes, 48—49.

hogy a nevezett Ragotzi híveivel együtt jól fog őriztetni Rodostóban, nehogy levelezésbe és kapcsolatba kerüljön bárkivel."[61]

Rákóczi elindulása körül vita alakul ki. Theyls április 5-én úgy értesül, hogy a Porta még mindig húzódozik a végleges elhatározástól, és ezért Virmond követeli, hogy a nagyvezír írásban adjon parancsot a kapitán pasának a fejedelem és kísérete behajózására.[62] Úgy tudja, hogy az orosz követ, Daskov járt közbe a nagyvezírnél Rákóczi érdekében, aki fogadta is a fejedelmet, bár — Theyls szerint — egy ideig húzódozott ettől. Rákóczi azt kérte, hogy a Porta megfelelően gondoskodjék róla és kíséretéről, és engedélyezze, hogy csak Virmond távozása után induljon el Rodostóba. Kérte azt is, hogy kíséretéből előbb valaki Rodostóba mehessen, és kiválaszthassa az alkalmas házakat. A nagyvezír ígérte az eddig adott tartásdíjat, de elutasította a többi kérést.

Különben — Theyls szerint — a fejedelem folytatja intrikáit, mindenekelőtt Lengyelországgal kapcsolatosan. A nagyvezír előtt szóvá tette a lengyel szabadság megőrzésének szükségét, és a törökök ilyen irányú érdekeltségét, persze Habsburg-ellenes éllel. Ez utóbbi állítólag figyelmeztette, hogy tartózkodjék minden „machinációtól", és szemére vetette a Spanyolországgal kapcsolatos ígéreteit, amelyek majdnem megakadályozták a pozsareváci béke megkötését.[63] Az igazság az, hogy a Porta továbbra is szívesen vette Rákóczi tájékoztatásait az európai ügyekről. 1720. május vagy június havában a nagyvezír a szultán elé terjeszti Rákóczi összefoglalóját az európai helyzetről, és III. Ahmed ennek alapján az újabb fejlemények iránt érdeklődik.[64]

Ebben az időben Konstantinápolyban elterjedt a hír, hogy a cár segítségével Rákóczi lengyel király lesz, némelyek úgy tudják, hogy már nem is megy Rodostóba, hanem Lengyelország felé vette útját. Az angol követ, Stanyan szerint Lengyelországból orosz csapatmozdulatokról érkeznek hírek, amelyeket ő is kapcsolatba hoz Rákóczi és I. Péter terveivel.[65]

Bonnac április 14-én jelenti Párizsba, hogy Rákóczi és hívei Rodostóba költöznek. A fejedelem előbb vitatkozott, de azután ő maga kérte máshova költözését, hogy ne azt a látszatot keltse, mintha a császáriak követelésére távolították volna el Konstantinápoly közeléből. A francia követ szerint Virmond hibát követett el, amikor túlságosan is erőltette, hogy a Porta ezt a döntést meghozza. Ezzel csak megerősítette Rákóczi helyzetét, és eltávolítása ellenére is úgy fognak bánni vele és követőivel „mint olyan személyekkel, akiktől a bécsi udvar fél, és akikből ez a birodalom valamelyes hasznot húzhat a jövő kínálkozó alkalmaikor".[66]

[61] Virmond és Theyls a Haditanácsnak, 1720. április 4. Türkei, Kart. 187. 1720. március—április, fol. 93 és fol. 100.

[62] Thelys a Haditanácsnak, 1720. április 5. Kart. 187, 1720. március—április, fol. 120.

[63] Virmond VI. Károlynak, 1720. április 26; a Haditanácsnak, 1720. május 1; Theyls a Haditanácsnak, 1720. április 30. Türkei, Kart. 187. 1720. március—április, 174 és Kart. 188. 1720. május—augusztus, fol. 1.; Theyls a Haditanácsnak, 1720. április 30. Türkei, Kart. 187. 1720. március—április, fol. 214.

[64] *Gökbilkin*, 715.

[65] Stanyan Cragsnek, 1720. május 6. Türkei, Kart. 188. 1720. május—augusztus, fol. 24.

[66] „On les [!] gardera avec grand soin comme des personnes que la Cour de Vienne redoute et dont par conséquent cet Empire pourra tirer quelque utilité dans les occasions qui peuvent se présenter." Bonnac XV. Lajosnak, 1720. április 14. *Angyal*, 211 sk.

Április 16-án megütik a dobot, fújják a készülőt, és a bujdosók megindulnak Rodostó felé. Mikes szerint a fejedelem előtte való nap találkozik a nagyvezírrel, aki barátságot mutat iránta, s megajándékozza egy szép török flintával: „De gondolja el Kéd, hogy a török micsoda féle beszédekkel él. A fejdelem beszéd közben mondotta a vezérnek, hogy talán messze vagyon Rodostó és hogy közelebb szeretett volna lenni a Portához. Erre a vezér mondá, hogyha egy kevéssé messze van, de a hely alkalmatos. De ne gondoljad, hogy messze legyen, mert csak annyira vagyon, hogyha a rizskását itt megfőzik, oda vihetik melegen. Ítélje el az ember az ő török mondását!"[67] A lényeg, hogy el kell hagyni Jeniköt s Rodostóban új időszak kezdődik a fejedelem és környezete életében, amely Mikes szerint „bujdosás a bujdosásban".

[67] Mikes, 51—52.

Újabb orosz reménység

A pozsareváci béke után a fejedelem kereste a kitörés lehetőségét, és a francia visszautasítás után arra gondolt, hogy e célból elsősorban a cárral veszi fel a kapcsolatot. *Vallomásai*ban megjegyzi: 1718 végén, 1719 elején „az a hír járta, hogy a muszka cár békeszerződést fog kötni a svéd királlyal, e fejedelemmel és a porosz királlyal kölcsönös egyezségre lépett a spanyol király kedvéért a császár megtámadására".[1] Ebből csak annyi volt igaz, hogy I. Péter valóban törekedett az északi háború befejezésére, és hogy Béccsel a kapcsolatok feszültebbé váltak, főleg a lengyel kérdés megítélésében. II. Ágost igyekezett a császár segítségét megnyerni, hogy biztosíthassa fia számára a lengyel trónt. A jövendő III. Ágost Mária-Jozefa Habsburg főhercegnőt vette el feleségül, s ez valószínűsítette ezt a politikai elképzelést. A lengyel király 1719. január 5-én szerződést kötött VI. Károllyal egymás kölcsönös támogatására, amit a lengyel rendek egy része a centralizációs és dinasztikus törekvések megerősítésének fogott fel, és ezzel szemben a cár pártfogását kereste. A spanyol király csak azért került szóba a közép-kelet-európai problémák kapcsán, mert rövid ideig a császár ellen folytatott háborút, s mert egy nagy Habsburg-ellenes koalíció részesének tekintették.

A lengyelországi fejlemények foglalkoztatták a Portát is, amely a pruti béke értelmében jogot kapott arra, hogy a lengyel dolgokba beleszóljon, részben az orosz csapatok kivonása, részben a belső politikai status quo fenntartása szempontjából. Rákóczit a nagyvezír szakértőnek tartotta a lengyel kérdésben, és hozzá fordult felvilágosításért. 1718. december 28-án Mikes feljegyzi, hogy a következő napon „a vezér szembe akar lenni a fejedlemmel csak magánoson. ... Ez a vezér még eddig jó barátsággal volt mihozzánk és a bujdosó urak éppen nem panaszolkodhatnak ellene." De azért óvatos: „Megválik, mint végzi [ti. a vezér], mert itt a változás könnyen megesik és az ajándék a vezérekkel hátat fordíttat. Mi pedig nem vagyunk abban az állapotban, hogy adhassunk. Sőt még mindig tőlők várunk. Aki pedig hatalmasabb, az erősebb és az kötheti meg pénzzel a török urakot. Ezek pedig úgy tekintenek bennünket, mint olyanokot, akik mindenkoron készen vannak a kérésre, de az adást — *nec nominetur in vobis* [ne is említtessék köztetek] — itt mi elegen vagyunk, elég tahint ád a porta, eleget eszünk, de azzal ruhásabbak nem vagyunk, sem én, se más." Ez az elmélkedés módot nyújt neki arra is, hogy panaszkodjék: „A mi Urunk pedig természete a', hogy kéretlen nem ád. Annyi esztendőktől fogvást, hogy szolgálom,

[1] Vallomások, 641.

soha semmit nem kértem. Édes néném, már el nem kezdem. Egy erdélyi nemes emberhez a' nem illik, aki jobban szereti szükségben lenni, mintsem kérni. Az én hivatalom a', hogy szolgáljam híven és hagyjam az Istenre a többit. Egy erdélyi nemes ember felől nem lehet nagyobb gyalázatot mondani, mint azt, hogy az adomért szolgál."[2] Az önérzetes vallomás az önkéntes szolgálatról és a hűségről Mikes őszinte ragaszkodását jelzi, panaszkodása utal a távolságtartásra és a tartózkodásra, amely Rákóczit jellemezte még bizalmas embereivel szemben is.

A *Vallomások* szerint december 29-én a nagyvezír biztosította a fejedelmet barátságáról, és kijelentette: „A Portától pedig elvárhatom és el is kell várnom a pénzbeli segítséget, ha miként híresztelik kitör a császár ellen észak felől az új háború."[3] Kérte, hogy gyűjtsön értesüléseket az európai ügyek állásáról, de főleg I. Péter szándékairól. Ez azt jelentette, számít egy orosz—császári háborúra, sőt azt is fontolgatja, hogy ebben Törökország is részt vesz. A fejedelem nem sok reményt táplált e tekintetben, de nem zárkózott el a tájékoztatástól. Az alkalmat ki akarta használni arra, hogy személyes ügyében támogatást kapjon, s kérte, hogy a szultán követ útján szólítsa fel II. Ágostot a fejedelemasszony védelmére. A kérést a nagyvezír diplomáciai okokra hivatkozva elutasította. Rákóczinak nem maradt más lehetősége, mint megkísérelni legalább valamilyen pénzbeli segítséget eljuttatni feleségének, aki II. Ágostnak a Habsburgokkal kötött szerződése után még nehezebb helyzetbe került.[4]

A nagyvezírrel való találkozás különböző találgatásokra adott okot konstantinápolyi diplomáciai körökben. 1719. február 26-án Theyls jelenti Bécsbe, hogy Rákóczi javasolta: a Porta fogjon össze a svéd és a porosz királlyal s a cárral a császár ellen. A szultán és több minisztere ezt a gondolatot fel is karolta, a nagyvezír és a mufti ellenezték, mert a pozsareváci béke megtartása mellett álltak. Össze is hívták a dívánt, de semmit nem határoztak. Mielőtt az újabb tanácskozásra sor került volna, hírt kaptak arról, hogy a svéd király meghalt, és hogy Franciaország és Anglia hadat üzentek Spanyolországnak. Ezek után a nagyvezír álláspontja győzött, aki Rákóczinak azt üzente, hogy többé ne jöjjön a Portára.[5] Ez persze találgatás, mert közben a fejedelem szabad kezet kap arra, hogy a cárral felvegye a kapcsolatot.

A nagyvezírrel folytatott tárgyalás után határozza el ugyanis Rákóczi Máriássy Ádám küldetését I. Péterhez. Az ezredes, aki követte a fejedelmet Lengyelországba, 1711 júliusában Vay Ádám mellett részt vett a mintegy 500 kuruc katona mustráján, 1712 őszén orosz szolgálatba állt, s Moszkvából érdekes leveleket írt a danckai emigránsoknak. A császár elleni háború hírére Törökországba ment, és Végszendrőn, Ruszcsukban, majd Nišben igyekezett csapatokat gyűjteni. Mint az orosz viszonyok jó ismerőjére esett rá a fejedelem választása.[6]

Máriássy megbízólevele 1719. január 30-án kelt. Ugyanezen a napon I. Péternek írt levelében a fejedelem azt javasolja, hogy a cár Magyarország felől támadja meg a

[2] Mikes, 33.

[3] Vallomások, 635.

[4] Vallomások, 636—637.

[5] Theyls itt jelzi azt, hogy elbocsátották a holland követ szolgálatából, és ajánlja magát a császári udvarnak. Türkei, 183. köt. 1719. január—április, fol. 19—20.

[6] Máriássyról: *Thaly K.*: Jávorka, a Forgách- és Rákóczi-levéltár. Századok, 1888; *Zachar József*: Idegen hadakban. Budapest 1984.

Habsburg Birodalmat, azzal az ürüggyel, hogy őt vissza akarja helyezni az erdélyi trónra. Ez esetben a nép felkelne és melléje állna, s azzal sem kellene számolnia, hogy a császár szövetségesei segítségére sietnének. A hadsereget könnyű volna eltartani, a háború kevesebb költséggel járna, mint ha Németországban támadna, ott ugyanis sok nehézséggel találná szembe magát a távolság és az érdekek különbözősége miatt.

Egy másik — ugyanakkor kelt — feljegyzésében elmondja, hogy mit tett Törökországba érkezése óta: megkísérelte a béke megkötését megakadályozni, de sikertelenül, s ezzel kapcsolatban kifogásolja, hogy nem kapott választ a cártól a mediációt javasoló levelére. Most a császáriak biztatják a Portát Ororszország megtámadására, amit meg kell akadályozni szövetségesek szerzésével is. Még Franciaországból való elutazása előtt ajánlotta a spanyol királynak közvetítését Svédország és Oroszország között, hogy ezzel véget érjen az északi háború. Ezt a javaslatot megismételte, amikor a spanyol követ felkereste Törökországban, s reméli, hogy az ő útján kapcsolat jöhet létre a két udvar között. Kéri, hogy I. Péter küldjön valakit megfelelő felhatalmazással, hogy erről tárgyalhasson.[7]

Az ezredes hosszú út után március 30-án érkezett Azovnál az orosz határra, ott azonban a pestis miatt karanténba került, és Toma Cantacuzino tábornoktól kérte, hogy megbízólevelét és utasítását küldjék el a cári udvarhoz. Golovkin május 24-én utasítja a tábornokot, hogy küldje az iratokat Pétervárra. Június 18-án Máriássy német nyelvű levélben tájékoztatja a kancellárt Rákóczi javaslatairól a Habsburgok elleni háborúra vonatkozólag.[8] Július 19-én Periszlavból kéri Golovkint, hogy adjon utasítást útjának folytatásához. Cantacuzino július 22-én (az új időszámítás szerint augusztus 2-án) jelenti a kancellárnak, hogy küldi Máriássyt Pétervárra.[9]

A cár közben a maga részéről is kezdeményez,[10] és elküldi Konstantinápolyba rendkívüli követét, Alekszej Joanovics Daskovot, aki oda május 2-án érkezett. Instrukciója 1718. december 13-án kelt, (a régi időszámítás szerint), s ebben többek között arra kap felhatalmazást, hogy létesítsen titkos kapcsolatot a fejedelemmel, és biztosítsa őt a cár jóindulatáról a jövőt illetően.[11] A követ azonban nem jelentkezett azonnal Rákóczinál, s ezt ő nem tudta mire vélni. Miután már 1718 végén Konstantinápolyba érkezett Bercsényi Miklós, az orosz ügyek jó ismerője, a fejedelem 1719. január 23-án meglátogatta őt,[12] s megkérte, hogy személyesen is keresse fel Daskovot. A főtábornok ezt többször meg is tette, de semmi lényegeset nem tudott kihúzni belőle. Ered-

[7] Rákóczi I. Péternek és Golovkinnak, 1719. január 30. CGADAM, fond. 40. op. 1. Máriássy küldetésére vonatkozó iratok másolatai, kivonatai: OSzK Fol. Hung. 1392. A fejedelem Máriássy számára a Portától kért útiköltséget, amely azt április 17-én ki is utalta. *Karácson*, 61 sk.

[8] CGADAM, Fond. 40. op. 1. Feljegyzések $\frac{1}{1719}$ 10 sk. fol.

[9] Máriássy Golovkinnak, 1719. június 8. OSzK Thaly-gyűjtemény, 39. köt.

[10] Az orosz—török kapcsolatokról ebben az időben lásd *B. H. Summer:* Peter the Great and the Ottoman Empire. Oxford 1949.

[11] CGADAM, Fond. 89. Турицкие дела, 1718. 1. fol. *V. Sternberg János*nak köszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta jegyzeteit. Daskov instrukciója, 1718. december 13. és több jelentése a CGADAM, Fond. 89-ben.

[12] Mikes, 1718. december 16., január 24-i levele, i. m. 31. és 35.

ménytelen volt az akkor Rákóczi mellett tartózkodó Bon küldetése is, aki már Bercsényi előtt találkozott Daskovval.

Az orosz követ tartózkodása — amelyet a fejedelem a cári udvar „bizalmatlan és óvatos szellemével" magyarázott — a Porta előtt nehéz helyzetbe hozta. Igyekezett a csodálkozást ellensúlyozni azzal, hogy felkereste a nagyvezírt, és próbálta megtudakolni, mi lenne a Porta reagálása, ha a cár hadat indítana Bécs ellen, és milyen kapcsolatokat kíván fenntartani Oroszországgal. A válasz az, hogy titkos pénzbeli segítséget hajlandó adni Rákóczinak, de nyíltan nem lép fel a Habsburg Birodalom ellen. Orosz vonatkozásban késznek mutatkozik arra, hogy megerősítse a pruti békét. A fejedelem ajánlotta állandó orosz követ fogadását Konstantinápolyban, ám a nagyvezír fenntartással élt, mert szerinte attól lehet tartani, hogy „az ő hitét valló görögökkel együtt veszélyes vállalkozásokba" kezdhet.[13]

Hosszú várakozás után július elején sor került Daskov és Rákóczi első találkozására. Ezt követően a követ arról számol be udvarának, hogy gyakran tanácskoznak. Szerinte Rákóczi a cár érdekeit képviseli a Portán, és nagy hitele van a nagyvezírnél.[14]

A bécsi állami levéltár megőrizte Stanyan konstantinápolyi angol követnek a külügyi államtitkárhoz, Cragshoz intézett július 12-i jelentését, amelyben közli, hogy az orosz követ szoros kapcsolatban áll Rákóczival. Szerinte feltehető, hogy Daskov a pruti békének azt a pontját akarja revideáltatni, amely nem engedi meg, hogy orosz csapatok tartózkodjanak Lengyelországban, s ezzel kapcsolatban van az is, hogy „meg akarja valósítani tervét, mellyel Ragozit kívánja Ágost király trónjára helyezni".[15] Meg is szerzi Daskovnak a Portához benyújtott beadványát, amelyben ez kifejti, hogy Lengyelország szabadsága veszélyben forog, Ágost, aki a császár szövetségese és most már rokona is, örökös királyságra tör. Helyette jobb volna Rákóczit a lengyel trónra ültetni, mert ősei között volt már lengyel király, és „személye nagyon kellemes ezen ország nagyjai számára szép tulajdonságai miatt, melyekkel meg vagyon áldva". Ez szerinte a Portának is kedvező lenne, mert Rákóczi hálás lenne azért, hogy megszerezhette a trónt, és állandó ellensége lenne a császárnak, akinek képes volna kárt okozni.

Stanyan tiltakozik a nagyvezírnél e javaslat megfontolása ellen, hangsúlyozva, hogy a cár lényegében Lengyelországot akarja megszerezni, s ez nagy veszélyt jelenthetne a török számára. A nagyvezír kijelenti, hogy a Porta nem kíván semmit kezdeményezni Rákóczi érdekében, és parancsot adott arra, hogy Bécsbe küldött követe ezt jelentse ki a császári udvarnak. Az angol követ megtudja azonban, hogy a nagyvezír a francia követ véleményét is kérte, s ezzel kapcsolatban azt javasolja Bécsnek, hogy Königsegg lépjen közbe a régensnél, s érje el, hogy az adjon utasítást: Bonnac a császári követtel egyetértésben járjon el „azokon a tárgyalásokon, amelyek a cárra vagy Ragozyra vonatkoznak". A francia követtel — mint írja — egyébként

[13] Vallomások, 648.

[14] Daskov 1719. június 7-i, június 19-i és szeptember 22-i jelentései, CGADAM, Fond. 99. Турицкие дела, 1719. d. 3. fol. 44, 47, 120.

[15] „Il est toujours dans l'intention de poursuivre son projet de mettre Ragozi sur le trone du Roy Auguste." Stanyan Cragsnek, 1720. július 12. Türkei, Kart. 184. 1719. június—augusztus, fol. 153 sk.

jó kapcsolata van, de szerinte az „régi minisztériumi ember, és évjáradékot kap a spanyol királytól, ezért jó őt figyelmeztetni".[16]

Bonnac azt állítja, hogy Daskov kezdetben teljesen Rákóczira bízta magát, és csak hét-nyolc hónap múlva jött rá arra, hogy „ez nem célravezető, s hozzá fordult".[17] Ekkor — július 15-én — ő maga is még csak Rákóczitól értesül arról, hogy a cár Lengyelország és Ausztria ellen fordulhat. Ebben az összefüggésben adja elő a fejedelem javaslatát, hogy biztosítsák számára Livóniát, amely az északi háború befejezését befolyásoló egyik vitás kérdés, és Franciaország támogassa azt. A követ a javaslatot nem tartja szolidnak, és hangsúlyozza, hogy nincs remény arra, hogy Rákóczi elhagyhassa Törökországot.[18]

A régensnek írott, néhány nappal későbbi, július 21-i levelében viszont komolyan fontolgatja Oroszország háborúját II. Ágost ellen, és ezzel kapcsolatban annak lehetőségét, hogy Rákóczi legyen a lengyel király, mint ahogy ez a poltavai csata után már felmerült. Erről a nagyvezírrel is beszélgetett, aki kitérően válaszolt arra a kérdésre, hogy a Porta hajlandó-e kiengedni a fejedelmet, és azt bizonygatta, hogy Rákóczi elégedett az iránta tanúsított bánásmóddal.[19]

Stanyan, aki tájékoztatja a fejleményekről a közben Konstantinápolyba érkezett Virmond-t is,[20] újból és újból igyekszik a nagyvezírt meggyőzni, hogy ne karolja fel az orosz tervet, és azt bizonygatja előtte, hogy a lengyel korona felajánlása Rákóczinak csak csalétek, ha ugyanis visszautasításra talál, bizonyíthatja jóhiszeműségét, ha viszont Rákóczi király lehetne, akkor a cár az ő segítségével terjesztheti ki hatalmát. A nagyvezír Rákócziról egy szót sem szól, biztosítja a követet, hogy érdekelt Lengyelország régi kormányformájának és semlegességének fenntartásában, és meg akarja őrizni a császárral a békét.[21]

A császári rendkívüli követ igyekszik maga is információkat szerezni. Az egyik eszköze Raimondo Gallani[22] konstantinápolyi apostoli vikárius, aki Virmond szerint a császár érdekeit kívánja szolgálni, és a cár és Rákóczi terveiről kész tájékoztatást nyújtani.[23] Az érsek augusztus végén meglátogatja Rákóczit, s arról érdeklődik, hogy

[16] „Dont la Personne seroit fort agreable aux Grands de ce Pays à cause des belles qualités dont Elle est douée." Stanyan Saint-Saphorinnek, 1719. július 22. Türkei, Kart. 184. Ezt ismerteti *Hurmuzaki,* IV. 194 sk. 1719. június—augusztus, fol. 164 sk.

[17] „Il se remit entièrement entre les mains du Prince Ragotzki." Bonnac összefoglaló jelentése közvetítő tevékenységéről, 1724. *Hurmuzaki:* Documente. VI. 385 sk.

[18] Bonnac Dubois-nak, 1719. július 15. *Angyal,* 206 sk.

[19] Bonnac rosszul emlékezik, mert ezt az ajánlatot a cár 1707-ben, és nem 1709 után tette Rákóczinak. Bonnac XV. Lajosnak, 1719. július 21. *Angyal,* 210.

[20] Virmond a bécsi udvarnak, 1719. augusztus 13. Türkei, Kart. 184. 1719. június—augusztus, fol. 223 sk. Savoyai Jenő is megkapja Stanyan Saint-Saphorinhez írt levelét, s azonnal tájékoztatja a császárt. Savoyai Jenő a császárnak, 1719. augusztus 18. Türkei, Kart. 184. 1719. június—augusztus. fol. 267 sk.

[21] Stanyan Saint-Saphorinnek, 1719. október 19. Türkei, Kart. 184. 1719. szeptember—október, fol. 190 sk.

[22] Raimondo Gallani dominikánus szerzetes 1696-tól ankarai püspök, majd 1707-től a konstantinápolyi apostoli vikárius helyettese, 1720-tól a földközi-tengeri szigetvilág apostoli vizitátora, 1722-ben raguzai püspök, majd szófiai érsek. *R. Ritzler—P. Sefrin:* Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi. Padova 1952. V. 84, 327.

[23] Ezt mondja el a Virmond működéséről készült összefoglaló, melyet Savoyai Jenő írt alá 1719. október 31-én. Türkei, Kart. 184. 1719. szeptember—október, fol. 245 sk.

mi a véleménye helyzetéről, s figyelmezteti, hogy a törökökben nem bízhat, amint ezt Thököly esete is bizonyítja. A fejedelem azt válaszolja, hogy nem hagyta volna el a franciaországi magányt és nyugalmat, ha „nem ösztönözte volna az az eskü, amelyet az erdélyi státusoknak és rendeknek tett", és amely arra kötelezte őt, hogy segítségükre legyen régi szabadságuk visszaszerzésében. Ezt az elhatározását megtanácskozta egyházi emberekkel, sőt a Sorbonne-nal is, s mindenki azt mondta, hogy ilyen esetben a vallás szerint is megengedett dolog a török segítségét elfogadni. Egyébként a fejedelmek általános gyakorlatát követte, akik inkább az államrezon, mint a vallás maximáit tartják irányadónak. Ha azonban tudta volna, hogy a tatárok betörnek Erdélybe és Magyarországra, soha nem indult volna el. Most is csak szükségből van itt, mert senki sem hajlandó befogadni. Panaszkodik, hogy fiait nem láthatja, és hogy felesége nagy szükségben él Lengyelországban. Sérelmezi a bécsi udvar ellene indított perét, és azt hangoztatja, hogy csak a régi szabadság („antica liberta") visszaszerzése végett állt az elégedetlenek élére. Egyébként az isteni gondviselésbe veti minden reményét. Külpolitikai kérdésekre térve kifejti: „Nem hiszi, hogy a törökök újabb háborút kezdenének a császár ellen, mert erre nincsenek eszközeik." A lengyel tervvel kapcsolatban kijelenti, hogy nem vágyik a koronára, azt leginkább Sobieski fia, Jakab szerezhetné meg. Gallani csak egy ponthoz fűz saját véleményt: csodálkozik azon, hogy a fejedelem oly mértékben rendíthetetlen abban a szerinte „hamis véleményében" („falsa opinone"), hogy el van kötelezve az erdélyi rendeknek, és hogy esküje alól még a pápa sem oldhatja fel.[24]

Rákóczi, úgy látszik, az orosz—császári háború kérdésében várakozó álláspontra helyezkedik, mert eddig csak szándékokról hallott, s szeretné tudni, hogy I. Péter valóban elhatározta-e magát a harc megindítására. Szeptember elején megérkezik egy futár Daskovhoz, és — most a fejedelem szavait idézzük — „azt a parancsot adta át neki, hogy biztosítson engem urának pártfogásáról, s hogy bármely esetben biztonságban és méltó ellátásban élhetek országának területén. Ezenkívül tájékoztatott arról a döntésről, amelyet a svéd királynővel kötött békeszerződés után hozott, hogy háborút fog indítani a császár ellen a rajta esett sok sérelem és az Angliával és Lengyelországgal ellene kötött, igen veszélyes szövetség miatt. Ehhez a hatalmas vállalkozáshoz maga a pápa ígért neki segítséget, valamint Olaszország fejedelmei és a spanyol és porosz király, hasonlóan a kölni és a bajor választófejedelmek, valamint Hessen-Kassel fejedelme. Tanácsos volna tehát, hogy én szintén keresztülvigyem a törököknél, hogy ők is megújítsák a kényszerű békével elaltatott háborút. Ezért elhatározta, elküldi miniszterét a porosz király udvarába, hogy ez ügyben végleges szövetséget kössön vele. Eközben tengeri hadseregével személyesen hajózik át Svédországba, hogy a királynőt rákényszerítse az oly hosszú időn át tárgyalt, de különféle kitérőkkel mindig kikerült béke megkötésére." A követ mindezt közvetlenül mondta el Rákóczinak, aki őt Mária születése ünnepét megelőző napon (szeptember 7) fogadta.[25]

[24] „Se non fosse stimolato del giuramento prestato alli stati et ordini della Transilvania. . . . Praticandosi cosi di tutti li Principi chi nelle loro pretese si regolano piu con le massime della raggione di Stato che con quelle della Religione." Theyls Virmond-hoz írt, 1719. szeptember 1-jei leveléhez mellékelve. Türkei, Kart. 184. 40/a sk. fol.

[25] Vallomások, 662—663.

Szeptember 22-i beszámolójában Daskov jelenti a cári udvarnak, hogy Rákóczi elkészített egy javaslatot, mely a császár elleni háború lehetőségeivel és Oroszország ebben való részvételével foglalkozik. A nagyvezírrel folytatott tárgyalás alapján úgy látja, hogy a Porta nem tudja, mit tegyen a fejedelemmel. Rákóczi kéri, hogy a cár támogassa a fejedelemasszonyt, járuljon hozzá eltartásához.[26]

Rákóczi javaslatában azt indítványozza, hogy a kedvező körülményeket kihasználva a cár indítson háborút a Habsburg Birodalom ellen. A pápa, az olasz fejedelmek, a bajor és a kölni választó elégedetlenek a császárral, de elégedetlen a porosz király is. Spanyolország háborúban áll Béccsel, és ilyen módon Oroszország természetes szövetségese lehet. A körülmények tehát kedvezőek ahhoz, hogy — kinek-kinek érdekeit figyelembe véve — a cár széles körű szövetségi rendszert alakítson ki, és erre támaszkodva indítsa meg a támadást. Nagyon részletesen ismerteti a német helyzetet és az egyes fejedelmek érdekeit, és ezenközben jellemzi is az általa ismert személyiségeket, így a bajor választót, aki szerinte a Franciaország által neki nyújtott segélypénzt nőkre és kártyára költötte. Ennek ellenére ő is részt vehetne a szövetségben, s fel lehetne neki ajánlani a magyar koronát. A háborúra Oroszország biztonsága szempontjából van szükség, mert félni kell a Habsburg Birodalom terjeszkedésétől és lengyelországi belső bonyodalmaktól, amelyek sértik a „lengyel szabadságot".[27]

Daskov tájékoztatása — mint a fejedelem maga megvallja — nagy reményt keltett benne, de aggodalmat is a tekintetben, hogy hasznos lehet-e a török hadba lépése Magyarország és Erdély számára. Attól félt, hogy „ha a szövetségesek segítségével a háború szerencsés kimenetelű lesz, Magyarország és Erdély igája csak megváltozik, de nem szűnik meg". Számítani lehet arra, hogy a török sereg gyilkolni és pusztítani fog az országban, s ezzel sokakat a császáriak mellé állít. Emellett a többi keresztény hatalom nem venné jó néven, ha erre sor kerülne, s ha az Oszmán Birodalom közelebb jutna országaikhoz. A helyes megoldás tehát az, hogy a török nyújtson pénzbeli segítséget, s ő ezen magyar és rác hadakat fogadna.

Az orosz követ — Rákóczi szerint — elfogadta ezt az érvelést, és a nagyvezír előtt ilyen értelemben szólt is. A válasz az volt, hogy „a Porta mindent meg fog tenni kedvemért, amit megtehet", s a követ egyezzék meg a fejedelemmel a támogatás módjáról, amely azonban török részről kizárta a császár elleni háborút.[28]

Daskov konstantinápolyi működése kezdetben nagy nyugtalanságot váltott ki az ottani európai diplomaták körében. Mint láttuk, az angol követ már júliusban tiltakozott a nagyvezírnél az orosz—török kapcsolatok újszerű alakulása miatt. Nemsokára azonban megnyugszik. Egy augusztus 12-i levelében már azt bizonygatja, hogy sem a szultán, sem a nagyvezír nem gondolnak háborúra a császár ellen, legfeljebb arról van szó, hogy a magyar rebelliseket „hiú reményekkel" táplálják, s ezek terjesztik a rémhíreket a Porta háborús szándékairól.

[26] Rákócziné 1719. szeptember 4-én Prágából maga is kérte a cár védelmét. CGADAM, Fond. 40. op. 31. Ex. $\frac{6}{1719}$. fol.

[27] CGADAM, Турицкие дела, $\frac{6}{1719}$. Fond. 89. 1719. 120 sk. fol.

[28] Vallomások, 663—664.

Ez utóbbiakat Virmond figyelteti kémeivel. Gallani szeptember 17-én jelenti a követnek, hogy ismét meglátogatta a fejedelmet s megkérdezte tőle, vajon igaz-e, hogy a Porta háborúra készül, s ha igen, ki ellen. Rákóczi megerősítette a háborús készülődést, de azt nem tudta megmondani, hogy ki ellen folyik, lehet — jelentette ki —, hogy a császár ellen, miután az alkalom kedvezőnek tűnik.[29]

Különösen részletesen jelent Virmond-nak és Bécsbe is Theyls, az információk összegyűjtője. Szerinte október elején maga a nagyvezír mondta a császári követnek, hogy a cárnak háborús tervei vannak, de a Porta nem hallgat az oroszok javaslataira. Az orosz követ „politikából" jelentette ki a nagyvezír előtt, hogy a cár kész hadat üzenni a császárnak, hogy megtudja, mi a Porta szándéka. Ő is azt állítja, hogy az „átkozott" magyar „rebellisek" terjesztik azt a hírt, hogy a Porta háborút kezd a császár ellen.[30]

Stanyan október közepén kihallgatást kér a nagyvezírtől, akivel közli a legújabb híreket, de csak azért, hogy Oroszország ellen hangolja. Azt igyekszik bebizonyítani, hogy a cár azért vádolja a császárt a lengyel korona örökössé tételének tervével, mert saját csapatait benn akarja tartani az országban, s ezért támogatja Rákóczi lengyel királyságának tervét is. Végső fokon azonban inkább Törökországot készül megtámadni, mert terjeszkedni akar. Az audiencián a nagyvezír nem szól egy szót sem Rákócziról, azt azonban kijelenti, hogy a cár nem veszítheti össze a Portát a császárral. A lengyel kérdésben a jelenlegi alkotmány megtartása mellett száll síkra, s ígéri, hogy ilyen értelemben ír a cárnak és II. Ágostnak. Stanyan arra igyekszik rávenni a nagyvezírt, hogy Daskovot küldje haza — ez utóbbi kitérő választ ad, arra hivatkozva, hogy a tatárok által elfogott oroszok kiváltása végett jött, s ez hosszúra nyúló vitát kíván.[31]

Erről az audienciáról Rákóczi is tud. Szerinte a követ a nagyvezírt arról akarta meggyőzni, hogy Oroszország nem a Habsburg Birodalom ellen készít elő támadást, hanem Törökország ellen. Ez utóbbi azonban visszautasította ezt az érvelést mint valószínűtlent. A Lengyelországban tartózkodó orosz csapatok ügyében azt válaszolta, hogy ezt a kérdést a Portának és a cárnak egymás között kell megvitatni, ebbe harmadik fél nem szólhat bele.[32]

Jellemző, hogy Savoyai Jenő — aki október 31-én tájékoztatja a császárt Virmond konstantinápolyi tárgyalásairól — maga is nagy teret szentel azoknak a híreknek, amelyek Daskov és Rákóczi tevékenységéről szólnak, s azoknak az értesüléseknek, melyek szerint a Portát Oroszország mellett Bécs ellen akarják fordítani.[33]

Mindezek a hírek Lengyelországban is terjednek. December 20-án Louis Mathy, a danckai francia rezidens arról tájékoztatja megbízóit, hogy a cár — értesülései szerint — a Portát szembe akarja fordítani a lengyel királlyal, akiről azt állítja, hogy „szövetsége az Ausztriai Házzal a lengyel szabadság visszaszorítását célozza, a szász választónak e királyság trónjára való helyezését, utódlását örökletessé téve". Ezeket az

[29] Gallani Virmond-nak, 1719. szeptember 17. Türkei, Kart. 184, szeptember—október. 224 sk. fol.
[30] Theyls jelentése, 1719. október 14. Türkei, Kart. 184, szeptember—október. fol. 113 sk.
[31] Stanyan Saint-Saphorinnek, 1719. október 19. Türkei, Kart. 184, szeptember—október. 190 sk. fol.
[32] Vallomások, 665.
[33] Savoyai Jenő VI. Károlynak, 1719. október 31. Türkei, Kart. 184, szeptember—október. 245 sk. fol.

inszinuációkat — tudomása szerint — Rákóczi és Bercsényi sugalmazzák, s bár a cár kész volna Rákóczit Lengyelország trónjára helyezni, „a lengyelek soha nem fogják őt királynak elfogadni".[34]

Daskovhoz azonban újabb futár érkezik, aki — Rákóczi értesülései szerint — az előzőtől eltérő híreket hoz. I. Péter most már csak a Portával kötött béke megszilárdításában mutatkozik érdekeltnek, a tatároknak fizetett adó eltörlését kívánja, és annak tudomásul vételét, hogy — a pruti béke ellenére — az orosz hadsereg az átvonulás jogát kapja meg Lengyelországban.

A követ ebben az új helyzetben a fejedelem segítségét kéri, aki azt ajánlja, hogy hallgassa el ezeket a javaslatokat, és keressen a nagyvezír számára magyarázatot arra, hogy a cár miért nem gondol a Bécs elleni támadásra. A követ azonban — félve a cár haragjától — ismerteti I. Péter üzenetét a nagyvezírrel, mire az felszólítja, hogy térjen vissza Oroszországba. Daskov a Portán bejelenti, hogy barátságtalannak tartaná visszaküldését, és a cár újabb utasítására várva maradni kíván. Azt válaszolják neki, hogy maradhat, de saját költségén, mert a rendkívüli követeket csak legfeljebb hat hónapig látják vendégül, különben barátsággal viseltetnek a cár iránt.[35]

Daskov, aki 1721 novemberéig tartózkodik Konstantinápolyban, ezek után kizárólag a pruti béke megszilárdításának ügyével foglalkozik, és ebben a kérdésben a Porta és Oroszország között nem Rákóczi, hanem Bonnac közvetít.[36]

Mindebből következik, hogy a cár elhatározására Máriássy küldetése nem volt befolyással. I. Péter 1720. január 19-én fogadta őt és azzal az írásbeli üzenettel bocsátotta vissza, hogy hálás a fejedelemnek mindazért, amit Oroszország érdekeiért tesz, és kész továbbra is támogatni őt. A megváltozott viszonyok miatt azonban nem tud „végleges elhatározásra" jutni az általa tett javaslatok dolgában.

Az ezredes február 1-jén Golovkinhoz fordul a fejedelem előző évi december 7-i levelére hivatkozva, s előadja, hogy Rákóczi nyugtalankodik, mert sem tőle, sem Daskovtól nem kapott választ javaslataira. Attól tart, hogy emiatt hitelét veszti a Portán. Kéri, hogy a cár értesítse, várni kíván-e a császár elleni háború megindításával, vagy egyáltalán szándéka-e azt kezdeményezni.[37] Közlik vele, hogy 1) a cár szerint a császár nem fog kedvezni a fejedelemnek az adott körülmények között, a cár pedig csak akkor tud segítséget adni, ha véget ér a svéd háború; 2) köszönik, hogy Oroszország érdekeit védi a Portán az intrikákkal szemben; 3) Spanyolország a békét kívánja, és így „alig yan remény arra, hogy a spanyol udvar szoros barátságra lépjen Ő Cári Felségével" („ist also fast keine Hoffnung, dass der spanische Hoff in eine etroite Freundschaft mit ihro K. Mtät trete"); 4) ami a cárnak a császár elleni háborúját illeti, az „tiszta kitalált hazugság" („eine pure inventirte Unwahrheit"), erre soha nem gondolt, de ha gondolt volna is rá, amíg a svéd háború tart, arra nincs lehetőség.

[34] Raporty residentów w Gdańsku w XVIII wieku. Kiadta *E. Cieslek* és *J. Ruminski*, Gdańsk, I—II. 1964, 1968. Hopp, i. m. Helikon, 1966. 1970.

[35] Vallomások, 675 sk.

[36] Erről: Mémoire historique de l'Ambassade de France à Constantinople par le marquis de Bonnac. Kiad. *Ch. Schefer*. Párizs 1894. 201 sk.

[37] CGADAM, Fond. 40. op. 1. Ex. $\frac{1}{1719}$. 71 sk. fol. és OSzK, fol. Hung. 1392.

A német nyelvű összefoglalót Golovkin és Safirov írták alá, és egy orosz nyelvű feljegyzés szerint február 8-án ezt a szöveget Máriássy elolvasta és lemásolta.[38] Az ezredes — Theyls egyik jelentése szerint — júliusban érkezett vissza Rodostóba,[39] eredmény nélkül.

A császári vagy az angol diplomácia félelmei azt bizonyítják, hogy a hatalmak nem tartották ártalmatlanoknak Rákóczi és Daskov „intrikáit". A fejedelem nem egyedül vetette fel a császár elleni széles koalíció lehetőségét és szükségességét, úgy tűnik, egy ideig — legalábbis az eddig rendelkezésünkre álló források alapján — az orosz diplomácia is egyetértett ezzel. 1719 végére azonban a helyzet megváltozott: Spanyolország kénytelen volt békét kötni. Emellett még az északi háború sem ért véget.

Rákóczi 1719 utolsó hónapjaiban nagy kétségek közt élt, a *Vallomások* vallásos betétei jól érzékeltetik nyugtalanságát. „Félek itt maradni — írja — a pogányok között, viszolygok átköltözni a cárhoz és udvarához [itt a régebbi javaslatra emlékezik], gyűlölöm a háborút és a vérontást, mégis, úgy vélem, kötelességem, hogy akarjam fölszabadítani fejedelemségemet a szolgaságból, de a világi életnek és következésképpen lelkemnek veszedelmei miatt nem óhajtom."[40]

Előre látja — s ebben az esetben valóban arról van szó, hiszen most szinte naplót ír —, hogy „a cár ügyét ellenségeivel barátilag fogja rendezni, a spanyol király békét fog kötni, a császár pedig, miután ügyeit mindenütt szerencsésen vitte végbe, a törökök félelmének növekedése miatt minden követelésében győzedelmeskedni fog rajtam". Ehhez hozzáteszi: „Ezt azonban sem megváltoztatni, sem elkerülni nem tudom, hiszen a kereszténységben minden menedék el van zárva előlem, török segítség nélkül még a napi költségnek is híján vagyok. A végveszéllyel való küzdelem fenyeget, és ellenségeim bosszújának minden rám háruló támadása vagy gyalázatos halállal vagy fogsággal (ha átadnak kezükbe) vagy barbár és mindentől távol lévő vidékekre való száműzetéssel fog végződni."[41] Ne feledjük, mindezt Rákóczi még Rodostó előtt írja.

[38] CGADAM, Fond 40. op. 1. $\frac{1}{1719}$. 57 sk. fol. és OSzK, Fol. Hung. 1392.

[39] Theyls a Haditanácsnak, 1720. július 30. Türkei, Kart. 180. 1720. május—augusztus, fol. 219 sk.

[40] Vallomások, 689—690.

[41] Vallomások, 678—679.

Bujdosás a bujdosásban

Berendezkedés Rodostóban

A szultán 1720. január közepén adta ki rendeletét Rákóczi és kísérete Rodostóba költözéséről (láttuk, Mikes csak március 4-én értesült erről). Ebben azt is megjelöli, hogy az elhunyt Mehemed agának a lakását adják át, és kíséretének biztosítsanak megfelelő szállásokat. Kiderül azonban, hogy a Rákóczinak kiutalt lakás nem megfelelő, s ezért utasítást ad, hogy a „nevezett király számára a város szélén Juszuf-Oglu kerti lakását kiüresíttetvén, őt oda szállásolják". A többieknek az örmény városrészben jelöltek ki lakóhelyet, méghozzá egymáshoz közel.[1] Végül is 24 házat választottak ki, amelyeket Rákóczi is alkalmasnak talált.

A szultán már a fejedelem letelepedése után, augusztus 6-án, a háztulajdonosok panaszait visszautasítva, akik sokallták a kiutalt házak számát, a rodostói tisztségviselőket felszólítja: „Mivel a nevezett király örökké tartó birodalmamnak vendége, ezért igen fontos és szükséges, hogy padisahi oltalmamnak árnyékában nyugodtan és békében élhessen, és e célból hozzátok, akik a fennebb nevezettek vagytok [ti. a rodostói tisztségviselők] eme magas fermánomat bocsátottam ki, hogy a házbirtokosokat az ellenségeskedéstől eltiltsátok, ezentúl ily magas parancsolat kiadatására okot ne szolgáltassanak."[2] A szultán janicsár századot rendel ki a fejedelem védelmére, és a tiszteletadás jeléül ennek ellátásáról külön gondoskodik.[3]

Mikes első fiktív levelét 1720. április 24-én írja Rodostóból, amelynek nevét anagrammaként Bercsényi „Ostorod"-ra változtatta, és ez az apród szerint „igen hozzáillik a bujdosókhoz".

Az utazást az új helyre így írja le: „A császár gályát küldött a fejdelem elé, amelyet 26 pár lapát vont, minden lapátnál három vagy négy ember, összesen 220 rab." Április 16-án „2 órakor a fejdelem a gályában szállván tiszteletnek okáért az ágyúval lőttenek, a vasmacskákat felvonák és vonni kezdék a gályát; a császár kastélyát meghaladván, ellenkező szélre találánk, a szigetek felé kéntelenítettvén venni utunkot, amely szigeteket nevezik *Insula Principum* (Hercegek szigete)."[4] Forgách emiatt nyugtalankodik, attól tartva, hogy esetleg Nikomédiába viszik őket, ahol Thököly is élt és meghalt. Az indulás utáni harmadik napon 8 órakor reggel a „herakliai Portusba" mentek, ahol várni kellett, amíg a kapudzsi pasa a rodostói szállást megvizsgálja;

[1] *Karácson*, 71 sk.
[2] *Karécson*, 82.
[3] *Karácson*, 91.
[4] Mikes, 52.

A fejedelem földközi-tengeri hajóútja és törökországi tartózkodása

24-én reggel 5 órakor továbbindultak, és 11 órakor érkeztek Rodostóba. „A fejdelem azonnal kiszálla a gályából és a lovak a parton lévén, pompával kísérék a városban lévő főtisztek a fejdelem szállásáig."[5]

Mikes megemlékezik arról, hogy milyen nehéz munka a gálya vontatása, hogy a rabok között magyarok is voltak, s ő is beszélt kettővel, aki több mint húsz esztendőt töltött a gályán. „És mondottam, hogyha nem lehetne-é olyan módot találni abba, hogy megszabadulhassanak. Csak ezt felelék erre: Miért mennénk mi már Magyarországra, feleségünk, gyermekünk talán már megholtanak, ott is mivel élnénk. Itt ételt adnak és megszoktuk már ezt a nyomorúságot." Az apród ehhez megjegyzi: „A való, hogy nem vártam ezt a feleletet töllök, másként is gondolkodnám, ha helyettek volnék."[6]

A Porta Rodostóban akarja összegyűjteni a birodalom területén található kuruc vezetőket, s Mikes már április 24-i levelében azt írja, hogy „az egész bujdosó magyarok itt vannak". Hozzáteszi: „Kinek-kinek itt vagyon elhintve a kenyere. Addig csak itt kell lenni, amég abban tart. Kinek-kinek pedig bővön elegendő és tágas szállása vagyon."[7]

Nem mindenki akar azonban idejönni, így Pápai János sokáig Hotinban, majd Brăilában tartózkodik, Forgách Simon és mások szerint pedig sokan hamar megunják az együttlakást.[8]

Az apród dicséri Rodostó fekvését és természeti adottságait: „A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának éppen a szélyin vagyonk. Lóháton innét Konstantinápolyban két nap könnyen el lehet menni, tengeren pedig egy nap. A bizonyos, hogy suhult a fejedelemnek jobb lakóhelyet nem adhattak volna. Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező, de nem puszta mező, mivel itt mindenütt a földet jól megmívelik." Szőlők, gyümölcsösök, veteményeskertek, gyapotültetvények keltik fel figyelmét.[9]

A lakosok görögök, örmények és törökök, és a *Törökországi Levelek* szerzője, de — mint látni fogjuk — Rákóczi is megfigyeli és leírja szokásaikat. A rodostóiak kezdetben félnek az új lakóktól, de csakhamar megszokják egymást. A rodostói örmények és görögök igyekeznek hasznot is húzni a bujdosók ott-tartózkodásából, s közülük száznál több a fejedelem szolgálatába áll. Erre való hivatkozással nem akarnak fejadót fizetni, ami vitára ad okot a török hatóságokkal. A Porta 1720. május 23-án külön rendeletben utasítja a fejedelem szolgálatába állt rodostói „rájákat" adójuk megfizetésére.[10]

Mikes leírását összevethetjük egy másik korabelivel, amelyet 1721. március 28-án a konstantinápolyi apostoli vikárius, Gallani utóda, Pierre-Jean-Baptiste Mauri küldött Rómába. Eszerint „90 mérföldnyire Konstantinápolytól található a Marmara-tenger partján Rodostó városa, ahol a Nagyúr parancsára Ragozzi fejedelem, Berezi-

[5] Mikes, 53.
[6] Mikes, 54.
[7] Mikes, 54.
[8] *Karácson*, 85.
[9] Mikes 1720. május 28-i levele, i. m. 55—56.
[10] *Karácson*, 79.

ni márki [»marchese«], Forgats, Zacchi [»Csáky«] és Esterasi [»Esterházy«] gróf urak laknak más tisztekkel és kíséretükkel, részben katolikusok, részben protestánsok. A nevezett urak mind katolikusok, körülbelül 180 más személlyel együtt, akiket három káplán gondoz, tehát egy világi magyar pap, a fejedelem káplánja, egy lengyel jezsuita páter, a nevezett Berezini márki káplánja és egy sira-i [sziroszi] pap, Forgats gróf káplánja. Ebben a városban 20 000 [!] ember lakik, köztük görögök, törökök, örmények és zsidók, de csak a fentemlítettek katolikusok."[11]

A fejedelem szűkebb környezete számára szigorú rendet vezet be, amelyet Mikes így ír le: „Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, akkor a cselédeknek fel kell kelni és készen kell lenni hat órára. Hat órakor dobolnak és akkor a fejdelem felöltözik, azután a kápolnában megyen és misét hallgat. Mise után az ebédlőházban megyen, ott kávét iszunk és dohányozunk. Amikor az óra háromfertály nyolcra, akkor elsőt dobolnak misére, nyolc órakor másodikát és egy kis idő múlva, harmadikot dobolnak. Akkor a fejdelem misére megyen, mise után a maga házában megyen és ki-ki oda megyen, ahová tetszik. Tizenegyedfél órakor megütik a dobot ebédre és tizenkét órakor asztalhoz ülünk és törvényt teszünk a tyúkokra. Harmadfél órakor a fejdelem csak magánoson a káponában megyen és ott vagyon három óráig. Mikor az óra három fertály ötre, akkor elsőt dobolnak estvéli imádságra, öt órakor másodikát és egy kevés idő múlva harmadikát. Akkor a fejdelem a kápolnában megyen és azután ki-ki eloszlik. Vacsorára hetedfél órakor dobolnak, a vacsora nem tartván sokáig, nyolc órakor a fejdelem levetkezik, de leggyakortább le nem fekszik még akkor és reggel ha szinte hat órakor öltözik is fel, de éjféle után, két órakor felkel. Azt pedig ne gondolja Kéd, hogy legkisebb változás is legyen mindezekben, ha szinte a fejdelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt folynak rendek."

Ez az életrend megegyezik azzal, amit Rákóczi Grosbois-ban ismert meg. Mikes a „mi klastromunkbéli rendtartásinkról" beszél, és joggal. A leírtaktól való eltérés is a franciaországi életmódra emlékeztet: a fejedelem minden héten kétszer vadászik, úgy, ahogy Toulouse gróffal tette. „Mikor pedig vadászni nem megyen a fejdelem — mondja Mikes —, akkor csak a sok írásban tölti az időt."[12] A diplomáciai leveleket és személyes munkáit ekkor írja, mindenekelőtt francia titkára Louis Bechon segítségét igénybe véve.

Pierre Lambert de Saumery hugenotta utazó, aki 1719 januárjában indult el Londonból a Levantéra, majd franciaországi tartózkodás után december 5-én Marseilleből hajózott tovább Konstantinápoly felé, 1720 februárjának végén a Márvány-tengeren tartózkodik. Ennek leírása ad alkalmat arra, hogy megemlítse Rodostót, amely szerinte azért híres, mert Rákóczi „menedékének [»retraite«] választotta". Feltehető, hogy először nem sokkal a bujdosók letelepedése után járt ott. „Mindenki ismeri — írja — e ház szerencsétlenségeit [»malheurs«] és ennek a bolyongó fejedelemnek a kegyvesztettségeit [»les disgraces de ce Prince errant«] országától távol és az ottománok védelme alatt; ezt a magányt [»solitude«] választotta, hogy eltemesse magát mint egy sivatagba." Dicséri Rákóczi adakozó kedvét s azt, hogy minden idejét munkára

[11] *G. Hoffmann:* Il vicariato apostolico di Constantinapoli. Róma 1935. 101. A kiadó 70 000 lakost ír, az eredetiben *20 000*-et olvastam. Congregazione de Propaganda Fide, Scritture riferite, vol. 632, fol. 168.
[12] Mikes, 57—58.

és imádságra fordítja. „Csak kevés személlyel áll kapcsolatban; az az élénk és barátságos szellem [»cet esprit vif et enjoué«] csak benső barátai körében csillog", éspedig leginkább az ebéd idején, amikor elbűvöli beszélgetésével azokat, akik hallgatják. „Ennek a kegyességnek nincs semmi vad [azaz fanatikus — »cette piété n'a rien de farouche«] vagy bizarr jellege; mindig kedves és együttérző másokkal szemben, de nagyon szigorú önmagával szemben: a *devotio* kitűnő modellje [»excellent modele de devotion«]". A szerző meg is ragadja az alkalmat, hogy elítélje a hamis és türelmetlen kegyességet.

Rákóczi külsejét így írja le: „Szegényes ruhái, elhanyagolt külseje [»son air négligé«], nagy szakálla, amely majdnem az övéig ér, inkább a thébai sivatag valamely remetéjének látszatát keltik, mint egy nagyon udvarias és minden kellemességgel [»plein d'agrémens«] megáldott fejedelemét. Ilyen volt a helyzete, amíg Konstantinápolyban tartózkodtam [1720—23-ig], amikor is abban a tisztességben részesültem, hogy húsz vagy harminc alkalommal vele étkeztem."

Udvarában — írja — sok protestáns él, akik a holland követnél egy évben egyszer úrvacsorát vesznek. Ők ismertették meg őt a fejedelemmel, akivel elbeszélgetett a vallás dolgairól. „Miután tökéletesen tájékozott volt a katolikus vallásban, amelyet nagy buzgósággal vallott, hosszú beszélgetéseket folytattunk együtt erről a témáról, s ezek nem kis mértékben járultak hozzá, hogy megismerjem az igazságot." Ez az eddig nem ismert tanúságtétel utal a rodostói légkörre a húszas évek elején, s egy külső megfigyelő érdekes véleményét rögzíti.[13]

Visszavágyás Franciaországba

„A reménség ellen is kell reménleni" — írja Mikes november 18-án, de ezt nem gondolja komolyan, mert utána hamar cáfol is: „Amint mostanában folynak Európában a dolgok, legkisebb sugarát sem láthatjuk meg szabadulásunknak és még csak a reménséget is ládában kell zárni."[14] A Porta és a császár megkötötték a békét, a franciák és a spanyolok kibékültek, ez utóbbiak is csatlakoztak a négyes szövetséghez. „Kitől lehetne reménleni valamely vigasztalást a szegény bujdosó magyaroknak, mástól nem látok, hanem a franciától, de azt is elmondhatni, hogy háládatlanul bánik az urunkkal, aki még most is kéredzik, hogy bocsássák bé Franciaországban. Orléans herceg pedig nemhogy azt megengedné, vagy még választ adna a leveleire, de még azt sem akarja, hogy nevezzék előtte, okul adván a császárral való allianciáját. Ilyen a fejdelmek barátsága és atyafisága."[15] Pedig e herceg nagy barátságot mutatott a fejedelem iránt, amikor Franciaországban éltek, hiszen atyafiak is voltak. Az atyafiság pedig onnan származott, hogy „az ő anyja és a mi fejdelemasszonyunk egy familiából valók".

Miben lehet hát reménykedni? „Csak Istenben kell bíznunk és békességes tűréssel

[13] Mr. de Saumery: Mémoires et aventures secretes et curieueses d'un voyage au Levant. Liège 1732. I. 71 sk.

[14] Mikes, 61.

[15] Mikes, 62.

vegyük és várjuk irántunk való rendelésit. Aki a hideget adja, a' mentét is ád melléje. Aki bennünket idehozott, gondunkot is viseli, bízzunk tehát és bízzunk, és úgy nem hagyatunk el. A mi fejdelmünk, a' bizonyos, hogy bízik."[16]

A fejedelem valóban bízik, és ez a bizalom újabb és újabb tervek kidolgozására készteti. 1720 elején a svéd király és a cár közti békekötés ügye foglalkoztatja, s ezzel kapcsolatban ismét felmerül benne az „ellenérték", tehát Erdély helyett Livónia megszerzésének kérdése. Brennert január 23-án utasítja,[17] hogy vesse fel ezt a javaslatot a francia udvarnak, mert meggyőződése, hogy az megfelelne Franciaország érdekeinek is. Amikor hírek járnak arról, hogy összeül Cambrai-ban a hatalmak képviselőinek kongresszusa, június 10-én utasítja az apátot, kérje, a régens lépjen közbe a spanyol királynál, hogy az képviselje a kongresszuson érdekeit, vagy Erdélyt kaphassa vissza, vagy ellenértékként Livóniát adják neki. Az apát a külügyi államtitkárságnak átadott levélkivonatokon ellenségesen kommentálja ezt az utasítást, mondván, hogy Rákóczi ellentmondó kívánságokkal lépett fel, hiszen nemrég még a bécsi udvarral kívánt tárgyalni.[18]

Kétséges azonban, hogy a spanyol közbenjárástól gyors eredményt várhat, még ha bízik is benne. Ezért elsősorban Franciaországba szeretne visszatérni, egyesek szerint akár úgy is, hogy valamely provence-i kolostorban húzódik meg. Brenner szerint valószínűleg arra gondol, hogy a Bercsényi Lászlótól toborzott huszárokkal titokban száll hajóra.[19] Orléans-i Fülöp azonban hallani sem akar arról, hogy bárhol letelepedjék francia földön, amint Mikes mondja, „a császárral való allianciája", szövetsége miatt.

A Franciaországba való visszatérés elé egy olyan akadályt is állítanak, amely a fantázia szülötte és az udvari intrikák eredménye. Liselotte azt mondja Brennernek, hogy Charolais grófja Rákóczi Conti hercegné útján közvetített javaslatára hagyta el Franciaországot, hogy hadi jártasságot szerezzen a spanyol hadseregben, s ezt a régens rossz néven vette. A pletykát állítólag Boissimène terjesztette.[20]

Amikor ezt megtudja, a fejedelem élénken tiltakozik, s megírja az apátnak, hogy csak azt kívánta: a spanyol király kedvezzen a grófnak, miután úgy hallotta, hogy Itáliába megy hadakozni. Boissimène megkérdezte, hogy írhat-e a tárgyban a madridi udvarnak, s a fejedelem ezt a javaslatot elfogadta. A fejedelem ebből az esetből is arra következet, hogy a francia udvar most már ellenségesen viselkedik vele szemben, s beteljesedik Wratislaw próféciája, aki szerint Franciaország magára fogja hagyni. „A boldogult király jótéteményei enyhítették sorsomat" — írja. De a helyzet megválto-

[16] Mikes, 62.

[17] *Pillias*, 140.

[18] *Pillias*, 141.

[19] *Pillias*, 143—144.

[20] Brenner Rákóczinak, 1720. február 25. *Pillias*, 140. *Szekfű* azt állítja, Rákóczi rá akarta venni a herceget, hogy „a császáriak helyett a törökök soraiban vegyen részt a háborúban". Erről szó sem volt, hanem arról, hogy Itáliában a spanyol hadsereghez csatlakozzék. Szekfű szerint ez volt az a politikai titok, amelyről Rákóczi Vallomásaiban szól Boissimène-nel kapcsolatban, s hozzáteszi, hogy „ez a politikai titok"egyszerű pletyka volt, melynek fontosságát Rákóczi az ő nagy elhagyatottságában túlbecsülte. I. m. 368. Szerintünk a nagy koalíció gondolata, s ebben Spanyolország és Oroszország együttműködése volt a nagy „titok".

zott: „Franciaország most, azt mondhatni, a kérlelhetetlen ellenség bosszújának végrehajtója és egész Európa előtt megszégyenítvén, saját méltóságát is kockára teszi."[21]

Június 10-én az Orléans-i hercegnéhez fordul, hogy tisztázza magát Charolais gróf ügyével kapcsolatban. Mint „keresztény és mint tisztességes ember" biztosítja a hercegnét, hogy a gróf útjáról soha nem beszélt Conti hercegnével, akivel jó viszonyban volt addig, amíg az nem veszett össze Toulouse gróffal. Amikor elbúcsúzott tőle, akkor valóban mondta, hogy Charolais gróf jobban tenné, ha Itáliában a spanyolok seregében tanulmányozná a hadművészetet, de ekkor még úgy vélte, hogy a régens helyesli a madridi politikát.

De nem ez a fő kérdés, hanem inkább az, hogy miért nem térhet vissza Franciaországba. Visszaidézi búcsúját az Orléans-i hercegtől, aki kijelentette előtte, hogy törökországi útja hasznos lehet Franciaország érdekeinek, de miután nagy barátsággal viseltetik iránta, nem javasolhatja, hogy kitegye magát a veszélynek, ígérte viszont segítségét. Egy másik alkalommal, amikor a császár elleni spanyol háború került szóba, azt közölte, hogy „nagyobb nyugodtsággal és kedvvel engedi elmenni, mert látja, hogy egy keresztény uralkodó van a pártján, aki hathatósabb támogatást nyújthat, mint a török". Törökországba érkezése után Alberoni és Boissimène egyaránt arról biztosították, hogy Franciaország támogatja a spanyol fellépést Bécs ellen.

A francia politika azonban magára hagyta, s a Porta azért is békét kötött, mert Bonnac nem kapott utasítást arra, hogy mit kell tennie a fejedelem terveinek támogatása érdekében. Így inkább csak „tapogatódzva" járt el, s amikor a törökök észrevették tartózkodását, még inkább hajlottak a megegyezésre a császárral.

A fejedelem emlékezteti a hercegnét arra, hogy a régens megígérte, amennyiben a fejedelem nem vesz részt a háborúban, akkor visszatérhet Franciaországba. Toulouse gróftól viszont olyan levelet kapott, amelyben ő az Orléans-i herceg nevében közölte, hogy a bécsi udvarral kötött szerződés miatt nem fogadhatja be, és azt javasolja, hogy Spanyolországba menjen, ahol megkaphatja az eddig folyósított járadékot. „Valójában, Asszonyom, nem tudok rémület nélkül visszaemlékezni arra a fájdalmas válságra, amelyben akkor találtam magamat. Tudtam, a császáriak azt kérték a törököktől, hogy adjanak ki, és nem találtam sehol menedéket egész Európában. Nem számítottam a spanyol háborúra attól a pillanattól kezdve, amint megtudtam, hogy Franciaország ellene lépett fel, és egyetlen menedékem az volt, hogy vagy Alberoni, vagy a törökök kezei közé adjam magam. Merhetem-e elmondani egész keserűségemet azon eljárás miatt, amelyet Franciaország tanúsított irántam? Az Ausztriai Ház elleni rebellisek sorába illesztve, Franciaország, mondom, amely az ötödik generáció óta elismerte szuverén házamat, amely szövetségben állt dédapámmal, melybe belefoglalták az összes utódokat is, s amely azóta kötelezettségeket vállalt velem szemben is, amelyekkel elismert Erdély fejedelmének, és az elhunyt király olyan formális biztosítékokat adott minisztere útján és több levelében, amelyek szerint soha nem hagyja el érdekeimet, mert ezeket annyira szívén viseli, mint a sajátjait, nos, ez a Franciaország visszautasítja a menedéket, amelyet a közjog megenged? Velem szemben a bécsi udvar

[21] „La France aujourd'huy est, pour ainsi dire, Ministre de la Vengeance et l'ennemie implacable contre moy, et en m'exposant aux yeux de toute l'Europe, elle expose en meme temps sa dignité." *Pillias*, 142.

bosszúálló végrehajtójának tűnik, aki üldöz iránta való buzgalmam és ragaszkodásom miatt." Ezek után nem marad más lehetősége, mint Isten könyörületességébe vetni minden reménységét, aki lecsillapította nyugtalan természetét, amelyet a hercegné sokszor ambícióval vádolt. A gondviselés a törökök támogatását biztosította számára a keresztények üldözésével szemben.

Brennernek a külügyi államtitkárságon azt mondták, hogy ha kell, erővel is megakadályozzák visszatérését Franciaországba. A fejedelem azt válaszolja, hogy erre az Orléans-i herceg engedélye nélkül soha nem is gondolt. Reméli, hogy a régens felülvizsgálja álláspontját, nemcsak azért, mert nem vett részt a török háborúban, hanem azért is, mert a spanyol ügyekben sem volt szerepe, Alberoninak összesen három levelet írt.[22]

A bécsi udvar ellenállása tényleges volt. A párizsi császári követ, Pentenriedter 1720. szeptember 9-én jelenti, hogy meglátogatta Tessé marsallt és Des Alleurs márkit Grosbois-ban, ahol valaha Rákóczi is tartózkodott. A marsall Párizsban kereste fel őt, s elmondta neki, hogy a fejedelem nagyon szeretne visszatérni Franciaországba, de a régens nem engedi, nehogy a császárral szemben vállalt kötelezettsége ellen cselekedjék. Tessé nyilván valamiféle engedményt remélt, a császári követ azonban elzárkózott minden közvetítés elől, sőt, tiltakozott a régensnél Bonnac Rákóczival és az orosz követtel tartott kapcsolatai és Bercsényi László huszártoborzása miatt.[23]

Míg Rákóczi azzal foglalkozik, miként lehetne visszatérni Európába, a bujdosók közül egyre többen türelmüket vesztik, és szeretnének hazamenni. Minderről Virmond távozása után Josef von Dirling tájékoztatja a bécsi udvart, aki előbb ügyvivő, majd 1721. szeptember 24-től mint állandó rezidens tartózkodik Konstantinápolyban.[24] Az ő egyik jelentéséből tudjuk, hogy Forgách állítólag Csákyval együtt Vir-

[22] „Il avoit eu la bonté de me dire qu'il convenoit que mon destin pourroit etre utile aux intérets de la France, mais qu'il avoit trop d'amitié pour moy pour pouvoir me conseiller de m'exposer, en sorte que je n'avois qu'à choisir mon party, qu'il seroit ravi de trouver des occasions de m'aider en toutes les manieres qui dependroient de lui. Il aura, dis-je, la bonté de se souvenir que luy ayant parlé une autre fois sur l'ouverture de la guerre d'Espagne, qu'il me dit qu'il me laissait partir avec plus de tranquillité et plaisir puisqu'il voyait un Prince chrétien dans mon party plus capable de soutenir la guerre que les Turcs. ... En vérité, Madame, je ne peux encore sans frayeur rappeller dans ma memoire cette facheuse crise dans laquelle je me trouvois alors. Je renvois que les Imperiaux demandoient aux Turcs qu'ils me liverassent à eux, et je ne trouvai nul abri dans tout [!] l'Europe. Je ne comptois plus sur la guerre d'Espagne dès que je sceus que la France s'étoit déclaré contre elle, et mon unique ressource etoit de me remettre entre les mains d'Alberoni ou de rester entre celles des Turcs. Oserai-je vous dire tout [!] l'amertume que je ressentois du procedé de la France envers moi? Elle m'a rangé au nombre des Rebeles à la Maison d'Autriche, la France, dis-je, qui depuis la cinquieme generation a toujours reconnu ma Maison Souveraine, qui a été en alliance avec mon bisayeul, dans laquelle toute sa postérité etoit comprise. Elle a depuis eu des engagemens avec moy où elle m'a reconnu Prince de Transylvanie et à qui le Roy deffunt avoit donné des assurances si formelles par son Ministre et par plusieurs de ses lettres, qu'elle n'abandonneroit jamais mes interests, qu'elle avoit si fort à coeur que les siens propres, me refuseroit aussi l'asile qui est du droit des gens? Elle me paraitroit devenir a mon egard ministre de la vengeance de la Cour de Vienne qui me poursuivoit à cause de mon zele et de l'attachement que j'avois pour elle." Rákóczi az Orléans-i hercegnéhez, 1720. június 10. Hongrie, 17. köt. 247 sk. fol. és Hongrie, 18. köt. 267 sk. fol.

[23] „Umb denen mit Eur. May. habenden Verbindlichkeiten nicht zuwider zu handeln. Pentenriedter VI. Károlynak, 1720. szeptember 9. Frankreich, 1720. No. 169.

[24] Dirlingről *J. von Hammer-Purgstall:* Die diplomatischen Verhältnisse zwischen Österreich und die Hohe Pforte. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei, Kart. 30. fol. 63 sk.

mond-hoz fordult egy ferences szerzetes útján, s megkérdezte, milyen feltételekkel nyerhetne kegyelmet. Fia, Zsigmond, magával Dirlinggel is találkozott és megismételte ezt a kérelmet, de ő az udvarra hagyatkozott. A fiú felajánlotta a követnek, hogy „penetrálja" a fejedelem szándékait, és ezekről jelenteni fog, bár személyét Rodostóban gyanakvással veszik körül. Ő úgy tudja, hogy a „rebellisek" a cárban bíznak, és néhányan a cári hadseregben akarnak szolgálatot vállalni. Azt is hallotta, hogy egy húszfőnyi csoport Máriássy vezetésével Havasalföld felé vette útját, és onnan Erdélybe és Magyarországra akarnak bejutni.[25]

A császári követ más forrásokból is tájékozódik, így a Portától megtudja, hogy a Franciaországba menő török követ, Mehmed Cselebi effendi instrukciójában szerepel az a kérés is, hogy a francia király segítse Rákóczit, ha lehet, az Erdélyi Fejedelemség visszaszerzésében, ha nem, legalább abban, hogy birtokait adják vissza. Dirling Schmid tolmács révén megtudja, hogy maga a fejedelem kérte a nagyvezírt, érje el, hogy a nemzetközi tárgyalásokon Erdély ügyét az illetékes hatalmak szóba hozzák, de ő csak azt vállalta, hogy biztosítja birtokai visszaszerzését.

Rodostóból hírt kap arról, hogy a bujdosók között nő a bizalmatlanság, és Forgách és Csáky most már Lengyelországba készülnek. Rákóczi Esterházyt akarja odaküldeni. Bercsényi hitelét veszítette a Portán, mert elsikkasztotta azt a pénzt, amit a hadak gyűjtésére adtak neki.[26] Ezek pletykák, de a követ buzgón jelent.

A legnagyobb figyelmet Dirling a Franciaországba október 7-én indult török követségre fordítja, mert szeretné tudni, hogy a portai követ milyen tárgyalásokat akar folytatni a francia udvarral. Beszervez egy Caraggia nevű tolmácsot, aki a delegáció orvosaként utazik, és minden követ igyekszik megmozgatni, hogy Bonnac embere, Le Noir ne kísérje a delegációt, vagy legalábbis hogy vele szemben bizalmatlanságot ébresszen. Az is felkelti érdeklődését, hogy Bon, Rákóczi embere is együtt utazik a török követtel.[27]

Mehemed küldetésének célja a török—francia együttműködés ünnepélyes megerősítése és a máltai kalózkodás korlátozása, illetve török rabszolgák kiszabadítása. Bonnac szerette volna, ha a kapitulációk megújítása is szóba kerül, de erre a török követ nem kap utasítást. Dubois-nak szóba hozza a fejedelem kéréseit, de — amint magától Rákóczitól tudjuk — az elutasította a velük való foglalkozást. Mehemed nagyon elégedetlen volt a kardinálissal, aki még a rabszolgák szabadon bocsátása ügyében sem tett kedvére. „Ez a *dervis* — írta róla beszámolójában — arany szőnyegeken adott nekem audienciát, de nem tudta elhatározni magát arra, hogy egy igaz szót mondjon nekem."

A követ 1721. szeptember elején érkezett vissza Törökországba, és a fejedelmet is tájékoztatta tárgyalásairól. Beszélhetett neki nemcsak Dubois-val, de Villeroi-val, Toulouse gróffal, sőt Charolais kisasszonnyal való találkozásáról is, akiről azt írta, hogy „olyan szép, mint a hold".[28]

[25] Dirling a Haditanácsnak, 1720. július 31. Türkei, Kart. 188. május—augusztus, 223 sk. fol.

[26] Dirling a Haditanácsnak, 1720. augusztus 31. Türkei, Kart. 188. május—augusztus, 237 sk. fol.

[27] Többek között Dirling a Haditanácshoz, 1720. október 8. és az idekapcsolt francia nyelvű kémjelentés. Türkei, Kart. 188. szeptember—december, 4 sk. fol.

[28] Mehemed útjáról: *E. Aubigny:* Un ambassadeur turc à Paris sous la Régence. Revue d'histoire diplomatique. 1889; *Fatima Müge Goçek:* East encounters West. France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century. New York—Oxford 1987.

Közben Rodostóban, különösen a fiatalokban, a reménység is felcsillan, amikor megjelenik ott Bercsényi László. Mikes 1720. november 18-án írja, hogy az „úrfi" még szeptemberben Rodostóba érkezett, „a francia király megengedvén, hogy egy magyar regyimentet állítson fel, azért jött ide, hogy magyar katonákot gyűjthessen Moldvában és Havasalföldben".[29] Bercsényi 1712 végén állt francia szolgálatba. Miután elkísérte Rákóczit Törökországba, részt vett a spanyol hadjáratban. 1720. június 12-én tervezetet készített Le Blanc hadügyi államtitkárnak egy magyar huszárezred felállítására, és ennek érdekében kérte, hogy török területen toborozhasson.[30] Július 5-én a hadügyi államtitkár felszólítja Bonnacot, hogy támogassa Bercsényi akcióját, és 20 000 livre-et kölcsönözzön neki.[31]

Dirling élénk figyelemmel kíséri az ifjú Bercsényi ténykedését a Rákóczi mellett szolgáló Musztafa tolmács segítségével, s így ismeri a Bonnac útján a Portával folytatott tárgyalásokat is, amelyek a toborzásra való engedély megszerzésére vonatkoznak.[32] A bennfentes Theyls február 23-án jelenti Bécsnek, hogy a Porta engedélyezte Bercsényi utazását Havasalföldre és Moldvába, és március 25-én ezt Dirling is megerősíti.[33] Bonnac március végén jelenti, hogy a Portán közbenjárt a havasalföldi és moldvai toborzás engedélyezése érdekében, a miniszterek előbb elzárkóztak ez elől, de a nagyvezír végül is hozzájárult. A követ megrovólag írja, hogy míg a miniszterek arra hivatkoztak, nem illik a szultán védelme alatt álló külföldieket kiengedni az országból, azonközben nem riadtak vissza attól, hogy leszállítsák Rákóczi napidíját 75 piaszterről 50 piaszterre. A fejedelem tiltakozott ez ellen, de csak azt érte el, hogy a nagyvezír három erszény pénzt küldött neki vigasztalásul. Anyagi helyzetének romlása megerősíti azt a vágyát, hogy elhagyja Törökországot és Franciaországba menjen, de a francia követ lebeszéli erről.[34]

A császári követ már előbb, januárban jelenti, hogy Rákóczi és a bujdosók tainját a Porta lecsökkentette, és a fejedelem ez ellen tiltakozott.[35] Theyls ehhez hozzáteszi, hogy a bujdosóknak kezdetben jó „diétájuk" volt, most egyharmaddal csökkentették.[36] Ténylegesen a következő történt: 1721. február 19-én a Porta közölte, hogy Rákóczi ezentúl csak napi 6000, Bercsényi 600, Forgách és Máriássy 240—240 akcsét kap.[37] A fejedelem tiltakozása nyomán április 29-én saját tartásdíját, a 6000 akcsét 7500-ra emelik fel.[38] Külön intézkedéssel Csáky és Esterházy számára is fejenként 240 akcsét utalnak ki.[39] Horváth Ferenc, a fejedelem kapu kehája 120 akcsét, a Musztafa nevű tolmács, aki Dirling jelentéseiben mint besúgó szerepel, 50 akcsét kap. Tainban

[29] Mikes, 62.

[30] Vö. *Zachar József:* Franciaország marsallja, Bercsényi László. Budapest 1987. 88 sk.

[31] Le Blanc Bonnacnak, 1720. július 5. *Hurmuzaki,* VI. 302 sk.

[32] Dirling a Haditanácsnak, 1720. november 26. Türkei, Kart. 188. szeptember—december, 114 sk. fol; 1721. január 14.; január 30. Türkei, Kart. 189. január—augusztus, 1, 23. fol.

[33] Theyls a Haditanácsnak, 1721. február 23. és Dirling ugyannak, március 25. Türkei, Kart. 189. január—augusztus 79 sk. fol. és 69 sk. fol.

[34] Bonnac XV. Lajosnak, 1721. március 22. *Angyal,* 213 sk.

[35] Dirling a Haditanácsnak, 1721. január 30. Türkei, Kart. 188. január—augusztus, 23 sk. fol.

[36] Theyls a Haditanácsnak, 1721. február 23. Türkei, Kart. 188. január—augusztus, 59 sk. fol.

[37] *Karácson,* 86—87.

[38] *Karácson,* 91.

[39] *Karácson,* 86 sk.

részesedik Ibrahim Müteferrika is, akit a Porta rendelt Rákóczi mellé tolmácsnak és ügyvivőnek.[40]

A súlyosbodó gondok kiélezik a bujdosók közötti személyi ellentéteket. Mikes 1721. szeptember 9-én jegyzi fel fiktív levelében: „Forgács úr elhagya bennünket, nem tudom, ha az idevaló lakást unta-é meg vagy Bercsényi úrral nem lakhatott egy városban. Lehet, hogy mindenik okozta az elmenetelét. Lengyelországban akar lakni. Nekem úgy tetszik, hogy illendőbb lett volna a többivel itt szenvedni, mivel semmi rövidsége nem volt, de ki-ki a maga kádjáról dézsmál."[41] Forgách már előbb is szeretett volna Lengyelországba menni, miután a császári kegyelemre nem számíthatott. Rodostóból 1720 utolsó napjaiban vagy 1721 első napjaiban Konstantinápolyba jött, a Porta vissza akarta küldeni, Bonnac védelmét kérte, hogy maradhasson és engedélyt kapjon az utazásra. Az engedélyt már január 23-án megkapta,[42] de elutazására Mikes tanúsága szerint csak szeptemberben kerülhetett sor.

Más ellentétek is keletkeznek. Mikes megemlékezik arról, hogy Esterházy Antal lengyel asszonyt vett el feleségül, amit a papok elítélnek, s ő maga sem lelkesedik érte, bár elismeri, hogy a feleség „emberségtudó asszony".[43] Dirling úgy tudja, hogy e házassága miatt Esterházyt a rodostói magyarok megvetik.[44]

1721. július végén Dirling elküldi Rodostóba Jacques Cachod atyát, aki „nagyon szeretné a császárt szolgálni", hogy körülnézzen és híreket hozzon. A jezsuita jelentéséből az derül ki, hogy Rákóczi és Bercsényi egymást okolják szerencsétlenségükért, az egyik a másikat tudatlansággal, illetve gőggel vádolja. A fejedelem, aki hangsúlyozza, hogy Törökországba úgy jött, hogy önálló hadsereg élén fog harcolni, már nem bízik a törökökben. Reméli, hogy a régens közbelép érdekében a császárnál. Már tett kísérletet a porosz király útján is a Béccsel való megbékélésre, de eredménytelenül. Forgách, Bercsényi és Csáky készek a császári követ útján kegyelemért folyamodni.[45] Esterházy ezt írásban is megteszi, ha nem is közvetlenül, hanem Cachodhoz írt, latinul megfogalmazott „informatiójában".[46]

Mint Cachod is megerősíti, a fejedelem ekkor sokat foglalkozik vallási kérdésekkel, főleg a törökországi katolikusok ügyével. 1721 végén egy memorandumot nyújt át ezúttal a francia követnek, kérve annak továbbítását Párizsba. Az alkalmat erre az adja, hogy Mehemed effendi franciaországi követsége sikeres volt, a Porta figyelmét Franciaországra irányította, s remélni lehet bizonyos kedvezéseket. Javaslata az, hogy francia szerzeteseket küldjenek Törökországba, akik a görögök és örmények között is tudnának hittérítő tevékenységet folytatni. Szerinte ugyanis a francia jezsuitákon és kapucinosokon kívül, akiknek a kegyessége köztudott, „a többi szerzetes nem dolgo-

[40] Ibrahim Müteferrikáról *Hopp L.*: Ibrahim Müteferrika, a török könyvnyomtatás megalapítója. MKSz, 1974; *Jale Baysal:* Ibrahim Müteferrika, Rákóczi tolmácsa és az első nyomtatott oszmán—török könyvek; *Z. Abrahamowicz—Hopp L.*: Rákóczi és a török könyvnyomtatás kezdetei. Mindkét utóbbi közlés megjelent a Rákóczi-tanulmányok című kötetben.

[41] Mikes, 65.

[42] *Karácson*, 85.

[43] Mikes, 65.

[44] Dirling a Haditanácsnak, 1721. július 9. Türkei, Kart. 189. január—augusztus, 109 sk. fol.

[45] Dirling a Haditanácsnak, 1721. augusztus 2. Türkei, Kart. 189. január—augusztus 121 sk. fol.

[46] Dátum nélkül, Türkei, Kart. 189. 1721. szeptember—december, 153 sk. fol.

zik az Úr szőlejében, mert olasz". Helyes volna tehát, ha Perában és Galatában csak francia szerzetesek működnének, és az apostoli vikáriust is a király nevezné ki. A Porta bizonyára támogatná ezt a tervet, mert ezzel bizonyítaná barátságát Franciaország iránt, és mert be is lehetne bizonyítani, hogy a francia szerzetesek nem cselekednének az ő érdekei ellen.[47]

Bonnac, aki ezt a memorandumot továbbítja Dubois kardinálisnak (akit egyébként 1721. október 20-án üdvözöl abból az alkalomból, hogy bíboros lett), fenntartásokkal él, de azért szívesen venné, ha az udvar engedélyt adna a javaslat tárgyalásának megkezdésére, annál is inkább, mert amikor a Domokos-rendi olasz Gallani apostoli vikárius bejelenti visszavonulási szándékát, ő egyik testvérét, D'Usson atyát javasolja erre a posztra.[48] Végül is a pápa egy olaszt, Giovanni Battista Mauri minorität, a Szmirnában is szolgált karthágói érseket nevezi ki konstantinápolyi apostoli vikáriusnak.

Brenner öngyilkossága

Rodostóban a legrosszabb hír az, hogy a fejedelem Párizsban súlyos anyagi veszteséget szenvedett. Rákóczi távozása után Brenner, akinek keresztnevére írták a párizsi Városháza 600 000 livre értékű kötvényeinek egy részét (mert elhitette Rákóczival, hogy a kamatot alfabetikus sorrendben fizetik ki, *Dominique* pedig megelőzi *François*-t), befektette Rákóczi tudta nélkül a Kelet-Indiai Társaság 38 részvényébe. A Law bankház csődje e részvényeket elértéktelenítette.[49] Amikor a fejedelem ezt megtudta, Brenner letartóztatását követelte. Előbb Toulouse grófnak írt (sajnos, ez a levelezés nem maradt fenn), majd augusztus 31-én a régenshez fordult, hogy segítse a grófot, akit megbízott Brenner letartóztatása után az ügyek intézésével, „hacsak Ön, Uram, nem talál valamilyen akciót, hogy kihúzzon innen és megszabadítson".[50] Szeptember 1-én Dubois bíboros figyelmét hívja fel az ügyre, s kéri az ő támogatását is.[51]

Az apátot a Bastille-ba zárják, ahol 1721. szeptember 25-én elvágja a torkát.[52] Mielőtt erre sor került volna, kiszolgáltatta a francia külügyi államtitkárnak Rákóczi-

[47] Copie du mémoire de Mr le Prince Ragozzy le 14 décembre 1721. *Angyal*, 217 sk. Rákóczi előbb is foglalkozott a római katolikusok — latinok — ügyeivel. Így Gallani szerint 1718-ban segítségét ajánlotta, hogy közbenjár a Portán a Khiosz szigeti katolikus templomok visszaszerzése ügyében. Congregazione de Propaganda Fide, Romania, 1718, Khiosz szigete, 336, No 3.

[48] Bonnac Dubois-nak, 1721. december 4. *Angyal*, 216 sk. Hongrie, 17. köt. 194. fol.

[49] A történetet a források alapján elmondja Instructions secrètes de Rákóczi à l'abbé Brenner című tanulmányában Pillias, i. m.

[50] Rákóczi Orléans-i Fülöpnek, 1721. augusztus 31. Hongrie. 17. köt. 268 sk. fol.

[51] Rákóczi Dubois-nak, 1721. szeptember 1. Hongrie, 17. köt. 270 sk. fol.

[52] *Pillias*, 130. A Bastille levéltárának adatai alapján. Az öngyilkosságról egész Párizs beszélt. Luynes herceg a történetet így adja elő: „Son homme de confiance était un abbé Brenner dont l'histoire est assez singulière. Il était Hongrois, il vint se présenter aux PP de l'Oratoire à Nantes et entra dans leur séminaire. Après y avoir demeuré quelque temps, il vint à Soissons où il soutint une thèse. Il trouva le moyen de se faire connaitre du prince Ragotzi qui le prit en amitié et lui donna ensuite toute sa confiance. L'abbé Brenner recevait tous les revenus du prince Ragotzi. Cet état dura quelques années sans que le prince Ragotzi songeât à se faire rendre compte, croyant n'avoir rien à craindre; ayant voulu enfin savoir l'état de ses affaires, il trouva que tout son argent avait été mis en actions par l'abbé Brenner et que les actions

nak hozzá írt 1717. és 1720. közötti leveleinek kivonatát.[53] Orléans-i Fülöp azt tételezte fel, hogy a levelezést a bécsi udvarnak kívánta átadni, a tartalmi elemzés azt bizonyítja, hogy a régensnek szánta, mert úgy vélte, hogy ezzel szolgálatot tesz neki. Azt akarja bizonyítani, hogy Orléans-i Fülöpnek semmi köze nem volt a fejedelem törökországi utazásához és ottani tevékenységéhez, ő maga pedig helytelenítette azt, és már 1718-ban ki akart lépni szolgálatából. Célja azt is dokumentálni, hogy Rákóczi politikájában következetlen és megbízhatatlan volt, kész volt a császárral kiegyezni, közben azonban terveket szőtt a Bécs elleni háborúra vagy Erdély békés visszaszerzésére, esetleg ellenérték megszerzésére. Azt is jelezni akarta, hogy a fejedelemnek semmiféle követelnivalója nem volt Franciaországtól a szatmári béke után. „Torcy úr, az akkori miniszter kijelentette nekem, hogy a Király Rakotcy fejedelmet uralkodónak vagy legalábbis Erdély fejedelmének tekintette, és segíteni akarták minden eszközzel, hogy ezt elérje, de miután ez nem sikerült magának Rakotcy fejedelemnek háborús kudarcai miatt, amit Őfelsége még érte vagy áttételesen követéért tett, azt puszta kedvezésből és tisztességből tette."[54] Eljárására jellemző, hogy Rákóczi 1720. április 25-i levelét úgy kivonatolja, hogy bizonyítsa: a fejedelem háládatlan Franciaországgal szemben. Ez a kései önigazolás és rágalmazás nem menti meg Brennert a belső meghasonlástól.

Az öngyilkosság után az Orléans-i hercegnéhez kelet nélküli, de feltehetőleg 1722 augusztusában vagy szeptemberében írt levelében Rákóczi részletesen elemzi Brenner esetét: „Brenner kárhozatos [»detestable«] vége megmutatta nekem, milyen az az ember, aki önmagára marad, bármennyi szellemmel is rendelkezzék." Itt mondja el, hogy az apát már előbb is többször öngyilkos akart lenni: egyszer inasa kardot talált párnája alatt, máskor alig tudta megakadályozni, hogy ki ne ugorjék az Hôtel de Transylvanie ablakán. „Nem hiszem, hogy a játéknak része lett volna ebben, hanem sokkal inkább mérhetetlen becsvágyának és a gondviselésbe vetett hit hiányának."[55] Elmeséli, hogy a kalocsai érsek titkáraként ismerte meg, s azzal vette rá az átállásra, hogy azt ígérte, kérni fogja XIV. Lajostól, kapjon valamilyen egyházi beneficiumot Franciaországban. Azonban sem a király, sem a régens nem kedveztek neki, bár Brenner azt hitte, hogy méltó a püspöki vagy az érseki kalap viselésére. Ő maga is

---

perdaient beaucoup. Il obtint que cet abbé fût mis à la Bastille; il espérait au moins en tirer quelques éclaircissements, mais l'abbé qui se sentait coupable, prit le parti de se couper la gorge." Luynes: i. m. XIII. 478.

[53] Csak a másolat maradt fenn. Hongrie, 17. köt. 239 sk. fol. A császári követ, Pentenriedter nem tesz említést az iratokról, amelyek másolatát Bécs is megkapta. 1721. október 6-án jelenti VI. Károlynak, hogy „der sogenannte abbé Brenner", aki Rákóczi „emisszáriusa" volt, a Bastille-ben elvágta a torkát. Pentenriedter VI. Károlynak, 1721. október 6. Frankreich, 1721. No. 144.

[54] „Je me croy obligé de donner de bonne foy l'éclaircissement que voicy: M. le Prince Rakotcy abandonna les Transilvains comme les Hongrois en 1711, qu'il avoit deja ecrite une lettre a l'Empereur Joseph pour en implorer la clemence *in signum humilitatis*. Depuis M. de Torcy, allors Ministre, m'a déclaré a moy même ayant traité le Prince Rakotcy de souverain ou au moins de Prince de Transilvanie, que l'on avoit cherché tous les moyens de l'aider à y parvenir mais n'y ayant pas réussi par les malheurs de la guerre du Prince Rakotcy lui même ce que sa Majesté faisoit encore pour luy ou indirectement pour son Ministre, n'etoit plus que complaisance et honneteté." Hongrie, 17. köt. 265^{v}. fol.

[55] Brenner Torcynak, 1716. április 3. *Pillias*, 128.

ajánlotta a régensnek, s egyben felhívta figyelmét arra is, hogy ha nem kap valamilyen javadalmat, elárulja. Ezek után ügyeit nem bízta rá, de Brenner módot talált arra, hogy a kötvényeket megkaparintsa. „Miután a szomorú jövő elképzelése erősen befolyásolta, amelyet becsvágyó szelleme annál is inkább élénkebbé tett, minthogy teljesen emberi tudományából hiányzott minden kegyesség, nem vagyok meglepődve azon, hogy annyi nagy pogány filozófus példáját követte." Pillias, aki e levelet idézi, csodálkozik ezen az összehasonlításon, pedig Rákóczi joggal gondolhatott erre a párhuzamra. Brennert tehetséges és tudós embernek tartotta, de olyannak, akiből hiányzott a keresztényi alázat: „Ez, Asszonyom, az emberi szellem gyengeségének és a balsorssal szembeni ellenállás tehetetlenségének érzékeny példája" — így summázza véleményét a fejedelem, aki ebből az esetből is erőt merít saját magatartásának igazolására.[56]

A fejedelemasszony halála

Rákóczit ebben az időben felesége sorsa is nyugtalanítja. Elsősorban Flemming kancellár útján szeretné elérni, hogy II. Ágost védelmet biztosítson számára Lengyelországban. Azzal vádolják őt, ti. a fejedelmet — mondja egy március 1-jén kelt levelében —, hogy a lengyel király ellen lép fel, mert az orosz—török béke megerősítését szorgalmazza, pedig erről nincs szó. Nem pályázik a lengyel trónra sem, mint ahogy azt némelyek híresztelték. Szerinte II. Ágostnak továbbra is szüksége lesz a cár segítségére Béccsel szemben, különösen ha maga is pályázhat a császári trónra. Ezért az ő kapcsolatai a cárral nem lehetnek károsak a király számára. A négyes szövetség 5. cikkelye alapján kiegyezhetne Béccsel, de feltétel nélkül, ezt azonban nem kívánja megtenni s éppen ezért nem igaz, hogy kegyelemért folyamodott. Örülne annak, ha felesége számára megadnák a lengyel indigenátust, s ő maga visszatérhetne Danckába.[57] Ugyanezen a napon egy lengyel főúrnak, talán a kancellárnak szóló levelében azt a reményét fejezi ki, hogy miután Oroszország és Törökország békét kötött, és biztosították Lengyelország szabadságát, ő is élvezheti a lengyel indigenátussal járó jogokat, és szeretne oda visszatérni.[58]

Az orosz—svéd béke megkötése után II. Ágost még inkább közeledik a Habsburgokhoz, s Rákóczi még kevésbé számíthat támogatására. Amália-Sarolta kénytelen a zaklatás és pénztelenség miatt Lengyelországot elhagyni és Franciaországba menni — feltehetőleg Besenval segítségével. Még elutazása előtt bizalmasát, Le Roux abbét a fejedelemhez küldte,[59] hogy tájékoztassa helyzetéről és elhatározásáról.

A párizsi császári követ, Pentenriedter október 10-én jelenti Bécsnek, hogy tegnapelőtt, tehát 8-án, teljesen váratlanul, Frankfurton keresztül Párizsba érkezett Rákó-

[56] Hongrie, 17. köt. 335 sk. fol. Közli Fiedler II. 525. sk. 1723. október 25-i dátummal, ami nyilvánvalóan téves.

[57] Rákóczi Flemmingnek, 1721. március 1. Drezdai lt. Correspondenz von Flemming... mit Ragotzi. vol. CCIII. Loc. 702. fol: 33 sk.

[58] A levél címzetlen, megtalálta *V. Sternberg János* az Ukrán Tudományos Akadémia lvovi Vaszilij Sztefanek nevét viselő könyvtárában, eredetileg az Ossolineum őrizte. Köszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta.

[59] Dirling a Haditanácsnak, 1721. március 25. Türkei, Kart. 189. január—augusztus, 69 sk. fol.

cziné, és azonnal jelentkezett a kardinálisnál, tehát Dubois-nál, a svéd és a hessen-kasseli követnél, Martininál, hogy támogatásukat kérje.[60]

Az Orléans-i hercegné október 9-én írja meg féltestvérének, hogy megérkezett Párizsba Rákóczi felesége, és Béthune márkinét küldte hozzá, hogy megkérdezze, mikor tudja fogadni. A hercegné nagy fenntartással szól róla, mert — amint mondja — „szégyenletes" („abscheuliche") történeteket tudott meg róla, és nem akarja, hogy rátelepedjék.[61]

Sarolta-Amália híre olyan rossz, hogy amikor Liselotte a régenssel beszélget róla, tréfásan figyelmezteti, vigyázzon, ne maradjon vele egyedül, mert megerőszakolja, mint ahogy azt a cárral is tette. Miután találkozik vele, hajlandó elismerni, hogy a valamikor csinos, most nagyon kövér Rákócziné „illedelmesen és értelmesen" tud beszélni.[62]

November 1-ji levelében a hercegné megemlékezik Brenner apát öngyilkosságáról, és azzal vádolja, hogy százezer tallért tulajdonított el, Rákóczi most azt próbálja visszaszerezni. A fejedelemasszony egyébként rossz bőrben van, és nem tudja, hogy mikor fog kilábalni a betegségéből.[63] November 5-én várja látogatását, de végül is nem jön el, mert láza van.[64] Már azt hitték, hogy meg fog halni, de most már jobban érzi magát. Gyóntatóatyját küldte hozzá, aki harminchárom éves, de nem látszik idősebbnek huszonkettőnél. Meg is jegyzi: „ilyen gyóntatóatyát bizony nem szeretnék magamnak" („so einen beichtvatter mockte ich wahrlich nicht haben").[65]

November 13-án a fejedelemasszony felkeresi a hercegnét, és hosszan elbeszélget vele („hatt mich nach dem essen lang entretenirt").[66] November 22-én kéréssel fordul hozzá anyagi ügyeiben, de Liselotte kijelenti, hogy ezekbe ő nem avatkozik bele. Szeretné kerülni emiatt is a vele való kapcsolatot, arról nem szólva, hogy nem tetszik neki életmódja: „Ragotzi fejedelemasszony csak negyvenkét éves, de többnek látszik, van egy Schlieben gróf nála, úgyhogy azt hiszem, az ő korában nem segít neki zsoltárt énekelni."[67] November 27-én a fejedelemasszony nála ebédel, de semmit sem eszik, nehogy elrontsa a gyomrát. A hercegné ismét elmondja, hogy Schlieben gróf él vele, és ez még jobban idegesíti őt, mint a fiatal gyóntatóatya. Schlieben écuyer-ként (tehát lovászként) viselkedik, nagy darab ember és jó kiállású, mindig Rákócziné-val együtt látható.[68]

[60] Pentenriedter VI. Károlynak, 1721. október 10. Frankreich, 1721. No 150.

[61] Briefe der Herzogin Elisabeth-Charlotte von Orléans aus den Jahren 1721—1722, i. kiad. 244.

[62] „Die fürstin Ragotzi spricht polie undt de bon sens. Ich weiss ihr Leben woll, muss also gestehen, dass ich mich ihrer ein wenig scheue, den alle heute wissen ihre historien hir. Ich habe mein Sohn von hertzen lachen machen, wie ich ihm gesagt, er solle nicht allein bey ihr bleiben, damitt sie ihn nicht nohtzüchtige, wie man sagt, dass dem Czaar mitt ihr geschehen." Briefe ..., 259.

[63] „Ein abt, so dess prinzen Ragotzy affairen hier führte undt seine gelder einnahme, hatt sich selber die gurgel abgeschnitten. Der hatt hundert taussend thaller vor sie unter handel gehabt; sie kompt umb zu erforschen, wo dies gelt hin kommen ist, dass ist ja woll der mühe werdt." Itt újból hangsúlyozza: „...sie spricht woll und sehr polie." Briefe ..., 261.

[64] Briefe ..., 263.

[65] Briefe ..., 265.

[66] Briefe ..., 268.

[67] „Die fürstin Ragotzi ist nur 42 jahr alt, scheindt aber mehr. Es ist ein graff Schlieben bey ihr, so ich glaube, ihr nicht hilfft in ihrem alter einen psalter machen." Briefe ..., 279.

[68] Briefe ..., 282.

December 13-án megírja, hogy a fejedelemasszony egy kolostorba vonult, és reméli, hogy „megtér".[69] December 18-án arról panaszkodik, hogy egy egész órán keresztül fenntartotta, és még maradt volna, ha a régens „meg nem váltja".[70] 1722. január 10-én is felkeresi,[71] február 5-én félóráig tartózkodik nála.[72] És ezután váratlan fordulat következik: február 19-i levelében a hercegné azt jelenti, hogy előző nap (tehát 18-án) meghalt Rákócziné, és ehhez kétszer is hozáteszi: „jammert mich von hertzen" (szívből sajnálom). Amint elmesélték neki, fogat húzatott, a seb azonban begyulladt, és feltehetőleg szepszisben halt meg.[73] Halála után rendkívüli történeteket meséltek róla és ezeket a hercegné színesen adja elő a pfalzi rokonnak. Ezek szerint Rákócziné gyakran mesélte, hogy még Varsóban azt álmodta: jönni fog hozzá egy ember pohárral a kezében, és azt fogja mondani, igyál, mert ez az utolsó ital, amit életedben még elfogyaszthatsz. Mikor Párizsban beteg lett, Helvétius doktor (Jean-Claude-Adrien Helvétius, a filozófus apja) kezelte, akitől, amint először megpillantotta, megijedt, mert felismerte benne azt az embert, akit álmában látott. Ezek után meg volt győződve arról, hogy meg fog halni.[74] (Minderről, úgy tűnik, hogy Madame Dangeau tájékoztatta a hercegnét.)[75]

Február 21-én egy kibővített történetet mesél el, amely szerint a fejedelemasszony kijelentette, hogy holnap eltemetik abban a kolostorban, ahová visszavonult. Ennek előzménye az, hogy amikor a Cherche-Midi kolostorba költözött, egy olyan lakásba vezették be, amelyet Varsóban álmában látott. Elmondta környezetének, hogy innen nem fog élve kikerülni, mert ez volt az a szoba, amelyben az álom szerint egy ismeretlen ember poharat nyújtott át neki, s bár nem volt szomjas, biztatta, hogy igya ki, mert ez az utolsó ital, amelyet életében elfogyaszt. Megismétli, hogy Helvétiusban ismerte fel azt az embert. A történeten a hercegné csodálkozik, és megjegyzi, hogy ilyen dolgok csak a hesseni fejedelmeknél fordulnak elő. Hogy ez mivel magyarázható, azt csak az Isten tudja: „mi, pfalziak egészen különbözünk tőlük, mi nem látunk szellemeket, sem álmokat".[76]

Elisabeth-Charlotte február 28-án írja meg, hogy holnap abbahagyja a gyászt, miután Rákóczi fejedelemasszony „már 12 napja halott".[77] Úgy látszik, hogy levelezőpartnere még visszatért Rákócziné halálára, mert a hercegné március 31-én ismét foglalkozik annak okával. Feltételezi, hogy az érvágás okozta, tehát nemcsak a rosszul sikerült foghúzás. Visszatér arra a kérdésre is, hogy az álmok mondhatnak-e valamit az embernek. Válasza: „Treume gerahten nicht allezeit, aber es seyndt doch

[69] „Die fürstin Ragotzi hat sich nun in ein Closter retirirt, ob dass ein Bekehren darff erfolgen, mag gott geben." Briefe ...., 295.

[70] Briefe ..., 299.

[71] Briefe ..., 308.

[72] Briefe ..., 320.

[73] Briefe ..., 328.

[74] Briefe ..., 330.

[75] Briefe ..., 331.

[76] „Aber mich deücht, dass solche sachen mehr den hessischen fürstlichen personnen begegnen, als alle andern leütten. Wir andere, Pfaltzer, seindt gantz contrarie, wir hören und sehen weder geister, noch treüme." Briefe ..., 332—333.

[77] Briefe ..., 337.

etliche sehr remarquable." — „Az álmok nem mindig teljesülnek, egyesek azonban nagyon figyelemreméltóak."[78] Tehát bizonyos mértékig korrigálja magát. Itt jegyzi meg, hogy a fejedelemasszonynak kevés pénze lehetett, és nem hiszi, hogy kísérőnője, Breytten-Landenberg kisasszony bármit is örökölhetne tőle.[79] A hagyaték iránt egyébként a párizsi császári követség is érdeklődött a Rákóczi fiúk esetleges örökösödési igényei miatt, de nem volt mit örökölniük.[80]

Mikes 1722. április 16-án írja meg, hogy egy nappal előbb — tehát szinte két hónappal az esemény után — kapták a hírt a fejedelemasszony haláláról, amelyet így kommentál: „A való, hogy a fejdelem szívesen bánja, de már egy nagy bútól megmenekedett, mert a fejdelemasszony állapottyán mindenkor kelletett búsulni. A való, hogy igen keveset laktak együtt, de a kötelesség mindenkor fent volt és a gondviselésnek meg kelletett lenni, noha a héjával. A szegény fejdelemasszonynak nagy nyomorúsággal és szegénységgel kelletett életét tölteni."[81] Az apród megbocsátó, bár úgy látszik, ő is ismeri e nehéz házasság történetét. A fejedelem, mint a *Gondolatok*ból és leveleiből tudjuk, őszintén gyászolta feleségét. Ebben egyszerre volt szerepe az iránta érzett hálának, a vallásos bűnbánatnak és a konvenciónak.

[78] Briefe ..., 352.
[79] Briefe ..., 328.
[80] De Fonsecca báró Sinzendornak, 1722. május 4. Frankreich, 1722. No. 42.
[81] Mikes, 71.

A cambrai-i kongresszus és a spanyol–francia–orosz szövetség terve

Bon spanyolországi küldetése

Spanyolország veresége után 1720 januárjában kénytelen volt csatlakozni a négyes szövetséghez, amely elhatározta, hogy nemzetközi kongresszuson rendezi a még meg nem oldott problémákat (főleg Parma, Toscana és Gibraltár hovátartozásának ügyét). Az értekezlet színhelyéül Cambrai-t jelölték ki, de hatalmi ellentétek megakadályozták azonnali összehívását. Rákóczi abban reménykedett, hogy az alkudozásokba maga is bekapcsolódhat a négyes szövetség ama pontja alapján, mely szerint a hajdani ellenfelek hívei visszakaphatják címeiket és javaikat. Úgy vélte, hogy e tekintetben számíthat nemcsak Spanyolország, hanem Franciaország segítségére is, főleg azután, hogy 1721 márciusában Madrid és Párizs kibékültek, és védelmi szerződést írtak alá, amely ígérte a spanyol követelések támogatását. Amikor Nystadban Oroszország és Svédország megkötik 1721 augusztusában a békét, a fejedelem arra is gondol, hogy a cárt is bekapcsolja az akcióba s amennyiben Cambrai-ben nem jönne létre megállapodás, spanyol—francia—orosz szövetséget javasol, amely szembefordul Béccsel.

Bonnac 1720. szeptember 28-án jelenti a „cambrai-i érseknek", tehát Dubois-nak, hogy Rákóczi továbbra is Rodostóban él, és a törökök jól bánnak vele, vagy azért, mert a szultán méltósága ezt megkívánja, vagy mert arra számítanak, hogy még hasznos lehet Magyarországon, ahol „nagy pártja" van. Ennek ellenére el akarja hagyni Törökországot, ezért bizalmi emberét, Bont Spanyolországba küldte. Szeretné elérni, hogy a spanyol udvar a cambrai-i kongresszuson támogassa azt az óhaját, hogy legalább menedéket kaphasson Európában, vagyonát és gyermekeit adják vissza a négyes szövetség azon pontja értelmében, amely lehetővé teszi, hogy a volt hadban álló felek külföldön tartózkodó alattvalói „visszatérhessenek országukba és visszakaphassák javaikat". „Nem tudom — írja —, hogy Bon kapott-e megbízást a francia udvar számára", de miután Párizs útbaejtésével megy Spanyolországba, felhívja küldetésére Dubois figyelmét.[1]

Mint láttuk, Törökországból Bon 1720. szeptemberben elindult a Párizsba menő török követtel, Mehemed effendivel együtt. 1721 júliusában érkezett Madridba. (Párisi tevékenységéről nem tudunk.) A keltezés nélküli, de feltehetőleg ez év júliusában V. Fülöp spanyol királyhoz intézett emlékiratában megemlékezik Boissimène küldetéséről és arról, hogy a király egyetértett a fejedelem politikai elképzeléseivel. A Porta váratlanul békét kötött, s Rákóczi csak az isteni gondviselésnek köszönhette, hogy a

[1] Bonnac Dubois-nak, 1721. szeptember 28. *Angyal*, 212.

szultán a vendégjog szentségére hivatkozva nem szolgáltatta ki Bécsnek. Miután kitört a francia—spanyol háború, nem jelentkezhetett, most azonban, amint meghallotta, hogy Spanyolország belép a négyes szövetségbe, kéri, hogy a cambrai-i kongresszuson támogassa érdekeit. Emlékezteti a királyt arra, hogy ő már 1712. január 16-i levelében biztosította a fejedelmet támogatásáról, és a párizsi spanyol követ, Grimaldo márki tanúsíthatja, hogy elismerte a magyarországi háború hasznát saját érdekei szempontjából. Miután Spanyolország nem kötött szerződést Béccsel, a négyes szövetség megfelelő pontjára való hivatkozással felléphet mellette, és kérheti számára Erdély birtoklását. Úgy véli, hogy az európai államok érdeke az Ausztriai Ház hatalmának korlátozása. Bécs terjeszkedni akar, ezt tette a török háborúval, s erre törekszik Németországban is, ahol most abszolutista törekvéseit érvényesíti. Igaz, hogy Erdély kicsi, de a fejedelem annak birtokában olyan bogarakhoz („vermissaux") hasonlítható, amelyek képesek a gyökeret megrágni, s ezzel elszárítják a legnagyobb fát is, és nagyobb kárt tesznek, mint a nagy állatok, amelyek csak a leveleket eszik meg, azok ugyanis újból kifeselnek. Az európai hatalmak számára hasznos a fejedelemség önállóságának visszaállítása, mert a megfelelőbb erőegyensúlyt biztosíthatja. Ezt kívánja „az igazságosság is egy olyan fejedelemmel szemben, akit idegen fegyverek kényszerítettek népei elhagyására, s nem az alattvalók hűtlensége, akik nyögnek ama iga alatt, amelyet az erőszak vetett rájuk". Rákóczi a szövetségesek megegyezése, és nem a háború útján szeretné visszakapni fejedelemségét, és elfogadja azokat a feltételeket, amelyeket számára előírnak.

Szeretne a tárgyalások helyéhez közel kerülni, s ezért visszatérni Franciaországba, annál is inkább, mert a császári követ nem szűnik meg intrikálni ellene, és mert a Portán gyakoriak a változások. Jól érezte magát a dicsőséges emlékezetű XIV. Lajos idején ebben az országban, amikor szinte boldogabb volt amiatt, hogy „udvarolhatott neki", mint ha saját trónján ült volna. A dolgok megváltoztak, de reméli, hogy az Orléans-i herceg segíti Anglia és Hollandia megnyerésében, s bízik abban is, hogy a szárd király melléje áll.

A spanyol nyelvű összefoglaló hivatkozik a négyes szövetség nyolcadik pontjára, amely kimondja, hogy támogatásban lehet részesíteni mindazokat, akik a szemben álló felek pártján álltak, s önmagát úgy tekinti, mint V. Fülöp szövetségesét.[2]

Dubois elzárkózása

Bon madridi küldetéséről a francia udvar tudott, Dubois azonban — a fejedelem szerint — csak ajánlólevelet volt hajlandó adni a követnek, amelyben Rákóczit „kolduskénť protezsálja, tehát igazán nem támogatja. A kardinális nem kíván vele kapcsolatot tartani, olyannyira, hogy még az 1721. szeptember 1-én írt levelére sem válaszol, amelyben arról értesítette, hogy Brenner letartóztatása után Toulouse grófra bízta ügyeinek intézését, s kérte segítségét. Ennek ellenére 1722. február 24-én a spanyol—francia közeledés hírére újabb levelet ír neki, amelyben udvariassági szólamok után arra kéri, képviselje érdekeit a cambrai-i értekezleten. Leveléhez egy memo-

[2] Simancasi lt. i. h.

randumot csatol, amelyről ezt írja: „Lehetséges, hogy ebben úgy gondolkozom, mint egy színvak, mert nem lehet másképpen tenni akkora tudatlanságban és olyan távolságból, mint ahol élek." Csak az marad számára, hogy — mint mondja — „megelőzze az időt" („anticiper sur le temps"), és megpróbálja kitalálni a jövőt. Egyedül a törököktől kapott menedéket, s fáj, hogy Franciaországhoz való ragaszkodása ellenére nem térhet oda vissza, de megnyugszik a gondviselésben. Az aláírás: *le comte de Saaros.*

Az emlékirat tizenkét pontban foglalja össze a fejedelem javaslatait. Az első arról szól, hogy a négyes szövetség Európa békéjét és a köznyugalmat nem tudta biztosítani, részben az érdekek ellentéte, részben szubjektív tényezők miatt. A második pont azzal foglalkozik, hogy a négyes szövetség megkötése után Spanyolország hiába kereste a megbékélés feltételeit, nem tudott eredményt elérni. A harmadik elmélkedik arról, hogy Richelieu és Mazarin idején a Spanyol és a Habsburg Birodalom ellen Franciaország szövetségeseket keresett a Német Birodalomban, Svédországban, Erdélyben, és ezzel sikerült mindkét hatalmat kordában tartani, ugyanakkor maga Franciaország felvirágzott. XIV. Lajos uralkodásának idején lemondtak arról, hogy szövetségeseket keressenek, rossz gazdaságpolitikát folytattak, amely korlátozta az ipart és a kereskedelmet, hatalmas, 600 000 emberből álló hadsereget tartottak fenn, amely tönkretette a mezőgazdaságot, és ez vezetett végül is a „nép romlásához". A nagy hadsereg ellenére Franciaország elvesztette volna a spanyol örökösödési háborút, ha Lipót császár harmincezerrel több katonát tudott volna küldeni a nyugati frontra. Az angol királynő ebben a tárgyban a császárnak tett szemrehányást az utrechti béke előtt, amely megmutatta, hogy a spanyol király mely körülményeknek köszönheti trónját (Rákóczi természetesen a magyar háborúra utal). A negyedik pont szükségesnek tartja, hogy a kormányok és kormányzók pillantásukat a jövőre vessék, és eközben ne csak a közvetlen érdekeket vegyék tekintetbe, amelyek kiszámíthatóvá tehetnék az eseményeket, hanem a szenvedélyeket is, amelyekben minden emberrel osztoznak. Mazarin kardinálisról mesélik, hogy bármilyen biztosítékot adtak is neki, soha nem ment közel egy lóhoz, attól tartva, hogy meg fogja rúgni. Ez a példa egy szép maximát illusztrál, amely úgy szól: „Még a barátokban is fel kell fedezni, mit tennének, ha ellenségeinkké válnának." Az ötödikben elmondja, hogy Franciaország érdeke azt kívánja, álljon vissza a belső nyugalom, javuljon a nép, a kereskedelem, a pénzügyek helyzete. Elengedhetetlen, hogy éppen azért ne érvényesüljön a szövetségi kötelék, hogy az adott szót megtartsák, hogy ne ígérjenek olyat, amit nem tudnak teljesíteni. Rákóczi ekkor még feltételezi, hogy XV. Lajos a spanyol infánsnőt veszi el feleségül, reméli, hogy szilárd spanyol—francia szövetség jön létre. Javasolja, hogy ehhez a szövetséghez csatlakozzék Szardínia királya is. Úgy véli, hogy az angoloktól és a hollandoktól nincs mit tartani, a Habsburgokkal viszont, akik támadást készítenek elő Franciaország ellen, szembe kell fordulni. A hatodik pontban azt tárgyalja, hogy mi történt Itáliában, ahol sok a megoldatlan kérdés. A négyes szövetség úgy döntött, hogy Szicíliát a császárnak adja, Firenzét és Parmát pedig Don Carlos infánsnak. Ez feszültségek forrása lesz, hiszen a bécsi udvar Machiavellit követve mindig arra törekedett, hogy a gyengéket a kétségbeesésbe kergesse, s azután leteperhesse. Ha az infáns meg is kapja az itáliai birtokokat, egyszer csak azt fogják észrevenni, hogy kénytelen Spanyolországba menekülni, mert nem tudja magát meg-

védeni, és Szardínia szövetsége nem tudja őt megmenteni. Tehát ezzel a rendelkezéssel egy ún. „pierre d'achoppement", egy olyan ütközőpont jönne létre, amely Franciaországot védelmi háborúra kényszerítheti. A másik háborús ok a levantei kereskedelem lehet. Az angolokat és a hollandokat már nyugtalanítja az Ostendei Társaság, három vagy négy év múlva a bécsi Levantei Társaság fogja veszélyeztetni a franciák földközitengeri kereskedelmét. A hetedik pontban a német birodalmi állapotokkal foglalkozik. Feltételezi, hogy egyes német fejedelmek, ha a jelenlegi császár meghal, szembefordulnak azzal, aki lányát feleségül veszi. Magyarország és Csehország is megragadhatják az alkalmat arra, hogy lerázzák a szolgaság igáját. Erre persze a siker reményében csak akkor kerülhet sor, ha megfelelő segítséget kapnak. VI. Károly megváltoztatta azokat a maximákat, amelyekkel elődei éltek, főleg Magyarországon, ahol a főurakat és a népet egyaránt elnyomták a „németek", akikkel a nemzet sohasem rokonszenvezett. Csehországban viszont a főurak mindig részt vettek a kormányzásban. A császár most magyaroknak adja az egyházi hivatalokat, kedvezőbben bánik a főurakkal, rendet tart az ott állomásozó csapatok körében. Mindez azt jelenti, hogy változás esetén az Ausztriai Házhoz húzó püspökök és főurak az említett csapatok segítségével úrrá lehetnének azokon, akik az elszakadást kívánják. Ezért kell Magyarországnak a külső segítség. A nyolcadik pontban kifejti, hogy a jelzett válsággócok miatt Franciaország kénytelen lesz háborúba keveredni, arról nem is szólva, hogy az ambíciók, a féltékenység vagy a hóbortosság is teremthetnek veszélyes helyzeteket. Miután minden válságnak az Ausztriai Ház a kiindulója, meg kell vizsgálni, hogy miben áll valóságos ereje. A kilencedik pontban ezt a vizsgálatot végzi el azzal, hogy áttekinti az egyes európai országok helyzetét és egymáshoz való kapcsolatát. Szerinte például Lengyelország annak köszönheti létét, hogy bár belső erői nincsenek, szomszédjainak érdeke, hogy fennmaradjon. Ennek ellenkezője történt Magyarországon, ahol a szomszédok a függetlenség felszámolásában voltak érdekeltek. Az Ausztriai Ház részéről csak ürügy volt az ország megvédése és a kereszténység védőpajzsa dicsőséges cím emlegetése arra, hogy leigázza ezt az országot. Most a Habsburg Birodalom egyaránt erős nemzetközi helyzeténél és belső erőforrásainál fogva. Hatalma kiterjed sok országra, és a német fejedelmek védelmet nyújtanak neki Franciaország ellen is. Gazdag földekkel rendelkezik, kezd manufaktúrákat felállítani, bővíti a kereskedelmet. A hatalmi növekedéssel tehát számolni kell. A tizedik pontban azt keresi, hogy hol van a Habsburg Birodalom gyenge pontja, és hol lehet megtámadni. Példát kutatva vissza kell nyúlni V. Károly korához, amikor a magyarok támadása miatt Ferdinánd kénytelen volt segítséget kérni a császártól, ami azt eredményezte, hogy Franciaország eredményesen harcolhatott ellene. Tehát „hátulról" lehet a támadást a siker reményében elindítani, mint ahogy ezt később Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Apafi és II. Ferenc (tehát Rákóczi Ferenc) példája is mutatja, akik nem rendelkeztek elég hatalommal egy ilyen nagy monarchiával szemben, de fellépésük érzékenyen érintette Bécset. Saját hadai a császári fővárosig vagy Morváig és Sziléziáig portyáztak, s ez késztette a császárt arra, hogy visszavonjon csapatokat Itáliából és a Rajnától, és végül, hogy feladja Spanyolországot. Ha követelnék Erdély visszaadását jogos fejedelmének és „ha véd- és dacszövetséget kötnek vele és a muszka cárral; csak pénzt kellene adni Spanyolországgal együtt". A tizenegyedik pontban elmondja: a cár 1711-ben el volt szánva arra, hogy támogassa őt Erdély visszaszerzésében, ha

Franciaország szövetséget kötött volna vele. Ha e feltétel most teljesülne, I. Péter újból vállalná megsegítését. Csak a lengyelek egyetértését kellene megnyerni ahhoz, hogy az orosz csapatok áthaladhassanak az országon, amit egyébként megakadályozni úgysem tudnak. Meg van győződve arról, hogy Oroszország pénzbeli támogatás esetén a Habsburg Birodalom ellen fordulna. Legjobb lenne a békés megoldás, de erre azt lehet válaszolni, hogy a császár eleve elutasítja Erdély visszaadását Rákóczinak. Szerinte, ha a szövetségesek egységesen akarják, rá lehet őt erre kényszeríteni. Szó van arról, hogy Szent György lovagnak, azaz az angol trónkövetelőnek adják Szicíliát és Nápolyt; ha ez reális terv, akkor az Erdélyi Fejedelemség önállóságának visszaállítása még inkább az. Erdély önállóságának távolabbi következményei is lennének, hiszen Magyarország, Csehország, Morvaország és Szilézia alkalmas pillanatban elszakadnának a Habsburg-háztól, és esetleg közös király alatt egyesülnének. A tizenkettedik pontban kijelenti, hogy „ez a szisztéma igazságos, mert csak azok védelmét vállalja, akiket igazságtalanul zaklatnak és nyugtalanítanak". Ha arról van szó, hogy az erdélyi fejedelem jogainak igazságát kell kifejteni, amelyeket egyébként már Franciaország és Spanyolország elismert, ezt könnyen meg lehetne tenni, különösen „ha nem kellene hat hónapot várni, míg választ kap az ember". Végül azt kívánja, hogy „Isten, aki mindennek bírája, saját dicsőségére és az érdekek javára végezzen, és támogassa azokat a szándékokat, amelyek az annyi bajtól sújtott népek javát és nyugalmát célozzák".[3]

Ez az emlékirat Rákóczi akkori politikai filozófiáját fejti ki az európai viszonyok és főleg a feltételezett fejlődési tendenciák alapján. Terve kialakításához tanulmányozta nemcsak a régebbi európai történelmet, hanem olvasta azokat a könyveket és újságokat is, amelyek a közelmúlt fejleményeiről adtak tájékoztatást. Richelieu politikáját tartja példaképnek, amely mindenekelőtt a kontinentális Európát vette tekintetbe, és ezen az alapon mérte fel az erőviszonyokat. Így jutott el ahhoz a meggyőződéshez, hogy Franciaország ellenlábasa a Habsburg Birodalom, és ezzel szemben kell szövetségeseket keresni keleten is. Rákóczi az Ausztriai Ház megerősödését tartja az európai egyensúly legfőbb akadályának, s ebben nincs egyedül, mert ekkor nemcsak a spanyol, hanem az angol külpolitika is erre a következtetésre jut. Dubois azonban kevéssé lelkesedik a Richelieu-féle politikáért, s nem követi angol szövetségesét sem a Bécs elleni fellépésben.

Rákóczi elkeserítő anyagi helyzetben írta meg levelét és emlékiratát a kardinálisnak. 1722. február 12-én Theyls azt jelenti a bécsi Haditanácsnak, hogy a fejedelem kérte, küldjék hozzá Ibrahim Müteferrikát, aki el is ment Rodostóba, s onnan a fejedelem leveleit hozta a nagyvezírnek és a muftinak, amelyekben panaszkodott,

[3] „Il peut etre que l'on raisonne dans iceluy comme un aveugle des couleurs, car l'on ne scauroit autrement dans une telle ignorance et eloignement où je vis. ... Mais au contraire, en Hongrie les grands et le peuple etoient maitrisés par les Allemands avec lesquels la Nation antipatisoit de tous tems. ... Au lieu qu'en ajoutant à ses beaux projets, la restitution de la Transylvanie à son prince et en faisant une alliance offensive et defensive avec luy et avec le Czar de Moscovie, il ne seroit plus question que de fournir de l'argent en cas d'attaque conjointement avec l'Espagne. ... Du reste, on souhaite que Dieu, arbitre de tout, en dispose à sa gloire et au bien des interets, qu'il seconde les intentions qui ne tendent qu'au bien, à la tranquillité des peuples affligés par tant de calamités." A Dubois-nak írott levelet és a hozzá tartozó mémoire-t két példányban megőrizte: Hongrie, 17. köt. 278 sk. fol. Kiadta *Fiedler* II. 591 sk.

hogy nem törődnek vele, „hagyják éhen halni", és kérte a tain felemelését. A nagyvezír azt válaszolta, hogy a szultánnak fog referálni, de semmit sem ígért.[4] Február 26-án Bonnac jelenti Dubois-nak, hogy Rákóczi elküldte hozzá titkárát, aki arra kérte, tudja meg, vajon a nagyvezír hajlandó volna-e kiengedni Törökországból. Kérte azt is, jelentse ki előtte, hogy Franciaországban vagy Spanyolországban szívesen fogadják. Mindezt elsősorban a tain felemelése érdekében tartja szükségesnek. A követ vállalkozik arra, hogy a Portán elmondja, milyen veszteség érte a fejedelmet Franciaországban „par la mauvaise foi de son agent" — tehát „ügynöke rosszhiszeműsége" miatt, és ezen az alapon javasolja az ellátmány felemelését.

Rákóczi ezzel nem elégszik meg, most már közvetlenül a nagyvezírhez fordul, hogy engedje közelebb kerülni Konstantinápolyhoz, esetleg a jeruzsálemi zarándoklás ürügyével. Innen kapcsolatot tarthatna a nyugat-európai hatalmak követeivel, amelyek szerinte új háborúra készülnek. A nagyvezír elmondja Bonnacnak, hogy a fejedelem terve az újabb háborúról távolinak és megvalósíthatatlannak tűnik. Szeretné, ha Törökországban maradna, mert ha Spanyolország és Franciaország a Habsburgok ellen fordul, a Porta nem habozik hadra kelni, mivel elégedetlen a pozsareváci békével, s akkor rá is szükség lenne Magyarországon és Erdélyben. A francia követ attól tart, hogy egy kereskedemi hajó, amely Rákóczi rendelésére Franciaországból jött, visszaviszi őt, s mindent megtesz, hogy erre ne kerüljön sor. Kéri azonban Dubois-t, hogy közölje vele, van-e újabb utasítása a fejedelem iránti „conduite"-et, viselkedést illetően. Míg újabb utasítást nem kap, tartja magát ahhoz, hogy meg kell akadályozni visszatérését Franciaországba.[5]

Emlékirat a régenshez és a spanyol udvarhoz

Mivel a bíborostól nem kap választ, és Bonnac elzárkózik terveinek támogatása elől, május 24-én a fejedelem közvetlenül az Orléans-i herceghez fordul. Úgy hiszi, hogy mivel a régens személyesen ismeri őt, és tudja róla, hogy „természetes őszinteséggel" szokott szólni, jobban megérti szándékait. Tiltakozik az ellen a vélemény ellen, amely róla kialakult, s amely szerint kész a legnehezebb vállalkozásokba is belekezdeni anélkül, hogy megvizsgálná azok következményeit a ráció és az óvatosság szellemében. Igaz, a szultán ígéretei bizonytalanok és általánosak voltak, a ráció és az óvatosság azt kívánta volna, hogy tartózkodóbb legyen, a kötelesség azonban arra indította, hogy ne utasítsa el azokat, kizárólag a velük járó veszélyek miatt. „Ön azt mondta, hogy filozófus vagyok, amikor előadtam elhatározásomat, hogy eljövök, mert személyesen akarom megtudni, mire számíthatok, de semmibe se kezdek, ha a törökök nem teljesítik ígéreteiket. Ön helyeselte magatartásomat, amelyet ideérkezve tanúsítottam, és amelyről számot adtam Toulouse gróf úr és Torcy márki úr útján mindaddig, amíg Franciaország érdekei Önt hirtelen nem kényszerítették arra, hogy támogassa a császáréit." Ellenállt a törökök ama kezdeményezésének, hogy részt

[4] Theyls a Haditanácsnak, 1722. február 12. Türkei, Kart. 189. január—június, 21 sk. fol.

[5] Bonnac Dubois-nak, 1722. február 26. *Angyal*, 219 sk. Március 19-én újból visszatér a küldetésre. *Angyal*, 222.

vegyen olyan vállalkozásokban, amelyek ellentmondtak a rációnak és az óvatosság által megkívánt katonai maximáknak. Evvel a magatartásával végül is kivívta a török nemzet tiszteletét, megbecsülését és bizalmát.

Ezek után összefoglalja a Dubois-nak küldött memorandum főbb pontjait. Az erőviszonyokat vizsgálva kiemeli, milyen kár származott abból, hogy Franciaország XIV. Lajos uralkodása idején nem tartotta meg a szerződéseket és csak terjeszkedésre és Európa egyensúlyának megbontására gondolt. A régens azzal kezdte uralkodását, hogy szigorúan megtartotta az utrechti és a rastati békét, és ezt ő a maga részéről tökéletesen helyesli. Figyelmezteti azonban, hogy a császár hasznot akar húzni a Franciaországgal kötött szerződésekből. Profitált a Spanyolország elleni háborúból, és hogy e tekintetben még több előnyt nem húzott, az Franciaország és Spanyolország közeledésével magyarázható. (Itt a házassági kapcsolatokra is utal, tehát az Orléans-i herceg leányának esküvőjére az infánssal és a kis infánsnő tervezett házasságára XV. Lajossal.) Ha ez nem történt volna meg, akkor a cambrai-i értekezleten a császári követ magas lóról beszélt volna, sőt — ahogy Rákóczi mondja — „esetleg tevére ült volna". E kifejezésekkel kapcsolatban utal a régens anyjának véleményére, aki szívesen vette az ő „extravagáns gondolatait". Orléans-i Fülöptől elnézést kér, hogy ezeket neki is elmondja, de hát vele szemben is őszinte akar lenni. Reméli, hogy a bécsi udvar magatartása felvilágosítja szándékairól, és hogy visszatér azokhoz a nézetekhez, amelyeket a fejedelem Párizsból való távozása előtt hallott tőle. Szeretné, ha tudná szolgálni Franciaország érdekeit, de ezt csak akkor teheti, ha megfelelő biztosítékokat kap, felelőtlenül nem kíván fellépni, mert „nem szolgálná sem az Ön érdekeit, sem az én becsületemet, ha, úgymond, meggyújtanám a szalmát, amelynek tüze akkor aludna el, amikor melegítenie kellene".

A pillanat nem alkalmas arra, hogy háborút kezdjen, mert a Porta nem engedi keresztény csapatok toborzását. A törökök csak nyáron szolgálnának, ami azt jelenti, hogy csak betöréseket és portyázásokat hajtanának végre. Ez nem kívánatos, de még nagyobb veszélyt jelentene, ha sikerük esetén hatalmukba kerítenék Magyarországot és Erdélyt. Az egyszerű törökök úgy beszélnek Magyarországról mint hazájukról és tulajdonukról, miután uralmuk idején szétosztották a földet a várak lakói között. Mindez világos volt számára már Franciaországban is, de azt remélte, hogy jelentős összeget kaphat keresztény hadak fölfogadására. Most is csak arra gondol, hogy a Portától pénzt szerezzen, ha alkalom adódik egy új háborúra a Habsburg Birodalom ellen. Megelégedne azzal, ha a török csak fenyegetné Bécset „mint a kárpiton szereplő Jupiter, aki villámot tart kezében, anélkül, hogy azt valaha is kibocsátaná". Elsősorban a cár segítségére szeretne támaszkodni, ha a régens el tudja őt téríteni terveitől és a császár ellen tudja fordítani. I. Péter németországi terveiről, a holsteini és a mecklenburgi herceggel kialakított politikájáról (Mecklenburgot I. György angol király és hannoveri választófejedelem csapatai tartották megszállva, a herceg a cárnál keresett menedéket. I. Péter lánya, Anna Karl Friedrich Holstein-Gottorpi herceghez ment feleségül, aki Schleswigre, sőt a svéd trónra is igényt tartott, és ehhez kérte apósa segítségét) és a Hannoveri Ház elleni támadás lehetőségéről szól. Szerinte egy ilyen németországi háború nehézségeket okozna Oroszországnak katonailag és politikailag, ezzel szemben, ha Magyarországra indulna, kedvező feltételekkel számolhatna, a lakosok szívesen fogadnák, közel volna kiindulási bázisához, Ukrajnához. A lengye-

lek nem akadályoznák meg az orosz csapatok átvonulását, segítenék a rácok is, akik ugyanolyan valláson vannak, mint az oroszok, és akik ugyanolyan szerepet játszhatnak Magyarországon, mint az ún. miquelek, tehát partizánok Spanyolországban. Franciaország, Spanyolország és Anglia nézők lehetnének ebben a színdarabban, Franciaország legfeljebb abban segíthetne, hogy csapatmozdulataival lekötné a császári erőket.

Ha a régens ezzel egyetért, akkor ő maga kész kezdeményezni a tárgyalást a cárral és minisztereivel. (Megjegyzi, hogy I. Péter szereti a magyar borokat, de azt is, hogy Mensikov herceg hajlandó lett volna birtokait kicserélni az övéivel.) A tárgyalásokhoz 2—300 000 écure volna szüksége, és természetesen vissza kellene térnie Franciaországba. Ez lehetséges volna, mert a Porta akarata ellenére nem kívánja visszatartani. Tudja, hogy távol lévén Európától, nem ismeri pontosan az ügyek állását, javaslatait arra építi, hogy elhidegült Párizs és Bécs kapcsolata. Reméli, hogy e tekintetben nem téved, és hogy nem lesz a változások áldozata. Kéri, hogy Toulouse gróf vagy Dubois útján értesítse állásfoglalásáról, és a barátság érzelmes kifejezésével fejezi be levelét.[6]

Mint láttuk, a fejedelem a cambrai-i értekezleten ügyét elsősorban Spanyolországgal kívánta képviseltetni, de úgy, hogy Franciaország támogatását is élvezze. Bon megkapja Rákóczinak Dubois kardinálishoz intézett emlékiratát, s ennek alapján a fejedelem nevében újabb beadványt szerkeszt. Ebben arra kéri a spanyol királyt, hogy első lépésként jelentse ki a szövetségesek és a császár előtt, miszerint azt kívánja: Erdély fejedelme legyen részese a szerződésnek mint olyan, aki kezdetektől fogva szövetségese volt Spanyolországnak. Közli, hogy Rákóczi a követ elutazása óta a Porta minisztereivel is tanácskozott, akik ígérték támogatásukat Erdély visszaszerzésére. A fejedelem személyesen ismeri a cárt, aki kijelentette előtte Párizsban, hogy pénz ellenében kész szolgálatokat tenni neki. Most, hogy véget ért a svéd—orosz háború, erre különösen megvan a lehetőség. Akkor évi 800 000 livre-ért 10 000 katonát ajánlott fel, de a francia udvar Angliára való tekintettel ezt az ajánlatot elutasította. Ha Spanyolország Itáliában támadni akar, s Rákóczi megkapja a cártól a segítséget, a császár kénytelen lesz onnan csapatait visszahívni. Ha ezzel a spanyol udvar egyetért, a fejedelem kéri a tárgyalások megindítását a cárral. Ez esetben a törökök támogatására se lenne szükség, ami lelkiismereti okokból kényes dolog, de gyakorlatilag sem igazán kivihető.

Közben a követ megkapja Rákóczinak az Orléans-i herceghez írt levelét is, s ebből újabb memorandumot készít, amelyet csatol az előbbihez. Ebben elmondja, hogy az első megírása óta sok minden változott Európában, s a fejedelem e változásokat nem tudta tekintetbe venni, annál is inkább, mert egy-egy levélváltás közt 8—10 hónap,

[6] „Vous m'avez dit, Monsieur, que j'etois un philosophe, lorsque je vous ay declaré la resolution de venir voir personnellement ce qui en etoit, mais de ne rien entreprendre si les Turcs n'effectuoient pas leurs promesses. Vous avez approuvé la conduite que j'ay tenue en arrivant, dont je vous avois rendu compte par Mr le comte de Toulouse et Mr le marquis de Torcy jusque au tems que les interets de la France vous ont promptement forcé de favoriser l'Empereur. ... Car il ne conviendroit nullement ny a votre interet, ni a mon honneur d'allumer de la paille (pour ainsi dire) dont le feu s'éteindroit lorsqu'il faudroit qu'il chauffat. ... Representant ainsi le Jupiter des tapisseries tenant la foudre en main sans la lancer jamais." Rákóczi az Orléans-i hercegnek, 1722. május 24. Hongrie, 17. köt. 304 sk. fol.

sőt néha több is eltelik. Mint új jelenséget említi, hogy nem lehet komolyan számítani a Portára: a török hadsereg most nem alkalmas az eredményes harcra (Bon ezzel kapcsolatban saját tapasztalatait is elmondja), keresztény csapatok toborzását a Porta nem engedi. A megoldás a cár támogatásának az elnyerése lehet, akit a fejedelem személyesen ismer, és akit segített a Portával való „örök béke" megkötésében. Bon hozzáteszi, hogy e tárgyalásokon maga is részt vett, és tudja tanúsítani I. Péter különleges szeretetét és tiszteletét a fejedelem iránt. A győztes cár most Holstein és Mecklenburg hercegét akarja megsegíteni, Franciaország és Spanyolország érdeke viszont az volna, ha az orosz hadak nem a birodalomban harcolnának, hanem Magyarország felé fordulnának. Ecseteli itt is azokat a nehézségeket, amelyekkel a cár szembe találná magát Németországban, majd elmondja, hogy milyen előnyökkel járna a magyarországi hadjárat. A cár a svéd királyt támogató angol király miatti ellenszenve és Bréma és Verden miatt készül háborúra német földön, ellenszenve azonban a császár ellen fordulhatna, hiszen Bécs a szerencsétlen cárevicsnek segítséget ígért apja ellen. Ha a cár kész betörni Magyarországra, a Porta is tud valamelyest segíteni azzal, hogy hadi készültséget rendel el (itt is szerepel a Jupiter-hasonlat). A rácok, akik Temesvár környékén élnek, és akik a cár vallását követik, már többször felajánlották a fejedelemnek szolgálataikat, s képesek lennének a császáriak állandó zaklatására. Kéri a királyt, hogy nyilvánítsa véleményét elsősorban a cárral való kapcsolat felvétele szempontjából. Ami a cambrai-i kongresszust illeti, megismétli az első memorandumban előadott kérést. Végül a spanyol király anyagi segítségét kéri a fejedelemnek, mert az a pénz, amit a Portától kap, nem elegendő ahhoz, hogy szuverén uralkodóként éljen, márpedig ott nem maradhat inkognitóban.[7]

Bon 1723 szeptemberéig tartózkodik Madridban, ahol általános ígéreteket kap, majd Rákóczi utasítására továbbmegy Párizsba.

„Az ellentétek tartják fenn és rombolják a természetet"

A császári diplomáciát elsősorban Rákóczi lengyel és orosz kapcsolatai érdeklik, bár — mint láttuk — a francia udvarral folytatott levelezésről is igyekezett tájékozódni. Dirling jelenti Bécsnek, hogy a lazarista Le Roux abbé, akit egyébként Bonnac „nagy intrikus"-nak mutat be, s aki a fejedelem felesége mellett tartózkodott, Rodostóba jött, és tájékoztatást adott a lengyelországi és a magyar viszonyokról.[8] A császári követ úgy tudja, hogy a fejedelem a kapott hírek hallatára Oroszországba akar utazni, s a Porta hajlik is arra, hogy az engedélyt megadja.[9]

Rákóczi bajor származású tolmácsától, Musztafától arról értesül, hogy a Rodostóba eljutott hírek szerint a cár most, hogy véget ért az északi háború, kész volna a

[7] Simancasi let. i. h. A pontos dátumot nem tudjuk, az aláírás itt csak *Bon*, másutt előfordul *de Bon* is.

[8] Dirling a Haditanácsnak, 1721. november 17., december 23. Türkei, Kart. 189. 1721. szeptember—december, 101 sk. fol.

[9] Dirling a Haditanácsnak, 1722. február 6. Türkei, Kart. 189. 1722. január—június, 25 sk. fol.

Habsburgok ellen fordulni. Besenval, illetve a litvániai nagymarsall útján Rákóczitól azt kérdi, hogy e vállalkozáshoz, milyen segítséget kaphatna a Portától. I. Péter hajlandó volna a fejedelem rendelkezésére csapatokat bocsátani, hogy betörjön Magyarországra.[10] Dirling feltételezi, hogy ismét szóba kerül Rákóczi lengyel királyságának a terve is, amire bizonyíték Ivan Nyeplujevnek, a cár konstantinápolyi orosz követének Dolgorukijhoz írt és a Dirling által megszerzett levele.[11] Megnyugtató azonban, hogy Lomaca, II. Ágostnak a Portán tartózkodó tolmácsa azt írta Manteuffelnek: a Porta nem kíván semmit sem tenni Rákóczi érdekében, aki egyébként élénk kapcsolatot tart fenn Lengyelországgal és különösen a litván nagyhetmannal.[12] A fejedelem állítólag a Portától pénzbeli segítséget kért és esetleg a tatárok támogatását, de a nagyvezír nem akar erről tárgyalni, annak ellenére, hogy a lengyel király követét, Christoph de Sulima Popielt barátságtalanul fogadta, mert az tiltakozott Hotin megerősítése ellen.[13]

Rákóczi tervei foglalkoztatják a többi Konstantinápolyban tartózkodó európai diplomatát is, akik igyekeznek ezekről értesüléseket szerezni. Zuane (Giovanni) Emo, a velencei bailo június 18-án jelenti a szenátusnak, hogy Rákóczi, akinek Rodostóban „nincs jobb elfoglaltsága és nem lévén hiányában kapcsolatoknak, mint információkat és tanácsokat eljuttatni a Portára, amihez megvannak a kapcsolatai is" — levelet írt a nagyvezírnek, amelyben Franciaország és Spanyolország közös fellépését jósolja a császár ellen.[14] A követ ezzel azt akarja jelezni, hogy a Porta hallgat rá, de felhívja a figyelmet a tervek irrealitására is.

Maga a fejedelem érzékeli, hogy javaslatai irreális elemeket is tartalmaznak, és ennek okát megmagyarázza egy Flemmingnek, június 25-én írt levelében: Le Roux abbé elmondta, hogy a kancellár „hamis ideákat" tulajdonított neki, s a fejedelem elismeri, hogy „inopportunusan ", tehát nem mindig az alkalmakhoz igazodva gondolkodik („je pense inopportunement"). Ezt azzal indokolja, hogy az „európai politikai színpadtól" távol él, s nincsen kellően tájékozódva „. . . .ezért nem azzal foglalkozom, ami van, hanem azzal, ami lehetne". Felesége halálára és arra is utalva, hogy az adott körülmények között nem térhet vissza Lengyelországba, azt hangsúlyozza, hogy keresztényi alázattal nyugszik bele sorsába.[15]

Míg ezek a tervezgetések folynak, Rodostóban nagy riadalmat okoz a pestis. Mikes június 24-én írja: „Ide három mélyföldnyire kelletett jönnünk és a várost elhadnunk a pestis miatt. Vagyon immár két napja, hogy itt vagyunk sátorok alatt egy nyomorú falu mellett." Ehhez hozzáteszi: „A való, hogy szép helyt vagyunk szállva, de az a rút nyavalya elvette minden kedvünket és csak idétlent nevetünk. Ugyanis ocsmány

[10] Dirling a Haditanácsnak, 1722. február 19. Türkei, kart. 189. 1722. január—június, 40 sk. fol.

[11] *Hurmuzaki*, IV. 255.

[12] Lomaca Ernst Christoph Manteufelnek, 1722. május 23. Türkei, Kart. 189. 1722. január—június, 197 sk. fol.

[13] *Hurmuzaki*, IV. 273 sk.

[14] „Il Ragozzi, che nel suo ritiro a Rodosto non avendo migliore occupazione, ne mancando di corrispondenze, somministra notizie e consigli alla Porta." Emo a szenátusnak, 1722. január 28. Velencei lt. Constantinapoli, Senato III. 175. köt. 356. fol.

[15] Rákóczi Flemmingnek, 1722. június 25. Drezdai lt. Correspondenz von . . . Flemming . . . mit . . . Ragotzi Vol. CCIII. Loc. 702. fol. 67 sk.

nyavalya ez: reggel jól vagyon az ember, estve felé megbetegszik és harmadnapjára eltemetik."[16]

A császári tolmács, Theyls már május 22-én értesül arról, hogy pestis pusztít a magyar kolóniában, hogy belehalt már Bercsényi káplánja, és beteg a fejedelem orvosa. Ő egyenesen kívánja, hogy a bujdosók meghaljanak: „Bárcsak Isten ennek a betegségnek az ostorával elvenné Ragozzy életét, hogy a világból kiirtassék ez a botránykő." Szerinte a fejedelem nemcsak a pestis, hanem felesége halála és a Porta rossz bánásmódja miatt is kolostorba szeretne vonulni, 40 napja nem beretváltatja magát, úgy látszik, meg akarja növeszteni szakállát.[17] A betegséget Esterházy Antal megkapja, s augusztus 10-én belehal.[18] Felesége és házanépe engedélyt kér a Portától, hogy Lengyelországba távozzék.[19]

A sok szerencsétlenség között öröm is éri a fejedelmet, amikor ez idő tájban megkapja a franciaországi postát, amely nagyon lassan jár. 1720. június 18-án kelt levelére, amelyben tisztázta magát a Charolais gróffal kapcsolatos vádak alól, és panaszt emelt amiatt, hogy a régens nem engedi visszatérni Franciaországba, az Orléans-i hercegné 1721. szeptember legvégén vagy október elején válaszol. Ez a válasz nem maradt fenn, de a hozzá csatolt irat, amelynek címe *Az Orléans-i herceg úr deklarációja,* rendelkezésünkre áll, s ennek alapján tudjuk, hogy a levél Brenner öngyilkossága, tehát 1721. szeptember 21-e után keletkezhetett. A nyilatkozatban Orléans-i Fülöp kijelenti: csodálkozik azon, amit Boissimène mondott a fejedelemnek Charolais gróf útjáról. Ő a spanyol ágensről a hercegnével csak abban az értelemben beszélt, hogy nem lehet bízni benne. Ezután jön a nyilatkozat: „Az Orléans-i herceg úr mindig nagy tiszteletet és barátságot tanúsított Saros gróf iránt." Tervében nem tudta azonban segíteni, és nem tudta megakadályozni, hogy a négyes szövetség szerződésében egy rá is vonatkozó általános tételt elfogadjanak, három hónapig ellenállt annak, hogy nevén nevezzék. Be nem fogadhatja, de ahogy többször Toulouse grófnak is elmondta, kész minden más segítséget megadni neki. Mindezt azért a gróf útján közvetítette, mert Brenner „olyan lépéseket tett, amelyekkel a bécsi udvart számára kedvezően akarta befolyásolni, elárulva urát". „Gyászos vége" („fin funeste") bebizonyította méltatlanságát.[20]

A fejedelem augusztus végén vagy szeptember elején válaszolt a hercegnének, most már nagy rezignációval. A hercegné leveléből és a régens nyilatkozatából azt veszi ki, hogy ez utóbbi érzelmei vele szemben nem változtak meg; érti, hogy a négyes szövetség miatt nem térhetett vissza Franciaországba. Most azonban Spanyolország csatlakozása a négyes szövetséghez új helyzetet teremt, és mint a spanyol király szövetségese más bánásmódra számíthat: reméli, hogy engedélyezik visszatérését. Megígérheti,

[16] Mikes, 73—74.

[17] „Processe a Dio, che con flagello di questo morbo privasse la vita al Ragoczy per estirpare dal mondo questa pietra scandalosa." Theyls a Haditanácsnak, 1722. május 22. Türkei, Kart. 189. 1722. január—június, 153 sk. fol.

[18] Mikes, 74 sk.

[19] *Karácson,* 94.

[20] „M. le duc d'Orléans a toujours eu beaucoup d'estime et d'amitié pour le comte de Charoche. ... Les demarches qu'a faites [ti. Brenner] pour se rendre la Cour de Vienne favorable en trahissant son maitre." Déclaration de M. le duc d'Orléans, Hongrie, 18. köt. 268. sk. fol.

hogy visszavonul a kamalduliakhoz, nem megy soha Párizsba (Saint-Cloud-t azért meglátogatja — ahol Liselotte tartózkodik), és nem tesz semmit a régens egyetértése nélkül. Belenyugszik a gondviselés rendelésébe, s reméli, hogy kedvezőb körülmények is jöhetnek s akkor viszontláthat egy „olyan országot, amelyet ezer ok kívánatosabbá tesz, mint azt, amelyben lakik, ezer kellemetlenség között". A „kellemetlenség" többek között a pestis. Egy ideig nem hagyhatta el a házat a gyász okából, amelyet tartania kellett felesége halála miatt, s látta, amint a halottakat ablaka alatt vitték el. Június—júliusban sátrakban éltek. (Mikes június 24-én írta, hogy kiköltöztek a városból), augusztus elején már mindenki egészsége helyreállt, de akkor halt meg Esterházy (1722. augusztus 10-én), akinek fiát, Bálintot, a hercegné figyelmébe ajánlja. A levél végén megint visszatér a távozás gondolatához, s arról elmélkedik, hogy vajon nem mehetne-e Spanyolországba, de eszébe jut, hogy nem tudni, ki gondoskodna megélhetéséről. Nyugtalan, de ez a nyugtalanság azzal magyarázható, hogy mások bajaival is törődnie kell, ha nem akar olyan érzéketlen lenni, mint a kő. Kénytelen belenyugodni sorsába, szakálla naponta nő, teste egyre inkább a sír felé hajlik. Mint távoli dolgot említi a magyarországi diétát, amelynek eseményei, úgy látszik, mégis-csak érdeklik.[21]

1722. július 6-án a magyar rendek elfogadják a *Pragmatica Sanctiót*, tehát a Habsburg-ház leányági örökösödését s ezzel teljes mértékben feladják a szabad királyválasztás jogát. Az erdélyi országgyűlés ezt már ugyanezen év tavaszán megtette.[22]

Liselotte ezt a levelet nem kaphatta kézhez, az év végén már nagyon beteg, de október 18-án még részt vesz a király koronázásán Reimsben. December 8-án halt meg Saint-Cloud-ban. Rákóczi még nem értesülhetett e rossz hírről, amikor 1723. január 22-én újabb levelet ír „egy francia királyi hercegnéhez", akiről régebben magam is azt tételeztem fel, hogy Conti hercegné lehet.[23] A hírek járását tekintetbe véve azt kell gondolnom, hogy inkább az Orléans-i hercegnéről van szó. Ezt csak megerősíti a levélnek az a passzusa, amely a kölni német újságra hivatkozik, ahol említés tétetik a hercegné reimsi utazásáról.

A fejedelem ebben a levelében panaszkodik amiatt, hogy elfelejtették: „Mostani állapotomban szinte már azt sem tudom, vajon élek-e még vagy csak azért vagyok a világon, mert elfelejtettek eltemetni. Ugyanis a szomorú tapasztalatom, hogy lelki és testi halálon kívül van politikai halál is, melyet Királyi Fenséged nemes szíve szerencsére nem ismer. Ezért állandó örömet szerez nekem az a hízelkedő gondolat, hogy még mindig élek emlékezetében és úgy érzem, friss lélegzethez jutok, valahányszor az a megtiszteltetés ér, hogy Asszonyomnak írjak." A politikai halál az európai ügyektől való távolsággal magyarázható, ezek az ügyek az ő számára ma már csak „káprázó álmok", nem tudja igazán követni a változásokat, és nem tud azokban részt venni.

Augusztusi leveléhez kapcsolódóan a fejedelem most is a rodostói mindennapokat írja le, mindenekelőtt a görögök szüret utáni ünnepségeit. Bizonyos csodálkozással,

[21] Rákóczi az Orléans-i hercegnéhez, 1722. (?). Hongrie, 17. köt. 335. sk. fol.; *Fiedler* II. 525 sk.
[22] A Pragmatica Sanctio elfogadásának a körülményeiről *Marczali:* i. m. 190 sk.
[23] Rákóczi-levelek, 314.

idegenkedéssel, sőt tartózkodással szól ezekről a szokásokról: „Mihelyt a mezei munka és betakarítás befejeződött, az egész város bárdok kopogásától hangos: vágják a napon szárított gyenge bivalyhúst, hogy kolbászba töltsék. Ezután kezdődnek az esküvők, rendszerint éji időben, meglehetősen gyászosan pislogó lámpások fényénél. Az élen duda visít, éles felhangjai az éj békés csöndjében különösképpen sértik a fület. Az ünnepség fényét még inkább emelni vélik, ha e pásztori hangszer mellé egyhúrú hegedű is kíséretet ad. Nagyon illik az itteni áriákhoz, melyek nem egyebek mint közönséges bélhúrnyekergetés. Ne lepődjék meg, Asszonyom, de itt mindig egy nóta járja, melynek kádenciáját vad kurjongatás adja meg, a görög vagy örmény érzelmek finomságainak ékes kifejezéseképpen. Az utcán nagy ceremóniával halad a nászmenet, és sohasem érhet úgy ablakom alá, hogy eszembe ne jutna a balga szüzek példabeszéde; és bár a zaj jókor jelzi a vőlegény érkezését, soha sincs kedvem mécset gyújtani, hogy elébe siessek, sőt, midőn álmomból fölzavarnak, alig állom meg, hogy szerencse helyett minden rosszat ne kívánjak nekik. Néha nappal van részünk ebben a mulatságban. Képzelni sem tudok nevetségesebbet, mint amilyen az itteni lakosok tánca ilyenkor. Körben a nők külön járják és a férfiak alig lépnek előre egyet-kettőt, máris ugyanannyi lépést tesznek hátrafelé, miközben a legvígabbak iszonyatos bőgéssel adnak kifejezést jókedvüknek. Így szorgalmatoskodnak a városi lakosok szaporításán, hogy pótolják azokat, akiket a pestis elragadott."

Hasonló leírásokat találunk Mikes Kelemennél is, s a megítélés szempontjából nincs különbség fejedelem és udvari embere között, amin azért kell csodálkozni, mert a hasonló magyarországi vagy erdélyi szokások nem adhattak alapot erre a lekicsinylő csodálkozásra.

Rákóczi másik témája az elmélkedés a világ sorsán. XV. Lajos koronázását hozza fel az emberi nem mulandóságára, azt állítva, hogy bármilyen ellentétes is egy görög lakodalom és Európa legnagyobb királyának koronázása, végül is az embernek ugyanaz a sorsa. „Az ellentétek tartják fenn és rombolják a természetet; az élet eseményeinek változásai töltik ki napjainkat. Mi szerezhet az embernek nagyobb örömet, mint hagyni, hogy elragadja az idő, anélkül, hogy lelke nyugalmát megrendítené, vagy szívét mulandó dolgok lekötnék? Megvallom, hogy a lelki élet és a magányosság annyiban fölötte áll a társasági életnek, és nem győzöm korholni magamban a halandó és gyönge szív ingadozását, mely a célomul kitűzött csöndes nyugalom boldogságát oly gyakran fölkavarja. Érzem, úgy vagyok a világban, mint akinek hajóját viharos szél ragadja és nagy utat megjár anélkül, hogy helyet változtatna. Mert engem is az idő rohanása elragad az örökkévalóság felé, nem saját akaratom ösztökél, mivel lanyha vagyok, rest és nem sarkall a vágyakozás az örök boldogság után, melyről a vallás beszél, holott, mint egyik levelemben kifejezni bátorkodtam, ma már semmi, de semmi nem köt a világhoz. Senki nem veszi hasznomat, és amikor magam sem látom már hasznát saját magamnak, kétszeresen szerencsétlen vagyok. Így, amikor sorsomon néha mélyebben elgondolkodom, magam sem igen tudom már, melyiket választanám szívesebben: az életet vagy a halált." Ezek után ki is jelenti: „Nagyon sok veszélyt hozna rám, ha változást kívánnék életemben, és ismét világi sikerekre vágyakoznék. Ezért éppen csak megmutattam magam Fenségednek, mivel mindeddig megtartott emlékezetében, és ígérte, hogy rólam nem feledkezik meg, midőn Istenhez fohászkodik. Fenséged ígéretéből sokkal nagyobb vigasztalást merí-

tek, mint amennyire lesújt a hercegek és kardinálisok gőgje, akik nem válaszolnak leveleimre".[24]

A király koronázásáról szóló hír érkezése után írhatott az Orléans-i hercegnek is — legalábbis Dirling tud egy ilyen levélről —, amelyben a fejedelem kérte, hogy Párizsba mehessen a királyt felköszönteni („den König zu felicitieren"). A válasz erre az volt, hogy a jelenlegi körülmények között erre engedélyt nem kaphat, de ha inkognitóban oda tud utazni, azt nem fogják megakadályozni.[25] Ez az értesülés persze ellentmond a francia udvar mindvégig fenntartott elutasító álláspontjának, s ezért nem állja meg a helyét.

A rezignáció ellenére a fejedelem nem hagy fel azzal, hogy részt vegyen az orosz—török kapcsolatok alakításában. Amikor arról érkeznek hírek, hogy a Perzsiában kitört viszályokkal összefüggésben az orosz csapatok a Kaukázusban előrenyomulnak, Dirling szerint a fejedelem a „renegát Ibrahim" útján meg akarja győzni a nagyvezírt I. Péter békés szándékairól s arról, hogy nem akar török területeket megszállni. Erre azért is szükség van, mert a császári követ úgy tudja, hogy az Oroszország és Törökország közt kialakult feszültség miatt a fejedelem tekintélye csökkent a Portán.[26]

Ő jelenti azt is, hogy Rákóczi Ibrahimot a nagyvezírhez küldi abból a célból, hogy megismerje terveit. A nagyvezírt a Velence elleni háború gondolata foglalkoztatja, ezt a fejedelem nem helyesli, ajánlja, hogy inkább Bécs ellen forduljon, bár tudja, ehhez még nincsenek nagyobb „zavargások" (Dirling „trouble"-t ír) Magyarországon, amelyekre támaszkodni lehetne. A Porta elsősorban a cárra építsen, miután az északon békét kötött és most szabad keze van. A nagyvezír levelet írat Rákóczinak, s tőle „sentiment"-t, azaz véleményt kér arra vonatkozólag, hogy forduljon-e Bécs ellen, és hogy kik lehetnek a császár ellenségei, akiktől támogatást lehetne kapni. Rákóczi a már említett értelemben válaszol. Ibrahim a válasszal a kiaját keresi fel, miután a nagyvezírt nem tudta elérni. Jár a cári követnél is, aki örül Rákóczi ama véleményének, hogy a Porta keresse a szorosabb kapcsolatot Oroszországgal.[27]

Mindebből az következik, hogy Rákóczi egyengeti az Oroszország és Törökország közötti kapcsolatokat, abban a reményben, hogy ha a cár nem is, de legalább a Porta Bécs ellen lép fel. Az orosz udvarnál már olyan hírek is terjednek, amelyek szerint a szultán csapatokat bocsát Rákóczi rendelkezésére, hogy megkezdje a háborút a Habsburgok ellen.[28]

December elején Dirling arról értesül, hogy két Lengyelországból érkezett jezsuita kereste fel Rákóczit, akik Cachod atyát arra kérték, látogassa meg őt. Ez el is ment Rodostóba és találkozott a fejedelemmel, de elmondása szerint nem került sor „Staats-Discoursra", tehát politikai beszélgetésre, hanem „egész idő alatt a spirituális dolgok körében maradtak, s észrevette, hogy ő [már ti. Rákóczi] a janzenista szektá-

[24] Rákóczi-levelek, 315 sk. Az eredetit közli *Fiedler* II. 522 sk.
[25] Dirling a Haditanácsnak, 1723. szeptember 18. Türkei, Kart. 190. 1723. július—december, 139 sk. fol.
[26] Dirling a Haditanácsnak, 1722. október 22. Türkei, Kart. 190. 1722. július—december 146 sk. fol.
[27] Dirling jelentése, 1722. Dátum nélkül. Türkei, Kart. 190. 1722. július—december, 175 sk. fol.
[28] Campredon Dubois-nak, 1722. július 24. Szbornyik, 49. köt. 120 sk.

hoz tartozik".[29] A fejedelem ebben az időben az *Elmélkedések*et írta s ezzel együtt elmélyedt a teológiai kérdésekben. Ezzel magyarázható a „spirituális dolgokról" folytatott beszélgetés. Cachod, úgy látszik, tudott a cenzori jelentésekről, s ennek alapján állítja, hogy a fejedelem a „janzenista szekta" híve.

Az 1723-as esztendő újabb megpróbáltatásoknak teszi ki a bujdosókat. A pestis után az öregség szedi áldozatait. Mikes április 15-én emlékezik meg arról, hogy Rákóczi követe a Portán, Ládonyi Horváth Ferenc két hónappal előbb, 69 éves korában meghalt.[30] Április 26-án az idős Bercsényiné — ahogy a levélíró mondja — „csak csendesen kimúlék e világból".[31] A főgenerális nem sokáig marad özvegy, elveszi a nálánál sokkal fiatalabb Kőszeghy Zsuzsit, ami Mikes elkeseredésének és gúnyolódásának tárgya, aki ezzel kapcsolatban „az öreg emberek kalandáriumát" emlegeti.[32] Mielőtt az esküvőre sor kerülne, Cachod atya a galatai jezsuiták főnökével, Borgnon atyával (Dirling szerint Borion a neve) meglátogatja Rodostót Bercsényiné végakaratának teljesítésével kapcsolatban, és erről a látogatásról Dirling jelentést kap. Ebből megtudjuk, hogy Rákóczi kérte a galatai rendfőnököt, járjon közbe Fleury kardinális útján, hogy az Hôtel de Ville kötvényeit valorizálják, mert ez esetben kész volna alapítványt tenni az egyháznak. Azt is elmondja, hogy miután a törököktől sokat nem remélhet, szeretné elhagyni a birodalmat és ha lehet, Svájcba visszavonulni. Panaszkodik a német és francia jezsuitákra, az előbbiekre vele szembeni régebbi magatartásuk miatt, az utóbbiakra azért, mert janzenistának tartják. Hallotta, hogy fiai birtokot kaptak Szicíliában és Nápolyban azzal a feltétellel, hogy megváltoztatják nevüket. Szerinte jobb volna, ha a császár védelme alatt maradnának, mintsem „méltatlan sorsra" jussanak.[33]

A Francia Külügyminisztérium Levéltárában található egy olasz feljegyzés Rákóczi fiairól, amelyből megtudjuk, hogy a 28 éves Rákóczi Józsefnek, aki a San Carlo márki nevet kapta, a nápolyi királyi pénztár terhére évi 3000 dukátot utaltak ki, amivel a fiatalember nem elégedett, és Bécsbe készül, hogy a járadék felemelését kérje. György 24 éves, ő a Santa Elisabetta márki címet kapta, és a szicíliai királyi pénztárból évi 2000 dukátot biztosítottak számára. A névtelen feljegyzés szerint József sok jó tulajdonsággal rendelkezik, öccse sokkal kevésbé.[34]

Az történt, hogy a császár az Abruzzókban őrgrófsággá tette Romanucciót és Muscianót és a kincstári jövedelmek terhére 3500 scudi évjáradékot biztosított a 22 éves (!) Józsefnek, nevét Marchio di Romannucióra változtatva. A 21 éves Györgynek Nápolytól északra két kincstári birtokot adományozott, Del Constrastót és Valle di Giunchit, évjáradékát 2500 scudiban állapította meg, neve Conte di Giunchi lett. Az adománylevelek 1723. július 3-án keltek, és augusztus 13-án Nápolyban az alkirály

[29] „Sondern seye alzeith in spirituellen gebliben, er hatte aber vermerckt, der in Jansenisten-Sect seye." Dirling a Haditanácsnak, 1722. december 4. Türkei, Kart. 190. 1722. július—december, 157 sk. fol.

[30] Mikes, 77, 510.

[31] Mikes, 78 sk.

[32] Mikes 1723. augusztus 22-i és október 19-i levele, i. m. 79 sk.

[33] . . .„avoir une fortune indigne d'eux. . ." Dirling a Haditanácsnak, 1723. augusztus 6. Türkei, Kart. 190. 1723. július—szeptember 72 sk. fol.

[34] Hongrie, 17. köt. 382. fol.

előtt beiktatták őket mint új földesurakat, utána azonnal vissza kellett térniök Bécsbe.[35]

Rodostóba időnként Magyarországról és Erdélyből posta is érkezik. Mikes Kelemen is kap levelet anyjától, aki kegyelmet akar nyerni számára a bécsi udvartól. Az ő válasza az, hogy a gondviselésre bízza magát, mert nem hiszi, hogy az Isten a világot magára hagyta, „valamint hogy az órás megcsinálván az órát, aztot feltekeri és azután azt járni hagyja, amint neki tetszik". Mint keresztény arról van meggyőződve, hogy „az Istennek olyan gondja vagyon egy szegényre, valamint egy királyra és hogy minden dolgunknak az ő akaratja szerént kell folyni. Ha azt másképpen hinnők, azt is kellene tartanunk, hogy nincsen másvilág és hogy csak a nagy urakért, a gazdagokért teremtetett ez a világ. Az alacsonyrendűek és a szegények csak azokért vannak e világon, valamint a vízben az apró halak a nagyobbért és valamint az oktalan állatok a terhevonásért. Ne adja Isten, hogy ilyen hiszemben legyünk és hogy ebben csak a névvel való keresztényeket kövessük, mert én azt hiszem, hogy az Istennek olyan gondja vagyon reám valamint egy királyra és az én életemre, sorsomra úgy vigyáz valamint a leggazdagabbéra."[36] A Gondviselés rendelése, hogy a fejedelem mellett maradjon, s a hit mellett ez a hűség a megtartója.

Változások Franciaországban

1723 végén, 1724 elején jelentős franciaországi változásokról érkeznek hírek a fejedelemhez. 1723 októberében meghalt Dubois kardinális, aki egyszerre volt a külügyek felelőse és 1722-től első miniszter, s aki nem annyira tartózkodással, de ellenérzéssel is viseltetett a fejedelem iránt. A külügyek intézését Charles-Jean-Baptiste Fleurian Morville gróf vette át, akit művelt és szellemes embernek tartottak. Október 31-én a király értesíti Bonnacot, hogy d'Andrezel márkit nevezte ki konstantinápolyi követnek, de ő csak a következő év áprilisában indulhat állomáshelyére.[37] Ez is jó hír volt a fejedelem számára, hiszen Bonnac is ellenségesen viselkedett vele szemben.

A változások cselekvésre indítják Rákóczi barátait. Amikor Morville veszi át a külügyek intézését, Tessé marsall grosbois-i „kis házából" („De ma petite maison des Camaldules") november 14-én levelet ír hozzá, elmondva, hogy a fejedelem „helyzete és kegyessége nem számíthatott kedvezésre Du Bois kardinális úrnál", reméli, hogy ő majd figyelemre méltatja. Elküldi neki Rákóczi levelét, amelyet hozzá, Tessé marsallhoz intézett, s amelyben „tapogatózva" ír, kevéssé lévén informált az ügyek állásáról. A jó barátot főleg a fejedelem anyagi helyzete foglalkoztatja, a párizsi városházi kötvények ügye, s igyekszik elérni, hogy ne szenvedjen kárt. Megemlíti azonban a cambrai-i kongresszust is, s Rákóczinak azt a kérését, hogy legalább javainak visszaadását érjék el gyermekei számára a négyes szövetség 8. cikkelye

[35] Turul, 1884. 93. Érdekes megjegyezni, hogy a korabeli sajtó a Francia Külügyminisztériumi Levéltárban található feljegyzés szerint idézi a címeket. Így a Fama 1724-i évfolyama, CCLXXII 694. Idézi *Márki* III. 598.

[36] Mikes 1723. december 19-i levele, i. m. 82 sk.

[37] XV. Lajos Bonnacnak, 1723. október 31. Turquie, 65. köt. 218. fol.

alapján. Persze tudja, hogy „az erős törvénye a gyengébb jó érveit legyőzi", mégis reménykedik. Kéri azt is, hogy olvassák fel a fejedelem levelét az Orléans-i hercegnek, aki együttérző szívével bizonyára segíteni fog rajta.[38]

1723. december 6-án meghal Orléans-i Fülöp, s Rákóczi feltételezi, hogy ezután más külpolitikai irányzat kerekedik felül a francia udvarban. A fejedelem 1724 február 18-án gratulál a főminiszternek, Bourbon hercegnek abból az alkalomból, hogy rábízták az ország „gyeplőit" és mint régi ismerősnek ajánlja magát.[39]

Március 3-án hosszú levéllel fordul Morville-hez, amelyben részletesen elemzi francia kapcsolatainak történetét. Mellékeli Franciaországba érkezése, majd az utrechti béke megkötése után XIV. Lajos előtt elmondott beszédének szövegét. Hangsúlyozza: nem veti a király szemére, hogy a rastati békében magára hagyta, mert egyébként jóindulattal volt hozzá. Előre látta azonban, hogy ha XIV. Lajos meghal, nem remélhet segítséget, és ezért vonult vissza a magányba: „Visszavonultam a magányba, hogy a világ ne lássa bennem egy szegény fejedelem látványát és azt, hogy annyi ígéret után Franciaország részéről majdnem elhagyattam." A régensség kezdetén a párizsi császári követ kiadatását kérte, d'Huxelles marsall pedig nehézségeket támasztott követének, Brennernek fogadásával kapcsolatban. Mellékeli azt a levelet, amelyet ezzel összefüggésben az Orléans-i hercegnek írt. Ezután azt a mémoire-t is, amelyet a herceg előtt d'Huxelles és Toulouse grófja jelenlétében felolvasott törökországi utazásával kapcsolatban. A szultán levele tele volt ígéretekkel. Ezek nem teljesítéséről az Orléans-i hercegnének írt levelet, amelyet ugyancsak mellékel. Gallipoliból levelet küldött a konstantinápolyi francia követnek, Bonnacnak, aki azonban nem volt hajlandó fejedelmi címét elismerni, és a Porta előtt rontotta hitelét. Amikor látta, hogy a török békét akar, az volt a terve, hogy Spanyolország segítségével ezt megakadályozza. Bonnac ebben az akciójában nem segítette. A török végül is békét kötött, de őt nem adta ki a császárnak. „E béke megkötése óta a Porta szellemében csak önmagam révén tartottam fenn magamat, miután Franciaország teljesen magamra hagyott, s követe velem szemben a követi büszkeséget folyamatosan érvényesítette."

Ebben a helyzetben javasolta a töröknek, hogy erősítse meg a békét a cárral, I. Péternek pedig azt, hogy küldjön követet Konstantinápolyba, aki ezután ebben az ügyben sikerrel tárgyalt. „Ez az ügy egy kevés kiemelést eredményezett számomra a Porta szemében, annál is inkább, mert miután a cár erősen összeveszett a bécsi udvarral, valamely reménységet adott arra, hogy hozzájárulhat visszahelyezésemhez fejedelemségembe." A spanyol—francia háború kitörésének híre megakadályozta abban, hogy a cár és Spanyolország közötti kapcsolatokat kialakítsa.

Ekkor követelte a császári követ, hogy távolítsák el a főváros közeléből, ami kétségtelenül emelte tekintélyét a Porta előtt. Amikor arról hallott, hogy megkezdődnek a tárgyalások az európai hatalmak között, javasolta a Portának, hogy küldjön

[38] „Son etat et sa pieté n'avoient pas trouvé grace aupres de M[r] le Cardinal du Bois... Il est etabli que la loy du plus fort prevaut aux bonnes raisons du plus foible." Tessé megírja, hogy a kötvényekből származó jövedelem évi 30—35 000 livre volt, az életjáradék évi 100 000 frank. Tessé Morville-nek, 1723. november 14. Turquie, 65. köt. 226. fol.

[39] Rákóczi Bourbon hercegnek, 1724. február 18. Hongrie, 18. köt. 275. fol.

követet Franciaországba. Az el is ment, de az ő számára semmiféle eredményt nem tudott elérni. „A török követ visszatérése után elmondta nekem, hogy semmiben sem számíthatok Franciaországra, mert a miniszter annyira ellenem van, hogy semmit sem mert javasolni abból, ami rám vonatkozott." Remélte, hogy a négyes szövetség nyolcadik pontja alapján — amely ígéri a spanyol király híveinek kártalanítását — ő is előnyösebb helyzetbe kerül. V. Fülöp ugyanis írásban ígérte, hogy támogatja az utrechti béketárgyalásokon, s ő ezek folytatását látja a mostani értekezletben. Ismerteti udvari embere, Bon franciaországi és spanyolországi küldetésének lényegét, és mellékeli az ezzel kapcsolatos iratokat.

Megemlíti, hogy a nyomorúság indította a „magyar nemzetet" arra, hogy a legutóbbi diétán úgy viselkedjék, ahogyan azt tette, tehát hogy elfogadja a *Pragmatica Santiót*. Az ő személyes nyomora kihat Franciaország reputációjára is. Ezt annál is inkább tudja állítani, mert ő maga nagyon kevéssel megelégszik, hogy ne legyen az állam terhére. Különösen az fáj neki, hogy gyermekeiről sem tud gondoskodni. E tárgyban írt már Tessé marsallnak is, s őt kérte meg arra, hogy mutassa be az udvarban Bont, akit Párizsba küldött. Szeretne maga is Franciaországba menni, hogy befolyásolhassa a cambrai-i értekezletet, miután Spanyolország ígérte, hogy ezen felveti Erdély kérdését. Ha nem szerezheti vissza a fejedelemséget, legalább vagyonát adják vissza. Ha kénytelen Törökországban maradni, kéri, folyósítsák a XIV. Lajos által megállapított járadékot.[40]

Bon 1724 májusában egy memorandumot nyújt be, amelyben kéri, hogy a vesztfáliai békére is hivatkozva Erdélyt adják vissza Rákóczinak. A fejedelemség határt szabhat az Ausztriai Ház hatalmi terjeszkedésének. Rákóczi Franciaországba kíván jönni, hogy saját maga is képviselhesse érdekeit Cambrai-ban.[41] Egy másik beadványban hivatkozik arra, hogy a fejedelem milyen segítséget nyújtott Franciaországnak az elmúlt háborúban, de nem emiatt kéri a támogatást, hanem a király nemeslelkűségére („générosité") hivatkozva. Egyébként Spanyolország teljes mértékben kész elősegíteni a fejedelem érdekeit a cambrai-i kongresszuson.[42] Bonnak az udvarnál az anyagi kérdésekben is el kellett járnia. Május 22-én a külügyi államtitkárságnak írott feljegyzésében elmondja, hogy fogadta a „contrôleur général", de még semmit sem tudott a Rákóczinak szóló kiutalásokról. Kéri Morville-t, hogy emlékeztesse Bourbon herceget a fejedelem nehéz anyagi helyzetére. Jövedelmének „visszaállítása (tehát az Hôtel de Ville kötvényeinek valorizálása) nemcsak a pénz miatt érdekes, hanem „Saros gróf úr hitelének megőrzése szempontjából is. Mert milyen véleményt alkothatnak saját

[40] „Je me retiray dans la solitude pour que le monde ne vit en moy un spectacle d'un Prince pauvre qui apres tant de promesses etoit presque abandonné par la France. . . . Depuis la conclusion de cette paix, je ne me suis soutenu dans l'esprit de la Porte que par moy meme, etant entierement abandonné de la France, dont le ministre continuoit toute sa fierté d'Ambassadeur à mon egard. . . . Cette affaire me donna un peu de relief dans l'esprit de la Porte, d'autant plus que le Czar fort brouillé alors avec la Cour de Vienne leur donnoit quelque esperance qu'il pourroit bien concourir dans mon retablissement dans ma Principauté. . . L'ambassadeur turc à son retour m'a fait dire que je ne devois compter dans rien sur la France car le ministre etoit si contraire qu'il n'a rien osé proposer de ce qui m'a regardé." Rákóczi Morville-nek, 1724. március 3. Hongrie, 17. köt. 352 sk. fol., illetve ennek másolata, 342 sk. fol. Közli *Fiedler* II. 532 skk.

[41] Keltezés nélküli, Hongrie, 18. köt. 278. fol.

[42] Hongrie, 17. köt. 360. fol.

emberei és az őt szerető népek, ha a jelenlegi körülmények között azt látják, hogy nemcsak a kongresszuson nem említik meg, hanem azt is tudják, hogy ezzel az eseménnyel [a Law bankház bukásával] azt a kevés vagyonát is elveszti Franciaországban, ami még megmaradt neki." Konkrétan azt kéri, hogy az Hôtel de Ville 600 000 livre értékű kötvényeinek összegét térítsék vissza, miután azokat Brenner a fejedelem tudta nélkül fektette be az Indiai Társaság kötvényeibe, amiről „Baudry úr" kihallgatta Brennert, és ő tanúsíthatja, hogy így történt. Az udvar annak idején vállalta, hogy a Compagnie des Indes kötvényeit garantálja, és ez is indokolja az elvesztett összeg visszatérítését.[43]

Jávorka oroszországi küldetése

A francia—spanyol akcióhoz és az orosz—török viszony alakításához kapcsolódott Jávorka Ádám oroszországi küldetése. Láttuk, a fejedelem szerette volna, ha szövetség jöhetne létre Oroszország, Spanyolország és Franciaország között, és Oroszország megtámadná — a szövetségesek pénzügyi támogatásával — a Habsburg Birodalmat. Ezt a tervet veszélyeztette a perzsa viszály miatt kialakult orosz—török feszültség, s a fejedelem ezt szerette volna enyhíteni.

Hogy a helyzetet megértsük, ismertetnünk kell az előzményeket. Még 1721-ben Husszein perzsa sahot letaszította trónjáról az egyik afgán törzs vezetője, Mir Mahmud, de a törvényes utódnak, Tahmaszpnak sikerült elmenekülnie, s fellépett a trónbitorló ellen, külföldi segítséget is keresve. A zavaros helyzetet igyekeztek kihasználni a Perzsia peremén élő népcsoportok. A kaukázusi lezgek felkeltek a sah ellen, de úgy, hogy ellenségeikké tették a cárt is, miután orosz kereskedőket raboltak ki. I. Péter megragadta az alkalmat, s büntető hadjáratot indított ellenük. 1722. augusztus 23-án az oroszok elfoglalták Dagesztán fővárosát, Derbentet. A cár biztosította Tahmaszpot arról, hogy csak a fellázadt alattvalók ellen lépett fel, és kész vele szerződést kötni. 1723 szeptemberében Pétervárott meg is kötötték a megállapodást, amelynek értelmében Oroszország megkapja Derbentet, Bakut, Gilan, Mazendaran és Asztrabad tartományokat, és ennek ellentételeként támogatja a sahot belső ellenségeivel szemben. I. Péter e területi nyereségekkel a selyemkereskedelem útját akarta biztosítani és a kaukázusi olajat megszerezni, emellett a Kaukázus keresztény népeinek, az örményeknek és grúzoknak kívánt segítséget nyújtani.

Amikor az orosz csapatok Derbentet elfoglalták, Konstantinápoly parancsot adott arra, hogy az erzerumi pasa foglalja el Tbiliszit, és űzze el az oroszokkal kapcsolatban álló VI. Vahtang királyt. A nagyvezír ugyanakkor tárgyalásokat kezdett Oroszországgal és 1723. elején Nişli Mehmed agát küldte el a cárhoz. Konstantinápolyban

[43] „Me sera-t-il permis Monsieur, de vous représenter icy que le retablissement n'est pas seulement pour les rentes, mais qu'il semble encore importer beaucoup pour la conservation du crédit de Monsieur le comte de Saaros. Car quel jugement pourroient porter ses créatures et les peuples qui peuvent luy etre affectionnez, si dans les circonstances présentes bien loin de voir seulement faire mention de luy dans le congres, on luy voyoit encore perdre en France par un evenement de cette nature ce peu de bien qui luy reste?" Bon 1724. május 22-i beadványa, Turquie, 66. köt. 150 sk. fol.

viszont Ivan Nyeplujev orosz rezidens folytatta a megbeszéléseket a béke fenntartása érdekében. Az orosz követ igénybe vette Rákóczi tanácsait is, de a közvetítésben a fő szerepet 1723 júniusától Bonnac játszotta. Az akcióban részt vett d'Allion, a márki unokatestvére is, aki 1724. január 20-ától május 13-áig Oroszországban tartózkodott, magával vive a Porta javaslatait, és kérve az orosz udvar válaszát.[44]

Ugyanakkor a fejedelem elküldte Jávorka Ádámot a cárhoz egy 1724. január 28-án írt levéllel, amelyben közölte, hogy közbenjárt a Portán a két ország közötti megegyezés érdekében, s erre felhasználta Nyeplujevnek egy hozzá eljuttatott olasz nyelvű emlékiratát, amely az orosz—perzsa kapcsolatok alakulásáról és arról szólt, hogy ezek nem irányulnak Törökország ellen. Biztosította I. Pétert, hogy továbbra is szívesen támogatja érdekeit, és Isten áldását kérte munkájához.[45] Egy nappal előbbre keltezte azt a levelet, amelyet Golovkin kancellárhoz intézett,[46] felhíva figyelmét a nagyvezír mellékelt levelére, amely a Porta békés szándékait bizonyította.[47] Ebben a levélben arra is kérte a kancellárt, hogy — miután Oroszország és a Habsburg Birodalom között nincs szövetségi és szoros barátsági kapcsolat — tisztelje meg őt válaszával, és ha hasznosnak ítéli, fogadtassa állandó rezidensét a cári udvarban. Golovkin május 14-én (régi időszámítás szerint) válaszolt, megköszönte a cár nevében a közvetítést a Portán, és kifejezte egyetértését a tekintetben, hogy a békét Oroszország és Törökország között fenn kell tartani.[48] Júliusban Dirling arról értesül, hogy Rákóczi a cártól levelet kapott, amely csak udvariassági formulákat tartalmazott, és elismerését fejezte ki a fejedelemnek az Oroszországnak tett szolgálatokért. Ő azonban szükségesnek tartotta, hogy ezt a levelet megmutassa a Porta főembereinek is, nyilván tekintélyének növelése érdekében.[49]

Ekkora már azonban nem volt szükség a fejedelem közbenjárására, hiszen június 23-án francia közvetítéssel lényegében létrejött a megegyezés Oroszország és Törökország között.

Összefoglalva: Rákóczi széles körű diplomáciai akciót kezdeményez a cambrai-i kongresszus kapcsán, amely külpolitikai koncepciójának fő elemére, a Habsburg-hatalom növekedése elleni fellépésre épít az európai egyensúly fenntartása érdekében. A nagyhatalmak azonban kerülni akarják a konfliktusokat, még ha egyébként a vitás kérdésekben nem is tudnak megegyezni. A kongresszus 1724 áprilisában összeül ugyan, de októberben már szét is oszlik úgy, hogy semmiféle döntést nem hoz. A perzsa kérdés körüli bonyodalmakban a fejedelem mint közvetítő vesz részt, ha nem is fő tényezőként, s hozzájárul a feszültség enyhítéséhez. Mindez arra utal, hogy nagyon nehéz körülmények között, a nyomorúsággal, elszigeteltséggel és néha az elkeseredéssel is küszködve igyekszik elkerülni a már-már általa is elfogadott „politikai halált".

[44] Bonnac: Mémoire historique, i. kiad. 201 sk.

[45] Rákóczi I. Péternek, 1724. január 28. Архив Внешней Политики России. Москва, Фонд Сношения России с Турцией, op. 89/I. 172. d. 12. 3 sk. fol.

[46] Rákóczi Golovkinnak, 1724. január 27. Uo. 10 sk. fol.

[47] Uo. 14. fol.

[48] Golovkin Rákóczinak, 1724. május 14. Uo. 37. fol.

[49] Dirling a Haditanácsnak, 1724. július 17. Türkei, Kart. 191. 1724. május—december, 49. fol.

Rákóczi és d'Andrezel

Rodostói sóhajtás

A húszas évek közepén a bujdosók reménytelenségben, de nyugalomban élnek, legalábbis ezt olvashatjuk ki a *Törökországi Levelek*ből. Mikes csak egyszer fakad ki, de akkor keservesen. Visszatekintve az elmúlt esztendőkre, 1727. november 8-án így jellemzi sorsukat: „Aztot meg kell vallani, édes néném, ha suhajtással is, hogy a mi életünk úgy minden kereszténynek is az élete csak szarándokság, de a miénk duplán, mert ha annak, aki jószágával lakik, úgy kell magát tekinteni, mint szarándoknak a földön és mint örökös hazáján kívül valónak, hát mi, akiknek egy lábnyi földünk nincsen, se megmaradandó helyünk, csak a sok vándorlásban töltjük azt a drága időnket, amelyet most a hejában-valóságra tékozlunk el. Az eltöltött idő pedig soha vissza nem jő és csak haszontalan és ízetlen suhajtásokot hágy maga után, amelyet mi mindennap kóstolunk és próbálunk mint szomorú példák, de mégis szerencsések volnánk, hogyha másoknak például lehetnénk, de nem leszünk. Mert hány ezer ember veszett és vész mindennap a tengeren, afelől elegen mennek a tengerre? Hát minekünk nem volt-é példa előttünk? Volt, de tanoltunk-é rajta? Mások is csak úgy cselekesznek, megtanulják, de el nem kerülik. De mi lehet ennek az oka? Nem egyéb, hanem a nyughatatlanság és a nagyravágyódás." És itt következik a politikai ítélet: „Felinek sincsen esziben az ország jova, de mindenik tele torokkal kiáltja a szabadságot. Mert nagyobb része csak az újság és a változás után fut, a jövendőt meg nem gondolja. Se a jelenvaló jóval nem tud élni, se meg nem tudja becsülni, hanem a jövendőbéli bizontalan jó után suhajt, amelyet vagy lehetetlen elérni vagy pediglen az a jó azért tetszik jónak, hogy nincsen hatalmunkban és hogy csak a nyughatatlan elméből származik. Ettől vagyon, hogy soha az ember nem lehet boldoggá, mert soha sem becsüli a maga állapotyát, s azt, amit bír. Hanem aztot, amit nem bírhat, a bizonytalanért a bizonyost semminek tartja, és a nyughatatlan nagyravágyódó elme mindenkor arra ingerli, hogy jobban volna ott, ahol nincsen és így soha a jelenvaló bizonyos sorsával, amelyben az Isten tette, meg nem elégszik, hanem a bizonytalanra vágy és a jelenvalóval nem élni tud, hanem visszaélni. Nem kellene egy jó hazafiának zűrzavart csinálni, se kívánni semmiféle szín alatt. Az Isten adja a fejdelmeket, mind a jót, mind a rosszat, egyaránt kell az ő kezeiből venni. A jó áldás, a rossz büntetés, ő tudja egyedül meddig kell tartani a nyomorúságnak és mikor kell annak végit szakasztani. Hogy meddig tartson a rossz idő és mikor legyen jó idő."

Ez a szemlélet nem egyezik a fejedelem politikai gondolkozásával, aki a Habsburgok elleni harcot a haza szabadságának javáért folytatta, jogos és szükséges küzdelemnek fogta fel, amelyet az isteni rendelés is megszentelt, és nem az emberi nyugha-

tatlanság következményeként értékelte még a bujdosásban sem. Mikes őszintén elmondja, hogy neki semmi köze nem volt a politikához, amikor Rákóczi mellé került: „De én, aki egész életemben bujdostam és végtire 16 esztendős koromban a házamot elhadtam, a bizonyos, hogy a szabadság-keresés az elmémben akkor nem volt, és ha eddig tart bujdosásom, az igaz, hogy az uramhoz való vak szeretetem okozta, így mondhatni, természet szerént, de keresztényi módon szólván, Isten rendelése, és meg kell csókolni a vesszőt, amellyel ostoroz."[1] Tehát elsősorban a fejedelem iránti személyes ragaszkodás magyarázza kitartását a bujdosásban. Ez a „vak szeretet" nagy emberi érték, de nem ment fel az alól, hogy a nézőpontok különbségére ne hívjuk fel a figyelmet. Természetesen az a tény, hogy maga nem keresi a császári kegyelmet, azt bizonyítja, hogy sorsát Rákócziéhoz köti, s végül így politikailag is választ.

Mikes már a húszas évek közepén feladja a reményt, hogy visszatérhet „tündér országába", mert úgy látja, nincs olyan nemzetközi fejlemény, amely ezt lehetővé tenné. Az 1725-ös esztendőt köszöntve írja: „Mindenütt a nagy békesség és csendesség, nekünk pedig zavaros vízben kellene halásznunk. Másutt nem tudunk hadakozást, csak a töröknek a perzsával. Ez is már egy néhány esztendőktől tart. Minékünk azt kell kívánnunk, hogy a török legyen győzedelmes, mert kenyerit esszük. Nem is segítik úgy a bujdosókot másutt, mint ebben az országban. Ez a nemzet nem is olyan irtóztató, valamint a híre vagyon. Nem tudok olyan nemzetet, aki oly csendességben éljen mint ez és sohult olyan békességes maradásunk nem lehetne mint itt. Istennek légyen hála, legkisebb szerencsétlenség még közöttünk nem történt, akárhol találjunk törökököt, mindenütt jó szívvel látnak minket, mert a török leginkább a magyarokat szereti. Legjobbat nem kívánhatunk mindezekért nékik, mint azt, hogy még valaha legyenek keresztények. Amen."[2]

Az ironikusan fogalmazó Mikest a történeti anekdoták mellett a gyapottermesztés vagy a selyemhernyó tenyésztés, illetve az oktatás kérdései érdeklik. Ezzel kapcsolatban emlékszik az elhagyott hazára, ahol jó volna reformálni, de erre nem kerülhet sor, a bujdosás végleges, és nincs más lehetőség, csak a „suhajtás".

Suhajtás könnyíti a nyomorultakot
Nagyon engeszteli szomorúságokot.
Azt töllök nem tiltják, halljuk pogányokot,
Kik panaszolkodni nem bánják rabokot.[3]

A „suhajtás"-t nemcsak a bujdosás indokolja, hanem a halál is. Bercsényi már szeptemberben „igen rosszul van", s Mikes szerint „ha egy darabig el viszi is a betegségit, de annyira nem viszi, hogy kigyógyuljon". A fejedelem többször is meglátogatja. Mikes 1725. november 6-án jelenti, hogy „egy keresztényhez illendő halállal múlt ki e világból", s a gyászeset arra indítja, hogy folytassa versét a „suhajtás"-ról:

[1] Mikes, 155—156.
[2] 1725. január 16-i levél. Mikes, 99 sk.
[3] Az 1725. szeptember 7-i levélben, Mikes, 112.

Elmúlt gyönyörűség csak suhajtást okoz,
Jelenvaló pedig hasonló árnyékhoz.
A jövendőbélin kapsz bizonytalanhoz
Ah! mért hasonlítod magadot boldoghoz.

A halál nyomán nemcsak a bujdosásról, hanem az ember sorsáról is elmélkedik: „Micsoda ez a világ és miért kapunk annyira rajta? A bennevaló életnek kezdete nyomorúság, a közepe nyughatatlanság, a vége fájdalom és szomorúság." Bercsényiről megjegyzi: „Ez az úr éltiben, való, hogy szenvedett, de sok világi jókban is volt része. Való, bujdosásban holt meg, de nem szükségben." Az anekdotikus kedv és a humor arra indítja, hogy megjegyezze: „nagy dohányos volt a szegény úr, mind holtig is dohányozott, mert halála előtt két órával egy pipa dohányt kiszívutt, de megholt".[4]

A főgenerális haláláról az új francia követ, d'Anderezel november 11-én jelent az udvarnak,[5] Dirling is ekkortájt írja: „Zu Rhodosto ist der Rebell Bercseni gestorben." Ő azt is elmondja, hogy végrendeletét a francia követhez küldte el, aki leltárt vétetett fel ingóságairól.[6] Mikes elmeséli, hogy a főgenerális kire mit hagyott, rá például egy nádpálcát. Megjegyzi, hogy nem volt „feles pénze", mint ahogy sokan hitték. Fiatal felesége, „Susi" 1000 aranyat és „holmi portékát" kapott, fia több „ládabéli portékát, köntöst, ezüst és arany míves portékát". A rodostói görög templomban temették el, mert a Porta a pestis miatt nem adott engedélyt arra, hogy Konstantinápolyba vigyék.[7] Francesco Gritti, az új velencei bailo ezt megerősíti: ő úgy tudja, hogy a francia követ közbenjárása és a fejedelem hitele („il credito del Principe") ellenére sem engedte a Porta, hogy Bercsényit a galatai jezsuitáknál temessék el.[8] Arra azonban engedélyt adott, hogy ne csak a Mikes szívéhez közel álló Kőszeghy Zsuzsi, de rajta kívül Bercsényi háza népe, összesen 43 személy elhagyhassa Törökországot, és Lengyelországba költözzön.[9]

Politikai szenzáció a bujdosók számára 1725 végén az a hír, hogy a „francia király 5 septembris megeskütt és lefeküt a Stanislaus király leányával". Mikes fel is teszi a kérdést: „Ki hitte volna azt, hogy egy olyan nagy hatalmas király egy szegény bujdosó és csak névvel való királynak vegye el a leányát és hogy visszaküldgye egy nagy királynak, mint a spanyol királynak a leányát, akit annak előtte akart elvenni? Ezek ám az olyan dolgok, amelyekben nyilván kitetszik az Istennek csudálatos munkája és hatalma, aki úgy bánik a királyok szívével, valamint mi a viasszal." Az már csak kisebb újdonság, amit Mikes ugyanebben a levelében ír meg, hogy a szófiai katolikus érsek a görögkeletiek vádaskodása miatt, akik kifogásolták hittérítő tevékenységét, és bepanaszolták a Portán, elmenkült, és Rodostóban kötött ki, ahonnan 1726 májusban Raguzába ment.[10]

[4] 1725. november 6-i levél, Mikes, 117 sk.

[5] D'Andrezel Morville-nek, 1725. november 11. Turquie, 71. köt. 210. fol.

[6] Dirling jelentése, töredék. Türkei, Kart. 192. 1725. október—december, 102 sk. fol.

[7] 1725. november 12-i levél, Mikes, 118.

[8] Gritti a dogénak, 1725. december 15. Velencei lt. Constantinapoli, Senato III. 180. köt. 531. fol. A velencei levéltár Rákóczira vonatkozó, 1725 utáni iratairól: *C. Malagola:* Franz II Rákóczy und der ungarische Aufstand. Deutsche Revue 1907. január—február.

[9] 1726. február 5. Karácson, 97.

[10] 1725. december 7-i levél. Mikes, 121. Az érsek elutazásáról: 1726. május 24-i levél, Mikes, 131.

Mikes ezeken a változásokon hamar túlteszi magát, s a török esküvőről és házasságról, a templomos lovagok történetéről, a nagylelkűség példáiról ír. 1726 májusában szól újból csak személyes dolgokról. „Mi itt csak tengődünk, lengédünk, mint szegény bujdosók, töltjük az időt, amint lehet. Az urunknak a' még is mulatság, hogy a mezőn lakunk, mert az unadalom itt igen bő és a szegény urunk is csak egynéhányunkkal maradott."[11] Ő maga időnként a Lengyelországba készülő „Susihoz" jár, s olvassa a különböző történeti és szépirodalmi munkákat, s ezekből merítve meséli anekdotáit.[12]

A pestistől való félelem miatt 1726 nyarán sátorban laknak, s Mikes valóságos művelődéstörténeti eszmefuttatásokat ír a sátorlakók életmódjáról. A múltról a jelenre térve felteszi a gúnyos kérdést: „Az egész Európa most békességben vagyon és házokban lakik, csak mi sátorak alatt. Hátha valamely ország bennünket akarna követni?" Erre azonban válasza nemleges: ki utánozná a szerencsétlen bujdosókat?[13] Szeptemberben a fejedelmet is elfogja a hideglelés, de 17-én már Mikes szerint „a mi szegény urunkon nem annyira a hideg már, mint a nagy erőtlenség vagyon és reméljük, hogy Isten meggyógyítja. Mindazonáltal ő keresztényebb módon gondolkodik, mint mi, mert készületiből kilátszik, hogy örömest megyen, ha Isten kiszólítja e világból, arra való nézve meg is csinálta testamentumát, de az Isten éltesse."

Ugyanebben a levelében említi, hogy Rodostóba érkezett egy francia, akit kezdettől fogva ellenszenvesnek tart: „Azt irod, édes nénikém, micsoda ember az a francia, aki nemrégen jött hozzánk, mert igen hazug, a' colonellus volt a muszka cárnál, de ott kiadtak rajta, mert senkivel meg nem alkudhatott. Mindennel azt akarja elhitetni, hogy mindent tud és mindent látott. Ha huszat szól, a tizenkilenc szava hazugság. Már itt némellyel elhitette, hogy ő tud aranyat csinálni, gondolom, amint látom, hogy talán megakad itt közöttünk, mert az olyan sok beszédű, sík nyelvű sehonnain itt igen kapnak, annak a neve Viguru [Vigouroux]."[14] A kritika nemcsak Vigouroux-t illeti, a fejedelemnek is szól, aki szolgálatába fogad olyan kalandorokat, mint az említett francia.

Vigouroux-ra és társaira d'Andrezel vicomte augusztus 20-án hívta fel Rákóczi figyelmét: „A Dardanellák konzulja — írja neki — azt is üzente nekem, át kellett, hogy haladjon Rodostón három francia tiszt, akik a moszkvaiak szolgálatában álltak, vagyis Vigouroux úrék, apa és fia, és Baraillon úr. Valószínűleg megtudom, mi lesz rendeltetésük."[15] A követ Morville-nek is jelenti szeptember 22-én a három tiszt érkezését, és elmondja, hogy Rodostóból ajánlóleveleket küldtek neki, amelyeket ismerősei írtak (például Subtil, „aître des comptes" és Biberon de Cormay, „secrétaire des commandements"), de csodálkozik azon, hogy a külügyi államtitkár semmit

[11] 1726. május 24-i levél, Mikes, 130.

[12] 1726. június 16-i levél, Mikes, 132.

[13] Mikes, 137.

[14] Mikes, 138.

[15] Rákóczi és d'Andrezel levelezése jelenleg a Francia Külügyminisztérium Levéltárában található az Archives des Postes, Constantinople, Correspondance de d'Andrezel avec le Prince Ragozzi, 1724—1726 című állagban. Másolata, amelyet még Konstantinápolyban készítettek: OSzK Fol. Gal. 39. Magyarul kiadtam: D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése 1725—27 címen. Fordította *Németh Miklós*. Vaja 1984. (A továbbiakban: d'Andrezel) Az idézet: D'Andrezel, 151.

sem szólt felőlük.[16] A francia követnek jó véleménye van az idősebbik Vigouroux-ról, akit Konstantinápolyba jövetele után megismer, s november 29-én ezt írja róla Rákóczinak: „Úgy tűnik, hogy okos ember, és nagyon ragaszkodik Fenségedhez."[17] Tehát kezdeti fenntartásai után bizalmába fogadja s a külügyi államtitkárt is kedvezően informálja: „Jól beszél a háborúról, szellemesnek és jó emlékezőtehetséggel megáldottnak tartom."[18] A fejedelemnek is ez volt a meggyőződése, és ezért fogadta be Rodostóba, Mikes és mások ellenszenve ellenére. A két hugenotta Vigouroux, Jean-Baptiste, az apa és a Dusinkának becézett fia, valamint Baraillon — a fejedelem nagy örömére — áttértek a katolikus hitre. Baraillon rövid időn belül elhagyta Törökországot, a két Vigouroux azonban a fejedelem szolgálatába lépett.

A rodostói belső dolgokhoz tartozik, hogy a fejedelem ebben az időben sokat foglalkozik fiai sorsával. 1726 márciusában—áprilisában az újságokban arról írnak, hogy egyik fia Velencéből elszökik, és az Adrián át igyekszik Törökországba. Amint a fejedelem ezt megtudja, kéri d'Andrezel segítségét, hogy Rodostóba jöhessen. A követ ezt megígéri, mégpedig úgy, hogy Janinába ír egy Anastasio Marucci nevű embernek, és beszél a velencei bailóval is, aki szerinte „igen derék ember, de árnyékától is fél", s ezért nem fog semmit sem tenni ebben az ügyben.[19]

Október 30-án d'Andrezel megírja Rákóczinak, hogy találkozott Daniele Delfino (Delfin) lovaggal, aki elmondta, hogy az „idősebb" Rákóczi herceget személyesen is megismerhette Velencében, szerinte „igen jó megjelenésű, jó alakú, szellemes és udvarias, és ügyes mindenfajta gyakorlatban..." A császár mindig biztosította számára az eszközöket, hogy születésének megfelelően éljen és hogy jelenleg „igen jól áll" a bécsi udvarban. „Ifjabb" fivére, a herceg Nápolyban a császár költségén él, hogy befejezze tanulmányait.[20] A szökés híre ekkor nem bizonyul valósnak, de Dirling is hallja, mégpedig Rodostóból, amelyet éberen figyeltet („ein wachtsames Auge halte").[21]

Az év végén már tudja egész Európa, hogy Rákóczi Györgynek sikerült elhagynia Itáliát, és hogy november 27-én tisztelget XV. Lajos előtt Fontainebleau-ban.[22] Mikes minderről semmit sem mond, először 1727. június 17-én említi a makovicai herceget, amikor az Rodostóba érkezik.[23]

Még ennél is feltűnőbb, hogy 1725 és 1726 során egyetlen szóval sem említi d'Andrezelt, pedig különleges kapcsolat alakult ki a francia követ és a fejedelem között, amely lényegesen különbözött attól, ami Bonnachoz való viszonyát jellemezte. A hiány azért is meglepő, mert a rodostói kolónia sok tagja, Máriássy, Jávorka, Tóth András, Zay részt vettek a kapcsolattartásban.

[16] D'Andrezel, 175.

[17] D'Andrezel Morville-nek, 1726. szeptember 22. Turquie, 75. köt. 147 sk. fol. D'Andrezel, 166.

[18] „Il parle fort bien de la guerre, je luy trouve d'esprit et de mémoire." D'Andrezel Morville-nek, 1726. december 18. Turquie, 76. köt. 123 sk. fol.

[19] D'Andrezel Rákóczinak, 1726. április 16. D'Andrezel, 137.

[20] D'Andrezel, 161—162.

[21] Dirling a Haditanácsnak, 1726. március 26. Türkei, Kart. 193. 1726. március—április 123 sk. fol.

[22] D'Andrezel Rákóczinak, 1726. december 31. D'Andrezel, 173.

[23] Mikes, 149.

Louis Picon, vicomte d'Andrezel az Orléans-i herceg titkára, majd Elzászban az intendáns helyettese, később Roussillonban intendáns.[24] Azt tartották róla, hogy jól ismeri a pénzügyeket és az igazgatást, de egyesek szerint nem volt jó diplomata. Erről a következőt olvashatjuk d'Argens márki 1735-ben megjelent *Emlékirataï*ban: „D'Andrezel úr inkább a nagyvilág [»monde«] dolgaiban rendelkezett tehetséggel, mintsem a nagy ügyekben. Jól ismerte a pénzügyeket, és jó intendás volt. De a diplomáciai tárgyalások saját szféráján kívül estek. Különben jó, nemes lelkű és szolgálatkész, barátságos ember volt. Könnyen hitt annak, amit mondtak neki, és nem volt elég szilárd véleménye."[25]

Utasítása 1724. március 24-én kelt, és benne egy szó sem esett Rákócziról.[26] Útjára elkísérte többek között egy Baudry nevű jezsuita, Biron abbé, a már említett d'Argens márki és Bercsényi László.

A fejedelem nagyon örült d'Andrezel érkezésének, mert régebbről ismerte, hiszen ő is a grosbois-i kamalduliaknál[27] lakott, és éppen azt a házat bérelte, ahová később maga is visszavonult. Feltételezte, hogy a szellemi rokonság közelebb hozza őket egymáshoz, és hasznos együttműködést alakíthat ki vele.

Nem ismerjük az első levelet, amelyet a fejedelem d'Andrezelnek írt, de ennek 1725. április 17-i válaszát igen. Tudjuk, hogy Rákóczi levele április 8-án kelt és Máriássy Ádám vitte el a követnek. Benne a fejedelem az iránt érdeklődött, vajon van-e rá vonatkozólag valamilyen utasítása a francia udvarnak. D'Andrezel válasza ez volt: „mindössze annyit tudok mondani, hogy Párizsból való elindulásomkor Morville gróf rám bízta az Ön érdekeinek képviseletét a Portán az esetben, ha Ön úgy látná, Uram, hogy szolgálataim valamelyes haszonnal lehetnek az Ön számára."[28] Április 18-án d'Andrezel Morville-hez fordult, és megkérdezte, milyen magatartást tanúsítson Rákóczi iránt. „Továbbra is Rodostóban van — írja róla —, és továbbra is jó szemmel nézik a Portán. Mi valamelyes kapcsolatban vagyunk egymással, eddig azonban inkább udvariasságból és barátságból, miután néhányszor találkoztam vele, amikor visszavonultan élt a kamalduliaknál." A fejedelem azt kérte, hogy „chiffre"

[24] Életrajza: Dictionnaire de biographie française. II. 982. hasáb és Recueil, Turquie, 257.

[25] Mémoire de M. le marquis d'Argens. London 1735. 119 sk. A márki egy másik munkájában Rákócziról is megemlékezik, mégpedig vallásossága ürügyén, amely, úgy látszik, felkeltette figyelmét. A Lettres juives-ben hosszasan ír egy porosz kalandorról, Neuhofról, aki Korzika királyának kiáltotta ki magát Théodore néven, és akiről kezdetben nem tudták, hogy kicsoda. „Les uns disoient que c'étoit le prince Ragotski, les autres le duc de Ripperda et fondoient leurs opinions sur ce qu'on publioit que le seigneur Théodore entendoit trois messes par jour. Je trouve que cette circonstance pouvoit convenir à la bigoterie de Ragotski, mais il étoit ridicule de penser que le duc de Ripperda fût devenu bon Nazaréen à Maroc." Lettres juives ou Correspondance philosophique. Nouvelle édition. Lausanne—Genève 1738. II. 173.

[26] Turquie, 67. köt. 11 sk. fol.

[27] 1726. július 23-án a pestistől félve kéri a kamalduli szerzeteseket, hogy halála után fogadják be szívét temetőjükbe. Pillias, 119 sk.

[28] D'Andrezel, 25.

útján érintkezzenek, ő azt javasolta, hogy Bournon (Borgnon) atya, a galatai jezsuita rendfőnök útján tartsák a kapcsolatot.[29]

Morville július 1-én így válaszolt: „Nehéz lenne számomra, Uram, olyan választ adni Ragotzky fejedelemre vonatkozólag, amely lehetővé tenné az Ön számára, hogy olyan kapcsolatot tartson vele, amely annyira kielégítené őt, mint kívánja. Mert nyilvánvaló, hogy amikor azt kérdezte, nem kapott-e valamit rá vonatkozólag, azt szándékozott megtudni, hogy itt milyen hatást váltottak ki különböző levelei, emlékiratai és tervei, amelyeket közvetlenül vagy közvetve juttatott el, és amelyek mind arra irányulnak, hogy megváltoztassa helyzetét, és érvényesítse igényét a pénz dolgában. Nincsen mód arra, hogy jelenleg ki lehessen elégíteni őt akár az egyik, akár a másik ponton. Találjon tehát jó szellemében és ügyességében valami olyant, amivel nem keseríti el túlságosan, éspedig úgy, hogy nagy általánosságban értesse meg vele: nem felejtették őt el ebben az országban, és ha ez úgy is tűnik neki, nem fogják magára hagyni."[30]

Még mielőtt ezt a választ megkapná, a követ július 14-én értesíti Rákóczit Tessé marsall haláláról, akit nagyon sajnál, és ezzel kapcsolatban megemlékezik közös ismerőseikről, a grosbois-i kamalduliakról. „Miután pályáját oly dicsőségesen fejezte be, a reá bízott összes vállalkozások és tárgyalások szerencsés kimenetelével és az őt elárasztó kitüntetésekkel, amelyeket jogosan érdemelt ki úgy Franciaországban, mint Spanyolországban, semmi mást nem kívánhatott az ő gondolkodásmódja szerint, mint hogy napjait a kamalduliaknál fejezhesse be a házfőnök atya és szent életű szerzetesei karjai között."[31]

Augusztus 18-án átadja Morville üzenetét: „Morville úr, Uram, biztosít arról, hogy ami Fenséged érdekeit illeti, azokat nem felejtették el az udvarnál, az Ön összes levelei és emlékiratai megérkeztek oda, és ő a maga részéről semmit sem fog elmulasztani, ami hozzájárulhat az Ön megelégedéséhez. Az ő saját szavait ismétlem Fenségednek, és ezt nagy örömmel teszem, szenvedélyesen kívánva, hogy a következmények hamarosan megfeleljenek az ilyen jó reménységeknek."[32]

Szeptember 9-én a követ jelenti Morville-nek, hogy az utasítás szellemében járt el, és szó szerint megismétli a Rákóczira vonatkozó mondatokat. Kivonatban közli a fejedelem augusztus 26-i levelét, amelyben ez állt: „Ami saját érdekeimet illeti, okom

[29] „Il est toujours a Rodosto, et continue d'etre bien à la Porte. Nous sommes en quelques relations, mais jusques icy ce n'a etoit que de politesse et d'amitié, l'ayant pratiqué quelques fois pendant qu'il etoit retiré aux Camaldules." D'Andrezel Morville-nek, 1725. április 18. Turquie, 70. köt. 82. fol.

[30] „Il me seroit difficile, Monsieur de vous faire sur M. ls Prince Ragotzky une réponse qui vous mît en état d'entretenir avec luy un commerce qui le satisfait autant qu'il le desireroit. Car apparemmant lorsqu'il vous a demandé si vous n'aviez rien reçu de moy a son sujet, il avoit en veue de scavoir l'effet qu'ont produit icy plusieurs lettres, mémoires et projets qu'il a fait parvenir directement et indirectement, le tout tendant à se procurer un changement de situation et à faire valoir ses prétentions du costé du pécuniaire. Il n'y a pas plus de moyen présentement de le contenter sur un point et sur l'autre. Trouvez donc dans votre bon esprit et dans votre habileté celuy de ne pas le désespérer tout à fait, et cela, en luy faisant entendre en termes généraux qu'il n'est pas oublié dans ce pays-cy et que ce qui a paru, de sa part, ne sera pas négligé." Turquie, 70. köt. 93—95. fol.

[31] D'Andrezel, 28.

[32] D'Andrezel, 33.

van feltételezni, hogy amint Ön is mondja, Morville úr nem fogja azokat elhanyagolni, miután állandóan bizonyságát adja barátságának. Ami az időt illeti, nem nyugtalankodom, mert Isten végtelen könyörületességében kiiktatta szívemből a világi dolgok heves kívánságait."[33]

Rákóczi szeptember 10-én köszöni meg a külügyi államtitkárnak az iránta tanúsított jóindulatot és kéri, hogy rendezzék járandóságainak ügyét. A francia pénzügyi helyzet ismeretében javasolja, hogy Bourbon herceg döntsön abban a kérdésben, mennyivel csökkentik a neki járó összeget, amelyről egyébként szívesen lemondana, ha nem lennének kötelezettségei, és itt itáliai levelekre utal, amelyek feltehetőleg fiai sorsáról szóltak.[34]

A vicomte és a fejedelem közötti kapcsolatok bizalmas jellegét bizonyítja, hogy a legbensőbb ügyekről is tájékoztatják egymást. D'Andrezel például figyelmezteti Rákóczit — mind mondja, a legnagyobb titoktartás pecsétje alatt —, „hogy csak kevéssé szabad bíznia a nevezett Ibrahim effendiben, mert titkos tárgyalásai vannak a németországi rezidenssel".[35] A fejedelem megköszöni a figyelmeztetést, mégpedig a következőképpen: „Az Ön értesülése éppen időben jött, és nagyon hasznos lesz számomra a jövőt illetően; mert anélkül, hogy viselkedésemen bármit is változtatnék, emberemből nyereséget húzok, úgy használva őt fel, mint a kettős kémekkel tenni szokták. Nehéz lenne másként eljárni, mert nem egyedül hozzám tartozik, a Porta adta nekem."[36]

Később, amikor a fejedelem egyik titkára meghal, d'Andrezel melegen ajánlja neki a környezetében tartózkodó fiatal Des Roches-t, akiről ezt írja: „Alaposan ismerem őt, és mindig jó erkölcsűnek találtam, deréknak és minden próbát kiálló egyenességűnek. Remélem, nem fogja meghazudtolni ezt az igaz tanúságot, amelyet Fenségednek merek tenni, és amelyért jótállok."[37] Rákóczi ennek az ajánlásnak az alapján szolgálatába fogadja a fiatalembert, aki haláláig mellette maradt, s akit kész volt — Saussure tanúsága szerint — segíteni magánügyeiben is.

A személyes jelleg mögött meghúzódik a közös eszmeiség, melyet jelez a kamalduli szerzetesekkel tartott kapcsolat, amiről mindketten megemlékeznek. A követ 1726. május 9-i levelében ezt olvashatjuk: „A jó házfőnök atya [ti. a grosbois-i] nekem címezte azt a küldeményt Fenséged számára, amit tisztelettel megküldök. Ehhez csatolta számomra az Ön egyik emlékérmét, amelynek hátlapja kartonra van nyomva és aranyozással díszítve igen szép két kis guayakfa keretben. Bruno atya munkája, és olyan ajándék, amely nagy örömet okozott nekem."[38] Az említett Bruno atya feltehetőleg Bruno Rousseau, akinek neve szerepel Rákóczi és a grosbois-i kamalduliak között 1716 májusában megkötött szerződésen;[39] azt nem tudjuk, hogy melyik érméről van szó.

A közös szellemiségről tanúskodik az a levelezés is, amelyet a fejedelem írásairól

[33] D'Andrezel, 31.
[34] Rákóczi Morville-nek, 1725. szeptember 10. *Fiedler* II. 542.
[35] D'Andrezel Rákóczinak, 1725. szeptember 3. D'Andrezel, 39.
[36] Rákóczi d'Andrezelnek, 1725. szeptember 9. D'Andrezel, 42.
[37] D'Andrezel Rákóczinak, 1727. január 24. D'Andrezel, 183 sk.
[38] D'Andrezel, 143.
[39] *Pillias*, 114.

folytatnak, s amelyre még visszatérek a *Gondolatok a keresztény ember polgári életének és udvariasságának alapelveiről* című munka ismertetésénél.

A személyesség még inkább előtérbe kerül, amint a követ egészségi állapota romlik. D'Andrezel már 1726 elején többször rosszul érezhette magát, mert február 9-én megköszöni a fejedelemnek azt az „üvegcsét" (orvosságot), amelyet az neki küldött, s ezzel kapcsolatban ezt írja: „Az erőltetett munka, amely két hét óta lefoglal, nagyon felhevített, és nyomást érzek a gyomromban is, amelyre eddig még nem panaszkodtam. Három-négy napig pihenni fogok, mielőtt használnám ezt az új párlatot."[40] Május 9-én azt panaszolja, hogy erős szívdobogás fogta el, „majd lázroham, s kénytelen voltam ágynak dőlni".[41] Június 11-én azonban már arról értesíti, hogy jobban érzi magát és elkezdi a munkát.[42] A megpróbáltatások azonban nem múlnak el, attól kell félnie, hogy most már a pestis ragadja el. De nem ez történt, hanem visszatért a rosszullét. Úgy tűnik, bénulás fogja el. Amikor egy kicsit megkönnyebbül, ezt írja: „Istennek hála, nem maradt semmi gyengélkedés bennem, ami megakadályozhatna abban, hogy munkámat szokás szerint végezzem, kivéve talán, hogy nehezen találok meg az ajkaimon bizonyos szavakat, amelyeket szívesebben használnék mások helyett, és amelyek, mivel nem jönnek elő olyan gyorsan a kiejtésben, mint szeretném, egy kissé türelmetlenné tesznek, de az orvosság készen van, mivel csak tollat kell fognom, és ezek abban a pillanatban leírva jönnek elő kezem alól, és azonnal ki tudom ejteni azokat, amelyeket előzőleg nehezen tudtam diktálni. Napról napra érezhetően tapasztalják, hogy ez a kis zavar szemlátomást csökken, és hosszú idő óta az egyetlen orvos, akinek követem előírásait, az az életrend, amelyet magamnak megszabtam: csak rebarbarát és egyszerű ételeket használok, mindaddig, amíg abban a helyzetben nem leszek, hogy újrakezdjem régi életemet."[43] Rákóczi ámbrakivonatot ajánl, amit a követ el is kezd használni: a tarkóját keni vele, remélve, hogy jó hatású lesz.[44]

Augusztus 16-án újabb roham fogja el, érvágásra és valamilyen orvosság bevételére kerül sor: „Jelenleg is olyan nagy gyengeség van rajtam — írja augusztus 20-án — és akkora fáradság, hogy máskor kétheti láz után sem voltam ilyen levert. Ezért nem bírok saját kezűleg írni Fenségednek, mint ahogy Ön tette, amiért is bocsánatát kérem." Megírja azt is, hogy ámbraolajat használ, amelyet ez esetben Jacob Fonseca doktor ajánlott állandó orvosa véleménye ellenére. „Igen jól tudom, hogy semmi sem lenne szükségesebb számomra, mint hogy megerősítsem agyam idegrészeit és hogy az ezzel az olajjal való bekenés egy kissé erős. Nagyon hajlottam arra, hogy használom azt a kivonatot, amelyet Fenséged javasolt nekem, ha csak egy kicsit is úgy tűnt volna, hogy Ön ezt szorgalmazza, minden ellenkező előítélet ellenére."[45]

Október 5-én arról ír, hogy párizsi orvost vár, aki nem más, mint Helvétius (aki a fejedelem feleségét is vizsgálta), és addig nem szed be semmiféle gyógyszert. „Még

[40] D'Andrezel, 139.
[41] D'Andrezel, 142.
[42] D'Andrezel, 145.
[43] D'Andrezel Rákóczinak, 1726. június 15. D'Andrezel, 147.
[44] D'Andrezel Rákóczinak, 1726. július 30. D'Andrezel, 149.
[45] D'Andrezel, 151.

mindig egy kissé nehezemre esik bizonyos szavak kiejtése, különösen ha gyorsan és határozottan akarok beszélni, de különben gondolataim tiszták és helyesek; szellemileg éppoly friss vagyok, és olvasni és írni éppúgy tudok, mint balesetem előtt, kivéve, hogy időről időre a túl nagy élénkség megakadályoz abban, hogy magam vessem papírra azt, amit könnyen lediktálok titkáromnak; ez hatalmaz fel néha arra, hogy éljek Fenséged engedelmével. Mindig felébredek 5 vagy 6-kor éjjel, gyakran hirtelen, remegve, és mindig álmok közepette, amelyek egymást követik."[46]

A betegséggel kapcsolatos levelezésnek van egy kínos mozzanata, amelyben nagy szerepet játszik Vigouroux, aki Konstantinápolyban tartózkodik a fejedelem megbízásából és ott a legkülönbözőbb intrikákba kezd. Így megvádolja Fonsecát, d'Andrezel egyik orvosát, hogy eltúlozza a követ betegségét, és d'Alionnal, Bonnac unokaöccsével együtt (aki az orosz—török határkijelölésben közvetít) hamis információkat küld Párizsba.[47] A követ ezt elhiszi, és elbocsátja szolgálatából az orvost.[48] Előzetesen a fejedelem véleményét kéri, s ő azt javasolja, hogy küldje az orvost Franciaországba, de fizesse ki járandóságát.[49]

Amikor az elbocsátásra sor kerül, Fonseca leleplezi Vigouroux-t a külügyi államtitkár előtt, elmondva, hogy ez a kalandor „nagy terveket szövő ember, meggyőzni is tudna, ha az az élénk szenvedélye, amellyel rendkívüli és nyilvánvalóan hamis, sőt nevetséges dolgokat mond el, nem leplezné le rögtön, mint ahogy az itt mindenki előtt történt".[50] A követ végül is megbocsát orvosának, aki tisztázni tudja magát előtte, de ez már közvetlenül halála előtt történik.[51]

Rákóczi és d'Andrezel levelezése 1727. február 22-én szakad meg a követ következő post scriptumával: „Három napja nagyon rosszul érzem magam, szívdobogás miatt, amelyhez nátha is járul, ami egy kicsit lenyom. Remélem, hogy nem lesz belőle semmi baj."[52] Baj lett, mert március 26-án meghalt, de még halála előtt, február 18-án Gaspard de Fontenu vette át hivatalát, aki ügyvivő maradt mindaddig, amíg az új francia követ meg nem érkezett Konstantinápolyba.

Együttműködés a törökországi francia diplomáciával

D'Andrezel — megtartva Morville utasításait — politikailag is együttműködik Rákóczival, és ezt nyíltan bevallja: „Csak annyit mondok Önnek — írja 1726. november 7-én —, hogy az udvar nagyon helyesli a kapcsolatot, amelyet van szerencsém

[46] D'Andrezel, 156.

[47] D'Andrezel Rákóczinak, 1727. január 24. D'Andrezel 182; D'Andrezel Morville-nek, 1726. december 18. Turquie, 76. köt. 123 sk. fol.

[48] D'Andrezel Rákóczinak, 1727. január 28. D'Andrezel, 186. A követ ennek okáról részletesen beszámol Morville-nek is, 1726. december 24-i; 1727. január 28-i levelében. Turquie, 77. köt.

[49] Rákóczi d'Andrezelnek, 1726. december 31. D'Andrezel, 174.

[50] Fonseca Morville-nek, 1725. február 5. Turquie, 77. köt. 59 sk. fol.

[51] Fonseca Morville-nek, 1727. március 8. és Morville d'Andrezelnek, 1727. május 5. Turquie, 77. köt. 96 sk., 122 sk. fol.

[52] D'Andrezel, 195.

fenntartani Fenségeddel, akit merek biztosítani arról, hogy részemre ez nagyon is előnyös, s nem szeretném, hogy bármi hiba folytán megszakadjon."[53]

Az együttműködés egyik témája a perzsa kérdés, amely ekkor újabb meglepetéseket tartogat. A francia közvetítéssel létrejött orosz—török szerződés elismerte az orosz fennhatóságot a Tahmaszp sahhal kötött egyezményben átadott területek fölött, Grúziában a török fennhatóságot, Sirvanban pedig a lezgek Portától függő fejedelemségét. A szerződő felek Tahmaszp uralkodását támogatták, amennyiben ő elfogadja a szerződésben rögzített feltételeket, s lemond az említett területekről Oroszország, illetve Törökország javára. Közben azonban Perzsiában Esref vagy Asraf, Tahmaszp egyik testvére ragadta magához a hatalmat (Mir Mahmud meghalt), és Konstantinápolyba küldte követét, hogy elismertesse magát. A perzsa követ olyan feltételeket támasztott, amelyeket a Porta nem akart teljesíteni, és hadat indított a felkelő vezér ellen. A törökök előrenyomulása arra késztette Oroszországot, hogy 1726 februárjában maga is beavatkozzék a perzsa konfliktusba. A francia diplomácia, amely közvetített Oroszország és Törökország között, nehéz helyzetbe került, s arra törekedett, hogy a két felet kibékítse.

A fejedelem támogatta az orosz—török megbékélést, mert remélte, hogy ebben az esetben az Oszmán Birodalom Ausztria ellen fordulhat, sőt esetleg Oroszország is ezt teszi francia biztatásra. A francia követ támaszkodott Rákóczi véleményére annál is inkább, mert tájékozatlan volt, és Párizsból nem kaphatott gyors utasításokat.

A török főembereket foglalkoztatta — ahogy d'Andrezel mondja — „Európa összes udvarai politikai rendszereinek összezavarodása",[54] tehát XV. Lajos házassága Leszczyński Szaniszló lányával, a spanyol—császári szerződés, de azok a hírek is, amelyek arról szóltak, hogy I. Péter halála után a cárné politikát változtat, és Bécshez közeledik. A fejedelem igyekezett a Portát felvilágosítani a változások lényegéről, de mindenekelőtt a török—orosz viszony alakítását kívánta befolyásolni. Javaslata az volt, hogy Perzsiát osszák fel a két trónkövetelő között, mert ilyen módon el lehetne kerülni a külső hatalmak beavatkozását. „Hogy elfogadtassuk a törökkel ezt a javaslatot — írja d'Andrezelnek még 1725. szeptember 27-én —, ki lehetne neki fejteni, hogy az egész kereszténység igen féltékeny lenne, ha a Porta egész Perzsiát magáévá akarná tenni, és ha félredobva az utolsó szerződéseket, sarokba szorítanák a moszkvaiakat. Ezért kereshetnék a császár szövetségét a monarchiák egyesülésének megakadályozására." Ugyanebben a levelében elmondja, hogy a moszkvai követek (Nyeplujev mellett ekkor orosz különmegbízott is tartózkodott Konstantinápolyban I. P. Tolsztoj személyében, ezért a többes szám) állandóan a nyakára járnak, hogy kapcsolódjék be ügyeikbe, de ezt nem kívánja tenni, mert most nem olyan az orosz udvarral a viszonya, mint amilyen I. Péter idejében volt.[55]

A francia követ részletesen informálja Rákóczit azokról a tárgyalásokról, amelyeket a Portával, illetve az orosz követekkel folytat, mindenekelőtt a határ kijelölése dolgában, de általában is az orosz—török kapcsolatok alakulásáról. Szóvá teszi

[53] D'Andrezel, 164.
[54] D'Andrezel Rákóczinak, 1725. július 30. D'Andrezel, 28.
[55] D'Andrezel, 44—45.

előttük, hogy Rákóczi neheztel a cárnéra, mert nem kapott választ levelére, és azt bizonygatja előttük, hogy a fejedelem a Portán az orosz érdekeket képviseli.[56]

December 24-én közli Rákóczival, hogy utasítást kapott Morville-től, akadályozza meg a nyílt szakítást Oroszország és Törökország között, már csak azért is, hogy elkerüljék Bécs újabb „zavarkeltését" Európában. „A király és miniszterei júliusi leveleiből nemcsak úgy tűnt, hogy elégedettek eljárásommal, hanem parancsot is adtak, hogy folytassam azt ugyanezen eseményekkel kapcsolatban mindaddig, amíg ellenkező utasítást nem kapok, és azt ajánlották, hogy ha kiszivárogtatom a cárnéhoz, milyen szolgálatokat tudnék tenni nekik a Portán, ő hálás lehetne a király közvetítéséért."

Amikor hírek terjedtek el arról, hogy a cárné politikát változtat és Bécs felé orientálódik, d'Andrezel nyugtalankodik. Elhatározza, hogy egyelőre magatartásán nem változtat, de amíg újabb utasítást nem kap, addig nem közöl semmit a nagyvezírrel az európai változásokról. A fejedelem, akitől tanácsot kér, ezt az álláspontját megerősíti.[57] 1726. január 14-én arról informálja a nagyon is aktív „rodostói remeté"-t, hogy Morville-től levelet kapott, amely szerint „a király szándéka nem az, hogy hagyjam félbe a közvetítést, de ne mutassak oly nagy buzgóságot, hogy az orosz követek tiltakozásának érvényt szerezzenek a Portán, azzal kapcsolatban, hogy szerintük sérelem érte szerződésüket, hanem értessem meg velük, szükséges lenne, hogy a cárné parancsot adjon annak érdekében, hogy kissé melegebben foglalkozzam velük".[58]

A Porta igénybe veszi a francia követ szolgálatait a tárgyalásoknál, és a nagyvezír tájékoztatja arról is, hogy mi az állásfoglalása a perzsa kérdés megoldására, amiről viszont d'Andrezel értesíti a fejedelmet is.[59] Márciusban már Konstantinápolyba is eljut a híre annak, hogy Bécs és Pétervár tárgyalásokat folytat egymással.[60] Rákóczi ezek után az óvatosságot ajánlja, különösen amikor megtudja: Morville utasítást adott, hogy d'Andrezel csak bizonyos feltételek megléte esetén folytassa a közvetítést.[61] A követ április 17-én kapja meg az államtitkár február 13-i újabb utasítását, amelyben felszólítja, hogy hagyja abba ezt a tevékenységet.[62]

A tárgyalásokról főleg d'Andrezel levelei maradtak fenn, de ezekből is kiderül, hogy a legbizalmasabb utasításokat és értesüléseket is továbbítja a fejedelemnek, s ad tanácsára, felhasználva portai kapcsolatait is.

A másik kérdés, amelyben Rákóczi d'Andrezellel együttműködött, az ún. latinok vagy frankok, tehát a török területen élő római katolikusok ügye. Hogy megérthessük, milyen volt a katolikusok helyzete az Oszmán Birodalom területén, röviden ismertetni kell az előzményeket. A törökök a Bizánci Birodalomban elsősorban

[56] Különösen d'Andrezel 1725. november 20-i levele. D'Andrezel, 66 sk.

[57] D'Andrezel, 82.

[58] D'Andrezel, 106.

[59] A tárgyalásokról részletesebben 1726. február 4-i levelében ír Rákóczinak, D'Andrezel, 111 sk.

[60] D'Andrezel Rákóczinak, 1726. március 4. D'Andrezel, 126 sk.

[61] Rákóczi dátum nélküli levele d'Andrezelnek és d'Andrezel Rákóczinak 1726. április 9-én írt levele, d'Andrezel, 134 sk.

[62] D'Andrezel, 138.

„görögkeletieket" — szabatosabban orthodox keresztényeket — találtak, akik a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá tartoztak (így az ohridi és az ipeki pátriárka is). A Porta 1453-ban elismerte a konstantinápolyi pátriárkát és a felügyelete alatti „millet"-et, azaz közösséget. Ilyen módon az ortodox egyház feje mint etnarcha hívei világi dolgaiban is illetékesnek tartotta magát.

Az örmény egyház monofizita — még tüzetesebben: post-chalcedoni —, másképpen gregoriánus, tehát a „görögkeletiek", vagyis az orthodox keresztények szempontjából eretnek volt, s az ma is. Közösségüket — amely egyébként vallásilag megoszlott — a Porta 1461-től ismerte el. Az örményekkel egyenlő bánásmódban részesítettek más keresztény felekezeteket is, így például a bogumilokat vagy a pauliciánusokat, akik a manicheizmust hirdették. A „görögkeletiek", illetve az egyéb keleti keresztények viszonya Rómával bonyolultan alakult, kisebb egyházi közösségek elismerték a pápa főségét, a többség azonban szemben állt Rómával.

A római katolikusok nem alkottak közösséget, csak az európai hatalmakkal kötött kapitulációk révén jutottak bizonyos jogokhoz. Az I. Ferenc és a Porta között megkötött kapitulációk értelmében a római katolikusok fő protektora a francia király volt. A franciák lehetőséget kaptak arra, hogy templomokat építsenek és szerzeteseket telepíthessenek le, mindenekelőtt ott, ahol francia konzulok működtek. A franciák elsősorban a ferenceseket, a kapucinusokat és a jezsuitákat támogatták. A legfontosabb „latin" központok Konstantinápolyban, Szmirnában, Khiosz szigetén alakultak ki.

A szerzetesek megkísérelték a „görögkeletiek" áttérítését a római katolikus hitre, illetve szélesíteni akarták a missziós törekvéseket az örmények körében is, ami számos összeütközésre adott alkalmat. II. Musztafa szultán megtiltotta a „frank" szerzetesek térítési kísérleteit, és a török tisztviselők, a befolyásos görög hivatalnoki és kereskedői rétegre hallgatva, maguk is igyekeztek megakadályozni minden ilyenfajta tevékenységet.[63]

D'Andrezel követsége idején a szerzetesek üldözésére került sor Damaszkuszban, Szmirnában, Aleppóban és különösen Diabekirben, ahonnan elűzték a kapucinusokat. A Portának az volt az álláspontja, hogy csak ott működhetnek szerzetesek, ahol konzulok is vannak, és hogy tilos a térítői tevékenység.

D'Andrezel már Konstantinápolyba érkezte után foglalkozni kezdett az ún. misszionáriusok ügyével, amely Bonnacnak is sok fejtörést okozott. Rákóczihoz írt 1725. december 5-i levelében hivatkozik Gualterio bíboros hozzá írt júliusi levelére (amelyet sajnos nem ismerünk), s az utalásból az derül ki, hogy a fejedelemmel is barátságban lévő olasz főpap helyteleníti a szerzetesek túlbuzgóságát. Ez válasz lehetett Bonnac egyik 1724-es levelére, amelyben tájékoztatta a főpapot a szerzetesek helyzetéről és térítői tevékenységéről. A követ is panaszkodik rájuk, mert azt akarják, hogy fogadja el minden javaslatukat, „anélkül, hogy bármi megkülönböztetést tenne akár az idő, akár a körülmények tekintetében, és mindig a kapitulációkra hivatkozva, amelyeket úgy értelmeznek, ahogy akarnak".

[63] Vö. *Hammer* és *Iorga* török történeteit és *H. A. R. Gibt—H. Bowen:* Islamic Society and the West. Oxford 1957 (a második kötetben).

Rákóczinak sem volt más véleménye. D'Andrezel az ő egyik levelére utalva jegyzi meg: „Felséged igen naiv párhuzamot von az apostoloknak a lelkek üdvéért való különböző magatartása és a mi misszionáriusaink között, akiknek a módszere alig hasonlít az evangélium által előírtakhoz. Azt azonban el kell ismerni, hogy hivatásuk indítóokai legtöbbnyire jók, és csak túlbuzgóságból vétkeznek."[64] Régebbi fellépéseiből és ebből a hivatkozásból tudjuk, hogy a fejedelmet is foglalkoztatta a misszionáriusok és általában a „latinok" helyzete, és nemcsak azért, mert a görögök élvezik a Porta támogatását, hanem azért is, mert szerinte a „protestáns" hatalmak titokban „élesztik a tüzet", tehát az ellentéteket a „görögök" és a „latinok" között. D'Andrezel ezt nem hiszi, de azért Morville-t is figyelmezteti, és kéri közbelépését az angol udvarnál egy aleppói angol kereskedő ellen.[65] A fejedelem a követet támogatja, kész újból közbenjárni a Portán a „latinok" érdekében.

A párbeszéd műfaját választva *Entretien de Mustapha, surnommé le Sage, avec un Franc, appelé Pélerin* („A bölcsnek tartott Musztafa beszélgetése egy Zarándoknak nevezett franciával") című írásában foglalja össze a szerzetesek melletti érveit. Musztafa azzal vádolja a „frankokat", hogy csak a meggazdagodás kedvéért élnek Törökországban, „vagy azért, hogy a Porta alattvalóit a pápa alattvalóivá tegyék". Szerinte e papokat ki kellene űzni, mert intrikáikkal zavart keltenek az országban.

Zarándok védelmébe veszi őket, mondván, hogy nem vádolhatók rossz élettel, birtoklási vággyal és más bűnökkel, az evangéliumot hirdetik a keresztények között.

Musztafa így válaszol: „Semmibe sem veszed, hogy ezek az emberek azt teszik, amit mi nem akarunk. Amikor hatalmunkba kerítettük az országot, itt találtuk letelepedve a görögöket és örményeket, akik meghódoltak; megadtuk nekik a szabadságot, hogy gyakorolhassák vallásukat. Nem akarjuk, hogy egy másik vallás is megtelepedjen itt."

Zarándok szerint nemcsak a görögök és örmények, hanem más felekezetek, így a „latinok" is megkapták a szultántól a jogot a vallás szabad gyakorlására, függetlenül a franciákkal kötött kapitulációktól.

Musztafa azt kifogásolja, hogy a római katolikusok egy külső hatalomtól, a pápától függnek, s ezért kell korlátozni tevékenységüket.

Zarándok megpróbálja megmagyarázni, hogy más az egyházi, és más a világi hatalom. „A ti vallásotok és a miénk megegyezik abban, hogy van másvilági jutalom és büntetés. Jézus törvényei tehát ezt az örök életet veszik tekintetbe, de míg az emberek a világban élnek, mivelhogy a kereszténység különböző népei megannyi társadalmat alkotnak, vannak törvényeink, amelyek a polgári életre vonatkoznak. Ezek valójában azok a törvények, amelyek szerint az igazságot kell kiszolgáltatni. Ezek azokon az alapelveken alapulnak, amelyeket Jézus adott nekünk az igazságot illetően, de mivel ezek csak a társadalom javát tekintik, különböző doktoraik, magyarázóik és bíráik vannak, akik a hatalmasságok tekintélye alatt gyakorolják azokat, amely hatalmasságokat Isten alkotott meg. Nos, Jézus törvénye, amennyiben a hitre vonatkozik, a vallás, amely Isten imádásából áll. Ennek bírája a pápa és a püspökök.

[64] D'Andrezel, 77. Bonnac és Gualterio kapcsolatáról: Bonnac, Mémoire historique 185 sk.
[65] D'Andrezel Rákóczinak, 1725. december 27. D'Andrezel, 84.

De ezeknek nincs semmi joga parancsolni és ítélni a királyságok törvényeit illetően, amelyeknek a királyok a legfőbb magyarázói, és a polgári hivatalok a végrehajtói."

Musztafa hivatkozik arra, hogy nemcsak az uralkodók, de a pápák is indítottak háborúkat a muzulmánok ellen. Mire Zarándok azt feleli, igaz, hogy buzgóságukban háborút javasoltak, de erre nem kényszerítették a királyokat, és különben is, amióta a törökök nem üldözik a keresztényeket, ez a buzgalom alábbhagyott. A keresztények elismerték az Oszmán Birodalmat és annak határait, és amennyiben a Porta barátságosan viselkedik irántuk, a keresztény királyok, sőt a pápák is keresni fogják barátságát. Zarándok védi a katolikus misszionáriusokat úgy is, hogy megkülönbözteti a katolikusokat és a protestánsokat, és az előbbieket tartja az igaz vallás képviselőinek, amelynek lényege: szeretni Istent, szeretni felebarátunkat, mint önmagunkat. Egyébként misszionáriusok a világon mindenütt működnek, és nem az a céljuk, hogy hódítsanak, hanem hogy az igaz vallást terjesszék. Régebben a görögök is elismerték a római pápa fennhatóságát, és csak a IX. századtól kezdve kezdődött meg a szakadás. Ez azt bizonyítja, hogy nincs olyan nagy különbség a keresztények között.

Musztafa csak a kapitulációk keretei között fogadja el a római katolikus vallás gyakorlását, Zarándok viszont igyekszik kitágítani a kereteket azzal, hogy a Porta által megadott vallásszabadság minden keresztényre alkalmazandó. Ezt azzal is alátámasztja, hogy az iszlám és a kereszténység közös tanítását emeli ki, mégpedig az igazságról. Itt hivatkozik a *Korán*ra, amelyet fordításban olvasott, de mentegeti magát, hogy ismerete nem teljes, mert a magyarázatokat nem olvashatta. Úgy véli, hogy két szabály feltétlenül közös: ez a természeti törvényen alapszik, de a vallások igazolják. „E szabályok közül az első: ne tegyük azt másokkal, amit nem akarunk, hogy velünk tegyenek. Tegyük meg másokkal, amit akarunk, hogy velünk is tegyék." Ehhez hozzáfűzi: „Ezért akarlak figyelmeztetni téged ... a Birodalmatok hasznára alapozott politikai meggondolásokra, amelyek megmutathatnák nektek, hogy ha még sohasem adtátok volna is meg a latinoknak azt a szabadságot, amelyről beszéltél, és még ha semmiféle kapitulációkat nem kötöttetek volna is Franciaország királyával, mindkettőt meg kellene tennetek a jelenlegi helyzetben."[66]

A d'Andrezel levelezésében megmaradt *Beszélgetés* mellett találunk egy francia kivonatot egy magyar nyelvű levélből, amelyet a fejedelem a Portának küldött, és amely összefoglalja az előbbi érveket, de erősebb külpolitikai hangsúllyal. Elmondja, hogy a „latinok" nem a törököket akarják áttéríteni, hanem a görögöket és az örményeket, és mindezt Franciaország védnöksége alatt, amelynek barátsága sokszor volt hasznos a Porta számára. A „latin" papok vallási tevékenységet fejtenek ki, nem politikait, a pápa fennhatósága csak a vallás ügyére vonatkozik. A katolikus vallás nem azt tanítja, „hogy a keresztény fejedelmek és alattvalók kötelesek vakon engedelmeskedni a pápa parancsainak polgári ügyekben és háborúban, és ha akadna olyan rosszul tájékozott latin pap, aki ilyen dolgot tanítana, az nagyon is megérdemelné, hogy kiűzzék a birodalomból, és nem lenne hihető, hogy egy francia király támogatná őt ebben a tanításában, amely olyannyira ellentétes az ő országáéval". Az Oszmán Birodalom és a keresztény fejedelmek közötti kapcsolatokat egyébként nem befolyá-

[66] D'Andrezel, 92 sk.

A kalózfejedelemség

Szent László példája

D'Andrezellel való kapcsolata nem tartja vissza Rákóczit attól, hogy közvetlenül is ne forduljon a francia udvarhoz. Morville barátságosabb magatartása, amelyet a követ levelei alapján feltételezhet, arra indítják, hogy újabb diplomáciai akciót kezdeményezzen Párizsban ott tartózkodó ügynöke útján. Bon 1725. november 21-én bejelenti, hogy „M. le comte de Saaros souhaiteroit retourner en France" — tehát: „Sáros gróf úr szeretne visszatérni Franciaországba." A fejedelemnek az a meggyőződése, hogy Franciaországból könyebben lehetne intézni ügyeit, és hasznosabb szolgálatokat tehetne, mint Törökországban, ahol nincs remény arra, hogy a Porta háborút kezdjen a császár ellen. Különben is csak török hadakkal törhetne be Magyarországra, ami nem volna kedvező, mert azok elpusztítanák az országot. A konstantinápolyi császári követ, Dirling szerint Bécs sem ellenezné most már Franciaországban való letelepedését, de ha Párizs nem fogadná be, szívesen menne Rómába is.[1]

Bon november 30-án beadványt nyújt be Morville-nek, amelyben Rákóczi nevében kéri, hogy Franciaország segítse visszatérni Erdély trónjára — azoknak az érveknek alapján, amelyek a *Déduction des droits de la Principauté de Transylvanie* című iratban megtalálhatók. Felhívja a figyelmet arra, hogy Ausztria hatalma túlságosan is megnőtt, nemcsak a szárazföldön, hanem a tengeren is. Az osztrák kereskedelem konkurenciát jelent Franciaországnak az Oszmán Birodalom területén, s ezt még fokozza a bécsi Keleti Társaság tevékenysége, amely manufaktúrákat állít fel, és olcsó árukkal tudja elárasztani a Földközi-tenger melléki országokat. Tekintetbe kellene venni, hogy a császári és egyéb koronák öröklése zavarokat fog okozni Európában, s elsősorban a Habsburg Birodalomban. Az Ausztriai Ház leigázta Csehországot és Magyarországot, s ezek készek harcot kezdeni felszabadításukért, ha külső támogatást kapnak. Bécs Erdélyt is jogtalanul szerezte meg, s most ragaszkodik hozzá, mert jelentős szerepet játszik hatalmi rendszerében. Javasolja, hogy a hannoveri szerződést egészítsék ki az erdélyi kérdés általa ajánlott megoldásával. Ha a tárgyalások nem járnának eredménnyel, háborút kellene kezdeni az Ausztriai Ház ellen.[2]

A beadvány azt bizonyítja, hogy a fejedelem továbbra is élénk figyelemmel követte az európai politika fejleményeit, s tudja, hogy Anglia, de Franciaország is, fél a kereskedelmi konkurenciától. VI. Károly Triesztet és Fiumét szabad kikötőnek nyilvánította, és a császári flotta megjelent a Földközi-tengeren, ahol összeütközésbe

[1] Bon Morville-nek, 1725. november 21. Turquie, 71. köt. 235. fol.
[2] Bon 1725. november 30-i beadványa, Hongrie, 18. köt. 239 sk. fol.

került főleg az algériaikkal. A Keleti Társaság pedig igyekezett fejleszteni tengeri kereskedelmét, bár nehézségei voltak, hiszen hiányoztak a konzulok és a közvetítők. Angliát foglalkoztatja a császár német birodalmi hatalmának növekedése is, s annak ellensúlyozására I. György mint hannoveri választó már 1723 októberében egyezséget köt a porosz királlyal, amely nemcsak a Habsburgok, de Oroszország beavatkozását is meg akarja akadályozni a német ügyekbe.

Rákóczi javaslataiban már nem beszél Spanyolországról, mint Cambrai esetében, mert azóta a spanyol politikában lényeges változás történt. V. Fülöp ideiglenes lemondása után felesége, Farnese Erzsébet befolyására 1725 januárjában Ripperda útján javaslatot tett a bécsi udvarnak a kiegyezésre. Ezt a pálfordulást indokolta az a tény, hogy Bourbon herceg visszaküldte a még csak 7 éves infánsnőt Madridba, és feleséget keresett a már 15 éves XV. Lajosnak. Május 1-jén a holland kalandor Bécsben olyan egyezményeket írt alá, amelyekben a császár lemondott a spanyol, a spanyol király pedig a francia trónról, s ez utóbbi elfogadta a *Pragmatica Sanctiót*. A császár Pármát és Toscanát Don Carlosnak ígérte, és kiállt Gibraltár és Minorca Spanyolországnak való visszaadása mellett. Az Ostendei Társaság jogot kapott az egész spanyol birodalomban a kereskedelemre, kivéve Amerikát.

Nem hivatkozik a fejedelem Oroszországra sem. 1725 februárjában meghalt I. Péter, s a halálhír megrendíti Rákóczit, aki április 8-án kondoleáló levelet ír I. Katalinnak, és felajánlja neki szolgálatait. „A keresztény köztársaság méltán gyászolhatja I. Pétert minden idők legnagyobb monarchái között" — írja.[3] A cárné azonban Bécshez közeledik, mert reméli, hogy az támogatja Karl-Friedrich gottorp-holsteini herceget, aki Dán Schleswigre, illetve a svéd trónra is bejelentette igényét. Ezeknek a törekvéseknek az ellensúlyozására 1725 szeptemberében az angol diplomácia kezdeményezésére létrejön a hannoveri szerződés Anglia, Hannover, Franciaország és Poroszország között, Rákóczi arra számít, hogy a szerződés aláíróinak érdeke az ő támogatása, hiszen a Habsburg Birodalom közös ellenség.

Erre a beadványára Bon nem kapott egyenes választ Morville-től és Fleury kardinálistól, aki 1726 júniusában mint főminiszter — ha nem is ezzel a címmel — átvette az ügyek intézését Bourbon hercegtől. A fejedelem olvasta a *Recueil des nouvelles ordinaires et extraordinaires* 1726. június 26-i számában közölt hírt, amely szerint XV. Lajos e hónap 16-án az államtanácsban kijelentette, hogy maga kíván kormányozni, és megszünteti a „principal ministre" címét és funkcióit. Egyúttal kinyilvánította, hogy dédapja nyomdokaiban kíván járni, és el akarja érni, hogy „uralkodása dicsőséges legyen, hozzájárulván boldogságukhoz" (ti. a népek boldogságához).

A fejedelem 1726. november 29-én Claude-Gabriel d'O márkihoz, bizalmas barátjához és Toulouse gróf egykori nevelőjéhez írott leveléből következtethetünk az udvar álláspontjára. A fejedelem üdvözli a márkit kitüntetése alkalmából, és ezt az alkalmat ragadja meg arra, hogy elmondja sorsának alakulását és panaszát az udvar, és főleg Fleury kardinális viselkedése miatt. Különösen bántja, hogy Morville Bon előtt

[3] „Petrum I^{um}, inter magnos omnium saeculorum monarches obiisse, merito lugere potest Christiana Respublica." Rákóczi I. Katalinnak, 1725. április, 85. АВПР Фонд Сношения России с Турцией, 1725. d. 4. fol. 4—5.

kijelentette: az utrechti béke után a királytól levelet nem kapott, és nem adják meg neki a fejedelmi címet, amelyet pedig V. Fülöp most is biztosít részére. Kifakad belőle a keserűség: „Arra kérnek, hogy mutassam készségemet, azt azonban nem veszik észre, hogy ízekre törnek: fejedelmi címem kétségben vagyon náluk és ezzel a császár rebellis alattvalói közé osztanak, vagyonomat és jövedelmeimet semmivé teszik, segélypénzem fizetését halogatják és évente csak fele részben fizetik ki, és mindenek fölött Franciaország kapuit bezárják előttem." Felteszi a kérdést: „Cselekedhetnének-e különben, ha megfogadták volna, hogy rávegyenek, hogy magamat a császár kényére adjam?" A készséget úgy értelmezi, hogy a francia udvar szeretné, ha a fejedelem kiegyezne Béccsel. Rákóczi ezt nem kívánja, inkább Spanyolországba menne, ha már Franciaországba nem lehet.

Helyzete Törökországban reménytelen: „Most már semminemű erősen álló fundamentumra nem támaszkodhatom, amelyen eltengethetem hánytvetett életem maradékát. Ezért — ha a halál vagy bármi más változtatna a Porta mostani kormányán és ha itt, amint igazában vagyon is a dolog, úgy tekintenének rám, mint akinek a Birodalom semmi hasznát nem veszi s ezért megvonnák számtól a kenyeret — mivel ki vagyok rekesztve a keresztény világból, kénytelen volnék magamat úgyszólván kötéllel a nyakamban a császár kegyére adni." Reméli, hogy Fleury tekintettel lesz ezekre a körülményekre és a fejedelem érzelmeire, melyeket a vallás és a természet ültetett el szívébe gyermekei és a bujdosók iránt.

Ő maga egyébként megérezhette a halál közelségét, hiszen újból pestis pusztított Rodostóban: „Magamat is megtámadott a betegség — írja — forró lázzal, amely egyre erősbödött és nem sok nap alatt testem olyannyira sorvadt és gyöngült, hogy jobbulásom fölötte kétséges volt." Nem a haláltól félt, a hátramaradottakat féltette, s ezzel kapcsolatban szóba hozza a városházi kötvények és egyéb járandóságainak dolgát. Kéri, olvassa fel levelét Toulouse grófnak, Fleury kardinálisnak, és sürgesse a döntést akár abban az értelemben is, hogy segítsék kiegyezését a bécsi udvarral. Állapota erre is kényszerítheti, s ha ezt Párizs nem vállalja, akkor a spanyol király közbenjárását kéri a császárnál. Ezt azonban szeretné elkerülni, és sorsa jobbra fordulását főleg a kardinálistól várja, akinek „legfőbb célja biztosítani, hogy az ország javát lehet az evangelium tanítása szerint szolgálni". A grosbois-i magányba szeretne visszatérni, de ha valamelyes támogatást kap, akár Rodostóban is marad, hogy háza népén segítsen. A hatalmasságok és az emberek kénye után Istentől „várja mindennapi kenyerét". Végső célja nem változik: „Politikám szerkezete ily tengely körül forog: Isten sohase adja, hogy akár egy csöpp vére is öntessék bárkinek énmiattam, vagy trónusom visszaszerzése és a nép fölszabadítása miatt, amelynek kormányzására pedig hitem szerint Isten engem kiválasztott. De ha a Mindenható úgy akarja és Európában lobogni fog a háború lángja, azt hiszem, kötelességem lesz föláldozni magam, hogy Szent László királyunk példájára, nyilvánvaló prédálójától igazságos és az isteni rendelésnek megfelelő cselekedetekkel megszabadítsam a népet."[4] E levél másolatát eljuttatja d'Andrezelhez is, szóvá téve a francia udvar

[4] Rákóczi d'O márkinak, 1726. november 29. Hongrie, 17. köt. 392 sk. fol. Közli: *Fiedler* II. 543 sk. Magyarul: Rákóczi-levelek, 319 sk.

megvetését és közömbösségét" és azt, hogy az engedi magát kijátszani a bécsi miniszterek által.[5]

A levelet d'O márkinak Vigouroux vitte Franciaországba és erre a küldetésre is reflektál d'Andrezel, amikor válaszában ezt írja: „Új jele Fenséged irántam való igen tiszteletreméltó bizalmának, hogy másolatot küldött nekem d'O úrhoz írott leveléről, amelynek minden cikkelye csodálattal tölt el mind az igazságon alapuló gondolatai, mind pedig a Gondviselés végzésébe való dicséretre méltó belenyugvás miatt. Nem hiszem, hogy azok a javaslatok, amelyeket a báró [Vigouroux] elő fog adni, nem fogják mindazt a hatást megtenni, amit csak tehetnek egy olyan méltányos miniszterre, mint Fleury bíboros úr, és hogy a Király érdekeihez olyan erősen és olyan régóta hűségesen ragaszkodó fejedelem, mint Fenséged, ne érezze Őfelsége hatalmas védelmének hathatós megnyilvánulását."[6] A követ tehát egyetért a fejedelemmel azért is, mert hálás neki a segítségért, amelyet nyújtott neki a Portával való kapcsolatok tartásában, de valószínűleg azért is, mert együttérez vele.

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy d'Andrezel kedvező jelentései is hozzájárultak Rákóczi pénzügyeinek legalább részleges rendezéséhez még Vigouroux Párizsba érkezése előtt. Egy, a külügyi államtitkárnak a „contrôleur général"-hoz szóló 1726. szeptember 21-i átirat szerint évi 82 000 livre járadékot ismer el 20 százalékos levonással, az Hôtel de Ville kötvényeire 600 000 livre-et ugyanazzal a levonással, és végül 287 490 livre-et ún. likvidáció címén 40 százalékos levonással.[7] Rákóczi végrendeletében megírja, hogy a 82 000 livre terhére adták még Rákóczi Györgynek az évjáradékot, az Hôtel de Ville valorizált kötvényeit Toulouse grófja eladta, ő maga ettől kezdve járadékának csak felét kapta meg.[8]

Az elmaradt évjáradék egy részét már előbb elküldhették, mert d'Andrezel 1726. május 9-én értesíti a fejedelmet, hogy hajók érkeztek Franciaországból, és hírül adták, „van valamelyes pénz ezeken a hajókon Felséged számára". Ehhez hozzáteszi: „Kívánom, hogy az összeg megfeleljen várakozásának."[9] Mint a d'O márkihoz írt levélből erre következtethetünk, ezzel a fejedelem nem lehetett elégedett. A kiutalások ügye — a rendezés után is — állandóan visszatérő kérdés.

„Egy rosszul megemésztett javaslat"

Sok port vert fel a magyar történetírásban Rákóczi ún. „kalózfejedelemségének" az ügye.[10] Egy William Ploutman nevű angol kalandor 1725 nyarán megjelent a Portán, és ajánlatot tett arra, hogy a Madagaszkárnál összegyűlt kalózokkal megtelepszik, ha

[5] Rákóczi d'Andrezelnek, 1727. január 20. D'Andrezel, 178.

[6] D'Andrezel Rákóczinak, 1727. február 7. D'Andrezel, 187.

[7] Morville a contrôleur généralnak, 1726. szeptember 28. Hongrie, 17. köt. 388. fol.

[8] AR III/2. 477 sk.

[9] D'Andrezel, 143.

[10] A vita a „kalózfejedelemségről" *Szekfű Gyula* A számüzött Rákóczi című könyvének idevonatkozó kommentárja nyomán támadt. I. m. 281 sk. Szekfű nem pontos az események ismertetésében, mert nem ismerte a Francia Külügyminisztérium Levéltárának anyagát. Ballagi kiadta d'Andrezel és Dolfin Ploutmanra vonatkozó jelentéseit, és ezekkel igyekezett cáfolni Szekfű állításait. *Ballagi*, i. m. 181 sk.

erre engedélyt kap, Náxosz, Párosz és Antíparosz szigeteken, és vállalja, hogy megszervezi a hajózás biztonságát a máltaiakkal szemben, akik gyakran támadják meg a török hajókat. Moldvához és Havasalföldhöz hasonló fejedelemséget akarnak alapítani, s ezért vagyonuk és évi jövedelmük egy részét felajánlják a Portának.

D'Andrezel tájékoztatja először — még júliusban — erről a tervről a francia udvart,[11] de már augusztus 21-én azt jelenti, hogy a Porta nem fogadta el az ajánlatot.[12] November 16-án Rákóczinak ír, és felhívja a figyelmét: az angol titokban Rodostóba utazik, „hogy tárgyaljon Önnel bizonyos elég rosszul megemésztett javaslatokról [»propositions assez mal digerées«], amelyeket a Porta nem nagyon kedvezően fogadott, azt hiszi ugyanis, hogy nem fejezte ki magát elég jól, és azt képzeli, hogy Fenséged közvetítésével jobban megértetheti magát. Az említett javaslatok túl veszélyesnek tűnnek nekem a kereszténységre nézve, mintsem azt gondoljam, hogy Fenséged elfogadhatóbbaknak tartaná azokat, mint a nagyvezír."[13]

Az angol tényleg elmegy Rodostóba, ahol Rákóczival tanácskozik, de november végén visszatér Konstantinápolyba, s d'Andrezel december 1-én beszámol a fejedelemnek azokról a bonyodalmakról, amelyeket ott okozott. A Porta drogmanja kérte meg Jacques Cachod atyát, hogy helyezze el az angolt a jezsuitáknál. A nevezett ezt vállalta is, de később jelentette az angol követnek, aki kezdettől fogva elítélte Ploutman mesterkedéseit. Ez gondot okozott d'Andrezelnek, aki mentegetni akarta magát, miután a jezsuiták az ő oltalma alatt álltak, de az angol követ nem sokat törődött az üggyel. Ploutman kijelentette, hogy elutazik Tuniszba vagy Lampedusába, és beáll remetének.[14] December 3-án a követ minderről értesítette a külügyi államtitkárt is.[15] Az angolt végül is lánya Tuniszba hívta, s úgy döntött, „hogy egy francia hajót használ fel erre, amely készen áll, hogy elvitorlázzon Candia [tehát Kréta] felé, és az angliai követ úr, akinek a beleegyezése nélkül nem akartam engedélyt adni a kapitánynak, hogy fölvegyék őt a hajóra, megadta beleegyezését".[16]

Az angol már nincs Konstantinápolyban, amikor 1726. január 26-án a követ azt jelenti Párizsba, hogy Rákóczi a Ploutmannal folytatott megbeszélések után javaslatot készített, amelyet megküldött Párizsba Bonnak. Felhívja rá az udvar figyelmét s elküldi a kivonatot és a fejedelem e tárgyban hozzá írt levelét.[17] A javaslatban az áll, hogy a kalózok felajánlják a Portának a már említett szigeteken való letelepedés fejében vagyonuk 1/3-át, a kikötői vámokat és szolgálataikat a török kereskedelem biztosítására. A fejedelem kockázatosnak tartja a vállalkozást, de felhívja a figyelmet

[11] D'Andrezel Morville-nek, 1725 július 13. Turquie, 70. köt. 203. fol.

[12] D'Andrezel Morville-nek, 1725 augusztus 21. Turquie, 70. köt. 230. fol.

[13] D'Andrezel, 65. Ebből és majd a következőkből az derül ki, hogy *nem* Rákóczi hívta az angolt Rodostóba, amint azt Szekfű állítja. A későbbiekből megtudjuk, hogy a Porta kezdeményezte a látogatást. *Szekfű*, 282.

[14] D'Andrezel, 71 sk.

[15] D'Andrezel Morville-nek, 1725. december 3. Turquie, 71. köt. 287 sk. fol.

[16] D'Andrezel Rákóczinak, 1725. december 18, D'Andrezel, 80.

[17] D'Andrezel Morville-nek, 1726. január 26. Turquie, 73. köt. 142 sk. fol. A követ „extraordinaire"-nek tartotta a Rákóczihoz írt levelében a tervet, de most mégis Morville figyelmébe ajánlja. Nem áll tehát az, amit *Szekfű* mond, hogy „Morville-t egészen másképen értesítette d'Andrezel Ploutman tervei megvalósíthatóságáról". I. m. 282.

arra, hogy amennyiben a javaslatot nem fogadják el, a kalózok az Ostendei Társaság szolgálatába állhatnak. Ezért azt ajánlja, hogy telepítsék le őket, és engedjék meg államuk Raguza mintájára való megszervezését és megerősített helyek létesítését. Ploutman felajánlotta neki ennek az államnak a vezetését. A fejedelem ígéri, hogy ha erre engedélyt kap, megszervezi az Archipelagosz kereskedelmének biztonságát, kereskedelmi társaságot hoz létre, és biztosítja a szabad utat a Fekete-tengerig. A követ szerint a Porta ezt a javaslatot, úgy tűnik, támogatja, de a fejedelemnek szüksége van Franciaország segítségére is.[18]

Február 25-én d'Andrezel tájékoztatja Rákóczit arról, hogy Ploutman Khioszból írt Hilaire atyának, a galatai kapucinusok házfőnökének, és biztosította a követet arról, „hogy ő nyugton fog maradni", tehát várni fog a Porta és a francia udvar válaszára. Saját álláspontját így fogalmazza meg: „Én már eleget írtam az udvarnak Fenséged terveivel kapcsolatban, amelyeket volt szíves közölni velem, így a miniszter jól tudhatja, hogy tökéletesen ismerem mindazt, amit Bon úr mondhat neki az Ön részéről. Írni fogok neki az első alkalommal, amely majd Szmirnán keresztül adódni fog, és nem fogom elhallgatni előtte Fenséged ezzel kapcsolatos szempontjait, azt, hogy nem akart egy ilyen természetű ügyet tárgyalni sem a Portán, sem övele az én tudtom nélkül."[19] Tehát a fejedelem a követtel együttműködve, annak tudtával terjesztette elő javaslatát, s ezt d'Andrezel igazolja is, más kérdés, hogy helyesli-e. Úgy tűnik, kezdeti fenntartásait nem adja fel, de kész Rákóczi meggondolásait figyelembe venni.

Morville hónapok múlva, szeptember 12-én közli a követtel, hogy bármilyen „extraordinaire" volt is a javaslat, többször tárgyalták („a donné lieu à plusieurs delibérations"), különösen, miután Bon beadványában az is szerepelt, hogy a fejedelem kéri az engedélyt arra, hogy francia hajók szállítsák a kalózok értékeit a szigetekre. A király — mondja a külügyi államtitkár — ezt nem teheti meg, mert nem támogathat olyan embereket, akiket a törvény üldöz. Őfelsége „nem tartaná, illendőnek, hogy Ön közbelépjen ama terv sikere érdekében, amely Ragotzki fejedelem urat Náxosz, Párosz és Antíparosz szigetek birtokába helyezi, elég lenne, hogy amennyiben a Porta tanácsát kéri, ne ellenezze ezt a tervet".[20] A Porta azonban már előbb, Ploutman elutazásának engedélyezésével lényegében elutasította a kalózok javaslatát s ezen az elhatározáson Rákóczi közbenjárása sem változtatott.

A terv jellegéről és a vele kapcsolatos diplomáciai bonyodalmakról értesülünk a másik fél részéről is. Dirling 1727. július 20-i jelentésében informálja a bécsi udvart a meghiúsult kísérletről, s elküldi egyben Ploutman („Plowman"-ként írja alá nevét) hozzá intézett olasz nyelvű iratait. A követhez írott beszámolójában a kalandor elmondja, hogy 2300 kalóz (főleg angolok, de franciák, hollandok és portugálok is) gyülekezett 16 hajóval Madagaszkárnál, és szándékuk az volt, hogy biztonságos

[18] Turquie, 76. köt. 193 sk. fol.

[19] D'Andrezel, 124.

[20] „Elle (Sa Majesté) ne croit pas meme qu'il convienne que vous vous entremettiez pour faire reussir la proposition de l'establissement de M. le Prince Ragotzki dans les isles de Naxe, Paros et d'Antiparos, il suffira, si la Porte vous consulte, de ne pas combattre ce projet." Morville d'Andrezelnek, 1726. szeptember 12. Turquie, 76. köt. 86 sk. fol.

helyre telepedjenek le. Ezért felkérték őt, hogy legyen segítségükre, szerezzen számukra menedéket az Oszmán Birodalomban. Ő jelentkezett a nagyvezír tolmácsánál és egy szerződés tervezetet adott át (ezt mellékeli), amely szerint, ha megengedik letelepedésüket és biztosítják jogaik szabad gyakorlását, minden vagyonuk *egynegyedét* átadják a Portának, és fizetik a külföldiek szokásos vámját. Kérik azt is, hogy két jól fegyverzett hadihajót („sultane"-t) bocsássanak rendelkezésükre, hogy Madagaszkárról Konstantinápolyba jöhessenek.

A válasz az, hogy Ploutman lépjen kapcsolatba Rákóczival, akinek véleményét a Porta nagyra becsüli. Ezek után ment a közvetítő Rodostóba, ahol a fejedelemmel tanácskozott, aki ajánlotta, hogy Náxosz, Párosz és Antíparosz szigetekre telepítsék a kalózokat, ő elfogadja államuk vezetését, s ezzel a „szuverenitással" kárpótolhatnák őt sok veszteségéért. Ígérte, közbelép a francia királynál is, hogy támogassa ezt a tervet, sőt — úgy vélte — számíthat az angol udvar egyetértésére is a tengeri kereskedelem biztosítása végett. A fejedelem a szultánnak e tárgyban emlékiratot készített, amelyet drogmanja, Ibrahim útján juttatott el. A Portán azonban — Ploutman szerint rossz fogadtatásra talált, mert csak a vagyonnak *egynegyedét* ígérte, míg előbb az angol *egyharmadát* (a francia udvarnak benyújtott javaslat 1/3-ról szól). Ezek után Rákóczi azt ajánlotta, hogy a törökök fogadják szolgálatukba a kalózokat. Ekkor azonban ellentétbe került előbbi javaslatával és ezért nem tartották komolynak az ajánlatot. Ezek után Ploutman kijelenti, hogy csalódott a fejedelemben: „az a szigorú élet, amelyet a fejedelem látszólagosan folytat, álcázott és hamis [»dissimulata et finta«], és nem lehet bízni benne."

Miután rodostói útja sok gyanút váltott ki, sürgősen Tuniszba hajózott, és azóta egyetlen levelet sem írt Rákóczinak, s azt sem tudja, milyen hatást váltott ki a fejedelem újabb emlékirata a Portán, és mit ért el a francia királynál. Ő maga soha nem akart kárt okozni a császárnak, sőt, kész felajánlani neki szolgálatait. Őszinteségét igazolandó, híreket közöl az algériai hadi készületekről, miután a császári kereskedőkkel kiújultak az ellenségeskedések.[21]

A velencei bailo Dirlingtől értesül Ploutman tervéről, és erről augusztus 1-jén tájékoztatja a velencei szenátust, elküldve az angol szerződéstervezetének és a császári követhez írt levelének másolatát. Levelében azt állítja, hogy a kalózok a szigeteken „Ragozzi fejedelem vezérlete alatt" („sotto la direzione del Principe Ragozzi") akartak megtelepedni. Ehhez fűzi véleményét: „A főt és a tagokat egyaránt gyanúsaknak tekintem, miután hajlamuk van rá és hozzászoktak a kalózkodáshoz, az arany erejével sok görög támogatását nyerhetik el, s képesek lennének jelentősen nyugtalanítani a kereskedelmet és a hajózást az egész Földközi-tengeren, mint ahogy eddig ezt az Indiáknál tették."[22] Dirling megkérte, hogy más hatalmakkal együtt Velence is

[21] Dirling VI. Károlynak, 1727. július 20. és mellékletek. Türkei, Kart. 195. 1727. július—augusztus, 58 sk. fol.

[22] „Considero egualmente sospetti il capo e li membri, mentre inclinati e assuefatti al corso, attrarebbero en la forza dell'oro il sequito di molti Greci e sarebbero capaci d'inquietare notabilmente il commercio e la navigatione di tutto il Mediterraneo, come facevano presentemente quelle dell'Indie." Dolfin a szenátusnak, 1727. augusztus 4. Velencei lt. Senato, Secreti. Communicate del Consigli dei Dieci al Senato. 1716—1739. *Ballagi*, i. m. 196 sk. Ugyanitt 191 sk. a szerződés, és 194—195 Ploutman levelének másolata.

lépjen fel e terv ellen, amely veszélyeztetné mindazok érdekeit, akik Levantén kereskednek. Dolfin nem hiszi, hogy ezt „hiábavalónak vagy nagyon nehéznek ítélhető ötletet" („una idea giudicata vana o difficilissima") meg lehetne valósítani, de azért ígéri a császári követnek, hogy értesíti, ha újabb információk tudomására jutnak, és jelent megbízóinak is, annál is inkább, mert feltételezi, hogy azok ismerik Ploutman veszélyességét. Október 4-én beszámol arról, hogy a Dirlingtől kapott értesülés szerint a Porta nem hajlandó a kalózokat támogatni.[23] December 10-én azonban azt írja, hogy a kalózok továbbra is szeretnék Rákóczi közbenjárását a Portán és „a nagyvezír, úgy tűnt, egy ideig nem állt távol attól, hogy erre odahallgasson", de végül is meggondolta magát és közölte, hogy a Portának „nem volt szokása tolvajoknak menedéket nyújtani, és hogy senki se merjen erről neki többet szólani".[24]

Bizonyos, hogy a kalózok letelepedésének terve irreális volt, de nem a fejedelem találta ki. A korra jellemző, hogy mind a Porta, mind a francia udvar mérlegelte a megvalósítás esélyeit, még ha végül el is utasították a javaslatot. Bécs és Velence pedig aggodalommal figyelték, hogy mi lesz belőle. Túlzás lehet azt mondani, hogy „egyedül Rákóczi vette komolyan a dolgot",[25] mint Szekfű állítja, mások is ezt tették, bár természetesen helyzetüknél fogva kisebb érdeklődéssel és nagyobb fenntartással. A fejedelem ezt az alkalmat is meg akarta ragadni, hogy kitörjön az elszigeteltségből.

[23] Dolfin a szenátusnak, 1727. október 4. Velencei lt. Inquisitori di Stato. Dispacci dai Baili a Constantinapoli, 131. köt. folio-szám nincs meg. *Ballagi*, i. m. 197 sk.

[24] „E per qualche tempo parve che il Vizir non si mostrasse alieno da aprire l'orecchio... Che il costume della Porta non era di prestar rincontro a ladri e che nessuno ardisse più di parlarne." Dolfin a szenátusnak, 1727. december 10. Velencei lt. Inquisitori di Stato, Dispacci dai Baili a Constantinapoli, 131. köt. folio-szám nincs. *Ballagi*, i, m, 198 sk.

[25] *Szekfű*, 282.

Nehéz tárgyalások magán- és közügyekben

Rákóczi György Rodostóban

1727. március 15-én Mikes ezt írja: „...itt mi csak csendességben élünk, töltjük, húzzuk, vonjuk az időt, minden mulatság előttünk fut, de ugyanis miért keresné a mulatság a bujdosókat, mivel másokot is talál, minékünk csak suhajtás". [1] A „csendességben" feltűnést kelt, hogy júniusban egy zsidó megkeresztelkedik Rodostóban, s a fejedelemtől, aki keresztapja lett és „ugyan könnyezett örömében", száz tallért kicsalt s ezzel odébbállt.[2] Az igazi nagy szenzáció azonban az, hogy Rákóczi György makovicai herceg, a fejedelem második fia június 15-én Rodostóba érkezett, ahol az eseményhez méltó pompával, hangos üdvözléssel kivonuló janicsárok sorfalai között fogadták.[3]

Rákóczi György 1701. augusztus 8-án született Bécsben. A császári udvar őt és az egy évvel előbb, 1700. augusztus 17-én, ugyancsak Bécsben született Józsefet elvette anyjuktól, és idegenek kezére bízta, akik nem részesítették őket megfelelő nevelésben.[4] A bécsi udvar — mint láttuk — 1723-ban olasz főnemesekké tette a Rákóczi-fiúkat, és birtokot rendelt számukra, György 1725. november 27-én beiratkozott jogra a páduai egyetemre.[5] Innen szökött meg a fiatal Vigouroux segítségével és feltehetőleg a velencei francia követ közreműködésével. Előbb Franciaországba ment, és onnan jött Rodostóba.

Rákóczi örömmel fogadta soha nem látott fiát, a fiú azonban — Mikes szerint — „nem azzal a szívbéli indulat örömmel köszöntötte atyját, mint atya a fiát". Györgyről a következő jellemzést adja: „Szép ifjú, eszes és értelmes, de természet szerént, mert a tudomány azokat fel nem erősítette, se a jó nevelés fel nem cifrázta." Bécsben semmire sem tanították. „Azt csudálom — írja Mikes —, hogy írni tud, ha rosszul is,

[1] Mikes, 142.

[2] 1727. június 14-i levél, Mikes, 148 sk.

[3] 1727. június 17-i levél Mikes, 149. Az őt Franciaországból ide kísérő ifjabb Vigouroux apjának írt 1727. június végi és Ilosvay Jánosnak ugyancsak Vigouroux-hoz intézett július 20-i levelében ad leírást a fogadtatásról. OSzK Fol. Gall. 41.

[4] Tudunk egy Madame Schilling nevű francia nőről, egy Baratti Ignác és egy Keller nevű udvari tanácsosról, akik a gyermekeket gondozták. *Lukinich Imre:* Az utolsó Rákócziak. Rákóczi-Emlékkönyv. Budapest, é. n. I. 205 sk.

[5] Az egyetem levéltárában a Ms. 461. szám alatti a Matricola della nazione germanica giurista című anyakönyv III. kötetében a következő beírás olvasható: „Georgius Princeps de Ragotzij" és alatta a következő dátum: „27 novembris 1725". Az adatot közölte *Veress Endre:* Matricula et acta Hungarorum in Universitate Patavina studentium, 1264—1864. Kolozsvár 1915. 136.

az atyja aki átallát mindjárt mindeneket, keservesen tapasztalja mindezeket, de mit tehet rólla? Már a nádszál kezd vastagodni és nehezebben hajol." A fejedelem udvari embere kezdettől fogva kételkedik abban, hogy György Rodostóban marad: „Nem tudom, hogy fog szokni a mi baráti életünkhöz, mert itt a néki való mulatságtól kopik az álla. Azt tudom, az apja kedvit keresi, vadászni elküldi, maga is kimegyen véle, noha már esztendőtől fogvást ritkán jár."[6] Mindez nem tudja megvígasztalni a herceget, állandóan betegeskedik — Mikes szerint —„az unodalom miatt". A fejedelem elviszi egy gyógyforráshoz is, de az sem segít rajta.[7] Ilosvay János azt írja az egyik Vigouroux-hoz intézett levelében, hogy „Őméltósága a makovicai herceg úr továbbra is kornyadozik [»est toujours languissant«], az általa végzett gyakorlatozások ellenére. Gyakran megy ki lovagolni és jól gyakoroltatja az istálló lovait".[8]

A fejedelem megpróbálja műveltségét pótoltatni, s tanítókat fogad melléje, így mindenekelőtt Paul Wilhelm Bohnt, egy dán származású tisztet, aki a hadmérnöki tudományokra oktatja, s aki ebben valóban járatos, mint erről többek között a Dardanellákról készített és a müncheni Staatsbibliothekban fennmaradt leírása tanúskodik.[9] (Nem tévesztendő össze a fejedelem szolgálatában álló francia diplomatával, *Bon*nal!)

A konstantinápolyi követek élénken figyelik, mi történik a makovicai herceggel Rodostóban, s jelentenek megbízóiknak. A császári követ — nyilván Bohn információi alapján, aki ekkor már a császári diplomata kémje — számol be arról április 16-án, hogy Rákóczi Györgyöt várják Rodostóba és hogy a fiatal Forgách oda érkezett Sieniawska ajándékaival és megy vissza a fejedelem levelével.[10] Ezek után sorozatosan ad hírt a herceg útjáról, és július 20-án beszámol megérkezéséről is.[11]

Dolfin, a velencei bailo, aki varsói szolgálata idején megismerte Rákóczi feleségét, Konstantinápolyba érkezése után, április 27-én jelenti a szenátusnak, hogy információkat szerzett a fejedelemről, aki továbbra is Rodostóban él mintegy 200 magyarral, akik követték „sorsának rosszra fordulásában" („nella decadenza di sua fortuna"), és nagyon szigorú életmódot folytat mint vezeklő, hogy Isten haragját kiengesztelje annyi bűne miatt". A Porta 40 000 piasztert ad évente, és Franciaországból is „nagyon nemes lelkű járadékot" kap, ennek ellenére nehezen tartja fenn magát. Megismert egy, a fejedelem szolgálatában álló francia tisztet, aki II. Ágost zászlai alatt is vitézkedett, s aki elmondta, hogy ura jó szolgálatokat tehetne a császárnak a keleti politika kérdéseiben, ha az hajlandó volna kegyelmet adni, s kérte e tekintetben Velence közbenjárását. A követ meghallgatta, mert ezt hasznosnak tartotta, de nem reflektált a közbenjárás kérdésére.[12]

[6] 1727. június 17-i levél, Mikes, 149 sk.

[7] 1727. augusztus 20-i levél, Mikes, 152 sk.

[8] Ilosvay Vigouroux-nak, dátum nélkül, OSzK Fol. Gall. 41.

[9] Bohnról Dirling jelentése és a Bastille levéltárának iratai, melyeket később ismertetünk.

[10] Dirling a Haditanácsnak, 1727. április 16. Türkei, Kart. 195. 1727. április—június, 6. sk. fol.

[11] Dirling a Haditanácsnak, 1727. június 9. Türkei, Kart. 195. 1727. április—június, 97. fol. R. V.; július 20. Türkei, Kart. 195. július—augusztus, 58. sk. fol.

[12] Dolfin a szenátusnak, 1727. április 27. Velencei lt. Inquisitori di Stato. Busta 431. *Ballagi:* i. m. 197 sk. Az inkvizítorok jóváhagyták magatartását június 14-i válaszukban. *Ballagi:* i. m. 196.

Augusztus 9-én számol be a szenátusnak arról, hogy Rodostóba érkezett hajóval Rákóczi kisebbik fia. „Atyai gyöngédséggel fogadta, de nemtetszéssel, legalábbis látszólag, mert a császár engedélye nélkül hagyta el a bécsi udvart." Hozzáteszi: nem lehet tudni, hogy hosszabb ideig marad-e, vagy visszamegy Franciaországba.[13] Október 4-én ezt írja: „Gondosan figyelem Ragozzi fejedelmet, aki továbbra is Rodostóban él fiával együtt, aki nem kíván eltávolodni apjától vagy azért, hogy kedves társaságot nyújtson neki a magányos elvonultságban vagy, hogy halála után megszerezze a neki járó örökséget."[14]

A császári követ ezt cáfolja, s november 25-én közli a bécsi udvarral, hogy a makovicai herceg „betegeskedik és kedvetlen" („kränklich und unlustig"), nem tetszik neki a rodostói életmód, a szerzetesi szokások és a *vita solitaria*, el szeretne menni, de egyelőre nem tudják, hol fogadják be.[15]

Rákóczi György valóban nem sokáig marad Rodostóban: 1728. március 23-án elvitorlázik Franciaországba. Mikes így értékeli a személyt, és így kommentálja az eseményt: „Legnagyobb fogyatkozást azt találom benne, hogy magyarul nem tud, de a nem az ő vétke, németek nevelték. . . . Vagyon ugyan egy kis anyai természet benne [valószínűleg Sarolta-Amália könnyelműségére utal], de idővel talán elhagyja, de másként jószívű és ahová megyen, az az ország még nagy hasznára lehet, mert jó iskola. A szegény urunk, aki is igen szereti gyermekeit, nehezen válik meg tőle, de ebben az országban mit lehet tanulni, azt tudgyuk. Sehul pedig úgy nem unja az ember magát, mint itt."[16]

Dirling csak május 7-én jelenti a Haditanácsnak, hogy a makovicai herceg nem tudott apja „képmutató életmódjához" [„hipocritische Lebensart") és a magányhoz hozzászokni, és elutazott Rodostóból. Eredetileg a fejedelem azt szerette volna, ha Lengyelországba megy, de a Porta nem adott erre engedélyt. Lehet, hogy Franciaországban is csak átmenetileg fog tartózkodni. Vele van egy Chenevier (előbb Geneviér-t írt) nevű francia tiszt, aki Lengyelországból jött, és egy német Kammerdiener. A követ személyi leírást ad a francia tisztről, amit a Haditanács továbbít a lengyelországi ágensekhez megfigyeltetés céljából.[17]

Rákóczi György Párizsban telepszik le. 1729. március 30-án a francia udvar egy brevet-t állít ki számára 6000 livre életjáradékra.[18] További sorsa a köztörténet szempontjából meglehetősen érdektelen. Azt tudjuk róla, hogy 1732 novemberében a volt varsói követ Béthune márki családjának egy nő tagját vette feleségül, és hogy

[13] „Lo ha raccolto con tenerezze paterne, ma con dispiacere, almeno apparente, che si sia staccato della corte di Vienna senza permissione di Cesare." Dolfin a szenátusnak, 1727. augusztus 9. Velencei lt. Constantinapoli, Senato III. 181. köt. 268[v]. fol.

[14] „Tengo occhio atento al Principe Ragozzi che continua a Rodosto, unito al figlio, disposto di non allontanarsi del padre o per fargli grata compania nel solitario ritiro o per racoglier le spoglie doviziose nel caso di sua mancanza." Dolfin a szenátusnak, 1727. október 4. Velencei lt. Inquisitori di Stato. Dispacci dai Baili a Constantinapoli, 131. köt., nincs folio-szám.

[15] Dirling a Haditanácsnak, 1727. november 25. Türkei, Kart. 196. 1727. november—december, 164. fol.

[16] 1728. március 24-i levél, Mikes, 160 sk.

[17] Dirling a Haditanácsnak, 1728. május 7. Türkei, Kart. 197. 1728. március—május 163 sk. fol.

[18] „6000 livres de pension annuelle et viagère." Hongrie, 18. köt. 309. fol.

ennek halála után 1741-től egy Marguerite Susanne Pintheraux de Bois L'Isle nevű asszonnyal élt együtt. Időnként felmerült benne, hogy politikai szerepet játsszék, de hamar feladta ilyen irányú terveit. 1756. június 17-én halt meg, utód hátrahagyása nélkül. Ő volt az utolsó Rákóczi.[19]

Koalíció terve Bécs ellen

Gyermekei sorsának alakulása és az európai változások arra késztetik a fejedelmet, hogy újból széles körű diplomáciai tevékenységbe kezdjen. Új az európai külpolitikában a Habsburgokkal való szembefordulás lehetősége. Fleury kardinális Franciaország és Anglia szövetségét ápolja, és ezen az alapon akarja biztosítani az európai egyensúlyt, melyet az ő véleménye szerint is veszélyeztet a Habsburg Birodalom túlzott megerősödése. Angol partnere, C. Townsend ennél még messzebbre megy a császári politika megítélésében, és közvetlen háborús konfliktustól tart Spanyolország és a Habsburg Birodalom részéről. A spanyolok a Habsburg-szövetségben bízva vissza akarják szerezni Gibraltárt, ami háborúhoz vezet. Anglia 1727 márciusában megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Béccsel, és a tengeri hatalmak lefoglalják az Ostendei Társaság hajóit. Fleury megkísérli a közvetítést, s eléri, hogy a császár 1727 május 31-én aláírja az ún. párizsi előzetes megállapodást, amelyben hét évre felfüggeszti az Ostendei Társaság működését, és lemond a spanyolokkal kötött kereskedelmi szerződésről. A Gibraltárt követelő Spanyolország erre maga is lemond annak visszaszerzéséről, és elfogadja a párizsi megállapodást. Ezek után hívják össze Soissons-ban az újabb európai kongresszust, amely 1728 júniusától 1729 júliusáig tart, de nem hozza el az igazi megbékélést, inkább az erőviszonyok átrendeződéséhez járul hozzá.

Rákóczi a távoli Rodostóból élénken figyeli ezeket a fejleményeket, és igyekszik felhívni magára a figyelmet, elsősorban a francia udvarnál, de az angol és holland kormánynál is. Megbízza Jean-Baptiste Vigouroux-t,[20] hogy induljon el Angliába, Hollandiába és Franciaországba, s adja elő javaslatait.

D'Andrezel szerint a fejedelem ágense 1727. január 20-án egy francia hajón indult el Szmirnába, majd onnan Marseille-be.[21] A követ értesül a franciaországi küldetés tartalmáról, és reméli, hogy az sikerrel is jár. Mint említettük, február 7-én írja a fejedelemnek: „Nem hiszem, hogy azok a javaslatok, amelyeket a báró fog előadni, nem fogják mindazt a hatást megtenni egy olyan méltányos miniszternél, mint Fleury bíboros úr, és hogy egy, a király érdekeihez olyan erősen és régóta ragaszkodó fejedelem, mint Fenséged, ne érezze Őfelsége hatalma védelmének hathatós megnyilvánulását."[22]

[19] Lásd *Lukinich* említett tanulmányát.

[20] A Vigouroux-k keresztneve körül bizonytalanság alakult ki, egy kései feljegyzés szerint az apát François-nak, a fiút Jean-Baptiste-nak hívták. OSzK Thaly-gyűjt. 32. köt. A Rákóczi által kiállított s 1728. április 7-én kelt nemesi oklevélben Jean-Baptiste szerepel mint az idősebb Vigouroux keresztneve. OSzK Fol. Gall. 41.

[21] D'Andrezel, 180.

[22] D'Andrezel, 187.

A küldetéssel kapcsolatban a követ részletesen tájékoztatja Morville-t Vigouroux-ról elmondva, hogy a cár szolgálatában állt, hogy öccse Marseille-ben él, a felesége Burgundiában. 1725-ben Bécsben fontos dolgokat tudott meg, és ezeket a francia udvar tudomására akarta hozni, de nem méltatták figyelemre. Szeretné, hogyha megkaphatná a maga számára a *maître de camp* rangot. Rákóczi azért küldi, hogy ismertesse saját megromlott helyzetét és azt a félelmét, hogy a Porta megvonja tőle a taint. Alapvető panasza, hogy Franciaország magára hagyta. D'Andrezel ezt így fogalmazza meg: „Panaszkodik, bár nagyon szerény és mértékletes kifejezésekkel, azért, hogy Franciaország részéről magára hagyatik, azokkal a jelentős összegekkel kapcsolatban, amelyekkel tartoznak neki." A fejedelem a császár ajánlatait elutasította, és arra gondol, hogy esetleg Spanyolországba megy, de kéri ehhez Morville véleményét. Egyébként, ha háború törne ki a Habsburg Birodalom ellen, ő maga kész volna újrakezdeni a felkelést. Itt jelenti azt is, hogy a fejedelem szeretné Velencéből megszöktetni fiát a fiatal Vigouroux segítségével.[23]

Vigouroux levelezéséből fennmaradt egy 1726. december 26-i keltezésű instrukció és megbízólevél az angol és a holland miniszterekhez. A fejedelem mindenekelőtt Európa nyugalmának — *tranquillitas Europae* — érdekében javasolja érdekeinek felkarolását. Utal a két ország régebbi közvetítési kísérletére a magyarok és a bécsi udvar közötti megegyezés érdekében, s arra is, hogy csak Erdély függetlenségének meg nem adása miatt következett be e tárgyalások megszakadása. Jogait a fejedelemségre a *Déduction* — amelyet mellékel — bizonyítja. A Habsburgok terjeszkednek, s elnyomás alatt tartanak országokat, így Erdély mellett Csehországot és Magyarországot. Veszélyeztetik a tengeri hatalmak kereskedelmét, s mint a Morville-hez szóló beadványban, itt is figyelmeztet az Ostendei és a Keleti Társaság konkurens tevékenységére. Kéri, hogy a hannoveri liga vegye pártfogásába és képviseljék érdekeit a soissons-i kongresszuson.[24]

Dirling Rodostóból megkapja ennek az utasításnak egy kivonatát, és sürgősen eljuttatja Bécsbe a fejedelem más irataival együtt, amelyeket Bohn, aki a császári követ szerint „nagyon ügyes és akkurátus" („sehr geschickt und sehr accurat"), szerez meg.[25]

A császári diplomáciát ebben az időben egyszerre foglalkoztatja Rákóczi nyugat-európai akciója, de az is, hogy hírek jönnek Magyarországon és Erdélyben fenntartott kapcsolatairól, amelyeket Lengyelországon keresztül bonyolít. Az említett Dirling-levél mellékletei közt találjuk Sieniawskának egyik levélkivonatát, aki értesíti a fejedelmet II. Ágost egészségi állapotáról és a lengyel pártok mozgolódásáról. A kapcsolatok tartását Lengyelországgal Chenevrier végzi, aki — mint Dirling értesült róla —

[23] „Il se plaint quoique avec des termes les plus modestes et mesurés de l'abandon où il se trouve du costé de la France par rapport aux sommes fort considerables qui luy sont dues." D'Andrezel Morville-nek, 1726. december 18. Turquie, 76. köt. 123 sk. fol.

[24] OSzK Fol. Gall. 41. A Naxosz szigetén megtelepedett Vigouroux család levéltárából készített másolat.

[25] A lemásolt iratok között megtalálható Rákóczinak 1717. július 18-án XI. Kelemen pápához írt, az Orléans-i hercegnéhez 1726. június 10-én kelt levele. Bohn látta a régens Déclaration-ját is, és erről is beszámolt a követnek, mint ahogy arról is, hogy a fejedelem Franciaországba szeretne menni. Dirling a Haditanácsnak, 1727. szeptember 18. Türkei, Kart. 195. 1727. szeptember—október 9 sk. fol.

a szabadságharc alatt Rákóczi seregében szolgált, s aki Ilyvóban telepedett meg.[26] A személyre és az ügyre Savoyai Jenő is felfigyel, és mint említettük, utasítást ad a lengyelországi császári diplomáciának, hogy tartsák szemmel a francia tisztet, és figyeljék kapcsolatait.[27] A követ azt is jelenti, hogy egy Kovács János nevű személy Magyarországról Rodostóba érkezett, és feltételezi, hogy üzeneteket hozott. Rákóczi titkárként alkalmazza a Magyarországról egyébként emberölés miatt megszökött fiatalembert.

Bohn eljuttatja Dirlinghez a fejedelemnek a Portához intézett memorandumát is, amelyben ez utóbbi felvázolja az újabb európai fejleményeket. Szerinte két szövetségi csoport áll szemben egymással, a bécsi és a hannoveri szerződés tagállamai, amelyek jelentős hadi potenciállal rendelkeznek. A kérdés az, hogy ezek a hatalmak összefognak és esetleg Törökország ellen fordulnak-e. Szerinte erre nincs esély, de a Portának választania kellene, hogy elkerülje a veszélyt. Javasolja, hogy azzal a szövetségi rendszerrel keresse a kapcsolatot, amelyben a protestánsok vannak többségben, s ezt tegye elsősorban azért, mert a katolikusok a pápa hatására inkább ellenségei a töröknek. A fejedelem tehát maga is változtat eddigi szövetségi elképzelésein, és elsősorban Anglia Habsburg-ellenes politikájára akar építeni, s ezért ajánlja a Portának is ezt az orientációt.[28]

Vigouroux előbb Londonba megy, de ott nem sokat végezhet. Amint Párizsba érkezik, igyekszik megnyerni magának az udvari köröket. Magát úgy mutatja be a külügyi államtitkárnak, mint „baron de Vigouroux, colonel du régiment d'Astracan au service de Russie, depuis 3 ans et demi attaché au service du Prince Ragozzi". Tudja, hogy sok rosszat mondanak róla, főleg amiatt, hogy nem Franciaországot szolgálja, hanem egy idegen fejedelem „képviselője". Erről ő nem tehet, 1726 áprilisában Párizsba ment és állást kért, ahol azt ajánlották, hogy utazzék Törökországba. Mostani, Rákóczi melletti szolgálatával kapcsolatban ezt írja: „A képviselő [»le représentant — tehát ő maga«] soha nem tekintette idegennek ezt a fejedelmet, aki élő példája a katolikus vallásnak, és mindig franciább volt, mint maguk a franciák a királyok és az állam érdekei iránti sérthetetlen ragaszkodása révén, azon ragaszkodás révén, amelyet a hősöktől [»héros«], őseitől örökölt, akik néhány évszázadon át ünnepélyes szerződésekkel szoros szövetségben álltak Franciaországgal, és amelytől semmi sem volt képes őt eltántorítani, mint ahogy ez kitűnik cselekedeteiből és azokból a levelekből, melyeket nemrégen írt Őfensége e tárgyban." Ha Rákóczi mégis eltávolodna ettől a politikától, ő, Vigouroux kész akár ellene is felajánlani szolgálatait az udvarnak. Hollandiába azért kért útlevelet, mert a fejedelem szeretne ott is — mint egyébként mindenütt másutt — segítséget szerezni önmaga és fia számára. Ezért járt Angliában is. A fejedelem a makovicai herceget Lengyelországban szeretné letelepíte-

[26] Dirling 1727. október 1-i és 23-i levele, Türkei, Kart. 195. 1727. szeptember—október 24. fol. és Kart. 196. 187 sk. fol.

[27] Savoyai Jenő 1727. november 28-i intézkedése, Türkei, Kart. 196. 1727. november—december, 188. fol.

[28] Copia Traductionis Ideae formatae circa modernas binas Confoederationes Viennensem videlicet ac Hannoverianam tanquam in praejudicionem Portae Ottomanae fabricatas. Dirlinghez küldött másolat, amelyet 1727. október 22-i jelentéséhez mellékel. Türkei, Kart. 195. 1727. szeptember—október, 92 sk. fol. Erről december 8-án referálnak a Haditanácsban.

ni, s ennek érdekében oda is el kell mennie. (Vigouroux azt állítja, hogy Rákóczi küldte őt Bécsbe is, tudjuk, hogy járt ott, de még mielőtt a fejedelem szolgálatába lépett volna.[29])

Vigouroux a Párizsban tartózkodó Bonnal együtt nyújt be emlékiratot Chauvelinnek, újabb „diverzióra" téve javaslatot. A spanyol és a francia udvarhoz már régebben beterjesztett javaslatokat ismétlik meg, hangsúlyozva, hogy milyen haszonnal járt a magyar háború Franciaország és Spanyolország számára. Megismétlik a fejedelemnek azt a gondolatát, hogy Franciaországnak vissza kell térni a Habsburg-ellenes politikához, és utalnak ama meggyőződésére, hogy Richelieu és Mazarin helyesen és hosszú időre jelölték ki Franciaország számára a külpolitikai irányt. Addig is, míg az újabb felkelésre sor kerülne, javasolják Rákóczi támogatását, különös tekintettel arra, hogy nem szabad eljátszani a magyarok franciabarátságát. „Ez a nemzet — írják —, amely szemeit ide fordítja, elkezdene kételkedni abban, hogy mit várhat Franciaországtól, ha vezérét magára hagyják." Rákóczi most is nagy szolgálatokat tesz Franciaországnak, amint az D'Andrezel leveleiből kiderül. Legutóbb a Portánál leleplezte a császár által küldött szerzetesek aknamunkáját Törökországban, a földközi-tengeri kereskedelem érdekében lépett közbe, s kérte a francia konvojok kikötési és felvételezési jogainak kiterjesztését.[30]

Vigouroux külön is előadja, hogy Rákóczi sérelmezi a segélypénzek csökkentését, illetőleg a kifizetés leállítását. Egy feljegyzésben Bon felsorolja, hogy milyen nagyok az elmaradások. XIV. Lajos évi 100 000 livre évjáradékot engedélyezett számára, amelyet 1723-ig kiutaltak, 1724-re és 1725-re összevontan csak 50 000 livre-et fizettek, 1726-tól pedig évente 60 000 livre-et folyósítottak. A magyar tábornokoknak nyolc év óta nem utalták ki az évi 40 000 livre-et, amit ígértek. A fejedelem mindent elvont magától, és olyan „frugálisan" él, mint egy egyszerű tiszt. Ha Franciaország magára hagyná, nemcsak a magyar és az erdélyi uraknál váltana ki ellenszenvet, hanem megbotránkoztatná az összes külföldi uralkodót is.[31]

[29] „Le representant n'a jamais regardé comme étranger un Prince qui est l'exemple vivant de la religion catholique et qui a toujours eté plus François que les François par son attachement inebranlable à la personne sacrée des Rois et aux interets de l'Etat, attachement dont il a hérité des héros, ses ancêtres, qui depuis quelques siecles ont eté etroitement aliés à la France par des traittés solennels et dont rien au monde n'est capable de le faire detacher, comme il estes [!] evidant par touttes ses actions et par les lettres recemment écrittes à ce sujet par son Altesse Serenissime. Memoire presenté à la Cour de France par le Baron de Vigouroux etant actuellement au service de S. A. S. Monseigneur le Prince de Transilvanie." 1727. december 31. Hongrie, 18. köt. 289 sk. fol. Ehhez kapcsolja 1726. áprilisi beadványát Bourbon herceghez, ahol elmondja, hogy 8 évig állt cári szolgálatban, s azért jött Franciaországba, hogy felajánlja szolgálatait. Ha el kell mennie, kér két fia és két szolgája számára útlevelet s engedélyt személyi holmijának kivitelére (ezeket felsorolja). Mellékeli Morville-hez Londonból 1727. május 18-án kelt levelét is, amelyben mentegeti küldetését, hangsúlyozva, hogy Rákóczi úgy fordul Angliához mint Franciaország szövetségesehez.

[30] Reflexions sur l'interest que peut avoir la France de se conserver les moyens de faire une diversion du costé de la Hongrie en cas de besoin. 1727. december 31. Hongrie, 18. köt. 301 sk. fol.

[31] Memoire concernant les 100 000 écus que le feu Roy avoit accordé touts [!] les ans à M. le Comte de Saaros. 1727. december 31. Hongrie, 18. köt. 293 sk. fol. Ebben a feljegyzésben részletes tájékoztatás olvasható a párizsi városi kötvények ügyéről is. Eszerint a francia udvar a segélypénzekből 682 000 livre-rel tartozott Rákóczinak. A király erre az adósságra adatta a városházi kötvényeket, amelyek „au denier

Vigouroux küldetésének idejéből fennmaradtak Ilosvay János hozzá írt levelei, aki jó barátságba került a „báróval", s kedves testvérének" („cher frere") nevezte. A „testvér" kifejezés itt nemcsak a személyes kapcsolatra utal, hanem arra is, hogy mindeketten hittek az alkímiában. Ilosvay maga kísérletezett nemcsak aranycsinálással, hanem gyógyszerek előállításával is, s ehhez anyagokat és eszközöket kért Vigouroux-tól. A levelek dicsérik a fejedelem „zseniális politikai érzékét", amellyel előre látta az európai fejleményeket, de a francia ügynök tehetségét is, akit figyelmeztetnek feladata lelkiismeretes teljesítésére. Ilosvay megrója őt, ha levelei „fádak", tehát semmitmondók, ha túlságosan bizalmaskodó, ha rosszat mond a makovicai hercegről vagy Bohnról. Informálja őt a fejedelem szándékairól is, főleg Rákóczi Györggyel kapcsolatban: már 1727 második felében szól arról, hogy jó volna, ha a herceg Lengyelországban megházasodhatna.

Vigouroux többek között értesíti arról, hogy egy Alternau nevű szerzetes közvetítésével kegyelmet kaphatna, Ilosvay ezt feltételekhez köti, birtokadományozáshoz és a grófi cím megszerzéséhez, bár igazában nem bízik a hazatérés lehetőségében. Ilosvay figyelmezteti a franciát a róla terjedő vádakra is, amelyekkel szemben védi a fejedelem előtt. Rákóczi szerinte különben meg van győződve buzgóságáról, s nem hiszi el, hogy Dirling kéme lenne, mint ahogy azt a közben szmirnai konzullá lett d'Allion állította.[32]

Úgy látszik, hogy Vigouroux már 1728 tavaszán elhagyta párizst, és Hollandiába ment (ottani tényked ését nem ismerjük), mert május 29-én Bohn egyedül fordul a külügyi államtitkárhoz. Mellékeli XIV. Lajos Rákóczihoz írott egyik levelének, a konföderációt és az interregnumot kimondó okmányoknak, a d'O márkihoz írott levélnek a másolatait, amelyeket — mint mondja — Fleury bíborosnak bemutattak, az Orléans-i hercegnének írt levelet és azt a nyilatkozatot, amelyet a régens adott a fejedelemnek. Kéri, hogy — mindezeket tekintetbe véve — a francia küldöttség képviselje a fejedelem érdekeit a soissons-i értekezleten.[33]

Dirling Rodostóból október 16-án — Vigouroux visszatérése után — úgy értesül, hogy Párizsban szívesen fogadták, és ígérték, hogy a nemzetközi értekezletben szóba hozzák Rákóczi kérését. Ez azonban nem vigasztaló: a „konfidens", Bohn szerint a

---

20"-tel kamatoztak, tehát 6%-kal. Ebből írtak 600 000 livre-et Brenner apát nevére 31 000 livre kamattal és 82 000 livre-et Rákóczi nevére 4100 livre kamattal. Brenner a nevére írt részt 48 részvényre váltotta át 1719-ben, amikor a kötvényeket értékesíteni lehetett (emellett a fejedelemtől kapott 60 000 livre-et is részvényekbe fektette). Bon azt szerette volna elérni nagyon is szakszerű érveléssel, hogy az udvar elismerje a részvényekbe fektetett összeget és az e címen fizetendő kamatokat, mégpedig levonás nélkül.

[32] A leveleket, amelyek másolatai az OSzK Fol. Gall. 41. kötetében találhatók, ismertette *Thaly K.* a Turul 1908. évfolyamában, és felhasználta Szekfű A száműzött Rákócziban. Szekfű e levelezés értékelésével kapcsolatban elítéli Thaly idealizáló szemléletét és hibás történeti módszerét, bebizonyítva, hogy Vigouroux kalandor volt, és Ilosvay egy naiv fiatalember. Mikesnek volt tehát igaza, s nem Thalynak Vigouroux megítélésében. Szekfű az ifjú Vigouroux egyik levelét idézve „a rodostói kevéssé épületes lakájtársaságról" ír, elfelejtve, hogy ehhez a „társasághoz" tartozik — a levél szerint — Mikes, Molitard, Bechon, Des Roches is, akik mind az ifjú Vigouroux *barátai*. Az említett levélben a *franciák* közötti belső vitákról és pletykáról van szó, és ezek valóban nem „épületesek". *Szekfű*. 385 sk.

[33] Bon Chauvelin-nek, 1728. május 29. Hongrie, 18. köt. 320 sk. fol.

fejedelem nagyon letört („sehr bestürzet"), mert a Porta leszállította a taint, és udvarának megélhetési gondjai vannak.[34]

A Porta szeptember 25-i rendeletében valóban leszállította az ellátási díjat, s meg is indokolta, hogy miért. Az egyre növekvő hadi költségek miatt, amelyeket a hétnyolc éve tartó perzsa haború kíván meg: „... a kincstáron másképp segíteni nem lehet, mint csak a kiadások átalakítása által". Rákóczi napi tartásdíjából 3500, a Máriássyéból 60; a Csákyéból 60, a kapu kethudájáéból, tehát a Horváthéból 40, az Ibrahiméból 20, a csauszok élelmezési díjából 40 ákcsét vontak le. Visszarendelték a janicsárosztagot és csak egy 12 fős őrség maradt a fejedelem mellett.[35] Nem kétséges, hogy ez a csökkentés anyagilag súlyosan érintette a bujdosókat, s ezért Rákóczi igyekezett támogatást szerezni nemcsak a Portán, hanem az új francia követnél is.

Villeneuve, Talman és Rákóczi

1728. december 3-án Konstantinápolyba érkezett Louis Sauveur marquis de Villeneuve,[36] aki néhány hét múlva, december 30-án a következőt jelenti Chauvelin külügyi államtitkárnak: „Nem titkolhatom el Ön előtt, hogy Vigouroux úr, akit gyakran láttam az Ön előszobája ajtajánál, 10—12 napja megérkezett Konstantinápolyba, és eljött hozzám, hogy beszélgetést kezdjen Ragotsky fejedelem ügyében. Azzal kezdte beszédét, hogy biztosított engem arról, nincs franciásabb szív, mint az övé, és hogy nagyon erős hajlandóságot érzett irántam az első pillanattól, amióta meglátott, és ezek a meggondolások indították arra, hogy ne titkolja előttem, Ragotsky fejedelem elvárta volna, hogy hírt adjak ebbe az országba való megérkezésemről vagy azzal, hogy írtam volna neki, vagy hogy elküldtem volna valamelyik nemesemberemet."

Vigouroux „hajlandóságát" a követ gúnyos megjegyzésekkel kíséri, Rákóczival kapcsolatban pedig ezt írja: „Ami pedig Ragotsky fejedelmet illeti, azt válaszoltam neki, hogy semmit sem lehet hozzátenni ahhoz a figyelmességhez és tisztelethez, amit iránta érzek, és amely érdemének és származásának kijár, de miután nem részesültem abban a tisztességben, hogy őt személyesen megismerhessen, és miután nincsen küldetésemben semmi, ami ezzel a lépéssel összefügg, úgy véltem, hogy nincs semmi jogcímem arra, hogy ezt megtegyem." Vigouroux arra hivatkozik, hogy d'Andrezel kapcsolatba lépett a fejedelemmel, mire a válasz az, hogy a vicomte ismerte őt még Franciaországból. Végül is Villeneuve szerint a báró azért jött, hogy kérje támogatását a Portán, nehogy megvonják a taint a fejedelemtől, de ő e tekintetben is tartózkodó magatartást kíván tanúsítani.[37]

[34] Dirling a Haditanácsnak, 1728. október 16. Türkei, Kart. 198. 1728. szeptember—november, 133 sk. fol.

[35] Karácson, 98 sk.

[36] Működéséről: *Albert Vandal:* Une ambassade française en Orient sous Louis XV. La mission du marquis de Villeneuve. Paris 1887.

[37] „A l'égard à ce qui regardoit le Prince Ragotsky, je l'ay informé qu'on ne pourroit rien ajouter à la consideration et au respect que j'avois pour luy et qui estoit dû à son merite et a sa naissance, mais que n'ayant pas l'honneur d'en estre connu personnellement, et ne se trouvant rien dans ma mission qui eut du rapport a cette demarche, j'avois cru n'avoir aucun titre a le faire." Villeneuve Chauvelin-nek, 1728. december 30. Turquie, 78. köt. 150 sk. fol.

A külügyi államtitkár egy fél év múlva, 1729. június 28-án válaszol, és hangsúlyozza, hogy egyetért a követ álláspontjával. Ehhez hozzáteszi: „Továbbra is úgy gondoljuk, anélkül, hogy okot adnánk arra, hogy ez a fejedelem panaszkodjék Franciaországra általában és Önre különösen, és anélkül, hogy teljes mértékben kerülné a kapcsolatot, amelyet keresni fog Önnel, Ön ne szolgáltassa ki magát túlságosan neki, és még kevésbé vállalja, hogy a Portán támogassa azokat a kedvezéseket és azt az igazságtételt, amelyet ott ő kérhet."[38]

Villeneuve ugyanez év szeptember 26-án tér vissza Rákóczival való kapcsolataira, és közli Chauvelinnel, hogy csak udvariassági aktusokra került sor, amikor Rodostóból érkeztek Rákóczi emberei. „Nem közeledem jobban hozzá, hacsak nem kapok erre Öntől utasítást. Bizonyos, hogyha levelezésbe kezdenék, azt követelné, hogy legyek kijárója a Portán, miután már ebbe az országba való érkezésem előtt ezt feltételezték, és mint hogyha erre a Királytól utasítást kaptam volna."[39]

Villeneuve nem utasít el minden együttműködést a bujdosókkal. Két érdekes apróságot érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni. Az egyik, hogy Radulovits, a konstantinápolyi pátriárka apostoli provikáriusa, aki a fejedelem mellett tartózkodik, kéri a XIV. Lajos által még 1707-ben megállapított évjáradéka elmaradott összegeinek folyósítását. Kérvényében elmondja, hogy tiszt volt Mortagni magyar lovasezredében, aki jelenleg lieutenant général. Később papnak tanult, és Noailles kardinális szentelte fel. 1717-ben indult Keletre és telepedett meg Rodostóban. Villeneuve támogatja a kérés teljesítését,[40] és a külügyi államtitkár válaszol is a beadványra, közölve, hogy 1000 livre-et kiutalnak Radulovits számára.[41]

A másik, részben magyar vonatkozású apróság Ibrahim Müteferrikával, Rákóczi török tolmácsával kapcsolatos, aki 1729 szeptemberében átnyújtott a követnek két könyvet, amelyet az általa felállított nyomda készített, az egyik egy török-francia szótár, a másik egy perzsa történelem.[42] Ez utóbbit egy lengyel jezsuita, Jan Tadeusz Krusiński írta *Historia Revolutionis Monarchiae Persiae* címen és a legújabb perzsiai fejleményekről szólt.[43] A francia követ később, 1731. január 6-án jelenti, hogy Ibra-

[38] „Nous pensons que sans donner lieu a ce Prince de se plaindre ny de la France en general, ny de vous en particulier, et sans fuir absolument une correspondance qu'il chercheroit a avoir avec vous, vous ne devés point vous livrer trop a luy et encore moins vous charger de solliciter a la Porte les graces et la justice qu'il peut avoir a y demander." Chauvelin Villeneuve-nek, 1729. június 28. Turquie, 79. köt. 55. fol. és 80. köt. 220. fol.

[39] „Je ne m'en rapprocherois davantage, a moins qu'il ne vienne d'autre instruction de votre part. Il est certain, que si nous estions en commerce de lettres, il exigeroit que je devinsse son solliciteur a la Porte, m'ayant laissé entrevoir de meme avant son arrivée en ce pays-cy et comme si j'avois dû en avoir reçu l'ordre du Roy." Villeneuve Chauvelin-nek, 1729. szeptember 26. 81. köt. 165. fol.

[40] Villeneuve Chauvelin-nek, 1729. április 30. Turquie, 80. köt. 236 sk. fol.

[41] Chauvelin Villeneuve-nek, 1730. július 30. Turquie, 79. köt. 140. fol.

[42] Villeneuve Chauvelin-nek, 1729. szeptember 30. Turquie, 81. köt. 172 sk. fol.

[43] Krusiński könyvéről és Rákóczi ezzel kapcsolatos szerepéről lásd *Abrahamowicz—Hopp* Ibrahim Müteferrikáról írt, idézett tanulmányát. Érdemes megjegyezni, hogy Krusiński 1728 novemberében jelentkezett a császári követnél, Dirlingnél, aki arra kérte, hogy ha Rodostóba megy, tájékoztassa őt az ott hallottakról. Dirling a Haditanácsnak, 1728. november 11. Türkei, Kart. 198. 1728. szeptember—november, 180. fol. A császári követ későbbi levelezésében és a Haditanács aktáiban többször is előfordul a jezsuita neve, aki, bár megígérte, Rodostóból nem ment vissza Konstantinápolyba, s ezért Lengyelországba való visszatérése után kérik tőle a tájékoztatást.

him egy újabb könyvvel is megajándékozta, mégpedig egy török nyelvtannal, amelyet francia betűkkel nyomtak.[44]

Villeneuve nem akar „kijáró" lenni, pedig a magyaroknak erre nagy szükségük lenne. A császári követ Bohntól arról értesül, hogy Vigouroux nagy adósságot csinált Angliában és Hollandiában, annak ellenére, hogy Rákóczi 2000 écut adott neki. Úgy tudja egyébként, hogy nem sokáig marad Rodostóban, a fejedelem Lengyelországba akarja küldeni, hogy fiának házasságát egyengesse a nagyhetmanné lányával. A Porta tényleg csökkentette a taint, s részben ezért, részben pedig amiatt, hogy személyesen kérje az udvar segítségét, Rákóczi vissza akar térni Franciaországba. Újdonság, hogy Brăilából Rodostóba megérkezett egy „grosser Intrigant", Pápai János, akire külön is érdemes figyelni[45]

A császári rezidens azt is tudja, hogy Vigouroux felkereste Villeneuve-öt, és megkérdezte tőle, miért nem adja meg Rákóczinak a fejedelmi címet, és miért nem tart vele kapcsolatot. A francia követ azt válaszolta, hogy instrukciójában semmi nincsen, ami a fejedelemre vonatkozik. Végül is Rákóczi elküldte titkárát, hogy üdvözölje a követet megérkezése alkalmából, és a francia követség egy beosztottja Rodostóba ment, hogy ezt viszonozza.

Vigouroux konstantinápolyi tartózkodása idején üdvözölteti Dirlinget, és azt üzeni neki, hogy fontos közölnivalója van. A császári követ gondolkozik azon, hogy találkozzék-e vele, mert — mint írja — „jól tudom, hogy milyen kevéssé lehet egy ilyenfajta intrikusban bízni, vagy szóbeszédére építeni". Mégis titokban fogadja őt, s a „báró" elmondja, hogy mikor Bécsben járt, milyen előkelőségekkel lépett kapcsolatba, hogy Prágában kémiai kísérleteket végzett, de végül nem adtak neki megbízatást. Most azt ajánlja fel, hogy marseille-i kereskedők segítségével kész a császári kereskedelmet az afrikai országokra kiterjeszteni. A követ megkérdezi tőle, miként tudna a fejedelem szolgálatából kilépni. Közli, hogy ez nem lenne nehéz, hiszen Franciaországba is csak azért ment, hogy Rákóczi „Nothstand"-ját, tehát nyomorúságos állapotát ismertesse, és hogy kérje, engedjék oda visszatérni. Jelentkezett Fleury bíborosnál, s őt arra is kérte, hogy szerezze meg Rákóczi számára a császár kegyelmét. A bíboros ezt nem vállalta, hivatkozva arra, hogy Franciaország és a Habsburg Birodalom érdekei különböznek. Arra sem adhat engedélyt — mondta —, hogy a fejedelem Franciaországba visszatérjen. Azt üzente, hogy a látszatot megőrizve („alle Apparenzien zu salvieren"), várja türelemmel azokat az utasításokat, amelyeket Villeneuve-nek fog küldeni. Dirling elmélkedik azon, vajon Vigouroux Rákóczi megbízásából kezdeményezte-e ezt a beszélgetést, vagy külön utakon jár.[46]

Néhány hét múlva a francia ismét jelentkezik nála, és esetleges szolgálataiért most már grófi rangot kér, és megkérdezi, hogy Bécsben miként fogadnák Ilosvay János kegyelmi kérését.[47] A követ tartózkodása miatt, úgy látszik, Vigouroux abbahagyja

[44] Villeneuve Chauvelin-nek, 1731. január 6. Turquie, 83. köt. 27. fol.

[45] Dirling a Haditanácsnak, 1729. január 10. Türkei, Kart. 199. 1729. január—február, 47 sk. fol.

[46] „Nun weiss ich zwar garwohl, wie wenig sich in dergleichen Intriganten zu vertrauen, oder auf ihr Maulmacherey zu bauen seye." Dirling a Haditanácsnak, 1729. január 13. Türkei, Kart. 199. 1729. január—február, 67, sk. fol.

[47] Dirling a Haditanácsnak, 1729. február 9. Türkei, Kart. 199. 116 sk. fol.

a további instálást, és most már a konstantinápolyi császári követ kizárólag Bohn jelentéseiből értesül mindarról, ami Rodostóban történik.

1728. augusztus 15-én a bécsi udvar Leopold von Talmant, a pozsareváci béketárgyalásokon részt vett követ fiát nevezi ki konstantinápolyi rezidenssé, és ő november 17-én be is vonul a török fővárosba.[48] Fő feladata, hogy közvetítsen Oroszország és a Porta között a perzsa háború és általában a két ország közötti konfliktusok dolgában, miután erre a cári rezidenstől is felhatalmazást kap.

Mindjárt megérkezése után igyekszik a kémszolgálatot kiépíteni. Nagy segítségére van Bohn, majd egy berni születésű francia, Louis Monier, aki eredetileg George Hoy, earl of Kinoul angol követ szolgálatában állt, egy genfi kálvinista, Chevrier, a Sainte-Chapelle hajdani káplánja és Voltaire barátja, Mac Carthy abbé, de nem utolsósorban a nagyvezír tolmácsa. 1730 áprilisáig, tehát haláláig Mauri érsek is szolgált információkkal a császári követnek. (Vigouroux nevét nem találjuk a kémek sorában).

Az új követ számára is gondot jelent Rákóczi, akit Bohn útján figyeltet, bár Talman mai osztrák életrajzírója szerint a fejedelem teljesen ártalmatlan volt, „öreg napjait cigánydalokkal próbálta megvidámítani".[49] Március 25-én Talman azt jelenti a Hadi tanácsnak, hogy Rákóczi állapota „sehr erbärmlich", tehát egyenesen szánalomraméltó. A francia udvar 40 000 frankkal csökkentette évjáradékát, és a Porta leszállította a tain összegét. Szeretné elhagyni Törökországot, és Bohntól aziránt is érdeklődött, hogy vajon a bécsi udvar mit szólna szándékához. A követ közli, hogy utasításának megfelelően minden közbenjárástól elzárkózik.[50]

Vigouroux lengyel és porosz küldetése

Talman május 25-én jelenti, hogy Rodostóba futár jött Lengyelországból, aki közölte, hogy március 24-én meghalt Sieniawska. Rákóczit a hír megrázta, nemcsak azért, „mert megbízható barátnője volt, hanem azért is, mert ezzel minden oda irányuló reménye elveszni látszott" (ezek Talman szavai). Ezek után ugyanis nehéz lesz fia házasságát nyélbe ütni. Erről Vigouroux-val is tanácskozott, akit egy Konstantinápolyban élő német orvossal, Bachstrommal együtt akar Lengyelországba küldeni. A Portát azzal szeretné számára kedvezően befolyásolni, hogy azt terjeszti: császári és cári csapatok gyűlnek a lengyel határokon, mert II. Ágost fiát akarják a lengyel trónra erőltetni.[51]

A fejedelem — mint Dirling jelentéseiből is láttuk — nem szűnt meg érdeklődni a lengyelországi ügyek iránt, és kapcsolatot tartott fenn főleg Adam Sieniawskival és

[48] Életrajza *Wolfgang Klesl:* Leopold von Talman, ein österreichischer Diplomat des Spätbarocks. Bécs 1966. Kéziratos disszertáció.

[49] „...die alten Tage durch Zigeunerweisen aufzuheitern versuchte." *Klesl:* i. m. 37, ezt írja *Benedikt* is Bonnevalról szóló könyvében, i. m. 85, 93.

[50] Talman a Haditanácsnak, 1729. március 25. Türkei, Kart. 199. 1729. március—április, 120 sk. fol.

[51] „Er hat nicht allein eine vertraute Freundin, sondern auch alle dahin gerichtete Hoffnung sehet [!] gänzlich verlohren." Talman a Haditanácsnak, 1729. május 25. Türkei, Kart. 200. 1729. május—augusztus, 60 sk. fol.

feleségével. 1724. október 12-én levelet írt Sieniawskinak, amelyet Jávorka Ádámmal küldött el, azt kérve benne, hogy fiaira való tekintettel küldjék meg számára azokat az iratokat, amelyek a jaraszlói birtokkal kapcsolatosak.[52] Ismerünk egy másik levelet is, amelyet a fejedelem 1725. augusztus 29-én írt a nagyhetmanhoz, s abban megemlékezik egy Stanisevszky (!) nevű lengyel és Pázmány (azaz Pázmándy Péter) küldetéséről.[53]

1727. szeptember 16-án Sieniawskához fordult, miután Chenevrier útján megkapta a hercegné levelét, azzal, hogy fiát Lengyelországba küldené. Fiának feleségül Sieniawska lányát szánja, aki 1724-ben Stanisław Denhoff gróf felesége lett, de férje 1726-ban meghallt. „Nem tudom eléggé megköszönni azt a barátságot és jóindulatot — írja egykori szerelmének —, melyet nem szűnik meg tanúsítani irántam és fiam iránt. Megteszem az előkészületeket az utazásához, és elválva tőle azt fogom tanácsolni neki, hogy bizalommal kövesse Méltóságod útmutatásait." (Az utazásra nem került sor, Rákóczi György Franciaországba ment). Miután a nagyhetman egy évvel ezelőtt halt meg, Rákóczi ebben a levélben mindkettőjük özvegységére is utal, talán nem szándék nélkül: „Özvegységem első éveire emlékezve, megismerteti velem annak a szabadságnak az értékét, mellyel, úgy látom, Asszonyom annyira meg van elégedve. Mindazonáltal találóan jegyzi meg, hogy ember tervez, Isten végez, mert egy év óta magam is visszatértem ehhez az üdvös tervhez."[54] A palatina nem sokáig örülhetett özvegységének, mert — mint írtuk — 1729 márciusában meghalt.

Bár Sieniawska halála megnehezíti Rákóczi lengyelországi tervének végrehajtását, mégis elhatározza, hogy Vigouroux-t Lengyelországba küldi. Az elutazásra azonban csak ősszel kerül sor. Az ajánlólevél II. Ágosthoz szeptember 5-én kelt. Ugyanezzel a dátummal fogalmazza meg kéréseit a lengyel királyhoz: közvetítésével hajlandó kiegyezni Béccsel, mint magánember szeretne letelepedni Lengyelországban, de úgy, hogy megtarthassa a fejedelmi címet, nagyobbik fiának Burgaut és Nellenburgot kéri évi 200 000 tallér jövedelemmel (magyarországi javai ellenében), és a bujdosóknak teljes amnesztiát kíván, mindenekelőtt Forgáchnak, aki Lengyelországban él.

Fennmaradt Rákóczi bizalmas utasításának egy töredéke is Vigouroux levelezésében, amelyet Szekfű 1728. február-márciusra datál, de amely inkább az említett ajánlólevéllel egyidős. Ebből az derül ki, hogy a fejedelem ígéri, hogy ha letelepedhet Lengyelországban, „keresni fogja a császár kegyét, és semmit nem tesz érdekei ellen". Amennyiben elnyeri a lengyel indigenátust, II. Ágost garanciát nyújthat Bécsnek békés szándékai felől. Miután semmi anyagi bázisa nincs, szeretne házasságot kötni Konstantina Jabłonowska hercegnével, s ehhez kéri a király támogatását, mégpedig azzal, hogy néhány „starostie"-t ajándékozzon a jövendőbeli feleségnek. Vigouroux-nak Jávorka tanácsától függően, vagy az udvarba menetele előtt vagy utána, fel kell keresnie a hercegnét. Krucsay és Jávorka tudnak házassági tervéről s arról, hogy ezzel kapcsolatban kérte Jabłonowskát, váltsa ki a jaraszlói birtokot. A fejedelem őszintén

[52] Rákóczi Sieniawskinak, 1724. október 12. Czartoryski kt. 5929. 33427 sz.

[53] Rákóczi Sieniawskinak, 1725. augusztus 29. Egy levéltöredék szerint, amelyet d'Andrezel megérkezése után írt, arról értesíti Sieniawskiékat, hogy örül az új követnek, aki a Porta iránta való jóindulatát erősítette. Czartoryski kt. 5929. 33427. sz.

[54] Rákóczi Sieniawskának, 1727. szeptember 16., magyarul Rákóczi-levelek, 327 sk.

megírja, hogy a hercegné egyetértésétől függ a maga és fia lengyelországi letelepedésének terve: „Ezt tekintjük a lengyel király udvarában folytatott minden tárgyalás és fiam, a makovicai herceg letelepítése alapjának." Denhofnét szeretné megnyerni arra, hogy támogassa a száműzötteket, és külön kéri a szurovói birtok átadását, amelyet nem zálogosított el, csak jószágkormányzójának, Misunának adott használatra. Szeretné megakadályozni, hogy Czartoryski gróf, akiről az a hír járta, hogy feleségül veszi az özvegy Denhofnét, rátegye kezét a jaraszlói birtokra, amelyet csak elzálogosított, de nem adott el Sieniawskának.

Az ágens Bachstrommal együtt indult el, akinek — az utasítás szerint — az lett volna a feladata, hogy amennyiben a lengyel király egyetért Rákóczi kérésével, és beleegyezését adja, hogy Lengyelországban (Szászországban vagy Hamburgban) letelepedjék, térjen vissza és kérje a Portát, engedje el a fejedelmet Törökországból.[55]

Vigouroux útitársával október végén vagy november legelején érkezett Drezdába, ahol utasításának megfelelő emlékiratot adott át Manteufelnek, II. Ágost miniszterének. A miniszter november 4-én utasítja bécsi követét, Wackerbarthot, hogy ismertesse Vigouroux küldetését Savojai Jenő előtt. A herceg Rákóczi diplomáciai mesterkedéseire hivatkozva visszautasítja a javaslatot. November 16-i, Wackerbarthhoz írott levelében ezt olvassuk Rákócziról: „Ce n'est pas d'aujourd'hui que nous connaissions ses vues, son hipocrisie; son esprit de revolte est vivement enraciné dans le profond de son coeur." Az eredetiben idéztük ezt a jellemző mondatot annak bizonyítására, hogy Rákóczi nem számíthatott a bécsi udvar engedékenységére. Manteufel ezen csodálkozik, mert mint november 21-én írja: „Tévedhetek, de úgy hiszem, hogy sem Ragotzi, sem Vigouroux nem rosszindulatúak ebben az esetben." („Je puis me tromper mais je ne crois pas Ragotzi, ni Vigouroux de mauvaise foi en cette occasion.") Bizonyosan tudja, hogy Rákóczi szeretne megházasodni Lengyelországban, s nevetséges lenne ugyanekkor másutt a megegyezés ellen cselekedni. Nyugtalanítja, hogy a császáriak Vigouroux kiadatását kérik, ami roppant kellemetlen, mert ez utóbbi — egyébként a herceg tudtával — a lengyel királytól kapott útlevelet. Ha le akarják tartóztatni, azt megtehették volna Sziléziában, hiszen öt napig tartózkodott Boroszlóban. Amit ebben a helyzetben tisztességesen („honnetement") tenni lehet, az az, hogy felszólítják távozásra („consilium abeunti"), és azután sorsára hagyják.[56]

Wackerbarth november 26-i válaszában azt állítja, hogy nagy óvatossággal kezelte ezt a kérdést, és nem informálta Savojai Jenőt Vigouroux Drezdába érkezéséről és első tárgyalásairól. Ha arról szólt volna, hogy Rákóczi szeretne Lengyelországban megházasodni, akkor ebből csak gyanúsítgatások származtak volna, mert — amint

[55] Rákóczi II. Ágosthoz, 1729. szeptember 5. Idézi *A. Arneth:* Prinz Eugen von Savoyen. Bécs 1858. III. 267 sk. A bizalmas útasítás idézetei: Entrer en bonne grace de l'Empereur et nous n'entreprendrons rien contre ses interets. ... Que nous regardons comme le pivot de toutes negociations a la cour du roy de Pologne et de l'etablissement de notre fils, le duc de Makovitz." OSzK Fol. Gall. 41. Vigouroux II. Ágosthoz intézett memoárja. Bécsi lt. Grosse Correspondenz 128/a. 354 sk. fol. Idézi *Szekfű*, 390 sk. *Márki* kétségbe vonta, hogy Rákóczi házasságra gondolt, amit Szekfű joggal cáfol. Ez utóbbi Misunát — *Missonat* szerepel a szövegben — nem azonosítja, s így közlésének egy része nem világos az olvasó számára.

[56] Savoyai Jenő Wackerbarthnak, 1729. november 16. *Arneth:* i. m. I. 469; Copie de la lettre de S. E. le Comte de Manteuffel au comte de Wackerbarth-Salm, a Vienne, d. d. Dresde, ce 21. nov. 1729. Bécsi lt. Grosse Correspondenz, Fasc. 128/a. 330 sk. fol.

írja — „ez az udvar azt szerette volna, ha sohasem házasodik meg, és nagy bajban vannak gyermekeivel, következésképpen még inkább abban lennének, ha még nagyobb számban lennének". Egyébként az ilyen házasság „olyan vérbeli és baráti kötelékeket hoz létre, amelyek erősítik a hitelt, és növelik az erőt". Azt tapasztalta, hogy nem bíznak Rákócziban, attól tartanak, hogy „csak azért lép visszafelé, hogy nagyot ugorjon" („il recule pour mieu sauter"), vagy legalábbis hogy fiait olyan helyzetbe hozza, amelyben nagyobb erővel léphetnek fel, mint ahogy azt jelenleg ő teheti.[57]

Manteufel november 29-én II. Ágost utasításaként erősíti meg mindazt, amit ő előzőleg saját nevében írt Wackerbarthnak, és külön hangsúlyozza, hogy szó sem lehet Vigouroux kiadatásáról. Emellett továbbra is azt tanácsolja, hogy inkább tárgyaljanak Rákóczival és kíséreljék meg „kihozni őt" Törökországból, ahol sokat árthat a császárnak.[58] Felhívja a figyelmet arra, hogy a török a Habsburg Birodalom és Lengyelország ellen akar fordulni, s ehhez megkapja Franciaország támogatását is. Ha a magyarok a török odalára állnának, ez nagy veszélyt jelentene Bécs számára. A tatár kán már meg is kereste Rákóczit, hogy működjön vele együtt. Mindezért a császári udvarnak közvetlen érdeke volna megbékélni a bujdosókkal. Tekintetbe kell vennie azt is, hogy az otthoni magyarok is elégedetlenek, és hogy sokkal szívesebben élnének török, mint császári uralom alatt.

Az emlékiratot Vigouroux eljuttatta Christoph Ludwig Seckendorf ottani császári követnek is, akihez személyes kéréssel fordult, mégpedig azzal, hogy állhasson Bécs szolgálatába annál is inkább, mert ő maga Liège-ben született (amely most a Habsburg Birodalomhoz tartozik), és mert eddig is különböző szolgálatokat tett Bécsnek, így többek között felfedte Rákóczi és d'Andrezel kapcsolatait Dirling előtt, és megmentette a rodostói császári kémeket a leleplezéstől.

Rákóczi tervét támogatja Konstantina Jabłonowska hercegné is, akiről azt híresztelik, hogy hajlandó lenne feleségül menni Rákóczihoz. A hercegné, akit Leszczyński Szaniszlóval való rokonsága miatt „Altesse Royale"-nak neveztek, gazdag főnemes, ismeri Rákóczit lengyelországi tartózkodása idejéből. Seckendorf el is küldi a bécsi udvarnak a hercegné 1729. október 1-i levelének kivonatát, amely arról szól, hogy a fejedelem megunta a bujdosást, szeretne Lengyelországba jönni, ezért kéri a király pártfogását. „Nekem akarja átengedni — írja a hercegné — jaraszlói birtokát, de én nem köthetek üzletet olyan emberrel, akiről tudom, mennyire szerencsétlen."[59]

Seckendorf a porosz trónörökös támogatására is hivatkozva fordul ez ügyben Savoyai Jenőhöz. A herceg úgy készül fel a válaszra, hogy egyrészt megismeri azt a terjedelmes összefoglalót, amelyet a Vigouroux-val folytatott beszélgetésről készített egy feltehetőleg Konstantinápolyban járt lengyel-szász diplomata. Vigouroux elmondja neki, hogy a fejedelem hogyan került Törökországba, ismerteti saját küldeté-

[57] „On souhaiteroit ici qu'il ne se fût jamais marié, on est fort en peine des enfants qu'il a et par conséquent on en seroit davantage s'il en acqueroit un plus grand nombre..." Manteufel Wackerbarthnak, 1729. november 26. Uo. 347 sk. fol.

[58] Manteufel Wackerbarthnak, 1729. november 29. Uo. 345 sk. fol.

[59] Az emlékiratot és a levelek egy részét ismerteti Seckendorf berlini császári követ jelentései alapján *Marczali:* i. m. 170 sk. Hivatkozik rá *Braubach:* i. m. IV. 478.

sét a francia udvarhoz, előadja — és ezt a diplomata megerősíti —, hogy a Porta hallgat Rákóczi tanácsaira, ami nem jelenti azt, hogy eltartásáról megfelelően gondoskodna. A törökök fegyverkeznek, a tatár kán támadásra készül. A francia király, aki „Arbiter von Europa" kíván lenni, biztatja a törököt a háborúra, elsősorban Szaniszló megsegítése érdekében. Rákóczi elégedetlen a francia udvarral, mert nem adnak neki segítséget, és ezzel lebecsülik a magyar nemzetet. Mindezért „accommodement"-ra, megegyezésre gondol a bécsi udvarral II. Ágost közvetítésével. Hosszan szól arról, hogy a tatárok készülődése milyen veszélyt jelent Lengyelország és Oroszország számára. A jelentés írója figyelmeztet arra, hogy a császári diplomaták, így a varsói császári rezidens szerint, nem lehet bízni Vigouroux-ban, aki Rákóczinak a császár ellen „a leggonoszabb tanácsokat" („die ärgsten Consilia") adta. Rákóczi küldötte ezzel szemben azt állítja, hogy a konstantinápolyi császári követ ok nélkül vádolja a fejedelmet. Tájékoztatja a lengyel diplomatát Bonneval terveiről is, de úgy, mintha a fejedelem nem értene velük egyet. A háborús híreket azért túlozza el, hogy bebizonyítsa, milyen haszon származna a fejedelem Béccsel való megegyezéséből mind a lengyel király, mind a császár számára. Vigouroux elmondja Rákóczi és a bécsi udvar kapcsolatai alakulásának történetét is a kezdetektől, a fejedelem szájába adva olyan önkritikus kifejezéseket, amelyek valószínűleg nem tőle származnak. Kijelenti, ura kész arra, hogy feladja régi terveit, és kéri, a császár engedje meg, hogy Hamburgba(!) menjen, adják vissza birtokait és ő ígéri, hogy fiát, aki Franciaországban tartózkodik, a császár hűségére téríti. Ha II. Ágost ezzel egyetértene, szeretne Lengyelországban letelepedni, ahol ugyanolyan tisztelettel vehetnék körül, mint Törökországban. Maga Vigouroux felajánlja a császári udvarnak szolgálatait. Ha sikerül a megegyezés, Rákóczi kész volna a törököket rávenni arra, hosszabbítsák meg a pozsareváci békét, és erősítsék kapcsolataikat a Habsburg Birodalommal. Az összefoglaló szerzője a törökországi dolgok ismeretében készíti el jelentését, de elmondja fenntartásait is, ajánlva szolgálatait, ha további felvilágosításokra van szükség.[60]

Savoyai Jenő másik forrása franciaországi. Egy feljegyzésben maga a herceg rögzíti, hogy „franciaországi embere" a következőt jelentette: „A császárnak vigyáznia kell Magyarországon. A francia követ elküldte udvarához Ragozi leveleit egy tervezettel, amelyet állítólag a nagyvezírnek is bemutatott, és amelyet az jóváhagyott és amelyet ő és Bonneval mutatott be." Azt nem tudja, hogy mit tartalmaz a tervezet, de felajánlja, hogy amennyiben Savoyai Jenőt érdekli, megszerzi.[61]

A herceg mindezek alapján elutasítja a porosz közbenjárást is. December 3-án Seckendorfhoz írott levelében hivatkozik a fejedelem intrikáira és külön is kifogásolja a lengyel házasság gondolatát. December 7-én részletesebben is érvel: „Ha ő [ti. Rákóczi] igazán óhajtja a nyugalmat, forduljon a császárhoz könyörögve mint alattvaló, feltétel nélkül. Nem az akarata, hanem az ereje hiányzik ahhoz, hogy bajt

[60] „Conexion der Rákóczischen Affaire mit den Türken und andern Höfen; wie durch ein ungesaumtes Accomodement sowohl für Ihre Kayserliche als Königliche Polnische Majästeten viel Nutzen anschaffen und viel Unheil könnte abgewendet werden." Bécsi lt. Grosse Correspondenz, Fasc. 128/a. 413 sk. fol.

[61] „L'Empereur doit bien se garder [a másolatban »s'egarder« áll] en Hongrie, l'ambassadeur de France a envoyé a sa Cour des lettres de Ragozi avec un projet qui doit avoir été présenté au grand visir, qui a été agréé et qui a été présenté par lui et par Bonneval." Uo.

okozzon. Minden írása koholt, hogy kiegyezésre — így meri ő nevezni kérését — bírja a császárt."[62] A lengyel királynak nem érdeke, hogy Rákóczi Lengyelországba menjen, hisz Jabłonowska Szaniszló rokonságához tartozik. Az utóiratban hozzáteszi: a császár becsülete nem engedi meg, hogy szóba álljon „egy végtelen gonosztettekkel megfertőzött rebelissel" („einen mit unendlichen Missethaten befleckten Rebell").[63] December 10-én összefoglalóan is válaszol követe leveleire, és kifejti elutasításának okait, most már főleg Rákóczi és Bonneval intrikáira hivatkozva.[64] December 14-én közli Seckendorffal, hogy miután II. Ágost passzust adott Vigouroux-nak, Wilczek feldmarsall utasítást kapott, ne tartóztassa le a „bárót" és társát, Bachstromot.[65] Felszólítja viszont a követet, hogy minden eszközzel akadályozza meg Rákóczi házassági tervének megvalósítását.[66]

Szekfű a lengyelországi küldetést úgy fogja fel, mint amely valami egészen újat jelentett Rákóczi emigrációs politikájában. Szerinte a fejedelem mindig az erdélyi fejedelemséget kereste, s amikor az elérhetetlen lett számára, akkor „egyéb független állásokkal [!] is próbálkozott. . . . Semmi sem sikerült neki, most a végső szükségben nem került nagy fáradságába, hogy a fejedelemségről a független lengyel élet és a fejedelmi cím fejében lemondjon."[67] Láttuk: Rákóczi már előbb is kísérletezett azzal, hogy bizonyos feltételekkel kiegyezzen a bécsi udvarral és visszavonulhasson Lengyelországba vagy Franciaországba, hogy birtokait elcserélhesse, és megtarthassa a fejedelmi címet. Az új most az volt, hogy a lengyel és a porosz udvar *közös fellépését* és közvetítését kérte, de mint láttuk, eredmény nélkül.

Vigouroux 1730 elején visszatért Rodostóba, de úgy látszik, újabb megbízást kapott, mert fennmaradt iratai között olyan levélkivonatokat is találunk, amelyek 1730 második feléből és 1731-ből származnak, és Drezdából és Schwerinből Jabłonowska hercegnéhez szólnak (a legutolsó 1731. augusztus 1-én Schwerinben kelt).[68] A házasság terve tehát nem került le a napirendről, de megvalósítására nem kerülhetett sor.

Újabb kezdeményezés a spanyol udvarnál

Rákóczi a lengyel—porosz akció kudarca után Spanyolország felé fordul, amire az alkalmat az adja, hogy 1729 novemberében Sevillában Spanyolország, Franciaország és a tengeri hatalmak szerződést írtak alá, amely megerősítette Gibraltár és Minorca angol megszállását, ugyanakkor támogatta egy 6000 fős spanyol had bevonulását Pármába és Toszkánába.

[62] Savoyai Jenő Seckendorfnak, 1729. december 3. Bécsi lt. Grosse Correspondenz, Fasc. 128/a. 366 sk. fol.

[63] Idézi A. *Arneth:* i. m. III. 267 sk.

[64] Savoyai Jenő Seckendorfnak, 1729. december 10. Bécsi lt. Grosse Korrespondenz, Fasc. 128/a. 389 sk. fol.

[65] Savoyai Jenő Seckendorfnak, 1729. december 14. és 17. Uo. 436 sk. fol.

[66] Savoyai Jenő Seckendorfnak, 1729. december 28. Uo. 509 sk. fol.

[67] *Szekfű*, 303—304.

[68] OSzK Foll. Gall. 41.

1730. augusztus 26-án a fejedelem levelet ír a spanyol királyhoz, amelyben bejelenti, hogy Bont udvarába küldi, és kéri, fogadja őt.[69] Augusztus 30-án levélben fordul a királynéhoz is, akinek elmondja, hogy a sevillai szerződést kedvezőnek tartja a spanyol monarchia szempontjából és önmaga számára is. Kéri, fogadja szívesen a küldöttet, aki nála „colonel" és „gentilhomme ordinaire".[70]

Bon benyújtja az udvarhoz Rákóczi emlékiratát, amelyben ez dicséri a spanyol király politikáját és emberi magatartását. Elítéli ugyanekkor a négyes szövetség Spanyolországgal kapcsolatos taktikázását s különösen azt, hogy az infánst nehéz helyzetbe hozták. Nem bízik azokban a hírekben, amelyek a császár megbékélési szándékáról szólnak (így a Don Carlosnak felajánlott házasság létrehozásában sem). Azt javasolja, hogy a spanyolok kezdjenek háborút Bécs ellen, de ne Szicíliában szálljanak partra, hanem Triesztben, Fiumében és Buccariban, mert ilyen módon magában a Habsburg Birodalomban lehetne elkezdeni a hadakozást. Előbb Triesztet bombázni kellene, s ezzel meg lehetne akadályozni a császáriak tengeri kereskedelmét. Dalmátokból, albánokból, montenegróiakból hadat lehetne toborozni, ami annál is könnyebb, mert ezek gyakran fordultak hozzá ilyen ajánlattal. A partra szálló spanyol csapatokat könnyen el lehetne tartani, Tesszalonikiben és Albániában olcsó posztót előállító manufaktúrák találhatók. A többi hatalom ebbe a háborúba nem avatkozna bele, mert nem sérti érdekeit. A császári hadak ilyen körülmények között kénytelenek lennének szétaprózódni, hogy ellenállhassanak a különböző oldalakról indult támadásoknak. Bécsnek legalább 15 000 emberre volna szüksége Belgrád alatt, hogy védelmet alakítson ki a török ellen. A töröknek egyébként nem kellene beavatkozni a háborúba, elég volna, ha csapatokat küld a határra. Nagy előny lenne, ha Franciaország megtámadná a császárt Németalföldön. Úgy véli, háború esetén el lehetne kerülni, hogy a velencei flotta támogassa a császárt, miután a városállam „régi bölcsessége szellemi tunyasággá degenerálódott". „Merészen" szól az ügyekről — mondja —, részben mert tudja, a királynak magának nincs szüksége az ő felvilágosításaira, részben mert ő maga nem ismeri az országok egy részét, amelyekről beszél. Reméli azonban, hogy V. Fülöp figyelemre méltónak találja mindazt, amit előad, és azt is, hogy kész felajánlani szolgálatait. „Státusom kötelessége [»le devoir de mon état«], esküvéseim és elkötelezettségeim a legbiztosabb pólusok, amelyek szerint igazgatnom kell viselkedésemet. Szándékom nem az, hogy terhére, hanem hogy hasznára legyek Felségednek, követve említett kötelességemet szorgalommal és ragaszkodással érdekei iránt és szent személye iránti nagyrabecsülésből és tiszteletből."[71]

Bon ezekkel az iratokkal 1731 áprilisában jelentkezik a madridi külügyminiszternél, La Paz márkinál, akivel írásban közli — miután az személyesen nem fogadja —, hogy 1721 júniusától 1723 szeptemberig a spanyol fővárosban tartózkodott, s onnan a cambrai-i kongresszusra ment. Azóta „különböző események akadályozták" visszatértét. Most kéri, hogy jelöljön ki egy időpontot audienciára, mert szeretné neki átadni a fejedelem leveleit.[72] Április 13-án memorandumot nyújt be a királynak,

[69] Rákóczi V. Fülöphöz, 1730. augusztus 26. Simancasi lt. i. h.

[70] Rákóczi a spanyol királynéhoz, 1730. augusztus 30. Simancasi lt. i. h.

[71] Rákóczi emlékirata, 1730. augusztus 26. Simancasi lt. i. h.

[72] Dátum nélkül, de feltehetőleg 1731. március végén, április elején kelt, Simancasi lt. i. h.

amelyből megtudjuk: a márki közölte, hogy nem tudja őt nyilvánosan fogadni a sevillai szerződés miatt, amelyhez kerülő úton, de Bécs is csatlakozott.

Tény, hogy 1731 márciusában Anglia szerződést kötött a császárral, amelyben ez lemondott az Ostendei Társaságról, és elismerte Hannover uralmát Bréma és Verden fölött, sőt késznek nyilatkozott arra, hogy átadja Párma és Toszkána az infánsnak. Ezek után Spanyolország csatlakozott a második bécsi szerződéshez, és ezen az alapon Don Carlos 1732 márciusában el tudta foglalni a pármai trónt.

A fejedelem levelei és tervezete 1730 augusztusában keletkeztek s Bon joggal jegyzi meg, hogy akkor úgy tűnt: Spanyolország Itáliában fellép a császáriak ellen, s a fejedelem ebből indult ki, amikor megtette javaslatát. Tudva azt, hogy azóta jelentős változások történtek, az ágens benyújtja a tervezetet mint a fejedelem ragaszkodásának jelét s mint olyan írást, amelynek gondolatai a jövőben esetleg hasznosak lehetnek. Egyébként ura nem azért küldte, hogy háborúra biztassa a királyt, inkább tiszteletét akarta kifejezni iránta. Bon nem akar kellemetlenséget okozni az új helyzetben, és kész az udvar utasításainak megfelelően eljárni: „ezeket, Felség, a lehetséges alávetés [»soumission«] egész tiszteletével fogom fogadni, miután magam is véremet ontottam Felséged államaiért."[73]

Október 2-án La Paz márkinak további magyarázatot ad a tervezetről, amely talán az adott helyzetben „hors de raison", de tanulság lehet a jövő szempontjából: „...a jó tengerész a csendességben óvatosan felkészül a viharra."[74] Az iratban ugyanis vannak olyan gondolatok, amelyek időállóak. Így igaznak tűnik az, amit a fejedelem az infáns helyzetéről mond, amely bizonytalan lesz mindaddig, amíg a császárnak nagy a hatalma, és birtokában van Nápoly, Szicília és Milánó. Ezt a hatalmat kell megrendíteni, s ez lehetséges, amint azt a magyarországi háborúk és köztük a legutóbbi is bizonyította, amely arra kényszerítette a császárt, hogy feladja Spanyolországot. Rákóczi javaslata legyőzhetetlen nehézségek elé állítaná a császárt, akit nem támogatna Franciaország, mint azt 1717—18-ban tette. A német fejedelemségek sem sietnének segítségére, mert a háború az örökös tartományokban folyna. Az angolok és a hollandok egyenesen örülnének Trieszt felszámolásának. A tervezetet tehát „pierre d'attente"-nek kell tekinteni s ő ezt igyekezett bizonyítani. Bon méltósággal akar kikerülni nehéz helyzetéből: arra is vigyáz, hogy Rákóczit a spanyol király *Sérénissime*-nek és *Altesse*-nek nevezze, és annak bizonyítására, hogy régebben így szólította, mellékeli Grimaldo párizsi spanyol követ hozzá írt 1726. áprilisi levelét.

Nem ismerjük a madridi udvar válaszát, de azt tudjuk, hogy a fejlemények tárgytalanná tették a fejedelem javaslatait, s ezért azokra nem is lehetett pozitív módon reagálni.

Rákóczi akciói a császári diplomáciát továbbra is foglalkoztatják, amely a rodostói kém, Bohn révén értesül szinte minden részletről. Talman úgy tudja, hogy a fejedelem örült a sevillai szerződésnek és a cár halálának, de még nem határozta el magát, hogy mit fog tenni. A legnagyobb anyagi nehézségekkel küzd, és Franciaországtól vár segítségét, amint azt a Lengyelországból visszatért Vigouroux márciusban a császári kémnek elmondta.[75]

[73] Bon V. Fülöphöz, 1731. április 13. Simancasi lt. i. h.

[74] „Le marinier dans le calme se précautionne contre la tempête." Bon La Paz márkinak, Simancasi lt. i. h.

[75] Talman a Haditanácsnak, 1730. március 11. Türkei, Kart. 201. 1730. április—június, 12 sk. fol.

Ez utóbbi júniusban Perában járt, és találkozott a követtel, akinek előadta, hogy a fejedelemnek kicsi a hitele a Portán, az európai háborúban reménykedik, és talán még abban, hogy a francia udvar a soissons-i kongresszuson felveti ügyét.[76] Szeptember 11-én a követ azt jelenti, hogy Rákóczi levelet írt a nagyvezírnek, és sikereket kívánt a perzsák elleni háborúban. Ez viszont nagyon udvarias választ küldött, ígérte, hogy ennek a háborúnak hamarosan véget vet, s akkor Oroszország ellen fordul, mert az a perzsákat támogatja.[77]

1731. február 3-án Talman arról kap hírt Rodostóból, hogy a fejedelem választ vár Spanyolországból javaslataira. Bohn azonban nem tudja, hogy miről van szó, csak azt tételezi fel, hogy ha a válasz megérkezik, akkor ő valamilyen megbízatást fog kapni.[78] A „konfidens" szeretne megszabadulni Rodostóból, ahol — mint egyik kémjelentésében mondja — már öt éve szolgál, s egyben kéri megjutalmazását, ami magas katonai rangot és zsoldot jelent.[79] Közben jelzi, hogy a fejedelem Kinoul konstantinápolyi angol követhez is fordult, kérve támogatását a soissons-i értekezleten és ez ígérte is, ami Talman rosszallását vonja maga után.[80]

Míg ezek a tervezgetések folynak, 1730 októberében nagy változás történik az Oszmán Birodalomban: III. Ahmed szultánt megdönti az ún. Patrona-lázadás, amelyet Mikes leveleiben részletesen leír.[81] Október 2-án egy janicsárfelkelés nyomására lemond a szultán, s utóda unokaöccse, I. Mahmud, aki mindenekelőtt a perzsa háborúnak akar véget vetni. Az új szultán beiktatásával a zavarok nem érnek véget, csak november 25-én tud úrrá lenni a helyzeten, amikor egy értekezlet összehívásának cselével letartóztatja a felkelők vezetőit, és kivégezteti őket.

A portai változások után Talman jelenti Bécsbe: Rákóczi fél attól, hogy az új minisztérium megvonja tőle támogatását, s ezért utasítja Ibrahimot, hogy járjon közbe a tain megtartása érdekében.[82] Az igazság az, hogy a változás inkább kedvez a bujdosóknak: október 19-én az új szultán ismét kirendeli a janicsárszázadot Rákóczi mellé,[83] és a leszállított ellátási díjat rendesen fizetteti.[84] Sőt, március 19-én a nagyvezír úgy határoz, hogy visszaállítja az ellátási díjat az 1728 előtti szintre.[85] Május 6-án Talman is csak azt jelentheti, hogy az új minisztérium, miután előbb a taint felére csökkentették, most napi 74 piasztert engedélyezett Rákóczinak.[86] A hírnek nem örül, mert ez azt jelenti, hogy a Porta a Habsburg Birodalom ellen fordulhat, s ebben az új politikában a fejedelem szerepet kaphat.

[76] Talman a Haditanácsnak, 1730. június 8. Türkei, Kart. 201. 113. fol.

[77] Talman a Haditanácsnak, 1730. szeptember 11. Türkei, Kart. 202. 1730. október—december, 10 sk. fol.

[78] Talman a Haditanácsnak, 1731. február 3. Türkei, Kart. 202. 1731. január—február, 97 sk. fol.

[79] Talman a Haditanácsnak, 1731. május 6., uo. és ehhez kapcsolódva Bohn francia nyelvű levele: 70 sk. fol.

[80] Talman a Haditanácsnak, 1731. június 16. Türkei, Kart. 203. 1731. május—június, 105. fol.

[81] 1730. október 5, 27. Mikes, 164 sk.

[82] Talman a Haditanácsnak, 1730. október 20. Türkei, Kart. 202. 1730. október—december, 68. fol.

[83] *Karácson*, 101.

[84] *Karácson*, 102.

[85] *Karácson*, 104.

[86] Talman a Haditanácsnak, 1731. május 6. Türkei, Kart. 203. 1731. május—július, 30/15. fol.

Rákóczi és Bonneval

Közös tervek — eltérő álláspontok

1729. június 13-án Raguzában partra szállt a kor egyik legvitatottabb személyisége, Alexandre Bonneval gróf, aki, miután Franciaországból menekülnie kellett, a császári hadseregben szolgált és Savoyai Jenő közeli munkatársa volt, majd a herceggel összeveszett, s Brüsszelbe küldték, ahol engedetlensége miatt a kormányzó, Ercole de Torinetti, Prié márki letartóztatta. A spielbergi börtönbe zárták, halálra ítélték, de megkegyelmeztek neki. Velencében telepedett le, onnan szökött Törökországba, ahol előbb szigorú felügyelet alatt Szarajevóban tartózkodott.[1]

Június 29-én a gróf innen intézett levelet Villeneuve konstantinápolyi francia követhez, amelyben közölte, hogy a törökök szolgálatába kíván lépni, és szeretné, ha a Porta segítségével elszakíthatna egyes országokat a császártól. Ezek közül Magyarországot emeli ki, amelyről feltételezi, hogy szívesen szembefordulna Béccsel abban az esetben, ha a törökök nem akarnák visszafoglalni az országot, hanem megelégednének azzal, hogy visszaállítsák a régi Magyar Királyságot. Úgy véli, hogy a török szolgálat nem kelthet semmi lelkiismeret-furdalást benne, hiszen a jó keresztény uralkodók hosszú sora lépett kapcsolatba a szultánnal. „Miután kigyógyultam dajkáim előítéleteiből, sem lelkiismeretem, sem becsületem nem vetnek a szememre semmit e tekintetben, és ha el tudom venni Magyarországot a császártól, amely hadainak magtára, és korlátozni tudom örökös tartományaira, nagy szolgálatot tehetnék a Királynak."[2]

A francia követ augusztus 18-án jelenti az udvarnak, hogy Bonnevaltól levelet kapott, és hogy beszélt a Porta drogmanjával, javasolva, hogy bánjanak jól vele, de azt is tanácsolta, hagyják egy ideig Boszniában. A tolmács ezzel szemben arra gondolt, hogy jobb volna, ha Bonneval Rodostóba menne, ahol Rákóczival találkozhatna, annál is inkább, mert „ugyanaz az oka elégedetlenségének". Villeneuve kételkedik abban, hogy ez jó lépés lenne, mert nem biztos, hogy ugyanaz az „humeur"-jük és gondolkodásmódjuk. A drogman szerint e két ember jól ismeri egymást, és örülnének,

[1] Vö. *M. Braubach:* Geschichte und Abenteuer, Gestalten um Prinz Eugen. München 1950; *Septime Gorceix:* Bonneval pacha. Párizs 1953; *H. Benedikt:* Der Pascha Graf Alexander von Bonneval. Graz—Wien 1959.

[2] „Comme je suis gueri des preventions de ma nourrice, ma conscience ny mon honneur ne me reprochent rien la dessus et si je peux oter la Hongrie a l'Empereur, qui est le seminaire de ses armées et le reduire a ses pays hereditaires, je rendray un grand service au Roy." Bonneval Villeneuve-nek, 1729. június 29. Turquie, 81. köt. 40 sk. fol.

ha közel kerülnének egymáshoz. Ebből a francia követ arra következtet, hogy Bonneval már írt is Rákóczinak.[3]

A külügyi államtitkár október 15-én válaszol, és helyteleníti, hogy a követ egyáltalán foglalkozik Bonneval személyével. A király olyan embernek tartja őt, akiről „nem lehet, nem kell és nem akar hallani beszélni". Ennek következtében megtiltja azt is, hogy találkozzék vele.[4] December 5-én megerősíti ezt az utasítást, azzal, hogy nyilvánosan ne támogassa a grófot, bár elismeri, hogy terveivel, ha azok megvalósulnának, nehézségeket tudna okozni a császárnak. Miután a követ előzőleg tájékoztatta miniszterét arról is, hogy találkozott Vigouroux-val, az államtitkár figyelmezteti, hogy óvakodjék ettől a „veszélyes embertől", aki bizonyára Bonnevallal áll kapcsolatban. Utasítja, hogy Rákóczival is csak az általánosságok szintjén érintkezzék.[5]

Bonneval nem engedi magát lerázni, és Szarajevóból december 9-én újból ír Villeneuve-nek, kifogásolva, hogy nem kapott választ levelére, és bejelentve, hogy a nagyvezírnek tervet nyújtott át Magyarországgal kapcsolatban. „Szándékom az volt — írja —, hogy Ragotzky fejedelemhez menjek, amikor megindul a háború a császáriak ellen, amelyet a törököknek — ha elég bölcsek — arra az időre kell halasztani, amikor a császár szakít Franciaországgal." Addig is szeretné, ha a fejedelemmel együtt felhasználhatná az időt hadak toborzására, mintegy 30—40 000 embert szeretne összegyűjteni Moldvában és Havasalföldön — az ottani adók felhasználásával.[6] Erre a levelére sem kap feleletet.

A megfélemlített Villeneuve, aki elküldte e levél másolatát az udvarnak, 1730. február 8-án válaszol az államtitkár feddésére, s azzal mentegeti magát, hogy Bonneval Franciaországban elkövetett tetteit megbocsátották, hiszen engedélyt kapott a visszatérésre, sőt, ott meg is nősült. Ígéri, hogy tartja magát az utasításhoz, s ezentúl semmilyen formában nem érintkezik a gróffal.[7]

A császári udvar minden eszközzel igyekszik megakadályozni, hogy a Porta befogadja az egykori császári „Feldmarschalleutnant"-ot. Olyan jelentőséget tulajdonítanak neki Bécsben, hogy 1730. február 17-én maga Savoyai Jenő jelenti a császárnak az egyébként jelentéktelen hírt: „Bonneval a boszniai aga útján levelet küldött a nagyvezírnek, Rákóczinak és Villeneuve-nek."[8] Talman utasítást kap, hogy tegyen meg mindent „diszkreditálása" érdekében, s intrikáinak hatására a Porta határozza el, hogy kiutasítja. Amikor ezt Bonneval megtudja, áttér a mohamedán hitre, és felveszi az Ahmed nevet. Villeneuve 17-én minden kommentár nélkül jelenti, hogy Bonneval mohamedán lett.[9]

[3] Villeneuve Chauvelin-nek, 1729. augusztus 18. Turquie, 81. köt. 82/b sk. fol.

[4] „Le comte de Bonneval est devenu et est toujours un homme du sort de qui Sa Majesté ne peut, ne doit et ne veut point entendre parler." Chauvelin Villeneuve-nek, 1729. október 15. Turquie, 81. köt. 86/b sk. fol.

[5] „Vous avez bien fait de vous défier d'un homme si dangeureux et si remuant et de vous en tenir aux generalitez avec le Prince Ragotzki." Chauvelin Villeneuve-nek, 1729. december 5. Turquie, 81. köt.

[6] „Mon dessein etoit aussi de ce que les Turcs doivent differer s'ils sont sages jusques aux temps que l'Empereur sera en rupture avec la France." Bonneval Villeneuve-nek, 1729. december 19. Turquie, 81. köt. 234 sk. fol., Villeneuve Chauvelin-nek, 1730. február 8. Turquie, 82. köt. 52/b sk. fol.

[7] Vö. *Klesl:* i. m. 45.

[8] Savoyai Jenő jelentése, 1730. február 17. Türkei, Kart. 201. 1730. január—március, 52. fol.

[9] Villeneuve Chauvelin-nek, 1730. szeptember 17. Turquie, 82. köt. 378/b. fol.

1731. március 28-án a francia követ arról ad hírt, hogy „Ahmed Omar, cy devant Mr. le comte de Bonneval" letelepedett Drinápoly mellett egy kis faluban, de a Porta nem gondol arra, hogy „kárpótolja azért az áldozatért, amelyet hozott becsülete és vallása ellen".[10] December 8-án azonban a követet elfogja a nyugtalanság, mert arról értesül, hogy az új nagyvezír, Topál Oszmán pasa, aki szeptember 20-án foglalta el hivatalát, a „renegátot" Konstantinápolyba hívja, ahol magas funkció vár rá. Kérdi az államtitkártól, most hogyan viselkedjék vele szemben.[11] Január 25-én már arról számol be, hogy Bonneval meg is érkezett Konstantinápolyba, és sürgeti a választ.[12]

Villeneuve, aki eddig nem sok érdeklődést mutatott a fejedelem iránt, most a Rodostóból származó híreket is közli az udvarral. 1732. január 2-án például azt jelenti, hogy visszajött a Porta Bécsbe küldött követsége, amely beszámolt arról, hogy Magyarországon mindenki elégedetlen a császári uralommal, és abban reménykednek, hogy a háború kitörése esetén újabb felkelést indíthatnak el. A nagyvezír a beszámoló hatására elküldi a követség drogmanját, Oszmán effendit Rodostóba, hogy informálja a fejedelmet a magyarországi állapotokról. A fejedelem, miután meghallgatja a küldöttet, összehívja embereit, és tanácsot tart a hozandó intézkedésekről. Megjegyzi: a Porta Rákóczival szembeni magatartásának változását jól tükrözi, hogy visszaállították a neki folyósított tain régebbi összegét.[13]

Chauvelin május 16-án válaszol Villeneuve-nek arra a kérdésére, hogy miként viselkedjék Bonnevallal, és újból határozottan tiltja, hogy érintkezzék a „renegáttá" lett franciával. Ez nem jelenti azt, hogy az udvar ne érdeklődne a Porta tervei iránt. A király „kegyessége" — mondja az államtitkár — nem engedi, hogy a Portával közvetlen kapcsolatba lépjen, de örülne, ha a török Ausztria vagy Oroszország ellen fordulna. Ami Rákóczit illeti, a következő jellemző mondatot találjuk az utasításban: „Ugyanennek a vizírnek a szavai és tettei Ragotzki fejedelem irányában azoknak a nézeteknek a következményei, amelyeknek a létét nála fel lehet tételezni. De mit tudok feltételezni és mondani arról a hatásról, amelyet kivált, és főleg arról, hogy ennek a vizírnek a készsége reális-e?"[14]

A kérdés feltevés jogos, mert a francia külügyi államtitkár nem tudhatta, milyen változások történtek a török politikában. Ez év január 10-én a bagdadi pasa békét kötött Tahmaszppal, s úgy tűnt, hogy a Porta most már Európa iránt érdeklődik. A békeszerződést azonban Konstantinápolyban szégyenletesnek tartják, s Topál nagyvezírt a szultán március 13-án meneszti. Az utód, Hakimolu Ali pasa még három évig folytatja a perzsa háborút, ami azt is jelenti, hogy a Porta nem fordulhat Bécs vagy Pétervár ellen. Mikes megsiratja a bukott nagyvezírt: „Ki hitte volna — írja —, hogy Topált ilyen hamar kitegyék a vezérségből, minden szerette és minden félt tőle, a való,

[10] Villeneuve Chauvelin-nek, 1731. március 28. Turquie, 83. köt. 108. fol.

[11] Villeneuve Chauvelin-nek, 1731. december 4. Turquie, 83. köt. 384 sk. fol.

[12] Villeneuve Chauvelin-nek, 1732. január 25. Turquie, 84. köt. 20. fol.

[13] Villeneuve Chauvelin-nek, 1732. január 2. Turquie, 84. köt. 13 sk. fol.

[14] „Les discours et les mouvemens de ce meme vizir a l'egard du Prince Ragotzky etoient une suite des vues qui donnoient lieu de supposer en luy, mais que pourrois-je presumer et dire de l'effet que cela aura et surtout si la disposition de ce vizir est réelle." Chauvelin Villeneuve-nak, 1732. május 26. Turquie, 84. köt. 67/b. fol.

a németek, elhiszem, hogy akarják, mert gyűlölte őket. Mi velünk pedig, az Isten áldja meg, olyan kevés idő alatt is elég jót tett."[15] Valóban, hiszen visszaállította a régi taint.

Talman március 14-én azt jelenti a Haditanácsnak, hogy örül Topál pasa bukásának, mert attól tartott, hogy a perzsa béke megkötése után Európában kezd el háborút, amire őt a franciák, Rákóczi és Bonneval állandóan „ösztönözték".[16] Az udvar is örül e változásnak, de azért utasítja őt: figyeltesse Villeneuve-öt, Rákóczit és Bonnevalt, és jelentsen intrikáikról.[17]

A nagyvezírváltozás ellenére Bonneval megbízást kap a török tüzérség megszervezésére, és január 14-én Konstantinápoly felé menet megáll Rodostóban, de nem találkozik Rákóczival. Hogy miért nem, azt csak találgatni lehet.

Mikes, amikor Topált kiteszik a vezírségből, megjegyzi a gyors változásokkal kapcsolatban: „Így két-három esztendő alatt egy török sem lesz, aki a vezérséget meg ne kóstolja, kiveszem gróf Bonnevalt, ha török is, mert az Isten meg nem engedi, hogy egy olyan hittől szakadt itt is elő menjen."[18] Ebből arra következtetünk, hogy Rodostóban elítélték Bonneval áttérését, és hogy Rákóczi nem akart egy „renegáttal" találkozni.

Vannak más magyarázatok is. Így az, hogy Bonneval sógornője Bonnac felesége volt, s a fejedelem rossz viszonyban lévén az egykori konstantinápolyi francia követtel, nem akart találkozni rokonával.[19] Ez kevéssé valószínű. Bohn szerint inkább arról van szó, hogy Rákóczi kifogásolta, hogy Bonneval nem adja meg neki a fejedelmi címet.[20] Ez kétségtelenül lehetett szempont, de inkább a Mikes által előadott ok magyarázza a tartózkodást.

A francia történeti irodalomban elterjedt az a hiedelem, hogy Rákóczi és Bonneval szoros barátságban álltak egymással.[21] Ezt erősítették a Bonnevalnak tulajdonított *Emlékiratok*, amelyek szerint az új pasa meg volt győződve arról, hogy a magyarok felkelésre készek, mert vissza akarják szerezni kormányzatuk régi formáját a törökök segítségével. „Ragotski fejedelem itt van már — olvassuk. — Láttam több alkalommal. Együtt egyeztetjük azokat a módokat, amelyekkel rá akarjuk venni a Portát erre a háborúra, amelyet mindketten egyformán kívánunk, ő azért, hogy házát visszaállít-

[15] Mikes, 178.

[16] „Zu welchen ihn die Franzosen, der Rakoczy und der Bonneval allstets animieret." Talman a Haditanácsnak, 1732. március 14. Türkei Kort. 206, 1732. május—július, 8 sk. fol.

[17] Utasítás Talmannak, 1732. április 26. *Klesl:* i. m. 82.

[18] 1732. március 14. Mikes, 178.

[19] *Szekfű,* 318.

[20] Bohn Talmannak, 1732. január 18. Türkei, Kart. 206. 1732. január—április, 70 és tov. sk. fol.

[21] A. Vandal, aki Villeneuve küldetését feldolgozta, azt állítja, hogy Rákóczi utolsó éveit „haszontalan intrikák" és „az aszkétizmusig fokozott kegyesség gyakorlása" között töltötte, Bonneval pedig még vallását is kész volt elhagyni, hogy Bécsen bosszút álljon. Ezek után felteszi a kérdést, hogyan alakult ki szoros kapcsolat e között a „merev keresztény" és „a minden vallást elvető szkeptikus" között? Válasza így szól: „A közös gyűlölet a németek ellen készítette elő ezt a csodát, Bonneval ügyessége valósította meg. Rákóczi barátja lett, és bizalmába fogadta, sőt mi több, mielőtt meghalt, figyelmébe ajánlotta családját annak, aki utolsó napjáig reményei bizalmasává vált." *Vandal:* i. m. 316—317. Ez a romantikus beállítás nem felel meg a valóságnak. Mint láttuk, Rákóczi és Bonneval sohasem találkoztak, a fejedelem nem tette meg őt bizalmasává, legfennebb arról van szó, hogy mindketten valóban ugyanazért a célért harcoltak.

sa, én azért, hogy megbosszuljam magam."[22] Az igazság azonban az, hogy Bonneval nem „láthatta" a fejedelmet, ami nem zárta ki azt, hogy ne működjenek együtt.

Bonneval Rodostóba érve titkárát küldte el Rákóczihoz, ahol Vigouroux fogadta, aki most ott „factotum", és akinek, mint a Talmant tájékoztató Bohn írja, az a gyengéje, hogy „minden hazugságot, amit elmesél, igazságnak képzel". Bonneval titkára Bohnnal is jó barátságba keveredik, és amikor megtudja, hogy az elkészítette a Dardanellák térképét, meg akarja szerezni tőle, de az végül is kitér a kérés elől.[23]

Belső viszályok Rodostóban

Bohnnak Vigouroux-ról mondott véleménye ismét felhívja a figyelmet a rodostói belső viszonyokra. Mikes 1731. december 24-én kelt levelében a bujdosók közötti kapcsolatokat így jellemzi: „Úgy tetszik, hogy a bujdosóknak jobban kellene élni, mintsem az otthon lakó testvér-atyafiaknak, de még eddig mind ellenkezőt tapasztaltam, sőt még mentől inkább fogyunk, annál inkább szaporodik az irigység és az egyenetlenség. . . . Azt el lehet mondani, hogy a mi ájtatos urunk mindenkor igyekezett azon, hogy azokat elűzze közüllünk, de még eddig végbe nem vihette. . . Ha rajtam állott volna, régen megégettettem volna őket, mert ugyanis mit keresnek közöttünk. Egy állapotban vagyunk, egyik úgy hadta el jószágát, mint a másik, itt tisztségeket, jószágokot nem osztogatnak, az északi szelet és a déli szelet mindeniknek egyaránt osztogatják, hanem csak az a külömbség lehet, hogy egyikének jobb egészsége vagyon, a másika többet ehetik, ihatik, a harmadikának jobb lába lévén, többet sétálhat a tengerparton. Ha már ezek méltók az egyenetlenségre és az irigységre, vigyük a János pap ítélőszéke eleiben, hadd ítélje meg. De amíg odaérkezünk, én azt gondoltam, hogy e mind csak attól vagyon, hogy a bujdosóknak semmiben sem telik és könnyen megunnyák a bujdosást, foglalatosságok kevés lévén, az időt elunnyák és ha együtt laknak, magokot is elunnyák, és csak mindenkor egymás ábrázattyát látni, azt is elunnyák és így végtire csak az unodalomból származnak az fellyebb említett beste kurafiak."[24]

Milyen „egyenetlenségről" van szó? Forgách Zsigmond, Simon fia, aki már többször folyamodott a bécsi udvarhoz kegyelemért,[25] Varsóból 1731. október 11-én kéri Révay Péter közbenjárását, s az alkalmat felhasználja a rodostói helyzet értékelésére: „Már ex Magnatibus senki sincsen, hanem Méltóságos Groff Csáky Mihály Uram, az ki is nem lévén contentus az Felséges Rakóczy Fejedelem Tractamentumával, mivel csak az Francziákat szereti és ezeket táplálja, Constantinápolyban transferálta magát;

[22] „Le prince Ragotski est déjà ici. Je l'ai vu plusieurs fois. Nous concertons ensemble les moyens de déterminer la Porte à cette guerre que nous souhaitons tous deux également, lui pour le rétablissement de sa maison et moi pour me venger." Mémoires du comte de Bonneval. Nouvelle édition par M. Guyot Desherbiers. Paris 1806. II. 298. A kiadó azt állítja, hogy az emlékiratok autentikusak, csak az Anecdotes vénitiennes és az Anecdotes turques nem az.

[23] „. . . .celuy a la complaisance ou plutôt la faiblesse de prendre tous les mensonges qu'il debite pour des verités." Bohn Talmannak, 1732. január 18. Türkei, Kart. 206. 1732. január—április, 70 sk. fol.

[24] Mikes, 175—176.

[25] Így már 1724-ben. OL, Litterae privatorum, 703, No. 43.

Zay Zsigmond, az is malcontentus, de igencsak megh az Fejedelem mellett vagyon." Miután felsorolja a többi, Rákóczi mellett maradt nemest, ezt írja: „Adta volna Isten, hogy soha Rákóczy, se Bercsényi ne született volna, az Országot elpusztították, minket megh nyomorítottak és koldulásra hoztanak. Bezzeg az Fejedelemnek jól vagyon dolga, mert Magyar Országban sem volt az kurucz világ előt anyi jövedelme, mint most vagyon, mind a Franczia Királytul, mind pedig az Török Császártul, de bezzeg nem ád az szegény Magyarnak, verje meg az Isten."[26] Az „egyenetlenség" fő oka tehát, legalábbis a magyarok között, a nyomorúság, illetve Rákóczi fukarsága, amelyre Mikes is utalt. Ehhez járul a jobban dotált idegenek gyűlölete.

Ami az idegeneket illeti, Vigouroux áll az intrikák központjában. Kiváltságos helyzetét jelzi, hogy a fejedelem 1728-ban nemesi levelet ad neki, majd 1730-ban Lengyelországból való visszatérése után a „général major" és a „président du conseil" címmel tünteti ki, és rábízza a pénzügyek intézését. Ezzel még több ellenséget szerez magának, de Rákóczi belé vetett bizalmát senki sem tudja megingatni.

Nem tudni pontosan, hogy mikor, de Vigouroux mégis kénytelen az őt ért támadások hatására lemondani „hivataláról", a fejedelem azonban megbocsát neki, mégpedig egy hozzá írt „imádságában", amelyben bírálja is, mert megsértette őt „szenvedélyességével és indulatával, mely oly kevéssé illik ahhoz a méltósághoz, mellyel felruházta".[27] Meglepő az az egzaltáltság, amely Rákóczi írásában mutatkozik, s amely a vallásosság és a sértettség különös keverékéből adódik.

Úgy tűnik, hogy minderre akkor került sor, amikor Kovács, a tanács titkára Vigouroux-t sikkasztással vádolta meg, s ebből botrány támadt. Erről Bohn számol be egy 1732. február 22-én írt jelentésében.[28] Az elején elpanaszolja a császári követnek, hogy csalódott a fejedelemben, mert rájött arra, hogy képmutató kegyességével és rendezett életével („vie reglée") szemben a vallástalanság, igazságtalanság és kegyetlenség az igazi jellemvonásai. Észrevette, hogy nem bízik benne, sőt meg is haragudott rá, amikor megkérdezte véleményét arról, hogy vajon a Folard által írt Polübiosz-kommentárokban szereplő Savoyai Jenő-portré megfelel-e a valóságnak, s ő, Bohn, azt válaszolta, hogy a herceg még nagyobb dicséreteket is megérdemelt volna. Egyik megbízható embere azt állította, hogy Klement Utrechtben az ő nevében ajánlotta fel a szövetségeseknek, hogy amennyiben visszakapja Erdélyt, akkor áttér a kálvinista hitre, s nemcsak alattvalóit, de egész Magyarországot is áttéríti. D'Absacot olyan „gyűlöletes és méltatlan" feladattal akarta megbízni, amelyet az nem vállalt, és inkább visszament Franciaországba. Rajta keresztül Bonnacnak azt ígérte, hogy a párizsi Városháza kötvényeiből hajlandó 500 000 frankot ajándékozni, ha Erdély fejedelmének titulálja, hogy tekintélye nőjön a Portán. A francia követ ezt visszautasította, ezért Rákóczi megharagudott rá, és azzal vádolta, hogy kárt okozott neki az udvarban. De mindennek a teteje a Vigouroux-ba vetett bizalma, aki egy szabó fia, és illetéktelenül használja a bárói címet, hazug csaló, s emellett még istentelen is. Hiába figyelmeztették megbízhatatlanságára Toulouse gróf, Dubois kardinális és

[26] Idézi *Márki*, III. 648—649.

[27] „Ne croy-t-il pas que c'est lui qui m'a offensé dans mon caractere par son impétosité dont je l'ay revetu." OSZK Fol. Gall. 41.

[28] Bohn Talmannak, 1732. február 22. Türkei, Kart. 206. 1732. január—április, 128 sk. fol.

Villeneuve márki, Rákóczi nem akarja észrevenni, hogy kit ajándékoz meg bizalmával, sőt kijelenti, hogy mindez nem érdekli, ha másokat be tud csapni, és szolgálni tudja szándékait. A fejedelem vakon bízik benne, aminek súlyos következményei lehetnek. Vigouroux rágalmazza Istent és a koronás főket. Így azt állítja, hogy a jezsuiták szemben állnak a Szentháromság-tannal, új „szisztémát" találtak ki, amelyben a fő helyet a Fiú foglalja el, mert az Isten már öreg, s őt majd másik követi, aki nem fogadja el az *Unigenitus* bullát. Egy olyan karmelitát ajánlott Rákóczinak, aki magát Szent Teréz küldöttének adta ki, miután köztudott, hogy a fejedelem nagy híve e szentnek. Részegeskedése miatt a szerzetest el kellett küldeni, s végül a sok italozás miatt útközben halt meg. Vigouroux sok rosszat mondott a francia királyról és udvaráról, de még többet a császárról és minisztereiről. Savoyai Jenőről például azt híresztelte, hogy drezdai tartózkodása idején meg akarta öletni, de kétszer is szerencsésen megmenekült, egyszer a mérgezéstől, másodszor egy tervezett merénylettől. A fejedelem különböző embereket fogad szolgálatába, akikre az utóbbi időkben 150 000 piasztert költött. Egyikük egy svájci, Perrenot de Cize, aki az angol trónkövetelő mellett tartózkodik, s előbb Angliában élt, majd Bonneval szolgálatába akart állni, de Rodostóban kötött ki. Egy másik a szász választófejedelem mellett szolgált francia, aki nagy játékos hírében áll, „semmirevaló", de állítólag szolgálatokat tett a fejedelemnek Lengyelországban és Szászországban. Vigouroux, aki Rodostóban „maître absolu", havi 200 piasztert kap, s ezenkívül szolgáiért 300-at, de ezen összeg egy részét is maga teszi el. Hogy ezt megtehesse, csökkenti az udvari emberek fizetését, hiába teszi szóvá ezeket a visszaéléseket a fejedelem gyóntatója, akit „jó öregnek és inkább egyházi embernek" tart. Sorolja kisebb és nagyobb hazugságait, így azt, hogy állítólag a pápa felmentette a böjt alól, vagy hogy a lengyel királynak török területeket ajánlott fel.

A fejedelem egy olyan tanács elnökének nevezte ki, amely hetente kétszer ülésezett, s intézte az udvar dolgait. Vigouroux azt ígérte, hogy csökkenteni fogja az éves kiadásokat mintegy 600 000 frankkal, de év végén az derült ki, hogy azok 2000-rel növekedtek. Amikor ez nyilvánvaló lett, azzal vádolta a tanács magyar titkárát, hogy rosszul vezette a számadáskönyvet, mire ez élesen tiltakozott, s őt vádolta csalással. A fejedelem a titkárt meghallgatás nélkül vasra verette, és étlen-szomjan börtönben tartotta. A titkár kérte, hogy mutassák be a számadáskönyveket, Vigouroux azonban elrejtette őket, és csak sok hercehurca után szolgáltatta ki. A titkárt szabadon bocsátották, de Rákóczi nem engedte magához, azt követelve, hogy kérjen Vigouroux-tól bocsánatot, vagy menjen száműzetésbe Drinápolyba. Az udvar és különösen a magyarok fel vannak háborodva, de a fejedelem hajthatatlan. Az elüldözött titkár Bohntól kért tanácsot és kölcsönben pénzt, aki arra biztatta, hogy ne engedjen. A kém azt ajánlja a követnek, hogy segítsen Kovácsnak hazatérni, de előbb ismerje meg „titkait". A titkár apja alispán, tud latinul, s tehetséges ember, ismeri Rákóczi ügyeit, mert ő volt az elmúlt években az, aki a „chiffre"-rel dolgozott. Javasolja, hogy keressék meg őt Konstantinápoly-ban (magyar piros köntöst visel ezüstszegéllyel). Bohn készít egy levélmintát is a követ számára, amelyben az felajánlja Kovácsnak a segítségét, s De la Rocca olasz papot javasolja közvetítőnek.[29] Kovács nem lett

[29] Bohn Talmannak, 1732. február 26., 27. Türkei, Kart. 206, 1732. január—április, 138 sk. fol.

császári kém, Bohn egyik későbbi jelentéséből úgy tudjuk, hogy Itáliába ment harcolni a császári hadak ellen.

Ebben a vitában Vigouroux mellett állt barátja, Ilosvay János, aki azonban 1732 tavaszán, talán éppen a rodostói ellentétek hatására Villeneuve-nek megírta: el akarja hagyni Rákóczi szolgálatát és Magyarország és Erdély határán, Moldva és Havasalföld alig lakott részein „kolóniákat" („colonies") szeretne létrehozni, s ehhez kéri segítségét. A „kolóniákat" magyar „elégedetlenekkel" telepítené be, s a szultántól akar ehhez engedélyt szerezni. Hogy ezt megtehesse, Moldva és Havasalföld vajdáinak az ellenállását kell legyőznie. A Portának vagy a vajdáknak kész adót fizetni, átengedni területén a török csapatokat, sőt saját hadaival is segítené őket. Tapogatózásai biztató eredménnyel jártak, bár a Portán hivatkoztak a pozsareváci békére, amely megtiltja, hogy a császár volt alattvalói a határok közelében telepedjenek le. Számít a francia király támogatására két okból is: az egyik az, hogy olyan államot szeretne létrehozni, amely katolikus, s Franciaország támogatja az Oszmán Birodalom területén a katolikusokat, a másik, hogy a magyarok megnyerésével csökkenteni tudná a császár rendelkezésére álló erőket Erdélyben és Magyarországon. Bár a terv „kimérikusnak" tűnt a követ számára, mégis tájékoztatja róla az udvart, bizonyos mértékig szabadkozva is.[30]

Chauvelin december 10-én gúnyosan válaszol: „Egy államot létrehozni a Császár és a Nagyúr államai között, egy olyan népet, amely egyszerre lenne katolikus, és kész arra, hogy hadakat adjon a törököknek, egy olyan telepet [»établissement«], amely a Porta, a moldvai és a havasalföldi fejedelmek egyértését bírja, és ráadásul még a király védelmét is élvezi, mindez a körülményeknek olyan gyűjteményét jelenti, amelyeket lehetetlen összehozni, és amelyek nem arra rendeltettek, hogy egymást támogassák." Felhatalmazza a követet arra, hogy közölje: a király nem tud segítséget adni a vállalkozáshoz, egyébként természetesen továbbra is támogatja az oszmán területen élő katolikusokat.[31]

Villeneuve 1733. április 20-án tér vissza Ilosvay tervére. Elismeri, hogy az tényleg kivihetetlen, de megjegyzi: „Ma már saját tapasztalatából győződhetett meg arról [ti. Ilosvay], hogy az ötlet nem könnyen valósítható meg. Moldvában nem fogadták szívesen, kénytelen volt a Krímbe menni, ahol a kán vendégszeretetét élvezte." Újabb terveket sző, s a követ attól tart, hogy tőle is megkérdezi, mi a véleménye a francia udvarnak javaslatairól.[32]

A fejedelem és környezete ebben az időben újból a területen élő katolikusok kérdésével foglalkozik, s úgy látszik, Ilosvay javaslata nem független ettől az érdeklődéstől. Villeneuve már 1732 közepén jelenti, hogy megkereste őt Vigouroux, akivel eddig semmiféle kapcsolatban nem állt a „jelleme" miatti bizalmatlanságból, s arról tájékoztatta, hogy 14 hónappal ezelőtt Lengyelországból jövet Moldván utazott át, s ott két császárpárti minoritával és két jezsuitával találkozott, akik Leszczyński hívei, és akiket a császáriak el akarnak onnan távolítani. Kéri, hogy a követ lépjen közbe, és érje el, hogy a minoriták — Róma parancsára — távozzanak. Villeneuve nem

[30] Villeneuve Chauvelin-nek, 1732. május 13. Turquie, 84. köt. 132 sk. fol.
[31] Chauvelin Villeneuve-nek, 1732. december 10. Turquie, 84. köt. 280 sk. fol.
[32] Villeneuve Chauvelin-nek, 1733. április 20. Turquie, 86. köt. 143 sk. fol.

biztos abban, hogy a szerzetesek valóban a császár emberei, de azért jelenti az udvarnak, mert úgy érzi, hogy az ügynek van jelentősége a francia külpolitika szempontjából.[33] Chauvelin nem foglal állást, főleg azért, mert nem hisz Vigouroux-nak, akiről ezt írja: „il n'y a trop de confiance a prendre", egyszóval „nemigen lehet bízni benne".[34]

Az egyházi ügyek iránti rodostói érdeklődést bizonyítja egy másik mozzanat is. Marco Andriasi szófiai érsek, aki a török hatóságok elől Rodostóban keresett menedéket, de azt kénytelen a Porta parancsára elhagyni és Raguzába menni, 1733 elején visszatérésre gondol. Megkapja a fejedelem 1733. január 14-ről datált levelét, amely azt az óhaját fejezi ki, hogy Rodostó tartozzon a szófiai egyházkerülethez, az érsek testvére, Vitali Andriasi legyen „maestro di mia capella" és „direttore delli miei musici". A levélben a következő jellemző mondatot találjuk: „Kívánom, hogy visszaállíttassék egyházkerületébe, mint ahogy ezt kívánom magam számára Erdélyre vonatkozólag." Az érsek javasolja Rómának Rákóczi kérésének teljesítését, és dicséri a fejedelmet a neki nyújtott védelemért. Elmondja, hogy bár Mauri érsek annak idején csak egyszer találkozott a fejedelemmel, mégis kihívta egyes hatalmak követeinek ellenszenvét. Ő maga — úgy látszik — szeretné ezt elkerülni, s ezért kéri a pápai hozzájárulást.[35]

Ez a néhány mozzanat azt bizonyítja, hogy az egyházi ügyek is a különböző intrikák részei lettek, mint ahogy a fejedelem vallásossága is.

Közben Bonneval és Rákóczi között folyik a tárgyalás katonai és politikai kérdésekről. A pasává kinevezett gróf beadványokat készít a Porta számára az európai államok helyzetéről. Az egyik memorandumban azt hangsúlyozza: a Porta érdeke, hogy a „német császár" ne legyen egyben Magyarország és Csehország királya vagy Ausztria főhercege is. Ugyanis „ha Törökország megkísérli ismét határait előbbre tolni Magyarországon, azok, akik Csehország és Ausztria birtokában vannak", arra fognak törekedni, hogy minél távolabb tartsák maguktól a török hatalmat. Szerinte lehetőség volna arra, hogy Törökország visszaszerezze elvesztett területeit, amire alkalmat adhatna a császár halála, ez azonban nem feltétlenül jelentene terjeszkedést. A császár halála esetén „a magyarok, akiket még jobban lábbal tiportak, mint a cseheket, bizonyára törekednének arra, hogy lerázzák az osztrák igát. A Fényes Porta legfőbb érdeke, hogy támogassa őket eme szándékukban, mert a zavarok közepett nagy könnyebbséget találna arra, hogy újból birtokba vegye mindazt, ami ebben az országban az övé volt a karlócai béke előtt, és talán még arra is, hogy teljesen hatalma alá hajtsa ezt a királyságot, amire törvényes igényei vannak; vagy ha a Fényes Porta jobbnak ítéli, hogy ne keltse fel az ottománok [valószínűleg tévedés, az európaiak helyett] féltékenységét ilyen kiterjedt és gyors hódításokkal, megelégedhetne régebbi birtokaival, és megengedhetné a magyaroknak, hogy a megmaradó részen nemzetük-

[33] „Avec lequel je n'avois esté jusque a present en aucune relation par la méfiance où m'avois mis la connaissance que j'ay de son caractère." Villeneuve Chauvelin-nek, 1732. július 17. Turquie, 84. köt. 210 sk. fol.

[34] Chauvelin Villeneuve-nek, 1732. december 10. Turquie, 84. köt. 280 sk. fol.

[35] „Bramo piu vedere restituta alla sua diocese, che me stesso alla Transilvania." A leveleket kiadta *Pásztor Lajos:* Francesco Rákóczi II. diffensore e propagatore della fede. Corvina, XXVI. vol. II. 134 sk.

ből válasszanak királyt, olyant például, mint Racoczi, aki jelenleg itt van, vagy valamelyik fiát, akiket a magyarok szívesen fogadnának, és akik Törökországnak teljes mértékben lekötelezve lennének. A Racoczi-családot nagyon szeretik Magyarországon mind azért, mert nagy birtokokkal rendelkezik, mind pedig azért az áldozatért, amelyet több alkalommal is vállalt, hogy megszabadítsa a magyar nemzetet a németek igájától, amely elviselhetetlen számukra."

Amikor az a kérdés merül fel, hogy lehet-e egyszerre harcolni Oroszország és a Habsburg Birodalom ellen, akkor Bonnevalnak az a véleménye, hogy Oroszországot viszonylag könnyű sakkban tartani, a fő erőt Bécs ellen kell fordítani. Ha Franciaország, Spanyolország és Savoya megtámadják a Habsburg Birodalmat, a császári udvar kénytelen lesz kivonni a csapatokat Magyarországból, és akkor ott felkelést kell és lehet kirobbantani Rákóczi segítségével, „akinek sok híve van Magyarországon, akik csak egy kedvező alkalomra várnak, hogy mellé álljanak".[36]

Talman Bohntól úgy tudja, hogy Rákóczi — Bonnevallal ellentétben — nem tartja alkalmasnak az „európai konjunktúrákat" arra, hogy a háborút kirobbantsák, és a belső török helyzetet sem ítéli megfelelőnek erre a célra. Bonneval kétszer is ír levelet a fejedelemnek, és kéri támogatását tervei megvalósításához, de Rákóczi tartózkodó. Ő ugyanis elsősorban a perzsa háború végét kívánja, mert ez esetben lehet számítani arra, hogy a Porta a császár ellen fordul.[37]

Bohn többször is jelzi, hogy a fejedelem szeretné, ha küldetésében Franciaországba menne, s ez alkalmat ad neki arra, hogy szorgalmazza szolgálatainak jutalmazását.[38] Talman is sürgeti a Haditanácsot, hogy a kém kapjon megfelelő „consolation"-t, annál is inkább, mert nagy szolgálatokat tesz olyan időben, amikor a Porta egyre inkább kedvez Rákóczinak. Topál nagyvezír például tíz erszény aranyat küldött a fejedelemnek, amellett hogy tainját is visszaállíttatta.[39] Decemberben Rákóczi arról panaszkodik Bohnnak, hogy rossz híreket kapott fia, György párizsi életmódjáról, aki „mindenki megvetését" („le mépris de tout le monde") váltotta ki, ezért elhatározza, hogy sürgősen elküldi őt Párizsba, hogy vezesse vissza a tékozló fiút a jó útra. Emellett

[36] „A la mort de l'empereur, les Hongrois encore plus foulés que les Bohémiens, tâcheront certainement de secouer le joug autrichien. Il est du dernier interet pour la Sublime Porte de les soutenir dans ce dessein: car elle retrouvera parmi les troubles une grande facilité de se remettre en possession de tout ce qui lui appartenoit dans ce pays avant la paix de Carlovitz et peut-être même de soumettre tout ce royaume sur lequel elle a des prétentions légitimes; ou si la Sublime Porte juge à propos de ne point exciter la jalousie des Ottomans [!] par des conquêtes aussi étendues et aussi subites, elle pourroit se contenter de ses anciennes posessions et permettre que les Hongrois se choisissent pour le reste un roi de leur nation, comme seroit Racoczi qui est actuellement ici ou quelqu'un de ses fils que les Hongrois recevroient volontiers et qui en auroient à la Turquie toute l'obligation. La famille de Racoczi est fort aimée en Hongrie à cause des grands biens qu'elle possède en Hongrie que par rapport au sacrifice qu'elle en a fait plus d'une fois pour délivrer la nation Hongroise du joug des Allemands qui leur est insupportable. ... Il y a beaucoup de partisans en Hongrie qui attendent une occasion favorable pour se déclarer en sa faveur." Közli *Munir Pacha:* Bonneval pacha. Son influence sur les relations extérieures de la Turquie. Revue d'histoire diplomatique, 1907. 384 sk.

[37] Talman a Haditanácsnak, 1732. augusztus 29. Türkei, Kart. 207. 1732. augusztus—szeptember, 21 sk. fol.

[38] Talman a Haditanácsnak, 1732. március 8. Türkei, Kart, 206. 1732. január—április, 120 sk. fol.

[39] Talman a Haditanácsnak, 1732. április 2. Türkei, Kart. 206. 152. fol.

javaslatokat is akar tenni a francia udvarnak, miután Madrid ajánlatait se el nem fogadta, se el nem vetette. Szerinte Spanyolország kész lenne Franciaország oldalán háborúba lépni, hogy visszaszerezze egykori itáliai birtokait és egyes német fejedelmek is hajlamosak arra, hogy szembeforduljanak a császárral, ha erre biztatást kapnak. „A magyar nemzet most jobban, mint bármikor, kész újra fegyvert fogni állítólagos szabadságáért" (ezt így Bohn mondja). Az elégedetlenség különösen azért nagy Magyarországon, mert idegen alkirályt — nádort — akarnak rákényszeríteni a nemzetre (itt arról van szó, hogy Mária Terézia férjét kívánják nádorrá tenni). A kém megjegyzi: „Ez az általános rendszer, uram, amelyet itt kialakítanak és amely véleményem szerint csak azt szolgálja, hogy ébren tartsa azoknak az embereknek a reménységét, akik ebben előnyöket találnak." Bonneval és Rákóczi kapcsolatairól nem tud semmit sem mondani, mert ezek nagyon titkosan folynak, s kizárólag Vigouroux útján. Rákóczi egyébként valóban visszakapta a taint a Portától, és a nagyvezír nagyon hízelgő levelet írt neki. Ennek ellenére a Porta nem engedi, hogy újabb magyarokat toborozzanak a franciaországi huszárezredbe.[40]

Az utóbbi hírrel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Bercsényi László ismét engedélyt kapott arra, hogy Törökországból huszárokat vigyen Franciaországba, és ebből a célból Tóth Andrást küldi Konstantinápolyba.[41] Villeneuve november 19-én jelenti az államtitkárnak, hogy megkapta Bercsényi ezzel kapcsolatos levelét. Tudja, hogy írt Rákóczinak is, de úgy értesül, hogy a fejedelem húzódozik támogatni az akciót.[42] Chauvelin nem ingadozik: 1733. március 3-án újból felszólítja a követet, hogy segítse a toborzást.[43]

Talmant nyugtalanítja Bonneval konstantinápolyi tevékenysége, s mindent megtesz annak érdekében, hogy korlátozza befolyását. Újabb és újabb „konfidenseket" szervez be, hogy pontos információkat kapjon, így Ibrahim Müteferrikát is megkörnyékezi.[44] Fő ágense azonban egy De Caroli nevű francia kalandor, aki vállalkozik „Ahmed pasa" meggyilkolására, és akinek megjutalmazására Savoyai Jenő siker esetén évjáradékot is kilátásba helyez.[45] A francia gyémántport kever Bonneval italába, azonban legnagyobb megrökönyödésére a méreg nem hat. A bécsi udvarban megbotránkozást vált ki ez a hír, és Savoyai Jenő elítéli Talman „felelőtlenségét", aki azzal védekezik, hogy rajta és a kalandoron kívül senki sem tudott az ügyről.[46]

[40] „. . .pour tacher de ramener ce fils perdu en bon chemin. . . . La nation hongroise se trouvera plus que jamais disposée a prendre les armes pour sa prétendue liberté. . . . Voila Monsieur, le système general qu'on se fait ici et qui suivant moi ne servira qu'a entretenir les esperances des gens qui croient y trouver leurs avantages." Bohn Talmannak, 1732. december 23. Türkei, Kart. 207. 1733. január—március, 20 sk. fol.

[41] Bercsényi László Chauvelin-nek, 1732. január 9. Turquie, 84. köt. 123 sk. fol.

[42] Villeneuve Chauvelin-nek, 1732. november 19. Turquie, 84. köt. 337. fol.

[43] Chauvelin Villeneuve-nek, 1733. március 3. Turquie, 84. köt. 403. fol.

[44] Talman a Haditanácsnak, 1733. január 21. Türkei, Kart. 207. 1733. január—március, 17. fol.

[45] Savoyai Jenő Talmannak, 1733. január 1. *Klesl:* i. m. 70.

[46] Savoyai Jenő jelentése a császárnak, 1733. február 21. *Klesl:* i. m. 72 sk.

A lengyel trónutódlás és a bujdosók reménye

1733 elején rendkívüli esemény történik, amelyre Rákóczi régóta számított. Február 1-én meghal II. Ágost lengyel király. Mikes március 4-én „édes nénjének" ezt írja: „A királyok is csak úgy béhunyják a szemeiket, valamint mi. Mert éppen most hozzák hírül, hogy első februarii a lengyelországi király, Augustus, csak úgy holt volna meg, valamint egy közönséges ember: a lélek kiment belőle s a halál benne maradott. Az Isten nyugossza, mert jó király volt, ha sokáig uralkodott, meg is érdemlette, mert talám soha király úgy nem tudott élni a királysággal, mint ő. Soha a lengyeleknek olyan királyok nem volt, aki nékik a sok vendégséget, sok száz féle mulatságot adott volna, mint ő, az asszonyokról nem is szólok, mert azok száz esztendeig gyászolhatják, éltében a paradicsomról sem gondolkodtak, úgy tudta őket mulatni és kedveket keresni. Egy szóval elmondhatni, hogy méltó volt a királyságra és tudta annak hasznát venni, mind evilági gyönyörűségre fordítani. Eleinte, a' való, hogy igen tövises volt királysága mindaddig, míg a svéciai királyt meg nem verék; de azután tudta a sok rózsát leszedni." Mikesnek tehát — Rákóczival ellentétben — tetszik ez az élvezeteket kereső király, s tetszéséhez hozzájárul a katolikus hitre való megtérése is. Erről ezt mondja. „Micsoda sok jó nem következett be az ő vallásunkra való megtérésével? Luther Mártontól fogva Saxóniában volt a gyökere és fészke a lutheránus vallásnak. Két száz esztendeig tartott, azolta a saxoniai electorok palotájiban nem mondották a szent misét, de most mind ott, mind másutt az országban azt mondják. Micsoda nagy dicsőségire az Istennek és nagy hasznára lett az anyaszentegyháznak az ő megtérése. Már a fia pápista, annak a gyermekei pápisták, kevés idővel azután az egész országa is a' lesz." Mindehhez hozzáteszi: „A mi urunknak igen jóakarója volt." Ez persze az elmondottak alapján csak korlátozottan igaz.

Ami azonban elsősorban foglalkoztatja Mikest, az a várható következmény: „Lehetetlen, hogy már hadakozást ne lássunk Európában annyi sok ideig tartó békesség után, mert a lengyelországi királyválasztás nem szokott csendesen végben menni. Ahhoz most kettő tart számot: a megholt király fia és Stanislaus. Az elsőnek pártfogója lesz a császár és a muszka cárné, a másodikának pedig a francia király, mely minthogy a leányával hál, tartozik is segíteni. Már csak hadd pereljenek egymással."[47] Igen, de ez a „perelés" egzisztenciálisan érdekli a bujdosókat.

A lengyel rendek nagy többsége szeptember 12-én Leszczynskit választja királlyá[48], de ezzel az utódlás kérdése nem dől el. Ezt Rodostóban is tudják, ahol „csak fülelnek és várják", „mely felől zavarják fel a vizet, hogy mi is valamit foghatnánk". Nem nagyon reménykednek: „De a szegénynek a szerencséje is szegény."[49] Mikor Mikes értesül arról, hogy október 5-én a lengyel rendek az orosz csapatok jelenlétében Ágost fiát választották királlyá, feltételezi, hogy „nagy hadakozás lesz", mert a francia király nem tűri, hogy a császár és a cárné pártfogolja foglalja el a lengyel trónt. Hogy ez jó lesz-e bujdosóknak, azt nem tudja: „Mi hasznunk lesz

[47] Mikes, 181—182.
[48] Vö. *D. Lerer:* La politique française en Pologne sous Louis XV. Toulouse 1929.
[49] Mikes, 182.

benne, Isten tudja. Mi csak reménlünk, csak reménlünk, mindaddig, még meg nem halunk."[50]

Bohn már márciusban azt jelenti Talmannak, hogy a fejedelem is lehet királyjelölt, és hogy Rodostóba várnak egy lengyel követet tárgyalások végett.[51] Feltehetőleg Leszczyński küldöttéről, Jan Stadnickiről van szó, akit a francia követ is támogatott, de aki megbízója Lengyelországból való kiszorulása után átállt III. Ágost oldalára.[52] Az adott körülmények között a fejedelem királyjelöltsége nem jöhetett számításba, a bujdosók inkább abban reménykednek, hogy Leszczyński győz.

A külső események azonban nem feledtetik a belső ellentéteket. 1733 márciusában Bohn eljuttatja Talmanhoz Bechonnak, Rákóczi francia titkárának egy levélkéjét, amely arról szól, hogy Rodostóban mindenki Vigouroux ellen lép fel, aki még Rákóczi vallásosságára is rossz hatást gyakorol. Az európai sajtóban le akarják leplezni őt, s ezért valamelyik gazette-hez kérik eljuttatni a fejedelem figyelmeztetése végett a következő mondattal kezdődő szöveget: „L'aventurier françois nommé Vigouroux qui prend le titre de baron et qui par ses impostures et ses impiétés s'est acquis une mauvaise reputation en differens pays." Tehát: „Egy francia kalandor, akit Vigouroux-nak neveznek, aki a bárói címet vette fel, csalásaival és kegyeletsértéseivel rossz hírnévre tett szert különböző országokban." Nos ez az ember most Rodostóban rontja a levegőt. Bohn szerint Sibrik udvarmester elmondta a fejedelemnek, hogy Vigouroux pletykákat terjesztett a francia királyi házról és a francia miniszterekről, s kérte, hogy távolítsa őt el Rodostóból. Máriássy annyira el van keseredve, hogy kegyelemért akart folyamodni a bécsi udvarhoz. Ebben a helyzetben Bohn is örülne, ha elhagyhatná Rodostót, amelyet „pokolnak" tekint.[53]

Mikes — feltehetőleg diszkrécióból — ezekről a torzsalkodásokról nem ír. Úgy tűnik, hogy Vigouroux ekkor elhagyja Rodostót, mert azt a feladatot kapja, hogy Rákóczi Józsefet szöktesse meg Itáliából. A belső ellentétek elcsitulnak, a bujdosók inkább a lengyel eseményekkel foglalkoznak. Tudják, hogy Franciaország katonai segítséget küld Leszczyńskinek, s hogy szeretné, ha Törökország beavatkozna a lengyel háborúba. Feltételezik, hogy a pruti békére hivatkozva, amely megtiltotta, hogy orosz hadak tartózkodjanak Lengyelországban, a Porta háborút indít Oroszország ellen.[54] Ez azonban hiú remény: a török a perzsa háború miatt nem szánja rá magát a támadásra. Villeneuve hiába igyekszik biztatni a Portát, az ellenáll. A francia követ ekkor legalább azt szeretné elérni, hogy a tatárok a szultán hallgatólagos engedélyével forduljanak az oroszok ellen.

E célból egy bujdosó magyar közvetítését is igénybe veszi. Június 25-én jelenti a külügyi államtitkárnak, hogy „M. de Tott" megérkezett Konstantinápolyba,[55] s

[50] Mikes, 189.

[51] Bohn Talmannak, 1733. március 26. Türkei, Kart. 207. 1733. április—június, 76 sk. fol.

[52] *H. Scheel:* Die Sendung des polnischen Gesandten Stadnicki an die Pforte. Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen. Friedrich Wilhelm Univ. 35. Abt. 2. Berlin 1932.

[53] „. . .que je regarde comme l'enfer." Bohn Talmannak, 1733. március 26. Turquie, Kart. 207. 1733. április—június, 76 sk. fol.

[54] Erről *E. v. Putkamer:* Frankreich, Russland und der polnische Thron, 1733. Österreichische Forschungen, 1937. 24. köt.

[55] Villeneuve Chauvelin-nek, 1733. január 25. Turquie, 86. köt. 290. fol.

július 4-én, hogy megbízást adott neki: „Ebben a helyzetben szemet vetettem Tott urra, aki kapitány Berchiny gróf úr regimentjében, és aki kb. egy hónappal ezelőtt érkezett ide, hogy toborozzon Magyarország határain, és aki az Ön levelét hozta el nekem. A megérkezése óta eltelt idő alatt megismertem teljes diszkrécióját és mindazokat a tulajdonságokat, amelyek szükségesek, hogy megbízzam ezzel a küldetéssel, s ő erre annál inkább alkalmas, mert ért és elég tűrhetően beszél törökül." Párizs megbízása alapján kiadhatja magát olyan tisztnek, aki éppen a Dunánál akar toborozni, és ezért utazik a Krím felé,[56] így feltűnés nélkül juthat el oda.

Chauvelin szeptember 26-án jóváhagyja Tóth küldetését, de elzárkózik az elől, hogy évi pénzbeli támogatást ígérjenek a kánnak, amit viszont a követ alapvető feltételnek tart terve sikere szempontjából.[57] Villeneuve megkísérli a Törökországba menekült Filip Orlik kozák hetmanon keresztül is harcra bírni a tatárokat, de a kán csak óriási pénzösszeg lefizetése ellenében hajlandó erre.[58]

A császári követet foglalkoztatja Tóth küldetése, akiről úgy tudja, hogy 1717 óta a francia diplomácia szolgálatában áll. Az vigasztalja, hogy a tatárok csak a Porta utasítására hajlandók megmozdulni, s reméli, hogy az nem ad engedélyt a támadásra.[59] Május 2-án a nagyvezírtől hallja, hogy a török nem indít háborút a Habsburg Birodalom ellen, de Oroszországot nem fogja kímélni, tehát mégis lehet számítani a tatárok betörésére.[60] Az orosz követet, Nyeplujevet a portai tolmács arról faggatja, hogy az orosz csapatok III. Ágost beiktatása esetén hajlandók-e elhagyni Lengyelországot, mert ettől teszik függővé a háború megindítását.[61] A megnyugtató válasz jól jön, mert Kuli kán már Jerevánt is fenyegeti, s a Porta kénytelen folytatni a perzsa háborút.

A francia udvar, amely keleten keres szövetségeseket Oroszország és a Habsburg Birodalom ellen, most jobban érdeklődik Rákóczi tervei iránt, mint konstantinápolyi követe. November 5-én Chauvelin visszatér Rákóczi javaslataira, s ezt írja: „Mit lehet tudni, vajon azok között a körülmények között, amelyek között [a császár] találni

[56] „Dans cette situation j'ay jetté mes yeux sur M. Tott, capitaine aide major du régiment de M. le comte Berchiny, arrivé icy depuis environ un mois pour aller faire des recrutes sur les frontieres d'Hongrie et qui m'a apporté une lettre de votre part. Dans le séjour qu'il a fait icy depuis son arrivé je luy ay reconnu toute la discretion et toutes qualités nécessaires pour etre chargé de cette commission, a laquelle il est d'autant plus propre qu'il entend et qu'il parle passablement le turc." Villeneuve Chauvelin-nek, 1733. július 4. Turquie, 87. köt. 27/b és köv. fol.

[57] Chauvelin Villeneuve-nek, 1733. szeptember 26. Turquie, 87. köt. 160/b. fol.

[58] Orlik hetman 1712-ben a Portával szerződést kötött, amely szerint a zaporozseci kozákokat török protektorátus alá helyezi, szembeszáll a cárral, de a lengyelekkel is, akik Ukrajna egy részét bírták. A hetman élvezte XII. Károly és a krími tatárok támogatását. Amikor a szultán 1714 áprilisában elismerte II. Ágost jogait az ukrajnai területekre is, Orlik Nyugaton keresett segítséget Oroszország ellen, de végül is kénytelen volt visszatérni Törökországba (erről: *B. H. Summer:* Peter the Great and the Ottoman Empire. Oxford 1949), és ott került kapcsolatba Rákóczival. Naplójában erről meg is emlékezik. Francia Külügyminisztérium Levéltára. Mémoires et documents. Pologne, 7—11. A napló Rákóczi-leveleket is tartalmaz. 8. köt. 65 sk. fol. Orlik ismerte Vigouroux-t is, akiről ezt írja: „C'est un des plus grands babillards s'il y a au monde." 11. köt. 366. fol.

[59] Talman 1734. január 1-i jelentése, *Klesl:* i. m. 97.

[60] Talman 1734. május 5-i jelentése, *Klesl:* i. m. 100.

[61] Talman 1734. június 15-i jelentése, *Klesl:* i. m. 101.

fogja magát, Ragotzki fejedelmet ezen gondolatai nem indítják-e arra, hogy diverziókat kezdjen Magyarországon, amelyek csapatainak [ti. a császáréinak] egy részét lefoglalnák? A fejedelem elég sok kapcsolatot őrizhetett meg ennek a királyságnak különböző helyein, megkísérelheti, és talán el is hiteti magával, hogy sikeresen felhasználhatja ezeket, amikor az alkalmak adódnak. Vannak olyan közhírek, amelyek azt mondják, hogy Karintia, Stíria, Karniol népei, nem számítva azokat, melyek talán eddig el tudták rejteni azt, amit gondolnak, hogy ezek a népek már régebben lépéseket tettek ennél a fejedelemnél, hogy rávegyék, húzzon hasznot azokból a zavarokból, amelyeket Franciaország előreláthatóan a császárnak okozhat." Mindehhez hozzáteszi, hogy „ezeknek a tényeknek a valódiságát nem tudjuk", és hogy várja a követ tájékoztatását.[62] December 14-én az államtitkár már arra hívja fel Villeneuve figyelmét, hogy a hírek — tehát a gazette-ekéi — szerint a fejedelmet nagyra tartják a Portán, és 260 erszényt kapott, hogy készüljön a háborúra. Utasítja őt, hogy informálja mindarról, amit ezzel kapcsolatban megtud, de legyen óvatos, nehogy a bécsi udvar azt mondhassa, hogy a törököket a kereszténység ellen ingerli.[63]

1734 elején Rodostóba érkezik César de Saussure, aki összekülönbözött előző gazdájával, Kinoul angol követtel, és a fejedelem szolgálatába áll. A svájci származású utazó és diplomata maga is megírja *Törökországi leveleit*, s ezekből értesülünk a rodostói mindennapokról a fejedelem életének utolsó éveiben. Március 13-án kelt levelében elmondja, hogy Rákóczi igyekszik szépíteni, kényelmessé és kellemessé tenni lakóhelyét. „Udvara, vagyis háza népe körülbelül 80 személyből áll. Még néhány évvel ezelőtt számos paripája és jókora kopófalkája volt, mert a vadászatot mindig szerette. Rendesen hetenként kétszer élt e szórakozással. Háztartása költségeire a porta havi 5 erszény pénzt küld — ami 5000 frankot teszen — s díszőrségül 80—100 janicsárból álló csapatot rendelt melléje egy csorbasi alatt és öt vagy hat csauszt, vagyis ajtónállót, hogy parancsaira mindenkor készen álljanak és a hová küldi, menjenek. Ezenkívül a francia udvar is évjáradékot ad neki, úgymint a legutóbbi megállapodások szerint esztendőnként 60 000 livret. Ibrahim pasának, a volt nagyvezérnek vagy inkább a kiájának, Mehemet pasának fukarsága és haszonlesése okozta, hogy 1729-ben a fejedelem tainjának csaknem a felét visszatartották. Ekkor eladta lovait, feloszlatván istállóját és vadászfalkáját. De amint 1730-ban I. Mahomed követte a trónon nagybátyját, III. Ahmetet, ő a fejedelem évjáradékát ismét fölemelé a régi összegre."

Milyen az élet Rodostóban? „A fejedelem Rodostón rendes, csendes, visszavonult életet él. Mióta lovain túladott, nem hagyja el palotáját, csak ha a levegőre megy, vagy

[62] „Que sait-on si dans les circonstances où il [l'empereur] va se trouver, ces idées du Prince Ragotzki ne l'obligeroit pas a des diversions du costé de la Hongrie qui occuperoit une partie de ses troupes? Le Prince pourroit avoir conservé assez d'intelligences en differents endroits de ce royaume pour estre peut etre tenté et pouvoir mesme se flatter de les faire valoir avec succes lorsque les occasions s'en presenteroient. Il y a des nouvelles publiques qui disent que les peuples de la Carenthie, de Styrie et de Carniol, sans d'autres encore, qui peut etre ont meme su cacher ce qu'ils pensent, que ces peuples, dis-je, ont fait faire dès il y a longtems quelques demarches aupres de ce Prince pour le forcer a profiter des embarras qu'ils prevoient que la France pourroit quelque jour susciter a l'Empereur. Nous ignorons la verité de tous ces faits." Chauvelin Villeneuve-nek, 1733. november 5. Turquie, 87. köt. 219/b sk. fol.

[63] Chauvelin Villeneuve-nek, 1733. december 14. Turquie, 87. köt. 319 sk. fol.

azokban a szép kertekben sétál, melyeket lakása előtt ültettetett. Naponként három-négy órát fordít francia vagy latin nyelvű munkái írására. A napnak bizonyos óráit áhítatossággal, másokat olvasással tölti el, pihenőül esztergályozással szórakozik; nagyon szép kis elefántcsont-faragásokat készít; néha rajzol és pedig nagyon ügyesen; időnként bennünket, udvarbelieket azzal tisztel meg, hogy biliárdozik velünk. Ily módon múlnak napjai csöndesen, s öröme telik benne, ha azok életét, akik szerencsések közelében lehetni, tőle telhetőleg kellemessé teszi."[64]

Saussure, aki a diplomáciában járatos, érdeklődik a fejedelem politikai tervei iránt is: „A Konstantinápolyban székelő keresztyén követek nagyon munkálkodtak és sokat tárgyaltak a célból, hogy a Portát belebonyolítsák a most folyó európai háborúba. Ennek érdekében Rákóczi fejedelem, a francia nagykövet és Bonneval tábornok mindent el is követtek. Felhívták a nagyvezér figyelmét arra, hogy a pruti békét a muszkák megszegték, mivel sereget küldöttek Lengyelországba, hogy ott az uralkodjék, aki nekik tetszik, s a lengyeleknek nem engedtek szabad királyválasztást, holott a Fényes Portával kötött békeszerződésben erre kötelezték magukat. Másrészt kimutatták, hogy a császárral kötött pozsareváci béke időtartama nemsokára letelvén, a Porta nem találhatna jobb alkalmat Belgrád, Temesvár és a többi elveszett erősségek visszafoglalására, mert ha a hadüzenettel addig vár, míg a császár a most folyó francia háborúját befejezi, akkor minden valószínűség szerint összes erejét a török ellen fogja fordítani és ő fog támadólag föllépni."[65] Saussure úgy ítéli meg, hogy a Porta túlságosan el van foglalva a perzsa háborúval, de ha ez nem volna, akkor is inkább Oroszország ellen lépne fel, mint a Habsburg Birodalom ellen. Rákóczi — mint láttuk és látni fogjuk — maga is inkább ezt a véleményt osztja.

1734. február 15-én Mikes abban reménykedik, hogy ha Szaniszló nem is lesz lengyel király, a császár maga nehéz helyzetbe kerül Itáliában Franciaország és Spanyolország támadása miatt. Ez újabb reményeket kelt a már rezignált bujdosókban is: „Hát nekünk vagyon-e most ideje, hogy várjunk valamit?" És válaszol is: „A szegény urunk, amit pennájával tehet, el nem mulattya, eleget ír mindenfelé, mert mi olyanok vagyunk, mint az evangyeliumbeli beteg, aki harminc esztendeig volt a tó mellett, várván, hogy valaki vesse belé, midőn az angyal felzavarta. Mi is azt várjuk, hogy valaki valamely zűrzavart csináljon, mert mi magunkkal jótehetetlenek vagyunk. Az Isten elhozza még a mi óránkot is, ha most nem, máskor."[66] Az újabb értesülések alapján Szaniszló helyzetét kilátástalannak tartja, s inkább Nyugatról és Délről vár biztató híreket.[67] Rodostóban július végén tudják meg, hogy Dancka a hónap 9-én feladta magát az oroszoknak, de azt is, hogy Itáliában a szövetségesek győzelmet arattak, és hogy a „francia [július 18-án] megvette Philisburgot".[68]

A rodostóiak hangulatáról Bohn sűrűn tájékoztatja a konstantinápolyi császári követet. 1734. január 5-én jelenti Talmannak, a fejedelem attól tart, a török tovább folytatja a perzsa háborút, ő pedig azt szeretné elérni, hogy hagyják abba, bár ebben

[64] Saussure: i. m. 257—258.
[65] Saussure, i. m. 265—267.
[66] Mikes, 189.
[67] 1734. június 16-i levél, Mikes, 194.
[68] Mikes július 27-i levele, i. m. 195 sk.

nem bízik. Bonneval viszont meg van győződve arról, hogy a Porta az oroszok, sőt esetleg a Habsburgok ellen is fordul a perzsa háború ellenére. Ezért Rákóczitól megkérdezi, milyen módon lehet ágyúkat átvontatni Lengyelországból Magyarországra a Kárpátokon keresztül. Úgy véli ugyanis, hogy innen lehetne a legnagyobb csapást mérni Bécsre. Egyébként a „renegát" szerint az volna a helyes, ha Magyarországra török hadak törnének be, és nem a tatárok. Rákóczi e hadak élén vagy olyan keresztény csapatokkal vonulhatna be, amelyeket Franciaország szövetségesei bocsátanak rendelkezésére. A Portának meg kellene ígérnie, hogy Magyarországot régi jogaiba és kiváltságaiba állítja vissza, csak Belgrádot és Temesvárt tartja meg, ahol ugyanis szakadár görögök élnek. A magyarok ebben az esetben felkelnének, és Rákóczit királyukká választanák. „Ezek mind légvárak" — mondja Bohn. Ő azt hiszi, hogy Szaniszlót rövidesen kiűzik Lengyelországból, s a töröknek nem lesz alkalma beavatkozni a kelet-európai ügyekbe.

Ami saját sorsát illeti, úgy látja, hogy a fejedelem mindenképpen Párizsba akarja küldeni. Mellékeli is Rákóczinak 1733. december 26-ról kelt, hozzá írt levelét, amely megsiratja a perzsa háborúban elesett Topált, s helyteleníti, sőt veszélyesnek tartja a Porta szempontjából az újabb perzsa hadjáratot. Nyugtalanítja, hogy párizsi ügyvivője, Bon beteg, és aggódik fia sorsa miatt.[69] Ekkor Bohn már nem Rodostóban, hanem Konstantinápolyban tartózkodik, ahol az a jó hír éri, hogy a bécsi udvartól megkapta az „Oberstleutnant" rangot, és reméli, hogy megfelelő „gratifikációban" is részesül, s nemcsak a rangért járó kiemelt zsoldot kapja meg.[70] A dán besúgó a török fővárosban egyre szorosabb kapcsolatba kerül Bonnevallal és a francia követtel. 1734. január 8-án azt jelenti, hogy a Bonnevaltól és Villeneuve-től kapott tájékoztatás szerint Franciaország nem kíván szerződést kötni a Portával, márpedig ez volt a törökök feltétele ahhoz, hogy fellépjenek a császár vagy a cárné ellen. A francia követ úgy véli, helyes lenne, ha ebben a helyzetben a fejedelem megbízásából Párizsba menne: hátha legalább Rákóczi útján lehetne „diverziót" kezdeni. „Hasznos lehetnék számára Franciaországban, és még annak a látszata is fennáll, hogy nem állnának távol attól, Franciaországban, és még annak a látszata is fennáll, hogy nem állnának távol attól, hogy ennek a fejedelemnek eszközöket adjanak arra, hogy Lengyelországból Magyarországra menjen, mert arról értesült, hogy Magyarországon az elégedetlenek között jelenleg mozgolódás van."[71]

Bohn lemásolja a fejedelem 1733. december 26-án kelt levelét, amelyet Bonnevalhoz írt, és amelyben elmondja véleményét az európai helyzetről, s mellékeli január 15-i kémjelentéséhez. Rákóczi szerint Itáliában nem fog hosszú ideig tartani a háború, elsősorban a spanyol udvar ingadozásai miatt. A francia diplomácia törekvései megegyezéshez vezethetnek, nemcsak Szardínia királya és a spanyol király, de Bécs és ellenfelei között is. Nem sokat vár a német fejedelmektől sem, különösen azért nem,

[69] „Voila Monsieur ce qu'on appelle batir des chateaux en Espagne." Bohn Talmannak, 1734. január 5. Türkei, Kart. 209. 1734. január—február, 149^{v} sk. fol.

[70] Minderről Talman levelezett a Haditanáccsal. Türkei, Kart. 209. fol. 55 és passim.

[71] „Je luy pourrois etre utile en France et il y avoit meme apparence qu'on ne seroit éloigné de fournir au prince un moyen de rentrer en Hongrie par la Pologne puisqu'il avoit apris qu'il y avoit actuellement de remuement en Hongrie parmi les mécontents." Bohn Talmannak, 1734. január 8. Türkei, Kart. 209. 1734. február—március, fol. 23.

mert Franciaország képtelen lefizetni az összes minisztereket olyan országokban, amelyek nem kívánják a háborút. Kételyei vannak a tekintetben is, hogy Franciaország mennyire tudja segíteni Szaniszlót, és hogy a svédek, a poroszok és a dánok hajlandók-e vele együttműködni, miután érdekeik különbözőek. Mindezek után csodálkozik azon, hogy a Porta Oroszország ellen akar fordulni, hiszen hogyha Franciaország és a Habsburg Birodalom békét kötnek, szembe találhatja magát ez utóbbival is. Látható, hogy a fejedelem nem ért egyet Bonnevallal az orosz háború ügyében, s ezt Bohn meg is jegyzi.[72]

A dán szeretné még húzni az időt, de február 16-án már azt kell jelentenie, hogy Rákóczi kéri, utazzék rögtön Rodostóba, mert újabb instrukciókat akar neki adni. Feltehetőleg Itálián keresztül akarja Franciaországba küldeni, hogy ott felkeresse Don Carlost, és kapcsolatba lépjen a spanyol követtel, esetleg Alberonival is. Az a terve, hogy rávegye a franciákat a horvátországi partraszállásra. A francia követ viszont azt szeretné, ha a Porta megtámadná Oroszországot, és ilyen irányban kéri Bonneval közbenjárását.[73] Ő mindenesetre vissza kíván térni Rodostóból Konstantinápolyba, mert elutazása előtt Villeneuve találkozni szeretne vele, hogy újabb utasításokat adjon. Bonneval üzenetét is viszi a fejedelemhez, amely tájékoztatja őt a horvátországi partraszállás tervéről, ezt Rákóczi többször is javasolta Franciaországnak. Szerinte a Kulpa folyó hajózható, és a várak, így Karlstadt, könnyen bevehetők.[74]

Február 22-én megírja, hogy holnap utazik Rodostóba, és viszi az angol követ üzenetét is, aki biztosította Rákóczit támogatásáról a protestánsok vallásszabadságának ügyében.[75] Talman az udvarnál újból kifogásolja Kinoul Rákóczinak küldött üzenetét, ennek alapján Savoyai Jenő jelentést tesz a császárnak, és diplomáciai akciót sürget követe útján Londonban is.[76]

Bohn február 23-i Talmanhoz küldött jelentéséhez mellékeli Bonneval feljegyzését, amelyet Rákóczinak küldött meg, és melyben az áll, hogy Magyarországot mindenképpen el kell venni a császártól, hiszen mint a Habsburg Birodalom „séminaire"-je vagy „magazin"-ja 80 000 embert tud eltartani. Ehhez az szükséges, hogy francia csapatok, mintegy 50 000 ember, Itálián keresztül Horvátországba törjenek, mégpedig úgy, hogy Trieszten át Zágráb és Csáktornya felé vegyék útjukat. Rákóczi csatlakozhatna ehhez a sereghez Boszniánkeresztül. Ha Budát elfoglalják, kiáltsák ki

[72] Rákóczi Bonnevalnak, 1733. december 26. Türkei, Kart. 209. 1734. február—március, 16 sk. fol.

[73] Bohn Talmannak, 1734. február 16. Türkei, Kart. 209. 1734. február—március, 73. fol.

[74] Bohn Talmannak, 1734. február 18. Uo. 74 sk. fol.

[75] Bohn Talmannak, 1734. február 22. Uo. 76. fol.

[76] Talman a Haditanácsnak, 1734. február 20. Türkei, Kart. 209. 1734. február—március, 74. fol. Savoyai Jenő referátuma, 1734. március 25. Uo. 199. fol. Kinoul iratai között *T. Haraszti Éva*, aki szíves volt vállalni ezt a kutatást, nem talált semmit Rákóczival kialakított kapcsolatairól. Egy 1732. december 13-i jelentésben említi, hogy a Porta követet küldött a svéd királyhoz, amit Rákóczi intrikáinak tulajdonít, akiről ezt írja: „...whose outward Bigottry is all a part acted, and who is every day insinuating new Projects to the Porte in order to disturb the affairs of Europe, and his present great hopes are from the Disturbances wich are like to happen in Poland upon the King of Poland's Death." Kinoul Newcastle herceghez, 1732. december 13. Londoni lt. State Papers 97/26. Aki ezt írta, az nem lehetett jó véleménnyel a fejedelemről, és nem pártolhatta terveit.

a fejedelmet Magyarország királyának. Fia Moldván keresztül támadjon Felső-Magyarországra, és Erdély felszabadítása után ő legyen a fejedelem. Arra kéri a francia királyt, hogy küldje Villeneuve helyett Montit Konstantinápolyba, mert a jelenlegi követ „se nem elég vállalkozó, sem nem elég merész és szabad szellemű, hogy az adott körülmények között sikerrel járjon".[77]

Február 28-án jelenti, hogy amint Rodostóba megérkezett, a fejedelem megparancsolta, azonnal induljon Raguzába, onnan pedig Itáliába, keresse meg Villars marsallt, és kérje, hogy 50 000 embert indítson Friulon és Horvátországon keresztül Magyarországra. Úgy véli, hogy Rákóczinak igaza van abban, hogy a Porta nem mozdul, ha Franciaország nem köt vele szerződést. Ez egyébként szerinte egyszerűen ürügy, Törökország nem akar háborút kezdeni Oroszország ellen. A fejedelem szeretné, ha Franciaország rá tudná venni az orosz udvart, szakítson a császárral, s szerinte Safirovot ehhez pénzzel meg lehet nyerni, Ostermann túlságosan is elkötelezte magát Bécsnek.[78]

Közben Villeneuve január 14-én jelenti a külügyi államtitkárnak, hogy nem tudja, Rákóczinak milyenek az elképzelései az adott helyzetben, de egyik titkára (valószínűleg Bohn) elmondta, reméli, hasznot húzhat az új körülményekből, és részt vehet Franciaországnak a császár elleni hadakozásában. „Igyekezni fogok, hogy pontosabb fogalmaim legyenek azokról a tervekről, amelyeket képes lesz kialakítani, de meg kell jegyeznem, hogy még ha volnának is kapcsolatai Magyarországon és Karintiában, Styriában vagy Karniolban, sok akadályba ütközne, hogy azokat felhasználja pénz és fegyver híján, miután ezeket a népeket, különösen a magyarországiakat, a császár tisztjei, akik ezekben az országokban kormányoznak, elővigyázatosságból teljesen megfosztották ezektől, még azokat is, akiknek volt." Mindenesetre kéri, hogy a külügyi államtitkár adjon utasítást, miként viselkedjék a fejedelemmel szemben.[79]

Még mielőtt ez a kérése Párizsba érkezne, január 26-án Chauvelintől a következő utasítást kapja: „Titokban és anélkül, hogy elkötelezné magát, beszéltessen Ragotski fejedelemmel, és ismerje meg pontosan, hogy a kor nem csillapította-e hevességét és dicsőségszeretetét; hogy a kapcsolatok, amelyeket megőrzött Magyarországon és a környező tartományokban, képesek lesznek-e olyan helyzetbe hozni, hogy széttépjék láncaikat, amelyeket a lengyeleknek a vérével akartak megerősíteni; hogy erről valamilyen tervet készített-e; mi az, amit úgy gondol, hogy tehetne; milyen segítséget kérne, amikor cselekedne, és milyen módon lehet majd ezt megvalósítani. A fegyverek nem mindig szerencsétlenek, és az elmúlt események nem kell hogy elbátortalanítsanak. Végül, Ön tökéletesen átérzi, mi a jelentősége annak, hogy tájékozódjunk mindezekről a pontokról, éppúgy, mint arról a segélyről és a kedvezésekről, amelyeket a Porta nyújthatna titokban Ragotsky fejedelemnek."[80] A kezdeményező most

[77] „Ni assez entreprenant, ni assez hardi et liberal pour reussir dans les conjonctures presentes." Bohn Talmannak, 1734. február 23. Türkei, Kart. 209. 1734. február—március, 77 sk. fol.

[78] Bohn Talmannak, 1734. február 28. Uo. 67 sk. fol.

[79] Villeneuve Chauvelin-nek, 1734. január 14. Turquie, 89. köt. 51 sk. fol.

[80] „Secretement et sans vous commetre, faites parler au prince Ragotsky et connaitre exactement si l'age n'a point ralenti l'ardeur et l'amour de la gloire, si les liaisons qu'il a conservé en Hongrie et dans les provinces voisines le peuvent remettre en etat de rompre leurs chaines qu'on a voulu cimenter du sang des

tehát a francia udvar, s erre azért érdemes felfigyelni, mert évtizedeken keresztül Rákóczi volt a kérelmező.

Március 13-án Villeneuve beszámol a külügyi államtitkárnak Bohn küldetéséről, ajánlólevelet ad neki, és megküldi az udvarnak Bonneval mémoire-ját, amelynek javaslatai most egybeesnek Rákóczi elképzeléseivel. Mindez azt jelenti, hogy a dán tisztet beavatta minden titkába, s ezt tette Bonneval is, aki a Habsburgok elleni hadjárat tervét az ő útján juttatta el Maurepas-hoz, sőt küld ebből egy példányt a Rómában tartózkodó Polignac bíboroshoz is.[81] A Bohn útján küldött javaslatához a fejedelem mellékelte Szaniszló hívének, Tarlónak hozzá intézett levelét is, amelyben az azt kéri, hogy álljon a magyarok élére, és „törje meg Ausztria uralmának gőgjét".[82]

Bohn küldetésének eredményét várva, augusztus 31-én Villeneuve ismét arról tájékoztatja a francia udvart, hogy a Porta csak akkor hajlandó megtámadni Oroszországot, ha Franciaország szerződést köt vele. Ezt a feltételt szerinte Bonneval sugalmazta a miniszteréknek, de Rákóczi is nehézségeket támasztott, mert ő nem javasolta az Oroszország elleni háborút. Bonneval megmutatta a követ tolmácsának a fejedelem egyik levelét, amely szerint a Porta nem húzhat semmiféle hasznot abból, ha Oroszország ellen fordul, szerinte inkább Magyarország és Erdély felszabadítása szolgálhatná a török érdekeket: „Ragotzi fejedelmet továbbra is az foglalkoztatja — írja a követ —, hogy visszaszerezze szuverenitását, és minden gondolata e körül forog. Talán ez alkalommal nem azzal a céllal cselekedett, hogy kárt okozzon Franciaországnak, de szerettem volna, ha Ön ismeri ezt a körülményt, hogy felhasználhassa, amikor ezt alkalmasnak találja."[83]

Szeptember 2-án azt jelenti, hogy Rákóczi másik fia, tehát József megszökött Bécsből, és Velencébe érkezett, ahonnan állítólag Konstantinápolyba akar menni. A fiatalember levelet írt apjának, amelyet a velencei francia követ, Froulay elküldött neki, ő pedig azonnal továbbította Rodostóba.[84] Mikes szerint is a konstantinápolyi francia követ értesítette a fejedelmet fia szökéséről. József azonban Rómába, majd Nápolyba, és nem Rodostóba ment, amit a „kamarás" furcsáll: „Az apja pedig igen várja... de csak nehezebb és hosszabb az atyai és anyai szeretet a fiúi szeretetnél."[85]

Polonois; s'il avoit sur tout cela formé quelques projets; ce qu'il croiroit qu'on pouvoit faire; quel secours il demanderoit, quand il agiroit et de quelle maniere tout cela etoit praticable. Les armes ne sont pas toujours malheureuses et les evenemens passés ne doivent point decourager. Enfin vous sentez parfaitement de quelle consequence il est d'etre éclairci sur tous ces points, aussi bien que sur les secours et les facilités que la Porte pourroit donner tout de meme au prince Ragotski." Chauvelin Villeneuve-nek, 1734. január 26. Turquie, 85. köt. 303/b sk. fol.

[81] Villeneuve Chauvelin-nek, 1734. március 13. Turquie, 89. köt. 199 sk. fol. Az ajánlólevél 220 sk. fol.

[82] „...ut frangatur Austriae dominationis superbia." *Munir-Pacha:* i. m. 392.

[83] „Le prince Ragotzi est toujours occupé du dessein de recouvrer sa souveraineté, toutes ses vues tournent de ce costé-la. Peut-etre mesme qu'il a agi dans cette occasion sans dessein de nuire a la France, mais je n'ai pas cru de vous laisser ignorer cette circonstance pour que vous en puissiez faire usage que vous trouverez a propos." Villeneuve Chauvelin-nek, 1734. augusztus 31. Turquie, 91. köt. 74 sk. fol.

[84] Villeneuve Chauvelin-nek, 1734. szeptember 2. Turquie, 91. köt. 93 sk. fol.

[85] 1734. október 12-i levél, Mikes, 196 sk.

Feltételezik, hogy kíséretében volt Vigouroux, akinek feladata lett volna Józsefet Rodostóba kísérni, de aki a római és a nápolyi úttal talán a fejedelem diplomáciai céljait is akarta szolgálni.[86]

Rákóczi párizsi ügynökének, Bonnak egyik 1734. december 24-én Rákóczi Józsefhez írott leveléből tudjuk, hogy a hollandiai gazette-ek már augusztus 6-án és 20-án hírt adtak a szökésről. Az ügyvivő közli, hogy igyekezett őt elérni, de nem tudta, milyen címen. Most, amint Quesnelhez, Rákóczi pénzügyeinek intézőjéhez és Toulouse grófhoz írt leveléből látta, hogy Rómában tartózkodik, üdvözli őt, és bemutatkozik. 18 éve áll mint ezredes és mint udvari nemes az erdélyi fejedelem szolgálatában, és 14 éve ügyvivője a francia és a spanyol udvarnál, s ez utóbbinál kétszer is járt. Kéri, írja meg, milyen címen levelezzen vele, s egyben közli saját címét Párizsban: rue d'Enfer, quartier du Luxembourg. A testvérrel, Györggyel, úgy látszik, nem tartja a kapcsolatot, mert azt írja, hogy nincs róla híre, és hogy „duc de Makovicz" címen él Franciaországban. Quesnel Rákóczi Józsefhez írt válasza is fennmaradt ugyanezen kelettel, s ebben azt olvassuk, hogy a fejedelemnek nincs pénze Franciaországban, kész azonban a fiú segítségére lenni s egy visszatérítendő előleget (remise) küldeni.[87]

Villeneuve szeptember 11-én eljuttatja a külügyi államtitkárnak Bonneval Rákóczihoz írott szeptember 6-i levelét, amelyhez azt a kommentárt fűzi, hogy mindkettőjüknek „kimérikus gondolataik" vannak. Az első a nagyvezírt akarja megnyerni terveinek, a második csak „szuverenitását" akarja visszaszerezni, és olyan javaslatokat tesz a Porta minisztereinek, amelyekkel saját reményeit táplálja. Bonneval Rákóczihoz írt levelében azt állítja, hogy a körülmények kedvezően alakulhatnak Szaniszló királyságának visszaállítása érdekében, de a Porta igazi érdeke nem ez, hanem az, hogy revideálja a pozsareváci békét, Magyarországnak királyt adjon és Erdélynek fejedelmet. Ehhez Franciaországgal és Spanyolországgal szerződést kell kötni, és el kell kezdeni azokat a hadműveleteket, amelyeket Bohn útján javasolt (Horvátországon keresztül francia hadak támadása, a törökök Belgrád és Temesvár elleni felvonulása). Miután áttekinti a hadi helyzetet és főleg az Itáliában szemben álló felek erőviszonyait, hangsúlyozza, hogy Franciaország érdeke volna a szövetségi szerződés megkötése a Portával. Rákóczit biztatja, hogy erre vegye rá a francia és a spanyol diplomáciát. A francia követ kijelentései a Porta számára nem elegendők, írott szerződésre van szükség, amelyben Franciaország kötelezettséget vállal az Oroszország ellen megindítandó hadjárat esetén. Ez egyúttal a Habsburgok elleni fellépést is jelentené Törökország részéről. A közvetítést a fejedelem vállalhatná, aki szerződést köthetne a Portával, de úgy, hogy Franciaország és Spanyolország elkötelezzék magukat. Rákóczi a szerződés megkötése után Jeruzsálembe indulna, látszólag zarándokútra, ténylegesen azonban azért, hogy Nápolyba hajózzék, ahol találkozna az infánssal. A

[86] Thaly szerint Vigouroux Rákóczi halálakor nem tartózkodott Rodostóban. A fejedelem által kiállított nemesítési okmányt is fia hitelesíttette. Rákóczi József viszont 1735. október 15-én Vigouroux-t küldi Rodostóba mint saját megbízottját. Vigouroux további sorsáról Thaly azt írja, hogy 1741-ben Torinóban tűnt fel, majd Lengyelországba ment, ahol állítólag őt és kisebbik fiát megmérgezték. *Thaly Kálmán:* Rodostói nemeslevél Rákóczitól, 1728. Turul, 1908.

[87] Bon Rákóczi Józsefnek, 1734. december 24. Turquie, 91. köt. 260 sk. fol. Quesnel Rákóczi Józsefnek, 1734. december 24. Turquie, 91. köt. 207. fol.

választ franciául, magyarul vagy latinul várja, hogy Ibrahim be tudja adni a Portán is.[88]

A francia követ nem bízik e terv kivihetőségében, még annak ellenére sem, hogy Magyarországról hírek érkeznek az elégedetlenek megmozdulásairól. December 24-én jelenti, hogy Rákóczihoz magyar földről delegáció érkezett, de nem tudja, mi céllal.[89] Valóban, a lengyel háború hírére Erdélyben és Magyarországon némelyek ismét Rákócziban reménykednek. Az Ung megyei Gombos fivérek, György és Imre 1733 végén Leszczyński Szaniszló hívéhez, Potockihoz, a kijevi vajdához küldik Kiss János nevű emberüket. A vajda ígéri, hogy a Leszczyński-párti konföderáció a magyarokat megsegíti, ha „Isten ügyüket támogatja". Ezzel az üzenettel tér vissza a küldött megbízóihoz, de a következő év elején, Szent Mihály arkangyal napján ismét útra kel Hotinba felé, ahol Jávorkával és Krucsayval találkozik, innen török kísérettel a tatár kán táborába, Tóth Andráshoz indul. Onnan Rodostóba kísértetik, ahol először Molitard-ral találkozik, majd Zay Zsigmonddal (tanúvallomásában *Sándort* mond), Sibrikkel, aki kikérdezi otthoni ismerőseiről és a gazdasági-katonai helyzetről. Beszél Csáky gróffal is, aki felesége és gyermekei iránt érdeklődik. „Látta Mikes grófot is, aki Rákóczi belső embere és mindenese." Találkozik még Pázmán (Pázmándy) Péterrel, Lázár Istvánnal (?), Horváth Ferenccel, Borbély Andrással, Eötvös Bálinttal, egy Törzsök nevű „aurifabrummal". Sibrik azt üzeni Gomboséknak, hogy csatlakozzanak Szaniszló hadaihoz, ők, a bujdosók is elindulnak Lengyelországba, ha a francia király segítsége megérkezik. Rákóczit kétszer látta „magyar ruhában, nagy szakállal, de nem hívták hozzá, és nem beszélt vele".

Kiss visszatérése után megesküdött, hogy senkinek nem szól arról, amit látott-hallott. Gombosék azonban felfedték terveiket Vécsey László és Orosz Gábor előtt, akiket velük együtt feljelentettek. Gombosék Lengyelországba menekültek, Kiss Jánost azonban letartóztatták, és 1737-ben börtönbüntetésre ítélték. A többi gyanúsított ellen is eljárást indítottak, s különböző büntetéseket szabtak ki rájuk.[90]

Villeneuve feltehetőleg Kiss János küldetésére utalt, amikor azt jelentette, hogy Magyarországról érkezett küldöttség Rodostóba. A kortásak azonban sokkal többet tételeztek fel. Egyetlen példát hozzunk erre. Apor Péter május 17-én jelenti az erdélyi császári tábornoknak: hírt kapott arról, hogy a száműzött magyarok Moldvában gyülekeznek, és Gyulay Bukarestben toboroz. Egy bizonyos Nagy János Franciaországból érkezett utasításokkal a gyülekezőkhöz. Sokan beszélnek arról, hogy a franciák győzelmet arattak a császáriak felett, és — ahogy Apor mondja — ez „valószínűleg némelyeknek a lelkét izgatja".[91]

[88] Villeneuve Chauvelin-nek, 1734. szeptember 11. Turquie, 91. köt. 129 sk. fol.

[89] Villeneuve Chauvelin-nek, 1734. december 24. Turquie, 81. köt. 294 sk. fol.

[90] „Videt item Comitem Mikes qui intimus erat Rakoczyo et totum fac. . . . . .se tamen ad Rakoczyum nec vocatum, nimiscum eodem collocutum fuisse." *Marczali:* i. m. 175 hívta fel a figyelmet erre a perre, de rossz hivatkozásokkal. *Szekfű* őt követi, de kételkedik abban, hogy Kiss János látta a fejedelmet, és hogy az valóban magyar ruhában járt. A peranyag: OL, Kancelláriai lt. A. 1. Originales referadae 1739. No. 29.

[91] „Hoc probabiliter ut aliquorum animos excitet." Apor Péter egy császári tábornokhoz, 1734. május 17. Türkei, Kart. 210. 1734. április—június, 139^{v}. fol.

A fentiekből az derül ki, hogy Rákóczi és Bonneval szoros kapcsolatban álltak egymással, együttműködésük alapja a Habsburg-ellenesség volt, de nézeteik — legalább is kezdetben — el is tértek egymástól. A fejedelem mindvégig a császár elleni török hadjáratot szorgalmazta. Bonneval ingadozott ebben a kérdésben, mindkét irányban lehetőnek tartotta a Porta fellépését, de végül ő is a Bécs elleni támadást javasolta. A francia diplomácia az Oroszország elleni török fellépést kívánta, hogy támogatást nyújtson Leszczyńskinek, s ezért rossz néven vette Rákóczi más irányú tájékozódását. Ennek az ellentétnek súlyos következményei lesznek a francia udvar és a fejedelem közötti kapcsolatok alakulásában.

Utolsó kezdeményezések

Bohn letartóztatása

Bohn végül is nem Itálián át, hanem hajón utazott Franciaországba. Párizsból 1734. augusztus 28-án jelentett a császári udvarnak Hasenstock haditanácsi referendárius címére. Megírta, hogy májusban érkezett oda, június 8-án, majd július 15-én is küldött levelet egy lübecki kereskedő útján Hollandiába, az ottani császári követnek, de semmiféle választ nem kapott. (Mielőtt Franciaországba indult volna, Talman sokat levelezett a bécsi udvarral arról, hogy Bohn kivel tartsa a kapcsolatot, és végül abban állapodtak meg, hogy nem a párizsi francia követtel, hanem a hollandiaival.) A Hotel d'Espagne-ban lakik, amely a rue de Seine-ben található a Saint-Germain külvárosban. A párizsi udvar, megítélése szerint, nem érdeklődik Rákóczinak ama terve iránt, hogy a francia csapatok az Adrián szálljanak partra. Zaytól levelet kapott Rodostóból, amelyből megtudta, hogy a fejedelem Csákyt és Pápait Rodostóba hívta tanácskozásra, Máriássyt Hotinba küldte. Azt is megírja, hogy Rákóczi József szökésében sem a fejedelemnek, sem Franciaországnak nem volt része, egyébként úgy tudja, hogy Don Carlos udvarában tartózkodik.[1]

A konstantinápolyi francia követet október végén az udvari hírekről tájékoztatja (főleg Villars és Berwick marsall haláláról), hogy ezzel a gyanakvásnak elejét vegye. Részletesen szól a „garde de sceaux"-val, tehát a külügyi államtitkárral, Chauvelinnel, aki egyben igazságügyminiszter is volt, folytatott tárgyalásairól. Az államtitkár tőle kért tájékoztatást Fleury bíboros számára a törökországi állapotokról. Itt írja azt is, hogy Rodostóból nem kapott híreket (a császári udvarnak mást mondott), s ez meglepi, mert az újságok szólnak a magyarországi „mozgolódásokról". „Úgy tünik — írja —, semmi sem zavarná jobban a császárt a jelenlegi helyzetben, mint egy jó diverzió ebben az országban, és semmi sem lehetne megfelelőbb a lengyelországi ügyek számára."[2] Ez természetesen tökéletes ellentéte mindannak, amit ő ténylegesen gondolt.

Október 23-án Rákóczi párizsi ügyvivője, Bon megküldi a külügyi államtitkárhoz Bohnnak egy levelét és Bonneval egyik levelének másolatát, amelyben az áll, hogy a Porta feltehetően megtámadja Oroszországot. Azt nem tudja megállapítani, hogy a dán tiszt kinek akarta elküldeni levelét és a másolatot, mindenesetre gyanús számára a dolog.

[1] A Bohnra vonatkozó ekkori információkat összefoglalja *J. Kont:* Les dernières années de François Rákóczi II. Revue de Hongrie, 1910.

[2] „Il me semble que rien n'embarasseroit plus l'Empereur dans la conjoncture presente qu'une bonne diversion dans ce pais-là et rien ne sçauroit être plus convenable aux affaires de Pologne." Bohn Villeneuvenek, 1734. október 8. Turquie, 91. köt. 31—36. fol.

Október 28-án Chauvelintől azt a választ kapja, hogy hagyja el az udvart, mert „Erdély fejedelme a Portán keresztezi Franciaország terveit" („Le prince de Transylvanie traverse a la Porte les desseins de la France.") Az ügyvivő szerint ez nem áll, a fejedelem ezt sohasem tette, igazi terveiről számot ad az a mémoire, amelyet ő maga 1733 februárjában adott be, s amelyben az állt, hogy a Porta fenyegesse Ausztriát, de arra nem gondolt, hogy török hadakkal támadjon Magyarországra. A bécsi udvar érdeke, hogy ilyeneket híreszteljen. Jelentkezni fog a hivatal vezetőjénél, Antoine Pecquet-nél,[3] hogy megtudja, mi a döntés sorsát illetően.

Október 30-án a rendőrminiszter azt jelenti a külügyi államtitkárnak, hogy Bohn eltűnt. Feltehető, hogy gyanút fogott, mert észrevette, hogy leveleit visszatartják.[4] Bon a garde des sceaux-hoz írt október 31-i levelében leírja, hogy a kém kikkel állt kapcsolatban. Pecquet-től megkérdezi, hogy mi a miniszter szándéka Bohnnal.[5]

Bohn október 28-án az angol követ házába menekült, ahol az intendáns védelmébe vette, majd saját lakásán rejtette el, és — amint a kihallgatási jegyzőkönyvekből tudjuk — november 3-án itt tartóztatják le, és a Bastille-ba zárják.

November 13-án Chauvelin a következő tájékoztatást adja Villeneuve-nek: „Bohn úr a bécsi és az orosz udvar kéme volt, letartóztattuk, és itt van először is az, amit papírjai között találtunk. Azután közlöm Önnel azt is, amit első tanúvallomásában mondott, amelyre e hónap 10-én került sor, s amely kapcsolatban van Önnel és azzal az országgal, amelyben tartózkodott. Bonneval bizalmába fogadta, és látni lehet, hogy Ragotski fejedelem az ő kezébe tette le legfontosabb titkait."

Az államtitkár az iratok és a vallomások alapján levon néhány következtetést, többek között azt, hogy Rákóczi nem törődik a lengyel üggyel, csak azzal, hogy Magyarországon „rendezkedjék be", hogy Bonnevalt is megnyerte tervének, és hogy minderről tájékoztatta Bohn útján az angol követet is. Máriássyt és egy Gauko (!) (talán Gyulay) nevű személyt Hotinba küldött, hogy onnan Magyarországra menjenek. Bohn Rodostóban kapcsolatban állt Zayval, aki elégedetlen Rákóczival, Gresset atyával, Bechonnal, a fejedelem titkárával és másokkal. Az államtitkár kifogásolja, hogy a francia követség egyes alkalmazottai túl messze mentek a vele való kapcsolattartásban. Azt ajánlja Villeneuve-nek, hogy tartsa titokban a dán letartóztatását, de értesítse erről Rákóczit és Bonnevalt, s informálja őket azokról a személyekről is, akikkel Bohn kapcsolatban állt.[6] Chauvelin a későbbiekben is megküldi Bohn tanúvallomásait és azok kivonatait.

November 9-én (és nem 10-én), első kihallgatásán a dán elmondja, hogy Bornholm szigetén született, 38 éves, katolikus, május végén jött Párizsba, Rákóczi küldte, akinek már sok éve udvari embere, azért jött, hogy valamilyen állást kapjon a

[3] Az ifjabb Antoine Pecquet-ről van szó. Vö. *J. P. Samoyault:* Les bureaux du secrétariat d'Etat des Affaires Etrangères sous Louis XV. Paris 1971.

[4] Két jelentés 1734. október 31-i dátummal, Hongrie, 18. köt. 383 sk. fol.

[5] Bohn Chauvelin-nek és Pecquet-nek, 1734. október 31. Hongrie, 18. köt. 386 sk. fol.

[6] „Le sieur Bohn estoit un espion des cours de Vienne et de Russie, nous l'avons fait arrester et voicy en premier lieu ce que nous avons retrouvé dans ses papiers. Je vous marqueray ensuite ce qui se trouve dans un premier interrogatoire qu'il a subi le 10, de ce mois ayant rapport a vous et au pays où vous etes. Il avoit la confiance de Bonneval et l'on voit que le prince Ragotski avoit posé dans ses mains les secrets les plus importants. . . . [le prince Ragotzi]. . . ne pense qu'a ce qui pourroit procurer son etablissement en Hongrie." Chauvelin Villeneuve-nek, 1734. november 13. Turquie, 91. köt. 140 sk. fol.

tüzérségnél. Ajánlóleveleket hozott Rákóczitól Du Maine hercegnek, és Villeneuvetől is, aki felhasználta szolgálatait a Bonnevallal tartott kapcsolatokban. Konstantinápolyban összeköttetésben állt Talman császári rezidenssel, akinek mindent jelentett, amit Bonneval és Villeneuve kapcsolatáról megtudott. Szolgálatai fejében alezredesi rangot kapott a bécsi udvartól a megfelelő zsolddal, s elutazása előtt a követ 100 zecchinót adott neki. Amikor megkérdezik, hogy ezek szerint Villeneuve-öt elárulta, Bohn készséggel bevallja, hogy így volt. Elsősorban a Franciaország és a Porta közötti szerződés megkötésének problémájáról tájékoztatta a császári követet s arról, hogy Rákóczinak milyen tervei vannak Magyarországon. Ez utóbbi egyébként semmit sem akart kezdeményezni az előtt, hogy Franciaország támogatásáról biztosítja, és lehetővé teszi, hogy 30—40 000 ember partra szálljon Isztriában. Azt is bevallja, hogy tájékoztatást adott az orosz követnek is, s ettől is kapott 100 zecchinót. Amikor utazásáról faggatják, kiderül, hogy egy francia hajón érkezett Toulonba, s onnan Avignonon, Lyonon keresztül Párizsba jött. Itt nemcsak hivatalos emberekkel találkozott, Maurepas-val, Chauvelinnel, Le Bonnal (így hívja Bont), Rákóczi ügyvivőjével, hanem több tudóssal is, így többek között La Condamine-nal (aki járt Rodostóban is),[7] de a grosbois-i kamalduliakkal is. Írásos kapcsolatban állt Golovkinnal, Uhlefelddel, a hágai cári és császári követekkel, levelet írt Hasenstock referendáriusnak és Talmannak. A követeknek beszámolt arról, hogy Franciaország nem akar szerződést kötni a Portával, s különösen Fleury bíboros húzódozik, hogy ilyen lépést megtegyen. Ebből az is következik, hogy nem kell tartani a török „diverziótól". Csak beszélgetései tartalmát írta meg rejtjeles leveleiben, más kémekkel nem állt kapcsolatban. Idejének egy részét a saint-germaini apátság könyvtárában töltötte, ahol régi szerzők könyveit olvasta. Amikor megtudta, hogy leveleit visszatartják, az angol követnél keresett menedéket, de végül is négy nap után kénytelen volt szállására visszamenni, ahol letartóztatták. Hosszan faggatják papírjairól és a rejtjelekről, de a kérdések jó részére kitérő válaszokat ad, illetve azt állítja, hogy papírjait elégette.

November 12-én ismét kihallgatják, főleg iratai ügyében, amelyekről feltételezték, hogy valahol elrejtette azokat. Azt is firtatják, hogy miért keresett menedéket az angol követnél, s hogy vajon nem az udvarmesternél hagyta-e az iratokat. Harmadik vallatásáról november 17-én vették fel a jegyzőkönyvet, s ebből elsősorban személyi kapcsolatairól kapunk képet. Megkérdezik, hogy ismeri-e Kisst és Kovácsot, akik Rodostóból Itáliába mentek Marseille-en keresztül. Közli, hogy igen, és hogy ezek a fejedelem engedélyével és Villeneuve segítségével mentek szolgálni a francia seregbe. Kiss ötvenéves, szolgált Flandriában is, de nem tudja, hogy a franciák mellett vagy ellenük, Kovács harminc év körüli, és Lengyelországon keresztül jutott el Törökországba. A vallatókat láthatólag az érdekli, hogy kapcsolatban álltak-e külföldi hatalmakkal, de erre Bohn nem tud válaszolni. Miután kihallgatják arról, hogy miként férkőzött Villeneuve bizalmába, és mit tudott meg Bonneval terveiről, felteszik neki azt a kérdést is, hogy volt-e kapcsolat ez utóbbi és Rákóczi között. Bohn azt feleli, hogy „Bonneval úr egy ideig kapcsolatban állt Rákóczi fejedelemmel, később ezek a

[7] Turquie, 91. köt. 99/b sk., 135 sk., 170 sk., 199 sk. fol. 1731. október 29-én kereste fel Rodostót Charles de la Condamine és kísérete, ahol jó fogadtatásban részesültek. A fejedelem udvari emberei megvendégelték őket, és bárkát szereztek számukra, hogy Konstantinápolyba menjenek. Nouveau voyage fait au Levant ès années 1731 et 1732... par le sieur Tollet. Paris 1742. 276.

kapcsolatok csökkentek". A „pasa" leveleket írt a fejedelemnek, és úgy két-három éve elküldte hozzá titkárát, Châteauvieux-t. Azt is elmondja, hogy Rákóczi óvatos volt, „soha olyan ügyekkel nem bízta meg, melyek bizalmat követeltek volna". Ezért azt sem tudja, hogy inkább Oroszország vagy Franciaország felé húzott-e. Párizsba elsősorban saját érdekében jött, nem annyira a fejedelem kedvéért. Szolgálatot akart vállalni, bár Rákóczi ígérte, hogy évi 600 écut ad neki, ha ez nem sikerül. Párizsból írt hét-nyolc levelet a fejedelemnek, de már nem emlékszik tartalmukra. Megbízatása az volt, hogy 30-40 000 hadnyi segítséget kérjen a fejedelem számára Franciaországtól, amely Isztriában szállna partra, és értesítse őt arról, hogy erről mi a véleménye az udvarnak. Rákóczi egyébként nemigen bízik abban, hogy támogatást kaphat Franciaországtól. Amikor arról faggatják, hogy mi a fejedelem „gondolkozásmódja" („façon de penser"), kijelenti: mióta 10-12 éve a fejedelem mellett van, azt figyelte meg, hogy az „kevéssé számít Franciaországra, inkább Angliában van bizodalma". Kifogásolja, hogy a francia udvar nem tartja meg ígéreteit, és Fleury bíboros nem tartozik barátai közé. Arra a kérdésre, hogy Bon kapcsolatban áll-e az angol követtel, azt válaszolja, hogy erről semmit sem tud. Ami őt magát illeti, egy alkalommal kapott utasítást Rákóczitól Konstantinápolyban, hogy tudja meg, igaz-e az a hír, amely szerint Anglia általános megegyezést ajánlott Franciaországnak. Azt remélte, hogy ez esetben Anglia képviselheti érdekeit. A követ azt üzente, hogy szívesen ír erről udvarának, de legjobb lenne, ha a fejedelem oda küldene valakit. Ebből nem lett semmi, mert kiderült, hogy a megállapodás híre hamis volt. Megkérdezik, hogy végül is Rákóczi melyik oldalon áll. A válasz az, hogy amíg a háború tart, Franciaország mellett fog állni, ha béke lesz, inkább Anglia felé fordul, mert úgy véli, hogy onnan kaphatna segítséget az Erdélyi Fejedelemség visszaszerzéséhez. Amikor azt igyekeznek megtudni, mit tenne a fejedelem, ha Anglia Franciaország ellen fordulna, azt feleli: nem valószínű, hogy amíg a háború tart, a fejedelem szembeszegülne ez utóbbival. A békében azért reménykedik Angliában, mert az érdekelt az erdélyi protestánsok megsegítésében, akiknek Rákóczi örök időkre vallásszabadságot ígért. Azt a kérdést is feltették, vajon a fejedelem nem adott-e megbízást neki arra, hogy Talmannal tárgyaljon. A válasz határozottan nem. Erre a kérdésre később is visszatér, s elmondja, hogy elfelejtette megemlíteni: Rákóczi rajta keresztül megkérte a konstantinápolyi érseket, hogy beszéljen a császári követtel, s adja elő, kész volna véget vetni a magyarországi zavargásoknak, ha kapna egy hercegséget Sziléziában vagy valahol másutt Németországban. Az érsek azonban, aki kezdetben arra gondolt, hogy a követ gyóntatóján keresztül juttatja el ezt az üzenetet, végül is nem vállalta ezt a megbízatást. Erről értesítette a fejedelmet, aki közölte, hogy nem kell tovább beszélni a dologról, tehát „un coup d'épée dans l'eau"-ról volt szó. Végül Rákóczival kapcsolatban azt is megemlíti, hogy Talman szerint Bonneval veszélyesebb a császárra nézve, mint Rákóczi. A kihallgatás során a Porta és a vele kapcsolatban álló hatalmak politikájáról is kérdezik Bohnt, aki objektív válaszokat ad. Rákóczival kapcsolatban felteszik még azt a kérdést is, hogy mi a magatartása a lengyel trónveszély ügyében. A válasz az, hogy inkább Szaniszló felé hajlik.[8]

[8] „M. de Bonneval a esté pendant quelque tems en relation avec M. le prince de Ragotzi, mais que ces relations sont diminuées. ... M. le prince de Ragotzi a toujours eu beaucoup de bonté pour lui, mais qu'il ne l'a jamais chargé d'affaires qui exigeassent de la confiance. ... ...que M. le prince de Ragotzi compte

Bohn kihallgatásához Rákóczi ügyvivője, Bon is adott fel kérdéseket, amelyek a következőképpen hangzottak: 1. Ki küldte a fejedelemasszonyhoz? 2. Mikor lépett először kapcsolatba a „németekkel", a fejedelemasszony megismerése előtt vagy után? 3. Mit mondott a „németeknek"? 4. 1727-ben ő írta-e Vigouroux Hollandiába és Angliába szóló utasításait, és ezekből mit adott át a bécsi udvarnak? 5. Kivel áll kapcsolatban Rodostóban, illetőleg 6. Rodostóban ki tartott kapcsolatot a konstantinápolyi francia követtel? 7. Megvan-e nála a fejedelem összes rejtjeles kulcsainak másolata („cercle de chiffre")?

A dán ezekre április 23-án válaszol, s közli, hogy 1717-ben ismerte meg Rákóczinét Varsóban, sokszor étkezett is vele, és két esztendő múlva, Moszkvából visszajövet újra felkereste. A „németeket" csak Rákóczi adriai terveiről értesítette. Bécsben Hasenstock referendáriussal állt kapcsolatban, aki Rákóczi tervére nem reagált, mert feltehetőleg nem tartotta fontosnak. Vigouroux utasításaira nem emlékszik, de nem is adta tovább azokat, mert akkor még nem állt kapcsolatban Béccsel. Rodostóban Rákóczival, titkárával, Bechonnal és Máriássyval állt összeköttetésben, e tekintetben részletesebb vallomásra nem volt hajlandó. Ami a rejtjeles kulcsokat illeti, ezeket nem másolta le.[9]

Az államtitkár december 11-én visszatér Bohn vallomásaira, de újabb következtetéseket nem von le, legfeljebb arra figyelmezteti, hogy óvakodjék a nagyvezírtől, aki a dán szerint a császáriaknak és az oroszoknak elkötelezett. A Portával tartsa a kapcsolatot, de a szerződés ügyében ne tegyen engedményt, annál is inkább, mert francia részről tárgyalásokat kezdeményeztek a cárné udvarával. Szeretné, ha a Porta szerződés nélkül is elkötelezné magát Oroszország ellen. A nagyvezírnek azt a javaslatát, hogy a Porta a császárt támadja meg, Bonnevaltól származtatja, ez utóbbinak Rákóczihoz írt memoranduma alapján. Az államtitkár ezt elutasítja, egyrészt, mert a törököt nem kell most a császár ellen ösztönözni („exciter"), másrészt, mert nehéz lenne bebizonyítani e terv elsőbbségének szükségét a többiekkel szemben.[10] (Chauvelin 1735. május 19-én megírja Villeneuve-nek, hogy Bohnból igyekeztek kiszedni minden információt, de többet nem tudtak meg, mint amit eddig közölt vele.[11])

A Bastille irattárában megtaláljuk a Bohnra vonatkozó iratok egy részét a kihallgatási jegyzőkönyvek nélkül. Egy 1734. november 3-i bejegyzés szerint „Bohn úr dán nemes, Ragotzky fejedelem úr nemesembere [»gentilhomme des commandements«], alezredes a császár szolgálatában. Azzal vádoltatik és terheltetik, hogy elárulta Villeneuve urat Konstantinápolyban, ahol ő követ, a Birodalom és Oroszország követei

---

peu sur la France et que sa confiance se trouve beaucoup davantage du costé de l'Angleterre... il crut que tant que la guerre durera M. le prince de Ragotzi sera pour la France, parce qu'il ne peut esperer de secours que de ce costé-la, mais que si la guerre venoit a cesser, il se tourneroit avec plus de confiance du coste de l'Angleterre pour obtenir son retablissement dans la principauté de Transilvanie... Il a fait part aux Allemands de l'intention que le prince de Ragotzi avoit d'engager la France a faire debarquer 25 à 30 000 hommes sur les côtes de l'Istrie pour de là les faire passer en Hongrie et de se joindre avec ceux qui étoient dans le parti de ce prince ou du moins qui pourroient y être." Turquie, 91. köt. 170 sk. fol.

[9] Hongrie, 18. köt. 396 sk. fol. és csak a jegyzőkönyv Turquie, 92. köt. 97 sk. fol.

[10] Chauvelin Villeneuve-nek, 1734. december 11. Turquie, 91. köt. 186 sk. fol.

[11] Chauvelin-nek Villeneuve-nek, 1735. május 19. Turquie, 92. köt. 108. fol.

előtt felfedve mindazt, amit róla megtudott, és azért jött Párizsba, ezeknek az udvaroknak a költségére, hogy itt a kémmesterséget folytassa. Tájékoztatta az idegen udvarok követeit mindarról, amit fel tudott fedezni Franciaország kárára, és hogy jobban el tudja rejteni kapcsolatait, rejtjelesen írta és kapta leveleit. A németekkel közölte Ragotzki fejedelemnek azt a szándékát, hogy rávegye Franciaországot, szállítson 30 000 embert az isztriai partokra, hogy azok Magyarországra menjenek, és csatlakozzanak azokhoz, akik az ő pártján álltak." A letartóztatási parancs 1734. november 2-án kelt. Fel van jegyezve az is, hogy mikor engedték szabadon: 1738. augusztus 24-én. Ez azt jelenti, hogy majdnem négy esztendőt ült a Bastille-ban, ahova megengedték behozatni ruháit és egyéb ingóságait.[12] 1735. január 13-án Savoyai Jenő referálja a császárnak, hogy Párizsban Bohnt utolérte a „fatalitás": letartóztatták és iratait lefoglalták, bár megpróbált az angol követhez menekülni. „Ist zu bethauren" — és ad acta teszi az ügyet. Kiszabadulása után busásan megjutalmazták: 1759-ben Feldmarschallként halt meg.[13]

Bohn leleplezése elsősorban Villeneuve-öt érintette kínosan, aki valóban államtitkokat mondott el neki, főleg a Portával való kapcsolatok és az esetleges francia—török szerződés ügyében. A követ 1735. január 26-án azt írja Chauvelin-nek, hogy nagy meglepetéssel értesült a dán árulásáról, akiről nem tételezte fel, hogy kém, miután több mint 14 évig Rákóczi szolgálatában állt, és teljes bizalmát élvezte. Úgy tudták Konstantinápolyban, hogy nagybátyja magasrangú tiszt az orosz hadseregben, és hogy ő is ott szolgált, de valamilyen okból onnan eltávozott. Dániában protestánsnak született, Rodostóban áttért a katolikus hitre, mégpedig úgy, hogy ezzel jelentős örökségről mondott le. Ő maga felfigyelt tehetségére és szorgalmára, amellyel igyekezett ismereteket szerezni Törökországról. 1732-ben a csatorna és a Dardanellák feltérképezésével foglalkozott. Villeneuve a dán életét mentette meg, mert egyszer pestis idején rossz állapotban érkezett Konstantinápolyba, és ő ápoltatta. Ezért hálás volt neki, úgy látszott, hogy nagy buzgalmat tanúsít Franciaország iránt. Ennek ellenére hosszú időn keresztül semmi feladatot nem bízott rá, annál is inkább, mert Rákóczival nem állt kapcsolatban, következésképpen „kreatúráival" sem. 1733-ban, amikor Rákóczi Franciaországba akarta küldeni, akkor ajánlotta fel szolgálatait, mindenekelőtt Bonnevallal kapcsolatban. Ő volt ugyanis a közvetítő Bonneval és Rákóczi között. Nyilván ez utóbbi útján értesült az ő tárgyalásairól a Portán, tőle közvetlenül nem tudhatta meg. Mindenesetre elfogadta szolgálatait, hogy értesüljön Bonneval terveiről. Önmagát azzal igyekszik mentegetni, hogy Bohn egyes állításai, így az, hogy ő a nagyvezír megbuktatására törekedett, nem felelnek meg a valóságnak. Elismeri, hogy a nagyvezír jelleméről Bohn vallomása szerint nyilatkozott s azt is, hogy igaz, amit a kém Bonnevalról és Rákócziról szóló véleményéről mondott. Ez utóbbival kapcsolatban megjegyzi, tudja, hogy Máriássyt Hotinba küldte, de úgy hitte, azért, hogy Lengyelországba menjen, és ne Magyarországra. Egyébként a fejedelem nem avatta be terveibe, és nem tudhatta, hogy mi készül Magyarországon, bár jelentett a Rodostóba érkezett elégedetlenekről. Nem igaz Bohnnak az az állítása,

[12] Archives de la Bastille, 11.245, 12.489, pièce 92 és 11.380

[13] Savoyai Jenő referátuma, 1735. január 13. Türkei, Kart. 211. 16. fol. További sorsáról: Dansk Biografisck Lexikon II. 469—470. Szerk. C. F. *Bricka*. Koppenhága 1888. Árulásáról és börtönéről nem szól.

hogy beszéltek volna arról a segítségről, amelyet Franciaország nyújthatna Rákóczinak. Erről nem volt szó, a dán tiszt még a fejedelem utasításairól sem tájékoztatta. Amit erről január 17-én írt, Rákóczitól tudta, aki őt Gresset atya útján tájékoztatta. Erre ő nem válaszolt, s lehet, hogy a fejedelem ezért siettette Bohn elutazását. Jellemzi Rákóczi környezetének embereit is, akikről azt tartja, hogy nem lehettek alaposabb ismereteik a diplomáciai ügyekről. Zay rossz viszonyban volt a fejedelemmel, s ezért inkább Konstantinápolyban tartózkodott. Gresset francia jezsuita, a konstantinápolyi rendház főnöke és a levantei misszió vezetője, aki többször járt Rodostóban, és úgy tűnik, Rákóczi bízik benne, de a követ csak a Jézus Társaságot illető ügyekben érintkezett vele. „Bechon francia, Ragotski fejedelem titkára, aki régóta mellette van, és akinek a fő foglalkozása, úgy tűnik nekem, arra korlátozódik, hogy Ragotski fejedelem udvarának belső dolgaival foglalkozzék, nagyobb jelentőségű ügyei intézésére más személyeket foglalkoztat." Az államtitkár utasításának megfelelően aláírás nélküli levélben értesítette Rákóczit is Bohn letartóztatásáról, de ő tagadja, hogy bízott volna benne és jelezte, hogy a gazette-ekből már értesült e hírről.[14]

Március 15-én Villeneuve visszatér Bohn vallomására, s ismét hangsúlyozza, hogy hamis terveket tulajdonított neki, így például a nagyvezír letételére vonatkozó elképzelést. Ami Rákóczit illeti, nem tudja, valóságosnak kell-e venni Bohn azon kijelentéseit, melyek szerint a fejedelem bizalmatlan lett volna Franciaország iránt, és „inkább Angliában bízik". „De azt gondolom — írja —, hogy ez a fejedelem könnyen fordulna arra az oldalra, amely számára a legnagyobb előnyöket nyújtaná, és amely a legalkalmasabbnak látszana, hogy elősegítse tervének sikerét." Úgy tudja, hogy Rákóczi újabb javaslatokat tett az udvarnak, amelyekről azonban előtte nem nyilatkozott, és azt is hallotta, hogy fia Rodostóba készül.[15]

1735 elején Rodostóban abban reménykednek, hogy a Porta megengedi a fejedelemnek Franciaországba való visszatérését. Mikes úgy tudja, ezért járt Pápai Konstantinápolyban, de eredménytelenül. Ő belenyugszik abba, hogy Törökországban maradjon, miután úgy hallja, hogy Európában rövidesen béke lesz. „Akkor ott mit csináljunk mán, visszafogadnának-e a fészkünkben vagy sem? Nyugodjunk meg tehát azon, hogy jobban tudja a mi atyánk nálunknál, hogy mi jó nékünk."[16] Érdekes, hogy egy szót sem szól Bohn árulásáról, pedig ez Rodostóban beszédtéma lehetett még azok körében is, akiket a fejedelem nem avatott be diplomáciai tárgyalásaiba.

Saussure-től tudjuk, hogy a fejedelem és környezete hogyan ítélhette meg Bohn leleplezését. A svájci diplomata az előzményeket így ismerteti: „Egy Bohn nevezetű dán nemes érkezett 1722-ben vagy 1723-ban Konstantinápolyba. Rideg, komor és

[14] „. . . comme le prince Ragotski ne m'a jamais point donné aucune connaissance de ses veues, il ne m'a pas esté possible de juger precisement des projets qu'il pouvoit former pour profiter des avances qui luy ont esté faites par quelques mecontents hongrois dont j'ay l'honneur de vous donner avis. . . . Bechon est un François, secretaire du P^ce^ Ragotski depuis longtems, attaché a lui et dont il me paroit que les principales occupations se reduisent à ce qui concerne l'interieur de la Maison du P^ce^ Ragotski qui se sert d'autres personnes dans les affaires d'une plus grande importance." Villeneuve Chauvelin-nek, 1735. január 26. Turquie, 93. köt. 12 sk. fol.

[15] „. . . mais je croy que l'on peut penser a cet egard que le Prince se tourneroit aisement du coté qui lui presenteroit de plus grands avantages et qui lui paroitroit le plus propre a faciliter ses vues." Villeneuve Chauvelin-nek, 1735. március 15. Turquie, 93. köt. 114 sk. fol.

[16] 1735. január 16-i levél, Mikes, 199.

tartózkodó ember volt, aki elég jól értett a hadmérnökséghez és a számtan némely ágához; igen ügyesen rajzolt és festett. Megérkezte után néhány tervet és térképet rajzolt a Porta számára, ahonnan némi jövedelmet húzott. Rövid idő múlva módját ejtette annak, hogy Konstantinápolyban lévő néhány magyar nemessel ismeretséget kössön s összebarátkozzék velük. Meghívták Rodostóba s ő élt a meghívással. Bemutatták a fejedelemnek, aki külön kihallgatáson is fogadta. Bohn akkor átadta neki a fejedelemasszony ajánló leveleit. A fejedelemasszonnyal Bohn Lengyelországban találkozott, sőt azt hiszem, szolgálatában is állott egynéhány hónapig. E levelek elegendőek voltak arra, hogy a fejedelem őt szolgálatába fogadja. Mint udvari nemese lépett szolgálatába. Körülbelül egy év múlva, vagy talán már hamarabb is, Bohn, aki lutheránus vallású volt, katolizált, hogy ezzel a fejedelemnél annál jobban megkedveltesse s behízelegje magát. A mi nagyon is sikerült neki. A fejedelem úgy megszerette, hogy semmit sem titkolt előtte s igen fontos ügyek tárgyalását is rábízta. 1733-ban Konstantinápolyba küldötte őt avégből, hogy Villeneuve márkival, Franciaország követével és Bonneval tábornokkal egyetértve, a Porta érdeklődését Szaniszló királyra irányítsák, akinek pártja Lengyelországban csak nehezen tarthatta fenn magát. A követ is megbízott Bohnban, közölte vele terveit és a fejedelemmel folytatott tárgyalásai közvetítésére is őt használta fel."

Küldetéséről és letartóztatásáról ezt írja: „A fejedelem 1734. április havában a francia udvarral folytatandó bizonyos tárgyalások vitelére Franciaországba küldte. Elutazásakor több ajándékot adott neki, s ezer tallér jövedelmet biztosított számára és Bourbon herceghez, Du Maine herceghez, Toulouse grófjához meleg ajánlólevelekkel látta el. Franciaország követe pedig — akinek jóindulatát Bohn szintén megnyerte — a miniszteréknek ajánlotta őt, különösen Maurepas-nak és Chauvelinnek. Így azután, amikor az udvarhoz ért, a vérbeli hercegek és a miniszterek igen jól fogadták őt. Chauvelin gyakran tanácskozott vele egyedül is a Kelet ügyei és Franciaországnak a császárral éppen akkor viselt háborúja fölött. Ez jó darab ideig így folytatódott. Azonban egy de Bons [!] nevű francia nemes, aki már több év óta intézte Párizsban Rákóczi fejedelem ügyeit, féltékeny szemmel látta, mily kedvezően fogadták az udvarnál a dán Bohnt és hogy ez most a fejedelem egyedüli ügynöke — szorgos figyelemmel kísérte működését. És fölfedezte, nem tudom miként, hogy Bohn időről időre vaskos levélcsomagokat küldöz Hollandiába. Figyelmeztette erre Chauvelint, aki maga is kezdett néhány nap óta gyanakodni Bohnra, miután ez többször hamis jelentésekkel áltatta őt és némely részletkérdésekre meg nem felelő felvilágosításokat adott. A miniszter erre elrendelte, hogy a postán a legelső csomagot, amit Bohn felad, hasonlóképpen a hozzá címzett leveleket is tartsák vissza. Amint a dán leveleinek visszatartását észrevette, nagyon megijedt, s a házat, ahol szállva volt, azonnal elhagyva, a hollandiai [az angol!] nagykövet udvarmesterének szobájába menekült, kinek az utóbbival nagy összeköttetései voltak. Oly sietséggel szökött pedig oda, hogy sem elég elővigyázó, sem elég okos nem volt papírjainak vagy magávalvitelére, vagy elégetésére. Másnap elfogatására Hérault rendőrtiszt elküldvén embereit, ezek Bohn lakásának ajtaját betörték, s ott több oly iratdarabot találtak, amelyek árulását eléggé igazolták. Harmadnapra azt is kitudták, hogy a holland [angol!] követ házába menekült, ahová elfogására a követ engedélyével mentek és Bohnt holland matróznak öltözve s a félreeső helyen elbújva találták meg. Honnan elővonszolván, egyenesen a Bastille-ba

kísérték. Nem kellett őt kínpadra vonni, hogy minden bűnét beismerje. Bevallotta, hogy csak a bécsi udvar rendeletére és rábeszélése folytán ment volt annak idején Törökországba és állott Rákóczi fejedelem szolgálatába, annak szándékait kikémlelni s a császár portai követének tudomására juttatni; és ezt az alatt a 12 év alatt, amíg szolgálatában állott, meg is tette és hogy legközelebb Dahlmannal [!], a bécsi udvar konstantinápolyi követével minden tárgyalást és minden legtitkosabb lépést közölt, amiket a fejedelem a francia követ és Bonneval tábornok a Portánál avégből tettek, hogy ez a lengyelországi háborúban részt vegyen és ilyenképpen ő volt részben okozója eme tervek sikertelenségének, s végül azt is megvallotta, hogy a bécsi udvar szolgálatát Párizsba érkezte óta is folytatta, tudatván ezen udvarral mindazt, amit csak kitudnia sikerült."

Saussure feltételezi, hogy Bohn árulása súlyosan érintette Rákóczit: „A fejedelem épp az év első napján tudta meg Bohn árulását, ami halálosan bántotta lelkét, különösen azért, hogy oly melegen ajánlotta volt őt a francia királyi hercegeknek. Elég hosszú ideig némán zárta magába ezt a maró s emésztő bánatot, amit a hír vétele okozott szívének és oly vidámnak igyekezett látszani, mint aminő rendesen volt. De belső szolgája, aki mellette volt, s az ágya közelében lévő kamrában hált, csakhamar észrevette, hogy urát valami nagy bánat gyötri, mivel éjszaka nyugtalan volt, nem aludt annyit, mint rendesen szokott és gyakorta mélyen felsóhajtott, ami nem volt szokása. Mi udvariak mindig azt hittük, hogy e gyötrő bánkódás és az a gond, amellyel azt előttünk eltitkolni igyekezett, — okozta vagy legalább is elősegítette azt az epeömlést, amelybe belehalt."[17] Az igazság az, hogy Rákóczit meglepte, de nem törte meg Bohn árulása, inkább nyugtalanította a francia udvar vele szembeni gyanakvása, s utolsó diplomáciai akcióját ennek eloszlatása érdekében folytatta.

Az utolsó emlékirat

Bon beadja a francia udvarnak Rákóczi 1735. január 20-i hozzá intézett levelét, amelyben tiltakozik az ellen, hogy keresztezte volna Franciaország terveit, és azt kívánta volna, hogy a török ne támadja meg Oroszországot. Hangsúlyozza: neki semmiképpen sem lehetett érdeke, hogy a császár „kreatúrája" kerüljön a lengyel trónra. Más kérdés, hogy elsősorban azt szeretné, ha Magyarország és Erdély szabadulna fel és ha ehhez külföldi segítséget kapna. A hamis híresztelés Villeneuve-től származhat, aki semmilyen kapcsolatban nem állt vele, és aki nem is tájékoztatta terveiről a francia udvart. Villeneuve — akinek egyébként becsületességét nem vonja kétségbe — nem rendelkezik, amint azt Perában mindenki tudja, „egy követ szellemével". A lényeg az, hogy a fejedelem szerint Magyarországon újra lehetne kezdeni a háborút: „A nemzet magatartása kétségtelenül olyan, amilyennek kívánhatom." Ami Bohnt illeti, úgy véli, hogy letartóztatása nagy szolgálatot tett neki. Ő maga sem bízott benne, mert nem tartotta állhatatosnak, és nem is adott neki semmiféle hivatalos megbízatást. Éppúgy, mint Bonneval, ő is beszélt előtte az adriai

[17] Saussure, i. m. 270 sk.

akcióról, de csak ezt tette. A francia követ ezzel szemben igenis bizalmat tanúsított iránta.[18]

Ehhez a levélhez az ügyvivő csatolja Rákóczi utolsó emlékiratát, amely a következő címet viseli: *Raisonnement sur la guerre presente, du mois de février 1735.* A fő célt abban jelöli meg, hogy „diverziót" lehetne megkezdeni Magyarországon vagy Szilíziában, ő azonban inkább az elsőt ajánlja, s el tudja képzelni, hogy a csapatok Lengyelországból Munkács felé törjenek be. Biztosítani kellene az utánpótlást a felkelés számára, s ezért kellene Rátki vezetésével spanyol csapatokat partra szállítani az Adrián és elfoglalni a kikötőket, Triesztet, Fiumét, Buccarit. A fejedelem maga Franciaországba menne, hogy onnan irányítsa és szervezze a harcot. Közvetlenül nem tud segíteni Leszczyński Szaniszlónak, de el tudja képzelni, hogy III. Ágost kész lenne elfogadni a magyar koronát a lengyel korona fejében, s ez a csere megoldást hozhatna. A lengyelekről főleg a pártváltoztatások miatt ezt írja: „. . . jobban szeretnek élni a szabadságért, mint érte életüket kockáztatni". Ami a magyarokat illeti, meg van győződve arról, hogy készek lennének felkelni a hívó szóra. „Bizonyos, hogy a nemzet hajlandósága ma is ugyanolyan, mint annak idején volt. Sérelmeiket előbb orvosolták, de a pozsareváci béke után mindent visszaállítottak a régi állapotba. Én nem viseltetem kevesebb buzgalommal hazám iránt, és emellett köteleznek az eskük, hogy biztosítsam fejedelemségem szabadságát és jogát."[19]

Ügyvivője ennek alapján újabb javaslatokkal fordul a francia udvarhoz. Bead egy olyan iratot, amelyet a fejedelem Villeneuve-nek küldött meg, s amely a követ megjegyzéseit is tartalmazza. Ebben az áll, hogy Rákóczi a Portával kötendő szerződés alapján kíván fellépni Magyarországon, amennyiben ehhez segítséget kap. Bon mellékel egy szerződéstervezetet a Porta és az erdélyi fejedelem között, amelyben a szultán a Bethlen Gábor idejében kialakult feltételek alapján ígéri Erdély „védelmét", s a fejedelem ennek fejében évi 40 000 écu adót fizet. A szultán albán és bosnyák hadak fogadását engedélyezi, és azok fenntartására pénzt ad. Emellett török hadak is segítik a fejedelmet, azzal az ígérettel, hogy nem pusztítanak, rabolnak, és nem szednek rabszolgákat. A határokat a karlócai béke alapján állapítják meg, a török nem vesz birtokába más várakat, Temesvár és Belgrád kivételével. A szultán kiterjeszti a védelmet Magyarországra is, és ígéri, hogy tiszteletben tartja az ország jogait és kiváltságait, ezek között a vallásszabadságot is. Az ügyvivő az államtitkárnak írt levélben hangsúlyozza, hogy Rákóczi érdekelt a török Oroszország elleni fellépésében és ezt a tervet nem akarja kereszteni. Tisztet (feltehetőleg Máriássyról van szó) azért küldött a lengyel határra, mert azt remélte, hogy fia odamegy. Miután erre nem került

[18] „Ny moi ni personne a Pera ne luy attribue les lumieres d'un ambassadeur... La disposition de la nation est certainement telle que je la puisse souhaiter." Rákóczi Bonnak, 1735. január 20. Hongrie. 18. köt. 388 sk. fol.

[19] „Ils aiment mieux vivre pour la liberté qu'exposer leurs vies pour elle... Il est certain que la disposition de la nation est telle aujourd'huy qu'elle avoit été alors. Ses griefs etoient platrés d'abord, mais après la paix de Passarovicz tout a été remis sur l'ancien pied. Je ne suis pas moins zélé pour ma patrie et je suis encore engagé par des sermens à soutenir la liberté et le droit de ma principauté." Az emlékiratot ismertette *Kont J.*: II. Rákóczi Ferenc utolsó emlékirata a francia udvarhoz. Századok, 1912.

sor, vissza is hívta. Török hadsereggel soha nem kívánt Magyarországra betörni, a Porta támogatására számított, de önálló haddal akarta megindítani a támadást.[20]

A fejedelem igyekszik Villeneuve-öt is megnyerni ügyének, még ha haragszik is rá a hamis tájékoztatás miatt. Március 21-én a követ jelenti, hogy a Szaniszlót támogató lengyel konföderáció küldött Rákóczihoz valakit, aki leveleket hozott a főuraktól. Ezek arról értesítik, hogy készek háborút indítani a császár ellen, s elhatározták, a bujdosó magyarokat felfogadják a „respublica" szolgálatába. A konföderáció felkéri a fejedelmet, álljon nemzete, tehát a magyarok élére. A követ szeretné tudni, hogy az udvarnak mi az álláspontja ezzel kapcsolatban. Jelenti azt is, hogy a fejedelem „újból azt sugalmazta, szeretné pontosan tudni, melyek Franciaország elképzelései őt illetően, és reményét fejezte ki: részemről mindent megteszek, hogy igaz képet adjak odaadásáról, valamint hogy semmissé tegyem azokat a benyomásokat, amelyeket a jelentések kelthettek, és amelyek azokra a panaszokra adtak okot, melyeket Ön, Bon úr előtt előadott".[21]

Rákóczi tehát nemcsak tisztázza magát a vádak alól, amelyeket elsősorban Villeneuve terjesztett amiatt, hogy nem szorgalmazta a Portán az Oroszország elleni háborút, s ezzel sértette Franciaország érdekeit, hanem megismétli javaslatait a Habsburg Birodalom elleni támadásra és a magyarországi háború újrakezdésére.

[20] Ezek az iratok dátum nélkül találhatók a Francia Külügyminisztérium Levéltárában, 1734-hez, 1735-höz vannak besorolva. Az első címe: Copie de l'écrit envoyé de Rodosto, lieu de sejour du Prince de Transilvanie, à M. l'ambassadeur de France à Constantinople avec les reponses de ce ministre. A második címe: Point au traitté projeté entre le Grand Seigneur et le Prince de Transilvanie. Az 1734-es dátum szerepel rajta. A levél Bon Chauvelin-nek, dátum nélkül. Mindezek: Hongrie, 18. köt. 408 sk. fol.

[21] „Il m'a fait aussi insinuer de nouveau qu'il souhaiteroit exactement de sçavoir les dispositions de la France à son egard et qu'il se promettoit de mon costé que je n'oublierois rien pour donner une juste idée de mon zele et pour detruire les impressions que pouvoient avoir données les rapports qui avoient donné lieu aux plaintes que vous aviez portées a son sujet au Sr Bohn" (Bon helyett !!!). Villeneuve Chauvelin-nek, 1735. március 25. Turquie, 93. köt. 162/b sk. fol.

A fejedelem halála

Utolsó napok

A fejedelem 1735 februárjában még cselekvőképes, de már március 12-én egészségi állapota miatt Mikes így nyugtalankodik: „Nem látom az urunkot ollyan állapotban, mint ez előtt, mert ha igen titkolja is, de észre lehet venni, hogy vagyon valamely belső baja, az ő természet szerént való mindenkori jó kedve most nem olyan gyakorta való és mintha erőszakkal volna. Azt is hozzáteszem, hogy már egy kevés időtől fogvást igen kezd apadni az ő kövér teste és ábrázattya igen vékonyodik." Igaz, ennek ellenére a jezsuiták superiorjával tölti az időt, és munkásaival kertet és házat építtet.[1] Március 25-én már azt jegyzi fel, hogy Rákóczinak hideglelése volt és hányt, arca, teste elsárgult. „Ma ünnep lévén, felöltözött és a nagymisét meghallgatta, de nem kell csudálni, ha igen keveset ehetett. Legkisebb fájdalmat nem érez, de nagy bágyadtságot. Édes néném, kérjük az Istent, hogy tartsa meg ezt a nagy embert, akit az ellenségi is nagynak tartanak."[2]

Április 8-án írja meg híres levelét a fejedelem haláláról: „A mitől tartottunk abban már benne vagyunk és Isten árvaságra téve bennünket, és kivévé ma közülünk az mi édes urunkot és atyánkot, három óra reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokot kell siratnunk. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentellye halálának áldozatját annak érdemével, aki ma megholt érettünk. Amicsoda életet élt, és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották nékie, ma velem lész a paradicsomban. Hullassuk bővséggel könyveinket; mert a keserűségnek ködje valóságoson reánk szállott, de ne azt a jó atyánkot sirassuk, mert őtet az Isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömnek pohárából itattya, hanem mi magunkot sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt mi közöttünk, még csak a legalábbvalón is. Ítéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet, de mivel tudom hogy örömest kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind téntával, mind könyhullatásimal leírom, ha szinte az által megszaporítom is keserűségemet. Úgy tetszik, hogy az utolsó levelemet az elmúlt holnapnak 25-dik napján írtam vala, azután szegény mind nagy bágyadtságokot érzett, igen keveset, de másként mindent a szokás szerént vitt végben, abban a gyengeségiben is az esztergályában dolgozott első áprilisig. Az nap pedig a hideg erősen jött reá és annál inkább meggyengítette. Másnap jobbacskán volt. Virágvasár-

[1] Mikes, 200.
[2] Mikes, 202.

nap a gyengeség miatt nem mehetett a templomban, hanem a közel való házból hallgatta a misét. A mise után, amely pap oda vitte neki a szentelt ágat, térden állva vette el kezéből, mondván, hogy talám több ágat nem fog venni. Hetfűn jobbacskán volt, kedden hasonlóképpen, még a dohánt is megkívánta és dohányozott, de azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy ő érette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt és lefeküdt, noha alig volt el, de még is úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szeredán délután nagyobb gyengeségben esett és csak mindenkor aludt. Egynehányszor kérdeztem, hogy mint vagyon, csak azt felelte, én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek. Csötörtökön igen közel lévén utolsó végihez, elnehezedék és az urat magához vette nagy buzgósággal. Estve a lefekvésnek ideje lévén, két felöl a karját tartották, de maga ment a hálóházában, a szovát igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé étszaka mindnyájan mellette voltunk, a pap kérdette tőle, ha akarja-é felvenni az utolsó kenetet. Intette szegény, hogy akarja. Annak vége levén, a pap szép intéseket és vigasztalásokot mondván neki, nem felelhetett reája, noha vettük észre, hogy eszin van, azt is láttuk, hogy az intéskor a szemeiből könnyhullatások folytanak. Végtire szegény ma három óra után reggel az Istennek adván lelkét elaluvék, mivel úgy holt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk, de még is csak azon vettük észre általmenetelit, amidőn a szemei felnyíltak. Ő szegény árvaságra hagya bennünket ezen az idegen földön. Itt irtoztató sírás-rívás vagyon közöttünk, az Isten vigasztaljon meg minket."[3]

Ugyanezt az eseményt Saussure így örökíti meg: „A folyó év március 23-ikán kezdettük észrevenni, hogy a fejedelem nincsen jól, nem eszik úgy, mint rendesen, szokása szerint, és természetes arcszíne sincs meg. De mivel nem panaszkodott, reméltük, hogy csak múló rosszullét bántja. Azonban a következő napokban az evéstől való undora fokozódott s teljesen elvesztette étvágyát; arca elváltozott, természetes frissességű piros színe halványodott, sőt kissé meg is sárgult. Azok, akik legközelebb állottak hozzá, nem állhatták már tovább szó nélkül s nem titkolván többé előtte, hogy aggódnak egészsége miatt, minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy őt valamely orvosság beszedésére bírják; de soha sem akart bevenni, sőt a böjtölést sem akarta elhagyni, mert éppen a nagyböjt ideje volt. Állapota napról-napra roszszabbodván, egész teste igen megsárgult, mire orvosa és első káplánja, aki tábori papja és gyóntatója volt, — mégis valahogy reábírták, hogy húst egyék, de arra már sohasem lehetett rávenni, hogy orvosságot vegyen be, ámbátor időnként a gyomrát fájlalta és nagy szívfájdalmai is voltak. Így sorvadt vagy két hétig. Mindazáltal nem panaszkodott, mindig társaságban evett, szokása szerint naponként misét hallgatott, sőt az első napokban még egy kicsit esztergályozott is. Április 7-ikén este rosszabbul érezvén magát, a szokottnál korábban feküdt le s igen rosszul aludt. Másnap reggelre betegsége még súlyosbodván, már nem titkolhatták el előtte, hogy élete veszélyben forog, mire elhívatta papját, meggyónt s fölvette a szentségeket. Azután behívatta udvarmesterét, kamarását, első titkárát és udvari tisztjeit s nemesei közül még kettőthármat, közöttük engemet is. És azt mondta nekünk, hogy ő néhány év előtt végrendeletet írt, s megjelölvén a helyet, ahol ez föltalálható, előhozatta és fölolvastatta.

[3] Mikes, 202—203.

Azután azt mondta, hogy annak több tételét meg kell változtatnia, kiváltképpen elsőszülött fia József hercegre vonatkozólag, kiről (akkor) alig emlékezett meg, mert mikor a végrendeletét írta, az még Bécsben volt; de továbbá azokat illetően is, akik azóta léptek szolgálatába. És itt azzal tüntetett ki engemet, hogy ezek között nevemet említette. A gyónás a nagybeteget kimerítette, s hasonlóképpen a jó hosszú végrendeletnek felolvasása is, annyira, hogy azonnal nem volt képes dolgozni, változtatni rajta, azért elküldött bennünket, meghagyván, hogy másnap reggel nyolc órakor keressük fel őt, hogy a végrendeletében a szükséges változtatásokat megtehesse előttünk. Csak ez a másnap őneki már nem virradott fel. Éjjel a végét érezvén közeledni, kérte és fölvevé az utolsó kenetet és néhány perccel később, hajnali három óra tájban elhunyt. Néhány hónappal múlt hatvan éves[!]. Epeömlésben halt meg és ezt az év elején őt ért nagy bánat, gyötrő gondok okozták, melyeket hosszú ideig eltitkolt és a szívébe zárt."[4]

Saussure beszámolója sok új elemet tartalmaz a Mikeséhez képest, eltérés is van a kettő között. Mikes április 8-ára, a svájci 9-re teszi a dátumot. Igaz, egy másik helyen, mikor az *Emlékiratok*ról szól, ő is 8-át ír. Saussure 60 évesnek mondja a fejedelmet, a valóságban 59 éves volt. A legnagyobb különbség azonban a végrendelettel kapcsolatos, Mikes ugyanis erről semmit nem szól.

Talman április 10-én értesítette a Haditanácsot a fejedelem haláláról, a következő kommentárral: „A császári háznak különösen a jelenlegi körülmények között nagy és veszélyes ellensége ment el az útból, ezért mély alázatosságból halálát a legkisebb időveszteség nélkül Kegyelmességedde l közölni kívántam."[5] Talman életrajzírója, Klesl azt írja, hogy az udvari tanács „freudige Mitteilung"-ot kapott Rákóczi halálhírével, és hozzáteszi: „Ő eseményekben gazdag életének utolsó éveiben alig tudott a császár szempontjából hátrányos lépést tenni, de Bécsben mégis tisztában voltak azzal, hogy Rákóczi puszta jelenléte az Oszmán Birodalomban önmagában is veszélyt jelentett, hiszen a mindenkori minisztériumtól függött, hogy sugalmazásának hitelt adnak-e vagy sem."[6] Igaz, megjegyzi, hogy Bonneval megérkezése után „teljesen jelentéktelenné" vált a Porta számára, ami csak részben volt igaz, hiszen a „renegát", mint láttuk, kikérte Rákóczi véleményét, és igyekezett felhasználni közvetítőként a francia udvarnál.

Április 10-én a bailo, Simon Contarini is jelenti a szenátusnak Rákóczi halálát, felhasználva azt az alkalmat, hogy Talman különfutárt küld Bécsbe ebből az alkalomból. Az eseményt így kommentálja: „Befejezte életét egy olyan ember, aki nem hagyott fel azzal, hogy még most is izgassa a kedélyeket, és zavarokat keltsen a császár kárára,

[4] Saussure: i. m. 268—270.

[5] „Da um all da ein grosser und gefährlicher Feind des Kayserlichen Hauses besonders bey gegenwärtigen Conjuncturen aus den Weg gegangen ist, glaubte, meiner ergebensten Huldigkeit gemäss zu seyn, diesen Todesfall ohne der geringsten Zeitverlust Euer Durchläuchtigen Excellenz zu Gnaden zu communiciren." Talman a Haditanácsnak, 1735. április 10. Türkei, Kart. 211. 1735. április—május, 45 sk. fol.

[6] „Jener hatte wohl in den letzten Jahren seines ereignisreichen Lebens kaum mehr irgendwelche dem Kaiser zum Nachteil gereichende Schritte unternehmen können, doch war man sich im Wien wohl darüber im klaren, dass die blosse Anwesenheit Rakoczys im Osmanischen Reich schon eine Gefahr für sich bedeutete, zumal es nur von dem jeweiligen Ministerium abhing, ob man seinen Einflüsterungen Glauben schenkte oder nicht." *Klesl:* i. m. 109—110.

már amennyire ez lehetséges volt. A franciák felhasználták őt terveikre olyan eszközökkel, amelyeket soha nem szűntek meg alkalmazni annak érdekében, hogy a Porta kötelezettséget vállaljon Európa jelenlegi háborúiban."[7]

A párizsi udvar először egy április 16-i velencei jelentésből értesült a hírről, amelyet ott így fogalmaztak meg: „Ragotzki fejedelem meghalt. Íme, egy ösztökével [»aiguillon«] kevesebb, amely serkenti [»solliciter«] a háborút a keresztény fejedelmek ellen. Ez a fejedelem magányban élt, hogy tiszteletet és megbecsülést szerezzen magának."[8]

Maga Villeneuve csak április 22-én értesítette feletteseit a fejedelem haláláról. Szerinte Rákóczi április 8-án halt meg, reggel 8 órakor, 10-12 napi betegeskedés után. Rodostóból nemesembert küldtek, hogy értesítse erről a Portát. Neki leveleket írtak, és kérték, hogy nyújtson számukra támogatást. Kész volt segíteni, annál is inkább, mert a fejedelem udvara csak magyarokból és franciákból állt, és ez utóbbiak elég nagy számban vannak. A Portára egy drogmant küldött, hogy felhívja sorsukra a figyelmet. Ott azt válaszolták, hogy a fejedelem emléke kedves számukra, és gondoskodni fognak azokról, akik szolgálatában álltak. Ibrahim effendi Rodostóba ment, hogy vigasztalja a magukra maradottakat.[9] A Porta megígérte, hogy a halál napjáig fizetik a megállapított taint, utána a „szerény megélhetésről" („subsistance modique") gondoskodnak.[10]

A *Mercure de France* csak júniusi számában a nekrológok között jelenti a fejedelem halálát a következő formában: „François Leopold Prince Ragotzki, qui vivoit retiré a Rodosto, lieu situé sur les bords de la Mer de Marmore, entre les Dardanelles et Constantinople, a 25 lieues de cette Ville, y mourut le 8 Avril dernier, agé d'environ de 56[!] ans."[11]

A temetés

A halált követő napok rodostói hangulatát Mikes április 16-án írja le: „Itt édes néném, könnyhullatással esszük kenyerünket és olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül. Másnap szegénynek a testámentumát felnyitottuk és elolvastuk. Mindegyik cselédinek hagyott, énnekem ötezer német forintot, Sibrik uramnak is annyit, de mindegyikünknek azt a pénzt Franciaországban kellene felvennünk. Mikor vesszük fel, Isten tudja. A vezérnek szóló levelét is elküldöttük, amelyben kéri szegény, hogy

[7] „Terminado di vivere un uomo che non cessava di travagliare anco in presente per mouvere rumori e suscitare torbidi a danni di Cesare, per quanti al meno gli era possibile." Velencei lt. Senato Dispacci degli ambasciatori di Constantinapoli, 186. fol. 238.

[8] Turquie, 93. köt. 185. fol.

[9] Villeneuve Chauvelin-nek, 1735. április 22. Turquie, 93. köt. 208 sk. fol.

[10] Villeneuve Chauvelin-nek, 1735. május 19. Turquie, 92. köt. 106 sk. fol.

[11] „Ragotzi Ferenc Lipót fejedelem, aki visszavonultan élt Rodostóban — amely helység a Márvány-tenger partján fekszik a Dardanellák és Konstantinápoly között, 25 mérföldre ettől a várostól —, itt meghalt április 8-án, körülbelül 56 éves korában [tudjuk, hogy 59 éves volt!]" A korabeli sajtó másutt is megemlékezett halálhíréről. Az éves összefoglalók is ezt tették, így például az Amszterdamban kiadott gyűjtemények, mint a La Storia dell'Anno MDCCXXXXV, amelyet Francesco Pitteri velencei nyomdász megrendelésére adtak ki. Ez utóbbi szól a Pero-mozgalomról is, azt állítva, hogy a szerb tiszt Rákóczi seregében szolgált, és az ő nevében kezdte el felkelését. A Pero-mozgalomról l. még a Mercure historique et politique 1735. júniusi számát.

bennünket el ne hadgyon. A testet másnap felbontattuk és az aprólékját, egy ládában tévén, a görög templomban eltemették, a testet pedig a borbélyok füvekkel bécsinálták, mert még nem tudjuk, mikor vihetjük Konstantinápolyba. A borbélyok szerint nem kell csodálni halálát, mert a gyomra és vére tele volt sárral, az egész testét elborította volt a sár, az agyveleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni, esze is volt annyi, mint tizenkettőnek. A szívét Franciaországba hadta hogy küldgyük, a testet húsvét után egy nagy palotán kinyújtóztattuk, ahol isteni szolgálat volt harmadnapig, mindenféle embernek szabad volt a testet meglátni. Harminc török is volt egyszersmind, aki látta, és akik jól üsmerték szegényt, de mégis, nem hiszik, hogy megholt, hanem azt hirdetik, hogy titkon elment és mi mást öltöztettünk fel valakit helyében. Bár igazat mondanának. Tegnap, az istenszolgálat után a testet koporsóban zártuk és egy kis házban tettük, ahol leszen mind addig, még szabadság nem lesz, hogy Konstantinápolyban vihessük."[12] (Mikes megerősíti Ibrahim küldetését — amiről a francia követ szólt —, aki közli velük, hogy a Porta továbbra is biztosította szállásukat, és tíz tallért rendelt naponta számukra, összesen 2240 akcsét,[13] s megkérdezte véleményüket Rákóczi József Törökországba jöveteléről.[14]) A test elszállítására csak július elején kaptak engedélyt, s a feladatot Mikes végzi el. Július 18-i levelében írja: „A Porta megengedvén, hogy titkon szegény urunk testét Konstancinápolyba vihessük, egy nagy ládát csináltatván, a koporsót belézárattam, hajóra tétettem és egy néhány magammal 4-ik (-én) megindultam, 6-ik (-án) Konstancinápolyban érkezvén, a ládát, akiben a koporsó volt a jézsuitákhoz küldöttem. A koporsót kivevén belőle, felnyitották, hogy a testet meglássák. Sírt pedig azon a helyen ástak, ahová temették volt az urunk anyját, akinek is csak a koponyáját találták meg és aztot a fia koporsójában bézárták és együtt eltemették."[15]

Saussure részletesebben mondja el a történteket: „Egy-két órával a fejedelem halála után hátrahagyott hívei szolgálattevő nemeseinek egyikét Konstantinápolyba küldötték, Ali pasának, a nagyvezírnek, és a francia követnek átadni ama leveleket, amelyeket a boldogult akkor intézett volt hozzájuk, amikor végrendeletét írta, azokkal a levelekkel együtt, amiket udvarának főbb tisztjei most írtak, bejelentvén uruk elhunytát. Mihelyt ez a nemes Konstantinápolyba ért, mindez iratokat azonnal lefordíttatta Ibrahim effendivel, a nyomdásszal — a fejedelemnek a Portán lévő dragománjával, vagyis tolmácsával — törökre és ennek kíséretében ő maga adta át. A nagyvezír a fejedelem halálát fölötte sajnálta, mert nagy tisztelettel s elismeréssel viseltetett iránta. Mikor búcsúzó levelét elolvasta, annyira megindult, hogy könnyeit nem bírta visszatartani. Amit tőle kértek, annak azonnal eleget tett; tudniillik tainért, vagyis évjáradékért folyamodtak a néhai fejedelem udvarának fenntartására, addig míg idősebb fia, József herceg meg fog érkezni, kit napról-napra vártunk. Ez ügyben a nagyvezír

[12] Mikes, 203 sk. A hamvak vizsgálata alapján sem tudták megállapítani, hogy mi okozta Rákóczi halálát. Vö. *Győry T.*: II. Rákóczi Ferenc betegségéről. Természettudományi Közlöny, 1906. Bartucz Lajos a csontok vizsgálata alapján azt állapította meg, hogy 180 cm magas lehetett, koponyája nagy, agyveleje mintegy 200 gramm-al haladta meg az átlagot. *Bartucz L.*: II. Rákóczi Ferenc hamvai. Természettudományi Közlöny, 1935.

[13] Az erre vonatkozó rendelet: Karácson, 107.

[14] 1735. május 17-i levél, Mikes, 204.

[15] Mikes, 205.

elrendelé, hogy a kasmadartól [kasznadár], vagyis a török császár főkincstárnokától naponként húsz piasztert kapjunk."

Így folytatja: „A fejedelem halála után néhány nappal összegyűjtötték mind a nemeseket, mind a tiszteket és minden rendű s rangú udvari szolgát, kik előtt a boldogultnak végrendeletét felolvasták.... Amint is az egybegyűltek legnagyobb része nem hallgathatta sírás nélkül a végrendelet felolvasását, annyira szerette a jó fejedelmet és rajongott érette mindenki, aki szerencsés lehetett szolgálatában állani. Rövid idő múlva ezután a végrendeletet elküldötték annak a négy francia vérbeli hercegnek, akiket testamentuma végrehajtásával megbízott — levél kíséretében, amelyet árván maradt udvarának főtisztjei bátrak voltak e gyászos ügyben hozzájuk intézni."

A temetésről ezt írja: „Rákóczi fejedelem főbb tisztjeinek gyakran mondotta volt rodostói tartózkodása alatt, hogy azon esetben, ha ehelyütt találna meghalni, az édesanyja mellé temessék, ki a galatai jezsuiták temploma Xavéri Szent Ferencről elnevezett kápolnájában nyugszik, ahol ő egy szép, jó ízlésben épült oltárt emeltetett. Ezt az óhajtását a vezírhez intézett azon levelében is kifejezte, amelyet halála után adtak át neki. Az engedély elnyerésére nézve el is követtünk minden tőlünk telhetőt, de a Portán következetesen visszautasíttattunk, indokul azt hozván fel, hogy valamely nagyvezír halna is meg Konstantinápolyon kívül, még annak a tetemeit eltemetni sem hozhatnák be a városba. A fejedelem holttestét bebalzsamoztattuk, felöltöztettük az aranygyapjas rendnek egyenruhájába, amely rendet V. Fülöp spanyol királytól kapott és gazdagon feldíszített ravatalra helyeztük, amely egy szép és nagy teremben volt felállítva. Három napig naponként nagymisét mondottak fölötte e helyen és azután a harmadik napon nyilvánosan és ünnepélyesen eltemettük egy mély üregbe, amely ama kioszk vagy pavillon alatt nyílt, amit a fejedelem néhány év előtt építtetett nagy kertjének végében. E kriptát aztán ismét elzárták, sőt be is falazták."

A Konstantinápolyba szállítást, melyben szerinte nemcsak Mikes, hanem ő maga is részt vett, a következőképpen meséli el: „A fejedelem halála után mintegy három hónapra a Portától minden nehézség nélkül engedélyt kaptunk arra, hogy a fejedelem ezüstneműjét, legdrágább bútorait és értékesebb tárgyait, mégpedig mindennemű vám- vagy egyéb vizsgálattól mentesen — Konstantinápolyba szállíthatjuk és ott kőből épült tűzbiztos raktárban helyezhetjük el. Amint ezt az engedélyt megkaptuk, huszonkét teljesen egyenlő nagyságú és alakú ládát készíttettünk s ezek egyikébe rejtettük urunk koporsóját, holttestét és a ládák elszállítására csajkát avagy kis hajót béreltünk. A boldogult fejedelem kamarása és én e hajóra szállottunk. Konstantinápolyba érkezésünkkor csajkánkat nem vizsgálták meg. A galatai rakparton, a jezsuiták rendháza közelében rakodtunk ki. S mialatt én ládáinkat egy francia kereskedő tűzbiztos raktárába szállíttattam, a kamarás azon ürügy alatt, hogy a fejedelem holttestét rejtő láda könyvekkel van tele, azt a jezsuiták rendházába vitette be. A páterek azután a következő éjjelen eltemették templomukban, úgy, amint az üdvözült kívánta volt, anélkül, hogy akárki is megtudta volna. Ez volt az utolsó kötelesség, amellyel annak a fejedelemnek tartoztam, aki iránt a legmélyebb tisztelettel, a legőszintébb ragaszkodással viseltettem."[16]

[16] Saussure: i. m. 276—278.

A két elbeszélés közt lényegi eltérés nincs, még ha a részletekben nem is egyeznek. Mindenesetre Mikes leírása olyan pontos volt, hogy segítette a Thaly által kezdeményezett feltárási munkálatokat, amelyek a hamvak hazahozatalához vezettek.

A végrendelet

Villeneuve május 27-én azt jelenti Párizsba, hogy Sibrik (Gibzick), a fejedelem főudvarmestere elküldött hozzá „e fejedelem által írt és aláírt végrendeletfélét" („une espece de Testament écrit et signé par ce Prince"), és azt kérte, hogy azt elolvasás után küldje el a királynak. A követ ezt elutasította, mert véleménye szerint fiainak feladata a végrendelet végrehajtása, és ezért nekik kívánja azt eljuttatni. Másolatot azonban készíttetett róla. A végrendeletben — mondja — különböző összegeket hagyományozott szolgáira, de azokból az alapokból, amelyekkel állítólag a király tartozik neki.

A főudvarmester küldött egy levelet is (ennek másolatát is mellékeli), amelyet néhány évvel ezelőtt Rákóczi a francia követhez intézett, s amelyben azt kéri, hogy a követség kancellárját néhány francia kereskedővel küldje Rodostóba a leltár felvételére és az értékek felbecsülésére. Ezt a kérést „haszontalannak" tartja, mert csak 50 nappal a fejedelem halála után kapta meg a levelet, s mert megtudta, hogy a leltárt már elkészítették.[17]

A végrendeletben, amely 1732. október 27-én kelt, Rákóczi felsorolja összes címeit, hogy azután kijelentse Isten előtt: „Por és hamu vagyok színed előtt, annál is inkább, mivel rosszul éltem kegyelmeiddel, a Tőled ajándékba kapott testi és lelki jóval." Köszönetet mond, hogy Isten elvette tőle a fejedelemséget, hogy szenvedésekben részesítette, és hogy Törökországba hozta, ahol alkalmat adott arra, hogy büszkeségét megtörve elvesse „az emberi elme hiábavaló számítgatásait, a józan értelem tanácsait, valamint a földi hatalmakban való bizodalmat". Hivatkozik a *Vallomások*ra, mint „egy másik művére", amelyben elmondta élete történetét, és előadta azt az „irgalmasságot", amelyet Isten gyakorolt vele szemben. Panaszolja, hogy az emberek nem hallgatták meg szavait és kéréseit, mindenekelőtt politikai okokból, és ezért egyetlen keresztény fejedelem országába sem nyert bebocsátást. Könyörög, hogy Isten bocsássa meg azoknak a vétkét, „akik a legtöbbet üldöztek és rágalmaztak engem, hiszen bizonyára abban a hitben tették, hogy igazságosan cselekszenek". Kéri az isteni gondviselést a hátramaradottak istápolására. Ezek után végrendelkezik.

A jaraszlói birtok tulajdonjogát Rákóczi Györgyre hagyja, és kéri a francia király segítségét, ha a birtok kiváltásakor perbe keveredik. A párizsi Városházára szóló kötvények történetét elmesélve elmondja, hogy a Brenner nevére írt részvényeket Toulouse gróf útján eladatta, 82 000 livre-nyi részvényt, amely Sáros gróf nevén szerepelt, az udvar elismert, és erre évi 6000 livre-es életjáradékot íratott Rákóczi Györgyre. Az évi 100 000 livre-es segélypénz címén kapott életjáradékot Fleury minisztersége idején nem folyósították, illetve évente 40 000 livre-et levontak belőle. A bujdosók számára kiutalt évi 40 000 livre-et teljesen eltörölték. „Ez az eljárás, melyet Legkeresztényibb Felsége elé tárok, megfosztott attól, hogy tényleges vagyon-

[17] Villeneuve Chauvelin-nek, 1735. május 27. Turquie, 93. köt. 350 sk. fol.

ról rendelkezhessek; mivel azonban azt remélem, hogy Őfelsége — a néhai dicső emlékezetű király adományaira való tekintettel — igazságot fog szolgáltatni, e vagyon egy részéről is rendelkezem; mindazt pedig, amit Őfelsége ezen felül kegyeskedik nekem adni, fiamra, Rákóczi György makovicai hercegre hagyom."

Adományokban részesíti a „vándor misszióban" tevékenykedő jezsuitákat, a grosbois-i kamalduliakat, Sibrik Miklóst, Mikes Kelement, udvari papját, Radulovits apátot, káplánját, Damofili apátot, Louis Molitard-t. a nemesi testőrség kapitányát, Kajdacsi Ferencet, keresztfiát, udvari titkárát, Louis Bechont, Charrière lányát, komornyikjait, apródjait, udvarnokait, főszakácsait, inasait és egyéb cselédeit. A többieknek egy évi bérük kifizetését kéri. Ha a király kész folyósítani a bujdosóknak régebben ígért összeget, akkor kéri, hogy Csáky Mihály, Zay Zsigmond, Krucsay István, Pápai János és Gáspár és Máriássy Ádám részesüljenek belőle. Ha adósságai lennének, amiről nincsen tudomása, akkor azt fiának, Rákóczi Györgynek kell kifizetnie abból a pénzből, amelyet a királytól kap. Tudja, hogy XV. Lajos nem ismerheti őt, és ezért kéri, hogy azok a királyi hercegek és hercegnék, akik barátságukkal és nagyrabecsülésükkel tüntették ki, járjanak közbe a végrendelet érvényesítésében. „Ki merem jelenteni, hogy a mostani uralkodó, Nagy Lajos méltó utóda, akkor adja legjobban bizonyságát elődjétől örökölt jó tulajdonságainak, ha meghallgatja hozzá intézett legutolsó és legalázatosabb kérésemet."

A záró részben mintegy hitvallást tesz, emlékezve az őt ért teológiai vádakra is: „Az apostoli és római katolikus anyaszentegyház szent hitében akarok meghalni, amelyben születtem a Te végtelen irgalmadban. Hiszem mindazt, amit az egyház tanít, és gyűlölöm, amit kárhoztat; könyörgök, légy hozzám kegyes, hogy a halotti szentségeket méltó módon, öntudatom teljes birtokában vehessem magamhoz, és ajándékozzál meg az állhatatosság adományával haldoklásom idejére, hogy a Te kegyelmedben hunyhassam le a szememet, és utolsó leheletemmel is irántad való szeretetemről tegyek tanúbizonyságot."

Levélben fordul a végrendeletben említett Bourbon herceghez, Charolais grófhoz, Du Maine herceghez és Toulouse grófhoz, akiktől kéri nemcsak a végrendelet végrehajtását, hanem az általa nevelt Molitard és más francia alkalmazottainak támogatását. Levelet ír külön is Toulouse grófhoz és a konstantinápolyi francia követhez, az előbbiben hivatkozik barátságukra, az utóbbiban kéri a végrendelet és a levelek eljuttatását és az ingóságok leltározását (erre utalt Villeneuve). Végül levelet intéz a nagyvezírhez, Ali pasához is, és pártfogásába ajánlja a bujdosókat és külön is Ibrahim Müteferrikát.[18]

A végrendeletet 1735. június 4-én Belin, a francia követség kancellárja hitelesítette. A leltárt (amely tartalmazza a rodostói könyvtári jegyzéket is) Rodostóban Mikes Kelemen, Louis Bechon és J. Germain állították össze, és az említett Belin hitelesítette 1736. április 30-án, egy évvel a fejedelem halála után.[19] Mindez azt bizonyítja, hogy Villeneuve végül is teljesítette a fejedelem kívánságát a hivatalos eljárás lefolytatására.

[18] Ezeket az iratokat és a bujdosók 1735. június 26-i keltezésű levelét Toulouse grófhoz kiadtuk: AR III/2. 477 sk.

[19] Korabeli másolat: Hongrie, 18. köt. 352 sk. fol. A leltárt közölte *Thaly* a Saussure-kötetben, 345 sk.

Chauvelin 1735. szeptember 10-én válaszol a követ említett jelentéseire, s jóváhagyja eljárását, mind a tekintetben, hogy támogatta a Portán a bujdosókat, mind azt illetően, hogy nem küldte meg a végrendeletet a királynak. „A mi dolgunk itt válaszolni azoknak, akik beszélhetnek erről a végrendeletről. Egyébként úgy véljük, nem minden esetben kell visszautasítania közbenjárását annak érdekében, hogy hatékony legyen a Porta jóindulata, amelyet megőrizhet az elhunyt fejedelem tisztjei és szolgái iránt."[20] Úgy tűnik, az államtitkár kevésbé rideg, mint követe.

Saussure a végrendelet további sorsáról így számol be: „Rövid idő múlva azután, hogy a vérbeli hercegek megkapták a végrendelet eredetijét, megvárták a kellő időt, hogy azt a királynak felolvashassák. Ugyanis ők Ragotzi Ferenc fejedelem és azok iránt, akik hozzátartoztak, melegen érdeklődtek, mivel iránta mindenkoron tisztelettel és barátsággal viseltettek; közbenjártak tehát Őfelségénél, esedezvén, hogy a végrendeletnek tegyen eleget. Beszélik, hogy a király, midőn a végrendelet felolvasását végighallgatta, igen meg volt hatva és amit a hercegek kértek tőle, azonnal megadta. Elrendelte, hogy magánpénztárából vegyenek föl annyi összeget, amennyi a végrendeletben foglalt összes hagyományok kifizetésére elegendő; közelebbről pedig a végrendelet végrehajtásával Du Maine herceget és Toulouse grófot bízta meg. Du Maine herceg azonban ezzel az üggyel nem foglalkozhatott, mivel nemsokára megbetegedvén, 1736 májusában meghalt. Az ügy gondozása tehát egyedül Toulouse grófra háramlott, aki is annak részleteit és elintézését első intendánsára bízta. A jezsuiták, a kamalduli atyák, Bons [Bon] úr, ki a fejedelem aranygyapjas rendjelét vitte vissza Spanyolországba, báró Zay, Molitard úr és még egynéhányan, akik 1737-ben Párizsban voltak, kézhez is kapták a rájuk hagyott összegeket. De sajnos, Toulouse gróf ezen év végén, mielőtt még az összes hagyatékot kifizették volna, elhalálozott. Rákóczi György herceg akkor Párizsban volt és könnyűszerrel fölvette az udvartól a neki járó s a még hátralékos azon összegeket, melyeket a király néhai atyjának, a fejedelemnek végrendeletileg hagyományozott összegek kifizetése céljából utalt ki oly ürüggyel [»sous prétexte«], hogy ezeket küldje el Rodostóba, ahol még a néhai atyja, a fejedelem udvarát képezett tisztek, szolgák és más személyek nagy része tartózkodott. Nem tudom, megkapták-e legatumaikat ezek, de azt igenis jól tudom, hogy én csak nagy fáradsággal bírtam a magaménak egy részét megkapni és hogy soha egy garast sem láttam volna, ha 1739-ben Párizsban nem vagyok s minden kérelmezéseim mellett az 500 livre-et sem kapom meg abból a kétezerből, ami megilletett. Sőt olyanok, akik ismerték azon embereket, akikkel dolgom volt, úgy találták, hogy én még igen szerencsés voltam. De csodálkozzunk-e ezen? Hisz nem látjuk-e naponként, hogy a hatalmasok nem a legjobb fizetők?"[21]

[20] „C'est notre affaire icy de répondre a ceux qui pourront parler de ce testament. Au reste dans tous les cas nous ne croyons pas que vous deviez refuser vos offres pour rendre efficace la bonne volonté que la Porte pourra conserver aux officiers et domestiques du feu Prince. Chauvelin Villeneuve-nek, 1735. szeptember 10. Turquie, 92. köt. 141 sk. fol.

[21] Saussure: i. m. 285—286. Az ő neve nem szerepelhetett a végrendeletben, de rá is vonatkoztatták azt a tételt, hogy „nemesi testőrségem minden tagjának egyenként 2000 ... livre-et" adjanak.

Mit mondanak a levéltári adatok? Rákóczi József,[22] mikor 1735 júliusában értesült apja haláláról, Nápolyból fordul XV. Lajoshoz és Fleury bíboroshoz, jóindulatukba ajánlva magát.[23] Augusztus 26-án ez utóbbitól érdeklődött apja végrendeletéről, amelyről úgy tudta, hogy a királyhoz küldetett meg.[24] A végrendeletet Louis Tellier közjegyző kapta meg, hitelesítette 1735. november 8-án.[25] Végrehajtását illetően kérte József nyilatkozatát, aki 1736. június 2-án hozzájárult ahhoz, hogy György a fejedelem franciaországi hagyatékát, ő maga pedig a törökországit kapja meg.[26] Ezután Toulouse gróf tájékoztatta a külügyi államtitkárt az osztozkodásról, amely a két testvér közt Madridban ment végbe. Azt javasolta, hogy György a már számára rendelt évi 6000 écu járadék mellett kapjon még 8000 écut, a Józsefnek ígért 20 000 écut pedig fizessék ki, hogy Törökországba mehessen.[27] Arról nincsenek dokumentumok, hogy a végrendeletben megjelölt személyek hogyan és mikor kapták meg a hagyatékot, ha egyáltalában megkapták.

Rákóczi szívét a fejedelem végrendeletének értelmében valószínűleg Molitard és Zay vitték Grosbois-ba, ahol a kolostor kertjében temették el. A templomban Macaire Pen, a kamalduliak házfőnöke emléktáblát helyezett el a következő felirattal: „E temető hamvvedrében nyugszik a felséges II. Rakoczy Ferencnek, Isten kegyelméből római birodalmi és erdélyi fejedelemnek, a magyar királyság részei urának, a székelyek grófjának stb. szíve, aki az isteni kegyelem csodálatos rendjében az élet változatos viszontagságaitól vezettetve, a Propontidis partján fekvő Rodostóban Istenben megnyugodott, a világ megváltásának 1735-ik évében, április hónap 8-ik napján, életének 59-ik évében. Halála után hálás lélekkel emlékül annak, aki, míg élt, szerénységből a felséges fejedelem címet elutasította, Macarius Pen tisztelendő atya, a kamalduliak házfőnöke és ezeknek a remetéknek az elöljárója ezt a követ helyezte el az 1737-ik évben."[28]

A kolostort, amely 1777-ben a trappisták birtokába került, a forradalom alatt mint nemzeti tulajdont eladták, majd rövid ideig megint a trappistáké lett, hogy azután véglegesen magántulajdonba kerüljön. Többen kutattak az urna után, de eredményte-

[22] Rákóczi József először 1734. július 17-én, Velencéből fordul segítségért a francia udvarhoz. Hongrie, 18. köt. 378. fol.

[23] Rákóczi József XV. Lajoshoz és Fleuryhez, 1735. július 19. Hongrie, 18. köt. 416. fol.

[24] Rákóczi József Fleuryhoz, 1735. augusztus 26. Hongrie, 18. köt. 405. fol.

[25] A végrendelet hitelesített példánya Hongrie, 18. köt. 352 sk. fol.

[26] Nyilatkozat, 1736. június 2. Hongrie, 18. köt. 416. fol.

[27] Toulouse grófja a garde des sceaux-nak, 1736. június 12. Hongrie, 18. köt. 418 sk. fol. Az átirathoz csatlakozó számadások szerint 22 000 livre-et fizettek ki az adósságokra, még tartoznak 15 000-rel, a hagyatékra 89 000 livre-et kell biztosítani.

[28] „In hujus Coenobil Coemeteris jacet cor Serenissimi [Pillias *Sanctissimit* ír, ami nyilvánvalóan tévedés] Francisci II D. G. Sa. Ro. Im. et Transilvaniae Principis RAKOCZY partium Regni Hungariae Domini, Siculorumque Comitis, etc. qui miro divinae providentiae ordine, per varia vitae discrimina ductus, in Domino requievit Rodostii ad Propontidem, anno salutis mundi MDCCXXXV, die octavo mensis Aprilis, aetatis suae LIX. Pro grati animo monumento, ipsi, dum viveret nolenti serenissimo repugnatique prae modestia Principi, post mortem R. P. Macarius Pen, Camaldulensium Major Eremique hujus prior, hunc posuit lapidem. Anno Domini Millesimo Septingentesimo Trigesimo Septimo." *Pillias*, 120—121.

lenül.[29] Rákóczi Konstantinápolyban feltalált hamvait 1906-ban hazahozták, a kassai dómban temették el,[30] ma is ott pihennek.

A történetet Saussure Rákócziról rajzolt portréjával zárjuk, aki a kor francia irodalmának kliséit követve, de személyes tapasztalataiból is merítve idézi fel a fejedelem alakját: „A fejedelem személyére nézve nagy és igen szép, arányos termetű volt, hajzata és szeme fekete, szemei élénk és tüzes tekintetűek, arckifejezése oly nemes és méltóságteljes volt, hogy akik szerencsések voltak őt láthatni, már első szempillantásra meglepődtek. Amikor a fejedelemasszonyt feleségül vette, mindenki egyetértett abban, hogy a császári udvarban ez volt a legszebb pár. Emellett tudós volt, öt különféle nyelven jól beszélt s több oly munkát írt, melyek bizonyára megérdemlik a kinyomatást, különösen az, melynek címe: *Traité sur la politesse*. Jó, nagylelkű, könyörületes és vallásos volt, naponként három nyilvános vallási aktuson vett részt. Végül elmondhatjuk, hogy Rákóczi minden tekintetben nagy fejedelem volt. *Nagy* volt szerencséjében, pályája legmagasabb pontján, értem akkor, amikor két virágzó államnak feje volt és ő jó, nyájas, jót tevő volt, sok szép cselekedete hirdeti nagylelkűségét, valamint azt, hogy az uralkodásra mindenképpen méltó volt. És *nagy* volt balszerencséjében, mert ennek leglesújtóbb csapásait is hősi lélekkel tűrte és soha sem mutatta, hogy nagyon érezné; fejedelmi rangját mindig méltósággal viselte; a bajok sohasem verhették őt le, sőt határozottságával a legfájóbb gondokat is el tudta rejteni mindazok előtt, akik hozzá legközelebb állani szerencsések lehettek. Egyetlen tulajdonsága, amit talán hibájául róhatni föl, az volt, hogy az embereket nem ismerte eléggé és bizalmát igen könnyen meg lehetett nyerni, mert a többi embert is a szerint ítélte meg, mint amilyen az ő szíve volt. Becsülésének megnyerésére elég volt a látszat. Innen származott azután az, hogy barátsággal viseltetett olyanok iránt is, akik ezt meg nem érdemelték; és ha idők folytán észrevette is, hogy bizalmát méltatlanra fecsérelte, nem bírta azt tőle megvonni."[31]

[29] A szív sorsáról *Pillias*, 109 sk. Rákóczi szívét nemcsak porosz tisztek kutatták 1870-ben, hanem állítólag egy Caron nevű ember is, aki a terület tulajdonosa volt. Bánrévy György: Hol van Rákóczi szíve? KSz 1943. Magam is megkíséreltem érdeklődni, s nem is elsősorban Grosbois-ban, hanem a párizsi Saint-Germain-des-Près-i apátságnál és Troyes-ban, feltételezve, hogy a kamalduli rend felszámolása után a fejedelem kézirataival együtt a szívét tartalmazó urnát is ezekre a helyekre vitték. Sajnos, kutatásaim eddig nem jártak eredménnyel.

[30] A hamvak feltalálásáról, hazahozataláról *Thaly* tanulmányai: Rodostó és a bujdosók sírjai. Századok, 1899, kibővítve: Rákóczi emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc hamvainak föltalálása. Budapest 1893; Konstantinápolyi újabb kutatások a Rákóczi-emigráció korából. Századok, 1890. Rajta kívül: *Szilágyi S.*: A rodostói Rákóczi-templom. Sárospataki Lapok, 1892; *Szádeczky L.*: A bujdosó kurucok emlékei Törökországban. Századok, 1904; *F. X. Lobry:* Les cendres du Prince Rákóczi dans l'Eglise des Lazaristes à Constantinople. Konstantinápoly 1906.

[31] „Ce Prince était grand et très bien fait de sa personne; il avait les cheveux et les yeux noirs; ses yeux étaient si vifs et si pleins de feu, il avait la physionomie si noble et si majestueuse, que ceux qui avaient l'honneur de le voir la première fois en étaient frappés. Lorsqu'il se maria avec la Princesse son épouse, tout le monde convint que c'était le plus beau couple, qui était alors a la Cour de l'Empereur. Il était savant; il possedait fort bien cinq differentes langues; il a composé divers ouvrages qui assurément meritaient la presse; surtout celui qu'il avait intitulé: *Traité sur la politesse*. Il était bon, généreux, charitable, religieux; il faisait tous les jours trois différens actes publics de Religion. Enfin on peut dire que c'était un Grand Prince a tous égards. *Grand* dans la prosperité, en ce que dans le plus haut point de sa fortune, et lorsqu'il possedait en quelque manière deux florissans Etats, il était doux, affable, bienfaisant, et qu'il a fait voir par

Közvetlen hazai visszhang

Rákóczi akkor halt meg, amikor az Alföldön felkelés tört ki. A békésszentandrásiak 1735. április 25-én lépnek fel a császári katonaság ellen, s ezzel kirobban az ún. Pero-felkelés, amelyben magyarok és szerbek egyaránt részt vesznek. Okai: a hadsereg vegzálása, a földesúri kizsákmányolás fokozódása, a protestánsok és görögkeletiek diszkriminálása. A reményt az adja, hogy hírek jönnek a császári hadsereg itáliai kudarcairól és Rákóczi készülődéseiről. Azt terjesztik, hogy a fejedelem pátensei járják az országot, mindenekelőtt a hajdúvárosokat. Az egyik helyi tisztviselő, Fischer Mihály jelenti júniusban a magyar kancelláriának, hogy pátenst nem talált, csak egy cédulát, amelyen ez állt: „Isten algya meg kegyelmeteket Szeghalmi Uraimék! Amit régtül fogvást várt a szegény magyar, már az Isten az sok özvegyek és árvák könyörgéset meghalgata, mer igaz kurucz világ vagyon és mi is igaz kuruczok vagyunk. Azért, minden félelmet fere tevén, özvegyekért, árvakért, a Nemes Vallásunkért most szolgalljunk" (az eredeti helyesírást megtartottuk).

Letartóztatásokra kerül sor: Hajdúdorogon Daróczy Istvánt, Böszörményben Matolcsy Pált és Tóth Jánost fogják le. Az ügyben ötvenkét embert hallgatnak ki. A nánási pásztort, az 56 éves Csuka Istvánt is, aki ezt mondja: „Hallotta a Fatens azon idő tájban Nánas mellett elmenő egy lovas Szent Mihályi embertől, hogy kiáltotta Fiának: Szalagy te Német, ahol jő a Kurucz, majd levág. A Posta Mester utána futott, kérdette, honnan vette azt. Azt mondta volna néki: »Isten engem úgy segélljen, az Alföld rakva kuruczal, láttam Rákóczi levelét, hogj olvasták Sárándon.«"

A nép még a mendemondáknak is hisz, főleg miután egyesek Rákóczinak vagy Bercsényinek adják ki magukat. Így születik meg a Rákóczi-legenda, amelyet a kuruc népköltészet közvetít nemzedékről nemzedékre. A fejedelem bujdosása idején alakult ki első himnuszunk, a *Rákóczi-nóta,* amely nem a győzelmeket ünnepli, hanem az ország elnyomatását siratja:

Jaj, régi szép magyar nép!
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép.

---

plusieurs belles actions, qu'il était magnanime et veritablement digne de regner — *Grand,* dans l'adversité, en ce que dans les revers de fortune les plus accablans, il les a toujours soutenus avec la grandeur d'ame d'un Héros; il n'a jamais témoigné qu'il y fut trop sensible; il a toujours gardé son rang avec dignité; il ne s'est point laissé abattre par les deplaisirs; il a eu même la fermeté de cacher les plus cuisans a ceux qui avaient l'honneur d'approcher le plus de sa personne. La seule chose qu'il y avait a relever chez lui, c'est qu'il ne connaissait pas les hommes, et qu'il avait une trop grande facilité à donner sa confiance. Jugeant des autres par ce qui se passait dans son coeur, les apparences lui en imposaient, elles suffisaient pour attirer son estime; de là il lui arrivait souvent de prendre de l'amitié pour des gens qui ne la méritaient pas; et quoi qu'il s'aperçût dans la suite qu'elle était mal placée, il ne pouvait pas se résoudre à la retirer." Saussure: i. m. 173—174.

Ez a fájdalmas hang jellemzi a bujdosónótákat is, amelyek megismétlik a szabadságharc progjamját:

Harcoltam én a hazáért,
Istenért és szabadságért!
Búval eszem most kenyerem
Bújdosó lett énbelőlem.

De nemcsak a szomorúság csendül ki ezekből a versekből, hanem az ellenállás elszántsága is, ami kényszerűséget és meggyőződést ötvöz. Rákóczi is vállalhatta azt, amit az *Én is hajdan magyar voltam* kezdetű versben olvashatunk:

Magam itthon nem epesztem,
Inkább életem elvesztem,
Mintsem a német jármában
Sinlődjem kalodájában.

Egy jellegzetes és nem feltétlenül társadalmi réteghez vagy egy adott műveltségi szinthez kötött politikai magatartásról van szó, amelyet megérteni nem jelent idealizálást, de amely nem is kíván apologetikát. Ez adja a függetlenségi gondolat érzelmi hátterét, amely olyan mélyen befolyásolta a korabeli népi-kisnemesi köztudatot, és később nemcsak a politikát, hanem a magyar szellemi életet is.

A bujdosás diplomáciájának mérlege

Milyen következtetéseket vonhatunk le a bujdosó diplomáciai tevékenységéből? Mindenekelőtt azt, hogy a fejedelemnek volt egy olyan nemzetközi koncepciója, amely a sokszor nagyon is irreálisnak tartható kezdeményezéseknek is szilárd alapja. Az volt a véleménye — s e tekintetben főleg Richelieu-re és Mazarinre hivatkozik —, hogy a Habsburg Birodalom megerősödése nemcsak Magyarország és Erdély, hanem az egész „európai erőegyensúly" számára veszélyt jelent. Maga az erőegyensúly gondolata — mint ezt a bevezető fejezetben láttuk — a korabeli európai politikai gondolkodás közhelye volt, Rákóczi újítása abban állt, hogy milyen szövetségi rendszert javasolt a fő ellenségnek tartott Habsburg Birodalom korlátozására.

A szövetségkeresés tekintetében rendkívüli rugalmasságot tanúsított, amire jellemző, hogy vallásos meggyőződése ellenére kész volt a Porta támogatását is elfogadni, és a szultán hívására Törökországba menni. Ekkor sem a meggondolatlanság vezette, hanem egy valóságos érdekfelfogás a kor politikai gondolkozásának keretei között. Hogy mennyire kerülte a kalandot, arra jellemző, hogy Törökországba érkeztével is csak a Portával való szerződés megkötése és önálló, általa vezetett had felállítása után lett volna hajlandó harcba indulni, s elítélte tábornokait, akik török vagy tatár csapatok segítségével próbáltak szerencsét. A törökkel úgy akart szövetkezni, hogy számított Spanyolország közvetlen és Franciaország közvetett támogatására, tehát egy „keresztény államokat" is magába foglaló szövetségi rendszer keretében.

Mint sok francia kortársa, ő sem helyeselte a régens által kezdeményezett „renversement des alliances"-t — a szövetségi váltást —, ami nemcsak Angliához vagy Hollandiához, hanem a Bécshez való közeledést is jelentette. Tervei elsősorban e fordulat miatt buktak meg, s nem azért, mert helytelenül ítélte meg a hatalmak hosszú távú érdekeit. Franciaország a XVII. század végén elvesztette hegemón szerepét a kontinensen, de éppen ezért érdekelt volt az erőegyensúly fenntartásában, s ehhez keleti szövetségesekre is szüksége volt. Rákóczi ezt ismerte fel, amikor az orosz—francia szövetség gondolatát hirdette, s mindent meg is tett megvalósítására. Más kérdés, hogy az adott helyzetben erre nem került sor, mert a francia külpolitika a hagyományos svéd—lengyel orientáció gondolatától nem tudott szabadulni.

A spanyol kapcsolat az említett koncepció része volt. A fejedelem tényleges spanyol—császári ellentétekből indult ki, amikor üdvözölte Alberoni politikáját, amely a tízes évek végén elbukott, de a harmincas években legalább részlegesen megvalósult: Spanyolország visszaszerezte itáliai birtokainak egy részét, és jelentős belső reformokat hajtott végre.

Midőn feszültté vált az angol—osztrák viszony, Rákóczi Angliát is igyekezett bevonni tervezgetéseibe a kereskedelmi verseny veszélyeire is figyelmeztetve. Nem kellett sokáig várni, hogy Anglia fellépjen Bécs ellen, és korlátozza legalább tengeri terjeszkedését, még ha a kontinentális erőviszonyokon nem is változtatott.

Mindez azt mutatja, hogy reális és irreális elemek keveredtek Rákóczi külpolitikájában, de az irrealitás nem az alapvető érdekek felismerésében jelentkezett, hanem abban, hogy az adott körülmények között mit lehetett megvalósítani.

Rákóczi európai egyensúlyi koncepciójának megvalósításától várta Magyarország és Erdély, vagy legalább ez utóbbi önállóságának elnyerését. Amikor úgy látta, hogy ez utóbbit sem lehet megvalósítani, csak akkor változtatott álláspontján, elsősorban saját magának és követőinek veszélyeztetettsége, elszigeteltsége és nyomorúsága miatt. Ilyenkor gondolt arra, hogy orosz, lengyel, porosz vagy francia közvetítéssel „kiegyezik" a bécsi udvarral, ami számára azt jelentette, hogy a kedvezőbb esetben valamilyen „ellentételt" (Livónia vagy más) biztosítanak számára, mint azt Leszczyński Szaniszlóval tették, vagy — kedvezőtlenebb esetben — visszakapja jószágait, megtartja erdélyi fejedelmi címét, visszavonul a politikától, s Franciaországban, Spanyolországban vagy Lengyelországban, esetleg német területen mint magánember telepedik meg.

A bécsi udvar azonban semmiféle engedményre nem volt hajlandó, annál inkább nem, mert a bujdosók birtokait eladományozta, és mert példát akart statuálni. Ilyen módon a fejedelem „be volt szorítva" s ez arra késztette, hogy még reménytelen körülmények között is vissza-visszatérjen eredeti elképzeléséhez. Élete végén, éppúgy, mint az utrechti béke után vagy a császári—török háború idején ismét a fegyveres felkelés megújítására gondolt. Utolsó kezdeményezései a Franciaország, Spanyolország, illetve a Habsburg Birodalom közti háborúhoz kapcsolódnak. Leszczyński Szaniszló bukása, Fleury kardinális óvatos külpolitikája, a Porta tartózkodása, illetve késői döntése teszik illúziókká az utolsó terveket.

Lehet minderre azt mondani, hogy a kudarcok ítéletet mondtak erről a politikáról, s rövid távon ez igaz is, de a hosszabb távú tendenciák Rákóczinak adnak igazat. Magyarország és Erdély státusát később is nem elsősorban a belső tényezők határozzák meg, hanem a külsők: mindenekelőtt a Habsburg Birodalom helye és szerepe Európában. Ez a hely és szerep a történelem folyamán változott, és ezzel együtt Magyarország és Erdély sorsa is. Rákóczi politikájának egyik legnagyobb tanulsága, hogy a magyar és az erdélyi ügyet a nemzetközi körülmények alakulása szempontjából vizsgálta, azokhoz igyekezett alkalmazkodni, de úgy, hogy egyszerre vette tekintetbe a hazai és az európai érdekeket.

Hogyan függött össze a politikai koncepció a személyes motiváltsággal? A szuverenitási komplexus, amelyre Szekfű oly szívesen hivatkozik, a fejedelemnél nem a bujdosásban alakult ki, hanem már sokkal előbb. Bebizonyítottuk, hogy a birodalmi hercegi cím esetében is ragaszkodott a ranghoz, amely őt a családi hagyomány és a kor hierarchikus gondolkodása alapján megillette. Nem a „janzenista remeteségben", hanem a szabadságharc megkezdésekor születtek Rákóczi Ferenc buzgó énekének ezek a sorai:

Nyilván tudom, Uram, hogy engem választál,
Édes nemzetemnek, mint Mojzest állítál.

Erdélyi fejedelemmé választása és beiktatása után úgy vélte, hogy folytatja őseinek művét, mégpedig úgy, hogy bírja a nép bizalmát mint „pater patriae".

Későbbi janzenista színezetű vallásossága válasz a sors csapásaira, védelmet jelent számára, és morális tartást ad a szerencsétlenségben. Ő a bujdosásban sem volt „janzenista remete", hanem inkább mélyen vallásos politikus, aki várja a hívó szót, és cselekvésre kész, ha a körülmények ezt lehetővé teszik.

Szalay László, amikor Rákóczi bujdosását elemezte, kártyajátékost látott maga előtt, Szekfű főleg vallásos, szuverenitási komplexustól gyötört, illúziókat kergető bujdosót. Mi azt mondanánk a kor kifejezésével, hogy egy kitűnő *homme de cabinet* a hősünk, egy olyan politikus, akit a nagy összefüggések és távlatok érdekelnek, és aki igyekszik minden kis eseményt, ami Európában történik, Magyarország és Erdély érdekeinek megfelelően felhasználni. Széles körű áttekintés, jó kombinatív készség, fáradhatatlan aktivitás — ezek jellemzik a diplomata Rákóczit Rodostóban. Emellett és ezzel párhuzamosan találkozunk az emlékező, szemlélődő, gondolkodó emberrel, aki felhasználja a személyes tapasztalatot politikai-morális felfogásának elméleti megalapozásában is. Mindez nem jelenti, hogy nem téved az események és emberek megítélésében, és hogy politikája sikeres lett, hogy a bujdosás idillt jelentett volna önmaga és környezete számára. Kétségtelen, „bús egy rege" a bujdosás története, hiszen a fejedelem újból és újból csalódott reményeiben, de „igaz történet" a szó népmesei értelmében, ahol a hős csak ritkán csügged s a vereségek után is újrakezd, meg lévén győződve arról, hogy a történelem neki ad igazat. Így fogta ezt fel a magyar utókor is, amelyben a függetlenségi és a társadalmi mozgalmak merítettek nemcsak a szabadságharc, de a bujdosás vállalásából is.

III. A BUJDOSÓ IRODALMI HAGYATÉKA

Források, hatások, irányok

Olvasmányok

A fejedelem olvasó ember volt, a könyvet már ifjúkorában megszerette. *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja* című munkámban részletesen elemeztem tanulmányainak rendje és a fennmaradt könyvtári jegyzékek alapján azokat a kiadványokat, amelyeket olvasott vagy éppen csak forgatott.

Gyermekkorában az írás-olvasással együtt elsajátította a katolikus vallás elemeit. Már Magyarországon elkezdte tanulni a latint, majd később görög stúdiumokat folytatott a neuhausi jezsuita kollégiumban, ahol olvasta a klasszikus auktorok szemelvényeit. Tanulmányozta Canisius katekizmusát, gyakran forgatta a Mária Kongregáció *Officium*át és Kempis Tamás *Krisztus követésé*t. A prágai egyetemen főleg logikát és fizikát tanult, és valamelyes morális filozófiát, mindezt Arisztotelész alapján, és nem nagy kedvvel. Mint *Vallomásai*ból tudjuk, érdekelte a matematika, a geometria, az építészet és a festészet is, és az e körbe tartozó ismereteket maga próbálta megszerezni. Bécsben főleg a francia nyelvet igyekezett megtanulni, és valamennyire a németet. Itáliában az olasszal ismerkedett, de ott főleg az építészet, a képzőművészet és az éremtan érdekelték a történelem és a természettudományok mellett. Minderről ifjúkori könyvtárának jegyzéke[1] tanúskodik, amely egyébként magyarországi olvasmányairól is eligazít.

Hazatérve továbbra is olvasta a *Bibliá*t, a bibliamagyarázatokat, az egyháztörténeti és szónoklattani munkákat, érdekelték a teológia alapkönyvei. Ifjúkori könyvtárában megtalálható Aquinói Tamás *Summá*ja, Bellarmini *Disputationese*, La Couture *Epitome controversiarum* című munkája, de a korabeli hitvitázó irodalom néhány más kiadványa is. Ismerte Kálvint és a protestánsok teológiai irodalmát. Érdeklődött a keresztény egyházak egyesítésére tett kísérletek iránt, így forgatta Jacques Masen *Meditata concordia protestantium cum catholicis in una confessione fidei* és Adrian és Peter Wallenburch *De articulis fidei necessariis, essentialibus seu fundamentalibus* című munkáját, amelyek az egység feltételeit taglalták katolikus szempontból.

Közvetlenül a hegyaljai felkelés után, visszavonulása idején, Batthyány Ádáméknál mindenekelőtt az erkölcs kérdésével foglalkozott, különösen Juan Eusebio Nierenberg munkái alapján, amelyek az isteni szeretetből kiindulva vázolják fel az üdvözülés s ezzel együtt a keresztény ember útját, s a misztikához jutnak el. Az általa keresett etika nem állott távol ettől a belső vallásosság által diktált magatartástól, amelyet

[1] *Heckenast Gusztáv:* II. Rákóczi Ferenc könyvtára. ItK 1958.

Szalézi Szent Ferenc *Bevezetés a devotióhoz* című munkája képviselt, s amelyet ugyancsak olvasott. Az ő nyomán fedezi fel Madame de Chantalt is, aki létrehozta a vizitációs nővérek rendjét, amely szigorú erkölcsiségével tűnt ki.

Az erkölcsről nemcsak vallásos művekből tájékozódott. Olvasta a Mátyás udvarában tartózkodott Aurelio Brandolini könyvét az emberi élet állapotáról és a betegségek elszenvedésének módjáról, és Antoine Le Grand Senecát idéző s a sztoikus erkölcsről szóló munkáját, amely e kor embereszményének, az *honnête homme*-nak a normáit népszerűsíti, továbbá a világi erkölcs ellentmondásait felfedő Montaigne-t vagy La Bruyère-t.

Ifjúkori szépirodalmi olvasmányai a gáláns világba vezetik el. Olvassa La Calprenède regényfolyamát Kleopátráról, de a francia klasszikus irodalom nagy műveit, többek között Racine tragédiáit is, és kedves olvasmánya Fénelon *Télémaque*-ja. A felvilágosodás előfutárai közül Temple lovag és Saint-Evremond írásait ismeri meg, amelyek már a szkepszist képviselik a régi világ eszményeivel szemben.

Miután visszatér birtokára, és érdeklődni kezd a politika iránt, történelmi, politikaelméleti munkákat, pamfleteket és újságokat olvas. Olvasta Machiavelli sokat vitatott munkáját, *A fejedelmet*, Justus Lipsius a rendek és az uralkodó között egyeztetni akaró könyveit, Johann Adam Weber erkölcsöt és politikát összekapcsoló írásait. Tanulmányozza a Jean Leclerc által írt Richelieu-életrajzot, és ez maradandó nyomot hagy emlékezetében, hiszen, mint láttuk, a spanyol és a francia udvarhoz benyújtott folyamodványaiban utal a kardinális általa helyesnek tartott politikájára.

Richelieu-nek ajánlotta Rohan herceg a *Traité des interests des princes et estats de la chrestienté* című értekezését, amelyet a fejedelem is forgatott, éppúgy, mint ennek „folytatását", Gatien de Courtilz *Nouveaux interets des princes* című könyvét, amely az államérdeket állította előtérbe, és tájékoztatást nyújtott számára az európai hatalmi viszonyokról (egyébként ez utóbbi szerző Louvois-ról szóló könyvét is forgatta). A magyar történelemről ifjúkorában főleg külföldi, olasz vagy francia könyvekből tájékozódott, mint amilyen Gualdo Priorato munkája vagy Leclerc Thököly-életrajza volt.

Nagyon jellemzőnek tarthatjuk saját maga és környezete érdeklődésének irányai szempontjából bécsújhelyi olvasmányait.[2] Itt fedezi fel Balthasar Gracian *Oráculo Manual* című könyvét, amelyet jóval később *Udvari ember* címen Faludi fordított magyarra. A spanyol jezsuita a keresztény erkölcsöt próbálja összeegyeztetni az udvari élettel, és nem zárja ki ezenközben az alkalmazkodást, a tettetést, sőt a cinizmust sem. Úgy tűnik, Rákóczi számára rokonszenvesebb volt az az egyeztetési kísérlet, amelyet a keresztény sztoikusok igyekeztek megvalósítani, és amelyeknek egyik forrása volt — a már említetteken kívül — a Bécsújhelyen olvasott *L'Esprit de Sénèque* című kiadvány. Ezt egy Jean Puget de la Serre nevű szerző írta, aki a ráció szerepét emelte ki az erkölcsös életmód alakítása szempontjából. A börtönolvasmányok között történeti és földrajzi munkákat is szép számban találunk, a szépirodalomból továbbra is La Calprenède és Fénelon foglalják el az első helyet. Foglalkozik a fejedelem építészettel, festészettel (a gyakorlatban is), és forgat vadászati könyveket.

[2] *Zolnai Béla:* Rákóczi bécsújhelyi olvasmányai. ItK 1955.

Mindez azt bizonyítja, hogy a fiatal Rákóczi széles körű műveltségre tett szert, és hogy ebben jelentős helyet foglalt el a vallásos-etikai elem, de egyre inkább előtérbe került a történeti és politikai. Ez a műveltség modernebb volt, mint sok magyar kortársáé, mert a jezsuita alapozásra a korabeli francia kultúra ismerete épült.

Első Lengyelországba való menekülése után Sieniawska és pártja francia politikai-kulturális orientációjának megfelelően francia irodalmat olvas. Ennek hatása jelentkezik abban a madrigálban, amelyet Rákóczi franciául írt a hercegnéhez. Forgat francia katonai kézikönyveket, amelyek felkészülését és egyben hadmérnöki álcázását szolgálják. Feltehetőleg megismerte a lengyelországi latin nyelvű politikai irodalmat is, főleg Jan Stanisław Jabłonowski (1669—1731) tájékoztatása alapján, aki a *Télémaque*-ot fordította lengyelre, és maga is politikai traktátusokat írt. Neki küldi meg 1730-ban Törökországból a *Tractatus de potestate* másolati példányát. Nagy divatja volt ekkor Lengyelországban a politikai-morális irodalomnak, melynek olyan képviselői voltak, mint A. M. Fredro vagy S. H. Lubomirski, Sieniawska apja.[3] Ifjúsági könyvtári jegyzéke tanúsága szerint ebből a műfajból már korán megismerte a Comeniusszal kapcsolatot tartó L. Opalíński *De officiis hominis christiani* című munkáját, de tanulmányozta a *Monita politico-moraliát* vagy a *De vanitate conciliorumot* is. Lapozhatta W. Kochowski lengyel történetét, amely az *Annalium Poloniae ab obitu Wladislai IV. Climacter I—III.* címet viselte, és a hétéves ciklikusváltozások elméletét adta elő. Rákóczi maga nem állt távol attól, hogy a magyar történelemre alkalmazza ezt az elméletet, még ha nem is hétéves periódusokban gondolkodott. Az ifjúkori könyvtárban megvolt F. Starowolski *Institutiones rei militaris* című munkája, és valószínűnek látszik, hogy ez indítást ad más hasonló latin nyelvű lengyel munkák olvasására.

A szabadságharc idején a fejedelmet a gyakorlati tennivalók kötik le, és ezek megoldásához használja fel politikai és katonai tájékozottságát. Leveleiből arra következtetünk, hogy nagy érdeklődéssel olvasta a korabeli újságokat és folyóiratokat, s igyekezett beszerezni a külföldön megjelent politikai könyveket. Politikai gondolkozásának alakításában felhasználja a magyarországi és erdélyi történelmi forrásokat is. Az *Emlékiratok*ban idézi Bonfinit, Erdélyt illetően utal az „Annales"-ekre, melyek közül Bethlen Farkas históriáját emeli ki mint amely a leghitelesebb. Ismeri feltehetőleg már régebbről a *Tripartitumot*, István király *Intelmeit* és az erdélyi törvényeket.

Egyik fő gondja, hogy reguláris hadsereget szervezzen, s ehhez nemcsak a magyar és a francia tisztek tapasztalatait használja fel, hanem a hadtudományi irodalmat is, amely rendelkezésére áll. Szent-Iványi Jánost bízza meg G. A. Böckler *Schola militaris moderna* című munkájának lefordításával. Ő maga François La Vallière *Pratiques et maximes de la guerre* című munkájának egy részét ülteti át magyarra.[4]

Még előbb, 1697 után foglalkozik gazdasági kérdésekkel is: egy 1701-ben általa jóváhagyott szabályzatban a szőlőművelési tapasztalatokat dolgoztatja fel, s a bányászatról olvassa Agricola munkáját. A szabadságharc alatt levelezésében utasításokat

[3] Vö. *H. Oliszewski:* Doktriny prawno-ustrojowe czasów saskich. Varsó, 1961; Stanisław Herakliusz Lubomirski. Pisarz, politik, mecenas. Pod. red. *W. Roszkowskiej.* Wrocław 1982.

[4] Vö. *Windisch Éva:* Rákóczi Ferenc ismeretlen hadtudományi munkája. ItK 1953.

találunk szőlészeti-borászati kérdésekről, a bányamunkával kapcsolatos gondokról. A várak, a kastélyok rendbehozatala megújítja érdeklődését az építészet iránt, amelyet francia kiadványokban, szakkönyvekben is tanulmányoz.

Nem tudjuk pontosan, milyen magyar nyelvű szépirodalmi munkákat olvashatott, feltehető, hogy Balassi, Zrínyi, Gyöngyösi költeményeit ismerte. A politikus Zrínyire külön is felfigyelt, ő kezdeményezte a *Török Áfium* Forgách által megjelentetett 1705-ös kiadását.

A francia nyelvet gyakorolnia kellett, hiszen környezetében franciák éltek, és diplomáciai levelezését is részben franciául folytatta. Ehhez megfelelő kézikönyveket használt, mint Vaugelas *Észrevételei*t. A Nemesi Compánia számára le akarta fordíttatni ifjúkori olvasmányát, Fénelon *Télémaque*-ját.[5] Általában is nagy figyelmet fordított az oktatásra, szívesen társalgott a tanárokkal tudományos kérdésekről, és részt vett iskolai drámák előadásán.

A magyar vallásos irodalom állandó szellemi tápláléka lehetett, a szabadságharc idején szerzett imádságai erről tanúskodnak. 1703-ban megjelent felekezetek feletti imáját külföldön is ismerték. A vallások kérdése most azonban politikai szempontból is érdekelte. A jezsuiták kiűzése után írt *Responsio*,[6] amelyben feltétlenül része volt, bizonyítja, milyen elevenen élt emlékezetében a jezsuita nevelés, és milyen negatívan ítélte meg a rend politikai tevékenységét. A valláspolitika azt is megkívánta, hogy tájékozódjék a protestáns egyházak helyzetéről, és nemcsak a katolikus hitvitázó irodalomból. Tudjuk, hogy kapcsolatot tartott a sárospataki kollégium tanáraival, akik egyébként nemcsak egyházi, hanem tudományos kérdésekről is tájékoztatták. Miután támogatta Páriz Pápai *Dictionarium*ának 1708-as kiadását, feltételezhető, hogy olvasta a szerző más műveit is, a *Pax animae*-t és a *Pax corporis*t, amelyek nemcsak hasznos ismereteket, de Grotius és Descartes gondolatait is közvetítették.

A lengyelországi második bujdosásban nem tudjuk nyomon követni olvasmányait. Mint levelezéséből kiderül, főleg a külföldi újságok és politikai írások érdekelték. Indigenátusának rendezése arra késztette, hogy tanulmányozza a lengyel törvényeket. A Bercsényivel folytatott levelezésben szó van Drabik jövendöléseiről, s feltehető, hogy foglalkozott nemcsak az általa már régebben családi hagyományként is jól ismert próféciákkal, hanem azokkal is, amelyek Lengyelországban terjedtek, többek között II. Ágost körében, aki maga is élénken érdeklődött ezek iránt.[7]

Franciaországban kezdetben az udvar érdeklődése határozta meg Rákóczi kulturális orientációját. Folyamatosan figyelemmel kísérte nemcsak a gazette-eket, de a *Mercure galant* egyes számait is, amelyek az „udvar és a város" ízlését közvetítették. Láttuk, milyen sűrűn járt színházba, és nemcsak akkor, amikor a Comédie Française az udvarban játszott. A *Vallomások*ban 1715 eseményeivel kapcsolatban megírja, hogy Clagnyban: „imádságok alkotásával és a Szentírás olvasásával foglalkoztam, mert akkor már felhagytam a világi mesék és az ifjúság behálózására kitalált regények olvasásával".[8] Ez azt jelenti, hogy előzőleg olvasta az akkor leginkább elterjedt

[5] *Köpeczi Béla:* Fénelon Telemachoszának első magyar fordítási kísérlete. FK 1969.

[6] *Esze Tamás:* Rákóczi Responsiója. Irodalom és felvilágosodás. Szerk.: *Szauder József* és *Tarnai Andor*. Budapest 1974.

[7] Vö. *P. Haake:* König August, der Staatsmann. Berlin 1902 passim

[8] Vallomások, 526.

regényeket, így feltehetőleg Lesage *Sánta ördögét* vagy Courtilz de Sandras kalandos történeteit, esetleg *A három testőr* elődjét is, Perrault *Meséit* vagy a Galand által lefordított *Ezeregy éjszaka meséit*.

A világi életből való kivonulása után, mint maga írja, főleg politikai könyveket olvasott. „A nap nagyobb részét szobámban könyvolvasással töltöttem, de még nem a vallásos könyveknek azzal az üdvözítő olvasásával, mely hasznos lehetett volna lelkemnek, hanem azzal, ami politikai rangomból eredően érdekelt."[9] Megismerhette XIV. Lajos uralkodásával szemben fellépő ellenzék, Vauban, Boulainvilliers, Fénelon írásait, de mindenekelőtt Bossuet *Histoire universelle* és *Politique tirée de l'Ecriture Sainte* című munkáját, utóbbit saját politikai koncepciójának kialakításában fel is használta.

Amikor a kamalduliakkal találkozik, az első vallásos könyv, amelyet buzgón olvas, René Rapin *De l'importance du salut* című kiadványa[10] (erről részletesebben szóltunk A grosbois-i magány című fejezetben). Grosbois-ban olvasta Nicole könyveit és Augustinus *Vallomásait*, de ezek már átvezetnek a törökországi bujdosás olvasmányaihoz.

Rodostói könyvtára, amelyet Zolnai Béla dolgozott fel,[11] 112 műből és 290 kötetből állt. A fiatalkori könyvtárhoz képest azonnal szembetűnik, hogy kevés benne a szépirodalom, ezzel szemben nagy helyet foglalnak el a teológiai, kegyességi és morális munkák. Köztük találjuk a *Bibliát* és a bibliamagyarázatokat, amelyek a fejedelem alapvető forrásai. Az a bibliakiadás, amelyre támaszkodik, a janzenista Lemaître de Sacy fordítása, amely 1680 és 1700 között jelent meg a latin eredetivel együtt és magyarázatokkal. Könyvtárában megvan Calmet atya *Dictionnaire de la Bible* című munkája és bibliatörténete, az *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament.*[12] Tanulmányozza az egyháztörténetet is, főleg Claude Fleury abbé sokkötetes *Histoire ecclésiastique*-ja alapján. A szerzőnek megtalálható több más munkája is a rodostói gyűjteményben, így a Mikes által lefordított *Les moeurs des Israélites* et *Les moeurs des Chrétiens*. A protestáns-katolikus polémiát Bossuet és Nicole művei alapján értékeli.

A katolikus egyház doktrínájának értelmezése a janzenisták és a jezsuiták közti viták miatt különösen fontos számára. Rákóczi a tridenti zsinat határozatait tanulmányozza, hogy megismerje a hivatalos álláspontot. A rodostói könyvtár egyik sajátossága, hogy az ott található munkák csaknem egyharmada kapcsolatba hozható a janzenizmussal. Már említettük Arnauld d'Andilly és Lemaître de Sacy nevét, de szólnunk kell Nicolas de Tourneux-ről is, akinek *Office de la Semaine sainte* és *L'année chrétienne* című munkái (az utóbbit Mikes lefordította) a rodostói könyvjegyzékben szerepelnek. Forgathatta a fejedelem Quesnel atya egyes leveleit (a rodostói leltár

[9] Vallomások, 535.

[10] Vallomások, 537.

[11] *Zolnai Béla:* II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Budapest 1926. Különnyomat a Magyar Bibliofil Szemle 1925—1926. évfolyamából.

[12] A fejedelem e munka egy példányát a konstantinápolyi Saint-Benoit kolostornak ajándékozza. Az adományok jegyzékében ez olvasható: „Il a donné sous le R. P. Gresset (1730) Dom Calmet en 27 volumes." Az 1719 és 1730 között megjelent kiadásról van szó. *Thaly Kálmán:* Konstantinápolyi újabb kutatások. Századok, 1890. 8.

alapján pontosan nem azonosíthatók) és *Prières chrétiennes* című munkáját. Megvolt könyvtárában J. J. Duguet *Prières publiques* és *Règles sur l'intelligence des Ecritures* című könyve is. Igaz, magának Janseniusnak az írásai, így a sok vitát kiváltott *Augustinus* nem találhatók meg a könyvjegyzékben,[13] de megvan Antoine Arnauld *De la fréquente communion* című munkája, amely először 1643-ban jelent meg, s a janzenizmus körüli első harcoknak egyik forrása lett. Megtalálható Nicole *Essais de morales et instructions théologiques* című kiadványa is, a janzenista morális-teológiai irodalom egyik alapkönyve. Rákóczi tanulmányozta Pouget római indexre tett *Katekizmus*át, amelyet a jezsuiták erőteljesen támadtak (Mikes lefordította). A janzenizmust elítélő pápai bulláról, az *Unigenitus*ról is találunk publikációkat a könyvtárban, így Desaussoy abbé 1719-ben kiadott iratát, amely a bulla ellen tiltakozókat, az ún. „appellant"-okat védelmezi.

Rákóczit nemcsak a janzenizmus, hanem a egy másik heterodox katolikus irányzat, a misztikus jellegű kvietizmus is érdekelte. Igaz, Fénelon *Télémaque*-ját nem lehet a kvietizmus megnyilvánulásának tekinteni, de az a tény, hogy Rákóczi ezt a könyvet ifjúságától kezdve forgatta, nemcsak arra bizonyíték, hogy a cambrai-i püspök államelmélete, hanem hogy vallásos-morális nézetei iránt is érdeklődött. Ezt bizonyítja, hogy a rodostói könyvek között ott találjuk Fénelon *Sentiments de piété où il est traité de la nécessité de connaitre et d'aimer Dieu* című írását, amely 1719-ben jelent meg, s amely az isteni szeretet kvietista felfogását sugallja.[14]

Belső vallásosságának forrásai sokfélék, e tekintetben az ortodoxnak tartott szerzőket sem utasítja el. Ismeri például Bossuet *Elevation à Dieu sur tous les mysteres de la religion chretienne* című könyvét, amely egyszerre próbál racionális és misztikus lenni.

A katolikus ájtatosságnak és misztikának sok más, a teológiai tételek vitatásától független művével is találkozunk a rodostói könyvtárban. Ezek közül Szent Teréz műveit kell kiemelnünk, amelyeket a már említett Arnauld d'Andilly fordított franciára, és Bona kardinális írásait, melyek a misztikus kontemplációt állítják előtérbe. Gyermekkori olvasmányát, Kempis Tamás *Imitatió*ját Rodostóban franciául újraolvasta. Fő inspirálója érzelmi és értelmi szempontból egyaránt Augustinus *Vallomások*ainak francia kiadása, amely Arnauld d'Andilly fordításában volt meg a rodostói könyvtárban.

Az erkölcsi irodalmat a már említett janzenista munkák mellett más, praktikusabb jellegű kézikönyvek is képviselik Rodostóban, hiszen a fejedelem gyermekeinek nevelő célzatú értekezéseket írt. Ilyenek Antoine de Courtin *Nouveau traité de la civilité* és *Traité de la paresse ou l'art de bien employer le temps* című munkái (a másodikat Mikes lefordította). Ugyancsak ehhez a vallást és világi morált egyeztető irodalomhoz tartozik Charles Gobinet *Instruction de la jeunesse en la piété chrétienne* című könyve (amelyet Mikes ugyancsak lefordított). Használta Claude Fleury *Traité du choix et de la méthode des études* című pedagógiai útmutatását is.

Rákóczi a bujdosásban sem hanyagolta el a hasznos ismereteket, s ezek közé

[13] Ifjúkori könyvtárának jegyzékében szerepelt Jansenius Richelieu elleni pamfletje, a Mars Gallicus.

[14] Bár igaz, hogy a könyvjegyzék nem említi a szerzőt, s ezért felmerül az azonosítás bizonytalansága, mégis inkább Fénelon művét tételezzük fel e cím mögött, mint a prédikátor Cheminais-ét vagy Lamyét. *Zolnai:* i. m. 24.

tartozott a hadtudomány, amelynek klasszikusait (Polübiosz, Caesar) szívesen forgatta. Olvasta a katolikus Blaise de Monluc marsall *Kommentárjait* a XVI. századi francia vallásháborúkról és François de La Noue *Discours*-jait, aki a hugenotta álláspontot képviselte. Foglalkozott a máltai lovagrend és általában a vallásos és katonai szervezetek történetével. Megtalálható a könyvtárban egy francia történelem is (talán Louis Le Gendre munkájáról van szó). Törökországi tartózkodása arra indítja, hogy más földrészek, Afrika és Ázsia helyzete iránt is érdeklődjék, olvasta például a jezsuita missziók Ázsia-leírásait.

Természettudományok iránti kíváncsiságát a *Dictionnaire des arts* szolgálta, amelynek szerkesztője Thomas Corneille. Szívesen olvasta a janzenista Pluche abbé *Spectacle de la Nature* című könyvét, amely a természet nagyszerűségét Isten dicsőítésére használja fel. Egy William Derham nevű angol csillagász franciára fordított munkájából új ismereteket szerzett a világegyetemről, de arról a kísérletről is, hogy ezeket az új ismereteket a vallással egyeztessék. A fejedelem érdeklődött a mechanika és a fizika iránt is, és ezért beszerezte Antoine Parent-nak, a Francia Akadémia tagjának egyik ilyen vonatkozású könyvét. Gazdasági ismereteket és hasznos házi tudnivalókat Noel Chomel lyoni pap és közgazdász kézikönyvéből merít, amely több kiadást ért meg. A jogi kiadványok között találjuk Verbőczi *Tripartitum*át, amelyre a fejedelemnek forrásmunkaként is szüksége volt. Természetesen megvolt ebben a könyvtárban is Wicquefort híres kézikönyve, a *l'Ambassadeur et ses fonctions*, amelyet diplomáciai tevékenységében használt fel.

Rákóczi *Vallomásai*ban — mint láttuk — szembefordul a szépirodalommal. A rodostói könyvtárban csak két igazán szépirodalminak mondható munka maradhatott meg, az egyik Fénelon *Télémaque*-ja, a másik Michel André de Ramsay *Les voyages de Cyrus* című regénye, amely Kürosz elképzelt utazásai kapcsán idézi fel a francia gáláns világot, és szembeállítja ezzel a romlatlan ókori erkölcsöket és az ideális államot.

Az időtöltést szolgálták az olyan könyvek, mint Desalliers d'Argenville *La Théorie et pratique du jardin* című munkája, tehát a kertészkedés kézikönyve. A miniatűrfestészetről Claude Boutet kiadványából tájékozódott. Rodostóban téma az is, hogy miként lehet aranyat csinálni, láttuk, hogy Vigouroux ilyenfajta ígéreteket tett a fejedelemnek. A könyvtárban megtalálható a lengyel Sentivogius egy könyve, amely a „titkos művészetről" szól. A francia fordítás címe is jellemző: *Le Cosmopolite ou nouvelle lumière chimique*. Talán ennél is jellemzőbb erre az érdeklődésre Limjon, sieur de Saint-Didier munkája, amelynek ez a címe: *Le triomphe hermétique ou la pierre philosophale victorieuse*. Dialógus formájában adja elő mindazokat az ismereteket, amelyek a „bölcsek kövéről" szólnak, s amelynek felfedezését ígéri. A kor sok jeles embere hisz abban, hogy az okkult tudományok révén nemcsak a titokzatos természetet lehet megismerni, hanem meg is lehet gazdagodni. Az alkímia iránti érdeklődés már előbb is jelentkezett a fejedelemnél és környezetében (különösen Bercsényinél), de a rodostói elszigeteltség annak különleges aktualitást adott, elég, ha Vigouroux mellett Ilosvay ismertetett kísérleteire utalunk.

A rodostói könyvtár leltára nem tartalmaz magyar könyveket a *Tripartitum*on kívül, de joggal feltételezhetjük, hogy a fejedelem, és még inkább bujdosótársai magyar imádságos könyveket és más vallásos munkákat is forgattak (amiről tanúsko-

dik a kalocsai érseki könyvtár egyik Rodostóból származó könyve, a kalandos úton hazakerült *Liliomkert*, vagy Ács Mihály *Boldog halál szekere* című munkája, amelyet a szombathelyi Berzsenyi Könyvtár őrzött meg, s amelynek 1742-es bejegyzése így szól: „Bujdosásban levén egy nevezetes ifjú, Káldy Zsigmond könyvetskéje."[15]) Olvashattak magyar nyelvű politikai-etikai munkákat is, amire utal egy filológiailag tanulságos példa. Filozófiatörténészek és mások az egy ideig Rodostóban tartózkodott Kiss Istvánnak tulajdonították a *Magyar phylosophia* című kéziratos munkát, s ezt idézve „rodostói filozófiáról" elmélkedtek.[16] Csáky István írásáról van szó, amelyet Kiss egy bizonyos György deákkal másoltatott le 1730-ban Rodostóban. Csáky, aki 1687-től volt országbíró és titkos tanácsos, olyan kompendiumot állított össze, amely a XVI. század végi és a kortárs jezsuita írókra és nem kis mértékben Pázmány Péterre támaszkodott a morális-politikai tanításban. (Lehet, hogy e könyv Csáky Mihály útján került Törökországba.)

Írásaiban — így külön is *Elmélkedései*ben — a fejedelem sokat panaszkodik arra, hogy nincsenek forrásmunkái, az igazság az, hogy a korhoz és a helyhez képest igen gazdag könyvtárral rendelkezett, amelyet 1717 után is gyarapított, s amely jól jelzi érdeklődésének irányait. Ebben az időben a könyv nem díszítmény és nem is egyszerűen egy gyűjtemény része, hanem funkciója van a gyűjtő szempontjából, különösen olyan körülmények között, ahogyan Rákóczi élt Rodostóban, a világtól elszigetelve.

A janzenizmus vonzásában

A keresztény teológiában évszázadokon keresztül folyt a vita a kegyelem kérdéséről, amely érintette az ember természetéről, szabad akaratáról és üdvözülésének lehetőségéről szóló felfogásokat is.[17] Ezekben a vitákban meghatározó szerepe volt Augustinusnak, aki kiemelte a kegyelem üdvözítő jellegét, de szükségességét is az üdvözülés szempontjából, az isteni kegyelem ingyenességét és azt a tételt, hogy kevesen lesznek a kiválasztottak, akiknek lelkébe Isten — a Szent Lélek — költözik. Ezeket a tételeket Augustinus a kortárs Pelagiusszal és híveivel folytatott polémiában dolgozta ki. Ők azt állították, hogy a természet, a szabad akarat, az erkölcsi törvény Krisztus tanítása vagy példája, a bűnök bocsánata mind a kegyelem műve. Az ember kérheti Isten bocsánatát, de nem kérheti segítségét, mert ha ezt teszi, akkor feltételezzük, hogy nincs szabad akarata. Ha újabb kegyelemre van szükség, ezt az ember csak saját erőfeszítéseivel érheti el, és érdemei elismeréséül kapja.

Ezzel szemben Augustinus szerint a kegyelem olyan ajándékok gyűjteménye, amelyek az üdvözüléshez tartoznak, és teljesen elkülönítendők a természettől. Az ember a kegyelemtől függően teszi a jót, a kegyelem azonban nem szükségszerű, hanem

[15] Mikes Összes Művei. 1967. 912.

[16] *Alexander Bernát:* Magyar filozófia Rodostóban. A Kisfaludy-Társaság Évlapja, 1907; *Kornis Gyula:* Rodostói filozófia. Rákóczi-Emlékkönyv II. Velük szemben: Margittay Emil: Csáky István „politica-philosophiai okoskodása". ItK 1986. 1—2. szám.

[17] A janzenizmusról és előzményeiről: Dictionnaire de théologie catholique, XVIII. 318 sk. hasábok és *Louis Cognet:* Le jansénisme. Paris 1961.

ingyenes, Isten ajándéka, és nem az emberek erőfeszítéseinek következménye. Pelagius azt is állította, hogy minden bűn halálos, és hogy az ember saját maga elérheti, sőt el kell hogy érje a bűntelenség állapotát. Ezt Augustinus tagadta, mert Isten kegyelmétől tette függővé a szabad akarat gyakorlását a jó és rossz választásában.

Az egyházi doktrína nagy rendszerezője, Aquinói Tamás a kegyelem kérdésében az augustinusi felfogást fogadta el. Bár a vita az értelmezésről a középkor teológusai között is folyt, igazán Luther és Kálvin tanításai kapcsán lett újból aktuális, és a tridenti zsinat az ő tételeikre válaszolva erősítette meg 1564-ben a *Summa* álláspontját, mégpedig úgy, hogy mindenekelőtt a kálvini predestinációt vetette el.

A katolikus egyházon belül az újabb polémia a kegyelemről akkor kezdődött, mikor 1640-ben megjelent Cornelius Jansen, azaz Jansenius *Augustinus*a. A szerző Augustinus tanításaiból indul ki, és a pelagiánusokkal és a fél-pelagiánusokkal szemben azt állítja, hogy az egyház teljes szabadságot adott a hyppói püspöknek a kegyelem tanának értelmezésében. Ő maga azon a véleményen van, hogy a bűnbeesés után az ún. *concupiscentia,* tehát a testi vágy a szabad akarat fölé kerekedett, s így az ember a bűn rabja lett. Nincs ún. tiszta természet, mint ahogy a jezsuita Molina és hívei vallják, csak megrontott természet van, amelyet Krisztus váltott meg. Hangsúlyozza a kegyelem szükségességét a jó cselekedetek szempontjából, és az üdvözülés abszolút ingyenes jellegét. Az emberi szabadság gondolatát nem iktatja ki, de azt hozzákapcsolja az emberi természethez és mindenekelőtt az ember akaratához. Ezt az akaratot az ún. *delectatio* mozgatja, amely a megromlott természeti állapotban önszeretetet vált ki. Az isteni kegyelem azonban befolyásolhatja az akaratot, és a *caritas*hoz, a szeretethez vezeti a spirituális *delectatio* útján. Ez az ún. *delectatio victrix,* amely lényegében Isten akaratának felel meg, azt viszi át az emberre. A könyv azzal fejeződik be, hogy összehasonlítja Pelagius és Molina tételeit, és bebizonyítja, hogy a jezsuiták szemben állnak Augustinus tanításaival.

Az *Augustinus*t 1641-ben az inkvizíció elítélte, 1642-ben VIII. Orbán pápa, 1653-ban pedig X. Ince pápa a *Cum occasione* kezdetű bullájában, ahol megfogalmazta azt az öt tételt, amelyek szerinte a könyvben megtalálhatók, és amelyek eretnekeknek vagy hamisaknak számítanak. A janzenisták tagadták, hogy ezek benne vannak a könyvben, vagy hogy így kell az egyes megfogalmazásokat értelmezni. 1656-ban VII. Sándor pápa megerősítette az említett bulla állításait, de Jansenius hívei tovább vitatkoztak a „jog" és a „tény" kérdésében. A janzenisták elismerték, hogy *jogilag* („de droit") a pápa helyesen ítélte el 1653-ban a Janseniusnak tulajdonított tételeket, de azt állították, hogy *ténylegesen* („de fait") ezek nem is találhatók meg az yperni püspök munkájában. 1669-ben IX. Kelemen megelégedett azzal, hogy a janzenisták jelentsék ki, nem értenek egyet az elítélt öt propozícióval. Ez a félmegoldás harmincéves vallási békéhez vezetett, az ún. *pax clementiná*hoz.

Így vált lehetővé, hogy a „Port Royal-i urak" 1670-ben megjelentessék annak a Pascalnak a *Gondolatait* — legalább töredékesen —, aki az ötvenes évek végén a *Lettres d'un provincial*-ban élesen és szellemesen támadta a jezsuitákat. A tudós arról akart meggyőzni — Montaigne-nyel és másokkal vitatkozva —, hogy Isten nélkül az ember nyomorúságban él, ha viszont Istennel él, akkor elnyeri a boldogságot, amelyet Pascal nem *bonheur*nek, hanem *félicité*nek nevez. Felhasználja az ún. geometriai szellem, tehát a tudomány érvelését, de az *esprit de finesse*-t, tehát az élet vagy a szív

szellemét is annak bizonyítására, hogy a vallás alapigazságainak elfogadásában a janzenista értelmezést kell követni. Az ember nagy — mondja Pascal —, mert képes a végtelent szemlélni, képes megérteni, hogy ez a végtelen létezik. Nyomorúságos, mert nem érti a végtelent, és ezer szenvedély rabja. Ezt az ellentmondást az eredendő bűn magyarázza. Megromlott állapotában az isteni kegyelem emeli fel az embert, és vezeti el az üdvözüléshez. Ebben hinni kell, mert tudni nem lehet, s ezt a hitet a janzenista kegyelemfelfogásra alapozza. Ismeretes Pascal híres tétele a „fogadás"-ról („pari"), mely szerint a hit kérdésében kockáztatni kell. Lehet, hogy a vallás hamis, ezért aki megtartja szabályait, néhány esztendőt elveszít az élvezetek hajhászásában, de lehet, hogy igaz, és ebben az esetben, ha valaki teljesíti előírásait, örök boldogságot nyer, ha pedig ezt nem teszi, akkor örökre elkárhozik.

Pascal hatása Port-Royal útján polgári és értelmiségi körökben érvényesült, szigorú erkölcsisége és intellektuális fölénye sokakat vonzott, vonzotta azokat is, akik elítélték a jezsuita morált és az abszolút monarchia konformizmusát.[18] Mégis hosszú időn keresztül nem került sor újabb éles konfliktusra sem a jezsuitákkal, sem a hatalommal.

1696-ban egy Benedek-rendi szerzetes, Dom G. Gerberon kiadta M. de Barcosnak, a janzenismushoz közel álló Saint-Cyran unokaöccsének *Exposition de la foi catholique touchant la grâce et la prédestination* című könyvét, amely újra felszínre hozta a kegyelemtan körül kialakult diszkussziót. A párizsi érsek elítélte ezt a munkát, az oratoriánus Pasquier Quesnel janzenista tételeket tartalmazó *Nouveau Testament avec des réflexions morales* című könyvét viszont engedélyezte. Quesnelt a jezsuiták támadják meg, és Franciaország elhagyására kényszerítik. Ezek az ellentétes állásfoglalások nyugtalanítják a hatalmat is, amely ideológiai egységre törekszik.

XIV. Lajos XI. Kelemen pápától a janzenizmus elítélését kéri, aki azt 1705-ben meg is teszi. Ezzel nem zárul le a francia egyházon belüli vita, amelyet a Szentszékkel szembeni ellenállás, a gallikanizmus is táplál. 1713-ban egy újabb bulla kiadására kerül sor, amely az *Unigenitus Dei Filius* szavakkal kezdődik, s rendszerbe foglalva ítéli el Quesnel munkájának 101 tételét mint olyanokat, amelyek janzenista eretnekséget tartalmaznak. A Sorbonne heves viták után 1714-ben elfogadja a bullát, és ugyanezt teszi a parlament is. A régensség első éveiben azonban úgy tűnik, hogy a janzenisták teret nyernek: 1717 márciusában négy püspök is kéri, hogy országos zsinatot hívjanak össze a bulla megvitatására. Az ún. „appelant"-ok 12 püspök és 3000 pap támogatására számíthatnak. Orléans-i Fülöp szembefordul velük, és 1718 augusztusában a pápa elítéli az „appelant"-okat, akik közé — mint láttuk — kamalduliak is tartoztak.

Rákóczi a janzenizmust már Magyarországon ismerte, és diplomáciai levelezésében hivatkozik is a jezsuiták és a janzenisták vitájára, amikor Des Alleurs-rel összekülönbözik.[19] Igen jellemző, hogy 1704 tavaszán Hamel-Bruynincx holland közvetítő Okolicsányitól vagy más magyar protestánsoktól úgy értesül, hogy a fejedelem hisz a predestinációban, és házának szerencsétlenségeit apja áttérésének tulajdonítja (igaz, a közvetítő megjegyzi, hogy ez a híresztelés talán csak a protestánsok megnyerését

[18] *Lucien Goldman:* A rejtőzködő isten. Ford. Pödör László, utószó Almási Miklós. Budapest 1977.

[19] 1708. április 29-én Des Alleurs-höz írt levelében szól a „querelle des Jésuites et des Jansénistes"-ről. *Fiedler* II. 482 sk.

szolgálja, akiknek fenntartásai vannak Rákóczi francia és bajor kapcsolatai miatt).[20] A predestináció nemcsak Kálvin értelmezésében ismert Magyarországon, Rákóczi éppen a jezsuiták és janzenisták vitája alapján tájékozódott ez utóbbiak interpretációjáról is. Saját sorsának alakulása és a szabadságharc drámai eseményei arra indítják, hogy higgyen az isteni elrendelésben, amint azt a cselekvés idején írt levelei is bizonyítják. „Az ki mindnyájunk életével bír és napjainkit, óránkit, szabad szent akaratja szerint rendeli",[21] Isten, akitől a csapásokat elszenvedi, de aki reménységgel is tölti el a küzdelem utolsó hónapjaiban.

A Károlyihoz írt s általunk már idézett 1711. április 9-i levelében a fejedelem egyenesen szembeállítja a szabad akaratot és az eleve elrendelést, s itt az előbbi mellett foglal állást: „Ha azért Kegyelmed pápista, higyje el a liberum arbitriumot, s félelemtől vagy más októl ne cselekedje azt, amit maga is rossznak lát lenni, ha peniglen Kegyelmed praedestinatus azon rossz cselekedetre, elhitettem magammal, hogy aztat is maga dicsősége kinyilatkoztatására cselekedje az isteni bölcsesség." E néhány jelzéssel azt akartuk bizonyítani, hogy Rákóczi — mindenekelőtt élettapasztalatából kiindulva — közel járt a predestináció kálvinista-janzenista értelmezéséhez, mielőtt még a janzenizmus teológiáját és etikáját alaposabban tanulmányozta volna.

Párizsban nyomon kísérhette az *Unigenitus* bulla elfogadása körül folyó diszkussziót, amint a Gualterióval folytatott levelezéséből láthattuk. A teológiai kérdésekkel elmélyültebben azonban csak Grosbois-ban kezdett foglalkozni.

Említettük, hogy a troyes-i könyvtár kéziratai között megtalálható egy *Notes sur la vie du Prince Ragotzi* című feljegyzés, amely elmondja, hogy Rákóczi a kamalduliaknál „teljes mértékben Nicole úr műveinek olvasására adta magát, és azokat olvasván, megtanulta vallását és a francia nyelvet is". Idéztük azt a feljegyzést is, mely szerint, amikor Fleury püspök, a későbbi miniszter meglátogatta Grosbois-t, és csodálkozott azon, hogy a fejedelem milyen jól beszél franciául, a házfőnök, Carbonnier atya ezt mondta: „Monseigneur... c'est ce qu'-il a bien lu Mr Nicole", tehát „merthogy olvasta Nicole urat", mire a püspök megkérdezi, vajon érti-e az árnyalatokat? A házfőnök így válaszol: „Oui, Monseigneur, car il est bien janséniste." „Igen, kegyelmes uram, mert ő bizony janzenista." A kamalduli rendfőnök ezzel egyben a kolostor vallásosságát is jellemezte egy olyan időpontban, amikor felélénkültek a viták az *Unigenitus* bulla körül. A fejedelem Rodostóból is kapcsolatot tart fenn a kamalduliakkal, mint azt d'Andrezellel folytatott levelezése is bizonyítja. „Élete végéig és még a hitetlenek között is — írja a *Notes* szerzője — kamalduli maradt Törökországban, mint ahogy az volt Franciaországban, szoros kapcsolatot tartva fenn ezekkel a szerzetesekkel, akik elküldték a minden évre rendeltetett szertartási rendet és a kongregáció más szabályait."[22]

Rákóczi 1718 végén, 1719 elején értesült arról, hogy a kamalduliak többsége

[20] AR II/1. 225.

[21] Rákóczi Esterházy Antalhoz, 1710. július 6. AR III. 279.

[22] „Il s'appliqua entierement a la lecture des ouvrages de Mr Nicole et les lisant il y apprit et sa Religion et sa langue françoise. ... Jusqu'au periode de sa vie et au milieu meme des Infideles, Camaldule en Turquie, comme en France, il conserva toujours une étroite liaison avec les Religieux qui lui envoyoient l'ordre de l'office pour chaque année et autres usages de cette Congrégation." *Zolnai*, 11, 13.

fellépett az *Unigenitus* bulla elfogadása ellen, tehát csatlakoztak az ún. „appellant"-okhoz, akik ellen most már az egyházi és állami hatóságok egyaránt felléptek. Feltételezzük, hogy ez a fellépés indította őt arra, hogy 1719. február 25-én két teológiai kérdésekkel foglalkozó kéziratát a konstantinápolyi apostoli vikáriusnak, Gallani érseknek nyújtsa át, kérve véleményét.

Ő maga ezt a lépést *Vallomásai*ban így magyarázza: „Erre legfőképpen az ösztönzött, hogy a főpásztorom szemében tisztára mossam magam némelyek rólam terjesztett, rosszindulatú fecsegései miatt, akik az átlagnál szigorúbb életmódom és rögösebb út követésére intő baráti buzdításaim miatt azt híresztelték rólam, hogy Jansen tanát követem."[23]

Nem lehet tudni, hogy Rákóczi milyen iratáról van szó, de az bizonyos, hogy *soliloquiá*k formájában írt elmélkedések műfajába tartozott, és *Soliloquia in forma meditationum adventus domini diebus* címet viselte, tehát az 1718-i karácsonyi ünnepre való felkészülés jegyében készült. Rákóczi azt remélte, hogy a kéziratot csak az érsek olvassa el, de az cenzoroknak is elküldte, akik eltévelyedésekkel vádolták.[24] Ezt maga a fejedelem erősíti meg a *Meditationes super scripturam sacram* című, kéziratban maradt munkája előszavában, ahol ezt írja: „A több mint két évvel ezelőtt advent minden napjára írt magányos beszélgetéseim néhány cenzora arra figyelmeztetett, hogy képességem fölé emelkedtem, úgyhogy befejezve elmélkedéseimet, amelyeket a húsvéti nagyböjtre a kritika idején írtam, félretettem a tollat, és csak a spirituális könyvek olvasásában kerestem szellemi táplálékomat."[25]

Az egyik bírálat szerzője, amely 1719. március 20-án Perában készült, egy Franciscus Prus de Taurino nevű ferences szerzetes, a reformált minoriták prefektusa, a másikat egy dominikánus (Rákóczi szerint oratoriánus) írta, akinek a nevét nem ismerjük, s belőle csak az első 19 pont maradt fenn. A cenzorok, ha különböző hangnemben is, de Rákóczi írásának több tételét janzenistának minősítették.

Ezek közül a legfontosabbak a kegyelemre vonatkoznak. A kegyelem a katolikus teológia szerint lehet *természeti* és *természetfölötti* vagy belső kegyelem: a *habitualis* kegyelem természetfölötti állandó tulajdonság, és megszentelőnek, *sanctificans*nak is neveztetik, állapotot jelez. Az *actualis* kegyelemnek vannak különböző kategóriái (így megelőző, közreműködő, ösztönző vagy segítő, követő stb.), amelyek közül a *hatékony — efficiens* —, illetve az *elégséges — sufficiens* — kegyelem a legfontosabb. A *hatékony* kegyelem a hivatalos álláspont szerint az ember akaratának szabad közreműködését kívánja meg, a janzenisták szerint viszont Isten jótéteményéről van szó

[23] Vallomások, 639.

[24] Az egyházi cenzorok szövegeit *Zolnai Béla* találta meg a troyes-i könyvtár egyik, Ms. lat. 2146 jelzetű kéziratában. Kiadta *Vizkelety András:* II. Rákóczi Ferenc elmélkedéseiről készült egyházi cenzori jelentések címen, ItK 1961. 2. szám. A dominikánusok „parochusa" 1721-ben — Mauri már idézett jelentése szerint — Antonio d'Adria, aki ekkor 47 éves volt, s tudott olaszul, franciául, görögül és törökül. Lehet, hogy ő volt a másik cenzor. *G. Hofmann:* i. m. 95 sk. Rákóczi munkáját és a cenzori jelentéseket kerestem a Vatikáni levéltárban és a Congregazione de Propaganda Fide levéltárában, eddig eredménytelenül.

[25] A francia szöveg így hangzik: „Quelques censeurs de mes soliloques pour tous les jours de l'advent ecrits il y a plus de deux ans me reprenoient de ce que je m'élevois au dessus de ma portée, ce qui fut cause qu'ayant achevé mes meditations pour le Careme que j'écrivois pendant le temps de la critique, je quittai la plume me bornant a ne chercher que dans la lecture des livres spirituels la nourriture spirituelle." Troyes-i könyvtár, Ms. lat. 2147. Idézi *Zolnai,* i. m.

annak megadásában. Az *elégséges* kegyelem az ortodox felfogás szerint azt jelenti, hogy az ember elegendő erőt érez magában ahhoz, hogy jó és szabad cselekedeteket hajtson végre — a janzenisták úgy vélik, hogy még erre sem alkalmas.

A Domonkos-rendi szerzetes, aki dicséri Rákóczi mély alázatosságát, amely minden erény alapja, és szívének mély „áhítatát" — tehát elismeri őszinte vallásosságát —, bírálja azt a tételét, amely szerint némelyek „gonoszságukra és gyengeségükre hagyatva elbuknak". Erre így válaszol: „Isten senkit sem hagy el, ha csak el nem hagyja őt valaki. És úgy hagyja csak el az embert, hogy legalább az *elégséges* [én emelem ki a kegyelemhez kapcsolódó jelzőket *K. B.*] kegyelmet megadja neki, különben a bűnös azt vitathatja Istennel szemben, hogy nem vétke miatt kárhozott el, hanem annyira elhagyta őt Isten, hogy nem vihetett végbe jó cselekedeteket, és nem üdvözülhetett."

Egy másik résszel kapcsolatban, amelyet nem idéz, kifejti, hogy „a keresztény kegyelem nem azonos a *segítő* kegyelemmel. A keresztségben nyert kegyelem ugyanis megszenteli a lelket, amit a *segítő* kegyelem nem eredményez. Ez csak képessé teszi az embert érdemszerző cselekedetek véghezvitelére, ezt pedig Isten a meg nem keresztelteknek is adja. Ugyanígy a *megelőző* vagy *előkészítő* kegyelem sem azonos a *segítő* kegyelemmel, mivel az előbbi cselekszik, az utóbbi pedig csak képessé tesz a (érdemszerző) cselekvésre."

A ferences cenzor részletesen magyarázza a kegyelemtant azzal kapcsolatban, hogy Rákóczi ezt írja: „Elképzelem a Szűz személyében a lelket. A szabályosan végrehajtott bűnbánat által kegyelmet talált előtte, irgalmasságból és bölcsességből kinyilvánította neki, Uram, a *hatékony* kegyelem elnyerését a léleknek egy bizonyos belső vigasztalása és nyugalma által." A cenzor megjegyzi: „Nem érthető, hogy mit mond itt a kegyelemről. Feltételezi ugyanis, hogy valaki a *hatékony* kegyelem nélkül szabályos bűnbánatot tud tartani, márpedig a teológusok egyöntetű véleménye szerint a kegyelmet felosztjuk *elégséges* és *hatékony* kegyelemre; *elégségesre,* amibe bele tudunk egyezni és amellyel együtt tudunk működni, valójában azonban nem működünk vele együtt, és *hatékonyra,* amibe valóban bele is egyezünk és együtt is működünk vele. Hogyan lehetne tehát szabályos bűnbánatot tartani a *hatékony* kegyelem nélkül?" Itt nyíltan kimondja: „Ez, úgy látszik, hogy Jansen tétele, amely a második előterjesztésben kárhoztatást nyert." A Jansenius állítólagos öt tételét elítélő, 1653-ban kiadott *Cum occasione* kezdetű bulla szerinti második propozícióról van szó, amely kimondja: „...a megromlott természetben senki sem áll ellen a *belső* kegyelemnek". Ezt a megítélést a cenzor Augustinusszal is alátámasztja.

Kárhoztatja a *belső* kegyelemnek való ellenállás lehetetlenségének tételét Rákóczi következő megfogalmazásával kapcsolatban: „Együttműködött vele, mint ahogyan a csípővas a tüzes vasat tartja, mialatt a kovács a kezében fogja." Ezt úgy értelmezi, hogy a fejedelem szerint „az ember a *belső* kegyelemnek nem állhat ellen, mint ahogyan a csípővas a kéznek nem áll ellen, hanem azt a mester kedvére kezeli". Amikor Rákóczi arról ír, hogy Isten keményítette meg a fáraó szívét, s ezzel azt akarja bizonyítani, hogy csak az ő akaratából állhatott ellen, a cenzor ezt válaszolja: „A kegyelemnek való ellenállás teljesen az emberi gonoszságból való, Istentől semmi rossz nem származik, csak megengedőleg, különben Istent tennénk a bűn szerzőjévé azért, hogy az embert felmentsük."

A fejedelem elveti azt a felfogást, amely a *félelemnek* is jelentőséget tulajdonít az Isten keresésében. A Ferenc-rendi cenzor ezt kifogásolja Pál apostolra és XI. Ince pápa bullájára hivatkozva, mondván, hogy „a szentek is félnek". A *szeretet* az üdvözülés egyetlen lehetősége, állítja Rákóczi. A cenzor az *Unigenitus* bullára hivatkozva elutasítja ezt a tételt. A fejedelem ezt írja: „Szeretet nélkül mindent önmagadért teszel, és mindez bűnös, mert Istenhez nem ér el." Tehát minden, ami nem a keresztényi szeretetből fakad, bűnös. A cenzor azt állapítja meg, hogy ez Baius — tehát Michel de Bay — tétele, amelyet 1567-től bullák egész sora vetett el.

A ferences cenzor kifogásolja Rákóczi nézeteit a *bűnbánatról* is. A fejedelem szövegében ez olvasható: „Ez a tökéletlen bánat, amely a veled való egyesülés vágya nélkül — mely a szeretet legfelsőbb foka — nem igyekszik az akadályokat elmozdítani és nem gyűlöli a bűnt." A cenzor így válaszol: „Ez a tétel is szemben áll a Tridentinum 14. sessiójának 4. capitulumával, amely így szól: »A tökéletlen bánat pedig, amelyet *attritió*nak neveznek, mert általában vagy a bűnök utálatos voltának megfontolásából, vagy a pokol és a büntetések félelméből fakad — ha a bűnt nem akarja és a bocsánatot reméli, abban az esetben (a szent zsinat) kinyilvánítja: nemcsak hogy nem tesz álszentté és nagyobb bűnössé, hanem ez az *attritio* Isten igaz ajándéka és a Szentlélek indítása.«" A cenzor ezek után így folytatja: „Továbbá nem mondható, hogy az *»attritio,* amely a pokoltól és a büntetéstől való félelemből forrásozik, a jóságos Isten szeretete nélkül való, nem jó természetfölötti indulat«" — ezt a tételt ugyanis VIII. Sándor elítélte a 15. szám alatt: „Mert ha még hozzájárulna is az Istennek bizonyos szeretete, az ilyen indulat is csak tökéletlen bánat volna, mint ahogy az ilyen előfordulhat." A hozzátett kommentár így szól: „A tökéletlen bánatról szóló, a szerző által kifejtett egész tanítás az érzelmekre nézve veszélyes, és ezért semmiképpen sem engedhető meg."

Rákóczi kétségbe vonja, hogy szükség volna a *test sanyargatására* a bűnbánat jeleként, szerinte ezt Krisztus sem kívánta. A cenzor ezt is kifogásolja, figyelmeztet a Ninive lakóinak szóló felhívásra és Krisztus önsanyargatásának példájára.

Rákóczi azt állítja, hogy csak a *hit* és a *szeretet* által közelíthet az ember Istenhez, máskülönben minden cselekedetét megfertőzi az önszeretet. A Domonkos-rendi cenzor kifogásolja azt a megfogalmazását, hogy „a hit erénye a bűnt is kioltja", és azt válaszolja, hogy ezt másképp kellene kifejezni: „Csak amennyiben az örök életben kiérdemelt hitről, és nem a hit erényéről van szó, mert különben minden bűnös hitetlen volna, ezt pedig egy hittudós sem állítja." A Ferenc-rendi cenzor másként idézi a mondatot: „...a hit fényét a bűn azonnal kioltja". Ellenvetését a tridenti zsinat 6. sessiójának 5. kánonjára alapítja, majd arra hivatkozik, hogy Rákóczi másutt is helytelenül foglalkozik a hit és a bűn viszonyával, s utal VIII. Sándor elítélő véleményére.

A janzenizmus körüli viták egyik fő témája a *jó cselekedetek* és a kegyelem közti összefüggésekre vonatkozott. Rákóczi nem tagadja a jó cselekedetek jelentőségét, de ezeket következménynek, és nem oknak tartja az üdvözülés szempontjából. A Domonkos-rendi cenzor ellentmondást fedez fel: „Fentebb — írja — azt állította, hogy az előrerendelés végzése érdemünktől független, itt pedig azt állítja, hogy együttműködésünktől függ és annak előrelátásával történik."

Vita alakul ki a cenzorokkal az *emberi természetről* is, és főleg a test és a bűn

viszonyáról. A fejedelem szerint az ember testhez kötött, s ez önmagában is a bűnt tételezi. Ezt írja: „Mivel össze van kötve a testtel, ezért vele együtt vétkezik, nem azért, mert körül van vele véve, hanem mert amikor vele egyesül, az eredeti bűn beszennyezi; ezért ha a testtől és az eredeti bűntől megszabadul, azonnal Istenbe emeltetik, és Isten felhívja őt a mérhetetlenségbe." Az egyik cenzor szerint a teológusok ennek a tételnek ellentmondanak, mert nem automatikus a test és a bűn kapcsolata, a bűnnek belső és külső oka van, a belső ok az ember saját akarata, a külső a tárgyak, amelyek „csalogatnak a bűnre".

A Domonkos-rendi cenzor bírálja a fejedelem felfogását a *teremtésről*, mely szerint „az érzékelő lények lelke előbb teremtődött, és csak azután önti Isten a testbe a kész lelket, mivel azok az anyag által adott lehetőségekből valók". Erre a válasz: „Egyedül az emberi lelket teremti Isten, és teremtésének pillanatában a testbe önti." Ugyanebben a fejezetben — folytatja a cenzor — „... azt állítja a szerző, hogy a beleket nem teremtette Isten, hanem csak az anyag által adott lehetőségekből valók, és hogy sajátságos értelemben véve Isten teremtményeinek az eget, a földet, az angyalokat és az emberi lelket mondhatjuk". Ezt külön nem kommentálja, de azt igen, hogy Rákóczi különbséget tesz teremtés és létesítés között: „A teremtés — mondja a cenzor — azonnal, egy pillanat alatt, a létesítés azonban, mint a születés is, időben történik." Úgy látszik, a cenzor a korabeli természettudományos gondolkodás valamelyes hatását véli felfedezni Rákóczi állításaiban.

A cenzorok alapvetően Rákóczi *pesszimizmusát* kifogásolják. A bírálatra benyújtott meditációban a fejedelem azt állítja, hogy a világot a sátán kormányozza. A Domonkos-rendi cenzor ezt így értékeli: „Ez úgy látszik, hogy a manicheusok előírásainak kedvez, akik úgy tartják, hogy a világot az ördög teremtette, különösen az anyagi és érzékelhető teremtményeket, és következésképp az ördög volna uruk és kormányzójuk is. A világot azonban a teremtő Isten irányítja és kormányozza, és ebben az ördögnek csak akkora szerepe lehet, amekkorát Isten a bűnök büntetésére megenged." A ferences cenzor idézi a benyújtott írás egy sorát: „Bár Krisztus csodákat vitt végbe előttünk, mégsem térítette meg a világot és a zsidókat." Erre így felel: „Ez teljesen ellentétben áll az evangéliummal, mely szerint a zsidók közül sokan — látván a jeleket, melyeket művel — megtértek."[26] A következtetés: Rákóczi kétségbevonja a krisztusi megváltás eredményességét.

A fejedelmet a janzenizmus vádja mélyen érintette. Válasza nem egyszerűen az elutasítás vagy az elfogadás, hanem a vitatkozás. Ezt a vitát a *Vallomások*ban folytatja, ahol áttételesen, de részletesen foglalkozik a cenzori jelentésekkel (erre eddig a kérdéssel foglalkozók nem figyeltek fel). Úgy véli, hogy a cenzorok írásainak „értelmét sok helyen kicsavarták és a megcsonkított idézeteket mindenféle pápai bullával kárhoztatták".

Első reagálását így írja le: „Könnyűnek láttam az előzmények és a következmények alapján bebizonyítani kárhoztatott tételeim igazhitűségét, amelyeket bármilyen értelmezésben hol a Baius, hol a Jansenius, hol az Unigenitus bulla által kárhoztatott tételek terjesztésével és helyeslésével lehetne vádolni."[27] Először tiltakozni és írásban

[26] A szövegeket *Vizkelety* fordításában idézem. I. h. 212 sk.
[27] Vallomások, 639—640.

válaszolni akart, majd elhatározta, hogy megbeszéli a homályos szövegrészeket, és cenzorait meggyőzi értelmezésének helyességéről. Hogy erre valóban sor került, az a *Vallomások*ból és a levelezésből nem derül ki.

Álláspontja az egész vitával kapcsolatban ez: megveti a „gyanakvó és előítéletektől túlzottan befolyásolt, óvatoskodó magyarázatokat". Az emberi gőg, amely nem nyugszik bele a megoldhatatlanba, indította el a vitákat az egyházon belül is „a segítségről, a kegyelemről, az eleve elrendelésről és visszautasításról". „Az egyházakban keletkezett minden eretnekség valódi oka az, hogy az emberek tudni és megérteni akarták azokat a rejtélyeket, amelyeket az egyszerű hitben hinni, nem pedig fölfogni kellett." Ő a hit egyszerűségét állítja az okoskodókkal szembe, de ez nem jelenti azt, hogy ne kísérelné magyarázni a maga módján a hittételeket.[28]

A fő vitakérdést *az ember szabad akaratával* kapcsolatban fogalmazza meg: „Amióta... a különféle iskolák véleménykülönbséget teremtettek az egyházban, üdvössége elérésében némelyek sokat, mások keveset, ismét mások semmit nem tulajdonítanak az embernek."[29] Elveti azt az állítást, amely szerint az ember „lélektelen eszköz", és semmit sem tehet üdvössége érdekében, de azt is, mely túl sokat tulajdonít az embernek, és a „legmagasztosabbhoz" hasonlítja. Elismeri az ember választási lehetőségét a jó és a rossz között, de hangsúlyozza, hogy sokszor nem ismeri fel a jót, vagy a rosszat is jónak tartja. Ha „saját akarata nélkül cselekszik", Isten akaratát követi, remélve, hogy vagy üdvözül, vagy sem, de a fejedelem feltételezi, hogy Isten igazságos és jóságos, és ennek megfelelően dönt. Ez azt jelenti, hogy az eleve elrendelés nem lehet ellentétben az isteni igazságossággal és jósággal. Ő maga — s ez teljesen világos kommentárjaiból — nem a jó cselekedetek üdvözítő hatásában hisz, hanem abban, hogy hit és szeretet („caritas") jegyében alávetheti magát Isten akaratának, s így érdemelheti ki kegyelmét.

Saját sorsát úgy értelmezi, hogy azt a Legfőbb Lény irányítja, még akkor is, ha tele van viszontagságokkal és kiszámíthatatlan fordulatokkal: „Azonkívül ugyanis, hogy minden világi dolog alá van vetve ezeknek a változásoknak, már maga itt-tartózkodásom ebben az országban [ti. Törökországban] különleges viszontagságoknak tesz ki engem, s csupán a Te kezed képes megoltalmazni. Nem láthatunk majd egyetlen olyan bajt sem elmúlni, amelyet ne követhetne számtalan másik, s az általam elmondottakat is rosszabbak válthatják fel s azok még az én képzeletemet is meghaladják. Nem marad ellenük más orvosság, és nem is vágyom másra, csak arra, hogy a beléd vetett bizalom arányban álljon az engem körülvevő bajokkal, és akaratom alkalmazkodjék szentséges akaratodhoz."[30]

Ez azt jelenti, hogy nem teológiai megfontolásból, hanem a személyes tapasztalat alapján korlátozza a szabad akaratot és a választás lehetőségét, és a még rosszabbtól való félelem arra indítja, hogy elhiggye: Isten akaratából történik vele minden, ami csak megtörténhet. Ezért keresi az Istennel való „egyeztetést" is, amely misztikus jelleget ad vallásosságának, de amelyben ott feszül az ellentmondás is az emberi és isteni akarat találkozásának lehetőségében. „Távol legyen tőlem, hogy ne akarjam,

[28] Vallomások, 673.
[29] Vallomások, 672.
[30] Vallomások, 687.

amit te akarsz! Te azonban valóban nem akarod azt, hogy összetörjek, én viszont akaratom ellenére akarom annak a törvénynek az értelmében, amelyet törvényeddel ellentétben érzek itt, a testemben. Ó, akaratom szerencsétlen szabadsága, még mindig ellenzed, hogy azt akarjam, ami tőled van, Uram? Mikor következik be az az idő, amikor önmagadtól föloldódsz, hogy foglya légy annak, aki egyesegyedül adja neked a létet, az akaratot és bírást, és aki nélkül semmi vagy, nem akarod és nem birtokolhatod a jót?"[31]

Az ellentmondás nem pusztán a lelki dolgokban jelentkezik, hanem a világiakban is, még ha azok Jeniköben — mint láttuk — inkább csak elképzeltek, hiszen Rákóczi nincs abban a helyzetben, hogy megvalósítsa vágyait. A mondatot az érvelés kedvéért meg kell ismételnünk: „Nem tudom, visszaforduljak-e helyzetem nyújtotta utak elágazásánál, a magányra áhítozom, amit parancsodra elhagytam. Félek itt maradni a pogányok között, viszolygok átköltözni a cárhoz és udvarához, gyűlölöm a háborút és a vérontást, mégis úgy vélem, kötelességem, hogy akarjam fölszabadítani fejedelemségemet a szolgaságból, de a világi életnek és következésképpen lelkemnek veszedelmei miatt nem óhajtom."[32]

Ezek nem reális választási lehetőségek, de Rákóczi ezekkel akarja illusztrálni a saját akarata és az isteni akarat közötti feszültséget. A múltbeli nagy változásokat, olyant, mint a szabadságharc elindítása vagy leverése, törökországi utazása, Isten parancsolatának tulajdonítja, de elismeri azt is, hogy a bűn képes volt hatalmába keríteni, és helytelenül, Isten akarata ellen is cselekedett. Életéből azt a tanulságot vonja le, hogy végigjárta a világ útjait, de csak egy bizonyos határig, ahol Isten visszarántotta a gyeplőt, és ő ilyenkor felfigyelt az ő hívó szavára.

A keserű élettapasztalat és a janzenista vallásos befeléfordulás mondatják ki vele azt a tételt, hogy az emberi szabadság csak az isteni kegyelem révén létezik. Mindjárt hozzáteszi, hogy nem akarja azt állítani, mintha „az ember sem a jóban, sem a rosszban nem cselekszik szabadon, ezért sem érdemet nem szerezhet, sem érdemtelenné nem válhatik".[33] Tudja, hogy ezt az állítást nyíltan janzenistának tarthatják, ő csak azt mondja, hogy megvannak a „kegyelemnek a maga fokozatai és a bűnnek a mértéke", de a döntés az isteni kegyelemtől függ.

A *kegyelem* kérdését a *Vallomások*ban külön is taglalja, s itt megjelöli felfogásának teológiai forrásait is: „De elég nekem, hogy Te ismered a szívemet, Uram, mely elveti Jansenius kárhoztatott tételeit, és nem tagadja meg az ember szabadságát a jó és a rossz cselekvésében, sem azt, hogy együttműködhetik veled a jó érdekében, de azt sem tagadja, hogy ellenállhat a *belső* [!] kegyelemnek. Minthogy azonban Szent Ágoston és Tamás véleményét követem az eleve elrendelés és a kegyelem kérdésében, távol legyen tőlem, hogy tagadjam."[34]

A szabadság választás a jó és a rossz között, de ezt a választást a kegyelem, mégpedig annak egyik válfaja, a *hatékony* kegyelem határozza meg a jó irányában. „Ezekből nyilvánvalóan kitűnik — írja —, hogy: először: a *hatékony* kegyelmek nem

[31] Vallomások, 688.
[32] Vallomások, 689.
[33] Vallomások, 695.
[34] Vallomások, 717.

kényszerítenek, hanem csábítanak a jóra; másodszor: sohasem lehet nekik ellenállni, mivel mindenképpen képtelen vagyok nem akarni és nem kívánni a jót, mert, bár megvan képességem az ellentétes cselekvésre, mégis mindig a jó a végcélja. Továbbá mindebben közreműködik az ember is, hiszen meggyőződését, vagyis a kegyelem útmutatását boldogan, örömmel, vígan és valóban szabadon követi. Ámbár *hatékony* kegyelme munkálkodásának és az ember közreműködésének ez a magyarázata talán még nem általánosan ismert, alapjául a te szented, Ágoston a *Vallomások*nak 10. könyvében a 23. fejezet szolgált."[35] Ez a fejezet Augustinusnál a „boldog életről" szól, amely az ember ellentmondásait fedi fel a boldogság és az igazság választásában, s melyet Rákóczi az ember választása szempontjából optimista módon értelmez.

Az ember — fejtegeti a fejedelem — kétféle szabadságot ismerhet meg, az egyik a szabadság valódi teljessége, amely a jót akarja, a másik a szabadság hiánya, ami a rossz választását hozza magával. A kettő közt kell választani, harmadik út nem lehetséges, mert szerinte a filozofikus és morális cselekedetek önmagukban nem jelentenek önálló választást, ezek vagy *„előkészítő* kegyelmek", tehát az első kategóriába tartoznak, vagy még ezek sem, elfordítják az embert a keresztényi céloktól önmaga felé. Rákóczi számára a megoldás az, hogy saját szabadságát felajánlja Istennek: „Szabadságom álljon abban az édes igában és könnyű teherben, amelyet rám helyezett üdvözítőm, akinek szentséges testéből részesültem."[36]

A *szeretet* („caritas"), és nem a *félelem* az, ami a fejedelem istenhitét erősíti, s ezzel kapcsolatban vitatkozik a *Vallomások*ban a cenzorokkal, akik ezt kétségbe vonják. „Valójában hamis prófétáknak tartom azokat, akik meglazítják a szeretet parancsát, és azt állítják, hogy az üdvösség eléréséhez elegendő csupán a félelem. ... Akit ugyanis csupán a büntetéstől való félelem vezérel, az nem miattad, hanem önmaga miatt cselekszik, és így nem te, ó Isten, hanem önmaga válik cselekedete céljává." A szeretetnek ez a felfogása közel áll a kvietizmus *pur amour* — tiszta szeretet tételéhez, amely a keresztényi tökéletesség legfelsőbb foka. Rákóczi tudja, hogy veszélyes ebben a kérdésben vitát kezdeni, s ismét Augustinus útmutatására bízza magát: „Mégis távol legyen tőlem, hogy ebben az oly kényes és ebben a században oly sokat vitatott kérdésben valami mást hidgyek, mint amit szolgádnak, Szent Ágostonnak az anyaszentegyház által oly sok században át követett tana hirdet."[37]

Bár kész a megfoghatatlant elfogadni, újból és újból visszatér a *megértés* problémájára, amely érinti nemcsak a kegyelem és a szabad akarat kérdését, de olyan témákat is, mint a teremtés, az ember természete vagy testének és lelkének egysége. Amikor azon veszi észre magát, hogy a teológia kérdéseivel foglalkozik, rögtön megjegyzi: „Mégis tudod, Uram, hogy ezeket nem tudásszomjból jegyeztem fel, hanem, hogy a róluk való elmélkedéssel nagyszerűségedet imádjam."

Egy helyt megemlíti Apollinaris püspök eretnekségét, aki azt állította, hogy Krisztus lelke helyét az istenség foglalta el, és vele szemben bizonyítja, hogy szükség volt az értelmes lélekre az isteninek az emberivel való egyesülése kedvéért is. Ehhez hozzáteszi: „Mert ha nem értem meg, miképpen egyesül lelkem, a szellemi teremt-

[35] Vallomások, 718.
[36] Vallomások, 696.
[37] Vallomások, 575.

mény, testemmel, még eredménytelenebbül fogok elmélkedni az isteni természetnek az értelmes lélek nélküli testtel való egyesüléséről."

A megértés igényét végső fokon a *misztikus egyesülés* — az *unio mystica* — elégíti ki: „Ami még hátravan, aminek megértését várva várom alázatos és akaratodnak alárendelt türelemmel, abban a boldog egyesülésben és istenséged élvezetében, amelynek kegyelmed révén elnyerését remélem."[38] Úgy tűnik, Rákóczi ebben a vonatkozásban közelebb áll Fénelonhoz, mint a janzenistákhoz, akik, mint Nicole, szembeszállnak Madame Guyon túl „könnyűnek", egzaltáltnak és irracionálisnak tartott kvietizmusával. Igaz, Fénelon is Szalézi Szent Ferencre hivatkozik, amikor Bossuet-val vitatkozik, s a fejedelem számára is ő és Szent Teréz az útmutatók a miszticizmus kérdésében.[39]

A *Vallomások* 1719-ben írt utolsó oldalán visszatér a cenzorokkal folytatott vitára, s írásának „igazságát" és „egyszerűségét" bizonygatja, elismerve, hogy ha „történetesen napvilágot lát", sokféle bírálatnak lesz alávetve: „Bárki megtalálja benne igen sok kárhoztatott tétel szövegét, de nem értelmét, mert azt én anyaszentegyházammal egységben elutasítom, megvetem és kárhoztatom. Ennek ellenére azokat a szövegeket és kifejezéseket, amelyeket szerte az Írásokban, a szentatyáknál, más vallásos könyvekben találok, bátran felhasználtam, hiszen nem az embereket tanítottam, hanem neked tettem vallomást, szívem és viselt dolgaim vizsgálója. Ezért a sajátos egyvelegét mindazon kárhoztatott tételnek, melynek talán századrészét, de még ezredrészét sem ismerem, . . . mindig úgy tekintettem, mint virágokat, amelyekből a méhek a mézet, a pókok mérget szívnak, és ezért elvetvén a mérget, a mézet akartam szívni a te segítségeddel, Uram."[40]

Elismeri, hogy „magányos beszélgetéseiben" olyan dolgokat is megírt, amelyeket nem olvasott és nem tanult, ami nem található meg a szentatyáknál. „Miután azonban megvizsgáltam értelmüket és szellemüket, vagy azért, mert úgy találtam, írásaim megegyeznek a Szentírás, az igaz tan és a jámbor vallásosság kifejezéseivel, vagy azért, mert ez a mű vagy vallomás egyébként sem másolat, és nem mások ítéletének és véleményének összeszövése, hanem saját tetteimnek és bűneimnek, valamint belső szándékaimnak magyarázata és a te szemed elé tárása, Uram, szükségszerű, hogy egyszerű és őszinte legyen. Ennek következtében írtam meg ilyen szellemben a magányos beszélgetéseket."[41]

A fejedelem nemcsak a *Vallomások*ban, hanem *Elmélkedései*ben is elmondja, hogy nem akar eltávolodni az egyház doktrínájától, és kijelenti: „. . . előre visszaveszek és visszavonok és megsemmisítem, mintha soha el nem hangzott volna mindazt, ami ennek ellentmondhat".[42]

[38] Vallomások, 704, 705.

[39] Fénelon Explication des maximes des saints című, 1697-ben megjelent munkájában fejti ki nézeteit a kvietizmusról. Ez a polemikus írás nem található Rákóczi rodostói könyvei között, de a Sentiments de piété, amelyről feltételezzük, hogy Fénelon műve, jól tükrözi a cambrai-i püspök neoplatonista jellegű, a keresztény misztikus hagyományt is feldolgozó vallásosságát. Vö. *Jeanne-Lydie Goré:* L'itinéraire de Fénelon: humanisme et spiritualité. Paris 1957.

[40] Vallomások, 714.

[41] Vallomások, 715.

[42] „. . . que par avance je retracte et revoque et que j'anéantis comme s'il n'avoit jamais été dit tout ce qui pourroit s'y trouver contraire." Troyes-i könyvtár Ms. lat. 2147. fol. 2. Idézi *Zolnai*, 26.

Ez a nyilatkozat azonban feszültséget takar, s a *Vallomások* ellentmondásos érvelése erről meggyőző bizonyítékot ad: Rákóczi számára ugyanis nem egyszerűen teológiai vitáról van szó, hanem életfelfogásról. Janzenizmusa — minden tiltakozása ellenére — tetten érhető, de különleges janzenizmusról van szó, amelyet az élettapasztalat és az ebből levont személyes filozófia színez.

A kiváló francia történész, Robert Mandrou a *Fohászok* alapján hasonlítja össze Rákóczi janzenizmusát a XVII. század közepének janzenizmusával, azt állapítva meg, hogy az ő szövegeiben nem található meg sem az a lendület, sem az a szigorú bizonyítási eljárás, amely az utóbbit jellemezte. „A legjobb esetben a XVIII. század janzenizmusáról van szó kamalduli módra a következő okokból, amelyek utalnak a degradált janzenizmus megédesített hagyományára, s amely jellemzi a felvilágosodás századának mozgalmát: az alázat, Isten nagysága és alávetettség az isteni akaratnak, ezek a janzenizmus ténylegesen jellemző vonásai több évszázados folyamatosságában. Ebből a szempontból II. Rákóczi Ferenc szövegei úgy tekinthetők, mint annak a degradációnak jó bizonyságai, amely a »szektát« elérte a *Nouvelles Ecclesiastiques* és Páris diakonus csodáinak idején."[43] Az 1727-ben meghalt párizsi pap sírjánál történt állítólagos csodákról és transzba eső *convulsionnaire*-ekről (rángatózókról), a népi miszticizmus megnyilvánulásairól van szó, amelyeket elítélt a „filozófia", de sok janzenista sem helyeselt, még ha az említett folyóirat ellenzékiségből támogatta is azokat.

Mandrou a XVIII. századi „degradált janzenizmus"-nak tulajdonítja azt az érzelmi kitörést („effusion sentimentale") is, amely Rákóczi írásaiban jelentkezik, s azt állítja, hogy e tekintetben átvette környezetének szokásait, amelyek iránt kezdetben nem nagyon vonzódott. Egy kicsit csodálkozik is azon, hogy ezt az utat választotta, hiszen sem Condé, sem Turenne nem fordultak ilyen mértékben a vallás felé, amikor visszavonultak. Különböző feltételezéseket ad elő, s végül oda jut el, hogy itt olyan „titokról" van szó, amelynek kulcsát Rákóczi magával vitte a sírba.

A francia történész nem ismerte a fejedelem egyéb vallásos írásait és *Vallomásait*, s ezért nem is tudhatta meg a befelé fordulás okát.

A grosbois-i magányba való visszavonulás folytatás, de szakítás is Rákóczi eszmei útján. Fiatalkori intellektuális fejlődését vizsgálva megállapíthattuk, hogy tudatosodásának kezdetétől felfogta a külső körülményeknek, az egyéni és közösségi élet viszontagságainak meghatározó jelentőségét. Ez az alapélmény kezdetben a Mária-kultusz felé viszi, majd ahhoz a *devotió*hoz, amelyet Szalézi Szent Ferenc vagy Juan Eusebio Nieremberg képviselnek, végül a keresztény sztoicizmushoz, amelyről Montaigne-nél, La Bruyère-nél is olvas, még ha leginkább Antoine Le Grand Seneca-könyvében találja is meg legjobb kifejezését.

[43] „Au mieux peut-on lui prêter un jansénisme du XVIIIe siècle à la mode camaldule, pour les raisons suivantes qui renvoient à la tradition édulcorée du jansénisme dégradé par lequel se caractérise le mouvement au siècle des Lumières: l'humilité, la grandeur de Dieu et la soumission de la volonté divine sont effectivement des traits caractéristiques du jansénisme dans sa continuité pluriséculaire. Mais à cet égard, les textes de François II Rákóczi peuvent être considérés comme un témoignage de la dégradation qui a affecté »la secte« au temps des Nouvelles Ecclésiastiques et des miracles du diacre Pâris." *Robert Mandrou:* Les écrits mystiques de François II Rákóczi. Nouvelles Etudes Hongroises, 1977. 240. A XVIII. századi janzenizmusról és annak különféle áramlatairól l. *E. Préclin:* Les jansénistes du XVIIIe siècle et la constitution civile du clergé. Paris 1929.

Grosbois-ban a janzenizmussal való találkozás visszakapcsolódást jelentett régebbi eszmei ösztönzésekhez, és fordulatot a kontempláció felé, amely azonban sohasem zárta ki a politikai cselekvést. Az természetesen igaz, hogy Rákóczi nem közvetlenül Pascal, Arnauld vagy Nicole janzenizmusát követte, de ismerte azt, sőt elmélyedt tanulmányozásában. A cenzorokkal folytatott vitából világosan kiderül, hogy tudatosan tudta, mi a különbség az egyház hivatalos tanítása és a janzenizmus tételei között, mégis ez utóbbiak vonzották, még ha hűséges akart is maradni az egyházhoz. Nem arról van tehát szó, hogy egy nagyúr valamiféle kifürkészhetetlen okból a janzenista vallásosságot választja, hanem inkább arról, hogy szelleme és „sorsa" ide vonzották.

A janzenizmus[44] tehát színezi Rákóczi életfilozófiáját, amely egy olyan *világi* ember felfogása, aki viszontagságos élettapasztalat alapján széles körű vallásos, morális és politikai műveltséget és ifjú kortól kezdve kialakított egyéni *devotiót* és *sztoikus etikát* ötvöz.

Az irodalmi munkásság irányai és műfajai

A fejedelem már a szabadságharc alatt foglalkozott az irodalom olyan műfajaival, amelyek közéleti tevékenységét támogatták.[45] Ebből az időszakból levelei emelkednek ki, amelyek elsősorban politikai és katonai kérdésekről szólnak, de megvilágítják környezetének gondolkodását és saját lelkivilágát is.[46] Leveleit magyarul, latinul és franciául írta, s ez a soknyelvűség egyúttal a különböző kultúrák ismeretéről is tanúskodik.[47] Rákóczinál — még a politikai levelek tekintetében is — el lehet mondani, hogy ez a műfaj *documentum humanum*, nagyon is személyes emberi megnyilvánulás, amely joggal sorolható az irodalom körébe.

E személyesebb jellegű műfajok mellett meg kell emlékeznünk a kiáltványokról is, amelyeket belső vagy külső használatra szerkesztett munkatársaival, mindenekelőtt Ráday Pállal együtt, s amelyek a korabeli magyar — és nemzetközi — politikai irodalom témáit és formáit használják.[48]

Nagy hatásúak voltak a hadak előtt vagy a gyűléseken elmondott beszédei,[49] amelyeket erőteljes személyes hang jellemez. Ebből a szempontból kell megemlíte-

[44] Karácsonyi János azon az alapon, hogy Rákóczi gyakran áldozott, a következő kijelentést teszi: „Ez eléggé mutatja, hogy a fejedelem feléje sem járt a janzenizmusnak." *Karácsonyi János:* II. Rákóczi Ferenc vallomásai. KSz 1903. 641. Az egyházi írók, mint *Fraknói* vagy *Brisits* megkerülik Rákóczi esetében a janzenizmus kérdését, vagy, mint *Meszlényi*, jelentéktelennek tartják hatását. *Szekfű* kitér az elemzés elől.

[45] Rákóczi irodalmi munkásságával *Zolnai* a többször említett, A janzenista Rákóczi, a Rákóczi-Emlékkönyvben megjelent Rákóczi Ferenc az író és II. Rákóczi Ferenc című összefoglaló munkáiban foglalkozott; *Tolnai Gábor* Rákóczi az író című tanulmányában, melynek utolsó megjelenési helye a Rákóczi-tanulmányok című kötetben; *Vas István* Rákóczi, az író című írásában, Csillag, 1953. Összefoglaló jelleggel szólt erről a tevékenységről *Hopp Lajos* a Rákóczi Ferenc Vallomások, Emlékiratok című kiadvány utószavában, Budapest 1979.

[46] Vö. a II. Rákóczi Ferenc Válogatott levelei című kötethez írt tanulmányomat.

[47] Rákóczi nyelvtanulásáról lásd *Köpeczi Béla:* Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Budapest 1982.

[48] Különösen érdekes együttműködésük a Recrudescunt megfogalmazásában. Vö. Ráday iratai I. 92 sk.

[49] *Hopp Lajos* említett tanulmányában szól összefoglalóan a beszédekről.

nünk az Esze Tamás által ismertetett imádságokat is.[50] Írt hadi traktátusokat és szabályzatokat, főleg francia minták alapján.[51] Mindemellett szerzett politikai dialógusokat, memorandumokat, történeti összefoglalókat, amelyeknek sajnos csak egy része maradt meg.[52]

A bujdosásban Rákóczi folytatta a levélírást, itt már inkább franciául, de latinul és magyarul is. Az ekkor keletkezett levelek személyesebb jellegűek a fejedelem helyzetéből és a körükményeiből kifolyólag. Elég, ha itt a XIV. Lajoshoz, az Orléans-i herceghez, az idős Orléans-i hercegnéhez, Liselotte-hoz, Bourbon herceghez és más francia miniszterekhez, Besenvalhoz, a pápához, Gualterio bíboroshoz, Sieniawskához vagy a bujdosó tábornokokhoz, Bercsényihez és Forgáchhoz és az udvari marsallhoz, Vayhoz írt levelekre utalok.

Fáradhatatlan volt a különböző memorandumok kidolgozásában, amelyek mind arról szóltak, miként lehetne a magyar ügy vagy legalább az Erdélyi Fejedelemség kérdése iránt az európai politika érdeklődését felkelteni. Kiáltványok fogalmazására — az egy kukizóit kivéve — nem volt alkalma.

A bujdosás és különösen a magány lehetőséget és indítást adott arra, hogy olyan műfajokkal is foglalkozzék, amelyeknek művelésére a szabadságharc idején nem, vagy csak kisebb mértékben volt mód és személyes indíték. Az írás igénye ekkor három forrásból táplálkozik: az egyik politikájának igazolása, a szabadságharc céljainak megmagyarázása és az események ismertetése az európai közvélemény előtt, a másik fiainak oktatása, a harmadik a lelki szükség, amely a magányt keresi, de Augustinus, a janzenista olvasmányok, a kolostori élet hatása alatt a megtéréshez, a vezekléshez, végső soron az önvizsgálathoz vezet. Ezért kerülnek előtérbe az emlékirat, az értekezés, a vallomás, az elmélkedés és a fohász műfajai.

A művek elemzésével a megírás időrendjét követjük, mert ez teszi lehetővé a fejedelem szellemi fejlődésének nyomon kísérését, többirányú tevékenységnek összekapcsolását, élet és elmélkedés egymásra vonatkoztatását. Nem térek vissza azoknak a nagyszabású politikai iratoknak a vizsgálatára, amelyeket a diplomáciai tevékenység során elemeztem, rámutatva azok irodalmi értékeire is. Az *Emlékiratok*at a végén ismertetem, bár Rákóczi elsőként írta. Indokom az, hogy szinte haláláig dolgozott rajta.

[50] *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc imádságai. Református Egyház, 1953. 12. sz.

[51] *Windisch Éva* ismertette a Hadakozó embernek tanító iskoláját, ItK 1953.

[52] *Perényi József* adta ki a Dialogus Hungaricum Polono de statu moderno Poloniae és Discursus inter duos ministros status Moscovitici című írásait, Annales Univ. Bp. Sect. Hist. VI. 1964.

Vallomások

Kézirat és kiadás

A fejedelem 1716 karácsonya előtt a grosbois-i magányban kezdte el latin nyelven megírni vallomásait, amelyeknek *Confessio peccatoris — Egy bűnös vallomása* címet adta. A cím hosszabb, az egész így hangzik: *Egy bűnös vallomása, melyet magányos beszélgetések formájában a Krisztus születését megelőző napokban kezdett meg 1716-ban, s melyben életét siratja meg az önnön szívében született Megváltó jászolánál, és újragondolja a gondviselés kegyelmét és útmutatását.* Az első könyvet, amelyben életét a szabadságharc kitöréséig meséli el, 1717 augusztusában fejezi be, és a szöveg tanúsága szerint az egyik példányt Törökországba utazásakor a kamalduliaknál hagyta; a másodikat 1717. február 21-én kezdi el írni Drinápolyban, és folytatja október 14-től Jeniköben; a harmadikat ugyanott kezdi el november 9-én, és 1719 karácsonyán fejezi be. E két utolsó könyv az 1711 utáni időszakról, tehát a bujdosásról szól.

A kamalduliakhoz írott és már idézett, 1726-os levelében felszólítja a szerzeteseket, hogy olvassák *Vallomásait* — a francia szövegben *Confessions*-t ír, tehát többes számot használ. A latinban a címben *Confessio*-t, tehát vallomást ír. A magyarban a többes számot részesítjük előnyben műfaji hagyomány alapján. Az *önéletrajz* kifejezés, amelyet az első nyomtatott latin kiadás magyar címében használt, nem felel meg a szerző szándékának.

Saussure az *Histore des Révolutions de Hongrie*-hoz írt lapszéli jegyzetében azt állítja, hogy a *Vallomások* kéziratát Rákóczi udvari emberei megsemmisítették, hogy rossz kezekbe ne kerüljön.[1] Úgy vélték, hogy megjelentetése tartalma miatt nem kívánatos. A *Confessio peccatoris* kéziratát szerencsére megőrizte a párizsi Bibliothèque Nationale Ms. Lat. 13 628 szám alatt. Mint említettük, az első könyv szövegét a kamalduliaknál hagyta 1717-ben, a második és harmadik könyv kéziratát pedig feltevésünk szerint az említett levéllel együtt 1726-ban küldte el Grosbois-ba, feltehetőleg d'Andrezel idősebb fiának segítségével, aki november 9-én szállt hajóra.[2] Ennek

[1] „Après la mort du Prince ses principaux officiers jugerent prudemment qu'il ne convenoit pas que cet ouvrage parut jamais, c'est ce qui fit qu'ils les supprimerent de crainte qu'il ne tombe en de mauvaises mains." Saussure, i. m. 311—312.

[2] D'Andrezel idősebb fiának megbízására utal apja Rákóczihoz írt 1726. november 5-i levele: „Megkaptam, Uram, azzal a levéllel, amelyet Fenséged múlt hónap 31-én kegyeskedett küldeni nekem, azt az Ön címerével lepecsételt irattárcát, amelyet megengedi, hogy a fiamra bízzak. Biztosíthatom, Uram, hogy csak a jó házfőnök atya kezébe fogja azt átadni." D'Andrezel, 163.

bizonyítására idézem az említett levél egy részét, amely így hangzik: „Olvassák *Vallomásaimat,* s azok olvasásából ítélve láthatják, mennyire boldogabb az állapotuk azokéval összehasonlítva, akik a világ, a test és az ördög keresztjét viselik, mint ahogy én viseltem majdnem egész életemen át." A fejedelem ehhez hozzáteszi, hogy belenyugszik Isten akaratába: „Akarom az életet, akarom a pestist, akarom a halált, ha Isten is úgy akarja."[3] Ez a fogalmazás nemcsak az első könyvre vonatkozik, hanem az egész műre, hiszen a fejedelem a bujdosás körülményeire is utal.

Az eredeti latin kézirat szövegét kiadta a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága 1876-ban Budapesten *Principiis Francisci Rákóczi Confessiones et Aspirationes* címen. *II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza és Egy keresztény fejedelem áhításai;* a *Vallomások* két első könyvéből készített másolatot Grisza Ágost bocsátotta rendelkezésre.

A *Vallomások* közel egyidejű francia fordítását a troyes-i városi könyvtár őrzi Ms. Lat. 2144-es számon. A fordító: Chrisostome Jourdain, a grosbois-i kamalduliak házfőnöke. A francia fordításból szemelvényeket 1977-ben jelentettünk meg *Autobiographie d'un prince rebelle* című kötetünkben. A *Confessio* kivonatos francia fordítását az oratoriánus Jean-Baptiste Bonneau készítette el, valószínűleg annak a kéziratnak alapján, amely Grosbois-ból előbb a saint-germain-des-près-i kolostorba került. Ez a kivonat, amelynek címe: *Sentiments de piété de Francois Ragotzki Prince de Transilvanie ou Extrait de ses Confessions traduits sur l'original latin,* ugyancsak a párizsi Bibliothèque Nationale-ban található az Ms. Fr. 17 690 számon. (A kézirat nem teljes, amint azt már Zolnai megállapította, a 245. folio hátlapján félbeszakad.) Az első teljes magyar fordítás Domján Eleké, aki azt az 1876-os latin kiadás magyar címével jelentette meg 1903-ban Miskolcon. Különböző szemelvényes kiadások, illetve részfordítások után[4] a teljes szöveget Szepesi Erika fordította le ismét, és Hopp Lajos adta ki az általa szerkesztett és többször említett kötetben 1979-ben Budapesten. Ezt idéztük bizonyos javításokkal. Készül a szövegkritikai kiadás új magyar fordítása is.

Meglepő, hogy rövid összefoglalókon kívül nem jelent meg erről a munkáról alapos elemzés,[5] és nem vált szerves részévé — úgy tűnik, főleg latin nyelvűsége miatt — a magyar életrajzi irodalomnak, irodalomtörténeti szempontból sem.

[3] „Lisez mes Confessions, si on les juge de vos lectures pour que vous voyez combien votre etat est heureux en comparaison de ceux qui portent les croix du monde, de la chair et du diable, comme je les avois portées presque toute ma vie. . . . Je veux la vie, je veux la peste, je veux la mort, si Dieu le veut." *Zolnai,* 15. Autobiographie d'un prince rebelle. Bp. 1977. Az 1726-os pestisről l. e könyv 374. lapját.

[4] A szemelvényes kiadások: II. Rákóczi Ferenc Vallomásaiból. Latinból fordította *Kajlós I.* Budapest 1903—1904. Magyar Könyvtár; II. Rákóczi Ferenc emlékezései és vallomásai. Válogatta és fordította *Geréb László.* Officina. Budapest 1942; Rákóczi Ferenc: Fejezetek a Vallomásokból. Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította *Benkő Samu* (a Domján-fordítás felhasználásával). Bukarest 1967. Kéziratban maradt *Révész Imre* szemelvényes fordítása. Előkészületben van a Vallomások szövegkritikai kiadása *R. Várkonyi Ágnes* gondozásában.

[5] A Vallomásokkal *Fraknói Vilmos* II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái című tanulmányában foglalkozott (Budapest, 1906, új kiadás), de egyszerű ismertetés formájában. Domjánnal szemben, aki fordításához írt előszavában a felekezetköziség vonásait véli felfedezni Rákóczinál, Fraknói a fejedelem „orthodoxiáját" hangsúlyozza. Nagyobb tanulmányt szentel e műnek *Karácsonyi János* II. Rákóczi Ferenc

A műfaj

Ha a *Vallomások* műfajával kívánunk foglalkozni, Rákóczit kell útmutatónként elfogadnunk. Ő ugyanis mindjárt az első mondatokban azt írja, hogy néhány hónappal 1716 karácsonya előtt Augustinus *Vallomásait* olvasta, amelyek számára példaképül szolgáltak. „Te tudod, Uram — írja —, amit akkor nekem is mondottál, hogy ha e kezdetben bűnös eredetű és meglehetősen jelentéktelen ember [ti. Augustinus] életének előadása a keresztények épülésére szolgálhatott, és sokakat fordíthatott arra, hogy a te nagyon is édes igád alá hajtsák fejüket, nem lesz haszontalan ez az alázatos *Vallomás* [itt a latin egyes szám: Confessio- áll a szövegben] sem, amelyet én írtam, aki az emberek elképzelése és hívságos véleménye szerint fejedelem, a te színed előtt azonban por és bűnös vagyok."[6]

Augustinus *Vallomásai* (Rákóczi az eredetinek megfelelően a *Confessiones* kifejezést használja, tehát többes számot), mint ismeretes, az időszámításunk utáni negyedik században élt valóban „jelentéktelen" patrícius, de később híres hyppói püspök műve, aki megélte a Római Birodalom és egyben a pogányság nagy válságát és a kereszténység előretörését, s mindezt személyes élményként, de filozófusi tudatossággal adta elő. A *Confessiones* nem akármilyen vallomás, az egyházatya ugyanis nem egyszerűen élete történetét meséli el, hanem ezt Isten előtt teszi: fohász és elmélkedés formájában tárja fel bűneit és keresztényi reményeit. Az első rész a pogányság és a kereszténység harcát írja le, a kereszténységen belüli ellentétekről és külön is a manicheizmusról szól, foglalkozik a filozófia és főleg a neoplatonizmus egyes kérdéseivel, és végül elmondja megtérésének történetét. A megtért Augustinus a bűn és az erény csatáját örökíti meg, de most már a hit bizonyosságának alapján. Itt, ennek a résznek a tizedik könyvében foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy „Milyen célja és haszna van ennek a vallomásnak?". A válasza ez: „Föl kell tárnom nem azt, hogy milyen voltam, hanem milyen vagyok és nem csupán előtted, titkos örömmel teli aggódással, rejtett fájdalmas reménykedésemmel, hanem egyúttal hívő emberfiak füle hallatára. Ők, örvendezésem társai, halandóságom osztályosai, polgártársaim, zarándoktestvéreim, akár megelőzik, akár követik vagy kísérik utamat."[7] Az utolsó harmadik rész a *Biblia* magyarázatával és mindenekelőtt a teremtés értelmezésével foglalkozik.

A három rész jellege különböző, az első inkább életrajz, a második inkább pszichológiai-etikai vizsgálódás, a harmadik pedig teológiai-filozófiai elmélkedés. A szerkezet maga is utal arra, hogy itt egy fejlődéstörténetről van szó, amelynek egyszerre van tapasztalati, pszichológiai-etikai és filozófiai-teológiai vonatkozása. Stílusával kap-

---

Vallomásai címen (KSz 1903). Márki Rákóczi-életrajzában a lélek történetét emeli ki, amely szerinte megmagyaráza vagy enyhíti a fejedelem életében jelentkező ellentmondásokat. *Márki* III. 638 sk. Szekfű rövid elemzésében utal arra, hogy nemcsak a vallásosság, hanem a cselekvés igénye is jelentkezik a Vallomásokban s ez a cselekvés a fejedelemség keresésére irányul. Elismeri nemcsak Augustinus, hanem a janzenizmus hatását is. Közben olyasmit is állít, hogy „Rákóczi Grosbois előtt nem szokott gondolkodni a belső, szellemi dolgok felől", ami nem felel meg a valóságnak. *Szekfű*, 225.

[6] Vallomások, 9.

[7] Augustinus: Vallomások. Fordította és a jegyzeteket írta *Városi István*. Budapest 1987. 282.

csolatban szokták emlegetni a vallásos lirizmust, amely a zsoltárokból veszi eredetét, és az ún. antitetikus szerkesztést, tehát a vitatkozó modort, amelynek előzményét a filozófiai és teológiai traktátusokban kell keresni.

Rákóczi igyekezett követni nemcsak Augustinus szellemét, tematikáját vagy terminológiáját, de műfaját is.[8] Ő azonban nem tudja megteremteni azt az egységet és folyamatosságot, amely Ágoston eljárását jellemzi a különféle szerkezeti elemek felhasználásában. A fejedelem hol életének történetét beszéli el fohászok beiktatásával, hol pedig vallásos elmélkedéseket *(Meditationes)* ír Augustinus *Vallomásai*nak utolsó könyvére és főleg *Soliloquiumai*ra emlékezve. Maga a szerző is említi *Vallomásai* hosszú címében, hogy „per formam soliloquiorum" akarja elmondani életének történetét. Tehát „magányos beszélgetések" formájában kíván szólni elsősorban „lelke történetéről", mégis a világban való szereplése arra indítják, hogy ne elégedjék meg kizárólag a benső események leírásával.

Augustinus alig szól azokról a körülményekről, amelyek jellemezték a Római Birodalom és afrikai provinciáinak életét, Rákóczinak azonban még a gyermekkorával kapcsolatban is el kell mondani, hogy milyen politikai események határozták meg saját sorsát, hiszen maga a család és a körülmények meghatározó jelentőségűek. A fejedelem jelentős szerepet játszott hazája és Európa történetében, s ezt nem felejtheti el akkor sem, ha mint keresztény bűnös emlékezik elmúlt életére. Ez a kettősség eleve szaggatottá teszi az elbeszélést, amelyet vagy fohászok, vagy éppen elmélkedések szakítanak meg. A nyelv, amelyet választ, Augustinusé, a latin, amelyet — úgy látszik — alkalmasabbnak tartott, mint a franciát a lelki történés leírására és az ezzel kapcsolatos etikai-teológiai kérdések megvilágítására.

A műfaj kérdése külön is foglalkoztatja Rákóczit a *vallomás* és a *történetírás* összefüggésében. A *Vallomások*ban ugyanis tudatosan elhatárolja magát kora történetírásától. Miután az I. Péterrel és II. Ágosttal folytatott tárgyalásokat ismerteti, a következőket írja: „Gazdagabban kellene mindent elbeszélnem, ha az volna szándékomban, hogy történelmet írok vagy magyarázok, nem pedig az, hogy lelkiismeretemről [a latin eredetiben »conscientiae ratio«] adjak számot."

Azt is elmondja, hogy mit ért történelmen: az uralkodók erkölcseinek, tetteinek és különféle gondolatainak leírását és ezek értékelését. Véleménye szerint ennek a követelménynek nem felel meg a korabeli történetírás, mert — amint mondja — a „világi krónikák [»profanae historiae«] az uralkodók hősies tetteit, bátorságuk példáit mondják el, a bűnöket az erény színében tüntetik fel, vagy elrejtik azokat, a jelentéktelen tetteket felmagasztalják, az ellenség győzelmeit pedig lebecsülik. . . . Sírnivaló a fejedelmek hiúsága, akik a tetteikről szóló, megrendelt irományokban [»scriptitatio«] gyönyörködnek, úgy vélik, ez az iromány teszi őket naggyá az utókor emlékezetében. Nem gondolnak azzal, hogy bármelyik fejedelemnek lehet saját költője és krónikása, s ezek közül bármelyik megénekelheti saját fejedelmét, és dicséreteiben hősként magasztalhatja. E bértollnokok [a latin eredetiben ez a szó nem szerepel, a vonatkozó névmás a *költők*re és *krónikások*ra utal] által rajzolt képek eltérése az idők folyamán oly nagy kétségeket szül, hogy többnyire még a legigazabb tetteket is kétségbe vonják,

[8] A párhuzamokra l. *P. Stuhlmann:* Confessiones S. Augustini, N. Bethlen et Fr. Rákóczi. Budapest, é. n.; *Brisits Frigyes:* Ágoston és Rákóczi Ferenc Vallomásai. Pécs 1914.

s a kétségeket tartják igaznak." Rákóczi örül annak, hogy módja volt különböző fejedelmeket megismerni és kézzelfogható példákon megtanulni a következőt: „Semmi nem jó, semmi nem állandó, semmi nem nyugodt, semmi nem maradandó, csupán az, ami miattad, érted és általad történik."[9] Ő maga ezt az elvet akarja követni: „Bárki vagy, kövesd igazságban az igazságot, és ez önmagában tesz majd mindig tanúbizonyságot tetteid mellett, míg el nem éred az örök jutalmat."[10]

A fejedelem tehát egy újszerű történetírást kíván, amelyet, úgy látszik, még Bossuetnál sem talált meg, pedig a francia abszolutizmus teoretikusa ugyanazt a teocentrikus felfogást vallja, mint ő, s a politikát a vallás kontrollja alá akarja helyezni. A *Discours sur l'histoire universelle* ajánlásában, amelyet a trónörököshöz írt, Bossuet a történetírás értelmét abban látja, hogy tanítja a fejedelmeket ítéletalkotásra, tetteiknek és bűneiknek értelmezésére, a hamis dicséretek és a hízelgés leleplezésére, arra, hogy az igazi dicsőség az érdemmel párosul. Amikor azonban saját korának bemutatásáról van szó, akkor — mint a többi korabeli történész — XIV. Lajost dicsőíti, aki „egymaga egész Európa felett győzött".[11]

Mindebből az derül ki, hogy amennyiben történelmet ír, a fejedelem ragaszkodik a *Vallomások* igazságkereső szelleméhez, s ebből a szempontból beleilleszkedik a műfajba. De azzal, hogy az európai politika nagy összefüggéseiről és saját maga diplomáciai tevékenységéről szól, mégiscsak a „profán történetírás" igényével lép fel. Ezt csak részben elégíti ki, azzal mentegetve magát, hogy saját „lélektörténetét" akarja elmondani.

Szerkezet

A műfaj kérdését a szerkezet elemzésével lehet igazán megvilágítani. A *Vallomások* első könyve a gyermekkor és az ifjúság eseményeivel foglalkozik, s eljut a felkelés kezdetéig. Közben rövid fohászokban az isteni gondviselést dicséri. Longueval küldetése után az elbeszélést 1700-ban megszakítja. Rákóczi József születése kapcsán fiáért könyörög, kérve a bűnbocsánatot, és kifejezve annak reményét, hogy Isten kegyelmét elnyeri. Ezek után iktatja be egyik meditációját, amelynek címe: *Elmélkedések magányos beszélgetések formájában az Ádám által megrontott emberi természet megújulásának misztériumáról.* A *Vallomások* első könyve végén letartóztatását, majd szökését írja le, de már szól 1703-as diplomáciai és katonai előkészületeiről is. Ezeknek egy részét azután az *Emlékiratok*ban megismétli. Ez zavart idéz elő mindkét munkában, az egyikben megszakítást okoz az események elbeszélésének abbahagyása, a másikban nem ismerjük meg alaposabban az előzményeket. Az első könyvet fohásszal fejezi be, amelynek a végén egy nagyon is protokolláris jellegű ajánlást találunk: „Az írta, Uram, aki Teelőtted hamu és féreg, és minden bűnös közül a legbűnösebb, a világ színe előtt pedig II. Rákóczi Ferenc — és itt felsorolja összes címeit —, aki lelke

[9] Vallomások, 470—471. A latin kiadás, 189—190.

[10] „Sectare, quisquis es, in veritate veritatem, et haec sola factis tuis semper reddet testimonium, dum ad aeternum perveneris praemium." Latin kiadás, 190.

[11] A Discours sur l'histoire universelle 1730-as amszterdami kiadását használtam.

hálájának jeléül és szeretetének zálogaként mindezt megőrzésre hátrahagyta a grosbois-i Szent János kamalduli szerzeteseknél."[12]

A *Vallomás*ok második könyve elején ismét Istenhez fohászkodik, és összefoglalja a szabadságharcról és saját eddigi életéről szóló véleményét. Kénytelen megismételni a szabadságharc végének néhány eseményét, a szatmári békével kapcsolatos tárgyalások lényeges mozzanatait. Itt ismét gondot jelent az *Emlékiratok*kal jelentkező párhuzamosság. A második könyv nagyobbik része a lengyelországi bujdosásról és a franciaországi tartózkodásról szól a szultán levelének megérkezéséig, tehát Pápai küldetéséig. Az elbeszélés során — az elmélkedés és a fohász kevert műfajában — erkölcsi élete foglalkoztatja, a Sieniawskával tartott kapcsolatai miatti önhibáztatás és megbánás.

A harmadik könyvben a törökországi utazás előtti aggodalmakat és reményeket írja le, majd diplomáciai tevékenységéről számol be. Érdemes megjegyezni, hogy a könyvet két részre bontja: 1719. január elsején a következő alcímet iktatja be: „A Jeniköben megkezdett 1719. esztendő." Ez a megszakítás alkalmat ad arra, hogy egyrészt visszaemlékezzék a franciaországi magányra, másrészt előadja azokat a gondolatokat, amelyek most már az „egyidejűségben" foglalkoztatják. Az „egyidejűséget" úgy értjük, hogy nem visszaemlékeznie kell, hanem az események menetében előadni mindazt, ami vele történik, szinte naplószerű feljegyzések formájában.

Mielőtt az 1719-es eseményeket elmondaná, a karácsonyi felkészülésre utalva ezt írja: „Elhatároztam, hogy *Vallomásom*hoz csatolva a rokon szellemű magányos beszélgetéseket, ennek a szent időszaknak folyamán felkészülök születésed gyümölcsének befogadására." Hiába keressük azonban a „magányos beszélgetések"-et, amelyeket a *Vallomások*hoz csatolni kívánt, ezek ott nem találhatók. Ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy a cenzori jelentések után megsemmisítette kéziratát, vagy legalábbis nem csatolta a *Vallomások*hoz. Furcsa, hogy ezen elhatározás nyomán nem javítja ki az említett szöveget. Ezt azért kell furcsállani, mert a fejedelem lelkiismeretes szerző volt, többször is átnézte kéziratait, s javított azokon. Ha nem javított, ez azzal magyarázható, hogy mégis jelezni akarta az eredeti szándékot, annál is inkább, mert számára fontos szerkezeti elem volt a *confessio* és a *soliloquium* műfajainak egymásra vonatkoztatása.

Elmélkedéseit általában a nagy ünnepekhez kötötte. Ezt tette az első könyvnél, amikor az Ádám által megrontott emberi természet megújulásának misztériumáról szólt 1717 karácsonyával kapcsolatban. Erre utalt 1718 karácsonyával összefüggésben mint szándékra. 1719. karácsony éjszakáján írja meg újabb elmélkedését a következő címmel: *Elmélkedés magányos beszélgetések formájában Lukács evangéliumának második fejezete fölött az Úr születésének éjszakáján az 1719. évben.*

A szerkezeti elemzésből láthatjuk, hogy a *Vallomások* összetett műfajt képviselnek: egyszerre találjuk meg bennük az önéletírást, az ágostoni confessiót, a soliloquiumot, a fohászt és a meditációt. Mindez a munka egységének rovására megy, de kifejez egy nagyon határozott céltudatosságot: Rákóczi életéhez, a történelemhez akarja kapcsolni belső fejlődéstörténetét, éspedig úgy, hogy saját példájával támasztja alá azokat

[12] Vallomások, 186.

a tételeket, amelyeket a janzenista vallásosság emel ki, és amelyek az embert a vezeklő bűnös pozíciójába kényszerítik, és a belső megigazulást tűzik ki feladatául. Így fonódik össze történelem, lélekelemzés és vallásos elmélkedés.[13]

Önéletírás és történelem

Mi a *Vallomások* történelmi értéke? Ami a gyermekkort illeti, az emlékezés természetesen nem közvetlen, hanem a környezet által meghatározott. Ez a környezet sugallja azt, hogy Thököly és hívei meg akarták ölelni vagy kezesként a Portára akarták küldeni. Ezt a gonosz szándékot nemcsak politikával, hanem a vallási ellentéttel is magyarázza, hiszen Thököly hívei lutheránusok voltak. Annyira ezeknek a mendemondáknak a befolyása alatt áll, hogy kész még anyját is kárhoztatni, új házassága miatt, bár nem vonja kétségbe iránta való szeretetét.[14] A belső fejlődés szempontjából persze így is fontos a gyermekkori élmények rögzítése. Sokat mond el a szellemi fejlődés és a jellem alakulása szempontjából a neuhausi, a prágai, a bécsi és itáliai tanulóévek leírása. Házasságának körülményeit a *Vallomások* nem tisztázzák, csak az világos, hogy sógora, Aspremont tábornok politikai okokból kereste a kapcsolatokat valamely német fejedelmi házzal.

Magyarországi megtelepedése meghatározó lépés politikai eszméinek alakulása szempontjából. E tekintetben a külső körülmények játszanak szerepet, s ezért érzi szükségesnek, hogy leírja az általa látott közállapotokat. Különösen érdekes a hegyaljai felkeléssel kapcsolatos magatartásának bemutatása, amely jól érzékelteti, hogy ebben az időben még távolról sem szánta rá magát a bécsi udvarral való szakításra. A bécsi intrikákat kitűnően mutatja be, nem szól azonban arról, hogy miként igyekezett még a gyanakvás nyilvánvaló jegyei után is pozícióját az udvarban megerősíteni, hogyan és miként folyamodott a birodalmi hercegi cím elismertetéséért.

Részletesen és szemléletesen ismerteti azokat az okokat, amelyek oda vezették, hogy Bercsényivel és másokkal szövetkezzék a bécsi udvar ellen, és Franciaország segítségét kérje. Arról viszont nem ad megfelelő felvilágosítást, hogy mivel magyarázható az a naivitás, amellyel az összeesküvés folyt — saját előadása szerint is.[15] Letartóztatását, a bécsújhelyi börtönben eltöltött időt és szökését szépirodalmi eszközökkel írja le. Eleven az a leírás is, amely a lengyelországi szervezkedésről és a szabadságharc kezdetéről szól. Azt lehet tehát mondani, hogy az első könyv történetileg ott hiteles, ahol a személyes tapasztalatok és információk rendelkezésére állnak, más vonatkozásban vitára ad alkalmat a vélemények kritikátlan átvétele vagy a helyzet felületes ismerete és néhol nem elég alapos a cselekvés okainak feltárása.

[13] A műfaj kérdéséhez *Gyenis Vilmos:* Rákóczi Vallomásai és a hazai emlékirat-hagyomány. Rákóczi-tanulmányok; *Reisinger János:* Rákóczi Vallomásainak műfaji kérdései. A Rákóczi emlékév diákpályázatán díjnyertes tanulmányok. Szerk. Kovács Kálmán. Budapest 1977.

[14] Mindezek jelentéséről és a valósággal való összefüggésről *R. Várkonyi Ágnes:* Kritika és emlékezet című tanulmányban a Thököly felkelés és kora c. kötetben. Budapest 1983.

[15] Vö. *R. Várkonyi Ágnes:* A Confessio értékrendszere című tanulmányát a Remény a reménytelenségben című kötetben. Szerk. *Kalmár János.* Kézirat.

A második könyv elsősorban az önálló véleményalkotással tűnik ki olyan események kapcsán, amelyek jelentősége túlnő a magyar kereteken. Nagy részletességgel szól a szatmári béke előzményeiről, s e tekintetben igyekszik tárgyilagosan ítélni, még Károlyi Sándor esetében is. Aprólékosan leírja I. Péter cárral és II. Ágosttal kialakult kapcsolatait és azt a diplomáciai tevékenységet, amelyet részben a szabadságharc újrakezdéséért, részben az általános béketárgyalásokban való részvételéért folytatott. Ez utóbbi esetben — a történetírói kötelezettség elhárítása miatt is — nem elég részletező, s a diplomáciai akciókat és az ezekkel kapcsolatos értékeléseket nem világítja meg kellőképpen.

A *Vallomások* egyetemes történelmi szempontból kiemelkedő része az, amely a XIV. Lajos udvarában eltöltött évekről szól. A fejedelem lelkesedik a Napkirályért, s — mint már elmondtuk — nem látja uralma árnyoldalait. Érdekesnek tartjuk pszichológiai szempontból is azt a módot, ahogyan saját „szerepeit" megítéli az udvari életben, amelyhez kitűnően tud alkalmazkodni, de amelyet kívülről is meg tud ítélni. Míg részletesen leírja a „teatrum mundi"-t és előadja ezzel kapcsolatos elmélkedéseit, addig alig szól ekkori diplomáciai munkásságáról.

A harmadik könyvben a választás nagy kérdése: el kell-e fogadni a Porta meghívását, vagy az „édes magányban" maradni? A fejedelem nehezen tud dönteni, és ezt az ingadozást a szöveg jól érzékelteti. Végül is úgy határoz, hogy még a császáriak belgrádi győzelme után is elfogadja a szultán meghívását. Ebben nyilván van valami irreális, ezt maga is érzi, de döntését elhivatottságával és a körülményekkel magyarázza. A Portával folytatott tárgyalások, a spanyol követ megjelenése Drinápolyban, a pozsareváci békét megelőző időszak reményei és kétségei mind olyan mozzanatok, amelyek a kor diplomácia történetében nemcsak magyar vonatkozásban érdekesek, és amelyekről részletesen szól.

Belsőleg a fejedelmet a világtól való elszigeteltség, önmagának és híveinek biztonsága, a bujdosók nyomorú sorsa foglalkoztatja. „A nyugalom számomra minden világi rangnál édesebb" — írja a *Vallomások* harmadik könyvében. Ezt a nyugalmat találja meg a bujdosásban, amely ellen ugyan lázadozik, de végül is mint Istentől adott megváltoztathatatlanba belenyugszik, sőt keresi előnyeit is: „Tanuld meg, ember, bárki vagy is — vonja le a tanulságot — mindazon dolgok figyelmes megszemlélésével, amiket e *Vallomások*ban elmondok. Nem tudtam, talán Magyarországon soha nem is tudtam volna meg, amit megtanultam Franciaországban. Oktalan maradtam volna a világi életben, ha nem vezéreltél volna magányba. S talán tunyává váltam volna benne, ártatlan és megengedett cselekedetek ürügyén inkább a saját akaratomat követtem volna, mint a Tiédet, ha nem küldtél volna ide, Törökországba."[16]

A belenyugvás ellenére a bujdosás egész története azt bizonyítja, hogy igyekezett kitörni a politikai elszigeteltségből, és minden eszközt megragadott — időnként illúzióknak is engedve —, hogy ezt megtehesse. Amíg tehát egyik oldalon a *Vallomások* fohászaiban, de az egyes eseményekhez fűzött elmélkedésekben is azt olvassuk, hogy belenyugodott sorsába, a másik oldalon újból és újból lázadozik ellene, vagy úgy, hogy vissza akar menni a grosbois-i magányba, vagy úgy, hogy diplomáciai

[16] Vallomások, 685.

akciókkal, sőt esetleg háború kirobbantásával visszaszerzi az Erdélyi Fejedelemséget. Ez a belső feszültség jellemzi a *Vallomások*at még az olyan elmélkedésekben is, amelyeket elválaszt élete történetétől, de gondolatilag kapcsol az elbeszéléshez.

Vallomás és elmélkedés

Az *Elmélkedés*ek, amelyeket a *Vallomások*hoz fűz, ötvözni akarják vallási, etikai és politikai nézeteit. Az egyik *Elmélkedés*, mint láttuk, az Ádám által megrontott emberi természet megújulásának misztériumáról szól, mégpedig hat részletben, hat napra osztva az adventi felkészülésnek megfelelően. Az első nap, amelyet külön cím nem jelez, Ádám példáján elmélkedik, a szabad akarat gyakorlásának következményein. A második nap (innen kezdve jelzi a napokat) arról szól, hogy a büntető igazságossággal, amelyet az ember megérdemelt, összeegyeztethető az isteni irgalmasság. Elismeri, hogy nem tanult teológiát, és különben sem vágyik a világi tudásra, a megváltás misztériumát szeretné megérteni, de megnyugszik abban, hogy hinni kell és bízni az isteni szeretetben. A harmadik nap az elmélkedés tárgya az, hogy az emberi természet megújulásának emberi lény által kellett megtörténnie, s ezért jött el Jézus Krisztus. Itt az elmélkedés imádságba csap át, és „Ámen"-nel fejeződik be. A negyedik nap a megváltás csodatétele foglalkoztatja: „Mily csodálatraméltóak — írja — a Te műveid, ó, Uram, melyek szemrevételéhez kevésnek bizonyul az emberi értelem, és ezért a Te fiad szenvedését a zsidók gyalázatnak, a pogányok ostobaságnak tartották. Meghaladják fölfogóképességünket igazságodnak művei, miért kell ártatlannak szenvednie a bűnös helyett, és hogyan lehet elfogadni engesztelő áldozat tárgyaként egy szeplőtelen testet." A szinte már sztereotip válasz az emberileg felfoghatatlanra a következő: „Ezért van szükségem az alázatra, hogy felismerjem korlátoltságomat és értelmem fogyatékosságát, és hogy kegyelmed révén higgyek mindabban, ami meghaladja felfogóképességemet."[17] Az ötödik nap Isten bölcsességét dicséri, amely lehetővé tette ezt a misztériumot, de itt most már Jézus Krisztushoz fordul ima formájában. A hatodik nap maga Jézus az elmélkedés tárgya, akinek életútját kíséri nyomon, hogy bebizonyítsa: az ő életének és halálának fő célja Isten létének kinyilvánítása volt. Őhozzá fordul, és kéri tőle a reményt: „Hadd reméljek, Uram, a remény ellenében, mert valóban természetfeletti segítségre van szükségem ahhoz hogy végrehajtsam mindazt, aminek érdekében bele kell fognom a munkába." Konkrétan pedig ezt kívánja: „Tekints le gyötrelmeimre, a szegények és özvegyek kéréseire. Hallgasd meg e kiálltásomat, világítsd meg e nap vakságát, és tedd, hogy úgy vezessem e népet a Te aklodba a földön, hogy majd híveidhez és kiválasztottaidhoz csatlakozva lépjünk be az országodba, Uram, hogy veled uralkodjunk mindörökkön örökké, ámen."[18]

Ne feledjük, hogy ez az *Elmélkedés* a *Vallomások* azon részéhez kapcsolódik, amelyben a Bécs elleni összeesküvés szervezéséről van szó. A fejedelem a szabadságharc megkezdésének művéhez kéri az isteni segítséget, tehát egy múltbeli eseményről beszél, de tudatában van annak, hogy most más helyzetben van, ezért egy átkötő

[17] Vallomások, 712.
[18] Vallomások, 713.

mondattal arról szól, hogy igazában alázatos vallomásának folytatásához kér támogatást. Ebben az esetben sem feledkezik el azonban fejedelmi feladatáról és a népről, amelyet mint jó pásztor akar Isten aklába terelni.

A másik *Elmélkedést* a *Vallomások*ban hosszú fohász előzi meg, amelyben megemlékezik arról, hogy a karácsonyi ünnepek előtt követte el nagy bűnét (a Sieniawska iránti szerelem kezdete), ugyanakkor ment végbe megtérése (Grosbois-ban), s kezdte el írni *Vallomásait*: „Egykor ezen a napon öltelek meg szívemben téged, Jézusom, aki üdvözítésemért jöttél el a világra, és ezen a napon méltóztattál kihirdetni nekem a belső békét, miután teljes gyónást tettem életemről, és bátorságot leheltél belém, hogy nagyszerű és csodálatos tetteid hirdetésére és kinyilvánítására megírjam ezt a Vallomásomat."[19] Az ünnepre készülés alkalmat ad arra, hogy az isteni szereteten elmélkedjék, amely megteremtette az embert, és Jézus mártíromságával megváltotta őt. Az ember lelkét és testét váltotta meg, s ezt fontos megkülönböztetni, mert a fejedelem nem ért egyet azokkal, akik szerint az emberi lélek az istenségből való sajátos részesülés, őszerinte inkább Isten képének tükre, s a megváltásra szüksége volt. Ez alkalommal is elhárítja magától a teológiai okoskodást, s meg akar maradni a „józan tannál", tehát az ortodoxiánál, hinni akarja a megváltás misztériumát.

Munkamódszerére és nemcsak érzelmi állapotára utal a következő mondat: „Miután átolvastam mindazt, amit megírtam, látom, Uram, hogy ugyanolyan helyzetbe jutottam e körforgását befejező esztendő végén, amilyenben akaratod szerint voltam, ha világi helyzetemet veszem szemügyre."[20] Itt főleg a hozzátartozók helyzetére gondol, s kéri Isten segítségét feleségének és gyermekeinek, önmagának és kíséretének. Ami saját sorsát illeti, belenyugszik Isten rendelésébe, de nyugtalanítja, hogy környezetéből ketten elfogadták az iszlám tanítását, s hogy vannak vele eretnekek is, akiket szeretne visszavezetni a katolikus egyházba. Önmagát illetően azért is aggodalmaskodik, hogy a szórakozását szolgáló munkák túlságosan elfoglalják, és visszatartják a vallásos elmélkedéstől.

Itt védi *Vallomásait* az esetleges félremagyarázásoktól, feltéve, hogy azok napvilágot látnak (amit Rákóczi feltételez),[21] és itt tér ki a janzenizmus vádjára is, a kegyelemről és a szabad akaratról vallott felfogásával kapcsolatban. Részletesebben szól arról, hogy miért tanúsított türelmet a más vallásúakkal szemben, amiért némelyek a katolikus vallás iránti lanyhasággal vádolják. Rákóczi ebben az esetben megkülönbözteti az újítás megtűrését és a törvények alapján vállalt kötelezettséget. A vallásüldözést kifogásolja: „El fogom hát mondani neked, Uram, hogy nem értem azok véleményét, akik megtűrik a zsidókat, az utcanőket, az énekesnőket, a színészeket és a színjátékokat, az erkölcsös életű más vallásúakat pedig üldözik."[22]

Míg ezeket írja, Augustinus *Vallomásai*nak X. könyvét olvassa, amely Isten megis-

[19] Vallomások, 697.

[20] Vallomások, 705—706.

[21] A szöveg így hangzik: „Egyedül te ismered igazságát és egyszerűségét ennek az írásnak [ti. a Vallomásoknak], mely egykor az emberek oly sok és annyiféle bírálatának lesz alávetve, ha történetesen majd napvilágot lát, hisz szívemnek a teológusok hagyományos szóhasználatát és kifejezéseit nem ismerő beszéde ezt ki nem védheti." Vallomások, 714.

[22] Vallomások, 716.

meréséről, szeretetéről és a boldog élet lehetőségéről szól, s e könyv 23.-ik fejezetére utal a kegyelemtan értelmezésével kapcsolatban.

E hosszú fohász után írja meg „magányos beszélgetés"-ét Lukács evangéliumának második fejezetéről, amely Krisztus születését és a pásztorok imádását mondja el. A fejedelem tudatosan szerkeszt, a cím után alcímként ezt írja: *Célkitűzés és előkészület.* Ez után azonban több alcímet nem találunk, láthatólag elfelejtette eredeti szándékát. Ez nem jelenti azt, hogy ne ragaszkodott volna az általa elképzelt koncepcióhoz, és az elmélkedésnek ne lenne világos szerkezete.

Az első rész fohász — ha tetszik *invocatio* —, mégpedig az áldozásra való felkészüléshez, amelyben a kenyérre való utalás kapcsolódik a Szent Gergelynél már fellelhető s a Betlehem nevéhez kötött hagyományhoz.[23] A második részben elismétli Lukács szavait Krisztus születésének körülményeiről, s azt a gondolatot, hogy nemcsak Judeában, hanem az egész Római Birodalomban rendelték el az összeírást, és ezzel hozza kapcsolatba az egy akol, egy pásztor allegóriáját: az egész emberi nem egy nyáj, és várja pásztorát.

Nem véletlenül választja a fejedelem Lukács evangéliumát, amelyben a pásztorok különleges helyet foglalnak el. Éppen ezeknek az egyszerű embereknek jelentették meg az angyalok a Megváltó születését. „Ó, boldog pásztorok!" — kiált fel Rákóczi, irigyelve őket azért, hogy megpillanthatták a kisdedet, megerősödhettek a nagy misztérium meghirdetésétől, és maguk is elterjeszthették a jó hírt, az evangéliumot. Ez módot ad elmélkedni arról, hogy mit jelent a béke hirdetése a jóakaratú embereknek. Az ilyen embereket az isteni szeretet vonzza, amely megadja számukra a belső békességet és a boldogságot augustinusi értelemben, úgy, ahogy arról a *Confessiones* már említett X. könyve szól.

A harmadik részben saját és hívei sorsáról gondolkozik. A legfőbb pásztor Krisztus, s ő maga bolyongó juh, de volt ő is pásztor, és volt saját nyája. „Te tudod, egykor engem tettél meg pásztornak egy nyáj élére, melyet méltán és valóban jogosan vettél el tőlem."[24] Itt Rákóczi vezeklésének és providenciális történetszemléletének újabb megnyilvánulásáról van szó. Önmagát vádolja, hogy rosszul vezette nyáját, de a nyáj is tévelygett, s ezért megérdemelték a büntetést. Ezután fohásszal fordul Jézushoz, kérve megváltásukat, bűneik ellenére is: „Adj dicsőséget a megváltó és a pásztor névnek, és vezesd ki őket az ellenség keze közül és a vasiga alól felemelt karod erejével: ismerjék meg a pogányok és üldözőink, hogy Te vagy Megváltónk és Atyánk."[25]

Az utolsó részben önmagát vizsgálja, mégpedig úgy, hogy visszatekint az elmúlt 1719-es esztendőre. Az emberi dolgok semmirevalóságán elmélkedik, összevetve az „igaz ember" és a világfi életszemléletét, mely mindkettő tulajdonképpen őbenne is megtalálható. A világfi, aki minden jóban részesült, miután nem készült fel a boldogságra, sírni fog az elvesztett lehetőségek miatt, az „igaz ember", aki sokat szenvedett, örvendezni fog a megszerezhetők felett. A szenvedések, amelyeket neki kellett elviselnie, erre az „igaz emberi" magatartásra készítették fel, s ezért ő hálát ad Istennek. A

[23] Szent Gergely hatására *Takács Imre* hívta fel a figyelmet *Pastor absque ovis* című tanulmányában a Remény a reménytelenségben című kötetben.

[24] Vallomások, 723.

[25] Vallomások, 726.

fájdalmat, a rettegést, a félelmet üdvözli, mert őt az isteni szeretet felé fordították, és végül az Istennel való egyesüléshez vezetik el.

Ez az *Elmélkedés* az augustinusi alázat hangján szól, de janzenista értelmezéssel, főleg a jó és rossz szerepének hangsúlyozásával, a predestinációs tan elfogadásának sejtetésével és az isteni kegyelem kizárólagosan megváltó erejének hangsúlyozásával. Ez azonban csak egyik fele a mondanivalónak, a másik az, hogy magát továbbra is saját nyája — és ez esetben nemcsak a rodostói kolóniáról, hanem Magyarország és Erdély népéről van szó — pásztorának tartja, még ha rossz pásztornak is, de olyannak, aki szószóló akar lenni nyájáért Isten előtt. A fejedelem nem tudja és nem akarja elválasztani vallási felfogását politikai meggyőződésétől még abban a kilátástalan helyzetben sem, amelyet a törökországi bujdosás jelent.

A magunk részéről egyetértünk R. Várkonyi Ágnessel[26] abban, hogy a *Vallomások*ban vonatkoztatási rendszert találunk, amelyben politikai jelentéseket jórészt vallási szimbólumokkal, allegóriákkal, metaforákkal fejez ki, vagy legalább is sejtet. Hozzá kell tennük, hogy más műveiben, így mindenekelőtt az *Értekezés a hatalomról* című írásaiban elméleti-fogalmi szinten is kifejti politikai felfogását. Itt azonban személyes vonatkozásokról van szó, s ezért a „rejtőzködő" kifejezés.

Önéletírás és szépirodalom

A *Vallomások* mint irodalmi mű elsősorban lélektani elemzésével és gondolati jellegével tűnik ki. Rákóczi igyekszik eligazodni a kor pszichológiájában, amit bizonyít az, hogy a harmadik könyv végén az emlékezetről, a képzeletről és a vágyról elmélkedik. Azzal vádolja önmagát, hogy engedi elvonni lelkét olyan foglalatosságokkal, amelyek nem viszik közel Istenhez. Megkérdezve, melyik érzéke indítja erre, az ízlés, a szaglás, a látás, mind azt válaszolják, hogy nem ők a hibásak. (Megjegyzem, hogy mindezt az érzékszervekkel folytatott párbeszéd formájában adja elő.) Miután fest és szobrokat farag, arra a következtetésre jut, hogy inkább a képzelet ösztönzi a munkára, a képzelet, amely „talán az emlékezet része, vagy annak része az emlékezet". „Ez nem tudja kimenteni magát — írja —, . . . mert az általa elébén tárt dolgok többnyire még nincsenek, de tudtommal még nem is voltak. Mégis olyan eleven képet alkot róluk, hogy ezek magukkal ragadnak engem, elvonják figyelmemet tőled. Hiába kérdezem értelmemet, hiába emlékezetemet és akaratomat, miért engedik ezt, mert azt mondják nekem: az emlékezőképességnek ez a része nem ismer zablát, és nem nyughat soha, pedig a többiek álomba merülnek, ő is alvást színlel."[27] Ezek után igyekszik meghatározni, hogy mi a képzelet: „A vágy székhelye és lakása a képzelet, mert a különféle képzetek és benyomások alapján szenvedélyeket kelt, fölizgatja a testet és korbácsolja az akaratot." Mi a képzelet szerepe a vággyal kapcsolatban? „A jó képét tárja elé, és vágyat szül, a rosszat tárja föl, és gyűlöletet szít." Ez a gondolat elvezeti a jó és rossz közötti választás kérdéséhez: „Ki képes zsarnoksága alól megszabadítani a lelket,

[26] Vö. *R. Várkonyi Ágnes:* Kritika és emlékezet című idézett tanulmányát.
[27] Vallomások, 712.

hacsak nem a te kegyelmed, Uram? Ennek révén közvetíted felém azt a változtathatatlan igazságot, ami önmagad vagy, melynek fényénél meg tudja különböztetni a jó és a rossz hamis képeit, és akaratának szabadságával afelé törekszik, amit a te nyugalmadból jónak ismernek. Az ember ugyanis a te képed és hasonmásod, nem képes nem akarni a jót, és a rosszat sem akarhatja, legföljebb ha megtéveszti a jó látszata."[28]

Ezek a pszichológiai nézetek Augustinus *Vallomásai*ból származnak, amelyeknek X. könyvében olvashatunk arról, hogy mit jelent az emlékezet, és milyen kapcsolatban áll az érzékekkel, a vallással és a tudománnyal, hogyan őrzi meg emlékezetünk a lélek érzelmeit, és miképpen emlékezünk örömeinkre, szomorúságunkra, hogy a feledésnek is van emléke. Augustinus hangsúlyozza, hogy nagy az emlékezés ereje, de túl kell rajta lépni, hogy Istent megragadjuk. Az Istenhez való eljutás szempontjából vizsgálja a testiség elleni harcot, s ezen belül a torkosság, az illatok csábítása, a hallás élvezete, a szemek kívánsága, a kíváncsiság megkísértése, a kevélység, az emberi dicséret, a hiú dicsőség és az önszeretet témái merülnek fel.

Rákóczi elmélkedésének ez a forrásvidéke, de a hippói püspöknél nagyobb jelentőséget tulajdonít a képzeletnek és a vágynak, s ezt mindenekelőtt a janzenista felfogás alapján teszi. Ebben a tekintetben útmutatója Nicole, akinek *Essais de morale*-ja a kor egyik legolvasottabb műve volt (Madame de Sévigné lelkesedett érte), s aki olyan meghatározásokat ad az érzékekről, amelyek előtérbe helyezik az emberi természet rosszaságát és az isteni kegyelem ingyenességét, de nem javasolják a világtól való teljes elfordulást, mint ahogy Port-Royal eredetileg tette. Egyébként Rákóczi ifjúkorában olvasta Montaigne-t, a keresztény sztoikusokat, sőt La Bruyère-t is, akik bevezették a pszichológiai-etikai irodalomba és annak módszereibe.

Az önvizsgálatnak van egy nagyon is tudatos gondolati kiindulópontja, amelyet az augustinusi-janzenista szemlélet magyaráz: a fejedelem mint vezeklő bűnös a legnagyobb nyíltsággal és a legmélyebb alázattal tárja fel önmagát, de úgy, hogy a világi élet mozzanataihoz azonnal kapcsol fohász- vagy elmélkedésszerű megjegyzéseket, amelyek bűnbánatát hivatottak jelezni. Ez a magatartás bennünket, kései olvasókat irritál, feltételezünk bizonyos ellentmondást és túlzást. Az ellentmondást nehéz feloldani, hiszen egyrészt isteni küldetésnek tartja politikai szerepének vállalását, másrészt a világi életet általában kárhoztatja. Amikor a politikáról beszél, akkor mint politikus mérlegel, még ha a vallással összefüggő kérdésekről van is szó. Ezért tudja igazolni például azt, hogy türelmet tanúsított a szabadságharc alatt a más vallásúakkal szemben, vagy hogy mélységes vallásos meggyőződése ellenére kész volt szövetkezni a Portával.

A túlzás elsősorban magánéletének megítélésében jelentkezik, bár itt a bűnbánat oka olyan dolgokban, mint a Sieniawskával kialakult kapcsolat, morálisan nyilvánvalóbb. Az is érthető, hogy szakítani akar az udvari világgal, személyes és politikai okokból keresi a magányt. Az elítélés mértéktelennek tűnik azért, mert mégsem javasolja a világi morállal való teljes szakítást, mert tudja, hogy a cselekvő ember számára ez lehetetlen. Az ellentmondást, amint látni fogjuk, a *Gondolatok*ban sem tudja feloldani. Mindenesetre az *önelemzés* teszi elsősorban szépirodalmi jellegűvé a *Vallomások*at.

[28] Vallomások, 713.

A klasszicizmus egyik teoretikusa, René Rapin, akinek vallásos művét a fejedelem szorgalmasan tanulmányozta, a *Les Reflexions sur l'Eloquence, la Poetique, l'Histoire et la Philosophie* című munkájában az antik történetírókból kiindulva azt állítja a történész moráljáról, hogy annak az igazságra kell épülnie, elfogulatlannak kell lennie és őszintének.

Rákóczi nem akar történelmet írni, ezt többször ki is jelenti, de nem kerülheti el, hogy ne szóljon történelmi jelentőségű eseményekről, hiszen magánélete összekapcsolódik a közével. Törekszik az objektivitásra, különösen ha másokról van szó, és kerüli az apologetikát, amit annál inkább megtehet, mert a providenciális történetszemlélet Istenre hárítja a felelősséget.

A történeti irodalom egyik sajátossága az *elbeszélés*. A már említett Rapin a történelem jellegzetességének a *narration perpétuelle*-t, az állandó elbeszélést tartja. „Semmi sem lényegesebb — írja Rapin —, mint az, hogy jól tudjon elbeszélni [már ti. a történész], de semmi sem nehezebb ennél."[29] Az elbeszélésnek a lényegre kell törekedni, a történetíró semmi feleslegeset ne mondjon, tartsa magát Cicero és Quintilianus tanácsaihoz.

Rákóczi kitűnően és ugyanakkor valóban szűkszavúan meséli el gyermek- és ifjúkorának, illetve a bujdosásnak történetét. Különösen sikeresnek kell tartanunk a bécsújhelyi szökés előadását vagy a szatmári békeszerződés előzményeivel kapcsolatos összefoglalót. Óvakodik attól, hogy leírjon, és ebből a szempontból követi Rapinnek azt a figyelmeztetését, hogy csak akkor érdemes leírást adni, ha annak köze van magához az eseményhez. Kitűnőek viszont *leírásai* a Visztulán való utazásáról vagy a Danckából Franciaországba vezető hajóútról, de a leginkább kiemelkedő XIV. Lajos halálának bemutatása, amely tele van reflektív elemekkel.

Szívesen ad *portrék*at, amelyekről Rapin azt állította, hogy „akkor sikeresek, ha a szív titkos mozdulatait tudják felfedni, ha segítenek a személyt jobban megismerni".[30] A Rákóczi által készített portrék közül kiemelkedik az, amely XIV. Lajosról, I. Péterről és II. Ágostról készült. Rapint követi abban, hogy nem írja le a külsőt, inkább a tulajdonságokat. Érdemes megjegyzni, hogy egy-egy vonással, jelzővel törekszik más, életében szerepet játszó, kisebb jelentőségű személyeket is bemutatni.

A *Vallomások* ugyanakkor vallásos elmélkedés és fohász is, s erre a *belső dialógus* a jellemző: a fejedelem az Istennel kíván társalogni, vagy hozzá fordul, válaszát várva. A „társalgás" stílusát Rákóczinál az alázatos pátosz jellemzi, amely néha túláradóan is barokkos. Az *„élévation"* és a misztikus fohász, Bona kardinális, Bossuet, Fénelon és Szent Teréz hatása alatt fogalmaz, s ezért érzelmesebb, mint Augustinus. Miután elbeszélés és elmélkedés egymásra vonatkoztatnak, az elmélkedést feszültség, sőt ellentmondás jellemzi, s ez egyfajta drámai jelleggel ruházza fel.

A *Vallomások*at a fejedelem a kései latinság nyelvén fogalmazza meg, amelyben megtaláljuk mindazokat az elemeket, amelyekkel Borzsák István jellemezte az *Értekezés a hatalomról* című munkája latin szövegét: a *Biblia* és Augustinus nyelvezete hat a jezsuita latinságra. Szókincsben és mondatfűzésében jelentkezik a francia nyelv és

[29] *R. Rapin:* Les Reflexions sur l'eloquence, la Poétique, l'Histoire et la Philosophie. Amszterdam 1693. 251.

[30] *Rapin:* i. m. 275.

az anyanyelv, a magyar szubsztrátum befolyása is. A hosszú — néha nehézkesen — fogalmazott mondatok gondolati bonyolultságát vagy érzelmi túlfűtöttségét is tükrözik. Ahol elbeszél, egyszerűbb az előadásmód, ahol elmélkedik — és főleg teológiai kérdésekről —, ott nem könnyű megérteni nemcsak a kifejezést, de magát a gondolatot.[31] Érdemes ebből a szempontból összevetni a latin eredetit a Jourdain által készített francia fordítással, amely igyekszik feloldani a nehézkességeket, s közelebb vinni a szöveget a kor klasszicistább francia stílusához.

Az a nagy műgond, amellyel Rákóczi dolgozott, nemcsak belső szükségletének szólt, hanem az olvasóknak is, és nem is csupán a kamalduliaknak. A fejedelem ugyanis, bármennyire benső élettörténetét írta le, gondolt arra, hogy munkája meg fog jelenni. Jellemző, hogy a *Vallomások*ban először mint várható olvasókhoz a fejedelmekhez fordul: „Ezért hát, ó fejedelmek, valahányan csak olvassátok a méltatlan, bűnös fejedelemnek ezt a vallomását, tanuljátok meg: először az Istentől, és csak utána kell az emberektől tanácsot kérni, hogy elsősorban keresztényi és csak másodsorban rangotokhoz illő kötelességeteknek tegyetek eleget."[32]

Később az elmélkedés során elmondja, hogy minden olvasóját tanítani kívánja: „Mégis azt hiszem, szükséges volt mindezt újra áttekinteni és kívánom, hogy az őszinte elbeszélésből kivilágoljék az igazság, melyet *minden olvasóm* [kiemelés tőlem — *K. B.*] szívébe be akartam plántálni és azt szeretném, hogy bennem a Te irgalmad művét, csodálatos és kifürkészhetetlen gondviselésed példáját lássák. Csodálkozzanak azon, hogy oly sokféle országban, tartományban és méltóságban nem tudtam föllelni a békét és a nyugalmat, hogy abban a magányban, melybe engem hívogatva édesen vonzottál, megleltem azt a rejtett és elmondhatatlan kincset Benned, úgyhogy valóban föl kell kiáltanom: Oh, mily édes vagy azoknak, Uram, akik Téged igazán szeretnek, és ha megtalálnak, ízlelgetnek."[33]

Végül utalunk a kiadási szándékkal kapcsolatban az *Emlékiratok*hoz csatolt és az Örök Igazsághoz intézett levélre, amelyben ez áll: „Az emberek *Vallomásaimból* [itt francia többes szám: Confessions] megtudják majd, milyen indító okok hajtottak a szereplésre; ebből a könyvből megismerik azt, amit tettem. Nem kívánok semmi egyebet, minthogy *Vallomásaimat* olvasva felismerjék, hogy bűnös vagyok, Te pedig inkább irgalommal, mint igazsággal telt Isten, gyöngéd apa, én pedig tékozló fiú."[34]

Gondolom, nincs szükség tovább bizonyítani — Saussure állításával ellentétben —, hogy egy nyilvánosságnak szánt irodalmi alkotásról van szó, amely éppúgy, mint Augustinus *Confessiones*e, nevelni akar a keresztényi életre.

Az elmondottakból következik, hogy ez a bonyolult műfaji alkotás méltó a magyar és a külföldi olvasó figyelmére: egy lélek tanulságos története a XVII. század végéről, a XVIII. század elejéről, de olyan léleké, aki nem magánember, hanem politikus, aki felelősséget érez nemcsak saját maga, hanem a „nyáj", a nép sorsáért is.

[31] Vö. ezzel kapcsolatban *Szepesi Erikának* a fordításhoz fűzött megjegyzéseit. Vallomások, 979 sk.
[32] Vallomások, 423.
[33] Vallomások, 545—546.
[34] Emlékiratok, 295.

Elmélkedések Mózes öt könyvéről

A kézirat

A cenzori jelentések annyira elkeserítették Rákóczit, hogy — mint írta — másfél évig a *Vallomások* harmadik könyvének befejezése után nem tudta kezébe venni a tollat. 1721 elején azonban folytatta az *elmélkedések* írását, melyek tárgyául a *Biblia*, mégpedig az Ótestamentum első öt könyvét választotta. Hogy ezt a tárgyat választotta, ebben nyilvánvaló szerepet játszott Augustinus példája, aki *Vallomásai*nak a végén kommentálja a *Szentírás*nak a teremtésre vonatkozó részét, tehát Mózes első könyvét. Az Ótestamentum érdekelte a fejedelmet politikai szempontból is, hiszen az *Értekezés a hatalomról* Bossuet-nek ugyancsak az Ótestamentumra építő *Politique tirée de l'Ecriture Sainte* alapján készült.

A munkát először latinul írta meg a *Meditationes super scripturam sacram* összefoglaló címen, melynek részei *Meditationes super Genesim, Exodum, Leviticum, Numeros* és *Deuteronomium*. Az első könyv a teremtésről, a második a zsidóknak Egyiptomból való kijöveteléről, a harmadik a Léviták egyházi szolgálatáról, a negyedik az Izraeliták megszámlálásáról, az ötödik a Törvény summájáról szól — Károli Gáspár terminológiája szerint. Az utolsó könyvnél megjegyzi, hogy „földi peregrinatiójának" 46. évében írja — ennek alapján feltételezhetjük, hogy az 1721 elején megkezdett *Elmélkedések*et 1722-ben a latin változatban be is fejezte.

A francia összefoglaló cím *Méditations en forme de soliloques sur l'Ecriture Sainte*, és ugyancsak vannak a latinnak megfelelő alcímei. A preambulum első lapján a margón Rákóczi saját kezű megjegyzése olvasható: „Commencé a Rodosto avec la grace de Dieu le 14 Mars 1721." Mózes III. könyvének elején ugyancsak a fejedelem beírásával egy 1731. februári dátum szerepel. Az V. könyvet nem fordította le, nyilvánvalóan más elfoglaltsága vagy a munkába való belefáradása miatt. A latin és a francia szöveget egyaránt a troyes-i könyvtár Ms. Lat. 2146 és 2147 számú kézirata őrzi, kiadására mindeddig nem került sor, előreláthatólag az Archivum Rákócziánum *Scriptores* sorozatában fog megjelenni.

A figurák és értelmük

A munka bevezetőjében Rákóczi a „könyörületes Istenhez" fordul, és elmondja, hogy immár második éve abbahagyta az írást, nem elmélkedett árnyaltabb témákon, megelégedett azokkal az alkalmi tárgyakkal, amelyeket *Vallomásai*ban dolgozott fel. Itt mondja el azt is, hogy cenzorainak megjegyzései miatt két évig („il y a plus de deux

ans" — a mi számításunk szerint másfél évről van szó) abbahagyta az írást. Fontosnak tartja a cenzori jelentések hatása alatt újból és újból kijelenteni, hogy aláveti magát az egyház tanításának, és amennyiben eltérne attól, akkor ezért eleve bocsánatot kér. Kijelenti, hogy önmaga épülésére írja az *Elmélkedések*et, hogy ilyen módon is közelebb kerüljön Istenhez.

Az alap a janzenista Lemaître de Sacy *La Sainte Bible en latin et en francois avec des explications du sens litteral et du sens spirituel* című bibliafordítása volt, amely kommentárjaival szuggerálta a szöveg és az átvitt értelem közti különbségtételt és a janzenista értelmezést. Forgatta J.-J. Duguet *Regles pour l'intelligence des Saintes Ecritures* című könyvét, Calmet *Dictionnaire historique et critique de la Bible*-et, és Claude Fleury munkáit, melyekről olvasmányai kapcsán szóltunk. Calmet, aki szeret rendszerezni, a *Bibliá*ban ötfajta jelentést („sens") különböztet meg: a grammatikait, a litterálisat vagy történetit, az allegorikusat vagy figurálisat, az anagogikust (ez a túlvilági életre utal), az erkölcsit vagy tropologikust, amely következtetéseket von le az életvitelre („conduite de la vie") és az erkölcsök megjavítására. Pascal a *Gondolatok*ban két értelemről beszél, a litterálisról, tehát a szó szerintiről és a figuratívról vagy spirituálisról, éppúgy, mint Lemaître de Sacy. Duguet a fent említett munkában a közvetlen („immédiat") és a profetikus értelmet különbözteti meg, és azt javasolja, hogy nagy óvatossággal végezze ki-ki a *Biblia* értelmezését tizenkét szabály megtartásával, amelyek tizennégy, a választott népre vonatkozó igazságot („vérité") vesznek figyelembe. A *Biblia* ún. történeti könyveiben, mint amilyen Mózes öt könyve is, a közvetlen értelem magának a történetnek az értelme, amelynek meg kell magyarázni alapját, körülményeit, okait ahhoz, hogy magasabb értelmet nyerjen, de ezt kellő kritikával — „bölcsességgel és mérséklettel" — kell tenni. A traktátus egyébként azt akarja bebizonyítani, hogy az Ótestamentum a maga teljességében Krisztus eljövetelét jövendöli és „figurálja".

Rákóczi nagy jelentőséget tulajdonít — éppúgy, mint Pascal vagy Duguet — a *Biblia* átvitt értelmezésének, mert általánosabb következtetéseket akar levonni, mindenekelőtt morális vonatkozásban.

Az első könyv

Mózes első könyvéhez fűzött *Elmélkedések*et a teremtés egyes aktusaihoz kapcsolja, de úgy, hogy az eseményeket és a szereplőket „figurák"-nak tekinti, amelyek utalnak az Újtestamentumra, és általában a kereszténység nagy eszméire. Ádám teremtése emlékezteti arra a „magányos beszélgetésre", amelyet a *Vallomások*ba szőtt, és ezzel kapcsolatban különösen a kiválasztottak, az elhivatottak és az elkárhozottak problematikája foglalkoztatja. A bűnbeesés történetét felhasználja arra, hogy az ember szabad akaratáról és nyomorúságáról elmélkedjék. Kain és Ábel története a testi és a lelki ember közti különbségre hívja fel a figyelmét. Az özönvíz az isteni kegyelmet jelképezi, már ti. azok iránt, akik Istennel járnak, s akik Isten ingyen kegyelméből üdvözülnek. Közben olyan részletkérdésekről vitatkozik, mint az, hogy mikor pihent meg az Úr, mit rejt az a kifejezés, hogy „az ember Isten képmása", milyen összefüggés van a paradicsom és az égi Jeruzsálem között, az állatok tudnak-e „kommu-

nikálni", lehet-e a tiltott fa az élet fájának a „figurája", mit jelképez Noé bárkája és így tovább.

Különösen sokat foglalkozik Ábrahám történetével, akiben Krisztus prefigurációját keresi. Ábrahám az Isten embere, Lót az ingadozó, aki választhatná az isteni kegyelmet, de végül is nem teszi. Csodálkozik azon, hogy Ábrahám nem értesíti testvérét, Lótot Szodoma várható pusztulásáról, de ezt is Isten rendelésének tartja. E város a fejedelem számára egyébként a poklot szimbolizálja, s Lót leszármazottai a bűnösöket.

Sára kései szülése, az a tény, hogy őbenne akarja igazolni Isten szövetségét Ábrahámmal, s hogy ezzel együtt őtőle származik az az emberiség, amely eljut Istenhez — elgondolkoztatja. Keresi az átvitt értelmet, s válaszért tudósokhoz fordul, akik arról szólnak, hogy a *Biblia* szövegét nem szabad minden részletében „alkalmazni", ő azonban azt hiszi, hogy minden „reális figurát" értelmezni lehet. Szerinte a doktorok és az igehirdetők szívesen állítják, hogy a textus homályos, azért, hogy sikereket arassanak közönségüknél, ő azonban nem tartozik ezekhez, s ezért minden szót „megrág" és értelmez.[1]

A fejedelem nemcsak Ábrahámot, de Izsákot vagy Jákobot is Krisztus előfutárának tartja. Ezzel szemben Káin vagy Ézsau a testi ember. Ez a megkülönböztetés okot ad arra, hogy Isten igazságosságát keresse a „zsinagógában", a népben, amellyel szövetséget kötött, és Isten könyörületességét az egyházban, amely az ember üdvözülését biztosítja. Ehhez kapcsolódik az eleve elrendelés, az emberi akarat és az isteni kegyelem témaköreinek említése. Rákóczi állást foglal a *Biblia* spirituális és nem „litterális" magyarázata mellett, de óvakodik attól, hogy nyíltan képviselje a janzenista tételeket. Nem akar kérdezősködni, mondja, mint azok, akik Nagy Sándor vagy Caesar történeteit elfogadják, de a *Bibliá*val kapcsolatban felteszik a miért-eket.[2] Ő maga örül annak, hogy felfedezte az Ó- és Újtestamentum közötti összefüggéseket, és a „figuráknak" magyarázatát tudja adni, még ha a szöveget nem is mindig tudja értelmezni.

Jákob „cseleit", amelyek indokoltságát szövegszerűen nem érti, külön fontolgatja, végül is oda jut el, hogy Isten szándékosan sértette meg ezeken keresztül az emberi törvényeket, hogy kiválaszthassa képviselőjét. Ézsau és Jákob kibékülésével kapcsolatban ismét szóba hozza a szabad akarat kérdését, de úgy, hogy elutasítja a „féltudó-

[1] „Qui pourra croire que vôtre sagesse n'a pas assez d'habilité pour voiler de telle sorte ses secrets et ses mystères que le voile qu'elle a mis dessus ne soit pas d'une proportion exacte et mesurée et non point si déchiré qu'il laisse tantôt voir et tantôt cachê ce qu'il couvre? Je ne nieroy cependant pas, o douceur de mon coeur, que ces regles semblables sont bonnes particulièrement pour ceux qui en consequence de leurs obligations etant ou docteurs ou les dispensateurs de votre parole, lisant l'Ecriture dans un esprit different: les uns pour enseigner, les autres pour apprendre, ceux-cy pour s'attirer des applaudissements, ceux-la pour devenir docteurs, mais comme je ne suis d'aucune classe, pardonnez moy, Seigneur, si je rumine, si je mâche longtems chaque morceau." A francia változatra utalok, mert világosabb fogalmazásra törekszik. Ms. lat. 2147. Első füzet 59/b—60/a. fol.

[2] „Combien est grande et la folie et déplorable l'aveuglement de l'homme qui lit l'histoire profane d'Alexandre et de César ou de quelques autres heros et qui est porté a estimer ou meme a aimer ces heros jusqu'au ridicule, mais qui lisent l'histoire du genre humain et de vos merveilles demande pourquoy cela est-il ecrit." Uo. 94/a. fol.

sok" állításait, s aláveti magát Isten akaratának.[3] Említi azt a vitát is, amely a kommentátoroknál az ún. sekhemi vérfürdő körül alakult ki, és amellett foglal állást, hogy Jákob fiai helyesen tették, amikor bosszút álltak húgukért, akit ellenségeik elragadtak. A 37. fejezet magyarázatát keresve, amely József álmait ismerteti, az isteni gondviselésről elmélkedik, s utal annak saját életében tapasztalt jegyeire és jótéteményeire, úgy, ahogy erről a *Vallomások*ban is szólt.[4]

Józsefet „az új törvény szellemének figurájaként" mutatja be, történetéből főleg azt az erkölcsi tanulságot emeli ki, hogy nem szabad a rosszat visszaadni, tehát a szemet szemért, fogat fogért elvet érvényesíteni.

A második könyv

Mózes második könyve, amely a zsidóknak Egyiptomból való kijöveteléről szól, a fejedelem számára általánosabb jelentőségű: arra utal, hogy, az emberi nem miként tud megszabadulni a „démon" rabságából. Mózes az az ember, akit Isten elhív, hogy harcoljon a bűn ellen. Mint ilyen ő is Krisztus előképe. Az *Elmélkedések*ben hosszasabban elemzi Mózes habozását Isten parancsolatainak teljesítésében, amit ő emberi szempontból érthetőnek tart, s ebben a szabad akarat, de az isteni kegyelem megnyilvánulását is látja. Az Isten által Mózesnek ajándékozott vesszőben szimbólumot fedez fel, mégpedig az ember kétfajta természetének szimbólumát.

Vitatkozik az interpretátorokkal arról, hogy Isten miért keményítette meg a fáraó szívét, aki parancsot adott a zsidó nép még súlyosabb elnyomására.[5] A csapásokat jogosaknak tartja, az újszülöttek megölése azonban megbotránkoztatja, de végül is elfogadja mint Isten rendelését. Az Egyiptomból való kivonulással kapcsolatban elmélkedik a Krisztus előtti és utáni csodákról és az azok közti különbségről, sőt általában az Ó- és Újtestamentum másságáról.

Nagy jelentőséget tulajdonít a tízparancsolatnak, a mózesi törvényeknek, de hangsúlyozza, hogy el kell választani egymástól a morális és a ceremoniális törvényt. Mózes törvényei morális törvények, még ha Isten tiszteletére utalnak is, a ceremoniálisak az egyház és Isten imádására vonatkoznak. A morális törvények megfelelnek az emberi természetnek, a hívőnek az isteni törvényeket kell keresni, amelyek a legfőbb lénnyel való misztikus egyesülést szolgálják. A kommentárhoz hozzáteszi: „Ragaszkodom azokhoz az írásokhoz, amelyeket a nálam tudósabbaktól olvastam, és a szent atyák magyarázataihoz."[6]

[3] „Combien sont ceux qui veulent otter a l'homme le libre arbitre et combien cependant il seroit absurde de s'imaginer que vous ne disposez pas les evenements selon la fin de vos conseils! Combien n'y a il [sic!] pas cependant de disputes sur cela et de dissertations parmy les demy-savans qui ne servent qu'a nourrir l'orgueil ou augmenter les tenebres! Que ce soit donc vous seul, Seigneur, qui veuillez tout en moy et qui fassiez en moy tout ce qui vous plaira!" Uo. 109/a. fol.

[4] „J'admire et j'adore les merveilles de vôtre providence dont j'ay rapporté dans mes confessions des signes et des bienfaits a mon egard si manifestes et si palpables." Uo. 116/b. fol.

[5] „Ce que vous dites Seigneur, que vous endurcirez le coeur de Pharaon est terrible et je crains beaucoup d'ecrire sur cette matiere, puisque les interpretes expliquent, portant de detours, ce passage." Ms. lat. 2147. 2. füzet. 23/a. fol.

[6] „Je demeure attaché aux écrits que j'ai lus des plus savants que moi et aux explications des Saints Pères." Uo. 79/b. fol.

Itt elkezd arról elmélkedni, hogy vajon megőrizze-e írásait, vagy elégesse azokat. Kétségei azért is jelentkeznek, mert nincs, akikkel társalogjon az őt érdeklő kérdésekről, környezetében csak olyanok találhatók, akik latinsága hibáit javítják vagy a teológiai pontatlanságokra figyelnek, de azok szellemét nem vitatják. Ő pedig nem ismeri a skolasztikát, és nem akarja egyszerűen megismételni mások véleményét. Végül is az „igazság kútjából kíván meríteni", és ehhez kéri Isten segítségét, remélve, hogy nem tér el az egyház tanításától.[7]

A Mózes által rendelt istentisztelet külső tárgyait részletesen leírja, de ez esetben is keresi a figurális értelmezéseket. A szombat megszentelésével kapcsolatban például beszél a keresztények rossz időtöltéséről, s elmarasztalja a katolikusokat, akik a vasárnapot kevésbé szentelik meg, mint az eretnekek.[8] A bálványimádást az emberi ráció hatásának és a pogányok utánzásának tulajdonítja, s csodálkozik azon, hogy a kiválasztott nép ebbe a bűnbe esett. Egyetért azzal a büntetéssel, amellyel Isten sújtja őket, bármilyen kegyetlennek tűnik is. Mózes szerepéről elmélkedve megállapítja, hogy Isten szolgája volt, közvetített Isten és a nép között, de mégis csak a régi törvény megalkotója, Krisztus új törvényt hozott.

A francia szövegből megtudjuk, hogy a fejedelem a tavasz „szórakozásai" és a nyár „kellemetlenségei" közepett írta kommentárjait, s ezekkel magyarázza mulasztásait a szellemi táplálék igénylésében.[9] Az *Elmélkedés* végén a következő bejegyzést olvashatjuk: „Befejeztetett Rodostóban, a te segítségeddel, Istenem, 1721. november 17-én."[10]

A harmadik könyv

Mózes harmadik könyve a leviták egyházi szolgálatáról szól. Itt először az istentiszteletről elmélkedik, de nem annyira a szokásokról és előírásokról, hanem a kereszténység kultuszáról, amely Krisztus tanítása alapján alakult ki, s amely spirituális jellegű, és nem az áldozatra épít. Részletesebben szól a különböző bűnökről, amelyek a *Biblia* által ajánlott áldozatokhoz kötődnek. Az értelmezések kapcsán ismét elítéli a tudósokat, önmaga újból a *Szentírás* alázatos magyarázójaként jelentkezik, aki igyekszik megérteni azt nemcsak szövegszerűen, hanem szellemében is. Az ember magatartását

[7] „Ainsy au milieu de tant de differentes pensées, je demeure irresolu, je voudrois communiquer cecy, consulter de plus savants que moy, mais je n'ay point d'hommes, car ceux avec qui je converse ne censurent pas dans mes ouvrages l'esprit, mais les termes et les fautes de la latinité, ils reprennent ce qui n'est pas exprimé dans les termes propres et scolastiques ou ce qui ne se trouve pas ecrit dans d'autres autheurs; je ne peux les satisfaire parce que j'ignore entierement la théologie scolastique. Or si je rapportois icy ce que les autres ont écrit ce ne seroit plus des meditations, mais des lectures et des transcriptions de livres." Uo. 76/a. fol..

[8] Uo. 97/b. fol.

[9] „C'est la, o Dieu, mon souverain bien et lumiere de mon ame, ce que je vous ay rapporté par votre grace en écrivant sur le livre de votre Ecriture qu'on appelle Exode parmy les amusemens du printemps, que la misere humaine nomme divertissements et delaissements d'esprit et parmy les ennuyeuses chaleurs de l'été au milieu desquelles peut etre mes infermitez et fragilites se sont plus dispensées, qu'elles ne doivent, des veilléz nocturnes." Uo. 120/a. fol.

[10] „Finy a Rodosto avec votre aide Mon Dieu. Le 17 Novembre 1721." Rákóczi saját kezű bejegyzése. Uo. 122/b.

a bűnökkel szemben elsősorban a vallás, mégpedig a kereszténység tanításai szerint ítéli meg, de jelentőséget tulajdonít a természeti törvénynek („loy naturelle") is, amely azt kívánja, hogy felebarátunkkal azt tegyük, amit szeretnénk, hogy velünk tegyen, és hogy ne tegyünk vele szemben olyat, amit magunkkal szemben nem akarunk megtenni.[11]

Külön is szól a papi szolgálatról, a papokról azt mondja, hogy azok „az égi királyság eunuchjai" kell hogy legyenek („eunuques pour le Royaume du Ciel").

Hosszan időz a lepra, a poklosság és ezzel kapcsolaban a tisztaság és tisztátlanság problémájánál — melyet átvitt értelemben, mint büntetést tárgyal az elkövetett bűnökért. Ezzel kapcsolatban általában is felveti az isteni büntetés és kegyelem kérdését, anélkül, hogy különösebben elmélyülne a teológiai árnyalatok megkülönböztetésében. Elmélkedik azon, hogy miért kell tiltani a „vér evését", és ő Krisztus kiontott vérére gondol, de a lélekre is, mely e vérben lakozik.

E könyvhöz írt kommentárjait azzal fejezi be, hogy a textust követve megkülönbözteti az egyházi és a világi hatalmat, de figyelmeztet — az *Értekezés a hatalomról* szellemében — a kettő közötti összefüggésekre is.

A negyedik könyv

Mózes negyedik könyve az izraeliták megszámlálásáról szól. Két társadalmi kategóriát különböztet meg: a levitákat és a harcosokat. Az elsőket a hatékony kegyelem („grâce efficace"), a másodikokat a közönséges kegyelem („grâce commune") üdvözíti. A papi renddel kapcsolatban elsősorban a spirituális élet problémája foglalkoztatja, a *dilectio* lehetősége.[12] A szertartások kevésbé érdeklik, egyébként is nehezen tud eligazodni ezekben, s ezért saját „értelme szárazságát és zavarosságát" („aridité et obscurité de mon entendement"[13]) okolja.

Míg a papi rend szükségességét elismeri, elítéli egyes papok erkölcstelen életmódját. A papság intézménye eszébe juttatja, hogy ő is „egy nagy nyáj" pásztora volt („pasteur d'un grand troupeau").[14] A fejedelmeket pásztoroknak tartja, és idézi velük kapcsolatban Mózes példáját, aki a „douceur des princes", „a fejedelmi szelídség" mintaképe volt. Halálával kapcsolatban felmerül az utódlás kérdése, s ezzel együtt az is, hogy a választott vagy az örökletes királyság a megfelelő államforma. A fejedelem egyetért azzal az örökletes királysággal, amelyet a nép szabadon elfogadott, de elítéli azt, amelyet erőszakkal kényszerítettek rá.[15] Nem felejti el megemlíteni a makabeusok

[11] Ms. lat. 2147. 3. füzet, 35 sk. fol.

[12] Uo. 15/a, b. fol.

[13] Uo. 28/a fol.

[14] Uo. 33/a. fol.

[15] „Je ne parle pas, Seigneur, de ces Rois dont la succession a été fixée a leurs enfans par le consentement libre des peuples, comme vous meme aviez fixé la succession Royale a la maison de David, quoyque par une raison bien differente de celles que quelques uns expliquent, mais je parle de ce petit nombre de Royaumes et d'Etats dans lesquels les peuples n'ont point encore pris ce fardeau de la succession par un libre consentement, mais ou les regnicoles se sont reservés l'élection des Rois et des Princes, le droit d'heredité ou de sang est souvent acquis, etabli, deffendu et étendu par le sang de tant de milliers d'hommes et par la perte des ames." Uo. 97/a, b. fol.

felkelését, emlékezve az *Értekezés a hatalomról* című munkájára is. Nem akar vitatkozni annyi ügyes szerzővel („habiles autheurs"), akik védik az örökösödési jogot, de azt meri állítani, hogy a kereszténységben a *cupiditas* járult hozzá bevezetéséhez, s hogy helyes volna, ha a „pasteur temporel"-t választanák.

Visszatérve saját sorsára, megállapítja, hogy pásztori hivatását fel kellett adnia, de nem teljes mértékben: „Elválasztottál nyájamtól ellenségeim erőszakával, de nem mentettél fel kötelességeim alól."[16] Ő maga zarándoknak tartja magát ezen a földön, és kéri Isten segítségét, hogy folytathassa útját. A végén mentegetőzik *Elmélkedései* miatt, de csak azért, hogy hangsúlyozza értéküket. „Megörzöm — mondja — ezeket az írásokat azért, hogy annak a jónak a tisztelete és a dicsőség, ami bennük megtalálható, egyedül neked szóljon, óh, Istenem, minden időkben. Így legyen."[17]

Az ötödik könyv

Mózes ötödik könyve a Törvény summája. A fejedelem azt állítja, hogy ezt a könyvet maga Mózes írta, aki népét el akarta vezetni az ígéret földjére. Ő — mint már mondta — a *mansuetudo* (franciában *douceur*-t használt) képviselője, aki egyaránt áll Isten és a nép szolgálatában, a nép azonban ezt a mediátor szerepet nem értékeli, Isten pedig nem engedi meg, hogy bemenjen Kánaán földjére, mert a nép miatt megharagudott rá. A magyarázó elismétli azokat az intelmeket, amelyeket Mózes a nép előtt hangoztatott, és igyekszik azokat általánosítani, kiterjeszteni a későbbi időkre, a kereszténységre is. Külön elmélkedik arról, hogy miért rendelte el Isten a pogány népek kiirtását, illetve kiűzését, és hogy ezek a népek milyen értelemben jelképezik a különböző bűnöket.

Itt a nyolcadik fejezetnél — amely Isten iránti hálára int — szól arról, hogy földi peregrinációjának 46-ik esztendejét tapossa.[18] Ez módot ad arra, hogy ismét számot adjon bűneiről, és Isten kegyelmét dícsérje, amely a spirituális élet felé fordította. A „szív körülmetélése" című bibliai részhez kapcsolja azt a gondolatot, hogy ő is jövevény ezen a földön.

A törvényekkel csak összefoglalóan foglalkozik, az egyes intelmeket nem sorolja fel, inkább a spirituális következtetések levonására törekszik, akár a bálványimádás tiltásáról, akár az ételek megkülönböztetéséről van szó. Megáll egy pillanatig a „ne főzd a gödölyét anyja tejében" mondat értelmezésénél, s feltételezi, hogy ez talán minden születő élőlényre vonatkozik. Nyugtalankodik ezen értelmezés miatt, de megnyugszik abban, hogy úgy jó, ahogy írva vagyon. Újból bevallja, hogy belefáradt az *Elmélkedések* írásába, és kéri Isten segítségét a folytatáshoz.[19]

[16] „Vous m'avez séparé de mon troupeau par la violence de mes ennemis, mais vous ne m'avez pas exempté de mes obligations." Uo. 99/a. fol.

[17] „Je conserve ces ecrits afin que l'honneur et la gloire de ce qu'il y a de bon soit rendu a vous seul, ô mon Dieu, dans tous les siècles des siècles. Ainsi soit-il." Uo. 119/a. fol.

[18] „Compendium annum 46ma peregrinationis meae super terram." Ms. lat. 2146. 5. füzet, 36. fol. Csak a latin szöveggel rendelkezünk.

[19] Uo. 51. fol.

Amint Mózes különböző intézkedéseit olvassa a mindennapi élet rendjéről, arról elmélkedik, hogy a „státusok", a törvények nem képesek megváltoztatni az embert, akit a *cupiditas* tart hatalmában. Sem az antikvitás „fabulái", sem a legfőbb ókori törvényhozók nem tudtak többet mondani, mint amit a *Biblia* előad a társadalmi rendről és az ember viselkedéséről. A „királytörvényt" kommentálva a fejedelmek különböző típusú bűneit sorolja: a háborúskodást, az elnyomást, az erkölcstelen életet.

A 18. rész 15. verse ezt mondja: „Prófétát támaszt neked az Úr, a te Istened te kívüled, a te atyádfiaid közül, olyat mint én: azt hallgassátok!"[20] Rákóczi vitát kezd a latin *aliter institutum*, illetve *aliter instructus* kifejezésekről, miután mind a kettőt használják. De mégsem ez a fő gondja, őt igazán az a prófécia foglalkoztatja, amely Krisztus eljövetelét jósolja. Nem mindenki próféta — mondja —, csak az szólhat valóban az Úr nevében, aki esetében „beteljesedik a dolog". A gyakorlat próbájának veti alá tehát a jövendőmondást, s ennek alapján ítéli meg az eretnekek tanításait is, amelyeket elvet.

Csodálkozik a hadviselési törvényen, amely a papi áldást kívánja meg, de feltételezi, hogy ez csak az Isten által rendelt háborúkra vonatkozik. Az ellenséges városok ostromát az Isten és az ördög hívei közötti harcként értelmezi, különben nem tudja megmagyarázni, miért kell megölni az ellenség minden fiúgyermekét.

A mózesi törvények egy részét elavultnak tartja a keresztény vallás szempontjából. Így fennakad az akasztásra és az akasztott ember holttestének eltemetésére vonatkozó utasításon, s Augustinus és Ambrosius segítségét veszi igénybe az értelmezésnél, de úgy tűnik, ők sem győzik meg őt az olvasottak helyességéről.

Üdvözli mindazokat a törvényeket, amelyek a felebaráti szeretetről és az állatok iránti emberséges magatartásról szólnak. Az öltözetről és az ezzel kapcsolatos szokásokról szívesen emlékezik. Nem kommentálja a szexuális életre vonatkozó, ún. erkölcstelenségi törvényeket. A „különféle törvények" közül főleg a menedékjogra vonatkozót emeli ki, és saját példájával bizonyítja, hogy a keresztény fejedelmek ezt kevésbé biztosítják, mint a törökök. A fejedelem ez esetben is megnyugszik Isten rendelésében, és kész megbocsátani az ellene vétkezőknek.

Kissé hosszasabban időz el a válásnál, melyet Mózes megenged, s melyet a katolikus egyház sem tilt bizonyos feltételek mellett. A szegények, árvák, jövevények javára alkotott törvényekkel kapcsolatban saját múltbeli magatartását bírálja. Utal arra, hogy a keresztény országokban olyan törvények vannak, amelyek „a népet az urak szolgaságába kényszerítik" („leges quae plebem in servitudinem Dominorum redegerunt"), s amelyeket ennek ellenére egyetemlegesen elfogadnak, mert úgy tűnik, mintha Isten rendelte volna ezeket, bár néhol ellentmondanak még a mózesi törvények szellemének is.[21]

Amikor ahhoz a részhez ér, amely arról szól, hogy az elhunyt testvér feleségét az életben maradottnak az örökség miatt el kell vennie, Augustinusra hivatkozik, és spirituális értelemben akarja magyarázni ezt az előírást, a szellemi örökségre értelmez-

[20] Uo. 55. fol.
[21] Uo. 77. fol.

ve.[22] Ezt teszi akkor is, amikor amálekitákat, akiket Mózes kiirtásra ítél, nem egy néppel, hanem általában a bűnösökkel azonosítja. A dézsmával kapcsolatban megemlíti, hogy mikor még megvoltak őseitől örökölt birtokai, nem ismerte Mózes erre vonatkozó törvényét, amelyet emberségesebbnek tart, mint az otthon alkalmazottat.

Mózes intéseinek meg nem fogadása miatt jogosnak tartja az átkot, a zsidók szétszórását, de figyelmeztet arra, hogy a keresztények sem jobbak náluk.

Azzal fejezi be a kommentárt, amivel kezdte, tehát hogy a vallás kérdésében az egyház tanításainak veti alá magát,[23] és bocsánatot kér, ha ettől eltért volna. Köszöni, hogy Isten segítette *Elmélkedései*nek megírásában, kéri további támogatását, hogy terheit viselni tudja. „Tied akarok lenni és nem a magamé, és ennélfogva a te művedet kívánom cselekedni földi zarándoklásom ezen napjaiban, míg el nem jutok abba a boldog hazába, melyben örökké szorgalmasan dicsérni tudlak Téged."[24]

A műfaj

A fejedelem már a *Vallomások*ban is a *meditatio*, az elmélkedés műfaját alkalmazta azzal a megkötéssel, hogy *soliloquium*, magányos beszélgetés a célja. Az elmélkedések tárgya az advent volt, Krisztus születése, s ehhez kapcsolta teológiai, morális és személyes gondolatait. Mózes könyveiről úgy elmélkedik, hogy magát az Ószövetséget kívánja megismerni, s ezzel együtt elmélyedni a vallás és az erkölcs dolgaiban. A korban vita alakult ki a *meditatio* és a *contemplatio* egymáshoz való viszonyáról. Fénelonnak az volt a véleménye, hogy a *contemplatio* a vallásos elmélyedés magasabb formája, mint a *meditatio*, de ezt sem utasította el. Az *Explication des maximes des saints*-ben erről ezt olvashatjuk: „Az affektív és diskurzív meditáció, annak ellenére, hogy nem olyan tökéletes, mint a tiszta és közvetlen kontempláció, Istennek nagyon is tetsző gyakorlat, és nagyon szükséges a legtöbb jó léleknek. Közönséges alapja a belső életnek („vie intérieure"), és minden olyan igaz számára a szeretet gyakorlása, aki még nem jutott el a teljes érdeknélküliséghez"[25] („désintéressement" — a kvietista felfogás szerint ez az Istennel való egyesülés feltétele). Rákóczi láthatólag nem fogadja el ezt a kvietista értelmezést, hanem az általánosabban vallási és filozófiai értelemben használt *meditatio* kifejezést használja. (Ne feledjük, hogy 1641-ben Descartes is *Méditations métaphysiques* címen adja ki egyik munkáját.) Calmet *Dictionnaire*-je egyébként bibliai idézetekkel támasztja alá az általános értelmezést, s kiinduló pontja a *Zsoltárok könyvé*nek első mondata: Boldog ember az, aki nem jár a gonoszok tanácsán . . . hanem az Úr törvényében van gyönyörűsége és az ő törvényéről *gondolkodik* („méditer") éjjel és nappal. (Károli nem használja az *elmélkedik* kifejezést,

[22] Uo. 80. fol.

[23] „Sicut in principio ita et in fine Sacrasanctae Ecclesiae Orthodoxae Apostolicae Romanae me subjicio." Uo. 93. fol.

[24] „Tuus volo esse, non meus, et ideo opus tuum desidero facere in his diebus peregrinationis meae super terram, donec pervenero ad felicem illam patriam, in qua cupro in aeternum diligens laudare te." Uo. 93. fol.

[25] Fénelon: Explication des maximes des saints. Oeuvres I. J. Le Brun kiad. Pléiade. Paris. 1060.

pedig a magyarban korábban is ismerték.) Calmet különben Vergiliusra is hivatkozik, ami bizonyítja, hogy nem csak vallásos értelme volt a szónak.[26]

Mint a vázlatos elemzésből láthattuk, egy olyan műfajról van szó, amelyet egyszerre lehet teológiai értekezésnek tekinteni, vagy legalábbis bibliamagyarázatnak, és ugyanakkor spirituális vallomásnak. A fejedelem szöveget értelmez, felhasználva a különböző interpetátorok véleményét is, de egyben gondolati rendszert akar kialakítani, amely általában szól az emberi természetről és a keresztény vallásról, túlmutatva Mózes öt könyvének tárgyi anyagán, s különösen a história értelmén.

Az *Elmélkedések* megírása Rákóczitól roppant erőfeszítéseket kívánt, s jelentős intellektuális teljesítménynek tartjuk, még ha mai érdeklődésünktől távol is áll. E munkának több elemét megtaláljuk a fejedelem későbbi írásaiban, ami utal összefoglaló és megalapozó jellegére.

[26] Calmet: Dictionnaire. Genève 1730. III. 233.

Egy keresztény fejedelem fohászai

A munka születése

A párizsi Bibliothèque Nationale Fond Français 13628 számú kéziratában találjuk a fejedelem *Vallomásai* mellett azt a munkát, amelynek címe latinul *Aspirationes Principis Christiani,* franciául *Aspirations d'un Prince Chrétien.*[1]

A kéziraton szerepel a következő megjegyzés: „Ouvrage du Prince Ragotski, paraphé de sa propre main." Tehát „Rákóczi fejedelem munkája, amelyet saját kezűleg parafált". A fejedelem maga a kézirat végén feljegyzi, hogy az írást *1722*-ben fejezte be Rodostóban. A kézirat szorosan kapcsolódik a *Politikai és erkölcsi végrendelet*hez, és mindenekelőtt a *Gondolatok*hoz.

Ez utóbbiban olvassuk: „Egy kötelességét ismerő és egyszerűségben cselekvő kereszténynek... szükséges, hogy önmaga iránti bizalmatlansággal és Isten iránti bizalommal vértezze fel magát, és hogy gyakori fohászokkal kérje az Úr segedelmét."[2] Ott mondja el azt is, hogy milyen alkalmakkor milyen tárgyban és milyen rendben kell imádkoznia. Ez a szoros kapcsolat a két munka között azt is bizonyítja, hogy a *Fohászok*at valóban Rodostóban írta, és nem Grosbois-ban.

A rodostói eredet[3] mellett szól, hogy a fejedelem nemcsak önmaga számára írta az imádságokat, hanem elsősorban fiai számára, akiknek *Értekezései*t is szánta. A kétnyelvűség is erre utal, fiairól feltételezte, hogy megtanultak franciául, de latintudásuk nem kielégítő.

A didaktikus szándék politikaihoz is kapcsolódik: Rákóczi nem akármilyen fohászokat ír, hanem „egy keresztény fejedelem fohászait", s itt mind a kereszténységnek, mind a fejedelemségnek súlya van. Szekfű Rákóczi szuverenitási komplexusával magyarázza az imádságok jellegét, amikor azt mondja, hogy „a napi élet minden alkalmához szabott imákat készített, de ezek az alkalmak csak hatalmas fejedelmek életében fordulhatnak elő". Le is von ebből egy általánosabb tanulságot: „A fejedelmi szuverenitás álmába merülve, a szomorú valóság messze távolba húzódott tőle, ő

[1] A latin és francia szöveg a *Principis Francisci Rákóczi Confessiones et Aspirationes* — II. Rákóczi Ferenc önéletrajza és egy keresztény fejedelem áhitásai című kiadványban jelent meg, Budapest 1876. Az első magyar fordítás *Domján Elek* említett *Vallomások*-kiadásában, újabb, nem teljes fordítás *Várdai Bélától:* II. Rákóczi Ferenc elmélkedései és fohászai. Budapest 1946. Előkészületben a kritikai kiadás, amelynek magyar címe: *Egy keresztény fejedelem fohászai* lesz, s *Hopp Lajos* tanulmányával jelenik meg, melyet a szerző szívességéből alkalmam volt kéziratban olvasni.

[2] AR III. 341.

[3] *Márki* (III. 642.) feltételezte, hogy a nagyobb rész már Grosbois-ban elkészült. *Hopp Lajos* említett tanulmányában jelzi, hogy ezt a feltevését Márki nem tudta alátámasztani.

háborítatlanul, tökéletes boldogságban szőhette tovább ártatlan álmait, melyekben vallásos érzelmei és világi érvényesülésre törekvő vágyai egyaránt kielégítésre találtak."[4]

Először is azt kell megjegyeznünk, hogy Rákóczi 1722-ben sem élt valamilyen „tökéletes boldogságban", hiszen tele volt — amint láttuk korabeli leveleiből — gondokkal és tervekkel. De mind a kettővel. A „szomorú valóságot" jól ismerte, de nem akart belenyugodni. A „szuverenitási komplexus" pedig nem egyszerűen az Erdélyi Fejedelemség visszaszerzését jelentette számára, hanem a függetlenség eszméjének szolgálatát, amelyet semmiféle körülmények között sem akart feladni, s amelynek megvalósítását az európai erőegyensúly politikájához kötötte. A bécsi udvar egyébként egyáltalán nem tartotta olyan „ártatlannak" az ő „álmait", különben nem figyeltette volna minden lépését. Arról nincsen szó, hogy az *Aspirációk* csak a fejedelmi kötelezettségekhez kapcsolódnának, Rákóczi mint fejedelem is keresztény akar lenni, s ezt a gondolatot alapozza meg a *Politikai és erkölcsi végrendelet*ben is. Ha ezt nem vesszük tekintetbe, akkor nem értjük azt a benső vallásosságot, amelyet az imádságok is kifejeznek.

Maga a cím lehetett volna más is, hiszen könyvtárában számtalan olyan francia mű volt — köztük janzenisták is —, amelyek a *prière*, az *imádság* szót használták. Az *Aspirationes* cím nem annyira a francia vallásos irodalom hatásával magyarázható, hanem inkább a latinéval. E tekintetben Giovanni Bona kardinális *Via compendii ad Deum* című munkáját, illetőleg összes műveit kell figyelembe vennünk, amelyek megvoltak a rodostói könyvtárban, és amelyekben az *Aspirationes ad Deum* műfaját megtalálhatta.[5]

A témák és a műfaj

Az *Egy keresztény fejedelem fohászai* két nagy részből áll. Az első az *alkalmakhoz* és *témákhoz* kötött imákat tartalmazza. Az *alkalmakhoz* kötött rövid imák az udvari feladatokat állítják előtérbe: végigkövetik a fejedelem napját és cselekedeteit a felkeléstől a lefekvésig. Ezek között olyan alkalmakat is találunk, mint az istentiszteleten, az udvari tanácson vagy éppen a vadászaton való részvétel.[6] A *témákhoz* kötöttek a különböző kísértésekkel foglalkoznak, amelyekkel szembeni védekezéséhez kéri az isteni kegyelmet. Külön rész szól a háborúról s annak lehetséges eseményeiről: így imádságot ír nemcsak a hadak megindulására, hanem az elesettek meggyászolására is. Bár a körülmények „fejedelmiek", a magatartás az alázatos bűnösé, még olyan esetekben is, amikor nagyon is világi eseményekben való részvételről van szó. Amikor például ünnepélyen vesz részt, ahol tisztelettel veszik körül, Jézushoz fordul, kérve őt, áldja meg ugyanazzal a szellemmel, amely őt eltöltötte a jeruzsálemi bevo-

[4] *Szekfű*, 233—34.

[5] Erre már *Rogács Ferenc* is felhívta a figyelmet II. Rákóczi Ferenc áldozási imái című tanulmányában. Theologia, 1935.

[6] *Szekfű* az A la vue du thrône című imát emeli ki mint a fejedelmi szuverenitási komplexus megnyilvánulását. Rákóczi rendszerben gondolkozik, és erre a lehetőségre is gondolni kellett a fejedelmi foglalatosságnál, de ez csak egy alkalom a sok között.

nuláskor. Amikor olyan tulajdonságokról beszél, amilyen a gőg, a bűn, az irigység, a fösvénység, a falánkság, a fényűzés, a lustaság vagy éppen a társalgás, már nem fejedelem, hanem a janzenista értelmezést elfogadó keresztény ember kerül előtérbe.

A munka nagyobbik része a szent áldozás előtti és utáni kontemplációkat foglalja össze, s a címben külön megjelöli a műfajt is: latinul *Aspirationes contemplativae*, franciául *Aspirations contemplatives*. Ezek a fohászok lényegében „elmélkedések" az emberi élet és a hit nagy kérdéseiről. Hogy a „kontemplatív aspirációk" mennyire kapcsolódnak a szorosabban vett didaktikai célzathoz, arról természetesen lehet vitatkozni, annyi bizonyos, hogy a fejedelem szerette volna, ha fiait is be tudja vezetni abba a benső vallásosságba, amely őt jellemezte. Mégis itt nem közvetlenül hozzájuk fordul, személyes igényt akar kielégíteni.

Ezek az aspirációk 32 fejezetből állnak, és az egyházi évhez kötődnek, amelynek első szakasza adventtől pünkösdig, a második pünkösdtől adventig tart. Nem teljes egészében fedik le az első szakaszt, mert csak a húsvét előtti időszakban kezdődnek, de pünkösd utántól már karácsonyig tartanak.[7]

A műfajt illetően utaltam Bona kardinális munkáira, itt külön is kell említeni a *De sacrificio missae* című írását, amely megvolt a rodostói könyvtárban is. A „kontemplatív aspiráció"-nak a forrását azonban nemcsak nála kell keresnünk. A rodostói könyvtárban — mint már erre rámutattunk — több kiadványt is találunk, amely imagyűjtemény vagy az imáról szóló elmélkedés. Az egyik Etienne-François Vernage oratoriánus szerzetes munkája, amely a *Pensées chrétiennes* címet viselte, s először 1678-ban jelent meg, később is többször kiadásra került.[8] A *pensée* kifejezés utal Pascal *Pensées* című gyűjteményére, amelyet Port-Royal 1670-ben részlegesen jelentetett meg. Meglepő, hogy a rodostói könyvtárban nem találjuk. Tudjuk, hogy a janzenista tételek rendszerezői, így Nicole, nem sokra becsülték Pascalnak ezt a művét. Ennek ellenére nem indokolatlan a „kontemplatív aspirációk"-at a nagy janzenista *Gondolatai*val összevetni tematikai és műfaji szempontból is. A *pensée* kifejezést maga Rákóczi is használja a 29. fejezetben: „Mais, Seigneur, quelles seront ces *pensées* si vous ne les reglez?"[9] „De Uram, milyenek lennének ezek a *gondolatok*, ha te nem szabályoznád azokat?"

Az elmélkedések kapcsolódnak az áldozáshoz, amely körül a XVII. század közepétől éles vita alakult ki a janzenisták és a jezsuiták között. Rákóczi könyvtárában megvoltak mindazon kiadványok, amelyek erről szóltak, éspedig mindkét oldalról, elég ha Arnauld vagy Bossuet ilyen tárgyú könyveire utalunk. A vita lényege az volt, hogy helyes és szükséges-e a gyakori áldozás. A janzenisták azon az állásponton voltak, hogy nem, a jezsuiták viszont a vallási gyakorlat egyik fő és elengedhetetlen megnyilvánulásának tartották. Rákóczi XIV. Lajos udvarában a szokást tartotta

[7] A szövegkritikai kiadás gondozójának, *Kovács Ilonának* az alkalmaknak mintegy felét sikerült meghatároznia.

[8] Keresztényi gondolatok címen 1748-ban Mikes Kelemen le is fordította. Kiadta: *Hopp Lajos* a Mikes Kelemen: Mulatságos napok és más fordítások című kötetben. Budapest 1970.

[9] Önéletrajz, 575. Minden esetben a francia szövegre utalok.

irányadónak, Grosbois-tól kezdve a kamalduli gyakorlathoz ragaszkodott, amely a janzenista felfogást valósította meg, ha nem is teljes szigorral.[10]

Ami a „kontemplatív aspirációk" szellemét illeti, egyetérthetünk Várdai Bélával, aki erről ezt mondta: „Az Aspirationes soliloquium jellegű, a lélek önmagával és Istenével beszélgetéseinek könyve, nagyjában végigkíséri az évet, minthogy a fohászokat és elmélkedéseket a karácsony napjára valót [valóval] végzi. Nem zárt gondolatmenetű jellegű munka, hanem töredékes jellegű, de annál közvetlenebb és megindítóbb. Így is van azért egy központi tengelye, mely körül a gondolatok, érzelemmegnyilvánulások úgy lerakódnak, mint a vasreszelék a mágnespatkóra. Ez a legjobban vezetőül kiépített gondolat pedig: Istennek nem önzően, mégcsak nem is hálából, jótetteményekből, hanem önmagáért, tökéletességéért, tehát Isten voltáért, vagyis önzetlenül szeretése, mindenesetre az erre való lelkesült törekvés."[11]

Rákóczi ezekben az elmélkedésekben a vezeklő bűnös magatartását tartja önmagára kötelezőnek, és ezért az ember gyengeségét hangsúlyozza, de egyben reménykedik is abban, hogy a bűntől megtisztuló szív, a tiszta lelkiismeret, az erős hit és az igazi bűnbánat megérdemeltetik vele Isten szeretetét. A fejedelem bűnbánatához Augustinustól nyeri az első ösztönzést, de az igazi megbizonyosodást arról, hogy jó úton jár, amikor Isten kegyelmébe ajánlja magát, a janzenista irodalomból meríti, az Istennel való egyesülés misztikumát pedig olyan írásokból is, mint Szent Teréz művei.

A harcot a világgal vívja, és ez a világ nemcsak a külső környezetet jelenti az ő számára, hanem a testet is. Láttuk, hogy már a cenzorok felfigyeltek arra a felfogására, amely szerint a test a bűn kiindulópontja. A fejedelem elmélkedő fohászaiban újból és újból visszatér a test kérdésére, amely megakadályozza az ő boldogságát, hiszen a vágy („concupiscence", „cupidité") útján az ördög és ezzel együtt a világ rabszolgájává teszik. Az Istentől kér segítséget, hogy önmagát és a rábízottakat irányítsa a jó felé.

A harmadik fejezetben ezt írja: „Napjaink elmúlnak, nem ezen bánkódom, hiszen az örökkévalóság felé közeledem, hanem azon, hogy nem leszek jobb, de vigasztal az a tudat, hogy látod szívemet, tudod, hogy mit akarok és mit tudok tenni."[12] A helyes úton való haladást nem az akarat („volonté"), hanem az ész („entendement") és az emlékezet („mémoire") akadályozza. Ezeket Isten iránti szeretete — melynek nincs köze a testi szerelemhez („amour charnel") — és Istennek őiránta tanúsított szeretete győzheti le. Közvetítőül Krisztust kéri, akihez a fohászok jó része szól. A szívét ajánlja fel, amely szép hasonlattal szólva szőlő, amelyen kacsok nőnek, s kívánja, hogy az égi szőlőmíves („celeste vigneron") azokat levágja, hogy az azután a szeretet gyümölcsét hozza. Vagy egy más hasonlattal szólva, szíve olyan kert, melyben most csak mezei füvek és a sivatag tamarindfái nőnek, s reméli, hogy Isten megműveli a földet, és szép

[10] *Rogács* említett tanulmányában nem tulajdonít nagy jelentőséget ennek a kérdésnek a fejedelem szempontjából, miután általában is vitatja teológiai felkészültségét: „Rákóczi egyébként nemcsak az Oltári szentség titkaiba, de egyéb hitigazságokba sem tudott mélyebben belemerülni, talán mert hiányzott az alapos teológiai szakismerete." I. m. 348. Úgy vélem, hogy teológiai szakismereteinek hiánya ellenére a fejedelem tájékozott volt a vitákról, s megpróbált önálló véleményt kialakítani.

[11] *Várdai:* i. m. 4.

[12] Aspirationes (a Vallomásokkal együtt megjelent 1876-os kiadás), 431.

virágokat ültet.[13] Fohászkodik az egyház segítségéért is. Úgy képzeli, hogy a militáns egyház gyógyvíz, amelybe az emberek belemerülnek és meggyógyulnak, bár amíg az ember ebben a „halotti testben" él, egészsége is valóságos betegség, önmaga a teljes gyógyulást keresi, és ezért könyörög.[14] A fő ellenség az „animalitás", amit a test képvisel, s amelytől szabadulni nehezen lehet, még ha az ember tudja is, hogy a „felicitast" („félicité"), a boldogságot csak az Istennel való egyesülésben keresheti.

A fohászokban alig találunk a szentáldozáson és az ünnepeken kívül más utalást a konkrét időre és az imádkozó személyére. Egyszer, a 13. fejezetben olvasunk arról, hogy „az ember igazi ellenségei szolgái", és hogy ezek hatására ő maga valami rosszat cselekedett, és papjához fordult, hogy „leprá"-ját bemutassa, és gyógyulását kérje.[15] Máskor utal „ama emberek nyelveire, amelyek támadják, marják, szétszaggatják", és velük szemben a szeretet megerősítését kéri.[16] Személyes hivatkozást olvashatunk akkor is, amikor arról panaszkodik, hogy a test hatására megfeledkezik buzgalmáról, s aludni szeretne, amikor imádkozni kellene. Ezt Szent Domonkosnak, patrónusának napján panaszolja el, és kéri Isten segítségét, hogy szabadítsa meg gyengeségeitől. Egy másik alkalommal a böjtöléssel kapcsolatos gondjait mondja el, amelyek elvonják a „meditálás"-tól.[17] Egy másik szent, akiről megemlékezik, Szent Ferenc, akinek nevét viseli, de akinek példáját — mint mondja — az alázatban és a szegénységben nem követi.[18] S egy harmadik, akiről ugyancsak szól, Szent Teréz, akit patrónájának tekint, s aki szemében Isten könyörületének nagyságát és szeretetének csodálatos „következményeit" („effets") jelképezi.[19]

A „kontemplatív aspirációk" állandó motívumokként ismétlik ugyanazokat a témákat, s ezt az egyhangúságot Rákóczi is tudja, ezért írja a 22. fejezetben: „Mindig ugyanazokat a dolgokat mondom, jelentem neked, mert én mindig ugyanaz vagyok ebben a törékeny testben [»chair«], mert ha nem adod meg, amit parancsolsz, nem tudom tenni azt, amit parancsolsz."[20]

Az önsanyargatásig elmenő bűnbánat megismétlődő segélykiáltásait a fejedelem a következőképpen magyarázza: „Hiszem, Uram, hogy a szent áldozással valóban magamhoz vettelek Téged, hiszem mindazt, amit a Szent Egyház hinni javasol, de azt, amit hiszek, azt csak az értelemben [»entendement«] érzem, és még nem a szívben, mert a langyosságban [»tiédeur«] maradok."[21] Van igazság abban, hogy a fejedelem inkább az aszkéta, mint a misztikus magatartását veszi fel: az észnek, az akaratnak, a cselekvésnek nagyobb itt a szerepe, mint az érzelemnek, a belenyugvásnak, az önfeladásnak.

Az utolsó, 32. fejezetben, amelynek „Az Úr születésének napjára" címet adja, a megváltás misztériumáról szól, s ez mondatja el vele az utolsó könyörgést: „Továbbra

[13] Aspirationes, 453.
[14] Aspirationes, 455.
[15] Aspirationes, 489.
[16] Aspirationes, 525.
[17] Aspirationes, 511.
[18] Aspirationes, 541.
[19] Aspirationes, 545.
[20] Aspirationes, 537.
[21] Aspirationes, 583.

is nyomorúságomat mutatom fel Neked, attól tartva, hogy emlékét elfelejtem, mert senkim sincs, akihez folyamodhatnék, és akitől megkapnám azt, ami hiányzik nekem."[22]

Pascal alaptétele ez volt: „Misère de l'homme sans Dieu. Félicité de l'homme avec Dieu."[23] Ő erről filozófiai szinten elmélkedett, Rákóczi saját helyzetéből: a bujdosás elszigeteltségéből, a benső és külső nyomorúság hangján.

Az imádság mint olyan lehetővé teszi, hogy Rákóczi mind latinul, mind franciául világosabban és tömörebben fejezze ki magát, mint ahogy azt az elbeszélő vagy értekező műfajokban teszi. Az emelkedett, patetikus stílus segít a gondolatok és az érzelmek kiemelésében, és a tömörség miatt nem engedi meg az áradozást.

A *Fohászok* stílusa sokat merít a zsoltárokból, az augustinusi feltárulkozásból, és nem utolsósorban Kempis Tamás *Imitáció*jából, amely a fejedelemnek gyermekkori olvasmánya. A „kontemplatív aspirációk" erősebben kötődnek a közvetlenség szempontjából a misztikus jellegű meditációkhoz és a Jézus szíve kultusz imádságaihoz.[24] Azt lehetne mondani, hogy az utóbbiak a leginkább lírai és ezért legbensőségesebb megnyilvánulásai Rákóczi vallásosságának.

[22] „Je vous représente toujours ma misère, de peur que je n'en perde le souvenir, parce que je n'ai personne à qui recourir ni à qui demander ce que me manque." Aspirationes, 589.

[23] „Az ember nyomorúsága Isten nélkül. Az ember boldogsága Istennel." Pensées, art. II.

[24] A rodostói könyvtárban voltak ilyen irányú írások is, így pl. egy Il Cuore di Gesù című olasz kiadvány.

Az 1723-as év *Elmélkedései*

A keletkezés története

A troyes-i könyvtár Ms. Lat. 2145 jelzésű kézirata tartalmaz egy latin nyelvű munkát, amelynek eredeti címe *Meditationes,* az *„anni 1723"* a katalógus készítőjének hozzáadása, aki az első meditáció címét vette alapul, amely így szól: *De anni spirituali,* a megírás dátuma 1723, ami indokolja az adott címet.

Zolnai Béla, aki a munkát elsőként írta le, a következő elemzést adja: „A misztikus Rákóczi teljes kifejezésre jut ebben az elmélkedések könyvében. Az életnek legfőbb java: a meditáció, legnagyobb boldogsága: a magányosság, fölolvadás az isteni akaratban. Ez az attitűd határozza meg a Rajongónak minden gondolatát. Az ember saját akarata nem egyéb mint gyöngeség, sőt halála a léleknek: morbus animae. Ez a janzenisták álláspontja, aki mindent fölülről, az önmagában hatékony malaszttól vártak. Ez a lélek annyira megsemmisülve érzi magát, hogy a halált áhítozza."[1] Úgy véljük, hogy ez az összefoglalás leegyszerűsíti a tartalmat, és túlságosan is a külső tényezőkkel, illetve a janzenizmus hatásával magyarázza Rákóczi magatartását, amelyre szerintünk nem illik a „rajongó" jelző.

Mint Mikes leveleiből tudjuk, a bujdosókat 1723-ban Bercsényiné halála és a főgenerális új házassága foglalkoztatja. A fejedelem az év vége felé gyengélkedik, az apród december 19-én emlékezik meg arról, hogy „már egy holnaptól fogvást a mi Urunk mindenkor rosszul volt és a lábaira nem állhatott a köszvény miatt".[2] Mikes életében választási lehetőséget is jelent ez az év: megkapja anyja 1722. december 22-én kelt hazahívó levelét, s azon gondolkozik, vajon menjen-e vissza „Tündérországába": „Csak az Isten akarattyára kell magunkot hadni és ne úgy gondolkodgyunk, mint az olyan istentelenek, akik azt tartyák, hogy az Isten a világot teremtvén, magára a világra hadta, hogy mennyen amint mehet és hogy az aprólékos dolgokra nem vigyáz, valamint hogy az órás megcsinálván az órát, aztot feltekeri és azután azt járni hadja, amíg neki tetszik. Eztet nem úgy kell hinni egy kereszténynek, akit is arra tanít az évangyélium, hogy az Istennek olyan gondja vagyon egy szegényre, mint egy királyra és hogy minden dolgunknak az ő akarattya szerént kell folyni."[3] Mint a fejedelem, ő is az isteni gondviselésre bízza tehát magát, de marad, mert úgy fogja fel, hogy a bújdosást mérte rá a sors.

[1] Zolnai, 22—23.
[2] Mikes, 82.
[3] Mikes, 83.

Rákóczi maga az Orléans-i hercegnének írt, már idézett 1723. január 22-i levelében fejezi ki elkeseredését: „Senki nem veszi hasznomat, és amikor már magam sem látom már hasznát saját magamnak, kétszeresen szerencsétlen vagyok. Így, néha mélyebben elgondolkodom, magam sem igen tudom már, melyiket választanám: az életet vagy a halált."[4] A fejedelem — éppúgy, mint udvari embere — a rezignációt választja, még ha nagyobb elkeseredettséggel is, mint fiatalabb kortársa. Ezt a lelki állapotot kell szem előtt tartanunk, amikor az 1723-as év *Elmélkedéseit* vizsgáljuk.

A régi és az új ember

Az *Elmélkedések* két részből áll. Az első rész 26 meditációt tartalmaz, s ezek az ember állapotával, vagy ha tetszik — miután Rákóczi is használja ezt a szót —, *conditió*-jával foglalkoznak. A fejedelem La Place nyomán dicséri a természet Istentől adott nagyszerűségét, de hangsúlyozza, hogy az embert spirituális jellege, lelki mivolta különbözteti meg az állatvilágtól. A saját képmására teremtett embert Isten munkára ítélte, mert nem tartotta meg parancsolatait. A bűnösség állapotába jutott, amelyben a spirituális szemben áll az ún. animális emberrel.

Az ellentmondásokkal teli ember számára hasznos a meditáció és a saját lelkiismeretével való vita azért, hogy megismerje önmagát. Belső küzdelmében nagy szerepet játszik a lélek és a test viszonya, amelyről Augustinus alapján szól. A halandó élet boldogsága — *beatitudo* — az igazi magányból származhat, amely az Istennel való egyesülést jelenti. A szomorúság és a fájdalom a szeretetnek a következményei, amelyet sohasem nélkülözhet. Az embert a földön szenvedések érik, de amit az Isten elrendelt, azt türelmesen kell elviselni. Nem ismeri Isten rendelését, éppen ezért nem is tudja, mit kell kérnie földi életében. Saját akarata lényegében a lélek betegsége, ezzel szemben ennek az akaratnak egybeesése — *conformitas*a — az Isten akaratával Isten fiainak megkülönböztető vonása.

Bár lényegében a predestináció mellett foglal állást, fenntartja, hogy az embernek van szabad akarata. Az isteni kegyelem elsőbbségét hangsúlyozva itt sem tulajdonít nagy jelentőséget a jó cselekedeteknek, illetve ezeket szükségeseknek, de természeteseknek tartja. „Sed dignius credo christiano gloriari in caractere filii Dei quam in libertate voluntatis suae, voluntati Dei per depravationem naturae suae oppositae."[5] „De méltóbbnak hiszem dicsőíteni a keresztényt Isten fia jellegében, mint akaratának szabadságában, amely a természet megromlása következtében szemben áll Isten akaratával." Az „Isten fiá"-t az különbözteti meg mástól, hogy semmi olyat nem akar, ami nem egyezik Isten akaratával.

Ezek után a „nova creatúrá"-val, az új emberrel foglalkozik, aki Krisztus által váltatott meg, és részesül az isteni kegyelemben. A megváltás bizonyítéka Krisztus feltámadása, amely nemcsak a lélekben, hanem a testben is végbemegy. A *Bibliá*t idézve Rákóczi hiszi ugyanis, hogy Krisztus testében is feltámadott.[6] Krisztus megvál-

[4] Rákóczi-levelek, 317.
[5] Ms. lat. 2145. 21/b. fol.
[6] Lukács, 24. rész, 36—49. vers

tása a spirituális ember megerősödését jelentette. Az „új ember" számára a halál igen kívánatos, hisz ez jelentheti az egyesülést Istennel, de persze végig kell élni — és Isten fiához méltóan — a világi életet. Az „új ember" lehetősége és bizonysága ebben a földi életben, hogy értelmét Istenhez emelje.[7] A megváltás következménye az *illuminatio*, a megvilágosodás, amely az „új ember" szellemét meg kell hogy határozza. Az „új ember"-t támogatja az isteni, és külön is a krisztusi gondviselés, amely megjelenik az áldozatban, a szentségekben, az egyházban, az igazság doktrínájában.

A doktrínáról szólva megemlékezik az „iskolákról", a doktorokról, a különböző magyarázatokról és vitákról, s arra az álláspontra jut, hogy az okoskodás nem segít a vallás dolgaiban: hinni kell. Ebből a szempontból határozottan szembeállítja a vallást és a filozófiát, és az előbbit részesíti előnyben minden vitás kérdésben. A végső dolgokról szólván hisz nemcsak a lélek, hanem a test feltámadásában is. Bár a filozófia elválasztja egymástól a kettőt, ő a test és lélek szoros kapcsolatát bizonyítja, s ezzel ismét Krisztus feltámadásának „teljességére" utal mint meg nem dönthető bizonyítékra.

Az *Elmélkedések* második része 13 meditációból áll, és az ún. „régi ember"-rel foglalkozik. Ebben az emberben túlsúlyban van az animalitás. Ebből kiindulva vizsgálja az ún. animális potenciákat, és ezek közül kiemeli a *conceptió*t, a képzeletet és az ösztönt. A *conceptió*t, mint mondja, maga találta ki. Általában a fogamzást jelölik ezzel a szóval, ő maga az értelmezést kiterjeszti, és a külső hatás maradandó *benyomás*át — *impressió*ját — érti rajta. Mint a *Vallomások*ban, itt is elemzi az ún. animális elemeket, tehát érzeteket, és azokat, amelyek a lélekkel vannak kapcsolatban, és spekulatív jellegűek. A „régi ember" szenvedélyeiről szólva két gyűjtőfogalmat emel ki, egyik a *cupiditas*, a másik a *concupiscentia*, tehát a birtoklási vágy és a teremtmény önmaga iránti szeretete. A janzenisták a kettőt azonosították, Rákóczi a megkülönböztetéssel az ortodoxia iránti hűségét akarja kifejezni, mert tudja, hogy Quesnel tételei között a pápa a janzenista értelmezést elítélte.[8]

A fejedelem önkritikát gyakorol a szenvedélyekkel kapcsolatban, s különösen a dicsőségvágy miatt hibáztatja magát. Utal a *Vallomások*ra: „Nem szólok itt annyira magamról, Uram, *Vallomásaim* egész műve tanúsítja azt az igazságot, amelyről itt beszélek: azt tudniillik, hogy szinte egész életemben önmagamból kiindulva, az emberektől ösztönözve, a Te könyörületedből vágyakozva a jóra, kerestem a dicsőséget."[9]

Az érzékek és a szenvedélyeknek a hatása megnyilatkozik a „régi ember" életvitelében („conductus vitae"). Konkrétan azt vizsgálja, hogy ez mit jelent az idővel, a kegyelmekkel, az érzékekkel, az Isten és az ember fogalmával, a szeretettel való „visszaélés" szempontjából. Nem a jó időtöltésről beszél, hanem arról, hogy milyen rosszul használják fel az időt, amelyet így határoz meg: „respectu Christiani hominis tempus esse spatium vitae homini concessum ad operandum opus tuum Deus" — „a

[7] „Elevatio mentis ad Deum est asserto novi homini." Ms. lat. 2145. 43/b, 75/b sk. fol.

[8] Dictionnaire de la théologique catholique XXIII. 1460—1535; XV. 2065—2162. Bossuet a „cupiditas" helyett gyakran a „passion" kifejezést használja, hogy világosabb legyen a megkülönböztetés.

[9] „Non loquor hic de me tantum, Domine, totum enim hoc opus confessionum mearum demonstrat hanc veritatem, quam refero: quod nimirum tota vita mea, vel ex me, vel ab hominibus, vel te miserente a te, cupiens, quaesiverim gloriam, tanquam bonum." Ms. lat. 2145. 117/b. fol.

keresztény ember szempontjából az idő az emberi életnek az a tartama, amely, Istenem, a te műved véghezvitelére engedtetett meg". A kegyelmeknél az a lényeges, hogy az ember azokat nem használja fel, vagy dicsekszik a velük való éléssel. Nem megy bele azonban a kegyelemtan vitáiba, csak megemlíti azokat, s azt mondja, hogy ezek tovább fognak folyni, mert az ember szüntelenül kérdi: „mit higgyen, és miért és hogyan üdvözíted és ítéled meg".[10] Ő az Isten akaratába való belenyugvást és a reményt javasolja ebben a nehéz kérdésben. A kiválasztott is szembetalálja magát az érzékekkel való visszaélésekkel, mert az emberi természet megromlott. A „sensualitas" felé elsősorban a szemek vonzzák az embert, ezért foglalkozik a fejedelem főleg a látással s annak erkölcsi következményeivel. Az Istenről és az önmagunkról való gondolkozásban az „abusus" — a visszaélés — az, ha megelégszünk csak a vallás előírásainak követésével, tehát praktizánsok vagyunk, de nem meditálunk annak igazságáról, amiről olvasunk vagy hallunk. Itt tehát az intellektuális közelítés jelentőségéről van szó a hit erősítésében és önmagunk megismerésében — az alázat szellemében.

A „szeretet"-et úgy határozza meg, hogy „az tökéletes, egyszerű és szűz, és karitásznak neveztetik, s a teremtmény akaratát a teremtőjével egyesíti".[11] A szeretet jellegéről vitatkozik főleg azokkal, akik az „elegendő" szeretetről beszélnek, és azokkal, akik nem praktikusan, hanem spekulatíve szólnak a vallásról.[12] A praktikusság következménye azt jelenti, hogy az utolsó ítéletkor nem a tudományunkról, hanem cselekedeteinkről kell számot adni. A szeretet minden fajtája Istenhez vezethet, de nehéz megmondani, hogy milyen feltételekkel. Ezt csak az isteni kegyelem döntheti el, amely segít abban, hogy az ember önmagát is megismerje. Ezt a megismerést szolgálja a fejedelem tanúsága szerint az írás, amelyben elsősorban az embernek vall, hiszen Isten ismeri gondolatait és érzelmeit: „sed quia in scriptis meis coram hominibis confiteor vellim me intelligem reddere"[13] — „de miután az írásaimban az emberek előtt vallok, akarom, hogy érthetővé tegyem magam". Itt ismét visszatér a „világ fiai"-nak magatartására, amelyet elítél, kétségbe vonja az antik bölcsek erkölcsének érvényesülését is, s a világi morállal szemben a karitász keresztényi erkölcsét hangsúlyozza.

Rákóczi azzal fejezi be *Elmélkedéseit*, hogy az isteni szeretethez fordul, és kéri, hogy Isten az ő képét tükrözhesse őbenne, tegye azonossá fia képével, amely méltó hozzá, tegye lehetővé rajta keresztül, hogy vele egyesüljön már ebben a halandó életben. Itt megint a kvietista *pur amour* — tiszta szeretet — tételére kell emlékeztetnünk, bár a fejedelem erre nem hivatkozik.

Ezek az *Elmélkedések* szoros összefüggésben állnak a *Gondolatok*kal. Az emberről alkotott koncepció mindkét írásban ugyanaz, de az *Elmélkedések*ben a fejedelem a hangsúlyt az „új ember"-re teszi, a *Gondolatok*ban a „régi"-re. Ez azzal magyarázható, hogy Rákóczi ez esetben vallási elmélkedéseket ír, és nem fiainak szóló didaktikus munkát, a saját „*elevatió*jának" útját keresve.

[10] Uo. 138/b. fol.

[11] „Hic amor perfectus, simplex et castus, qui charitas dicitur, unit voluntatem creaturae cum creatore." Uo. 146. fol.

[12] Uo. 147. fol.

[13] Uo. 149. fol.

Az *Elmélkedések* jellege

Az 1723-ban írt *Elmélkedések* eltérnek azoktól, amelyeket a Mózes öt könyvével kapcsolatban vagy a *Vallomások* betéteiként írt. Itt nem meghatározott bibliai szövegről meditál, hanem egy általa kiválasztott tematika alapján mondja el nézeteit, megtartva azonban a *meditatio* műfaját. Forrásai a már említett janzenista írások a „régi" és az „új ember"-ről és az Istenhez való felemelkedés útjáról, de forgatta Bossuet és Fénelon munkáit is, amelyek a vallásos erkölcs kérdéseit világították meg.[14] Bossuet: *Élevation a Dieu sur tous les mysteres de la religion chrétienne* című munkájáról és Fénelon: *Sentiments de piété* című könyvéről lehet szó. A latin nyelvűek közül Bona kardinális írásai és Paolo Segneri *Homo christianus* című könyve adhattak ösztönzést. Alapforrása továbbra is Augustinus *Vallomásai,* még olyan témában is, mint az érzékek leírása és értékelése.

Az 1723-as *Elmélkedések* tehát a *meditatio* egy másik formája, mint amit eddig alkalmazott: teológiai tézisek erkölcsi vonatkozásait vizsgálja, s így keresi az Istenhez vezető utat. Ez inkább *elevatio* — Istenhez való „emelkedés", elmélkedés és fohász egyszerre. Bármennyire misztikusnak tűnik is ez a célkitűzés, Rákóczi a racionalitás eszközeit használja fel, nem szól látomásokról vagy csodákról, a misztikus egyesülés megéléséről, érzelmessége sem lépi túl a vezeklő bűnös önmarcangoló pátoszát és aszkézisét, sőt, itt még mértéktartóbb, mint a *Vallomások*ban.

Az *Elmélkedések* általában rövidebbek, mint az előbbiek voltak, összefogottabbak, célratörőbbek, de elvontabbak is. Csak ritkán utal önmagára, az általános igazságokat keresi a janzenista vallásosság alapján, anélkül, hogy ezt kimondaná, sőt ez esetben is kijelenti, hogy az egyház tanításait fogadja el. Az általánosság intellektualizmusa mellett jelentkezik az emocionális nyugtalanság, de az Isten rendelte sorsba való belenyugvás is, amely lehetővé teszi számára, hogy szuverénül nyilatkozzék.

[14] Van a könyvtárban egy Elevation de la passion és egy Elevation sur les mysteres című munka is, amelyeket eddig nem sikerült identifikálni, de amelyek erre a műfajra utalnak.

Politikai és erkölcsi végrendelet

A kéziratok sorsa

A troyes-i könyvtár 2146. számú kéziratában megtaláljuk a fejedelem két munkájának eredeti kéziratát, melyeket kézjegyével parafált. Az egyiknek címe latinul: *Tractatus de Potestate*, franciául: *Traité de la puissance*, magyarul: *Értekezés a hatalomról*. A latin kéziraton egy bejegyzés olvasható, amely szerint Rákóczi 1722-ben kezdte el az *Értekezés* írását, és 1725. január 15-én fejezte be. A másiknak címe *Réflexions sur les principes de la vie civile et la politesse d'un chrétien*, ezt csak franciául írta, mégpedig 1722-ben, magyarul *Gondolatok a keresztény ember polgári életéről és udvariassági alapelveiről* a címe. Ezt a munkát tehát az *Értekezés* előtt írta, ami nemcsak a dátumból, de az utóbbi epilógusából is kiderül: „Íme, ezeket a szavakat akartuk, szeretett gyermekeim, mindazokhoz csatolni, amelyeket a keresztények polgári életéről és udvariasságáról hozzátok intéztünk."[1] Bár a *Gondolatok* korábban keletkeztek, a két munka összefüggése arra indít, hogy az 1725-ös évnél ismertessük mind a kettőt.

A *Gondolatok* korabeli sorsáról pontos értesüléseink vannak abból a levelezésből, amely Rákóczi és d'Andrezel vicomte között alakult ki. 1725. augusztus 17-én Rákóczi a következőket írja a követnek: „Azok az érzelmek, amelyeket oly gyakran kifejez irántam, felbátorítanak, hogy szívesen fogja fogadni bizalmamat, amellyel elküldtem Önnek azt az írást, amelyet három éve készítettem gyermekeim okulására, de a bécsi udvar érzékenységére való tekintettel nem mertem azt nekik elküldeni. Előbb szeretném tudni a császári rezidens véleményét erről a szándékomról. Így azt gondoltam, hogy találhatna valamely természetes alkalmat, hogy őt kipuhatolja, kedvet csinálva neki ez írás elolvasására, amelyet talán majd Ön is elolvas előzőleg."[2]

D'Andrezel már augusztus 30-án válaszol, közölve, hogy a himlő miatt nem látogathatta meg Dirlinget, de igyekszik a felkérésnek eleget tenni, annál is inkább, mert az a véleménye, hogy „az írás oly mértékletes és oly bölcs, hogy nem kétlem: elolvasása után ő helyeselni fogja az Ön szándékát". Ő maga felolvastatta egyes részeit gyermekeinek, és kéri az engedélyt, hogy lemásoltassa a társasági udvariasságra vonatkozó fejezeteket. „Biztosítom Önt, hogy nem használnám másra, mint hogy elolvastassam velük [ti. gyermekeivel] néha-néha; úgy tűnik számomra, hogy alkalmasak a szellem és az erkölcsök formálására."[3]

[1] Végrendelet, 475. *Zolnai*, 5 sk.
[2] D'Andrezel, 32.
[3] D'Andrezel, 35—36.
[4] D'Andrezel, 39.

A fejedelem szeptember 9-én válaszol: „Teljesen szabadon rendelkezhet azzal az írással, amelyet elküldtem Önnek. Olvassa kedvére. Ha nem okoz nehézséget Önnek, készítsen másolatokat, és adjon belőlük magának d'Irling úrnak is."[4]

A követ a Rákóczi leveléről készített másolaton a következő lapszéli jegyzetet írja az udvar tájékoztatására: „Az említett írás tanítás gyermekeinek, amely egy napon *a fejedelem politikai testamentumaként* futhat [kiemelés tőlem — *K. B.*]. Jelenleg a *Gondolatok az udvariasságról* címet viseli."[5]

D'Andrezel szeptember 13-án már azt közli, hogy kivonatoltatott egy fejezetet a munkából, amelyek a legjobban illenek gyermekei korához. Kérdi, mit csináljon az írással, miután Dirling, úgy látszik, nem volt hajlandó elküldeni Bécsbe.[6]

A követ később is foglalkozik az írással, és december 24-én a *Gondolatok*ról és a fejedelem egy eddig elő nem került munkájáról, amely az *Entretiens de Théophile et de Cosmophile* címet viselte, a következőket jelenti ki: „Ezekben különösen fennkölt szellemet találtam, amely tökéletes tisztasággal fejti ki a vallási és politikai témákat, megtámogatva azokat igen szilárd érvekkel, és minden bekövetkezett eseményt első szándékára, Isten dicsőségére vezeti vissza, amelyet nem veszít szem elől, és amelyet éppoly emelkedett, mint épületes módon tárgyal, tanulságosan és kenetteljesen."[7]

A *Gondolatok* kéziratát nemcsak D'Andrezel és gyermekei ismerték, hanem a *Vallomások* kapcsán említett Bonneau is, aki elkészítette tárgymutatóját.

A *Gondolatok* szándéka és forrásai

Rákóczi a *Gondolatok* bevezetőjében írja, gyermekeihez fordulva: „Azért választottam a francia nyelvet, mert gondolom, hogy franciául jobban tudtok, mint latinul, a magyar nyelvben talán éppoly kevéssé vagytok járatosak, mint én a németben." Szándéka az, hogy „maximák"-at adjon gyermekeinek, amelyek segítik őket követni „az utat, melyen járniok kell, hogy találkozzunk Isten országában, melyet azok számára készített, akik szeretik és híven követik az ő parancsolatait".[8]

Az ajánlásból azt is megtudjuk, hogy a fejedelem a *Gondolatok*at felesége halála után írta, mert az idézett mondathoz kapcsolódván ezt írja: reméli, hogy ő és gyermekei viszontlátják Sarolta-Amáliát, Isten országában. Mint tudjuk, Rákóczi és felesége a hosszú elválás és Sarolta-Amália életmódja miatt teljesen elidegenedtek egymástól, így a halálon túli találkozás reményének hangsúlyozása inkább keresztényi konvenciót fejez ki, mint tényleges szeretetet, bár a fejedelem mindig hálás volt feleségének bécsújhelyi szökésének megszervezéséért. A rossz házasság emléke kísért a *Gondolatok*nak abban a fejezetében, amelyet a nők iránti udvariasságról írt, s amely inkább a nőgyűlölet, mint a janzenista értelmezésű szigorú keresztény erkölcsi felfogás kifejtése. Gyermekei előtt azonban a házastársi kötelezettséget és a szülők iránti szeretetet kívánja hangsúlyozni. Az ajánlás aggodalmat is kifejez fiai sorsa iránt, s áttételesen

[5] D'Andrezel, 40.
[6] D'Andrezel, 41.
[7] D'Andrezel, 85.
[8] Végrendelet, 327—328.

figyelmezteti őket, nehogy szökést kíséreljenek meg. Ezért is hangsúlyozza, hogy nem az e világi életben, hanem „Isten színe előtt" kívánjanak találkozni vele.

Forrásai között említi Bossuet-nek XI. Ince pápához írott levelét, amelyben beszámol a trónörökös nevelésében követett módszeréről. Az eredetileg latin nyelvű levél,[9] amelyet Rákóczi a *Politique* első, 1709-es kiadásában franciául olvasott, részletesen elmondja, hogy a meaux-i püspök miként tanította a különböző tantárgyakat a vallástól a politikáig, s milyen elvek alapján írta meg tankönyveit. Bossuet szerint a „jó fejedelem kegyes, hajlamainál fogva mindenki jótevője, senkivel szemben sem kegyetlen, hacsak nincs erre kényszerítve a bűn és a lázadás által".

Rákóczi e levélből kiindulva dicséri Bossuet felfogását, amely a vallásos nevelést állítja a középpontba, és három fő erényt akar tanítani: a kegyességet, a jóságot és az igazságosságot („piété", „bonté", „justice"). A fejedelem már itt is hivatkozik a *Politique tirée de l'Ecriture Sainte*-re az uralkodó kötelességeivel kapcsolatban, ami bizonyítja, hogy Bossuet-t erkölcsi tekintetben kalauzának tekinti, még ha politikáját nem is minden tekintetben fogadja el. Említi Szent Teréz írásait is, akinek összegyűjtött művei, mint láttuk, megvoltak a rodostói könyvtárban, és akinek főleg a vallás gyakorlásával és különösen a gyóntatókkal kapcsolatos nézeteit idézi.[10]

Rákóczinak az általa említetteken kívül voltak más forrásai is, amelyeket nem nevez meg, de amelyekre a tartalom alapján következtethetünk. Rodostói könyvtárában megtaláljuk Antoine de Courtin *Nouveau traité de la civilité* című könyvét, amelynek első kiadása 1671-ben jelent meg, és számtalan kiadása és fordítása látott napvilágot a XVIII. század második feléig.[11] Courtin különbséget tesz *civilité* és *politesse* között. Az elsőt így határozza meg: „A civilitás... nem egyéb, mint a szerénység és a tisztesség, amelyet mindenkinek meg kell tartania szavaiban és tetteiben."[12] A szerző szerint az a *szerénység*, amely a civilitást jellemzi, az *alázatosság*ból („humilité") fakad, és a *jó magaviselet* ennek a szerénységnek a következménye. Ami a *civilitás* gyakorlását illeti, négy körülményt kell tekintetbe venni: a kort, a rangot, az időt és a helyet. Éppen ezért külön szól azokról a viselkedési normákról, amelyeket a főemberekkel („les grands"), az alá- és fölérendeltekkel, az egyenlőkkel szemben kell érvényesíteni különböző helyzetekben: az asztalnál, látogatások alkalmából, játék közben, bálon, vadászaton stb. A *politesse*, az udvariasság ennél komplexebb fogalom: „A diszkréciónak, a civilitásnak, az előzékenységnek és a körültekintésnek összessége, melynek segítségével teljesíthetjük mindenki által joggal megkövetelhető kötelességeinket."[13] Courtin kézikönyve különösen sokat foglalkozik az udvariassági

[9] De Institutione Ludovici Delphini... ad Innocentium XI. Újra kiadva az Oeuvres de Bossuet I. kötetében. Párizs 1879. A XVIII. század közepén (1747) Magyarországon is kiadták.

[10] Oeuvres de Sainte Thérèse. Ford. R. Arnauld d'Andilly. Párizs 1670 és sok más kiadás. A janzenista Arnauld már 1660-ban lefordította Méditations címen Szent Teréz egyes munkáit. Megvolt a rodotói könyvtárban a Lettres de la glorieuse mere Sainte Thérese című kötet is. (Ford. Fr. Pélicot, 1660, de van 1688-as antwerpeni kiadása is.)

[11] Courtin 1645 és 1651 között svédországi francia követ, aki Grotiust is fordított. Könyvében Cicerót, Senecát, Castiglionét, de Descartes-ot, Szalézi Ferencet vagy La Rochefoucauld-t is idézi. Courtinről *V. B. Heltzer:* The Rules of Civility and its French Sources. Modern Language Notes XXXVIII. 1928; *K. Farid:* Antoine de Courtin. Párizs 1969.

[12] A. Courtin: Nouveau traité de la civilité. Párizs 1671. I.

[13] Courtin: i. m. 121.

formulákkal a társalgásban és a levelezésben, felhasználva J.-L. G. de Balzac, Pascal és Voiture jó tanácsait és példáit. Erkölcsi szempontból legfőbb gondja az *honneur*, a becsület fogalmának tisztázása, amely az ún. *honnête homme*, a korabeli magyar nyelven „emberséges ember" eszményéhez kapcsolódott, s amely különösen a század közepén foglalkoztatta a francia közvéleményt és irodalmat. A becsület Courtin szerint „az az előnyös vélemény, amelyet az ember önmagáról alkot személyének kiválósága, érdeme felől".[14] Az igazi becsület az erényre épül, s az erényt a vallás, főleg a *caritas* szellemében értelmezi. A *point d'honneur*ről szólva elítéli a hamisan felfogott, gőgös és a rossz cselekedetekre vezető becsületfelfogást.

Rákóczi ismerte Courtin egy másik munkáját is, amely a rodostói könyvjegyzékbe *L'art de bien employer le temps* címen vétetett fel (a külső címlapon ugyanis csak ennyi áll), s amelynek teljes címe: *Traité de la paresse ou l'Art de bien employer le temps en toute sorte de condition*. Ez először 1667-ben jelent meg Párizsban. A szerző a *paresse*-t, a lustaságot lelki betegségnek tartja, s azért írja meg könyvét, hogy annak tüneteit bemutassa és gyógyításának módjaira javaslatot tegyen. Tanácsaival azt akarja elérni, hogy „eszközöket adjon az embernek a bölcsőtől kezdve olyan erény követésére, mely szemben áll ezzel a vétekkel, és ahhoz, hogy az emberek minden időkben hozzá alkalmazkodjanak, s életük egész során ne legyen soha szabad idejük arra, hogy szabad idejük legyen, vagy inkább hogy tétlenségben legyenek és felhagyjanak a munkával, ezzel a nélkülözhetetlen kötelességgel, amelyet Isten ír elő".[15] A *Beszélgetések*ben kitér arra, hogy mi a lustaság, milyen belső és külső következményei vannak az alvás szempontjából, a vallás gyakorlásában, a munkában, a társalgásban. Részletesen foglalkozik a „lusták" különböző típusaival, a szerencsejátékosokkal, a hírterjesztőkkel, a kellemetlen látogatókkal, a divatmajmokkal, a csencselőkkel, a könyvmolyokkal, az „örök szerelmesekkel", a méltatlan egyházi személyekkel. A munkát és a cselekvést, a jótékonyságot és a vallásosságot javasolja e bajok ellen. Ezek után tárgyalja a családfők kötelességeit, főleg a gyermekek nevelésében és a háztartás irányításában. Nagy helyet szentel mindezek kapcsán a családon belüli munkamegosztásnak, a férj és a feleség feladatai meghatározásának.

Rákóczi az udvariasságra, az elfoglaltságokra és a hasznos időtöltésre vonatkozó tanácsait tette magáévá. Nyilván az ő javaslatára fordította magyarra Courtin ez utóbbi munkáját Mikes Kelemen *Az idő jól eltöltésének módgya mindenféle rendben* címmel.[16]

Egy másik morális-didaktikus kiadvány, amelyet Rákóczi Rodostóban forgatott, Charles Gobinet-é, s *Instruction de la jeunesse en la piété chrétienne* címen jelent meg először 1655-ben, hogy azután számtalan kiadásban terjedjen a XVIII. század végéig.[17] Rákóczi erre a könyvre is felhívhatta Mikes Kelemen figyelmét, aki 1724-ben,

[14] Courtin: i. m. 356.

[15] A. Courtin: Traité de la paresse. Párizs 1678. Avertissement 5.

[16] Vö. *Hopp Lajos:* Mikes Kelemen francia fordításai. In: Eszmei és irodalmi találkozások. Budapest 1970. 58.

[17] Gobinet a Sorbonne teológiai doktora volt és a Plessis-kollégium első igazgatója. Gobinet-ról *E. Berlement:* Charles Gobinet, premier principal de du Plessis-Sorbonne. Mémoires de la Société de St. Quentin X. 1890.

tehát két évvel a fejedelem *Gondolatai*nak megírása után hozzákezdett lefordításához, és 1751-ben végleges formába öntötte *Az ifjak kalauza* címen. Mikes szavaival szólva Gobinet azt a célt tűzi maga elé, hogy „az ifjak oktatást vegyenek az ájtatosságból", ezt pedig öt könyvben teszi, amelyek a következőket tartalmazzák: „Először, hogy micsoda indulatok kötelezik őket arra. Másodszor, hogy micsoda módon nyerhetik azt meg. Harmadszor, hogy micsoda akadályokkal és nehézségekkel találkoznak. Negyedszer, hogy micsoda erkölcsök kívántatnak néki. Ötödször, hogy miképpen tudják jól megválasztani az életnek rendjét."[18]

Gobinet a belső vallásosság szellemében, a janzenizmushoz közel állóan fogalmazza meg jó tanácsait. Azt hangsúlyozza, hogy az ifjaknak a vallás által megalapozott erkölcs útján kell járniuk, s mindenekelőtt a tanulással és a munkával lehet őket nevelni. A semmittevés az ördög párnája: *otium est pulvinar diaboli.* A jó erkölcs útjába álló akadályokat a tudatlanságban, a szülők elnézésében, az engedetlenségben, a jó cselekedetek miatti szégyenkezésben, a rossz társaságban, a lustaságban és a szemérmetlenségben látja. Az erényes magatartás kialakítása szempontjából az Isten tiszteletét, a szülők szeretetét, az engedelmességet, a szűzességet, a szemérmességet, a szerénységet, az önmérsékletet, a barátságot és az alázatot emeli ki, és bár mindezek gyakorlását elsősorban a munkához köti, nem veti meg a tisztes játékokat és mulatságokat sem.

A pályaválasztásról szólva az egyéni tulajdonságokat, a hajlandóságot, a hivatásérzetet tartja fontosnak, és ezzel együtt a szabad választás lehetőségét. Szól az egyes „karrierekről", a papságról, a főrenden levőkről, a tisztviselőkről, a hadi rendről. Ezután az emberi élet különböző eseményeihez és korszakaihoz kapcsolja jó tanácsait. A könyv végén visszatér a keresztény „maximák"-hoz és kezdeti gondolatához: „...legelső gondunk az életben az legyen, hogy Istennek tessünk és kegyelmében éljünk".[19]

Szűkebb területet ölel fel Bossuet tanítványának, a Conti hercegek nevelőjének és a burgundiai herceg „alnevelőjének", Fénelon segítőtársának, Claude Fleury apátnak[20] *Traité du choix et de la méthode des études* című, 1675-ben szerkesztett és 1686-ban megjelent munkája, amely ugyancsak megvolt Rákóczi rodostói könyvtárában. E sok nyelven megjelent, nagy sikerű *Értekezés* ismerteti az oktatás történetét a legrégibb időktől a XVII. századig, majd az oktatás tartalmával foglalkozik, sorra véve az egyes tantárgyakat. „A tanulás az életre való felkészülés. A jó cselekvéshez és a szabad idő tisztességes felhasználásához szükséges eszközöket kell szolgáltatnia." Egyeztet a „keresztény ember" és az „emberséges ember" eszménye között, hangsúlyozva a vallásosság elsőbbségét, és elvetve a kettős nevelést. Nála a „civilitas" az erkölcs része. „Nem elég a tisztesség lényegi kötelezettségeit megtartani, amelyek a jóravaló embert teszik, meg kell tartani azokat is, amelyek a társadalomhoz kötődnek, és amelyek az emberséges embert teszik." Az apát ellensége mindenfajta tudóskodásnak, és csak a legszükségesebb és leghasznosabb, humánus és gyakorlatias ismeretekre akar oktatni. Szerinte „inkább jóravaló embernek kell lenni, mint okos-

[18] Mikes Kelemen: Az ifjak kalauza. Sajtó alá rendezte *Hopp Lajos*. Budapest 1974. 9.
[19] Mikes, 371.
[20] Fleuryről vö. *Fr. Gaquère:* La vie et les oeuvres de Claude Fleury. Párizs 1925.

kodónak". A nyelvtant, a helyesírást minden körülmények között meg kell tanulni. El kell sajátítani a latin nyelvet, ismerni kell a történelmet, a természetrajzot, a geometriát, a retorika és a poétika elemeit. A filozófiából főleg a logikára van szükség. Foglalkozni kell — szükséges mértékben — gazdaságtannal, joggal és politikával is. Ez utóbbival kapcsolatban óva int olyan „modern politikusok"-tól, mint amilyen Machiavelli vagy Hobbes. Vannak ún. kíváncsiságot kielégítő tárgyak („études curieuses") is, amelyeket ki-ki a maga kedvére választhat, amilyen a csillagászat, a költészet, a zene, a festészet, a perspektívatan, az optika, a régiségtan, éremtan vagy az élő nyelvek tanulása. És vannak teljesen „felesleges tárgyak", mint az asztrológia, a pirománia vagy a mágia, amelyek megismerését nem javasolja. Fleury nem elégszik meg azzal, hogy szelektál az ismeretekben, azt is megmondja, milyen korban milyen tanulmányokra van szükség, s milyen legyen az ifjak és a lányok, valamint a különböző pályákra készülők oktatása.[21]

Rákóczi elfogadja az apát nézeteit a szükséges ismeretekről és az „okoskodás" elutasításáról, de miután az oktatással részletesen nem foglalkozik, csak éppen utal erre a témára.

A rodostói könyvtárban volt még egy munka, amelyet *Vertus de M. le Dauphin* címen jegyeztek fel, s amelyet sikerült azonosítanunk. A *Recueil des vertus de Louis de France, Duc de Bourgogne et ensuite Dauphin* című munkát[22] Isaac Martineau jezsuita atya jelentette meg, de már a herceg halála után, 1712-ben. Több kiadása is volt, spanyolra és olaszra is lefordították. A szerző ismerteti a trónörökös neveltetését, jó és rossz tulajdonságait, kiemeli mély vallásosságát, amire bizonyíték, hogy maga is művelte a kegyességi irodalmat, és „reflexiókat" fogalmazott meg a hét minden napjára, sőt a janzenizmus ellen is írt egy teológiai értekezést. Rákóczi a *Gondolatok*ban utal azokra a reményekre, amelyeket az arisztokrata ellenzék fűzött a herceg uralkodásához, akitől a „keresztény fejedelem" eszményének megvalósítását várták.

Az oktatással-neveléssel foglalkozó könyvek nagy száma Rákóczi könyvtárában arról tanúskodik, hogy Rodostóban az ifjúság nevelése állandó beszédtéma volt. Mikes 1725 júniusában írta meg „édes nénjének" azt a levelet, amelyben összehasonlította a francia és a magyarországi-erdélyi állapotokat, s amelyben a fejedelem gondolatait visszhangozva reformokat javasolt a hazai oktatásban.[23] A levél megírásának időpontja egybeesik Rákóczinak azzal a szándékával, hogy elküldje a *Gondolatok* kéziratát fiainak, amiről ugyancsak beszéltek Rodostóban.[24]

[21] Cl. Fleury: Traité du choix et de la méthode des études. Párizs 1686. Az 1759-es, változatlan utánnyomást használtam: 107, 108, 132, 137. Érdemes megjegyezni, hogy a Traité 1785-ben megjelent franciául Nagyszombatban is „Réimprimé a Tirnau, 1795." impresszummal. Cyprin Schultheiss piarista a morvaországi Leipnikben rendezte sajtó alá. Az Értekezésről: *G. Dargigues:* Le Traité des études de l'abbé Claude Fleury. Párizs 1921.

[22] *Zolnai* a rodostói könyvtárról szóló közleményében megjegyzi: „Valószínűleg a trónörökös számára készült pedagógiai munka, Fleury-től, az ifjú XV. Lajos gyóntatójától való." I. m. 26.

[23] Mikes fordítói munkásságában is nagy figyelmet fordít erre a kérdéskörre. Vö. *Hopp* megjegyzését, Mikes, 551 sk.

[24] Vö. D'Andrezellel folytatott levelezését, i. m. 32 sk. Mikes, 106 sk.

A keresztény udvariasság elemei

A *Gondolatok* az erkölcsi tanítás, a parainézis műfajához tartoznak azzal a megkötéssel, hogy Rákóczi fejedelmi gyermekekre gondol, s nevelési tanácsai elsősorban rájuk vonatkoznak. Nem törekszik arra, hogy fiait az udvar mindennapi életében igazítsa el, vagy tanulmányaikhoz útmutatót adjon, csak a kereszténynek tartott magatartás alapelveivel foglalkozik. Az értekezést a fejedelem az udvariasság („politesse") meghatározásával vezeti be: „Mivel pedig minden szabályozott szeretet az igazságosságra van alapozva, megkívánja, hogy mindenkivel úgy éljünk, ahogy illik, akár rólunk, akár másokról legyen szó: ezt nevezik udvariasságnak."[25] Ami önmagunkat illeti, figyelembe kell venni, hogy az ember Isten képe ezen a földön, és mint ilyen elsősorban „spirituális", tehát „lelki ember" („homme spirituel", a spirituális kifejezést Mikes is használja a fordításban), akinek csak külső megnyilvánulási formája a „testi ember" („homme charnel'). Ez a kettősség állandó küzdelmet eredményez, és a fejedelem — sokszor igen egyoldalúan és reménytelenül — a neveléssel a „lelki ember" győzelmét akarja megvalósítani.

Az udvariasság — Rákóczi felfogásában — a felebaráti szeretetre épül, ez azonban az isteni szeretet következménye, s ilyen módon végső fokon ugyancsak az isteni törvények határozzák meg, még ha elismeri is, hogy vannak laikus törvények, amelyek ugyancsak előírnak erkölcsi normákat, s amelyekhez alkalmazkodni kell a keresztény erkölcs szellemében.

A másokhoz való kapcsolatokat Rákóczi a feudális hierarchia szellemében határozza meg, és külön szól az alacsonyabb rangúakhoz, az egyenlőkhöz és a magasabb rangúakhoz való viszonyról. Eközben — anélkül, hogy reformálni akarna — meglepő kijelentéseket tesz a társadalomban jelentkező egyenlőtlenségről és annak okairól. A fejedelem azt állítja, hogy az egyenlőtlenséget a birtoklási vágy — „cupidité" — vezette be az emberi társadalomba, s ennek folytán alakultak ki a nemesség és a közrend közti különbségek. A nemesség funkciója egyébként a társadalom védelme, és jellemzője az erény. Rákóczi ragaszkodik az *una eademque nobilitas,* a nemesi egyenlőség felfogásához, s elveti a címek és rangok hajszolását. Az 1751-ben kiadott szövegből kihagyták ezt a mondatot: „Talán IV. Henrik francia király volt az utolsó olyan király, aki többre becsülte, hogy nemes embernek született, mint azt, hogy király lett."[26] Úgy látszik, hogy ez nem tetszhetett XV. Lajos udvaroncának, Rákóczi felfogása ebben a kérdésben viszont nem állt távol Fénelon vagy Montesquieu nézeteitől.

Az emberi kapcsolatok szempontjából különleges jelentőséget tulajdonít a társadalmi érintkezésnek, s főleg a társalgásnak, amelyben a tartózkodást, a szerénységet, a természetességet javasolja. Csak az e tárgyban adott jó tanácsok ismertetése után foglalkozik egy számára alapvető erkölcsi tulajdonsággal: az állhatatossággal, amelyet szembeállít a makacssággal és a konoksággal.

A keresztény ember számára a legveszedelmesebbnek a nőket és a velük való kapcsolatot tartja. Elítéli a szabadosságot, amelyet Franciaországban ismerhetett

[25] Végrendelet, 329.
[26] Végrendelet, 335.

meg, de nem tartja elfogadhatónak az iszlám szokásokat sem, vagyis hogy a nőket elzárják a külvilágtól, mert törökországi tapasztalatai szerint az sem előzi meg a bűnt. Bár nagy a kísértése, hogy ezt tegye, mégsem javasolja, hogy vonuljunk ki a világból, hiszen ez a nagy többség számára lehetetlen. Végül is a keresztény házasságot ajánlja, de annak veszélyeit is felsorolja, saját tapasztalataira is utalva.

Az „udvari élet"-ről szóló elmélkedéseit politikai nézeteinek összefoglalásával vezeti be. Elítéli a keleti despotizmust, szemléletesen írva le a szultán végigvonulását Konstantinápolyon, amely jól jelképezi korlátlan hatalmát és az ezzel járó félelmet. Ezzel szembeállítja a „nép atyja" kereszténvi eszményét, amelyet XIV. Lajos testesít meg nyájas viselkedésével egy párizsi felvonuláson.[27]

Véleménye szerint az igazi udvariasságot a kereszténység hozta el, és nem a görög vagy a római civilizáció. A keresztény udvarban — éppúgy, mint a társadalomban — rendnek kell lennie, mégpedig az isteni szeretet alapján, de az emberi „prudenciá"-t is tekintetbe véve. Ezt a rendet úgy lehet biztosítani, hogy maga a fejedelem jó példával járjon elöl. Szervezze meg a nemesség oktatását, foglalkoztatását és illedelmes szórakozását. Külön is ajánlja a jó könyvek olvasását, az akadémiai előadások látogatását, a tudományos vitákon való részvételt, a testedzést és a katonai gyakorlatozást. Fellép az udvari erkölcsök romlottsága és a rossz szokások, így többek között a szerencsejátékok és a bálok ellen. Persze nem olyan naiv, hogy azt higgye, meg lehetne változtatni az embereket, akiket a bűn tart hatalmában. Az ideális udvar leírása után ki is fakad: „De magunkban sóhajtozva úgy gondoljunk minderre, hogy szemünk sohasem láthat már ilyen udvarokat, sem ilyen berendezkedéseket, mert az idők végezete közel van, amikor a hit egyre jobban kihül, az isteni szeretet meggyöngül, és minden az Antikrisztus diadalát és uralkodását készíti elő; mindenütt a hiúság, a bujaság, a restség és a semmittevés, a becsvágy, a gőg és az irigység uralkodik."[28] Ezt a nagyon pesszimista következtetést alig enyhíti az isteni irgalomba vetett hit.

Az udvarban fontos helyet foglal el a fejedelem gyóntatója, akit szerinte az egyszerű lelkipásztorok, és nem az udvari papok vagy a szerzetesek közül kell kiválasztani. Javasolja, hogy a fejedelemnek legyen „lelkiismereti tanácsa" („conseil de conscience"), amely megvizsgálja a fontos ügyeket, így a háború és béke kérdését, és amely jogosult bírálni a fejedelem magatartását. Gondot okoz, hogy a fejedelem miként válassza meg tanácsadóit, s e tekintetben elsősorban az emberismeret fontosságát emeli ki. Foglalkozik a fejedelem családjával, különbséget téve az örökletes és a választott uralkodó helyzete között, és ennek megfelelően eltérő viselkedést javasol a gyermekek nevelésében. A keresztény erkölcsi felfogás alapján kifejti, hogy a fejedelemnek milyen magatartást kell tanúsítania a külföldiekkel és saját udvari embereivel szemben, illetve ezeknek milyen normákat kell követniök. A fejedelem mércéje a Pál apostol által meghirdetett szeretet legyen, amely meg is tud bocsátani. E tekintetben liberálisabb álláspontra helyezkedik, mint ahogy azt erkölcsi szigora alapján várhatnánk.

Kitér két politikai témára is: a háborúra és a fejedelmek vállalt kötelezettségeire. Elítéli az igazságtalan, hódító háborúkat, így XIV. Lajos háborúit is. Ezt írja: „A

[27] Itt a Vallomások idevágó és idézett leírására utalunk.

[28] Végrendelet, 365.

fejedelmek, akiket a Gondviselés felemel, hogy a többiek ostorai legyenek, boldogoknak látszanak a világ szemében, de nem mindig azok; mert visszaélnek győzelmeikkel és világi szerencséjükkel, maguk is megbűnhődnek, gyakran azok által, akiket legyőztek. Ahelyett, hogy a Szentírás rengeteg példája közül keresnénk ki ilyeneket, szemünk előtt is van egy nagy király, aki, miután Isten felemelte, seregeivel félelemben tartotta Európát. Mivel fiatalkora tévelygései bűnössé tették őt Isten szemében, öregkorában a legsúlyosabb csapásokat mérte rá, amelyek egy fejedelmet csak sújthatnak."[29] Ezt a részt a kiadó az 1751-es nyomtatott szövegből kihagyta, annak ellenére, hogy XIV. Lajos hódító háborúit a korabeli francia publicisztika nyíltan elítélte.

Egy, a kiadásban ugyancsak kihagyott szövegrészben Rákóczi részletesen foglalkozik azzal, hogy miképpen viselkedjék a fejedelem a háborúban. Javasolja, hogy vegyen részt a hadjáratokban, legyen figyelmes a tábornokok és a tisztek iránt, barátságos a katonákhoz. A kegyesség kötelezettségeinek rendkívüli viszonyok között — tehát háborúban is — tegyen eleget, anélkül, hogy túlzásokat engedne meg. Különösen fontosnak tartja, hogy háborús időkben jól működjék az igazságszolgáltatás, és szigorú legyen a katonai fegyelem. Hadifoglyokkal szemben emberséges bánásmódot javasol, s elítéli a népek kiirtását, idegen országok elpusztítását. Itt ismét visszatér a gyóntatók kérdésére, akiket azért fedd meg, mert nem tartják vissza a fejedelmet az igazságtalan hódításoktól, mondván, hogy ez nem rájuk tartozik. De akkor miért ártják magukat bele olyan ügyekbe, amelyek ugyancsak nem tartoznak rájuk? — kérdi. Ezzel ismét figyelmeztetni akar a gyóntatók helyes megválasztására, a lelkiismereti tanács szükségességére.

Ami a fejedelmek kötelezettségeit illeti, Rákóczi főleg azt akarja bizonyítani, hogy kötelesek esküjüket és a szerződéseket megtartani, s ez alól a gyóntatók sem menthetik fel őket. A fejedelemnek a néppel szemben vállalt kötelezettsége, hogy Isten és a világ törvényei szerint uralkodjék a paternalizmus szellemében. A Habsburg-uralkodókat újból elítéli, mert nem tartották meg Magyarország törvényeit, mindenekelőtt II. András *Aranybulláját*. Végül kijelenti, hogy a száműzetésben élő fejedelmek nem mentetnek fel esküjük és a nép iránti kötelezettségeik alól. Ő ezt a maga számára is kötelezőnek tartja, sorsát türelemmel viseli, és Istentől várja az ítéletet.

Morál és janzenizmus

Ismerve Rákóczi janzenista irányultságát és rodostói könyvtárának jegyzékét, joggal felmerül a kérdés, miért nem idézi a gazdag francia janzenista pedagógiai irodalmat, s különösen Pierre Nicole *De l'éducation d'un prince* című munkáját, amely a főurakhoz szól, de a szerző úgy véli, hogy mindenkinek hasznos lehet, miután mindenki „nagynak" képzeli magát (francia „grand" egyszerre jelent főurat és nagyot), vagy az szeretne lenni, vagy irigyli azokat, akik ilyenek: „Minden nemesember nagy a maga falujában, minden úr nagy szolgáival szemben, és gyakran a kis királyságokat na-

[29] Végrendelet, 390.

gyobb büszkeséggel gyakorolják, mint a fejedelmek a magukét. Ezért okunk van figyelmeztetni mindezeket a személyeket, hogy ne éljenek vissza azzal a hatalommal, amelyet Isten adott nekik, hogy emlékezzenek a természetes egyenlőségre, amely alárendeltjeik és őközöttük van, és hogy státusuk felsőbbrendűségét, amelyben találtatnak, olyan szolgálatnak fogják fel, amely kötelezi őket, hogy minden jót megszerezzenek, amit csak lehet, azoknak, akik alájuk vannak vetve."[30]

A morál — mint Nicole mondja — „az emberek tudománya".[31] A fejedelmet meg kell tanítani az ember általános kötelességeire, de azokra a különösökre is, amelyek státusához tartoznak, sőt arra is, hogy össze tudja kapcsolni a kettőt. A jó tanácsokat elsősorban a fejedelem tanítójának adja, akitől azt várja, hogy tanítványa ítélőképességét fejlessze. Tanítsa meg arra, hogy elválassza az igazat a hamistól, hogy „eltávolodjék az üres, csillogó szavaktól, hogy ne elégedjék meg homályos elvekkel, hanem a dolgok mélyére nézzen, hogy meg tudja ragadni a lényegeset".[32]

Részletesen foglalkozik a fejedelem számára szükséges stúdiumokkal, s különösen fontosnak tartja, hogy megismerje a földrajzot, a történelmet, a matematikát és természetesen a vallást (amellyel kapcsolatban Isten létének bizonyítását Pascal alapján adja elő), de figyelmeztet a nyelvek, főleg a latin tanulására is (itt említi Magyarországot is, ahol „folyékonyan beszélik a latint", amit Franciaországban elhanyagolnak).

Nicole gyűjteményes munkájában, az *Essais de morales*-ban külön is foglalkozik a keresztény civilitással, s kiindulópontja az, hogy az emberi civilitás tulajdonképpen az önszereteten alapszik, a keresztény viszont az isteni szereteten. A kettő nem teljesen zárja ki egymást, bár kétségtelenül van ellentét közöttük. Nicole szerint az isteni szeretet érvényesülése tulajdonképpen kiteljesíthetné az emberi civilitást, de nem nehéz belátni, hogy az emberek erre nem képesek. „Az emberekkel emberekként kell bánni, és nem úgy, mint az angyalokkal."[33] Ezért gyakorolni kell az emberi civilitást, de csak annyiban, amennyiben az nem mond ellent a keresztény erkölcsnek.

Ugyanezen munkája egyik *Discours*-jában részletesen tárgyalja az emberek közötti társalgást („entretien"), és azt állítja, hogy ez nagyon sok veszélyt rejt magában. A társalgás ugyanis két dolgot von maga után: Isten elfelejtését és az e világ dolgai iránti különleges érdeklődést. Tiltakozik az „emberien szólva" („humainement parlant") kifejezés ellen, mert szerinte csak az igazságot vagy a hamisságot lehet mondani, az „emberi" nem lehet valamiféle harmadik kategória.

Élesen szól azokról, akik a *qualité*, tehát a társadalmi ranglétrán elfoglalt előkelő hely, a nemesség nevében követelnek maguknak kiváltságokat, és követnek el gazságokat. Ezt írja: „Majdnem kisebb különbséget tesznek az ember és az állat között, mint a nemes és az alacsony származású ember között."[34]

Nem kíméli a feudális értékfelfogás („valeur") híveit sem, amelyet ő a szenvedély („passion"), tehát a képzelet, illetve a test termékének vagy pedig az akarat által

[30] Nicole: De l'éducation d'un prince. Párizs 1670. Bevezetés.
[31] Uo. 17.
[32] Uo. 13.
[33] Végrendelet, 308.
[34] Uo. 360.

irányított és szabályozott megnyilvánulásnak tart. Ugyanúgy keményen ítél a korban oly sokat dicsért szellem — *esprit* — dolgában: „Maga az a gondolat, hogy valaki szellemes, teljesen hamis, és ettől kell a legjobban tartózkodni."[35] A tudomány nem elégítheti ki a keresztény embert, mert nem járulhat hozzá boldogságához: „Ami nem Isten felé mutat és az ő törvényének megtartása felé, annak nincs léte, nincs valósága, nincs szilárd alapja, nincs boldogsága, s Isten előtt semmi értéke nincs."[36] Végül arra hívja fel a figyelmet, hogy csak Isten követése tudja megújítani azokat a gondolatokat is, amelyeket a nyelvi közlekedés, a korban nagyra becsült *commerce du langage* által kapunk. Mély vallásosság, erkölcsi szigor és intellektuális világosság és következetesség jellemzik ezt a pedagógiát.

Ha Nicole a legjelesebb janzenista nevelő is, ne felejtsük el F. Quesnelt sem, akinek néhány levele a pedagógia problémáival is foglalkozott Nicole szellemében, és ezeket a leveleket a rodostói könyvtár jegyzéke szerint a fejedelem is forgatta.[37]

Rákóczi — az ismert okokból — nem kívánt a janzenista irodalomra hivatkozni, de Nicole tanításainak egyszerű ismertetése is meggyőz arról, hogy az egyenlőség, a keresztény udvariasság, a társalgás vagy a vallás kérdésében egyetért vele. Egy másik janzenista, Duguet — és nemcsak Szent Teréz — nézeteit véljük felfedezni mindabban, amit a fejedelem a tanácsadókról, a gyóntatókról avagy a háborúkról mond, s amelyeket az *Értekezés*ben részletesebben fejt ki.

Rákóczi emberfelfogásában ingadozik optimizmus és pesszimizmus között, s e tekintetben kell a leginkább janzenista befolyásról beszélnünk. A fejedelem tanításai nem erre a világra valók: olyan magas követelményeket állít a keresztény ember elé, amelyeket az nem képes teljesíteni. Ez a magas mérce azonban a korabeli janzenista ihletésű morális-didaktikus irodalom jellemzője, s egyben megfelel a fejedelem személyes meggyőződésének, az önmagával szemben felállított követelménynek.

Az *Értekezés* forrásai

Rákóczi az *Értekezés Prológus*ában azt mondja, hogy munkáját minden esetleges kritika ellenére kész nyilvánosságra hozni, „hogy könnyebben eljuthasson azokhoz, akiknek szántam, és akik számára hasznos lehet".[38] Olyan olvasókhoz fordul, akik nem az ókori bölcsek jeles mondásait vagy az ékes stílust becsülik, hanem a keresztényi egyszerűséget keresik, és értékelik a keresztény apa gyermekeinek adott tanácsait. A latin változatot főleg a magyar nemességnek készítette, a franciát fiainak, akikről — mint láttuk — feltételezte, hogy jobban tudnak franciául. Számított e változat megírásakor a politika iránt érdeklődő s a kor diplomáciai nyelvén olvasó nyugat-európai közvéleményre is.

A latin változatban a *Vulgata* szövegét használja, amelyet 1592-ben a tridenti zsinat

[35] Uo. 376.

[36] Uo. 397.

[37] A rodostói jegyzékben ezt olvashattuk: „Lettres du Père Quesnel 1 tome 8." Valószínűleg a következő kiadványról van szó: Recueil des lettres spirituelles aux divers sujets de morale et de piété. Párizs 1721.

[38] Végrendelet, 403.

határozata alapján javított változatban jelentettek meg Rómában, a francia változatban pedig a janzenista Lemaître de Sacy fordítását, amelyet Noailles kardinális 1701-ben hagyott jóvá, s amelynek számtalan kiadása volt.

Elsősorban az Ószövetségre épít, s különösen részletesen foglalkozik Mózes és a királyok történetével, tehát főleg a *Genezis*t, az *Exodus*t, a *Deuteronomium*ot, a *Királyok könyveit* és a *Krónikák*at idézi. Az Újszövetségből az *Apostolok cselekedeteit* használja forrásként. Emellett — anélkül, hogy idézne — gyakran utal Augustinus *De civitate Dei* című munkájára és Aquinói Tamás *Summá*jára. Mint a rodostói könyvtár jegyzéke bizonyítja, forgatta e munka megírásánál is Calmet apát bibliai szótárát, Ó- és Újtestamentum-történetét és a bibliai helyek konkondarciáját ismertető egyik kiadványt, mintegy segédkönyvként.

Kalauza a francia abszolút monarchia legjelesebb teoretikusa J.-B. Bossuet, Condom, majd Meaux püspöke, aki *Politique tirée des propres paroles de l'Ecriture Sainte* című munkáját 1677-ben kezdte írni, és első hat könyvét akkor fejezte be, amikor a trónörökös melletti nevelői szolgálatát bevégezte. 1700-ban újból foglalkozott a kézirattal, átdolgozta és kiegészítette az utolsó négy könyvvel, amelyek a király kötelességeivel foglalkoznak a vallás és az igazságszolgáltatás dolgában, a háborúval, a pénzügyekkel és a tanácsadó szervek működésével. A munkát 1709-ben jelentette meg unokaöccse, s Rákóczi ezt a kiadást olvasta és idézte (érdekes, hogy a rodostói könyvtári jegyzék e munkát nem tartalmazza, pedig a püspök sok más írása szerepel benne).

Bossuet fő forrása a *Biblia*, de csak a *Vulgata* szövegét ismeri, s azt is gyakran önkényesen használja fel. A *Bibliát* olyan forrásnak fogja fel, amely nemcsak a vallás dolgaiban igazít el, hanem a történelemben és a politikában is tekintély. Izrael történetéből így modell lesz, amelyet az egész emberiségre alkalmaz, s ez a felfogás megkülönbözteti őt Aquinói Tamás, Bellarmino vagy Suarez értelmezésétől, akik „Isten népének" történetét *kivételes* esetnek tartották. Ami a politikatudományt illeti, Platónra és Arisztotelészre támaszkodik, de őket a *Biblia* értelmében magyarázza. A politikát, amelynek szerinte az ember üdvözülését kell szolgálnia, a vallás alá rendeli. A providencializmus, az isteni gondviselésbe vetett hit — mint történelmi szemlélet — a világi dolgokat az üdvözülés szempontjából világítja meg. Minden hatalom Istentől való: „Omnis potestas a Deo" — mondta Pál apostol, és Bossuet az egész katolikus teológiával együtt ugyanezt vallja. Aquinói Tamás ehhez hozzátette: „per populum" — tehát a „nép útján". Az abszolutizmust támogató gallikán irányzat ezt a megfogalmazást nem fogadja el, és azt állítja, hogy Isten közvetlenül ad hatalmat a királyoknak. Bossuet ebben a vitában nyíltan nem foglal állást, de elveti azokat a nézeteket, amelyek a társadalmi szerződés gondolatát fogadják el a király és a nép közötti viszony alapjaként. Az isteni jogon kapott királyi hatalom azonban nem jelenthet önkényességet, zsarnokságot, alkalmazkodnia kell a törvényekhez, és a királynak atyai módon kell azt gyakorolnia, a középkori teológia és a humanizmus általános értelemben vett paternalizmusának szellemében. De az önkényes hatalom ellen is csak egy esetben lehet fellázadni — és akkor is csak passzív ellenállásra van jog —: abban az esetben, ha a fejedelem az isteni törvényekkel ellenkező cselekedetekre kényszerít. Bossuet elismeri még a hatalom erőszakos megdöntéséből származó uralmat is, amennyiben az „hosszú birtoklással" törvényesíti magát.

A *Politique* nem foglalkozik sem a gazdasággal (kivéve a pénzügyeket), sem a közigazgatással (kivéve az igazságszolgáltatást), az állami életnek csak olyan területeit érinti, ahol a vallás szerepet játszhat. Mindez nem jelenti azt, hogy ne választaná szét az egyházi és a világi hatalmat, mégpedig a gallikanizmus szellemében. Elveti a pápa és általában a papság beavatkozását a világi hatalom gyakorlásába, az egyházi dolgokban azonban ragaszkodik a papi rend kiváltságaihoz, s a királytól is azt várja, hogy minden eszközzel támogassa a katolikus egyházat, még a protestánsüldözéssel is. Az egyház befolyását elsősorban az igazságszolgáltatásban, a szociális és humanitárius kérdésekben akarja éreztetni, s itt Vincent de Paul hatása alatt a karitász, az isteni szeretet morálját hirdeti. A jótékonyság gyakorlását javasolja a nyomor enyhítésére, s fellép a túlzott gazdagság és fényűzés ellen. A háború és béke kérdésében kimondja ugyan, hogy Isten jobban szereti a békességes embereket, és felsorolja a háború okozta bajokat, mégis alapjában véve XIV. Lajos hódító politikáját támasztja alá, legfeljebb a háború bizonyos mértékű humanizálását javasolja, ismét a vallásos erkölcsből kiindulva.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy Bossuet munkája az abszolút monarchia ideológiájának összefoglalása, de sokkal inkább vallási-ideológiai, mint gyakorlati politikai szempontból. Nem a politika technikáját írja le, inkább a politika végső vallási elveit, erkölcsét, „filozófiáját" rögzíti.[39]

Egyetértés és vita Bossuet-val

Rákóczi, aki a meaux-i püspököt az „egyház fényességé"-nek („lumière de l'Eglise") nevezi, magáévá teszi vallási kiindulópontját, egyetért teocentrikus és providenciális politika- és történetszemléletével, a paternalista uralkodófelfogással, de lényeges pontokban szemben áll nézeteivel.

A fejedelem abból indul ki, hogy az ember Isten teremtménye, sőt, Isten képe ezen a földön, és ennek következménye, hogy rendelkezik józan ésszel („recta ratio", „droite raison"). A bűnbeesés megfosztja őt a természettől adományozott jó tulajdonságok teljes érvényesítésének lehetőségétől, mert a józan észt elhomályosítja a birtoklási vágy („cupiditas", „cupidité"). Isten a bűnbeesés ellenére kegyelmességében szövetséget köt a néppel, és törvényeket fogadtat el vele. A törvényeknek két fő csoportja van: erkölcsi („lex moralis", „loi morale"), tehát az emberi társadalomra vonatkozó, és ún. ceremoniális („lex ceremonialis", „loi cérémoniale"), vagyis vallási törvények. A józan észből származnak a természeti törvények („leges naturales", „lois naturelles"), amelyeken a pozitív törvények („leges positivae", „lois positives") nyugszanak. A hatalmat ezeknek a törvényeknek alapján kell gyakorolni, ami azt is jelenti, hogy a népnek el kell fogadnia azokat. Rákóczi népen („populus", „peuple") az *Értekezés*ben az „emberek társadalmá"-t („societas hominum", „société des hommes") érti.

[39] Minderről *Thérèse Goyet:* L'humanisme de Bossuet I—II. Párizs 1965; *Jacques Truchet:* Politique de Bossuet. Párizs 1966, valamint *Jacques Le Brun* a Politique 1967-es kiadásának előszavában.

A jogról és a törvényekről szóló tételek egybeesnek Aquinói Tamás és Bossuet felfogásával (sőt a *Tripartitum* meghatározásaival is), és közvetve Justinianus *Institutió*ból származnak, illetve a római jognak a középkori teológia szellemében való értelmezéséből. Más a helyzet, amikor a nép és a fejedelem kapcsolatának értelmezéséről van szó. A francia püspök ugyanis — mint már szóltunk róla — nem ismeri el a nép egyetértésének szükségességét az uralkodó szempontjából, és a hugenotta Jurieu ellen írt egyik *Figyelmeztetés*ében — amely megvolt Rákóczi rodostói könyvtárában is — ezt világosan ki is mondja. „Azt képzeli [ti. Jurieu], hogy a nép természettől fogva szuverén; vagy hogy — mint ő mondja — természettől fogva birtokolja a szuverenitást, mert annak adja, aki neki tetszik; ez azt jelenti, hogy téved magában az elvben, és nem érti a fogalmakat."[40] A püspök szerint az emberek kezdetben anarchiában éltek, és a ráció nem uralkodhatott körükben. Igaza van Hobbesnek, amikor azt állítja, hogy az ősállapotban az emberek állandó harcban álltak egymással, s legfeljebb rosszul szervezett és irányított családi közösségekbe tömörültek. A nép kialakulása szabályozott viselkedésmódot („conduite reglée") és megalapozott jogot („droit établi") feltételez, ez pedig csak a társadalomban lehetséges, tehát a fejlődés magasabb fokán. Támadja Jurieu-nek azt a tételét is, mely szerint „a ráció ellen szól annak feltevése, hogy valamely nép az uralkodónak veti alá magát valamilyen paktum nélkül; egy ilyen jellegű szerződés semmis, és a természet ellen való lenne". A püspök ezt az állítást logikátlannak és történelmileg hamisnak tartja, szerinte ugyanis az isteni gondviselés hozta létre a *társadalmat* és a *hatalmat* is, s ehhez semmiféle szerződésre nem volt szükség.

Rákóczi ebben a tekintetben Jurieu-höz áll közelebb, aki a kiűzött hugenották érdekeit védi a francia abszolút monarchiával és teoretikusával szemben, a régi rendi alkotmányra hivatkozva. Lényegében a fejedelem is ezt teszi, de ő nem vallási, hanem politikai alapon. Az Ótestamentumból kiindulva bemutatja azt a történeti fejlődést, amelynek nyomán a hatalom gyakorlása eltorzult, még ha a hatalmat magát Isten adta is azoknak, akik éltek vele. Ez a fejlődés hívja fel a figyelmet arra a különbségre, amely elméletileg az isteni és az erkölcsi törvény között áll fenn. Az isteni törvényt a vallásra és a szellemi hatalomra („potestas spiritualis", „pouvoir spirituel") vonatkoztatja. Az erkölcsi törvény a társadalomra alkalmazható, a világi hatalomra („potestas temporalis", „pouvoir temporel") illik, és a józan észen alapszik. A pozitív törvényeket, amelyek a természeti törvényeken nyugszanak, a társadalom hozta létre. Ezek írják elő az uralkodó és a nép közötti viszonyt, de természetesen úgy, hogy a természeti törvénynek azt az alapkövetelményét, amely szerint a nép egyetértése szükséges a hatalomhoz, nem sérthetik meg. Ezt erősíti meg a *jus gentium*, a *droit des gens*, amely a „nemzetek" közötti kapcsolatokat szabályozza, és amelyeken alapszanak a népek és a municípiumok, tehát a helyi közösségek törvényei is.

Eltér Bossuet-től az államforma kérdésében is. A fejedelem szerint lehet egy vagy több ember a hatalom birtokosa, sőt „minden kormányforma jó, ha a ráció óvatosságára épül". Kétségtelenül a köztársaság felel meg leginkább az emberi természetnek, de elismeri, hogy a társadalom fejlődése szinte szükségszerűen vezetett a monarchiá-

[40] Bossuet: Cinquième avertissement aux protestants. Idézi *Truchet:* i. m. 83.

hoz. A monarchia azonban nem jelent zsarnokságot, hanem *imperium paternalét* („empire paternel"-t), amelyben az uralkodó a nép atyja, pásztora, vezetője. Bossuet szerint a monarchia a legtermészetesebb és egyben az anarchiától a legtávolabb álló állapot. A tökéletes, abszolút monarchia viszont a legjobb államforma, folytonossága, tekintélye és hatékonysága miatt. A *Politique* VI. könyve felsorolja az abszolút hatalom gyakorlásának tartozékait. „1. A fejedelem nem tartozik számadással senkinek sem arról, amit parancsol. 2. Ha már a fejedelem ítélt, más ítélet nem lehetséges. 3. Nincs kényszerítő szó a fejedelemmel szemben. 4. A királyok ennek ellenére nem mentetnek fel a törvények alól."[41]

Rákóczi ennek nem mond ellent, éppen az utolsó propozícióból kiindulva hangsúlyozza, hogy a királyoknak kötelességük megtartani az állam alaptörvényeit, s ez az ő szemében a hatalom korlátozását jelenti. Hogy ennek a korlátozásnak az eredetét történelmileg is alátámassza, részletesen elemzi, hogy a zsidóknál miként jött létre a királyság intézménye, Isten milyen feltételeket szabott, és a zsidók királyai hogyan alkalmazkodtak ezekhez mint egy szerződés követelményeihez. Hivatkozik azonban más példákra is, így a francia királyok esküszövegére, amelyet a néppel kötött szerződés egyik formájának tart.[42] Rákóczi a nép és az uralkodó közötti szerződést formálisan is szükségesnek tartja, isteni és emberi rendelésből egyaránt, s ezzel a választó királyság hívévé szegődik.

A legtöbb vita az ellenállási jog („jus resistentiae', „droit des armes du peuple") kérdésében alakul ki Rákóczi és Bossuet között. A fejedelem szerint az Ó- és Újtestamentum történetei azt bizonyítják, hogy ha a király megszegi a néppel kötött szerződést, illetve ha a hatalom megsérti a természeti törvényt, az ellenállás, sőt a fegyverfogás is jogos. Jogos volt Mózes szembenállása a fáraóval, a Makkabeusok felkelése Antiokhosz szír király ellen, a zsidó nép szembeszegülése a rómaiakkal. Az ellenállási jog gyakorlását csak egy esetben korlátozza, abban az esetben, amikor a nép vagy annak egy csoportja „törvényes ok nélkül a szerződéssel vagy a törvényekkel ellenkező cselekedettel kivonja magát valamely hatalom kormányzása alól, amely alá magát szabadon vetette". Az 1751-es kiadás sajtó alá rendezője az eredeti szövegből egy hosszú részt hagy ki, amelyben Rákóczi elmondja, hogy Izrael miként űzte el Salamon király fiát, Roboámot, azért, mert nem tartotta meg a törvényeket. A kihagyott résznek fontos elvi megállapításai vannak, amelyek azt akarják bizonyítani, hogy a nép elidegeníthetetlen joga az ellenállás mindazokkal szemben, akik megsértik az isteni és emberi törvényt, s ez még az örökletes monarchiákra is áll. „A józan ész ítéletei vagy a törvények igazsága Isten ítéletei" — írja Rákóczi. A szerző polemizál azokkal, akik a nép egyetértését mindig lelkesen hirdetik, amikor ez javukra van, de elvetik, ha nincs ínyükre, és „a népet lázadónak, pártütőnek és esztelennek bélyegzik, és minden hatalmat elvesznek tőle".[43]

A vitát Bossuet-val Rákóczi tehát nyíltan vállalja, még ha szabadkozik is, mond-

[41] Bossuet: Politique. IV. könyv, 1. cikkely, 1. propozíció. Az Oeurves de Bossuet. Párizs 1879 című sorozatban megjelent szöveget használtam. Új kritikai kiadása: J.-B. Bossuet: Politique tirée des propres paroles de l'Ecriture Sainte. Kiadta *Jacques le Brun*. Genève 1967.

[42] Vö. *Nicolas de Saintot:* Le Cérémonial de France à la Cour de Louis XIV. Párizs 1936.

[43] Végrendelet, 451.

ván, hogy nem az „ellentmondás" szelleme vezérli, amikor „mentorával" nem ért egyet a Makkabeusok felkelésének megítélésében. Érvelésének lényege, hogy Isten tudta és akarata nélkül nem kerülhetett volna sor a felkelésre és főleg annak győzelmére.

Rákóczi idézi a *Politique* IX. könyve I. cikkelye 7. propozícióját, amelyet úgy értelmez, hogy a meaux-i püspök *igazságosnak* tartja az elnyomók elleni harcot. Bossuet ezt írja: „Két igazságos oka lehet a hadviselésnek: a méltányos feltételek mellett kért áthaladás visszautasítása, és a nyilvános ellenségeskedés, amely valakit igazságtalan támadóvá tesz. E két utóbbi kiváltó okra kell visszavezetni azt a jogos törekvést, hogy egy igazságtalanul ránk kényszerített igától szabaduljunk, bosszút álljunk elvesztett szabadságunkért, és megvédjük vallásunkat Isten határozott parancsára."[44] S ezután említi a Makkabeusok felkelését. A fejedelem csak a második mondatra hivatkozik, amely megfogalmazásában elég ködös. A püspök nyilvánvalóan azt állítja, hogy a *Biblia* nem ismer el igazságos felkelést, egyedi esetek lehetnek „Isten parancsára", de ezek nem adnak lehetőséget általánosításra, Rákóczi viszont általánosítani akar.

Bossuet a VI. könyv II. cikkelyében beszél arról, hogy amint a kormányzónak nem kell engedelmeskedni a király parancsai ellenére, még kevésbé kell „a királynak engedelmeskedni Isten parancsai ellenére", de az ellenállást ez esetben is csak passzívnak képzeli el, mert még azt is kimondja, hogy „a nyilvánvaló hitetlenség, sőt üldözés sem menti fel az alattvalókat a fejedelem iránti engedelmesség alól".[45] Másutt így fogalmaz: „Egyetlen magánszemély vagy alattvaló, következésképp a nép egyetlen része... sem rendelkezik a védekezés jogával a törvényes hatalommal szemben."[46] A fejedelem hivatkozása tehát vitatható, de a csúsztatással azt akarja elérni, hogy Bossuet-val is alátámassza az ellenállási jog alkalmazásának lehetőségét.

Bossuet elismeri a fegyverjogot vagy a hódítás jogát (jus acquisiticum", „droit de conquête" vagy „d'acquisition") is, ami ellen Rákóczi hevesen tiltakozik, mondván, hogy ez „olyan jog, amelyet a birtoklási vágy bitorol, valójában nem nevezhető jognak, csak jogtalanságnak. Mert minden hatalom, amelyet nem a nép szabad és önkéntes egyetértése ad, ellentétes a természeti joggal."[47] Ezt ismét a zsidó nép története, különösen a Makkabeusok felkelése igazolja. „Az emberi jogoknak azonban meg kell hajolniuk az igaz értelem előtt, kimondjuk tehát, magának Istennek jóváhagyásával, hogy Szíria királyának uralma, jóllehet százötven évig tartott, nem válhatott törvényessé, mert a nép nem fogadta el, és nem tartotta meg szabad akaratából, hanem a Makkabeusok fegyverei által lerázva az igát, az igaz értelem elvei és saját törvényei tekintélye alapján Isten segítségével élt a maga hatalmával."[48]

[44] A második mondat így hangzik: „Il faut repporter a ces deux derniers motifs (refus du passage, agression) ce qu' a fait le peuple de Dieu pour s'affranchir d'un joug injustement imposé pour venger sa liberté opprimée et pour défendre sa religion par l'ordre exprès de Dieu." Bossuet: Politique, IX. könyv, I. cikkely, 7. propozíció.

[45] Bossuet: Politique, VI. könyv, VI. cikkely, 5. propozíció.

[46] Bossuet: Cinquième avertissement sux protestants. Idézi: *Truchet:* i. m. 94. A püspök 1689 és 1691 között jelentette meg hat Avertissement-ját.

[47] Végrendelet, 458.

[48] Végrendelet, 454.

Természetesen Rákóczi az ellenállási jogot a Habsburg-elnyomással szemben alkalmazza, amely megsérti Magyarország alaptörvényeit, s arra nem gondol, hogy rendi érdekeket lehetne védelmezni a törvényesen uralkodó fejedelemmel szemben. Eszébe sem jut, hogy a saját vezérlő fejedelmi hatalma ellen fellépő ellenzéket igazolja, s az önodi véres jelenet soha még lelkiismeret-furdalást sem okoz neki, bár fájlalja a vérontást.

A keresztény fejedelem

Rákóczinál új gondolat Bossuet-val szemben az Újszövetségre való erőteljes hivatkozás, és ezen az alapon a „kereszténvi hatalomról" szóló tétel kifejtése. Hangsúlyozza, hogy Krisztus eljövetele nem semmisítette meg a természeti törvényt, sőt inkább magasabb szintre emelte. A kereszténység ugyanis előtérbe állította az isteni szeretetet („carias", „charité"), amelyet Jézus királysága jelképez.[49] Ez tehát azt jelenti, hogy az uralkodó hatalmát a kereszténységben is a nép beleegyezésével gyakorolhatja. (Erre példa Nagy Károly császárrá választása.) „A keresztény vallás... nem szünteti meg a népek szabadságát, hanem tökéletesebbé teszi, és az egész emberi társadalmat az isteni szeretet hatalma alatt Jézus Krisztus országában egyesíti, amelyet olyan emberek társadalmának tekintünk, akik a keresztségben hűséget fogadtak Jézus Krisztusnak, magukévá tették a hitet és az ő parancsolatait, amelyeket minden embernek, aki Jézus Krisztussal akar uralkodni, követnie kell lelki és polgári életében egyaránt."[50]

Pál apostolnak a rómabeliekhez intézett figyelmeztetését nem úgy értelmezi, hogy mindenféle hatalomnak engedelmeskedni kell, hanem csak olyannak, amely megtartja a törvényeket. Rákóczi jogosnak tartja, hogy a hívők „megvédjék a haza törvényeit", s állítja, hogy „nincs igazságosabb ok a háborúra, mint az isteni szeretet, amellyel felebarátainknak, gyermekeinknek és végül a hazának tartozunk. Ez mindig védekező háborúkat vált ki, s egyezik a természeti joggal, mert csak azt akarja megvédeni, ami az övé, nem pedig hatalmába keríteni azt, ami a másé."[51] Ezt megerősítteti Bossuet-val is, akire mindig tisztelettel tekint, és akinek „diszkréció"-ját dicséri, amellyel különbséget tesz a különböző kormányzási formák között, miközben idézi azt az általános megállapítását, hogy a polgári társadalom az ember nyugalmát és az élet biztonságát kívánja a kormányzat és a törvények útján biztosítani. „Aki tehát nem szereti a polgárok társadalmát, amelynek maga is — illetőleg az ország, amelyben született — része, ellensége önmagának és az egész emberi nemnek."[52]

A keresztény fejedelmet az isteni szeretet kapcsolja népéhez, s ez egyben a közjó szeretetét is magában foglalja. Ha ez a kötelék megbomlik, meghasonlás következik. Ilyen módon a keresztény fejedelem az, aki igazán tudja érvényesíteni a jó pásztor Krisztus által felmutatott tulajdonságait. A paternalizmusnak ezt a tételét is szentesíti Bossuet tekintélye, aki szerint a fejedelem nem önmagáért, hanem a közösségért születik, és a közjót kell szolgálnia.

[49] Végrendelet, 465.
[50] Végrendelet, 466.
[51] Végrendelet, 468.
[52] Végrendelet, 469.

Meghatározása a következő: „A keresztény király olyan ember, akit a nép szabad beleegyezése fogadott el, vagy az isteni akarat ismert el elsőnek vagy fejedelemnek, atyának, testvérnek, és akit Isten rendelkezése alapján szenteltek fel."[53]

Népének jó pásztora volt Rákóczi szerint István király, akinek *Intelmei*t az *Értekezés*hez kapcsolja. Ilyen volt II. András is, akinek *Aranybullá*jából szó szerint idézi a 31. cikkelyt, mely az ellenállási jogot mondja ki. (A *Tripartitum* első kiadása 1517-ben jelent meg Bécsben, a *Corpus Juris*hoz csatolva 1696-ban Szentiványi Márton jelentette meg Nagyszombatban. 1698-ban Tótfalusi Kis Miklós is kiadta Kolozsvárott latinul és magyarul. Bár a rodostói könyvjegyzékben csak a *Tripartitum* cím szerepel, fel kell tennünk, hogy Rákóczi a nagyszombati *Corpus Juris*-kiadást használta, amely háromkötetes volt, s az első kötetben jelent meg Werbőczi munkája. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy ugyanebben a munkában, annak második kötetében adták ki István király *Intelmei*t és az *Aranybullá*t. Ezek szövegét innen vette át a fejedelem.) Következtetése az *Intelmek* alapján ez: „Mindebből kitűnik, hogy a szereteten alapuló egységnek kell megerősítenie az államok békéjét és nyugalmát, mert ha a király szeretete a nép szeretetére támaszkodik, kölcsönösen támogatják egymást, és biztos alapot teremtenek."[54] Saját cselekedeteiről nem kíván szólni, de nyilvánvaló, hogy az *Értekezés* a szabadságharc apologetikája, igazolása, és Rákóczi politikai gondolatainak summája.

A munka *Epilógus*sal fejeződik be, melyben ismét fiaihoz fordul, akiket mindenekelőtt a kereszténység tanításaira figyelmeztet, de arra is, hogy legyenek büszkék nemzetükre, melynek első királya az isteni szeretetre alapozta hatalmát. Ünnepélyesen elutasítja a „lázadó, hitszegő és hűtlen" jelzőket, amelyeket fiai róla a *Corpus Juris*ban[55] olvashatnak, abban a reményben, hogy „az igazság egy nap végül megjelenik a mennynek és a földnek, és az élők és holtak félelmetes Bírájának szeme előtt".

[53] Önállóan az Intelmek 1584-ben jelent meg Nagyszombatban. 1628 óta alakult ki az a szokás, hogy a Corpus Jurishoz csatolva adták ki. Vö. Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque Stirpis Arpadianae gestorum. II. Kiadta *Szentpétery Imre*. Budapest 1938.

[54] Végrendelet, 474.

[55] Az 1714/1715-ös országgyűlés 49. cikkelyében mondják ki a rendek, hogy miután Rákóczi és más felsorolt vezetők nem tértek vissza, és nem kértek kegyelmet, a szatmári szerződés értelmében „Tanquam legitimi sui Regis, et Patriae publici Hostes perduelles veraeque Libertatis Eversores, vi praesentis Statuti legitime proscripti, et ubique ad infligendam ipsis de meritam Juris poenam persequendi et captivandi, Bona vero eorundem mobilia et immobilia universa Fisco Regio applicanda decernuntur et declarantur." Magyarul: „Mint törvényes királyuknak s a hazának nyilvános ellenségeit és mint árulókat és az igaz szabadság felforgatóit összesen és egyenként törvényes száműzötteknek és az érdemelt törvényes büntetés rájok szabása végett mindenütt üldözendőknek és elfogandóknak, összes ingó és ingatlan javaikat pedig a királyi kincstár részére elkobzandónak nyilvánítják." Az országgyűlés határozatai először Pozsonyban, Articuli Diaetales Posonienses Anni M.DCC.XI. címen jelentek meg, ezután kiadásra kerültek a Corpus Jurisban is. A magyar idézet helye: Magyar Törvénytár. 1657—1740. Szerk.: *Csiky K.* és mások. Budapest 1901. 481.

Érdekes, hogy Rákóczi a keresztény politika forrásait keresve itt sem idézi a janzenisták írásait, pedig — mint láttuk — rodostói könyvtára tele van legjobb képviselőinek ilyen jellegű műveivel is. Mint ismeretes, a janzenisták kezdetben a vallásra és erkölcsre hivatkozva szemben álltak az államrezonra épített politikával. Jansenius püspök 1635-ben a *Mars Gallicus*ban elítélte Richelieu politikáját, amelyet nem tartott katolikusnak és etikusnak. Az abszolút monarchia megszilárdulása után a janzenisták központja, Port-Royal kolostora — a nagypolgárság egy részének ellenzékiségét is kifejezve — a világgal és főleg az udvarral való passzív szembefordulást választotta, de politikai ellenállásra nem gondolt, Egyes janzenisták — mint Antoine Arnauld, Pierre Nicole, Jean Quesnel vagy később Jacques-Joseph Duguet — megpróbálják az egyeztetést a keresztény és a világi erkölcs és politika között, mégpedig a tomizmus szellemében. Ebben a felfogásban a jó fejedelem az isteni rend képviselője a földön, akinek engedelmességgel tartozunk, de nem zárják ki a szembenállást vele a lelki dolgokban. Arnauld szerint a passzív rezisztencia megengedett az isteni törvény ellen vétő fejedelemmel szemben, s a janzenisták ezt a tételt alkalmazzák is a király és a pápa ellen, ha lelkiismereti kérdésről van szó. Nicole az erkölcs szintjén akar egyeztetni, amikor a hatalomról szól, és az erkölcsös uralkodót állítja eszményképnek, aki „nem önmagáé, hanem az államé. Az Isten a népeknek adja, amikor fejedelemmé teszi." Kötelessége tehát az állam érdekét szem előtt tartani, de a vallásos erkölcs alapján. Ezt hangsúlyozza a *De l'éducation d'un prince* című munkájában, amely — mint láttuk — főleg a fejedelem nevelésével foglalkozik.[56]

A legaktuálisabb és a legalaposabb janzenista politikai kézikönyvet Duguet 1699-ben vagy 1700-ban írta meg *Institution d'un prince ou traité des qualitez, des vertus et des devoirs d'un souverain* címen a piemonti trónörökös okulására. Újdonsága az, hogy a politika és a vallás mellett a gazdaság kérdéseivel is foglalkozik. Duguet Bossuet-t egyáltalán nem idézi, viszont szívesen fordul a római történetírókhoz, főleg Tacitushoz, és az antik filozófusokhoz, köztük is Senecához. Könyve első részében a fejedelem tulajdonságait és erényeit vizsgálja a kormányzás szempontjából, s kiindulópontja az, hogy Isten magatartását („conduite") kell a sajátjával képviselnie, s ugyanakkor tudatában kell lennie annak, hogy az állam („république") része, tehát hogy a világi hatalom képviselője. A „nagyságról", az emberek ismeretéről, a tanácsadásról elmélkedik, s külön is figyelmeztet a hízelgők és a hamis jelentések által okozott károkra. Emellett felsorolja a szükséges erényeket, amelyek a nép szeretetét és tiszteletét válthatják ki. A második részben a fejedelem kötelességeit mondja el, köztük elsőként azt, hogy „szeretnie kell népét". Ez maga után vonja, hogy vigyázzon az igazságszolgáltatásra, hogy okos tanácsadókkal vegye körül magát, hogy kizárja a nőket a kormányzásból, hogy ne vegyen maga mellé első minisztert, hogy fejlessze a mezőgazdaságot, a kereskedelmet és az ipart, hogy az érdemek elismerésével terjessze

[56] Vö. P. Nicole: De l'éducation d'un prince. Párizs 1670. Nicole-nak ezt a művét nem említi a rodostói könyvtár könyvjegyzéke, de az Essais de morales értekezései közt is megjelent, amelynek egyes részeit a leltár felsorolja.

az erényeket, pártolja a tudományt és művészetet, ismerje a pénzügyeket, s az adók igazságos kivetésével védje a népet.

Ami a háborút illeti, megkülönböztet igazságos és igazságtalan háborúkat, s az előbbieket megengedi, sőt megismétli a „si vis pacem para bellum" régi tételét. Feltételezi, hogy bizonyos esetekben a fejedelemnek részt kell vennie a háborúban, és hangsúlyozza a fegyelem érvényesítését a hadseregben.

A harmadik rész a keresztény fejedelem személyes tulajdonságaival és erényeivel foglalkozik, s itt alaptétele, hogy a fejedelem a „hívő és keresztény társadalom" feje. A vallás tiszteletét az erkölcshöz kapcsolja, amiből az következik, hogy szerinte „a fejedelemnek erősen meg kell lennie győződve arról, hogy a keresztény vallás és az igazi politika szoros egységet alkotnak". A vallás támasztja alá a királyi méltóság isteni eredetét: „A király személyét sérthetetlenné teszi", „a lázadás gyökerét elvágja", kötelezi az alattvalókat, hogy imádkozzanak a királyért, hű szolgákat biztosít számára. A vallást a királynak mindenekelőtt a *Bibliá*ból kell megismernie, amelyet tanulmányoznia kell. Különösen hangsúlyozza emellett az imádság és az elmélkedés hasznát. A magatartást illetően főleg az alázatosságot emeli ki, amely megvédi a királyt a sok bajt okozó gőgtől. Mint kereszténynek fő feladata Krisztus követése, akiben újjászületett, s akinek példája kötelezi őt az erények, köztük a tisztaság érvényesítésére. Az önvizsgálatot és a penitenciatartást fontos eszközöknek tartja a hibák felismerésére és elkerülésére. A gyóntató kérdésében — mint említettük — úgy foglal állást, hogy a leghelyesebb a világi papságból választani, tehát nem a szerzetesek köréből.

Az utolsó — negyedik — részben témája az, hogy a keresztény fejedelemnek milyen kötelezettségei vannak a néppel szemben. Itt foglalkozik az egyház és a királyi hatalom viszonyával, amelyeket elválaszt egymástól, s a *Biblia* és a hagyomány alapján elutasítja azt a tételt, hogy az első a második felett állna. Az egyháznak vannak jogai a hívő fölött, de nincsenek a király fölött. A kétféle hatalomnak együtt kell működnie, de függetlenek egymástól. Így helytelennek tartja, hogy a király nevezze ki a püspököket, holott azokat a népnek kell választania, a királytól csak engedélyt és megerősítést kell kérni. Ha már az emberek bevezették ezt a szokást, javasolja, hogy a király a kinevezésnél szigorú feltételeket érvényesítsen. Az egyháznak jobb lett volna, ha nem lenne vagyona, de ha már van, ezt a szegények érdekében kell felhasználnia. Ezzel kapcsolatban elítéli a püspökök fényűzését, majd felsorolja a jó püspök tulajdonságait, amelyek közül a prédikátorit emeli ki.

Könnyű felfedezni, hogy a királyi hatalom gyakorlásának ez a felfogása ellentmond nemcsak XIV. Lajos, hanem utóda uralkodási módjának is. Nem csoda tehát, hogy a könyv első franciaországi kiadását 1750-ben betiltották, hogy ezek után mint ellenzéki munkát titokban Rouenban adták ki és később Hollandiában vagy Angliában.[57] A dátumra érdemes felfigyelni: egy évvel később jelenik meg a *Testament*, amely szemléletében és bizonyos konkrét kérdésekben Duguet nézeteihez áll közel, amint azt különösen a *Gondolatok* bizonyítják.

A janzenista olvasmányok hatását véljük felfedezni Rákóczi politikájában főleg a „caritas" eszméjének kiemelésében, amelyet Jézus királyságához kapcsol, s ezen az

[57] J. J. Duguet: Institution d'un prince... Leyden, 1729; Annecy 1733; London 1739. D'Hémery már említett kéziratában 1750. november 12-én utal a könyv betiltására.

alapon kívánja, hogy az uralkodó jó pásztorként viselkedjék. A birtoklási vágyat — „cupiditas"-t — ugyancsak a janzenista erkölcs szellemében ítéli meg, még ha a fogalom természetesen Augustinusnál is fontos helyet foglal el. Rákóczi kerüli a vitát ezekről a kérdésekről, s megfogalmazásában igyekszik követni az egyházi tekintélyeket, főleg Aquinói Tamást és áttételesen Augustinust. A leglényegesebb egyezés a janzenistákkal a politika és erkölcs összeegyeztetésének szükségességében jelentkezik, éspedig a belső vallásosság alapján.

A peternalizmus és a puritanizmus dolgában nem csupán a janzenistákkal, hanem a kvietista Fénelonnal is egyetért, bár az *Értekezés*ben őt nem idézi. Tudjuk, a *Télémaque* nemcsak fiatal korában, hanem Rodostóban is olvasmánya volt, s ezért joggal feltételezhetjük hatását. Közismert, hogy Fénelon az ún. arisztokrata ellenzékhez tartozott XIV. Lajos uralkodása végén, és az 1699-ben kiadott *Télémaque*-ban az abszolút monarchia bírálatát mondta el, mindenekelőtt a hódító háborúkat és az udvari fényűzést elítélve. Ideális államában, Salente-ban szigorúan hierarchikus, főleg mezőgazdaságból élő, békés társadalmat mutat be, amely éppen azért, mert vallásilag semleges, és főleg a kereszténység szellemében humanizált antik erkölcsre épít, a XVIII. század folyamán a felvilágosult abszolutizmus egyik sugalmazója.[58]

A sokfajta hatás nem zárja ki az eredetiséget. Bármennyire Bossuet nyomán halad is a fejedelem, amikor kifejti politikai eszméit, bármennyire is XIV. Lajost tartja példaképnek, a hatalom gyakorlását másként értelmezi, mint az abszolutizmus ideológiája. Szükségesnek tartja a nép és az uralkodó közti egyetértést, amelyet a természeti jog alapjára helyez, és hangsúlyozza nemcsak a törvények megtartását, hanem a szeretet jelentőségét is a paternális uralkodásban. Ez a paternalizmus nem a rendi anarchiát akarja konzerválni, egyeztetni kíván a keresztény erkölcs alapján a jól működő abszolutista állam koncepciójával.

Bármennyire is elfogadja a janzenizmus vagy a kvietizmus mély vallásosságát és azt a kísérletét, hogy az erkölcsöt és a politikát összeegyeztesse, eltávolodik tőlük az ellenállási jog kérdésében. Szemben áll velük a türelem dolgában is, a keresztény fejedelem ideálja nála kizárja a protestánsok üldözését.

Mindezekben az „ellent-mondásokban" a magyar hagyományokra támaszkodik, de nem annyira a *Tripartitum*ra, hanem inkább István király *Intelmei*re, melyeket a keresztény fejedelem eszménye alapján értelmez, s amelyek a nép által elismert hatalom gondolatát erősítik, az ellenállási jogot jogilag és történelmileg alátámasztják. Ezek az eszmei feszültségek jellemzik az *Értekezés*t, s éppen emiatt ez a munka érdekes dokumentum, nem pusztán a magyar, hanem az európai politikai gondolkodás történetében is.

Műfaj és stílus

Szólni kell a két munka műfajáról és stílusáról is. A *Gondolatok*ra a korabeli francia erkölcsi-didaktikai irodalom hat, de Rákóczi közvetlenebbül, személyesebben, érzelmesebben tudja megfogalmazni jó tanácsait, mint a különböző értekezések szerzői, igaz, korlátozottabb érvénnyel, mert főleg a fejedelmi nevelésről szól. A *réflexion* a

[58] Vö. *Köpeczi Béla:* Rákóczi Bossuet és Fénelon között. In: Függetlenség és haladás. Budapest 1977.

pensée szó szinonimája, s ezzel határozottan elválasztja a műfajt a nevelési traktátusoktól.

Rákóczi jól ismerte a francia nyelvet, árnyaltan tudja kifejezni magát, néhol azonban a hosszú barokk mondatok zavarnak. Nyilvánvaló, hogy a francia szöveget a környezetében tartózkodó franciák javították, köztük is elsősorban titkára, Louis Bechon. Az 1751-es kiadás szerkesztője „több stílust" reklamál, ami persze a XVIII. század eleji francia stílusideálra utal, de végül is — apró javításokkal — elfogadja az eredetit, hivatkozva az *instruction*, a *tanítás* műfajára.

A *Tractatus-Traité* cím eleve feltételezi a tudományos objektivitást, és háttérbe szorítja a személyességet. Modellje Bossuet *Politique*-ja, annál azonban *Prológus*a és *Epilógus*a miatt személyesebb. Az érvelés pontosságával tűnik ki: a fejedelem szinte filológusi alapossággal idéz, interpretál vagy éppen vitatkozik. Latin szövegéről Borzsák István megállapítja, hogy Rákóczi jól ismeri a jezsuita latint, és kifejezésmódjára hat a franciaországi és a magyarországi latin nyelvhasználat is. A franciaországi latinság hatását magyarázza az is, hogy a fejedelem Bossuet munkájából indul ki, s annak részeit fordítja le. A francia verzió elég szabadon követi a latin szöveget, ami azt bizonyítja, hogy maga a fejedelem végezte a fordítást, ha egyáltalán lehet fordításról beszélni, s nem inkább adaptálásról. A teológiai és a politikai irodalom szakkifejezéseit pontosan és következetesen használja mindkét nyelven, ami ismét azt bizonyítja, hogy filológiai pontosságot kíván.

Kiadás és utóélet

A két értekezés 1751-ben megjelent egy *Testament politique et moral du prince Rakoczi* című kiadványban, hágai impresszummal, a valóságban Párizsban.

A XVIII. századi francia könyvkiadás fontos forrásának, d'Hémery felügyelő naplójának 1750. december 1-jei bejegyzésében a következőt olvashatjuk: „Testament Politique et Moral du Prince Rakoci, deux volumes in douze imprimés par Guillin avec la permission tacite du magistrat. Le S. de Neuville garde du Roy et auteur de quelques ouvrages a été l'éditeur de celuy la." Tehát magyarul: „Rakoci fejedelem Politikai és Erkölcsi Végrendelete, két kötetben, tizenketted rétben, Guillin nyomtatta ki, a hatóság hallgatólagos engedélyével. Neuville úr, a Király testőre és néhány munka szerzője volt a kiadója."[59]

A *Notice sur M. l'abbé de Neuville*[60] című korabeli névtelen kiadvány szerint Didier-Pierre Chicaneau de Neuville 1720-ban született Nancyban, és 1781-ben halt meg Toulouse-ban. Életrajzírója tehetségesnek tartja, de bírálja állhatatlanságát, ami akadályozta abban, hogy nagyobb sikereket érjen el. Tanulmányainak elvégzése után az „élvezetekre" adta magát, beállt Leszczińsky Szaniszló lengyel király testőrségébe,

[59] Journal de l'inspecteur d'Hémery. Bibliothèque Nationale. Paris. Ms. Fr. 22156. fol. 3. Madame *J. Chouillet*-nak köszönöm, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

[60] A párizsi Bibliothèque Nationale példánya. Év és hely nélkül Vö. még Biographie universelle ancienne et moderne (Michaud). Paris—Leipzig. É. n. 30. köt. 352. *L. Versini*, a nancyi egyetem tanárának szíves tájékoztatója szerint Chicaneau nevű nancyi fajanszkészítő rokona.

majd amikor minden vagyonát eltékozolta, Párizsban ügyvédeskedett. Itt sem működött sokáig, mert elriasztotta a jog. Írni kezdett: verseket, elbeszéléseket, egy komédiát és különböző ismeretterjesztő munkákat. Kénytelen volt anyagi gondjai miatt Párizsban egy lengyel arisztokrata nevelését elvállalni, s rövid ideig Lengyelországban is tartózkodott Lubomirska hercegnő leányainak nevelőjeként. Rossz egészségi állapota miatt hazatért, Nîmes városában könyvellenőr lett. Miután fizetést nem kapott, Párizsba költözött, s itt pap lett. Végül Toulouse-ban 1771-ben a Collège Royal történelemtanárává nevezték ki.

Munkái közül érdemes megemlíteni a több kiadást is megért, először 1751-ben megjelentetett *Dictionnaire philosophique ou Introduction dans la connaissance de l'homme*, az 1758-ban kiadott *Considérations sur les ouvrages de l'esprit* és az 1768-ban napvilágot látott *Esprit de l'abbé de Saint-Réal* című kiadványokat.

A *Testament politique* kiadója tehát Neuville, aki a címet talán d'Andrezel fiától vette, hiszen tudjuk, hogy a konstantinápolyi francia követ használta először ezt a kifejezést.[61]

Az értekezések előtt találjuk a kiadó előszavát, amely elmondja, hogy Rákóczi a XVIII. század elején nagy hírnévre tett szert Európában, s ezért remélni lehet, hogy a közönség kíváncsi lesz „megismerni szellemét" („connaître son esprit"). Állítása szerint csak a nyelvi hibákat („fautes de langage") javítja, és az ismétléseket hagyja el, de megőrzi „a szerző eredeti jellegét" („le caractère original de l'auteur"). Láttuk, hogy kihagyásai gyakran a lényeget is érintik.

Ezután Rákóczi rövid életrajzát *(Abrégé de la vie du Prince Rakoczi)* közli, amelynek fő forrása az 1739-ben kiadott *Histoire des Révolutions de Hongrie*, abból is főleg Rákóczi *Emlékiratai*, de felhasználja Eustache Le Noble 1707-ben megjelent Rákóczi-életrajzát és a korabeli sajtót is. Az életrajz tele van tévedésekkel, amelyek forrásaiban is szerepeltek, s amelyek részben a romantikus elemeket emelték ki Rákóczi életéből. Meglepő, hogy bár az *Emlékiratok* alapján ismerteti a szabadságharc végének eseményeit, nem fogadja el a fejedelem elnézőbb álláspontját Károlyival szemben. Érthetetlen viszont, hogy miért nem szól a fejedelem franciaországi tartózkodásáról, amelyről pedig a kortársak tudtak.

Az életrajzhoz különböző iratokat kapcsol, amelyek szerinte „mindennél jobban megismertetik a fejedelem jellemét". A végrendeletről és az ehhez tartozó levelekről van szó, amelyeket már ismertettünk.

Ezek az iratok megjelentek 1739-ben a *Histoire des Révolutions de Hongrie*-ban, mégpedig a *Testament du prince François Rákóczy, prince de Transsilvanie* főcímen. A *Testament politique* kiadója valószínűleg innen vette át azokat.

Az 1751-ben, az *Enciklopédia* első kötete kiadásának évében megjelent kiadvány Franciaországban nem váltott ki élénkebb visszhangot. Megjelenését regisztrálták, de nem kommentálták, legfeljebb autentikusságát vonták kétségbe. Így például Moréri

[61] D'Andrezel fia maga is kiadott egy munkát Essais politiques címen 1757-ben Amszterdamban, amelyben az állam és a polgár közötti viszonyt taglalja a patriotizmus szellemében, de főleg a diplomatával szemben támasztható követelményekkel és a diplomáciai kapcsolatok történetével foglalkozik 1648-tól 1748-ig. Forrásai többek között Grotius, Pufendorf, Mably, Rousset, Mézeray történeti és jogi munkái. Idézi a nemzetközi szerződések szövegeit.

Dictionnaire-jének 1759-es kiadásában ezt olvassuk: „Kiadtak 1751-ben neve alatt egy munkát Testament politique et moral címen, de kételkednek abban, hogy valóban tőle van-e."[62]

Magyarországon a XVIII. század második felében a történészek ismerték a kiadványt, több magánszemély könyvtárában megvolt.[63] Rákóczi végrendeletének szövegét, levelét a nagyvezírhez, a bujdosóknak a hercegekhez, valamint Toulouse grófhoz intézett leveleit latinra fordították, valószínűleg inkább az *Histoire des Révolutions de Hongrie* közlése alapján. Ezt tette például 1790-ben Morvay Sámuel, akinek kéziratát a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi.[64] Egy másik kézirat, amelyet Széchényi Könyvtárban találunk, latinul foglalja össze Rákóczi *Emlékirata*inak fő mondanivalóját, lefordítja a végrendeletet és a nagyvezírhez írt levelet. A kézirat címe: *Testamentum Principis Francisci Rakoczy adiecta genuina Relatione Historica.*[65] A végrendelet és a levelek magyar szövegét Ráth Károly és Thaly Kálmán adta ki Rákóczi *Emlékirata*inak 1868-as harmadik kiadásában.[66]

A *Testament*-re Fraknói Vilmos és Márki Sándor ismertetései hívták fel a figyelmet.[67] Részletesebben foglalkozott vele Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* című munkájában, amely az *Értekezés*ről azt állítja, hogy Rákóczi Bossuet abszolutista tanításából kiindulva „jut el az Aranybullához" csak azért, mivel az erdélyi fejedelem szuverenitása egyedül e törvény „érvényesítésével igazolható". Szekfű elfogadja az *Értekezés*sel kapcsolatban Fraknói következő, meg nem alapozott nézetét: „Túlterjengő volta mellett is értelmére és irányzatára nézve homályos." Ehhez hozzáteszi: „Nekem úgy látszik, mintha a mű tisztán az erdélyi fejedelemmé választás, s az ebből eredő a szuverenitás igazolására készült volna. Ez lehetett a kiadónak a nézete is, ezért adta az egész könyvnek a fönnebbi címet. Ámbár lehet, hogy a *Traité de la puissance*-t már Rákóczi is politikai végrendeletének tekintette. A benne foglalt nézetek közelebbi vizsgálatába a XVII. századi moráltheologusok politikai rendszerének pontosabb ismerete híján nem bocsátkozhatom. Lehet különben, hogy a munka megromlott szövegben maradt ránk."[68]

Bebizonyítottuk, hogy a *Testament politique et moral* cím elsősorban a *Gondolatok*hoz kapcsolódik. A kritikai kiadásban bemutattuk azt is, hogy a kézirat és az 1751-es kiadott szöveg között milyen eltérések találhatók. Végül Bossuet és a janzenisták politikai gondolataival vetettük össze Rákóczi nézeteit, és arra az eredményre jutottunk, hogy a fejedelem egyeztetést kísérelt meg az abszolutizmus és a rendi felfogás között a paternális keresztényi uralkodás szellemében.

A *Gondolatok*ról Szekfű azt mondja, hogy ebben a fejedelem „a francia udvarban gyűjtött tapasztalatait adta át nekik [ti. fiainak], hogy hercegi rangjukhoz illően, a

[62] Moréri: Dictionnaire historique IX. Párizs 1759. 23.

[63] Például az Országos Széchényi Könyvtár a Jankovich-könyvtár példányát őrzi.

[64] G. 517. jelzetű kézirat.

[65] Duod. Lat. 336.

[66] II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Budapest 1868.

[67] *Fraknói Vilmos:* II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és művei. KSz 1904; *Márki Sándor:* Rákóczi politikai végrendelete. Századok, 1911.

[68] *Szekfű*, 378.

világgal egyezségben, de lelki javuk megőrzése mellett rendezzék be életüket".[69] Láttuk, hogy nemcsak erről van szó, hanem egy janzenista színezetű morális értekezésről, amely egy szélesebb eszmerendszer része.

Zolnai Béla Rákócziról írt összefoglaló munkájában főleg az *Értekezés*sel foglalkozik, s Rákóczi keresztény fejedelem eszméjét emeli ki, kifejtve a koncepció bizonyos ellentmondásait is. A rendiség és az abszolutizmus közötti összefüggéseket nem elemzi, s inkább az alkotmányosság tiszteletét hangsúlyozza.[70]

A két értekezés Rákóczi politikai és erkölcsi gondolkozásának rendszerét mutatja meg, amely nagyon is következetesen felépített, és összhangban van vallási felfogásával. Az erkölcsi felfogást a szigorú követelmények jellemzik, amelyeket a janzenizmus befolyásol. A politikait az egyeztetés szándéka abszolutizmus és rendiség között. Nem arról van tehát szó, hogy a fejedelem a „tiszta rendiség"-et képviselné, s ennek alátámasztására használná fel az *Aranybullát*, hanem egy olyan paternalista uralkodás híve, amely tiszteletben tartja a természeti jogot és a törvényeket, az ilyen módon értelmezett „rendi hagyomány"-t, de ismeri és elfogadja a modern állam centralizáló és szabályozó törekvéseit. A felvilágosodás elválasztja egymástól a vallást és a politikát, s ha ebből a szempontból vizsgáljuk Rákóczi politikai gondolkodását, akkor azt kell megállapítanunk, hogy idáig nem jutott el, inkább a janzenisták vagy kvietisták egyeztető kísérletéhez áll közel. Az erkölcs előtérbe állítása a politikában azonban jellemezte a felvilágosodás irodalmát is, még ha ezt nem is vallási alapon fogalmazták meg, elég, ha Montesquieu felfogására utalunk.

A fejedelem a politikában is morális író, mint nagyon sok kortársa. P. Bénichou a nagy század moráljáról írt könyvében három fő irányzatot különböztet meg: „a heroikus morált, amely utat nyit a természettől a nagysághoz (ti. az emberi nagysághoz), és meghatározza feltételeit. A szigorú keresztény morált, amely az egész emberi természetet a semminek adja át, és végül a világi morált, amely egyszerre illúzió és szorongás nélküli, megtagadja a nagyságot, de nem foszt meg bizakodásunktól."[71] Rákóczi a XVII. század morális irányzatai közül nem a corneille-i heroizmust választja, nem is a Molière nevével jelzett „világi morál"-t, hanem azt a „szigorú keresztény morál'-t, amely a janzenizmus felfogásához áll közel. De már ismerte ennek kritikáját is a kora felvilágosodás irodalmából[72] és a franciaországi gyakorlatból. Mégis védelmére kel, mert úgy véli, hogy politikájának ez az erkölcsi alapja.

[69] *Szekfű*, 237, 272.

[70] *Zolnai Béla:* II. Rákóczi Ferenc. Budapest, é. n. 162 sk.

[71] *P. Bénichou:* Morales du grand siecle. Párizs 1948.

[72] A korai felvilágosodásról: *P. Hazard:* La crise de la conscience européenne. Párizs 1946 (új kiadás) és *E. Winter:* Frühaufklärung. Berlin 1966. Vita erről: *Kosáry D.:* Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest 1980; Début et fin des Lumières en Hongrie. Actes du Sixième colloque de Mátrafüred. Budapest 1987.

Emlékiratok

A munka hitelessége

A szabadságharc történetének megírásával a fejedelem már Magyarországon foglalkozott. Levéltárának 1710. június 2-án Munkácson készített leltárában a következő feljegyzést találjuk: „Propria manu scriptae Suae Serenitatis, dialogi, orationes, Aurea Libertas, ab Anno 1704. ad 1709. inclusive: auro et cedro digna."[1] Tehát „Őfensége kéziratai; dialógusok, beszédek, Aranyszabadság, 1704-től 1709-ig bezárólag; aranyra és cédrusra méltók". Maga a kronológiai megjelölés is utal arra, hogy a fejedelem időrendben helyezte el azokat az iratokat, amelyeket politikailag-történetileg fontosaknak tartott. Sajnos az a fasciculum, amelyről említés tétetik, az Országos Levéltárban őrzött Rákóczi-levéltárában nem található, feltehetőleg a fejedelem magával vitte a bujdosásba. 1771-ig a konstantinápolyi francia követségen őrizett iratok között lehetett, de a — mint tudjuk — a francia Külügyminisztérium Levéltárában, ahova ekkor elküldték, ezeknek nyoma veszett.

A fejedelem az *Emlékiratok*at Grosbois-ban kezdi el írni, mégpedig a *Vallomások*kal egy időben, de bizonyos időeltolódással. Mint láttuk, a *Vallomások* első könyvét 1716 karácsonyán kezdi el fogalmazni, a következő év márciusában megszakítja az írást, május közepén újrakezdi, és Törökországba való elindulása előtt fejezi be. Feltehető, hogy a fejedelem márciusban fogott hozzá az *Emlékiratok* megírásához, amikor tudomást szerzett Pápai küldetéséről, és arra készült, hogy elfogadja a szultán hívását.

A *Levél az Örök Igazsághoz* című írásában, amely az Emlékiratokat vezeti be, a következőt olvassuk: „Ez [ti. az *Emlékiratok*] magába foglalja majd rövid és nem túlzó történetét mindannak, amit cselekedtem. *Vallomásaim* könyveiben feltártam neked az emberek előtt szívem belsejét. Itt az embereknek mondom el Teelőtted külső tetteimet. Az emberek *Vallomásaim*ból megtudják majd, milyen indítóokok hajtottak a cselekvésre; ebből a könyvből megismerik azt, amit tettem. Nem kívánok semmi egyebet, mint hogy *Vallomásaim*at olvasva felismerjék, hogy bűnös vagyok, te pedig inkább irgalommal, mint igazsággal telt Isten: gyöngéd apa vagy, én pedig tékozló fiú."[2] A *Vallomások* „könyvei"-re való hivatkozás arra utal, hogy ez a *Levél* később kelt, mint a *Vallomások* első könyve. A fejedelem e mű második könyvét 1718. február 21-én kezdte el írni; a harmadikat ugyanezen év november 9-én és 1720 elején fejezte be. A *Level*et tehát 1720 után illeszthette az *Emlékiratok*hoz, ha csak a szövegen

[1] AR I. 46—47.
[2] Emlékiratok, 295.

később is nem javított. A *Vallomások*ra való hivatkozás egyébként csak akkor lehetett jogos, ha azok megjelentetésére is számít, erről pedig legfeljebb 1726 után lehetett szó, mikor a kéziratot megküldte a kamalduliaknak. Valószínű tehát, hogy e *Levél* eredetileg nem tartozott az *Emlékiratok*hoz.

A munka szövegében találunk egy olyan részt, amelyben az utalást a *Vallomások*ra időponthoz is köti. Amikor arról szól, hogy tanulmányai és házasságkötése után letelepedett Magyarországon, és megismerte az egyéni és közös sérelmeket, az *Emlékiratok* elején ezt írja: „Minthogy mindent előadtam már *Vallomásaim* első könyvében, itt nem ismétlem meg."[3] Ebből arra következtethetünk, hogy a fejedelem akkor kezdte írni az *Emlékiratok*at, amikor a másik munkának legalább egy része elkészült. Tudjuk, hogy a *Vallomások* első könyvét Törökországba utazása előtt fejezte be és adta át a kamalduliaknak. Ez valószínűvé teszi, hogy az *Emlékiratok*nak az első változata 1717 augusztusa előtt elkészült.

A cél az volt, hogy az európai közvéleményt tájékoztassa, s éppen azért most, mert világos volt számára, hogy a Portával való szövetséget sokan elítélik. Azt akarta, hogy ez a közvélemény hiteles képet kapjon a magyar szabadságharcról, annak okairól, s ezzel együtt igazolja az újrakezdést is. Már ekkor alakulhatott ki az a terve is, hogy az *Emlékiratok*at egy magyar történelmi összefoglalóval és a szabadságharc dokumentumaival együtt kell megjelentetni. Az összefoglalót Brenner apát fogalmazta, és az iratokat is ő állította össze a fejedelem irányításával. Ezt bizonyítja az *Emlékiratok*nak a gyöngyösi béketárgyalási okmányokra való utalása: „Az okmányok között megtalálhatók azok az előterjesztések, amelyeket a császár nevében tettek, és az én válaszaim is."[4]

Maga Brenner az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-ban többször is hivatkozik az *Emlékiratok*ra, így amikor a szabadságharc történetéhez ér el, ezt írja: „A fejedelem őszintén előadja *Emlékirata*iban az okokat, amelyek cselekvésre bírták, úgy véltük, mint ahogy azt már jeleztük, hogy helyesebb, ha ezt a munkát a *Történet* végéhez csatoljuk, mintsem hogy megismételjük azokat az eseményeket, amelyeket az tartalmaz." Arról is szól, hogy mivel akarja kiegészíteni a fejedelem írását: a kiáltványokkal, politikai iratokkal és főleg a béketárgyalások anyagával. Az okmányok közlése kapcsán említi, hogy a fejedelem az *Emlékiratok*ban mit mondott az egyes eseményekről, hogyan kommentálta azokat.[5] Brenner ismerte a *Vallomások* első könyvét is, mert ennek alapján mondja el a szabadságharc előzményeit és Rákóczi élettörténetét.

Mindez tehát azt bizonyítja, hogy az *Emlékiratok*at és a *Vallomások* első könyvét a fejedelem Grosbois-ban írta, mégpedig 1717 augusztusa előtt, hiszen csak ezen időpontig működhetett együtt Brennerrel. Igaz, Prévost abbé feltételezi, hogy a fejedelem foglalkozott az *Histoire*-ral Törökországban is. Erre nincs adatunk, de azt bizonyosan tudjuk, hogy az *Emlékiratok* kéziratát szinte haláláig javította. Ezt tá-

[3] Emlékiratok, 298.

[4] Emlékiratok, 333.

[5] „On peut lire dans les Mémoires du Prince annexés à cet Ouvrage." Histoire II. 42. „Le Prince avoue ingénuement dans ses Mémoires les motifs qui le faisoient agir, et nous avons cru, ainsi que nous l'avons dit, qu'il valoit mieux ajouter cet Ouvrage à la fin de notre Histoire que de répéter les évenémens qu'ils contiennent." Histoire II. 51. A többi utalás I. 408; II. 48, 54, 245, 331; III. 2; IV. 180.

masztja alá a bécsi Nationalbibliothekban őrzött kézirat (A Cod. Ser. n. 12.638), amelyet nemrég fedeztek fel,[6] s amelynek második lapján a következő beírást találjuk: „Ce Manuscrit est, comme il apert par les Corrections et par les Additions, La Minute Originale des *Mémoires Du Prince François Rakoczy Sur la Guerre de Hongrie,* soutenue par Lui contre les Empereurs Léopold et Joseph I. depuis l'Année 1703. jusqu'en L'Année 1710. Mémoires imprimés de Mot-à-Mot dans L'*Histoire des Révolutions de Hongrie*. Haye 1739 8vo aux Tomes V. et VI. Ce Manuscrit, qui faisoit une des Raretés de la Bibliothèque du Savant Sénateur de Suéde, et Chancélier de L'Université d'Upsal *Rudenschöld* à Stockholm, y fut acheté à La Vente de sa Bibliothéque au Mois de Novembre 1784. par Mr. Preindl, alors Secrétaire I. et R. de Légation à Stockholm, pour Le Consr. Aulique de Krufft à Vienne." Magyarul: „Ez a kézirat — mint a javításokból és kiegészítésekből kitűnik — eredeti fogalmazványa *Rákoczy Ferenc herceg a Magyarországi háborúról szóló emlékiratainak*, amely háborút Lipót és I. József császárok ellen folytatott az 1703. évtől az 1710. évig. Ezeket az Emlékiratokat szó szerint kinyomtatták az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-ban, Hága, 1739., 8-ad rét. V. és VI. kötet. Ezt a kéziratot, amely egyik ritkasága volt a tudós svéd szenátor és az upsalai egyetem kancellárja, *Rudenschöld* könyvtárának Stockholmban, megvásárolta e könyvtár eladásakor 1784. november havában Preindl úr — aki akkor császári és királyi titkár volt a stockholmi követségen — a bécsi Krufft úr udvari tanácsos számára."

E kéziratra a címet maga Rákóczi írta fel, mégpedig a következőképpen: *Memoire sur la guerre* (eredetileg „les guerres"-t írt, de azután kijavította) *de la Hongrie de 1703 jusques a sa fein* (így!). A fejedelem javításaiból és kiegészítéseiből az derül ki, hogy a szöveget — legalábbis részben — diktálhatta francia titkárának, Louis Bechon-nak, a javítások jelentős része ugyanis a magyar nevek és helynevek írásmódjára vonatkozik.

A javított kézirat sorsáról értesülünk a francia Külügyminisztérium Levéltárában őrzött példányhoz kapcsolt lektori jelentésből, amely az 1730. decemberi dátumot viseli. Ez a következőket mondja: „Ragotzki fejedelem *Emlékiratai* annak a háborúnak folyamatos és hűséges részletezését tartalmazzák, amelyet maga viselt Magyarországon 1701-től 1710-ig. Ez a részletes írás tetszhet azoknak, akiknek kedve és érdeklődése mindenre kiterjed, ami a hadimesterséget érinti; az ismeretek és a tanulságok mellett az igazságnak és a jóhiszeműségnek olyan jegyeit viseli magán, ami meghat, s amelyek — véleményem szerint — e munka fő érdemét jelentik. De feltétlenül szükséges javítani stílusán, nem azért, hogy elegánssá tegyük, mert erre nincs szüksége, hanem azért, hogy elviselhető legyen. Bár Ragotzki fejedelem itt nagy bölcsességet és mérsékletet tanúsít, mégis, miután az általa viselt háborúnak a magyar nemzet szabadsága volt a tárgya, s miután lehetetlen elhallgatnia a császári kormányzat nagyravágyását, igazságtalanságait és keménységét, úgy gondolom, hogy csak

[6] A bécsi Nationalbibliothek Rákóczi által javított kéziratát *Németh István* fedezte fel. Az Emlékiratok 1978-ban megjelent kiadásában még nem tudtuk figyelembe venni. A kézirat tulajdonosa Carl Rudenschöld (1698—1783) hosszú éveket töltött diplomáciai szolgálatban, főleg Lengyelországban és Poroszországban. Vö. *B. Ferrer:* Åminnelse-tal öfver... C. Rudenschöld. Stockholm 1785 és Minne af... C. Rudenschöld. Hadlinger rörande. Svenska Akademiens Högtigsdag den 20 December 1844.

hallgatólagos engedéllyel és a hollandiai kiadványok formájában kellene kinyomatni. Így járnak el azokkal az emlékiratokkal, amelyeknek tárgya túlzottan közeli, és ez arra is lehetőséget ad, hogy terjesztését jobbá és gyorsabbá tegyék. Hozzáteszem, úgy tűnik, ezek az emlékiratok — a körülményektől függően — jó hatást válthatnak ki Magyarországon."[7] Ha a dátum helyes, ez azt jelenti, hogy a fejedelem 1730 táján újra gondolt az *Emlékiratok* megjelentetésére, a nemzetközi helyzet kedvező alakulására számítva. A kéziratnak ez a példánya egyébként Bonnak, franciaországi és spanyolországi ügyvivőjének a keze írása, ami azt jelenti, hogy 1720 szeptembere előtt készítette a másolatot, amikor Rodostóban tartózkodott, vagy később kapott egy példányt, amelyet lemásolt. (A hibák inkább a figyelmetlenségre utalnak, mint arra, hogy nem francia készítette a másolatot.) A francia külpolitika 1730-ban még elzárkózott a fejedelem terveinek támogatásától, mert a bécsi udvarral ápolta kapcsolatait. Éppen ezért még az ún. hallgatólagos engedélyt, amelyet pedig ebben az időben már elég liberálisan osztogattak, Bon nem tudta megkapni, ha egyáltalában folyamodott érte.

César de Saussure, aki 1733-ban érkezett Rodostóba, azt a feladatot kapta, hogy az *Emlékiratok* javításával foglalkozzék. Ebből az következik, hogy a fejedelem még ekkor sem tartotta véglegesnek a szöveget. Saussure a következőket írja munkájáról: „Nem sokkal azután, hogy ezeknek a Leveleknek [ti. az ő Törökországi Leveleinek] a szerzője udvarába került, átadta neki [ti. a fejedelem az Emlékiratokat], hogy kijavítsa azokat a helyesírási és stiláris hibákat, amelyek belecsúsztak."[8]

1740-ben kelt külön *Level*ében részletezi is a javítás módját: „Bátorkodtam kicserélni néhány mondatot, amely nem volt francia, de ebben mérsékletet tanúsítottam a fejedelem iránti tapintat és kímélet miatt, akinek — mint általában minden szerzőnek — az volt a gyengéje, hogy elfogultan szemlélte munkáit, és szülői vaksággal ítélt felőlük. Miután néhány apróbb változtatást elvégeztem, letisztáztam és visszaadtam a fejedelemnek, aki, úgy tűnt, hogy elégedett volt a munkával."[9] Saussure tájékoztat arról is, hogy Louis Molitard, aki Rákóczi testőrségében szolgált, majd később a Bercsényi-huszároknál százados volt, 1734 végén Párizsba ment, s Rákóczi ekkor átadta neki *ajándékként* az *Emlékiratok* kéziratát, de megígértette vele, hogy életében nem adják ki. A kézirat szerinte egy apát kezébe került, aki egy időn túl Rákóczi József kegyét vesztette (talán Roux abbé), s ez juttatta el a kiadóhoz.[10]

Nehéz elképzelni, hogy a fejedelem, aki ekkor abban reménykedett, hogy újabb háború tör ki Ausztria és Törökország között, és aki örült a lengyel trónöröklés ügyében kialakult bonyodalmaknak, csak „ajándékként" adta volna oda Molitardnak a kéziratot, és megtiltotta volna megjelentetését.

A kiadásra 1739-ben került sor az *Histoire des Révolutions de Hongrie* című gyűjteményben. Egy jeles literátor, Prosper Marchand szerkesztette meg a kiadványt, amely az *Emlékiratok* mellett tartalmazza Brenner történeti összefoglalóját, az *Histoire*-t és az általa összegyűjtött dokumentumokat, valamint Bethlen Miklós apokrif emlékira-

[7] Hongrie, 16. köt. 316. fol.
[8] Saussure, i. m. 102.
[9] Uo. 290.
[10] Uo. 290.

tának rövidített változatát. A szerkesztő a kéziratot Jean Néaulme hágai könyvkiadónak adta át megjelentetés végett, aki azután két különböző formában ki is nyomta.[11]

A kiadás alapjául egy olyan másolat szolgált, amely már a bécsi Nationalbibliothekban található kézirat javításait figyelembe vette, sőt Saussure stilizálásait is. Ez utóbbi egyébként azt állítja, hogy a hágai kiadás „d'une manière assez fidèle" — tehát „elég hűséges módon" — reprodukálta a Rákóczi által jóváhagyott másolatot. (A kéziratot Prosper Marchand hagyatékában kerestem, de nem sikerült nyomára bukkannom. A fejedelem által parafált kézirattal tehát nem rendelkezünk.) A Kovács Ilona gondozta szövegkritikai kiadás a megjelentetett szöveget vette alapul, mint amely a legelfogadhatóbb és valószínűleg utolsó változat.

Az elmondottakból az derül ki, hogy az *Emlékiratok* szerzője minden kétségen kívül a fejedelem. Ezt azért kell hangsúlyoznom, mert némelyek kétségbe vonták szerzőségét. Szekfű maga elutasította Saussure-nek azt az állítását, hogy az *Histoire des Révolutions de Hongrie* Rákóczi műve lenne, s ezt nemcsak a történelmi összefoglalóra vagy a dokumentumválogatásra mondta, hanem az *Emlékiratok*ra is. „A két utolsó kötetben [Szekfű a 6 kötetes 12-ed rétű kiadást veszi alapul] lévő önéletírásban több a Rákóczinak tulajdonított rész — írja *A száműzött Rákóczi*ban —, de teljes bizonyossággal csak azokat a részeket tarthatjuk az övének, melyek a koncepciójával megegyeznek."[12] A kételynek ma már nincsen helye: az *Emlékiratok egésze* Rákóczi műve.

Történelmi forrás

Az *Emlékiratok*nak három szempontból van jelentősége: történelmi forrásmű, szépírói alkotás és a politikai gondolkodás egyik máig is ható tényezője.

Mint történelmi forrásmunka ismereteket közöl és egyben értékelést, a fejedelem véleményét a szabadságharc egészéről s egyes eseményeiről és résztvevőiről. Ami a tényeket illeti, Rákóczi csak azokat az eseményeket jegyzi fel, amelyeknek maga is részese volt, vagy amelyeket jelentőségük miatt külön is figyelemmel kísért; csak azokról a személyekről emlékezik meg, akikkel kapcsolatban volt, illetve akiknek ténykedése a figyelmét külön is felkeltette; csak olyan színtereket ábrázol, ahol maga is megfordult, másokról legfeljebb informál. Diplomáciai vonatkozásban még a személyes részvétel sem indítja arra, hogy részletesebben szóljon a fejleményekről. Erről a témakörről ő maga ezt írja: „Több ok gátolt meg abban, hogy előadjam ezekben az *Emlékiratok*ban mindazokat a külföldi tárgyalásokat, melyeket a háború alatt folytattam."[13] Elsősorban a diszkrécióról van szó, hiszen nem akarja a nyilvánosság elé tárni a vele kapcsolatban állt uralkodókkal folytatott titkos megbeszéléseket.

Az Örök Igazsághoz írt levelében a fejedelem szól az *Emlékiratok* hiányairól és esetleges tévedéseiről: „Lássák tehát és ismerjék meg e munka olvasása közben, mit kell hinniök a magyar ügyekről. Nyelvem szabad lesz Teelőtted, ó, szívem Világossá-

[11] A kiadás történetéről lásd Emlékiratok, 432 sk.
[12] *Szekfű*, 383.
[13] Emlékiratok, 424.

ga. Mert a te jóságod megbocsájtja emlékezetem kihagyásait, melyeket helyesbíteni lehet majd a jegyzőkönyvekből, okmányokból, levelekből és az alattam szolgálók jelentéseiből. Mindezeket levéltáram őrzi, s az utókor ezek alapján a könyvhöz hozzátehet még sok részletet, vagy helyreigazíthatja azt, amit nem a maga helyén adtam elő."[14]

Thaly Kálmán, amikor az *Emlékiratok* magyar fordítását kiadta, az 1705-ös eseményekhez írt egyik jegyzetében a következő bírálatot fogalmazta meg: „Rákóczi Emlékiratainak egyik fő hibája, hogy a dunántúli eseményeket röviden és hiányosan érinti; valószínűleg azon okból, mivel hogy az egész művet sok év múlva, levéltárától távol, pusztán emlékezetből írta s leginkább csak azon események maradtak meg részletesen, amelyekben ő közvetlen szerepelt — Dunántúl pedig ő személyesen csak egyszer volt, 1704-ben Pakson."[15] Thaly hiányjegyzékét lehetne bővíteni, hisz Rákóczi nem szól például részletesen a belpolitikai eseményeket vizsgálva az 1707 végi és későbbi erdélyi helyzetről, külföldi vonatkozásban a nagyszombati békealkudozásokról, a varsói szerződés létrejöttének körülményeiről, de még a francia udvarral kialakított kapcsolatokról sem.

A munkában ténybeli tévedések is találhatók. Jerney János már 1841-ben a *Tudománytár* 9. kötetében a Ráday Pál benderi küldetésével kapcsolatos dátumbeli hibánál megjegyzi: „azonban föl nem akadhatunk [már ti. a hibán], miután Rákóczy iratában több illy idő vetési hibák vannak; jelesen némely 1711-ben történt dolgokat 1710-re teszi, a' mit megfeledkezésének és hiteles irományi kezénél nem létének tulajdoníthatni".[16]

Márki Sándor a ténybeli tévedéseket jellegük szerint így sorolja fel: „Előadásának hézagai közé tartozik, hogy a keresztneveket ritkán írta ki, vagy eltévesztette s a vezetékneveknél különböző helyesírást követett. Néha a valóban fontos eseményeket is elhallgatta, például Károlyi, Bottyán, Balogh Ádám egyes haditetteiről megfeledkezett. Chronológiája néhol hibás. Ritkábbak földrajzi botlásai; pl. a zarándi Kajánszorost összetéveszti a Vaskapuval. Zólyomot és Besztercebányát felcseréli s a vihnyei fürdőt Selmec- helyett Körmöcbánya mellé helyezi."[17]

Az *Emlékiratok* szövegkritikai kiadásában részletesen felsoroltuk a munka hiányosságait, tévedéseit, amelyek nem csökkentik a forrásértéket, legfeljebb helyesbítéseket és kiegészítéseket tesznek szükségessé.[18]

A mű legfőbb történetszemléleti problémája a személyes megközelítési mód. A szubjektum előtérbe helyezése azt eredményezi, hogy a fejedelem mindenekelőtt saját magának és közvetlen munkatársainak tevékenységét elemzi és értékeli. Különösen kritikusan ítéli meg Bercsényit és a főúri tábornokokat. A személyek megítélése szempontjából érdemes idézni Márki összefoglaló véleményét: „Akaratlanul is méltatlan [ti. Rákóczi], mikor egész általánosságban mondja, hogy a brigádérosok nem tudtak vezényelni, vagy amikor Kuckländert együgyűnek jellemzi, Bottyánnak nevét

[14] Emlékiratok, 295.
[15] II. Rákóczy Ferenc emlékiratai. Közlik *Ráth Károly* és *Thaly Kálmán*. 3. kiad. Pest 1868. 167.
[16] Tudománytár. Szerk. *Lutzenbacher János*. Pest 1841. IX. 121.
[17] *Márki* III. 638.
[18] Az Emlékiratok idézett szövegkritikai kiadásának tárgyi jegyzetei. 463 sk.

sem említi a dunántúli hadjáratokban, melyekkel pedig neve mindörökre egybeforrt s megbélyegzi b. Révay Gáspárt, aki pedig nem ágyúlövés nélkül adta fel Nyitrát. Egyeseket sötéten, a későbbi események hatása alatt jellemzett; például Ocskayt, Bezerédit már kezdetben elítélte, sőt egy ízben Esterházy Antal bátorságát is csak a múltra való tekintettel ismerte el."[19]

Vajon tényleg „sötéten" ítélt-e Rákóczi? Azok a magyar és külföldi naplók és emlékiratok, amelyek rendelkezésünkre állnak, azt bizonyítják, hogy a főúri tábornokok — kevés kivételtől eltekintve — sem a hadimesterségben, sem emberi magatartásban nem feleltek meg a követelményeknek. Más tisztek katonai felkészültsége és fegyelme is kifogásolható volt. Az persze igaz, hogy Rákóczi nem ismerte egyformán jól az embereket, és hogy különösen a tőle távol tevékenykedők munkáját nem tudta megfelelően értékelni. Áll ez elsősorban Bottyánra. Igaz az is, hogy az árulás tényének visszavetítése vezet torzításokhoz Ocskay vagy Bezerédi esetében.

Rákóczi tisztában volt azzal, hogy ítéletei sok ellenvetést válthatnak ki. Az Örök Igazsághoz írott levélben ezzel kapcsolatban a következőket olvassuk: „Ami pedig azt illeti, hogy mit érzek azokkal kapcsolatban, akik akkor alárendeltjeim vagy alattvalóim voltak, elhatároztam, hogy megvetem az emberek ítéletét, mert Előtted kell szólnom. ... Tudom, hogy menteni fogok majd sok mindent, amit a nép hangja elítélt. És hogy elítélek majd olyat, amit a köznép tudatlansága dicsért vagy tisztelt. Azt, amit elő kell adnom, mindig Te ítéld meg, ó, örök Igazság!"[20] Tehát az Örök Igazság előtt nyilatkozva meg van győződve, hogy szigorú és őszinte ítéletet kell mondania, de arról is, hogy az ő ítélete megfelel az igazságnak.

A kíméletlenséget önmagával szemben is gyakorolja: „Ha az olvasó a könyv további részében azt látja — írja —, hogy senkit sem dicsérek különösebben, de sokakat kárhoztatok, annak tulajdonítsa, amit már előadtam, azaz hogy a mesterek hiányoztak, nem pedig a tanítványok, akik közé magamat is számítanom kell." Ehhez hozzáteszi: „Én akkor huszonhat éves voltam, minden katonai tapasztalat nélkül, s a politikát és a történelmet is csak elég felületesen ismertem. A hiányokat és a hibákat észre tudtam venni, de talán nem tudtam kijavítani. Bevallom tehát, hogy vak voltam, és világtalanokat vezettem."[21]

Rákóczi önkritikájának reális alapja van, de a vezeklő magatartását felvéve el is túlozza azt, ezért keltheti azt a benyomást azokban, akik más írásait nem ismerik, hogy öngyötrő túlzásaival tulajdonképpen felmentést ad önmagának. Természetesen tiszteletre méltó vonás a felelősség vállalása, de miután az *Emlékiratok* történelmet idéz, a nagyító önkritika és — tegyük hozzá — a túlzó kritika nem eredményez valóban objektív történelemszemléletet.

A szubjektum túlértékelését csak részben ellensúlyozza a gazdasági, katonai, társadalmi és nemzetközi körülmények számbavétele. A gazdasági helyzetet inkább csak általánosságban és főleg a császári kizsákmányolás vagy a háború következményeinek tükrében mutatja be. Nagyobb figyelmet szentel a katonai kérdéseknek, és e tekintetben — bár sokat foglalkozik a parancsnokok és a katonák felkészültségével,

[19] *Márki* III. 630.
[20] Emlékiratok, 295—296.
[21] Emlékiratok, 329.

alkalmasságával, hangulatával, tehát a személyi tényezőkkel — nem téveszti szem elől a pénz, a fegyver vagy a szervezettség hiányát. Legmeglepőbb világos társadalomelemzése. Az 1704-es események kapcsán elemzi az egyes osztályok és rétegek helyzetét, érdekeit, politikai állásfoglalását, sőt mentalitását. A fejedelem a feudális főúr álláspontján áll, de ez nem gátolja abban, hogy az arisztokrácia, a papság, a nemesség hibáit feltárja. A jobbágyság kérdését mindenekelőtt a hadsereg szempontjából vizsgálja, de jól látja kettős — császári és földesúri — elnyomásukat is, és világosan felrajzolja a társadalmi ellentéteket. Magyarország külpolitikai helyzetét meghatározónak véli, és diplomáciájának sikertelenségét a korabeli viszonyokkal és mindenekelőtt a francia külpolitika értetlenségével és egyes képviselőinek rosszindulatával magyarázza.

Értékelése a szabadságharc egészéről szubjektív és objektív okok szükségszerű összefonódására és egymásra hatására utal: „Bárki ítél majd ezek alapján a magyar ügyekről, a háború kezdetét az ellenség túlzott elővigyázatosságának tulajdonítja, annak haladását a rosszul ellátott és még rosszabbul védett helyőrségeknek és váraknak, végül szerencsétlen kimenetelét a nemzet tudatlanságának, tapasztalatlanságának, annak, hogy hiányzott a fegyver és a pénz, tehát a háború idegzete, a pestisnek, és annak, hogy a francia udvartól kapott segély nagyon szerény volt."[22]

Történetszemlélet

Eddig a nézőpont oldaláról vizsgáltuk Rákóczi történetszemléletét, de nem szóltunk annak filozófiai alapjairól. Az *Emlékiratok* tárgykörét meghatározva a fejedelem azt írja, hogy nem szól külső országok és főleg Lengyelország helyzetéről: „De minthogy kevés biztos tudásom van arról, ami [ott] történt, elbizakodottság volna, ha összevegyíteném azt, amit tudok és amit nem tudok: ezért egyáltalán nem írok mások cselekedeteiről, és csak annyiban adom elő az események okait, amennyiben eredetük énbennem van. És minthogy a történelem lényege ebből áll, a lehető legegyszerűbben részletezem majd, hogy kiderüljön, melyek voltak sötét tudatlanságom és melyek a Te isteni világosságod művei. És mint ahogy nem emlékszem, hogy szántszándékkal bárkivel szemben színleltem vagy csaltam volna, teljes alázattal bevallom, hogy sokszor cselekedtem meggondolatlanul, és még gyakrabban körültekintés nélkül."[23] Ez azt jelenti, hogy Rákóczi szerint a történelem középpontjában az ember áll, mégpedig a tevékeny, az eseményeket formáló, befolyásoló, de gyakran tévedő ember.

Az embert azonban különféleképpen lehet bemutatni. Amikor a *Vallomások*ban Rákóczi különbséget tesz a *historia* és a *confessio* műfaja között, az előbbihez „a fejedelmek szokásainak, cselekedeteinek és különböző szellemének" („genius") leírását sorolja, a második feladatát a „lelkiismeret rációjának" („conscientiae ratio"), tehát a személyiség mozgatóerőinek felfedezésében látja.

A történelem embere — még a fejedelem is — nem autonóm lény, hiszen sorsát — Rákóczi szerint — az isteni gondviselés határozza meg. E teocentrikus szemlélettel

[22] Emlékiratok, 329.
[23] Emlékiratok, 296.

nemcsak Augustinust és a régebbi történetírást követi, hanem Bossuet, Fénelon, sőt Leibniz nézeteit is.[24] Bossuet a *Discours sur l'histoire universelle*-ben a történelmet a gondviselés művének tekinti, s Augustinusra és Polübioszra támaszkodva alakítja ki determinista történetfilozófiáját, amely a fennálló rend védelmét szolgálja. Fénelon is az isteni gondviselést teszi a történelem eredőjének, de az abszolút monarchiával való szembenállása a kritikát is megengedi az adott társadalommal, sőt hatalommal szemben — az utópia formájában is. Leibniz Istenben keresi minden rend alapját, s Isten nála a tökéletes ráció, amely a történelemben is megnyilvánul. Rákóczi jól ismeri Bossuet és Fénelon felfogását, amikor az *Emlékiratok*at írja, nem valószínű, hogy Leibniz nézeteiről tájékozódott volna, bár gondolataik bizonyos pontokon megegyeznek. Érdemes ezzel kapcsolatban külön is felfigyelni arra, hogy amikor a fejedelem az isteni gondviselésről szól, azt azonosítja az Örök Igazsággal. Az isteni gondviselés gondolatához szorosan kapcsolódik nála az eleve elrendelés tétele is, s mind ebben, mind az igazság, az őszinteség és a személyiség előtérbe állításában a janzenizmus hatását véljük felfedezni.

A teocentrikus történetfilozófiát egy alapvető politikai gondolat tölti ki: az ország szabadságának visszaszerzése. A szabadság a szabad királyválasztást, a törvényeket megsértő uralkodó elleni felkelés jogát, a nemesi kiválságokat, a törvények megtartását foglalja magában, de a magyar humanista hagyományok és a francia politikai ideológia alapján beletartozik a „nemzeti" állam, az ország érdekeit szolgáló gazdaságpolitika, az ipar és kereskedelem fejlesztése és a műveltség terjesztése. Nem szűk nemesi-rendi programról van szó: e célokat a különböző társadalmi erők, népek és felekezetek összefogásával akarja elérni.

Rákóczi történetszemléletére hazai előzmények is hatottak. Mint már említettük jól ismerte Bonfinit, aki a humanista Mátyás királyt és államát népszerűsítette. Olvasta Bethlen Farkas Erdély-történetét, amely a fejedelemség kialakulását és különösen Báthori István uralkodását ismertette. Lapozhatta Bethlen János kancellár Bethlen Gábor halálától 1663-ig terjedő történetét is, amely az önálló Erdély mellett foglalt állást, de úgy, hogy közben a Rákócziak uralkodását elítélte. Mint írtuk, olvasta Zrínyi Miklósnak, a kor legnagyobb magyar politikai gondolkodójának *Török áfium*át, amely hatott szemléletére, különösen a nemesség szerepének megítélésével, az állandó magyar hadsereg felállításának sürgetésével, de legfőképpen a független Magyarország visszaállításának szorgalmazásával.

Rákóczi szabadságkultusza mélyen a magyar függetlenség hagyományaihoz kötődött, amely az ország minden lakosára jellemző, s amelyeknek folytatása Istentől rendelt kötelesség, melynek ura s egyszersmind szószólója akar lenni: „Az Isteni Gondviselés elküldött engem puszta hazámba fegyverért, szabadságért kiáltó szózatnak — írja. Meghallatta ezt a kiáltást az ország minden lakójával. A szabadság neve megmozgatta a nemes szíveket, sereglettek és fegyvert fogtak a szabadság visszanyerésére. De ez a szózat nem tudott a katonáknak zsoldot, ruhát, fegyvert és lovakat adni. A néptől

[24] A korabeli történetírásról l. *T. R. Tholfsen:* Historical Thinking. Introduction. New York—London 1967; *Köpeczi Béla:* Rákóczi Fénelon és Bossuet között. In: Eszmei és irodalmi találkozások. Budapest 1972.

kellett tehát kérnünk, hogy adni tudjunk neki. De ugyanez a nép volt katona is, mégis adókkal kellett volna terhelni, kényszeríteni, hogy eleséget szállítson, ne hagyja abba a föld művelését, és ugyanakkor elviselje a háború fáradalmait."[25]

Bármennyire el is ítéli később a „világi szellemet", amely cselekedeteit a szabadságharc alatt irányította, nemzeti küldetését isteni eredetűnek tartja: „Isten engem használt föl méltatlan eszközül — írja —, hogy felébresszem a magyarok szívében azt a szabadságszeretetet, amely — úgy látszott — kihűlt és hozzászokott a bajokhoz."[26]

A vallásos világnézet így kapcsolódik össze a legszorosabban — az egyéni elhivatottság gondolatán keresztül — a közösségi törekvésekkel. Tegyük hozzá, hogy a fejedelem abban is a gondviselés kezét látja, hogy éppen ő a magyar függetlenségi hagyományok folytatója. E tekintetben az augustinusi szemléletre, a lengyel történetírásra, de Drábik próféciáira is visszautaló történetszemlélet híve, amely „csodás periódusokban" látja megismétlődni a meghatározott eszmékhez kötődő eseményeket. „Öt háborúra emlékszem — írja az *Emlékiratok*ban —, amelyeket ugyanabban a században indítottak meg, olyan csodálatos időközökben, hogy az emberek kora és emlékezete szempontjából azt is lehet mondani, folytatódtak, amennyiben az idősebbek visszaemlékeztek a múltra, és a jelen körülmények között terjeszthették és táplálhatták a fiatalság szívében a szabadság vágyát, ha elmesélték mindazt, ami valaha történt. Isten, a béke és az igazság szerzője, kétségkívül arra akarta megtanítani e mozgalmakkal az Ausztriai Ház királyait, hogy a magyar nemzet nem hagyja magát szolgai félelemtől vezetni, de önként elviseli az apai szeretet igáját."[27] Ő ennek a hagyománynak tudatos folytatója, s ez még inkább megerősíti elhivatottságában.

Szépirodalmi alkotás

Az *Emlékiratok* nemcsak politikai-történeti munka, hanem mint mémoire, tehát személyes visszaemlékezés, szépirodalmi alkotás is. Ez önmagában is felveti a *nyelv* kérdését. Rákóczi a munkát franciául írta, amely nyelvet jól ismerte, de amely mégsem volt egészen természetes közege. A szöveget javító Saussure vagy a kiadó Marchand szóvá is tették a francia nyelv szellemével ellenkező mondatszerkezeteit és stiláris hibáit. Az első tekintetében számolni kell olyan sajátosságokkal, amelyek a magyar stílusban is előfordulnak, és amelyekről maga a fejedelem így emlékezik 1710. április 8-án Bercsényinek írt levelében: „Íme egy levelet dictálék Brennernek . . ., a mellyet szükségesnek ítilem, hogy clavissal leirattassa Kegyelmed explanatis obscuritatibus [a homályosságok megmagyarázása után], a mellyek, magam is ismerem, hogy néha stylusomban szoktanak interveniálni."[28] De nemcsak a homályosságokról van itt szó, hanem a latin és a magyar barokk és a francia klasszicizmus stílusideáljainak összeüt-

[25] Emlékiratok, 329.
[26] Emlékiratok, 322.
[27] Emlékiratok, 323.
[28] AR III. 93.

közéseiről is. A Vaugelas-tól, Nicole-tól, Fénelon-tól tanuló Rákóczi[29] igyekezett alkalmazkodni a francia klasszikus irodalom nyelvi felfogásához, és ezt bizonyos sikerrel tette is, anélkül, hogy teljesen megszabadult volna a már előbb megismert sémáktól. A francia kortársak — ha voltak is fenntartásaik — Rákóczi szövegét elfogadhatónak tartották, ezt bizonyítja az is, hogy Marchand érintetlenül hagyta az eredetit, mondván, hogy „a jó ízlésű személyek [»les personnes de bon goût«] így szívesebben látják", még ha nem is rendelkezik minden ún. „agrément"-nal.

Ami a munka *szerkezetét* illeti, a fejedelem a kronológiai sorrendet követi. Ebből a szempontból nem elég meggyőző a kezdés és a befejezés. Csak 1703-ban kezdi el az eseményeket elmondani, tehát nem ismerjük meg az előzményeket, 1711-ben viszont utal a szatmári béke utáni tárgyalásokra is. Ez azt jelenti, hogy — mint láttuk — nem választja el határozottan egymástól az *Emlékiratok*at és a *Vallomások*at. Törést jelent a szerkezetben az is, hogy az 1704-es események elbeszélése után iktatja be a társadalmi helyzetképet, és az 1705. évhez sorolja a hadseregről szóló összefoglalót. 1708 után — a rövid fejezetek olvastán — az elsietettség érzése fogja el az embert, a fejedelem sok eseményt nem mond el, amiben pedig személyesen részt vett.

Ha mindezt bíráljuk is, azt el kell ismernünk, hogy Rákóczinak kitűnően sikerült érvényesítenie azt a rendező elvet, hogy a középpontban ő áll, és az ő szemével láttatja az eseményeket, helyzeteket, embereket, a hadjáratokhoz kötött, számára, a kortársak számára természetes időrendben, az életritmushoz is alkalmazkodva. Írói kvalitásait azonban mégsem elsősorban a mű szerkezetében kell keresnünk, hanem sokkal inkább abban a képességben, ahogyan eseményeket, helyzeteket és jellemeket felidéz.

Kezdjük azzal, hogy tud *elbeszélni*. A munka első részében bőven és színesen mesél, s ez érthető, hiszen valóban sok rendkívüli történik a 27 éves fiatalemberrel, aki egyszerre egy országos, nemzetközileg is számon tartott felkelés élére áll — saját elhatározásából, a jobbágyok hívó szavára. Különösen a szabadságharc első két esztendejének eseményeit mondja el színesen, azokat, amelyekben ő maga részt vesz, s ahol az ő bátorsága, kitartása, embersége is próbára tétetik. Az ütközeteket és a személyesen folytatott tárgyalásokat is tárgyilagosan beszéli el, de már a hadvezér vagy a diplomata szemszögéből. A fáradtabb befejezésnél felélénkül, amikor az utolsó eseményekről, főleg a Károlyi Sándorral vagy Pálffy Jánossal folytatott tárgyalásairól szól, s amelyek kapcsán egész addigi tevékenységét mérlegre teszi.

Rákóczi a *leírásoknak* is mestere, s igaza van fordítójának, Vas Istvánnak, amikor a részletek fontosságára figyelmeztet az *Emlékiratok*ban. A fejedelemnek jó megfigyelőkészsége van, s kitűnő érzéke arra, hogy a helyeket, dolgokat, körülményeket, néha a párbeszédeket is felidézze. A leírásokból kiemelkednek a csatajelenetek, amelyeknél arra törekedett, hogy minden technikai részletet pontosan visszaadjon, de érzékeltesse a hadsereg állapotát, a közkatonák és a tisztek magatartását is. Az *Emlékiratok*ban *portrék* egész sorát találjuk, amelyek — mint már a *Vallomások*nál említettük — nem a külső vonásokat írják le, hanem a jó és rossz tulajdonságokat. A fejedelem általában árnyaltan igyekszik bemutatni az általa ismert személyeket, hallomások alapján viszont sokszor a rossz tulajdonságokat emeli ki, mint Thököly esetében. Jellemző,

[29] Rákóczi francia nyelvtudásáról: *B. Köpeczi:* François II. Rákóczi et sa connaissance du Français. In: Mélanges Sauvageot. Budapest-Paris 1972.

hogy a Törökországból hazatért bujdosók szájába adja a kuruc király „átfogó okosságának", „bölcs bizalmatlansággal teljes óvatosságának", általában hadakozási módjának, a portyázásnak és törökbarát politikájának elítélő „dicséretét".

Bár a *Mémoires de Trévoux* kritikusa bírálta a Bercsényi-portrét,[30] az a véleményünk, hogy az sem olyan egyoldalú, mint a bíráló állítja. A fejedelem így sorolja fel a főgenerális rossz tulajdonságait: „Bercsényi szelleme, amely nem tudta elviselni az egyenlőséget, a nála alacsonyabbak szemében keménynek és tűrhetetlennek látszott. Bizalmas érintkezésben meggondolatlanul maró és gúnyos volt, komoly dolgokban könnyelmű, a szemrehányásban csípős és megvető. ... Beszédben ékesszóló volt, cselekvésben tétovázó, kétes esetekben ingadozó, tanácsa elméjének nagy kiterjedése miatt határozatlan és bizonytalan volt, szerencsétlen körülmények miatt mindig másokat okolt." Az igaztalan vádaktól azonban megvédi. „A közvélemény azt vetette Bercsényi szemére, hogy fösvény, kapzsi és kincseket gyűjt, de erre ő képtelen volt. Zárkózottnak tartották, mert nem fordított gondot arra, hogy megnyerje a többiek szeretetét, és azt hitte, hogy velem együtt elegendő önmagának. Ezért rajtam kívül egész Magyarországon nem volt barátja."

Még érdekesebben érvényesül az objektivitásra való törekvés Károlyi portréjában. Kezdetben azzal vádolja a tábornokot, hogy a thököly*á*nus tisztekre hallgat, a portyázó harcmodort indokolatlanul részesíti előnyben, nem tart rendet hadai között, ő maga is fegyelmezetlen, és saját javát keresi. Az 1710-es hadjáratot elbeszélve így ír Károlyiról, akire ekkor már — nem hatottak Thököly tisztjei, s rokona és barátja, Bagossy Pál meggyőzte a helyes hadviselési módszerekről: „Olyan szellemnek, mint Károlyi, nem sok lecke kellett. Természetében minden adottság megvolt arra, hogy jó hadvezérré váljék: kitűnő katonai szemmértékkel rendelkezett, szilárd, tevékeny, fáradhatatlan, az eszközök és erőforrások keresésében találékony, szorgalmas, mindig vidám és nyájas ember volt, kitünően értett alárendeltjei kiválasztásához és alkalmazásához, a nagy lakomák és a puhaság ellensége. Ezért gyűjtött össze a háború alatt több pénzt, mint a többi tábornok együttvéve, anélkül, hogy a megyéknek és a népnek panaszra adott volna okot."[31] Ezeket a sorokat Rákóczi már a bujdosásban, tehát a szatmári béke után írja, amikor minden oka meglett volna éles kritikát mondani.

Még — ha nem is ilyen alapos — portrék hosszú sorát lehetne idézni, különösen a főúri generálisokról, de talán ennyi is elég annak bizonyítására, hogy Rákóczit mélyen érdekelték az emberek, cselekedeteik rugói, jellemvonásaik, s a róluk kialakított képet a szépirodalom eszközeivel meg is tudta rajzolni.

Az *Emlékiratok*at írói művé avatja a *tónus* is, az a nemes pátosz, amely az első betűtől az utolsóig jellemzi. Stílusa szárnyalásának bizonyítására hadd álljon itt egy részlet a Habsburg-kori történetírás hamisításairól: „Rágalmazó nyelvek hirdetik a magyarok esküszegéseit. De elhallgatják, hogy elnyomásukban — és hányszor volt ez? jaj, hányszor volt! — erőszakosan és kíméletlenül csikartak ki tőlük olyan törvényekkel és szabadságaikkal összeférhetetlen esküket, hogy azokat megtartani az utókor kárára bűn lett volna, és sértette volna a keresztényi szeretetet. Ha pedig az

[30] Emlékiratok, 326.
[31] Emlékiratok, 413.

ilyen magaviselettel megsértettük Istent, átok azok okozóira és az okozat okaira! Az ausztriai ecset durva vonásokkal, sötét színekkel festi a magyarokat, és túl éles vésővel vési történelmi emlékeiket. Hol durva, barbár és paraszti erkölcsökkel vádolják, hol azt vetik szemére, hogy nem ért a tudományhoz és a szépművészethez. Néha pedig dorbézolását, lustaságát, kapzsiságát kárhoztatják. Sajnos, mindaz, ami e nyolcéves háború alatt történt, s amit e könyvben mondok el, nem győzheti meg az ausztriaiakat állításaik hamisságáról. De az, amit előadok, csak látható jele és keserű gyümölcse az Ausztriai Ház gyámkodó uralkodásának, amely az egész nemzetben kifejlesztette a rosszul nevelt gyerek tulajdonságait, s ezekért nem őt kell vádolni, hanem az atyát. Mert melyik ausztriai király alapított kollégiumokat, ahol az ifjúságba csiszoltabb erkölcsöket oltottak volna? Melyik állított akadémiákat, ahol ez a nemzet a tudományban és szépművészetben művelhette volna magát? Melyik használta fel ezt az ifjúságot az udvar vagy a háború feladataira, hogy visszatartsa a dorbézolástól? Melyik vezette be a nép közé az ipart és kereskedelmet, hogy eltérítse a lustaságtól? És végül volt-e ezek között a királyok között csak egy is, aki nem zsarolta a magyarokat és nem kényszerítette ezzel gyűjtésre és saját szükségleteinek összezsugorgatására és nem tanította volna meg ilyen módon a kapzsiságra? Visszautasítom a rágalmakat és felderítem az igazságot, de nem az embereket vádolom a nemzet szerencsétlenségeiért, hanem fölismerem, hogy e mostohaapák uralkodása vasvessző volt mennyei atyánk kezében, és igazságosan sújt vele."[32] A barokk retorika szabályai szerint felépített vádbeszéd azt bizonyítja, hogy Rákóczi szónoki képességekkel is rendelkezett, és nem pusztán az értekező prózában volt járatos.

Prózájára nem csupán a patrióta-vallásos inspirációból fakadó emelkedettség jellemző, hanem a hivatástudattal járó méltóságérzet, és a sokszor visszafojtott érzelmesség is. A felkelők első csapatának szétverése és Magyarországra való megérkezése előtt írja: „Így, ilyen szerencsétlenül kezdődött a magyarországi háború, amelybe — önként bevallom — az okosság minden szabálya ellenére fogtam. Csak egy fiatalember hevessége és a haza szeretete lelkesített. Még visszavonulhattam volna, és volt is rá okom. De bátorított és erősített az a szándék, hogy megérdemeljem a nép bizalmát és szeretetét..."[33] A Wratislawnak mondott büszke szavak vagy az ónodi országgyűlésen elmondott, döbbenetet kiváltó beszéd mind egy olyan ember szenvedélyesen tudatos megnyilvánulásai, aki meg van győződve arról, hogy nemcsak az Isten, hanem a széles értelemben vett nép kiválasztottja is.

Ez eredményezi azt, hogy az *Emlékiratok* műfajilag az igazi *mémoire* és az augustinusi *confessio* között helyezkedik el. A korabeli memoárok elsősorban azt akarják elmondani, hogy szerzőik miként látták az őket körülvevő világot. E műfaj klasszikusa, Saint-Simon megírja saját gondolatait és érzelmeit is, de úgy, hogy másoktól és külső dolgokról ítél, olyan bíró, aki önmagát nem tárja fel. Rákóczi az *Emlékiratok*ban sem kíméli önmagát, legszemélyesebb élményeit is elmondja, amellett, hogy mindenekelőtt közéleti szereplését akarja felidézni. Így *Emlékiratai* közelebb állnak a vallomás műfajához vagy azokhoz az önéletírásokhoz, amelyeket olyan erdélyi kor-

[32] Emlékiratok, 321—322.
[33] Emlékiratok, 302.

társai írtak, mint Bethlen Miklós. A műfaji ingadozás néha zavar, de inkább figyelő feszültséget vált ki, s a személyiség előtérbe állításával még élménykeltőbb olvasmánnyá teszi a munkát.

Utóélet

Az *Histoire des Révolutions de Hongrie* és benne az *Emlékiratok* előbb Franciaországban hatnak a külpolitika és a történelem iránt érdeklődő közvéleményre.[34] A *Le Pour et Contre*. Prévost abbé folyóirata 1739. októberi és 1740. áprilisi számában részletesen ismerteti — hosszú idézetekkel — az *Histoire*-t, annak minden tartozékával együtt. Az első ismertetőt az apát folyóiratában Le Febvre de Saint Marc írta, és főleg a történeti összefoglalóról és a Bethlennek tulajdonított Révérend-féle *Mémoires*-ról szól. Rákóczi *Emlékiratairól* ezt jegyzi meg: „Bármennyire kevéssé francia ezeknek az *Emlékiratok*-nak a stílusa, készek vagyunk szívesen olvasni, hálául azért a megbecsülésért, amelyet egy jeles külföldi tanúsít nyelvünk és nemzetünk iránt."[35]

A második beszámolót már maga Prévost fogalmazta, aki a történeti összefoglalót Brenner apátnak tulajdonítja, elmondva azt, hogy őt személyesen ismerte. Azt is tudja, hogy az apátot hűtlenség vagy szerencsétlenség („malheur de fortune") következtében a fejedelem bűnösnek találta pénzügyeinek intézésében, ezért a Bastille-be zárták, ahol öngyilkos lett. Azt állítja, hogy a börtönben írta meg az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-t az eredeti okmányok alapján. Megjegyzi, hogy sokan, akik ismerték, jót mondtak „szelleméről" és „jelleméről".[36] A munka további sorsáról azt állítja, hogy a kézirat Törökországba került, a fejedelem kezébe, aki eredetileg nem akarta megjelentetni, miután a szerző inkább a magyar nemzet apologétájának, mint történésznek mutatta magát. Mások azonban úgy vélték, hogy meg kell ismertetni a közönséggel, és így került kiadásra az *Histoire* a dokumentumokkal együtt. „Stílusa, anélkül, hogy nagyon pontos lenne, kitűnik erejével és melegségével, amelyek megakadályozzák a figyelem lankadását. Egyenesen meglepő, hogy egy idegen, méghozzá egy erdélyi[!], aki Franciaországba előrehaladott korban jött, képes volt franciául ezzel az energiával írni."[37]

Az *Emlékiratok*ról határozottan állítja, hogy az Rákóczi műve: „C'est par le Prince même qu'ils ont été composés et le Manuscrit est de sa propre main."[38] „Az őszinteségnek ez a jellege, amely az elbeszélésben uralkodik, elegendőnek látszott arra, hogy

[34] Erről *J. Sgard:* L'Histoire des Révolutions de Hongrie (1739) devant l'opinion française, Revue des études sud-est européennes, 1983. No. 2.

[35] „Quelque peu *François* que soit le *Stile* de ces *Mémoires*, nous sommes disposés à les lire avec plaisir par reconnaissance pour l'estime qu'un *Illustre Etranger* témoigne faire de nôtre *Langue* et de nôtre *Nation*." Le Pour et Contre, XVIII. 61.

[36] „Ce fut dans cette Prison qu'il composa son Ouvrage sur les Papiers Originaux du Prince qui lui étoient restés entre les mains. J'ai connu quantité de personnes qui avoient vécu familièrement avec lui et qui m'ont parlé fort avantageusement de son esprit et de son caractere." Le Pour et Contre, XIX. 195.

[37] „Le stile, sans être de la dernière exactitude, se soutient avec une force et une chaleur qui empêchent l'attention de languir. Il est surprenant même qu'un Etranger, et un Transylvain, qui etoit venu en France dans un âge avancé, ait été capable d'écrire en François avec cette énergie." Uo. 197.

[38] „Maga a fejedelem fogalmazta és a kézirat saját keze írása." Le Pour et Contre, XIX. 197.

garantálja az összes körülményeket, ama gond nélkül is, amelyet a fejedelem magára vállalt, hogy az Örök Igazság tanúbizonyságára támaszkodjék. Semmi sem olyan különös, mint ez az Ajánló levél, amelyet hozzá intézett, úgy, ahogy egy bűnös teszi, aki könyörög irgalomért és világosságért. Ez végeredményben inkább egy kamalduli, mint egy háborús hős nyelvezete."[39]

Az elbeszélésből nem a hadi eseményeket, hanem mindenekelőtt a cárral való kapcsolatait emeli ki, s egy erre vonatkozó hosszú idézet után dicséri az elbeszélés „tömörségét, határozottságát és naivitását", amelyek az *Emlékiratok* és a fejedelem jellemvonásai is.[40] Mindehhez hozzákapcsolja a „nagyság" gondolatát, amely Rákóczi magatartását jellemzi a lengyel korona visszautasításának a kérdésében, de más vonatkozásban is. Kifogásolja azonban a *Levelet az Örök Igazsághoz*, amely szerinte jobban illett volna a *Vallomások*hoz, amelyeknek létezéséről ugyancsak tud, s amelyekről azt hiszi, hogy nem fogják nyilvánosságra hozni. Az anekdoták közül Trencsényi Mátyás történetét idézi, s ezzel kapcsolatban utal a stílusra, amely láthatólag tetszik neki, anélkül, hogy külön elemezné.

A Desfontaines abbé által szerkesztett *Observations sur les écrits modernes* 19. kötetében, amely 1739-ben jelent meg, ismerteti az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-t, részletes történelmi összefoglalót adva. Ami Rákóczi *Emlékirata*it illeti, megemlíti, hogy azokat eredetieknek tartják és hozzáteszi: „Nem hiszem, hogy kételkedni kell ebben" („Je ne crois pas qu'on en doive douter").

A *Mémoires de Trévoux* 1740. májusi számában egy recenzens levél formájában foglalkozik a fejedelem *Emlékirata*ival s kétségbe vonja, hogy azoknak ő lenne a szerzője, mégpedig a következő okból: „Az elbeszélésben nem lehet felfedezni azt a méltóságot, amelyet a fejedelmek nehezen vetnek le; általános bírálat éri mindazokat, akik a fejedelem pártjához tartoztak; a keresztényi szeretetnek és megbecsülésnek ez a hiánya — amire ő nem lehetett képes — elég érv ahhoz, hogy a munkát ne neki tulajdonítsuk." E kijelentést főleg azért teszi, mert nem tetszik neki Bercsényi kritikus portréja, s ezzel kapcsolatban utal az *Emlékiratok* ellentmondásaira és azokra a császári dokumentumokra is, amelyek elismeréssel szólnak a főgenerálisról.[41]

A *La Nouvelle Bibliothèque* 1740. márciusi számában különösen „figyelemreméltónak" tartja az *Aranybulla* ellenállási záradékát, és azt részletesen idézi. Amikor a Habsburgok elleni harcokról szól, a következő összefoglalót adja: „Ez a nemzet olyan iga alatt nyögött, amelynek viseléséhez nem szokott hozzá. Időről időre néhány főúr nemes terveket szőtt, de ez általában fejük vesztésével végződtek. Nem érintjük itt a különböző revolúciókat, amelyek Lipót és József császárok alatt történtek, elég

[39] „L'air de sincerité qui regne dans la narration, sembloit suffir pour en garantir toutes les circonstances, sans le soin que le Prince a pris de s'appuyer au témoignage de la *Verité Eternelle*. Rien n'est si singulier que cette Epître dédicatoire où il s'adresse à elle, comme un Pécheur qui implore autant sa misericorde que ses lumières. Au fond c'est moins le langage du Heros Guerrier que celui d'un Camaldule." Le Pour et Contre, XIX. 198.

[40] „Si l'on voit dans un récit si serré, si ferme et si naif, le caractere des Memoires du Prince de Rakoczy on y prend aussi l'idée du sien." Le Pour et Contre, XIX. 202.

[41] Mémoires de Trévoux, 1740. április—május, 722, 789. A recenzens említést tesz Bercsényi Lászlóról, akinek könyvtárában megvolt az Histoire. Vö. *Forster Gyula:* Bercsényi László, Franciaország marsallja. Bp. 1925.

megjegyezni, hogy egy olyan magyar beszél e könyvben, akit elkeserít hazája szabadságának elvesztése, aki tökéletesen ismeri jogait, és mindazt, ami történt, hogy ezek ismeretét elfeledtessék vele. Sok érdekes dokumentumot lehet olvasni a bécsi miniszterek politikájáról, ezek merészek, és sokan hamisaknak fogják ítélni őket. Gondot fordítottak azonban arra, hogy teljes egészében közöljék az eredetieket is, legfeljebb azt lehetett volna kívánni, hogy a francia fordítás elegánsabb legyen, mert úgy nagyobb élvezettel lehetne olvasni." Rákóczi *Emlékirata*inak őszinteségét dicséri és cselekedeteivel kapcsolatban azt emeli ki, hogy nem ambíció fűtötte, hanem hazája felszabadításának vágya. „Ha Franciaország képes lett volna őt segíteni, mint ahogy ígérte is, talán sikeresebb lehetett volna vállalkozása."[42]

A könyv számtalan korabeli francia könyvtárban volt meg. Csak az érdekesség kedvéért említjül, hogy Madame de Pompadour 1765-ös könyvjegyzékében is szerepel a Martinuzziról, Thökölyről szóló francia könyvek és Bethlen Miklós apokrif mémoire-jai mellett.[43] Montesquieu és Voltaire is forgatták, az első megismerhette belőle a régi nemesi alkotmányt, a másik a magyar történelem tragikumát.[44]

Rákóczi *Emlékirata*ból gazdagon merített Claude-Michel de Sacy, aki 1778-ban adta ki Párizsban az *Histoire générale des Hongrois*-t, amely Habsburg-párti összefoglaló, de a szabadságharcot nem ítéli el. Rákócziról ez a véleménye: „E fejedelem az egyetlen pártvezér volt, akinél az általános érdek nem szolgált személyes érdekeket. A katolikus vallás iránti buzgalma nem hasonlított ahhoz a vak fanatizmushoz, amely úgy hiszi szolgálni Istent, hogy embereket gyilkol, sem ahhoz a szentségtörő politikához, amely a becsvágyat a kegyesség maszkjával álcázza. A balsors iskolájában nőtt fel, ezért egyénisége a jó sors próbáját is kiállta. Visszautasította a koronákat, csak azért, hogy hazája megbosszulásának ügyével foglalkozzék, és inkább akart lenni polgár Pozsonyban, mint király Varsóban. Nagy tehetsége volt a tárgyalások művészetéhez, de még inkább a hadművészethez. Lelkes patriótaként behunyta szemét azon szerződések felett, amelyek Magyarországot az Ausztriai Háznak szolgáltatták ki, és csak arra emlékezett, hogy a császárok áthágták azokat a korlátokat, amelyeket hatalmuknak ezek a szerződések szabtak. Magyarország Gusztávja volt, üldözött, száműzött, bátor, vállalkozó kedvű, mint a svéd hős, de nem volt olyan szerencsés, mint ő."[45]

Mindezek alapján azt állíthatjuk, hogy az *Histoire des Révolutions de Hongrie* és ezen belül Rákóczi munkája alapvetően befolyásolta a XVIII. században az érdeklődő franciák történelemszemléletét a magyar kérdésben, de Mária Terézia uralkodásától kezdve úgy, hogy a historiográfusok egyeztettek a magyar nemesség Habsburg-pártisága és a függetlenségi ideológia között.

Magyarországon a cenzúra tiltotta a könyv terjesztését. Még 1779-ben is csak azt engedélyezték, hogy tudós emberek tanulmányozhassák, elismerve, hogy ezek számá-

[42] La Nouvelle Bibliothèque. 1740. március 409—419.

[43] App. Hung. IV. 3044.

[44] Vö. *Köpeczi Béla:* Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig című kötetben, a Montesquieu-re és Voltaire-re vonatkozó fejezetek.

[45] Claude Michel de Sacy: Histoire générale des Hongrois. Párizs 1778. II. 196. Sacyról tanulmány már említett kötetemben.

ra „hasznos" lehet.[46] Az *Histoire* ennek ellenére sok magánkönyvtárban is megvolt, s a franciául tudók olvasták. Azok számára, akik viszont ezt a nyelvet nem ismerték, latin fordítások készültek a XVIII. század végén és a XIX. század elején, de egyik sem jelenhetett meg.[47]

A II. József politikája ellen fellépő nemesi ellenzék és a jakobinusok egyaránt felfedezték 1790—91-ben; a Laczkovics testvérek megemlékeznek az *Histoire* jelentőségéről, hangsúlyozva, hogy a diéta követei másként viselkedtek volna, ha elolvasták volna ezt a művet.[48]

A XVIII. század végi, XIX. század eleji történészek felhasználták Rákóczi *Emlékiratait*. Így Katona István a maga *Historia criticá*jában, Budai Ézsaiás a *Magyarország Históriájá*ban, és különösen ezt tették a német nyelvű összefoglalók, Engel vagy Fessler történeti munkái. Jellemző, hogy a magyarok elítélték a „rebellió"-t, az idegenek megértőbbnek mutatkoztak, igaz, nekik nem kellett ettől a vádtól félni.[49]

A reformkor nagy érdeklődéssel fordult a Rákóczi-hagyomány felé s ennek nyomán Benke József a harmincas években megkísérli az *Emlékiratok* magyar fordítását, de ez nem jelenhet meg.[50]

A fordítás kiadására először 1861-ben kerülhet sor Ráth Károly jóvoltából Győrött. Thaly Kálmán 1866-ban jelenti meg az átdolgozott fordítást, amely ezután több kiadást is megér.[51] Jellemző, hogy a két világháború között egyáltalán nem jelent meg, csak 1948-ban került ismét a szélesebb közönség elé, most már Vas István fordításában. Azóta ez a fordítás több kiadásban is megjelent,[52] s állíthatjuk, hogy a magyar irodalom része lett, nem is csak úgy, mint történeti forrás, hanem úgy is, mint a fejedelem tanúságtétele, tehát mint szépirodalmi alkotás.

[46] *Kósa János:* Francia könyvek sorsa Magyarországon. EPhK 1941.

[47] Ezekről a fordításokról lásd az Emlékiratok szövegkritikai kiadásában megjelent tanulmányt. 440.

[48] Idézi *Eckhardt Sándor:* A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest 1924. 120—121.

[49] Minderről *Köpeczi Béla:* Rákóczi-hagyomány a XVIII. század közgondolkodásában. ItK 1973. 2—3. szám.

[50] OSzK Quart. Hung. 1423. *Benke* a munkának II. Rákóczi Ferencz élete és magyar háborúja címet adja. Az Emlékiratok elé egy rövid összefoglalót illeszt az Histoire alapján Rákóczi ifjúkoráról.

[51] Az első kiadás címe: II. Rákóczy Ferenc emlékirata a magyar hadjáratról, 1703—1711. Kiad. *Ráth Károly*. Ford. *L. Gy*. (a fordító kilétét nem sikerült megállapítanunk). Győr 1861. A többi kiadásra l. az Emlékiratok szövegkritikai kiadását.

[52] Az Emlékiratok szövegkritikai kiadása számára *Vas István* elkészítette átdolgozott fordítását, a javítások egy részét a *Hopp Lajos* által szerkesztett kötetben, amelyben a Vallomások is megjelentek, törölte.

Az irodalmi hagyaték jelentősége

Áttekintettük Rákóczi írásait, mégpedig — amennyire lehetett — a maguk teljességében. Megállapíthatjuk, hogy a bujdosásban töltött évek nemcsak egy szerteágazó diplomáciai tevékenységnek adtak keretet, hanem egy igen gazdag irodalmi munkásságnak is. Láttuk, hogy a politikai, az erkölcsi és a vallásos irodalom milyen sok műfaját művelte, és tette ezt a kor színvonalán.

Mint *politikai író* nemcsak az *Emlékiratok*kal tűnik ki, hanem az *Értekezés a hatalomról* című munkájával is. Fő mondanivalója, hogy Magyarországnak el kell szakadnia a Habsburg-háztól, biztosítania kell függetlenségét és szabadságjogait a feudális keretekben, amelyek azonban az ő koncepciójában nem zárják ki a gazdasági és a kulturális haladást, sőt a jobbágyság sorsának jobbítását sem.

Az Erdélyi Fejedelemség függetlenségét azért kívánta, mert meg volt győződve — mint sok más kortársa —, hogy ellensúlyt képezhet abban az esetben, ha a Habsburgok kezén marad a magyar korona. E tekintetben hagyományt folytatott, amelyet nemcsak az erdélyi fejedelmek, hanem olyan Habsburg-pártiak is képviselték, mint Pázmány Péter vagy Zrínyi Miklós, akik féltek a bécsi abszolutizmustól. Rákóczi meg volt győződve arról, hogy a megváltozott körülmények között, amikor a török már nincs az országban, az európai egyensúly fenntartása érdekében is szükség van az önálló Erdélyi Fejedelemségre.

A kormányzást akár Magyarországon, akár Erdélyben a keresztény paternalizmus szellemében kívánta gyakorolni, István király *Intelmei*-nek, az *Aranybulla* ellenállási záradékának rendi felfogását egyeztetve a Bossuet által képviselt abszolutizmussal és végső fokon a keresztény fejedelemről kialakult nézeteivel. A keresztény vagy egyszerűen erkölcsös uralkodó képét a janzenista etikai irodalom és Fénelon *Télémaque*jának hatására alakítja. Ilyen körülmények között nem lehet azt állítani, hogy a fejedelem vissza akart volna térni a régi rendi világhoz, ő — és ezt a szabadságharc alatti tevékenysége is bizonyítja — reformálni akart a feudalizmuson belül, s e tekintetben akadálynak tartotta az idegen abszolutizmus elnyomó politikáját.

Mint *erkölcsi író* a janzenista módon felfogott, de a világi élethez idomított keresztény etikai felfogásból indul ki. Az ő udvariassága a felebaráti szeretetre épül, és ezt az isteni szeretet következményének fogja fel. Szigorú erkölcsi normákat hirdet meg, tudva azt, hogy milyen nehéz ezeket teljesíteni, s ezért pesszimista következtetésekre is jut. A XVII. század második felének francia erkölcsi kézikönyvei az útmutatói a gyakorlati élet szempontjából, s ezek tanításait igyekszik egyeztetni a maga szigorúbb, megélt moráljával.

Az erkölcsi irodalomhoz kapcsolódnak a *vallásos* munkák is, amelyek egyszerre tanúskodnak széles körű teológiai érdeklődésről és arról a kísérletéről, hogy az aszketikus vallásosságban találjon megnyugvást. Bár sokszor szabadkozik, hogy járatlan a teológiában, vagy ahogy ő mondja, a skolasztikában, hihetetlen akribiával írja *Elmélkedéseit* Mózes öt könyvéről vagy egyes teológiai témákról, saját gondolatait összevetve a bibliamagyarázatokéival. Személyes hozzájárulásként, de gondolkodói szigorúsággal és rendszerességgel meditál a „régi" és az „új" emberről, s megpróbálja élni is ez utóbbi követelményeit. Tulajdonképpen nem is a vallás, hanem az élet nagy kérdései foglalkoztatják. Milyen az ember sorsa a földön, miért van a bűn, hogyan lehet keresztény emberhez méltóan élni, milyen úton lehet üdvözölni? Erős feszültség jelentkezik a kérdésfeltevésekben, feszültség lázadás és belenyugvás között. Végül a belenyugvást választja, de úgy, hogy a sztoikus bölcsességet, a janzenista predestinációs szemléletet és az ezt is erősítő augustinusi, Szent Teréz-i misztikát egyezteti. Benső vallásossága nem akadályozza abban, hogy a vallási türelmet hirdesse, s igyekszik megvédeni a szabadságharc alatti valláspolitikát annak kritikusaival szemben. Ez a vallásosság nem tartja vissza a politikától, amelyben a bujdosás körülményei között mint széles kitekintésű diplomata vesz részt.

Legszemélyesebb műve a *Vallomások*, ahol politikai-etikai felfogását közvetlenül saját életére vonatkoztatja. Igaz, kimarad ebből az elemzésből a szabadságharc története, s ezt azért sajnálhatjuk, mert ha a fejedelem ebben a formában is ismertette volna az eseményeket, személyesebb reflexiókat fűzhetett volna hozzájuk. A *Vallomások*ba beiktatott önkritikus fohászok bizonyos mértékig pótolják ezt a hiányt, de persze úgy, hogy már a vezeklő gondolatait közvetítik.

A munka egyszerre politikai-történelmi és vallásos-erkölcsi érdekű, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a fejedelem elmélkedéseket is beiktatott az elbeszélés menetébe. Az önvallomások egy különleges műfajáról van szó, amelyben erőteljes a reflektív elem. Rákóczi nem ismerhette Bethlen Miklós önéletírását, aki a bevezetésben mondja el világnézetének jellemzőit, tehát elválasztja a filozófiát, vagy még inkább a morált a történelemtől. A fejedelem a nehezebb utat választja, és az elbeszélésbe szövi be a gondolati mozzanatokat is. Ezzel egy egészen sajátos önéletírási formát talál, amely gondolkozásának és írásművészetének eredetiségét bizonyítja.

Legpolitikusabb munkája az *Emlékiratok*, amelynek nemcsak köztörténeti jelentőségét kell hangsúlyoznunk, hanem a személyes tevékenységet bemutató önkritikus szemléletét is. Ez az írás is összetett jellegű, egyszerre *historia* és *mémoire*, s mint ilyen, kiemelkedik szépirodalmi sajátosságaival is. A szabadságharc nagyszerű védőirata, amely két évszázadon át befolyásolta a magyar politikai gondolkodást, és hosszú időn keresztül a külföldnek a magyarságról és a magyar történelemről kialakított képét.

Az írások egymásra utalnak, amiből az következik, hogy Rákóczi *egységes művet* akart teremteni a műfajok különbözősége ellenére. Tudatos építkezésről van tehát szó, a grosbois-i visszavonulástól 1725-ig, de haláláig is, ha az *Elmélkedések* francia fordítására és az *Emlékiratok* javítására gondolunk. Ebben a gondolatrendszerben a vallás, az erkölcs, a politika nagy kérdéseire keresi a választ, a XVII. század végi, XVIII. század eleji Európa kultúrájának ismeretében, és persze saját élettapasztalatai alapján, hiszen a magány vonzása ellenére mindvégig *világi* ember marad.

Rákóczi teljesítménye egyedülálló nyelvi szempontból is. Munkáit latinul és fran-

ciául írta, mindkét nyelven megfelelően ki tudja fejezni magát, s ez nagy érdem, még ha tudjuk is, hogy titkárai főleg a francia szöveg kialakításában segítségére voltak. Azt természetesen sajnálni kell, hogy nem anyanyelvén írt, s így közvetlenül nem tudott hozzájárulni a magyar irodalom fejlődéséhez. Mikes fordításai, amelyek sajnos csak az utóbbi időkben jelennek meg, bizonyítják, hogy a korabeli magyar nyelv képes lett volna arra, hogy vallásos, etikai, politikai gondolatait anyanyelvén is kifejezze.

Reméljük, hogy a fejedelem írásainak mind szélesebb körű megismertetése, amelyet nem kis mértékben szolgál a megindult, s reméljük, gyorsabban haladó szövegkritikai kiadás, azt eredményezik, hogy irodalmi munkássága idegen nyelvűsége ellenére a magyar literatúra — és itt széles értelemben használom e kifejezést — szerves része lesz.

***

A munka végére értem. Remélem, hogy az olvasó a történelmi igazságnak megfelelően ismerheti meg belőle az embert, aki a huszonnégy éves bujdosásban sem akarta feladni a küzdelmet: diplomáciai munkásságával, írásaival és magatartásával példát adott nemcsak a hűségre és a következetességre, de kifogyhatatlan képzelőerőre és szakadatlan intellektuális erőfeszítésre is. A történetírás feladata a megismerés, s ezt Rákóczi és különösen a bujdosás tekintetében — az előzmények alapján nem is olyan könnyen lehet szolgálni. A tények feltárása ennek alapfeltétele, s kutatásaim fő célja ez volt. A megértésnek és az értékelésnek is ez lehet az egyetlen tudományosan is elfogadható kiindulópontja.[1]

[1] Vö. erről *E. H. Carr:* What is history? London 1961.

Rövidítések jegyzéke

Levéltári források

CGADAM — Центральный Государственный Архив Древних Актов, Moszkva
Czartoryski kt. — Muzeum i Biblioteka Czartoryskich, Krakkó
Drezdai lt. — Sächsisches Landeshauptarchiv, Drezda
Hágai lt. — Algemen Rijksarchief te's Gravenhagen, Hága
Hofkriegsrat — Kriegsarchiv, Bécs
Hongrie, Pologne, Turquie, Autriche, Russie, Sardaigne — Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Párizs, Correspondance politique
Londoni lt. — Public Record Office, London
Merseburgi lt. — Deutsches Zentralarchiv. Historische Abteilung, Merseburg. Itt található az egykori berlini *Preussisches Staatsarchiv* anyaga. A másolók és regesztakészítők ez utóbbira hivatkoztak.
MTA Kézirattára — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Budapest
OL — Magyar Országos Levéltár, Budapest
OSzK — Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Rák.-lt. — a Rákóczi-szabadságharc levéltára, Magyar Országos Levéltár, Budapest
Simancasi lt. — Archivio General de Simancas
Ungarn, Türkei, Polen, Russland, Frankreich — Haus- Hof- und Staatsarchiv, Bécs
Vatikáni lt. — Archivio Segreto Vaticano, Róma
Velencei lt. — Archivio di Stato, Velence

Forráskiadványok

Angyal — Angyal Dávid: Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez. Történelmi Tár 1905
AR — Archívum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Első osztály. Had- és belügy. Szerkeszti: *Thaly Kálmán*, 1—10. köt. Budapest 1873—1889. A II. és 12. kötetet *Lukinich Imre* adta ki (a felségárulási per okirattára). Budapest 1935
AR II. — ~. Második osztály. Diplomatia. Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára... Közli: *Simonyi Ernő*. 1—3. köt. Pest 1871—1877
AR III. — ~. Harmadik osztály. Írók. Eddig két kötete jelent meg, ezeket külön címen szerepeltetjük (Emlékiratok, Végrendelet)
Arhiv — Архив Князя Ф. А. Куракина, Ред. *В. Н. Семолянов*. T. 1—10. Szaratov 1890—1902
D'Andrezel — D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése. Sajtó alá rendezte *Köpeczi Béla*. A leveleket fordította *Németh Miklós*. Vaja 1984

Dangeau — Journal du marquis de Dangeau. Publ. par *E. Soulié* et *E. Dussieux*. 1—20. köt. Párizs 1854—1860
Emlékiratok — II.. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Fordította *Vas István*. A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla*. A szöveget gondozta *Kovács Ilona*. Budapest 1978
Európa — A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Szerk. *Köpeczi Béla*. Budapest 1970
Fiedler — Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Aus den Papieren Ladislaus Kökényesdi's von Vetes. 1705—1715. Hrsg. von *Joseph Fiedler*, Bécs 1855
Fiedler II— A fenti cím után: Aus den Papieren Johann Michael Klement's. 1708—1715. Hrsg. von *Joseph Fiedler*. Bécs 1858
Hurmuzaki — Fragmente zur Geschichte der Rumänen. 1—5. Hrsg. *E. Hurmuzaki*. Bukarest 1878—1886
Hurmuzaki: Documente — Documente privitóre la istoria Românilor. Cul. de *E. de Hurmuzaki*. 1—19. és kiegészítés. Bucureşti 1887—1900
Karácson — *Karácson Imre:* A Rákóczi-emigráció török okmányai. 1717—1803. Budapest 1911
Károlyi — Gróf Károlyi Sándor Önéletírása és naplójegyzetei. Kiadta *Szalay László*. Pest 1865
Lukinich — A szatmári béke története és okirattára. Közzétette *Lukinich Imre*. Budapest 1925
Mikes — Mikes Kelemen Összes Művei. Szerkeszti *Hopp Lajos*. I.: Mikes Kelemen: Törökországi levelek és missilis levelek. Sajtó alá rendezte *Hopp Lajos*. Budapest 1966
Pillias — *Emile Pillias:* Etudes sur François II Rákóczi. Párizs 1939
Piszma — Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. 1—12. Szentpétervár—Moszkva—Leningrád 1887—1977
Ráday — Ráday Pál iratai. I. 1703—1706. Sajtó alá rendezte *Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László*. Budapest 1955. II. Sajtó alá rendezte *Benda Kálmán* és *Maksay Ferenc*. Budapest 1961
Rákóczi-levelek — II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Szerk. *Köpeczi Béla*. Budapest 1958
Recueil — Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis le traité de Westphalie jusqu'à la Révolution française. 4—5. köt. Pologne. Kiad. *L. Farges*. Párizs 1888; 8. köt. Russie. Kiad. *A. Rambaud*. 1890; Bavière. Kiad. *A. Lebrun*. 1889; Autriche. Kiad. *A. Sorel*. 1884; 29. köt. Turquie. Kiad. *P. Duparc*. 1969
Saint-Simon — Mémoires du duc de Saint-Simon. 1—45. köt. Publ. par *P. A. de Boislisle*. Párizs 1879—1930
Saussure — De Saussure Cézárnak ... Törökországi levelei 1730—1739-ből és följegyzései 1740-ből. Közli *Thaly Kálmán*. Budapest 1909 (Készül új kiadás *Antal László* fordításában)
Szalay — *Szalay László:* II. Rákóczi Ferencz bujdosása. Pest 1864
Szathmári Király — Szathmári Király Ádám naplókönyve. Kiadta *Thaly Kálmán*. Rákóczi-tár I. Pest 1866. Újabb kiadása: Rákóczi-tükör. 2. kötet. Szerk. *Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes*. Jegyz.: *Bánkúti Imre*. Budapest 1973. (Az első kiadás szövegét idézem.)
Szbornyik — Сборник Русского Исторического Общества. Т. 1—148. Szentpétervár 1867—1916
Vallomások — Rákóczi Ferenc: Vallomások és Emlékiratok. Sajtó alá rendezte *Hopp Lajos*. A Vallomásokat fordította *Szepesi Erika*. Budapest 1979. Ha a latin szöveget idézem: Principis Francisci Rákóczi Confessiones et Aspirationes. Budapest 1876
Végrendelet — II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete. Fordította *Szávai Nándor* és *Kovács Ilona*. A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Köpeczi Béla. A latin szöveget *Borzsák István*, a franciát *Kovács Ilona* gondozta. Budapest 1984
Weensche Gesandtschaptsberichten — Weensche Gesandtschaptsberichten van 1670 to 1720. Kiad. *G. von Antal—J. C. H. de Peter*. Hága

Feldolgozások

Ballagi — Ballagi Aladár: Az igazi Rákóczi. Budapest 1916
Hopp — Hopp Lajos: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Budapest 1972
Köpeczi — Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest. 1966. Bővített francia változata: La France et la Hongrie au début du XVIIIe siècle. Budapest 1971
Márki — Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. 1—3. köt. Budapest 1907—1910
Rákóczi-tanulmányok — Rákóczi-tanulmányok. Szerk. *Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes.* Budapest 1980
Szekfű — Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Budapest 1914
Zolnai — Zolnai Béla: A janzenista Rákóczi. Széphalom 1927

Folyóiratok

EPhK — Egyetemes Philologiai Közlöny
FK — Filologiai Közlöny
HK — Hadtörténelmi Közlemények
ItK — Irodalomtörténeti Közlemények
KSz — Katolikus Szemle
LK — Levéltári Közlemények
MKsz — Magyar Könyvszemle
TSz — Történelmi Szemle
TT — Történelmi Tár

A *lengyel helyneveket* a korban használatos magyaros formában közlöm, első előfordulási helyükön zárójelben feltüntetve az eredetit, illetve a mai megfelelőt is.

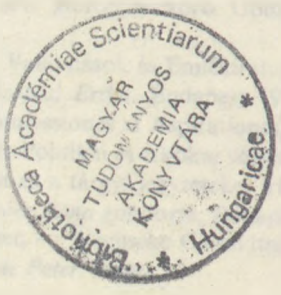
Bibliotheca Academiae Scientiarum
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
Hungaricae

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1991
Nyomdai táskaszám: 19805
Felelős szerkesztő: Kormányos József
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A fedéltervet készítette: Bogdán Hajnal
Kiadványszám: 2868
Megjelent 51,48 (A/5) ív terjedelemben

Ára: 610,— Ft